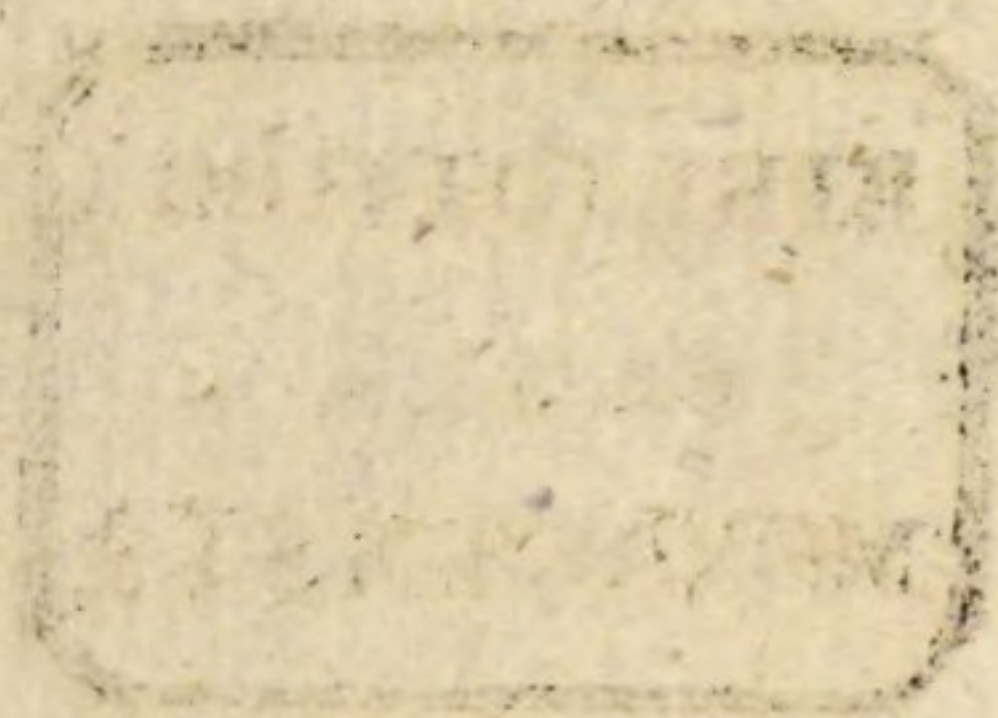

Creg Pr. 375.

Exeget.

EVA NGELIUM

MAHTTAM

LIBRARY

BIBLIOTHECA

REGIA

MONACENSIS.

LIBRARY

MAHTTAM

LIBRARY

EVANGELIUM
MATTHAEI

ILLVSTRAVIT

D. CHRISTIANVS THEOPHILVS KVINOEL

LIPSIÆ

APVD IOHANNEM AMBROSIVM BARTH

1807.

D. CHRISTIANI THEOPHILI KVINOEL

COMMENTARIUS

IN

LIBROS

NOVI TESTAMENTI

HISTORICOS

VOLUMEN I.

EVANGELIUM MATTHAEI

LIPSIÆ

APUD IOHANNEM AMBROSIVM BARTH

1807.

COMMENTARIUS

LIBRIS

ENTI

NOVI

BIBLIOTHECA

REGIA

MONACENSIS.

VOLUMEN I

EVANGELIUM MATTHEI

LIBRIS

APUD THEOPHILUM KUNOL

1807

P R A E F A T I O.

In lucem nuper prodierunt Pauli atque Thiefsii *) in trium priorum Euangelistarum libros Commentarii, qui multorum doctissimorum hominum puncta tulerunt. Neque tamen illorum duumvirorum, doctrina et eruditione conspicuorum, studiis, ut plures peritissimi harum rerum arbitri rectissime iudicarunt, superuacanea reddita est, Commentarii in libros Euangelistarum ad leges historicae et grammaticae interpretationis ador-

*) Philologisch-kritischer und historischer Kommentar über das neue Testament, in welchem der griechische Text, nach einer Recognition der Varianten, Interpunctionen und Abschnitte durch Einleitungen, Inhaltsanzeigen und ununterbrochene Scholien als Grundlage der Geschichte des Urchristenthums bearbeitet ist von *Heinr. Eberh. Gottlob Paulus*, Prof. der Theol. Voll. 3, Lübeck 1r. 1804. 2r. u. 3r. 1805. ed. sec. Neuer kritischer Kommentar über das N. T. von *D. Johann Otto Thiefs*. Erst. Band. Halle 1804.

nati editio. Tempus igitur studiumque meum non male me collocaturum esse existimabam, si eiusmodi Commentarium in Matthaei Euangelium conficerem, atque opera mea prodesse studerem iuuenibus literarum sacrarum studiosis, aliisque, qui ampliore librorum apparatu destituti, vel negotiorum occupationibus praepediti, multa scripta consulere ipsi non possent. De instituti autem mei ratione iam paulo curatius atque diligentius exponere liceat. Cum Euangelistarum oratio innumeris Hebraismis permixta sit, eorumque scribendi ratio proxime accedat ad scribendi genus, quo Alexandrini interpretes, auctoresque V. T. librorum apocryphorum vsi sunt; singularum vocum formularumque notiones ita persecutus sum, ut in iis explicandis, inprimis scriptores Hebraicos, interpretes V. T. Graecos et scriptores apocryphos ad subsidium vocarem. Neque vero tantummodo verba singula illustravi, sed etiam sensum orationis diligenter exponere studui. In constituenda autem loci cuiusque sententia, et orationis contextus, et loquendi ac sentiendi consuetudinis illorum temporum, quibus Novi Testamenti libri scripti sunt, rationem habui, atque in eo elaboravi, ut probabiliter saltem loco quoque ostenderem,

quid auctor in animo habuerit, quidue dicere voluerit. Est enim, ut iam dudum viri in hoc literarum genere versatissimi monuerunt, grammaticae et historicae interpretationis sermonum Christi atque narrationum Euangelistarum summa et prima lex, ut is substituatur verbis omnique orationi sensus, quem vel auditores et lectores, pro ingeniorum, opinionum, loquendi consuetudinis, temporis quo vivebant, ratione, in verbis reperire facile atque perspicere potuerunt, vel ii qui dixerunt et scripserunt, habita ratione popularium et suae aetatis, probabiliter exprimere atque declarare voluerunt, neque adeo interpretatio ex nostrae aetatis theologia atque philosophia repetatur, et sensus constituatur. — Quae ex historia Hebraeorum, ex eorundem, omninoque populorum Orientis ritibus, et moribus, et institutis illustranda essent, attuli, neque quicquam intactum reliqui, quod obscurum esse videretur. Vulgarem et receptam singulorum locorum explicationem vel retinui, et novis praefidiis confirmaui, vel ab ea recessi, novamque proposui, neque tamen causas et rationes asserre omisi, ob quas hanc, non aliam interpretationem praeferendam putarem. In locis difficilioribus varias interpretum sententias, opi-

niones et coniecturas commemoravi, ita, vt et quae in peculiaribus libellis, qui plerumque admodum paucis innotescunt, et frustra in tabernis librariis quaeruntur, vtiliter notata reperissem, cum dilectu enotarem, ac breuiter enarrarem. Commemoravi denique etiam lectionis varietatem, sicubi ea momenti alicuius videretur, in eaque diiudicanda ducem fere fecutus sum Griesbachium, Virum Eruditissimum, meique amatissimum, a quo paucis tantum in locis discessi. Haec habui quae de instituto meo praefarer. Si hi conatus mei sese probauerint peritis harum rerum arbitris, viris Graecae Hebraicaeque linguae satis gnaris, et in interpretandis Graecorum Romanorumque scriptoribus exercitatis; si iudicauerint, me contulisse aliquid ad accuratiorem librorum sacrorum intelligentiam, et expeditiorem viam reliquisse aliis veri studiosis; impense laetabor, et reliquos Noui Testamenti libros historicos eodem modo interpretari pergam. Scrib. Giesae d. XIV Maii MDCCCXVII.

PROLEGOMENA.

§. I. De origine Euangeliorum Matthaei, Marci, et Lucae.

In commentariis Matthaei, Marci, et Lucae, de vita, fatis, et factis Iesu Christi, magna deprehenditur conuenientia vnus Euangelistae cum altero, in rebus, et formulis, et verbis singulis; aequae vero magna etiam in plurimis locis deprehenditur inter haec ἀπομνημονεύματα diuersitas, quod attinet ordinem, quo narrationes sese excipiunt, et narrationes ipsas. Hinc variae excogitatae sunt, varioque modo exornatae, ab interpretibus, recentioribus inprimis, coniecturae, quibus hunc Euangelistarum consensum atque disensum sibi explicarent; quas omnes enumerare, et accuratius examinare, non huius loci esse putamus. Conf. omnino *Halfeld* Commentat. de origine quatuor Euangelior. et de eorum canonica auctoritate, Gotting. 1794. 4. *Vögel* über die Entstehung der drey ersten Evangelien, in *Gabler Journal für auserlesene theol. Literatur*, B. 1. St. 1. p. 1. fqq. *Eckermann theol. Beyträge*, B. 5. St. 2. (coll. *Gabler Neuestes theol. Journal*, B. 9. p. 300. fqq. et *Flatt*

Magazin für christl. Moral und Dogmatik, St. 4, p. 236 sqq. Tübing. 1798.) *Ravius* de praecipuis causis varietatis et inconstantiae, quae, si modum narrandi spectemus, in Euangelis Matthaei, Marci, et Lucae reperitur, Erlang. 1805. *I. E. C. Schmidt* *Einleit. in das N. T.* Th. 1. p. 51 sqq. *Harlesii* *introductio in Hist. L. Gr. T. 2. P. 2. ed. alt. p. 121 sqq. et Fabricii Bibl. Gr. Vol. 4. p. 757 sqq. ed. Harl.* Haud pauci interpretes contenderunt, alterius Evangelistae commentarium lectum et adhibitum fuisse, ab altero, particulatimque exscriptum. Matthaeum, e Marco et Luca hausisse, ostendere studuit *Vogel* l. l. Marcum fuisse epitomatores Matthaei, statuerunt *Mililius*, *Wetstenius*, *Wolfius*, alii; negavit hoc *Koppius* in *disf. Marcus non epitomator Matthaei*, in *Sylloge Commentt. theoll. a Pottio et Rupertio edita*, Vol. 1. p. 55 fs. Marcum Graece interpretatum esse, nonnullisque augmentis locupletasse Matthaei Evangelium Syrochaldaicum; hoc vero ipsum Evangelium Syrochaldaicum a Matthaeo, vel aliis viris fide dignis, pluribus in locis auctum, Matthaeum ipsum aut alium quendam postea Graece reddidisse, interpretemque Graecum Marci Evangelium adhibuisse, affirmavit nuper *Seilerus* in *disf. duabus, de tempore et ordine, quibus tria Evangelia priora canonica scripta sunt*, Erlang. 1805. 1806. Lucam usum esse Matthaeo et Marco defendit cum *Koppio*, *Hug* *Einleit. in die Bücher des N. T.* St. 1. p. 55. p. 98 fs. Lucam usum esse Graeca versione Evangelii Matthaei, illudque multis in locis emendasse et auxisse, contendit *Ammonius* in *disf. de Luca emendatore Matthaei*,

Erlang. 1805. Marci Euangelium totum e Matthaei et Lucae commentariis decerptum esse, probare studeo *Griesbachius* in *Commentt. theol. a me, Velt-husenio et Rupertio editis*, Vol. 1. p. 303 sqq. eandem sententiam defendit quoque *Ammonius* l. 1. Marcum fuisse fontem Matthaei et Lucae, euincere conatus est *Storrius* in *Disf. de fonte Euangeliorum Matthaei et Lucae in Commentatt. theoll.* Vol. 3. p. 140 fs. E Luca Matthaeum et Marcum hausisse, iudicauit *Büsching* *Harmonie der Euangelisten*, Hamb. 1766. p. 99. 108. 118 fs.

Alii contra contenderunt communem Euangelistarum fontem fuisse archetypum Aramaeum s. Syro-chaldaicum. Hanc sententiam a *Semlero* (ad *Townson Abhandlungen über die vier Evangelien*, Th. 1. p. 221. 290.) et *Lessingio* (*theol. Nachlass* 1784.) indigitatam, a *Niemeyero* (*Coniecturae ad illustrandum plurimorum N. T. scriptorum silentium de primordiis vitae I. C. Halae* 1790.), *Halfeldio* l. 1. et *Paulo* (*introducio in N. T. capita selectiora, quibus in originem, scopum et argumentum Euangeliorum et Actuum App. inquiritur, Ienae* 1799.) accuratius expositam, nuper egregie, sed vario modo exornarunt *Eichhorn* in *Allgem. Biblioth. der bibl. Literat.* B. 5. p. 761. *Lips.* 1794. et *Einleitung in d. N. T.* Th. 1. *Marsh* *Anmerk. u. Zusätze zu Michaelis Einleitung in d. N. T. a. d. Engl. übers.* von *Rosenmüller*, Th. 2. *Götting.* 1803. atque *Ziegler* *Ideen über den Ursprung der drey ersten Evangel.* in *Gabler Neuesten theol. Journal*, B. 4. p. 417 fs. add. *Weber* *Neue Untersuchung. über das Alter und Ansehen des*

Evang. d. Hebraeer nach Eichhorns Einleit. in d. N. T. Tubing. 1806. qui *Lessingium*, *Niemeyerum*, *Paulum*, aliosque secutus, statuit, archetypum illum Hebraice scriptum, neque diuersum fuisse ab Euangelio, quod dicitur ad Hebraeos, cuius apud scriptores veteres mentio fit. Probabilius tamen, ut videtur, opinati sunt alii, istud ipsum Euangelium καὶ ἑβραῖς fuisse Euangelium Matthaei Hebraicum f. Syrochaldaicum, fabulis et fictionibus refertum, varioque modo interpolatum ac deprauatum. v. *Zieglerus* l. 1. et *Fabricii* Bibl. Gr. l. 1.

In hac opinionum sententiarumque de fontibus Euangelistarum diuersitate, cum maxime nobis arri-det eorum interpretum sententia, qui Euangelium quoddam Syrochaldaicum, deperditum, communem fontem Euangelistarum fuisse censent, cum ea ad-missa omnes difficultates facillime euanescent; in ea-que nunc paulo curatius explicanda, *Marshium* in-primis, atque *Eichhornium* duces sequemur. Scili-cet iam primis temporibus, antequam Euangelistae ipsi ad scribendum animum appellerent, praeter plu-res libellos fragmenta vitae Iesu continentes, extitit Euangelium prolixius quoddam, deperditum, He-braico f. Syrochaldaico sermone in usum christiano-rum ex Hebraeis conscriptum, (v. *Marshius* et *Eich-hornius* l. 1.) in quo tamen singula facta non erant serie historica enarrata. Satis mature hoc Euange-lium Hebraicum in usum Hellenistarum, saepius in linguam Graecam transferebatur. Illud autem pri-mitium Euangelium Hebraicum, cum saepius quo-que describeretur, breui varias immutationes subibat.

Hic ordinem, quo narrationes sese excipiebant, hac vel illa de causa mutabat, addebat etiam nonnulla sibi aliunde cognita, quae praetermissa videbat; ille rursus omittebat, quae ipsi falsa aut leuia viderentur. Tribus eiusmodi exemplaribus diuersis archetypi, Euangelistae in conscribendis suis commentariis utebantur. Matthaeus Hebraice siue Syrochaldaice scribebat. Marcus et Lucas archetypum in linguam Graecam transferebant, et quo sibi laborem leuarent, adhibebant simul versiones archetypi Graecas ab aliis factas. Praeter hunc antiquiorem fontem, e quo Euangelistae plurimas narrationum suarum deriuarunt, praesto erant Matthaeo et Lucae duo diuersa Gnomologiae exempla, et Euangelii infantiae Iesu fragmenta. cf. Matth. 1. 2. Luc. 1. 2. At neque in hac sententiarum, similitudinum, sermonumque a Christo, data occasione prolatorum collectione, ordo temporis seruatus, breuiter tamen notatum erat, qua opportunitate Iesus usus, hanc vel illam vocem emiserat. Praeterea Euangelistae, commentarios suos conscribentes, plura etiam ipsi adiiciebant, quae literis nondum consignata erant. Matthaeus, perpetuus Iesu comes, dictorum factorumque ipsius auditor et spectator fuerat. Marcus Petri discipulus et comes, Lucas Pauli fuerat. v. 1. Petr. 6, 13. Act. 16, 10. Matthaeum, cuius lingua patria Syrochaldaica erat, quique Euangelium suum in Palaestina scribebat, et Palaestinae incolis destinarat, Syrochaldaice scripsisse, ex antiquitatis testimoniis, et ipsa forma textus Graeci probatur, quippe qui tantum cum

Syrochaldaico idiomate comparatus, variis in locis recte explicari possit. v. Fabric. l. l. p. 759 fs. et *Bolten der Bericht des Matth. von Jesu dem Messias übers. m. Anmerk.* Praef. p. 6. fs. Satis caeteroquin antiqua est versio Evangelii Matthaei Syrochaldaico sermone conscripti, temporisque iniuria deleti, neque tamen Matthaeum ipsum interpretationis auctorem fuisse, plura loca male expressa, et a reliquis Evangelistis ex archetypo accuratius reddita, satis perspicue docent. v. *Bolten* l. l. et *Eichhorn Allgem. Bibl. d. bibl. Literat.* B. 5. p. 978 fs. Caeterum Graecus Matthaei interpres, quo accuratius atque diligentius versionem suam conficeret, iis in locis, quos Matthaeus cum Marco habebat communes, Marci, vtpote Petri, Apostoli, discipuli atque comitis perpetui Evangelium adhibebat; cum vero eum Marcus deserebat, ad Lucam confugiebat. Haec vero cum fuerit, ut perquam probabile est, Evangeliorum Matthaei, Marci, et Lucae origo, quam facile inde eorum consensio atque disensio explicari possit, quis est qui non intelligat?

Euangelis conscribendis Matthaeo, Marco et Lucae occasionem praebebant, illa varii generis excerpta ex narrationibus et annotationibus Apostolorum, aliorumque Christi discipulorum, quae primi christiani inter se communicabant. Cum enim viderent, commentariolos istos, qui circumferebantur, nimia breuitate laborare, etiam falsa veris mixta continere, neque ipsum archetypum eo cum iudicio, cura et fide esse conscriptum, ut pu-

blice priuatimque utilis esset; e re christiana esse putabant, accuratiores congerere narrationes. Nolebant autem Euangelistae, quorum scripta, utpote hominum illiteratorum, non possunt comparari cum scriptis historicorum Graecorum Romanorumque, vitam Iesu omnem, ita, ut ubique ordinem temporis diligenter sequerentur, exponere; seligebat potius eorum quisque, e magna rerum memorabilium a Iesu gestarum multitudine, sermonumque ab eo habitorum copia, ea, quae iis quibus scribebat hominibus utilissima essent, et ita enarrabat, uti talibus lectoribus narrari debebant, quin et ipsi profitentur, se multas in libris suis, ne modus eorum nimis cresceret, praetermisisse res gestas et orationes Christi, ex iis vero quas attulissent, satis luculenter apparere, Iesum esse Messiam. Cum ergo Euangelistae non historiam scripserint, sed *ὁμιλοῦντες* tantum literis consignarint, et delectum rerum memorabilium fecerint, nec ordinem temporis diligenter seruauerint (conf. v. c. Luc. 3, 20. 21. Matth. 11, 2. c. 14. add. notata ad Matth. c. 5. *Lesss Auferstehungsgesch. Jesu*, p. 2 sqq. *Rau* *Disf. de praecipuis causis varietatis et inconstantiae*, quae, si modum narrandi spectemus, in Euangg. Matth., Marci et Luc. reperitur, p. 1.): satis euidenter etiam apparere arbitror, ex Euangelistarum libris, harmonicam narrationem, veritati satis consentaneam et firmis fundamentis superstructam nullo pacto posse componi. Caeterum nullum horum Euangelistarum, cum se ad scribendum accingeret, alterius commentarium ad

manum habuisse, eoque inter scribendum usum esse, praeter alia plura (v. *Marsh* l. c. p. 245 fs. *Schmidt Einleit. ins N. T.* p. 51. sqq.) vel narrationum discrepantiae satis luculenter docent.

Iam quod attinet tempus, quo Evangelistae commentarios suos de dictis, factis et fatis Christi conscripserint; omnium primus Lucas scripsisse videtur, ut vel ex initio Evangelii ipsius satis probabiliter colligi licet. Ibi enim refert, plures iam ante ipsum libros de rebus Christi conscripsisse, sed neque Matthaeum, neque Marcum, diserte commemorat, neque illorum qui ante ipsum scripserunt conatus magnopere laudat, immo, cum profiteatur, sibi, qui inde ab initio usque ad finem omnia diligenter examinasset, eandem historiam contexere visum esse; eo ipso innuere videtur manca esse atque sublestae fidei Evangelia hactenus scripta. Quodsi vero illo tempore iam extitissent Matthaei et Marci Commentarii, non adeo ambigue de Evangeliiis sibi cognitis scripsisset, immo potius Commentariorum Matthaei apostoli, et Marci, Petri discipuli, honorificam mentionem fecisset. Neque si illo tempore edita Matthaei et Marci Evangelia fuissent, hoc Lucam latere potuisset, cum Hierosolymis familiariter usus esset Apostolis, eosque ipse de vita et fatis Christi consulerit, vid. 1, 2. *Ziegler* l. c. p. 423 sqq. Scripsit autem Evangelium suum Graecum haud dubie in Palaestina, cum Paulus Caesareae in vinculis teneretur, v. *Ziegler* l. c. *Michaelis Einleit. Th.* 2. p. 1103 fs. quem Romam postea transportatum, Lucas sequebatur. Scripserat illud in usum Theophili cuiusdam,

et post plures demum annos diuulgabatur, atque inde intelligitur, qui factum sit, vt neque Matthaeo neque Marco Euangelia scribentibus, Lucae commentarii innotuerint. — Matthaeus auctore Irenaeo adhaer. 3, 1. (coll. Euseb. H. E. 5, 8.) memorabilia Iesu literis consignabat, cum Paulus et Petrus Romae docerent. Verba Irenaei sunt: ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν καὶ γραφὴν ἐξήνεγκεν εὐαγγελίῃς, τῷ Πέτρῳ καὶ τῷ Παύλῳ ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων καὶ θεμελιόντων τὴν ἐκκλησίαν. v. Ziegler l. c. p. 435 f. Marsh l. c. p. 82 fs. Marcus, qui Hellenistis et christianis e gentilibus Euangelium suum destinarat, scripsit Romae, quae est constans veterum haud improbabilis traditio. v. Epiphan. 51, 6. Euseb. H. E. 2, 15. 2, 39. cf. *Caue vita Marci* §. 5. Hinc nec Matthaeus, qui eodem fere tempore in Palaestina Euangelium suum conscribebat, quo Marcus Romae commorabatur (Col. 4, 10.) ibique commentarios suos literis consignabat, his ipsis Marci commentariis vti potuit, sicuti nec Marcus commentariis Matthaei, praesertim cum illo tempore codices non ea celeritate in varias et disfitas regiones transmitterentur, vt nostra aetate libri, qui e prelo prodierunt, bibliopolarum opera et studio transmittuntur.

§. 2. Τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον.

Vocabulum εὐαγγέλιον proprie significat *laetum nuntium quodcunque*, v. c. de profligato hoste, Heliod. 10. p. 456. de absolutione in caussa capitis, Cic. ad Attic. 2, 3. vt verbum εὐαγγελίζεσθαι *laetum*

nuntium afferre, tanquam de nato filio Theophr. Char. 17. v. *Ienius* Ferc. literar. p. 1. Respondet εὐαγγέλιον hebraico בְּשִׁירָה 2. Sam. 18, 22. 23. cui nonnunquam additur טוֹבָה 2. Sam. 18, 27. vt טובו verbo בְּשִׁירָה 1. Regg. 1, 42. quibus in locis interpretes Alexandrini vsi sunt vocibus εὐαγγελία ἀγαθή et εὐαγγελίζεσθαι ἀγαθαί deinde viurpatur de boni nuntii praemio, vt 2. Sam. 4, 10. Homer. Odyss. ζ', 152. 166. vbi schol. voc. εὐαγγέλιον explicat: ἀγαθῆς ἀγγελίας δῶρον porro notat quoque sacrificium, quod fit boni nuntii causa, vt ap. Xen. Hist. Gr. 1, 6. 27. ἔθυσεν τὰ εὐαγγέλια Pollux 5, 129. ἡ ἐπὶ τῷ συνήθουσθαι θυσία εὐαγγέλια, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῷ ἡδεσθαι. In libris N. T. εὐαγγέλιον adhibetur de doctrina christiana, vt Matth. 4, 23. 9, 35. Marc. 13, 10. Rom. 1, 1. de praedicatione huius doctrinae, 1. Cor. 9, 14. atque εὐαγγελισαὶ dicuntur doctores religionis Act. 21, 8. per metonymiam autem indicat singulas religionis christianae partes, v. c. commentarios de dictis, factis, et fatis Christi, et scriptores horum commentariorum dicuntur *Euangelistae*. Conf. *Suiceri* Thes. Eccles. T. 1. pag. 1220. *Schleusneri* Lex. ad N. T. v. εὐαγγέλιον. *Wolfii* Curas, Prolegg. in Matth. pag. 2. *Walaei* Prolegg. ad Matth. p. 1. et quos laudauit *Koecherus* in *Analectis* in quat. euangel. p. 4. Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον idem est quod τὸ Ματθαῖος h. e. Matthaei commentarii de dictis, fatis et factis Christi. Praepositio enim κατὰ a Graecis scriptoribus vt Hebraeorum כַּתּוּבָה in pluribus Psalmorum inscriptionibus saepius ita viurpatur, vt auctorem indicet, vt ap. Platon. Cratyl. 4.

καὶ Εὐθύδημον auctore *Euthydemo* ib. 18. καὶ Ἡρακλειτον auctore *Heraclito*. Caeterum Matthaeum eundem esse, qui Leui vocetur *Marc.* 2, 14. *Luc.* 5, 27. coll. *Matth.* 9, 9. perquam probabilis est plurimorum interpretum sententia, vid. not. ad *Matth.* 1, 1. Eum antequam Christi partes sequeretur, e portitorum, qui in oppidis Iudaeorum, publicanorum vices gerebant, vid. not. ad 5, 46. numero fuisse legimus *Matth.* 9, 9.

§. 3. *De authenticia Cap. I. et II. Evangelii Matthaei.*

Duo priora Matthaei capita non a Matthaeo ipso profecta esse, sed addita ab ipsius interprete Graeco, multis probare studuit *William*, a free Enquiry into the authenticity of the first and second Chapters of St. Matthew's Gospel. London. 1771. 8. (vid. *Michaelis Neue Oriental. Biblioth.* Th. 1. p. 53. sq.) *Williami* libellus auctior prodiit 1790. hoc titulo: a free Enquiry into the authenticity of the first and second chapters of St. Matthew's Gospel; with a new Preface, containing an account of some MSS. in the British Museum: and a dissertation on the original language of that Gospel. Lond. (vid. *Eichhorn Allgem. Bibl. d. bibl. Literat.* B. 2. p. 918 sq.). *Williamum* refutarunt, et integritatem capp. defenderunt: *Flemming* free thoughts upon a free Enquiry into the Authenticity of the first and second chapters of St. Matthew's Gospel, et *Velthusen* The authenticity of the first and second chapters of St. Matthew's Gospel vindicated in answer, London. 1771. (vid. *Michaelis*

Orient. Bibl. Th. 1. p. 107 sqq.) quem librum postea *Benzlerus* in linguam vernaculam transtulit. *Disf. de genuina auctoritate cap. I. et II. Evangelii St. Matthaei Exercitatio theol. exhibita a Theoph. Coelestino Piper, Gryphisw.* 1779. 4. Dubitavit de integritate horum capitum etiam *Strothius, von den Interpolationen im Evangelio Matthaei*, in *Eichhornii Repertorium für bibl. und morgenl. Literatur*, Th. 9. p. 99 sq. contra quem scripsit: *Thiefs, de Evangelii Matthaei integritate interpolando non corrupta*, Helmstad. 1782. 4. add. *Schmid Examen integritatis duorum priorum capp. Matthaei*, in *Commentatt. theol. a me, Velthufenio et Rupertio editis*, Vol. 1. p. 340 sqq. Etiam *Hessius Biblioth. der heil. Geschichte*, Th. 1, p. 208 sqq. atque *Ammonius Disf. de Luca emendatore Matthaei*, Erl. 1805, suspectam reddere studuerunt horum capp. authenticam, contra *Hessium* disputavit *Ravius*, *Symbola ad quaestionem de authenticia cap. I. et II. Euang. Matthaei discutiendam*, Erlang. 1793. 4.

Non suppositicia, sed genuina haec duo capita esse, defenditur argumentis potissimum his: 1) omnes codices Graeci, etiam *Ebnerianus*, v. *Griesbachii ἐπιμετρου* ad commentar. criticum in Graecum Matthaei textum, Ienae 1801. 4. add. *Gabler theol. Journal*, B. 8. p. 1 fs. haec capita exhibent, reperiuntur etiam in omnibus versionibus antiquis. In nonnullis quidem codd. latinis, genealogia a reliqua c. 1. parte discernitur, hoc vero argumentum, quo inprimis *William* nititur, leue ac nullius ponderis est; genealogiam spuriam esse, exinde colligi posset, non vero

duo priora capp. adulterina esse. At neque ex eo, quod librarii genealogiam separatim scripserint, consequitur, eam suppositiciam esse, non enim rationibus criticis, sed theologicis permoti hoc fecerunt. Scilicet genealogiam Matthaei non conciliare poterant cum genealogia, quae Lucae cap. 3. extat. Patres praeterea ecclesiastici saepius in scriptis suis, data occasione, voces et versus in his capitibus extantes proferunt, e quibus Clementem Alexandrinum, Origenem, Ignatium nominasse sufficiat; quin et ipse Celsus, acerrimus doctrinae christianae aduersarius ad haec capita prouocat. v. *Orig. c. Celsum* 1, 38. 2, 32. *Griesbachii Symbolae criticae*, T. 2. p. 241. *Süskind Symbolae ad illustranda quaedam Euangeliorum loca*, Tubing. 1802. 4. —

2) Nazareni et Ebionitae utebantur Euangelio κατ' Εβραϊσς, quod etiam vocatur Euangelium secundum XII. Apostolos et secundum Matthaeum, v. *Ziegler* l. c. p. 449. et a Iustino ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, vid. *Stroth* in *Eichhorn Repertorium für bibl. u. morgenl. Literat.* Th. 1. p. 22. 23. erant haec Euangelia, quae est plurimum haud improbabilis sententia, diuersae recensiones Euangelii Matthaei hebraice conscripti. Iam in Nazarenorum Euangelio duo priora Matthaei capita extabant, v. *Marsh* l. c. p. 110. 119. *Schmidt* l. c. p. 348. in Ebionitarum autem euangelio non legebantur, v. *Epiphan. haer.* 30, 13. Sed Ebionitarum Euangelii Hebraici exemplum mutilatum, incertis historiis corruptum, fictisque fabellis erat refertum, vt idem Epiphanius l. c. testatur; cuius verba haec sunt: ἐν τῷ παρ' αὐτοῖς εὐαγ-

γελίῳ, κατὰ Ματθαῖον ὀνομαζομένῳ, ἔχ' ὅλῳ δὲ
 πληρεσάτῳ, ἀλλὰ νενοθευμένῳ καὶ ἡκροτεριασμένῳ
 κ. τ. λ. contra de Nazarenorum Euangelio haeres. 29,
 9. scribit: ἔχουσι δὲ τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον
 πληρέστατον ἑβραϊστὶ, παρ' αὐτοῖς γὰρ σαφῶς τῆτο,
 καθὼς ἐξ ἀρχῆς ἐγράφη ἑβραϊκοῖς γράμμασιν, ἔτι
 σώζεται. Peculiares praeterea opiniones pluribus in
 rebus fouisse feruntur Ebionitae, diuinamque Iesu
 originem negasse, v. *Epiphanius*. haer. 46. 47. *Irenaeus*
adu. haer. 1, 26. hinc ea quae c. 1. et 2. leguntur,
 utpote ipsorum opinionibus repugnantia, decurtasse
 putandi sunt. Iustini ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστό-
 λων ea quae Matth. c. 1. 2. commemorantur, conti-
 nuasse certum est. v. *Stroth.* l. c. *Tatianus*, Iustini di-
 scipulus, si Theodoretō fides est, haeret. fab. 1, 20.
 genealogiam in harmonia sua Euangeliorum omisit,
 sed vna quoque alteram Luc. 3, 23 fs. genealogiam,
 omnesque locos omisit, qui Iesum referrent in nu-
 mero posterorum Dauidis. Quodsi vero *Tatianus*
 suis opinionibus, v. *Walch Histor. der Ketzereien*, P.
 I. p. 433. duci se passus est in locis Euangeliorum,
 quos in libris suis inuenit, vel retinendis vel abiicien-
 dis, etiam tum cum genealogiam Matthaei repudia-
 vit, non testimonium dixisse, sed decreto dogmatico
 seruasse putandus est, ut recte monuit *Storr*. *Dissert.*
exeget. in libror. N. T. historicor. aliquot locos, P. 2.
 p. 12 sq. Quae hactenus de Euangelis Nazareno-
 rum, Ebionitarum, Iustini, Tatiani diximus, duo
 priora capita in Euangelio Matthaei potius adfuisse
 quam defuisse docere videntur.

3) Ipsum initium cap. 3. ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις manifeste docet, praecessisse aliquid, ad quod haec verba referenda sint. Etiam Hebraei in initio libri, cum narrationes incipiunt, ad vocem בִּימֵי, ἐν ταῖς ἡμέραις, addere solent nomen illius viri, principis aut regis, cuius aetate aliquid euenisse narratur, vt Ies. 1, 1. al. Iam si inspicimus finem c. 2. vbi Iesus cum parentibus suis Nazaretham venisse, ibique habitasse dicitur, quo illa verba referenda sint, haud obscurum esse potest. At obiecerunt alii, verba ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις non esse verba Matthaei, sed interpretis Graeci, qui hoc modo copulauerit duo priora capita cum tertio; Euangelii Matthaei idem fuisse initium, quod Euangelii Ebionitarum auctore Epiphani. haer. 30, 13. Ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδης. Audio. Sed praeter alia plura, quae huic coniecturae obstant, obstat ei etiam hoc quod, 4, 13. legatur καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρέτ, quomodo vero ita scribere potuisset Matthaeus, si non 2, 13. praecessisset, Iesum Nazarethae habitasse?

4) Non demonstrari potest haec duo capita a Matthaei scribentis consilio abhorruisse, afferri possunt potius plura, quibus comprobetur, narrationes quas haec capita continent, Matthaei scribentis consilio cum maxime consentanea fuisse. Scribebat nimirum, vti constat, in usum Christianorum e Iudaeis in Palaestina viuentium, hinc utiles ei videbantur et erant hae narrationes de origine, prosapia et infantia Iesu, ad stabiliendam et confirmandam ipsius auctoritatem, ad euellendos ex animis lectorum suorum scrupulos ex Iesu humilitate in-

iectos, et vti Matthaeus plura in Euangelio suo tradidit, quae non ex *αὐτοψία*, sed aliunde comperta habebat; ita quoque ea quae ad natales Iesu et primam eius aetatem pertinebant, eum recipere memoriaeque prodere potuisse, quis est qui dubitet? v. *Rau* l. c. pag. 6 sqq. Praeterea sicuti Matthaeus ad scribendum Euangelium impellebatur, vt se obiiceret commenticiis de Iesu narrationibus, ita simili quoque ratione impulsus haud dubie fuit, vt ex Euangelio quodam infantiae Iesu, *) e traditionibus in ipsa familia Iesu, (qui inde a teneris maximam expectationem fecerat,) obuiis, et oraculis V. T. confirmatis (vid. *Ammon.* diss. de natura narrationum de vitae Iesu primordiis, in eiusd. nouis Opuscul. theoll. p. 35 sq.), seligeret ea, quae, ipso iudice, veritati cummaxime consentanea, publice priuatimque utilia essent. Lucas, qui ab initio vsque ad finem omnia diligenter literis consignare volebat 1, 3. utebatur Euangelio infantiae Iesu e traditionibus in Zachariae familia obuiis orto. Marcus, qui suum ipsius consilium in scribendo secutus, plura alia omisit, quae in Matthaei et Lucae commentariis leguntur, cum Romae, et inprimis in gratiam christianorum e gentilibus scriberet, nihil de prosapia et primordiis Iesu monuit, sed

*) Adhibuisse Matthaeum Euangelium infantiae Iesu, ex eoque selecta Euangelio suo praemisisse, praeter argumentum cap. 1. et 2. docet etiam laxius vinculum, quo cap. secundum cum capite tertio copulatum est.

sed ei satis erat commemorasse Iesum esse Χριστὸν, υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Sed quare Apostoli reliqui nec in sermonibus, in acta ipsorum a Luca relatis, neque in epistolis ad coetus christianorum missis, prouocant ad insignia diuinæ prouidentiae documenta, quae inde a Christi incunabulis extiterunt? Scilicet Iesus, qui ab omni fastu et ostentatione alienissimus erat, perquam rarer de rebus suis domesticis omninoque externis loquebatur; libere profitebatur, se a Deo missum esse, descendisse de coelo; doctrinam suam, non humani ingenii inuentis et artibus, sed diuina auctoritate niti; quod quidem confirmabat doctrinae praestantia, praeceptorumque suorum vi ad emendandos tranquillandosue hominum animos. Eandem Apostoli quoque sequebantur in epistolis suis ad nostram aetatem seruatis methodum, inde tamen, ut per se intelligitur, neutiquam concludi potest, eos prorsus ignorasse, quibus auspiciis Iesus in lucem editus fuerit. Conf. *Niemeyeri* Coniecturae ad illustrandum plurimorum N. T. scriptorum silentium de primordiis vitae I. C. p. 14 sq.

§. 4. *De Genealogia Iesu.*

Genealogia, quae Matthaei capite primo extat, longe diuersa est ab ea, quam Lucas cap. tertio exhibuit. Etenim Matth. 1, 16. Iacobus dicitur pater Iosephi, sed Luc. 3, 23. ipsius pater nominatur Eli, Ἰωσήφ τοῦ Ἑλίου. Deinde apud Lucam v. 23 — 27. ab illo Eli, Iosephi patre, vsque ad Rhesam plane alia

nomina leguntur, quam apud Matthaeum. Porro a Matthaeo v. 6. commemoratur Dauides, et Dauidis filius ponitur Salomo; apud Luc. v. 31. nominatur Nathan, Dauidis filius. Denique apud Lucam a Sorobabele inde vsque ad Dauidem, nomina diuersa sunt ab iis, quae a Matthaeo exhibentur. Ad has difficultates remouendas, varias vias ingressi sunt interpretes, vid. praeter eos quos laudarunt *Wolfius* in *Curis*, et *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. *Velthusen* *Sophienruhe, oder die Landpfarre*, Hamb. et Kilon. 1783. 8. et anonymi diss. *über die Stammtafel unsers Herrn in Beyträgen zur Beförderung des vernünftigen Denkens in der Religion*, Heft VII. Ac libere quidem profitendum est, non omnes difficultates ita posse remoueri ac tolli, vt nulla prorsus ad dubitandum anfa superfit. Nec mirum, cum nobis, tam longe ab illa aetate remotis, neque plena et accurata legum genealogicarum notitia suppetat. Notatu tamen dignum est, vt iam praeclare monuit *Rosenmüllerus* in Scholiis ad h. l. viuo Iesu, nihil vnquam contra originem eius e stirpe Dauidis allatum fuisse ab aduersariis Iudaeis, in reliquis alias fatis ad disputandum procliuius, quamuis eum Dauidis filium vocari frequenter audirent, v. Matth. 9, 27. 15, 22. al. nec postea Apostolis Christi genus ad Dauidem referentibus, Rom. 1, 3. 2 Tim. 2, 8. aliquid oppositum fuisse. — Probabilitate autem sua maxime sese commendat, plurimisque arrisit, eorum sententia, qui statuunt: *Matthaeum* proposuisse genealogiam *Iosephi*, a propin-

quo Iesu ἀπίσω (legitur enim v. 16. ἐξ ἧς ἐγεννήθη Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Χριστός) confectam, adeoque *Iacobum* Matth. 1, 16. memoratum, fuisse *patrem Iosephi*; *Lucam* vero exhibuisse *genealogiam Mariae*, adeoque *Eli* Luc. 3, 23. nominatim inductum, fuisse *Mariae parentem*, et eatenus dici a Luca *Iosephi patrem*, quatenus Iosephus fuerit eiusdem gener: ὡν (ὡς ἐνομίζετο) υἱὸς Ἰωσήφ, τοῦ Ἑλὶ, qui (Iosephus) erat gener *Eli*. Notant: sic quoque Ruthae nurus, appellari filias Ruth. 1, 20. et Matthaeum usurpasse verbum γενναῖν, quod generationem naturalem vulgo designet, Lucam vero ab hoc verbo abstinuisse, et usum esse formula latiori τοῦ Ἑλὶ latioris autem significatus hanc formulam esse, vel satis docere posse verba v. 38. τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ Θεοῦ. Parum recedunt ab his ita statuentibus, qui Lucae verba ita legunt et explicant: ὡν (ὡς ἐνομίζετο υἱοὶ Ἰωσήφ) τοῦ Ἑλὶ scl. υἱός erat Iesus, quamquam habebatur pro *Iosephi filio nepos Eli*, patris *Mariae*; cum perquam frequenter nepotes in literis sacris dicantur filii. Continet vel sic, Lucae c. 3. genealogiam *Mariae*. — Monent praeterea qui apud Lucam genealogiam *Mariae* legi contendunt: Iudaeos sibi admodum placuisse in maiorum suorum enumeratione, et genealogiis vario modo condendis, vid. 1 Tim. 1, 4. ibique interpp. vulgo quidem non consignata esse apud Iudaeos mulierum stemmata, in Iesu vero familia propemodum necessarium fuisse, ut matrem eius e Davidis prosapia ortam esse demonstraretur, cum Iesus non

fuiſſet proprius Iosephi filius. Iam cum Iudaei in Palaestina viuentes vnice curarent genealogiam patris, paternum genus honorificentius reputantes (Bereschith R. 30. *ego affurrexi ei, qui ipse de Iuda, ego vero de Benjamin: et ipse ex masculis Iuda, ego vero ex feminis.* Bava Bathra fol. 110. 2. *genus patris vocatur genus משה, genus matris non vocatur genus*): hinc Matthaeum christianis e Iudaeis in Palaestina viventibus scribentem, recepisse stemma Iosephi; Lucam contra, qui non scripserit christianis e Iudaeis in Palaestina viuentibus, et pluribus iam docuisset Iesum non fuisse Iosephi filium, recepisse stemma Mariae, ut doceret eam e Dauidis familia oriundam esse. Ad hanc sententiam confirmandam prouocant etiam ad libros Iudaeorum, in quibus Maria, filia Eli, et apud inferos vehementer discrucari dicatur. vid. *Lightfoot. Hor. Hebr. et Talm. ad Luc. 3, 23.* Quaecunque demum ex variis illis sententiis, quas protulerunt interpretes, admittatur, hoc certissimum est, Lucam genealogiam in Euangelio infantiae Iesu, ab ipso adhibito, repertam recepisse, quoniam, aequae ac Matthaeus, sciebat Iesum de Dauidis prosapia esse, atque hanc genealogiam quoque Iesu genus a Dauide repetere videbat.

C A P V T I.

1. *Βίβλος γενέσεως* I. X.] hebr. *נִתְּחַן דָּפָר הַזֶּה* Gen. 5, 1. aut *נִתְּחַן הַזֶּה* Gen. 6, 9. atque *βίβλος γενέσεως* positum est pro *αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως*, ut Gen. 1. c. *haec est descriptio generis I. C., hic est catalogus maiorum I. C. nepotis Davidis, qui fuit nepos Abrahami*, ut adeo verba v. 1. referenda sint ad subiectum maiorum I. C. recensum. Etenim *βίβλος* ut *דָּפָר* non tantum notat *librum*, quae tritior est vocabuli significatio, sed etiam *catalogum*, *indicem*, ut Gen. 5, 1. ubi Alexandrini habent: *αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως* add. Apoc. 3, 5. et *Vorstius* de Hebraïsmis N. T. p. 26. ed. *Fisch.* Vocabulum autem *γένεσις* ut hebr. *נִתְּחַן* inter alia notat, *genus*, *prosapiam*, *seriem eorum qui ex eodem stirpe orti sunt*, ut Gen. 6, 9. 10, 1, 32. 11, 10. 25, 12, 19, 36, 1. 9. Num. 3, 1, al. Atque haec verborum interpretatio, qua admissa, haec ipsa verba *βίβλος γενέσεως* I. X. *υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ*, faciunt septemdecim priorum cap. primi Euangelii Matthaei verbum *ἐπιγραφήν*, nobis quidem, utpote usu loquendi Hebraeorum, et loco simili Gen. 5, 1. confirmata, verissima videtur, minusque probanda eorum sententia, qui *βίβλος γενέσεως* I. X. explicant: *liber de vita Iesu*, atque haec verba ad uniuersum Matthaei Euangelium pertinere putant. Ad hanc sententiam suam comprobandam, monent, *γένεσις* etiam usurpari de vita hominis ut *Judith.* 12, 19. *Sapient.* 7, 5. atque vocem *נִתְּחַן* etiam

res gestas, euentum quemlibet indicare Gen. 37, 2. Sed hoc ipso Gen. 1, 1. verba תולדות יעקב prop. notant: hae sunt generationes Iacobi, atque explicari debent: sequitur historia *posterorum Iacobi*. Desideratur ergo exemplum simile, quo possit doceri illam notionem vocabulo תולדות inesse. Ἰησοῦς vid. ad v. 21. Χρισὸς *Messias*, nomen dignitatis: respondet hebr. משיח quod *unctum*, etiam *regem* significat. Reges enim apud Hebraeos dicebantur vncti, v. 1 Sam. 24, 7, 2 Chron. 6, 42. Ies. 45, 1. non solum propterea, quod vncti erant, sed omnino etiam propterea quod regia dignitate ornati erant, vnde מלך et משיח saepius quoque tanquam synonyma iunguntur; v. 1 Sam. 2, 10. Ps. 18, 51. 1 Macc. 1, 24. vbi Deus ipse vocatur ὁ μόνος βασιλεὺς καὶ Χριστός: hinc etiam Saulus Sirac. 46, 19. simpliciter vocatur Χριστός. H. l. vt aliis in locis N. T. cum Iesus nominatur Χρισὸς veluti Matth. 16, 16. notat, Messiam, regem illum hominum a Deo constitutum, de quo V. T. prophetae cecinerunt. υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ] statim in ipsa huius catalogi inscriptione, a Matthaeo siue auctore Evangelii infantiae I. praefixa, mentio facta est Dauidis atque Abrahami, vt primo intuitu appareret Iesu maiores fuisse illustres, eum genus ducere a Daide, e cuius progenie Messiam fore credebant. vid. Matth. 22, 42. Ioh. 7, 42. *Lightfoot* Hor. Hebr. et Talm. ad h. l.

3 — 8. Θάμαρ vid. Gen. 38. Iudaeorum quidem consuetudinis non erat, mulierum nomina in stemmatibus ipsis notare, interdum tamen, vt ex hac ipsa descriptione generis Iesu patet, earum nomina recipiebantur, quoniam feminae illae notabiles erant, vel vt genealogia ipsa accuratius contexeretur, vt adeo feminarum nomina in hac tabula memorata, testimonium perhibeant, et veritatis genealogiae, et diligentiae auctoris eiusdem. — 5. Σαλμων δὲ ἐγέννησε τὸν Βοὸζ ἐκ τῆς Ῥαχαβ, *Salmon e Rahaba sustulit Boasum*. Boasum, qui v. 5. nominatim inducitur, fuisse Salmonis filium, docet quoque locus Ruth.

4, 21. add. I Chron. 2, 11. Rahabam Boasi matrem fuisse, nuspiam in libris V. T. legitur, vt adeo traditionem genealogiae auctor secutus esse videatur. Quaesi-
verunt etiam interpretes, vtrum Rahaba hic memorata, fuerit meretrix illa Hierichuntina, de qua Ios. 2, 1, an ab ea diuersa? Sed Rahabam Hierichuntinam propter rationes chronologicas non posse intelligi, immo aliam Rahabam, quae serius vixerit, h. l. innui bene demon-
strauit *Outbouijs* in Biblioth. Bremensi Class. 3. p. 438. quem *Wolfius* in *Curis* ad h. l. non refutauit. — 6. v. I Sam. 16, 1. 17, 12, 2 Sam. 12, 24. I Chron. 3, 10. ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου scl. γυναικός. — 8. Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζίαν] *abauus Vsiae erat Ioramus*. Latiori significato capiendum est h. l. verbum γεννᾶν, omissi enim sunt Achasias, Ioasus, et Amazia, Vsiae pater; vid. 2 Chron. 22. sqq. omissi sunt de industria ab ipso genealogiae auctore, ad confi-
ciendum iustum numerum trium tessera decadum, coll. v. 17. Solebant autem Orientales in genealogiis praeter-
mittere stirpes, quae numerum constitutum excederent, v. Ruth. 4, 20. I Chron. 8, 1. coll. 26, 28. Gen. 46, 21. *Michaelis Anmerkungen* ad Ruth. 4, 20. *Eichhorn Einleit. ins A. T.* P. 2. p. 449. et V. D. in *Repertor. für bibl. und morgenl. Literat.* P. 13. p. 169. Praeterea etiam nepotes in literis sacris dicuntur υἱοί, et verbum נָחַל, cui respondet γεννᾶν, latiori significato haud raro poni solet vt Ies. 39, 7.

II. 12. Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν] *e posteris Iosiae Iechonias erat*. Nec h. l. verbum γεννᾶν nimis pre-
mendum. Etenim Iosiae filius fuerat Ioiakimus, et huius filius, Iechonias. vid. I Chron. 3, 15. Male ergo in codd. nonnullis, vers. Philoxeniana et Syra Hierosolymita-
tana, legitur: Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωαννῆμ· Ἰωαννῆμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. Manus interpolatrices haec scriptura aperte arguit, cum et hac lectione admissa, aetates quindecim, non quatuordecim prodirent, coll. v. 17. Ipsa quoque verba καὶ τοὺς ἀδελ-

Φοῦς αὐτοῦ, quae etiam grammaticis suam originem debent, delenda sunt, cum Iechonias nullos habuerit fratres, sed Ioiakimi tres fratres commemorantur 1 Chron. 3, 15. Aptius legerentur haec verba post vocem Σαλαθιήλ v. 12. sex enim fratres huius Salathielis, Iechoniae filii laudantur 1 Chron. 3, 18. Ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος] *sub exilium Babylonicum*, annis non multis ante exilium Babylonicum. ἐπὶ *sub*, hebr. ׀ Exod. 12, 29. μετοικεσία, הָלָא, *exilium*, v. 2 Regg. 24, 16. 1 Chron. 5, 22, — 12. μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν, *tempore autem exilii*; nam μετὰ haud raro indicat tempus ipsum, quo aliquid accidit, vt Ioseph. Ant. 1, 12. 2. ὃν (Isaacum) εὐθὺς μετ' ὀγδόην ἡμέραν περιτέμνουσι i. e. ipso die octauo, vid. *Fischeri* Animadu. ad Weller. Gramm. Vol. 3. P. 2. p. 201. et quos ibi laudauimus. Iechonias autem in Babyloniam deportatus est, tertio regni mense, anno aetatis XVIII. v. 2 Regg. 24, 8. Ioseph. Ant. 10, 9. et Salathiel in Babylonia natus est. Ζοροβάβελ] Salathielis filius, cuius h. l. mentio fit, diuersus est ab eo, quem commemorauit Lucas 3, 27. sed idem est qui Efr. 3, 2. 5, 2. Hagg. 1, 1. laudatur. Etenim h. l. Sorobabelis genus deducitur a Dauide per Salomonem, apud Lucam vero a Dauide per Nathanem; etiam Salathielis parentes, et Sorobabelis posterii diuersi sunt ab iis, qui h. l. enumerantur. Quaeritur etiam, an Sorobabel h. l. memoratus diuersus sit ab eo qui 1 Chron. 3, 19. nominatur, ibique Phadaiae filius dicitur. Hanc difficultatem interpretes ii, quibus persuasum est 1 Chron. l. c. et nostro loco eundem notari, ita remouere student, vt praecipiant, Salathielem improlem mortuum esse, et Phadaiam, viduam fratris Salathielis, e legibus Hebraeorum Deut. 25, 6. duxisse, atque ex ea suscepisse Sorobabelem, adeoque Phadaiam Sorobabelis fuisse patrem naturalem, Salathielem vero ipsius patrem legitimum. Neque tamen hoc modo omnis difficultas remouetur. Etenim ex illa ipsa lege et legibus genealogorum Hebraicorum non Phadaiae, sed Sala-

thielis, patris legitimi nomen illo Chron. l. c. ponendum fuisset; cumque praeterea Sorobabel I Chron. 3, 19. nominatus etiam liberis progenitis differat a Sorobabele, cuius h. l. mentio facta est: praeplacet eorum sententia, qui alium Sorobabelem h. l., alium I Chron. l. c., alium Luc. 3, 27. memoratum esse contendunt.

16. Ἰακώβ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ, vid. Prolegg. §. 4. τὸν ἄνδρα Μαρίας, *Mariae maritum*. Alii vertunt: *Mariae sponsum*, ut adeo ἄνθρωπος sit idem quod νυμφίος, cum et Hebraei sponso, dixerint maritos, sponsas, coniuges; v. Gen. 29, 21. Deut. 22, 23. 24. sicuti et a Latinis vocabula *gener*, *natus*, *maritus*, *coniux*, *uxor*, *socer*, adhibeantur de iis, qui nondum sunt, sed sperantur fore, v. *Burm. Anthol. Lat. T. I. p. 296.* ad Val. Flacc. 3, 497. *Broukhus.* ad Tibull. 3, 2, 4. cum voc. ἄνθρωπος v. 19. hoc sensu necessario capiendum sit. Sed cum h. l. nihil memoretur, quod nos de Iosepho ut sponso cogitare iubeat, quod secus est v. 19.: cum in genealogiis Iudaeorum, non sponsi et sponsae, sed uxores et mariti recensentur; cum Iosephus v. 24. Mariam duxisse diserte dicatur: extra omnem dubitationem positum est, ἄνδρα significare h. l. *maritum*. ἐγεννήθη] *natus est*. Vulgo quidem verbum γεννᾶν de patre, τέκτειν de matre, dicitur, vid. Tho. Mag. v. τέκτειν ibique interpp.; sed ut verbum τῷ de maribus aequae ac feminis usurpatur, ita quoque verba illa Graeca in libris N. T. et versione Alexandrina promiscue ponuntur; v. Luc. I, 13. 57. 23, 29. Gen. 3, 16. 4, 18, 16, 1. 22, 23. ut et in libris scriptorum Graecorum; vid. *Barnes.* ad Eurip. Iph. Aul. 639. Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Χριστός, *Iesus qui vulgo nominatur Christus*, verba ab auctore genealogiae ἀπίσω addita.

17. Partitionem genealogiae Christi in tres triseptuagidas factam esse nonnulli contendunt propter tres insignes mutationes, quas Iudaei ante Christum natum subierunt, hinc etiam Dauidem bis vocatum esse βασιλέα. Cum vero Orientales variis subsidiis ad genea-

logias menti imprimendas vti soleant, vid. *Michaelis Oriental. Biblioth. Tb. 12. N. 192*, et *Anmerkungen* ad h. l., praeplacet mihi eorum sententia, qui auctorem genealogiae hac ratione memoriae consulere voluisse, et propterea etiam stirpes nonnullas omisisse, vid. v. 8., censent. Quod computationem quatuordecim γενεῶν attinet, e quibus quaelibet genealogiae classis constat, ita vt quaeque earum bis numerum septenarium Iudaeis sanctum referat, facillima et maxime probabilis mihi semper visa est ratio, quam inierunt *Olearius Obff. in Matth. p. 30. Storrius Diss. exeget. in libror. histor. N. T. loca, Tubing, 1790. p. 1. sqq.* alii. Scilicet *primam* classem ducit Abrahamus, claudit Dauides; *secundam* ducit Dauides, claudit Iosias; *tertiam* ducit Iosias, claudit Iosephus; vt adeo Dauides et Iosias bis numerandi sint. Iosephum claudere agmen tertium, et Iesum ab eo discerni, vel exinde apparere videtur, quod formula solennis: *hic vero filium habuit*, in Iosepho vsurpari desiit. γενεᾱ, de cuius vocis significationibus variis vid. *Iensius Ferc. liter. p. 6.* cum omissae sint singulae stirpes, minus recte expressit Vulg. *generationes*, est potius h. l. *progenies*, numerus consanguineorum, vt ap. *Philon. Leg. ad Cai. p. 1035. b. γενεὰς ὅλας ἀποσφάξαντες tota progenie iugulata*, atque respondet hebr. מִלְּהֵינָה et voc. γυνέσεις *Ruth. 4, 20.* vid. *Perizon. Orig. Aegyptt. c. 11. p. 212. Duck.*

18. Τοῦ δὲ I. X. ἡ γέννησις] codd. nonnulli habent γένεσις, vtrumque vocabulum, γένεσις (a γίνομαι) et γέννησις (a γεννάω) ap. scriptores Graecos *generationem, natiuitatem, ortum* significat, sed γένεσις, quod in vers. Alex. cum *natiuitatem* indicat, respondet voc. מִלְּהֵינָה, frequentius recurrit, hinc γέννησις a librariis mutatum est in γένεσις, cum et hoc vocabulum primo versu positum viderent, ubi tamen alio sensu legitur, atque Hebr. מִלְּהֵינָה exprimit. Praefero igitur γέννησις, quod apprime respondet verbo ἐγεννήθη v. 16. et in plurimis codd. extat. Est autem γέννησις Hebr. מִלְּהֵינָה *Hof. 2, 3. οὕτως ἦν,*

natiuitas talis erat: referri debent haec verba ad ea quae sequuntur, ad modum quo Maria Iesum procreauit, et particula γὰρ habet h. l. vim explanandi et connectendi praecedentia cum sequentibus, Lat. *scilicet*, v. *Rapbelius* et *Krebsius* ad h. l. πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς.] *priusquam hic eam duxisset domum.* Verbum συνέρχεσθαι vt Lat. *conuenire*, de vsu coniugii adhibetur, ita, vt sit *coire*, *rem habere* 1 Cor. 7, 5. *Palaeph.* 50, 1. ἐπεὶ συνῆλθον ἀλλήλοις add. *Zosim.* 2, 8. 2. *Xen. Mem.* 2, 2. 4. v. et *Burm.* ad *Ouid. A. A.* 1, 79. *Heinsius* ad *Ouid. A. A.* 2, 11. et *Loefnerus* ad h. l. Sed hoc idem verbum dicitur quoque de domicilii coniunctione, de sponso qui sponsam domum deducit, et sponsa quae deducitur. vid. *Xen. Oecon.* 10, 4. Iam cum legatur v. 20. μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαριάμ, et v. 24. καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ vnde sequitur nondum nuptias celebratas fuisse; verbum συνέρχεσθαι cum *Beza*, *Kypkia*, aliis, ampliori significato capiendum esse censeo, non tantum de coniunctione thori, sed generatim de matrimonii inchoatione, ita vt nuptiarum celebrationem et deductionem in domum mariti simul includat. εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου.] *grauida facta erat per vim diuinam*: εὐρέθη ἔχουσα positum est pro ἣν ἔχουσα i. e. εἶχε sic etiam ab Hebraeis inter se permutantur נָחַדָּה et הָרָה, v. *Mal.* 2, 6., et נָחַדָּה Alexandrini *Gen.* 37, 30. expresse runt οὐκ εἶ, sed *Gen.* 5, 24. οὐχ εὐρίσκειτο. Formula ἐν γαστρὶ ἔχειν est hebr. הָרָה, quod hac ipsa voce reddiderunt οἱ ὅς *Gen.* 16, 14. et ἐν γαστρὶ λαβεῖν *Gen.* 38, 18. et verbo συλλαβεῖν *Gen.* 4, 1. 26. Praepositio ἐν indicat causam efficientem vt hebr. בְּ *Gen.* 38, 18. et כִּי *Iob.* 12, 3. v. *Storrius Obsl.* ad anal. et syntax. hebr. p. 254. Sed πνεῦμα ἁγίου vim diuinam notare, satis luculenter docet locus *Luc.* 1, 34. 35. vbi πνεῦμα ἁγίου explicatur δύνάμεις ὑψίστου. cf. etiam *Luc.* 11, 20. *Matth.* 12, 28. — Itaque disertis verbis h. l. traditur, Mariam, virginem sanctam et castam, per vim diuinam concepisse; et hoc

ipsum ecclesia docet. Eadem res accuratius exponitur Luc. I, 26. ss. ybi de visione a Deo effecta sermonem esse, theologi monent, qui iidem, quo demonstrent, Deum efficere potuisse, vt virgo $\delta\acute{\iota}\chi\alpha\ \kappa\omicron\iota\nu\omega\nu\acute{\iota}\alpha\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\delta\rho\omicron\varsigma$ conciperet, prouocant ad hominem primum sine patre et matre natum. Fuerunt tamen plures, qui partum Christi virgineum negarent, atque Iosephum parentem Christi naturalem fuisse probare studerent vel ex ipsis literis sacris (v. quos laudauit *Wolfius* in *Curis* ad h. l. et liber anonymi, *Versuch eines schriftmässigen Beweises, dass Joseph der wahre Vater Christi sey*, Berlin 1791, quem docte refutatur *Oertel*, *Antijosephismus, oder Kritik über eines ungenannten schriftmässigen Beweis, dass Joseph der wahre Vater Christi sey*, Germanien 1792. coll. *Eichhorn Allgem. Bibl. der bibl. Lit.* B. 5. p. 502. ss. atque *Hassii* Diss. Iosephum verum Iesu patrem e scriptura non fuisse, *Regiom.* 1792. 4.) vel ita vt mythum philosophicum admitterent, ortum ex opinionibus et notionibus de Messia tunc temporis vsitatis et solennibus; ex vaticiniis prophetarum; et traditionibus, in ipsa forte Christi familia obuiis; de natiuitate Iesu Bethlehemitica, de Magorum aduentu, et oblatione infantis Hierosolymis facta, Luc. 2, 22. sq. Iudaeos nimirum, quibus persuasum fuerit, Messiam fore regem summum et plane extraordinarium, quaecunque suo in genere praeclara, excelsa, et inusitata in V. T. locis commemorata reperissent, ad Messiam referre solitos esse, atque etiam existimasse Messiae originem incertam fore, vid. Ioh. 7, 27. ibique interpp.; hinc etiam Christianos primos, cum Christus ipse de origine sua diuina verba fecisset, et eminentiori sensu Deum patrem suum vocasset, inde collegisse natiuitatem ipsius fuisse extraordinariam, ad eumque retulisse locum Ies. 7, 14. coll. Matth. I, 22. non defuisse praeterea vlli fere populo prisco filios deorum $\pi\alpha\rho\theta\epsilon\omicron\upsilon\gamma\epsilon\nu\epsilon\acute{\iota}\varsigma$, vel sine omni mulieris opera genitos. Hieronym. c. Iouinian. I, 26. *Apud Gymnosophistas Indiae, quasi per manus huius opinionis*

auctoritas traditur, quod Buddam, principem dogmatis eorum, e latere suo virgo generarit. Nec hoc mirum de barbaris, cum Mineruam quoque de capite Iouis, et Liberum patrem de femore eius procreatos, doctissima finxerit Graecia. Speusippus quoque, sororis Platonis filius, et Clearchus in laude Platonis, et Anaxilides in secundo libro Philosophiae, Perictionem, matrem Platonis, phantasmate Apollinis oppressam ferunt, (v. Diog. Laërt. 3, 2. 3.), et sapientiae principem non aliter arbitrantur, nisi de partu virginis editum. Ac ne nobis Dominum Saluatorem de virgine procreatum Romana exprobraret potentia, auctores urbis et gentis suae Ilia virgine et Marte genitos arbitrantur. Ita igitur sensim ortas esse et exornatas narrationes, de origine atque infantia Christi, vid. Ammonii Diss. de natura narrationum de vitae I. C. primordiis, quae inserta legitur eiusdem nouis opusculi theol. p. 25 sqq. Gabler *Journal für theol. Literatur*, Erst. B. p. 83 f. 408 sq. Bauer *Hebräische Mythologie des A. und N. T. B. 2.* Lips. 1803. et Rosenmüller über die Geburt des Heilandes von der Jungfrau, in Gabler *Journal für auserlesene theol. Literatur*, B. 2. p. 253 sqq.

19. Iosephus vero Mariae sponsus, cum, quae ei euenissent, Luc. I, 26 sqq. ex ipsa comperisset, pro humanitate et aequitate sua nolebat eam publica ignominia afficere, sed eam clam repudio dimittere constituerat. ἀνὴρ h. l. sponsus, vid. ad v. 16. δίκαιος est, benignus, aequus, humanus, qui non seuerè ius suum persequitur; vocabula enim דִּינָי et דִּינָי non raro vim cognatam habent, v. Ps. 145, 17. et דִּינָי, benignitas, pluribus in locis ab Alexandrinis exprimitur vocabulo δικαιοσύνη Gen. 32, 10. Exod. 15, 3. Ies. 63, 7. pro quo aliis in locis vtuntur voc. ἐλεημοσύνη Gen. 47, 29. Prou. 21, 21. iidem vero etiam voc. חַסְדִּים reddiderunt verbo ἐλεημοσύνη, vt Dan. 4, 4. atque Tob. 12, 9. ἐλεημοσύνη et δικαιοσύνη tanquam synonyma iunguntur, add. 2 Cor. 9, 10. Rom. 3, 26. Hinc etiam Chrysost. nostro loco δίκαιος verbis χρησὸς et ἐπιεικής recte interpretatus est. παραδειγματίζειν vt simplex δειγμα-

τίλειν omnino notat: *monstrare aliquid illudque in publicum*
producere, et δειγμα non minus quam παράδειγμα dicitur
de re quacunque, quae in publicum producitur. Hesychius:
 δειγμα ἢ ἐνδειξις. παραδειγματίσαι. Φανερώσαι. Hinc
 vtrumque vocabulum speciatim adhibetur *de rerum vena-*
lium speciminibus, in foro expositis. v. Fischeri Ind. Theophr.
 v. δειγμα. Harpocraton, Suidas et Etym. M. et sensu la-
 tiori *de unoquoque rei alicuius specimine et exemplo*, ita πα-
 ράδειγμα Liban. ep. 35. p. 17. add. Sturz Lex. Xenoph.
 h. v. δειγμα Ael. H. V. 6, 12. extr. vbi v. Perizon. Dein-
 de vtrumque verbum in deteriore partem ponitur, de
 iis qui aliquem exponunt oculis omnium, vel: vt note-
 tur ignominia, hinc, *ignominia aliquem afficere, ludibrio*
aliquem exponere, id. qd. ἀτιμάζειν, vid. Hebr. 6, 6. vel:
 vt puniatur, hinc, *publice poena quacunque aliquem afficere*,
 vid. Esth. 14, 11. Num. 25, 4. Virgo alicui desponsa-
 ta, si se vitari fuisset ab alio, accusatione probata, la-
 pidibus extra vrbis moenia obruebatur, vid. Deut. 22, 23.
 24. 25. vnde h. l. verba μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι
 nonnulli explicant: nolebat eam lapidibus obruendam
 tradere. Mallem tamen ea omnino interpretari; nole-
 bat eam denuntiare iudici tanquam adulteram. Pro
 παραδειγματίσαι alii legunt δειγματίσαι, male, constat
 enim verba composita centies a librariis mutata esse in
 simplicia. ἐβουλήθη λάτρεα ἀπολύσαι αὐτήν.] *clam eam di-*
mittere volebat. ἀπολύειν dimittere, repudiare, Πῶ, Ier. 3, 8.
 cui verbo Deut. 24, 1. additur וְהָיָה atque Alexandrini
 pro ἀπολύειν vsi sunt verbo ἐξαποσέλλειν. Per leges Iu-
 daeorum Iosephus Mariam non aliter dimittere poterat,
 quam dato libello repudii et testibus adhibitis, sine qui-
 bus nullus liber legitimus erat. v. Deut. 24, 1. Bynaeus
 de natali I. C. p. 191. et Grotius ad h. l. Maimonides
 ap. Buxtorfium de Diuort. p. 76. *femina ex quo desponsata*
est, licet nondum vel a viro cognita vel in domum mariti sui
sit ingressa, est uxor viri — et si maritus seu sponsus eius ve-
lit eam repudiare, oportet vt id faciat libello repudii. Abar-

banel ib. p. 125. *si vir aliquis ducat uxorem, et accidat, ut non inueniat gratiam in oculis ipsius, eo quod sit contraria naturae ipsius, aut quod inueniat in ea turpitudinem aliquam, quam tamen reuelare nolit, seu quod nullos eius rei testes habeat, seu quod honori suo consultum velit; atque huius rei causa scribat ei libellum repudii.* Itaque *ἀπόδο* h. l. est, ita ut non afferret in libello ipso repudii causam, nec rem diuulgaret.

20. 21. Iosephus, cum ipsi de Mariae castitate atque virtute persuasum esset, suspicatus ei vim esse ab aliquo illatam, clam eam dimittere volebat, quo ipso ei permisisset nuptias inire cum eo, cuius ope praegnans videretur. Cum vero ardenti puellae amore teneretur, et accuratius perpenderet quae ex Maria atque cognatis ipsius audiisset v. 18. Luc. I, 18 ff. dubitabat rursus atque haesitabat, utrum reciperet eam, an dimitteret. Iam vero hominem pium ac probum, nutantem et dubitantem, confirmabat, ut h. l. legitur, genius, qui ei in somnis apparebat, eumque eo redigebat, ut Mariam domum duceret. Hebraei autem omnes euentus ipsis improuisos, omnia media prouidentiae, referebant ad auctores inuisibiles, ad spiritus, quorum ministerio Deus ad exsequenda mandata sua vteretur; etiam singulis hominibus piis a Deo genios custodes dari existimabant, qui eos tuerentur, eorumque preces Deo afferrent. vid. Tob. 12, 15. add. Apoc. 1, 4. 8, 3. Hac ipsa igitur apparitione angeli commemorata, lectores auctor docere voluit, singulari prouidentia diuina factum esse, ut Iosephus ad consilium de Maria deferenda mutandum commoueretur. ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐν θυμῷ γίνετο] haec cum animo agitarer, has curas cum sub pectore versaret; κατ' ὄναρ per quietem, est hebr. בְּחֵלֶם quod *oi o* Gen. 20, 6. 31, 11. vertunt κατ' ὕπνον sed I Regg. 3, 5. ἐν ὕπνῳ. Cf. de usu huius formulae Abreschius Lectt. Aristaeenet. p. 299. ss. et Fischerus ad Anacr. 44, 1. υἱὸς Δαβὶδ, *Davidis nepos*, significanter. μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαριάμ τὴν γυναῖκα σου]

ne dubites (אָרִיָּה לֵא Gen. 46, 3.) in matrimonium recipere sponsam tuam. γυναῖκα, sponsam, vt πῶς Deut. 22, 24. Gen. 29, 21. γυναῖκα αὐτῷ μεμνησμενῆν Luc. 2, 5. vid. ad v. 19. παραλαμβάνειν, uxorem ducere, וּקַח Gen. 4, 19. Hof. 1, 2. eodem sensu legitur λαμβάνειν ap. Plat. Crit. 12. vid. Raphelius Obfl. Polyb. p. 8. Elsner Obfl. Sacrr. T. 1. p. 3. τὸ γεννηθὲν *fetum* notat, de fetu et partu quovis, neutrum genus Graeci aequae ac Latini usurpare solent, sic et τὸ γεννώμενον Luc. 1, 35. τὸ τεχθὲν Aristenet. ep. 1, 19. Ioseph. Ant. 2, 5. — 21. καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν] *appellari debet Iesus*: τὸ ὄνομα αὐτοῦ positum est pro αὐτόν. Hebraei enim verbo אָרִיָּה jungere solent יְשׁוּעָה. v. 1 Sam. 1, 20. Ps. 147, 4. Vorstius de Hebrais. p. 349. ed. Fisch. Ἰησοῦς nomen proprium apud Iudaeos perquam usitatum, Act. 7, 45. Col. 4, 11. Hebr. 4, 8. hebr. יְשׁוּעָה Num. 13, 16. contracte יְשׁוּעָה Neh. 8, 17. significatio vocabuli est *servator, benefactor, auctor salutis*, atque adeo respondet Graecorum vocabulo σωτήρ, quod apud Graecos erat vocabulum honoris, quo ornabantur ii, qui bene mererentur vel meriti essent, de ciuitate, comes ei addebatur fere nomen εὐεργέτης. v. Fischerus ad Aeschin. Socr. 1, 12. Ind. f. v. εὐεργέτης. Spanhem. de Vsu et Praest. Numism. diss. 7. Wetstenius ad Luc. 2, 11. et nos ad Cydonium de contemp. morte p. 33. Cic. in Verrem 2, 63. *Eum non solum patronum istius insulae, sed etiam Sotera inscriptum vidi Syracusis. Hoc quantum est? ita magnum, ut Latino uno verbo exprimi non possit. Is enim est Soter, qui salutem dedit.* Tacit. Ann. 15, 71. Milichus praemiis ditatus, Conseruatoris sibi nomen Graeco eius rei vocabulo assumpsit. H. l. Ἰησοῦς, vt satis clare sequentia verba docent, est nomen symbolicum, sicuti Ἐμμανουήλ Ies. 7, 14. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν] *liberabit enim populares suos a poenis peccatorum suorum*, a calamitatibus quibus premuntur. Per τὸν λαὸν αὐτοῦ Iudaeos h. l. intelligendos esse, in promtu est. Solebant autem populi Orientales, imprimisque etiam

etiam Hebraei, grauiore calamitates quascunque ad Deum peccatorum vindicem referre, easque tanquam poenas a numine irato inflictas considerare. v. Ioh. 9, 2. et interpp. ad Ies. 53, 4. 5. H. l. cogitandum est de miseria, qua populus premebatur sub imperio Herodis et Romanorum; alio sensu, Iosephus saltem, haec verba capere non poterat, coll. Luc. 1, 71. Iudaei autem illo tempore, quo Iesus nascebatur, expectabant Messiam, qui ipsos a iugo Romanorum liberaturus esset. vid. ad 2, 1. 3, 2. ἁμαρτία, vt תַּנְּוּן de poenis peccatorum saepius recurrit Zach. 14, 19. Ioh. 1, 29. 9, 41. 1 Petr. 2, 24. Sir. 7, 1. al. Caeterum αὐτῶν positum est pro αὐτοῦ, quia λαός nomen collectiuum est.

22. 23. Sequuntur verba auctoris Euangelii infantiae Iesu, vel Matthaei, laudaturque locus Ies. 7, 14. qui illo tempore ad Iesum referri solebat. Orationis autem cohaerentia illo Iesaiiae loco haec est: Reges Syrorum et Israelitarum foedus inierant aduersus Ahasum Iudaeorum regem, et coniunctim copiis suis Iudaeam inuaserant. Cogitabat igitur Ahasus in angustias redactus, de rege Assyriae, tunc temporis potentissimo, in auxilium vocando. Ab hoc vero consilio Ahasum dehortabatur Iesaias propheta, eique promittebat signum breui extitutum, ex quo liberationem breui futuram cognoscere posset. Tale vero non esse poterat promissio de Messia post plurium seculorum decursum e Dauidis familia, et ex virgine nascendo. Sed digito monstrabat virginem quandam, breui viro nupturam, (ipsius forte prophetae sponsam v. 8, 3.) tunc adstantem, atque praedicebat, eam post nouem menses parituram esse puerum, nomine symbolico Immanuel appellandum, quo significaretur, elapso hoc tempore, Deum iam auxilio suo praesto fuisse, et Ahasum ab hostibus suis liberasse. vid. Rosenmülleri et Baueri Scholia ad Ies. l. c. *Harmar Beobachtungen über d. Orient*, P. I. p. 279. ibique Faber, et nos *Messianische Weissagungen*, p. 124 sqq. τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν κ. τ. λ.]

ita euentu confirmata est vox illa a vate diuinitus edita. Solebant Iudaei etiam rebus in facto positis praemittere vaticinia, vaticiniisque inexpectatos rerum euentus attexere et accommodare, omninoque amabant loqui vocibus et formulis e V. T. desumptis, inprimis tum quoque, cum similitudo quaedam inter locum V. T. et rem, de qua sermo erat, intercedebat; hinc verba נִלְמָד et הִלְמָד vt formulae πληρωθῆναι et τελεσθῆναι, in libris Rabbiorum et N. T. scriptorum vario modo occurrunt; atque oracula et effata prophetarum πληρωθῆναι et τελεσθῆναι dicuntur, non modo cum illud ipsum, quod praedictum erat, euenit, vel exitum habet, sed etiam vbi tale quiddam accidit, quod eiusmodi dicta in memoriam nostram redigit, eaque quoquo modo confirmat atque illustrat. vid. Knapp Scripta varii argumenti, T. 2. p. 609 sq. — 23. ἡ πᾶρθενος, הַמַּלְאָכָה, Ies. l. c. haec virgo, h. l. autem simpliciter virgo quaedam, articulus enim, vt tralatitium est, saepius vim habet pronominis indefiniti, quo eodem modo Hebr. הַ pluribus in locis recurrit. καλέσουσι positum est pro κληθήσεται vocabitur. Alexandrini habent καλέσεις (in textu Hebraico extat יִמְשִׁךְ אֶתְּךָ) et sic quoque h. l. nonnulli codd. legunt, quae tamen lectio Grammaticis suam originem debet. ὁ ἐστὶ μεθερμηνεύμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός, hoc est Deus nobiscum! haec verba quibus Hebraica vox Ἐμμανουήλ explicatur, auctorem habent interpretem Graecum Euangelii Matthaei Hebraico sermone conscripti.

24. 25. διεγερθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου] expergefactus e somno id. qd. ἐγερθεὶς 2, 20. Hebr. הִתְעוֹרַר גִּבְרִי Gen. 28, 16. Iudd. 16, 14. — 25. οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτήν] non eam cognouit, per εὐφημισμόν dictum est pro, non cum ea rem habuit. Nam γινώσκειν est Hebr. יָדָע Gen. 19, 8. Num. 31, 17. 1 Sam. 1, 19. et non modo dicitur de marito rem cum vxore habente, vt h. l. sed etiam de femina Luc. 1, 34. Hesychius: ἐγνώ ωμίλησεν ἀνὴρ πρὸς γυναῖκα. Latini eodem modo vtuntur verbis: cognoscere, Ouid. Met. 4, 594. Catull. 61, 147.; agnoscere, Iustin. 27, 3;

feminae notitiam habere, Iul. Caes. B. G. 6, 21. vbi vid. *Dauisius*, et *Gatackerus* Opp. p. 74. ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον] *donec peperisset hunc filium primogenitum*. ἕως οὗ scil. χρόνου, יְבִי-וֵי Gen. 26, 14. τὸν υἱόν, *hunc filium*, de quo hactenus fuerat sermo. Articulus ὁ interdum respondet Hebraeorum ה' emphatico, ita, vt sit idem quod οὗτος, ἐκεῖνος, vt h. l. Ier. 28, 16. vbi οἱ ὁ ה' exprefferunt οὗτος add. Marc. 13, 20. coll. Matth. 24, 22. Vocabulum πρωτότοκος non semper et per se plures liberos insequentes infert; v. *Suiceri* Thes. Eccles. T. I. p. 878. et quos laudauit *Wolfius* in Curiis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. ipsa tamen huius loci verba οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτήν, ἕως ἔτεκε docere videntur, Iosephum et Mariam post Iesum natum, consuetudine coniugali iunctos vixisse, adeoque h. l. πρωτότοκος significatu proprio esse capiendum. vid. et not. ad 12, 46.

CAPVT II.

Non satis accurate definiit auctor tempus, quo euenerunt ea, quae in hoc capite leguntur, sed simpliciter scripsit: τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῇ Ἰουδ. ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, *postquam Iesus Bethlebemi natus erat, cum adhuc regnaret Herodes Magnus*. Hinc plures interpretes existimarunt, ea euenisse, ante circumcisionem et repraesentationem Iesu in templo, quam commemorat aliud Euangelii infantiae Iesu fragmentum ap. Lucam 2, 21 sqq. et defendit hanc sententiam nuperrime quoque *Storrius* Diss. exeg. in libror. N. T. historic. aliquot locos, P. 2. p. 1. sqq. vsus inprimis argumento hoc: „ipsa narrationis series, et continuatio docet, propterea Iesum a Magis Bethlebemi fuisse repertum (v. 8 sq.), quod ex praedicto na-

rus fuerit Bethlehemi v. 4 — 6. nihilque ergo intercessisse
inter natales eius, et Magorum aduentum v. 1. cur ex-
tra locum quaerendus fuisset. Quodsi vero hoc interual-
lo Hierosolyma iter fecisset (Luc. 2, 22.), Bethlehemi a
Magis inueniri potuisset, non quod ibi natus fuisset (Matth.
2, 1. coll. 4, 8.), sed alia de causa, ob quam parentes
eius vel Nazaretho (Luc. 2, 39.) Bethlehemum rediissent,
vel in ipso statim itinere, Hierosolymae Nazarethum ha-
bito, Bethlehemi substitissent aliquamdiu; vid. Michaelis
Anmerkungen, p. 380. et Bengelii Harmon. §. 7. sqq. p. 55.
ed. 2." Alii contra, quo nostrum Euangelii infantiae
 Iesu fragmentum cum illo apud Lucam concilient, re-
 ctius statuunt: Magos aduenisse, *cum Iesus circumcissus et*
repraesentatus in templo, atque circiter annum natus esset.
 Argumenta eorum potissimum haec sunt: 1) parum pro-
 babile est, viuentē adhuc Herode, post caedem puero-
 rum Bethlehemiticorum, Iosephum cum matre et filio
 Hierosolymam se contulisse. 2) Puerperae Hebraeorum
 ex legis praescripto Leuit. 12, 4. quadraginta dies domi
 se continere, iisque praeterlapsis, ante omnia sacrificium
 purgatorium Hierosolymis offerre debebant; hinc parum
 verisimilitudinis eorum sententia habet, qui post reditum
 ex Aegypto Mariam hoc sacrificium obtulisse censent. 3)
 nec omni pondere caret argumentum, quod e v. 16. de-
 sumitur, vbi legitur, Herodis iussu trucidatos esse omnes
 pueros ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω. 4) illud ipsum quoque
 in Aegyptum iter, etsi non admodum longum (Hess, *Ge-*
schichte d. drey letzten Lebensjahre Jesu, Tb. I. p. 51.), puer-
 perae tamen, eiusque filio tenero, graue et periculosum
 fuisset. v. Michaelis ad h. l. 5) neque Matth. 2, 11. legi-
 tur: εὗρον τὸ παιδίον ἐν τῇ Φάτνῃ, vt Luc. 2, 16. vel κα-
 ταλύματι, sed simpliciter: ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον
 τὸ παιδίον. 6) si Magi ante Christi repraesentationem
 in templo aduenissent, *intra spatium sex hebdomadam* (nam
 Maria ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ κατὰ
 τὸν νόμον Μωσέως praeterlapsis quadraginta diebus sacrifi-

cium purgatorium obtulit, vid Luc. 2, 22.) haec euenissent: Iosephi et Mariae iter in patrium oppidum Luc. 2, 1. Iesu natiuitas; iter Magorum; fuga Mariae et Iosephi in Aegyptum; huius mors; Iosephi reditus ex Aegypto; repraesentatio pueri in templo! Herodes vero, Iosepho auctore, supremis XL vitae diebus, non Hierosolymis, sed aegrotus Callirrhoae et Hierichunte commoratus est; Ioseph. Ant. 16, 11. 17, 9. ergo eum Magi non reperissent Hierosolymis, vt h. l. legitur. Neque huic sententiae: Iesum, cum Magi aduenirent, iam in templo fuisse repraesentatum, obstat a) nuntium Herodi a Magis allatum, natum esse *Iudaeorum regem*, ipsius reliquorumque ciuium Hierosolymitanorum animos, tanquam rem plane nouam et inauditam maximopere perturbasse, cum tamen eos latere non potuissent Simeonis et Annae sermones atque praeconia, si Iesus a parentibus ante Magorum aduentum Hierosolymam deportatus fuisset. Etenim primo non potest probari, Simeonis et Annae praedictiones, Iesum fore aliquando seruatorem populi, multis hominibus innotuisse. Deinde a Magis tantum audiebat Herodes, natum esse *Iudaeorum regem*, haec verba βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων hominem suspiciosum perturbabant. Neque b) repugnat huic sententiae, quod ap. Lucam 2, 30. finita narratione de purificatione Mariae, omisso itinere Aegyptiaco, simpliciter legitur: ὑπέσχεσαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ. nam auctor illius fragmenti praeteriit quidem fugam in Aegyptum, sed eam non negauit. vid. Michaelis ad Luc. l. c.

1. Βηθλεὲμ oppidulum (Ioh. 7, 42.) in tribu Iuda situm, prope Hierosolymam, distabat ab hac vrbe sex miliaria Romana, vocatur Bethlehem Ephrata Gen. 35, 19. Mich. 5, 2. et Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας Iudd. 19, 18. et h. l. quo discernatur ab alio eiusdem nominis oppido in Galilaea inferiori in tribu Sebulonitarum Ios. 19, 15. v. Relandi Palaestina p. 424 f. ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως] regnante Herode. Nam ἡμέρα et ἡμέραι in libris

N. T. saepius idem valet quod χρόνος, καιρός, quoniam Hebraei etiam כִּימִי ponere solent pro כִּי, v. Deut. 17, 9. 19, 17. Ps. 37, 6. (vbi Symm. χρόνος) Ioel. 4, 1. et cum aliquid accidisse dicitur temporibus alicuius principis vel regis, vti solent formula כִּימִי, vt Gen. 14, 1. כִּימִי אֶמְרָבֶל, vbi tamen οἱ ὅ non vt alias vertunt ἐν ἡμέραις, sed ἐν τῇ βασιλείᾳ Ἀμαρβάλ βασιλέως: add. Ies. 1, 1. Graeci scriptores vsurpare solent praepositionem ἐπὶ, ita vt eam sequi iubeant genitium, v. c. ἐπὶ Κύρου, Xen. Cyr. 8, 4. 3. ἐπὶ Κρόνου, Hesiod. Ἔργ. 111. Intelligitur autem h. l. Herodes magnus, filius Antipatri. v. Ioseph. Ant. 14, 23. μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο] *Magi ex oriente venerunt.* μάγοι vocabulum Persicum, quo sacerdotes, sapientes et philosophi Persarum significantur, qui non modo rerum diuinarum et humanarum, sed inprimis etiam astrologiae et artis medicae (Plin. H. N. 24, 29. *Magi faciebant medicinam, et thus atque myrrham adhibebant*) periti, et in magno apud suos honore erant, vid. Iustin. 1, 9. 7. *Menagius* ad Diog. Laërt. 1, 1. fs. hinc Cic. de Diuinat. 1, 23. *Magi — quod genus sapientum et doctorum habebatur in Persis.* add. Plin. H. N. 29, 3. Porphy. de Abstin. Anim. 4, 16. p. 165. παρὰ γε μὴν τοῖς Πέρσαις οἱ περὶ τὸ θεῖον σοφοὶ καὶ τούτου θεράποντες Μάγοι μὲν προσαγορεύονται· τοῦτο γὰρ δηλοῖ κατὰ τὴν ἐπιχώριον διάλεκτον ὁ Μάγος. Suidas: παρὰ Πέρσαις μάγοι ἐγένοντο Φιλόσοφοι καὶ Φιλόθεοι. Hesych. μάγον τὸν θεοσεβῆ, καὶ θεόλογον καὶ ἱερέα οἱ Πέρσαις λέγουσι. vid. *Perizonius* ad Ael. H. V. 2, 17. et *Brissonus* de princ. Persarum p. 179 sqq. *Heinsii Exercitt. sacrae* ad Act. 13, 8. Eiusmodi igitur homines docti (non vero reges Arabiae, vt veteres theologi e Ps. 72, 10. vel Ies. 49, 7. 60, 3. coniecerunt, v. *Beza* ad h. l. nec numero tres, vt ex triplici dono temere collegerunt, hac de re nihil prorsus legimus) erant haud dubie ii, de quibus h. l. traditur, eos venisse Hierosolymam. Hoc nimirum ipso tempore, quo Iesus nascebatur, Iudaei, vt iam ad 1, 21. notatum est, exspe-

ctabant Messiam, qui ipsos non modo a iugo Romanorum liberaturus, sed etiam omnes reliquos populos debellaturus esset, Sueton. Vesp. c. 4. *percrebuerat Oriente toto vetus et constans opinio; esse in fatis, ut eo tempore Iudaea profecti rerum potirentur.* add. Tacit. Ann. 5, 13. Iosephus B. I. 5, 5. 7, 31. v. *Albrecht* de fama memorabili regis ex oriente venturi circa ipsa natiuitatis Christi tempora toto orbe percrebescente, triumphis illustribus Iosepho, Suetonio, Tacito commemorata: in Museo Helvet. P. 2. p. 237 sqq. Illi igitur homines docti contemplantur ἀσέρα v. 2. quae ex eorum placitis, vel natiuitatem, vel mortem viri illustris indicabat; stellas enim erinitas, siue cometas, noua imperia, magnas rerum mutationes portendere, erat, et etiamnum est, apud omnes fere gentes, recepta opinio. Iustin. 37, 2. *huius (Mithridatis) futuram magnitudinem etiam coelestia ostenta praedixerant.* Nam eo quo genitus est anno, et quo regnare primum coepit, stella cometes per utrumque tempus LXX. diebus ita luxit, ut coelum omne couflagrare videretur. Lampridius Alex. Seu. 13. *fertur pridie natalis eius tota die apud Arcam Caesaream stella primae magnitudinis visa.* v. Censorinus de die natali c. 8. Ialkut Rubeni f. 32. 3. *Qua hora natus est Abrahamus pater noster, super quem sit pax; stetit quoddam sidus in Oriente, et deglutiuit quatuor astra, quae erant in quatuor coeli plagis.* Lucan. 1, 529. *crinemque timendi sideris, et terris mutantem Regna cometen.* Seneca Q. N. 1, 1. *Nos quoque vidimus non semel flammam ingentis pilae specie, quae tamen in ipso cursu suo dissipata est.* Vidimus circa D. Augusti excessum simile prodigium: vidimus, cum de Seiano actum est; nec Germanici mors, sine denuntiatione tali fuit. add. interpp. ad Sueton. Caes. 88. Virgil. Ecl. 9, 47. Iam cum stella appareret in ea coeli regione, quae consensu Astrologorum ad Iudaeam pertineret; ipsis vero nota esset Iudaeorum expectatio; inde coniciebant, natum esse illum regem Iudaeorum, et quo certiores hac de re fierent, iter suscipiebant in Iudaeam,

et cum Hierosolyma esset imperii metropolis; eum ibi natum esse existimabant. ἀπὸ ἀνατολῶν] *ex Oriente*. Ex Arabia illos Magos venisse, non e Persia, vt plures opinantur, maxime probabile est. Nam in Arabia non minus quam in Persia Magi viuebant, v. Lucian. T. 2. p. 466. Plin. H. N. 25, 2. 30, 1. *Stanleii* Histor. philos. p. 1171. vt vel docet nomen Arabicum Elymas vel Alimon Act. 13, 8. Arabia proprie Iudaeis versus Orientem sita erat, et κατ' ἐξοχὴν vocabatur *regio Orientalis* Gen. 10, 30. vbi v. *Michaelis*: 25, 6. Iudd. 6, 3. Munera porro, quae offerebant, Arabiam potius, quam Persidem arguunt. v. 1 Regg. 10, 2. Ies. 60, 6. Plin. H. N. 6, 28. 12, 24. *Niebuhr Beschreibung von Arabien*, p. 143. *Tbiefs, über die Magier und ihren Stern*, Hamb. 1790. Caeterum ἀπὸ ἀνατολῶν non videtur referendum esse ad μάγοι, vt voluit *Camero* ad h. l. qui vertit: *Magi Orientales*, sed potius ad εἰς Ἱεροσόλυμα. Nam quamquam Alexandrini קדשׁ ברי Iob. 1, 3. Ies. 11, 14. vertunt τοὺς ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν et infra 15, 1. οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων sunt simpliciter Hierosolymitani, tamen tunc semper articulus praepositionem praecedere solet, vt adeo et h. l. scribendum fuisset οἱ ἀπὸ ἀνατολῶν. vid. *Albertius* ad h. l. Denique apud ἀνατολῶν subintelligi debet genitiuus ἡλίου, vt vel ex illo ipso Iesaeiae loco, paulo ante allato patet, neque pluralis ἀνατολῶν emphatice positus est, nam v. 2. legitur simpliciter, ἐν τῇ ἀνατολῇ.

2. More eiusmodi hominum, satis definite Magi de rege nato loquuntur. ποῦ ἐστὶν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς; κ. τ. λ.] *ubinam est rex Iudaeorum recens natus? vidimus enim stellam natiuitatem ipsius indicantem in Arabia, propterea venimus, eum veneraturi*. Qualis fuerit stella, certo definiri nequit. Fuerunt qui existimarent, intelligendam esse stellam nouam, hactenus nondum visam; cf. *Velthusen Sophienruhe, oder die Landpfarre*, p. 85 sqq. rectius tamen mihi statuere videntur, qui de stella crinita, vel corpore quodam ex materiis sulphureis et inflammabilibus, quae

inter se permixtae ardere et lucere solent, cogitant. Nam imprimis e cometis et eiusmodi apparitionibus olim magnae rerum mutationes, natiuitas, vel mors regis, coniciebantur. Commode autem eiusmodi stella crinita ἀστὴρ nominari potuit. Nec obiici potest Cometam, vel eiusmodi corpus sulphureum et inflammabile, per duos annos non posse conspici. Nam iter Magorum per duos annos durasse, neutiquam potest e verbis v. 16. probari; ex his enim verbis, non nisi hoc sequitur, Christum tunc temporis annum circiter natum fuisse; neque legitur h. l. Magos phaenomenon hoc sine intercapedine, per totum iter vidisse; quod si per totum iter vidissent, ἐν τῇ ἀνατολῇ v. 2. adiecta legerentur καὶ ἐν τῇ ὁδῷ, sed mentio tantum fit apparitionis stellae in Oriente, non in itinere. προσκυνεῖν] *adorare* (Iustin. 6, 2. 13.), *venerari* (Corn. Nep. V. Conon. c. 3. *necesse est enim si in conspectum veneris, venerari te regem, quod προσκυνεῖν illi vocant.* vid. ibi interpp. et Brissonus de princip. Pers. 1. p. 8. sqq.) Hebr. תִּשְׁתַּחֲוֶה signficat, toto corpore in terram se prosternere honoris exhibendi causa. Qui ritus salutandi apud Persas, omnesque fere Orientis populos receptus erat, et etiamnum est. Herodot. I, 134. οἱ συντυγχάνοντες δ' ἀλλήλοισι ἐν τῇσι ὁδοῖσι, τῷδε ἂν τις διαγνοίῃ εἰ ὁμοῖοι εἰσὶν οἱ ἐντυγχάνοντες· ἀντὶ γὰρ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους φιλέουσι τοῖσι σόμασι· ἦν δὲ ἢ οὔτερος ὑποδεέστερος ὀλίγω, τὰς παρειὰς φιλέοντα· ἦν δὲ πολλῷ ἢ οὔτερος ἀγεννέστερος, προσπίπτων προσκυνεῖ τὸν ἕτερον· *cum in via sibi occurrunt, ex hoc quis cognascat, an pares sint: nam salutationis loco mutuo ora osculantur: quod si alter multo fuerit ignobilior, prostratus adorat alterum.* Infra v. 11. legitur πεσοῦντες προσεκύνησαν et Matth. 8, 2. 9, 18. Luc. 5, 12. circumseribitur προσκυνεῖν verbis πίπτειν ἐπὶ πρόσωπον, et Marc. 5, 22. πίπτειν παρὰ τοὺς πόδας τινός· Construitur προσκυνεῖν a N. T. scriptoribus, modo cum Accusatiuo, vt Graeci quoque scriptores facere solent, modo cum Dativi, quemadmodum Hebr. תִּשְׁתַּחֲוֶה sequitur ל, modo

cum ἐνώπιον, quoniam Hebraei hoc ipsum verbum sequi iubent interdum particulam כִּפְנֵי. v. *Vorstius* de Hebraismis c. 36. p. 637. et *Fischeri* Proluss. de vitiis Lexx. N. T. p. 686.

3. 4. Audito Magorum nuntio, Herodes et ciues Hierosolymitani maximo timore perculsi sunt. Herodes, qui imperium, vi et fraude quaesitum, iisdem artibus retinuerat, metuebat, ne eodem modo ipse deiiceretur, nec regiam dignitatem ad suam posteritatem transferret, idem metuebant qui Herodi fauebant et cum eo faciebant; reliqui Herodem, suspicacem et meticulosum tyrannum, bella et tumultus metuebant, praesertim cum omnium tunc temporis opinio esset, Messiae aduentum varii generis calamitates praegressuras esse. vid. *Schoettgen*. Hor. Hebr. T. 2. p. 512. et Obss. nostras ex libris apocryphis ad 2 Theff. 2, 1. ταρασσεσθαι quod prop. et inprimis de aqua mota et perturbata ponitur Aesop. fab. 7. Ezech. 32, 2. Ies. 24, 14. transfertur deinde ad eos, quorum animi metu et tristitia vel villo alio modo perturbantur; hinc Luc. 1, 12. ἐταράχθη et φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν inter se permutantur, et Luc. 24, 38. legitur τί τε παραγμένοι ἐστέ, sed v. 37. πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενομένοι. Ps. 55, 2. coniunguntur ἐλυπήθην καὶ ἐταράχθην. Aristoph. Equitt. 357. καὶ Νικίαν ταραξέω. vbi schol. per Φαβήσω explicat. Caeterum apud scriptores tam sacros quam profanos, *regiones* et *urbes*, pro incolis ipsis poni, et iis sequentia verba accommodari, in vulgus notum est. Itaque et h. l. πᾶσα Ἱεροσόλυμα sunt, *omnes ciues Hierosolymitani*, coll. Marc. 1, 5. Ier. 4, 29. Efr. 1, 6. Aliis in locis Ἱεροσόλυμα poni solet vt Neutrum, h. l. πᾶσα Ἱεροσόλυμα. sic utroque genere Cic. p. Flacco c. 28. *Hierosolymam exportari — Hierosolymis captis.* — 4. Conuocauit Herodes synedrium magnum: per τοὺς ἀρχιερεῖς praeter pontificem maximum intelligendi sunt, sacerdotum h. e. quatuor et viginti classium sacerdotalium principes, qui vocantur כְּהֵנֵי הַבְּיָהוּ, 2 Chron. 36, 14. add.

1 Chron. 24, 6. *Lightfoot* ad Luc. 1, 5. S. et a Iosepho Ant. 20, 8. 8. ἀρχιερεῖς· ad quem locum vid. *Hauercamp*. οἱ ἀρχιερεῖς et ὁ ἀρχιερεὺς etiam diserte distinguuntur Matth. 26, 3. Sed illi ordinum sacerdotalium principes etiam e numero synedrorum magnorum erant, non minus quam γραμματεῖς, continent ergo haec verba πάντα τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς periphrasin synedrii magni. γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, legum diuinarum humanarumque doctores et interpretes, Hebr. סופרים, qui alias dicuntur νομικοί, Matth. 22, 35. coll. Marc. 12, 28. νομοδιδάσκαλοι Luc. 5, 17. erant etiam afflores synedrii magni. v. *Suiceri* Thes. Eccl. sub h. v. *Wolffius* in Curis ad h. l. et *Schleusneri* Lex. h. v. ἐπυνθάνετο παρ' αὐτοῖς, ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται;] quaesivit ex iis, ubi Messias nasci deberet; ita enim praefens pro futuro positum, vertendum est, et Hebraei futura saepius ita ponunt, vt debitum indicent. v. 18, 21. Mal. 1, 6. 2, 7.

5. 6. Respondent synedri, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, Bethlehemi, in oppido Iudaeae. Ita γῆ legitur quoque 1 Macc. 5, 68. et in versione Alexandrina γῆ, vrbs, redditur γῆ Ier. 29, 7. contra γῆ, πόλις, Num. 21, 31. Aeschyl. Sept. Theb. 105. τί ῥέξεις; προδώσεις Τὰν σᾶν γᾶν; quid facies? prodesne tuam urbem? vbi Schol. γᾶν· πόλιν. Eurip. Phoen. 6, 252. Thebae vocantur, ἐπτά-πυργος γᾶ. vid. *Abreschius* ad Aeschyl. T. I. p. 169. *Marklandus* ad Lyf. p. 443. *Kusterus* ad Aristoph. The- smophor. v. 115. *Cuperus* Obff. 2, 221. et *Kypkius* ad h. l. — 6. Affertur iam locus Michae 5, 1. atque inde perspicue patet, Iudaeos Christi temporibus, illud oraculum de Messia explicuisse. Omnis autem Michae descriptio ita comparata est, vt plerumque Hebraeorum poetae aetatem auream describere solent, et propheta illo loco docet, Messiam, populi sui sospitorem, e Davidis familia ortum iri, v. *Justi Micha übersetzt und erläutert*, p. 97 fs. et *Eckermann Theol. Beyträge*, B. I. p. 27 fs.

οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα] *nequaquam inter minimas Iudaeae urbes referenda es*, verbis autem οὐδαμῶς ἐλαχίστη inest litoris, et reddi debent, *celebratissima, nobilissima*. Sed apud Micham legitur: *tu Bethlehem Ephrata, quae es minima* etc. Quare interpretes, ut utrumque locum inter se conciliarent, varii generis interpretamenta protulerunt. Alii nimirum verba Michae interrogatiue legunt: *num tu Bethlehem es minima?* alii צַעִיר sumunt aduerbialiter, et reddunt verbotenus: *parum abest quin sis inter principes Iudaeae*; rursus alii vocabulo צַעִיר e lingua Arabica substituunt significationem hanc: *princeps, illustris*. His tamen ambagibus et explicationibus omnibus non opus est, modo cogitemus Iudaeorum magistros, qui loquentes hoc loco inducuntur, memoriter, et cum aliqua simul illustratione Michae verba adduxisse, sensumque plane eundem manere, ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα] apud Micham l. c. legitur בְּאֵלֶּיךָ, vbi οἱ ὁ ἐν χιλιάσιν. nam populus distributus erat in suas chiliadas Iudd. 6, 7. 1 Sam. 10, 19. quarum singulis singuli praeerant chiliarchi, duces, שָׂרֵי אֲלֵפִים Exod. 18, 21. Deut. 33, 17. Sensus Michae l. c. est, oppidum Bethlehēem adeo paruum est, ut non emittere possit mille ciues. v. *Bauerus* in Scholiis, et *Hetzl Uebersetzung des A. T.* ad Michae l. l. Cum sensus idem maneat, et verba Michae memoriter sint laudata, non necesse est, ut cum aliis statuamus pro בְּאֵלֶּיךָ, χιλιάσιν, apud Micham legendum esse בְּאֵלֶּיךָ, ἡγεμόσι, nam בְּאֵלֶּיךָ sunt ἡγεμόνες, *ciuitates praecipuae*. ἐξελεύσεται, *prodiabit*. ἐξέρχεται est Hebr. נָצַח, *nasci, originem ducere*, Iob. 1, 25. Gen. 35, 15. Ies. 11, 2. ἡγούμενος, *rex, princeps*, sicuti rex Aegypti ἡγεμὼν vocatur a Philone vit. Mos. 1. p. 608. ὅσις ποιμαίνει τὸν λαόν μου τ. Ἰσρ.] *qui reget populum meum Israeliticum*, quae verba quoque sunt ulterior verborum Michae explanatio, nam ibi simpliciter legitur בְּיָשָׁר בִּישָׁרָא, Alex. ἄρχοντα τοῦ Ἰσραήλ. Sed ποιμαίνειν ut Hebr. רָעָה 2 Sam. 5, 2. notat: *regere, gubernare*, sicuti reges ab Homero non vno in loco dicun-

ταρ ποιμένες λαῶν Il. α', 263. β', 243. add Anacr. Od. 60, 8. et v. Kypkius atque Albertius ad h. l.

7. 8. Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς μάγους] *clam* aut *se venire iussit Herodes Magos. καλέσας*, vt 87p, de iis, qui alios ad se venire iubent, legitur Gen. 41, 8. Exod. 1, 18. λάθρα καλέσας, *clam*, ne ipse de nuntio allato nimis sollicitus videretur, nec latius spargeretur fama de rege nato, et vt eo facilius atque felicius consilium de opprimendo infante captum perficere posset. ἡκριβώσε παρ' αὐτῶν κ. τ. λ.] *accuratius eos interrogauit de tempore, quo stella apparuisset*, vt scilicet sic aetatem Christi cognosceret: ἀκριβοῦν *diligenter inquirere et explorare* id. qd. ἀκριβῶς ἐξετάζειν v. 8. Φαινομένου pro Φανέντος. Verba καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ εἶπε verti debent: *proficisci eos iussit cum his mandatis Bethlehemum.* Male Grotius et Albertius ad h. l. πέμπειν positum existimant pro προπέμπειν i. aliquem honoris causa eo deducendum curare, quo peruenire cupit. v. Hom. Odyf. ε', 37. 140. 142. al. Obstat huic explicationi ipsa orationis series. Volebat enim Herodes, vt omnia secreto agerentur v. 7. neque amicis suis, sed Magis, vt quae vidissent, ipsi renuntiarent, mandasse legitur v. 8. ἐξετάζετε] *diligenter inquirite*, parentes, tempus natiuitatis etc. ἐξετάζειν id. qd. ἐξερευνᾶν et ἐνζητεῖν 1 Petr. 1, 10. vid. Müntchius Obsf. p. Diod. Sic. ad h. l. Morus ad Isocrat. Panegy. c. 41. p. 86. f. ἐξετάζειν ἀκριβῶς respondet Hebr. כַּחֲזָקָה שֶׁנֶּחֱדָשׁ quod Deut. 19, 18. his ipsis verbis ἐξετάσαι ἀκριβῶς Alexandrini expresserunt. ὅπως καὶ γὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ] *vt et ego infantem adorare possim. ἐλθὼν*, vt paulo ante πορευθέντες, more Hebraeorum redundat. Caeterum Herodem, hominem callidum et versutum, tantummodo simulasse, se veneratum esse puerum, ipsa historia docet.

9. οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν] *his mandatis regis acceptis, iter ingressi sunt.* ὁ ἄσῆρ ὃν εἶδον κ. τ. λ. Similis locus Virg. Aen. 2, 692. de coelo lapsa per

umbram stella facem ducens, multa cum luce, illam summa super labentem culmina tecti Cernimus Idea clarum se condere silua, Signantemque vias. Non autem stricto sensu verba nostra accipienda sunt, non enim opus erat eiusmodi itineris duce et comite; sed Magi, noctu (v. *Hasselquist Reise nach Palästina*, p. 152. vbi plura leguntur de consuetudine Orientalium noctu itinera fuscipiendi) proficiscentes Hierosolymis Bethlehemum, rursus conspexerunt stellam crinitam in patria visam, et conspexerunt, usque Bethlehemum venirent, vt adeo eos quasi ducere, iis quasi praecedere videretur, et cum aduenissent, constitit eo loco, vbi erat parentum Iesu domicilium; hoc quoque populariter, et more Hebraeorum dictum est, qui ea, quae tantum euenisse videntur, tanquam vere euenta describunt, ergo visum est Magis stellam substituisse; eodem modo quo nos dicere solemus, sol vel luna super hac illaue domo conspicitur. προῆγεν] proprie sequi debebat Datius, sed προῆγεν habet vim verbi simplicis ἦγεν, quemadmodum praepositio πρὸ saepius in compositis redundat, vt in προῖάπτειν Hom. Il. α', 3. ad quem locum Moschopulus: ἡ πρὸ περισσῇ, ὥς ἐν τῷ προλιπεῖν. vid. Odyf. β', 279. ἐπάνω οὗτοῦ τοῦ τόπου ἢ οἴκου οὗ.

10. ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα] *vehementer laetati sunt.* Solent nimirum Hebraei nomina verbis inducta addere, ita, vt hae formulae idem significant, quod verba simpliciter posita. v. Ion. 4, 6. Gen. 27, 33. I Sam. 11, 15. Quae loquendi ratio Graecis quoque perquam vsitata est. v. *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 628. *Barnesius* ad Eurip. Iph. Aul. 1182. *Spanhem.* ad Aristoph. Plut. 10. Ienius Lectt. Lucian. p. 337. et nos ad Cydonium de contemn. morte p. 124. μεγάλην σφόδρα id. qd. μεγάλην. Hebraei enim superlatiuum exprimere solent addita positiuis particula תַּמָּד. v. Gen. 41, 31. Ps. 145, 3.

11. ἐλθόντες εἰς pro εἰσελθόντες vid. 8, 14. coll. Luc. 4, 38. Hebraei quoque verbo נָסַב comitem adiungunt particulam וְ et Alexandrini tunc frequenter vtun-

tur verbo εἰσέρχεται. Pro εὖρον omnes fere codd. veriff. et patres habent εἶδον, sensus idem manet, sed εὖρον, ut iam recte vidit *Millius*, ortum est haud dubie e glossemate, e verbis v. 8. ἐπὰν δὲ εὖρητε. vid. et *Griesbach*. *Commentar. crit. in textum Gr. N. T. P. I. p. 21.* πεσόντες προσεκύνησαν pro simpl. προσεκύνησαν. Hebraei vero etiam verbo קִנְיָהוּ iungunt verbum לָפַד, πίπτειν. vid. *Iob. I, 20. 2 Regg. 4, 37. ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα*] *apertis thesauris suis, obtulerunt ei munera.* Cives Orientis, coram regibus, magistratibus, aliisque viris dignitate conspicuis, non sine muneribus comparebant; v. *Gen. 43, 11. I Sam. 10, 27. I Regg. 10, 2. Pl. 45, 13. 72, 10, 15.* qui mos etiamnum in Oriente obtinet. v. *Harmer Beobacht. üb. d. Orient, Th. 2. p. 1 sqq.* θησαυρὸς est prop. *receptaculum quoduis*, *Pl. 135, 7. ὁ ἐξάγων ἀνέμους ἐκ τῶν θησαυρῶν αὐτοῦ.* nominatim *cista, arca, receptaculum in quo res pretiosae reponuntur*, ut h. l. *Sir. 43, 16.* respondet Hebr. תְּזִיזָה *Deut. 28, 12. Ezech. 28, 4. Hesychius: θησαυρὸς, εἰς ἀγαλμάτων καὶ χρημάτων ἢ ἱερῶν ἀπόθεσιν οἶκος.* Etiam apud scriptores Latinos eodem sensu legitur voc. *thesaurus.* *Liuv. 31, 12. pecuniam Locris ex Proserpinae thesauris, nocte quam sublatam.* add. 29, 18. *Virg. Georg. 4, 228.* vbi v. *Seruius:* deinde θησαυρὸς etiam notat, illas ipsas res pretiosas, quae alicubi asseruantur. vid. de usu huius voc. *Albertius, Loesnerus, Raphelius, Wetsten., Münthius, et Kypkius* ad h. l. χρυσόν, λίβανον, καὶ σμύρναν] *aurum, thus et myrrham:* quae quidem munera satis luculenter docere possunt Magos illos venisse ex Arabia. v. *I Regg. 10, 2. Plin. H. N. 12, 13. principalia in illa (Arabia beata) thus et myrrha.* add. *Herodot. 3, 97. 107. λίβανος, Hebr. לְבָנָה, auctore Bocharto Phaleg 2, 18. thus, ita vocatur, quoniam thus album (לבן) pro pretiosissimo habetur; v. Plin. H. N. 12, 14. patria est Arabiae prouincia Saba. v. Celsus Hierobot. T. I. p. 231. Ier. 6, 20. Albertius Obsl. ad h. l. Niebubr Beschreib. von Arabien, p. 143.* Sed praeceuntibus

Grammaticis antiquis, Hesychio, Polluce, Suida, Phrynico, λίβανος est *arbor thurifera*, τὸ δένδρον, sed λιβανωτός est, fructus eius, *thus*, τὸ θυμώμενον. Neque tamen scriptores Graeci hoc discrimen constanter obseruarunt, vnde et Thomas Magister: λίβανος, καὶ τὸ δένδρον, καὶ τὸ θυμώμενον. λιβανωτός δὲ, μόνον τὸ θυμώμενον. vid. ibi interpp. χρυσόν, *aurum*, nunc quidem in Arabia reperiri, Niebubrius negat, sed olim saltem repertum esse, docet Strabo 16, 6. p. 778. ed. Casaub. cf. et Michaelis Spicilegium Geogr. Hebr. extr. P. 2. p. 190. nec non Heeren Ideen über die Politik, den Verkehr und Handel der alten Welt, Th. 2. p. 612. σμύρνα, Hebr. מִשְׁכָּה Ps. 45, 9. *myrrha*, est succus resinaceus ex arbore destillans. v. Celsus Hierobot. T. 1. p. 516. Bochart. l. c.

12. Magi interea in itinere plura de Herodis indole, astutia, et crudelitate audiuerant, vt adeo satius esse existimarent, mandata ipsius negligere, nec ad eum redire, hinc etiam h. l. legitur eos nutantes confirmasse et a reditu in urbem auocasse somnium. καὶ χρηματίσθentes κατ' ὄναρ μὴ ἀνακάνψαι πρὸς Ἡρώδη] sed (καὶ, Hebr. ו, quod οἱ ὁ interdum etiam exprefferunt per δὲ Deut. 12, 27. al.) admoniti sunt in somnis, ne ad Herodem reuerterentur. χρηματίζειν omnino notat, *rem aliquam tractare*, et nominatim, *negotium publicum tractare*, pro concione, in senatu aliquid agere, de republica agere, vnde decernere, deliberare, suadere in concione, vt Isocrat. Panegyri. c. 42. vbi v. *Morus*; hinc monere, admonere, cohortari, ius dicere, responsa dare. v. Spanhemius ad Iulian. Caes. p. 122. p. 68. ed. Heusing. Raphaelius Obss. Polybb. p. 11. Iensius Ferc. liter. p. 38. hinc imprimis etiam adhibetur de diis, qui respondent oracula petentibus, Phauorin. χρηματίζειν λέγεται ἐπὶ θεῶν, τὸ δὲ διαλέγεσθαι ἐπὶ ἀνθρώπων. Hesych. χρηματίζει, ἀποκρίνεται, λαλεῖ. Idem: ἐχρηματίσθη· προσφητεύθη· atque passiuum χρηματίζεσθαι ponitur de iis, qui monentur a diis. vid. Wetstenius, Wolfius in Curiis, Krebsius, Loefnerus atque Kypkius ad h. l. Sic etiam

Lat.

Lat. *moneri*, et *admoneri* ponuntur de iis, qui a diis responsa accipiunt, quibus dii hoc vel illud suggerunt, imprimis per quietem. v. *Heinsius* ad Ouid. Met. 13, 216. *Drakenb.* ad Sil. It. 5, 117. 10, 373. et quos laudauit *Rupertius* ad Sil. It. 4, 120. In versione Alex. responderet Hebr. נָחַם, Ier. 26, 2. 30, 2. 29, 18. ἀνακάνπτειν prop. *reflectere*, *recurvare*, improp. *discedere e via*, *redire*, Diod. Sic. 3, 55. ἀνακάνψαι πάλιν εἰς Λιβύην. Alexandrini ita vertunt Hebr. נָחַם Iob. 39, 4. al.

13 fs. Iosephus audierat fuisse Magos Hierosolymis, audierat ex iis ipsis haud dubie etiam quae ab Herode mandata acceperant; metuebat igitur Herodis crudelitatem atque infidias, et fugam meditans, in somnis admonebatur, ut cum infante eiusque matre fugeret in Aegyptum. vid. et not. ad 1, 20. Aegyptus, tunc temporis prouincia Romana, erat Bethlehemo proxima, circiter quadraginta horas remota, ut adeo Iosephus et Maria cum infante (ita enim παρέλαβε vertendum, nam πρὶ, cui παραλαμβάνειν in vers. Alex. respondet, iungitur verbis motum ad locum indicantibus, ita, ut reddi possit et debeat cum) breui eo peruenire possent, et plures Iudaei in illa regione sedes fixerant. v. Ioseph. Ant. 14, 12. φαίνεται praesens, vim aoristi habet, adeoque positum est pro ἐφάνη 1, 20. Ἰσθι ἐκεῖ, sis, maneat ibi. Hebr. נָחַם hoc verbo reddunt οἱ ὁ Gen. 29, 15. 24, 7. sic et v. 15. ἦν mansit. μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό] Herodes enim infantem interficere studebit. τοῦ ante ἀπολέσαι redundat, respondet Hebraeorum נָחַם, quod Infinitiuo cum alio verbo coniuncto praefigitur; ita et 1 Cor. 2, 2. ἔκρινεν τοῦ εἰδέναι. — 14. ἀνεχώρησεν, secessit, fugit, nam ἀναχωρεῖν saepius id. qd. Φεύγειν et οἱ ὁ hoc verbo reddiderunt Hebraica נָחַם et נָחַם Hos. 12, 13. Exod. 2, 15. 2 Sam. 4, 4. — 15. ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρώδου] usque ad Herodis mortem; mortuus est Herodes anno regni tricesimo septimo. v. Ioseph. Ant. 17, 10. Iesum per breue tempus in Aegy-

pto commoratum esse, certissimum est, quamdiu vero? id quidem non constat, cum non constet certo, quoniam imperii Herodis anno natus sit. τελευτῆς scil. τοῦ βίου, quod additum legitur Herodo. 2, 121. al. Sicut et Latini dixerunt *finis vitae*, Vellei. Pat. 2, 14. et *finis* simpliciter, Tacit. Annal. 6, 25. Eustath. ad Hom. Odys. α. p. 52. 49. τελευτῇ δὲ παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ τέλος τοῦ ἔργου, καὶ τελευτᾶν τὸ εἰς τέλος ἄγειν. — οἱ δὲ γε μεθ' Ὀμηρον πρῶτα μὲν καὶ τὸν θάνατον τελευτὴν ζωῆς ἔλεγον, καὶ τελευτᾶν τὸν βίον, καὶ τοιαῦτα τινα. ὕπερον δὲ κατεκράτησε τελευτὴν ἀπλῶς τὸν θάνατον λέγεσθαι. Laudat atque in rem suam transfert scriptor locum Hof. 11, 1. ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν κ. τ. λ.] *ut adeo hic recte possit laudari, quod dominus olim interprete propheta dixit, nempe: ex Aegypto vocavi filium meum.* Non ibi sermo est de Messia, vid. Michaelis, et Hetzel ad h. l. Eckermann theol. Beyträge, p. 32. et quae ipsi notauimus in Comment. in Hof. p. 114 sq. sed de populo Israelitico, qui saepius in libris V. T. vocatur filius Dei h. e. populus a Deo singularibus beneficiis affectus. ἵνα πληρωθῇ, v. ad 1, 22.

16. Herodes, cum Magi non redirent, ira exarsus, omnes pueros biennes et nondum biennes Bethlehemiticos trucidari iussit, ut una cum his rex Iudaeorum futurus interficeretur, et ipse ab omni cura ac metu liberaretur, et simul quoque iniuriam a Magis sibi illatam (ἐνεπαίχθη), cum eos ipsos punire non posset, vlcisceretur. Huius vero caedis puerorum nullam mentionem fecit Iosephus, quod tamen Iosephi silentium, non posse scriptoris nostri fidem suspectam reddere, iam dudum obseruarunt interpretes. Confirmat enim hanc narrationem quodammodo Macrobius, scriptor quidem seculi IV. gentilis tamen Saturnal. 2, 4. cuius verba sunt: *cum enim audisset (Augustus) inter pueros, quos in Syria Herodes rex Iudaeorum, intra bimatum iussit interfici, filium quoque eius (Antipatrum) occisum, ait: melius est, Herodis porcum esse, quam filium.* Sed Antipater, Herodis filius, adolescens

interficiebatur, neque Bethlehemi, neque in Syria, sed Hierosolymis. Itaque duas historias, alteram h. l. expositam, alteram a Iosepho narratam, in vnam confudit quidem Macrobius; attamen hoc diserte tradit, ab Herode pueros intra bimatum fuisse interfectos. Iosephus vero alias quoque res silentio praetermisit, quarum tamen veritas neutiquam in dubium vocari potest, et possunt omnino plures causae proferri, quare Iosephus hanc rem omiserit. Bethlehemum enim erat oppidum paruum et ignobile, et Bethlehemi atque in confiniis vix mille homines habitabant, quare numerus puerorum interfectorum, ob incolarum paucitatem, non erat admodum magnus, sed decem tantum, vel duodecim pueri interfecti sunt. v. *Eichborn Allgem. Bibl. d. bibl. Literatur*, B. 2. p. 357. Neque hoc fuit vnicum vel crudelissimum facinus, quod perpetravit Herodes. v. Ioseph. Ant. 15, 3. 16, 11. 17, 6. c. 9. B. I. 1, 27. c. 33. Hinc recte satis *Vossius Chronol.* S. p. 159. monuit: „Post tot crudelitatis exempla ab Herode Hierosolymis et tota passim Iudaea edita, post sublatos diuersis suppliciis tot filios, tot vxores, proximos et amicos, non magna res fuisse videtur, sustulisse quoque vnius oppidi aut vici et adhaerentis territorii infantes, quorum strages in loco perexiguo non admodum magna esse potuit, cum non omnes, sed mares tantum, et qui intra bimatum essent, fuerint caesi.“ Recte Tacitus Annal. 6, 7. *Neque sum ignarus, a plevisque scriptoribus omissa multorum pericula et poenas, dum copia fatiscunt, aut quae ipsis nimia et moesta fuerant, ne pari taedio lecturos afficerent, verentur.* Cf. praeter eos, quos laudarunt *Wolffius* in Curis, et *Koecherus* in Analectis ad h. l. *Thiefs* l. c. p. 75. *Storr.* Diss. in libror. N. T. histor. aliquot locos, P. 2. p. 8. *Vollborthi* libellus inscriptus: inquitur in causas, cur Iosephus caedem puerorum Bethlehemiticorum Matth. 2, 16. narratam silentio praeterierit, Gotting. 1788. 4. et *Meyer, Versuch einer Vertheidigung und Erläuterung der Gesch. Jesu u. d. Apostel aus Profanscriben.*

zen, p. 183 sq. Infantes illos Herodis iussu, clam veneno esse sublato, coniicit *Eckermannus* in *Erklärung aller dunkeln Stellen des N. T.* p. 8. — ἐμπαίζεσθαι est Lat. *il-ludi, destitui* (Cic. p. Quint. c. 6.) et ponitur de iis, qui ab aliis falluntur. ἀποσείλας ἀνεῖλε] *necari iussit.* Est hic modus loquendi scriptoribus Hebraeorum Graecorumque communis. E Graecis scriptoribus exempla attulerunt *Raphelius* Obss. Polybb. et *Casaubonus* ad h. l. Hebraei vero verbum נָחַשׁ copulant cum verbis actionem declarantibus, vel addita persona, quae mittitur, vel ea omis-sa. v. Exod. 2, 5. 9, 27. ἀνεῖλεν· ἐφόνευσεν Hefych. ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτοῦ] *in omni confinio eius*, in agro Beth-lehemitico. τὰ ὅρια, Hebr. בְּרֵיבֵיבֵי I Sam. 5, 6. Exod. 10, 14. id. qd. τὰ μέρη Matth. 15, 21. coll. Marc. 7, 24. et γῆ Exod. 10, 19. ἀπὸ διετούς καὶ κατωτέρω] *omnes pue-ros biennes et natu minores.* ἀπὸ διετούς *Raphelius* Obss. He-rodott. ad h. l. alique, de tempore, de bimatu, de ipso duorum annorum spatio accipiunt et ἀπὸ διετούς absolute positum existimant pro ἀπὸ διετούς χρόνου h. e. *a bien-nio*, vt 2 Macc. 10, 3. legitur, μετὰ διετῇ χρόνον. add. Herodo. 2, 2. Ioseph. Ant. 2, 5. 4. Sed vt iam recte et idoneis argumentis demonstrauit *Fischerus* Proluss. de vitiis Lexx. N. T. p. 50 fs. ἀπὸ διετούς e consuetudine sermonis Hebraici dictum est pro ἀπὸ διετῶν, vt adeo ac-cipienda sit haec vox de ipsis *infantibus biennibus*, et διε-τούς sit genitiuus neutrius generis, non masculini; cum verba πάντας τοὺς παῖδας satis doceant, ἀπὸ διετούς etiam accipiendum esse de infantibus et quidem bimis; cum hanc interpretationem confirmet auctoritas vers. Syr. et Arab. atque vsus loquendi Hebraeorum, coll. 1 Chron. 27, 23. vbi Dauides perhibetur numerari vetuisse Israe-litas הַמְּשָׁרִים הַשְּׂמָנִי הַמְּשָׁרִים הַשְּׂמָנִי, ἀπὸ εἰκοσαετούς καὶ κατω i. e. qui viginti annos haberent, et qui nondum vicesi-mum annum attigissent. κατὰ τὸν χρόνον] intelligitur χρόνος τοῦ φαινομένου ἁσέρος, v. 7. Iussit autem Herodes, cui Magi nuntiasse videntur, annum iam abiisse, ex quo

apparuiſſet iſſis ſtella, omnes pueros biennes et natu minores necari, vt, cum ei Magorum fides ſuſpecta eſſet, eo certior eſſe poſſet de morte pueri inuiſi.

17. 18. Laudatur locus Ier. 31, 15. Neutiquam autem illa Ieremiae verba reſpiciunt caedem puerorum Bethlehemiticorum, hoc vel exinde patet, quod propheta illo loco v. 16. 17. Raheli reſtitutionem filiorum promittit, quae tamen matribus Bethlehemiticis non contigit. Sed ſcriptor noſter prophetae verba in rem ſuam tranſtulit, et ſententiam hanc: omnes Bethlehemitae deplorabant puerorum mortem, ita exornauit, vt vteretur loco prophetae de longe alia re dicentis. vid. *Eckermann theol. Beyträge*, p. 33. Ieremias nimirum loquitur de abductione Iudaeorum in exilium Babylonicum. —

18. Ραμᾶ] Rama erat vrbs tribus Beniaminiticae, Iof. 18, 25. vicina Betheli, Iudd. 4, 5. et Gibeae, I Sam. 19, 13. non longe remota ab Hieroſolymis, Ioseph. Ant. 18, 12. 3. πόλει τινι τῶν οὐκ ἀφανῶν Ραμαθῶνι τοῦνομα, ἧς οἱ οὐκ ἀπεχούσῃ Ἱεροσολύμων τεσσαράκοντα. et per hanc ipſam urbem Iudaei in Babyloniam abducebantur, coll. Ier. 40, 1. Alii Ραμᾶ nomen appellatiuum eſſe putant, illudque de regione montana explicant et prouocant inter alia ad Heſychium, qui Ραμᾶ explicat ὑψηλή. v. *Albertii Gloſſ. Gr. N. T.* p. 46. Male; nam neque Matthaei interpres Graecus, neque Alexandrini l. l. hanc vocem Hebraicam Graece reddidere, ſed eam retinuerunt. Caeterum obſeruandum eſt, verbis Φωνὴ ἠκούσθη, *auditus eſt clamor*, h. l. non indicari locum, vbi clamor ortus ſit, ſed ad quem dimanarit, vt adeo ſignificetur, longe lateque clamorem eſſe auditum. Ραχὴλ] Rahel parens et mater Beniaminitarum, cuius ſepulcrum erat in vicinia Ramae, Gen. 35, 17. 19. I Sam. 10, 2. 3. et quoniam Beniaminitae atque Iudaei, vnum populum conſiciebant, Iudaicum nimirum, quoniam Iuda ſaepius ita ponitur, vt ſimul hoc nomine Beniaminitae comprehendantur, et vice verſa; ideo a propheta Rahel tanquam parens et

mater populi Iudaici proponitur. Nam proprie Iudaei atque adeo Bethlehemitae, ciues oppidi in finibus vltimis tribus Iudae sita, erant Iudae ex Lea posterii. Itaque Ieremiae l. c. τὰ τέκνα αὐτῆς, sunt Iudaei et Beniaminitae coniunctim, atque indicantur his verbis *posterii illius* in genere, sed h. l. τὰ τέκνα sunt *pueri* Bethlehemitici. Sistitur autem Rahel per imaginem satis frequentem in Orco deplorans posteros suos in captiuitatem abductos, eamque Deus solatur spe futuri reditus, coll. Ier. l. c. 16. 17. (Similis locus Virg. Aen. 6, 426.) Neque adeo adstipulari possum iis interpretibus, qui existimant, Rahelem esse commemoratam pro matribus Beniaminiticis et Iudaeis, ita enim sententia existeret satis frigida. Verba autem Φωνὴ ἐν Ῥαμᾷ ἠκούσθη — πολὺς, non sunt referenda ad Rahelem, sed explicanda h. l. de fletibus et lamentis Bethlehemitarum. Denique οὐκ εἰσὶ h. l. est: *trucidati, interfecti sunt*, contra Ieremiae l. l. *e patria abducti sunt, actum est de illis*. Θρήνος, κλαυθμός, ὄδυρμος] *lamentatio, fletus, eiulatus*, sunt vocabula idem valentia, cumulata ad exprimendam luctus grauitatem et magnitudinem. vid. *Wetstenius* ad h. l. Verba Θρήνος καὶ a nonnullis codd. et plerisque versionibus absunt, ex versione Alexandrina, in textum Matthaei vulgarem ea irrepisse, recte opinor, cum *Millio* statuit *Griesbachius* in *Comment. Crit.* ad h. l. κλαίονσα absolute positum est pro, κλαίονσα ἦν i. *ἐκλαυσε, fleuit*. οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι] *noluit admittere consolationem*, quae verba quoque addita sunt ad indicandam luctus dolorisque acerbicatem; nec necesse est, vt cum *Palaieto* interpretemur verba: *non potuit admittere consolationem*; neque cum *Wetstenio*, *Albertio* et *Bosio*, ante verba ὅτι οὐκ εἰσι subintelligendum esse existimamus participium λέγουσα, cum ὅτι respondeat Hebr. כִּי, et reddi debeat *nam*. Ipsa autem formula οὐκ εἶναι, vel οὐκ ἔτι εἶναι saepius notat *mortuum esse*, vt ap. Alciphron. 1, 10. οὐκ ἔτι ὄντες Soph. Trachin. 164. ὥς ἔτ' οὐκ ὦν, vbi schol. ὥς τε θνηξόμενος. Ita quoque

Hebr. וַיָּנָס legitur Gen. 42, 36. et Latini eodem modo utuntur verbo *esse*, pro *vivere*, et *non esse* pro, mortuum esse. v. Cic. epp. ad Diu. 6, 3. extr. cf. *Wetstenius*, *Kypkuis* et *Elsnerus* ad h. l. *Valcken.* ad Eurip. Phoen. 1349. et nos ad Cydon. de contemn. morte 16, 2. atque in Obs. ex libris Apocryph. ad Hebr. 11, 5.

20. Cum Iosephus rumore ad Aegyptios, inter quos plures Iudaei habitabant, perlato, Herodis mortem comperisset; cogitabat de reditu in patriam, eoque ut reuerteretur, suadebat ei quoque somnium, coll. v. 20. Tendeat igitur Bethlehemum; cum vero in itinere audiisset, Archelao, patrem moribus referenti, (v. Ioseph. Antiq. 17, 12. f. B. I. 2, 6.) cessisse Iudaeam, in qua situm erat Bethlehemum, eo sese conferre metuebat, malebatque concedere in Galilaeam, et Nazarethi sedem fortunarum suarum collocare. Hanc autem ipsam consilii mutationem somnium firmasse legitur v. 21. παραλαβε τὸ παιδίον — καὶ πορεύου] pro παραλαβὼν τὸ παιδίον — πορεύου, *revertere cum puero*; verbo πορεύεσθαι 1 Sam. 1, 19. οἱ ὅ exprimunt Hebr. כָּשׁ. תַּדְנִהָאסִי גַּרְּ οἱ זְהוֹנִיטֵס תְּהִן פְּסִיחִין תוֹ פִּיחִין] *mortui sunt, qui vitae pueri insidias struebant.* Formula ζητεῖν τὴν ψυχὴν respondet Hebraeorum שָׁקַח — חָסַד שָׁקַח, 1 Sam. 20, 1. 2 Sam. 4, 8. Ps. 35, 4. v. *Gatackerus* de stilo N. T. c. 10. et *Vorstius* de Hebraism. p. 721. Verbis autem תַּדְנִהָאסִי et οἱ זְהוֹנִיטֵס, interpretes plures opinati sunt significari non modo mortem Herodis, sed etiam eorum, qui Herodi consilia sanguinolenta dedissent, et nominatim Antipatri, Herodis filii natu maximi, quinque ante Herodis obitum diebus iussu patris obtruncati. Horum tamen interpretum voces minime audiendas esse, demonstravit praeter alios *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 173. fs. Nam scriptor noster hactenus de vno tantum Herode locutus est; parum praeterea probabile est, auctorem insidiarum eiusque consiliarios, vno eodemque tempore mortuos esse, quaeritur omnino etiam,

an alii consilium illud sanguinolentum suggesserint, neque vllum proferri potest argumentum, quo demonstratur, Antipatrum huius paternae crudelitatis fuisse socium. Sed Hebraei de regibus, ciuitatumque principibus, et aliis hominibus singulis, magnis tamen illis et illustribus, saepius vtuntur numero plurali, v. 1 Regg. I, 33. 43. 25, 19. Matth. 9, 8.

21. ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραὴλ] proficiscebatur in Iudaeam. ἔρχεσθαι, vt Hebr. בא, est venire, ire, proficisci.

22. Herodes filios reliquerat tres: Archelaum, Antipan, et Philippum. Patre mortuo, Archelaus accepit Iudaeam, Idumaeam, et Samariam, ita vt ἐθνάρχης appellaretur, non βασιλεύς. v. Ioseph. Ant. 17, 13. 15.; Antipas Galilaeam et Peraeam; Philippus autem Batanaeam et Auranitidem, accepit ab Augusto, ita, vt non minus quam Antipas diceretur τετράρχης. vid. Deylingius Obff. 2, 25. 17. et Fischerus l. c. p. 426. fs. Sed Archelaus erat admodum crudelis, et hanc ipsam ob causam Augustus eum abire iussit Viennam Allobrogum, ciuitatem Galliae Transalpinae, in exilium, et Iudaea facta est prouincia Romana, ita, vt esset quaedam quasi Syriae appendix. Ioseph. Ant. 18, 1. Itaque verbum βασιλεύειν h. l. non est sensu stricto accipiendum, sed potius idem est quod ἄρχειν i. simpliciter, imperare, nam Archelaus non erat βασιλεύς, sed ἐθνάρχης. Attamen satis constat, βασιλεύς et βασιλεύειν etiam a scriptoribus exteris adhiberi de imperio quocunque; v. Hom. Odyf. α, 394. Aeschyl. Persf. 24. vbi Satrapae dicuntur βασιλεῖς. vt praetores Atheniensium Aeschin. Axioch. c. 12. vbi v. Fischerus, Abreschius Animadu. T. I. p. 161. et Krebsius ad decreta Roman. pro Iudaeis facta, p. 158. hinc etiam Suidas βασιλεύειν explicat per ἐξουσιάζειν καὶ ἄρχειν. etiam LXX. interpp. Hebr. בא (quod construitur cum partic. ו, ἐπὶ, 1 Sam. 8, 7. al.) modo vertunt βασιλεύειν, 1 Regg. 8, 7. 15, 35. al. modo κρατεῖν Esth. I, 1. ἐκεῖ, eo, illuc i. in Iudaeam, id. qd. ἐκεῖσε, vt He-

rodi. 4, 8. Ael. H. V. 2, 13. v. *Kypkius*, *Elfnerus* et *Muintbius* ad h. l. Hebraei quoque ןנז ibi ponunt pro ננז, *illuc*, Deut. I, 37. Iob. I, 21. εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας, v. 16. εἰς τὰ ὄρια i. e. *in Galilaeam*, quae regio obtigerat Antipae, qui ingenio mitis atque benignus erat. vid. *Wetstenius* ad h. l.

23. ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγ. Ναζαρέτ] *domicilium collocavit Nazarethae*. εἰς πόλιν positum est pro ἐν πόλει. Sic Alexandrini 2 Chron. 19, 4. vbi in textu extat praepositio εἰς, vertunt κατῴκησεν εἰς Ἱερουσαλήμ. verum etiam a scriptoribus Graecis praepositiones εἰς et ἐν inter se permutantur. vid. *Palairetus* et *Muintbius* ad h. l. interpp. ad Aelian. H. V. 7, 8. 4, 18. et *Fischeri* *Animadu.* ad *Weller*. Vol. 3. P. 2. p. 155 fs. ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν κ. τ. λ.] *ita euentum habuit, quod cecinerunt prophetae, fore vt Christus diceretur Nazaraeus*. Cum nullus prophetae locus possit proferri, in quo haec ipsa verba Ναζωραῖος κληθήσεται, legantur; haud inepte nonnulli arbitrati sunt, haec verba esse desumpta e prophetae cuiusdam libris deperditis, vel laudasse scriptorem nostrum essatum prophetae cuiusdam antiquioris literis non consignatum, sed Iudaeis per traditionem cognitum, et pluralem διὰ τῶν προφητῶν habere vim singularis, vel legendum esse cum versionibus nonnullis antiquis, veluti Syr., Pers., Aeth., Arm., al. διὰ τοῦ προφήτου. sed lectionem προφήτου, quam nullus cod. Graecus confirmat, substituisse versionum illarum auctores, paulo liberius verba textus reddentes, quia inusitatus in allegandi formula numerus pluralis ipsis videbatur, cum definita verba antiqui carminis cuiusdam laudarentur, rectissime animadvertit *Griesbachius* in *Comment. Crit.* ad h. l. Alii contra statuunt, non certum quendam prophetae locum respici, sed omnino omnes V. T. locos, qui illis temporibus a christianis e Iudaeis de Messiae calamitatibus et huius vili atque abiecta conditione explicarentur, veluti Ies. 53. et huius generis locos alios. Quae quidem sen-

tentia pluribus interpretibus recte arrisit. Scilicet *Nazarenus*, siue *Nazaraeus*, Ναζαρηνός, Ναζωραῖος, (quae est Syriaca pronuntiatio τοῦ Ναζαρηνός) nominabatur Iesus a Iudaeis, (Marc. 10, 47. Luc. 4, 37. 18, 37.) non quod נָזִיר, *Nasiraeus*, *separatus* fuerit, vt putarunt nonnulli interpp. nam *Nasiraeus* Graece scribitur Ναζιραῖος, Iudd. 13, 5. Thren. 4, 7. nec Iesus *Nasiraeorum* mores et instituta secutus est, v. Matth. 11, 19. sed quod Nazarethi educatus fuerit. Nazareth aatem erat oppidum ignobile atque obscurum, et omnino Galilaei atque adeo Nazareni a ciuibus Hierosolymitanis et Iudaeis reliquis contemnebantur, v. ad 4, 12. ita, vt cum hominem stultum, vilem atque abiectum et contemptum nominare vellent, eum Nazarenum et Galilaeum dicerent, hinc etiam his ipsis nominibus contemptus causa Iudaei Iesum insigniebant. v. Matth. 26, 69. 71. coll. Ioh. 1, 47. 7, 52. Itaque Ναζωραῖος significat h. l. *Nazarenum* et *hominem contemptum*, atque mens et sententia scriptoris nostri haec est: habitauit Iesus Nazarethae, nomen et omen habebat, dicebatur Nazarenus et erat, contemptus erat, et vel sic euentum habuerunt, quae prophetae de vili, obscura, et contempta ipsius sorte cecinerunt. Alias aliorum interpretationes vid. ap. *Wolffium* in *Curis*, et *Koecherum* in *Analectis* ad h. l.

CAPVT III.

I. ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγίνεται Ἰωάννης ὁ βαπτιστής] illo tempore, quo Iesus Nazarethi habitauit, Iohannes baptista cohortari coepit Iudaeos, vt ad meliorem frugem redirent. Inde ab eo tempore, quo Iosephus Nazarethi domicilium constituerat, vsque ad illud tempus, quo

Iohannes publice docere instituerat, plures effluxerant anni, Luc. 3, 23. neque enim Iohannes videtur diu ante docuisse et baptizasse, quam Iesus ad eum accederet. Itaque in promptu est formulam ἐν ἐκεῖναις ἡμέραις latius esse capiendam, neque referendam ad initium τοῦ κατοικισμοῦ vel τῆς κατοικήσεως Χριστοῦ ἐν Ναζαρέθ, sed ad eius continuationem, vt recte monuerunt ad h. l. interpp. Eodem modo etiam Hebraei adhibere solent formulam בְּיָמַי, Exod. 2, 11. vbi v. *Darbuis*: Gen. 38, 1. vbi v. *Rosenmüllerus* in Schol. Potest autem ἐν ἡμέραις ἐκεῖναις omnino reddi *postea*, cum ἐν saepius sit idem quod μετὰ, vt Hebr. כִּי, v. *Noldius* Concordd. Particc. h. v. vt Exod. 2, 11. vbi Alexandrini habent ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκεῖναις: sed v. 23. μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκ. Particula δὲ a multis quidem codd. et verss. antiquis abest, sed recte retinetur, cum ea facilius potuerit omitti, quam addi. v. *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. Ἰωάννης (Luc. 1, 5 sqq.) ὁ βαπτιστής, Ioseph. Ant. 18, 7. Ἰωάννης ὁ ἐπικαλούμενος βαπτιστής: accepit hoc nomen inde, quod Iudaeos ita in aqua demergere instituit, vt eos hoc ritu Messiae venturo obstringeret. v. Act. 19, 4. παραγίνεται vim obtinet praeteriti, et παραγίνεται κηρύσσων ex Hebraica ratione positum est pro simplici ἐκήρυξε, vt 2, 23. ἐλθὼν κατώκησε pro simplici κατώκησε legitur. Verbum autem κηρύσσειν, quod proprie notat *legatum*, et *oratorem* esse, *mandata alicuius exponere*, in libris N. T. saepiuscule ita ponitur, vt sit: *cohortari*, *docere*. v. Matth. 24, 14. Marc. 13, 10. al. ἔρημος τῆς Ἰουδαίας] *solitudo Iudaeae*. Significantur campi tribus Iudae, adiacentes Iordani et mari mortuo. v. Ioseph. B. I. 3, 10. 7. Iordanes διατέμνει τὴν Γεννήσαρ μέσσην, ἔπειτα πολλὴν ἀναμετρούμενος ἐρημίαν, εἰς τὴν Ἀσφαλτίτιν ἔξεισι λίμνην. add. et *Relandi* Palaestina, P. I. p. 297. fs. ἡ ἔρημος scl. χώρα vel γῆ non indicat regionem plane desertam et inhabitatam, sed regionem, in qua non multi habitant, regionem nec oppidis nec incolis celebrem, sed maximam partem inexcultam

et ad pascua tantum aptam, vt infra 14, 15. Luc. 15, 4. et Hebr. מִדְּבָר, 1 Sam. 25, 2. 2 Regg. 3, 8. habuit etiam illa ipsa solitudo Iudaeae, temporibus Iosuae sex vrbes pluresque vicos. v. Ios. 1, 61. f.

2. λέγων est Graecorum ὡςδε, *sic, hunc in modum.* Hebraei eodem modo vtuntur verbo אָמַר, Ion. 3, 4. ἀμετανοεῖτε, *vitam animumque in melius mutare!* μετάνοια proprie significat *consilii mutationem*, et μετανοεῖν *consilium mutare*, Hebr. 13, 17. Xen. Cyr. 1, 1. 3. Respondent haec verba Hebraeorum שׁוּב et הִשׁוּבָה, quae voces in libris V. T. adhibentur partim de iis, qui a vera religione desciscunt, et idolorum cultui se dedunt; partim de iis, qui repudiato idolorum cultu, repudiatisue flagitiis iis, quae cultus idolorum secum coniuncta habeat, veram religionem fuscipiunt. Cuius vsus loquendi ratio est, quia Hebraei sentiendi viuendique consuetudinem cum via comparare solent. v. 2 Chron. 7, 14. Ezech. 18, 23. Hinc in libris N. T. μετάνοια et μετανοεῖν partim ponuntur de iis, qui neglecta religione gentilium, quam hactenus professi erant, ad verum vnus Dei cultum redeunt, partim de iis, qui abiectis vitiis illis omnibus, quibus hactenus indulserant, ad virtutem, maxime christianam redeunt. Et sic h. l. notat: ad meliorem frugem redire, vitam animumque in melius *mutare*. vid. Obss. nostr. ex libris apocryph. ad Marc. 1, 4. ἡγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, *instant tempora Messiae*; praeteritum positum est pro praesenti, vt Ioh. 1, 34. 5, 45. ἐγγίξει non tantum dicuntur ea, quae instant, ea quae certo euentura sunt; v. Eichbornii Commentar. in Apoc. 1, 1. 3. sed etiam ea, quae iam adsunt, eueniunt, Rom. 13, 12. Respondet hoc verbum Hebr. קָרַב, quod etiam ita poni solet, vt significet *adesse*, veluti Deut. 31, 14. add. Thren. 4, 18. vbi קָרַב קִצְבוֹ Alexandrini vertunt: ἡγγικεν ὁ καιρὸς ἡμῶν. sed eodem loco commutantur haec verba cum his קָרַב אָבָה, quae οἱ ὁ reddunt: πᾶρεσιν ὁ καιρὸς ἡμῶν. H. l. ἐγγίξει est, *instare, prope adesse*; nam Mes-

has nondum apparuerat, et Iohannes baptizabat εἰς τὸν
ἐρχόμενον. coll. v. 11. et Act. 19, 4.

De formulis βασιλεία τῶν οὐρανῶν, τοῦ Θεοῦ,
τοῦ Χριστοῦ.

Βασιλεία τῶν οὐρανῶν, *regnum coelorum*, est idem quod
aliis in locis βασιλεία τοῦ Χριστοῦ, *regnum Christi*, Col. 1,
13. βασιλεία τοῦ Θεοῦ, *regnum Dei*, Luc. 21, 31. Matth.
19, 23f. nam vocabulum מְלֻכָּה haud raro in libris V. T.
Dan. 4, 23. al. et in scriptis Iudaeorum, vid. Schoettgen.
Hor. Hebr. ad Matth. 21, 25. Buxtorfius Lex. Talm.
p. 2440. vt οὐρανοί, Matth. 11, 25. Marc. 11, 30. Luc.
15, 18. Deum ipsum significat. v. Fischerus Proluss. de
vit. Lexx. N. T. p. 94 fs. Leusdenius de Hebraism. N. T.
p. 36. Vorstius de Hebraism. p. 72 fs. et Obsl. nostr. ex
libris Apocryph. ad Matth. 21, 25. Debebant autem il-
lae formulae originem suam Iudaeorum opinioni de Mes-
sia apparituro, noui feliciorisque status reipublicae ipso-
rum auctore. Huius vero opinionis, et communis Iu-
daeorum Christi aetate persuasionis origines ab ipsis V. T.
oraculis repetendae sunt. Cecinerant nimirum vates He-
braeorum, inprimis inde a Dauidis temporibus, de fu-
tura aetate aurea, de magno quodam duce et rege, e
Dauidis posteris, fortitudine et sapientia insigni, qui, ho-
stibus Iudaeorum omnibus debellatis, veram religionem
atque pietatem et restauraturus, et longe lateque propa-
gaturus, omnisque generis felicitate summa populum
suum beaturus esset. vid. Knapp. Diss. de usu vaticiniorum
ad Messiam pertinentium, in Opuscc. T. 1. p. 1 fs. Von
den Messianischen Zeiten, in Eichhorn allgem. Bibl. der bibl.
Literat. B. 6. p. 597. fs. et librum nostr. *Messianische
Weissagungen des A. T.* Lips. 1792. Has sublimiores de
Messia et aetate aurea, cuius ille auctor extiturus esset,
notiones, quas prophetae et doctores Iudaeorum veteres,
in animis popularium suorum, cum calamitatibus preme-
bantur, excitabant et aluerant, quaeque multimodis suc-
cessu temporis exornatae erant, Iudaei Christi aetate vi-

ventes, maximam partem deprauarant, variasque, pro vario morum ingenique habitu, sententias, de Messia eiusque regno exspectando, fouebant. Ac vulgus quidem Iudaeorum opinabatur, regni Messiani initia graues calamitates esse praegressuras, Messiam vero suis auxilio venturum. vid. ad 24, 1. 10, 34. *Koppius* Excurf. 2. ad epp. ad Theffal. p. 113 fs. hostes ipsorum debellaturum, et reliquas gentes cunctas ipsis subiectorum, tunc mortuos omnes in vitam reuocaturum, iudicium habiturum, omnesque populos Iudaeis inimicos in tartara, in Gehennam detrufurum esse; in regno autem Messiae his in terris tunc instituendo, cuius ciues forent etiam e gentilibus ii, qui Iudaeorum religionem suscepissent, se utpote Abrahami posteros, populum *ἀγίων*, vniceque filiorum Dei nomine dignum, summa omnis generis felicitate terrena, omnibusque sensuum voluptatibus abundaturos esse. Sapientiores contra Iudaei, terrenam quidem felicitatem, liberationem ab hostibus populi, v. Luc. 1, 71. regnumque terrenum etiam sperabant, sed morum prauitatem sua aetate dolentes, et nulla plane felicitate prius populares suos potiri posse reputantes, quam ad meliorem frugem rediissent: ipsi aequae ac prophetae imprimis exilii temporibus viuentes, verae pietatis et religionis restitutionem, vitae morumque emendationem, peccatorum populi expiationem, a Messia exspectabant, et summis beneficiis ab eo exspectandis annumerabant, existimabant praeterea etiam Messiam a magna gentis suae parte repudiatum iri, Luc. 2, 33. et pios tantum Iudaeos, pios tantum religionis verae cultores ad felicitatem regni Messiani peruenturos esse, reliquos vero inde prohibitum et in tartara deiectum iri. v. Mal. 3, 1. fs. Matth. 3, 9 fs.

Opiniones illae praeconceptae de regno Messiano terreno, cum altas radices egissent in animis Iudaeorum, nec adeo vno quasi ictu conuelli possent, sed sensim euellendae et extirpandae essent: sapienter Christus,

quo facilius purior doctrina animis eorum sese insinuaret, opinionibus illis, picturis et imaginibus Iudaicis, in quantum sine doctrinae suae impedimento fieri posset, sese accommodabat, et illas ipsas formulas βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ, τῶν οὐρανῶν, quibus regnum Messiae terrenum terrenamque felicitatem significabant (Matth. 18, 1. 20, 21. Marc. 15, 43. Luc. 17, 20. 19, 11. etc.) retinebat, ita tamen vt sententiam aliam, eamque puriorem et sanio-rem iis subiiceret, atque hoc modo populares suos edoceret, non esse omnia ita euentura, vt ipsi sperarent. Profitebatur se has in terras venisse, non vt imperaret, sed vt potius minister omnium esset, Matth. 20, 28. vt homines a vitiis purgaret, vt veram Dei cognitionem propagaret, atque a poenis peccatorum eos liberaret. Auertebat animos ab amore et studio bonorum terrenorum et voluptatum sensibus percipiendarum, eosque conuertebat et dirigebat ad studium et amorem praestantiorum bonorum in altera vita post mortem expectandorum; dehortabatur discipulos a vanae gloriae cupiditate, quam in regno Messiano praestolabantur, Matth. 18, 1. ss. 21, 25 sq. docebat, sub imagine regni, se conditurum esse regnum siue societatem eorum, qui ob virtutis studium hac in vita exercitum, felicitate post mortem fruerentur; docebat, quatenus religio sua purior, morumque doctrina, homines emendaret, eosque ad pietatem probitatemque excitaret, eatenus se regem eorum esse, in societatem ciuium regni sui adscitum iri Iudaeos et gentiles, fundamentum regni diuini siue regni beatorum post mortem positum esse factis suis et dictis, morte et resurrectione, atque firmatum iri, propagatione doctrinae suae per discipulos suos; se aliquando mortuos in vitam esse reuocaturum, et iudicium habiturum, neque tamen ex mero arbitrio sortem hominum futuram distributurum, sed quemque pro meritis, vel in regnum beatorum recepturum, vel inde exclusurum, doctrinamque a se traditam normam iudicandi fore

ἐν ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ, ex qua singuli iam nunc, quid olim sperandum ipsis metuendumue sit, colligere possent. vid. *Flatt* de notione vocis βασιλεία τῶν οὐρανῶν, in *Commentatt. theoll.* a *Velthusenio*, *Rupertio*, et me editis Vol. 2. p. 421 sqq. *Koken* Diss. de reditu Messiae ad iudicium gentium, Gotting. 1800. p. 48 fs. Hunc igitur in modum Iesus praeiudicatas opiniones de regno Messiano, etiam discipulorum suorum (qui, si statim initio puriorem doctrinam, sine inuolucris et disertis verbis iis aperuisset, eam nec capere nec probare potuissent) corrigere studebat; et quamquam discipuli per aliquod tempus in erroribus suis acquiescebant, tamen cum quae Iesus hac de re docebat, crebrius iis inculcaret, noua lux sensim iis affulsit, et cum omnem doctrinae magistri ambitum atque indolem clarius perspexissent: intelligebant, finem religionis Christi non esse posse felicitatem terrenam, sed sublimiorem beatitatem in altera vita expectandam; vatumque oracula, euentu edocti, rectius quam antehac interpretabantur, et splendidas illas expectationes, quas ex illorum scriptis conceperant, ad Iesum Messiam, eiusque salutarem disciplinam referendas esse animaduertebant.

De vi ac potestate formularum βασιλεία τῶν οὐρανῶν, τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ, a Iesu adhibitaram, variae sunt interpretum sententiae. v. *Koppii* Excurs. I. ad epist. ad Thessal. (qui negauit, has formulas vsquam dici de religione et ecclesia christiana, deque modo quo eam in his terris Christus regit et tuetur, atque docere instituit, locos omnes N. T. agere de regno Christi in coelis expectando, ab eoque post mortuorum resurrectionem inaugurando. Quam tamen sententiam refutarunt, eaque admissa multis locis aperte vim inferri, demonstrarunt: *Doederleinius* in *Institut. theol. christ.* p. 743. *Storrius* de notione regni coelestis, in *Opusce. Acad.* Vol. I. p. 253 sq. *Noeffeltus* ad locum Pauli Rom. 14, 17. in *Opusce.* Vol. 2. p. 112 fs. *Schleusnerus* in *Lex. s. v. βασιλεία*.

βασιλεία alii), *Keilius* in historia dogmatis de regno Messiae Christi et Apostolorum aetate, Lips. 1781. 4. (qui secutus *Koppium*, ampliorem tamen regni diuini sensum, quo non modo felicitatem quandam complecteretur, sed etiam quicquid fieri aut suscipi, ad eam consequendam, deberet, agnouit §. 12. p. 31 sq.), *Eckermanns theol. Beyträge*, B. 2. p. 67. sq. (contendit: Christum societatem cultorum suorum et discipulorum appellasse regnum Messiae, omniaque quae ille sit effatus de reditu suo ad illud inaugurandum, referenda esse ad foundationem et propagationem religionis christianae societatisque cultorum eius: Christum regnum Messiae morte et resurrectione sua conditum voluisse: Omnia N. T. loca, quibus Christus de regno suo loquatur, apte de societate cultorum eius atque de felicitate eorum in hac et futura vita explicari posse, adeoque formulam, recipi in regnum diuinum Christi, nihil aliud esse quam, religionem christianam suscipere: Non aliam inaugurationem regni Messiae instare, et locos, in quibus sermo sit de reditu Messiae ad iudicium gentium, nihil continere nisi hoc: felicitatem vitae futurae pendere e maiore minoriue studio, quo quis veram Christi doctrinam virtutisque praecepta in hac vita sequatur. Contra *Eckermanum* disputarunt *Koken* l. 1. *Süskind Magazin für christl. Dogmatik und Moral*, St. 10. p. 143 fs. et) *Flatt* l. 1. (qui per *βασιλείαν τῶν οὐρανῶν* intelligit societatem eorum, qui doctrinam Christi sequuntur, ab ipso conditam, propagatam, ulterius augendam, et denique ad supremum felicitatis finem perducendam). add. *Tychsen* Diss. de *παρουσίᾳ* Christi et notionibus de aduentu Christi in N. T. obuiis, Gotting. 1785. *Seiler* de regni Messiae vera natura, Opuscc. T. I. p. 105. fs. et *Poeliz* de grauissimis theologiae feriorum Iudaeorum decretis, Lips. 1794. 4.

Non nisi duras et contortas multorum locorum interpretationes prolaturum esse eum, qui omnia N. T. loca, in quibus formulae *βασιλεία τῶν οὐρανῶν* etc. oc-

currunt, ad unam significationem trahere velit, esse potius varias formularum illarum, a Christo adhibitarum, significationes, et ut accurate constituatur, quae notio loco quoque iis tribuenda sit, respici debere semper et ubique orationis cohaerentiam, plures viri docti, quorum nomina supra laudauimus, rectissime obseruarunt. Ac primaria quidem et praecipua formulae βασιλεία τῶν οὐρανῶν notio est haud dubie *felicitas post mortem expectanda*. Iudaei nimirum existimabant Messiam pristinam reipublicae Israeliticae formam Θεοκρατικὴν denuo instauraturum esse. Vniuersa autem Israelitarum ciuitas, quae erat πολιτεία Θεοκρατικὴ, dicebatur מלכות ה' משיח, v. Schoettgen Diss. de regno coelorum, in Hor. Hebr. p. 1147 sq. *Werstenius* ad Matth. 21, 25. Iesus igitur, qui externum et adspectabile, quod populares ipsius fingeant regnum, in coelum transferebat, felicitatem illam in coelo expectandam vocabat βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Cum porro ecclesia, societas Christi cultorum, religio Christi, eiusque propagatio, sit quasi causa, praeparatio et initium regni diuini, siue regni beatorum post mortem; cum Iudaei ipsi rem sacram, omnemque religionem Israeliticam, e voluntate Dei regis constitutam dicerent מלכות ה' משיח, v. Schoettgen et *Wersten.* l. l. cum solenni linguae vulgaris usu, id quod effectum est, ponatur pro omnibus iis, quibus effectum siue praeparatum est, hinc etiam ecclesia, societas Christi cultorum, doctrina, religio Christi cum omnibus commodis et ornamentis quae suis cultoribus praebet, laetior religionis propagatio, pluribus in locis N. T. his ipsis formulis βασιλεία τῶν οὐρανῶν, τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ significatur. — H. l. autem per βασιλείαν τῶν οὐρανῶν intelligitur regnum Messiae terrenum, felicitas illa in regno Messiano his in terris expectanda, ad quam peruenturi essent Iudaei pietatis ac probitatis studiosi, coll. v. 9. Puriores quidem et meliores Iohannes habebat de regno Messiano notiones, non adeo vanas atque absurdas quam vulgus Iudaeorum; ve-

rae pietatis et religionis restitutionem in praecipuis numerabat beneficiis a Messia expectandis, neque tamen eam regni Messiani notionem, quam in animis suorum Iesus informabat, habere poterat, id quod Iesus ipse haud obscure innuit Matth. 11, 11. vid. et ad 11, 2.

3. Verba Iesae, quae a Matthaeo h. l. afferuntur, et quibus Iohannes ipse quoque usus erat, ut ostenderet, se Messiae praecursores esse, (Ioh. 1, 22.) extant c. 40, 3. Promittit ibi vates popularibus suis in exilio viventibus et valde afflictis, felicia tempora, finemque calamitatis suae non adeo longe remotum. Vtitur hanc in rem imaginibus poeticis; Deum ipsum praesentem auxilio venturum populo suo, eumque e Babylonia in Palaestinam reducturum esse annuntiat. Φωνὴ βοῶντος κ. τ. λ.] *auditur vox doctoris in solitudine, iubentis domino muniri viam, eiusque semitas planiores reddi: βοᾶν, ut Hebr. נָאָה, cui illo Ies. loco respondet, (Aquila ibi habet καλεῖν) notat, docere, acclamare, palam aliquid tradere. v. Marc. 1, 3. Luc. 3, 5. Per ἔρημον, loca inculta, h. l. intelligitur ἔρημος τῆς Ἰουδαίας, coll. v. 1. ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου i. viam qua incedet dominus. Imago desumpta est a regibus Orientis iter facientibus, qui praemittebant legatos, qui vias muniendas et complanandas curarent: Arrian. Hist. 4, 30. καὶ ἡ στρατιὰ αὐτῶ (Alexandro) ὁδοποιεῖτο πρὸς τὴν Ἰουδαίαν, ἀπορὰ ἄλλως ὄντα τὰ ταύτῃ χωρία. add. Ioseph. B. I. 3, 6, 2. Iustin. 2, 10. extr. Ps. 68, 5. Esse autem utramque formulam ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου et εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ h. l. tropice capiendam, et significare idem quod μετανοεῖτε v. 2., ipsa orationis series satis perspicue docet, atque adeo sensus est: vitam animumque mutare in melius, ut sic idonei reddamini ad recte excipiendum Messiam, ut sic, relicto vitiorum studio, eo prius atque facilius in animos vestros intrare possit doctrina Messiae.*

4. 5. εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου] *gestabat pallium e pilis camelinis confectum: pallia hirta, vil-*

lofa, maxime e pellibus ouinis confecta, gestasse prophetas V. T. et eos qui prophetae videri vellent, patet ex 2 Regg. 1, 8. 1 Regg. 19, 13. Zach. 13, 4. Matth. 7, 15. eundemque cultum in Oriente etiamnum vsitatum esse iis, qui morum feueritate praecipuae sanctitatis gloriam affectent, docuerunt *Lüdecke Erläut. einiger Schriftstellen a. d. Orient*, p. 53. et *Harmer Beobacht. über d. Orient*, Tb. 3. p. 374 fs. Per ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλου nonnulli, in quibus etiam est *Munckerus* ad Hygin. fab. 14. p. 44. Stau. significari putant ipsam pellem pilis cameli hirtam, male, nam non legitur h. l. ἀπὸ τῶν δερμάτων, sed ἀπὸ τῶν τριχῶν. et Marc. 1, 6. vestem Iohannis vocat τρίχας καμήλου. Caeterum pronomen αὐτοῦ ex Hebraismo redundat. καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφύν αὐτοῦ] cingulo erat cinctus pelliceo, sicuti Elias propheta, v. 2 Regg. 1, 8. alii gestabant balteos lineos, byssinos, aureos, argenteos. v. *Braunius* de vest. sacerd. Hebr. 2, 3. *Suiceri* Thes. Eccl. h. v. ἀκρίδες, locustis vesci Iudaeis licebat. v. *Leuit.* 11, 22. Orientales iis vesci consueuisse, docent *Plin.* H. N. 6, 30. 11, 29. add. *Wersten.* ad h. l. et *Niebuhr Beschreibung von Arabien*, Praef. p. 37. Apud Graecos locustas fuisse cibum hominum vilium, patet ex *Aristoph.* Acharn. 1115. vbi scholiast. διασύρει τὸν Λάμαχον, ὡς ἀκρίδας ἐσθίουντα, ἢ ὅτι πρότερον εὐτελεῖ ἐχρήτο τῇ διαίτῃ. v. *Bocharti* Hieroz. 2, 4. 7. et *Elfnerus* ad h. l. μέλι ἄγριον, mel silvestre, vulgo intelligunt, mel ab apibus, vel in nudo solo, vel in cavitatibus arborum, vel in fissuris petrarum positum; sed mel ab apibus elaboratum, vocatur μελίσσιον κηρίον, *Luc.* 24, 42. Hinc rectius alii intelligunt mel silvestre, quod in Arabia, aliisque Asiae locis, ex certis quibusdam arboribus in siluis manare solet, et concretum colligitur: *Diod. Sic.* 19, 94. tradit Nabataeos bibere solitos esse μέλι Φυόμενον ἀπὸ τῶν δένδρων τὸ ἐπικαλούμενον ἄγριον, aqua mistum et temperatum; vbi v. *Wesseling.* add. *Plin.* H. N. 15, 7. *Faber* histor. Mannae ap. Hebr. §. 8 sqq. *Michaelis* ad *Exod.* 16,

13. et Hezel I Sam. 14, 25. Suidas: ἀκρίς, εἶδος ζώου· φίου· ἥσθιε δὲ ἀκρίδας ὁ πρόδρομος (Iohannes) καὶ μέλας ἄγριον, ὅπερ ἀπὸ τῶν δένδρων ἐπισυναγόμενον, Μάννα τοῖς πολλοῖς προσαγορεύεται. Durum igitur vitae genus, Iohannes more prophetarum V. T. et Nasiraeorum (Luc. 1, 15. coll. Num. 6, 3.) tam quoad amictum quam quoad victum sequebatur; utebatur victu vestituque vili facileque parabili. — 5. *Magna tunc multitudo hominum ex urbe Hierosolymitana, uniuerfa Iudaea, maxime ex campo Iordanis ad Iohannem veniebat.* καὶ ultimo loco hoc in versu positum, notat inprimis, maxime, vt Hebr. 1, 2 Sam. 22, 1. al. v. Heupelius ad Marc. 3, 8. περίχωρος scil. γῆ vel χώρα, כְּפַר בִּירְדֵּן, Gen. 13, 10. planities circa Iordanem. v. Ioseph. B. I. 5, 27.

6. καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ' αὐτοῦ] baptizati sunt ab eo in Iordane. Lustrationes ante sacrificia, preces solennes, ludos aliasque festiuitates apud Graecos et Romanos in vsu erant, etiam qui scelera commiserant, ad expiationem peccati, corpus aut manus ablueri solebant: Plaut. Aulul. 3, 6. 43. eo lauatum, vt sacrificem. Macrob. Sat. 3, 1. constat diis superis sacra facturum corporis ablutione purgari. Ouid. Fast. 2, 36. Ab nimium faciles, qui tristia crimina caedis fluminea tolli posse putatis aqua. Scholiast. Soph. Ai. 663. ἔθος ἦν παλαιοῖς, ὅτε ἢ Φόνον ἀνθρώπου ἢ ἄλλας σφαγὰς ἐποίουν, ὕδατι ἀπομίπτειν τὰς χεῖρας εἰς κἀθάρσιν τοῦ μιάσματος· fieri solebant lustrationes aqua fluuiali vel etiam marina. Virg. Aen. 2, 719. 4, 635. Ouid. Fast. 4, 313. Horat. Sat. 2, 3. 290. Perf. Sat. 2, 15 sq. cf. omnino Lomeierus de vett. gentil. lustrationibus, Ultrai. 1681. Apud Iudaeos quoque ablutiones in vsu et legitimae erant, v. Num. 19, 7. Hebr. 9, 10. Iudith. 12, 7. 8. 16, 18. lotionum solennium in Essenorum suo tempore initiametis meminit quoque Ioseph. B. I. 2, 8. 7. v. Wetsten. ad h. l. Sed h. l. sermo est de vno solenni baptismo, nec vnquam postea repetendo, cuius ritus vestigia reperiuntur in ba-

ptismo profelytorum, quo gentiles, qui ad Iudaeorum sacra conferre sese volebant, ab idololatriae immunditie et sordibus purgabantur, et nouis sacris vitaeque vere novae initiabantur. Negarunt quidem nonnulli interpretes profelytorum baptismum iam Christi temporibus apud Iudaeos in usu fuisse, affirmarunt tamen hoc et pluribus iisdemque haud leuibus argumentis demonstrarunt *Danzius* in Diss. de baptismo profelytorum iudaico et de antiquitate baptismi initiationis Israelitarum vindicata, in *Menschennii* Nouo Testamento e Talmude illustrato, p. 233 sqq. *Seldenus* in iure nat. et gentium 2, 2. *Buxtorfius* Lex. Talm. p. 408. *Lightfootus* ad Ioh. 3. et ad h. l. *Schoettgen*. Hor. Hebr. et *Wetstenius* ad h. l. inprimisque *Ziegler theol. Abbandl.*, Gotting 1804. Th. 2. Abb. 3. Scilicet Veteris quidem Testamenti temporibus, ut ex ipsis libris sacris constat, aditus gentilibus patebat ad Iudaica sacra per solam circumcisionem. Sed post exilii tempora Iudaei, quibus lustrationes usitatae et legitimae erant, cum plures gentilium ad sacra eorum sese conferrent, inducebant profelytorum baptismum, partim quoniam multi gentiles iam circumcisi erant, in quibus adeo ut et feminis initiandis alio ritu ipsis opus esse videbatur, partim quoniam multi religionem Iudaicam suscipere cupientes, circumcisionem metuebant, quibus gratificari volebant. Argumenta autem hanc in rem praecipua haec sunt: In multis scriptorum Rabbiorum locis baptismi mentio fit, ubi de profelytis sermo est, v. *Lightfoot*, *Schoettgen* et *Wetstenius* ad h. l. et baptizantur etiamnum a Iudaeis profelyti. v. *Buxtorf*. Lex. p. 408. Parum autem probabile est, Iudaeos feriori aetate a christianis mutasse baptismum profelytorum. *Chevituth* f. 9. i. et *Avoda Sara* f. 57. i. ubi sermo est de gentilibus rite initiandis, memorantur praeter circumcisionem, sacrificium et baptismus. Sed sacrificia afferri poterant, tantum stante adhuc templo, unde consequitur, baptismum profelytorum in usu fuisse ante templi Hierosolymitani de-

structionem. Apud Arrian. Diss. Epictet. 2, 9. Iudaeorum profelyti dicuntur *βεβαμμένοι, baptizati*. In versione Aethiopica perantiqua verba Matthaei 23, 15. *ποιήσατε ἓν προσήλυτον κ. τ. λ.* exprimuntur: *ut baptizetis unum peregrinum, et cum baptizatus fuerit, adaptatis eum magis, quam vos gehennae*. Iohannis baptismum non tanquam rem plane nouam et insolentem mirabantur Iudaei, v. Ioh. 1, 24. sed tantummodo eum interrogabant, quare tantam sibi auctoritatem arrogaret, ut Iudaeos baptizaret, eos hoc modo quodammodo a societate reliquorum Iudaeorum separaret, nouamque religionis formam induceret, cum neque esset Messias, neque Elias? Iudaeos enim in ea fuisse opinione Messiam eiusque praeconem noua sacra baptismo auspicaturos esse, colligi potest ex Ioh. 1, 25. Luc. 3, 7. coll. h. l. Iosephus quidem Ant. 13, 9. 11. ubi sermo est de Idumaeis ab Hyrcano ad sacra Iudaeorum redactis, solam circumcisionem memorat; nam Hyrcanum ait Idumaeis optionem hanc dedisse, ut vel relinquerent patriam, vel *περιτέμνειν τὰ αἰδοῖα καὶ τοῖς Ἰουδαίων νόμοις χρῆσθαι* instituerent, atque ad has duas conditiones eos accessisse; verum enimvero e silentio scriptoris nihil certi colligi potest, et cum aliunde perquam probabilis sit profelytorum baptismi antiquitas; loco reliquarum initiationis ceremoniarum, praecipuam tantum ibi Iosephus nominasse videtur. Caeterum Iohannes baptismo obstringebat Iudaeos *τῇ μετανοίᾳ*, v. 11. coll. Luc. 3, 10. 14. eosque initiabat nouae oeconomiae propediem a Messia constituendae. *ἐξομολογεῖσθαι* h. l. notat confiteri peccata sua, ita ut ostendas te esse peccatorem, atque promittas te velle posthac pietatem et vitae sanctitatem Deo probare, quo dignus appareas beneficiis a Messia breui venturo expectandis: *ἐξομολογεῖσθαι*, confiteri, hoc eodem significatu legitur quoque ap. Ioseph. Ant. 8, 4. 6. Philon. Alleg. 1. p. 55. b. aliisque in locis pluribus, v. *Elsnerus*, *Krebsius* atque *Loesnerus* ad h. l. respondet Hebr. *סָפַדְתָּ - נָא נִתְּנָה*, Leu. 16, 21.

26, 40. (vbi οἱ ὅ habent ἐξαγορεύειν, quod idem est ac ἐξομολογεῖσθαι), et simplici verbo ἡγορεύειν, Dan. 9, 4. quod Theodot. ibi verbo ἐξομολογεῖσθαι expressit.

7. ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων] *Pharisei*, פריש (a פרוש, *separavit*), ita dicti sunt a praecipuo sanctitatis vitae studio, quo se ab aliis separabant. Suidas: Φαρισαῖοι, ἀφωρισμένοι παρὰ τὸ μερίζειν καὶ ἀφορίζειν ἑαυτοὺς τῶν ἄλλων ἀπάντων εἰς τε τὸ καθαρώτατον τοῦ βίου, καὶ ἀκριβέστατον, καὶ εἰς τὰ τοῦ νόμου ἐντάλματα. *Alberti Gloss. Gr. p. 53. Φαρισαῖος, διακχωρισμένος. Maxima anxietate et feueritate literam legis premebant; praeter legem scriptam traditiones, quas in monte Sinai per angelum Moses a Deo accepisset, quaeque ore tantum traditae et propagatae fuissent, tenebant acriterque defendebant; legum ritualium observationem diligentissimam commendabant, earumque exacta observatione veniam peccatorum impetrari posse, statuebant, adiunxerant praeterea etiam antiquiori doctrinae plura alia nova decreta, quae in Chaldaea illis innotuisse videntur, veluti philosophemata de geniis, de fato etc. Cum Phariseis, quorum etiam cultus et vestitus a communi consuetudine abhorrebat, (Matth. 23, 5.) ob singularem quam affectabant pietatem et sanctitatem, faciebat omnis plebs Iudaica. v. Ioseph. B. I. 1, 5. 2. Ant. 13, 10. 6. 17, 2. 4. *Sadducae*, סדרקים, liberalius sentientes, omnes leges non scriptas et nova decreta Phariseorum repudiabant, daemonologiam, doctrinamque eorum de fato reiiciebant, fatum omnino tollentes, omniaque arbitrio hominis subiicientes. v. Ioseph. B. I. 2, 8. 14. non admittebant corporis resurrectionem, quam Pharisei defendebant, immo ne animas quidem immortales esse, sed cum corpore extingui, et nulla omnino post mortem praemia expectanda esse contendebant, quam eorum sententiam e doctrina de emanationibus ex Deo, ad quem redirent animae, cum ex eo emanassent, plures viri docti illustrare studuerunt, veluti *Paulus in f. Kritischen Kommentar ad h. l.**

et ad Luc. 20, 27. add. *Kleuker über die Emanationslehre der Kabbalisten*, Rig. 1786. et *Bruckeri hist. crit. philos.* T. 2. p. 645 sqq. et p. 833. eos etiam tantummodo libros Moſis admiffiſſe, reliquos vero libros Iudaeorum faeros repudiſſe, plures quoque theologi ſtatuerunt, ſed eos reliquis quoque V. T. libris auctoritatem tribuiſſe, maiorem tamen atque praecipuam ſcriptis Moſaicis vel nuperrime docte et accurate demonſtrarunt *Stäudlin Geſchichte d. Sittenl. Jeſu*, Th. I. p. 421. ſqq. 446. et *Güldenapfel* in *Diss. Iosephi Archaeologi de Sadducaeorum canone ſententiam exhibente*, Ienae 1804. 4. Sadducaeorum ſectae addicti erant principes, nobiles et opulenti. v. *Ioseph. Ant.* 18, 1. 4. Caeterum origo Phariſaeorum et Sadducaeorum referenda eſt ad tempora poſt exilium Babylonicum, cum Iudaea eſſet in poteſtate regum Syriae atque Aegypti. Conf. de his Iudaeorum ſectis *Ioseph. Ant.* 13, 5. 9. 10, 5. 17, 2. 4. 18, 1. 3. B. I. 2, 8. 2 ſs. et praeter eos, quos laudarunt *Wolfius* in *Bibl. Hebr.* P. 2. p. 816. IV, 331. atque *Koecherus* in *Nov. Bibl. Hebr.* P. 2. p. 161. inprimis *Michaelis Moſ. Recht*, P. 4. §. 301. *Schleusneri Lex. v. Φαριſαῖος*. *Schulzii Coniecturae hiſt. criticae Sadducaeorum Sectae novam lucem accendentes*, Hal. 1779. *Weneri Diss. de Pharifaiſmo ſectarum Iudaicarum, quae temporibus Chriſti floruerunt, praecipua*, Argent. 1783. 4. *Pöliz Diss. de grauiffimis theologiae ſeriorum Iudaeorum decretis*, Lipſ. 1794. et qui ibi laudantur. Eiuſd. *Pragmatiſche Ueberſicht der Theologie d. ſpättern Juden*, Th. I. Lipſ. 1795. *Stäudlin* l. l. et eiuſd. theologiae moralis Hebraeorum ante Chriſtum hiſtoria, Gott. 1794. in *Commentt. theol. a me, Veltbuſenio et Rupertio editis*, Vol. 2. p. 360 ſqq. *Knapp über die Phariſaeer und Sadducaeer*, in *Halliſchen wöchentl. Anzeigen* a. 1785. N. 8 — 14. *Bretſchneider ſystematiſche Darſtellung der Dogmatik und Moral der apokryphiſchen Schriften des A. T.* Th. I. Lipſ. 1805. — Accedebant, vt h. l. legitur, Sadducaei et Phariſaei, quorum corrupti

mores pluribus in locis librorum N. T. grauissime perstringuntur, ad Iohannem *ut ab eo baptizarentur*, haec enim h. l. est vis praepositionis ἐπὶ in formula ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ, ut ap. Ioseph. Ant. 2, 6. 3. ἤνομεν δὲ νῦν ἐπ' ἀγορὰν σίτου, *venimus nunc eo consilio ut frumentum emeremus.* v. Krebsius et Rapbel. ad h. l. Nondum tunc temporis Synedrii affessoribus, neque adeo Phariseis inuisus erat Iohannes, putabant plures eorum eum esse Messiam, quo duce potestati Romanorum sese subducere possent. v. Luc. 3, 15. Ioh. 1, 9. 24. Accedebant igitur plures Phariseorum, (qui omnino rituum et ceremoniarum studiosi erant) ac Sadducaeorum, et illa ipsa opinione ducti, et ut auram popularem captarent, cum ad Iohannem ingentes fierent concursus hominum, et quia iam in morem venerat, ut Iohannis baptismus reciperetur; hinc Iohannes, animum eorum perspiciciens, ac probe intelligens hos Phariseos sanctitatis opinione et fama superbientes, hos Sadducaeos voluptatibus deditos, vix ac ne vix quidem admonitionibus suis parituros, feriamque poenitentiam esse acturos, quo acrius eorum animos feriret, his eos excipiebat verbis: γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν κ. τ. λ.] *simulatores pessimi, quis vobis persuasit, vos, sic, effugere posse imminentes impietatis poenas?* qui tandem, utpote tales, sperare potestis, vos effugituros esse poenas post Messiae aduentum vobis imminentes? nequaquam eas sic effugietis. Summam tantum orationis a Iohanne habitae, Matthaeus attulit, praeteriit etiam sermones atque interlocutiones Phariseorum et Sadducaeorum, v. Luc. 3, 9. sqq. et ad hos sermones illorum hominum referenda est oratio Iohannis, quae v. 8. 9. 10. legitur, quam ille vel ante baptismum vel eo peracto ad Phariseos et Sadducaeos habuit, quaque eos edocere voluit, quomodo poenas imminentes effugere possent, si scilicet ex omni vita simulationem tollerent, nec pietatem mentirentur, sed caste eam colerent Deoque probarent. γεννήματα ἐχιδνῶν] *viperarum progenies* i. simu-

latores pessimi. Etenim vipera est imago hominis pietatem probitatemque simulantis, omninoque hominis perniciosi et cum maxime impii. γέννημα, *foetus*, *progenies*, *fructus*, dicitur tam de animantibus, vt h. l., Sir. 10, 18. quam de inanimantibus, Matth. 26, 29. Sap. 16, 19. 1 Macc. 1, 38. vt Latinorum *foetus*, quod de terra dicitur Ouid. Fast. 1, 693. de arboribus Lactant. de ira Dei 13, 7. v. *Fischerus* Proluss. de vitiis Lexx. N. T. p. 708. *Loesnerus* ad h. l. et ad Matth. 26, 29. interpp. ad Tho. Mag. h. v. ὑποδεικνύειν est, *docere*, *ostendere*, *persuadere*, respondet Hebr. הָרָה, Iob. 6, 24. Prou. 4, 4. vbi LXX habent διδάσκειν. 2 Chron. 15, 3. vbi οἱ ὁ expresserunt ὑποδεικνύειν. et הָרָה, Esth. 3, 4. 4, 7. quibus in locis Alexandrini verbo ὑποδεικνύειν vfi sunt. Φυγεῖν ἀπὸ est forma loquendi Hebraica. Hebraei enim cum verbis הָרָה et הָרָה copulare solent particulam הָ, cuius rationis vestigia quoque extant Sir. 21, 2. ὡς ἀπὸ προσώπου ὀφθews, Φεῦγε ἀπὸ ἀμαρτίας. Per ὀργήν intelliguntur h. l. *poenae*, *supplicia*, quo significatu legitur quoque Ps. 79, 6. Mich. 7, 9. al. Pausan. 8, 2. ἀπὸ τῶν θεῶν τιμὴ (praemia) τε οὖσιν ἀγαθοῖς, καὶ ἀδικήσασιν ὡσαύτως ὀργή. v. *Reiskius* Ind. Demosth. h. v. et *Loesnerus* ad Luc. 21, 23. sed μέλλουσα ὀργή significat *poenas imminentes*, נִשְׁמָה הָרָה, ἡ ὀργὴ ἡ ἐρχομένη, 1 Thess. 1, 10. — 8. οὖν vel h. l. redundat, vt saepius, vel est particula transeundi Lat. *iam vero*, vt Matth. 10, 32. al. καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας] *facta mutato animo digna*, recte praeclareque facta, a quibus omnis simulatio abest. Ipsa formula ποιεῖν καρποὺς τῆς μετανοίας, pro qua Act. 26, 20. legitur ἀξία τῆς μετανοίας ἔργα πράττειν, est Hebr. עָשָׂה פְּרִי. v. *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 161. sqq. Caeterum pro καρποὺς cum pluribus codd., verss. et patr. haud dubie legendum est καρπόν. Pluralis καρποὺς vel librariorum debetur oscitantiae, vel huc traductus est e Luc. 3, 8. vt rectissime animaduertit *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l.

9. Iudaei, nominatimque Pharisei, fouebant opinionem praeconceptam hanc: se, utpote Iudaeos et Abrahami posteros, vnice Deo placere atque probari. v. Ioh. 8, 33. 39. sqq. *Wetstenius* ad h. l. et *Lightfootus* ad Ioh. 3, 3. sibiique, exclusis gentilibus cunctis, destinata esse bona et ornamenta regni Messiani his in terris constituendi. Hinc Iohannes, nolite, inquit, arbitrari, vos propterea fieri debere regni Messiani ciues, nec vlllo pacto ab illo regno excludi posse, quod sitis Iudaei et Abrahami posterii: mihi credite, excludemini, et poenas gravissimas dabit, nisi deponatis peruersam sentiendi agendique rationem vobis propriam. *μη δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς*] nolite vobiscum cogitare. *δόξητε λέγειν* pro *μη λέγητε* nam *δοκεῖν* h. l. abundat, vt Marc. 10, 42. *οἱ δοκοῦντες ἄρχειν* pro *οἱ ἄρχοντες* coll. Matth. 20, 25. Hist. Susann. 5. *οἱ δοκοῦντες κυβερνᾶν* pro *οἱ κυβερνῶντες* plura hanc in rem exempla dabunt *Hammondus* et *Palairerus* ad h. l. Formula autem *λέγειν ἐν ἑαυτοῖς* est Hebr. *אמר בלבו*, Esth. 6, 6. vbi *οἱ ὁ λέγειν ἐν ἑαυτῷ*, pro quibus verbis 2 Sam. 21, 26. vsi sunt verbo *διανοεῖν*. — *δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων κ. τ. λ.*] mibi credite, Deus potest ex his lapidibus, in hac Iordanis ripa iacentibus, excitare Abrahamo nepotes. Sensus: potius ex his lapidibus excitaret nepotes Abrahamo, ei similes, quam vt vos ei dissimiles, improbitatis studiosos, eam tantum ob causam, quod sitis illius nepotes, regni Messiani felicitate ornaret; sola natiuitas nihil prodest ad regnum Messianum.

10. *ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων αἰτᾷ*] quin etiam bipennis radicibus arborum admota est. *ἤδη δὲ καὶ*, quin etiam, et vero etiam, vt adeo oratio crescat, quem harum particularum vsū ex *Arriano*, *Xen. Ephes.*, *Diog. Laert.* 8, 1. comprobarunt ad h. l. *Raphe- lius* et *Palairerus*; καὶ in codd. nonnull. male omis- sum est, amant enim Graeci post *ἤδη δὲ* ponere καὶ, v. *Wetsten.* ad h. l. *ἡ ἀξίνη πρὸς ῥίζαν*, prouerbialis locutio est, qua poenae improbis proxime imminentes significantur. v.

Sir. 10, 18. Dan. 4, 20. 23. Solent praeterea homines frequenter in literis sacris comparari cum arboribus. v. Ps. 1, 3. Matth. 7, 17 sqq. Rom. 11, 17. πᾶν δένδρον ὃ μὴ ποιοῦν καρπὸν καλόν] *omnis arbor, quae non fert bonos fructus* i. improbitatis studiosi: μὴ ποιοῦν ex Hebraismo pro, μὴ φέρων est Hebr. תֵּשֵׁב, quod frequenter de fructibus adhibetur, vt Gen. 1, 12. al. Verba ἐκκόπτεται et βάλλεται Albertius atque Graevius Lect. Hesiod. Ἔργ. v. 30. p. 511. ed. Loesner. posita putant pro ἐκκόπτεσθαι et βάλλεσθαι δεῖ, vt πέλεται legitur pro πέλεσθαι δεῖ Hesiod. l. c. Φανεροῦται, *edoceri debet*, Eph. 5, 13. Sed Hebraei de re certo futura praesentibus uti solent, et sic h. l. praesentia vim habent futurorum. Iohannes autem poenas certissimas et grauissimas his verbis ita minatur, vt ostendat, quicunque non ad meliorem frugem redituri sint, eos poenas certissimas et grauissimas subituros esse; hoc enim sibi volunt verba: ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

II. Alio tempore, alia occasione, quae v. 11 et 12. leguntur, a Iohanne dicta esse, docet locus Ioh. 1, 25 ss. sed in Archetypo Syrochaldaico, quo utebatur Matthaeus, tanquam hac occasione dicta legebantur. Profitetur autem Iohannes verbis v. 11. se non Messiam, sed Messiae praecursorem esse. ἐν ὕδατι pro simpl. ὕδατι, v. Luc. 3, 16. sed βαπτίζειν ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν est, *baptizare aliquem, vt vitae morumque sanctitatis se velle studiosum esse promittat, et vero etiam studiosus sit*, vnde Marc. 1, 4. Iohannis baptismus dicitur βάπτισμα μετάνοιας, Marc. 1, 4. εἰς enim hac in formula finem, consilium indicat. v. Fischerus Animaduu. ad Weller. Vol. 3. p. 2. p. 155. ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος] *qui post me munus suum auspicabitur, successor meus* i. Messias; ἐρχόμενος autem positum est pro ἐλευσόμενος, vt Ioh. 1, 27. ἰσχυρότερός μου ἐστίν, *auctoritate, dignitate me superat*. οὐ οὐκ εἰμι ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βασάσαι] *cuius non sum dignus qui calceos portem*: apud Ioh. l. c. legitur ἐγὼ οὐκ εἰμὶ

ἄξιός ἐνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἵμαντα τοῦ ὑποδήματος, *non sum dignus qui solvam corrigiam calceamenti ipsius*. Sensus idem est; nempe: non sum dignus qui sim seruus ipsius vilissimus; et copiosius exornatur his verbis notio, quae inest voci ἰσχυρότερός μου ἐσί. Calceos autem dominis induere, exuere, gestare, apud Hebraeos, Graecos et Romanos vilissimorum seruorum officium erat. Chrysof. Homil. XVI. in Ioh. p. 619. τὸ γὰρ ὑπόδημα λύσαι, τῆς ἐσχάτης διανοίας ἐστὶ· v. Kypkius ad h. l. Brauius de vest. Sac. Hebr. p. 59. Pignorius de seruis p. 206. Suiceri Thes. Eccl. T. I. p. 1450. Vorstius de Adagiis N. T. c. 11. §. 3. et Deyling Obff. S. 3, 26. 8. ὑποδήματα, vt Hebr. כָּל־עֵצִי, omnis generis calceamenta indicat, nec differt a σανδάλιον, cum οἱ ὁ ἕν modo exprefferint ὑπόδημα, modo σανδάλιον. v. Bynaeus de calceis Hebr. c. 6. et Schleusnerus in Lex. h. v. αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ] *cumulatim bona diuina vobis tribuet, improbos vero et pertinaces poenis grauissimis afficiet*. βαπτίζειν h. l. tropice positum est, ita, vt notet: *cumulatim tribuere, largiter suppeditare, copiose dare, obruere*, vt Ioh. 1, 33. Marc. 1, 8. Luc. 3, 16. quo significatu etiam apud scriptores exteros recurrit. v. Albertius ad h. l. Dorvillius ad Charit. p. 176. Loesnerus ad h. l. Wetstenius ad Matth. 20, 23. Fischerus Proluff. de vit. Lexx. p. 531. In verbis autem ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ explicandis, magnopere variant interpretes. v. Wolfius in Curis et Kocherus in Analectis ad h. l. Nonnulli ἐν πυρὶ vertunt *inter ignem, inter fulmina missa*, vt respiciatur ad ea quae Act. 2. leguntur: cui tamen interpretationi praeter alia plura opponi potest, Act. 1. c. esse sermonem de Apostolis, h. l. omnino de Iudaeis. Alii haec verba explicant per ἐν διαδοῦν, vt adeo πνεῦμα ἅγιον καὶ πῦρ positum sit pro πῦρ πνευματικὸν l. πῦρ πνεύματος ἁγίου, atque intelligantur virtutes, bona, quibus instruatur animus hominis, quae animum a vitiis purgent, integrum et sanctum praestent, cum ignis apud Hebraeos symbolum sit rerum omnium,

quae a fordibus purgant. v. *Albertius* ad h. l. et *Suicerus* Thes. Eccl. T. I. p. 629. Sed h. l. non tantum de bonis et ornamentis a Messia expectandis sermonem esse posse, ea, quae v. seq. leguntur, satis perspicue docent. Scilicet πνεῦμα ἅγιον est h. l. *doctrina coelestis, diuina*, vt Ioh. 3, 5. 6, 63. Eph. 5, 17. 6, 17. πῦρ etiam in libris V. T. symbolum est poenarum suppliciorumque, v. Ies. 61, 2. 66, 24. Mal. 3, 1 sqq. (quem posteriorem locum respexisse Iohannem, perquam probabile est) Sir. 7, 19. Matth. 13, 50. atque adeo sensus verborum hic est: Messias imbuet doctrina sua coelesti, et accuratius ac plenius edocebit eos, qui disciplinae ipsius sese tradent, eosque dignos reddet regni Messiani ciues, improbos vero, doctrinamque ipsius repudiantes grauissime puniet., coll. v. 12. Caeterum verba καὶ πυρὶ plures codd. omittunt, sed tuentur ea codd. antiquissimi et praestantissimi, etiam vers. fere omnes; et facile omitti potuerunt partim propter obscuritatem, partim etiam quoniam Marci loco parallelo 1, 8. non extant, sed illo loco non leguntur, quoniam ibi etiam nihil memoratur de Iudaeorum peruersitate, quod occasionem seueriori obiurgationi ac diris obnuntiandis dedisset, quod secus est ap. Matth. et Luc. 3, 7. 16. v. *Noesselti* Exercitt. sacrae, Hal. 1803. p. 264. f. et *Griesbachii* Comment. Crit. ad h. l. qui ea omissa h. l. putat ob lectionem ecclesiasticam hic finiendam, anagnosmatum autem auctores in lectionum clausulis refecare solitos esse verba, quae auditores percellere possent, eandemque ob causam v. 12. in lectione publica plane praetermissum fuisse suspicatur.

12. Pios ac probos Iudaeos Messias tutos praestabit et seruabit, felicesque reddet, impios vero et improbos ac male pertinaces grauissime puniet. οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ] *ventilabrum manu sua tenebit*. οὗ redundat, v. *Storr*. Obs. ad analog. et Syntax. Hebr. pertinent. p. 298. τὸ πτύον est *ventilabrum*, instrumentum quo frumenta expurgantur, ξύλον, ἐν ᾧ διαχωρίζουσι τὸν σίτον

ἀπὸ τοῦ ἀχύρου, Hefych. καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἄλωνα αὐ-
 τοῦ] *et ventilabit frumenta sua.* διακαθαρίζειν id. qd. λι-
 μᾶν, *ventilare, vannare* frumentum vna cum grani stipula
 tollere, et in auram proiicere, quo separetur a frumento
 stipula. v. *Fischerus Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 53* sqq.
 ἄλων, Attici dicebant ἄλως, *area, locus terendis frumentis*
destinatus subdialis, sub dio enim triturare solebant He-
 braei et etiam nunc solent Orientales; v. *Paulsen vom*
Ackerbau der Morgenl. p. 141. h. l. *frumenta ipsa*, quam
 significationem contextus flagitat, sic ἰῆ quoque le-
 gitur Ruth. 3, 2. Iob. 39, 12. Deut. 15, 14. σῖτος, cum
 ei opponatur τὸ ἀχύρον, significat: *grana extrita et a pa-*
leis secreta. συνάξει εἰς τὴν ἀποθήκην] *granario condet.*
 Granaria, ἀποθήκαι, erant caernae subterraneae, vbi
 Orientis ciues frumentum, vinum, oleum etc. futuris
 vñibus reseruare solebant. v. *Curtius 7, 4. Plin. H. N.*
18, 30. Faber ad Harmar Beobachtungen über den Orient,
Th. 2. p. 458 fs. ἀχύρον non est *palea*, quae vento abi-
 gi solet, haec enim dicitur ἄχνη (Eustath. ad Hom. Il.
 ε, 499. ἐν τούτων δὲ φαίνεται, ὅτι οὐχ ἀπλῶς ἀχύρον,
 ἀλλὰ τὸ τοῦ ἀχύρου λεπτότατον, νῦν ἢ ἄχνη δηλοῖ.) et
 χνοῦς, Hebr. גֶּחָל, sed totus *calamus* frumenti, a radice
 ad spicam, atque adeo *stramen*, Hebr. יִבְלָה, v. Exod. 5, 7.
 Gen. 24, 25. *tribulo comminutum.* Grana enim Hebraei
 excutiebant vel tabula, quae ad ianuae magnitudinem ac-
 cedebat, ab inferiore parte acutis lapidibus constrata,
 vel geminis rotis ferreis, instar ferrae dentatis, et axe
 coniunctis. vid. *Bocharri Hieroz. P. 1. L. 2. c. 33. Po-*
cockii Commentar. in Ioel. 3, 14. p. 334. Paulsen p.
110 sqq. et *Hammondus* ad h. l. Sed stramen et stipulas
 Orientis populi loco ligni comburere solebant. v. *Kyp-*
kus et Raphelius ad h. l. atque *Paulsen p. 150.* πῦρ ἄσβε-
 σον, *ignis qui deleri nequit*, prius, quam omnia consumserit.
 Imago poenarum grauissimarum, v. Ies. 5, 24.

13 — 15. τότε non accuratius tempus definit, sed
 omnino est: illo tempore, tum cum Iohannes baptizaret.

παρὰ-

παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ] *accessit Iesus, ut ab eo baptizaretur.* Accessit autem Iesus, ut suo exemplo Iohannis baptismum probaret et confirmaret, ut huic noui foederis instituto auctoritatem conciliaret, ut ipse, cum iam in eo esset, ut demandatum sibi a patre officium susciperet, hoc ritu sacro atque solenni inauguraretur. Ex verbis Iohannis, quae v. 14. leguntur, apparere videtur probe cognitum fuisse Iesum Iohanni; cum vero Iohannes ipse postea dixerit: καὶ γὰρ οὐκ ᾔδειν αὐτόν, v. Ioh. I, 31. interpretes, qui haec verba explicant: *ego eum non noueram de facie*, ut hos locos inter se conciliarent, varias vias ingressi sunt. Monuerunt nimirum Iesum Iohanni ante baptismum vel ex reuelatione, vel ex verbis ipsius baptismum expetentis, vel ex aliorum praesentium indicio cognitum fuisse. Sed parum probabile est, cum Iohannis atque Iesu matres necessitudinis et amicitiae vinculo coniunctae fuerint, usque ad illum ipsam diem, nullam plane fuisse Iohanni cum Iesu consuetudinem, nec saltem talem, ut eum, ad baptismum accedentem, e vultu cognoscere potuisset; immo Iohannis verba de Christi munere interpretanda sunt: *non noueram eum Messiam esse*; id cognoscebam ex iis, quae cum baptizaretur, euenerunt. — 14. ὁ δὲ Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτόν] *Iohannes vero Iesum prohibere volebat a baptismo*, cum ipse potius ab eo baptizari deberet. Scilicet Iohannes non ignorabat, quantam spem et expectationem de Iesu iam dudum concepissent parentes, propinqui, et amici; non ignorabat, quam praeclare Iesus, qui hactenus remotus a celebritate vixerat, hanc spem et expectationem de ipso conceptam, summae sanctitatis rerumque diuinarum studio acerrimo, Luc. 2, 52. sustinuisset et confirmasset; hinc et Iohannes ipse praeclara quaeque de Iesu augurabatur, eumque magnum populi doctorem, insignemque prophetam fore sperabat; hinc et nunc cum Iesus accederet, ut baptizaretur, Iohannes reuerentia ductus ei dicebat: tu potius me Mes-

siae venturo per baptismum obstringere debes. Postquam
 deinde ea, quae v. 16. 17. leguntur, euenerant, Io-
 hannes, qui sperauerat fore, vt eo ipso tempore quo ba-
 ptizaret Iudaeos, Messias innotesceret, Iesum pro Messia
 habebat. διακωλύειν vim habet verbi simplicis κωλύειν, vt
 ap. Plat. Apol. 19. Phaedon. 4. v. Palaietus et Elsnerus
 ad h. l. διεκώλυεν autem reddi debet: a baptismo eum
 prohibere volebat; coll. v. 15. extr. in omnibus autem
 fere linguis saepius verba ita ponuntur, vt conatum in-
 dicent, non actionem ipsam, vt omisum sit, velle. v.
 Marc. 15, 23. coll. Matth. 27, 34. Ps. 56, 1. 57, 7.
 ἐγὼ χρεῖαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι] *ego potius a te ba-*
ptizari debeo, tu es sapientia, virtute, me praestantior,
 tibi potius quam mihi Messiae praeconis partes agenda
 sunt. — 15. ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτόν, *Iesus dixit ad*
haec: est haec loquendi ratio Hebraica. Hebraei nimi-
 rum verbo כּוּן, quod omnino notat *dicere*, iungere solent
 vel Infinitium כּוּן, vel tempus finitum כּוּן, v. Gen.
 18, 27. 28, 37. al. et verbo כּוּן addunt partic. כּוּן, vt
 Gen. 12, 26. vnde etiam in versione Alexandrina et
 libris N. T. verbis λέγειν et εἰπεῖν iungitur praepositio
 πρὸς: haec semel monuisse sufficiat. ἄφες ἄρτι, *admitte*
me, quaeso, ad baptismum. ἄφες pro ἄφες με· respondet
 ἀφιέναι, quod idem est ac ἔαν, Hebr. יִנָּחֵם, Iudd. 16, 26.
 vbi Alex. ἄφες με· sed Ex. 32, 10. illud expresserunt
 ἔασόν με· Caeterum ἄρτι est Hebr. עַתָּה, Graecorum δὴ.
 οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν τὴν δικαιοσύνην]
me decet omne laudabile institutum tenere et sequi. δικαιοσύ-
 νη h. l. idem est quod δικαίωμα, *institutum*, et quidem *in-*
stitutum laudabile, ritus commendabilis. Vtroque vocabu-
 lo Graeco interpretes Alexandrini expresserunt Hebr.
 חֻקִּים et סִטְרָה *statutum, institutum*, v. Prou. 17, 23. Ez.
 11, 72. Num. 36, 13. Deut. 4, 40. 6, 1. et πληροῦν
 τὴν δικαιοσύνην est id. qd. ποιεῖν τὰ δικαιώματα, Deut.
 6, 24. Φυλάσσεσθαι τὰ δικαιώματα, Deut. 26, 17. Ez.
 11, 20.

16. καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς dictum est pro καὶ βαπτισθέντος τοῦ Ἰησοῦ, ita, vt Nominatiuus habeat vim Genitiuorum consequentiae: *cum Iesus baptizatus, escendisset statim e flumine*, et iam preces faceret, vt additum legitur ap. Lucam 3, 21. ἀνεώχθησαν οἱ οὐρανοὶ] *discessit coelum* h. e. fulgurabat, vt Ez. 1, 1. vbi v. interpp. add. Luc. 3, 21. Marc. 1, 10. qui σχιζομένους τοὺς οὐρανοὺς, eodem sensu commemorat. Coelum discedere videtur, cum fulgurat, et nubes fulgurum impetu separari atque secari videntur. Hinc etiam fulmine *nubes, coelum, rumpi, abrumpi, scindi, findi* dicuntur apud poetas Latinos Sil. It. 1, 535 sqq. *Hic subitus scisso densa inter nubila coelo Erupit quatiens terram fragor; et super ipsas Bis Pater intonuit geminazo fulmine pugnas.* v. Heyne ad Virg. Aen. 3, 198. et Drakenborch. ad Sil. It. 3, 196. Caeterum laudant Epiph. Haer. 30. vbi ex Euangelio Ebionitarum afferuntur verba: καὶ εὐθὺς περιέλαμψεν τὸν τόπον φῶς μέγα. et Iustin. M. Dial. c. Tryph. p. 315. ed. Colon. πῦρ ἀνέφθη ἐν τῷ Ἰορδάνῃ. Datium αὐτῷ nonnulli positum existimant pro ἐπ' αὐτόν, *super Iesum*, quam tamen interpretationem non ferunt leges Grammaticae; est potius αὐτῷ Datium commodi, referendus ad Iohannem, et explicandus: *eo spectante* discessit coelum. Ad Iohannem autem, non ad Christum, referendum esse Datium αὐτῷ, satis luculenter docent sequentia verba: εἶδεν τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ — ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν. si haec verba εἶδεν κ. τ. λ. Christum spectarent, scribi debuisset εἶδ' αὐτόν 1. ἐφ' αὐτόν. confirmat etiam sententiam nostram locus Ioh. 1, 33. καὶ εἶδεν τὸ πνεῦμα κ. τ. λ.] Tales conatus, qui vires humanis maiores requirere videbantur, omnis antiquitas a Deo immediate repetere solebat. v. Hom. Odyf. δ', 712. Virg. Aen. 9, 184. Saepius quoque loquuntur vtriusque Testamenti scriptores de operationibus Dei in animis hominum, de indole diuinitus excitata, quae tunc primum euigilabat, et hanc in rem vtuntur formulis: *venit Deus super eum, Deus s.*

Dei spiritus eum agitabat. v. 1 Sam. 16, 13. Ies. 61, 1. Act. 1, 8. al. Ad harum formularum sensum accuratius constituendum semper contextus respici debet, perquam frequenter autem adhibentur, de animi fortitudine, constantia, aliisque dotibus eximiis, quibus hic vel ille ad magna negotia subeunda ornatus et idoneus apparebat. v. Iudd. 3, 10. 6, 34. 1 Sam. 16, 13. al. Iam vero Iesus baptizatus preces faciebat, Luc. 3, 21. fulgurabat, ex vultu ipsius elucebat summa hilaritas, animi fortitudo et constantia, et ab eo inde tempore eximiis doctoris dotibus ornatus apparebat, atque Messiae personam agebat. Haec omnia expressa sunt verbis: *Spiritus Dei se demisit in Iesum, venit super eum*; et quoniam huius rei signum externum apparebat, nempe fulgur, propterea vsus est scriptor comparatione hac: *ὥς ἐλ περιεράν*, et apud Luc. 3, 21. legitur *σωματικῶ εἶδει*, quae quidem verba non capienda sunt de forma ac specie columbae, sed referenda ad modum, quo descendisse Dei spiritus dicitur. Etenim particulae *ὥς* et *ὥς ἐλ*, vt Hebr. כּ et כּמּ, verbis motum ex loco in locum declarantibus iunctae, modum motus, non vero formam et speciem eius rei, quae addita est, indicant, vt Luc. 10, 18. Exempla plura hanc in rem congeffit *Albertius* ad h. l. Si Luc. 3, 21. hoc significare voluisset: Spiritum Dei sub forma columbae descendisse, scripisset *σωματικῶ εἶδει τῆς περιεράς*, vel *σωματικῶ εἶδει ὥς ἐλ περιεράς*. vt Ps. 55, 5. legitur: *πτόρυγας ὥς ἐλ περιεράς*. Itaque ventus fulminis, lenis aeris strepitus, comparatur cum strepitu columbae volantis, et *ὥς ἐλ περιεράν* est: *ritu et more columbae*, celeriter et leniter auram perstreptentis. Columbarum enim volatus Hebraeis erat imago celeritatis maximae. v. Ps. 55, 7. *Bochart.* Hieroz. 2, 1. I. T. 2. p. 541. ed. Lips. Plin. H. N. 10, 36. Propterea ergo scriptor hac comparatione vsus est, et eo praeclarius illa vsus est, quod etiam columba fuit Hebraeis innocentiae animique sanctitatis symbolum. v. Matth. 10, 16. Verba Lucae l. c. *σωμα-*

τιμῶ εἶδει referenda sunt ad fulmen, ad nubem lucidam fulmen emittentem. Esse autem h. l. de fulmine sermone, praeter verba ἀνεώχθησαν οἱ οὐρανοί, perspicue etiam docet v. seq. qui vltiorem huius versiculi explicationem continet.

17. Φωνὴ scil. ἐγένετο, quod verbum additum legitur Luc. 3, 22. sed Φωνὴ ἐν τῶν οὐρανῶν, est *tonitru*, vt קול אלהים, Ps. 18, 14. 29, 3. al. coll. Ioh. 12, 28. 29. ita Φωνὴ legitur quoque Apoc. 6, 1. et hinc Φωναὶ atque βρονταὶ tanquam synonyma coniunguntur Apoc. 11, 19. Fulmina autem atque tonitrua Hebraei aequae ac Graeci et Romani annumerabant, signis praesentiae Dei, et prodigiis diuinitus factis, quorum significationem ex rerum circumstantia diiudicabant, vid. 1 Reg. 8, 10. 18, 38. 39. Iudd. 6, 17. 21. Ouid. Fast. 4, 834. Propert. 2, 16. 49. Virg. Aen. 2, 693. 7, 142. 8, 523. 9, 631. Mela 1, 19. Iohanni tonitrus, qui fulmen sequebatur, re accuratius perpensa Ioh. 1, 29. erat publica Dei declaratio, Iesum esse Messiam, v. not. ad v. 14. coll. Ioh. 1, 33 sqq. Itaque λέγουσα explicari debet h. l.: *quae indicabat, declarabat*. Verbum λέγειν, vt Hebr. אמר, ספר et דבר non semper de voce viua et articulata occurrit, verum etiam ita, vt simpliciter notet: *indicare, declarare*, vt Ioh. 6, 71. Ps. 19, 2. 3. 4. υἱός μου ὁ ἀγαπητός] *filius meus longe carissimus*, Messias. ἀγαπητός alii reddere malunt *unicus*, prouocant ad vsum versionis Alexandrinae, in qua יחיד, *vnus, unicus*, modo exprimitur per μονογενής, Ps. 21, 21. 24, 17. 34, 20. modo per ἀγαπητός, Ier. 6, 26. Amos. 8, 10. v. *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. p. 25 sqq. et *Loesnerus* ad h. l. sed non necesse est, vt a vulgari significato voc. ἀγαπητός recedamus, et sensus idem manet. ἐν ᾧ εὐδόκησα, *quem singulari amore amplector*. εὐδοκεῖν ἐν τινί est Hebr. רצה vel יָבִיחַ seq. כ. h. e. ἀγαπᾶν, *seruare, seruare* τινά. et εὐδόκησα more Hebr. positum est pro εὐδοκῶ. De vso verbi εὐδοκεῖν in libris scriptorum Graecorum vario vid. *Raphelius* ad h. l. et *Wesseling.* ad Diod. Sic. T. 2. p. 196.

C A P V T IV.

Nullus facile locus in libris Euangelistarum, maiores omni fere tempore interpretibus difficultates procreauit, quam hic ipse Matthaei locus, qui historiam tentationis Iesu in deserto continet. Et ingenue profitendum est, nullam huius loci interpretationem hactenus prolatam, ita esse comparatam, vt difficultates omnino omnes plane euanescent. A) Iesum vere tentatum fuisse a Satana, antiquiorum ac recentiorum interpretum plurimi statuerunt; vid. *Wolffius* in *Curis*, et *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. *Hess*, *Michaelis*, *Moschius*, *Storrius* Diss. Exeget. in libror. N. T. historicor. aliquot loca, P. I. p. 6. Tubing. 1790. 4. sed hi interpretes omnes, in explicandis singulis περι-
 ῥάσει magnopere variant. Reiciendam vero hanc sententiam putarunt alii propterea, quod eiusmodi tentatio a sapientia et benignitate Dei sit aliena, nec possit probari, tantam esse Satanae potestatem, vt se in alias formas pro lubitu possit mutare, nec tantam stultitiam, quantam h. l. prodidisset, omninoque opiniones Iudaeorum de Satana eiusque vi ac potestate Chaldaeorum philosophiae suam originem debeant. B) Alii cogitarunt de ἐκπῆξι, cum interdum accidere soleat, vt animi, repentino quodam furore concitati, exardescant acrius, atque a corpore abstracti, ante oculos versari cernant spirituum species, quarum vultus et lineamenta agnoscant, ac loquentium voces auribus percipiant: vel *viso nocturno*; quae fuit opinio Theodori Mopsuesteni, v. *Münteri* *Fragm.* *Patr. Gr.* Fasc. I, p. 107, Hafniae 1788. Cypriani

in sermone de ieiunio et tentationibus Christi, Opp. p. 306. Bas. Clerici (quae hic narrantur, inquit, facilius in visione, seu somnio Christo accidisse intelligi possunt, quam reapse) aliorumque, v. Wolfius l. c. Prouocant hi interpretes ad Ezech. 40, 1. 2. et obseruant formulas ἐν πνεύματι et διὰ πνεύματος ἁγίου haud raro de visionibus prophetarum adhiberi Ez. l. c. Apoc. 4, 2. 17, 3. 21, 10, prouocant ad stilum scriptorum N. T. non satis excultum, qui visum a re in facto posita non recte discernant; prouocant denique etiam ad v. 11. atque obseruant ea quae ibi de angelis cibum apportantibus legantur, aperte declarare, esse de visione cogitandum. — Alii contra mo-
nent: talem ἔκστασιν ab indole atque ingenio Iesu esse plane alienam, nec esse posse de visione nocturna sermonem, cum non adhibita legatur formula solennis κατ' ὄναρ, neque in omni narratione vllum visionis nocturnae indicium atque vestigium reperiatur; verba Luc. 4, 1. ἦγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον, non posse de visione explicari, docere partim verba Matthaei 4, 1. πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου, quae rem in facto positam enarrari indicent, partim locum Marci 1, 12. vbi formula ἦγετο ἐν τῷ πνεύματι commutata reperiatur cum voce, τὸ πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὸν ἔρημον, respondere potius Lucae l. 1. ἐν τῷ πνεύματι verbis praecedentibus πνεύματος ἁγίου πλήρης, et cum hac formula comparari debere formulam Luc. 2, 27. ἦλθεν ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὰ ἱερόν (vid. not. ad v. 1.) denique Euangelistas visionem a rebus vere gestis narratione sua discernere non ignorasse, apparere satis luculenter ex Matth. 1, 20. 24. 2, 12. 19. 23, 19. Luc. Act. 16, 9. 10, 10 fs. 9, 10. 18, 9. 22, 17. coll. 12, 9. 11. C) Rursus alii contenderunt, omnia esse explicanda de prauis cogitationibus in animo Iesu subortis, ab eo vero etiam statim repressis, cum in deserto, vt se ad munus obeundum praepararet, commo-
raretur, atque ibi perpenderet difficultates et molestias, quibuscum ipsi in posterum conflictandum esset, et repu.

taret viam ac rationem, qua sibi apud Iudaeos auctoritatem conciliare facile posset, parum conuenientem fore consiliis suis, munerisque officiis et partibus. Iesum igitur cogitationes prauas illo tempore animo volutas, more Iudaeorum Satanae tanquam auctori adscripsisse, remque ita proposuisse, ac si genius malus ipsi praesens apparuisset, vt sub parabolae inuolucro discipulos edoceret, quomodo ipsi futuri religionis doctores animati esse deberent, eosque excitaret ad modestiam, constantiam, fiduciam in Deo collocandam. Sensum ergo parabolae esse: legatus diuinus, dotibus quibus instructus est, vnice ad Dei causam augendam promouendamque vtatur, non honores et opes terrenas affectet, modestiae, sapientiae sit studiosus, atque constanter spem fiduciamque suam in Deo reponat. Hanc sententiam de cogitationibus prauis, in animo Iesu subortis, defenderunt varioque modo exornarunt *Thaddaeus die Versuchungsgeschichte Christi, erklärt und von Widersprüchen gerettet*, Bonn 1794. *Hetzel Kommentar über d. N. T. ad h. l. (Schultze) in Beyträgen zum vernünft. Denken in der Religion, Heft 3. p. 89 ss. Eichhorn Allgem. Bibl. der bibl. Literat. B. 3. p. 281. sq. Liebe in Augusti Neu. theol. Bibl. B. 1. p. 42. Augusti ib. B. 2. p. 100 ss. Krummacher über den Geist u. die Form der Euangel. Geschichte, p. 111.* Qui contra hanc interpretandi rationem disputarunt, *Döderlein theol. Bibl., B. 4. p. 709 f. Storrius l. l. et Parte Disfertat. altera p. 14 ss.* Auctor libri *Kritik der Hypothese einer innern Versuchung in dem Verstandesvermögen Jesu, vom Verf. der Schrift: die Versuchung Jesu, ein Empörungsversuch jüd. Priester*, Schleswig 1796. alii, his potissimum argumentis vsi sunt: Tot cogitationes perversae ac praeposterae repugnant sanctitati et dignitati Iesu. Discipuli mentem Iesu vel capiebant, vel non capiebant; si mentem Iesu capiebant, et narrationem ipsius de cogitationibus prauis intelligebant: Iesus hac ipsa narratione auctoritatem et existimationem qua florebat suam, non augebat sed imminuebat; quodsi vero

mentem Iesu non intelligebant; hac narratione opiniones eorum praeconceptae de regno Messiano terreno, de Satana, qui ipse de Iesu dignitate dubitarat, de Satanae potestate etc. eo magis confirmabantur et corroborabantur, eoque tenacius eas retinebant. Eiusmodi parabolas, qualem hic locus ex interpretum illorum sententia continet, Iesus nunquam proposuit, et ne verbulo quidem indigitatur, legi h. l. parabolam, nec potest afferri ratio grauis et idonea, quare Iesus parabola adeo obscura et ambigua discipulos ad munus in posterum obeundum praeparare voluerit. D) Alii porro opinati sunt continere hunc locum mythum, eundemque vel historicum, ita vt traditioni res in facto posita sublit, vel philosophicum. Scilicet fabulam inuentam esse vel ab iis qui sibi explicare vellent, qui factum sit, vt Iesus per quadraginta dies in deserto commoraretur, antequam doctoris partes susciperet (mythus historicus); v. Ziegler in *Gabler Journal für theol. Literat.* B. 5. p. 201 sqq. Schmidt *Biblioth. der Kritik und Exegese*, B. 2. p. 222. Schulze in *Augusti theol. Monatschr. auf das Jahr 1801.* Heft 12. Schröter *die Versuchung Jesu, eine Hypothese irgend eines frommen Judenthristen*, in *Rebkopf Prediger - Journal für Sachsen, dritter Jahrgang*, p. 381 sqq. vel ab iis qui in libris sacris reperissent Moysen et Eliam quadraginta dies ieiunasse, v. Ex. 24, 18. 34, 28. Deut. 9, 9. 18. 1 Reg. 19, 8. et inde conclusissent etiam Iesum, prophetam Elia longe maiorem, per quadraginta dies in deserto quodam ieiunasse (mythus philosophicus). v. Schmid *exegetische Beyträge zu den Schriften des neuen Bundes*, p. 355 sqq. Hanc igitur traditionem, hanc fabulam inter christianos et Iudaeis ore propagatam vel a Matthaeo ipso receptam, vel ab alio in versionem Euangelii Matthaei Graecam insertam esse. — Obiecerunt tamen alii, Matthaeum, Apostolum et perpetuum Christi comitem, hanc fabulam suae traditionem, neque ipsum literis consignare, neque ex Euangelio antiquiori recipere potuisse, si Iesus ipse

de iis quae h. l. leguntur, nihil plane discipulis enarrasset, locum vero seriori aetate interpolatum esse, idoneis argumentis demonstrari neutiquam posse. E) Alii denique arbitrati sunt per διάβολον intelligendum esse Iudaeum, synedrii magni afflorem, vnum de sacerdotum principibus, vel etiam ipsum pontificem maximum, qui per interualla, prout sese occasio offerret, diuersis temporibus explorare Iesum voluerit, an esset Messias, Iudaeos a potestate Romanorum liberaturus. Defenderunt et exornarunt hanc sententiam post *Hermanum von der Hardt* in *Ephemeridd. Philoll. de ala templi Hierosolym.*, *Basel* 1780. p. 330. *Rosenmüllerus* in *Schol. ad h. l.* (*Schütz*) *die Versuchung Jesu, ein Empörungsversuch Jüd. Priester*, *Hamb.* 1793. 8. *Schuster* *Beyträge zur Erläuterung des N. T. in Eichhorn Biblioth. der bibl. Literat.* B. 9. Stück 6. et Auctor libri: *Kritik des Kommentars über das N. T. von Hrn. D. Paulus*, p. 30 sqq. Atque haec sententia reliquis omnino praeferenda videtur. Scilicet synedrii magni afflores, nouarum rerum cupidi, et incredibili Romanorum potestati sese subducendi cupiditate flagrant, iam pridem ad Iohannem legatos miserant, qui ipsum interrogarent, an Messias esset? v. Ioh. 1, 19 sqq. Iohannes libere professus erat, se non Messiam esse, sed praeconis tantum Messiae personam agere, breui autem hunc ipsum munus suum auspicaturum esse. Postea cum Iesus baptizatus esset, Iohannes publice profitebatur, Iesum esse eum quem ipse annuntiasset, cuius praeco fuisset, vid. Ioh. 1, 29 sqq. Itaque synedri quo certius et accuratius cognoscerent, an Iesus Messias esset, qui pristinum splendorem populo Iudaico conciliaturus, felicitatem summam allaturus, atque מְלִיכָה כְּהֵנִים, (Exod. 19, 6.) restitutus esset: vnum de synedrii principibus ad Iesum legabant, qui eum exploraret, atque in partes sacerdotum et synedrii traheret. Messiam vi miracula patrandi instructum fore, credebant Iudaei; v. Ioh. 2, 18,

4, 48. 7, 31. Matth. 13, 38. hinc sacerdos ille excitabat Iesum ut lapides mutaret in cibos, atque se e tecto porticus templi deiiceret. Caeterum Matthaeum more suo, omiſſis pluribus περιάσεις, breuiter tantum ſtrictimque rem omnem expoſuiſſe, ipſa narrationis forma docet.

I. τότε, tunc, nempe cum baptizatus eſſet Ieſus, coll. Marc. I, 12. qui uſus eſt uocula εὐθύς et Luc. 4, 1. ἀνέχθη *abductus, abire iuſſus eſt*, nam uerbum compoſitum vim habet uerbi ſimplicis, ut Act. 16, 34. eſt Hebr. אֵצֶיף, quod Alexandrini Ez. 32, 9. 38, 16. expreſſerunt hoc ipſo uerbo Graeco ἀνάγειν. Lucas l. c. ſimpliciter ſcripſit, ἦγετο. Heſychius uero ἀνάγεται explicuit, ὁδηγεῖται. Marcus l. l. adhibuit uerbum ἐκβάλλειν, cuius ſynonymum eſt ἀπαλλάττειν h. e. abire iubere; eodem fere ſenſu ἐκβάλλειν legitur Matth. 9, 38. ubi dominus operarios ἐκβάλλει, *eiicit i. exire iubet.* ἀνέχθη ὑπὸ τοῦ πνεύματος] *impulſu, inſtinctu diuino in deſertum abiit.* Plane reiicienda eſt inepta eorum opinio, qui arbitrantur Chriſtum e terra in ſublime ſublato, et a genio malo per aërem in deſertum actum eſſe; nam de genio malo uel propterea non eſſe poteſt ſermo, quod Lucae l. l. legitur πνεύματος ἁγίου πλήρης. Eſt potius ἐν πνεύματι idem quod Luc. 4, 14. ἐν δυνάμει τοῦ πνεύματος h. e. *impulſu diuino*, et comparari debet cum hoc loco Lucae locus 2, 27. ubi legitur ἦλθεν ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἱερὸν h. e. *ſi ſenſum ſpectamus: orta eſt in animo ipſius cogitatio, quam eiicere animo non poterat, ſibi hoc ipſo die eſſe adeundum templum: add. Act. 8, 26, 39. Ieſus, qui iam in eo erat, ut munus a patre ipſi demandatum ſuſciperet, in ſolitudinem abierat, ut ſe precibus et piis meditationibus ad munus ſuum praepararet, animumque firmaret, et omnes tentationes feliciter ſuperarat. Omnia autem quae ad religionem et rem chriſtianam ſpectant, quae cum ea connexa ſunt, ad eam promouendam augendamque faciunt, in libris N. T. ſacris πνεύματι ἁγίῳ*

tanquam auctori et promotori adscribuntur. εἰς τὴν ἔρημον] *in desertum*. Quodnam desertum intelligendum sit, certo definiri non potest. Haud improbabilis autem est plerorumque interpretum sententia, intelligendum esse desertum Quarantaniae (quod nomen huic deserto a primis christianis impositum est, quoniam putabant Christum in eo per quadraginta dies commoratum esse et ieiunasse) valde horridum, ab hominibus relictum et incultum, (Marci l. c. ἦν μετὰ τῶν θηρίων) quod non procul abest ab Hierichunte, per montana Bethelis tendit, et ab Hierosolymis tribus fere miliaribus distat. v. Ioseph. Ant. 16, 1. B. I. 4, 8. 2. conf. Maundrell in *Paulus Sammlung von Reisebeschreibungen über den Orient*, T. I. p. 100. Hasselquist *Reise nach Palaestina*, p. 149. πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου] *ut eum malus consultor ad peccandum incitaret*. Infinitivus πειρασθῆναι, h. l. non finem et consilium indicat, sed potius euentum; *ita factum est, ut eum malus consultor ad peccandum incitaret*. πειράζειν notat *insidiari*, (Hesychius: πειράζων· ἐνεδρεύων) *explorare, examinare*, etiam *ad peccandum incitare*, Iac. 1, 13. v. Schleusneri Lex. h. v. διάβολος, ut Hebr. יָצָן, saepius de malo consultore et aduersario quouis adhibetur, ut 2 Sam. 19, 23. 1 Regg. 11, 23. Ps. 109, 6. Matth. 16, 23. 1 Tim. 3, 6. Tit. 2, 3. Alexandrini interpretes hoc ipso nomine διάβολος expresserunt Hebr. יָצָן Esth. 7, 4. et יָצָן 8, 1. quod יָצָן Iob. 1, 6. 7. quod posterius 1 Regg. 5, 5. ἐπίβολος ab iis redditur, sed Iob. 1, 6. Theodotion vertit ἀντικείμενος. cf. Keuchenii Annotata in N. T. p. 21.

2. καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκοντα κ. τ. λ.] *Et ieiunavit per dies quadraginta, et noctes quadraginta, postea esuriit*. Quaeritur, num Iesus ab omni prorsus cibo, an a cibis tantum consuetis abstinuerit? Ac plurimi quidem interpretes statuunt, eum ab omni cibo abstinuisse, affirmant fuisse hoc ieiunium prorsus extraordinarium, et laudant hanc in rem verba Lucae 4, 2. καὶ οὐκ ἔφαγεν

οὐδὲν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Rectius tamen existimant alii, Iesum abstinuisse tantum ab usu panis, aliisque cibis consuetis, et usum esse herbis, frugibus, melle filvestri etc. atque apposite monent, non esse sine idonea ratione augenda miracula, et huius miraculi necessitatem vel utilitatem non intelligi. Verbum autem *νηστεύειν* saepius nihil aliud notat, quam carere pane, et iis alimentis, quibus alias vesci solemus; quo sensu etiam Elias I Regg. 19, 6. per quadraginta dies et noctes ieiunasse dicitur. vid. *Thaddaeus* ad h. l. Praeterea Hebraei cum ieiunium describere volunt, utuntur formula ἄρτον οὐ φάγειν, καὶ ὕδωρ οὐ πίνειν, Efr. 10, 6. Esth. 4, 16. Ion. 3, 7. De Iohanne Matth. 11, 18. legitur: ἦλθε γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίειν μήτε πίνειν (vid. quae ibi notata sunt) sed 3, 4. scripsit Matthaeus: ἡ δὲ τροφή αὐτοῦ (Iohannis) ἦν ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον. inde lucem accipit formula, quae Luc. 4, 2. extat, οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν, quae adeo non nisi abstinentiam a cibis consuetis indicat. Caeterum hoc ieiunium Christi nec legem esse nec exemplum propositum, peculiari libello docuit *Koernerus*, Lips. 1776. 4. neque Christum in hoc ieiunio abstinentiae virtutem exercuisse, sed subire illud coactum esse, cum cibi consueti ei in deserto non suppeterent, adeoque id totum, non tam ad facta, quam fata potius eius referendum esse, monuit *Keilius* in Diss. de exemplo Christi recte imitando, Lips. 1792. p. 26.

3. καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πειράζων] cum famem sentiret ita, ut resistere vix posset, accessit ad eum insidiator. ὁ πειράζων id. qd. ὁ πειραστής. Hebraei enim, ut recte notavit ad h. l. *Grotius*, cum verbalibus destituantur, vice eorum participia usurpant, qua in re eos saepius imitantur Hellenistae. Sed haec eadem loquendi ratio etiam scriptoribus optimaе notae Graecis usitata est. Sic Herodo. 1, 120. 121. οἱ γεινόμενοι sunt parentes. Aristoph. Plut. 798. οἱ θεώμενοι, ubi schol. Dornill. οἱ θεα-

ταί· Eurip. Alc. 661. ἡ τεκοῦσα, *mater*. Xen. Mem. 3, 15. 19. οἱ ἐφισώτες, *magistri*. Alia hanc in rem exempla attulit *Elsnerus* ad h. l. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ] *si es Messias*, coll. 3, 17. id. qd. Χριστὸς Luc. 4, 41. Matth. 8, 29. 14, 33. 16, 16. 26, 63. Luc. 1, 32. v. *Koppii* Exc. 2. ep. ad Gal. εἰπὲ, *iube*. Sic εἰπεῖν legitur quoque Eurip. Iph. Aul. 95. Hec. 583. et verbum מֵא 2 Sam. 16, 10. Esth. 1, 10. v. *Albertius* ad h. l. *Elsnerus* ad Marc. 5, 43. et Luc. 7, 14. et *Duckerus* ad Thucyd. 7, 29. p. 462. ἄρτοι γένωνται, *mutentur in panem l. cibos*, nam ἄρτος, vt לֶחֶם Gen. 18, 5. al. quam saepissime de quouis ciborum genere vsurpatur. γένωνται, *mutentur*, vt Hebr. הָיָה de baculo Moſis Exod. 4, 3. legitur. Alexandrini ibi habent ὅφιος ἐγένετο· sed 7, 15. extat verbum הָיָה et Alex. vsi sunt formula στραφεῖσα εἰς ὄφιν.

4. Locus allatus legitur Deut. 8, 3. vbi sermo est de beneficiis variis, quae Deus in Israelitas contulerat, inprimis de largitione Mannae. ζήσται in textu Hebraico est יָחִי, sed vtrumque habet, vt saepius, vim praesentis. Verbum autem ζῆν reddi debet: *conseruari, sustentari*, quo sensu Hebr. יָחִי positum deprehenditur, Ex. 1, 16. Ios. 6, 17. add. Marc. 5, 23. Act. 22, 22. 17, 28. atque adeo ζῆν ἐπ' ἄρτω h. l. est: *pane, cibis consuetis sustentari*. Praepositio ἐπὶ respondet Hebr. עַל, neque tamen formulam ζῆν ἐπ' ἄρτω insolentem esse scriptoribus Graecis, pluribus exemplis demonstrauit ad h. l. *Kypkius*. Ita quoque Max. Tyr. Diss. 27, 6. dixit βιοτεύειν ἐπ' οἴνῳ, *vino viuere*, vbi vid. *Marklandus* p. 701. et *Berglerus* ad Alciph. 3, 7. extr. ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι] *sed omni re*: pro ἐπὶ in codd. nonnull. legitur ἐν, fortassis vere, cum facile librarii ἐπὶ e praeced. εἰχῶ repetere potuerint. ῥῆμα, *res*, vt Hebr. דָּבָר, id. qd. πρᾶγμα· nam דָּבָר, quod vulgo ab Alexandrinis exprimitur Graeco voc. ῥῆμα, Gen. 19, 22. redditur πρᾶγμα, et Neh. 11, 24. χρῆμα· cf. Luc. 1, 65. Act. 10, 37. Matth. 18, 16.

Graecis quoque interdum ἔπος et λόγος de re in facto posita dicuntur, vt Aeschyl. Pers. 313. vbi v. *Stanleius*. ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ] הוּרָא פִּי אֱלֹהִים h. e. *quod Deus decreuit, constituit*, Thren. 3, 38. Iudd. 11, 36. Deut. 8, 3. Ier. 40, 17. τὸ διὰ στόματος Θεοῦ ἐκπορευόμενον est *iussum, mandatum Dei*. Ergo mens Christi haec est: non a cibis consuetis vita hominis pendet, sed a voluntate Dei; Deus me quoque potest aliis rebus, alio modo viuum conseruare, neque necesse est, vt lapides in cibos mutem. Similis locus, vbi eadem fere verba leguntur, est Sapient. 16, 26. οὐχ αἱ γενέσεις τῶν καρπῶν τρέφουσιν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ῥῆμα σου τοὺς σοὶ πισεύοντας διατηρεῖ.

5. Num malus ille consultor prima vice repressus, statim e deserto Iesum esurientem Hierosolymam deduxerit, et simile ab eo miraculum postulauerit, an alio tempore, quo Iesus extra urbem versabatur, ei in urbem redeunti comitem sese adiunxerit, id quidem certo definiri non potest, nam particula τότε temporis interual- lum, modo breuius, modo longius, indicat; posterius tamen longe probabilius est. παραλαμβάνει αὐτὸν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν] *abiit cum eo Hierosolymam*. παραλαμβάνειν, *se- cum assumere, secum ducere, comitem alicui se adiungere, cum aliquo ire*, Antonin. Lib. c. 21. παραλαβὼν τὴν πόλιν. vid. *Albertius et Elsnerus* ad h. l. ἁγία πόλις, *vrbs sancta* i. Hierosolyma, coll. Luc. 4, 9. Ies. 48, 2. Sir. 36, 13. 49, 6. 1 Macc. 10, 31. 2 Macc. 3, 1. Ioseph. Ant. 4, 8. Tob. 13, 9. κατ' ἐξοχὴν dicebatur *sancta*, quod ibi tem- plum erat. Sicuti etiam aliae vrbes, quae a diis conditae credebantur, vel singulari modo cultui deorum vacabant, a Graecis dicebantur ἱερὰ. sic Troia Homero dicitur ἱερὸν Ἴλιον et Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον Odyss. α', 2. et Ari- stoph. Athenas, vbi promiscue omnes dii summa religio- ne colebantur, in Pace 1036. vocauit ἱερὰν πόλιν et Equit. 578. ἱερωτάτην χώραν. vid. *Spanhemius* ad Callim. h. in Del. 1. *Schoettgenius* Hor. Hebr. ad h. l. et *Elsne-*

rus ad h. l. καὶ Ἰησοῦν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ] et collocavit eum in tecto porticus. Nempe explorator ille ascendebat, ambulandi et colloquendi causa, tectum porticus (tectum enim apud populos Orientis plana sunt; v. *Faber Archaeologie d. Hebr.* p. 418.) et ita auctor erat, ut Christus illuc se conferret. Nam verbum Ἰησοῦν est amplioris significatus, quicumque vel imperat, vel suadet, ut aliquis loco quodam consistat, vel eum eo ducit, is dicitur ἰσάναν vel εἰσάναν Matth. 18, 2. Verba πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ plerique interpretantur: *fastigium templi*, cum templum legatur utraque parte fuisse depressius, medio vero editius, auctore Iosepho Ant. 15, 11. 3. conf. ad h. l. *Krebsius*. Sed huic interpretationi plura obstant. Idem enim Iosephus B. I. 5, 5. 6. et 6, 5. 1. tradit, fastigio templi fuisse *obelos ferreos affixos*, ne aves sedendo templum foedarent. Deinde si esset *templi ipsius* fastigium intelligendum, Matthaeus non scripsisset τοῦ ἱεροῦ, sed potius τοῦ ναοῦ, cum ἱερὸν complectatur etiam aedificia extrinsecus adiecta; neque praeterea ullo in loco legitur, aditum ad templi fastigium patuisse, et si patuit, solis sacerdotibus ipsum templum adire licebat. Itaque sequor eorum partes, (v. *Wetsten.* et *Wolf.* in *Curis* ad h. l.) qui h. l. intelligunt *fastigium porticus templi regiae*, quae erat in latere montis templi, et ad meridiem spectabat. Scilicet πτερύγιον, ut Hebr. קצק et קצק dicitur de cuiuscunque rei extremitate siue summitate, v. *Stephani Thes.* L. G. h. v. ita ut respondeat vocabulis ἄκρον et ἀκρωτήριον. *Hesychius*: πτερύγιον, ἀκρωτήριον. Hinc Alexandrini קצק Ies. 41, 5. vertunt ἄκρα, sed Exod. 28, 26. πτερύγια. Et πτερύγιον de ora atque extremitate pallii ponitur Num. 15, 36. *Hesychius*: πτερύγια, τὰ ἄκρα τῶν ἱματίων. Itaque πτερύγιον aedificii, est *tectum*, vnde *schol. Aristoph. Aua.* 1110. τὰς τῶν ἱερῶν σέλας πτερὰ, καὶ αἰετοὺς καλοῦσι. Nam illa templorum tecta erant inclinata more avium alas demittentium. Ipsa vero quoque porticus regia, ut Ioseph. Ant. 15, 11. 3. docet, habebat

habebat tectum vtrunque demissius, cuius tamen pars media altissima et plana erat, quam vocat ἄκρον τοῦ τέγους. c. 14. εἴ τις ἀπ' ἄκρου, inquit, τοῦ ταύτης τέγους ἄμφω συντιθεὶς τὰ βάθῃ διοπτρεύοι. Omnia porro aedificia templo adiacentia dicebantur ἱερὸν, vid. Kyrkhus Obsl. T. I. p. 136 sq. Praeterea inter hanc partem montis templi et urbem erat vallis profundissima, vt si quis sisteretur in tecto porticus illius, oculi caligarent, et vertigine vrgeretur, vid. Ioseph. Ant. 15, 14.

6. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω] *si es Messias, deiice te hinc deorsum*, in vallem; quo nempe in proximis atriis ambulantes, cognoscant te esse Messiam. Vt vero mali consultoris cohortatio eo maiorem vim haberet, vsus est loco Ps. 91, 11. vbi hominibus probis ac piis in omnibus vitae periculis et calamitatibus necessario subeundis, auxilium diuinum promittitur, non autem iis, qui temere sese periculis obiiciunt. Itaque explorator ille sententiam loci peruertit. Plerique existimant, eum Psalmi locum mutilasse, et omisisse de industria verba כָּל־דְּרָכָי בְּיָדַי. cf. ad h. l. *Wolfius* in *Curis*. Attamen *Lucas* 4, 10. haec ipsa verba expressit, τοῦ διαφυλάξαι σε, neque h. l. sunt omissa, si sensum spectamus; et solent scriptores N. T. saepius, more doctoribus quoque Iudaicis vsitato, non semper et vbique integra V. T. loca afferre. v. *Surenhusius* in libro καταλλαγῆς p. 210. τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ] Hebraei omnes effectus, omnia media prouidentiae referebant ad auctores inuisibiles, vid. not. ad 1, 20. Itaque h. l. ἄγγελοι indicant omnia media, quibus prouidentia vtitur ad tuendos et conseruandos homines probos, coll. Ps. 34, 8. vt adeo omnino sensus sit: Deus te tuebitur, auxilio suo tibi aderit. ἐπὶ χειρῶν ἁρουσί σε] *manibus te gestabunt*. αἶρειν id. qd. βασάζειν, vnde *Hesychius*: αἶρει· βασάζει. Imago ipsa desumpta videtur a parentibus, qui infantem in viis asperis manibus gestant, ne offendant ad lapides.

μήτε προσκόψης πρὸς λίθον τὸν πόδα σου h. e. imagine omissa, vt saluus euadas et incolumis.

7. Particula πάλιν ab Albertio in Obff. S. ad h. l. explicatur, *contra vero*; laudat hanc in rem schol. Soph. Electr. 1049. qui πάλιν explicat εἰς τὸ ἐναντίον. add. *Cassaubon.* ad Theophr. Char. I, 4. at locus a Christo allatus Deut. 6, 16. non contraria docet iis, quae altero loco leguntur, sed docet tantummodo, quomodo et quando Deus auxilium atque tutelam hominibus promiserit, nempe tum, cum cogantur adire pericula et calamitates perferre communes et praecipuas. Itaque rectius particula πάλιν exponitur per: *item, insuper*, quo eodem significato et alias legitur, cum plures loci scripturae illustrationis causa proferuntur. v. Rom. 15, 10. 11. 1 Cor. 3, 20. 12, 21. 2 Cor. 10, 7. Hebr. 1, 5. etc. οὐκ ἐκπειράσεις κύριον τὸν Θεόν σου] noli ex temeritate potentiam et prouidentiam diuinam, cuius iam satis magna documenta appareant, tentare et experiri, in periculis quae temere subis. Futurum ἐκπειράσεις more Hebraeorum obtinet vim imperatiui, quemadmodum etiam Alexandrini Gen. 18, 5. πῶγε vertunt ποίησον.

8. εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν] *in montem altissimum.* Nam Hebraei superlatiuum ita exprimunt, vt positiuo iungant particulam ὕψος, quam loquendi consuetudinem h. l. scriptor noster secutus est. Quinam vero mons intelligendus sit, vtrum Nebo, an Moria, tacente historia, constitui non potest. Maxime tamen probabile est, intelligendum esse vnum e montibus altissimis, quibus Hierosolymorum moenia cincta erant; montem vero oliuarum inter reliquos altissimum esse, ex itinerariis constat. Vid. *Büsching Harmonie der Evangelisten*, Th. I. p. 32. *Moschius Erkl. der Sonntagsevangelien*, *Wolfius*, *Lightfootus* ad h. l. et *Hafaeus* in *Bibl. Bremensi* Cl. 6. p. 991. καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου] *eique ostendit omnes Palaestinae regiones.* Scilicet κόσμος, vt οἰκουμένη.

νη, quo vocabulo vsus est Luc. 4, 5. respondet Hebr. עולם et non modo mundum, sed et orbem terrarum, et singulas eius partes, nominatimque Palaestinam saepius indicat. v. *Bosius* in Obsf. ad h. l. *Fischerus* Proluff. de vitiis Lexx. p. III. sqq. et *Loesnerus* ad h. l. Praeterea Palaestina erat descripta in Iudaeam, Idumaeam, Samariam, Galilaeam, Peraeam, Batanaeam, Auranitidem et Trachonitidem, quibus regionibus Herodis filii praeerant, qui τετράρχαι et βασιλεῖς dicebantur, vnde et illae ipsae regiones βασιλείαι dicuntur. δεικνύειν h. l. est omnino et digito monstrare et verbis atque oratione demonstrare, quam utramque notionem verbi h. l. coniungendam esse, addita verba καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν docere videntur. Notare autem verbum δεικνύειν haud raro etiam verbis et oratione demonstrare, pluribus exemplis comprobarunt *Olearius* et *Palaietus* ad h. l. atque *Graenius* Lectt. Hesiod. c. 12. Caeterum per τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου alii intelligunt, omnino omnes terrarum orbis regiones, vt adeo infidator varias terrae plagas digito monstauerit. τὴν δόξαν αὐτῶν, earum virtutes s. ornamenta i. amplitudinem, situm, castella, oppidorum multitudinem, fertilitatem etc. nam δόξα in genere ornamenta alicuius rei quaecunque indicat.

9. ταῦτα πάντα σοι δώσω κ. τ. λ.] haec omnia, inquit, tibi dabo, si me, in genua prolapsus, adoraueris. Vario modo haec verba interpretes explicuerunt. Qui de spiritu malo cogitant, animaduertunt, eum haec dixisse, Iudaeorum cogitandi et loquendi consuetudini conuenienter, hos enim angelos singularum prouinciarum praesides existimasse, cf. Dan. 10, 13. 20. Eph. 2, 2. 6, 12. et προσκυνεῖν explicant: prouolui in genua supplicandi causa: dabo tibi haec omnia, vbi in genua prouolutus, ea a me flagitaueris. Alii contra, qui de cogitationibus prauis locum omnem intelligendum esse opinantur, προσκυνεῖν τῷ Σατανᾷ, venerari, colere genium malum, interpretantur: contra Dei voluntatem vanis et peruersis

popularium opinionibus atque expectationibus conuenienter regnum Messianum terrenum instituere. Ii denique, qui vnum e Iudaeorum primoribus insidiatoris personam egisse statuunt, προσκυνεῖν explicant: *adorare, venerari, toto corpore in terram se prosternere, honoris, reuerentiae, et homagii causa*, vid. ad 2, 2. atque sensum verborum ita constituunt: me auctore te populus omnis regem salutabit, efficacissima mea opera efficiam, vt his regionibus, quas prospicis, rerumque summa potiaris, vbi mihi, prouolutus in genua, eum honorem exhibue- ris, quem exhibere solent inferiores superioribus, reges minores maioribus, homagium mihi praestiteris, mihi- que promiseris, te velle semper synedrii voluntatibus assentire, consilia illius sequi, auctoritatem ac dignita- tem senatus adaugere atque defendere. Pro ταῦτα πάντα σοι δώσω, εἰν πεσὼν προσκυνήσης μοι, ap. Luc. 4, 6. legi- tur: σοι δώσω τὴν ἐξουσίαν — ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ὃ εἰν θέλω, δίδωμι αὐτήν. neque magnopere mirandum, sacerdotem illum et senatus Hierosolymitani afflorem adeo confidenter et imperiose esse locutum, cum etiam V. T. temporibus valde reueriti sint reges Iudaici aucto- ritatem sacerdotum, et Samuel cum Saulum regem unge- ret, simili modo eum allocutus sit. v. I Sam. 10, 1. Au- ctor libri: *Kritik des Kommentars von Paulus*, p. 36. suspi- catur pontificem maximum, (hunc enim insidiatoris per- sonam egisse opinatur,) ungere voluisse Iesum, regem Iu- daeorum omniumque orbis terrarum populorum, atque pontificis verba capienda esse hunc in modum: tibi in genua prolapso imperium in omnes terrarum populos tra- dam, et unctione tibi conferam dignitatem ac potestatem regiam. Monet praeterea V. D. Iesum indignabundum interpellasse hominem verbis ὑπάγε ὀπίσω μου Σατανᾶ. et propterea non difertis verbis unctionem memoratam esse.

10. ὑπάγε Σατανᾶ] *apage te a me scelus s. pestis*, vt recte explicuit haec verba *Fischerus Proluss. de vit.*

Lexx. N. T. p. 377. Vocabulum ἰσὺς etiam malum consultorem, hominem improbum et perniciosum significare, supra notatum est ad v. I. γέγραπται γὰρ scl. Deut. 6, 13. Mens autem atque sententia Christi haec est: absit a me tale flagitium! non nisi Deum dominum supremum agnosco, a me vnice colendum, eique soli eiusque prouidentiae me measque res committo et commendo. Itaque προσκυνεῖν h. l. est *religiose colere*, idem quod λατρεύειν, atque adeo alio sensu capiendum, quam quo v. 9. positum legebatur; neque tamen hic duplex verbi προσκυνεῖν vsus nos offendere potest, cum attulerit Iesus more Iudaeorum V. T. locum, Iudaei autem data quavis occasione voces, in libris sacris obuias, vsurpare, et locos V. T. in rem suam transferre quouis modo amarint. Caeterum verba ὀπίσω μου absunt quidem a codd. nonnull. et a verff. Syr., Ar., Perf., Copt., Vulg., sed deleta sunt ab interpretibus iis, quibus formula ὑπάγειν ὀπίσω τινος nihil aliud significare videbatur quam ἀκολουθεῖν τινι, v. *Fischerus* l. c. atque adeo putabant, Petro quidem Matth. 16, 23. recte Iesum dicere potuisse ὑπάγε ὀπίσω μου σατανᾶ, non autem infidiatori illi. Recte igitur ὑπάγε ὀπίσω μου, vtpote lectio difficilior, et auctoritate plurium codd. munita retinetur. vid. *Griesbach* Comment. Crit. ad h. l.

II. ἄγγελοι προσῆλθον καὶ διηκόνουν αὐτῷ] *angeli accedebant et ministrabant ei.* Per ἄγγέλους nonnulli *piae meditationes* intellexerunt, quod cum nimis durum et contortum videretur aliis, hoc ipsum nomen explicandum esse opinati sunt de certis quibusdam hominibus, Christo cibum potumque afferentibus, cum διακονεῖν saepe penumero eo quoque sensu legatur, vt sit *cibum potumque ministrare*, vt 8, 15. Ioh. 12, 2. Luc. 22, 27. Theophr. Char. II, 5. 22, 1. Anacr. 4, 5. ita quoque διάκονοι dicuntur qui ministrant et apparent ad mensam Ioh. 2, 5. Eurip. Cycl. 31. Hebr. מְשִׁיבִים, 1 Reg. 10, 5. eodem-

que sensu legitur Lat. *ministrare* Horat. Serm. 2, 8. 69. *ut omnes praecincti recte pueri contique ministrent.* Plaut. Stich. 5, 4. 7. *nosmet inter nos ministremus monotrophe.* Hoc conuiuium est pro opibus nostris satis commode. Conf. Müntzius Obff. e Diod. Sic. ad Matth. 8, 15. Wetstenius ad h. l. Gronovius Obff. 2, 24. et Burmanus ad Grat. Cyneg. v. 314. Rectius vero, ut videtur, alii in explicandis his Matthaei verbis sequi malunt opinionem Iudaeis solennem, singulis hominibus a Deo angelos custodes dari, et ornatu Iudaico remoto, hunc verbis his substituunt sensum: ab eo tempore Christus luculentissima prouidentiae, tutelae, et beniuolentiae Dei documenta expertus est, coll. v. 6. Ioh. 1, 52. atque re ipsa cognovit, vere diuinam fuisse vocem illam coelestem c. 3, 17.

12. Matthaeus plura praeteriit, quae post Christi baptismum atque tentationem euenerunt, quaeque commemorata leguntur a Iohanne c. 1, 37. sqq. Scilicet statim post baptismum Iesus plures sectatores nactus erat, v. Ioh. 1, 38. sqq. cum his redibat in Galilaeam, et una cum iis nuptiis Canae in Galilaea celebratis intererat, Ioh. 2, 1. 2. Cana proficiscebatur Capharnaum, ubi paucos tantum dies manebat, Ioh. 2, 12. inde concedebat Nazaretham, Matth. 13, 54. 4, 13. Luc. 4, 16. Marc. 6, 1. tum instante festo paschali Hierosolymam contendebat, Ioh. 2, 13. ibi atque in regione vrbi finitima aliquamdiu commorabatur, et plures homines sacro fonte religioni suae initiabat, Ioh. 3, 22. sed cum audiisset Iohannem baptistam in carcerem esse coniectum, Matth. 4, 12. coll. 14, 3. altera vice per Samariam in Galilaeam redibat, Ioh. 4, 3. denuo veniebat Canam, Ioh. 4, 47. inde proficiscebatur Capharnaum, ibique domicilium figebat, Matth. 4, 13. Capharnaum proficiscens offendebat Simonem, Andream, Iacobum, et Iohannem, qui paulo ante e Iudaea in Galilaeam redierant, Ioh. 3, 22. Luc. 5, 1. sqq. eosque sibi comites perpetuos adiun-

gebat, v. Matth. 4, 18. sqq. cf. etiam *Paulus Kritisch. Kommentar*, Th. I. Abschn. 17. et 19. Illa omnia, quae apud Iohannem leguntur, Matthaeus praeteriit, quoniam hoc inprimis urgere volebat, Iesum Capharnaumi domicilium habuisse, et inde famam eius vniuersam Galilaeam et finitimas regiones peruasisse, coll. v. 23. atque id ipsum praedixisse V. T. vatem, coll. v. 14. Nec tantum patriae urbis amore ductus hoc urgebat Euangelista, et copiosius demonstrabat, 9, 9. sed omnino propterea, quod Galilaeos ciues Hierosolymitani contemnebant, v. ad 2, 23. Despiciebant autem hos prouinciales, partim, quoniam lingua eorum peregrinis dialectis vitiata erat, partim, quoniam Galilaei pluribus mixti erant gentibus, inhabitabant enim Galilaeam Aegyptii, Arabes, Phoenicii, v. Strabo Geogr. 16. p. 523. Casaub. *Lessius* de Galilaea opportuno seruatoris miraculorum theatro, in Opuscul. p. 371. sqq. hinc ipsos Galilaeos quouis modo calumniabantur, ingenium et mores eorum perstringebant, et stultissimum quemque, Galilaei nomine insigniebant. Galilaea vero erat regio fertilissima, vrbibus et vicis confita, hominibus copiosissima, pluribus gentibus referta, mercatura clara, moribus expolita, v. Ioseph. B. I. 3, 10. 7. sq. 3, 2. extr. 1, 21. *Hasselquist Reise nach Palaestina*, p. 176. omninoque *Less* l. c. Contulit autem Iesus e Iudaea sese in Galilaeam, ibique discipulos coegit, postquam audierat ab Herode Antipa Iohannem baptistam in vincula esse coniectum, et in arce Macheruntina, in finibus Arabiae (Plin. H. N. 5, 15.) captiuum teneri, v. 14, 3. non quod metuebat Herodem; Galilaea enim in ditione Herodis erat, sed maxime propterea, vt effugeret sacerdotum et Phariseorum insidias, qui cum cognovissent (Matth. 4, 1. sqq.) Iesum ipsorum votis ac desideriiis non esse satisfacturum, eum persequiebantur, v. Ioh. 4, 1. in Galilaea autem, a Iudaeorum doctoribus paene neglecta, cuius ergo incolis praecipue tali doctore opus erat, neutiquam numerabant Pharisei tot fau-

tores et admiratores, quam in Iudaea et Hierosolymis, cumque Capharnaumum ad litus maris Galilaei situm esset; Iesus facile atque ocius concedere poterat in tetrarchiam Philippi, cuius iustitiam et aequitatem praedicat Ioseph. Ant. 18, 6. Ἰησοῦς multi codd., verff. et patres omittunt, et adiectum fuit haud dubie perspicuitatis causa, ut recte monuerunt *Millius* atque *Griesbachius*, quia hic noua pericope et lectio ecclesiastica incipiebat. παρ-
 εδόθη in custodiam traditus est, subintell. εἰς Φυλακὴν, quod diserte additum legitur Act. 8, 3. 22, 4. al. ἀνεχώρη-
 σεν id. qd. ὑπέσχετο, rediit, reuersus est.

13. καταλιπὼν τὴν Ναζαρέτ ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς
 Καπερναοὺμ] *relicta Nazareth*, cum prima vice in Galilaeam rediisset, *Capharnaumi sedem figebat*, cum altera vice in Galilaeam reuersus esset, vid. not. ad v. 12. A Nazarethanis repudiatus erat Iesus, huius peruicaciae et contemtionis Nazarethanorum narratione finiuit Matthaeus primam Euangelii sui partem, v. 13, 54. coll. Luc. 4, 16. Marc. 6, 1. nec h. l. rem illam commemorauit, quoniam lectores monere volebat, non tam contemptum Nazarethanorum, quam potius antiquum oraculum fuisse causam, cur Iesus Capharnaumi sedem fixerit suam; neque tamen Nazaretham, urbem in qua prius habitauerat Iesus, prorsus silentio praeterire poterat, coll. 2, 23. 3, 13. vid. et *Eichhorn Allgem. Biblioth. der bibl. Literat.*, Th. 5. p. 982. sqq. Καφαρναοὺμ, ita enim, praeuentibus codd. antiquissimis et praestantissimis, verff. et patr. scribendum est, non Καπερναοὺμ, quae vocabuli forma graecis-
 tantibus librariis arrisit, vid. *Griesbach. Comment. Crit.* ad h. l. erat celeberrima ac florentissima Galilaeae ciuitas, in finibus Sabulonitarum et Naphthalitarum, ad mare Galilaeae sita. v. *Lightfoot. Hor. Hebr. et Talm. in Ioh.* 2, 12. p. 139. Quo accuratius autem huius urbis, quae Christo domicilium praebuerat, situm describeret Euangelista, addidit τὴν παραθαλασσίαν, *maritimam*, sitam ad

lacum Gennesaret. Lacus Gennesaret, ἡ λίμνη Γεννησαρέτ, Luc. 5, 1. Ioseph. B. I. 3, 35. longus fuit, auctore Iosepho l. l., centum stadia, latus stadia quadraginta, Ioh. 6, 1. 21, 1. dicitur Θάλασσα τῆς Τιβεριάδος a ciuitatibus Gennesaret et Tiberias, adiacentibus, et Θάλασσα τῆς Γαλιλαίας infra v. 18. et simpliciter Θάλασσα 8, 24. Lacus autem, λίμνη, vocatur Θάλασσα, mare, more Hebraeorum, qui non modo mare, sed etiam lacum nominare solent 1 Regg. 18, 32. Num. 34, 11. Deut. 3, 17. Ios. 3, 16. Graeci scriptores etiam mare vocare solent λίμνην. schol. ad Oppian. Halieut. 1, 47. λίμνη· ἀντὶ τῆς θαλάσσης. Hesychius: λίμνη· ἡ θαλάσσα καὶ ἡ ὠκείανος. vid. Wolfii Curas ad Luc. 5, 1. et Keuchenii Annotata in N. T. ad Matth. 8, 26. ἐν ὁρίοις Ζαβουλῶν καὶ Νεφθαλεῖμ] in finibus Sabulonitarum et Naphthalitarum, pagus enim Sabulonitarum ad meridiem attingebat pagum Sabulonitarum, et in finibus vtriusque erat lacus Gennesaret.

14. 15. More Iudaeis solenni praemittit Matthaeus rei in facto positae vaticinium. Laudatur memoriter locus Ies. 9, 1. descripsit ibi Iesaias, qui Sabulonitas et Naphthalitas pro omnibus Israelitis atque Iudaeis nominavit, aetatem auream, tempora Messiana. v. Eckermann theol. Beyträge, B. I. p. 45 fs. et libellum nostrum Messianische Weissagungen des A. T., p. 133 fs. — 15. γῆ, regio, pro regionis incolis h. l. commemoratur. vid. ad 2, 3. ὁδὸν θαλάσσης intell. κατὰ· etiam Hebr. 2. eodem modo interdum solet omitti, v. Ex. 16, 16. al. quae adiacet mari Galilaeae, ergo: incolae regionis Sabuloniticae et Naphthaliticae, mari adiacentis. πέραν τοῦ Ἰορδάνου] ad, iuxta, prope Iordanem, παρὰ τὴν Ἰορδάνην, habita enim Iudaeae ratione, Galilaeam vtramque cis Iordanem esse constat, sed Hebraei quoque ַרְבֵּי atque ַרְבֵּי, πέραν, trans, ita vsurparunt, vt esset cum trans, tum cis, omninoque notaret iuxta, prope. v. Deut. 1, 1. 4, 49. Ios. 1, 14. Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν] Galilaea distribuebatur in

Galilaeam superiorem et inferiorem, τὴν ἄνω καὶ τὴν κατω, auctore Iosepho B. I. 3, 3. 1. H. l. per Γαλιλαίαν τῶν ἐθνῶν vulgo intelligunt Galilaeam superiorem, ita dictam, quod esset Tyriis atque Sidoniis finitima, vel quod eam incolerent gentes variae, Phoenices, Arabes, Syri etc. Sed vrbs Capharnaum non erat sita in Galilaea superiori, verum in Galilaea inferiori, quae complectebatur potissimum terras tribuum Isaschar, Sabulon et partem Naphthali, vrbesque Nazareth, Cana, Capharnaum et alias. Rectius igitur, opinor, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, quibus verbis Matthaei Graecus interpres Hebr. מְגִלְלַת הָעַמִּים exprefsit, h. l., vt Ies. 1. l., redditur *confinium, fines barbarorum* i. regio barbaris finitima, h. e. omnino, Galilaea; nam הָעַמִּים prop. *fines, terminum* significat, etiam I Macc. 5, 15. vniuersa Galilaea dicitur Γαλιλαία ἀλλοφύλων, et ipsi Alexandrini nomen Γαλιλαία Ioel. 3, 4. posuerunt pro ὄρια, Ios. 13, 2. notante ad h. l. Keuchenio. Notari vero etiam per Γαλιλαίαν τῶν ἐθνῶν incolas Galilaeae ipsos, verba sequentia satis perspicue docent.

16. 17. ὁ λαὸς καθήμενος ἐν σκότει κ. τ. λ.] *populus, qui versabatur in tenebris, vidit lucem insignem, sane illis, qui versabantur in regione maxime tenebricosa, lux affulsit.* καθῆσθαι h. l. *versari, habitare*, vt Iudith. 5, 3. I Macc. 2, 1. 29. Sir. 37, 18. σκότος, *tenebrae*, sunt perpetua imago inscitiae, ignorantiae, et inde oriundae miseriae. Ergo versari in tenebris, est, versari in ignorantia, adeoque propter hanc ignorantiam miserum esse, et cum additum sit: ἐν χώρᾳ καὶ σκιά θανάτου, versari in ignorantia maxima. Etenim ἐν χώρᾳ καὶ σκιά positum est pro, ἐν χώρᾳ σκοτεινῇ et per hanc χώραν intelligitur regio v. 14. memorata, Galilaea, in qua sita erat vrbs Capharnaum, quam regionem spissae tenebrae regunt, cuius incolae versantur in ignorantia. Hae tenebrae comparantur cum tenebris tartari (θανάτου), Iudaei enim existimabant, tartarum densissimis tenebris tegi. coll. Iob. 10, 20. *mortis umbras* dixerunt Ouid. Met. 5,

191. Virg. Aen. 6, 268 sq. Ergo χώρα σκοτεινὴ θανάτου est, regio, quam ita tenebrae tegunt, sicuti tartarum tegere solent i. tenebrae maximae. Porro Φῶς frequenter adhibetur in literis sacris de religione vera, quatenus ignorantiam depellit, et felicitatem largitur Ioh. 5, 35. I Ioh. 1, 7. sed non minus frequenter Φῶς etiam ita ponitur, ut sit abstractum pro concreto, atque significet *doctorem*, qui doctrina sua animos hominum illustrat, ignorantiam depellit, adeoque eos felices reddit, ut ergo idem sit quod ὁ φωτίζων i. e. ὁδηγός, παιδευτής, διδάσκαλος, cum quibus vocabulis permutatur Φῶς Rom. 2, 19. 20. Verbo autem φωτίζειν Alexandrini Iudd. 13, 8. etc. exprimunt Hebr. הָאֵלֶּיךָ docere. Sic et h. l. Φῶς est *doctor*, et intelligitur Christus ipse. ἀνατέλλειν, quod prop. de sole dicitur, ut 5, 45. a scriptoribus exteris quoque adhiberi de regum, principum, et magnorum virorum aduentu, docuerunt *Elfnerus* in Obfl. ad h. l. et *Segaarius* in Obfl. ad Luc. p. 75. Caeterum pronomen αὐτοῖς etiam h. l. ut saepius, ex Hebraica ratione redundat. — 17. ἤρξατο κηρύσσειν dictum est pro ἐκήρυξε, *docuit*, nempe in Galilaea; verbum autem ἄρχεσθαι, ut Hebr. הָאֵלֶּיךָ aliis verbis ita iungi solet, ut redundet. v. 12, 1. coll. Luc. 6, 1. Gen. 9, 20. Deut. 3, 24. Graecos eodem modo hoc ipsum verbum ἄρχεσθαι usurpasse docuerunt *Palaietus* ad Matth. 16, 22. et *Georgius Vindicc.* p. 307. etiam Latini ita vti sunt verbis *coepit*, et *instituit*. Phaedr. 1, 3. 10. *redire coepit* pro *rediit*: Terent. Andr. 5, 1. 2. *satis periculi coepi adire* pro *adii*: add. Curt. 3, 2. 10. Flor. 2, 6. extr. Iustin. 2, 7. 11. v. interpp. ad Petron. c. 7. et *Graevius* ad Cic. epp. 10, 16. μετανοεῖτε, ἡγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν] *mentem animumque emendate, adsunt enim tempora Messiae, tempora, quibus cogetur atque colligetur coetus cultorum Messiae, coll. 10, 7. quibus fundabitur ecclesia.* Summam tantum doctrinae a Christo propositae, Matthaeum his verbis indicare voluisse, per se intelligitur.

18 sqq. Cum Iesus Capharnaum proficisceretur, ut ibi sedem suam figeret, (vid. ad v. 12.) in familiaritatem intimam recipiebat, comitesque perpetuos sibi adiungebat Simonem, Andream, Iacobum et Iohannem; et quae h. l. breuiter strictimque enarrauit Matthaeus, ea copiosius ac diligentius exposita leguntur Luc. c. 5. Non nunc primum Iesus homines illos videbat, erant enim Galilaei, fuerant Iohannis baptistae sectatores, Ioh. 1, 35. 41. 43. et in ipsius Christi disciplinam sese dederant, eiusque comites fuerant. v. Ioh. 2, 12. 13. non tamen perpetui, sed ad artem suam redierant, eamque porro exercuerant; neque adeo ea, quae h. l. leguntur, repugnant iis, quae Ioh. 1, 41. narrantur, diuersis enim locis atque temporibus euenerunt, quae Ioh. 1. c. et quae Matth. h. l. atque Luc. c. 5. et Marc. 1, 16 fs. memorarunt. ὁ Ἰησοῦς iisdem de causis delendum est, de quibus supra v. 12. hoc idem nomen expungendum esse videbamus. Σίμωνα (ἰσχυρὸν) τὸν λεγόμενον Πέτρον] cui iam antea Petri nomen Iesus imposuerat, ad declarandam inconcussam eius animi firmitatem atque constantiam, cf. Ioh. 1, 42. add. not. ad 16, 18. ἀμφίβλητρον genus retis piscatorii maioris, ut ap. Hesiod. Scut. Herc. 215. respondet Hebr. מַכְרֶמֶת, Ies. 19, 8. et הַרְצֵמָה, Eccl. 9, 12. atque ab Hesychio explicatur δίπτυον, quo vocabulo illud et ipse Matth. v. 20. commutauit. — 19. δεῦτε ὀπίσω μου] *agite, sequimini me*; δεῦτε, ut δεῦρο, est particula cohortandi, id. qd. ἄγε et ἄγετε, vid. Moschopulus ad Hesiod. Ἔργ. 2. respondet Hebr. וְלֵךְ et וּלְכֵן, Gen. 37, 20. 1 Sam. 9, 9. plena formula est: δεῦτε ἀκολουθεῖτε ἡμῖν. ἔλθετε additur ὀπίσω μου, quia Hebraei quoque dicere solent וּלְכֵן אַחֲרַי *agite, sequimini me*, 2 Regg. 6, 17. atque sic etiam intelligitur, δεῦτε continere notionem duplicem. ποιήσω ὑμᾶς ἀλιεῖς ἀνθρώπων] *hominum piscatores vos constituam*. Plura locutus esse videtur Iesus, quae Matthaeus silentio praeteriit, literis consignata sunt haec verba utpote visa cum maxime memoratu digna. Significare au-

tem voluit Iesus his verbis: hos familiares suos doctrinam diuinam tradituros esse, atque ope huius doctrinae, homines a vitiis reuocatu-
 ros ad virtutem, ita, vt Messiam colerent, eique nomina darent. Itaque omnino sensus est: constituam vos mihi Apostolos. Verba autem venandi et piscandi saepius tropice ponuntur de iis, qui sibi vel aliis aliquem conciliant, vt *Ἰηρᾶν* de iis, qui sibi alios amicos comparant, legitur ap. Xen. Mem. 2, 6. 8. *ἀσπαλιεύειν* de amatore amicam sibi conciliare studente, Aristenet. I, ep. 17. conf. Loesner. ad h. l. Segaar. Obff. Phil. ad Luc. 5, 8. p. 173. et Burm. ad Phaedr. 4, 4. p. 172. Infinitiuus *γενέσθαι* e Marc. I, 17. in nonnull. Matthaei codd. irrepsit. — 21. *Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου*] scil. υἱόν. dicitur hic Iacobus ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, vt distinguatur a Iacobo Alphaei et Mariae filio, coll. Matth. 10, 3. *ἐκάλεισεν αὐτούς*, eos sequi se iubebat, adiungebat sibi comites perpetuos; nam v. seq. legitur *ἠκολούθησαν αὐτῷ*.

23. Euangelistas in commentariis suis ordinem temporis non diligenter atque seuerè esse secutos, sed haud raro de eo partim data opera, partim propterea deflexisse, quoniam eum minus cognitum habebant, inter viros doctos constat, et a nobis obseruatum est in Prolegg. §. 1. Sic nec hoc loco Matthaeus ordinem temporis seruauit. Sed quo prius de Iesu in Galilaea morborum sanationibus singulatim verba facere, et specimen doctrinae ipsius dare posset; abrupte v. 23. incipit loqui de rebus a Iesu in Galilaea gestis, et generatim commemorat eum in illis regionibus docuisse, aegrotisque sanitatem restituisse. Quod Iesu docendi genus attinet, c. 5 sqq. speciminis loco, orationem montanam offert, atque deinde varias sanationes enumerat, c. 8. sq. Neque Matthaeus asseruit, ea, quae inde a v. 23. leguntur, accurate cohaerere cum v. 18 et sqq. ea illo ipso die ac tempore euenisse, quo Petrum, Andream, Iacobum et Iohannem comites sibi adiunxisset perpetuos.

Accuratius temporis ordinem secutus videtur Lucas, qui post electionem XII. Apostolorum, orationem montanam habitam esse tradit c. 6, 13 fs. περιῆγεν, obiit. περιάγειν, prop. circumducere, h. l. vim Medii habet, obire, circumire, vt ἀγειν 26, 46. Marc. 1, 38. ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν] *in synagogis Galilaeorum*: συναγωγή, Hebr. קהל et חצר, omnino notat conuentum quemlibet, Apoc. 2, 9. 3, 9. al. inprimis tamen *sacrum*; in libris vero N. T. plerumque adhibetur de loco publico, aedificio publico, in quo Iudaei conuenire solebant, vt iis explicarentur libri sacri, et precibus vacarent, קהל בית, v. *Vitringa* de synagoga vetere. αὐτῶν referri debet ad Γαλιλαίων, quod latet in nomine Γαλιλαίαν, quae forma loquendi etiam scriptoribus exteris viuita est, sic ap. Aeschin. Socr. 2, 1. ἀπὸ Σικελίαν — πότερον περὶ αὐτῶν ἐκείνων· vbi v. *Fischerus*, et *Abreschius* Auctar. Thucyd. p. 364. 382. nec non *Cortius* ad Sallust. Catil. 18, 1.: *Nepos* Alcib. 11, 3. postquam inde expulsus Thebas venerat, adeo studiis eorum inseruisse. εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, doctrinam de regno Messiano, doctrinam christianam. Θεραπεύων πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν] sanabat varii generis (vt πᾶν ἔθνος Act. 2, 5. omnis generis ciuitates, v. Obff. Misc. Vol. 10. p. 356.) morbos. νόσος et μαλακία sunt mere synonyma, vt ap. τοὺς ὅ Deut. 7, 15. infra 10, 1. et Ael. H. V. 3, 19. μαλακίζεσθαι atque νοσεῖν tanquam verba idem valentia copulat. Hesychius: μαλακία· νόσος. Proprie quidem μαλακία est mollities, eique opponitur σκληρία, durities. Deinde vero transfertur tam ad animum, cum quis fugit labores, et quaecunque sunt graua atque molesta, ea tantum tractat, quae sunt leuia, facilia, mollia, quae animum eneruant, vires animi frangunt; hinc μαλακός et μαλακίζεσθαι saepius idem significant quod δειλός et δειλὸν εἶναι. v. *Fischeri* Ind. Aeschin. v. μαλακῶς· hinc μαλακία ignauia, stupor animi, μαλακός effoeminatus; quam ad corpus, quod fugit molesta, graua, v. c. aestum, frigus, quod est viribus exhaustum, hinc languor corporis,

unde *μαλακισθῆναι languere e via*. Theophr. Char. I. *μαλακῶς ἀπὸ τῶν ὠδίνων ἔχειν, e partu languere*. Lucian. dial. deor. 9. p. 228. T. I. Graeu. Quoniam vero morbi eneruare solent corpus, viribus exhaurire, hinc factum est, vt *μαλακία* poneretur de morbo quocunque. Hesych. *μαλακίζεσθαι· ἀσθενῶς διακείσθαι*. Alexandrini ἡ, *morbus*, vertunt *μαλακία* Deut. 7, 25. Ies. 38, 9. sed νόσος Deut. 28, 59.

24. καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ] *fama eius peruasit, αὐτοῦ pro περὶ αὐτοῦ*. Luc. 4, 37. ἡχος περὶ αὐτοῦ· apud Ioseph. Ant. 8, 6. 5. τῶν σῶν ἀγαθῶν ἡ Φήμη· add. Thucyd. I, 20. sic ἡχώ, Esth. 9, 4. ἀκοὴ id. qd. Φήμη, quo ipso vocabulo Hesychius illud interpretatur: notio haec vocabuli Hebraica est, nam Hebraei verbis *נחש*, *נחשו*, *נחש* vtuntur de rumore et fama, atque Alexandrini ea modo exprefferunt per ἀκοή, vt 2 Sam. 13, 30. Ier. 37, 4. modo per Φήμη, vt Prou. 15, 30. et omnis formula, quae h. l. legitur, respondet Hebr. *נחש* *נחשו* *נחש* Ies. 9, 4. cf. Vorstius de Hebraism. p. 65. Alberius quidem, Pfochenius diatrib. p. 21. Olearius, alii, hanc vocis ἀκοή notionem, Graecam esse professi sunt, adhibitis scriptorum Graecorum auctoritatibus. Sed illis in locis ἀκοή nihil aliud est, quam commemoratio, narratio rerum, quae olim acciderunt, non autem fama. v. Krebsius et Loesnerus ad h. l. et ex seriorum scriptorum locis, tanquam Iosephi, Heliodori 8. p. 384. Comel. aliorumque, nihil effici potest, certe in N. T. libris illa notio Hebraica est. ὅλην τὴν Συρίαν] *Syriam Galilaeae conterminam*. Sed cum loca v. 25. commemorata in Palaestina sita fuerint, et Marc. I, 26 legatur, famam de Iesu peragrasse ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας, Syriam puto h. l. nominatam esse pro omnibus Galilaeae regionibus finitimis. κακῶς ἔχοντας, *aegrotos*, opposita formula καλῶς ἔχειν, *conualuisse*, Marc. 16, 18. et ὑγιαίνειν Luc. 5, 31. LXX nostra formula interpretati sunt Hebr. *נחש*,

Ez. 34, 4. *βασάνοις συνεχομένους*] varii generis morbis laborantes: *βάσανος* prop. *corticula*, *lapis Lydius*, quo aurum aliudue metallum examinatur Pindar. Pyth. 10, 105. v. Harpocrat. et Etymol. M. et Schleusneri Lex. h. v. deinde ponitur de tormento, quod adhibetur, vt reperiatur veritas. Ael. H. V. 7, 18. vt *βασανίζειν* Isocrat. Trapezit. p. 862. Wolf. 2 Macc. 7, 13. 17. denique vsurpatur quoque de cruciatu magno et graui, vt ap. Iamblich. Vit. Pyth. §. 68. p. 55. nominatimque de morbis grauib, cruciatus afferentibus, vt h. l. Sunt ergo h. l. νόσοις καὶ βασάνοις synonyma, vt v. 23. νόσον καὶ μαλακίαν, vel explicari possunt per ἐν διὰ δυοῖν, vt significantur morbi grauissimi. συνέχεσθαι prop. est *constringi*, vt Luc. 19, 43. v. Reiskius Animadu. ad auctores Græc. T. 4. p. 13. deinde eleganter adhibetur, vt Hebr. צר et צב. v. Schulzenfuss de defect. ling. Hebr. hod. p. 379. et ad Prou. 26, 14. de iis, qui anxietate animi, vel corporis cruciatibus, omninoque calamitatibus afficiuntur, sic συνέχεσθαι πυρετῶ id. qd. πυρέσσειν, Luc. 4, 38. coll. Marc. 1, 30. vid. Abreschius dilucc. Thucydd. p. 227. et Wesselingius ad Diod. Sic. T. 1. p. 380. sic h. l. morbo laborare. Iam varia morborum genera nominatim inducuntur. δαιμονιζομένους] *melancholicos*. Scilicet nostra aetate interpretum plurimi recesserunt ab ea opinione, quae quondam solennis et vulgaris erat, δαιμονιζομένους fuisse vere a geniis malis obseffos; statuerunt potius, hos homines fuisse aegrotos et melancholicos. Argumenta praecipua, quibus haec sententia defenditur, sunt fere haec: 1) Scriptores Graeci verba δαιμονῶν et κακοδαιμονῶν de furibundis aperte adhibere solent, Xen. Mem. 1, 1. 9. Aristoph. Plut. 2, 3. 38. vbi v. Harlesius et Fischerus; et Hippocrates δαιμονιζομένους in numerum aegrotorum refert, et medicamina commendat; quin et has formulas δαιμονίζεσθαι, δαιμόνιον ἔχειν, κακοδαιμονῶν de ipsis animalibus vsurpatas fuisse, ostendit Lightfoot. ad Luc. 13, 11. apud Soph. Ai. 244. legitur: αἱ δαίμων Κούδεις ἀνδρῶν ἐδίδαξαν,

ἐδίδαξεν, quae furor illi, et nemo hominum subiiciebat, vbi schol. δαίμονα δὴ Φησι τὴν μανίαν. 2) Ipsi Euangelistarum loci docent, δαιμονιζομένους fuisse aegrotos et melancholicos. Nam Ioh. 10, 20. δαιμόνιον ἔχειν atque μαίνεσθαι tanquam synonyma copulantur. H. l. δαιμονιζόμενοι aegrotis accensentur, add. Luc. 13, 32. Ioh. 10, 20. 21. Matth. 8, 16. Marc. 1, 34. 3, 15. etc. His in locis iunguntur, quae eiusdem generis sunt, ita vt phrasis altera per alteram explicanda sit. Matth. 15, 28. 17, 16. Luc. 9, 42. dicuntur a Christo sanati esse; qui vero sanatur, is antea fuerit aegrotus, necesse est. Marc. 5, 15. discrete daemoniacus dicitur post sanationem fuisse sanae mentis, θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον — σωφρονοῦντα, coll. Luc. 8, 35. Christi aduersarii in vulgus spargebant, eum esse mente captum, ὅτι ἐξέστη, quae verba occurrunt Marc. 3, 21. sed v. 30. pro hac ipsa formula legitur δαιμόνιον ἀνάθαρτον ἔχει. cf. Bosius ad Ioh. 7, 20. Wetstenius. Kypkios ad h. l. et Albertius ad 11, 18. 3) Iosephus et Medici vett. docent, daemoniacis medicamenta ex radicibus, lapidibus, herbis composita, data profuisse. Sic Iosephus B. I. 7, 23. mentionem facit radicis Baara, de qua sequentia tradit: τὰ γὰρ καλούμενα δαιμόνια, ταῦτα δὲ πονηρῶν ἐσιν ἀνθρώπων πνεύματα, τοῖς ζῶσιν εἰσδυόμενα καὶ κτείνοντα τοὺς βοηθείας μὴ τυγχάνοντας, αὐτὴ ταχέως ἐξελαύνει καὶ προσενεχθῇ μόνον τοῖς νοσοῦσι, nam quae vocantur daemonia, quae scilicet malorum hominum sunt animae, quae viuentes occupant, et nisi auxilium illis feratur, occidunt, illa statim, etiamsi tantum admoueatur, aegrotantibus expellit. 4) Iudaei vti omnino omnia, quorum causae proximae laterent, ad auctores inuisibiles, ad genios referre solebant (v. Obsf. nostr. ex libris apocryph. in N. T. p. 25.), ita quoque omnes morbos grauiores et fere insanabiles, a geniis malis deriuare solebant, qui aegrotorum corpora obsessa tenerent. v. Ioseph. Ant. 6, 8. 11. 2. 8, 2. 5. 5) Euangelistae cum de his hominibus loquuntur, eorumque sanationem referunt, partes histori-

corum agunt, sequuntur vsum loquendi solennem, sanationem tanquam miraculum proponunt, non autem morbum ipsum explicant, non suum neque Christi iudicium apponunt. 6) Christus vero ipse populares suos, neque Physices neque Metaphysices praecepta docere voluit, erant ei potius alii longe grauiore error, qui hominum mores spectarent, remouendi, ergo non diserte hunc errorem refutauit, sed pro sapientia sua incredibili secutus est vsum loquendi vulgarem, et opinionem popularium suorum, sicuti nos solemus loqui de lunaticis, de ortu et occasu solis, ipse tamen Christus aliis in locis professus est, se venisse ad destruendam vim et potentiam geniorum malorum. 7) Denique etiamnum reperiuntur aegroti, qui opinentur, se a genio malo obsessos esse, neque quisquam a praeiudicatis opinionibus alienus, eorum corpora a genio malo obsesta esse, nostra aetate autumat. Conf. omnino *Semleri Commentatio de daemoniacis*, quorum in N. T. fit mentio, Halae 1779. 8. ed. quarta. Eiusd. *Umständliche Untersuchung der daemonischen Leute*, Halae 1762. *Hugo Farmar Briefe an D. Worthington über die Daemonischen in den Evangelien mit Anmerk. von Semler*, Halae 1783. *Timmermani Diatribe antiquario-medica, de daemoniacis Euangeliorum*, Rintelii 1786. 4. *Bartbolinus de morbis biblicis*. *Gruner Comment. de daemoniacis a Christo sospitatores percunctis*, Ien. 1775. *Döderlein Instit. theol. christ. T. 1. L. 1. c. 2. §. 145. p. 462 fs.* Contrariam sententiam, daemoniacos fuisse vere a genio malo obsessos, defenderunt nuper *Eschenbach Scripta medico-biblica*, Rost. 1779. *Comment. 3. et Hess über die Lehren, Thaten und Schicksale unsers Herrn*, Sect. 8. add. *Mosche Erklärung d. Sonn- und Festtagsevangelien*, Th. 2. p. 873. sqq. *σεληνιαζόμενοι*] significantur homines, morbo comitiali laborantes, qui a Graecis dicuntur *ἐπιληπτικοί*. nominabantur *lunatici*, quia morbum eorum crescente luna redire, aut augmenta capere, ob certam quandam lunae pressionem,

opinabantur Iudaei; in variis autem Euangelistarum locis, ea afferuntur symptomata, et morbi accessiones, quae omnino in morbum comitiales cadunt. v. 17, 15. Marc. 9, 18. 20. Luc. 9, 39. 40. add. Celsus 3, 23. et Bartholinus de morbis bibl. c. 8. παραλυτικούς] *paralyticus* dicitur is, qui neruorum resolutione laborat. Celsus 3, 27. *resolutio neruorum interdum tota corpora, interdum partes infestat. Veteres auctores illud ἀποπληξίαν, hoc παράλυσιν nominarunt, nunc utrumque παράλυσιν nominari video.* Aretaeus de morbis chron. 1, 7. ἀποπληξία, πάρεσις, παράλυσις, ἅπαντα τῷ γένει ταυτά. cf. omnino Bartholinus de paralyticis, Lips. 1685. Richter Prol. de paralyti alio sensu priscis, alio recentioribus sumta, ad paralyticos N. T. accommodata, Gott. 1759. quo in libello docuit, medicos veteres vocabulum παράλυσις sensu latiori usurpasse, et esse huius morbi genus, in quo membra luxata sensum retineant, et acutissimos interdum dolores patiantur. I Macc. 12, 55. de Alcimo legitur: παρελύθη, καὶ οὐκ ἐδύνατο εἶτι λαλῆσαι λόγον, *apoplexia captus est, nec potuit ullum amplius verbum proferre*, et v. 56. additur: mortuus est Alcimus tempore illo μετὰ βασάνου πολλῆς.

25. Δεκαπόλεως] Δεκάπολις, regio Decapolitana, ut vocatur a Plinio H. N. 5, 16. nomen accepit a numero decem oppidorum maximorum, quae ibi trans Iordanem in tribu Manassitica sita, et quorum incolae maximam partem barbari, non Iudaei, fuerunt. Commemoratur in libris N. T. praeter hunc locum etiam Marc. 5, 20. et 7, 31. In enumeratione autem decem illorum oppidorum scriptores geographici variant. cf. Relandi Palae- stina I, 33. p. 203. sqq. Cellarii Geograph. Ant. p. 542 fs. Lightfootus in Chorograph. Marco praemissa c. 7. Büsching Harmonie der vier Evang., p. 63. sqq. Bellermann Handbuch der bibl. Literatur, Th. 3. πέραν τοῦ Ἰορδάνου, יַרְדֵּן נַחֲלָה, Num. 32, 32. intellr. Peraea, ἡ ὑπὲρ Ἰορδάνην Περαιά, Ioseph. B. I. 2, 5. regio trans Iordanem, quae pagum Rubenitarum et Gaditarum complectebatur.

C A P V T V.

Cf. not. ad 4, 23. Orationem a Iesu in monte habitam, et a Matthaeo c. 5. sqq. relatam,

a) non esse eandem cum illa, quae Luc. 6, 20 ss. extat, plures opinati sunt, vt *Venema* Hist. Eccl. Vol. 3. p. 42 f. *Hess Lebensgesch. Jesu*. Th. 1. p. 800. coll. 214 f. *Ferf* Specimen critico-theolog. quo fides et auctoritas Matthaei in referenda Iesu oratione c. 5. 6. 7. vindicatur, inprimis contra Euanfonum, Trai. Bat. 1779. 8. alii. Quam tamen sententiam docte et accurate refutarunt *Potz* Diss. de natura atque indole orationis montanae, Helmst. 1788. *Michaelis* Einleitung in das N. T. §. 128. *Paulus* Krit. Kommentar ad h. l. et *Ravius* Diss. qua inquiritur in quaestionem, an oratio montana Apostolorum initiandorum causa dicta sit, P. 1. Erlangae 1802. P. 2. 1803. 4. add. Eiusd. *Untersuchungen, die wahre Ansicht der Bergpredigt betreffend*, Erlang. 1805. 8. In utroque enim scriptore, vt scite obseruat *Ravius*, huius orationis idem est exordium, idem rerum ordo, eademque peroratio; ac praeterea Iesus post habitum sermonem, Capharnaumum se contulisse, seruumque centurionis sanasse, tum a Matth. 8, 5 ss. tum a Luca 7, 1 ss. dicitur. Non negandum quidem esse, Iesum plura praecepta bis et saepius, non modo aliis, sed etiam iisdem hominibus proponere potuisse, sed hunc diuinum magistrum, qui summa praeditus fuerit copia et facultate dicendi, orationem montanam bis dixisse, plane non esse credibile,

eum praesertim statui oporteret, post repetitionem orationis plane eadem accidisse, quae acciderunt, cum primum habita esset. —

b) Orationem montanam a Iesu initiandorum Apostolorum causa habitam esse, saltem eos praecipue spectasse, post Chrysostomum plures statuerunt. vid. *Zachariae bibl. Theol. Tb. 4. p. 475* ss. *Michaelis Anmerk. zum N. T. ad h. 1. Schmidt Exeget. Beyträge zu den Schriften des N. B. n. 3. Hess Gesch. Iesu, B. 2. p. 178* f. *Frotscherus Diss. de consilio, quod Iesus in oratione, quae dicitur montana, secutus est, Viteb. 1788. 4. J. F. Flatt Magazin für christl. Dogmatik und Moral, P. 5. p. 83* ss. *Storrius Diss. in aliquot loca libror. N. T. historica, P. I. p. 17.* (qui hac oratione, vim regni diuini, mentisque (μετανοίας) ad eam consequendam necessariae formam copiosius et expressius Iesum declarasse, monuit), *Pottius* l. c. cui Matthaeus expresse monere videtur, Iesum euitandae hominum turbae causa (ιδὼν τοὺς ὄχλους· add. Luc. 6, 19.) in montem quendam conscendisse, ibique discipulos suos, qui proxime ad eum, humi sedentem, accessissent, edocuisse, ita ut populus, qui nihilo secius eum secutus esset, Matth. 7, 28. stans e longinquo orationem Christi audiuerit. — Contra *Ravius* l. l. contendit, neque hanc orationem a Iesu neque initiandorum Apostolorum causa habitam esse, neque Apostolos praecipue spectasse, et hanc in rem inprimis monuit: α) Luc. 6, 20. μαθητὰς vocatos esse illos, e quibus duodecim Apostoli delecti fuissent v. 13. eosdem dici ὄχλον μαθητῶν v. 17. qua appellatione partim ab Apostolis ipsis, partim a reliquo populo, distinguantur, eos ergo, quos Iesus allocutus sit, fuisse hos, quos tunc habuerit μαθητὰς h. e. sectatores et comites, et discipulos omnes tunc praesentes, non exclusis Apostolis. Homines enim illos duodecim non dici potuisse ὄχλον. Eodem sensu etiam Matthaeum h. l. vocabulum μαθητὰς accepisse. Non

enim a Matthaeo innui posse solos illos quatuor, quorum v. 18. mentio facta sit; cum ille locus non cohaereat cum iis, quae v. 23 sqq. tradantur, et ineptum foret credere, Iesum ista duo fratrum paria, solenni oratione futuro ipsorum muneri inaugurasse; et Lucam l. l. diserte tradere, eo ipso die orationem montanam fuisse habitam, quo plenus Apostolorum numerus constitutus fuisset. Nec vero etiam Matthaeum tantum duodecim Apostolos h. l. innuere, mirum enim esset, si collegium XII. Apostolorum in animo habuisset, neque tamen eius ullam ante iniecisset mentionem. β) Exinde quod Lucas 6, 13 fs. affirmarit, montanam orationem habitam esse, simul vt primum duodecim Apostoli vocati essent, non posse probari, sermonem fuisse inauguralem. Ex eo enim, quod vna res subsequatur alteram, non confici, vt illa pro huius causa habenda sit. Tales res non semper necessitate, sed saepe casu et fortuito, inter se nexas esse. Nec Matthaeum vocationis Apostolorum mentionem fecisse, cum tamen ipse ex eorum numero, et eo quo reliqui tempore in hunc numerum cooptatus esset. Quodsi ergo hoc Christi in monte isto verba facientis fuisset consilium, Matthaeum hanc magistri dicentis sententiam haud dubie expositurum fuisse. γ) In tota oratione montana nihil contineri, quod ad Apostolos vni- ce spectet, quodque non ad alios etiam eius cultores trahi possit. δ) Plura in hac oratione esse omissa, quae ab oratione inaugurali abesse non potuissent. Nihil in hac oratione dictum esse de peculiaribus Apostolorum, qui ad doctrinam Christi propagandam constituti erant, officiis; nihil de ratione docendi, tum inter Iudaeos, tum inter alias gentes obseruanda; nihil de impedimentis, ab iis tum prudentia, tum constantia superandis, etc.

c) Orationem montanam ita plane a Iesu habitam esse, prouti a Matthaeo tradita sit, omninoque singulas voces et formulas arctissime inter se cohaerere, statuerunt

Grotius, *Storr* l. l. et *Diss. P. 2. p. 17. Ferf* l. l. alii. Contra vero *Pottius* l. l. demonstrare studuit: orationem montanam non solum ea virtutis praecepta, quae Christus in monte isto Galilaeae proposuisset, sed praeterea etiam nonnulla alia continere, alio loco, alioque tempore a Christo opportunius et orationis seriei conuenientius enuntiata, atque a Matthaeo huic orationi data opportunitate inserta, nec adeo vlllo arctiori vinculo inter se has enuntiationes cohaerere. Eandem fere sententiam defendit *Eichbornius*, qui tamen cohaerentiam singulorum partium agnoscit, eam vero tribuendam esse censet coagmentantis Matthaei artificio, neque tamen negat, Christum plura huius orationis praecepta vere in monte illo Galilaeae proposuisse. *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat.*, B. 2. p. 352 sq. B. 3. p. 294. et 1050 sq. Exornarunt hanc sententiam quoque *Boltenius*, *Wunibaldus* in Commentatione biblica in sermonem Christi in monte Matth. c. 5 sqq. *Heidelb. 1794.* v. *Eichhorn* l. l. B. 6. p. 895 sqq. alii.

Ac mea quidem de hac Christi oratione in monte quondam habita, sententia haec est:

A) Oratio montana a Matthaeo literis consignata, eadem est quae ap. Luc. 6, 20 fs. legitur. vid. supra l. a), breuior autem est apud Lucam haec oratio, et ita ab eo reddita, prouti eam repererat in Gnomologia s. sententiarum a Christo dictarum collectione, quae ei praesto erat. v. *Prolegg. §. 1.* Habita est haec oratio a Christo, cum duodecim Apostolos constituisset. v. Luc. 6, 13 sqq. Scilicet Matthaeus ab ordine temporis deflexit, Lucas vero eum accuratius seruauit, totus enim locus a c. 4, 23 — c. 7 extr. auulsus est a superioribus, quae c. 4, 18 — 22. leguntur. cf. etiam not. ad 4, 23.

B) Iesus hanc orationem, neutiquam inauguralem nominandam, v. b) γ), habuit ad sectatores suos, discipulos, et apostolos, audiente magna populi multitudine, at-

que vocabulum μαθητὰν latiori sensu etiam h. l. ut saepius alias capiendum est. vid. Knappii Opuscula p. 425. Scilicet Iesus, v. Luc. 6, 13 fs. posteaquam in monte quodam noctem inter preces transegerat, postridie primo mane, e discipulis qui cum eo erant, duodecim Apostolos constituit. Cum iis descendens Iesus de monte (καταβὰς μετ' αὐτῶν, Luc. 6, 17.) accedentem videbat magnam sectatorum suorum populique multitudinem (ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ — οἱ ἦλθον, Luc. 6, 17.). Itaque in monte illo seligebat talem locum, cui subiecta esset planities, quae magnam vim hominum caperet, ut ab omnibus audiri et conspici posset, (ἔση ἐπὶ τόπου πεδινοῦ, *stabat in monte super planitie*, Luc. 6, 17. ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, Matth. 5, 1.) ibi confidebat (καθίσαντος αὐτοῦ, Matth. 5, 1.): et cum propius accessissent sectatores, discipuli comites, et Apostoli ipsius, (προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Matth. 5, 1. ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Luc. 6, 20.) eos hunc in modum alloquebatur: μακάριοι κ. τ. λ. Habuisse autem Iesum hanc orationem ad sectatores suos omnes tunc temporis praesentes, etiam ipsum orationis argumentum docet. Nam paucis quibusdam sententiis exceptis v. 5, 13 — 17, 6, 24 fs. 7, 6 — 12. nihil ea continet, quod vnice Christi Apostolos aliosque ipsius discipulos futuros religionis doctores (Luc. 10.) spectaverit, neque commode etiam reliquis eius cultoribus dictum sit. Sententias autem illas, quae omnino faciliorem admittunt interpretationem, si ad Christi Apostolos aliosque discipulos religionis doctores, referuntur, commode orationi suae inferere poterat ita, ut inter dicendum Apostolos oculis designaret, cum hi ipsi quoque in numero auditorum essent. At vero propter alias rationes deinceps commemorandas, ne illae quidem sententiae omnes isto tempore prolatae videntur. Etenim sententiam, 5, 13 — 17. propositam, afferre debuisset, opinor, Matthaeus, si ordinem temporis secutus esset, 13, 17.

coll. Luc. 8, 16. quae 6, 24 fs. extant, alio tempore a Christo dicta sunt. v. Luc. 16, 13. 12, 22. Sententia 7, 6. expressa, magis idonea ratione annectetur Matth. 10, 11. etiam sententiae 7, 7 — 12. propositae, alia occasione dictae reperiuntur, coll. Luc. 11, 9.

C) Matthaeus in collocandis narrationibus, maiorem saepius argumenti, quam temporis rationem habuit. Sic v. c. parabolae illae, quae Matth. c. 13. leguntur, non vno tenore, nec eodem tempore a Iesu propositae sunt, quod ipse Matthaeus satis luculenter testatur v. 10 — 18. coll. Marc. 4, 10. 34. cf. et not. ad c. 10, c. 23. Fuit praeterea veteribus admodum frequentata consuetudo sententias dictaque breuiora sapientum literis consignare et in vnum volumen redigere, atque Matthaeum etiam eiusmodi sententiarum Christi collectione usum esse, multis de causis perquam probabile est. Iam cum in hac Christi oratione a Matthaeo relata, plures occurrant enuntiationes, quae non tantum alibi legantur, (potuit enim omnino Christus eadem praecepta repetere) sed etiam accuratiori nexu legantur 6, 9 sqq. coll. Luc. 11, 2 sqq. Matth. 6, 24 fs. coll. Luc. 16, 13 sqq. 12, 22 sqq. Matth. 7, 7 — 12. coll. Luc. 11, 9. Matth. 7, 13 sq. coll. Luc. 13, 24. aut certe legerentur 5, 13 — 17. coll. 13, 17. Luc. 8, 16. Matth. 6, 22 f. coll. 13, 17. et Luc. 8, 16.: arbitror Matthaeum etiam hoc loco argumenti potius, quam temporis rationem habuisse, et cum specimen doctrinae Christi exhibere vellet; virtutis praeceptis, a Christo in monte isto propositis, varii generis sententias alio tempore, alioque loco, a magistro dictas, e sententiarum Christi collectione, quae ei praesto erat, adiecisse.

I. εἰς τὸ ὄρος] positum est pro, εἰς τὸ ὄρος, in montem *quendam*, nam Hebraei quoque ⚭ praefigere solent nominibus ita, ut vim pronominis indefiniti habeat, ut Ex. 24, 15. al. Significatur autem mons Capharnaumo vici-

nus, coll. 8, 5. Luc. 7, 1. καθίσαντας αὐτοῦ pro καθίσαντι αὐτῷ προσῆλθον, vid. *Raphelius* ad h. l. — 2. ἀνοίξας τὸ στόμα κ. τ. λ.] hunc in modum eos edocere coepit. ἀνοίγειν τὸ στόμα αὐτοῦ respondet Hebraeorum voci קַחַדִּי i. loqui, quae verbis dicendi ita praemittitur, vt redundet. v. Dan. 10, 16. Act. 8, 35. 10, 34. *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 703 sqq. et *Fischerus* de vitiis Lexx. N. T. p. 248. Pronomen αὐτοὺς alii referunt ad τοὺς ὄχλους, alii ad τοὺς μαθητὰς, sed ad vtrosque illud simul respicere, ex supra dictis in promptu est. Etiam alio tempore ad populum et discipulos simul verba fecit. v. Matth. 23, 1.

3. μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι] *beati pauperes animo*. Fuerunt qui τῷ πνεύματι coniungerent cum μακάριοι, veluti *Olearius*, *Oederus*, *Wetstenius*, *Heumanus*, *Michaelis*, alii, vt adeo de tenuitate facultatum h. l. sermo effiet, coll. Iac. 2, 5. *beati sunt, quod animum attinet, pauperes*. Verum vt praeclare animaduertit *Knappius* ad hunc Matth. locum in *Opuscc.* p. 400, inter tot μακαρισμούς, qui in V. et N. T. in Apocryphis Iudaeorum, Rabbino- rumque scriptis leguntur, nullus reperitur, in quo vel ad Hebraicum et Chaldaicum voc. מְשִׁיחִי vel מְשִׁיחִי, aut ad Graecum μακάριος vel μακάριοι, tale nomen adiiciatur, quo genus aut natura et indoles promissae felicitatis significetur, neque id per ingenium linguarum Orientalium eum in modum commode et sine ambiguitate fieri potest. Similis praeterea μακαρισμός infra v. 8. legitur: μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, vbi nemo facile dixerit μακάριοι esse coniungendum cum καρδίᾳ, neque h. l. per τοὺς πτωχοὺς *pauperes* proprie sic dictos intelligi posse, etiam exinde patet, quoniam in sequentibus sermo est de animi indole sectatorum Christi hoc nomine dignorum. Hinc alii πτωχοὶ h. l. exprefferunt *modesti*, vel *simplices*, *candidi*, *veri rectique amantes*. Scilicet videtur Iesus in animo habuisse (coll. v. 8. ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψοντα· v. 9.

υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται) locum Ies. 66, 2. אֲנִי - לְעַיִן
 דְּבָרֵי רִנָּה - רִנָּה וְחֵרֶד עַל - דְּבָרֵי *respicio*, felicem reddo *humilem*
et fractum animo, humili sensu de se imbutum, ab omni
 arrogantia alienum, (Ps. 51, 19.) *dictorum meorum reue-*
rentem. πτωχός in versione Alexandrina respondet voca-
 bulo עני, quod etiam exprimitur Graeco vocabulo ταπει-
 νός, quo significatur is, qui modeste de se iudicat, non de
 meritis suis gloriatur, cui opponitur ὑπερήφανος, ut Ies.
 66, 2. Ps. 18, 22. Iac. 1, 9. 4, 6. Vsurpatur autem
 voc. πτωχός, ut עני, non modo de eo, qui pauper est et
 egenus, sed etiam de eo, qui modestus et submissus, et
 de eo qui destitutus est virtute et religionis cognitione,
 ut Apoc. 3, 17. Opponitur ei πλούσιος, quo vocabulo
 notatur is, qui diuitiis abundat, et qui ingenii animique
 diuitiis et ornamentis abundat, saltem iis se abundare
 gloriatur, ut Apoc. 3, 17. Luc. 6, 24. Itaque πτωχοὶ
 h. l. sunt ii qui agnoscunt et sentiunt, quam rudes sint do-
 ctrinae diuinae, quique adeo imbecillitatis suae probe conscii,
 modeste de se iudicant et sentiunt, et hanc interpretationem
 apprimè confirmat locus Matth. 11, 25. Lucas 6, 20.
 cuius gnomologiae inserta erat epitome orationis monta-
 nae breuior et contractior, vocabulo πλούσιος, omisso τῷ
 πνεύματι, eodem sensu usus est. Adiecerat autem Iesus
 nomini עני vocabulum רִנָּה ambiguitatis euitandae caus-
 sa. ὅτι αὐτῶν ἐστὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν] ad eos pertinent
 bona in regno Messiano exspectanda, apti sunt et idonei qui
 recipiantur in societatem sectatorum meorum, et parti-
 cipes reddantur omnium bonorum, quae religio mea suis
 cultoribus praebet et in hac et in altera vita.

4. οἱ πένθοντες — παρακληθήσονται] vulgo ex-
 plicant: qui calamitatibus premuntur, calamitosi solatio
 recreabuntur. Notant Iesum in animo habuisse verba
 Ies. 61, 2. אֲנִי אֶבְרָא כָּל דְּכָא, ubi οἱ ἄ· παρακαλέσαι πάντας
 τοὺς πένθοντας. At Iesus, ut iam supra obseruauimus,
 ostendit h. l. pluribus, quomodo animati esse deberent

ii qui vellent fieri sectatores ipsius hoc nomine digni, atque felicitatis in regno Messiano expectandae participes. Erat praeterea summa doctrinae Christi μετανοεῖτε, ἡγγεινε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, v. 4, 17.; putauerim ergo potius per τοὺς πενθοῦντας intelligendos esse eos, qui in moerore versantur ob sua peccata et delicta, qui iidem Ies. 57, 18. quem locum Iesus respexisse videtur, dicuntur יִבְכּוּ. Verba ibi sunt: יִבְכּוּ וְאֶנְחָלָם לְמִיָּהּ וְאֶנְחָלָם לְמִיָּהּ consolabor tristes ob peccata sua, qui intelligunt se sibi miseram suam conditionem peccatis suis contraxisse. Ita et Iacobus 4, 9. quem puto in mente habuisse locum parallel. Luc. 6, 21. verbum πενθεῖν vsurpauit. παρακληθήσονται Ies. l. c. est, si sensum spectamus, reducam eos in patriam: hinc et eo facilius succurrere potuit Iesu formula: κληρονομήσουσι τὴν γῆν, qua vsus est v. 5. παρακληθήσονται h. l. errantes, sceleribus hactenus deditos, iam vero peccata sua lugentes, in rectam viam reducam, felicesque reddam, ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός, Matth. 18, 11. Caeterum huic versiculo antepositur in pluribus codd. et allegationibus patrum nonnullorum, tam Graecorum quam Latinorum, versus qui sequitur quintus. Quod vt scite obseruauit Griesbachius in Commentar. ad h. l. facillime potuit casu accidere, cum plures εἰχοι simillimo modo a μακάριοι incipiant; potuit vero etiam consulto orationis ordo mutari, vt statim post τοὺς οὐρανούς v. 3. sequeretur ἡ γῆ v. 6.

5. οἱ πραεῖς] *mansueti, mites*, qui aliorum iniurias ferunt, neque eas vlciscuntur, qui de iure suo facile cedunt, id. qd. ἐπιεικεῖς. v. Salmas. de foen. trapez. p. 737. quo sensu etiam Hebr. יְרֵאָה legitur Ps. 37, 11. e quo loco verba nostra desumpta sunt. add. Num. 12, 3. Matth. 21, 5. ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν] *consequentur possessionem terrae*, ciues erunt regni Messiani, maxime felices erunt. Ps. l. c. יְרֵאָה וְיִשְׁכְּלוּ יְרֵאָה. Verbum κληρονομεῖν est h. l. simpliciter *adipisci, consequi*, ita vt

omnis haereditatis notio absit, vt Sir. 4, 14. κληρονομήσει δόξαν, *consequetur felicitatem*, add. 22, 4. Suidas: κληρονομῶ· τὸ κατεξουσιάζω, τὸ κτῶμαι. Per γῆν prop. intelligitur Palaestina; sed Palaestinae possessio, et quidem secura atque tranquilla, vt constat e libris prophetarum Hebraeorum, erat imago felicitatis summae, sic et h. l. haec formula nostra depingit felicitatem summam, cf. Eph. 6, 6.

6. οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην] *qui doctrinae meae sunt cupidi*. Verba nimirum διψᾶν et πεινᾶν, *sitire*, et *esurire*, saepe metaphorice adhibentur, ita, vt iis ardens cuiuscunque rei studium significetur, vt ap. Hebraeos נִדְּשׁ, Pl. 42, 3. 62, 2. Sir. 24, 23. οἱ ἐσθίωντές με (scil. τὴν σοφίαν) ἔτι πεινάσωσι, καὶ οἱ πίνοντές με ἔτι διψήσουσιν, *qui me gustarunt, porro esuriunt me, et qui me biberunt, porro me sitiunt*, disciplinae meae alumni auide me sectantur. Sap. 11, 14. οὐχ ὅμοια δικαίοις διψήσαντες· v. Raphelius, Kypkius, Albertius, (qui Olearii sententiam, infra commemorandam, pluribus refutauit) Elsnerus, Palairetus ad h. l. Fesselius Aduersf. Sacr. 2, 28. Interprete autem Athenaeo, 10, 9. p. 433. δίψος πᾶσαν ἰσχυρὰν ἐπιθυμίαν ἐμποιεῖ τὴν περὶ τῆς ἀπολαύσεως. Suidas: ἐδίψησαν· ἐπεθύμησαν. Hesychius: s. v. δίψιον — διψᾶν γὰρ τὸ ἐπιποθεῖν. v. Eustath. ad Hom. Odyf. λ', p. 1701. Rom. qui πολυδίψιον explicat, πολυπόθητον. Haec eadem metaphora frequens est etiam Latinis. Cic. ad Q. Frat. 3, 5. *nec sitio honores, nec cupio gloriam*. Gell. 12, 2. *hominem auarum et auidum, et pecuniae sitientem*. Cic. Tusc. 4, 17. *sitienter* (i. e. cupide) *expetens*. Nunquam verba πεινᾶν et διψᾶν cum accusatiuo a scriptoribus exteris construi, asserit Gatackerus de stilo N. T. c. 20. quod urget Wolfius in Curis ad h. l. At praeter LXX interpp. quorum locos iam produxit Gatackerus l. c. in promptu sunt quoque plures alii Ioseph. B. I. 1, 20. διαφεύξεταί δ' οὐδεὶς διψήσας τοῦ μόνου αἵματος, *nemo meum sanguinem sitiens*

effugiet. Philo Lib. 2. Alleg. p. 62. Ε. Μωϋσῆς — ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ Φρέατος ἐκδεχόμενος τὸ ὃ Θεὸς ἀνομβρήσει πότιμον τῇ διψῶσῃ καὶ ποθοῦσῃ ψυχῇ τὸ ἀγαθόν, *Moses — sedit ad puteum expectans quidnam potabile Deus irrigaturus sit animo sitienti cupientique bonum.* Aeschin. dial. 3, 5. ἡ ψυχὴ συναλγοῦσα τὸν οὐράνιον ποθεῖ καὶ σύμφυλον αἰθέρα καὶ διψᾷ. add. *Kypkius ad h. l. Abreschius dilucc. Thucyd. p. 322.* Quae cum ita sint, non possum probare *Laurentii Vallae*, (v. eius Obsf. ad h. l.) *Olearii*, aliorumque sententiam, qui secuti *Clementem Alexandrinum Strom. Lib. 4. p. 196. ed. Vict.* (τοὺς πεινῶντας καὶ διψῶντας διὰ δικαιοσύνην μακαρίους λέγει) verba nostra proprio sensu posita statuunt, et ante δικαιοσύνην subaudiendam censent praepositionem διὰ, ita, vt verborum sensus sit: beati sunt, qui malunt esse inopes et iusti, quam diuites et iniusti. Nam de persecutionibus et calamitatibus propter religionem Christi subeundis constanterque perferendis v. 10 sqq. demum sermo est. Caeterum δικαιοσύνη h. l. vt v. 10. est *veritas i. vera religio, religio christiana*; nam non modo Alexandrini Ies. 38, 19. 39, 8. voc. πνεῦμα reddunt δικαιοσύνη, sed etiam nostro loco v. 10. et 11. ipse Iesus permutauit inter se formulas ἔνεκεν δικαιοσύνης et ἔνεκεν ἐμοῦ. Fauet quoque huic interpretationi inprimis verbum χορτάζεσθαι (quod male contendit *Gatackerus l. l. c. 41.* a Graecis de brutis tantum, non de hominibus adhiberi, v. enim *Bosius ad Luc. 6, 21. Pollux Onomast. 6, 8. p. 315. Elsnerus ad h. l.*), cum voces *satiari, cibis, edere*, saepius de *institutione, doctrina, vsurpentur.* v. 1 Cor. 4, 8. Ioh. 4, 32. Cic. Tusc. V, 23. *mens* (*Archimedis*) *rationibus agitandis exquirendisque* alebatur, cum *oblectatione solertiae — qui vnus suauissimus pastus animorum.* Id. de Fin. 5, 19. *sed animi cultus ille erat ei quasi quidam humanitatis cibus.*

7. 8. ἐλεήμονες, חַסְדִּים, qui aliorum miseriis ita commouentur, vt eas minuere studeant, quantum possint.

v. Iac. 2, 13. — 8. καθαρὸν τῇ καρδίᾳ] *quibus est mens pura et casta*, qui a Graecis vno verbo nominantur καθαροκαρδιοι. v. *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 436. Alexandrini verbis nostris exprefferunt formulas Hebraicas בָּרָא לֵבָב, Ps. 24, 4. et חָם לֵבָב, Gen. 20, 5. ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψοντα] *Deum videbunt i. amplissima felicitate perfruentur*. Formula ὅπτεσθαι τὸ πρόσωπόν τινος est Hebr. בָּרָא לֵבָב בְּנִי רָאָה i. *adire aliquem, in conspectum alicuius venire, videre aliquem, et versari cum aliquo, familiaritate alicuius uti, ministrare alicui*, Tob. 12, 19. πᾶσας τὰς ἡμέρας ὡπτανόμην ὑμῶν, *quotidie mea consuetudine perfrui estis*. Inprimis adhibetur de amicis et ministris regum, ita vt notet, *apparere regi*, (Corn. Nep. V. Eumen. 1.) *ministerium esse regis*, 2 Regg. 25, 19. vbi οἱ ὁ ὁρῶντες τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως. v. *Fischerus* Proluff. de vitiis Lexx. N. T. p. 407 sqq. Iam cum populi prisca eum existimarent inprimis felicem, qui minister et amicus regis esset (v. 1 Regg. 10, 8.), cum Iudaeorum rex supremus, Deus esset: hinc in libris N. T. formula ὅπτεσθαι τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Apoc. 22, 4. h. l. eo sensu legitur, vt omnino *maximam felicitatem* exprimat.

9. 10. εἰρηνοποιοί, *pacis concordiaeque studiosi*: neque apud Alexandrinos, neque in libris N. T. praeter hunc locum voc. εἰρηνοποιοί occurrit. A Graecis ita dicuntur et ii, qui operam dant, vt alii in gratiam redeant, (סִלְחָא יִצְיָי, Prou. 12, 20.), vnde et a Plutarcho Fetiales, qui erant oratores et interpretes pacis, drr. εἰρηνοποιοί. v. *Elsnerus* ad h. l. et ii, qui ipsi in gratiam cum aliis redeunt, et omnino, qui pacis concordiaeque sunt studiosi, vt h. l. qui a Graecis dicuntur etiam εἰρηνικοί. αὐτοὶ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ κληθήσονται] *erunt Deo dilecti, carissimi, adeoque felices*; responder enim haec formula h. l. formulis quae praecesserunt: αὐτῶν ἐστὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν v. 3. τὸν Θεὸν ὄψοντα v. 8. κληθήσονται positum est pro ἔσονται, vt Hebr. אֲהָבָה eodem sensu recurrit Gen.

21, 12. Ies. 56, 7. qui usus loquendi Graecis quoque familiaris est. v. Hom. Il. α', 293. β', 262. δ', 60. ubi schol. τὸ κένλημα, ἀντὶ τοῦ εἰμὶ κείτω· v. Graevius ad Hesiod. Ἔργ. 140. Casaubonus ad Theocrit. 2, 125. — 10. οἱ δεδιωγμένοι ἔνεκεν δικαιοσύνης] *qui ab aliis vexantur propter religionis verae professionem.* vid. ad v. 6. id. qd. ἔνεκεν ἐμοῦ v. 11. Sic et I Petr. 3, 14. μακάριοι praedicantur οἱ πάσχοντες διὰ δικαιοσύνην.

11. Accuratus illustratur sententia quae praecessit. μακάριοι ἔσε' ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς] *beati estis, si in vos conuicia iecerint alii.* ὀνειδίζειν est Hebr. קלל et signif. *probris atque conuiciis laceßere, maledictis lacerare aliquem,* vt Sapient. 2, 12. id. qd. βλασφημεῖν Luc. 23, 39. Non tantum de conuiciis apud priuatos homines, sed etiam apud magistratus, haec verba intellexit Raphelius ad h. l. et hunc usum loquendi illustrauit ex Polybio. Vtriusque saltem generis probra Apostolis et sectatoribus Christi acciderunt, et sane verbum διώκειν quod sequitur, non eodem sensu capi potest, quo v. praeced. legebatur, nempe de vexationibus in genere, sic enim bis idem dictum esset, cuius iterationis nulla idonea apparet ratio. Sed διώκειν, vt probe notarunt Beza et Raphelius ad h. l. est h. l. verbum forense, atque signif. *accusare, litem intendere,* id. qd. κατηγορεῖν, quo posteriori verbo illud etiam interpretantur Suidas, Hesych., schol. ad Aristoph. Equitt., cuius verba descripsit Phauorinus v. Φεύξει γραφάς· et Anonym. Atticista ap. Villoison. Anecd. Grr. T. 2. p. 84. Ita διώκειν legitur ap. Xen. Apol. 21. al. v. Palairez. et Elsnerus ad h. l. καὶ εἰπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα κατ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἔνεκεν ἐμοῦ] *et omnis generis criminationes falsas contra vos protulerint propter me, quoniam mei sectatores estis.* πονηρὸν ῥῆμα est *maledictum*, et cum additum legatur ψευδόμενοι, *criminatio falsa, calumniā,* vt adeo εἰπεῖν πονηρὸν ῥῆμα κατὰ τινος ψευδόμενον idem declaret, quod διαβάλλειν τινά, *criminationes falsas contra aliquem afferre.*

v. Fische-

v. *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. p. 108 sqq. Sic *Iudith.* 8, 8. καὶ οὐκ ἦν ὃς ἐπήνεγκεν αὐτῇ ῥῆμα πονηρὸν, *nemo erat, qui eam calumniaretur, qui mores eius falso notaret.* Participium ψευδόμενοι omittunt cod. D. *Origen.* T. 3. p. 272. et nonnulli codd. ac patres latini. *Griesbachio* additum videtur ab iis, qui putarent orationem, eo non appposito, ambiguum esse, cum tamen additum sit ἐνεκεν ἐμοῦ. potuit vero etiam tanquam superfluum notari a grammaticis, atque adeo omitti a librariis propter hoc ipsum additamentum ἐνεκεν ἐμοῦ.

12. χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε] *gaudete et exultate* his calamitatibus pressi. Sunt haec verba synonyma, more Hebraeorum iuncta, v. *Ies.* 66, 10. *Zeph.* 3, 14. ad exprimendam laetitiam summam. ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς scil. ἔσται. praemiis, ornamentis (μισθὸς, 735, *Gen.* 15, 1.) magnis, eximiis, ornabimini in altera vita. πολὺς id. qd. μέγας saepius, vt *Matth.* 2, 18. *Ael. H. V.* 1, 19. *Chariton.* 3, 6. 6. *Hesych.* πολὺ, ἀντὶ τοῦ μέγα. vt 27 pro 5175. Quo fortius sectatorum suorum animos ad constantiam excitaret Iesus, eorumque animos erigeret; prouocauit ad doctorum V. T. temporibus viuentium, veritatis virtutisque vindicam constantiam, verbis: οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφῆτας τοὺς πρὸ ὑμῶν] *ita quoque persecuti sunt voluntatis diuinae interpretes superiorum temporum: τοὺς πρὸ ὑμῶν* scil. ὑπάρχοντας l. γεγονότας. *Xen. Mem.* 3, 5. 11. οὐ πολὺ δὲ πρὸ ἡμῶν γεγονότες. Similes formulae οἱ πρόσθεν αἰδοί, et ἄνδρες ὀπίσσω, *Apollon. Rhod.* 1, 18. 1149.

13. Proverbiū tunc temporis vsitatum: καλὸν τὸ ἄλλας. εἰάν δὲ τὸ ἄλλας μῶρανθῃ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται, *Luc.* 14, 34. ad Apostolos, reliquosque religionis suae doctores accommodauit Iesus. Quodsi enim Iesus ea quae v. 13—17. leguntur, illo ipso tempore protulit, optime et facillime explicabuntur de Apostolis et futuris religionis suae doctoribus (*Luc.* 10.), quos adeo oculis de-

signasse putandus est; Iesum autem haec eadem alio tempore Apostolis dixisse memorat Lucas 8, 16. ibique, si Lucae locum componimus cum Matth. 13, 17. nexus longe arctior et accuratior est quam h. l. Putauerim ergo potius Matthaeum nec h. l. temporis ordinem secutum esse, sed copulasse quae v. 13 — 17. extant, cum praecedentibus, quoniam v. 12. commemorati erant προφηται. — ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς] *vos estis et esse debetis sal terrae* i. hominum. Pro τὸ ἅλας Attici fere dixerunt ἅλας in plurali. v. Thomas Mag. h. v. neque tamen ἅλας iis omnino inusitatum. vid. interpp. ad Tho. Mag. et Albertius ad h. l. Sal cibos reddit sapidos, et impedit, quo minus putrescant, *ut nihil corporibus sole et sale utilius sit*, auctore Plinio 31, 9. sed metaphorice ponitur etiam de sapientia, ingenii acumine in loquendo et agendo, v. Terent. Eun. 3, 1. 10. Catull. 86, 4. et tanquam iustitiae virtutisque imaginem, salem descripsit Pythagoras. v. Diog. Laert. 8, 1. 19. Quatenus ergo Iesu discipuli, futuri religionis doctores, doctrinam Christi tradebant, eamque vita et factis exprimebant, (ap. Luc. 8, 15. praecedit verbum καρποφορεῖν et infra v. 16. καλὰ ἔργα memorantur) quatenus vita sua pariter atque doctrina, mentes hominum immunes praestabant a vitiis et peccatis, veram hominum utilitatem et felicitatem promouebant, eosque in vitae integritate conseruabant, eatenus h. l. τὸ ἅλας τῆς γῆς dicuntur. εἰ δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ] *si vero saporem perdiderit*. Pro μωρανθῇ in codd. nonnullis legitur μαρανθῇ. male ac perperam, cum verbum μαράνεσθαι i. *marcescere, tabescere*, naturae salis ne accommodatum quidem sit. Sed μωράνεσθαι apud Dioscoridem saepius legitur de rebus, quae saporem perdunt, vid. Albertius ad h. l. et μωρός, vt Lat. *fatuus*, cum de hominibus vsurpatur, notat *insipientem, stultum*, de cibis vero *insipidum*, vt *fatua beta* Martial. 13, 101. *fatua placenta* ib. 11, 32. 8. v. Alberzius, et Wolfius in Curiis ad h. l. Respondet μωρός Hebr. הַחֵץ, quod *insulsum*,

insipidum notat, et *stultum*, *dementem*, v. Iob. 6, 6. vbi Symmach. ἀνάρτυτον. Ezech. 13, 10. vbi Aq. ἀναλον. Theod. ἀφροσύνη. Iob. 24, 12. vbi תִּבְרָה Symm. exprimit *μωρία*. add. Thren. 2, 14. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. ad Luc. 14, 34. Itaque *μωραίνεσθαι* h. l. de sale dicitur ita, vt fit, *saporem*, *salsedinem amittere*, quod sali accidere praeter alios, ex *Maundrellio* docuit *Macknight*. Comment. harm. P. 2. p. 199. respectu autem discipulorum Christi *μωραίνεσθαι* est, doctrinam veram non tradere, nec vita exprimere. ἐν τίνι ἀλισθήσεται;] *quanam re salsedinem recipiet?* ἐν τίνι, Hebr. תִּבְרָה, *quomodo?* ἀλισθήσεται non potest cum *Luthero*, aliisue, impersonaliter accipi, sed referri debet ad τὸ ἄλλας. vt adeo ἀλίζεσθαι, Hebr. תִּבְרָה, fit, *salsedinem recipere*. Nam sequitur εἰς οὐδὲν ἰσχύει i. e. sal si salsedinem amisit, eam recipere nullo pacto potest, est prorsus inutilis: et Marc. 9, 50. legitur: ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτήσετε. Iam h. l. omissa imagine, orationis cohaerentia, quae tribuenda est *Matthaei* coagmentantis artificio, constitui debet hunc in modum: Si vos apostoli et discipuli mei, futuri, sapientiae, doctrinae meae, doctores, persecutionibus et calamitatibus, earumque metu, vos deterreri patiamini, ita, vt meam doctrinam aliis non tradatis et interpretemini, neque constantiae virtutumque omnium exempla sitis, quis vos corriget? inutiles eritis, neque digni, qui disciplinae meae alumni dicamini.

14. 15. ὑμεῖς ἐσε τὸ Φῶς τοῦ κόσμου] *vos estis, et esse debetis doctores hominum*, eos doctrinae meae luce collustrare debetis. Φῶς de doctoribus perquam frequenter legitur, vid. ad Matth. 4, 16. Luc. 2, 32. Ioh. 1, 4 fs. 8, 12. 9, 5. vt נֹרָא, Ies. 49, 6. et Iudaei doctores suos *lumina mundi*, (נֹר עוֹלָם) nominare solebant; v. *Wetstenius* ad h. l. et *Schoettgenius* Hor. Hebr. T. 1. p. 25. a Graecis quoque et Latinis magni et conspicui viri, qui aliis saluti erant, dicebantur *lumina*. v. Cic. Cat. 3, 10. Ba-

sius ad Ioh. I, 3. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους
 κειμένη] *vrbs in monte sita non potest latere*: ita nec vos
 in occulto latere poteritis, omnium oculi et mentes in
 vosmet conuertentur. 15. Et ego qui vos magistros vi-
 tae morumque hominum designaui, volo vt meam doctri-
 nam profiteamini, eamque vita et factis exprimatis, coll.
 v. 16. οὐδὲ καίουσιν λύχνον] *neque solet lychnus accendi*:
 καίουσιν pro καίεται, sed καίειν, quod prop. signif. *vrere*,
 saepe etiam notat: *accendere, incendere*, et respondet
 Hebr. נָחַם, Ex. 35, 3. Graeci veteres vsi fere sunt for-
 mula λύχνον ἀπτειν (Luc. 8, 16.) et ἀνάπτειν, recentio-
 res λύχνον καίειν. vid. Kypkios ad h. l. λύχνος, Hebr. נֵר,
 Graecis ἐλλύχνιον, *lucerna, candela*, sed λυχνία est instru-
 mentum, quo lucerna sustinetur, *lychnuchus*, Graecis di-
 citur λυχνίον, vel λυχνεῖον. vid. Pollux 10, 115. μόδιος,
modius, erat mensura aridorum; et modius Romanus ca-
 piebat sextarios XVI. sed Syrus interpres vsus est h. l.
 vocabulo מִסָּה, vt adeo μόδιος respondeat Hebr. מִסָּה (quod
 in versione Alexandrina exprimitur nomine σάτον, vt ab
 Aquila Gen. 18, 6. 1 Sam. 25, 18.) atque indicetur
 mensura aridorum capiens sextarios XXIV. cf. Ioseph.
 Ant. 9, 2. et *Eisenschmidt* de Ponderibus et Mensuris
 p. 164. Veteres autem consueuisse lucernas modio te-
 gere, cum aliquid vellent occultare, vel clam facere,
 patet etiam ex Fulgentio Mythol. 3, 6.

16. Ita et vos lucem veritatis in animis vestris
 accensam, non opprimere, sed diffundere vndique ad
 illustrandas aliorum mentes debetis, vt, vestro recte fa-
 ctorum studio excitati, patrem vestrum coelestem colant.
 καλὰ et ἀγαθὰ ἔργα dicuntur omnia, quae bona, recta,
 honesta, laude digna legibusque diuinis sunt consenta-
 nea, vt Tit. 2, 7. 14. Eph. 2, 10. al. et h. l. referen-
 dum est tam ad doctrinam, quam ad virtutis studium,
 atque cohortatur Iesus his verbis discipulos suos, futuros
 religionis doctores, vt aliis praeluceant non modo do-

ctrina, sed etiam vita doctrinae consentanea. ἴδωσιν καὶ
δοξάσωσι positum est pro ἰδόντες δοξάσωσι. Sed δοξάζειν
τὸν Θεόν h. l. est Deum colere, ita, vt praeceptis do-
ctrinae diuinae conuenienter viuas, actiones tuas omnes
ad eorundem normam componas et dirigas. ὁ πατήρ ὁ ἐν
τοῖς οὐρανοῖς id. qd. ὁ πατήρ ὁ οὐράνιος 6, 32. Deus Opti-
mus Maximus, ὁ ὕψιστος 5, 45. coll. Luc. 6, 35.

17. Affirmat iam Iesus auditoribus suis, sua do-
ctrina non abrogatum iri praecepta morum, in libris sa-
cris Iudaeorum tradita, sed eam ob causam se has in ter-
ras venisse, vt legibus illis maiorem auctoritatem conci-
liaret, atque rectius et accuratius eas explicaret, quam
Pharisei explicare solerent. καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς
προφῆτας] *vt verbis et factis abrogarem praecepta in libris
sacris data.* Per τὸν νόμον et τοὺς προφῆτας omnino si-
gnificantur *libri Moysis et Prophetarum*, vt Ioh. 5, 46. 47.
Act. 15, 21. h. l. tamen nominatim *praecepta morum*,
quae Moysis Prophetarumque libri continent, vt infra 7,
12, 22, 40. quod vel exinde planissime patet, quoniam
v, 21, sqq. non leges ceremonias spectantes, sed non
nisi praecepta morum afferuntur. καταλύειν, vt λύειν v.
19. apud exteros quoque scriptores frequenter notat:
legem abrogare et negligere, violare; v. Kypkius, Raphelius,
Bosius, Elsnerus, Loesnerus ad h. l. vt apud Latinos sol-
vere, v. c. Curt. 10, 2. 5. Graeci haud ausi imperium
*aspernari, quanquam soluendarum legum id principium esse
censebant.* add. Cic. Phil. 1, 9. Iam cum v. 19. τῷ κα-
ταλύειν opponatur ποιεῖν καὶ διδάσκειν, patet καταλύειν h. l.
idem esse quod οὐ ποιεῖν καὶ οὐ διδάσκειν, adeoque nota-
re: *verbis et factis abrogare, auctoritate sua priuare legem,
irritam reddere.* ἀλλὰ πληρῶσαι] *sed vt docendo viuendoque
ea stabilirem.* πληροῦν non tantum significat implere, sed
inter alia quoque docere, tradere. v. I Macc. 4, 19. ἔτι
πληροῦντος αὐτοῦ. vbi in nonnullis codd. e glossemate le-
gitur ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ. add. Ioseph. Ant. 12, 7. 4.

vt verbum שמר ap. paraphraftas Chaldaeos Genes. 6, 7. Iob. 22, 22. v. *Vitringa* Obfl. Sacrr. 1, 5. 3. *Buxtorf*. Lex. Talm. p. 451. *Schoettgen*. Hor. Hebr. p. 270.: porro *confirmare*, *tueri*, vt שמר , 1 Regg. 1, 14. add. Ioseph. Ant. 7, 14. 4. et *seruare*, *obseruare*, Rom. 8, 4. Herodi, 3, 11. 9. v. *Albertius* Obfl. p. 383. Quonam vero sensu h. l. πληροῦν sit capiendum, ipse contextus docet. Explicatur nimirum hoc ipsum verbum v. 19. verbis ποιεῖν καὶ διδάσκειν. Itaque πληροῦν τὸν νόμον est, *seruare leges*, *vita et factis exprimere*, *easque vere et accurate interpretari*.

18. ἀμὴν λέγω ὑμῖν] *profecio*, *mibi credite*, id. qd, in libris Graecorum εὖ ἔστι ὅτι. respondet Hebr. אמן , quod prop. *veritatem* significat, et intellecta particula א , vim habet particulae asseuerandi, ita vt idem valeat quod ἀληθῶς, v. Ier. 28, 6. ibique LXX. Luc. 9, 27. coll. Matth. 16, 28. et νᾶ, v. Matth. 23, 26. coll. Luc. 11, 51. *Suiceri* Thes. Eccl. v. ἀμὴν. ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ] *citius coelum ruet*, *et terra peribit*. παρέρχεσθαι, vt Hebr. עבר , notat *transire*, *praeterire*, et adhibetur v. c. de nubibus praetereuntibus, Ps. 18, 13. Iam cum ea, quae praetereant, euanescant; significat quoque *interire*, *euanescere*, Ps. 37, 36. et h. l. vt Lat. *transire* Sil. It. 9, 46. — *cladi parce obuius ire*, *dum transit diuum furor*, *et consumitur ira fortunae*. ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ est periphrasis *mundi*, quo eodem sensu Hebraei שמים et ארץ copulant Gen. 1, 1. al. Caeterum similes voces apud scriptores Graecos et Latinos frequenter recurrunt: *dum terra stabit*, *dum astra current* etc. Iudaei autem, vt ex multis librorum Iudaicorum locis perspicui potest, mundum nunquam interiturum esse, potius renouatum iri, existimabant; vnde patet, Christum bene potuisse h. l. comparare perpetuitatem τοῦ νόμου cum perpetuitate coeli terraeque. Iudaeos autem hanc opinionem fouisse, colligi potest etiam ex Baruch. 2, 32. ὁ κατασκευάσας τὴν γῆν εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, *qui creauit terram*, *vt esset*

perpetua. Ib. I, II. *ἵνα ὥσιν αἱ ἡμέραι αὐτῶν ὡς αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς.* vbi vita longissima cum perpetuitate coeli comparatur. Non nego quidem formulam *εἰς τὸν αἰῶνα*, in se spectatam, ambiguam esse, ab hoc loco tamen haec ambiguitas aliena esse videtur, cum aliunde satis constet, Iudaeos putasse, Messiae regnum *terrenum* fore perpetuum, ergo nec terra, ex eorum opinione, interire poterat. *ἵνα ἐν ἡ μίᾳ κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου]* ἐν, μία — οὐ μὴ positum est ex Hebraismo pro οὐδὲν et οὐδεμία. Hebraei enim *אין* et *אין* copulare solent cum *אין*, vt Ps. 106, 11. Ex. 8, 27. vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 92 fs. et *Leusdenius* de Hebraism. N. T. 2, 4. 3. p. 106. ed. Fisch. *ἵνα* memoratur tanquam Hebraeorum litera minima, et *κεραία* est *apex literarum*, *ductus*, *γράφματος ἄκρον*, vt a Grammaticis antiquis explicatur, sic v. c. *א* et *א*, *א* et *א* apice differunt. Procopius Gazaenus in I Sam. 21, 2. *ὅμοια γὰρ τὰ σοιχεῖα (Βῆθ καὶ Κὰφ) βραχυτάτης κεραίας μόνης ἐναλλαττούσης.* Dicta autem sunt haec verba: *ἵνα ἐν ἡ μίᾳ κεραία*, per proverbium, iisque significatur: *nulla, ne minima quidem alicuius rei pars*, vnde et ap. Luc. 16, 17. simpliciter legitur *οὐδεμία κεραία*. v. *Vorstius* de Adagiis N. T. 11, 5. Caeterum *παρέρχεσθαι* cum de legibus officia spectantibus sermo sit, reddi debet, *irritum fieri, abolere*, atque adeo sensus est: *nunquam praecepta morum abolebuntur, sed perpetuo sunt obseruanda.* *ἕως ἂν πάντα γένηται]* *Μοnent interpretes*, hanc quoque formulam prouerbialem esse, eam respondere verbis: *ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ*, exprimendamque esse: *omnia illa citius euenient, quam vt νόμος intereat.* Neque tamen facilem et commodam hanc horum verborum interpretationem dixerim, crediderim potius verba *ἕως ἂν πάντα γένηται*, e Luc. 21, 32. in hunc locum esse translata.

19. *ὅς ἐάν οὖν λύσῃ]* Quo sensu *λύειν* h. l. positum sit, ad v. 17. ostendimus. *Hombergius* in parergis ad h. l.

et Schleusnerus in Lex. sub h. v. λύειν interpretati sunt: *explicare legem: quicumque recte explicauerit, unum ex his praeceptis minimis.* Quanquam enim λύειν hoc significatu interdum legitur, v. Krebsius et Kypkius ad h. l., eum tamen aperte repudiare videtur orationis series. vid. v. 17. coll. 18. μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων] *unum horum praeceptorum quae vulgo negliguntur et minima vocantur.* Dicta sunt haec relate ad Phariseos. Hi nimirum maximam partem simulatores pessimi, praecepta legis diuidebant in graua et leuia, v. 23, 23. et existimabant, multa eorum negligi et violari posse ita, vt hac neglectione nulla contraheretur culpa, poena digna, (1 Ioh. 3, 4. Iac. 2, 10, 1 Theff. 5, 22.) eas vero leges, quae ritus externos spectarent, fere vnice in numerum grauiorum referebant. ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν] κληθήσεται id. qd. ἔσται, *erit.* vid. ad v. 9. ἐλάχιστος Phauorinus hunc locum respiciens explicat: ὁ ἔσχατος καὶ ἀπερρίμμενος εἰς τὴν γέννηαν. Recte. Inest enim his verbis μείωσις, iisque h. l. eadem sententia exprimitur quae v. 20. extr. legitur: οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, atque adeo sensus est: eum pro meo non agnosco, non potest esse regni Messiani ciuis, et commodorum beneficiorumque eiusdem particeps. Vfus autem est hac voce Iesus de industria, quoniam paulo ante praecepta ἐλάχιστα, Phariseos pungens, commemorarat. μέγας κληθήσεται] μέγας cum opponatur τῷ ἐλάχιστος, dictum est pro μέγιστος, Hebraeorum more, qui Positiuis vti solent loco Superlatiuorum. v. Neh. 8, 17. 1 Sam. 8, 14. Matth. 20, 26. 22, 36. 38. μέγας ergo, si sensum spectamus, erit: ciuis regni Messiani hoc nomine cum maxime dignus, beneficiorumque regni Messiani particeps.

20. εἰ μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη κ. τ. λ.] Vos pietatis et sanctitatis studio legisperitos et Phariseos vincere debetis, sin minus, beneficiorum commodorumque

quae religio mea suis cultoribus praebet, non poteritis participes fieri. Etenim *δικαιοσύνη*, cum h. l. morum praecepta commendentur, indicat *pietatis et sanctitatis studium*, vitam praeceptis diuinis consentaneam; quo sensu et saepiuscule Hebr. *קדש* legitur. Quam in rem exempla in promptu sunt. *περισσεύειν* autem dicuntur ea omnia, quae suo in genere sunt eximia, quaeque adeo alia eiusdem generis vincunt. Hinc eo ipso verbo Alexandrini Cohel. 3, 19. expresserunt Hebr. *קדש*, *praestantia*; hinc et *περισσόν* vocatur id, quod suo in genere egregium est, ap. Eurip. Hippol. 948. v. Eustathius ad Homer. Il. δ'. p. 369. add. 2 Cor. 3, 9. 1 Macc. 3, 30. et Fischeri Index Aeschineus v. *περιττός*.

21. *ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις*] Quaerunt, quonam sensu hoc loco *τοῖς ἀρχαίοις* accipiendum sit? Alii subaudiendum putant *χρόνοις*, *audiuistis*, vel *didicistis olim dictum esse*, nempe a Mose. Alii *τοῖς ἀρχαίοις* interpretantur: *maioribus nostris dictum est*, *πρὸς τοὺς ἀρχαίους*, sed tunc Iesus haud dubie dixisset *ὑμῶν δὲ λέγω ἐγώ*: alii denique *τοῖς ἀρχαίοις* positum esse arbitrantur pro, *ὑπὸ τῶν ἀρχαίων*, *a maioribus traditum est*, et haec interpretandi ratio reliquis omnibus praeferenda mihi videtur. Scilicet Hebraei, Graeci et Latini solent Dativum passiuo iungere, loco Genitiui cum praepositione. v. Er. Schmidius ad Act. 2, 3. et Kypkius ad h. l. add. Gen. 31, 15. Ies. 65, 1. Neque per *τοὺς ἀρχαίους* intelligi possunt Moses et prophetae, his enim Christus nuspiam sese opposuit; nec ullibi in N. T. hoc nomine Moses atque prophetae veniunt. Sed Iesus h. l. interpretis legum diuinarum personam agit, v. 17. ergo per *τοὺς ἀρχαίους* intelligi debent legis interpretes, et quidem e secta Phariseorum, his enim sese opponens addit: *ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῶν*, v. 22. et loquitur de legibus diuinis, quales erant ex corruptione et peruersa interpretatione doctorum Iudaicorum recentioris aevi, non quales a Mose traditae erant, id quod planissime patet e v. 43.

Etiam ἐρρέθη respondet Hebr. איהאמר, quod haud raro in Talmude de maiorum placitis adhibetur. Ergo per τοὺς ἀρχαίους significantur Iudaeorum doctores, qui vltimis ante Christum natum seculis, quibus in peius ire coeperat theologia Iudaica, floruerunt. Sic quoque Act. 15, 7. quae haud multo ante euenerant, facta esse dicuntur ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων. Caeterum ἀκούειν h. l. est *discere*, vt Eph. 1, 13. al. οὐ Φονεύσης, ὅς δ' ἂν Φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσαι τῇ κρίσει] *ne occidas, qui occidit, in ius septemvirorum trahendus est.* Vltima verba ὅς δ' ἂν κ. τ. λ. sunt interpretatio Iudaicorum doctorum, qui verba legis non nisi de caede, quae manu perpetratur, accipiebant. Quae eadem interpretatio etiam v. 27. 33. subintelligi debet. Vocabulum κρίσις frequenter quidem *poenam* indicat, veluti Matth. 23, 33. Marc. 3, 29. et מִשְׁפָּט, Hof. 5, 1. 11, vt adeo haec verba reddi possint: *poenae obnoxius erit.* Cum vero v. 22. mentio facta sit συνεδρίου, quocum nomen κρίσις coniungitur, ibique gradatio locum obtineat, per κρίσιν intelligendum esse cenfeo septem virorum iudicium, in vnaquaque ciuitate constitutum; a quo disceptabantur causae priuatae et leuioris momenti, deferbantur vero etiam ad illud causae grauioris momenti, et capitales Deut. 17, 2. 5. 8. sed inde prouocari poterat ad synedrium magnum. Vulgo quidem opinantur interpretes, hoc iudicium in singulis oppidis constitutum, tribus et viginti viris constituisse, sed sine idonea causa, nam Deut. 16, 18. numerus iudicum non definitur, et Ioseph. Ant. 4, 8. 14. septem iudices fuisse scribit; verba ipsius sunt: ἀρχέσθωσαν καὶ ἐνάσην πόλιν ἑπτὰ, οἱ καὶ τὴν ἀρετὴν, καὶ τὴν περὶ τὸ δίκαιον σπουδὴν προησκηκότες· ἐνάση δὲ ἀρχὴ δύο ἄνδρες ὑπηρέται διδόσθωσαν ἐκ τῆς τῶν Λευιτῶν φυλῆς· qualibet in vrbe praesunt septem viri; et in virtute, et in studio aequitatis exercitati; vnicuique autem magistratui tribuantur duo ministri e tribu Leuitica. v. *Krebsius* ad h. l. et *Wesselingius* de Iudaeorum Archontibus c. 11, p. 100 sqq.

22. Iam vero Iesus docet, iudice Deo, eum graviter peccare, qui sine iusta et idonea ratione, alteri irascatur. ὁ ὀργιζόμενος εἰκῇ, qui temere, sine ratione et modo irascitur; sic εἰκῇ ap. τοὺς ὁ. Prou. 28, 25. ἄπιστος ἀνὴρ κρίνει εἰκῇ. Hesychius: εἰκῇ, ἀκαίρως, μάτην. Exod. 20, 7. pro ἐπὶ ματαίῳ Aquila habet εἰς εἰκῇ, in Hebraico ibi est נָפְלָה. v. Albertius ad h. l. et Perizonius ad Ael. H. V. 4, 1. Caeterum εἰκῇ „abest a B. 48. 198. Aeth. Arab. polygl. Saxon. Vulg. et patr. nonnullis. De consulto omissum esse, nulli dubitamus. Tanta enim erat plerorumque veteris ecclesiae doctorum in morum disciplina rigor, ut non solum τὸ ὀργίζεσθαι εἰκῇ, sed omnem omnino iram lege christiana prohiberi censerent. Horum aliquis τὸ εἰκῇ, velut christianae perfectionis studio officiens, et sanctissimo nostro magistro minus dignum, suspicabatur in textum insertum fuisse ab iis, qui commodiore via in coelum peruenire cuperent. Expunxit igitur in suo codice. Hunc postea alii, iisdem praeiudicatis opinionibus in transuersum acti, sequebantur. “Sunt verba Griesbachii, rectissime de hac huius vocis omissione iudicantis, in Commentar. Crit. in Matth. ad h. l. quem vide. τῷ ἀδελφῷ, proximo, alteri. Solent enim Hebraei vocabulum נָפְלָה sensu latiori adhibere, vnde et Alexandrini ἄλλος, ἕτερος, pluribus in locis exprimunt voc. ἀδελφός, et Hebr. 8, 11. ἀδελφός atque ὁ πλησίον inter se permutantur. ἔνοχος ἔσαι τῇ κρίσει] is damnandus est a septemuiris. Haec sunt comparatiue dicta, nec adeo proprie capienda. Nempe haec est Christi mens atque sententia: Qui temere alteri irascitur, is me iudice non minus poena dignus est, quam is, qui propter flagitium commissum in ius septemvirorum trahitur, ab iisque damnatur; est ergo flagitiosus et poena dignus. ὃς δ’ αὖ εἶπεν τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ῥακὰ] qui alterum hominem vanum nominat. ῥακὰ vox conuicii Iudaeis Christi aetate usitata, quam plures deriuare solent a רָפָה, conspuere, exspuit, ut adeo ῥακὰ (ita enim hac deriuatione admissa scriben-

dum est) sit vox *καταφρονήσεως καὶ ὀλιγωρίας*, atque idem quod *κατάπτυσος*, *conspuendus* i. contemptu dignissimus, vt obseruarunt Chrysostomus et Theophylactus ad h. l. Alii vero rectius, vt opinor, hanc vocem eandem esse putant cum Chaldaica *אִרְיָא* cum Hebraica *רִיק* a *רִיק* *vacuum esse*, vt adeo indicetur, *homo vanus, vacuus cerebro, fatuus*, atque adeo sit haec vox indignationis et contemptus; ac respondeat Graecorum *κενός*: vid: *Albertius* ad h. l. sicuti Iudd. 9, 4. pro *רִיקִים* Alexandrini habent *ἀνδρας κενούς*. Iesus autem hac ipsa voce exempli loco vtitur, et affert speciem pro genere, quo significet hominem alios temere conuiciis proscindentem et contemnentem. Apposite igitur *Rosenmüllerus* in Scholiis ad h. l.: non est in ipsa voce crimen positum, quippe et Iacobus *ἀνθρώπου κενὸν* 2, 20. et Christus duriora Phariseis dixit; sed taxantur ii, qui maleuolo animo, impotenti ac temerariae irae indulgentes, alios conuiciis impetunt. *ἐνοχος εἶσαι τῷ συνεδρίῳ*] *συνέδριον*, quod a Iudaeis dicebatur *סנהדרין* *בבית* vel etiam absolute *סנהדרין*. vid. *Buxtorf. Lex. Talm.* p. 514. Act. 5, 21. *γερονσία*, Luc. 22, 66. *πρεσβυτέριον*: erat iudicium summum ecclesiasticum et politicum apud Iudaeos, constabat e septuaginta assessoribus. Cognoscebat tantum causas grauiore et capitales, et poenam lapidationis irrogare poterat, quae erat poena grauior, quam gladii, qua homicidae afficiebantur, quamque irrogare poterant septemviri. cf. Ioseph. Ant. 9, 1. 1. 20, 9, 1. *Seldenus* de Synedriis vet. Hebr. *Wetstenius* ad h. l. *Schleusneri Lex. h. v.* et not. ad 2, 4. et 26, 66. Sensus autem est: qui ita agit, qui alios temere conuiciis proscindit et contemnit, is mea et Dei sententia, grauiori poena dignus est, atrocius crimen committit. *ὅς δ' αὖν εἴπῃ μωρὸν*] *qui alterum (εἰς αὐτὸν) sceleratum nominat*. *Μωρὸς* opponitur fere *σοφῶ* et *φρονίμῳ*, Corinth. 3, 18. Matth. 7, 24. adeoque *hominem stultum, insipientem* notat. Sed Hebraei, vt plures V. T. loci docent, probitatem et pietatem nominare solebant *sapientiam*, improbi-

tatem contra et impietatem, *stultitiam*; idololatrias etiam dicebant stultos et amentes; Deut. 32, 21. coll. Ies. 44, 12 sqq. inde גְּבִלָה *grauissimum scelus* indicat Ios. 7, 15. et כָּבֵל, quod nostro *μωρός* respondet Ps. 14, 1. Dei contemptorem indicat. add. 2 Sam. 3, 33. Iob. 2, 10. Itaque h. l. *μωρός* indicat *sceleratum*; qui alterum ut sceleratum describit, eum calumniatur. ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός] h. e. omnino, poena *grauissima* dignus est. Γέεννα est Hebr. גֵּיאַ הַנֶּחֱם vel גֵּיאַ בֶּן-הַנֶּחֱם et vno verbo גֵּיאַ הַנֶּחֱם, v. Keuchenius ad h. l. *vallis filiorum Hinnomi*, vallis amoenissima prope Hierosolymam, versus orientem. Hanc vallem Israelitae olim ad Molochi cultum delegerant. v. 2 Regg. 16, 3. Post reditum vero Israelitarum e captiuitate in patriam, hunc locum ita abominati sunt, ut Iosiae regis exemplo, v. 2 Regg. 23, 10. sqq. cadauera, et omnis generis sordes eo proiicerent, et cum ad haec consumenda perpetuo igne opus esset, hinc locus ille vocabatur γέεννα τοῦ πυρός. Hinc etiam hac ipsa voce Iudaei vsi sunt ad significandum locum damnatorum. Haec vero significatio in hac orationis serie non commode potest admitti, cum antea commemorauerit Iesus πρίστω, συνέδριον. Et quanquam haud ignoro, a multis obijci, non posse exemplis idoneis comprobari, viuicomburium Iudaeis in vsu fuisse; haec tamen obiectio nos non impedire potest, quo minus adstipulemur interpretibus iis, qui haec verba explicanda censent: *is dignus est qui in valle Hinnomi viuus comburatur*, nam verba ipsa non sunt nimis premenda, cum Iesus in vniuersam hanc sententiam exprimere voluerit: hic poena *grauissima* dignus est, poena, quae atrocitate sua ipsam lapidationem superet. Caeterum ad haec verba subintelligi debet βλῆθῃ, coll. v. 29.

23. 24. Sermo fuerat de ira intempestiua et inordinata, de odio et inimicitia; iam v. 23 sqq. amorem proximi, animumque placabilem commendant; et cum

Pharisei iracundiam, odium, calumnias, ad peccata leuiora referrent, putarentque Deum haec non magnopere curare, si modo sacrificia rite peragerentur, et reliqua praecepta cultum externum spectantia accurate obseruarentur: vberius h. l. docetur, cultum externum Deo non placere, nisi ab animo placato et beneuolo profectum. *ἐὰν οὖν πρὸςφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον*] *si in eo es, ut afferas sacrificium tuum. πρὸςφέρῃς offerre vis,* nam v. demum 33. legitur *ἐλθὼν πρὸςφερε* et verba, ut satis constat, saepius ponuntur ita, ut conatum indicent, ut omissum sit *velle*. v. 25, 26. Luc. 14, 18. Ps. 56, 1. 57, 7. Exempla e latinis scriptoribus depromta congeffit Gronouius ad Liu. 37, 17. *τὸ δῶρόν σου, munus i. sacrificium tuum.* Respondet haec vox Hebraicis *קָרַב* (qua etiam vsus est Marc. 7, 11.) et *קָרַבָּ*, quas Alexandrini voce *δῶρον* exprimere solent, Gen. 4, 9. al. ipsa autem formula *δῶρον πρὸςφέρειν* saepius vtuntur οἱ ὅ· v. Gen. 43, 26. Leuit. 4, 23. etc. *καὶ ἐκεῖ μνησθήῃς*] *ibique, nempe in templo, ad altare, dum offerre vis sacrificium, recordatus fueris. ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τὸ κατὰ σου*] *fratrem tuum a te offensum esse, eum habere, quod de te queratur.* Haec eadem formula extat quoque Apoc. 2, 4. sed aliis in locis legitur: *λόγον ἔχειν πρὸς τινά*, Act. 19, 38. *ἔχειν μομφὴν πρὸς τινά*, Col. 3, 13. — 24. *ἐμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου*] *coram altari*, additum est, tanquam interpretamentum vocis *ἐκεῖ*, quae praecesserat. *πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου*] *prius, reconcilies tibi alterum, cum eo in gratiam redeas*; haec enim est formulae *διαλάττεσθαι* τινι vis et significatio, ut demonstrauit ad h. l. Loesnerus, qui verba nostra exponit: *operam da ut aduersarium places, eique mutuo reconcilieris. τότε ἐλθὼν, deinde redi.* v. ad 2, 20. Caeterum poterat omnino e sententia doctorum Iudaicorum sacrificium ad altare relinqui, sed aliis leuioribus de caussis, non vero ea de caussa, quam Iesus h. l. attulit. v. Schoettgen. Hor. Hebr. Lightfootus et Wetstenius ad h. l.

25. 26. Sine mora cum aduersario in gratiam redeas. Affertur exemplum e re pecuniaria desumptum. Caeterum sententiam v. 25 sq. Ἰσθι εὐνοῶν κ. τ. λ. propter solam argumenti similitudinem sententiae praecedenti iunctam esse, cum tamen allegoriae, quae utrique sententiae subfit, diuersitas, totiusque cohortationis 5, 20 — fin. oeconomia, et Luc. 12, 58 sq. ubi haec sententia per se accipienda est, totam hanc paraenesein h. l. non a Christo pronuntiatam esse, clament, scite obseruauit *Potrus* in Diss. de natura atque indole orationis montanae, p. 6. ἀντίδικος est vocabulum forense, quo notatur omnino aduersarius, ὁ ἐναντίας, et nostro quidem loco, creditor, qui pecuniam creditam a debitore repetit. Et hoc ipsum voc. in linguam Iudaicam receptum est, v. *Buxtorfi* Lex. Talm. p. 136. סְחִיבְיָא. add. *Schoettgenius* et *Münthius* in Obsf. e *Diod.* Sic. ad h. l. *Spanhem.* ad *Aristoph.* Nubb. 774. Ἰσθι εὐνοῶν, beneuolo sis in eum animo i. e. in gratiam cum eo redi, fac vt tibi sit amicus, id. qd. διαλλάγηθι v. 24. conficias negotium cum creditore, ita vt promittas te velle certo tempore debitum soluere. ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ] dum pergis cum eo ad iudicem, ita enim haec verba interpretanda esse, docet locus parallelus Luc. 12, 58. Sed ἕως ὅτου est Hebr. עַד־כִּי, 1 Sam. 30, 4. simpliciter reddi debet dum, iudd. 3, 25. Vocabulo ὑπηρέτης, עַבְדְּךָ, omnis generis ministri, etiam amici principum notantur; v. *Prou.* 14, 35. hoc loco tamen indicat ministrum publicum, apparitorem, qui poenam de reo exigit. — 26. οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδώσῃς τὸν ἔσχατον κοδράντην] non prius inde exibis, quam ultimum solueris quadrantem. Formula ipsa prouerbialis est, qua omnino significatur, donec exacte reddideris omnia. Qui non cum altero in gratiam redit, is suam conditionem deteriore reddit. Haec est sententia vniuersalis. κοδράντης est Latinorum quadrans, nummus iudaicus, qui chalcum atticum dimidium siue δύο λεπτά aequiparabat, zwey Pfennige. cf. omnino *Fischerus*

Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 448 sqq. *Spanhemius* de Vfu et Praest. Numism. T. I. p. 20 f. et *Gronouius* de pecunia vetere p. 437.

27. 28. Præuas cogitationes culpa carere, erat quoque doctorum Iudaicorum placitum. Hinc et non-nisi adulterium externum, quod committeretur ab iis, qui re ipsa vxores alienas adulterarent, lege Exod. 20, 13. vetari statuebant. Iesus vero h. l. docet, etiam libidine et cupiditate turpi hoc idem praeceptum violari. τοῖς ἀρχαίοις a pluribus codd., versf. et patr. abest, e v. 21. et 33. h. l. insertum esse, monuit *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. — 28. πᾶς ὁ βλέπων τὴν γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς] *qui adspicit mulierem ita, ut eius turpi amore flagret.* βλέπειν positum est pro ἐμβλέπειν, et respondet Hebr. עֲרָא quod hoc ipso verbo Graeco Alexandrini expresserunt Ies. 5, 12. 30. 51, 1. 2. atque הִנֵּה Ies. 17, 7. πρὸς, ita ut, Hebr. כִּי, Leu. 26, 15. vbi οἱ ὁ· vertunt ὥς· add. Act. 5, 4. Polyb. Hist. 11, 7. ἐπιθυμῆσαι est, *turpi alicuius amore flagrare, cupere cum aliqua rem habere*, ut ap. Antonin. Lib. c. 1. v. *Elfnerus* et *Kypkius* ad h. l. Pro αὐτῆς plures codd. habent αὐτὴν· quae lectio praeferenda videtur. Scilicet vñtationem constructionem in locum minus vñtatae substituerunt librarii. Exod. 20, 17. οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου. Verbum μοιχεύειν, quod cum accusativo copulatur, ut ap. τοὺς ὁ· Leuit. 20, 10. Aeschin. Dial. 2, 14. est Hebr. עָרָא, *adulterum esse*, Ier. 3, 9. Exod. 20, 14. Leuit. 20, 10. Itaque ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ est, *iam commisit adulterium in animo suo.* Caeterum similis sententia legitur ap. Aelian. H. V. 14, 28. οὐ μόνον ὁ ἀδικήσας κακός, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐννοήσας ἀδικῆσαι. Iuuenal. Sat. 13, 208 sqq. *Has patitur poenas peccandi sola voluntas; Nam scelus intra se tacitum qui cogitat vllum Facti crimen habet.* Ouid. Am. 3, 4. 5. *Si qua metu demto casta est; ea denique casta est: Quae, quia non liceat,*

liceat, non facit: illa facit. Vt iam seruaris bene corpus; adultera mens est: — Omnibus occlusis intus adulter erit.

29. f. Eadem alio tempore a Christo prolata leguntur Matth. 18, 9. sed est omnino nexus orationis h. l. faciliior et accuratior. *Si te offendit oculus tuus dexter, eum eruere, et abiicere debes, praestat enim tibi perire unum membrum corporis tui, quam ut integro corpore poenas grauissimas subeas.* Ea quae h. l. de corporis membris excindendis et abiiciendis leguntur, non esse proprie intelligenda, ipsa orationis series vnumquemque facile docet. Iam vero constat, Hebraeos cupiditates prauas, voluptates et libidines comparare solitos esse cum membris corporis, vnde v. c. oculus malus, ὀφθαλμὸς πονηρὸς haud raro indicat inuidiam. conf. etiam Iob. 31, 1. Rom. 7, 23. 6, 13. atque adeo euellere oculum, amputare manum est id. qd. Gal. 5, 24. σαυροῦν τὴν σάρκα. Col. 3, 5. νεκροῦν τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Sensus ergo est: coercete, reprimite cupiditates vestras prauas, omni opera, omnique studio cupiditatum illecebris resistite, quamuis maxime arduum et difficile hoc vobis videatur. Similis locus Senecae ep. 51. *Proiice, quaecunque cor tuum laniant, quae si aliter extrahi nequirent, cor ipsum cum illis euellendum esset.* Heliodor. Aethiop. Lib. 2. p. 104. τοῖς σώματος ὀφθαλμοῖς τοῖς τῆς ψυχῆς ἀντιστῆναι. — σκανδαλίζει σε] σκάνδαλον, vt Hebr. הַשִּׁבְרָה, prop. est offensaculum quoduis, id. qd. πρόσκομμα, vt Iudith. 5, 1. καὶ ἔθηκαν ἐν τοῖς πεδίοις σκάνδαλα, posuerunt in campis offendicula, deinde ita per metaphoram vocatur omne id, quod occasionem ad peccandum, quod exitii causam praebet, siue sit res, siue persona. Sap. 14, 11. εἰς σκάνδαλα ψυχῶν ἀνθρώπων. Hinc σκανδαλίζειν prop. est, vt Hebr. הַשִּׁבְרָה, offensaculum opponere pedibus alicuius, deinde metaphoricè dare alicui occasionem ad peccandum, etiam, irritare, ad iram prouocare aliquem; Medium σκανδαλίζεσθαι offendere, labi, deinde, peccare, delinquere, in errores incidere. vid. Vorstius

de Hebraism. p. 96. ff. et *Fischerus* ad *Leusden.* de Hebraism. N. T. p. 40. Ergo h. l. si oculus tuus, animum tuum, amore turpi incendit et inflammat. ὀφθαλμὸς ὁ δεξιὸς, *dexter*, acerrimus adeoque carissimus. Aristot. de animal. incesu c. 4. φύσει βέλτιον τὸ δεξιὸν τοῦ ἀριστεροῦ. συμφέρει σοι] Hebr. הָיָה בָּיָד, sed בָּיָד Alexandrini per συμφέρει exprimunt Ier. 26, 14. pro quo Matth. 18, 8. καλὸν ἐστὶ legitur, vt Marc. 9, 42. καλὸν ἐστὶ μᾶλλον. Vocabulum בָּיָד sequi iubent Hebraei in tali orationis ferie particulam ה, vt Eccl. 7, 2. quae haud rareret responderet Graecorum particulae ἵνα et h. l. συμφέρει ἵνα ἀποληται dictum est pro, συμφέρει ἀπολέσθαι, ἢ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν de qua vltima voce vid. ad v. 22. Matth. 18, 9. legitur: εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς, quae formula ibi respondet verbis v. 8. εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον atque significantur vt h. l. poenae et supplicia, quae improbitatis studiosos post mortem manent, sicuti formula εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν ibid. indicat felicitatem in altera vita exspectandam. Pro βληθῆ in codd. et versf. nonnull. est ἀπελθῆ, quod tamen verbum e Marc. 9, 43. in hunc locum translatum est. Caeterum quae v. 30. leguntur, idem flagitii genus respiciunt, de quo v. 29. sermo est.

31. Recte opinor *Pottius* et *Eichbornius Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat. B. 2. p. 354.* monuerunt, ea quae h. l. v. 31. 32. leguntur, a Christo dicta esse alio tempore, cum nimirum ei quaestionem captiosam proposuissent Pharisei, coll. Matth. 19, 2. sqq. Matthaeum vero propter argumenti similitudinem praeceptis ante datis ea h. l. adiunxisse. Iam quod hunc locum attinet, tenendum est, licuisse Iudaeis uxores dimittere, re non denunciata magistratui, deinde Iesum neque h. l. neque Matth. 19, 3. leges civiles dare voluisse, porro eum reapse non contradixisse Mosis, qui nec ipse probauerit diuortia sui temporis arbitraria, vid. 19, 8. ibique notata;

denique doctores Iudaicos Christi aetate locum Deut. 24, 1. qui de diuortiis agit, non vno modo explicuisse. Scilicet qui disciplinae *Hillelis* erant addicti, prouocantes ad verba Mosis Deut. 24, 1. *si inuenerit maritus in uxore ערוה דבר* (h. e. inhonestum, vitium), *scribat ei diuortii libellum* etc. statuebant: uxorem repudiari posse, cum ob crimen aliquod grauius et turpius, tum etiam על כל דבר, κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, ob quamcunque causam, etiam leuissimam, dummodo uxori daretur libellus diuortii. Contra schola *Sammeae*, quae quoque ad illum locum prouocabat, contendebat, non ob causam quamcunque, sed tantum propter rem turpem, μοιχείαν s. πορνείαν uxorem posse dimitti. vid. *Seldenus* de uxore Hebraea 3, 18 fs. *Buxtorf.* de synagog. Iud. c. 29. *Lightfoot.* Hor. Hebr. et Talm. et *Wetstenius* ad h. l. *Hottinger.* de vsu scriptt. Hebraic. in N. T. p. 404. in Syntagm. Rhenferdiano. *Wolffius* in *Curis* et *Krebsius* ad h. l. Mosen eodem sensu illa verba Deut. l. c. cepisse, quem iis substituebant qui disciplinae erant *Hillelis*, satis perspicue patet e verbis Christi Matth. 19, 3 fs. coll. Marc. 10, 2 fs. neque tamen Mosen diuortia arbitraria probasse, e Matth. 19, 8. et Gen. 2, 24. perspicui potest. Doctores autem Iudaici male ac perperam institutum ciuile commutabant cum praecepto morali. Iesus igitur, qui leges ciuiles dare nolebat, h. l. docet, quam in causa, salua religione, ita vt conscientia non exoneretur, uxori possit libellus diuortii dari. ἐρρέθη σκλ. τοῖς ἀρχαίοις. Particula ὅτι redundat, cum verba doctorum Iudaicorum laudentur, v. ad 2, 23. ἀποσάσιον prop. est *diuortium*, *repudium*. *Hesychius*: ἀποσάσιον τὸ ἀπολύσαι τὴν γυναῖκα καὶ γράψαι ἀποσάσιον. Deinde per metonymiam ita dicitur *libellus repudii*, βιβλίον ἀποσασίου 19, 7. Marc. 10, 4. h. l. תפסה דבר Deut. 24, 1. 3.

32. ὃς ἂν ἀπολύσῃ in pluribus codd. legitur: πᾶς ὁ ἀπολύων e Luc. 16, 18. παρεκτός λόγου πορνείας] pro

simplici παρεκτός πορνείας id. qd. εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ 19, 9. λόγος redundat more Hebraeorum, qui רבך-לך ponere solent pro simplici לך. v. Vorstius de Hebraism. p. 372. Sic 2 Macc. 3, 6. πρὸς τὸν τῶν θυσιῶν λόγον id. qd. πρὸς τὰς θυσίας. Πορνεία latissime patet, et omnis generis impudicitiam indicat, h. l. intelligi debet *adulterium*, quo vinculum matrimonii dissoluitur, v. 1. Cor. 6, 16. Matth. 19, 6. 9. nam est de vxore sermo, vt v. 28. et Ex. 20, 14. Leuit. 20, 10. Deut. 24, 1. quos locos Iesus respexit, etiam Hesych. atque Auctor Etymol. M. τὸν μοιχὸν dicit πόρνον et de vxore, quae Hof. 3, 1. vocatur μοιχαλὶς, ib. 3, 3. adhibetur verbum πορνεύειν. Amos. 7, 17. ἡ γυνή σου ἐν τῇ πόλει πορνεύσῃ. cf. et Salmasius Foen. trapez. p. 142 fs. Caeterum ad παρεκτός πορνείας subintelligi debet: καὶ γαμήσῃ ἄλλην, coll. 19, 9. ποιεῖ αὐτήν μοιχαῖσθαι] vulgo interpretantur: occasionem dat ad committendum adulterium; nouo marito inuento illa, leui de causa a te dimissa, adulterium committit; καὶ ὅς ἐάν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχαῖται et qui leuib. de causis dimissam ducit, adulterium committit, adulter est. coll. 19, 6. 9. Rom. 7, 2. At enimvero si locos parallelos comparamus, patet, Iesum non de uxore adulterium committente dixisse, sed ostendere voluisse, quomodo quispiam in crimen adulterii incurrere possit. Nam Luc. 16, 18. legitur: πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχεύει. Marc. 10, 11. μοιχαῖται ἐπ' αὐτήν. add. Matth. 19, 9. Praeterea de vxore, quae adulterium committit, Ioh. 8, 4. adhibetur μοιχεύεται. Itaque adstipulor potius Eichbornio Allgem. Bibl. d. bibl. Literat. B. 4. p. 148. et Boltenio ad h. l. qui apposite monuerunt, inesse his verbis vitium interpretis Graeci commentariorum Matthaei. Scilicet in archetypo extabat פקדון quod exprimi poterat: qui vxorem dimittit, adulterium committit, et ita cepit interpretes Matth. 19, 9. et v. extr.; quodsi vero [ad פקדון subintelligebatur פקדון, reddi poterat ποιεῖ αὐτήν μοιχαῖσθαι et ita h. l. minus recte interpretes ille expref-

fit. Sensus igitur est: qui uxorem repudiat, nisi inter-
cefferit adulterium, aliamque ducit, is adulterium
committit, et qui eam propter alias causas, praeter ad-
ulterium, dimissam, ducit, is quoque committit adulte-
rium. Respexit autem Iesus naturam matrimonii, et le-
ges a natura Deoque (Gen. 2, 24.) praescriptas, e qui-
bus matrimonium, nisi intercefferit adulterium, dissolui
nequit; v. 19, 6. 8.

33. Pharisei iuramenta diuidebant in graua et
leuia; docebant, non esse peierandum, si quis per Deum
iuraret; eiusmodi vero iurandi formulae, in quibus no-
men Dei omitteretur, sanctitatis opinionem apud eos
habebant fere nullam, vnde nec ipsi, nec ipsorum disci-
puli a iuramentis vanis ac temerariis valde abhorrebant.
v. *Lightfoot*. Hor. Hebr. et Talm. ad h. l. Ab hac ad iu-
ramenta procliuitate sectatores suos h. l. Iesus dehorta-
tur, neque adeo omne iusiurandum, etiam illud quod ad
veritatem explorandam a iudice exigitur, iis interdicit,
sed tantum crebra illa, et temeraria iuramenta, quae in
vita communi et in quotidiano sermone audiebantur, id
quod vel exempla a Iesu deinceps prolata, planissime
docent. *πάλιν, porro, item, vt 4, 7. οὐκ ἐπιорκήσεις κ. τ.
λ.]* respiciuntur loci Ex. 20, 7. Leuit. 19, 12. *ἐπιорκεῖν*
peierare, falsum iurare, non ex animi sententia iurare,
et iusiurandum violare, iureiurando promissa non seruare,
etiamsi ex animi tui sententia iuraueris. Vtramque ver-
bi significationem h. l. coniungendam esse, vt Ex. et
Leu. 11. 11. et Deut. 5, 11. docuit Raphelius ad h. l. Sic
Isocrat. ad Demonic. p. 10. verbo ἐπιорκεῖν opposuit ver-
bum εὐορκεῖν h. e. liquido iurare: et ap. Xen. Anab. 3,
2. 6. verbo ἐπιорκεῖν opponitur formula ἐμπεδοῦν τοὺς ὅρ-
κους i. e. iusiurandum seruare, atque ἐπιорκεῖν exponitur τὰς
σπονδὰς καὶ τοὺς ὅρκους λύειν. cf. Sturzii Lex. Xenophont.
1. v. ἐπιорκεῖν. — ἀποδώσεις δὲ τῷ κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου]
Sed quae Deo iuraueris, persoluito. Alii haec verba in-

terpretantur: *seruato vota Deo interposito iureiurando facta*, et respexisse putant Iesum locos Deut. 23, 21. Num. 30, 3. et ὅρκους explicant εὐχάς, נִדְרִים, vota autem ὅρκους dicta esse monent propterea, quod vota interposito iureiurando fieri soleant. At non est in sequentibus de votis, sed omnino de iuramentis iisdemque in vita communi solennibus sermo; et voc. נִדְרִים Alexandrini interpretes non exprefferunt vocabulo ὅρκοι, sed voce εὐχαί. Itaque potius arbitror, verba ἀποδώσεις κ. τ. λ. pro interpretatione doctorum Iudaicorum esse habenda, (vt v. 21. ὅς δ' ἂν Φονεύσει κ. λ.) qui iusiurandum per Dei nomen praestitum sancte seruandum esse praecipiebant; vt adeo verba ipsa reddi debeant: *serua, persolue, quae Deo, κυρίῳ, iurasti*. Sic etiam nexus inter doctrinam Phariseorum, his ipsis verbis expressam, et oppositam Christi doctrinam existit longe facilius. ἀποδιδόναι est dare, persolvere, et prop. dicitur de iis, qui debita soluunt; v. Theophr. Char. 11, 5. et Sturzii Lex. Xenoph. h. v. respondet h. l. verbo Hebr. שָׁלַם Iob. 22, 27. Ps. 66, 13.

34. 35. μὴ ὁμόσαι ὅλως μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ κ. τ. λ. Plures interpretum post ὅλως interpungunt; ita vero docuisset Iesus, omnino nefas esse iurare, et verbis: *praecipio, ne iuretis ullo modo*, omnem omnino iurisiurandi usum, etiam in foro prohibuisset. Verum hanc sententiam neutiquam posse admitti, et contraria Apostolorum ac primorum christianorum consuetudo, et literae sacrae, v. Ex. 22, 10. Deut. 6, 13. Hebr. 6, 16. et ipsa orationis series, satis superque docent. Interdicit enim Iesus iuramenta illa solennia et vulgaria, quae deinde commemorantur, et alia iis similia, quibus Pharisei, eorumque affeclae nullam fere sanctitatem tribuebant, quoniam in iis non ipsum nomen Dei occurrebat. Itaque interpunctio post ὅλως delenda est, et verba exprimenda sunt: *ego vero praecipio, ne omnino iuretis siue per coelum,*

sive per terram etc. ὅλως enim pertinet ad μὴ, et idem valet quod οὐ πάντως, *nullo pacto, keinesweges*, ut לֵב נֹלֵב est nullus. ὁμόσαι, pendet a verbo λέγω *praecipio*, et notat *iurare*, non, *peierare*, ut nonnulli citra necessitatem, nec prolato, ad confirmandam hanc huius verbi significationem, exemplo, voluerunt. Repudiat etiam hanc significationem v. 37. et locus parallelus Iac. 5, 12 f. ubi Apostolus haec Christi verba respexit; add. Matth. 23, 16. Verbum ὁμνύειν est Hebr. עֲבַדְתִּי quod construitur cum praepositione כִּי, עִם, Gen. 22, 16. Ios. 2, 12. vid. Vorstius de Hebraism. p. 663 sqq. ἐν τῷ οὐρανῷ — ἐν τῇ γῇ] *per coelum, per terram*, iurare aliquid tam certum esse, quam coelum sit et terra. Eiusmodi autem iurandi formulae non tantum usitatae erant apud Iudaeos, v. Philo de spec. Legg. p. 770. A. ubi iurare quidem per Deum non permittit, sed per terram, solem, stellas, coelum, totum denique mundum: προσλαβέτω τις εἰ βούλοιτο, μὴ μὲν τὸ ἀνωτάτω καὶ πρεσβύτατον εὐθὺς αἴτιον, ἀλλὰ γῆν, ἥλιον, ἀστέρας, οὐρανόν, τὸν σύμπαντα κόσμον verum etiam apud gentiles. v. Aristoph. Plut. 2, 1. 15. Virg. Aen. 12, 176. 197. 9, 429. 300. Catull. 67, 40. Apoll. Rhod. 699. Ienstius in Ferc. Liter. p. 12: et Doughetaeus in Analect. p. 7. ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ θεοῦ] Athen. 5, 4: p. 192. ὁ θρόνος αὐτὸ μόνον ἐλευθέριός ἐστι καθεδρὰ σὺν ὑποποδίῳ, ὅπερ θρήνην καλοῦντες, ἐντεῦθεν αὐτὸν ὠνόμασαν θρόνον, τοῦ θρήσασθαι χάριν, ὅπερ ἐπὶ τοῦ καθεζεσθαι τάσσουσιν. Coelum dictum est θρόνος, נֶחֱדָר, τοῦ θεοῦ h. l. Ies. 66, 1. coll. Act. 7, 49. ut declararetur insignis potentiae eius et maiestatis magnitudo, ut significaretur eum esse dominum mundi. Christus autem his verbis ostendere voluit, eos qui per coelum iurarent, censendos esse testem illum inuocare, cui coelum pro solio sit, qui dominus sit coeli et terrae, esse ergo eiusmodi iusiurandum sanctum, nec temere et pro arbitrio in vita communi iurandum. — 35. ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ] *subsellium eius est*, יְהִי כִּסֵּא רַגְלָיו,

Ies. 66, 1. qui per terram iurat, iurat per eum qui terram creavit, qui terrarum dominus est. ὑποπόδιον a Pausania 5, 11. p. 402. 8, 37. p. 675. ὑπόθημα τὸ ὑπὸ τοῖς ποσί dicitur. εἰς Ἱεροσόλυμα, per Hierosolymam. εἰς pro ἐν, ut 2, 23. al. Hierosolymis Dei templum erat, eratque adeo haec vrbs Deo sacra. Deum Iudaei sibi cogitabant tanquam ipsorum regem supremum, Ps. 95, 3. Ies. 41, 21. hinc h. l. dicitur μέγας βασιλεὺς i. e. rex maximus, supremus, μέγας enim positum est pro μέγιστος. vid. ad v. 19. Qui per Hierosolyma iurat, iurat per Deum, cui vrbs sacra est.

36. 37. μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὁμώσης] neque per caput tuum iurare licet. Perdam caput, vitam, ni verum dixerim. Cod. Berachoth. f. 32. Elias quidam iurat: תשא ראיך תשא ראיך per vitam tuam et vitam capitis tui. v. Lightfootus ad h. l. ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι] nam ne unum quidem pilum album aut nigrum producere potes, multo minus es vitae tuae auctor et dominus, sed caput tuum, vita tua, est Dei donum, si per caput tuum iuras, Deum vitae tuae auctorem, testem ac vindicem inuocas. οὐ μίαν id. qd. οὐδεμίαν. Comae nigrae cum apud auctores Graecos et Latinos laudentur tanquam iuventutis signum, albae, senectutis; et nemo facile nigredinem capillorum in canitiem mutari cupiat, saepius contra capilli albi in nigros arte mutantur: Wakefieldius in Curis exeget. et crit. ad h. l. particulam ἢ delendam, et scribendum esse putabat, λευκὴν, μέλαιναν ποιῆσαι, ex albo nigrum facere, quam coniecturam etiam tuentur cod. Steph. Pers. et Chrysost. Sed vulgaris lectio sana est. Etenim non est h. l. de coloris capillorum mutatione, sed de noua productione vnus capilli nigri vel albi, propriis viribus facta. — 37. ἔσω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν — ναὶ ναὶ οὐ οὐ] haec verba posita sunt pro: ὁ λόγος ὑμῶν ὁ ναὶ oratio aiens, ἔσω ναὶ et ὁ λόγος ὑμῶν ὁ οὐ oratio negans, ἔσω οὐ. h. e. cum vobis aliquid affirmandum est, in vita communi, simpliciter affirma-

te; cum negandum, negate, haud addita iurandi formula. Sit simplici sermoni grauitas atque veritas eadem, ac si iuramento esset firmatus. τὸ δὲ περισσὸν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν] *oratio non simpliciter affirmans vel negans, impia, nefaria est.* Neutrum πονηρὸν vim substantiui habet. Hebraei autem per substantium addito יָדָא vel יָדָא, ἐκ, exprimunt adiectivum, v. *Storrii* Obsf. p. 449. vt Arabes, v. Sura 2, 63. 100. 3, 28. Lokman. fab. 24. *Bolten* ad h. l. itaque ἐκ τοῦ πονηροῦ positum est pro πονηρὸν ἐστίν. Alii per τὸν πονηρὸν intelligunt Satanam, ita vt particula ἐκ notet causam efficientem, vt Hom. Il. α', 63, καὶ γὰρ τ' ὄναρ ἐκ Διός ἐστίν.

38. 39. ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος] *oculum pro oculo, dentem pro dente.* Respiciuntur loci Exod. 21, 24. Leu. 24, 19. Deut. 19, 21. Similis lex fuit Atheniensibus a Solone data; Diog. Laërt. in Solone 1, 57. εἰ μὲν ἕνα ὀφθαλμὸν ἔχοντας ἐκνόψῃ τις, ἀντεκνόπτειν τοὺς δύο. Verisimile autem est, minorum iniuriarum talionem apud Israelitas, si vulneratus vellet, pecunia potuisse redimi, quae fuit etiam sententia Iosephi Ant. 4, 8. 35. v. *Rosenmüllerus* in Schol. ad Ex. l. c. et *Michaelis Mos. Recht*, P. 5, §. 240 fs. Ita etiam erat in legibus XII. tabularum: *Si membrum rupit, n̄ cum eo pacit, talio est.* Iam ex lege Moſis, praecipue e Deut. 1, 1. apparet, ius talionis non nisi iudicis decreto exercitum fuisse, sed doctores Iudaici idem ius talionis priuato cuique, cui alter iniuriam intulisset, liberum iudicabant. Huic ergo peruersae opinioni Iesus h. l. sese opponit, ita vt omnino doceat, abstinendum esse cultoribus suis a vindicta priuata, aequo animo potius iniurias illatas esse patienter ferendas, si ex iudicis decreto, (parum autem fauebant magistratus disciplinae christianae alumni) vindicari vel alia legitima et christiano digna ratione iniuriae illatae depelli non possent. — 39. μὴ ἀντισηῆναι τῷ πονηρῷ] cum hoc ipso versu et sqq. au-

ctores varii generis iniuriarum commemorentur: facile perspicitur, per τὸν πονηρὸν intelligendum esse eum, qui alteri iniuriam quamuis inferat; quo sensu יַעֲרֵךְ legitur Ex. 2, 13. vbi οἱ ὁ· habent ἀδικῶν coll. 2 Sam. 4, 11. vbi iidem interpp. vsi sunt vocabulo πονηρός. ἀντιστῆναι vt ἦλπ in lingua Syr. et Arab. non tantum notat *resistere*, *vim vi opponere*, sed etiam *rependere*, *retribuere*, vt h. l. v. *Michaelis* Supplem. ad. Lexx. Hebr. h. v. p. 785 sqq. et *Bolten* ad h. l. ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσει κ. τ. λ.] *qui dextram maxillam tuam palma contuderit, ab eo sinas alteram quoque contundi.* Non esse haec verba ad latum vnguem referenda, sed prouerbialiter dicta, per se intelligitur. Sensus est: Noli vim vi opponere, et par pari referre, imo potius illatas iniurias, quin et alias maiores ac plures aequo animo perfer, quam de ultione et vindicta privata cogites. Seneca de Ira 2, 34. *cum pare contendere anceps est, cum superiore furiosum. Percussit te? recede: referendo enim occasionem saepius ferendi dabis.* ῥαπίζειν, quod distinguitur a κολαφίζειν, *os pugno caedere*, 26, 67. prop. est *alapare*, *os palma contundere*: deinde *palma caedere* sublata notione oris, v. *Kypkius*, vt h. l. nam additum est σιαγῶν, *mala, maxilla*: denique omnino *caedere*, ita vt vel addatur vocabulum eius, quo quis caedit, vel e contextu illud intelligi debeat, vt *Anton.* Lib. c. 23. add. Mich. 5, 1. cf. *Fischerus* de vit. Lexx. N. T. p. 63 sqq. δεξιᾶν in nonnull. codd. vel librariorum incuria, vel propter locum parall. Luc. 6, 29, omissum est, v. *Griesbachius* ad h. l. ἄλλη pro ἑτέρα, vt 12, 13. Hebr. חֲמִשָּׁה. Ad εἰρέψον subaudiendum μᾶλλον, vt v. 40. 41. 18, 6. Ier. 7, 19. vbi οἱ ὁ· οὐχὶ ἑαυτοὺς pro οὐχὶ ἑαυτοὺς μᾶλλον. Plena formula vsus est *Paulus* I Cor. 6, 7. διατὶ οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; Caeterum εἰρέφειν id. qd. παρέχειν Luc. 6, 29.

40. Ad aliud iniuriae genus, quo fortunae laeduntur, transit. Exprimitur autem prouerbiali formula,

quam hic v. continet, eadem sententia, quae v. 39. inest. *κρίνεσθαι*, quod prop. verbum forense est, atque signif. *ius sibi dici iubere, litigare*, v. Küsterus de V. Med. 2, 6. etiam h. l. plures interpp. hoc ipso sensu capiunt. At loquitur Iesus de iniuriis, quae fieri solent in vita communi, et interdicat ultionem priuatam. Verbum autem *κρίνεσθαι* respondet in vers. Alex. verbis כִּי וְכִי quae vt *κρίνεσθαι* (v. Küsterus l. c.) de omni genere certaminum et contentionum vsurpantur, vnde et Hesych. *κρινώμεθα, ἀντὶ τοῦ μαχώμεθα καὶ διαλεγώμεθα* sic et h. l. *κρίνεσθαι* est *contendere, expostulare, pugnare verbis*. *θέλειν* redundat vt *לִיכִי* aliis verbis iunctum, Deut. 1, 5. Hos. 5, 11. v. Gatacker. ad Antonin. p. 293. b. Palaiet. Obsf. p. 85, 273. et Lat. *vellere*. v. Broukhus. ad Tibull. 1, 2. 92. Burm. ad Petron. c. 70. p. 349. *χιτῶν, tunica*, vestis interior, *חֲבִיטָה*, Braun. de Vestit. Hebr. 2, 2. *ἱμάτιον, pallium*, et *λαμβάνειν* id. qd. *αἵρειν* et *ἀφαιρεῖσθαι* *auferre, eripere*, *ἀφίεναι, eripi sibi sinere*, *μὴ κωλύειν*, Luc. 6, 29. *αὐτῷ*, more Hebraeorum, redundat, quam loquendi consuetudinem etiam scriptoribus Graecis vsitatam esse docuit Raphaelius Obsf. Herodott. ad h. l.

41. καὶ ὅσις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἓν] *qui coget te currere secum unum milliare*. *ἀγγαρεύειν* est verbum origine Persicum, auctoribus Hesych., Erym. M. aliisque antiquis grammaticis, sed successu temporis ciuitate Graeca, Romana, et Iudaica donatum. Scilicet Cyrus, rex Persarum, vt literae regiae, quam primum perferrentur ad eos, ad quos perferri debebant, singulis locis, certo interuallo distantibus, constituit equilia, *ἵππωνας*, et tabellarios, quorum ministerio, quam citissime, literae ad remotiora loca perferrentur. v. Xen. Cyr. 8, 6. 17. Herodot. 8, 98. Hoc institutum retinuerunt Cyri successores. *ἀγγαρεύειν* igitur prop. significabat: *tabellarium regis esse*, et *ἀγγαροί* prop. dicebantur *tabellarii regii*; deinde vero *ἀγγαροί* dicti etiam sunt quiuvis alii *cursores publi-*

ci, etiam ii, qui onera portarent publice, omninoque opus publicum facerent. Hesychius: ἄγγαρος, ἐργάτης, ὑπηρετής, ἀχθοφόρος, et ἀγγαρεία dictum est de iis, qui cogarent alios onera publice portare, et facere opus publicum; atque de iis, qui cogarentur talia facere. Suidas: ἀγγαρεία, ἡ δημοσία καὶ ἀναγκαία δουλεία· ἀγγαρείαν ἀνάγκην ἀκούσιον λέγομεν καὶ ἐκ βίας γινομένην ὑπηρεσίαν· et verbum ἀγγαρεύειν vsurpatum est etiam ita, vt esset: *cogere aliquem opus aliquod publice portare*. Suidas: ἀγγαρεύεσθαι καλοῦσιν, ὥςπερ ἡμᾶς νῦν, τὸ εἰς φορτηγίαν καὶ τοιαύτην τινὰ ὑπηρεσίαν ἀγεσθαι· omninoque notaret: *cogere*, vt h. l. Matth. 27, 32. Marc. 15, 21. Licebat enim istis tabellariis, pro auctoritate regia, obuios quosque homines, equos, naues, ad cursum rapere, quo celerius opus suum perficerent, v. Arrian. Diss. Epictet. 3, 18. add. Ioseph. Ant. 13, 3. cf. de huius verbi origine et notionibus variis *Relandi* Diss. Miscell. 8. p. 125 sqq. Vol. 2. *Georgius* Hierocrit. 1. p. 249 f. *Buxtorf*. Lex. Talmud. v. מיליאן p. 131. *Drusius* Obff. 12, 19. p. 274 fs. *Fesselius* Aduers. Sacr. 10, 2. 6. p. 505 f. *Briffon*. de princ. Pers. 1, 238 f. et quos laudarunt *Wolffius* in Curis et *Koecherus* in Anal. ad h. l. μίλιον, *milliare*, vox origine Latina, (cui respondet מיל, quod legitur in libris Rabbinarum, v. *Buxtorfii* Lex. Talm. h. v.) sed iam Polybii aetate, ciuitate Graeca donata, v. *Raphelius* Obff. Polyb. ad h. l. spatium bis mille passuum. ὑπάγε μετ' αὐτοῦ δύο] *currere potius* (μᾶλλον) *cum eo milliaria duo*, quam vt vim vi opponas, patienter potius iniuriam perferi, quam ut de vltione et vindicta cogites.

42. δανείζειν signif. *mutuum dare*, et quidem vel sine vsuris atque gratuito, qui est vsus verbi proprius, vel ita, vt vsuram accipias, Lat. *foenerari*; v. *Perizonius* ad Ael. H. V. 4, 1. et *Salmasius* de Vsuris c. 2. hinc δανείζεσθαι, *mutuari*, *sibi aliquid mutuum dari iubere*, vel ita vt nihil vsurae accipias; Theophr. Char. 9, 3. 11, 3. vbi

v. ind. *Fischeri*, vel vt *vsuram des.* v. *Lyfias* p. 152. *Tayl.* min. *Elsnerus*, *Loefnerus* ad h. l. et *Dresigius* V. M. 2, 7. H. l. δανείσασθαι est *mutuari*, ita, vt nec *vsuram des*, nec rem mutuo datam reddas. Nam etiam loco parallelo Luc. 6, 35. iubet Iesus sectatores suos δανείζειν, μηδὲν ἀπελπίζοντας, et sermo fuerat in antecedentibus de varii generis iniuriis, neque vero is iniuriosus est, qui rem mutuo datam reddit. Hinc vero etiam intelligitur, verba: τῷ αἰτοῦντι σε δίδου, *petenti abs te, dato*, orationis seriei conuenienter explicanda esse, inprimis de iis, qui volunt sibi a nobis dari aliquid, quo ipsi videant nos recte carere non posse, quod sine molestia concedere non possumus. μὴ ἀποσραφῇς] *noli auersari.* ἀποσρέφειν est, *auertere alterum*, et in Medio ἀποσρέφασθαι, *se ab aliquo auertere.* Tob. 4, 7. Sir. 4, 5. Ael. H. V. 3, 30. Iam quem auertimus, vel a quo nos auertimus, eum e conspectu nostro remouemus, hinc *remouere* Sir. 23, 6. Cum vero remouere soleamus id, nos auertere soleamus ab eo, quod contemnimus, quod nobis inuisum, odiosum est, adeoque repudiamus, hinc *repudiare, auersari*, vt h. l. Sap. 16, 3. v. *Loefnerus*, *Krebsius* ad h. l. et *Dresigius* V. M. 1, 25. Qui petierit a te aliquid, quod sine molestia atque incommodo tuo dare non possis, dabis; qui mutuari a te volet aliquid, etsi praevideas, neque *vsuram* te esse accepturum, neque rem mutuo datam recepturum; noli auersari. His verbis omnibus Iesus omnino summam liberalitatem et humanitatem inculcare suis voluit.

43. ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου] Praeceptum, cuius mentionem h. l. Iesus fecit, extat Leuit. 19, 18. Legitur ibi vocabulum עֲרֵב, quod, vt nomen πλησίον, omnino notat, *alteram*, cum socius hominis, qua hominis, fit quivis homo alius, vnde et Alex. Ex. 18, 16. עֲרֵב expresserunt ἑταῖρος deinde vero sensu strictiori ita dicitur is, qui nobiscum arctiori quodam necessitudinis vinculo con-

iunctus est, et adhibetur de *amicis*, et *cognatis*, de *iis qui eadem patria nobiscum orti sunt*, de *iis qui eandem nobiscum religionem profitentur*, hinc etiam Alexandrini voc. *πρ*, *frater*, *popularis*, reddiderunt *πλησίον* Gen. 26, 31. Ioel. 2, 8. et hoc ipso strictiori sensu doctores Iudaici, quorum legis illius interpretationem Christus h. l. affert, illud vocabulum *πρ* accipiebant, et hanc ipsam ob causam docebant, inimicos odio esse habendos, *μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου*, *inimicum odio habeto*, sed inimicos, *ἐχθρούς*, non eos tantum dicebant, a quibus laesi essent, verum etiam omnes non eandem cum ipsis religionem profitentes. v. Luc. 10, 27 fs. Ioseph. Ant. 11, 6. 5. Tacit. Annal. 5, 4. 5. et *Wetstenius* ad h. l.

44. His peruerfis doctorum Iudaicorum placitis Iesus opponit suam doctrinam, et ostendit, legem illam diuinam spectare etiam *τοὺς ἐχθρούς*. Sensum, verborum *ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθρούς ὑμῶν* satis aperte declarant verba, quae sequuntur: *εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς κ. τ. λ.* Scilicet *εὐλογεῖν*, vt vel ex ipsa verbi etymologia patet, significat: *bene dicere*; hoc cum fieri possit ita, vt alteri bona et fausta quaeuis appreceris, significat quoque, *bona et fausta apprecari*, vt 1 Macc. 2, 69. et hoc ipso sensu plures interpp. h. l. *εὐλογεῖν* dictum accipiunt, atque adeo *καταρᾶσθαι* vertunt *male precari alicui*, *execrari aliquem*, quo significatu legitur Xen. Anab. 7, 7. 28. vt verbum *ἰν* Gen. 27, 29. verum cum sequatur *προσεύχεσθαι ὑπὲρ* — *bona a Deo alicui apprecari*, *salutem alicuius Deo commendare*, alia significatio verbo *εὐλογεῖν* h. l. substituenda est. Notat vero etiam *εὐλογεῖν*, vt *ἰν*, *laudare aliquem*, *bene alicui dicere*, *gut von einem sprechen*. v. *Albertius* ad Gloss. N. T. p. 121. Hesychius: *εὐλογεῖτω ἐπαινέτω* *ἰν* Iudd. 5, 2. 9. et oppositum *καταρᾶσθαι*, *male alicui dicere*, *böses von einem reden*, vt Iac. 3, 9. Rom. 12, 14. 1 Cor. 4, 12. quo posteriori loco *λοιδореῖν* et *εὐλογεῖν* sibi inuicem opponuntur; atque hae significationes his verbis

h. l. tribuendae sunt. *καλῶς ποιεῖν*, *benefacere*, id. qd. *ἀγαθοποιεῖν*, Luc. 6, 33. 36. respondet in versione Alexandrina verbo *יִטְבִּיחַ* Zach. 8, 15. et cum hoc verbum construatur cum *-תֵּן*, lectio *τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς* tanquam exquisitior praeferenda est lectioni *τοῖς μισοῦσι ὑ.* quae in plerisque codd. extat. Attamen verba *εὐλογεῖτε — μισοῦσιν ὑμᾶς* in compluribus codd., verss. et patrum Graecorum Latinorumque allegationibus non reperiuntur, et vel e Luc. 6, 27 sq. huc traducta, vel propter *ὁμοιοτέλευτα* perperam sunt omissa. Prius recte probabilius videtur Griesbachio in Comment. Crit. ad h. l. cum Origenes septies utrumque *εἶχον* excluferit, omiserintque praeter Origenem, Theophilus Antiochenus, Cyprianus, et codd. plurimi ac praestantissimi. v. omnino Griesbachium l. l. *ἐπηρεάζειν*, de cuius verbi notionibus cf. Waffius ad Thucyd. 1, 26. p. 22. Kypkius ad h. l. et Irmisch. ad Herodi. 2, 4. 16. notat omnino *iniuria aliquem afficere, tam re, quam verbis, nocere alicui, opprimere aliquem studere*. Sed est hoc verbum etiam in numero verborum forensium, et signif. *reum agere, falso criminari*, v. Pollux 8, 30. I Petr. 1, 3. 16. vnde etiam h. l. hunc in modum plures interpretes, vt *Elsnerus, Bosius*, alii, illud explicuerunt. At cum praecesserit verbum *καταρᾶσθαι*, cum Iesus antea monuerit, quales esse debeamus erga eos, qui *animo*, qui *verbis* nobis infesti sint, notandi etiam erant ii, qui re et factis inimicitiam suam demonstrant. Mallem ergo *ἐπηρεάζειν* latiori sensu h. l. accipere, ita, vt sit, *laedere, damno afficere*. Haec vero ipsa verba *ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς καὶ* a libris nonnull., verss. et patr. omittuntur, ab Orig. quinquies, sed bis ea habet, videtur autem haec omissio librariorum incuriae tribuenda esse. vid. et Griesbach. Comment. Crit. ad h. l.

45. ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς] vt appareatis similes patri vestro coelesti, sequentes nimirum Dei lenitatem, benignitatem et liberalitatem.

υἱοὶ τοῦ Θεοῦ id. qd. μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, Eph. 5, 1. Vt enim υἱοὶ τοῦ διαβόλου Ioh. 8, 44. I Ioh. 3, 10. dicuntur ii, qui referunt ingenium genii mali, ei similes sunt, ita υἱοὶ τοῦ Θεοῦ in literis sacris dicuntur ii, qui Dei virtutes imitantur et sequuntur. Quam interpretationem horum verborum satis euidenter orationis series confirmat. ὅτι, qui, vt Hebr. כִּי quod LXX. Gen. 4, 25. expreſſerunt ὁς et ὅς, PC 90, 4. ἀνατέλλειν quod prop. Neutrum est, h. l. positum est vt Actium, vt Ies. 61, 11. et sic Hebraei quoque verbis coniugationis primae tribuunt vim verborum coniugationis quintae, vt נָסַח Iudd. 16, 3. 16. est *transferre, loco mouere*; etiam Graecis scriptoribus haec loquendi ratio vsitata est. v. *Portus Lex. Pind. p. 76. Barnes.* ad Eurip. Ion. 1596. et *Fischerus* ad Plat. Phaedon. 66, 21. βρέχει, רָחַץ Gen. 2, 5. vbi additum legitur ὁ Θεός. Sic et Graeci verbo ὕει interdum addunt ὁ Θεός, Pausan. 4, 20. p. 329. aut ὁ Ζεὺς, Hom. Il. μ', 280. v. *Kypkios, Raphelius, et Palairetus* ad h. l. In verbis δίκαιοι, ἀγαθοὶ, ἄδικοι et πονηροὶ non argutandum; ἀγαθοὶ sunt probi, יָשָׁרִים, δίκαιοι, *integri vitae, probitatis et sanctitatis studiosi*, יִשְׁרָאֵלִים, πορευόμενοι ἐν ταῖς ἐντολαῖς τοῦ κυρίου, Luc. 1, 6. ἄδικοι, πονηροὶ, mali, improbi, יָצָר, יָצָרָה. Seneca de Benefic. 4, 26. *Si deos imitaris, da et ingratis beneficia. Nam et sceleratis sol oritur, et piratis patent maria.* v. *Gazacker.* ad Antonin. p. 267. 317.

46. ἀγαπήσητε, vid. v. 44. deest autem μόνον, coll. v. 47. qua ellipsi nihil frequentius. Sic et רַחֵם omittitur Deut. 3, 2. Ier. 37, 10. τοὺς ἀγαπῶντας ἡμᾶς, qui vos *amant*, parentes, propinquos et amicos. τίνα μισθὸν ἔχετε;] Luc. 6, 34. ποία ἡμῶν χάρις ἐστίν; quid praemii a Deo *consequemini*? coll. 6, 1. ἔχετε positum est pro ἔξετε, quod et in codd. nonnull. extat, cuiusmodi cod. vsus est *Vulgatus* interpres, qui vertit: *quam mercedem habebitis?* οὐχὶ καὶ οἱ τελῶνα τὸ αὐτὸ ποιοῦσι;] *nonne hoc idem faciunt portitores*, qui vobis tanquam homines insigniter improbi cum-

cum maxime exosi sunt? *τελῶναι*, *portitores*, *vectigalium exactores*, publicanorum (h. e. equitum Romanorum, quibus solis licebat vectigalia populi Romani redimere, et conducere) operae, homines viles et ignobiles, maximam partem gentiles, qui utpote homines acerbi et iniqui, prouincialibus, inprimisque Iudaeis, maxime iniuri et odiosi erant, adeo, ut, si homines perditissimi et flagitiosissimi nominandi essent, nominarentur *τελῶναι*. cf. *Burmanus* de vectigalibus populi Romani c. 9. p. 125. *Salmasius* de Foen. Trapezit. p. 253. f. *Suiceri* Thes. Eccl. sub h. v. *Kypkius* ad h. l. et *Fischerus* Proluss. de Vitiis Lexx. N. T. p. 22. sqq. Hinc *τελῶναι* numerantur in hominibus flagitiosis ap. *Lucian.* *Necyom.* p. 332. T. I. Graec. ubi commemorantur: *μοιχοί, πορνοβοσκοί καὶ τελῶναι, καὶ κόλακες, καὶ συνοφάνται*. et ap. *Theophr.* *char.* 6, 2. *πορνοβοσκῆσαι* et *τελωνῆσαι* coniunguntur. Hinc etiam *Matth.* 9, 10. 11. *Luc.* 15, 1. *τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοί* et *Matth.* 21, 31. 32. *τελῶναι καὶ πόρνοι* copulantur. Inest autem verbis *τελωναὶ καὶ ἁμαρτωλοί* Hendiadys, *portitores famosi, sceleratissimi*, unde et *Zachaeus*, qui *ἀρχιτελώνης* erat, *Luc.* 19, 2. vocatur *ἄνθρωπος ἁμαρτωλός*, coll. v. 7. Iudaeis enim non tantum gentiles, utpote deos alienos colentes, dicebantur *ἁμαρτωλοί, ὀϊνωί*, *Pf.* 68, 3. unde etiam *τελώνης* et *ἔθνικος* iunguntur *Matth.* 18, 17. sed etiam omnino homines famosi, improbi et scelerati.

47. *ἀσπάζεσθαι*, *salutare*, respondet Hebr. *הָשִׁיב* *וְהָשִׁיב*. *Exod.* 18, 7. 2 *Regg.* 4, 29. *salutare*, h. e. *quaerere*, an quis saluus sit, (unde *οἱ οὗ* *Gen.* 43, 27. vertunt: *ἠρώτησεν αὐτὸς πῶς ἔχετε*; et 1 *Sam.* 10, 4. *ἐρωτᾶν τὰ εἰς εἰρήνην**) eique salutem et prospera quaenvis apprecari, s. dicere alicui *הָשִׁיב וְהָשִׁיב* (v. *Matth.* 10, 12. coll. *Luc.* 10, 5.), qua formula solenni utebantur Hebraei in adeundo et in abeundo; v. *Act.* 20, 1. 21, 6. respondet quoque verbo *הָשִׁיב* (quod Chaldaeus interpretes 2 *Regg.* 4, 29. expressit: *הָשִׁיב וְהָשִׁיב*, et LXX. *εὐλογεῖν*), quod etiam de iis adhibebatur, qui in adeundo 1 *Sam.* 13, 10. *Prou.* 27,

14. et in abeundo salutarent alios, Gen. 28, 1. 6. 47, 10., hinc ἀσπάζεσθαι etiam est *blande alloqui*. Suidas: ἀσπάζεσθαι, προσαγορεύειν • *conuenire, adire aliquem*, Act. 18, 22. 21, 7. et sensu latiori, *officiosum esse erga aliquem, beneuolentia complecti aliquem, amare aliquem*, vt h. l. quo significatu apud Graecos quoque scriptores frequenter occurrit, v. Obff. Miscell. T. 3. p. 337. omninoque de variis huius verbi notionibus: *Iensius* in Ferc. liter. p. 13. sqq. *Loesnerus* ad h. l. et *Sturzii* Lexicon Xenoph. sub h. v. τὰς ἀδελφὰς] *populares vestros*. Pro ἀδελφὰς in codd. nonnull. legitur φίλας, quod aperte glossema est, neque tamen h. l. commode intelligi possunt *amici*, quoniam de iis v. 46. fuerat sermo, sed ἀδελφὰς, quod omnino eum notat, qui cum altero aliquo necessitudinis vinculo coniunctus est, refertur h. l. ad Iudaeos, qua Iudaeos, atque adeo notat *popularem*, vt πρὸς Deut. 15, 2. 3. Iob. 22, 30. add. Act. 2, 29. 3, 17. 22. τί περισσὸν ποιεῖτε;] *quid eximii et praeclari agitis? nihil facitis, quod non et faciant alii*. Pro οἱ τελῶνες plures codd. optimae notae, et versf. antiquae habent οἱ ἐθνηκοί. Recte. τελῶνας enim e versu praeced. non minus in h. l. translatum videtur, quam τὸ αὐτὸ, quod etiam complures codd. ac versf. tuentur.

48. ἔσεσθε οὖν ἡμεῖς τέλειοι] *sitis ergo sancti*. τέλειος est *perfectus*, sensu morali i. sanctus, omni vitio ac labe carens, πᾶσι, 1 Regg. 8, 62. Col. 1, 28. πᾶσι, Gen. 6, 9. Deut. 18, 13. Sic τέλειος, auctore Philone de Abrah. p. 354. C. in libris sacris vocatur Noachus, vt indicetur, ὡς ἡ μίαν ἀρετὴν, ἀλλὰ πάσας ἐκτέλεσεν, καὶ κτησάμενος ἐνάτη κατὰ τὸ ἐπιβάλλον χρώμενος διετέλεσεν • *quod non unam, sed omnes virtutes consecutus, et singulis pro tempore semper usus sit*. Docet verò h. l. vel particula οὖν, qua sententia huius versus copulatur cum antecedentibus, respici praecepta singularia omnia a Iesu hactenus data, atque τέλειος de sanctitate et virtute christiana omni esse explicandum.

C A P V T VI.

I. Docet Iesus disciplinae suae alumnos, in virtute colenda et exercenda non esse sequendam et imitandam Phariseorum perversitatem, qui omnia ad ostentationem et vanitatem, nihil ad conscientiam referre solerent. *προσέχειν* h. l. *videre*, *cauere*, id. qd. *Φυλάττεσθαι* et *ὁρᾶν*, Hebr. *רָאָה* et *חָשַׁד*. vid. Keuchenius ad h. l. Pro *ἐλεημοσύνην ὑμῶν* plures codd., verff. et patr. legunt *τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν*. quae lectio, utpote difficilior, praeferenda est, altera illa *τὴν ἐλεημοσύνην* glossema redolet, et e marg. cod. nescio cuius in textum irrepfit. In constituenda autem vocabuli *δικαιοσύνη* notione, in diuersas partes interpretes abeunt. Scilicet cum *קָדַשׁ*, ut *δικαιοσύνη*, nonnunquam *liberalitatem*, *benignitatem* significet, v. Ps. 112, 9. 2 Cor. 9, 9. Prou. 11, 4. Vorstius de Hebraismis N. T. p. 58. f. Buxtorffii Lex. Talm. p. 1891. vnde et *קָדַשׁ* ab Alex. exprimitur *ἐλεημοσύνη*, Dan. 4, 4. et *ἐλεημοσύνη* atque *δικαιοσύνη* tanquam synonyma coniunguntur Tob. 12, 9.: alii formulam *δικαιοσύνην ποιεῖν* h. l. vertunt, *beneficentiam*, *liberalitatem* exercere erga pauperes. Aliis contra formula *δικαιοσύνην ποιεῖν* est, *virtutem* exercere, *virtutis* documenta dare. Recte. Scilicet *δικαιοσύνη*, ut *קָדַשׁ*, generatim notat *virtutem*, *virtutis* ac *pietatis* studium, Ps. 17, 1. 7, 9. Matth. 5, 20. 6, 33. Luc. 1, 75. et *δικαιοσύνην ποιεῖν* est *virtutem* exercere, atque huic formulae opponitur *ἀμαρτάνειν* 1 Ioh. 3, 7. 8. et *קָדַשׁ* sunt *recte facta*, Ps. 11, 7. Hanc vero vocabuli *δικαιοσύνη* significationem h. l. con-

textus flagitat. Docere enim voluit Iesus suos, vt orationis series, et v. 2. particula οὖν docent, quomodo sectatores ipsius omnino *virtutes* colere et exercere deberent; et hoc ipsum praeceptum deinde singulatim ad liberalitatem erga inopes, v. 2., ad preces, v. 5., et ad ieiunia, v. 16., transfert. Articulus τὴν et pronomen ὑμῶν necessario addi debuerunt, quia certa quaedam virtutis genera significantur, in quibus exercendis christianos omnem ostentationis speciem fugere deceret. Quo minus δικαιοσύνη h. l. de *beneficentia* explicari possit, impedit etiam hoc, quod tum v. 2. idem dictum esset, quod h. l. Cf. omnino quae post *Olearium* accurate hanc in rem disputauit *Fischerus* in *Proluss. de vit. Lexx. N. T.* p. 517. — *Wakefieldius* in *Silua Crit.* P. 5. p. 7. sq. interpungit verba nostra hunc in modum: προσέχετε τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν, μὴ ποιεῖν κ. τ. λ. vt δικαιοσύνη referatur ad προσέχετε, et μὴ ποιεῖν positum sit pro εἰς τὸ μὴ ποιεῖν αὐτήν. male, verba enim τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν coniunguntur h. l. cum verbis μὴ ποιεῖν, more Hebraeorum, qui nomina proprie copulanda cum verbo posteriori, iungunt priori, vt *Exod.* 2, 2. quae loquendi ratio etiam scriptoribus exteris usitata fuit. v. *Dauis.* ad *Hirt. B. Afr.* 20. *Cortius* ad *Sallust. Iug.* 14, 11. ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων] est *palam* et accuratius definitur verbis: πρὸς τὸ θαυμάζειν αὐτοῖς i. ὑπ' αὐτῶν, vt vos admirentur; ostentandi causa. De verbo θαυμάζειν v. *Valcken.* ad *Theocrit.* p. 342. *Thom. Mag.* et *Ammon.* h. v. εἰ δὲ μήγε κ. τ. λ., alioqui nulla virtutum vestrarum a Deo reportabitis praemia, v. 5, 46.

2. ποιεῖν ἐλεημοσύνην est, *liberalitatem exercere erga inopes, stipem iis dare*, vt *Tob.* 12, 10. *Sap.* 35, 2. μὴ σαλπίσσης ἐμπροσθεν σου] *ne tuba cani ante te cures.* Plures interpretes haec verba proprie accipiunt atque contendunt, Phariseos stipem pauperibus daturos, buccinatoribus vsos fuisse, non modo vt pauperes ad stipem accipiendam concurrerent, sed etiam vt spectandi gratia po-

puli multitudo conflueret. v. *Wolfius* in *Curis* et *Koecherus* in *Anal.* ad h. l. Hanc vero sententiam suam argumentis non satis firmis et grauibus muniunt, nec huius ritus indicium nusquam in veterum Hebraeorum monumentis occurrit. Prouocant inter alia ad locum ex *Gemara Hierosol.* ad *Cod. Demai* fol. 23, 2. *collectores eleemosynae non proclamant die festo, sicut die communi.* Sed illo loco sermo est de collectore eleemosynae, non de ritu Pharisaeis solenni ac proprio, nec additur buccina signum datum esse. Multo minus probanda est eorum sententia, qui verba *μὴ σαλπίσσης* ad ipsos mendicos tuba canentes referunt, hoc sensu: ne mendicos, stipem abs te petentes, tuba canere finas; scilicet quoniam hodie solent in Oriente mendici stipem petentes tuba canere. v. *Niebuhr Reisebesch.* Th. I, p. 181. Itaque rectius alii verba nostra improprie dicta accipiunt. Nempe *σαλπίζειν* prop. notat *Φωνεῖν διὰ σάλπιγγος*, tuba, vel buccina canere, nam Alexandrini *ἡψ*, buccinam, et *ἡψ*, tubam, vertunt *σάλπιγγα*. Tuba populus conuocabatur, v. *Iudd*, 6, 34. *I Sam.* 13, 3. vnde *σαλπίζειν* translatum est etiam ad eos, qui magno cum strepitu et ostentatione aliquid faciebant, qui virtutem suam iactabant insolentius. vt h. l.; quo sensu etiam ap. *Cic.* ad *Diu.* 16, 21. *buccinator existimationis* dicitur is, qui alicuius laudes pervulgat. *Achill. Tat.* 8. p. 507. *ὑπὸ σάλπιγγι καὶ κήρυκι μοιχεύεσθαι*, simili modo legitur. Itaque verba *σαλπίζειν ἔμπροσθεν ἑαυτῶν*, in proverbii consuetudinem tum abiisse videntur, vt recte iudicauit *Schottus* in *Adagg. N. T.* p. 8. atque h. l. sensus eorum esse: noli populum liberalitatis tuae testem quaerere. Caeterum addita verba *ἔμπροσθεν σε* aperte docent, *σαλπίζειν* non vt Neutrum, sed vt Actiuum accipi debere, vid. 5, 45. h. e. buccina alios canere iubere, iubere per alios aliquid vulgari. οἱ ὑποκριταὶ] *ὑποκρίνεσθαι*, *simulare*, 2 *Macc.* 5, 25. 6, 21. *ὑποκριτής*, *simulator*, *Sir.* 33, 2. A Graecis *ὑποκριταὶ* proprie dicebantur actores. *Hesychius*: *ὑποκριτής*, ὁ ἐν τῇ σκηνῇ ἀπο-

κρινόμενος. Hinc cum actores, ludii, alienas partes agant, translatum est hoc nomen ad simulatores, qui alii intus sunt, alii extrinsecus se gerunt et haberi cupiunt; h. l. 15, 7. 16, 3. ita vocantur Pharisei eorumque affeclae, quia volebant videri virtutis nominatimque liberalitatis studiosi, cum tamen vanam tantummodo gloriam in virtute et liberalitate sequerentur. ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις] ῥύμαι, *vici, plateae*, vt תִּיבִיחַ, Ies. 15, 3. quod οἱ ὁ· vertunt ῥύμαι, quas reliqui interpp. Graeci πλατείας nominant. Per συναγωγὰς non possunt intelligi *synagogae* proprie sic dictae, vid. not. ad 4, 23. neque enim publice in synagoga orare, aut eleemosynas dare, vnquam solorum hypocritarum fuit, vt recte monuit ad h. l. *Wolffius*; sed συναγωγὴ indicat quoque *conuentum quemlibet*, et cum per ῥύμας significantur loca: necesse est vt συναγωγὰ explicetur de locis, in quibus conueniunt homines, de locis publicis. ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, *vt laudibus extollantur ab hominibus, sermonibus hominum celebrentur*, Luc. 4, 10. ἀπέχῃσι τὸν μισθὸν αὐτῶν] *habent, receperunt mercedem suam*, nempe laudes hominum, neque a Deo vanae liberalitatis suae praemia expectare possunt. Cic. Tusc. 2, 26. *Mibi quidem laudabiliora videntur omnia, quae sine venditatione, et sine populo teste fiunt*, — *nullum theatrum virtuti conscientia maius est.* ἀπέχειν, *habere*, Phil. 4, 18. Luc. 6, 24. 16, 25. Gen. 43, 23. id. qd. ἀπολαβεῖν· v. Suidas h. v. *Gatzackerus* ad Antonin. 4, 49. p. 135. *Loesnerus* ad h. l. et *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 12. f. quae quidem verbi significatio cum orationis seriei apprime conueniens sit, non necesse est, vt cum *Knachtbullo* et *Boltenio* ἀπέχειν explicetur, *impedire, arcere, prohibere, delere, perdere*, quo significatu verbum Syr. et Chald. ܠܬܝܢ in Pael et Aphel. et Coni. Arab. sec. et quarta occurrit.

3. 4. Prouerbialem locutionem continet, cuius sensus est: liberalitatem exerceas clam omnibus. v. *Schot-*

ius de Adagg. N. T. p. 11. et Gatackerus ad Antonin. 5, 6. ἀριστερά — δεξιὰ scil. χεῖρ· qua ellipsi etiam ap. scriptt. Graecos nihil frequentius. — 4. ὅπως ἢ σὺ ἢ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ, ut adeo liberalitas tua sit clam omnibus, ἐν τῷ κρυπτῷ, clam, קְהָלָה, Pl. 139, 15. vbi οἱ ὁ· ἐν κρυφῇ. Symmachus, ἐν τῷ κρυπτῷ. ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, quem nihil fugit eorum, quae clam omnibus fiunt. ἐν τῷ κρυπτῷ positum est pro, τὰ ἐν κρυπτῷ, vt 22, 30. ἄγγελοι ἐν ἔρανῳ pro οἱ ἐν ἔρανῳ· quomodo et Hebr. קָרְנַם haud rarenter omittitur. ἀποδώσει σοι ἐν τῷ Φανερώ] verba ἐν τῷ Φανερώ, quo antitheto Iudaeis solenni, v. Schoettger. Hor. Hebr. ad h. l., omnino oratio elegantior et grauior fit, in pluribus codd. defunt. Griesbachio iudice, ἐν τῷ Φανερώ in vulgatis edd. v. 4. 6. 18. recurrens, semel a Matthaeo, nempe v. 6. scriptum est, et bis a librariis intrusum, vt ter repetitum ἐν τῷ κρυπτῷ haberet, quod ipsi opponeretur. vid. eum in Commentar. Crit. ad h. l. Sensus autem horum verborum est: Deus beneficiis te ornabit, quae occurrant in oculos, quae veniant in notitiam omnium. ἐν τῷ Φανερώ, palam, in hac et in altera vita, coll. v. 6. et Luc. 14. 14. vbi quoque liberalitas commendatur, atque verba leguntur haec: ἀνταποδοθήσεται σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

5. Non tantum ab eleemosynis, verum etiam a precibus, omnem ostentationem abesse Christus voluit. καὶ ὅταν προσεύχεσθε, ἢ ἔσεσθε, quam lectionem plures codd., verss., patr. tuentur, haud dubie vera lectio est, pro qua Grammatici, cum in antecedentibus et sequentibus singularem numerum positum viderent; καὶ ὅταν προσεύχη, οὐκ ἔση, reposuerunt. Pro Φιλῶσι ἐν — ἐσῶτες προσεύχεσθαι cod. Cantabrigiensis habet: Φιλῶσι σῆναι ἐν — ἐσῶτες καὶ προσευχόμενοι· alii codd. omittunt ἐσῶτες, alii pro προσεύχεσθαι exhibent προσευχόμενοι vel προσευχονται· Scilicet Hebraei verbum קָרַן, stare, simpliciter ponere solent, ita, vt sit, orare, preces facere, vt Ier.

15, 1. coll. 14, extr. add. Gen. 18, 22. vbi in textu legitur: *Abrahamus stabat coram Deo*, quod Chaldaeus interpretres vno verbo reddidit, *orabat*. vid. *Wetstenius* ad h. l. Itaque cum *Griesbachio* arbitror, legendum esse: *Φιλεῖσι ἐν — πλατειῶν, ὅπως κ. τ. λ.* et lectiones *ἐσῶτες, προσεύχονται, προσευχόμενοι*, e Marc. 11, 25. Luc. 18, 11. marginibus codd. tanquam interpretamenta adscriptas, a librariis in ordinem fuisse receptas. *Φιλεῖσι]* *libenter solent* preces facere. *Hesychius*: *Φιλεῖ, εἰωθεῖ* verbum enim *Φιλεῖν* infinitiuis additum, notat, *solere*, adiuncta haud raro notione libentiae. Ita quoque Hebraei vsurpare solent *נָחַם*, Ies. 56, 10. al. Graeci scriptores *Φιλεῖν*, v. Soph. Ai. 1014. Electr. 916. *Vecbnerus* *Hellenol.* 2, 2. p. 198. *Palaietus* ad h. l. et *Fesselius* *Aduers. Sacr.* 2. p. 441. f. et Latini, *amare*, Horat. Carm. 3, 16. 9. *ὅτι, quippe*. Vocabulum *συναγωγῇ* eodem sensu recurrit, quo legebatur supra v. 2. nempe de locis publicis, in quibus magna hominum multitudo convenire solet; quam interpretationem confirmant etiam adiecta verba: *ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν*, quibus significantur, *anguli, loca ubi semita desinit et se quasi diffindit, atque in alias semitas vertit*, Lat. dicuntur, *biuia, triuia, quadriuia*; cuiusmodi in locis frequentia hominum maior esse solet, vid. *Olearius* ad h. l. *ὅπως ἂν Φανῶσι]* particula *ἂν* in codd. nonnull. omissa, recte se habet, et obsequens *Φαν.* a librariis facile potuit omitti, a quibus omissa est etiam in codd. quibusdam seq. particula *ὅτι, forte*, quia v. 2. non addita legitur.

6. *ταμιεῖον* respondet Hebr. *תִּבְיָן*, i. *coenaculum* in superiore parte aedium, a reliquis aedibus seiunctum, secessibus apud Orientales destinatum. v. *Warnekros* *Hebr. Alterthümer* p. 29. et *Faber* *Archaeologie d. Hebr.* p. 442. Iudaei in hac aedium parte precibus vacare solebant; v. *Vitringa* de Synagoga 1, 1. 6. p. 151. intelligitur ergo *oratorium priuatum*. Deus dicitur *ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ* scl. *ὦν*,

vel βλέπων et βλέπων (τά) ἐν τῷ κρυπτῷ, quatenus scit et obseruat etiam ea, quae clam, atque remotis arbitris, fiunt. Sed articulus τῷ ante ἐν τῷ κρυπτῷ in codd. nonnull. omittitur; recte, opinor. Nam ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ otiosum fere est, cum sequatur ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ. cohaerent potius verba ἐν τῷ κρυπτῷ, vt vel v. 4. satis perspicue docet, cum verbo προσευξάμην, vnde et interpres Vulgatus verba haec expressit: *ora patrem tuum in occulto*. Epictet. Arrian. I, 14. ὅταν κλείσητε τὰς θύρας, καὶ σκότος ἐνδον ποιήσητε, μέμνησθε μηδέποτε λέγειν, ὅτι μόνοι ἐστέ· ἔδὲ ἐστέ, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐνδον ἐστί. Caet. ἀποδίδωμι notat etiam, *do, largior*, Hebr. יתן, Exod. 5, 18. Sir. 33, 15. h. l. *exaudio*. Mechilta fol. 40. 1. *Tu clamas ad me in occulto, ego vero exaudiam te in propatulo*.

7. 8. προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε] *nolite precibus uti verbosis*. De verbi βαττολογεῖν origine et significatione variae sunt interpretum sententiae. v. Stolbergius de Soloecism. p. 365. is. Suiceri Thes. Eccl. h. v. Deylingii Obff. S. P. 3. p. 267. Casaubonus Exercitt. Antibarb. 14, 8. Dougltaeus Analect. Sacr. P. 2. p. 10. Fullerus Miscell. Sacrr. 2, 16. Wetstenius ad h. l. et Michaelis Diss. de Battologia. Gotting. 1753. in Syntagm. Commentatt. P. 2. p. 57. Alii nimirum originem illius deducunt a verbo שׁוּט, *effutivit, copiose eructauit*, quo forte Matthaeus vsus est. Rectius vero plerique verbi βαττολογεῖν (quo interpres Matthaei Graecus vsus est) originem quaerendam esse praecipiunt in Graecia, atque deriuandam a Batto quodam, poeta inepto et loquaci. Suidas: βαττολογία· ἡ πολυλογία, ἀπὸ Βάττου τινὸς μακρὸς καὶ πολυσίχης ὕμνος ποιήσαντος, ταυτολογίαν ἔχοντος. Alberti Gloss. N. T. p. 202. μὴ βαττολογήσητε· Βάττος ἦν Λίβας τὸ γένος Κυρηναῖος αἰπόλος ἢ ποιμὴν ὕθλος καὶ σωμύλος, παρ' ὃ τὸ βαττολογεῖν καὶ ὕθλειν. In libris Graecis, qui ad nostra tempora peruenerunt, hoc verbum non legitur, illud tamen in vsu fuisse, patet etiam exinde, quod

Hesychius βαττολογία explicat ἀργολογία, ἀκαιρολογία et Gloss. vett. βαττολάλος, garrulus. Quam potestatem βαττολογεῖν h. l. obtineat, addita verba: δοῦναι ὅτι κ. τ. λ. satis superque docent. Ex iis enim apparet βαττολογεῖν significare, loquacem, verbum esse, eandem rem pluribus verbis repetere, atque adeo respondere verbis πολυλογεῖν (hinc Suidas: βαττολογία· πολυλογία) et δευτερεῖν, quod verbum hoc sensu extat ap. Sirac. 7, 14. μὴ δευτερώσης λόγον ἐν προσευχῇ σου· noli in precibus tuis verbosus esse. πολυλογία est Hebr. מְרַבֵּן בֵּן, quam vocem Alexandrini, Prou. 10, 19. exprefferunt πολυλογία, sed Eccles. 5, 3. πλεῖθος λόγων. Ita quoque loquax vocatur πολύμυθος Homer. Odys. β', 200. ἐν est propter; Hebr. כ Deut. 9, 4. 5. reddiderunt διὰ, sed Ion. 1, 14. per ἔνεκεν, et 1 Sam. 28, 10. 3, 13. exprefferunt per ἐν. — 8. ὁμοιωθῆναι, imitari garrulitatem barbarorum; Hebr. מִדְּבָרִי, Ez. 31, 18. 32, 2. id. qd. γίνεσθαι ὡς v. 16. εἶναι ὡς v. 5. μιμητήν τινος γίνεσθαι, Eph. 5, 1. Mens igitur atque sententia Christi haec est: in precibus faciundis ab omni verbositate abstinete, nec imitamini barbarorum exempla, quibus persuasum est, multis verbis argumentisque opus esse ad informandos et exorandos deos. Etenim Deus, quem nihil latet, priusquam preces adhibeatis, scit, quibus rebus egeatis. Similis locus Terent. Heaut. 5, 1. 6. Obe, iam desine deos, vxor, gratulando obtundere — Illos tuo ex ingenio iudicas, ut nihil credas intelligere, nisi idem dictum est centies.

9. Precandi formula hoc loco obuia, est eadem, quae Luc. 11, 1. sqq. legitur, id quod Matthaei et Lucae in ipsis verbis ac sententiarum ordine consensus satis perspicue docet. Matthaeus autem in descriptione illius formulae, plenius et accuratius Christi sententias et verba reddidit; Lucas, more suo, omnem formulam breuius exhibuit. v. Weisténii, Griesbachii N. T. Quamnam vero occasione Iesus hanc formulam proposuerit, di-

ligentius notauit Lucas l. c., nempe postquam discipulorum aliquis Christum rogarat, vt discipulos orare doceret. Matthaeus igitur, qui in commentariis suis perquam frequenter nullam temporis rationem habere, vid. not. ad c. 5., imo diuersis temporibus dicta complecti solet, hanc precum formulam, data opportunitate, orationi montanae inferuit. — Varias in hac precandi formula occurrere voces, quibus Iudaei illius aetatis, suis in precibus vti consueuerint, ostenderunt *Lightfootus* in Hor. Hebr. et Talm. *Schoettgenius* Hor. Hebr. ad h. l. *Vitringa* de synagoga p. 292. et *Wetstenius* ad h. l. Ac sapienter quidem Iesus, discipulos orare docens, precandi formulas Iudaeis vsitatas respexit, et voces nonnullas in illis occurrentes retinuit, cum sic discipulorum aures, non tanquam re noua offenderentur, imo potius eorum animi caperentur institutorum vetustate, qua ipsi nihil haberent carius. Neque tamen adstipulari possum iis interpretibus, qui opinantur, Iesum hanc precandi formulam omnem ex variis Iudaeorum precibus concinnasse, v. *Wolfius* et *Koecherus* ad h. l. neque adeo *Moellero*, qui in *Augusti theol. Monatschrift* für d. J. 1801, p. 23. sqq. suspicatur, septem huius formulae sententias referre eadem verba, quibus incepissent tunc temporis solennes Iudaeorum precandi formulae, quas precandi formulas Iesus loco aliarum precum verbositate et prolixitate insignium suis commendasset. Consensus enim, si formulae illae a *Lightfooto*, *Schoettgenio*, *Vitringa*, *Wetstenio* allatae, cum hac nostra accuratius comparantur, non est tantus, vt exinde colligi possit id, quod illi interpretes inde colligere volunt, et exempla allata respiciunt potissimum partem huius formulae priorem, non ea quae v. 11. fs. leguntur.

Varia quoque disputata sunt ab interpretibus de consilio, quod Iesus in proponenda hac precandi formula secutus sit. Alii nimirum arbitrati sunt, Iesum discipulis suis propriam ac solennem formulam praescribere vo-

luisse, quam ipsis verbis, ipsoque eorum ordine seruato, sequerentur. Rectissime vero obseruauit *Noësseltus* in *Obss.* ad orationem dominicam (insertis eiusd.) *Exercitt. Sacrr.* p. 2. fs.) p. 41. Lucam non plures sententias hac in oratione praetermissurum fuisse, si, quod in formula solenni exspectatur, easdem omnino sententias, eaque ipsa verba seruanda putasset; nec discipulos tam hebetes atque rudes sermonis fuisse, vt ne verba quidem reperire potuerint, quibus vbiuis obuia, et sensus omnibus Dei cultoribus communes, redderent, vt doceri v. c. debuerint, si vellent petere, vt omnes Deo obsequerentur, his verbis vti: *fiant, quae velis, in coelo et terra.* Alii, vt *Schulzius* in *Anmerkk. über Michaelis Anmerkk.* ad h. l. p. 45. sq. orationis cohaerentiam et continuationem nullam videntes, putarunt, continere hanc Christi orationem, singulorum exemplorum quendam quasi cinnam, quibus docere voluisset Iesus, quomodo, quae animo sentiremus, Deo proponere deberemus. Aptam vero omnium orationis partium cohaerentiam vberior demonstrabit illius explicatio. Amiciss. *Pfankuchius*, *über die Gebetsformel der Messiaschüler*, in *Eichbornii Allgem. Bibliothek d. bibl. Literat.* B. 10. p. 846. fs. statuit: conceptam hanc precum formulam, a Christo discipulis suis traditam, potius *symbolum*, *archetypum* quasi, nouae reipublicae sacrae dici debere, in quo, externa precum forma adhibita, partim proprie, partim per imagines, more Orientis, exprimatur laetissima et certissima spes, fore, vt proxime instet tempus, quo Deus effecturus sit finem omnium bonorum, qui contineatur vera emendatione animorum hominum, qua, tanquam vna lege, Deo dirigente, digni sint liquidissima felicitate, huiusque participes futuri. Istam vnam et summam cogitationem verorum bonorum contineri quatuor, quae in hac oratione legantur, sententiis primis, quintam autem et sextam cum septima coniunctam, de remouendis huius rei impedimentis et obstaculis loqui, atque sic vnam quasi ide-

am per hanc omnem formulam regnare. Disputauit contra *Pfankuchium Noesseltus* in libello supra laudato, monuitque, hanc formulae faciem et adspectum, sumtum magis esse, quam idoneis rationibus confirmatum. Argumenta a *Noesselto* ad *Pfankuchii* sententiam refellendam prolata, sunt fere haec: a) non apparet, cur necesse sit statuere, vnum veluti principium per vniuersam hanc Christi formulam regnare, vnamque eandemque rem multifariam esse expressam; cur minus conueniat cum modo precandi Iudaeis vſitato, varia coniunctim ad Deum deferre, quam eadem aliis verbis et imaginibus repetere? b) Non apparet, cur Christus discipulis suis symbolum tradiderit et confessionem, cum *precum formulam* diserte e discipulis quidam flagitauerit. c) Huius generis formulae precum, etiam Iohannis baptistae quaedam, v. Luc. II, I., inter Iudaeos ferebantur, confessionis exempla nulla. d) Si Iesu consilium fuisset, vt discipulis adumbraret *regnum coeleste*, sententiam, *adueniat regnum tuum*, primo loco posuisset. e) Formula plana satis atque perspicua: *panem nostrum da nobis hodie*, illa sententia admissa, perquam obscura redditur. f) Christus ipse Matth. 6, 7. 8. discipulis suis interdixit, ne loquaces essent atque verbosi in precibus fundendis, plane ergo improbabile est, eum ipsum in formula, quae exemplo aliis in orando esse deberet, eandem rem toties, adhibita aliqua verborum varietate, repetiisse. — Itaque adstipulor *Noesselto*, statuenti, Iesum h. l. non tam formulam quandam praescribere voluisse, quam potiora enumerare, quae sectatoribus suis a Deo essent efflagitanda. Caeterum dixit quidem Iesus hanc orationem proxime discipulis suis, vt e Luc. II, I. cognoscitur, neque tamen negandum, bene eam a christianis retineri, seruarique ipsa quoque verba quae praeiuit, dummodo ea recte intelligantur. vid. *Noesseltus* l. c. p. 41. et *Pottus* de natura et indole orat. montanae p. 20.

A Deo tanquam omnium bonorum auctore et largitore principium est, ad eum virtus christiana omnia refert. Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς ἔθρονοις, *Deus Optime Maxime, potentissime et benignissime*, v. ad 5, 16. 35. Non plane contemnenda est Olearii in Obsl. ad h. l. p. 177. fs. obseruatio, Deum propterea h. l. a Christo dictum esse *patrem coelestem*, vt viderent sectatores ipsius ad Deum preces se mittere posse vbique, cum Iudaei opinarentur, a Deo non exaudiri preces, nisi fierent in templo Hierosolymitano, certe ita, vt is, qui preces faceret, os conuerteret ad plagam eam, vbi nossent templum esse. ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου] *nobilitetur nomen tuum, precamur, vt omnes homines numen tuum nobilitent*, quae quidem verba curatius illustrantur sententiis, quae proxime sequuntur. ἅγιος, שׁיִק, vocatur Deus, quatenus est *veneratione dignissimus*, Luc. 1, 49. Ies. 6, 3. ἁγιάζειν est *venerari Deum*, 1 Petr. 3, 15. vt שׁיִק Ies. 8, 13. vnde et Phavorin. ἁγιάζε· σέβει. Coniungitur porro ἁγιάζεσθαι de Deo vsurpatum cum verbo μεγαλύνεσθαι, v. Ezech. 38, 23. coll. Sir. 36, 4. et Ies. 5, 6. שׁיִק Alexandrini expresserunt δοξασθῆναι, quo ipso verbo etiam nostrum ἁγιάζεσθαι explicuit Chrysost. Homil. 19. ἁγιασθήτω· τὸ εἶ· δοξασθήτω· Iam in literis sacris δοξάζειν τὸν θεόν, *illustrare, nobilitare Deum*, dicuntur ii, qui cognita Dei voluntate agunt id, quod huic voluntati atque consilio Dei consentaneum est, v. Act. 13, 48. 1 Petr. 4, 16. add. Noesseltus in Opuscul. T. 2. p. 14. Exercitt. sacrr. p. 12. sqq. et Deus dicitur ἁγιάζεσθαι s. δοξάζεσθαι, *nobilitari*, (Cic. Tusc. 1, 15.) *illustrari*, ab hominibus, recta diuinae voluntatis cognitione et obsequio, quam quidem vim huic voci inesse, praeter locos modo allatos, docet etiam Ioh. 15, 8. et hanc potestatem etiam h. l. verbis ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου tribuendam esse, sat clare demonstrant sententiae, quae hanc nostram excipiunt. ὄνομά σου, i. tu, ὄνομα enim, vt שׁיִק, nominibus Dei iunctum, facit periphrasin, v. Mal. 1, 14. coll. Act. 3, 16.

Ies. 29, 23. vnde et Ez. 36, 23. ἁγιάσω τὸ ὄνομά μου et ἁγιασθήναι με tanquam synonyma permutantur. Ad verba autem ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, subintelligi debet διὰ τῶν ἀνθρώπων. *Pfankuchius* verba nostra interpreta-
tur: *Impios puniendo, cultores tuos felices reddendo, sancti-
tatem tuam demonstra!* hanc enim, monet, diuinae san-
ctitatis demonstrationem expectatam esse sub initiis τῆς
βασιλείας τῆς Θεῆς, coll. 2 Thess. 1, 4. sc. subintelligit
praeterea h. l. διὰ σουτῶν quae ellipsis salua interpreta-
tione a nobis supra proposita, locum habere posset. Quic-
quid enim, vt scite obseruauit *Noesseltus* p. 17, Deus
agit ad suum de hominum salute perficiendum consilium,
suamque gloriam illustrandam, utitur sane libera homi-
num voluntate, quo fit, vt, cum homines vera pietate
Deum colant, ipse Deus auctor huius pietatis hominum
recte dicatur. Sed quo minus cum *Pfankuchio*, et *Paulo*,
(qui in *f. Krit. Kommentar* ad h. l. etiam de voluntatis di-
uinae sanctitate sermonem esse putat,) faciamus, atque
maiestatem diuinam in has angustias compellamus, impe-
diunt vel addita verba: πᾶτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς,
et ipsa orationis series.

10. ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου] *adueniat regnum tuum!*
cum Christus sua doctrina auctor fuerit verae in Deum
pietatis, rectaeque Dei cognitionis, e qua, tanquam ex
vberissimo fonte purior Dei cultus promanabat; perquam
apposite h. l. additur: *regnum Dei ad nos deferatur.* Iam
constat, βασιλείαν τῶν ἐραυνῶν saepius significare ipsam
religionem diuinam, ipsam Christi doctrinam, illiusque pro-
pagationem, vid. not. ad 3, 2. et hoc ipso sensu haec vox
h. l. posita est. Illo vero tempore, quo Iesus haec verba
proferebat, iam dudum homines doctrina sua imbuere
coeperat. Itaque per se intelligitur, sensum horum ver-
borum esse: doctrina tua maiora et laetiora inter homi-
nes incrementa capiat! Nobilitatur autem Deus et pro-
pagatione doctrinae christianae, et huius doctrinae obse-

quo, Matth. 7, 21. hinc additur: γεννηθήτω τὸ θέλημα
 σ8, ὡς ἐν ἑρᾶνῳ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς] *conformant sese, ut in
 coelo genii, ita in terris homines ad tuam voluntatem.* His
 ergo precibus iunctis, non eadem declarantur, sunt po-
 tius sententiae, coniunctissimae quidem, attamen diuer-
 sae. Nam non eo, quod doctrina Dei propagatur, aut
 quod sumus in numerum sectatorum Christi relati, statim
 etiam diuinae voluntati conuenienter agimus. ὡς ἐν
 ἑρᾶνῳ intelliguntur *genii coelestes, angeli*, v. Luc. 15, 7.
 10. et Iudaei Deum regem ipsorum supremum, magna
 geniorum caterua stipatum sibi cogitabant, quorum mi-
 nisterio ad exsequenda sua mandata vteretur, v. ad Matth.
 18, 10. ὡς — καὶ positum est pro ὡς — ἕτως, more He-
 braeorum, qui 7 post 3 aut 7777 ponere solent, v. Num.
 1, 19. Ies. 53, 7. quo posteriori loco Alexandrini ver-
 tunt οὕτως, sed priori καὶ. Neque vero haec loquendi ra-
 tio Graecis scriptoribus insolens est. v. Xen. Mem. 2, 2.
 2. Thucyd. 8, 1.

II. Iubebat Iesus discipulos suos a Deo petere,
 et quae ad animum, et quae ad corpus tuendum pertine-
 rent, atque ita eos quoque edocere volebat, nimiam de
 vita sustentanda sollicitudinem et curam abiiciendam, et
 in Dei prouidentia spem esse reponendam, coll. v. 33.
 hinc adiciebat: τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπίσσιον δὸς ἡμῖν σή-
 μερον. *da nobis hodie ad vitam tuendam necessaria.* ἄρτος,
 vt voc. 377, non tantum *panem*, sed omnino *victum* indi-
 care, tralatitium est. Sic legitur v. c. Prou. 30, 8. 377
 377, vbi Aquila ἄρτος ἀντιβασμῶν. Symmach. δίαίτα ἰνα-
 νή. Alex. τὰ δέοντα καὶ αὐταρκή. Vulg. *victui meo necessa-
 ria.* In explicanda autem voce ἐπίσσιος vehementer in-
 terpp. inter se disident. cf. *Wolffius* in *Curis* et *Wetste-
 nius* ad h. l. *Suicerus* Thes. Eccl. h. v. *Stolbergii* Exercitt.
 L. Gr. p. 220. *Salmasius* de Foenore Trapezit. p. 812. f.
Toupius Opuscc. P. 2. p. 114. fs. *Albertius* ad h. l. et
Fischerus de Vit. Lexx. N. T. p. 317. fs. Alii nimirum
 arbi-

arbitrantur, ἐπίσσιος, quod praeter hunc locum et Lucae l. l. nuspiam legitur, e verbi ἐπειμι participio ἐπίσσαι effictum atque formatum esse. Comparant formulam ἐπίσσαι ἡμέρα, *sequens dies*, Act. 7, 26. 21, 18. ἐπίσσιος respondere aiunt Hebraico voc. מחר, quod Hieronymus in Euangelio secundum Hebraeos inscripto, se reperisse profiteretur, atque adeo ἄρτος ἐπίσσιος vt מחר לחם explicandum esse praecipiant: *victum crastinum, victum crastini diei, i. quo nobis ad tuendum corpus opus est crastino die.* Ita praeter alios Fischerus l. l. Noesseltus vero, cum ἐπιέναι proprie significet, *ad manus s. in promptu esse*, vertit: *victum semper paratum da nobis hodie.* Alii, vt Paulus in Krit. Komment. ad h. l., explicant: *victum futuri temporis i. victum quotidie necessarium da nobis hodie*, et observant: vocem ἐπίσσαι ἡμέρα non tantum *diem crastinum*, sed omnino etiam *tempus instans*, notare.

Alii ἐπίσσιος deducunt ab ἑσία. Vocabulum ἑσία notat *substantiam, vitam*, vnde etiam cum βίος, ita tamen vt *opes, facultates* significet, commutatur Luc. 15, 13. 30. add. Tob. 14, 13. Illa igitur deriuatione admissa, ἄρτος ἐπίσσιος explicandum est: *victus ad substantiam, ad vitam tuendam necessarius, i. victus quotidianus*, id. qd. ὁ κατ' ἡμέραν βίος Eurip. Electr. 235. ἡ κατ' ἡμέραν ἀναγκαῖος τροφή Heliodor. 6. p. 284. ἡ ἐφήμερος τροφή Iac. 2, 15. atque hunc in modum interpretatus est haec verba Theophylactus, ἄρτον ἐπὶ τῇ ἑσίᾳ καὶ συσάσει ἡμῶν αὐτάρκη et Syrus interpres: *da nobis panem necessitatis nostrae quotidie*, quin et ipse Hieronymus Opp. f. 10. b. T. 9. Basil. expressit ἄρτον ἐπίσσιον *panem supersubstantialem*. Auctor Etymol. M. ἐπίσσιος ὁ ἐπὶ τῇ ἑσίᾳ ἡμῶν ἀρμόζων. Suidas: ἐπίσσιος ἄρτος, ὁ ἐπὶ τῇ ἑσίᾳ ἡμῶν ἀρμόζων, ἢ ὁ καθημερινός. vbi v. Kusterus. Commendat hanc interpretationem etiam linguae analogia, nam v. c. ἐπιλήνιον est, quod ad torcular pertinet, ἐπιτάφιον, quod ad sepulturam pertinet. Salmasius quidem, Scaliger, alii-que monuerunt, ἐπίσσιος non posse deduci ab ἑσία, quod

tunc dicendum esset ἐπ' ὅσιος. Sed, vt iam dudum alii recte monuerunt, non desunt exempla, in quibus iota ex ἐπὶ in compositis, ante vocalem, aut diphthongum sequentem retinetur, vt ἐπιεικὴς, ἐπίορκος, ἐπιάλλω etc.

Verum enimvero quaecunque demum ex interpretationibus vocabuli ἐπιούσιος hactenus prolatis admittatur, non intelligitur, quare Matthaei Graecus interpretes et Lucas, vocabulo plane inusitato et nouo vsi sint? quidni, si in Archetypo תַּנְחֵם extitit, vt nonnulli volunt, hoc nomen per μέλλων, ἐπερχόμενος, aliudue simile verbum tritum et vsitatum expresserint? Itaque valde nobis arridet coniectura a *Pfankuchio* l. l. proposita. Animaduertit nimirum V. D. in lingua Aramaea verba תַּנְחֵם יְיָ יִקְרִי re- spondere verbis ὁ ἄρτος ἐπὶ οὐσίαν, i. panis ad sustentationem, victus ad vitam tuendam, necessarius; in scriptura autem continua & facile potuisse mutari in ο, vel sciolum, qui pro adiectiuo habuisset, et scribendi vitium commissum, suspicatus esset, pro ΑΡΤΟΝΕΠΙΟΥΣΙΑΝ scripsisse ἐπιούσιον.

Improprie etiam plures verba nostra ceperunt, et vario modo explicuerunt. v. *Wolfius* in *Curis* ad h. l. In his nominandus quoque est *Pfankuchius*, qui verba nostra interpretatur hunc in modum: *da nobis panem promissum, vere nos sustentantem, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τὸν ἀληθινόν*, Ioh. 6, 32. i. e. fac nos participes felicitatis ciuium regni Messiani. Ad confirmandam hanc sententiam suam V. D. his potissimum argumentis vsus est: a) nimis praecipitem transitum a rebus ad animum pertinentibus, eos facere, qui haec verba proprie interpretentur. b) Iudaeos felicitatem in regno Messiano expectandam cum coena et conuiuio comparare solitos esse, vid. Matth. 8, 11. Luc. 14, 15. Apoc. 2, 17. et Iesum ipsum quoque se propterea nominaſſe τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ Θεοῦ, τῆς ζωῆς Ioh. 4. Sed, vt recte contra monuit *Noesseltus*, quidni licuerit Christo, praeceptis ad animorum salutem pertinentibus, immiscere etiam ea, quae contra-

riam plane spei in Dei prouidentia ponendae sollicitudinem de vita sustentanda ex animis Apostolorum euellent, praesertim cum Apostoli, in graui isto propagandae religionis christianae negotio, rei domesticae nullam prorsus curam habere possent, ac deberent? Nec profecto diuinando Christi discipuli, huius sensus obscuritatem assequi poterant, cum vel ipsum additum *σήμερον*, *hodie*, siue ut ap. Luc. legitur, *καθ' ἡμέραν*, *quotidie*, doceat, non esse cogitandum de futuro in coelis gaudio, sed de victu quotidiano; neque illam epularum laetitiam Christus iis, his in terris, sed ipsis aliquando in coelum aduectis promisit, v. Noeffeltus p. 34.

12. Ad vitiorum declinationem Christi oratio sese conuertens, ea vel iam admissa spectat, vel imminet christianis. Illa quae semel admissa cum dolore sentiuntur, nec fieri infecta possunt, hactenus deleri precibus iubet, ut Deum de eorum condonatione rogemus, qui et auertere poenas, et beneuolentiam suam conseruare nobis queat; caetera, hoc est futura, praeuerti deprecando, ne libidinis blanditiis, quibus difficile est obistere, auferamur. Sunt verba Noeffelti l. l. p. 45. καὶ ἄφεσ ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν κ. τ. λ.] *condona nobis peccata in te nostra, sicut et nos condonamus iniurias nobis illatas earum auctoribus.* ἀφιέναι respondet verbo Chald. et Syr. ܠܫܐ, quod non modo valet: *dimittere, relinquere, sinere*, sed etiam *condonare, remittere*, et tunc ei fere iungitur ܕܝܢ, ὀφείλημα, v. Buxtorf. Lex. Talm. h. v. atque sic etiam h. l. ἀφιέναι notat, *condonare, remittere*, Hebr. ܠܫܐ, ut ap. *Τοὺς ὁ* Ps. 25, 18. *ἄφεσ τὰς ἁμαρτίας μου* add. Num. 14, 19. Ies. 55, 7. ὀφείλημα prop. est *debitum*, et ἀφιέναι ὀφειλήματα, *condonare debita*, ut I Macc. 15, 8. *πάν ὀφείλημα βασιλικὸν ἀφίσθω σοι* add. Matth. 18, 32. coll. v. 27. deinde vero, ut ܕܝܢ et ܕܝܢ etiam de peccatis usurpatur, v. Buxtorfii Lex. Talm. p. 714. f. et Vorstius de Hebraism. N. T. p. 74. fs. hinc et ap. Luc.

11, 4. pro ὀφειλήματα legitur ἁμαρτίας, et infra v. 14. ὀφειλήματα commutatur cum παραπτώματα. Ita quoque ὀφειλέται prop. sunt *debitores*, Chald. ܐܪܝܬܐ, *chreosai*, v. Hesych. Matth. 18, 24. deinde, *impii*, *scelesti*, qui vel in Deum peccant, vel alios injuriis laedunt. v. *Vorstius* l. 1. et *Schleusneri* Lex. h. v. Caeterum ad verba τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν subintelligi debet: τὰ ὀφειλήματα αὐτῶν. nam etiam Hebr. כּוּס, *condonare*, vel simpliciter ponitur, omisso casu rei et personae, Ies. 55, 7. vel addito casu personae, omisso casu rei, v. Num. 15, 25.

13. καὶ μὴ εἰσενέγκης ἡμῶς εἰς πειρασμὸν] *nec sine virtutem pietatemque nostram tentari a Satana.* πειρασμός h. l. legitur de omnis generis peccandi illecebris, de insidiis, quas Satanas struit Christi cultoribus, ut eas a Christi partibus ad suas abstrahat. v. *Pottii* Commentar. in ep. Iacob. Excurs. 2. p. 181. fs. Eodem sensu πειράζεσθαι extat Iac. 1, 13. 1 Cor. 10, 13. Ergo μὴ εἰσενέγκης ἡ. ε. π. erit: *nec sine nos succumbere tentationi, incidere in insidias, quas nobis Satanas struit et tendit.* Sic Matth. 26, 41. προσεύχεσθε ἵνα μὴ εἰσέλθῃτε εἰς πειρασμὸν, *precamini Deum, ne intretis in insidias, quas vobis Satanas struit, ita, ut a me desciscatis.* Comparetur etiam locus Luc. 22, 31. sq. ἀλλὰ ῥύσαι ἡμῶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ] *imo nos ab insidiis eius immunes praesta.* τοῦ πονηροῦ non esse genitium neutrius generis, ut voluerunt nonnulli, ita, ut intelligantur omnis generis mala et res aduersae, sed genitium masculini generis, atque significari *Satanan*, in promptu est. Etenim Satanas etiam aliis in locis dicitur ὁ πονηρὸς, ut Ioh. 2, 13. 14. 3, 12. coll. v. 8. et Satanae, quicquid malorum esset, etiam πειρασμούς, tanquam auctori tribuebant Iudaei, et in libris N. T. omnia quae religioni christianae contraria sunt ad eum tanquam auctorem referuntur, v. Eph. 6, 11. 1 Petr. 5, 8. Luc. 22, 31. Ioh. 17, 15. Verbum ῥύσασθαι respondet Hebr. ܠܝܫܬܐ, quod construatur vel cum particula ܐܝܢ, vel cum

vel cum nomine $\gamma\eta\delta$ sequente Genitiuo vel Ablatiuo personae, v. Ex. 2, 19. al. vt sit: *liberare aliquem ab insidiis*, vi, *alicuius*, vnde $\rho\acute{\upsilon}\sigma\alpha\sigma\theta\alpha\iota$ modo copulatur cum $\epsilon\kappa$, modo cum $\epsilon\kappa$ $\chi\epsilon\iota\rho\acute{o}\varsigma$, modo cum $\alpha\pi\acute{o}$, vt h. l.; haec vero ipsa obseruatio confirmat sententiam supra propositam, τοῦ πο-
νηροῦ esse Genitiuum masculini generis. ὅτι σου ἐσὶν ἡ βασιλεία κ. τ. λ.] *tu enim es potentissimus et maximus, isque aeternus*. In vtramque partem de hac doxologia, siue Aetiologia, vt hanc enuntiationem nominauit *Bengelius* (cum afferantur causae, cur christiani sperent, se a Deo, quae petierint, impetraturos esse), disputarunt Critici. Authentiam illius euincere conati sunt, *Baumgartenius* in Diss. authentia doxologiae Matth. 6, 13. obuiae, a recentissimis oppugnationibus vindicata, Halae 1753. add. quos laudauit *Koecherus* in Anal. ad h. l. et *Matthaei* edir. N. T. ad h. l. Spuriam vero eam esse, docuerunt *Bengelius* in Apparatu critico ad h. l. *Wetstenius*, *Griesbachius*, alii. Nempe omittunt haec verba codd. Graeci, pauci quidem, sed praestantissimi, patres Latini omnes, etiam ii, qui commentarios in hanc orationem scripserunt, et singulas eius partes diligenter illustrarunt, inter quos etiam antiquissimi sunt *Tertullianus* et *Cyprianus*. *Origenes* quoque, qui omnes huius orationis sententias singulari libello ($\pi\epsilon\rho\iota$ $\epsilon\upsilon\chi\eta\varsigma$ Opp. T. 1. p. 226. fs. ed. de la Rue) pertractauit, et diserte indicauit, quibusnam rebus codices Lucae, qui doxologia semper caruerunt, a Matth. codicibus differrent, hanc vltimam formulae partem plane praeteriit, vnde patet, eam ab *Origenis* codd. afuisse. Reperiuntur quidem haec verba in verss. Syriacis tribus, (*Peschito*, *Philoxeniana*, *Hierosolymitana*,) in *Aethiopica*, *Armenica*, *Gothica*, in constitutionibus *Apostolorum*, et apud *Chrysostomum*. Sed horum testium nullus, vt *Griesbachius* in *Commentar. Crit.* ad h. l. monuit, si Syriacam *Peschito* excipias, probare potest, quarto seculo antiquiorem hanc clausulam esse, versionem autem *Peschito*, serioribus temporibus passim ad Graecos libros

iuniores, cum vulgari textu consonantes, recognitam esse. Adstipulor igitur *Griesbachio*, cui haec doxologia seculo IV. post Chr. N. e liturgiis, quae et huic orationi, et aliis precum formulis, modo hanc ipsam, modo similes doxologias subnecterent, in codices irrepsisse videtur. δύναμις, כְּבוֹדָא, *potentia*, δόξα de Deo ita poni solet, vt indicet vel virtutes Dei omnes, laude et admiratione dignissimas, vel certum quoddam earum genus, pro dicentis vel scribentis consilio, vid. *Fischerus* de vitiis Lexx. N. T. p. 368. et ita h. l. δόξα inprimis Dei benignitatem notare videtur, ita, vt δύναμις ostendat, Deum bona illa cultoribus suis largiri posse, δόξα eum bona illa pro benignitate sua precantibus concedere velle. ἀμήν legitur quidem in nonnull. libris, qui doxologia carent, sed omittunt hanc vocem etiam plures, in quibus illa extat. Haud dubie ea e consuetudine ecclesiastica (Deut. 27, 15. 1 Cor. 14, 16.) adiecta fuit, v. *Griesbach*. Est autem haec vox in fine orationis adiecta, approbantis et optantis, vnde etiam Alexandrini eam expresserunt γένοιτο, Num. 5, 22. Deut. 1. l. Suidas: ἀμήν· πεπισωμένως, ἀληθῶς, ἢ ἀντὶ τοῦ γένοιτο.

14. 15. Non semel, sed saepius Iesus discipulis et sectatoribus suis, quibus in profitenda et propaganda doctrina diuina, varii generis molestiae, calamitates ac persecutiones perferendae erant, lenitatem, pacis concordiaeque studium inculcauit. Has virtutes iis etiam h. l. commendat, et quo grauius eas iis commendet, more Hebraeorum, v. Ies. 38, 1. 3, 9. Ier. 29, 11. Deut. 9, 7. eandem sententiam affirmatiue et negatiue proponit. Neque tamen hi versus satis accurate cum proxime praecedentibus cohaerent, vnde apparere videtur, haec verba a Christo alio tempore dicta, et adiecta esse h. l. a Matthaeo ob v. 12. γάρ, de cuius particulae vsu praeter alios v. *Irmischius* ad Herodi. T. I. p. 894., h. l. redundat, vt Gal. 1, 10. al. Post verba v. 14. ὁ πατήρ ὑμῶν

ὁ οὐράνιος in codd. nonnull. addita leguntur verba, τὰ παραπτώματα ὑμῶν, quae vero verba, vt recte iudicauit *Griesbachius*, adscripta sunt haud dubie ab iis, qui orationem integram reddere vellent.

16 — 18. Sermo est de ieiuniis priuatis, vt Luc. 18, 11. Ea Iesus h. l. non omnino improbat, v. et 9, 15, se reprehendit tantum Phariseorum, qui ὑποκριταὶ dicuntur, vt v. 2. et 5, in ieiuniis instituendis vanitatem. Cf. de ieiuniis Iudaeorum et Phariseorum *Buxtorfi* Synagoga Iud. c. 14. p. 279. c. 30. p. 574; et *Drusius* ad Luc. l. l. μὴ γίνεσθε, ὥςπερ οἱ ὑποκριταί, σκυθρωποὶ] σκυθρωπὸς generatim dicitur is, cui sunt supercilia contracta, haec cum sint indices irae, morositatis, insolentiae, σκυθρωπὸς 2) est, toruus, morosus. Philo de vita Mos. I. p. 605. D. de praeceptis Mosi: καίτοι ἀνέσεις ἔχειν ἐπιτρέπόντων καὶ μηδὲν ἐπιδεικνυμένων σκυθρωπὸν, quamuis cessationes ipsi concederent, nec quicquam morositatis prae se ferrent, add. Alciphron. 3, ep. 64. et *Kypkius* ad h. l. Supercilia contracta cum sint etiam indices moestitiae, σκυθρωπὸς 3) est, tristis, moestus, nam ap. Xen. Mem. 2, 7. 12. opponitur ἱλαρῶ, et ib. 3, 10. 4. Φαιδρῶ. verba sunt: ἐπὶ ἀγαθοῖς Φαιδροί, ἐπὶ δὲ τοῖς κακοῖς σκυθρωποί. et ap. Theophr. Char. 14. σκυθρωπάσας καὶ δακρύσας iunguntur. Phauorinus: σκυθρωπὸς, συγνός, λυπηρός. Respondet Hebr. חָזָן, Gen. 40, 6. vbi Alex. habent τεταραγμένοι. Aquila: ἐμβρασσόμενοι. Symmachus σκυθρωποί. Quoniam vero ii, qui moesti sunt ac lugent, quales sunt ii, qui cibis abstinent, ora habere solent pallida, hinc σκυθρωπὸς 4) est, pallidus, חָזָן, Dan. 1, 10. vbi Theodot. vertit πρόσωπα σκυθρωπά, ora pallida et macilentia, quibus opponuntur ἰδέα ἀγαθὰ καὶ ἰσχυρά, plena et viuida. Quia denique ii, qui moesti erant, lugebant, quales ieiunantes erant, vid. ad 9, 14. illoti, incomti, squalidi, cineris conspersione maculati, vultu corrugato, apparebant, et horrorem quendam aliis incutiebant, v. 2 Sam. 12, 20. Ruth. 3, 3. Plutarch. quaest. Rom. 285.

διὸ καὶ τὴν Φλαμινικὰν ἱερὰν τῆς Ἑρας εἶναι δοκοῦσαν, νερόμισα συνθροπάζειν, μήτε λουομένην τηνικαῦτα, μήτε κοσμουμένην· vid. Kypkius ad h. l. add. Terent. Phorm. 1, 2. 56. de muliere mortem matris lugente: *Capillus passus, nuda pes, ipsa horrida, Lacrumae, vestitus turpis*; hinc συνθροπὸς 5) dicitur etiam is, cui sunt ora illota, sordibus repleta. Iam h. l. vt omnis contextus flagitat, coll. v. 17. significatur, tristitia coniuncta cum squalore, in habitu corporis et vestitu; atque adeo μὴ γιν. συνθροποὶ est, videte, ne ora prae vobis feratis lugubria et sordida. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν] deturpare enim solent vultum. ἀφανίζειν prop. est, abolere aliquid ita, vt ne vestigium eius appareat. Suidas, ἀφανίσαι. — ὅλως τὸ ἀνελεῖν καὶ ἀφανὲς ποιῆσαι· Xen. Mem. 1, 2. 58. de sepultura: τὸ σῶμα ἐξενέγκαντες ἀφανίζουσι. Arrian. Exp. Alex. 1, 9. ἀφανίσαι τὴν πόλιν, destruere urbem. Ioseph. Ant. 1, 11. 1. de vrbis Sodomitarum excidio: καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν κατασρέψασθαι, καὶ τὴν χώραν οὕτως ἀφανίσαι, ὥς μήτε φυτὸν ἔτι, μήτε καρπὸν ἑτερον ἐξ αὐτῆς ἀναδοθῆναι· add. Ael. H. V. 3, 43. Esth. 3, 6. 13. vbi v. τοὺς ὁ· et Loesnerus ad h. l. Deinde ἀφανίζειν adhibetur de iis, qui aliquid perdunt, deformant, corrumpunt, deturpant. Ioseph. Ant. 9, 3. 2. τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν διήρπασαν, καὶ ἠφάνισαν, πληροῦντες τῶν ἐκ τῶν χειμάρρων λίθων· et ap. Xen. Ephes. legitur de tormentis, quae pulchritudinem et vigorem corporis delent. v. Hemsterbus. in Obff. Misc. Vol. 3. p. 411. Valckenarius ad Eurip. Phoen. p. 132. add. Kypkius ad h. l. Hoc loco per τὸ ἀφανίζειν intelligitur *deformatio et deturpatio vultus* h. e. caput non vinctum, capillus horridus, barba non composita, vultus cineris conspersione maculatus. conf. v. 17. Lightfootus et Schoettgen. in Horis ad h. l. πρόσωπον prop. est Lat. *facies*, Hebr. פָּנֶיךָ, sed h. l. respondet Hebr. מִצְחָךְ atque os et caput significat, coll. v. 17. ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νησεύοντες] quo cognoscant alii eos ieiunia instituere, atque haec eorum pietatis et sanctitatis specimina

admirentur. Quod verba vltima attinet, vid. notata ad v. 2. — 17. 18. Hebraei non nisi loti accubare, et vt omnino in rebus laetis, ita inprimis etiam in conuiuiis, capita vnguentis perungere solebant; v. 2 Sam. 12, 20. (vbi **ab** Alex. etiam iunguntur: ἐλούσατο καὶ ἡλείψατο) Cant. 1, 13. Coh. 9, 7. 8. Luc. 7, 46. quod ipsum hodieque in terris Orientis fieri solet. v. *Niebuhr Beschreibung von Arabien* p. 59. Quibus ergo ora lauta erant, neque squalentia, et capilli vncti, ii nec ieiuare videbantur. ὅπως μὴ Φανῆς κ. τ. λ. vt nemo nisi Deus sciat, te abstinere cibo, vt non tam aliis hominibus, quam Deo ieiuonium tuum innotescat. τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ vid. ad v. 6.

19. 20. Varii generis gnomae atque praecepta, modo breuius, modo copiosius explicata sequuntur v. 19, — 7, 23. Auocat Christus hoc versu et sqq. discipulos suos ab auaritia, a cupiditate et studio diuitiarum, omninoque nimia rerum terrenarum cura, excitatque eos ad studium rerum, bonorumque coelestium. Ille enim, cuius animum ista rerum terrenarum cura cruciabat, qui honores, opes, externumque splendorem desiderabat et affectabat, non poterat doctoris religionis christianae munere fungi, muneris sui partibus exacte satisfacere, atque Christi sectator hoc nomine dignus esse, illis praesertim temporibus, quibus christianos crudelissime persequiebantur religionis eorum aduersarii. Caeterum ea quae h. l. v. 19. 20. 24 ff. leguntur, Iesum alio tempore discipulis dixisse, docet locus Lucae 12, 22 sqq. add. Luc. 16, 13. μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς] nolite studium ponere in coaceruandis diuitiis terrenis. Vocabulum θησαυροὶ de rebus pretiosis quibuscunque, quae recondi solent, usurpatur. Praeter aurum et argentum, etiam frumenti acervos, et vestium pretiosarum apparatus diuitiis annumerare solebant Hebraei, v. Gen. 35, 2. 41, 14. Ios. 7, 21. Iudd. 14, 12.

2 Sam. 12, 20. Amos. 8, 5. vbi Alexandrini voc. *θησαυρὸς* de frumenti copia adhibuerunt, sicut et *θησαυρίζειν* de frugibus reconditis legitur ap. Ael. H. V. 6, 12. Hist. Animal. 3, 10. Illa vero ipsa tria diuitiarum genera, nempe vestimentorum, frumenti, auri argenti-que, copia, h. l. vt contextus docet, nomine *θησαυροὶ* significantur. *ὅπου τῆς καὶ βρώσις ἀφανίζεται*] quas *tinea perdit, et curculio corrumpit*. *ἀφανίζειν* id, qd. *διαφθείρειν* Luc. 12, 33. *corrumpere, perdere, ita, vt iis uti non possis*. *τῆς* est *tinea*, vermiculus, qui in vestibus maxime laneis, nascitur, easque perrodit, *die Motte*, Sir. 42, 19. in versione Alex. respondet Hebr. *מז* Ies. 51, 8. et *מז* Job. 4, 19. 27, 18. Vocabulum *βρώσις*, *Casaubonus*, *Drusius*, alii, coniungendum putarunt cum *τῆς*, vt *τῆς καὶ βρώσις* per *ἐν διὰ δυοῖν* dictum sit pro *τῆς βιβρώσκουσα*, *tinea corrodens*; cui sententiae repugnat v. 20. e qua patet, *βρώσις* notare aliquid, quod diuersum sit a tineis; legitur enim ibi *τῆς οὔτε βρώσις*. Aequè male *Ludovicus Deus*, *βρώσις* accepit de hominibus, de ipsa edendi actione, cum penus per *βρώσιν* absumatur. Alii explicant, *rubigo, aerugo*, vitium auri et argenti ab humore et situ contractum, vt adeo *βρώσις* sit idem quod *ῥός*. Prouocant inprimis ad Iac. 5, 2. 3. quem verba nostra respexisse putant. Legitur ibi *τὰ ἱμάτια ὑμῶν σήτῳ βρωτὰ γέγονε* a tineis adesa, *ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίνωται, καὶ ὁ ῥός αὐτῶν*. — Equidem vero per *βρώσιν* intellexerim potius *curculionem, den Kornwurm*. Scilicet *βρώσις*, *arrosio, corruptio*, vt Hebr. *לכל*, dicitur de iis omnibus, quae perdunt, corrumpunt, consumunt aliquid, vt de tineis, Gloss. vett. *βρώσις, ἡ σήψις tinea*; de animalibus et vermibus frumento nociferis Mal. 3, 11, vbi Alexandrini habent *βρώσις*. Locus Ies. 50, 9. vbi pro *מז*, *tinea*, Aquila habet *βρώσις*, huc non pertinet, quoniam *βρωτήρ* ibi legendum. Vt ergo intelligatur, quaenam notio loco quoque huic vocabulo *βρώσις* tribuenda sit, orationis series respicienda est. Iam h. l.

σῆς, *tinea*, refertur ad vestes; ratione auri et argenti commemorantur fures, vt adeo βρῶσις, quod plures interpretes *aerugo* explicant, non commode etiam referri possit ad aurum et argentum; in diuitiis praeterea etiam Hebraei, vt supra notatum est, numerabant frumenti copias, has quoque Christus h. l. respexit, ad eas vero βρῶσις, si explicatur *aerugo*, referri non potest; sed frumenta perdit et corrumpit *curculio*, et hoc vocabuli βρῶσις significatu admissio, omnia plana sunt atque perspicua, optimeque cohaerent. Confirmant hanc nostram interpretationem vers. Syr., Aethiop., Pers., quarum auctores quoque nomen βρῶσις tanquam synonymum Hebr. ארבה, de vermiculi specie intellexerunt. Clemens Alexandrinus, qui locum nostrum saepius, omisso voce βρῶσις, laudauit, videtur quoque de vermiculo cogitasse, atque σῆς tanquam vocabulum speciei pro vocabulo generis posuisse. Caeterum lubenter concedamus, Iacobum l. l. verba nostra respexisse, sed exinde nihil ad refellendam sententiam, a nobis propositam, colligi potest, nam verba ipsa non laudauit, nec vero etiam furum mentionem fecit. διορύσσειν absolute positum est pro, διορύσσειν τὰς οὐκείας, יְהַרְהֵר בְּחַיִּים Iob. 24, 16. vbi v. LXX. add. Luc. 12, 31. Matth. 24, 43. vel διορύσσειν τοὺς τοίχους, יְהַרְהֵר בְּקִיר Ez. 12, 7, vbi v. LXX. vno verbo τοιχωρυχεῖν Aristoph. Plut. 565. Xen. Mem. 1, 2, 62. v. Kypkius ad h. l. Θεσαυροὺς ἐν οὐρανῷ, bona coelestia, ὅπου οὔτε σῆς κ. τ. λ. i. e. perpetuo duratura, quae ap. Luc. 12, 33. vocantur Θεσαυροὶ ἀνένλειπτος ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Sensus: reddatis potius, studio doctrinae diuinae tradendae et propagandae virtutisque cuiuscunque exercitio, vos dignos gaudiis propriis atque perpetuis, quibus fruamini aliquando in coelo.

21. Nimia cura diuitiarum, quae fragiles sunt atque caducae, auocat et abstrahit animum a cogitatione rerum diuinarum, virtutisque studio. Ad hanc senten-

tiam exprimendam vsus est Christus prouerbio, quod tunc versabatur in ore omnium. ὅπου γὰρ ἔστιν ὁ Ἰησοῦς πρὸς ὑμῶν κ. τ. λ.] *quicquid enim summum bonum esse existimaritis, eodem omnia studia vestra et consilia conferetis.* Pro ὑμῶν bis posito cod. B. et τ. cum versf. ac patr. pluribus legunt bis σου· haud male, cum apud Matthaeum singularis saepius pluralem sequatur, vt adeo e Luc. 12, 34. fortassis in hunc locum translatum sit ὑμῶν, quoniam v. 19, 20. pluralis praecesserat,

22. 23. *Oculus est corporis lumen: si oculus sanus est et integer, omne corpus in luce versabitur; si oculus aeger atque affectus est, omne corpus errabit in tenebris. Si igitur mens tua luce caret, quantae illae tenebrae!* Nexus horum versuum cum praecedentibus est paulo laxior, magis idonea ratione annecti potuissent 5, 16. accuratius cohaerent v. 20 f. et 24 fs. vnde recte colligitur alio tempore ac loco protulisse Iesum sententiam, quam v. 22, 23. continent; neque apud Lucam, qui alia gnomologia vsus est, c. 11, 13. accuratior est verborum cohaerentia. Nonnulli interpretes ὀφθαλμὸς πονηρὸς interpretati sunt *animus illiberalis*, ἀπλοῦς contra, *animus liberalis*. v. *Wolfius* in *Curis* ad h. l. Sed hanc interpretationem plane repudiat ipsa orationis series. Rectissime *Olearius* in *Obfl.* ad h. l. p. 126. animaduertit, haec verba proprie capienda, et totum hoc dicendi genus παροιμιῶδες esse, cuius primam partem constituat paroemia: *oculus est corporis lux*; secundam, deductio eius per consequentiam inde deriuatam, *si igitur oculus tuus integer est etc.*; tertiam denique applicatio absoluat: *si igitur quae in te esse debebat lux, in tenebras degenerat, quantae illae tenebrae!* Oculi dicuntur λύχνος τοῦ σώματος i. corpori instar luminis esse, quia reliqua corporis membra oculorum lumine adiuuantur, vt suo quodque munere recte fungatur, vnde ab *Artemidoro Onirocr.* 1, 28. oculi dicuntur τοῦ σώματος ὁδηγοὶ καὶ ἡγεμόνες. Opponitur h. l. ὀφθαλμῶ

πονηρῶ, ὀφθαλμὸς ἀπλοῦς. Iam σῶμα πονηρὸν dicitur a
 Graecis scriptoribus, *corpus aegrotum*, et πονήρως ἔχειν
aegrotare. v. Kypkius et Elsnerus ad h. l. Iustin. M. Apol. I,
 p. 34. ἐν γενετῆς πονηροῦς ὑγιεῖς πεποιμέναι. Sic in hac
 orationis serie, ὀφθαλμὸς πονηρὸς est *oculus caecus*, certe
vitio laborans, *affectus*, et ὀφθαλμὸς ἀπλοῦς est *oculus sa-*
nus, *omni labe et vitio carens*, vt cernere omnia possit.
 Ita quoque voc. ὀφθ sensu physico adhibetur Ez. 15, 5. α].
 ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστὶ, *omne corpus lucidum est* i.
omnia corporis membra suo officio recte fungi possunt;
 atque adeo contraria sententia ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινόν
 ἐστὶ, *omne corpus est obscurum*, nullum corporis membrum
 suo officio recte fungi potest. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ] τὸ
 φῶς τὸ ἐν σοὶ esse debet aliquid, quod et ipsum videat,
 quid sit agendum, et animo eiusque affectionibus et
 cupiditatibus quid sit agendum, ostendat, haec vero est
mens, ea est σκοτός, si non videt, quid sit agendum, ne-
 que animum eiusque cupiditates regere potest. Sensus
 igitur, et cohaerentia, quae Matthaei singulas partes
 coagmentantis artificio tribuenda est, constitui debet
 hunc in modum: Si mens, quae animum regere de-
 bet, solas res terrenas, opes atque diuitias curat et
 spectat, bona vero coelestia, doctrinae diuinae cogni-
 tionem, pietatis virtutisque studium et exercitium ne-
 gligit; necesse est, vt animus quoque totus, eiusque
 cupiditates ferantur ad bona terrena et caduca, neglecto
 bonorum coelestium studio. Caeterum similes loci sunt:
 Aristot. Topic. I, 14. ὡς ὅψις ἐν ὀφθαλμῶ, νοῦς ἐν ψυχῇ.
 Philo de Condit. mundi T. I. p. 12. ὅπερ νοῦς ἐν ψυχῇ,
 τοῦτο ὀφθαλμὸς ἐν σώματι. add. locus Epicharmi ap.
 Grotium in Excerptis. p. 477. ab Albertio laudatus: κα-
 θαρὸν αὖ τὸν νοῦν ἔχης, ἅπαν τὸ σῶμα καθαρὸν εἶ.

24. οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν] *nemo potest*
duobus seruire dominis. Verbum δουλεύειν, vt verba, quae
 sequuntur, satis euidenter docent, explicari debet,

seruire omni ardore et studio, ita, vt officio tuo omni ex parte satisfacias, et vtrique proberis. Sic quoque δουλεύειν de ardentiori cura, quae alicui rei impenditur, occurrit Rom. 6, 6. 7, 25. Tit. 3, 3. Caeterum recte obseruarunt ad h. l. interpretes, omissas esse particulas comparisonis, ὥςπερ οὐδεὶς δύναται — οὕτως οὐ δύνασθε· vt nec hoc notare omiserunt, apud οὐδεὶς subintelligendum esse vocabulum δοῦλος, quod inhaereat verbo δουλεύειν, cum et loco parallelo Luc. 16, 13. legatur, οὐδεὶς οἰκέτης. Neque negligenda Bezae observatio: δυοὶ κυρίοις i. e. inter se repugnantibus (quod docent verba Θεῷ καὶ Μαμωνᾷ), nam alioquin plures inter se prorsus consentientes, pro vno ducuntur. Verbum μισεῖν plurimi interpretes explicant, *minus amare, posthabere*, atque ἀγαπᾶν *praeferre*, et laudant hanc in rem Gen. 29, 31. Ioh. 12, 25. Luc. 14, 26. Rom. 9, 13. sed non opus est, vt h. l. a propria vtriusque verbi significatione recedamus, τὸν ἕνα μισήσει, *odio persequetur*, ei nocebit, detrimentum afferet; τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, *alterum amabit*, salutis et commodis ipsius omni modo prospiciet, ei soli totus seruiet. ἢ ἐνὸς ἀνθέξεταί, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει] *vel saltem hunc curabit, illum negliget* s. *in huius mandatis exsequendis diligens, in illius negligens erit*. Nempe ἀντέχεσθαι τινος est omnino, *curam alicuius habere*, vt I Thess. 5, 14. ἀντέχεσθε ἀσθενῶν, hinc quoque notat, *diligentem esse in exsequendis alicuius mandatis*, quam verbi potestatem copiosius probauit Wesselingius ad Diod. Sic. T. 1. p. 126. Et Hesychius verbum ἀντέχεταί explicat φροντίζει, vt et Theophylactus Tit. 1, 8. ἀντεχόμενον· φροντίζοντα. Hinc καταφρονεῖν vi oppositionis notat, *non magnopere curare*, negligentem esse in exsequendis domini iussis. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ] *non potestis Deum verum, et simul Deum diuitiarum colere*. Μαμωνᾶς (Suidas: μαμωνᾶς· χρυσὸς, γήινος πλοῦτος·) Chald. ܡܡܘܢܐ, Syr. ܡܡܘܢܐ,

v. *Buxtorfi* Lex. Talm. h. v. cum hoc loco opponatur τῷ Θεῷ, cum praecesserit vocabulum κύριος, et cum voci μαμωνᾶς (ita enim cum codd. antiquissimis et Iudaeis ipsis scribendum, non vt vulgo fieri solet μαμμωνᾶς) copulatum sit verbum δουλεύειν, satis perspicue patet, intelligendum esse *idolum*, quod diuitiis praeesse putabatur, et a Graecis dicebatur πλοῦτος. v. *Barthii* Aduersar. L. 55. c. 4. L. 60. p. 2978. Sensus vero verborum est: vos non potestis Deum colere, ita, vt doctrinae meae propagationem omni studio promoueatis, pietati atque virtuti omni ardore indulgeatis, et simul in eo occupati esse, vt vobis opes colligatis. Dixit quidem Iesus haec Apostolis et discipulis suis, futuris religionis doctoribus, qui omnem vitam suam, omneque studium doctrinae Christi tradendae et propagandae consecrare debebant; vid. Luc. 16, 13. et supra not. ad v. 19. et ad c. 5. init. sed pertinet haec cohortatio etiam ad alios ipsius sectatores. Nam qui nimia diuitiarum cupiditate flagrat, Deum non potest satis recte colere.

25. Quare vt Deum recte colere, officiis vestris omni ex parte satisfacere possitis, λέγω ὑμῖν μὴ μεριμνᾶτε, *vos cohortor ne nimia sollicitudine distrabamini, nolite anxie curare.* μεριμνᾶν in se spectatum, omnis generis curam et studium declarat, vt verba Φροντίζειν et ζητεῖν 1 Cor. 7, 32 fs. 2 Cor. 11, 28. saepius tamen etiam ponitur de anxiiis curis et sollicitudinibus, vt Luc. 8, 14. 21, 34. Phil. 4, 6. et sic hoc quoque loco significat curam nimiam et anxiam, quae excludit et impedit rerum coelestium curam, quam interpretationem confirmant v. 27. 31. 32. et locus Lucae 12, 29. vbi legitur: μὴ μετεωρίζεσθε i. ne suspenso sitis animo. v. *Krebsius* in Obsf. p. 122. In versione autem Alexandrina μεριμνᾶν respondet Hebr. מְחַשֵּׁב 1 Sam. 10, 2. Ps. 38, 19. et cum verbum מְחַשֵּׁב (v. 1 Sam. 1. c.) construatur cum particula ה, hinc verbo μεριμνᾶν h. l. iunctus est Dativus τῇ ψυχῇ pro,

περὶ τῆς ψυχῆς. Quanquam vero ψυχῇ aliis in locis, cum ei opponitur σῶμα, *animum* indicat, hoc tamen loco, cum sequatur τί φάγητε καὶ τί πίνετε, *vitam* significat, nolite de vita vestra anxie solliciti esse, quo significato ψυχῇ saepius legitur, ut 10, 39. 16, 25. Ioh. 10, 11. etc. Verba καὶ τί πίνετε a duobus codd., versf. et patr., nonnullis omittuntur. Griesbachius in Comment. Crit. ad h. l. an genuina sint, dubitat. Etiam Erasmus olim ea superuacanea iudicabat, quod nomine cibi, potus quoque intelligatur. Sed v. 31. τί φάγητε ἢ τί πίνετε coniuncta quoque leguntur, et Hebraei cum verbo חָיוּ copulare solent verbum חָנַן, praeterea reliqui codd. omnes haec verba tuentur, et facile potuerunt induci a male sedulo, qui videret Luc. 12, 22. extare tantum formulam τί φάγητε, vel qui vocabulum τροφή, quod sequitur, de cibo tantum capiendum esse putaret. οὐχὶ ἡ ψυχὴ κ. τ. λ.] nonne vita est praestantior cibo, et corpus praestantius vestimento? Sensus est: cum Deus vobis vitam et corpus, quae pluris sunt, concesserit, prouidentiam ipsius vobis quoque alimenta, ad vitam sustentandam, et vestimenta, ad defendendum corpus contra coeli iniurias, quae minoris sunt, largituram esse, sperare potestis ac debetis. πλεῖον, *praestantius, excellentius*, Matth. 5, 20. 12, 41. 42.

26. Cum Dei prouidentia volucres quoque curet, nonne multo magis vos, homines, et doctrinae meae praecones curabit? Facite tantum, quod vestri muneris est, de vita sustentanda, ne sitis nimis solliciti, aui- culas Deus alit, de vita sua sustentanda minime solli- citas, multo magis vobis prouidebit et prospiciet, si quod vestrum est, faciatis; neque vltterius comparatio debet extendi, ut iam recte monuerunt interpretes. ἐμβλέψατε εἰς τὰ πτερινὰ τοῦ οὐρανοῦ] *considerate aues*. ἐμβλέπειν id. qd. κατανοεῖν, quo verbo Lucas 12, 24. vsus est, *considerare, attendere, animo contemplari*, ut 2 Macc.

2 Macc. 12, 45. τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, מִיְּמֵי הָעֵץ, solent enim Hebraei nominibus animantium addere nomina locorum, in quibus versantur et degunt. vid. Vorstius de Hebraism. p. 430. et Leusdenius de Hebraism. N. T. p. 94. οὐρανός, aer, coelum aërium. ὅτι οὐ σπείρουσιν, κ. τ. λ.] quae neque serunt, neque metunt, neque in granaria fruges colligunt. Addita sunt haec verba ad exornandam imaginem. Particula ὅτι posita est pro &, sicuti Hebr. כִּי saepius obtinet vim pronominis כִּי; v. Noldii Concordd. Particc. f. v. כִּי, add. 5, 45. vel potest etiam ὅτι explicari, etsi, quanquam. εἰς τὰς ἀποθήκας vid. ad 3, 12. καὶ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά] et tamen pater vester coelestis eas alit. καὶ, et tamen, Hebr. וְ Exod. 5, 18. Ez. 16, 20. etc. οὐχ id. qd. οὐχὶ nonne? Sic Hebr. כִּי ponitur pro כִּי־הִנֵּה Hof. 4, 14. Thren. 3, 36. et Alexandrini כִּי 2 Regg. 5, 26. vertunt οὐχὶ, sed כִּי־הִנֵּה Gen. 4, 7. οὐ. Denique verba μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν exponenda sunt: vos iis longe praestantiores estis. Etenim verbum διαφέρειν comparationem indicat, et notat, antecellere, praestare, vt Matth. 10, 31. μᾶλλον autem emphatice adiectum est, ita, vt exprimi debeat, multo, longe, et idem sit quod πολὺ.

27. Illae anxiae curae omnes, vanae sunt atque inanes. τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν κ. τ. λ.] quisnam vestrum sollicitudinibus suis, vel breuissimum spatium vitae suae addere potest? Senec. Oedip. 981. Non sollicitae possunt curae mutare rati stamina fusi. ἡλικία et staturam, et aetatem, vitae decursum indicat, et de statura quidem legitur Luc. 19, 3. de aetate Ioh. 9, 21. 23. Luc. 2, 52. Etiam a scriptoribus exteris vocabulum ἡλικία utroque significatu adhibetur. cf. Albertius ad h. l. Nostro tamen loco ἡλικία aetatem, vitae cursum notat, est enim sermo de re, quam auide desiderare homines solent, et in praecedentibus dictum est de cura vitae et corporis; de posteriori agit v. 28. de priori ergo v. 27. ad vitam vero

sustentandam, corpusque vestiendum, nihil facit staturae incrementum. vid. *Wolffius* in *Curis*, et *Wetstenius* ad h. l. Neque huic interpretationi obstat nomen πῆχυς, *cubitus*; adhibetur enim ad significandum *spatium minimum*, vnde et *Lucas* 12, 16. habet τὸ ἐλάχισον· quam observationem confirmat etiam locus *Ps.* 39, 6. ἡπὼν ἡπὼν, ὡς ἀνὰ πῆχυν· *aetatem meam fecisti quasi palmarem*, ubi *Symmach.* ὡς σπιθαμὰς ἔδωκας τὰς ἡμέρας μου. Sic et ap. *Diog. Laert.* 8, 16. legitur σπιθαμὴ τοῦ βίου· et *Alcaeus* ap. *Athen.* 10, 7. dixit δάκτυλος ἡμέρα· et *Mimnermus* ap. *Stobaeum*: πηχυῖον ἐπὶ χρόνον ἄνθρωποι ἥβης τερπόμεθα· v. *Munckerus* ad *Antonin.* Lib. c. 22. Aetas hominis spectatur tanquam continuum aliquod filum, adeoque mensurae capax; vnde et *Parcis* sua cuique a mythologis data opera, v. *Albertius* ad h. l. Nos quoque dicere solemus: *eine Spanne Zeit.* cf. etiam *Ies.* 38, 12. ibique *Rosenmüllerus*.

28. Et de vestitu quare (τί pro διατί) anxie solliciti estis? diligenter considerate lilia. καταμανθάνειν non est simpliciter videre, sed cum attentione videre, diligenter contemplari, accurate considerare, id. qd. κατανοεῖν, quod verbum posterius *Lucas* habet, loco parallelo 12, 27. *Iob.* 35, 5. Alex. κατὰμαθε δὲ νέφη, ὡς ὑψηλὰ ἀπὸ σου· ubi in textu Hebraico legitur verbum נִתְבַּח. *Epictet.* *Enchir.* c. 33. τὸ βούλημα τῆς φύσεως καταμαθεῖν ἐστίν. *Sir.* 9, 8. μὴ καταμάνθανε κάλλος ἀλλότριον· ἐν κάλλει γυναικὸς πολλοὶ ἐπλανήθησαν. cf. *Kypkius*, *Albertius*, *Loesnerus* ad h. l. κρίνα sunt lilia, quibus valles Iudaeae repletae erant. v. *Cant.* 2, 1. In versione Alex. respondet κρίνον vocabulo קִרְנָה. v. *Celsus Hierobot.* P. 1. p. 383 f. *Athen.* 12, 1. σοῦσον γὰρ εἶναι τῇ Ἑλλήνων Φωνῇ τὸ κρίνον. Speciatim autem est intelligendum illud filiorum genus, quod rubro et purpureo colore se commendat, quod propter insignem pulchritudinem vocari solet corona imperialis, *Kaiserkrone*, *Königslilie*, *Dioscorides* 3, 116.

κρίνον βασιλικόν· τούτου τὸ ἄνθος σεφανωματικόν ἐστὶ καλούμενον ὑπ' ἐνίων λείριον, ἀφ' οὗ καὶ τὸ χρίσμα κατασκευάζεται, ὃ τινες λείριον, οἱ δὲ Σούσινον καλοῦσι. Plinius H. N. 21, 5. *est et rubens lilium, quod Graeci Crinon vocant; alij florem eius Cynorrhodon; laudatissimum in Antiochia et Laodicea, Syriae mox in Phaselide.* Commemorat ergo Iesus lilia, utpote florum genus, quod pulchritudine sua reliquos flores omnes superabat, et in sequentibus haec ipsa lilia purpurea comparat cum vestimentis regiis, purpureis et splendidis Salomonis. πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει] *quomodo crescant, cum tamen neque laborent, neque filum e colo ducant i. e. omnino, non laborant; et addita sunt posteriora verba tantum ornatus causa.* αὐξάνειν, *crescere, v. Krebsius ad h. l. et Graevius ad Lucian. Soloec. T. 3. p. 559.*

29. 30. *Mibi credite, quanquam Salomo splendidissimis utebatur vestibus, tamen eius cultus omnis, non accessit ad cultum unius lilii.* Salomo laudatur, utpote rex Indaeorum ditissimus et splendidissimus. Sed in hac orationis serie, nomine δόξα inprimis vestimenta splendida indicantur, quae in versione Alexandrina Esth. 15, 2. *ἱμάτια δόξης* vocantur, add. v. I. περιεβάλλετο τὴν δόξαν αὐτῆς· v. Keuchenius ad h. l. Verbum autem περιβάλλειν etiam scriptores externos de vestitu usurpare, vel docet locus Herodi. 8, 5. *χλάμυδι πορφυρᾷ περιβάλλουσιν.* add. Diog. Laert. 6, 90. — 30. εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ κ. τ. λ.] *cum Deus gramina, quae hodie florent, postridie in fornacem coniiciuntur, tanto splendore ornet.* Vocabulum χόρτος (τοῦ ἀγροῦ redundat), vt 737 Ps. 40, 5. et Lat. *gramina* (Justin. 36, 4. *omissa deinde regni administratione, hortos fodiebat, gramina seminabat*), non tantum gramen, sed et flores, quicquid in hortis et pratis nascitur, indicat, v. Wetstenius ad h. l.; nostro tamen loco speciatim, vt contextus docet, τὰ κρίνα, *lilia*, indicat, quorum caules arefacti, utpote grandiores et crassiores,

vt omnino herbae, frutices, flores, apud Orientales adhibebantur ad alendum ignem in fornacibus. Laudat hanc in rem *Grotius* ad h. l. *Vlpiani* L. 55. de leg. 3. verba: *lignorum appellatione in quibusdam regionibus, vt in Aegypto, vbi arundine pro ligno vtuntur, et arundines et papyrus comburitur, et herbulae quaedam, vel spinae vel vepres continebuntur.* v. *Matth.* 13, 30. *Harmar Beobacht.* üb. d. Orient. Th. I. 239. σήμερον ὄντα, αὐρίον — i. e. quae cito, breui flaccescunt. *Lüdeke* in *glaubwürdige Nachrichten vom türkischen Reiche* p. 24. *Der Frühling ist hier (in Smyrna) ausserordentlich lieblich, aber nur von einer sehr kurzen Dauer. Der Sommer fällt größtentheils schon im April mit starker Hitze ein. Um die Zeit des Pfingstfestes sieht man noch alles grün; plötzlich aber entsteht zuweilen ein warmer Mittags- oder Südwind, und in vier und zwanzig Stunden, höchstens in zween bis drey Tagen ist alles welk.* Cf. etiam *Michaelis* ad *Ies.* 27, 11. κλίβανος, vt *Hebr.* כִּבְרִית, omnis generis fornacem declarat; v. *Gen.* 15, 17. *Hos.* 7, 4. *Mal.* 4, 1. sed βαλλόμενον explicari debet, coniiciendum, vt participium λυομένων 2 *Petr.* 3, 11. ἐλεγχόμενοι edocendi *Eph.* 5, 13. ἀμφιέννυσι] *Graeci* frequenter vtuntur verbis ἀμφιέννυσθαι, ἐνδύσασθαι, vt *Latini* verbis, indui, vestiri, cingi, de plantis arboribusque vtuntur, quae fructu, flore, ac foliis ornantur. v. *Virg. Ecl.* 3, 39. *Georg.* 1, 188. 2, 219. *Barthius* ad *Claudian.* p. 524. 782. et *Wolfius* in *Curis* ad h. l. οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπιστοι;] *nonne multo magis vos, quibus tam parum inest fiduciae eius? scil. amicit et curabit.* ὀλιγόπιστοι, חֲסִידִים יְרֵמִיָּהּ, v. *Lightfootus* ad h. l. *diffidentes prouidentiae Dei.*

32. Sicuti in libris V. T. cum a re turpi et inhonesta, a vitiis sceleribusque populus Deo dicatus auocatur, gentiles nominatim inducuntur, tanquam ii, qui eiusmodi vitiis et sceleribus indulgeant, *Ier.* 10, 2. *Ez.* 36, 20. *Hos.* 9, 1. *Tob.* 8, 5. ita quoque h. l.

Iesus, dum auocare studet discipulos suos a nimia diuitiarum, victus et amictus cura, eos monet, hanc esse gentilium consuetudinem, πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ· quí maximam partem nulla, vel peruerſa et imperfecta Dei et prouidentiae ipsius cognitione praediti essent. Verbum ἐπιζητεῖν, vt simplex ζητεῖν, quocum ap. Lucam 12, 30. commutatur, est id. qd. μεριμνᾶν v. 31. et nimiam sollicitudinem, curam anxiam indicat. οἶδε γὰρ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, probe enim scit Deus O. M. Deus potentissimus (οὐράνιος id. qd. ὑψιστος Luc. 6, 35.), qui vos paterno amore (ὁ πατήρ ὑμῶν) amplectitur, ὅτι χρήσετε τούτων ἀπάντων, vos his omnibus (v. 31.) ad vitam valetudinemque tuendam opus habere, ergo etiam ea, quae vobis necessaria sunt, suppeditabit.

33. Imo vero inprimis curam agite felicitatis in regno Messiano expectandae, ita vt studiosi sitis probitatis, quam Deus flagitat. βασιλεία τοῦ Θεοῦ h. l. est futura christianorum felicitas in altera vita expectanda, coll. Luc. 12, 31. 33. δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ indicat, virtutem, pietatem ac probitatem, quam Deus flagitat, quae ei placeat, vt Ps. 51, 19. ὁμολογία ἡ δικαιοσύνη, sacrificia quae Deo placent, qualia flagitat; h. e. vno verbo, veram, non fucatam. πρῶτον, quod in nonnull. libris omissum est, quoniam Luc. 12, 31. non legitur, reddi debet: inprimis, praecipue, ante omnia, vt Luc. 12, 1. Ioseph. Ant. 10, 10. 5. καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ἡμῖν] et haec omnia vobis appendicis quasi loco tribuentur; vt nec illa studia vestra felici euentu carebunt, ita concedentur vobis quoque ταῦτα πάντα, ea, quae ad vitam sustentandam necessaria sunt, coll. v. 31. προσθήκη id. qd. ἐπίδοσις, πρόσδομα, ἐπίμετρον Latinorum, corollarium, accessio, auctarium, vnde προστίθεσθαι de eo dicitur, quod supra mensuram, aut iustum pondus adiicitur. v. Bosii Exercitt. p. 9.

34. μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον] scil. ἡμέραν, ne sitis de crastino die nimis solliciti. Sed εἰς τὴν αὔριον

positum est pro τὰ εἰς τὴν αὐρίον· nam sequitur τὰ ἐαυτῆς. Praeterea αὐρίον non tantum *crastinum diem*, imo omnino, *futurum tempus* notat. v. Olearii Obff. p. 232. Antonin. 12, 1. τὸ μέλλον ἐπιτρέψης τῇ προνοίᾳ, *futura providentiae permittit*. add. 4, 33. 7, 8. 10, 11. ibique Gatackerus. Athen. 7. p. 20. εἰς αὐρίον δὲ φροντίζειν — περίεργόν ἐστι. Senec. ep. 12. *ille beatissimus est, et securus sui possessor, qui crastinum sine sollicitudine expectat*. ep. 24. *Quid enim necesse est mala arcessere, et satis cito patienda, cum venerint, praesumere, ac praesens tempus futuri metu perdere?* Plures eiusmodi scriptorum vet. locos laudauit ad h. l. Wetstenius. ἡ γὰρ αὐρίον μεριμνήσει τὰ ἐαυτῆς] *nam futurum tempus suis necessitatibus prospiciet* i. Deus prospiciet; victum et cultum, omnia quae vobis necessaria ac salutaria sunt, suppeditabit. Videtur autem haec ipsa formula, vt illa altera ἀρκετὸν κ. τ. λ. prouerbiū redolere. Diei vero, siue tempori, solet id ipsum tribui, quod illo die vel tempore euenit, quocunque caeteroquin auctore eueniat, vt I Cor. 3, 13. Ps. 137, 7. Mal. 3, 19. et ita h. l. Deus intelligendus est, omnia futuro tempore curaturus. Denique μεριμνᾶν in hac orationis serie, vt scite obseruauit Olearius, non tam curam ipsam, quam potius effectum curae, per metonymiam causae pro effectu, notat, ita vt sit *prospicere*. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς] *satis est quemque diem suas habere afflictiones*. Neutrum ἀρκετὸν iunctum est h. l. vocabulo κακία, more loquendi Graecis quoque perquam vfitato, qui adiectiua neutra cum substantiuis diuersi generis copulant, ita, vt omissum sit τὸ, vel πρᾶγμα, quam in rem exempla plura congefferunt Wetstenius, Kypkius, Rapbelius ad h. l. Fischerus Animadu. ad Weller. Vol. 3. P. 1. p. 310. Liban. ep. 9. p. 3. φροντὶς καλόν· add. Anacr. 56, 12. Virg. Ecl. 3, 80. *triste lupus stabulis*, τῇ ἡμέρᾳ scil. ἐκάσῃ. Praeterea κακία h. l. idem est quod κακώσεις, ταλαιπωρία, calamitas, quibus verbis explicuit hanc vocem Chrysostomus ad h. l. responder Hebr. נַחֲשׁ

Eccles. 12, 1. Alex. ἕως οὗτου μὴ ἔλθωσιν αἱ ἡμέραι τῆς κακίας, priusquam veniant tempora aduersa. Ez. 7, 5. Alexandrini vñ sunt vocabulo κακία, sed Symmachus adhibuit nomen κακώσεις, vt Ps. 17, 21. voc. ταλαιπωρία et Alex. πνρ 2 Par. 7, 22. expresserunt κακία, sed 1 Par. 7, 23. τὰ κακὰ, mala, afflictiones. Sic Sapient. 7, 30. σοφίας δὲ οὐκ ἀντισχύει κακία, sapientiam non vincit res aduersa. vid. Kypkius ad h. l. Vorstius de Adagg. N. T. c. 9, atque Schoettgenius in Hor. Hebr. ad h. l. Itaque sensus est: sufficit cuius diei sua molestia et afflictio, quæ cum conflictandum est, nolite ergo anxia et vana cura, afflictiones, quibus his in terris premi solent homines, adaugere, et vitam vobis iniucundam reddere, mala quouis die perferenda, fiduciam vestram in Deo collocantes, feliciter superabitis; ἡ γὰρ αὐριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. Apostolis autem, quos haec verba spectabant, plures quotidie calamitates et afflictiones sustinendae erant.

CAPVT VII.

I. 2. **C**riminationes temerarias, et iudicia iniqua, ita vt aliorum facta omnia in malam partem rapiantur, Christus h. l. interdicit, atque inprimis respexisse videtur, iniustam superbiam doctorum Iudaicorum, nominatim Phariseorum, eorumque sectatorum, qui speciem sanctitatis pietatisque eximiae prae se ferebant, se solos probos et sanctos putabant, alios improbos et vitiosos iudicabant. v. Luc. 18, 9 sqq. μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε] nolite alios improbitatis damnare, ne ipsi damnemini nempe ab aliis. Scilicet κρίνειν h. l. est id. qd. κατακρίνειν, v. Taylor ad Lyeurg. c. Leocr. p. 320, quocum Rom. 2, 1.

commutatur, et καταλαλεῖν Iac. 4, 11. notat ergo, *sinistre iudicare, male et ita existimare de aliis, ut eos improbos ac sceleratos esse dicas*, quo eodem sensu etiam verba ופשוּ atque פשוּ vſurpari ſolent. v. Suiceri Theſ. Eccl. ſ. v. κρι-ναι. Expreſſit igitur Ieſus his verbis eandem ſenten- tiam, quae infra v. 12. legitur; *quales vultis alios eſſe erga vos, tales ſitis erga eos*. Confirmant hanc interpre- rationem verba Lucae 6, 37. μὴ καταδικάζετε (nolite male et iniſte iudicare) καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε. quae verba ex illo loco translata ſunt a librariis in nonnull. Matthaei codices. — 2. ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κ. τ. λ.] *quale enim iudicium de aliis tuleritis, tale de vobis quoque feretur; qua menſura aliis menſi fueritis, eadem hi vobis remetientur*. vid. de hac prouerbiali locutione Vorſtius de Adagg. N. T. p. 42. Lightfootus Hor. Hebr. et Talm. ad h. l. et Bux- torſii Lex. Talm. p. 1171. Similis ſententia legitur ap. Cic. Verr. 3, 1. *Qui ſibi hoc ſumſit, ut corrigat mo- res aliorum, atque peccata reprehendat, huic quis ignoſcat, ſi qua in re ipſe a religione officii aberrauerit?* — Non modo accuſator non, ſed ne obiurgator quidem ferendus eſt is, qui quod in altero vitium reprehendit, in eo ipſe deprehenditur. ἐν ᾧ ex Hebraiſmo poſitum pro ſimplici ᾧ. Pro ἀντι-μετρηθήσεσθαι, quod e Luc. l. c. in hunc locum veniſſe videtur, plurimi et optimi codd. legunt μετρηθήσεσθαι.

3 ſqq. Qui in mores aliorum inſpicit, eo con- ſilio ut de iis iudicet, eosque damnet, in ſuis vitiis li- benter caecutire ſolet. Aliena vitia facilius animaduer- tuntur, quam propria. De locutionibus prouerbialibus, quibus Chriſtus h. l. vſus eſt, v. Lightfoot. Hor. Hebr. et Talm. atque Albertius ad h. l. Vorſtius de Adagg. N. T. c. 5. Buxtorſius Lex. Talm. p. 2080. Wetſtenius ad h. l. add. Tollius ad Longin. p. 28. Horat. Serm. 1, 3. 25 ſqq. *Cum tua peruideas oculis mala lippus inunctis, Cur in amico- rum vitiis tam cernis acutum, Quam aut aquila, aut ſer- pens Epidaurius! At tibi contra Euenit, inquirent vitia ut*

tua rursus et illi. Seneca de vit. beata c. 27. *Papulas obseruatis alienas, obsiti ulceribus.* κάρφος est lignum tenue, fragmen ligni aridi tenue. Hesychius: κάρφος — κεραία ξύλου λεπτή. Idem κάρφη ξύλα λεπτά καὶ ξηρά. deducitur enim a verbo κάρφειν i. ξηραίνεσθαι, nostro loco hoc verbo notantur vitia leuiora, quae ab Horat. Sat. 1, 3. 74. *verrucae*, a Seneca l. 1. *papulae* dicuntur. Itaque oppositum δοκός, *trabs*, notat vitia grauiora. — 4. ἄφες ἐκβάλω pro ἄφες ἵνα vel ὥς ἐκβάλω, *permitte vt eximam.* ἐκβάλλειν responderet Hebr. יֵצֵא, *exire facere*, quocunque modo id fiat, h. l. *extrahere, eximere*, vt Marc. 9, 47. h. e. si sensum spectamus, efficere admonendo, reprehendendo, vt quis sibi caueat a vitio quodam, ab eoque abstineat, cf. de variis huius verbi significationibus *Leuschneri* Diss. in Misc. Lips. Nou. Vol. 3. P. 1. Caeterum πῶς in hac orationis serie, non tam est interrogantis, quam potius admirantis et indignantis, *qua fronte!* vt Ier. 8, 8. — 5. ὑποκριτὰ κ. τ. λ.] *simulator pietatis et sanctitatis, exime prius ex oculo tuo trabem, tunc accinge te ad eximendum ex oculo alterius ligni fragmentum.* διαβλέψεις. futurum vim imperatiui habet, διάβλεψον. sed διαβλέπειν, quod proprie est *perspicere*, ab omni parte spectare, considerare, h. l. significat omnino, *se componere ad aliquid, curare.*

6. De prouerbio, quod hic versus exhibet, v. *Schottus* in Adagg. N. T. p. 17. *Vorstius* de Adagg. N. T. c. 4. et *Bosius* ad h. l. cohaerent autem haec verba neque cum iis, quae praecesserunt, neque cum iis, quae sequuntur, atque adeo alio tempore dicta videntur; satis idoneo nexu legerentur infra 10, 11. Qui monent τὸ ἅγιον dici, quicquid Deo sit consecratum, et per τὸ ἅγιον intelligendam esse doctrinam christianam, non satis accurate in explicanda hac enuntiatione versantur. Cum enim mox margaritae porcis non obiiciendae commemorantur, cum duae priores huius versus sententiae sibi

respondeant, vt imago omnibus partibus ac numeris absoluta appareat, necesse est, vt per ἅγιον accuratius significetur aliquid, quod canibus obici possit. Hinc rectius alii notarunt, per τὸ ἅγιον intelligendam esse carnis victimarum particulam. Ego vero cum *Eichbornio Allgem. Biblioth. d. bibl. Literar. B. 5. p. 978.* adstipulor *Boltenio Bericht des Matth. ad h. l.* qui arbitratur, in Euangelio Matthaei Hebraico extitisse vocab. קדשי aut חֲסִידִים,

hoc vocabulum Graecum Matthaei interpretem minus recte expressisse per τὸ ἅγιον, cum tamen illud nomen etiam *annulum auricularem* significet, vt h. l. nam Exod. 32, 2. vbi de annulis auricularibus sermo est, Hebraicum כֶּסֶם Onkelosus exprimit קדשי et Syrus חֲסִידִים.

Annulus autem auricularis egregie h. l. μαργαρίταις respondet. Etenim cum vnionibus, monilibus, omninoque rebus pretiosis Iudaei doctrinam diuinam comparare solebant. v. Prou. 2, 4. 25, 22. Matth. 13, 45. Sic igitur et h. l. annuli auriculares et vniones pro re pretiosissima quavis ponuntur, et significant *doctrinam christianam.* ἔμπροσθεν τῶν χοίρων] porci etiam apud scriptores externos sunt *symbolum* hominum immunditiei, voluptatibus, desideriae deditorum, v. *Vorstius* l. l. vt *canes*, hominum impudentium Phil. 3, 2. *Hesychius*: κύνες ἀναιδεῖς, v. *Vorstius* l. l. et ad h. l. *Wetstenius*. H. l. porci et canes sunt *symbolum* hominum, qui non valent sapientiae et doctrinae diuinae excellentiam capere, imo eam aspernantur, praecepta eius illudunt, et doctores illius persequuntur. Sensus igitur huius prouerbi h. l. est: hominibus impuritia et immunditiae animi insignibus, qui canum acrum instar in vos irruunt, vos persequuntur et laedunt, monita vestra contemptui habent, doctrinamque diuinam plane repudiant et aspernantur, hanc doctrinam nolite porro tradere, sed eos mittite et fugite, v. 10, 14. Luc. 10, 10. Prou. 9, 8. 23, 9. Verba καταπατήσωσιν αὐτοὺς referri debent ad porcos, vt, καὶ στραφέντες ῥήξω-

σιν ὑμᾶς ad canes. Est enim h. l. Chiasmus, vt 12, 22, ὥστε τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν. Theophylactus ad h. l. σφαφέντες ῥήξωσιν οἱ κῖνες δηλαδή· μετάθεσις γὰρ τῶν λόγων, ὡς περ ἐν τῷ· ὥστε τὸν τυφλὸν κ. τ. λ. Matth. 12, 22. Hinc recte Iuuenus 1, 668. *Ne canibus sanctum dederitis, neue velitis Turpiter immundis iactare monilia porcis Namque illa in coeno pedibus subiecta iacebunt, Conuersique canes vos vulnere rumpent.* καταπατεῖν proprie notat *conculcare pedibus*, et vel nude ponitur, vt 5, 13, vel additur τοῖς ποσὶ ex Hebraica ratione, v. Ies. 28, 3. vt h. l. hinc καταπατεῖν *profanare, contumeliose tractare*. Suidas: πατεῖν — ὑβρίζειν· v. 1 Macc. 3, 45. 4, 60. Ea quae profanantur, contumeliose tractantur, contemnuntur, hinc καταπατεῖν *contemnere, repudiare*. Suidas: πατήσας· καταφρονήσας — πατεῖν· καταφρονεῖν· Sic Iob. 6, 3. Alexandrini habent: τὰ ῥήματά μου ἐστὶ φαῦλα, sed Aquila vertit κατεπατήθησαν. Hoc significatu legitur Hebr. 10, 29. et hoc sensu etiam h. l. καταπατεῖν vsurpatur de iis, qui Christi doctrinam contemnunt et repudiant. ῥήξαι *lacerare* οἱ ὅ· Iob. 2, 12.

7 sqq. Praecepta h. l. allata, alio tempore a Christo sunt data, v. Luc. 11, 9 sqq. vbi accuratiori nexu leguntur. Sensus: bona quaeque, omnia, vobis, in rebus ad munus vestrum spectantibus, necessaria, a Deo exspectare potestis ac debetis; at precibus piis et castis ab eo vobis sunt efflagitanda. cf. 6, 8. Tribus diuersis formulis, quae tum prouerbiales fuisse videntur, eadem res v. 7. exprimitur, κρούειν simpliciter positum est pro, κρούειν τὴν θύραν Luc. 13, 25. qua formula etiam vsus est Xen. Sympos. 1, 11. v. Albertius ad Apoc. 3, 20. Graeuus ad Lucian. T. 2. p. 758. — 9. Laudat Christus exemplum benignitatis parentum erga liberos, quo ostendat, Deum patrem benignissimum ipsis petentibus optima quaeque libenter esse largiturum. ἢ vim habet orationis continuandae, vt v. 4. Luc. 11, 11. legitur δὲ,

quod aequè ac partic. ἢ respondet Hebr. וְ, atque interdum idem valet quod γάρ. v. 23, 39. coll. Luc. 13, 35. Gen. 20, 3. τίς pro ἐξ τις vt Hebr. מִי legitur Iudd. 7, 3. Ies. 50, 10. Exod. 24, 11. v. *Vorstius* de Hebraism. p. 211 sqq. ἀνθρώπος, vt Hebr. אִישׁ, post מִי redundat, v. Deut. 20, 5. Ps. 34, 12. ὃν ἐάν pro ὃν ἂν vt 8, 19. coll. Luc. 9, 57. Verbum αἰτεῖν construitur cum duplici accusatiuo vt ἡσῶ Efr. 7, 21. Ios. 15, 18. Ies. 58, 2. vbi v. τοὺς ὁ. Graeci iungunt ei genitium personae cum praepositione παρὰ vel ἐκ. v. *Gronovius* ad Arrian. 1, 1. p. 3. μὴ interrogantis est, et respondet in vers. Alex. Hebr. וְ Gen. 27, 37. 2 Sam. 14, 19. al.

11. Sermo popularis hoc in versu regnat. πονηροὶ ὄντες, quamuis sitis auari; πονηροὶ non possunt esse mali, improbi, nam πονηροὶ opponuntur h. l. Deo, quatenus est liberalissimus et benignissimus, sed πονηροὶ sunt h. l. auari, illiberales, quam significationem Hebraeorum vsus loquendi confirmat, apud quos עָרֵץ לֶחֶם LXX. πονηροφθαλμος? notat auarum, Prou. 23, 6. add. Sir. 14, 15. ὁ πονηρὸς ἐαυτῷ, auarus, qui ob auaritiam durius corpus suum tractat, τίμι ἀγαθὸς ἔσται; Sensus igitur h. l. est: si vos, quamuis auari, liberis vestris, munera iis utilia et salutaria (δόματα ἀγαθὰ) praebetis, quanto magis Deus O. M. vobis petentibus bona quaeque largietur. οἴδατε δίδοναι, scitis dare, pro datis, vt עָרֵץ sequente Infinitiuo legitur Ies. 56, 11. Eccles. 4, 17. 6, 18. Propert. 1, 2, 12. sciat currere pro currat.

12. Quae hoc in versu leguntur, non possunt referri ad ea, quae proxime praecesserunt, nam in proxime praecedentibus non erat sermo de officiis mutuis, sed referenda sunt ad ea, quae v. 1 — 5. extant, atque vel exinde patet, praecepta illa, quae v. 6 — 11. continent, a Christo alio tempore esse proposita. Particula οὖν, quae ad nexum cum antecedentibus spectat, codd. nonnulli, Syr., Ar., Arm. male omittunt; omissam eam fuisse putat *Griesbachius* ad h. l. vel quia lectio eccle-

fiastica ab h. l. incipiebat, vel quoniam hic versus sententiam continet, quae prouerbii loco, v. *Vorstius* de Adagg. c. 10., centies a christianis adhibebatur. πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε κ. τ. λ.] *quales igitur vultis esse alios erga vos, tales fitis erga alios.* Tob. 4, 15. ὁ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσης. Seneca ep. 94. ab altero exspectes, alteri quod feceris. Codex Talmudicus Sabbath fol. 31. 1. Gentilis — venit ad Hillelem, isque profelytum ipsum fecit, eique dixit, quod exosum tibi est, alteri ne facias. Haec tota lex est, caetera sunt explicatio eius. Cf. *Wetstenius* ad h. l. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται] *haec est summa doctrinae, quam Moysis prophetarumque libri continent.* vid. ad 5, 17. add. Rom. 13, 8. Sermo autem est h. l. de praeceptis mutua hominum inter se officia spectantibus. Pro οὗτος codd. complures habent οὕτως, librariorum negligentia, quoniam praecessit οὕτω. illud οὕτω omiserunt etiam nonnulli, et induxisse videntur, quoniam nec Luc. 6, 31. legitur.

13. 14. De felicitate in regno Messiano, in altera vita exspectanda, Iesus h. l. ita loquitur, vt sedem huius felicitatis, τῆς ζωῆς, comparet cum arce, ad quam per viam arctam, per portam angustam fit enitendum. Cuius generis imagines leguntur quoque Matth. 23, 13. Luc. 13, 24 sqq. εἰσελθετε, contendite, operam date vt ingrediamini (ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν Luc. 13, 24.), nempe εἰς τὴν ζωὴν, coll. v. 14. Iam praecepta diuina, ipsae quoque actiones et instituta hominum, eorum sentiendi et agendi ratio, in libris vtriusque testamenti saepius vocantur ὁδός, v. Deut. 5, 30. 2 Petr. 2, 21. et vita praeceptis diuinis consentanea, comparatur cum via, in qua neque in finistram, neque in dextram partem secedendum sit; v. Deut. 28, 14. eiusmodi via Hebraeis dicitur arcta, ἄρ, στενός, Num. 22, 26. via contra improborum h. e. studium impietatis, ad interitum, perniciem ducere dicitur. v. Ps. 1, 6. Hinc h. l. per portam angu-

stam, et *viam arctam*, si sensum spectamus, intelligitur, studium virtutis, pietatis et sanctitatis, quod comparatur cum *porta angusta*, et *via arcta*, quia animum quasi coercet, ne feratur, quocunque velit, quia magnam diligentiam postulat, multas etiam molestias affert. Contra studium improbitatis, vita impia et flagitiosa comparatur cum *porta ampla*, et *via spatiosa*, quae ad poenas et supplicia in altera vita subeunda, ad interitum ducit, quia animum ferri patitur, quocunque gestiat, quia nullas molestias, voluptates contra multas offert et praebet. Similes imagines atque sententiae plures in libris scriptorum vett. reperiuntur. Pertinet huc locus Cebet. Tab. c. 12. de via, quae ad veram eruditionem ducit: οὐνοῦν καὶ θύραν τινὰ μικρὰν, καὶ ὁδὸν τινὰ πρὸ τῆς θύρας, ἣτις οὐ πολὺ ὀχλεῖται, ἀλλὰ πάνυ ὀλίγοι πορεύονται, ὥς περ δι' ἀνοδίας τινὸς καὶ τραχείας καὶ πετρῶδους εἶναι δοκεῖ. Seneca de vit. beata 1. *Tritissima quaeque via et celeberrima maxime decipit.* add. Xen. Cyrop. 2, 2. 24. Cic. Offic. 1, 32. Locum illustrem de duabus viis, altera in hortum Eden, altera in Gehennam ducente, in Gemara Berachoth c. 4. §. 11. exposuit Vitranga Obss. Sacre. 3. p. 199. ὅτι quippe, יָד. εὐρύχωρος *ampla, spatiosa*, vnde ap. Polyaen. 2, 5. 2. et 2, 10. 2. εὐρυχωρία et χωρίον σενοπόρον sibi opponuntur. ἀπάγουσα *quae fert, ducit* ad perniciem; nam ἀπάγειν id. qd. ἄγειν. vid. Loesnerus ad h. l. — 14. Pro ὅτι *sed*, v. Efr. 3, 3. Ez. 46, 9. ibique τοὺς ὁ. 2 Regg. 1, 4. Ier. 35, 7. Keuchenius ad h. l., in multis codd. et verss. legitur τι, quam lectionem vtpote difficiliorem et exquisitiorem Grotius, Hammondus, Griesbachius, recte probarunt, et τι, praeeunte Theophylacto, positum accipiunt pro ὥς, vt Hebr. יָד, *quam angusta est porta!* ὅτι ex praeced. versu, vbi legitur ὅτι πλατεῖα, facile in textum irrepere potuit. Caeterum v. 13. 14. Reichardus in vers. N. T. Lat. praeclare hunc in modum interpretatus est: *Per angustam sane portam ad salutis veluti arcem vobis contendendum est. Etenim valde*

ampla est porta, et via latissima, quae ad interitum ducit; unde et multæ per eam grassantur. Quum contra angustissima sit ad salutis arcem porta, itemque via ad ipsam ducens, ut etiam pauci eam reperiant.

15. Cohortatur Christus sectatores suos velint sibi cauere a doctoribus falsis, doctrinam diuinam quidem profitentibus, sed vitam agentibus a regulis atque praeceptis huius doctrinae alienam, v. 21. coll. 24, 11. 24. Phariseis similibus, aditu ad salutem ipsos prohibentibus 23, 13. *προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν*] *cauete vobis a doctoribus falsis.* Formula *προσέχειν ἀπὸ τινος* respondet formulis *φοβεῖσθαι ἀπὸ τινος* Luc. 12, 4. et *φεύγειν τι*. Hebraei enim sequi iubent verbum *נִשְׁמַר* particulam *מִ*. v. Deut. 23, 10. Pl. 18, 6. Sir. 6, 13. *ἀπὸ τῶν φίλων σου πρόσχε*. 11, 33. *πρόσεχε ἀπὸ κακούργου*. v. Fischerus ad Leusden. de Hebraism. N. T. p. 135. *ψευδοπροφήται*, doctores falsi, sunt h. l. ii, qui vitam agunt doctrinae Christi, quam profitentur, contrariam. Qui h. l. *ψευδοπροφήται* dicuntur, alias nominantur *ψευδοδιδάσκαλοι*, ut Petr. 2 ep. 2, 1. Nempe vocabulum *προφήτης*, ut Hebr. *נָבִי*, non tantum eum notat, qui fata hominum populorumque singulari quodam numinis afflatu praedicit, sed omnino etiam doctorem, voluntatis diuinæ interpretem. v. de hac voce Koppii Exc. 3. in ep. ad Ephes. Dresdii Proluss. duae, de notione prophetae in cod. sacro, Viteb. 1788. 89. Bardili de significato primitiuo vocis *προφήτης*, Gotting. 1786. Schleusneri Lex. sub h. v. *Jerusalem Briefe üb. die Mosaischen Schriften*, Br. 4. Niemeyer *Allgem. Versuch üb. Amt, Charakter und Reden Israel. Propheten*, in *f. Charakteristik d. Bibel* B. 5. p. 250 ff. Eichhorn *Einleitung ins A. T. Th.* 3. p. 1. ff. Hartmann *üb. d. Grundbegriff des Worts Nabi, und den öffentl. Vortrag der Propb.* Exc. 3. adi. versioni Michae, Lemgo 1800. Meyer *Versuch einer Hermeneutik des A. Test. Th.* 2. *Histor. Entwicklung des bibl. Begriffs des Worts Prophet*, in Henke *Neuem Magazin* B. 4.

p. 540 ff. οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς κ. τ. λ.] qui ad vos veniunt induti palliis ex pellibus ouinis confectis. Eiusmodi enim pallia indicant verba ἐνδύματα τῶν προβάτων. Talia erant Eliae, aliorumque prophetarum, pallia. vid. ad 3, 4. ἐν ἐνδύμασι reddi debet: *induti, amicti, palliis*. Hebraei ita vfi sunt praepositione ע, vt Esth. 1, 11. 4, 2. quam formam loquendi imitati sunt scriptores N. T. v. Iac. 2, 2. Luc. 24, 4. A scriptoribus exteris quoque particulam ἐν hunc in modum adhiberi, docuerunt *Krebsius* atque *Loesnerus* ad h. l. ἔσωθεν, quod vero eorum cogitandi et sentiendi rationem attinet. εἰσὶ λύκοι ἄρπαγες, *sunt lupis rapacibus similes*. ἄρπαγες epitheton luporum perpetuum. Lycophr. Cass. 1309. ἔπεμψαν ἄρπαγας λύκους. Horat. Carm. 4, 4. 50. *cerui luporum praeda rapacium*. v. *Wetstenius* ad h. l. qui idem laudauit locum Horat. Epist. 1, 16. 46. *Sed videt hunc omnis domus, et vicinia tota, Introrsum turpem, speciosum pelle decora*. Itaque his verbis nostris, quae omnino prouerbiū redolere videntur, significantur doctores, qui speciem pietatis et sanctitatis prae se ferunt, quorum tamen sentiendi ratio peruerfa est, quorum mores sunt deprauati, quique ad eo auditoribus suis perniciem et exitium moliuntur. Similis locus Act. 20, 29. Ouid. Am. 1, 8. 21. *Impia sub dulci melle venena latent*.

16. ἀπὸ τῶν καρπῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς] *ex animi fructibus illos dignoscere poteritis*. Apposite laudauit ad h. l. *Wetstenius* verba Lyfiae, ὀλίγον χρόνον δύναιτ' ἔν τις πλέσασθαι τὸν τρόπον τὸν ἑαυτοῦ. et P. Syri: *Cito ad naturam facta recidunt suam*. Vocabulum autem καρπός h. l. vt saepius tropice adhibetur, et in hac orationis serie nominatim indicat, *mores, actiones et facta* falsorum doctorum. Quo minus enim cum interpretibus aliis per καρπούς etiam errores, et per ψευδοπροφήτας doctores errores spargentes intelligam, me impediunt ea quae v. 21. 24. leguntur. Et si Iesus de doctoribus falsis, quatenus

errores

errores sparsuri essent, dicere voluisset, haud dubie mentem suam dilucidius explicuisset, et de erroribus ipsis verba fecisset, vt alias fecit. v. 24, 5. 11. 24. ἐπιγινώσκειν copulatur h. l. cum praepositione ἀπό, quae Hebr. particulae ׀ִן respondet, vt Sir. 19, 29. Sed Luc. 6, 44. extat praepositio ἐκ, cuius vicem etiam h. l. ἀπό obtinet. ἐπιγινώσκεσθε, cognoscere poteritis, ita ׀ִן׀ִן׀ִן 2 Sam. 22, 39. loco parallelo Ps. 18, 39. explicatur ׀ִן׀ִן׀ִן. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σαφὴν κ. τ. λ.] num possunt de spinis colligi vuae, aut de tribulis ficus? Locutio prouerbialis; ab homine malae indolis non possunt continui pietatis et probitatis fructus exspectari. Seneca ep. 87. *Non nascitur ex malo bonum, non magis quam ficus ex olea. Ad semen nata respondent.* cf. Schotti Adagia p. 20.

17. 18. οὕτω habet h. l. non comparandi, sed potius continuandi vim. Opponuntur porro sibi inuicem δένδρον ἀγαθόν et δένδρον σαπρόν. Iam σαπρόν prop. dicitur *putridum*, vt ap. Theophr. Char. c. 11. ἔλαιον σαπρόν, ad quem locum v. Casaubonus. At h. l. non potest intelligi arbor quae computruit, haec enim ne folium quidem, multo minus fructus proferre potest. Sed σαπρόν dicitur etiam *quicquid est malae indolis, inutile, non idoneum*, vt adeo sit idem quod πονηρόν, sicuti Aquila et Symmach. ׀ִן׀ִן׀ִן expresserunt Exod. 5, 21. verbo σαπρίζειν, pro quo Alexandrini Gen. 34, 30. vsi sunt voce πονηρόν εἶναι, atque καρποί, qui h. l. Matthaeo dicuntur πονηροί, Luc. 6, 43. sunt καρποί σαπροί. Etiam Leuit. 27, 14. reperitur in fragm. interpretum Graecorum σαπρός pro Hebr. עָר. Causa et origo huius significationis cum Ludouico de Dieu ad Matth. 12, 33. et Boltenio ad h. l. inde repetenda est, quod Syri voc. שִׁי de *putrido et malo* vsurparunt, atque hoc ipsum vocabulum in Matthaei Euangelio Hebraico extitisse videtur. Ergo δένδρον σαπρόν est *arbor malae indolis, ein Baum schlechter Art, eine schlechte Sorte von Bäumen*, atque adeo vi oppositionis δένδρον ἀγαθόν, *arbor*

bonae indolis. Eiusmodi vero arbor malae indolis significat in hoc orationis contextu, doctorem falsum, qui *e malo animi sui thesauro*, ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ Luc. 6, 45. malos fructus profert, male facta committit. — 19. sqq. Poenas grauissimas luent, cf. notata ad 3, 10. — 20. ἄρα γε affirmantis, *profecto, utique*; in versione Alexandrina respondet Hebr. 78 Gen. 26, 9. et in Aquilae reliquiis τῷ 78 Gen. 28, 16. Profecto e factis horum hominum intelligetis, eos neutiquam esse doctores hoc nomine dignos, coll. v. 16.

21. Versus qui sequuntur, continent in vniuersum sententiam hanc: non nisi pietatis et probitatis studiosus fieri potest felicitatis in regno Messiano expectandae particeps; sola doctrinae meae professio nihil facit ad rem, ne doctores quidem religionis meae, virtutis praecepta si negligunt, vitamque agunt a regulis doctrinae meae alienam, commoda et ornamenta, quae mea religio cultoribus meis piis et probis offert ac praebet, adipiscentur, coll. v. 22. οὐ πᾶς, *non unusquisque.* κύριος, vt tritum est, saepius in libris N. T. vim habet vocabuli διδάσκαλος, v. Ioh. 13, 13. et Iudaei hoc nomine magistros suos compellabant. Hinc formula λέγειν κύριε, κύριε significatur is, *qui magno ardore doctrinam Christi profiteri, et discipuli atque religionis Christi doctoris partes agere videntur.* εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν, vid. ad 5, 19. ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς] *sed qui patris mei coelestis voluntati conuenienter viuunt.* θέλημα τοῦ πατρὸς indicat h. l. ipsa religionis christianae praecepta. Nam loco parallelo Luc. 6, 46. pro eo legitur καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω. Caeterum verba οὗτος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, quae in cod. 33. et apud Latinos plerosque verbis τοῦ ἐν οὐρανοῖς addita leguntur, pro grammatici additamento habenda sunt. v. Griesbachii Comment. Crit. ad h. l.

22. Vt accuratius intelligatur, quinam sint illi λέγοντες κύριε, κύριε, nempe non tam omnino Christi secta-

tores, quam potius religionis doctores; tanquam nota characteristica discipuli et doctoris religionis illorum temporum afferitur τὸ προφητεύειν, — δαιμόνια ἐκβάλλειν — δυνάμεις ποιεῖν. Itaque mihi haec verba non videntur esse nimis urgenda, sed cogitandum, Iesum omnino hanc sententiam exprimere voluisse: repudiabuntur a me, felicitatem regni mei non adipiscentur, plures doctores religionis meae, utpote facinorosi et improbi. Praeterea rectissime Storrius Diss. Exeget. in librór. N. T. historic. aliquot loca P. 3. Tubing. 1794. p. 3. obseruauit haec: „Sicuti sermo, qui v. 23. tribuitur iudici, non (2 Sam. 15, 26.) iubet de sententia his nominatim *verbis pronuntianda* cogitare, sed commemoratum *supra* (v. 21.) decretum de eo, quod futurum sit, *illuminat oculisque subiicit*, introducendo iudicem ea, quae τοῖς ἐργαζομένοις τὴν ἀνομίαν modo (v. 21.) fuerat minatus, tandem ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ (v. 22.) exitu praestantem, adituque ad regnum diuinum τοὺς μὴ ποιήσαντας τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ re ipsa arcentem: ita etiam sermo, qui amandandis a regno diuino v. 22. assignatur, non, quid isti sint *re vera dicturi*, sed quid accommodate ad personam, *supra* (v. 21.) iis impositam, dicere possint, (cf. 778, dicere possint, Ios. 17, 24. 27. ἀπαλλοτριώσουσιν, auertere possint, v. 25. 778, respondere possimus, v. 28.) exponit, omninoque comparatus est ad generale illud λέγειν, κύριε, κύριε, quod v. 21. non ut res futura, sed ut praesens, atque ad hanc vitam pertinens, spectabatur, insigni τῶν τῷ ὀνόματι κυρίου πολλὰς δυνάμεις ποιησάντων exemplo illustrandum atque subiiciendum sub sensus. Quantopere libri sacri hoc genus προσωποποιίας frequentent, Darbius ostendit in Glassii Phil. S. p. 1359. sqq.“ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ i. tempore iudicii, ut Matth. 11, 24. et Luc. 10, 12. voces ἡμέρα ἐκείνη et ἡμέρα κρίσεως tanquam idem valentes, inter se permutantur. οὐ pro οὐχὶ v. 6, 26. τῷ σῷ ὀνόματι, iussu et auctoritate tua, v. Krebsius ad h. l. i. e. quoad sensum, utpote tui, utpote religionis tuae doctores. Verbum προφη-

τεύειν plures h. l. eo sensu capiunt, vt sit *futura praedicere*, cum de factis insignibus sermo sit; nobis secus videtur, existimamus potius, illud vertendum esse *docere*, cum voc. προφήτης v. 15. eodem modo adhibitum reperiatur, cum Iesus accuratius constituere voluerit, quinam sint οἱ λέγοντες κύριε· nempe doctores. δυνάμεις miracula, vt Act. 2, 22. 8, 13. — 23. ὁμολογήσω αὐτοῖς] *palam profitebor*, ita ὁμολογεῖν legitur Ael. H. V. 2, 4. ὅτι vt saepius redundat, 27, 47. etc. οὐδέποτε ἔγνω ὑμᾶς, *nunquam vos probaui, pro meis habui*. Etenim γινώσκειν haud raro notat, *amare, probare*, vt Hebr. ידע Ps. 1, 6 89, 16. Amos. 3, 2. 1 Cor. 8, 3. 2 Tim. 2, 19. v. Glassii Philol. S. p. 829. ἀποχωρεῖτε κ. τ. λ. sunt verba Ps. 6, 9. *discedite a me facinorosi*, indigni estis praemiis et felicitate cultorum meorum.

24. sq. Sequitur epilogus. πᾶς οὖν ὅσις, *quicumque igitur*, Hebr. כָּל־אִישׁ, Graec. ὅς ἂν· more Hebraeorum in casu absoluto positum est; neque adeo cum nonnullis pro ὁμοιώσω e v. 26. reponendum est ὁμοιωθήσεται. Per τοὺς λόγους τούτους intelliguntur vitae morumque praecepta hactenus tradita. ὁμοιώσω αὐτὸν *eum similem esse affirmo*: nam futura indicant continuationem, atque adeo accipienda sunt vt praesentia, vnde et ὁμοιωθήσεται v. 26. reddi debet, *similis est*, Luc. 6, 48. ὁμοίος ἐσιν. — Φρόνιμος, חָכָם, *prudens, prouidus*, γινώσκων ἃ δεῖ ποιεῖν, vt exponitur a Xen. Oecon. 11, 8. vid. Raphelius ad h. l. ἐπὶ τὴν πέτραν, *in solo saxoso*. — 25. βροχή, דָּשָׁן, v. Symm. Prou. 25, 23. LXX Ps. 67, 10. *imber, pluuia vehemens et procellosa*, quam inundatio sequitur. κατέβη, יָרַד, Ies. 55, 10. κατέβη ὁ ὑετός ἡ χιών ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· add. Ps. 71, 6. sic *decidere* Tibull. 1, 2. 10. vid. Schleusneri Lex. et Biellii h. v. ἦλθον οἱ ποταμοὶ] *fluvii exundantes ruebant per campos*; vt ἔρχεσθαι h. l. ita quoque יָבֹא vsurpatum legitur Ez. 47, 9. Ies. 59, 19. προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐνείνῃ] *irruebant fluvii et venti in eam, neque corruit, nam fun-*

data est saxo. πίπτειν, corruiere, vt לבב, de domo Iudd. 16, 30. τεθεμελίωτο positum est pro ἐτεθεμελίωτο. nempe destitutum est h. l. plusquamperfectum suo augmento. Ita saepius non tantum Iones, sed etiam Attici loquuntur, solo augmento perfecti contenti, more poetarum. vid. *Albertius* ad h. l.

26. 27. Contrariam sententiam hi versus continent. καὶ sed, ut 1 Deut. 12, 27. ubi οἱ ὁ per δὲ expresserunt. μωρός cum opponatur Φρονίμω, est, *stultus, imprudens*, qui non videt, quid sit faciendum, ὁ μὴ γινώσκων ἃ δεῖ ποιεῖν. ab Alexandrinis coniungitur cum ἄφρων Ps. 93, 8. ἐπὶ τὴν ἄμμον, in solo arenoso, ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου Luc. 6, 49. πτώσις μεγάλη, ruina magna, quae fit ingenti sonitu, magno fragore. Virg. Aen. 2, 310. iam Deipbobi dedit ampla ruinam, Volcano superante, domus. ib. 465. Ea lapsa repente ruinam Cum sonitu trahit. Gloss. vett. πτώσις, ἐπὶ οἰκοδομῆς, ruina, rues. Caeterum summa huius similitudinis est: Qui mea praecepta, vita et factis exprimit, is suae salutis consulit, contra qui ea negligit, nec vita factisque exprimit, is deest suae salutis.

28. 29. καὶ ἐγένετο ὅτε, vt Hebr. וְהָיָה, vim obtinet particulae δέ. sic et ipsi Alexandrini Exod. 3, 21. כִּי הָיָה simpliciter reddiderunt ὅταν δέ. itaque καὶ ἐγένετο ὅτε id. qd. ὅτε δέ. v. *Vorstius* de Hebraism. p. 601 sq. ἐκπλήσσεσθαι h. l. notat, *vehementer admirari*, et respondet Hebr. הִתְרַשְׁתִּי, quod Ps. 48, 6. Symm. reddidit ἐκπλήσσεσθαι, sed Alex. habent θαυμάζειν. Hefychius: ἐξεπλάγη. ἐθαύμασεν, ἐξέση. v. et *Munthius* Obff. ad h. l. et cum ηἰσὶν construatur cum ἡ, v. Eccles. 5, 7. hinc h. l. ἐξεπλήσσοντο sequitur praepositio ἐπὶ. Per διδασκὴν h. l. et doctrina ipsa, et ratio qua quis in docendo ac praecipiendo utitur, intelligi debet. — 29. ἦν διδάσκων pro ἐδίδαξε, ex Hebraica ratione. ὥς ἐξουσίαν ἔχων, tanquam dominus, tanquam Messias, cui non solum interpretatio, sed etiam

latio legum effet permiffa. Ita *Wolfius*, *Loesnerus*, *Paulus*, alii haec verba explicant. Ego vero ea interpretari mallet de orationis vi et efficacia ad perfuadendum et commouendum. Hom. Il. 1, 689. ὡς ἔφαθ'· οἱ δ' ἄρα πάντες ἀκὴν ἐγένοντο σιωπῇ, Μῦθον ἀγασσάμενοι· μάλα γὰρ κρατερῶς ἀγόρευσε. Iudaeorum vero doctores vanis disputationibus et controuersis tempus consumeabant, nugas et commenta cum sua, tum antiquiorum doctorum populo proponebant et inculcabant. Quantum discrimen inter Christi et Iudaicorum doctorum doctrinam intercefferit, quam parum horum institutio valere potuerit ad feriendos et emendandos auditorum animos, facile perspiciet is, qui vel hanc Christi orationem, quam inde a cap. 5. legimus, comparauerit cum commentationibus illis, quae in scriptis Rabbiorum reperiuntur. Caeterum verba αὐτῶν et καὶ οἱ Φαρισαῖοι, quae post οἱ γραμματεῖς in nonnullis codd. addita leguntur, glossmata sunt.

CAPVT VIII.

1. 2. **F**inita oratione illa, quae montana vulgo dicitur, descendit Iesus de monte, atque sanauit in vicinia Capharnaumi, coll. v. 5., leprosum, qui auxilium ipsius implorabat. καταβάντι δὲ αὐτῷ] positum est pro καταβάντος δὲ αὐτοῦ vt 21, 23. Ita et Graeci scriptores Dattius uti solent. v. *Wesselingius* ad Diod. Sic. T. 2. p. 187. ἡκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, eum secuta est magna populi caterua. αὐτῷ, quod more Hebraeorum iunctum est verbo ἡκολούθησαν, redundat, hanc tamen pronominis redundantiam non prorsus ignotam fuisse Graecis docet locus Thucyd. 4, 93. male in nonnull. codd. ad euitandam pronominis αὐτῷ repetitionem, legitur καταβάντος s. κα-

ταβαίνοντος αὐτοῦ· v. *Wetsten. et Griesbach. ad h. l. —*
 2. λεπρός ἐλθὼν] *accessit leprosus. λέπρα, Hebr. נִזְעַר Levit. 3, 2. est cutis vitium, scabies albida, vitiligo, cuius tres species affert Celsus 5, 28. De variis leprae gradibus et generibus v. Celsus l. c. Bartholinus de morbis biblicis p. 39. Rhenferd. de Lepra cutis Hebr. in Meuschenii N. T. ex Talmude illustr. Murray historia leprae, quae adiuncta est eius libello de vermibus, in lepra obviis, Gotting. 1749. Schilling. Commentatio de lepra, Lugd. Bat. 1778. Eschenbachii scripta Medico-biblica, Rostoch. 1779. Michaelis Arabische Fragen, Fr. II. 12, 28. 36. eiusdem Oriental. und exeget. Biblioth., Th. 4. p. 106. Th. 17. p. 1. et Mosaisches Recht, Th. 4. §. 208. Niebuhr Besch. von Arabien p. 130 fs. Hensler vom abendländischen Ausfatze im Mittelalter, nebst einem Beytrage zur Kenntniss und Geschichte des Ausfatzes, Hamb. 1794. et interpp. ad Exod. 4, 6. Leuit. 13. 14. Iob. 2, 7. προσεκύνηι αὐτῷ λέγων· κύριε] *supplex eum rogabat, γονυπετῶν αὐτὸν Marc. 1, 40. πεσὼν ἐπὶ τὸ πρόσωπον Luc. 5, 12. κύριε, domine; nomen honoris, quo, vt recte Grotius ad h. l. obseruauit, Iudaei etiam ignotos appellare solebant. v. Ioh. 4, 19. 12, 21. 20, 15. Ita quoque Latini loquebantur, Seneca ep. 3. obuios, si nomen non succurrit, dominos salutamus. Martial. 1, 113. cum te non nossem, dominum, regemque vocabam, Cum bene te noui, iam mihi Priscus eris; cum vero discipuli magistrum hoc nomine compellabant, κύριος id. qd. διδάσκαλος, 27. v. ad 7, 21. εἰν θέλης, δύνασάί με καθαρίσαι] *si vis, potes me purgare i. pristinam mihi valetudinem restituere. Verbum enim καθαρίζειν, purgare, vt Hebr. נָקָה, cui in versione Alex. respondet, v. Num. 12, 15., proprie adhibetur de leprosis, quoniam leprosi impuri iudicabantur, ita vt sit omnino sanare, quae verbi potestas vel exinde patet, quod pro ἐκαθαρίσθη ἡ λέπρα v. 3. apud Lucam 5, 13. legitur ἀπῆλθεν ἡ λέπρα ἀπ' αὐτοῦ. add. Marc. 1, 42.***

3. ἐντείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, *extensa manu leprosum tetigit.* Est Hebraica loquendi forma, nam priora verba: ἐντείνας τὴν χεῖρα commodè abesse poterant, cum ἥψατο hanc notionem inuoluat. v. Gen. 8, 9. 19, 10. etc. Attigit vero Iesus leprosum, quo palam faceret omnibus praesentibus, sanationem certo secuturam esse; proprie enim is, qui leprosum attingebat, excepto sacerdote, polluebatur. καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη ἡ λέπρα] *et statim sanatus est leprosus.* Haec verba Kypkius reddenda esse praecipit: *remota, sublata est lepra.* καθαρίζειν enim, ait, significare etiam *remouere, tollere*, vt Deut. 19, 13, vbi οἱ ὁ verbum כִּפֵּר reddunt verbo καθαρίζειν. Sed ibi כִּפֵּר potius est *expiare*, et additum legitur ἐξ Ἰσραήλ: et καθαρίζειν, vt supra notatum est, h. l. respondet verbo כָּפַר. Wolfius in Curis et Koecherus in Analectis ad h. l. vertunt: *munda declarata est ipsius lepra*, sed Iesus eum non declarauit mundum, id facere debebat sacerdos, cf. v. 4. ibique notata; et repudiant hanc interpretationem verba Lucae 5, 13. et Marc. 1, 42. καὶ εὐθέως ἀπῆλθεν ἡ λέπρα ἀπ' αὐτοῦ. Itaque λέπρα est potius abstractum pro concreto, atque idem quod λεπρός.

4. Cautè et prudenter satis iussit Iesus leprosum festinare Hierosolymam, et obseruare omnia, quae lex leprosis praescriberet; nondum enim venerat tempus, quo verbis ac factis declarari posset, legem Mosaicam nihil amplius valere; per legem autem Mosaicam non nisi sacerdos leprosum, mundum pronuntiare poterat. Volebat praeterea etiam Iesus ita impedire, quo minus quisquam de hominis leprosi sanatione dubitaret. Imposuit vero etiam homini illi silentium, non tamen in perpetuum, nam silentii perpetui idonea causa afferri nulla potest, aderat enim eo ipso momento, quo Christus hominem sanauit, magna populi multitudo; sed filere debebat leprosus, quamdiu nondum coram sacerdote apparuisset, ne fama huius rei prius ad sacerdotis aures per-

veniret, ne hic nancisceretur occasionem tergiuersandi, aut calumniandi, ne Christi laudibus inuidens, mundum declararet immundum. *σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ*] *ostende te sacerdoti.* Versio vulgata habet: *sacerdotum principi*, in nonnullis quoque codd. Marc. I, 44. legitur ἀρχιερεῖ, et ab Hebraeis pontifex maximus haud raro simpliciter nominatur הכהן, vt I Regg. I, 8. quare etiam h. l. interpretes haud pauci τῷ ἱερεῖ interpretantur, *pontifici maximo.* Hae tamen rationes omnes non satis graues mihi videntur esse, vt a vulgari et recepta vocabuli significatione recedamus, cum omnibus sacerdotibus haec provincia demandata esset, vt iudicarent de lepra. v. Leuit. 13, 2. *Michaelis Mos. Recht* Th. 4. p. 102. 210. καὶ προσέφερε τὸ δῶρον] *et offer sacrificium*, nempe duos passerculos, quorum alter mactabatur, alter dimittebatur. v. Leuit. 14, 4 ff. εἰς μαρτύριον αὐτοῖς] *in testimonium iis.* Interpretes in his verbis explicandis variant. Nempe alii αὐτοῖς referunt ad populum praesentem, hoc sensu: vt praesens multitudo edoceatur, te esse vere sanatum. Alii αὐτοῖς referunt ad ἱερεῖ, ita vt hoc ipsum nomen vel positum sit collectivae, vel αὐτοῖς, more Hebraeorum, distributivae sumendum sit, *unicuique eorum*, v. *Storrii Obss.* ad anal. et synt. p. 374. *ostende te sacerdoti, quo unusquisque eorum intelligat, te esse sanatum.* μαρτύριον enim dicitur omne argumentum, quo aliquis potest conuinci, omnis res qua alicui aliquid significatur et declaratur. v. I Tim. 2, 6. Iac. 5, 6. Equidem tamen malletm haec verba explicare: *quo contra eos* (np. sacerdotes) *testimonium dicere posses*, si scilicet vellent in posterum negare, me tibi sanitatem restituisse. Verbum enim העיר construitur cum particula כ, ita vt sit: *testimonium dicere in s. contra aliquem*; αὐτοῖς ergo responderet Hebr. כהם et Alexandrini particulam כ cum affixo, saepius datiuo pronominis exprimere solent. v. Deut. 32, 46. I Sam. 8, 9. Ps. 50, 7.

Paulus in Kritischem Kommentar ad h. l. contendit: Iesum hominem illum leprosum non sanasse, sed tan-

tummodo mundum pronuntiasse i. e. declarasse, morbum non esse contagiosum, eum breui sanatum, et a sacerdote mundum declaratum iri. Verbum *θέλω* explicat: *lubenter te edocere volo, quae sit natura morbi tui; atque monet: hac data promissione, Iesum attigisse leprosum, ut cognosceret, an eum pronuntiare posset mundum, quo cognito addidisse. καθαρίσθῃτι. Verba: καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα, interpretatur: breui et feliciter lepra ipsius sanata est; εὐθέως enim h. l. ut saepius poni de re, quae non statim, illico, sed successu temporis, breui, euenerit, ut Matth. 13, 5. Marc. 4, 8. Sed ut ex omni narratione apparet, leprosus a Christo thaumaturgo valetudinis pristinae restitutionem expectabat et efflagitabat, non vero ut ipsum declararet mundum. Per leges Iudaeorum, ut supra monitum est, nonnisi sacerdos leprosum pronuntiare poterat mundum, et Iesus ipse hominem illum ad sacerdotem ablegabat, coll. v. 4. Non probabile est, hominem gradus, genera et symptomata leprae, morbi adeo vulgaris ignorasse, cum ea etiam Leuit. 13, curatius exposita reperiantur. Si ergo morbus hominis ita comparatus fuisset, ut sacerdos leprosum, mundum i. e. morbum non contagiosum esse, declarare potuisset, de quo tamen in Euangelistarum commentariis nihil legitur, non potest satis idonea ratio afferri, cur homo ille Iesum, nec sacerdotem adierit, ut mundus declararetur. Si Iesus leprosum tantummodo mundum pronuntiasset, et hic breui, εὐθέως, sanatus esset, non facile intelligitur, quare homo ille, ut Marc. 1, 45. refert, tam studiose laudes Iesu diuulgarit, quare, ut Luc. 5, 15. legitur, cum huius rei fama percrebuiisset, tanta hominum aegrotorum multitudo concurrerit, ut a Iesu sanarentur. Itaque vox *θέλω καθαρίσθῃτι* reddi debet: *volo, sanitatem tibi restituere, sis sanus, et καθαρίζειν, de cuius verbi potestate supra dictum est, notat: sanare. Atque sic vel ex hactenus notatis apparet, Euangelistas rem ita exposuisse, ut appareat, eos credidisse, sa-**

nationem hominis fuisse extraordinariam, atque miraculis annumerandam. cf. etiam *Krummacher über den Geist und die Form der Evangel. Geschichte* p. 201. sqq.

Vt vero per hanc occasionem in vniuersum de miraculorum Christi explicatione, quae nostra aetate regnat, quaeque eo tendit, vt omnia facile ad leges naturae nobis cognitae perspicui possint, ea vix videtur omnino apta esse Euangelistarum indoli et orationi. Fautores huius explicandi rationis plerumque non accurate discernunt, quid creditum narratumque fuerit, et quomodo res sese habuerit, atque etiam iis in locis, in quibus nullum, ne leuissimum quidem vestigium deprehenditur, e quo appareat, rem enarratam posse cum nostris notionibus et ratione cogitandi componi, vsum loquendi et leges grammaticas saepius negligentes, verba Euangelistarum torquent, iisque suas fictiones obtrudunt, et nouas historias, a narrationibus scriptorum illorum prorsus alienas proferunt. Reperiuntur quidem loci nonnulli, in quibus etiam sobrius interpres, sentiendi et cogitandi et dicendi illorum temporum rationem respiciens, a vulgari et antiqua interpretatione, quae singula verba premit, recedere, et probabilem saltem coniecturam proferre possit (vid. Matth. 8, 28.), neque propterea in inuidiam adducendus est; sed longe plures reperiuntur loci, in quibus libere profitendum sit: non liquet! nimis enim remoti ab illis temporibus, quibus res expositae euenerunt, viuimus, et nihil certi definire possumus de *περιβάσει* singulis in locis ab Euangelistis, qui saepissime nil nisi factum ipsum enarrarunt, omissis. Praeferenda igitur mihi videtur eorum interpretum ratio, qui, quod Christi miracula attinet, ab omnibus coniecturis abstinent, et veritatem historiae simpliciter sequuntur, iis saltem in locis omnibus, in quibus nullum vestigium deprehenditur, quod ostendat, naturali modo rem enarratam explicari posse. Cf. quae et hanc in rem disputata reperiuntur in *Gabler Neuestem theol. Journal* B. 9. p. 285 sqq.

Augusti theol. Monatschrift, 1. Jahrg. Heft 4. p. 316 sqq. *Bellermann Uebersicht der neuesten Fortschritte in den Wissenschaften* B. 3. p. 83. et *Krummackeri libro über den Geist* etc. p. 203 sq. Quo vero lectores, de illis miraculorum Christi explicationibus, a viris doctis, nominatim a *Paulo*, nouissimo librorum N. T. interprete, quem honoris causa nomino, accuratius ipsi iudicare possent; subinde eas attulimus, ita tamen, vt coniecturas tantum probabiles, certe ingeniosas feligeremus.

5. Historiam aliam, et maxime diuersam ab ea, quae Luc. 7, 1. legitur, h. l. enarrari, plures opinati sunt, v. c. *Andr. Osiander* Annot. harmonn. I, 36. *Beza, Piscator*, alii. Sed in constituendo loco et tempore Matthaeus atque Lucas conueniunt, occurrunt praeterea in vtraque narratione eadem περιπάσεις, omnisque diuersitas in eo est, quod ille centurio nostro loco ipse venisse dicitur et cum Iesu collocutus esse, Lucae autem l. l. legatos misisse, et per eos cum Iesu egisse. Ad hanc vero repugnantiam siue potius diuersitatem remouendam prouocarunt alii ad vsum loquendi Hebraeorum, cum apud Hebraeos saepe dicatur fecisse aliquis id, quod alii fecerint, nomine eius atque iussu. v. *Keuchenius* ad h. l. *Heumannus* in *Erklärung des N. T.* Vol. 1. p. 107. suspicatur centurionem primum per legatos cum Iesu egisse, tum vero ipsum ad eum accessisse. *Augustinus* de consensu Euang. I, 20. non absurde *Matthaeus per alios facto accessu centurionis ad dominum, compendio dicere voluit, accessit ad eum centurio.* Scilicet Matthaeus et h. l. vt alias saepius breuitatis studiosus fuit; quaeritur etiam, an Matthaeus interfuerit colloquio, quod Iesus cum centurionis amicis instituit. v. Marc. I, 29. Lucas in archetypo, quo utebatur, rem accuratius et plenius expositam reperiēbat, et ita eam referebat. Omnis omnino diuersitas leuioris momenti est, et in omnibus fere scriptorum historicorum libris, vbi de eadem re agunt,

eiusmodi diuersitates occurrere solent, v. *Perizonii* Animadu. hist. et *Keuchenii* Annotatt. ad h. l. faciuntque eiusmodi diuersitates, qualis illa est, quae h. l. deprehenditur, cum in vtraque narratione reliquae περιστάσεις occurrant eadem, ad muniendam et confirmandam fidem Euangelistarum historicam. προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος] hunc centurionem fuisse gentilem, non Iudaeum, neque profelytum, plures interpretum opinantur. Prouocant hanc in rem ad verba Christi v. 10. quibus eum a gente Iudaica distinxerit; ad verba legatorum ipsius, qui Iudaei erant, Luc. 7, 5. ἀγαπᾷ τὸ ἔθνος ὑμῶν. et ad Luc. 7, 6. coll. Matth. 8, 8. οὐκ εἰμι ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν σέγγην εἰσέλθῃς. quae explicant: tibi non licet, utpote Iudaeo, ne sis offensionis popularibus tuis, meam domum intrare; Iudaeos, notant, omni familiariori cum gentibus abstinuisse consuetudine, v. Luc. 19, 7. Ioh. 18, 28. Act. 10, 28. atque eo haec ipsa centurionis, siue amicorum ipsius verba spectasse. Argumentis tamen haud contemnendis, *Rauius*, Theologus Erlangensis, in Diss. Praeterita quaedam ad narrationes Matth. 8, 5 sqq. et Lucae 7, 2 sqq. illustrandas, Erlang. 1792. 4. demonstrat: centurionem illum, natione quidem gentilem, sed veri Dei cultorem, per baptismum profelytorum ad religionem Iudaicam admissum fuisse, atque adeo in ecclesiae Iudaicae venisse communionem. Argumenta autem, a V. D. ad hanc sententiam suam muniendam comprobendamque allata, potissimum haec sunt: a) Verbis οὐκ εἰμι ἱκανὸς, ἵνα μου ὑπὸ τὴν σέγγην εἰσέλθῃς, non propterea usus est centurio ille, quia nefas putabatur Iudaeis, domum gentilis intrare, et cum eo familiariter viuere, sed sunt haec verba summae modestiae documentum, quibus similia sunt quae Luc. 5, 9. leguntur, et docent quoque ipsum de vi ac potestate Iesu tam praeclare sensit, ut eum vel absentem, seruo aegrotanti opem ferre posse, putaret. b) Ipsi Iudaeorum seniores Iesu opem his verbis implorabant: ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον

αὐτοῦ, *ut ipse veniret* etc. Luc. 7, 3. et Iesus respondebat: ἐλθὼν θεραπεύσω. Amici centurionis, cum Iesus iam propius ad eius domum accessisset, nomine eius dicebant: οὐκ εἰμὶ ἰκανός, ἵνα μου τὴν τέκνην εἰσέλθῃς. Patet exinde, seniores Iudaeorum non accepisse a centurione mandatum, ut Iesum arcefferent, eos autem, quia de Iesu potestate minus praeclare sentiebant, quam ille, id ultro fecisse, quod confirmatur voce Christi, cum comperisset, quantam spem in ipso collocaret centurio, se inter Israelitas non tantam fidem reperisse. Iam si centurio non fuisset Iudaeorum religioni addictus, quomodo Iudaei Iesum rogassent, ut se in domum gentilis conferret? cum inter omnes constet, quanto odio persecuti sint, quanto-pere contemserint Iudaei gentiles, quam studiose eorum consortium fugerint. Neque dici potest, illud ἐλθὼν Luc. 7, 3. redundare. Nam ut scite observavit *Ravius*, pleonasmī figura non sic aestimanda est, quasi vocabula adhiberi possint plane otiosa, et nullam potestatem habentia, quod in vitiis sermonis esset habendum; et Iesus ipse legatorum preces respiciens, respondet: ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν. Matth. 8, 7. c) Iudaei de centurione iudicium ferebant perhonorificum, et laudabant eum, quod synagogam ipsis exstruxisset i. sumtus ad eam exstruendam suppeditasset; tale autem singularis erga Iudaeos amoris documentum ab homine gentili vix sperari poterat, sed qua ratione impelli potuerit ad synagogam exstruendam, in promptu est, si statuitur eum ad sacra Iudaeorum transiisse. d) Centurio denique ille, utpote gentilibus oriundus, optime discerni poterat ab Israelitis, verbis v. 10. οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίσιν εὗρον. Israelitae enim omnes Israelis posterī dicuntur, nec omnibus in locis, in quibus hoc nomen legitur, ad veri Dei cultum, quo Israelitae reliquis gentibus praestabant, respicitur.

Centurio ille, utrum fuerit Romanus, an Herodī tetrarchae militauerit, ambigitur. Nempe Caesarum

aetate in prouinciis maioribus erant legiones, in minoribus cohortes, ad tuendam pacem et tranquillitatem. Cohortibus, quae in Iudaea prouincia minori erant, singulis praeerant tribuni, *χιλίαρχοι*, et his subiecti erant *ἐκατόνταρχοι*, qui centum fere peditibus praeerant. Ex horum igitur numero fuisse centurionem illum, de quo h. l. sermo est, plures opinati sunt. Sed Romanos in Galilaea habuisse praesidia, argumentis historicis demonstrari nequit, v. *Michaelis Anmerk.* ad h. l. constat vero, ex Herodis Antipae subditis, plurimos fuisse gentiles, itaque hunc hominem ab Herode centurionem fuisse constitutum, coll. Marc. 6, 21. recte statuunt *Chrysostomus, Wetstenius, Michaelis, Rosenmüllerus, Rauinus, Paulus*, alii. παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ λέγων] *rogans ipsum, his verbis.* Verbo παρακαλεῖν saepius rogandi, obsecrandi notio inest, vt v. 31. Luc. 14, 18. Act. 13, 42. Ioseph. Ant. 13, 5. 8. *Θυσίας τῷ Θεῷ προσφέροντες, καὶ ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας σωτηρίας τε καὶ νίκης αὐτὸν παρακαλοῦμεν.*

6. *ἰσῆς*. ὁ παῖς μου *seruus meus*, nam Luc. 7, 2. legitur δοῦλος, coll. v. 7. ita παῖς etiam occurrit Aristoph. Ran. 192. eodem sensu Lat. *puer* Prop. 3, 23. 23 Pol- lux 3, 8. καλοῦνται παῖδες οἱ δοῦλοι παρὰ τοῖς ἄττιμοῖς, καὶ ὡς πρεσβύτεροι. Moeris: παῖδα τὸν δοῦλον, καὶ ἢ γέρον, ἄττιμῳ. cf. *Wetstenius, Kypkius* ad h. l. et *Fischerus* Ind. Theophr. sub h. v. Alexandrini hoc vocabulo exprimunt Hebr. *עַבְדִּי* et *עַבְדִּי*. Sic Iudd. 9, 54. 2 Sam. 2, 14. *עַבְדִּי* vertunt παιδάριον, sed Gen. 22, 5. παῖς et *עַבְדִּי* 2 Sam. 15, 14. 2 Regg. 10, 5. παῖς, sed Prou. 9, 3. δοῦλος. βέβληται] *decumbit*, οἱ ὁ. *עָבַד* Ex. 21, 18. vertunt βεβλημένος, *decumbens*. παραλυτικός, vid. ad 4, 24. δεινῶς βασανιζόμενος, *grauissimos dolores sustinet*, vid. ad 4, 24. — 8. οὐκ εἰμὶ ἱκανός, ἵνα μου ὑπὸ τὴν σέγην εἰσελθῆς] *non sum dignus, quocum sub iisdem trabibus sis: ἱκανός id. qd. ἄξιος* Ioh. 1, 27. σέγη, *domus*, vt Lat. *tectum*, Virg. Aen. 3, 3+4. Ael. H. V. 4, 1. Gen. 19, 8. εἰπὲ λόγῳ, *verbo dic. i. iube.*

Pro λόγῳ, quae est lectio plurium et meliorum codd., quam etiam vers. et patrum auctoritas confirmat, pauci codd. habent λόγον· εἰπεῖν λόγῳ, quam phrasin librarii non satis intellexisse videntur, praeferenda est. Hoc autem ipsum λόγῳ redundat, et additum est ex Hebraica ratione, ut intelligatur, quanam re fiat τὸ iubere. Itaque vel hic Hebraeorum loquendi usus refellit ineptam *Wetstenii*, aliorumque, v. *Wolfium* in *Curis* ad h. l., opinionem, verbis εἰπὲ λόγῳ respexisse centurionem, inconspicuos angelos Dei, ut satellites adstantes, quasi rogasset Iesum, ut angelo praeciperet, et iniungeret sanationem perficiendam. Neque vero etiam assentiri possum *Paulo* opinanti, centurionem verbis εἰπὲ λόγῳ dicere voluisse: mitte unum de tuis discipulis. Quodsi enim nonnisi hoc centurio a Christo efflagitare voluisset, non intelligitur, quare rem planam tot verbis exprefferit, et adeo verbosa interpretatione precationis ipsius opus fuerit, nec quare Iesus admirabundus dixerit, se tantam fidem inter Israelitas non reperisse.

9. 10. ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν] *etenim ego homo (miles) imperio subiectus*, si quendam militum meorum mihi subiectorum iubeo ire aliquo etc. ὑπὸ ἐξουσίαν scil. τασσόμενος, quod participium diserte additum legitur Luc. 7, 8. Sed ἐξουσία est abstractum pro concreto, ut Rom. 13, 1. coll. 3. Luc. 12, 11. coll. Matth. 10, 18. ut adeo significetur: is, qui imperium habet, h. l. praefectus, tribunus. Comparatio ipsa non iusto ulterius extendi debet, sed mens et sententia centurionis haec est: Tibi parent leges naturae, tu, utpote insignis propheta, facile, etiam absens, seruum meum sanare potes; etenim mihi, neutiquam tecum comparando, parent imperio meo subiecti, et faciunt, quaecunque iis praecipio, quanto magis ergo, cum tua potestas plane eximia sit, tibi parebunt morbi, ita ut sine mora seruum meum sanare possis. — Morbos etiam nos in sermone quotidiano mutare solemus

solemus in personas, utimur formulis: morbus me deseruit, medicus morbum profligauit, et similibus. —

IO. ἐθαύμασε καὶ εἶπε] *admirabundus dixit*. Non enim necesse est, ut cum aliis a vulgata verbi θαυμάζειν significatione recedamus, et eo sensu accipiamus, ut sit: *honorare, laudare* 2 Regg. 5, 1. Deut. 17, 18. 50. πείσας h. l. persuasio de potentia Christi, eum etiam absentes morbos sanare posse.

II. Iam laudata centurionis fide ac probitate profitetur Iesus, ex omnibus ciuitatibus, plures gentilium se Messiam agnituros suamque doctrinam amplexuros esse, eosque fore felicitatis ciuium regni Messiani participes, quam Iudaei vnice, exclusis gentilibus omnibus, qui non ad sacra Iudaica transiissent, se consecuturos esse sperarent. Intelligebant hoc auditores haud dubie de proselytis ad Iudaeorum sacra transgressuris. βασιλεία τῶν οὐρανῶν significat h. l. *felicitatem in altera vita expectandam*; nam ei opponitur τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ubi fit κλαυθμὸς καὶ βρυγμὸς ὀδόντων. quae verba eandem continent futurae miseriae et infelicitatis descriptionem, quam aliis quoque locis legimus, v. 13, 42. 22, 13. II, 22. 12, 41. 42. ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν] scil. ἡλίου. coll. LXX Ios. 1, 4. 15. *ab oriente et occidente* h. e. ex omnibus gentibus. Hebraei enim, cum vniuersum terrarum orbem indicare volunt, nominant, vel, orientem et occidentem, ut Ies. 45, 6. 59, 19. vel, dextrum et finistrum latus, s. meridiem et septentrionem, vel omnes quatuor coeli plagas commemorant, v. Ps. 57, 3. Luc. 13, 29. vid. F. scheri Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 101. qui verba nostra apposite vertit: *mibi credite, multi ex omnibus ciuitatibus barbaris, felicitate aeterna donabuntur*. Similis locus Xen. Cyrop. 1, 1. 5. ἦν τε πρὸς ἑώ, ἦν τε πρὸς ἐσπέραν, ἦν τε πρὸς ἄρκτον, ἦν τε μεσημβρίαν. Sed πολλοὶ sunt gentes exterae, opponuntur enim iis οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας h. e. Iudaei. ἀνακλιθήσονται] *accumbent, coenabunt*:

ἀνακλίνεσθαι verbum conuiuiale, id. qd. ἐσθίειν, δειπνεῖν μετὰ τινος synonyma sunt: κατακεῖσθαι Marc. 2, 15. et ἀνακεῖσθαι Luc. 7, 36. 37. atque Matth. 9, 10. 11. συν-
 κεῖσθαι et ἐσθίειν μετὰ τινος inter se permutantur, et
 Judith. 12, 15. legitur ἀνακλίνεσθαι εἰς τὸ ἐσθίειν. Illis
 nimirum temporibus, vt tralatitium est, conuiuiae non
 sedebant ad mensam, sed accumbebant ad coenam, et
 hinc factum est, vt ἀνακλίνεσθαι, quod proprie notat *re-*
cumbere, eo quoque poneretur sensu, vt esset, *conuiuari*.
 Sed *conuiuari cum Abrahamo, Isaaco, et Iacobo* est: eadem
 felicitate frui, qua illi perfruuntur. Etenim imagines
 a saturatione, abundantia, et conuiuio petitae, frequen-
 ter in libris V. T. v. Ps. 36, 9. 16, 5. etc. et scriptorum
 etiam profanorum, v. *Raphelius* ad h. l., ad describendam
 felicitatem adhibentur. Hinc Iudaei quoque felicitatem,
 in regno Messiano expectandam, comparare solebant cum
 coena et conuiuio, Matth. 26, 29. Luc. 22, 30. 14, 15.
 et inter conuiuas nominabant inprimis maiores suos,
 Abrahamum, Isaacum et Iacobum; quo significarent,
 vnice Iudaeos illius felicitatis participes fore, adeo enim
 sanctos sese existimabant, vt in vita quoque communi
 cum nullo extraneo cibum capere vellent, vid. ad v. 5.
 et *Schoettgenii* Hor. Hebr. ad h. l. Ad hanc igitur Iu-
 daeorum cogitandi et loquendi consuetudinem Iesus h. l.
 respexit.

12. οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας] *ii ad quos illa felicitas
 in regno Messiano expectanda pertinet, quibus destinata est.*
 Quae forma loquendi Hebraica est. Hebraei enim, vt
 scite notauit *Fischerus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 516.
 vocabulum בן aliis nominibus ita adiungunt, vt significet
 eum, ad quem res illae, quae istis nominibus declaran-
 tur, quocunque modo pertinent. Sic Luc. 10, 6. ὁ υἱὸς
 τῆς εἰρήνης, *filius pacis* s. felicitatis, est, felicitate, bonis
 dignus. Ps. 102, 21. הַמָּוֶן הַמָּוֶן sunt, *ad mortem desti-*
nati. add. Ps. 40, 10. 88, 12. Iam vero h. l. *Iudaei*

dicuntur *ὕδὲ βασιλείας*, quatenus ipsis, reliquas gentes contemnentibus, falso quidem persuasum erat, felicitatem regni Messiani ad se vnice pertinere, ipsis, vtpote Iudaeis, vnice destinatum esse. Huic vero praecon-
ceptae opinioni ita occurrit nostro loco Iesus, vt affirmet: *ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον κ. τ. λ.] eiicientur in tenebras easdemque densissimas, ubi est fletus et crepitus dentium*; quibus verbis omnino inest notio haec: *felicitate illa, me, Messiam, meamque doctrinam repudiaturi, priuabuntur, et improbitatis suae poenas grauissimas luent.* Imago h. l. desumpta est ab ergastulo; nam etiam Hebraei vocabula *שָׁוֶה* atque *חֹמֶל* vsurpabant de carcere. v. Ps. 107, 10. 14. Ies. 42, 7. et Sap. 18, 4. *Φυλακισθῆναι* atque *σκότος* coniunguntur; vt adeo *σκότος ἐξώτερον* carcerem teterrimum, i. e. miseriam maximam depingat. vid. et *Fischeri* Proluff. p. 97 sqq. atque *Krebsii* Opuscula p. 524 sqq. Quae de eiulatu et crepitu dentium h. l. leguntur, ea sunt imago hominis inuidi, indignabundi et miseri, Ps. 35, 16. 37, 12. 118, 18. et mirifice augent descriptionem miseriae maximae. Confirmant hanc interpretationem ea quae leguntur 22, 13.

13. καὶ ὥς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι] scl. οὕτω. quoniam credidi tibi, me etiam absentem, seruum tuum sanare posse, me absente valetudinem pristinam recipiat! καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, et seruus ipsius continuo conualuit. ὥρα respondet Chaldaico et Syriaco *נָשָׂא*, v. Dan. 3, 6. 15. quod vt Hebr. *בְּרִיחַ* fere de momento, puncto temporis dicitur, et vt *σινγμὴ χρόνου* Luc. 4, 5. *ῥιπὴ ὀφθαλμοῦ* I Cor. 15, 52. idem est quod *εὐθέως* Matth. 8, 3. *παραχρῆμα* Act. 3, 7. *ἐξαυτῆς* Act. 10, 33. v. *Fischerus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 102 fs. Lectio codd. nonnull. ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης e locis similibus 9, 22. 15, 28. 17, 18. irrepsit. Lectiones autem: καὶ ὑποσρέψας ὁ ἐκατόνταρχος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, εὗρε τὸν παῖδα (s. αὐτὸν s. τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον. vel vt in aliis

codd. legitur: καὶ ὑποπρέψαντες οἱ πεμφθέντες εἰς τὸν οἶκον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα a Grammaticis e Luc. 7, 10. margini adscriptae, in textum a librariis receptae sunt. v. *Griesbachius* in *Comment. Crit.* ad h. l.

14. sqq. Vna cum Iacobo et Iohanne, v. Marc. I, 29. ingressus est Iesus domum Simonis Petri, vid. ad 4, 18. ibiqueprehendit huius πενθεράν, ἡ μήτηρ, *socrum*, vxoris matrem, βεβλημένην, *aegrotantem*, vid. ad v. 6. et quidem πυρέσσουσαν, *febri laborantem*. — 15. Verbum διακονεῖν refertur h. l. ad mensam, ita, vt Petri socrus, Christo et comitibus ipsius accumbentibus ministrasse dicatur cibum potumque, quo sensu διακονεῖν saepius legitur. vid. ad 4, 11. Pro αὐτοῖς codd. plures, verff. et patr. legunt αὐτῶν recte, opinor; αὐτοῖς e Marci et Lucae locis parallelis margini adscriptum, librarii in ordinem receperunt. — 16. ὥψιας, scil. ὥρας, [quod addit Marc. II, 11.] γενομένης *vesperi*. Marc. I, 32. addit: ὅτε ἔδυν ὁ ἥλιος. Hesychius: ὥψιας, ἑσπέρας sed ἑσπέρα est Hebr. ערב, et de omni tempore pomeridiano adhibetur. Duas fuisse Hebraeis vespervas, docent loci Ex. 12, 6. Leuit. 23, 5. Matth. 14, 15.; vna fuit ab hora IX, nostra pomeridiana tertia, vsque ad horam sextam, altera ab hora nostra sexta, vsque ad noctis principium, ὥψια δευτέρα, quae etiam simpliciter ὥψια et ἑσπέρα dicebatur, v. *Grozii* ad h. l. *Moschii Erklärung der Sonntags-Euangelien*, Th. 2. p. 1111. *Ernestii Theol. Bibl.* B. 9. p. 104., et hoc quidem loco altera illa pars temporis pomeridiani intelligi debet, vt Luc. 24, 29. al. προσήνεγκαν κ. τ. λ. vid. ad 4, 24. ἐξέβαλε λόγον. Cic. Catil. 2. *ego vehemens ille Consul, qui verbo ciues in exilium eiicio*. — 17. ὅπως πληρωθῇ κ. τ. λ., vt adeo quod morborum sanationem attinet, recte de Christo dici possit, quod legitur ap. Ies. 53, 5. Locum illum prophetae, quem Petrus 1 ep. 2, 24. ad remissionem peccatorum retulit, accommodauit

Matthaeus et in rem suam transtulit. vid. ad 20, 28. Verba, quae h. l. leguntur, ex Hebraico textu expressa sunt. λαμβάνειν respondet Hebr. נָשָׂא, quod ut לָבַד, cui h. l. respondet βασάζειν, non tantum notat, *ferre, perferre*, sed etiam *depellere, auferre, tollere*, ut h. l. 5, 40. 15, 26. v. Exod. 34, 7. Leuit. 10, 12. Num. 14, 8., ubi Alexandrini habent ἀφαιρεῖν. verbum βασάζειν hoc modo occurrit etiam Ioh. 20, 15., ubi in nonnull. codd. pro ἐβάσασας e glossmate legitur ἦρας. cf. de verbo βασάζειν *Krebsius* ad h. l.

18. Iesus, qui Capharnaumi, in aedibus Petri erat, cum ingenti hominum turba sese cinctum videret, v. Marc. 1, 33., ne diutius interPELLARETUR ab iis, qui sibi ab ipso opem ferri vellent, comites suos, v. Marc. 1, 29. Matth. 8, 23., admonuit, ἐνέλευσεν, ut secum traicerent mare Galilaeum. ἀπέρχασθαι, ut ἔρχασθαι, et Hebr. נָסָה, dicitur etiam de nauigantibus. v. Deut. 30, 13. Ion. 1, 3. Marc. 4, 35. — Iesum cum discipulis Genasaram traiecturum adiit, ut v. 19. legitur, εἰς γραμματεὺς, *quidam legisperitus*. εἰς id. qd. τὶς, nam etiam Hebr. מִן הַכֹּהֲנִים haud raro obtinet vim pronominis indefiniti, ut Gen. 27, 44. וְהָיוּ אִתָּי וְהָיוּ אִתָּי, ubi oī ē habent: ἡμέρας τινάς. add. Ioh. 6, 19. 20, 7. Luc. 5, 12. 21, 19. Graecis quoque hunc usum loquendi fuisse frequentem, pluribus exemplis docuerunt *Kypkius* ad h. l. et *Berglerus* ad Alci-phr. 1, 3. p. 15. Quae h. l. v. 19 sqq. afferuntur, ea Lucas 9, 57 sqq. alio loco et tempore, nempe in itinere Hierosolymam, euenisse refert, cum Iesum non recepissent incolae oppidi cuiusdam Samaritanorum. Parum vero probabile est, ut recte observauit *Paulus* ad h. l. eo ipso tempore legisperitum accelerasse, et a Iesu petiisse, ut ipsum in numerum perpetuorum comitum reciperet. Matthaeus ergo, saltem quod attinet ea, quae v. 19. 20. extant, haud dubie accuratius temporis rationem habuit quam Lucas; attamen illa admodum brevis

et fuccincta narratio, quam v. 21. 22. continent, a Matthaeo, propter argumenti tantum similitudinem, adiecta esse videtur, sicuti et ea, quae Luc. l. l. v. 59 sqq. commemorata leguntur, eandem ob causam iis, quae praecefferunt, annexa esse putamus. ἀπολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ, comitem me tibi offero, sequar te, quocunque abibis, perpetuus tuus comes fieri cupio.

20. αἱ ἀλώπεκες Φωλεοὺς ἔχουσι κ. τ. λ.] *vulpes habent lustra, et aues latibula.* Φωλεοὶ sunt lustra, ferarum habitacula. Sic de serpentibus legitur ap. Pausan. 8, 16. p. 632. Kuhn. Apollod. Bibl. 1, 9. 11. de lustro vrsae Aelian. H. V. 6, 3. v. *Wetstenius* ad h. l. et *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 287. Per κατασκηνώσεις non nidi, sed latibula, loca ubi volucres confident et quiescant, tuti ab iniuria coeli. Sic verbum κατασκηνοῦν de auibus in ramis arborum confidentibus et quiescentibus legitur 13, 32. Luc. 13, 19., neque κατασκηνοῦν respondet Hebr. יָרַד, sed verbo יָשַׁב, quod de auibus ita usurpatur, ut sit *commorari, quiescere, versari, considerare*, ut Dan. 4, 18., ubi Theodot. ita adhibuit κατασκηνοῦν et Latinus interpres, qui h. l. habet, *habitare*, ibi usus est verbo *commorari*; Ps. 46, 5. pro יָשַׁב in fragm. Symmachi legitur κατασκήνωσις. Alexandrini autem Ez. 17, 23. יָשַׁב reddiderunt verbo ἀναπαύεσθαι. cf. omnino *Fischerus* l. l. p. 286 sqq. Caeterum bene Iuuenus: *Vulpibus in saltu rupes excisa latebras Praebet, et aereis auibus dat filua quietem: Ast hominis nato nullis succedere tectis Est licitum: gentis sic sunt molimina vestrae.* ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει κ. τ. λ.] *ego vero, ubi quiescam, non habeo.* υἱὸς ἀνθρώπου prop. id. est, quod ἄνθρωπος, homo, ut υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων sunt simpliciter ἄνθρωποι, Marc. 3, 28. al. ita enim Hebraei vocabulum יָב copulare solent cum nomine יָב, ut Ps. 8, 4. ubi יָב et יָב יָב tanquam synonyma iunguntur. v. *Vorstius* de Hebraism. p. 333 sq. et *Leusdenius* de Hebraism. N. T. p. 85. In libris autem N. T.

Christus κατ' ἐξοχήν nominatur ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. quod cognomentum alii explicant *homo contemptissimus, hominum infimus*, alii *homo praestantissimus, promissus Messias*, alii aliter. vid. interpp. ad h. l. *Heumann* solutio quaestionis: cur filius Dei per frequenter se appellauerit filium hominis? in Sylloge Disfert. T. 1. P. 4. p. 488 sqq. *Less* de filio hominis, in Opuscc. T. 2. Diss. 6. *Rullmann* Beantwortung der Frage, in welchem Sinn nennt sich Iesus des Menschen-Sohn? Rinteln 1785. *Schmidt* über den Ausdruck Menschen-Sohn im N. T. in Henke neuem Magazin für Religionsphilosophie, B. 1. St. 1, Nr. 18. add. *Augusti* theol. Monatschrift, Jahrg. 2. p. 393 sqq. Equidem arbitror Christum se nominasse τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, quatenus fuerit *homo praestantissimus, Messias*, v. Ioh. 5, 27. Matth. 16, 28. 24, 27. 30. Act. 7, 56. et respexisse locum Dan. 7, 13. (vid. *Eichhorn* Allgem. Bibl. der bibl. Literat. B. 6. p. 687.) eum vero hac voce ambigua, (quae et simpliciter hominem notare poterat, et vero etiam de hominibus, qui inter alios eminuerunt, v. c. de prophetis, in libris V. T. occurrebat, v. Ez. 2, 1. 4, 1. al.) de industria vsum esse, eaque obscurius dignitatem suam significasse, propterea quod iam tum dignitatem suam palam praedicare neque potuerit, neque voluerit. Caeterum υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου h. l., vt saepius, est id. qd. ἐγὼ, amant enim Hebraei loqui de se in tertia persona. οὐκ ἔχει ποῦ τὴν νεφελὴν κλῆτην, careo habitaculo, ἄοικός εἰμι, vt bene explicuit Theophylactus; ἔχειν ἐμὲ καὶ οὐκ οἶκόν, Luc. 9, 58. Cum ergo videret Iesus, illum legisperitum consuetudinem ac familiaritatem suam appetere eo animo, vt frueretur honoribus et diuitiis, eum petentem ita reiciebat, vt ei affirmaret, suam inopiam esse tantam, vt ipso etiam habitaculo careat.

21. Alio tempore, v. not. ad v. 19., Iesus quendam e sectatoribus suis alloquebatur, vt Lucas 9, 59.

refert, verbis his: ἀπολούθει μοι, *sequere me*, sis meus discipulus, meus comes perpetuus. Ille vero promptus quidem paratusque erat, volebat tamen antea sepelire parentem suum, hinc, *magister*, inquebat, *permitte mibi, ut ante, quam te sequar, patrem meum sepeliam*. Cum apud Iudaeos pariter atque gentiles praecipuum filiorum officium esset, sepelire parentes, cum apud Iudaeos mortui eodem die sepelirentur, quo obiissent, v. 9, 23. Act. 5, 7. 10. Sir. 38. 17. interpretum plurimi verborum ἐπίτρεψόν μοι κ. τ. λ. sensum ita constituunt: *permitte, ut ad patrem senem iam, (fortasse etiam) aegrotantem redeam, ad mortem usque illi opem feram, mortuumque tandem sepeliam*. Monent praeterea, Iesum hominis precibus ac votis non respondisse, sed ei dixisse: ἄφες τοὺς νεκροὺς κ. τ. λ. quod ille, si ad familiam rediisset, propinquorum admonitionibus, vitaeque negotiis, a proposito suo, Christique disciplina, facile abstrahi atque abalienari potuisset. Cum vero haec sententia: *permitte, ut patri ad mortem usque opem feram*, verbis proprie non inest, atque Iesus v. 22. omnino de mortuis loquatur, alii, rectius ut videtur, statuunt, hominis illius parentem mortuum fuisse, eumque sepelire voluisse parentem mortuum, antequam in numerum discipulorum Christi reciperetur. Scilicet qui mortuum attingebat, efferebat, sepeliebat, domum, in qua mortuus erat, intrabat, vel mortuum lugebat, polluebatur. Neque pontifici maximo, neque Naziraeis licebat parentes vel propinquos lugere, eorumque sepulturam curare. v. Leuit. 21, 11. Num. 6, 7. Haec si perpendimus, atque simul reputamus, interposita cunctatione, mentem hominis illius Christo iam deditam, facile iterum abalienari, vitaeque negotiis distrahi potuisse, non amplius nos offendet, quod Christus votis eius non annuerit, coll. v. 22. Hinc non omnino male *Hammondus* Lucae loco parallelo 9, 60. verba Christi explicauit hunc in modum: „Sed respondit Iesus, Naziraeos semel Deo consecratos non

debuiffe se polluere funere paterno; fed id muneris aliis relinquere, vt et pontificem maximum; ideoque illum, qui se Chrifti difciplinæ et ministerio confecrauerat, munus fepeliendi patris iis debere mandare, qui idem non fufceperant, et fuo muneri attentum effe, ac prædicare euangelium." Fateor tamen nonnifi incertam effe poffe huius loci interpretationem, cum ipfa Matthæi narratio nimis breuis fit atque concifa. Quaecunque autem interpretatio admittatur; hoc certum eft, Iefum oftendere voluiſſe: rerum diuinarum coeleſtiumque curam anteponendam effe curæ rerum humanarum terrenarumque omnium, a ſuis diſcipulis, doctrinaeque diuinæ præconibus. cf. 19, 29. 10, 37. ἕτερος, *alter* (v. Ammonius v. ἄλλος) id, qd. ἄλλος, *alius*, vt Hebr. חֵתִי. Scriptores externos quoque ἕτερος eodem modo uſurpaſſe, docuit *Schraderus* ad *Mufæum* p. 151. θάπτειν, vt Lat. *ſepelire*, latiffime patet, omnesque modos indicat, quibus corpus mortui tollitur, et transfertur ex oculis atque conſpectu viuientium in locum, vbi putreſcat et conſumatur, vt adeo h. l. omnino exprimi poſſit: *funus parenti facere*. vid. *Obſſ. Miſc.* Vol. 5, T. 1. p. 21 ſqq. et *Schleusneri Lexicon* ſub h. v.

22. Ἄφετε τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἐαυτῶν νεκροὺς] *ſine mortuos ſepeliri a mortuis*. Per τοὺς νεκροὺς, a quibus ſepeliendi ſint mortui, *veſpillones* intellexerunt *Hofmannus* in *Diss. De ſingulari Hebr. cura ſepeliendi mortuos*, Ien. 1726. et *Stichtius* in *Diss. ad Matth. 8, 22*. Alton, 1770. quos ſecuti ſunt *Heumannus*, *Moldenbauerus*, alii. Notarunt, vocem νεκροὶ reſpondere Hebr. חֵתִי et per νεκροὺς, vt per חֵתִי, ſi ſubintelligatur חֵתִי, ſignificari commodè poſſe homines illos, apud Iudæos lege conſtitutos, vt mortuorum, quibus vel propinqui non eſſent, vel quorum propinqui abeſſent, ſepeliendorum curam gererent. Hinc verba noſtra vertunt: *relinque iſtis mortuorum viris hoc negotium, vt mortuos ſepeliant*. Recte vero *Michaelis* ellipſin illam

duriolem nominauit in *Oriental. und Exeget. Biblioth.* Th. 3, p. 59 sq. nec potest idoneis exemplis demonstrari, Christi aetate eiusmodi *uiris mortuorum* lege constitutis, negotium mortuos sepeliendi fuisse iniunctum. Etiam *Boltenius* ad h. l. per τοὺς νεκροὺς vespillones intelligendos esse statuit; at in lingua Syriaca, inquit, loco infinitiui saepius poni solet participium; in versione Peschito, infinitiuus ܕܐܦܫܐ expressus legitur participio ܕܐܦܫܐܐܢܐ, atque *Trostius*, *Gutbirius* et *Schaafius*, Syri interpretis verba reddiderunt verbotenus: *sine mortuos sepelientes mortuos suos*. Etiam in versione Philoxeniana participium ܕܐܦܫܐܐܢܐ extat. Quodsi igitur in Matthaei euangelio Syrochaldaico ita quoque legebatur; Graecus Matthaei interpres omnino vti poterat infinitiuo ܕܐܦܫܐ, sed si participium participio expressisset; processisset sententia (quam *Boltenius* praefert) haec: *relinque mortuos, sepelientibus, mortuos suos*. Alii vocabulum νεκροὺς bis positum, proprie accipiunt, atque subintelligunt μᾶλλον, vt sensus sit: insepultus potius iaceat pater tuus, quam vt meam disciplinam, doctrinamque, negligas et deferas. Equidem accedo interpretibus iis, qui voc. νεκροὺς primo loco positum, improprie accipiunt, vt per νεκροὺς intelligantur ii, qui curantes vnice res terrenas ad altiora non adspirant, resque diuinas negligunt, qui a studio veritatis, virtutis atque sanctitatis alieni sunt. Etiam Hebraei idolorum cultores, et a vera religione alienos, dicere solebant *mortuos*. v. interpp. ad Apoc. 3, 1. Rom. 6, 13. Clem. Alexandr. Strom. 5. ἐν τῇ βαρβάρῳ φιλοσοφίᾳ νεκροὺς καλοῦσι τοὺς ἐκπεσόντας τῶν δογμάτων, καὶ καθυποτάξαντας τὸν νοῦν τοῖς πάθεσι ψυχικοῖς. Itaque sensus huius sententiose dicti est: per mitte curam sepeliendi mortuos iis, qui sunt inepti ad rerum diuinarum studium, qui res terrenas vnice curant, nec occupari volunt tradenda mea doctrina.

23. 24. ἐμβάντι αὐτῷ] *cum conscendisset nauiculam*; ἐμβαίνειν autem, vt ἀναβαίνειν Marc. 6, 51., frequenter dicitur de iis, qui nauem conscendunt, vt 1 Macc. 15, 37. 2 Macc. 12, 5. Xen. Mem. 1, 3. 6. v. Sturzii Lex. Xenoph. h. v. interpp. ad Thom. M. p. 45. et Rapphelius ad h. l. vnde Phauorinus: ἐμβαίνει· εἰσέρχεται — καὶ ἐπὶ νηὸς, καὶ ἐπὶ οἴκου. ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταί, *secuti eum sunt discipuli*, neque hi tantum, sed et alii nauigia conscenderunt, et Iesum secuti sunt, auctoribus Marco 4, 36. et Matthaeo 8, 27. — 24. Illo ipso tempore, Luc. 8, 23. πλεόντων δὲ αὐτῶν, iis nauigantibus, *vehemens tempestas coorta est*. σεισμός, motus, commotio, adhibetur proprie de terrae motu, Luc. 24, 7. Xen. Hist. Gr. 4, 7. 4. v. Loesnerus ad Matth. 24, 7. ponitur vero etiam de commotione maris, turbine, procella, tempestate, et idem est quod λαίλαψ (h. e. interprete Aristot. de mundo c. 4. πνεῦμα βίαιον καὶ εἰλούμενον κατῴθεν ἄνω, *ventus violentus, qui sursum deorsum versus repente conuoluitur*); quo vocabulo vtuntur Marc. et Luc. l. l. atque in versione Alexandrina respondet vocabulo ἡνῶ, quod Ion. 1, 4. redditur κλύδων (i. e. Hesychio auctore, ἡ τῶν κυμάτων σφοδρότης), sed Ier. 23, 19. σεισμός, et Iob. 38, 1. λαίλαψ. — ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων] ita *vt nauigium fere fluctibus regeretur*. Lucas habet συμπληροῦσθαι, Marcus vero, τὰ κύματα ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον, ventus coniiciebat fluctus in istam nauiculam. Post κυμάτων in nonnull. codd. et in Syra Hierosolymitana additur legiturque, ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς ex 14, 24. αὐτὸς δὲ ἐνάθευδε, ipse vero Iesus defatigatus, somno indulgebat.

25. Discipuli terrore perculsi accedebant ad Iesum, eumque excitabant, ἤγειραν αὐτόν, siue, vt Marc. et Luc. eodem sensu scripserunt, διεγείρουσιν αὐτόν, nempe ἐξ ὕπνου, quae plena formula extat Homer. Il. ε, 422. ἐξ ὕπνου — οἰκῆας ἐγείρη. Caeterum αὐτοῦ plures

codd. omittunt, vt et μαθηταί, cod. Vatic. et verff. nonnullae; prius librarii negligentia facile potuit omitti, quoniam sequitur αὐτόν, et μαθηταί omitti potuit, quoniam nec Marc. 4, 38. nec Luc. 8, 24. legitur. κύριε, σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα] *magister, serua nos, actum est de nobis.* Ante ἀπολλύμεθα subintelligi debet particula ὅτι, vt 2 Sam. 13, 20. sed ἀπολλύμεθα quoad sensum notat, *in summo vitae discrimine versamur, actum est fere de nobis.* Ita vsus est hoc verbo incertus lauctor in Anthol. Gr. L. 7. epigr. 200. a Palaireto ad h. l. laudatus, Εἰ τοὺς ἐν πελάγει σῶζεις, καὶ μὲ τὸν ἐν γῇ Ναυηγὸς Φιλίης σῶσον ἀπολλύμενον, *si eos, qui in pelago sunt, seruas Venus, me quoque in terra Naufragum amicitiae serua, cum in pereundi periculo sim.* Eodem sensu saepius legitur ἀποθνήσκω, vt 1 Cor. 15, 31. 2 Cor. 6, 9. v. Markland. ad Max. Tyr. 24, 9. p. 698. σῶσον ἡμᾶς, *eripe nos e praesentissimo mortis periculo.* Ita σῶζειν vsurparunt Alexandrini Ps. 7, 13. Ez. 4, 14. add. Matth. 24, 22. Act. 27, 30. 31. v. Keuchenii Annotata ad h. l.

26. Qui magno ac forti animo praeditus est, cui persuasum est, se magnis rebus destinatum esse, is rebus aduersis non desperat, sed spem fouet certissimam, se non facile interiturum esse. Sic Iulius Caesar, cum, coorta tempestate, nautae de salute sua desperarent, αἰσθόμενος ἀναδείκνυσιν ἑαυτὸν καὶ τοῦ κυβερνήτου λαβόμενος τῆς χειρὸς, ἐκπεπληγμένου πρὸς τὴν ὄψιν, ἴθι, ἔφθι, τόλμα καὶ δειδίθι μηδέν. Καίσαρα Φέρεις, καὶ τὴν Καίσαρος τύχην συμπλέουσιν. vid. Plut. V. Caes. Dio Cass. 41. p. 113. Iesus, qui has in terras venerat, vt salutem ac felicitatem hominibus largiretur, eorumque animos veritatis, virtutis ac pietatis studio inflammaret, sciebat, se et suos in Dei tutela esse, adeoque in medio periculorum turbine tranquillus et imperterritus, discipulorum suorum timiditatem reprehendebat verbis sat lenibus his: τί δειλοί ἐσθε, ὀλιγόπιστοι; *quid desperatis de salute, o exi-*

gua fide praediti! nam ὀλιγόπιστοι, Hebr. פְּרִימוֹת יִשְׂרָאֵל, vid. Lightfoot. Hor. Hebr. et Talm. ad 6, 30., sunt, homines exiguae fidei, parum fidentes, qui animum et fiduciam temere abiiciunt, h. l. ita nominantur discipuli, quatenus prae nimia timiditate animum abiiciebant, et putabant, Iesum nullam ipsorum curam habere; ap. Marc. enim 4, 38. dicunt: οὐ μέλει σοι, ὅτι ἀπολλύμεθα; ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσῃ] Marc. 4, 39. εἶπε τῇ θαλάσῃ, σιώπα. Virg. Aen. I, 155. coelum tempestatesque serenat. ἐπιτιμᾶν, quod Hebr. נָאָה respondet, non modo est, reprehendere, obiurgare, interdicare, sed etiam omnino, quiescere iubere, coercere, comprimere, vim et potestatem infringere Luc. 4, 35. 39. Nah. I, 4. Ps. 68, 31. 18, 16. 104, 7. καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη] et mare tranquillum redditum est. Auctor Etymol. M. sub γάλα· γαλήνη, ἡ πραεῖα καὶ ἐφεσαμένη θαλάσση· vid. Lennepii Animadu. ad Coluth. p. 108.

27. οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν κ. τ. λ.] Discipuli, et reliqui homines, qui Iesum in aliis nauibus concommitati erant, v. Marc. 4, 36., admirabundi dicebant: qualis quantusque hic vir est (ποταπὸς, quam insignis propheta et legatus diuinus), cui venti et fluctus maris obtemperant. Neque tamen h. l. de miraculo cogitandum esse, plures recentiorum interpretum opinati sunt. Paulus in kritisch. Kommentar, ad h. l. obseruauit, in lacu, montibus et faucibus incluso, tempestates subito oriri, subito vero etiam tranquillitatem redire solere. Sumitur ergo, nauas, discipulos, reliquosque Christi comites hoc ignorasse; quodsi enim id non ignorassent, subito orta maris tranquillitas eos non in tantam admirationem rapuisset; Iesus vero certo scire debebat, illo ipso temporis momento maris tranquillitatem redituram esse. Auctor libri Kritik des Kommentars von Paulus p. 47. coniecit: alta voce, et extensis manibus orasse Iesum; spectatores ob tempestatis vehementiam singulas tantum voces audire

potuisse, neque ex iis quae locutus fuisset, sed ex eventu, cum paulo post tranquillitas rediisset, collegisse, Iesum ventos et fluctus molliri atque quiescere iussisse. Eodem fere modo rem explicare studuerunt *Krummackerus üb. den Geist d. Euangel. Gesch.* p. 86 fs. et *Thiesius in Krit. Kommentar* p. 81. Erat, inquiunt, *λάλαψ*, ventus vehemens, qui improuiso et repente surgere, celeriter vero etiam abire solet. Iesus igitur fiduciae Dei plenissimus, animoque vehementius commoto, et timidos comites confirmabat, et ipsos ventos ac fluctus alloquebatur, qui cum breui se ponerent, spectatores, summa admiratione affecti, iudicabant, Christum mare tranquillum reddidisse.

28. Mirifice exercuit hic locus interpretum industriam, quorum alii duo Gadarenos illos, de quibus h. l. sermo est, a geniis malis obsessos, alii eos furiosos fuisse contendunt. Ac furiosos quidem illos homines fuisse, vel exinde patet, quoniam dicuntur fuisse inprimis saeui, fugisse consuetudinem hominum, commorati esse in locis desertis, nullisque vinculis coerceri potuisse. vid. *Marc. 5, 3. Luc. 8, 29. add. not. ad 4, 24.* Prioris tamen sententiae defensores vrgent inprimis hoc, quod daemoniaci Iesum appellarint Messiam v. 29., cum tamen Christus nunquam antea in hac regione versatus sit, neque adeo eum propius nosse potuerint. Monuerunt contra alii interpretes, homines illos, antequam in *μαλακν* incidissent, Iesum a multis pro Messia haberi, ab aliis percipere potuisse, fortassis etiam eos alio tempore et loco Iesum vidisse, docentemque audiuisse, vid. *Eichborn Allgem. Biblioth. d. bibl. Lit. B. 6. p. 836.* et *Rosenmülleri Scholia* ad h. l. et cum iam temporis Iesus vnum eorum allocutus esset, v. *Marc. et Luc. l. l.* ipsos esse recordatos eorum, quae de Iesu antea audiissent, vid. *Grimm Exegetische Aufsätze B. I. Duisb. 1793.* eos ex vno de Iesu comitibus comperisse, quisnam Iesus esset,

suspiciatur *Paulus* ad h. l. — Qui opinantur Gadarenorum illorum corpora fuisse geniorum malorum domicilia, animaduertunt quoque, non facile explicari posse, quomodo grex porcorum, (Marc. 5, 11. refert, porcorum fuisse duo millia,) in mare irruere potuerit, nisi concedatur ope geniorum malorum hoc effectum esse. *Grimmius* l. l. ad hanc difficultatem remouendam, statuit, non genios malos fuisse huius rei effectores, sed cogitandum esse de miraculo a Iesu patrato. Probabilius hanc rem explicauerunt alii, ut statim videbimus. Liceat enim e pluribus coniecturis, quas interpretes, quo facilius sibi explicarent ea omnia, quae h. l. leguntur, protulerunt, in medium afferre eas, quae probabilitate inprimis sese commendant.

Eichbornio, vid. eiusd. *Allgem. Biblioth. d. bibl. Lit.* B. 6. p. 835., res omnis h. l. enarrata, explicanda videtur esse hunc in modum: Audiuerat maniacus de admirandis Christi facinoribus, audiuerat etiam eum daemonia subigere, atque ex hominum corporibus eiicere posse. Animo daemoniaci fixa inhaerebat opinio haec, geniorum malorum legionem corpus suum occupasse. Adspectu Christi consternabatur, cumque mente captus se daemonum legionem esse putaret, timebat, ne a Christo cruciaretur, atque in tartara abire cogeretur. (Se pridem ab exorcistis in catenas coniectum ac male tractatum fuisse, recordabatur, v. *Bolten* ad h. l. *Ammon. bibl. Theologie*, Th. I. p. 155.) Iesus hominis opinioni conuenienter loquebatur, eamque ex animo ipsius euellebat, atque ita efficiebat, ut mentis egens, rursus mentis compos fieret. Furiosus irruebat in gregem porcorum, (subulcos fugabat, et gregem ita consternabat, ut omnes in mare ruerent; ita *Paulus* ad h. l. *Ammon* l. l. alii,) et cum iam crederet, genios malos migrasse in porcorum corpora; valetudinem pristinam recipiebat. Plures de grege porci, in litore praerupto stantes, se praecipitabant in lacum, rumor rem augebat, omnemque gre-

gem in mare praecipitatum esse, fingeat. — C. C. L. Schmidt *Exegetische Beyträge* Th. 2. St. 1. opinatur, subulcos, cum vidissent daemoniacum ad Iesum accurrentem, ipsos aduolasse, partim curiositate ductos, partim ut Iesum admonerent vellet sibi ab homine isto cauere, partim etiam ut ei, necessitate cogente, auxilium ferrent; interea porcos, sibi relictos, propius accessisse ad litus praeruptum, se inuicem laceffisse, et plures eorum e praecipitio in mare ruisse, quorum audito clamore, reliquum gregem perturbatum, terrore correptum, et, ut delapsis succurreret, eos cum impetu esse secutum; Iesum eo ipso momento, quo grex terrore correptus se praecipitaret, casu, daemoniaco ideae fixae ipsius conuenienter dixisse, genios malos, qui ipsum obsiderent, posse in corpora porcorum migrare; hinc subulcos fugientes, reliquosque spectatores credidisse, genios malos e corpore daemoniaci profectos esse in corpora porcorum. conf. et *Thieffs Kritisch. Kommentar.* ad h. l.

Cum omnia, quae Christus prodigiose fecerit, hominibus fuerint salutaria atque utilia, per gregem vero aquis enectum, graue damnum Gadarenis illatum sit; hanc difficultatem vario modo remouere studuerunt interpretes. Obseruarunt nimirum, voluisse Iesum hoc modo gentiles illam regionem incolentes, porcorum dominos, excitare, ut considerarent, quis ipse esset, et quam digna doctrina ipsius, quae susciperetur, v. *Grimm* l. l. vel Iesum docere voluisse, quanto pluris facienda sit vita et valetudo hominis, v. *Rosenmüller* in Scholiis ad h. l. et viae publicae securitas, grege porcorum, v. *Horn die Lebensgesch. I. nach den drey erst. Euang.* Th. 1. p. 186. vel, daemoniacum, audita Christi voce, ὑπάγετε, in gregem porcorum esse impetum facturum, eumque praecipitem deiecturum esse, id quidem praevideri non potuisse. vid. *Paulus* ad h. l. Sed admissa *Schmidtii* sententia paulo superius laudata, nulla defensione Christi opus videtur; neque Euangelistae tradunt,

daemoniacum in gregem irruisse, sed genios malos in corpora porcorum migrasse referunt: Matth. v. 32. οἱ δὲ (δαίμονες) ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. Marc. 5, 13. καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀνάθαρτα, εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους. Luc. 8, 33. ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους.

Caeterum Matthaeus duo daemoniacos commemorauit, Marcus et Lucas vnius tantum mentionem fecerunt. *Rosenmüllerus* in Scholiis ad Marc. l. l. cum aliis animaduertit: Marcum et Lucam aut de duobus memorasse insigniorem, aut ea de caussa de vno tantum locutos esse, quod duorum mentio facta, parum ad potentiam Christi ostendendam contulisset, et quaestionibus dubiisque occasionem praeuisset, cum furiosi societatem inire non soleant. *Ammonius* in *bibl. Theol.* p. 255. alterum comitem daemoniaci perpetuum atque custodem fuisse, suspicatur. *Paulus* in *Kommentar* ad h. l. opinatur, narrationem de duobus daemoniacis inde ortam esse, quod qui primi rem narraissent, plura daemonia memorassent, coll. v. 31. hinc conclusum esse, plures, saltim duo daemoniacos a Iesu fuisse sanatos; Matthaeum autem ipsum sanationi non interfuisse. Etiam *Thiesius* p. 83. *Schmidtus* l. l. Matthaeum non e numero spectatorum fuisse contendunt. Prouocant ad 9, 9. sed argumentum ex h. l. desumptum, non satis firmum est; constat enim Matthaeum in commentariis suis quam saepissime temporis ordinem neglexisse, vid. etiam Luc. 5, 27 fs. coll. 8, 29 fs. Marc. 2, 14. coll. 5, 3 fs. Coniecturis autem hactenus prolatis liceat adiicere etiam hanc: in illa regione praeter hunc daemoniacum, cuius sanatio a Marco atque Luca, et vero etiam Matthaeo ipso memoratur, etiam alii daemoniaco Iesus valetudinem pristinam restituit, hinc Matthaeus duos commemorauit daemoniacos; quam quidem coniecturam nostram probabilem reddit alius locus c. 18, 6. vbi v. notata. Marcus et Lucas in euangelio illo primitiuo, quo

in conscribendis suis commentariis utebantur, v. Proleg. §. I., vnum tantum daemoniacum memoratum reperi-
bant, illum nimirum, cuius sanationem memorabiliorem reddiderat gregis porcorum interitus.

εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν] non tantum h. l. sed et Marc. 5, 1 et Luc. 8, 26. 27. in aliis codd. legitur Γεργεσηνῶν, in aliis Γερασηνῶν, in aliis denique Γαδαρη-
νῶν. Cum Γέρασα fuerit τῆς Ἀραβίας πόλις οὔτε θάλασ-
σαν, οὔτε λίμνην ἔχουσα πλησίον, *urbs Arabiae*, (in ea Ara-
biae parte, quae, auctore Hieron. ad Obad. I. prius vo-
cabatur *Galaad*, et nunc *Gerasa* nuncupatur) in cuius vici-
nia neque mare neque lacus, v. Origenes Opp. T. IV. p. 140.
atque librarii saepius in codd. Graecis errarint quoad no-
mina locorum: Origenes Γερασηνῶν mutandum esse cen-
suit in Γεργεσηνῶν: monuitque Gergesam fuisse olim
oppidum ad lacum Gennefaret situm. Verba eius sunt:
ἀλλὰ Γέργεσα, ἀφ' ἧς οἱ Γεργεσηνοὶ, πόλις ἀρχαία, περὶ
τὴν νῦν καλυμένην Τιβεριάδος λίμνην, περὶ ἣν κρημνὸς
παρακείμενος τῇ λίμνῃ, ἀφ' οὗ δέκνυνται τοὺς χοίρους
ὑπὸ τῶν δαιμόνων καταβεβλήσθαι. reiecit idem Orige-
nes etiam lectionem Γαδαρηνῶν, nam Γάδαρα, inquit,
πόλις μὲν ἐστὶ τῆς Ἰουδαίας, παρὰ ἣν τὰ διαβόητα θέρμα
τυγχάνει, λίμνη δὲ κρημνοῖς παρακείμενη οὐδαμῶς ἐστὶν ἐν
αὐτῇ, ἢ θάλασσα. Sed cum Iosephus, qui de illa re-
gione ad lacum Gennefaret sita, aliquoties accuratius
verba fecit, oppidum Gergesa non commemorauerit:
dubitarunt Critici, an ipse Origenes oppidum huius no-
minis viderit, et lectionem Γεργεσηνῶν e mera Origenis
coniectura enatam esse suspicati sunt. Rectissime vero
Griesbachius monuit: cum aliae coniecturae ab Origene in
medium prolatae, in nullis, certe in paucissimis codd.
ac verff. reperiantur, contra vero Γεργεσηνῶν cum codd.
fere omnium, tum antiquarum etiam verff. multarum
lectio sit: eam neutiquam pro mera cerebri Origeniani
figmento esse habendam, sed antiquiorem Origene, et
ab hoc in vno et altero cod. aequae ac Γερασηνῶν et Γαδα-

ρηνῶν fuisse inuentam. Itaque h. l. et Luc. 8, 26. legendum esse puto Γεργεσηνῶν, sed Marc. 5, 1. et Luc. 8, 37. Γαδαρηνῶν. ita tamen vt non tam vrbs *Gadara*, quam potius regio, ager Gadarenorum ibi significetur. Ostendere nimirum voluit Lucas v. 37. omnes gentiles, illam regionem incolentes, ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, optasse, vt Iesus e finibus ipsorum excederet. Res enim h. l. exposita, in confiniis Gadarenorum et Gergesenorum euenit, et gregis porcorum domini, non tantum Gergeseni erant, vt *Wetstenius* arbitratur, sed et Gadareni. Ex illis autem Marci et Luc. l. l. et studio conciliandi inter se trium Euangelistarum narrationes lectio Γαδαρηνῶν in nonnullos Matthaei codd. venit, et vicissim Γεργεσηνῶν e Matthaeo in quosdam Marci et Lucae (v. 37.) libros, et ita quoque lectio Γερασσηνῶν, quae originem suam debet librariis, qui saepius in codd. Graecis errarunt, quod nomina locorum attinet, quibus Gerasa nomen erat notius quam Gergesa, in codd. Euangelistarum irrepsit. Lectionis Γερασσηνῶν auctores fuisse librarios suspicatur quoque ad h. l. *Michaëlis*. Iosephus *Gergesam*, tanquam oppidum ignobile silentio praeteriit; neque tamen *Gergesenorum* nomen plane ignotum fuit, memoratur enim gens Gergesenorum a Iosepho Ant. 1, 6. 2. *Gergesam* dictam fuisse etiam *Gerasam*, monuerunt quidem interpretes nonnulli, sed non probarunt. Cf. omnino *Wetstenius*, *Griesbachius* et *Paulus* ad h. l. Caeterum *Gadarenorum* regio, quam Iosephus B. I. 3, 3. 1. Γαδαρίδα vocat, nomen accepit ab vrbe *Gadara*, cuius incolae maximam partem gentiles erant; hinc πόλις Ἑλληνίς vocatur a Iosepho Ant. 17, 11. 4. erat metropolis Peraeae. v. Ioseph. B. I. 4, 8. 3. 5, 3. et *Schleusneri* Lex. sub v. Γαδαρηνός. — ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι] prodibant e sepulcris. Hebraei extra urbem, plerumque in speluncis mortuos sepelire solebant. vid. Gen. 23, 19. Iudd. 6, 2. 20, 33. *Nicoli* de Hebr. sepulcris, L. B. 1706. *Lowth* de S. P. Hebr. P. I. p. 127.

„Hebraeorum sepulcra, saltem honestiora, quaeque familiis principum patria erant ac gentilitia, speluncae erant amplae, sub terram, ex natiua rupe, arte manuque excavaatae, quaedam tam spatiosae, vt columnis suffulcirentur: ad latera circumquaque excidebantur cellae recipiendis sarcophagis.“ Vnde et Iudaei, hostium suorum faeuitiam fugientes, concurrere solebant ad monumenta. v. Philo in Flacc. p. 973. B. Commorati sunt daemoniaci illi in sepulcris, quia huiusmodi loca non frequentantur, melancholici autem fugere solent conspectum et consuetudinem hominum. Hinc Aetius 3, 8. 9. de melancholicis: οἱ πλείους μέντοι ἐν σινοτεινοῖς τόποις χαίρουσι διατρίβειν, καὶ ἐν μνήμασι, καὶ ἐρήμοις. χαλεποὶ λίαν] *admodum terribiles*. χαλεπός, Hebr. אָרָב, Ies. 18, 2. ἰσχύειν, *posse, audere*, Alexandrini hoc verbo vtuntur pro δύνασθαι Gen. 31, 29. quod vt אָרָב interdum etiam notat *audere*. 2 Sam. 17, 17. Gen. 24, 50.

29. τί ἡμῖν καὶ σοι] *quid nobis tecum rei est?* quare nobis molestus es? אָרָב אָרָב־הֵמָּה Ios. 22, 24. 2 Sam. 16, 10. formulae, quibus contemptus, vel indignationis causa, utebantur veteres, cum monere vellent alterum, ne ipsis aliqua re molestus esset. v. *Raphelius* et *Wetstenius* ad h. l. nec non *Heupelius* ad Marc. 1, 24. Ἰησοῦ plures omittunt, et vt *Griesbachius* in Comment. ad h. l. monuit, facile e Marco et Luca irrepere potuit, cum σοῖς (σοι *uis*) speciem vocabuli Ἰϛ (Ἰησοῦ) praeberet. υἱὸς τοῦ Θεοῦ, *Messias*. ἦλθες ὥδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;] *num tu venisti hic vt nos ante tempus abire iuberes in tartara?* χρόνος et καιρὸς ita inter se differunt, vt χρόνος tempus incertum, non definitum, καιρὸς autem opportunitatem temporis, atque adeo tempus certum et definitum significet. v. *Albertius* ad Rom. 5, 6. H. l. intelligitur dies iudicii extremi, quo ex opinione Iudaeorum genii mali, omni potestate sua in homines priuati, grauiora supplicia subituri essent. v. 2 Petr. 2, 4. Iudae v. 6. βασανίσαι,

cruciare, ita, vt nos in tartara detrudas, nec amplius versari finas in terris; nam v. 31. legitur ἐκβάλλειν et ap. Luc. 8, 31. εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν. Maniaci non omnia penitus obliuisci solent, quae antea viderunt vel audiuerunt; cum ergo daemoniaci illi (f. daemoniacus ille) conspicerent Iesum, primo momento recordabantur eorum, quae de ipso, cum morbo illo non laborarent, audiuerant, eum Messiam esse, eum genios malos subigere posse, subito igitur ad eum aduolabant, auxilium et medelam ab eo efflagitaturi, sed hoc ipso momento mania rursus corripiebantur, et cum a geniis malis sese obsessos putarent; nomine geniorum malorum loquebantur, et ab exorcistis olim male tractati, eiectio- nem metuebant.

30. 31. ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν] *non longe ab iis pascebat grex porcorum.* Cum apud Marc. et Luc. legatur ἐκεῖ interpretes nonnulli putarunt excidisse in codd. particulam οὐ v. *Pricaens* ad Luc. 8, 32.; alii eam more Hebraeorum, qui particulam כִּי interdum omittere solent, h. l. etiam omisam esse statuerunt. v. *Noldius* Concordd. partic. p. 1454. Sed Hebraei רִחֵק, cui respondet μακρὰν, usurpare solent de quouis intervallo, etiam breuiori. v. *Lud. de Dieu* ad h. l. Ita μακρὰν legitur quoque in vers. Alex. Exod. 33, 7. et Lat. *procul*, pro iuxta, prope, Nep. V. Pausan. 5, 5. coll. Thucyd. 1, 13. v. *Albertius* ad h. l. ad Hesych. T. 1. p. 1131. et Obs. Misc. Vol. 1. p. 386 f. χοίρων πολλῶν] ἦσαν ὡς δις-χίλιοι, *circiter duo millia*, Marc. 5, 13. Iudaeis porcos alere non licebat. v. *Lightfootus* Horr. Hebr. et Talm. ad h. l. Itaque domini huius gregis fuisse videntur gentiles; incolas autem regionis Gadarenorum maximam partem gentiles fuisse, iam supra notatum est. — 31. Audito clamore porcorum, qui se inuicem laceb- bant, vid. *Schmidtii* loci nostri explicatio, ad v. 28. pro- posita; maniaci in gregem oculos conuertunt, agunt vt

maniaci, nomine geniorum malorum, rogant Iesum, si ipsos eiicere constituisset, migrare potius sineret in corpora porcorum, quam in tartara. ἐκβάλλειν, ψῆγ, *abire iubere*, Exod. 10, 11. h. l. simpliciter positum est ita, ut omissum sit θέλειν, velle. ἐπίτρεψον ἡμᾶς ἀπελθεῖν] in libris nonnull. legitur, ἀπόσειλον ἡμᾶς. quam lectionem cum *Griesbachio* praeferendam duco. Lectio vulgata e Marci et Lucae locis parall. in hunc translata est a grammaticis, quibus sic Iesus tantum *permisisse* videretur, ut grex porcorum in mare praecipitaret.

32 — 34. Προ εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων v. 32. in codd. et verff. pluribus extat εἰς τοὺς χοίρους, et mox ad voc. ἡ ἀγέλη omittunt τῶν χοίρων. puto, propter locos parallelos, et ob sonum auribus ingratum, cum ter ἀγέλη τῶν χοίρων repetitum legatur, a grammaticis εἰς τοὺς χοίρους intrusum, et τῶν χοίρων altero loco inductum esse. Frequenter autem Hebraei nomen, quod praecessit, repetere, et loco pronominis ponere solent; v. 5, 24. et sic h. l. ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων positum est pro εἰς αὐτήν. — κρημνός, locus praeruptus, praecipitium, et κατὰ, quod respondet Hebraeor. כַּ, est id. qd. ἀπὸ. v. Casaub. ad Strabon. p. 233. Almelou. — 33. πάντα scil. τὰ συμβεβηκότα, quod appositum legitur 1 Macc. 4, 26. ἀπήγγειλαν πάντα τὰ συμβεβηκότα. Omnia nuntiaverunt subulci, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων. recte *Abreschius* in Annotatt. p. 542. animaduertit, ita quoque loqui solere scriptores probatissimos, ut quod praecipuum ac primarium sit, etsi iam comprehendatur sub generali, in specie insuper subiiciant. Caeterum v. 34. ἐξέρχασθαι εἰς συνάντησιν est id. qd. συναντᾶν, Hebr. נִקְרָא נִקְרָא Gen. 14, 17. vbi v. τοὺς ὅ. et μεταβαίνειν est discedere, abire, 2 Macc. 6, 1. 9. id. qd. ἀπέρχασθαι Marc. 5, 17. Luc. 8, 37.

C A P V T IX.

1. 2. **T**raiecit Iesus lacum Gennefaret, et contulit se
 εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, *in suam urbem*; ἰδίαν pro αὐτοῦ· intelli-
 gitur Capharnaum, vbi Iesus domicilium sedemque suam
 habebat. vid. 4, 13. coll. Marc. 2, 1. Nam πόλις ἰδία
 non tantum dicitur vrbs, in qua quis natus est, sed et-
 iam in qua quis habitat. vid. *Raphelius* Obfl. Polybb. atque
Elsnerus ad h. l. 1 Sam. 8, 22. Ouid. Trist. 2, 414.
 Senec. Consolat. ad Helu. c. 6. — 2. παραλυτικόν,
 vid. ad 4, 24. Θάρσει, τέκνον, ἀφέωντά σοι αἱ ἁμαρτίαι
 σου] *bono sis animo, mi fili, remissa sunt tibi tua peccata,*
 a morbo tuo, quam peccatis tuis tibi contraxisti, libera-
 beris. Disputant viri docti, num ἀφέωνται sit Aor. 2.
 Coniunct. an Praeter. Passiui Ind. Priorem sententiam
 praeter alios defendit *Olearius* ad h. l. et verba nostra
 reddit: *remissa tibi sint* l. *sunto tua peccata*. Rectius ta-
 men alii docuerunt, ἀφέωνται esse Praet. Pass. Ind. et ἀφέ-
 ωμαι attice dici pro ἀφεῖμαι, ἀφέωνται pro ἀφεῖνται, vt
 1 Ioh. 2, 12. sicuti ἀφέωκα attice dicatur pro ἀφεῖκα,
 sed praeteritum habet h. l. vim futuri. vid. *Erasm. Schmi-*
dus ad h. l. *Mettairius* p. 51. *Wolfius* in *Curis* et *Koeche-*
rus in *Anal.* ad h. l. Erat autem paralyticus ille sibi
 conscius, se sua culpa et intemperantia hunc ipsum mor-
 bum sibi contraxisse, nesciebat, quomodo Iesus ipsum
 excepturus esset; hinc animum ipsius sollicitum, his
 ipsis verbis Iesus erigere et tranquillare volebat. Hunc
 vero hominem vere sibi morbum sua culpa contraxisse,

nec Iesum tantummodo morem Iudaeorum secutum esse, qui satis praecipitanter morbum grauiorem quemcunque, poenam peccati dicebant et existimabant, et formula ipsa ἀφίεναι ἁμαρτίας et quae v. 3. leguntur, et locus Ioh. 9, 1 sqq. docere possunt. Formula enim ἀφίεναι ἁμαρτίας notat, poenam peccati remouere; ἁμαρτία enim, vt Hebr. nomen חַטָּאת, saepius poenam peccati indicat. vid. Leu. 10, 17. Sir. 18, 21. 23, 11. 16. Iac. 5, 14. et Alexandrini חַטָּאת reddiderunt voc. ἁμαρτία Ies. 53, 4. 40, 2. add. Ps. 103, 3. 10. Caeterum interpretes nonnulli arbitrati sunt, hominem illum fuisse melancholicum, animumque induxisse, vt crederet, se summa virium debilitate laborare, planeque de earum restitutione desperasse. Iesum ergo, quem aegrotus ille Messiam esse crederet, hominem metu, sollicitudine atque moerore oppressum erexisse et confirmasse, ademisse ei opinionem illam, quae valetudinis ipsius restitutioni officeret; atque ita eum confirmatum, viribus suis sponte rursus usum, pedibus suis domum rediisse. Laudant locum Liuii 2, 36. *Ludis mane seruum quidam paterfamiliae, nondum commissō spectaculo, sub furca caesum medio egerat circo; coepti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Iupiter dicere: Sibi ludis praesultatorem displicuisse; nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum vrbi fore; iret, ea consulibus nuntiaret. Quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen maiestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. Filium namque intra paucos dies amisit. Cuius repentinae cladis ne caussa dubia esset, aegro animi eadem illa in somnis obseruata species visa est rogitare: Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? maiorem instare, ni eat propere, ac nuntiet consulibus. — cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. Tum enim vero deorum ira admonuit. Fessus igitur malis praeteri-*

tis — in forum ad consules lectica defertur. Inde in curiam iussu consulum delatus, eadem illa cum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriae est. vid. Paulus et Thiessius ad h. l. Contra Paulum disputauit nuper Lang, *Bemerkungen über die psychologisch-historische Exklärungsart der Neutestamentl. Wunderbegebenheiten*, in *Flatt Magazin für christl. Dogmatik und Moral*, St. II, p. 41 sqq.

3 sqq. εἶπον ἐν ἑαυτοῖς] cogitabant. Marc. 2, 6. habet: διαλογιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Luc. 5, 17. ἤρξαντο διαλογίζεσθαι, cogitabant. λέγοντες, hunc in modum, haec. οὗτος βλασφημεῖ] hic impie loquitur, iniurius est in Deum. Hoc sinistrum et peruersum legisperitorum iudicium Lucas l. l. expressit verbis his: τίς ἐστὶν οὗτος, ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφίεναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ ὁ μόνος ὁ Θεός; Cogitabant, vtor *Wetstenii* verbis, neminem posse peccata remittere, (et peccatorum poenam remouere) nisi Deum, et qui nomine Dei loqueretur, et a Deo missus esset, 2 Sam. 12, 23. Tum vero Iesum a Deo missum non esse sumunt, et hinc colligunt eum, qui sibi potestatem, a Deo, qui solus eam concedere potest, non acceptam, arrogaret, se ipsum Deum facere, adeoque blasphemum esse. — 4. Iesus, quem non latebat horum hominum peruersa cogitandi et sentiendi ratio, his eos alloquebatur verbis: ἵνα τί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν;] cur adeo male de me iudicatis? me impie esse locutum, me non esse a Deo missum, neque posse peccata remittere, homines a morbis, quos sibi peccatis suis contraxerunt, liberare? ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ex Hebraismo redundat. Notio, quae his verbis exprimitur, iam verbo ἐνθυμεῖσθε inest. — 5. τί γὰρ ἐστὶν κ. τ. λ.] utrum facilius est, dicere: remissa tibi sunt iua peccata, an dicere: surge et incede! τί pro

πότερον, *utrum*, vt 23, 17. 27, 17. Mens et sententia Christi haec est: diuina potestate instructus est is, qui morbum quemcunque sanare potest, et is quoque potest morbum tollere, peccatis contractum, adeoque peccatum remittere,

6 — 8. *Quo vero cognoscatis, me potestatem habere peccata his in terris remittendi*, morbos grauiores peccatis contractos sanandi. Verba τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ alii in parenthesi posita putant; alii repetunt ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ita vt τότε in apodofi latine non exprimatur, sed respondeat Hebr. יִשׁ, Ps. 119, 92. εἰ μὴ — τότε, *wenn nicht — so*: et hanc interpretationem confirmat etiam locus Marc. 2, 10. alias aliorum interpretationes, vid. ap. *Wolfium* in *Curis* et *Koecherum* in *Analectis* ad h. l. — 8. Ciues adstantes, οἱ ὄχλοι, hominis aegroti sanationem repentinam vehementer admirati, celebrarunt Deum τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις, *qui tantam potestatem homini concessisset*; τοῖς ἀνθρώποις populariter dictum est pro τῷ ἀνθρώπῳ, ita vt intelligatur Iesus, Saepius etiam alias pluralis vim obtinet numeri singularis, vt Gen. 20, 7. Hebr. 9, 23. Alii ἐξουσίαν positum esse putant pro, ἐξουσίαν ἔχοντα, vertunt: *virum adeo potentem concessisset hominibus*; cui tamen interpretationi minime fauet v. 6., vt iam recte monuit ad h. l. *Wolfius*. Caeterum pro ἐθαύμασαν in pluribus codd. et versf. legitur ἐφοβήθησαν. Sensus idem manet, sed ἐθαύμασαν est interpretamentum verbi ἐφοβήθησαν ex aliis locis similibus a grammaticis in marg. adscriptum, et a librariis in ordinem receptum. ἐφοβήθησαν h. e. *vehementer admirari sunt*, vt Marc. 4, 41. Luc. 8, 35, vt Hebr. יִשׁ I Regg. 3, 28. et יִשׁ Ier. 33, 9.

9. Sanato paralytico, Iesum ex vrbe ad mare Galilaeae sese recepisse, ibi doctrinam diuinam omnis generis hominibus exposuisse, et hac occasione Matthaeum

comitem sibi perpetuum adiunxisse, referunt Marc. 2, 13. Luc. 5, 27. et Matth. h. l. (coll. Luc. 8, 29. 6, 15. Marc. 5, 3.) παράγων ἐκεῖθεν, digressus illinc; nam παράγειν, vt Hebr. עבר, non tantum significat praeterire, sed etiam abire, discedere, ita vt sit id. qd. ἀπέρχασθαι, quo verbo עבר expresserunt Alexandrini Ios. 10, 29. 31. et hoc posteriori sensu h. l. παράγειν capiendum esse, vel additum ἐκεῖθεν docet. τελώνιον, quod etiam scribitur τελωνεῖον, Hebr. בֵּית הַמַּכְס, v. Buxtorfii Lex. Talm. p. 1065. dicitur locus, domus, in qua portitores sedent, et portitorium exigunt. v. Suidas h. v. Ματθαῖον λεγόμενον] Matthaeus de se ipso scribit, ita vt tertia persona vtatur, more scriptorum historicorum exterorum plurium, Iulii Caesaris, Herodoti aliorumque, vid. et Dan. 1, 6. Ier. 32, 27. Ioh. 13, 23. Sed quae h. l. de Matthaeo leguntur, eadem Luc. et Marc. 11. 11. de Leui quodam enarrantur, quem Marcus nominat τὸν τοῦ Ἀλφαίου, Alphaei filium. Disputarunt igitur interpretes, num Matthaeus idem sit cum Leui, an Matthaeus et Leui differant, atque varias hanc in rem coniecturas protulerunt. Alii opinati sunt, vtrumque fuisse illo tempore a Christo in numerum discipulorum receptum, Leuin fuisse ἄρχοντα τελώνων, in cuius ministerio Matthaeus fuerit, neque in Matthaei, sed in illius praefecti portitorum aedibus conuiuium fuisse celebratum, de quo v. 10. sermo est, Matthaeum autem in conuiuiis fuisse. Fuerunt etiam qui affirmarent, Leuin, Iacobi minoris fratrem, ex numero sectatorum Christi, minime autem Apostolum, Matthaeum vero Apostolum fuisse. At quare Matthaeus hac omni de re nihil tradidit, et patroni sui prorsus oblitus est? Alii Leuin eundem cum Iuda Thaddaeo fuisse affirmarunt. v. Hasaei Disq. de Leui a Christo ad Apostolum vocato, qua eum non, vt vulgo putatur, Matthaeum, sed Iudam Thaddaeum esse ostenditur, in Bibl. Brem. Cl. 5. p. 475 fs. Biellii Obseruatiuncula de Leui, Iuda Thaddaeo, ibid. Cl. 6. p. 1038. Contradixerunt Lardner supplements to the

Credibility of the Gospel History T. 3. et *Michaelis Einleit.* Th. 2. p. 935. v. *Thiefs Krit. Kommentar* ad h. l. Equidem, cum tanta inter narrationes Matthaei, Marci et Lucae similitudo intercedat; cum Leui neque in catalogo Apostolorum memoretur, nec alio loco eius amplius mentio facta sit; cum Matthaeus in catalogo Apostolorum 10, 3. dicatur ὁ τελώνης, cum ipsa formula Ματθαίου λεγόμενον 10, 3. ostendere videatur, hoc viri cognomen fuisse; cum etiam alii Apostoli binomines fuerint, v. c. Simon Petrus, Lebbaeus Thaddaeus: adstipulor interpretibus iis, qui statuunt, Matthaeum fuisse eundem cum Leui, eum fuisse binominem, Leui dictum, antequam in numerum Apostolorum esset receptus, postea vero cognominatum Matthaeum 10, 3. Ματθαῖος deducitur a ἱδῆ, dedit, hinc ἱδῆ donum, et ἡδῆ donum Dei. Hesychius: Ματθαῖος· δωρημένος. — ἀκολουθεῖ μοι, sis meus comes perpetuus atque discipulus, vid. notata ad 4, 18. *Paulus* ad h. l. arbitratur, Iesum verbis ἀκολουθεῖ μοι significasse: se apud Matthaeum coenare velle. Sed huic interpretationi repugnat locus 4, 18. et si haec Christi fuisset mens atque sententia, haud dubie dixisset, vt recte monuit *Thiefsius* ad h. l.: tecum domum abibo, apud te coenare volo, coll. Luc. 19, 5.

10 — 12. αὐτοῦ ἀνακειμένου] in honorem Iesu lautum conuiuium appararat in aedibus suis Matthaeus. vid. Luc. 5, 29. ἀνακειῖσθαι a Graecis scriptoribus dicitur plerumque de statuis atque donariis, vid. *Cebes* tab. c. 1., interdum tamen etiam de *accumulentibus*, *conuiuantibus* occurrit, qui a Xen. atque Platone κατακειῖσθαι dicuntur. vid. *Athen.* 1, 19. p. 23. Marc. 2, 15. not. ad Matth. 8, 11. *Ammonius*, *Phrynichus*, interpp. ad Tho. Mag. et *Wetstenius* ad h. l. τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ, vid. ad 5, 46. ἐλθόντες συνανέκειντο, simpl. coenabant cum Iesu. — 11. Finita coena, cum Iesus e Matthaei aedibus discederet, (non enim probabile est, vt recte monuit ad h. l.

Paulus, Phariseos portitoris domum intraſſe), admira-
bundi Ieſu diſcipulos interrogabant Pharifaei, cur ipſo-
rum magiſter cum tam malae notae hominibus communi-
ter cibum cepiſſet? ἐσθίειν, ſiue, vt Marc. 2, 16. et Luc.
5, 30. habent, ἐσθίειν καὶ πίνειν (e quibus locis in non-
null. libros h. l. irrepiſit καὶ πίνειν), eſt id. qd. δεῖπνεῖν, συν-
εσθίειν, Luc. 15, 2. *coenare cum aliquo*, v. Gen. 43, 25.
32. vbi Alexandrini vſi ſunt verbis ἀριſτῶν et συνδεῖπνεῖν.

— 12. Ieſus, audita Pharifaeorum oratione, ſimulatio-
nem eorum carpens, his utebatur verbis: οὐ χρεῖαν ἔχου-
σι οἱ ἰσχύοντες κ. τ. λ., *valentes non indigent medici ope, ſed*
aegroti, h. e. ſi vos tales eſtis, quales vobis videmini, ſan-
cti virtutumque omnium ſtudioſiſſimi, mea opera, mea
inſtitutione, non indigetis; ſed qui a vobis facinoroſi
dicuntur et peſſimae notae homines, me opus habent,
qui eos a vitiis ad virtutem reuocem. Ouid. Pont. 3, 4. 7.
*Firma valent per ſe, nullumque Machaona quaerunt, Ad me-
dicam dubius conſugit aeger opem.* Tralatitium autem eſt,
peccata ab Hebraeis comparari cum morbis, v. Pf. 51, 9.
et a Graecis voc. νόσος, vt a Latinis *morbus*, de vitio ani-
mi quocunque uſurpari, v. Soph. Antig. 747. et Doerin-
gius ad Catull. T. I. p. 121. κακῶς ἔχοντες ſunt *aegroti*,
vt 4, 24. 8, 16. hinc ἰσχύοντες vi oppoſitionis, ſunt *fani*,
et h. l. cum Pharifaei reſpiciantur: qui ſibi ſani viden-
tur, vt δύναιοι legitur v. 13. et σοφοὶ 11, 25. Ab Hebraeis
quoque ſani vocantur חַיִּים, v. Ieſ. 39, 1. Ez. 34, 16.
et a Latinis *valentes*, Cic. Off. 2, 4. atque *firmi*, Cic. ep.
16, 2. coll. ep. 3.

13. Cohærentia: Vos, Pharifaei, me grauiter
reprehenditis, quod ſocium me adiunxerim hominibus,
qui facinoroſi a vobis dicuntur, cuius generis ſunt vecti-
galium exactores; reuoco igitur vobis in memoriam
verba illa Dei apud prophetam: cultus mei externus,
omiffa et neglecta beneuolentia erga alios, nullus eſt,
eoque neutiquam delector. Laudatur locus Hoſ. 6, 6.

Veteres autem Hebraeorum doctores saepe sine formula allegandi, scripturae loca adduxisse, illisque statim explicationem, id quod et h. l. factum est, adiecisse, ostendit Surenhusius in βίβλῳ καταλλαγῆς p. 223 sq. πορευθέντες, Hebr. יצא־הֵן redundat. μάθετε τί ἔστιν, videte, quid sibi velint, quo spectent verba illa. ἔλεος, ἔλεος, h. l. beneuolentia erga alios, misericordia, vt Tit. 3, 5. Hebr. 4, 6. ad quam etiam pertinet, vt verferis cum peccatoribus, quo eos ad virtutem reuoces. θέλειν, ἡδύνη, delectari aliqua re, id. qd. εὐδοκεῖν, vt Hebr. 10, 5. et apud τοὺς ὁ Ps. 4, 7. Ipsa autem sententia h. l. proposita, est comparatiua, non absolute negatiua, atque adeo θέλω reddi debet h. l. *magis mihi placet, magis delector.* Similem locum Ael. H. V. 12, 56. attulit Kypkios: τῶν θρεμμάτων ποιούντων πρόνοιαν οἱ μεγαρεῖς τῶν παίδων. Scilicet καὶ μὴ positum est pro μᾶλλον ἢ, *magis quam.* v. Albertius ad h. l. Bosius Ellips. v. μᾶλλον. Glassii Philol. S. To. I. p. 418 fs. Dath. θυσία autem in hac orationis serie omnino indicat cultum Dei, quem leges Iudaeorum caerimoniales praescribebant. οὐ γὰρ ἦλθον κ. τ. λ.] *non in has terras veni, vt ad officium reuocarem eos, qui credant se sanctos virtutisque studiosos esse (τοὺς δικαίους, v. Luc. 18, 10.), sed facinorosos homines, et qui sibi facinorosi videantur.* Verba εἰς μετάνοιαν plures codd., verss. et patr. omittunt, et cum nulla possit idonea afferri ratio, cur Luc. 5, 32. ea omnes retinuerint siue librarii siue grammatici, h. l. autem plures omiserint; haud dubie e Luc. l. l. in codd. Matth. venerunt. v. Griesbachii Comment. Crit. ad h. l. Quodsi vero etiam verba illa inducuntur, sensus tamen idem manet, et manere debet propter ea quae v. 12. leguntur. Nempe καλεῖν, κλη, quo Christus a vectigalium exactore ad coenam invitatus (καλεῖσθαι autem inprimis de iis dicitur, qui ad coenam inuitantur, v. 22, 3. vt κλη, Prou. 9, 3. 1 Sam. 9, 13. et ipsa regni Messiani tempora cum conuiuio comparari solent, v. Luc. 16, 22. 14, 15. Matth. 8, 11.), de industria vsus est, in libris N. T. κατ' ἐξοχὴν notat:

inuitare ad regnum Messiae, offerre felicitatem in eo exspectandam, et vero etiam eam conferre. vid. *Schleusneri* Lex. h. v. Iam Pharisei cum suis popularibus existimabant, Messiam breui venturum esse, atque ἁγίους et δικαίους, exclusis ἁμαρτωλοῖς, regni ab eo instituendi ciues fore, sed se ipsos ἁγίους καὶ δικαίους et dicebant et credebant. v. Ioh. 3, 3 fs. Itaque verba Christi per Ironiam dicta explicari debent hunc in modum: vos, utpote δίκαιοι, a me ad regnum Messianum non estis inuitandi, vobis, ut probe nostis, certa est illa felicitas; sed inuitandi a me sunt ἁμαρτωλοί, atque reddendi δίκαιοι, quo adipiscantur regni Messiani bona. Ergo καλεῖν τοὺς ἁμαρτωλοὺς est inuitare eos ad regnum Messianum, ita, ut revocatis ad officium et δικαιοσύνην conferri possint regni Messiani bona. Videtur autem Matthaeus accuratius reddidisse Christi verba, quam Lucas.

14. τότε tum, cum Iesus Phariseorum reprehensionem occurrisset. προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου, *adierunt eum Iohannis discipuli.* Quaestionem, quam Iohannis discipuli Christo h. l. proposuisse dicuntur, Luca auctore 5, 33. proposuerunt ei legisperiti, e secta Phariseorum. Marc. 2, 18. refert illo ipso die Phariseos, (qui statis diebus ieiunare solebant, Luc. 18, 12.) et ipsos quoque Iohannis discipulos, cibo abstinuisse, et coniunctim Iesu illam quaestionem proposuisse. διατί ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλὰ κ. τ. λ.] *quare nos et Pharisei cibo abstinemus crebrius, non item tui discipuli?* Agitur et h. l. ut 6, 16. non de ieiuniis publicis, sed priuatis. Illo autem tempore Iohannes captivus tenebatur, et Iohannis discipuli ieiunabant crebrius ob captivitatem magistri; ieiunium enim erat etiam luctus signum, v. 1 Macc. 4, 47. 2 Macc. 13, 12. Iudith. 8, 6. add. not. ad 6, 16. Phariseorum discipuli autem ieiunabant ob magistrorum suorum mandata. Duplex ergo erat quaestio, quam Iohannis discipuli siue Pharisei Christo propone-

bant, nempe, quare discipuli ipsius omnino non ieiunarent vt Pharisei, et quare inprimis nunc temporis non ieiunarent ac lugerent captiuitatem Iohannis, tanti viri, cuius sectatores, ipsi nonnulli de discipulis Christi, (veluti Petrus et Andreas, v. Ioh. 1, 40 sq.) antea fuissent? Ad vtramque quaestionem Iesus v. 15. et 16 sq. respondet. πολλὰ id. qd. πολλάκις, vt Rom. 15, 22. Sic multa venerari deos ap. Caecin. ep. 6, 7. 4.

15. Notio vniuersalis, quam v. 15. sqq. continent, haec est: nemo in vita communi facere solet, quod a tempore, loco et natura alienum est. Haec si transferatur ad Iohannis discipulos v. 15. sensus est: vobis, magistro vestro, qui captius tenetur, priuaris, est causa ieiunandi atque dolendi, non item meis discipulis, quibus, quamdiu (ἐφ' ὅσον scil. χρόνον, Marc. 2, 19.) ego iis interfum, non est causa dolendi. μὴ δύνανται πενθεῖν] num lugent? μὴ, num, respondet Hebr. כִּי, v. Gen. 27, 38. 2 Sam. 14, 19.; interrogatio autem ipsa h. l. est negantis; non lugent amici sponsi, quamdiu cum eo versantur. Verbum δύνασθαι, vt Hebr. יָכֹל et Lat. posse, aliis verbis ita iungi solet, vt redundet, et circumlocutioni inserviat, vt Gen. 43, 32. οὐ γὰρ ἐδύναντο Αἰγύπτιοι συνεσθίειν μετὰ τῶν Ἑβραίων ἄρτους i. non coenabant cum iis. add. Xen. Oec. 11, 11. Ioh. 12, 39. coll. 37. Canterus Lectt. Nouu. 2, 2. Heinsius Exercitt. S. p. 202. 219 sqq. πενθεῖν, pro quo verbo Marcus l. l. et Luc. l. l. verbo νηστεύειν vti sunt, significat ieiunare et lugere, sicuti et νηστεύειν notionem luctus inuoluit, cum ieiunia inter luctus signa referebantur. υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος] νυμφῶν est conclaue sponsi et sponsae, in quo est lectus coniugalis. Tob. 6, 13. καὶ πάντας ἐν τῷ νυμφῶνι ἀπολωλότας, et omnes in thalamo nuptiali mortuos. add. v. 16. Respondet νυμφῶν Hebr. חַתָּן, Ioel. 2, 16. vbi Alex. ἐκ τοῦ κοιτῶνος, alius vero interpres apud Montefalc. νυμφῶνος, cuius synonymum est חַתָּן Ps. 18, 6. Dicuntur autem υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος ii, ad quos

quos pertinet thalamus, qui versantur circa thalamum, et quae ad eum pertinent, vid. not. ad 8, 12., h. e. sponsi focii, ei peculiariter addicti, qui etiam eum ad cubiculum deducebant, qui Ioh. 3, 29. vocantur οἱ φίλοι τοῦ νυμφίου, quos Graeci vocant παρανυμφίους. Eiusmodi focii sponsi occurrunt Iudd. 14, 12., sicuti et sponsa suas habebat virgines, peculiariter ei addictas. Comparauit ergo h. l. Iesus se cum *sponso*, et discipulos suos cum *amicis et comitibus sponsi*. Neque haec comparatio Iohannis discipulis noua atque insolens erat, coll. Ioh. 3, 29. ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι] *futurum est*, Hebr. מִן הַיּוֹם הַזֶּה, Amos. 8, 11. vbi οἱ ὅτι ἔρχονται ἡμέραι, et poterat commode haec formula omitti, vt simpliciter legeretur ὅταν δὲ et postea καὶ ante τότε omitteretur. ἀπαρθῇ, *discesserit*, ἀπαίρειν, *discedere*, Hebr. הִסִּיר, 1 Regg. 20, 9. וַיֵּצֵא Gen. 12, 9. τότε νηστεύσουσιν, *tunc lugebunt et ieiunabunt*, vel vt alii vertunt: tunc poterunt *lugere et ieiunare*. Neque enim mandatum haec verba continent, sed loquitur Iesus tantum de euentu discessus sui.

16. Omnino discipulis meis ieiunia praescribere nolo. Nemo in vita communi agere solet, quae aliena sunt a tempore, loco et natura. Nec ego talia agere volo. Mea disciplina noua atque praestantior, aliena est a disciplina antiqua et seuera Phariseorum, qui suos discipulos seueris praeceptis obruunt. vid. 11, 28. 23, 4. Non possunt vetera illa instituta ceremonialis doctrinae meae tanquam necessario obseruanda adiungi, instar supplementi necessarii; id enim magno detrimento rei christianae foret. Haec sententia duabus similitudinibus e vita communi depromptis illustratur, in quibus tamen non omnia ad latum vnguem sunt refecanda. οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα κ. τ. λ.] *nemo assuere solet panniculum rudem pallio veteri*. ἐπίβλημα dicitur id, quod adiicitur et immittitur ad supplendum. Suidas: ἐπίβλημα τὸ τῷ πρωτέρῳ ἐπιβαλλόμενον. et vt ἐπιβάλλειν est idem quod

ἐπιρρόπτειν, *assuere*, Marc. 2, 21. ita ἐπίβλημα est id. qd. ἐπίρρημα. Gloss. vet. *assumentum*, ἐπίρρημα. Sic calcei Gibeonitarum, quibus affutae erant variae corii particulae, a Symmacho dicuntur ὑποδήματα ἐπιβλήματα ἔχοντα, v. *Fischerus* de Verff. Græc. libror. V. T. p. 121. f. H. l. ita vocatur *particula*, quae affuitur pallio lacero, quo redintegretur. ῥάκος ἀγναφον est pannus, cui γναφεύς, *fullo*, nondum manum adhibuit; ergo recens, καινόν, v. Luc. 1. 1. αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ κ. τ. λ.] nam eiusmodi panni particula tollit aliquid de tali pallio, ita, ut ruptura maior fiat. πλήρωμα id. qd. ἐπίβλημα, *assumentum*, panniculus pallio affutus, quatenus eo integrum fit pallium ante lacerum. αὐτοῦ referendum est ad ἱμάτιον παλαιόν, et αἴρει ἀπὸ τοῦ ἱματίου positum existimandum est, pro αἴρει τι ἀπὸ τοῦ ἱματίου, vel μέρος τοῦ ἱματίου. quam quidem interpretationem confirmat locus I. euit. 10, 18., vbi Alexandrini: οὐ γὰρ εἰσέχθη ἀπὸ τοῦ αἵματος scil. τί. add. 2 Chron. 36, 7. vbi οἱ ὁ ἱερεὺς, quod prop. esset ἀπὸ τῶν σνευῶν, expresferunt μέρος τῶν σνευῶν. Per σχίσμα, *scissura*, *fissura*, intelligitur fissura, quae erat in veste, antequam illud supplementum accederet, ut recte notauit *Albertius* ad h. l. Supplementum igitur nouum et firmum, postquam affutum est, trahit etiam integras, cum quibus inepte copulatum est, veteris vestimenti particulas, suoque rigore, vsuque agitatum, diuellit partem vestimenti, et peior fit scissura, quam fuerat ante. Alias aliorum interpretationes minus probabiles (quibus annumeranda videtur quoque *Boltenii*: sondern man schneidet lieber die ganze schadhafte Stelle vom Kleide weg, dass das Loch erst grösser wird) expositae et refutatae reperiuntur ap. *Albertium* in Obss. Sacrr. et *Wolfium* in Curis ad h. l.

17. βάλλουσι pro βάλλεται. vsurpari autem solet hoc verbum, ut Hebr. כָּשַׁף Job. 5, 10., etiam de rebus fluidis, ita ut sit *infundere* h. l. 26, 12. Ioh. 13, 5. οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς] *mustum* (οἶνον Alex. Ies.

49, 26.) *in vtres veteres.* Solebant enim veteres vinum includere vtribus, v. Ios. 9, 13. Hom. Il. γ', 247. Herodo. 2, 121. εἰ δὲ μήγε scil. οὕτως ἔχει, *alioquin*, si vinum nouum in vtres veteres conditur. ῥήγνυνται, *dirumpuntur*, Hebr. רָצְצוּ, Ios. 9, 13. Pro ἀμφοτέρα in plurimis codd. legitur ἀμφοτεροι, quod e Luc. 5, 38. in hunc locum translatum videtur, et ἀμφοτέρα exquisitior lectio est. v. Reizius ad Lucian. T. 2. p. 140. Sic ap. Isocrat. Nicocl. p. 76. post οἱ τὴν νῆσον οἰκοῦντες et βασιλεὺς, sequitur ἀμφοτέρα.

18. Discefferat Iesus e Matthaei aedibus, vid. v. 11. contuleratque sese in domum eam, in qua Capharnaumi habitabat v. 19. quae forte Petri erat 8, 5. Accedebat ad eum *Iairus*, Marc. 5, 22. Luc. 8, 41. synagogae praefectus. Marcus hunc hominem l. l. dixit ἓνα τῶν ἀρχισυναγῶγων, Luc. l. l. ἄρχοντα τῆς συναγωγῆς. Scilicet synagogis Iudaicis praeerant plures spectatae probitatis viri, qui Chaldaico vocabulo dicebantur רִבְנֵי, ab Hellenisticis ἀρχισυνάγωγοι Act. 13, 15. et princeps eorum simpliciter ὁ ἀρχισυνάγωγος Luc. 13, 14. cf. ad h. l. Grotius et Vitringa de Synagoga vet. 2, 2. ἐλθὼν] in aliis libris legitur εἰσελθὼν, in aliis εἰς ἐλθὼν, quam posteriorem lectionem verff. vett. fere omnes tuentur, eaque reliquis omnino praeferenda videtur. Primitiua nimirum scriptura fuit ΕΙΣΕΛΘΩΝ, quod legi poterat vel εἰς ἐλθὼν vel εἰσελθὼν. Scriptura εἰσελθὼν fortassis inde orta est, quia v. 10. legitur, Iesum Capharnaumi in Matthaei aedibus interfuisse conuiuio, et v. 19. sequitur καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς. Caeterum εἰς positum est pro τὸν vt 8, 19. 16, 14. 18, 28. al. προσεκύνη αὐτῷ, λέγων κ. τ. λ.] supplicum more, *ad genua prouolutus*, filia, inquit, mea iam morti proxima est, sed veni, impone ei manum tuam et vitam recipiet. ὅτι post λέγων redundat, vt saepius, Epictet. Enchir. c. 15. μηδέποτε ἐπὶ μηδενὸς εἴπῃς, ὅτι ἀπώλεσα αὐτό, ἀλλ' ὅτι ἀπέδωκα, *nunquam te quicquam perdidisse dicito, sed*

reddidisse. Verba ἄρτι ἐτελεύτησεν non possunt Latine reddi, *iam mortua est*, nam, auctore Luca, patri adhuc cum Christo colloquente, nuntiabat seruus, filiam iam exspirasse, ergo nondum mortua erat, cum pater ad Iesum accederet, Luc. 8, 49. praeterea Marcus l. l. v. 23. patrem ita loquentem induxit: τὸ θυγάτριον μου ἐσχάτως ἔχει h. e. in summo vitae periculo versatur. Sed aoristus saepius vim praesentis habet, atque Hesychius ἄρτι explicat per εὐθὺς, νῦν, itaque haec verba interpretanda sunt: *iam moritur, animam agit, est morti proxima*. Nec adeo Lucae l. l. verba καὶ αὕτη ἀπέθνησκειν reddi possunt: *et illa mortua erat*, sed, vt vel v. 49. docet, verti debent: *morti proxima erat*; et hoc ipso significato ἀποθνήσκειν apud alios quoque scriptores legitur. Ioseph. Ant. 5, 1. 1. vbi Iosua, Mose rebus humanis erepto, Israelitas cohortatur, vt in illius gratiam, nullum vitae periculum subire dubitarent: ὑπεμίμνησκειν ἃ ὑπέσχοντο Μωϋσῇ, καὶ παρεκάλει, χαριζομένους τῇτε ἐκείνου πρόνοιᾳ, μηδ' ὅτε ἀπέθνησκε περὶ αὐτοὺς καμούσῃ, τῷ τε κοινῇ συμφέροντι παρέχειν αὐτοὺς εἰς τὰ παραγγελλόμενα προθύμους, eos illorum admonebat, quae Mose polliciti essent, obsecrabatque, vt in eius gratiam, qui ne tunc quidem, cum morti esset proximus, prospiciendo iis defessus erat, et propter communem utilitatem, alacriter semet ad promissorum fidem liberandam accingerent. v. Krebsius et Wetstenius ad Luc. l. l. add. Eurip. Alc. 138. coll. v. 141. Etiam Hebraeorum מָוֹת adhibetur de moribundis, et morti proximis. v. Gen. 48, 21. coll. Pf. 44, 23. Gen. 20, 3. 50, 5. 24. Deut. 5, 22. Ies. 38, 1. ἐπίθαι τὴν χεῖρά σου] *impone ei manum tuam*, sicuti eam aliis imposuisti, qui a te sanati sunt. Moris vero etiam erat, vt, qui alteri bona quaeuis apprecarentur, manum ei imponderent, v. 19, 13. καὶ ζήσεται, *in viuis manebit, non morietur, valetudinem recipiet* quo sensu ζῆν recurrit quoque Act. 22, 22. et Hebr. הָיָה Num. 4, 19. 14, 38. add. Kypkius ad Marc. 5, 23.

20. καὶ ἰδοὺ, γυνὴ αἰμορροοῦσα κ. τ. λ.] *et mulier quaedam, quae sanguinis profluio per duodecim annos laboraverat, a tergo accedens, tetigit fimbriam pallii ipsius.* Accessit mulier a tergo et occulte, quoniam nimirum immunda, adeoque a populo remouenda erat, cum id, quod attingeret, immundum esset, Leuit. 15, 24 sqq. αἰμορροοῦσα *Bartholinus* de morbis bibl. c. 17. „Non ex vteri venis, sed iis quae in collo vteri et cervicis aperiuntur, quas haemorrhoides vocant, sicut illas in ano, profluxit sanguis. Hac quippe via naturalis mensium fluxus procedit — causam habet vel sanguinis seorsum tenuitatem, vel viarum laxitatem, cuius prognosticon est, vel nullam curationem, vel difficilem admittere.“ *Mead* in *Medica sacra* c. 11. „cum dicitur γυνὴ αἰμορροοῦσα, sanguinis fluxum ex partibus naturalibus fuisse opinor, quem ῥόον αἱματώδη appellat Hippocrat. de Morb. 1, 3.“ adde quos laudauit *Wolffius* in *Curis* ad h. l. Cum duodecim annos illo sanguinis profluio laborauerit femina, fluxus vero immodici, si diutius durant, auctoribus medicis, vitae noceant; patet fluxum neque perpetuum, neque semper aequae vehementem fuisse. ἱμάτιον est *pallium*, quod erat quadratum et apertum. Angulis inferioris partis pallii annexa erant fila contorta lanea, quae Hebr. dicebantur תצצ, et quae Moses annecti iusserat palliis Iudaeorum, ut se a gentilibus distinguerent, et memores essent legis. vid. Num. 15, 38. Deut. 22, 12. Zach. 8, 23. Matth. 23, 5. Haec ipsa filamenta, ex ora pallii dependentia, dicebantur κράσπεδα, v. *Buxtorfii* Lex. Talm. v. תצצ et *Lundii Jüd. Alterthümer* 14, 14. 18 sqq. a quo etiam species exhibetur. *Hesychius*: κράσπεδα· τὰ ἐν τῷ ἄκρῳ τοῦ ἱματίου κενλωσμένα ῥάμματα. Sed quia filamenta illa erant pars vestis, ideo Marc. 5, 27. simpliciter scripsit: ὅπισθεν ἥψατο τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

21. Sperabat enim, si modo pallium Iesu potuisset attingere, fore ut conualesceret. Arbitrabatur femina illa,

vt videtur, vestibus Iesu vim sanandi inesse, neque haec illius praeconcepta opinio ab Euangelista probatur, sed recensetur tantum, (similes loci Act. 5, 15. 16. 19, 12.) neque Iesus eam probabat, sed probabat animum fiduciamque feminae, neque dicebat ex filamentis vestis suae egressam esse virtutem aliquam; apud Lucam enim 8, 46. add. Marc. 5, 30. legitur: ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἐπ' ἐμοῦ. vbi interpretes obseruant γινώσκειν non ad corporis, sed ad animi sensum atque scientiam referri debere, et ἐξῆλθε relate ad δύναμιν esse, exferit se potentia, cum ἐξέρχεται, vt Hebr. נָצַח, haud raro idem sit quod ἐνεργεῖν, et efficacem aliquam operationem notet, adeoque verba illa exprimenda esse: cognoui potentiam meam efficacem fuisse. — *Paulus in Philologisch-Krit. Kommentar* ad h. l. monuit: feminam illam, quae spem fiduciamque suam omnem in Iesu collocaret, cum attigisset laciniam pallii ipsius, sensisse subitam in corpore suo mutationem, et inde coniecisse se pristinam valetudinem recuperasse (καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης v. 22. καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα, Luc. 8, 47.); eam voluisse sese subducere, cum vero Iesus quaesiuisset, a quonam contactus esset? eam prodiisse, et a Iesu his verbis confirmatam esse: *bono sis animo, fiducia tua tibi sanitatem restituit.* Cum Marcus et Lucas expressis verbis notarint: Christum sensisse vim salutiferam exeuntem, coniecit *Paulus*, Iesum non nisi haec dixisse: ἡψατό μου τις· ἐγὼ γὰρ ἔγνων. Luc. 8, 46. fuisse vero, qui vbique aliquid insoliti videntes, se inuicem interrogassent, quid cognouisset, sensisset Iesus? aque collegisse, effluxu quodam sanasse Iesum mulierem, eosque hanc explicationem et coniecturam adeo certam habuisse, vt supplerent, ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ. Lucam vero rem ita relatam retulisse; esse igitur h. l. iudicium, coniecturam, cum re in facto posita permutatam et commixtam. —

23. καὶ ἔλθων ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν — ἰδὼν τοὺς αὐλητάς] *cum Iesus deinde domum praefecti synagogae ingressus esset, et vidisset tibicines.* Apud veteres, Graecos et Romanos non minus quam Iudaeos, *cantabat moestis tibia funeribus*, Ouid. Fast. 6, 660. et canebantur naeniae, Ier. 9, 17. vid. Buxtorf Lex. Talm. p. 766. et 1524. Geierus de luctu Hebr. c. 5. p. 16. Bartholinus de tibiis vett. p. 274. Kirchmannus de Funerib. Rom. 2, 5. Hammondus et Wetstenius ad h. l. hinc commemorantur h. l. αὐληταί, *tibicines.* Per τὸν ὄχλον θορυβούμενον plerumque intelligunt hominum multitudinem ad funeris pompam concurrentem. Rectius tamen intelliguntur maxime *praeficae* h. e. mulieres mercede conductae, quae naenias i. e. carmina lugubria in funeribus ad tibias canebant, et alii qui aderant, nam ὄχλος θορυβούμενος commemoratur post αὐλητάς. Apud Marcum 5, 38. legitur: θεωρεῖ θώρυγον κλαίοντας καὶ ἀλαλάζοντας πολλά· add. Luc. 8, 52. et verbum θορυβεῖσθαι notat quoque *lamentari*, *naenias canere*, vt Hebr. נדה Ies. 59, 11. Caeterum apud Iudaeos mortui maturius componebantur. v. ad 8, 21.

24. Verbum καθεύδειν alias quidem, εὐφημίας causa, de mortuis adhibetur, ita vt fit *mortuum esse*, etiam Hebr. נפץ Alexandrini interpretes et verbo κοιμᾶσθαι et ἀποθνήσκειν exprimere solent; vid. 2 Chron. 12, 16. add. Ioh. 11, 11. coll. 14. h. l. tamen, cum ei oppositum legatur ἀπέθανε, per se intelligitur, καθεύδειν esse proprie capiendum. Vfus est, monente Beza, hac formula Iesus, quia puella mox a mortuis erat excitanda. Ita quoque Wetstenius haec verba cepit: non mortua est, vt vos putatis, nempe eam ita mortuam esse, vt nulla spes vitae supersit. Probabilior tamen est sententia maximae partis recentiorum interpretum, Iesum verbis οὐ γὰρ ἀπέθανε, ἀλλὰ καθεύδει usum esse, vt ostenderet illam puellam non vere mortuam sed animi deliquium passam esse, atque moestitiam parentum, cognatorumque leniret. vid. Michaelis ad h. l. καὶ κατεγέλων αὐτοῦ] *irridebant eum*, vt

solent, qui quae audiunt, vel non facta esse, aut omnino non fieri posse, arbitrantur. Putabant enim puellam vere mortuam esse.

25. 26. ὅτε ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, *cum turba dimissa esset*. Verbum enim ἐκβάλλειν h. l. notat *dimittere*, vt Marc. I, 43. Act. 16, 37. et in versione Alex. responder Hebr. נִצְּחַת Efr. 10, 3. Exod. 12, 23. εἰσελθὼν] *ingressus*, nempe conclaue, in quo puella iacebat, vna cum parentibus puellae, Petro, Iacobo et Iohanne, Marc. 5, 37. 40. ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς, *manum puellae prehendit*. Etenim αὐτῆς referri debet ad vocabulum κοράσιον per synesin generis, vt 28, 19. al. — 26. *Et totam illam regionem huius rei fama peruasit*, cf. 4, 24. Luc. 7, 17.

27 — 30. καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν, *abeuntem* (vid. not. ad v. 9.) *illuc* nempe e domo Iairi. ἐλέησον ἡμᾶς, נַחֲמֵנו (Ps. 123, 3.), *restitu nobis oculorum lumina*. υἱὸς Δαβὶδ, *nepos Davidis i. Messias*. Iudaei enim Messiam κατ' ἐξαχὴν nominare solebant τὸν υἱὸν Δαβὶδ. v. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talmudd. ad Matth. I, 1. add. Ioh. 4, 29. coll. Matth. 12, 23. 22, 41 sqq. Pro υἱὲ Δαβὶδ, vt vulgo legitur, multi libri habent υἱὸς Δαβὶδ. Recte opinor; librarii nimirum mutarunt nominatiuum in vocatiuum, sicuti et aliis in locis structuram Hebraicam mutarunt in Graecam. — 28 — 30. Iesus vt effugeret turbam hominum ipsum comitantem, praesertim cum coeci illi eum publice Messiam salutassent, contulit se εἰς τὴν οἰκίαν, eam nimirum, in qua, cum Capharnaumi commoraretur, habitare solebat. Sequuntur eum coeci, eos interrogat: num se ab ipso sanari posse, certo confiderent. Affirmant. καὶ ἀνεώχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί, *et visum recuperarunt*; est haec forma loquendi Hebraica, vid. Ies. 35, 5. et *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 698 sqq. idemque valet quod ἀναβλέπειν, coll. Matth. 21, 33. f. Marc. 10, 32. ἐμβριμάσθαι est *interminari*, in-

perdicere, grauitè admonere, Hebr. נצא. v. Ies. 17, 13. vbi Symmachus habet ἐμβριμάσθαι. Aquila, ἐπιτιμᾶν. add. Marc. I, 43. coll. Luc. 5, 14. Ioh. 12, 16. Suidas: ἐμβριμώμενος· μετὰ ἀπειλῆς ἐντελλόμενος. Id. ἐνεβριμήσατο· μετ' αὐστηρότητος ἐπετίμησεν. quae glossa ex hoc loco desumpta est. ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω] nolite rem sermonibus diuulgare. Non perpetuum silentium Iesus his verbis coecis imposuit; sed cum illo die Iairi filiam in vitam reuocasset; cum coeci ipsi eum publice Messiam appellassent, quem titulum Iesus ipse in sermonibus suis ad populum studiose euitabat, ne occasionem ad seditionem praeberet populo, v. 16, 20. 14, 22. Ioh. 6, 14. terrenum Messiam expectanti: vetuit, ne statim rem diuulgarent. *Episcopus* in Respons. ad LXIV. Quaestiones, Quaest. II. et *Witsius* Meletem. p. 350. Christum ideo vetuisse putant, quod intra priuatos parietes miraculum illud patraffet, fraudis autem suspicio videri potuisset subesse, si illud diuulgari pateretur.

31 — 35. οἱ δὲ ἐξελθόντες διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ] illi vero cum exiissent, eum per omnem illum tractum, (in quo nempe sita erat Capharnaum,) celebrarunt. διαφημίζειν cum de persona sermo sit, est, celebrare, praedicare, Φανερόν ποιῆσαί τινα, Marc. 3, 12. Apud ἐξελθόντες autem, vt v. 32. ad ἐξερχομένων, subaudiendum est, ἐκ τῆς πόλεως, non ἐκ τῆς οἰκίας. parum enim probabile est, vt recte obseruauit ad h. l. *Paulus*, homines illos, qui ad vesperam oculorum lumina recepisse videntur, praeceptum Christi statim violasse, et in ipsa vrbe rem diuulgasse; neque videtur homo ille mutus, de quo v. 32. sermo est, illo ipso die ad Iesum deductus fuisse, vid. v. 34. coll. Luc. 11, 14 sqq. — 32. κωφὸν δαιμονιζόμενον] h. e. hominem, quem genius malus reddiderat mutum; ita enim haec verba interpretanda esse, docent verba quae sequuntur, καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου, ἐλάλησεν ὁ κωφός et Lucae l. I, vbi legitur,

daemonium fuisse mutum, et eiecto daemone, mutum illum locutum esse; ex his igitur satis perspicue patet, per κωφὸν δαιμονιζόμενον intelligendum esse hominem a genio malo facultate loquendi priuatum. Sed cum homo ille ex morbo haud dubie fuerit mutus, (alii de morbo nerueo, alii de apoplexia, alii probabilius de melancholia cogitant,) atque Iudaei omnes morbos grauiore a geniis malis, tanquam auctoribus deriuare solerent; probe monuerunt interpretes, Euangelistam retinuisse hoc quoque loco popularium suorum cogitandi et loquendi consuetudinem. *Paulus* autumat, hominem illum credidisse, se obsessum esse a genio malo, qui nollet vt loqueretur; Iesum vero Messiam, ad quem mutus adductus fuisset, ademisse ei hanc opinionem, et hominem illum rursus lingua sua vsum esse. κωφός est *mutus*, Hebr. דָּבָה, vt 15, 31. Hab. 2, 18. vbi Symmach. habet ἄλαλος, alias significat etiam *surdum*, Hebr. שָׁמַי, Exod. 4, 11. Matth. 11, 5. v. *Iensius* Ferc. Liter. p. 32. vnde Hesych. κωφός, οὔτε λαλῶν, οὔτε ἀκούων. — 33. οὕτως] dictum est pro τοιοῦτο τι vel τοῦτο, atque ita ponitur quoque Hebr. כֵּן, vt sit *talis*. vid. Nehem. 8, 17. *Noldius* Concordd. particc. h. v. Populus hanc sanationem, tanquam victoriam de Satana deportatam, inprimis admirabatur. Pharisei igitur, v. 34., hac populi persuasione et admiratione grauiter offensi, atque in rabiem acti, dicebant, Iesum eiecisse genium malum, ope auxilioque principis geniorum malorum adiutum. Cf. Luc. 11, 15. Matth. 12, 24. ἐν, ope, auxilio, vt 2 legitur 2 Sam. 22, 30. Ps. 18, 30. etc. — 35. κώμας nempe Galilaeae; v. not. ad 4, 23. et ex illo ipso loco verba versus vltima, ἐν τῷ λαῷ, in nonnullos codd. venerunt, sed in plurimis et optimae notae codd. non leguntur.

36. Cum Iesus videret, quam insignis Iudaeorum multitudo doctrinae diuinae esset cupida, sed praeter ipsum, qui eos edoceret, esse neminem; e nu.

mero discipulorum suorum, qui eum comitari atque sectari solerent assidue, duodecim apostolos eligere constituit, qui doctrinae christianae copias exponerent hominibus studio illius incensis. Vid. Argum. cap. 10. ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν] *commotus est de eorum sorte.* Verbum σπλαγχνίζεσθαι non nisi in libris N. T. et Verff. Grr. V. T. legitur, ut apud Symmach: Deut. 13, 9. et Incert. 1 Sam. 23, 21. pro ἠμῶν. v. Biel Thes. h. v. Scriptores exteri verbo σπλαγχνεύειν vtuntur ita, ut sit *epulis sacrificialibus interesse, vel extra victimae in manus sumere et ita iurare*, atque σπλαγχνίζειν 2 Macc. 6, 8. notat *sacrificare.* Sed in libris N. T. σπλαγχνίζεσθαι est *misereri, misericordia alicuius commoueri.* Scilicet σπλάγχνα prop. sunt *viscera*, 2 Macc. 9, 5. ἔλαβον αὐτὸν ἀνήκεστος τῶν σπλάγχνων ἀλγηδῶν, *constrinxerunt eum acerbi viscerum cruciatus.* Eustath. ad Il. α. p. 101. σπλάγχνα, τουτέστι τὰ ἐντοσθίδια, σπλῆνα, καρδίαν, ἥπαρ. sed quoniam veteres *viscera* existimabant esse sedem amoris et misericordiae, factum est, ut σπλάγχνα adhiberetur de *amore, misericordia ipsa*; Sap. 10, 5. καὶ ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξε, *et effecit, ut fortis s. constans esset tunc, cum filii amore commoueretur*; et ita Hebr. רַחֵם *miseri-* *cordiam* notat Ps. 51, 3. al. Iam cum Hebraei verbum רַחֵם vsurparent pro *misereri*, ad hanc verbi formam fictum est verbum σπλαγχνίζεσθαι, *misereri*, id. qd. ἐλεεῖν, quod et absolute ponitur, ut 18, 27. et sequente praepositione ἐπὶ, ut Marc. 8, 2. et περὶ, ut h. l. quoniam Hebr. רַחֵם construitur cum particula הַ, ut Ps. 103, 13. Ion. 1, 6. vid. Forstius de Hebraism. N. T. p. 37 sqq. Fischerus Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 204 sq. et ad Leusdenii lib. de Hebraism. N. T. p. 43. 83. ὅτι ἦσαν ἐκλυμένοι] *languidi, enervati.* Verbum ἐκλύεσθαι, *exsolui*, adhibetur et de languore animi, Gal. 6, 9. Hebr. 12, 3. et de languore corporis, e fame, siti, erratione, aliisque laboribus orto, ut 15, 32. Marc. 8, 3. 2 Sam. 16, 2. ubi Alexandrini ἐκλύμενος, sed Ies. 40,

29. πεινῶν, et Ier. 31. 25. διψῶν. add. Thren. 2, 19. ubi τῶν ἐκλυομένων λιμῶ legitur. cf. et *Raphelius* Obff. Polybb. p. 59. Sed pro ἐκλυομένοι cum plurimis et optimis codd. legendum est haud dubie ἐσκυλμένοι. non enim intelligitur, quomodo librarii verbum notius mutare potuerint in ignotius. Σκύλλειν autem prop. adhibetur de capillis, et significat *vellere*, *vellicare*, unde et capillorum laniatus dictus est σκύλα νόμης. Hefychius: σκύλλειν, τὸ τοῖς ὄνυξι σπᾶν, vid. *Kypkius* ad h. l. *Ruhnkenius* ep. crit. 1. in *Homeridar.* hymn. p. 41 sqq. et *Segaarius* Obff. ad Luc. 7, 6. deinde adhibetur de iis, qui *quavis ratione alicui molestiam facessunt*, iniuriis, calamitatibus omnis generis aliquem afficiunt; 3 Macc. 3, 25. 4, 6. hinc etiam notat, *fatigare*, et σκύλλεσθαι *fatigari* inprimis, longo et molesto itinere conficiendo, ut ap. Herodi. 4, 13. 8. σὺν ἱππεῦσιν ὀλίγοις (ἵνα μὴ πάντα τὸν στρατὸν σκύλῃ) τὴν ὁδοιπορίαν ἐποιεῖτο, cum paucis equitibus, ne totum exercitum fatigaret, iter faciebat. Id. 7, 3. 8. σκύλας δὲ καὶ ὑβρίσας, postquam magnis eos itineribus defatigasset et illussisset. σκυλμός defatigatio, 3 Macc. 7, 5. Gloss. vet. σκύλλω *fatigo*, *vexo*. Sic quoque Lat. *vexare* legitur apud Curtium 9, 10. ut vexatos milites quiete firmaret. ἐρῥιμμένοι *dissipati*, ut ap. Polyb. 5, 48. ubi hostes palati atque ebrii vocantur ἐρῥιμμένοι καὶ μεθύοντες. vid. *Raphelius* Obff. Polyb. ad h. l. Continent ergo verba versus ultima imaginem gregis pastore destituti, nam additur ὥς αἰ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα, atque adeo ἐσκυλμένοι καὶ ἐρῥιμμένοι sunt *ouiculae*: *longa via*, *aberratione*, *defatigatae*, et *dissipatae*, quibus ergo opus est pastore, qui eas colligat, in rectam viam reducat, pabuloque salubri refocillet. Qua quidem imagine significantur Iudaei in errore et ignorantia versantes, quia carebant doctoribus fidelibus, qui eos recta via ducerent, eorum inscitiae mederentur, eosque doctrinae diuinae scientia imbuerent, virtutisque studio augerent. Alias aliorum explicationes vid. ap. *Wolffium* in *Curis* et *Koecherum* in *Analectis* ad h. l.

37. ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι] *larga quidem messis, sed operarii pauci.* Locutio prouerbialis. Magna est hominum multitudo, quorum animi erecti sunt ad recipiendam doctrinam salutarem; multi sunt doctrinae meae cupidi. ἐργάται operarii i. doctores. Vocabula ἐργάτης, ἔργον, ἐργάζεσθαι frequenter occurrunt in opere rustico, vid. *Bosius* Obff. crit. 6. *Graeuus* Lectt. Hesiod. c. 10. p. 50. et quos laudauit *Segarius* Obff. ad Luc. 10, 2.

38. δεήθητε οὖν κ. τ. λ.] *rogate igitur herum etc.* Aliud fragmentum, quod Lucas c. 10. exhibuit, docet, Iesum haec dixisse septuaginta discipulis, antequam eos, ut doctrinam diuinam praedicarent, emitteret. vid. *Argum.* c. 10. Per τὸν κύριον τοῦ θερισμοῦ intelligitur Deus; ad eum salus ecclesiae et laeta religionis christianae propagatio refertur. ὅπως ἐκβάλῃ, ut emitat operarios, ut plures idoneos reddat et emitat doctrinae diuinæ doctores atque praecones. ἐκβάλλειν, ut Hebr. נָחַם Ex. 12, 33. Ps. 43, 3. est omnino *emittere*, id. qd. ἐκπέμπειν. vid. *Abreschius* Dilucid. Thucydid. p. 424. et *Auctar.* p. 365.

CAPVT X.

Marcus 3, 13. 6, 7. et Lucas 6, 12 fs. 9, 1 fs. de electione et dimissione Apostolorum separatim exposuerunt. Elegisse Iesum Apostolos, antequam orationem montanam haberet, auctor est Lucas, vid. 6, 12 sqq. qui idem c. 9. et c. 10. nos docet, post habitam demum orationem illam montanam emisisse Iesum Apostolos, et

alios septuaginta discipulos, vt praedicarent doctrinam euangelii, et in docendo dexteritatem sibi compararent. Matthaeus, qui solet res enarrandas in classes diuinas exponere, et quae proprie separanda erant, coniungere, de Apostolorum electione et dimissione coniunctim verba fecit, dimissionem septuaginta discipulorum prorsus praeteriit, et mandata a Iesu Apostolis atque septuaginta discipulis, cum eos emitteret, data, cum magna inter ea similitudo intercederet, coniunctim enumerauit, ita, vt et alio tempore a Iesu discipulis dicta, vid. v. 17 — 23. 26 — 33. coll. Luc. 12, 2 sqq. 34. coll. Luc. 12, 51 sqq. 37. 38. coll. Luc. 14, 27. 17, 33. hac occasione commemoraret, quo offerret lectoribus luculentum specimen institutionis, quam acceperant Christi discipuli. v. not. ad 4, 23.

I. 2. Arcessiuit Iesus duodecim discipulos, iisque dedit potestatem eiiciendi genios malos. ἐξουσία πνευμάτων, potestas in genios malos, nam πνευμάτων est genitiuus obiecti, vt Sir. 10, 4. ἐξουσία τῆς γῆς. vid. Palai-retus et Raphelius ad h. l. Lucas 9, 1. habet ἐξουσία ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια. Praepositio κατὰ, quae in nonnullis libris vocabulo πνευμάτων iuncta legitur, pro interpretamento habenda est. Vocantur genii illi πνεύματα ἀνάθαρτα sensu morali, genii peruersi, mali, vnde et Luc. 7, 22. dicuntur πνεύματα πονηρά. Verbis ὥστε ἐκβάλλειν αὐτὰ, vberius declaratur, qualis fuerit illa potestas, et morbi, πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν, coniunguntur cum geniiis malis, quia hos morborum grauiorum omnium auctores putabant Iudaei. — 2. ἀπόστολος proprie est legatus, voluntatis alicuius interpres, Hebr. שָׁרֵף Num. 20, 16. et חֵן 1 Regg. 14, 6. vbi οἱ ὅ adhibuerunt nomen ἀπόστολος. In libris N. T. κατ' ἐξοχὴν dicuntur ἀπόστολοι, duodecim illi, quos Iesus e numero discipulorum suorum elegit, vt essent religionis virtutisque christianae doctores, ecclesiamque christianam constituerent, stabi-

lirent, et adaugerent. Cur Iesus duodecim elegerit, an id fecerit, respiciens numerum tribuum Israelitarum, v. 19, 28. Luc. 22, 30. vt nonnulli voluerunt, definiri non potest. *πρῶτος*. Iesus Petrum primo loco nominabat, vt adeo *πρῶτος* sit vocabulum ordinis non dignitatis. Pari enim potestate et dignitate gauisos esse Apostolos, nec adeo de primatu Petri cogitandum esse, vel exinde patet, quoniam in recensendis Apostolis Euangelistae non eundem ordinem seruant, et satis luculenter docent loci Matth. 18, 4. 20, 21. 26 fs. Gal. 2, 9. 1 Cor. 3, 22. 9, 5. Πέτρος, vid. ad 4, 23. Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου] scl. υἱός. Tres Iacobi in libris N. T. memorantur, Iacobus, Zebedaei filius, frater Iohannis 4, 21. Luc. 6, 14. Act. 1, 3. Iacobus minor, Alphaei et Mariae filius 27, 56. Marc. 3, 18. 15, 40. Luc. 6, 15. Act. 1, 13. hi duo Iacobi Apostolis annumerantur; denique Iacobus, frater Christi 13, 55. add. not. 12, 49. qui ob singularem pietatem vocatur *δύναμις* Gal. 1, 19. quem tamen Apostolis non posse annumerari, argumentis satis idoneis demonstrarunt *Michaelis Einleit.* Th. 2. p. 1413. *Pottius* Epist. Cathol. p. 20. cf. et quos laudaui ad Fabricii Biblioth. Gr. T. 4. p. 817. sqq. ed. *Harles.*

3. Φίλιππος, vid. Ioh. 1, 45. cuius patria Bethsaida, e quo vico etiam Petrus et Andreas oriundi erant. Βαρθολομαῖος compositum est hoc nomen ex בַּר *filius*, vid. Matth. 16, 17. coll. Ioh. 1, 42. et בְּלִיָּה (quod haud dubie fuit nomen patris ipsius,) h. e. Ptolomaeus, v. *Dru-*
sus comment. poster. p. 184 sq. Sic filius Timaei dicitur Βαρτίμαιος Marc. 10, 46. cum ergo Bartholomaeus, non fuerit nomen viri proprium: interpretes nonnulli suspicati sunt, hunc Bartholomaeum fuisse eundem cum Nathanaele. coll. Ioh. 1, 46. 21, 2. Θωμάς, Hebr. דָּוִדָּה gemellus, hinc Ioh. 20, 24. Graeco vocabulo Δίδυμος dicitur. Ματθαῖος ὁ τελώνης, *Matthaeus, qui portitor fuerat*, v. 9, 9. καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος] verba

ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος in nonnullis libris defunt, in aliis: Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς. hinc *Millius* in Prolegg. §. 386. haec verba: Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς, e margine in contextum irrepsisse putabat; annotasse scilicet Grammaticum quendam, e regione τοῦ Ματθαῖος, in margine: ἐπικληθεὶς Λεββαῖος, atque hac notatione significare voluisse, Matthaeum hunc, portitorem illum esse, qui Marco et Lucae dicatur Λευὶ seu Λεββαῖος. Iam librarium, cum hanc annotationem partem textus esse crederet, neque sciret, ad quam nominatim partem spectaret, voces has transpositas coniecisse in corpus libri, loco non suo. Quae coniectura ingeniosa quidem est, neque tamen probabilis. Nam Λευὶ et Λεββαῖος, ut vel eorum forma docet, sunt nomina diuersa; dicendum etiam esset, librarium transposuisse quoque verba Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς. Longe probabilior est coniectura *Bengelii*, cui et ego adstipulor, omisissis nempe verbis ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος, retinendum esse Λεββαῖος, et Thaddaei cognomen e Marci loco parallelo 3, 18. in hunc locum venisse; cum et in nonnullis libris e Lucae 6, 15. 16. *Iudas Zelotes* h. l. insertum legatur, in aliis extet h. l. Ἰούδας ὁ καὶ Λεββαῖος. *Griesbachius* vero in Comment. Crit. ad h. l. statuit, ob similitudinem terminationis nominum Λεββαῖος et Θαδδαῖος, facile librarium e priori voce ad posteriorem transilire, atque cum Λεββαῖος scripsisset, arbitrari potuisse sequens Θαδδαῖος a se iam exaratum esse; ut adeo ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος, exciderint, seruato tantum καὶ Λεββαῖος. Caeterum quaecunque ratio admittatur; hoc verissimum esse videtur, Ἰούδας (Ἰακώβου) Luc. 6, 16. fuisse huius Apostoli nomen, Θαδδαῖος Marc. 3, 18. cognomen ipsius, et Λεββαῖος alterum eius cognomen. Constat enim, apud Iudaeos, plures vnum, etiam duo cognomina habuisse, ita ut cognomen saepe locum nominis teneret, vid. *Origenes* Prolegg. ad Comment. in ep. ad Romanos.

4. Σίμων ὁ Κανανίτης] Fuerunt qui putarent, Simonem hoc cognomentum accepisse a patria, quae fuerit Cana, oppidum Galilaeae, vid. *Wolfius* in *Curis* et *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. add. *Obff. Misc. Nouu. T. 1. p. 50* sq. sed tunc scribendum fuisset Κανίτης vel Καναῖος. vid. *Relandi Palaeestina* p. 978. Et cum *Luc. 6, 15. Act. 1, 13.* hic Simon diserte nominetur ὁ ζηλωτής, in promptu est nomen Κανανίτης respondere *Hebr. סנאי*, *Chald. ܣܢܝ* (cui nomini Graecus Matthaei interpres Graecam terminationem adiecit) et accepisse Simonem hoc cognomentum a pristino viuendi genere, vt adeo Σίμων ὁ Κανανίτης explicari debeat: Simon qui fuit antea zelotarum societati adscriptus, vt Matthaeus ὁ τελώνης, qui fuit antea portitorum societati adscriptus. Ζηλωταὶ autem antiquitus dicebantur, qui acri religionis et patriae defendendae studio flagrabant, vt *Pinehas Num. 25, 9. Maccabaeorum vero, vid. 1 Macc. 2, 54. et Christi atque Apostolorum aetate, ita nominabantur homines privati inter Iudaeos, societate quadam coniuncti, qui omnia atrociora facta, nominatim ea, quibus templi, numinis, seu gentis sanctitas violari credebatur, nulla forensis iudicii ratione habita illico puniebant, zelo, vt iactabant, diuino correpti, quo nomine ab illis etiam turpissima facinora patrata sunt, v. Ioseph. B. I. 4, 6. 3. vbi dicit, eos occidisse multos ex principibus populi, et dum ita se gererent, sese iactasse ὡς εὐεργέτας καὶ σωτῆρας τῆς πόλεως γεγεννημένους.* add. 7, 8. 1. v. *Wetstenius, Hammondus* ad h. l. et *Schleusnerus* in *Lex.* sub h. v. Caeterum lectiones Καναναῖος, Χαναναῖος, in nonnull. codd. occurrentes, originem suam haud dubie debent librariis, insolentio rem et inusitatam formam Κανανίτης admirantibus. Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης] *Iudas Cariothensis.* Huius cognomenti rationes varias vid. apud eos quos laudarunt *Wolfius* in *Curis*, et *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. add. *Heumanni Diss. de vero sensu nominis Iscariotes, cognominis Iudae proditoris, in Miscell. Groning. T. 3.*

Fasc. 4. p. 598. sqq. Verissima haud dubie ratio ea est, qua Ἰσκαριώτης dicitur idem esse, quod קָרְיָהּ שִׂי i. e. Cariothenfis, cuius patria erat oppidum Carioth in tribu Iuda, Ios. 15, 25. Confirmat hanc sententiam etiam auctoritas codd. nonnull. qui Ioh. 6, 71. 12, 4. pro Ἰσκαριώτης habent ἀπὸ καρυώτου. v. Beza ad h. l. Relandi Diss. Misc. 1, 3. p. 123.

5. παραγγείλας λέγων, haec iis praecepit, nam λέγων est id. qd. τάδε. εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθῃτε] nolite vos conferre ad ciuitates barbaras. εἰς ὁδὸν τῶν ἐθνῶν positum est pro εἰς ὁδὸν ἣ ἄγει εἰς τὰ ἔθνη, inire viam quae ducit ad gentiles i. conferre se ad gentiles, et h. l. quidem, vt iis doctrinam diuinam annunties. Sic Ier. 2, 18. דֶּרֶךְ מִצְרַיִם, vbi οἱ ὁ ὁδὸς Αἰγύπτου. Num. 21, 33. דֶּרֶךְ הַבְּשָׁן, Alex. ὁδὸς ἣ εἰς Βασάν. εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν] Samaritani erant incolae regionis inter Galilaeam et Iudaeam, quae a Iosepho Σαμάρεια vocatur, et Σαμαρεῖτις. Cum Israelitae abducti essent in captiuitatem, Salmanasserus, rex Assyriae, hanc in regionem misit gentiles, vid. 2 Regg. 17, 24. hinc religionem Samaritanorum non mirandum est, mixtam fuisse e religione Iudaeorum et gentilium. Hinc etiam Samaritanos, qui legem quidem Mosaicam amplectebantur, et Mosis libros admittebant, sed reliquos Iudaeorum libros sacros reiiciebant, Iudaei tanto odio persequebantur, vt ab omni consuetudine cum iis abstinerent, Ioh. 4, 9. Sir. 50, 25. et Samaritanum esse, Ioh. 8, 48. qua voce hominem cum maxime scelestum indicabant, apud eos conuicium esset grauissimum. vid. Relandi Diss. de Samaritanis, p. 3. sqq. P. 2. Diss. Misc. aliosque a Wolfio in Bibl. Hebr. P. 2. p. 434. et in Curis ad Ioh. 4, 9. laudatos. Per πόλιν Σαμαρειτῶν intelligenda est ipsa regio Samaritanorum, ita vt vrbs regionis primaria posita sit pro regione ipsa, atque adeo εἰσερχεσθαι εἰς πόλιν Σ. sit, conferre se ad Samaritanos. Cum Iudaei, gentiles, aequae ac Samaritanos Act. 10, 28.

acerrimo odio persequerentur; cum, vt eo latius propagaretur religio christiana, ea vni populo, nominatimque Iudaico, iam praeparato ad recipiendam hanc doctrinam, primo tradenda esset; hinc Iesus, vt Iudaei eo prius doctrinam suam fusciperent, neue dissensionem inter ipsos Apostolos, praeiudicatas opiniones etiam nunc fouentes, occasionem daret, iam *prima vice* legatos suos emittens, admonuit eos, vt solummodo Iudaeis doctrinam diuinam praedicarent. Iesus ipse quoque profitebatur se ad Israelitas missum esse, Matth. 15, 24. attamen ad Samaritanos deuertit Ioh. 4, 40. et professus est, plures gentes religionem suam amplexuros esse, Matth. 8, 11. add. Ioh. 10, 16. et cum vltima vice discipulos suos emitteret, iis valedicens, eos edocuit, omnibus gentibus longe lateque suam doctrinam esse annuntiandam, Matth. 28, 19. Marc. 16, 15. atque ipsi Apostoli, post Christi mortem et ex his terris abitum, clariori cognitionis luce collustrati, doctrinam christianam sine discrimine Iudaeis aequae ac gentilibus, tradiderunt, Act. 10, 34. sq.

6. 7. πρόβατα ἀπολωλότα, Hebr. הָיְתָה לִי יֵשׁ Ier. 50, 6. oues, quas pastores aberrare e pascuis fuerunt; I Petr. 2, 25. πρόβατα πλανώμενα, quo sensu ἀπολωλὸς legitur etiam Luc. 15, 4. et חָסִידִים I Sam. 9, 3. add. *Wesselingii* Obs. p. 149. Oues, quae aberrarunt, sunt imago miseriae et infelicitatis, et Iudaei h. l. ita dicuntur, quatenus destituti erant doctoribus fidelibus, qui eos recta via ducerent, eorumque inscitiae mederentur. cf. 9, 36. οἴκου Ἰσραὴλ, solenne cognomentum populi Israelitici, id. qd. οἴκων Ἰσραὴλ. vid. Ier. 16, 14. 23, 7. Luc. 1, 33. Phil. 3, 5. — 7. ἥγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν] adsunt tempora, quibus cogetur et colligetur coetus cultorum Messiae, cf. 3, 2. 4, 17. voluit igitur Iesus, vt ex his locis patet, vt Apostoli cohortarentur ad resipiscentiam, eosque excitarent et praepararent ad recipiendum Messiam, qui ipsis omnis generis felicitatem

largiturus esset, si resipiscerent. Iesum ipsum esse Mes-
siam, tunc temporis nondum docuisse Apostolos, patet
ex 16, 20.

8. ἄσθενείας θεραπεύετε, *morbos curate.* Iam mor-
bis generatim commemoratis, quaedam afferuntur eo-
rum species, λεπροὺς καθαρίζετε, *leprosos sanate*, v. 8, 2.
δαίμόνια ἐκβάλλετε, v. 4, 24. 9, 32. Sic etiam aliis in
locis, etiam scriptorum exterorum, genus rei alicuius
commemorari solet, ita vt sequantur verba, formas quas-
dam et species praecipuas istius generis significantia; et
vel hanc ob causam verba νεκροὺς ἐγείρετε, quae in tot
codicibus non leguntur, suspecta videntur. Accedunt
vero etiam aliae causae plures et grauiore, quae ea
suspecta reddant, vt adeo recte, mea sententia, indu-
cenda haec verba iudicauerint *Grotius, Millius, Michaelis, Knappius, Paulus*, alii; dissentiente tamen *Griesbachio*
in *Comment. Crit. ad h. l.* qui antiquitus lectum fuisse
putat: νεκροὺς ἐγείρετε, λεπροὺς καθαρίζετε. attamen
ipse quoque profitetur, lectionem νεκροὺς ἐγείρετε non
extra omnem dubitationis aleam positam esse. Praecipua
argumenta, quibus ducti, haec verba delenda esse pu-
tarunt critici, afferamus, ita, vt *Griesbachii* iudicium ap-
ponamus. a) Insignis codd. numerus, et in his praestan-
tissimi, verss. plures, etiam *Chrysostomus, Euthymius*
et *Theophylactus* haec verba omittunt. (, *Chrysosto-*
mus sibi ipse non constat; etsi enim in ipsius commen-
tario in h. l. νεκροὺς ἐγείρετε desideratur, in aliis tamen
operum eius locis sexies legitur. *Euthymius* vero et
Theophylactus, vbi *Chrysostomi* aliorumque veterum in-
terpretum vestigiis non insistant, sui aevi codices, hoc est
recentiores sequuntur. Ne damnant quidem hi trium-
viri illa verba diserte, verum silentio tantum in suis
commentariis ea praetereunt, vti nec λεπροὺς καθαρίζετε
neque δαίμόνια ἐκβάλλετε attingunt. Cum igitur ap.
Chrysost., *Euthym.* et *Theophyl.* νεκροὺς ἐγείρετε deside-

rari largimur, hoc tantum concedimus: abesse haec verba a *textu*, commentatorum illorum in hunc versum ἐρμηνείαις praemisso, quem vero a scribis haud raro libris iunioribus, qui forte ad manus ipsis essent, adaptatum fuisse, notissimum est." *Griesbach*. p. 102 f.) b) Inuecta fuere a Chrysostomo, qui e cap. II, 5. ea arripuit. („Si Chrysostomus in sua loci interpretatione ea recitasset et explicasset, speciosa ratione vterentur, qui ea e commentario in textum irrepsisse contendunt. Sed in commentario praetermittuntur. Ex aliis autem Chrysostomi locis, in quibus textus noster et mortui resuscitandi, obiter attinguntur, additamentum a librariis desumptum, et commati nostro insertum esse, parum probabile videtur. Praeterea e Chrysostomi scriptis, in omnes, etiam antiquissimos, versionis Latinae antihieronymianae codd. peruenire nullo pacto potuit." *Griesb.*) c) Inculcata fortasse sunt ab Origene. („Mera est coniectura, nullo prorsus fundamento innixa." *Griesb.*) d) Vix credibile est, mortuos illo tempore ab Apostolis in vitam esse reuocatos, nec alibi, dum Iesus his in terris viueret, legitur, Apostolos mortuis vitam reddidisse; Act. 9, 36 fs. de Petro, et 20, 9. de Paulo hoc enarratur, post Christi ex his terris discessum. Neque Marc. 16, 17 f. vllum vestigium deprehenditur, Iesum excitasse Apostolos, vt mortuos resuscitarent. („Exinde, quod Apostoli illo tempore mortuos non resuscitauerint, non efficitur, Christum discipulis suis non potuisse promittere, fore, vt mortuis adeo in vitam reuocandis pares sint, siue vita vere defunctos intelligas, siue aegrotos tam infirmos ac conclamatos, vt vitae indicia in ipsis cernerentur nulla, atque animam iam exflauisse putarentur. Quid enim, si mortuum resuscitandi occasio Apostolis oblata non fuit? aut si occasionem nacti, a faciendo periculo ὀλιγοπιστεῖν quadam deterriti fuerint? cf. Matth. 13, 58. Marc. 6, 5. 6. Matth. 17, 16." *Griesbach.*) „Si propterea delenda essent verba, quod Apostoli ante

Christi resurrectionem, nullum mortuum fuscitauerint, etiam λεπρούς καθαρίζετε suspecta habenda essent, cum nec leproforum, ab Apostolis sanatorum, mentio occurrat.“ *Wolfius* in *Curis* ad h. l.) e) Incerta vocabulorum formularumque sedes solet esse interpolationis index; verba autem νεκρούς ἐγείρετε in aliis codd. leguntur ante verba ἀσθενούντας θεραπεύετε, in aliis ante λεπρούς καθαρίζετε, in aliis rursus post λεπ. καθαρίζετε, in aliis denique post ἀσθενούντας θερ. sententiam praeterea adeo grauem, toties librariorum negligentia omissam esse, parum probabile est. („In eiusmodi enuntiationibus, qualis haec est, singulorum membrorum ordo saepissime tam a librariis, quam a patribus, talem locum allegantibus, turbatus fuit. Antiquitus lectum fuit νεκρούς ἐγείρετε, λεπρούς καθαρίζετε, in hac vocum consecutione, facillimus fuit propter soni affinitatem saltus a νεκρούς ad λεπρούς. hinc orta omissio, quam qui corrigere ac praetermissa supplere vellent, non eodem loco manum admouerunt.“ *Griesbach.*) f) Nec v. I. nec in locis parallelis Marc. 6, 7. Luc. 9, 1. 2. mortuorum resuscitandorum mentio fit. („Sed hoc ipsum vel delendis vocabulis controuersis, vel saltem, si casu excidissent, omissioni latius propagandae occasionem praebere potuit.“ *Griesbachius.*) g) Cum c. II, 5. mortui a Christo resuscitati commemorantur, et in Actis legatur, Petrum atque Paulum mortuos in vitam reuocasse: commentatores et Grammatici in marg. adscribebant h. l. verba νεκρούς ἐγείρετε, quae postea a librariis in textum recipiebantur. Sic et Paulus *Krit. Comment.* ad h. l. arbitrat, illum ipsum locum II, 5. occasionem dedisse ad mouendam quaestionem, an Iesus Apostolis potestatem tribuerit, eadem patrando miracula, quae ipse patraffet? hanc quaestionem affirmatam esse, atque ita verba νεκρούς ἐγείρετε in Homiliis et citationibus minus accuratis (vt Chrysost.) adiecta, et postea etiam in codd. et verff. recepta esse. — δωρεάν ἐλάβετε, δωρεάν δότε] gratis ac-

cepistis hanc facultatem morbos sanandi, *gratis etiam ea prodeste aliis*: quibus verbis Iesus Apostolos admonere voluit, ne ista potestate abuterentur, ad faciendum quæstum, diuitiasque augendas. Interpretes nonnulli cum de Apostolis, adeoque etiam religionis christianae doctoribus sermo sit, vertunt: gratis doctrinam meam didicistis, gratis eam etiam docete, tradite; notant λαμβάνειν, vt ἡ, significare quoque *discere* vt Prou. 1, 3. vbi Alex. δέξασθαι, Aquila: λαβεῖν coll. 4, 10. Iob. 22, 22. vt παραλαμβάνειν I Cor. 11, 33. 2 Theff. 2, 15, coll. 3. 6. et ἡ docere Prou. 9, 9. παρέδωκα I Cor. 11, 23. Alii ad vtrumque, ad docendi facultatem, et ad potestatem aegrotos sanandi haec verba referenda censent, cum et Hebraei, in eadem enuntiatione, verbum duplici sensu ponere soleant.

9. 10. Verbis quae sequuntur, praecipere Christus Apostolis voluit, partim, vt sine mora iter susciperent, nec ea, quae vulgo iter suscipientibus necessaria existimantur, sibi compararent, et studiose atque anxie conquirerent; partim vt sese totos curae ac prouidentiae Dei committerent; et sperarent atque confiderent, operam ipsorum non inanem fore, immo plures sese nacturos esse doctrinae diuinæ cupidos, a quibus accepturi essent ad vitam tuendam necessaria. *μὴ κτήσῃσθε χρυσόν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκόν*] nolite vobis, ad iter conficiendum, comparare aureos, argenteos atque aereos nummos. κτήσασθαι h. l. non possidere, sed comparare, acquirere, vt Act. 22, 28. Gloss. vet. κτάομαι *acquirō*, κτησάμενος *adeptus*, vid. et Wetstenius ad h. l. Per χρυσόν, ἄργυρον, χαλκόν significantur omnino, *nummi, pecunia*; Marc. 6, 8. tantum χαλκόν. Luc. 9, 3. ἀργύριον commemorauit, ita vt sit species pro genere. εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, *quos seruetis in zonis vestris*. ζῶνας, *cingula*; erant zonae veterum intus cauae, quibus vterentur pro crumenis. vid. Braunius de vestitu sacerdot. Hebr. p. 359, add. Liu. 33, 29.

interpp. ad Petron. c. 83. — IO. μὴ πήραν εἰς ὁδὸν] scil. κτήσησθε, nolite vobis comparare peram ad iter faciendum. πήρα, faccus coriaceus, quo pastores et viatores panem atque cibos gestare solebant. Suidas: πήρα· ἡ θήκη τῶν ἄρτων. Ammonius: πήρα· δέρμα τι ἄρτοφόρον ὃ ἐπὶ τῶν ὤμων φέρουσιν οἱ ποιμένες· vbi vid. Valckenarius, add. Albertius ad h. l. His autem verbis omnibus μὴ κτήσησθε χρυσὸν — πήραν εἰς ὁδὸν significatur omnino viaticum, δύο χιτῶνας] binas tunicas. Graeci et Romani non minus quam Iudaei, illius aetatis, duas fere tunicas gestare solebant, quarum vna, quae cutem tangeret, a Lat. *interula* dicitur, etiam *indusium*, et *subucula*, a Graecis, nempe ab Atticis χιτωνίσκος, a reliquis ὑποδύτης, a Iudaeis רִיִּהַ, altera, quae togae et pallio propior esset, atque adeo inter subuculam et exteriores vestes media, ab Atticis χιτῶν, a caeteris Graecis ἐπενδύτης dicebatur, Scriptores Talmudici hanc tunicam חֲתָמָא nominant, vid. Fischerus de vitiis Lexx. N. T. p. 81. sqq. μηδὲ ὑποδήματα] neque calceos. At Marc. 6, 9. Apostoli iubentur esse ὑποδεδεμένοι σανδάλια· hinc nonnulli monuerunt, σανδάλια fuisse calceos, qui tegerent plantas pedum, sed ὑποδήματα calceos, qui tegerent totum pedem; iussisse ergo Iesum Apostolos induere calceos, qui plantas pedum tegerent. Ita Salmasius ad Tertull. de Pallio p. 386. sqq. alii. Sed cum hoc discrimen, quod inter σανδάλια et ὑποδήματα intercedere dicitur, argumentis idoneis comprobari nequeat, vid. ad 3, 11. Erasmus et Grotius ad h. l. Bynaeus de calc. Hebr. 1, 6. 10. rectius omnino statuitur, Christum omnino voluisse, vt Apostoli eodem habitu, quo tunc essent instructi, legationem susciperent, nec ampliorem commeatum assumerent, nec solliciti essent de comparandis rebus in via et itinere necessariis; vt adeo repetendum sit verbum κτήσησθε, nolite vobis comparare calceos alios praeter eos quibus induti estis. Sic oratio Marci, quae paulo negligentior est, non pugnat cum verbis Matthaei et Lucae; et hoc eodem modo optime

quoque conciliari possunt loci Matthaei et Marci, quod attinet verba, quae sequuntur, μηδὲ ράβδον, pro quibus ap. Marcum l. l. legitur: εἰ μὴ ράβδον μόνον· nec adeo opus est, vt cum codd. nonnull. Luc. 9, 3. et h. l. legamus ράβδους· est potius vtroque loco lectio ράβδον, vtpote difficilior, praeferenda: nec placet eorum ratio, qui apud Marcum pro εἰ μὴ legi volunt μήτε, cui lectioni et particula μόνον, et consensus codicum in altera lectione, obstat: neque arridet *Heinsii* explicatio particularum εἰ μὴ ap. Marc. immo nec, cum ei repugnet vsus loquendi. Alias aliorum coniecturas collegerunt *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. ἄξιός γάρ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐσιν] locutio prouerbialis, cuius sensus h. l. est: Deo prouidente, victum et alimenta accipietis ab iis, quibus doctrinam diuinam annuntiabitis.

II. 12, ἐξετάζετε, inquirete, videte, sciscitamini, vid. 2, 8. τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι] quis ibi dignus sit. Vocabulum ἄξιός absolute poni solet, sine casu rei, qua quis dignus sit, ita, vt ex orationis serie suppleri debeat; vt 22, 8. οὐκ ἦσαν ἄξιοι, non erant digni, nempe qui ad has epulas concelebrandas inuitarentur, vid. *Marklandus* ad *Lyfiam* p. 577. *Albertius*, *Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. vnde nonnulli h. l. intelligi voluerunt ὑμῶν dignus vobis (infra v. 37, ἄξιός μου) i. e. cum de Apostolis doctrinae diuinae interpretibus sermo sit, coll. v. 14. dignus, cui tradatis doctrinam diuinam i. cupidus doctrinae diuinae. Alii cum sequatur καὶ ἐκεῖ μένατε, supplent: παρ' ᾧ μένητε, dignus apud quem deueratis, maneat i. vir probus et liberalis, dignus vestra consuetudine et doctrina, coll. v. 14. Atque haec interpretatio nobis praeferenda videtur, neque tamen omnino reiicienda explicatio vocabuli ἄξιός, quam protulerunt *Lightfootus*, *Gillius*, *Boltenius*, quibus est *beneficus*, *hospitalis*, prouocant ad vsum voc. דַּיָּק, quod eodem significatu in scriptis Rabbiorum et in lingua Arab. occurrit. Sed nostram interpretationem confirmat

usus loquendi auctorum librorum N. T. scriptorumque exterorum. κακεῖ μέννατε] *huius hospitio utimini: μένειν* respondet Hebr. יָנַח, v. Iudd. 19, 9. ibique Alex. atque idem est quod ξενίζεσθαι, v. Act. 21, 8. coll. 16. ἕως αὖ ἐξέλθῃτε scil. ἐκ τῆς πόλεως, ἢ ἐκ τῆς κώμης, vt Act. 12, 17. 16, 40. Vetat igitur h. l. Iesus Apostolos, qui honestatis et grauitatis studiosi esse deberent, crebro mutare hospitia, more mendicantium et circumforaneorum, vel more hominum, quibus omnia fastidio, qui nullo hospitio contenti sunt. coll. Luc. 10, 7. — 12. ἀσπάσασθαι αὐτήν] subintell. οἰκίαν, ita, vt hoc vocabulum referatur ad eos, qui in domo illa sint et habitent. De verbo ἀσπάζεσθαι vid. not. ad 5, 45. notat h. l. optare, apprecari omnis generis bona et felicitatem. Verba, quae in nonnullis libris addita leguntur: λέγοντες· εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ, adscripta sunt ab iis, qui vim et potestatem verbi ἀσπάζεσθαι ignorabant, atque conficta sunt ab iisdem ex Luc. 10, 5. λέγετε· εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

13 sqq. ἡ οἰκία, qui in domo illa habitant. ἀξίως, digni quibus contingant bona et commoda illa, quae iis apprecati estis (ἡ εἰρήνη ὑμῶν) i. si hospitalitatis et probitatis sunt studiosi, si vos liberaliter excipiunt, doctrinamque vestram audiunt. Hunc enim sensum his verbis inesse, contraria enuntiatio v. 14. satis perspicue docet, ἐλθέτω ἐπ' αὐτήν] *iis contingent*; locutio haec Hebraica est. Hebraei enim eodem sensu adhibere solent verbum יָנַח, eique iungere particulam הַ, et Alexandrini vti solent tunc vel formula ἔρχεσθαι ἐπὶ τινα, vid. Deut. 28, 15. vel verbo ἐπέρχεσθαι vt Iudd. 9, 57. add. Act. 8, 24. Praeterea imperatiui ἐλθέτω et ἐπισραφήτω, more Hebraeorum, vim habent futurorum, quibus usus est Luc. 10, 6. ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπισραφήτω] *preces vestrae non erunt ratae, bona, quae iis apprecati estis, iis non contingent*. Etiam haec loquendi ratio Hebraica est, vid. Ies. 55, 7. Ps. 35, 13. — 14. Καὶ ὁς ἐὰν

id. qd. εἰν δέ τις. Hebraei quoque vocem וְאִם שֶׁכֶּן , quam Alexandrini reddunt ὅς εἰν, ita vsurpant, vt sit *si quis*, v. Leuit. 20, 15. ita et Marc. 6, 11. καὶ ὅσοι εἰν id. qd. εἰν δέ τινες. Si quem nacti sitis illiberalem neque doctrinae vestrae cupidum. ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν] *excutite puluerem, quo pedes vestri respersi sunt*. Verba κονιορτὸν τῶν π. ὑ. cohaerent; v. Marc. 6, 11. respondent Hebr. עָפָר רַגְלֵיכֶם. Lectio ἀπὸ τῶν ποδῶν, quae in nonnull. libris deprehenditur, qua admissa verba ἀπὸ τ. π. ὑ. cohaerent cum verbo ἐκτινάξατε, e Luc. 9, 5. in hunc locum irrepsit. Quod rem ipsam attinet, *Lightfootus* in Hor. Hebr. et Talm. ad h. l. docuit: Iudaeos non modo gentiles ipsos, sed etiam puluerem agrorum ipsorum impurum, et eo respersos impuros putauisse. Apostoli igitur hac actione symbolica, excutiendo puluere collecto, declarabant, urbem, domum illam, eiusque ad eo incolas impuros et indignos esse Apostolorum consuetudine atque doctrina, quibuscum ergo nihil amplius commercii habere vellent, quos missos facerent, vid. Act. 13, 51. 18, 6. et *Wetstenius* ad h. l. — 15. ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόρρων, *leuius statuetur in Sodomitas et Gomorritas*, leuioribus poenis afficientur. Cuius rei ratio affertur 11, 23. quia nimirum ad eos non missi sunt voluntatis diuinae interpretes, quos repudiare potuissent. γῇ h. l. *urbs*, vt 2, 6. vid. *Albercius* ad h. l. Solet autem perquam frequenter in sacris literis Sodomitarum et Gomorritarum mentio fieri, cum de gravibus suppliciis sermo est, v. 11, 23. 2 Petr. 2, 6. Iudae v. 7. ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, *tempore iudicii extremi* 7, 22. Rom. 2, 5.

16. Ostenderat Christus, plures Iudaeorum Apostolos esse repudiaturos; quo vero accuratius viderent, quaenam fors eos maneret, addit: ἰδοὺ ἐγὼ ἀποσέλλω ὑμᾶς κ. τ. λ.] *ego vos tanquam lupos inter oues emitto*. ἐν μέσῳ λύκων i. εἰς λύκους. Etenim μέσον, vt Lat. *medius*, saepe redundat, et Alexandrini Hebr. הִנָּהוּ simpliciter

expresserunt praepos. εἰς Leuit. 26, 25. Cum lupis comparantur Iudaei, quatenus Apostolorum vitae atque salutis infidiaturi essent. ὡς πρόβατα ad ornatum pertinet, ut imago omnibus numeris absoluta appareret. γίνεσθε οὖν Φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις] *sitis prudentes ut serpentes.* Gen. 3, 1. legitur: ὁ δὲ ὄφις ἦν Φρονιμώτατος in textu ibi extat voc. סֶרֶפ. Serpens Hebraeis, fortasse ob illa ipsa verba, quae Gen. 1. c. leguntur, erat symbolum calliditatis, circumspectionis et prudentiae, *Schir haschirim rabba* fol. 15, 3. Dixit R. Iehuda fil. R. Simon: Deus S. B. dixit de Israelitis: Erga me sunt integri sicut columbae; sed erga gentes astuti sunt, sicut serpentes. add. *Schotti* Adagg. S. p. 28. et *Doughtbaei* Analecta p. 22 fs. Cum סֶרֶפ bono et malo sensu dicatur, additur: καὶ ἀνέραιοι ὡς αἱ περισσεραί] *et innocentes sicut columbae.* Columbae erant symbolum innocentiae et simplicitatis, v. *Suiceri* Thes. Eccl. T. 1. p. 154. T. 2. p. 685. ἀνέραιος derivatur a κεραιζειν i. *laedere, nocere*; Hesychius enim explicat πορθεῖν, φθείρειν, ἀναιρεῖν. Eustathius ad Il. 2, 855. ὁθεν ἀνέραιος λέγεται, ὡς μηδένα κεραιζών, ὃ ἐστὶ βλάβπτω h. e. vno verbo ἀπλοῦς, ut explicat schol. ad Eurip. Orest. 920. unde ἀπλούστατος, quod h. l. in cod. D. legitur, glossema est. Est ergo ἀνέραιος vno verbo Lat. *innocens*, quo indicatur is, qui nemini nocet, neminem laedit, atque adeo etiam est simplex, a fraude alienus, κατὰ τὸν ἀνακός, ut explicat Hesych. cf. omnino *Bosius* de Etymol. Gr. p. 16. ad calcem exercitt, in N. T. *Albertius* et *Elsnerus* ad h. l. Cohortatur ergo Christus his verbis Apostolos, ut diligenter atque prudenter euitarent hominum infidias vitaeque pericula, ut astuti essent atque prudentes, attamen neminem laederent, iniuriarumque auctoribus non nocerent, neque iis vicissim molesti essent.

17. Iam huius capitis initio observatum est, Matthaeum Christi orationi, quam hoc ipsum caput continet, inseruisse nonnulla ab eo alio tempore dicta. Eo quo-

que pertinent quae v. 17 — 23. leguntur. Nam cum Christus Apostolos prima vice emitteret, a Iudaeis non sunt traditi magistratibus; neque illae Christi praedictiones, quas h. l. Matthaeus commemorauit, in locis parallelis Luc. 9, 1 fs. 10, 1 fs. Marc. 6, 7 sqq. recurrunt. Videntur ergo haec dicta esse serius, alio tempore et loco. cf. Marc. 13, 9. Matth. 24, 9. Luc. 21, 12. 12, 11. *προσέχετε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων*] h. e. in hac orationis serie: *cauete homines, Iudaeos, lupis similes*; vid. 7, 15. *εἰς συνέδρια* intelliguntur iudicia minora in oppidis Iudaicis, vid. not. ad 5, 21. 22. cum autem per *συναγωγὰς* notentur loca, aedificia, in quibus Iudaei precibus et lectioni librorum sacrorum vacabant, vid. ad 4, 23. consequitur per *συνέδρια* h. l. prop. significari loca iudiciorum, loca, in quibus ius dicitur, sed tradere in iudicia aliquem, est, tradere eum magistratibus, accusare apud iudices, vt, causa cognita, in eum statuant. *μαστιγώσουσιν ὑμᾶς, flagellis vos caedent.* Flagellandi poenam in synagogis fuisse inflictam, patet etiam ex 23, 34. Act. 22, 19. 26, 11. add. *Vitringa* de Synagoga vet. 3, 1. 11. et *Wetstenius* ad h. l.

18. *ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς κ. τ. λ.*] *ducens vos ad prouinciarum praefectos et ad principes mea causa, propter religionis meae professionem et propagationem.* Voces *ἡγεμῶν*, *ἡγεμονία* et *ἡγεμονεύειν* adhibentur de omnibus, qui maiori dignitate ac potestate praediti sunt, in ciuitate et regione aliqua. Sic reges Soph. Oed. Tyr. 102. Caesares Ioseph. Ant. 18, 6. 9. vocantur *ἡγεμόνες*, et Ant. 19, 1. dicuntur *οἱ ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ γεγονότες*. et verbum *ἡγεμονεύειν* de iis legitur B. I. 2, 18. Sed *ἡγεμόνες* dicebantur etiam prouinciarum praesides vt h. l. Scilicet libera republi- ca prouinciae erant vel *consulares*, in quas cum imperio quotannis mittebantur, qui consulatum Romae gessissent, vel *praetoriae*, in quas mittebantur, qui in vrbe Praetores fuissent. Hi *proconsules* atque

propraetores communem habent iurisdictionem, ita, vt ius dicerent, iudicia exercerent, et imperium, quod iure vitae ac necis continebatur. Sed *proconsulibus* etiam rei militaris potestas erat commissa, vt exercitibus praeessent, et bella gererent. Augustus vero diuisit prouincias in duo genera, in *Caesareas* et *senatorias*. Et *propraetores* quidem, ἀντισράτῃγοι, qui et *legati Caesaris*, legati, πρεσβευταί, appellabantur, praeerant prouinciis, quas Caesares sibi reseruauerant, auctore Augusto, ἐπαρχίαις Καίσαρος, erantque praediti imperio eodem, quo *proconsules* temporibus liberae reipublicae. Sed *proconsules*, ἀνθύπατοι, praeerant prouinciis populi, ἐπαρχίαις τοῦ δήμου, et potestatem habebant, potestati *propraetorum* veterum parem. In vtriusque generis prouincias mittebantur senatoriae dignitatis viri. Ab his prouinciarum praefidibus diuersi erant *procuratores*, ἐπίτροποι, homines vel equestris dignitatis, vel libertinae conditionis, qui redditus Caesarum curabant in prouinciis, ita tamen, vt nonnulli eorum in minoribus prouinciis, imperio *proconsulari* praediti essent i. e. et iudicia facerent, et ius vitae ac necis in prouinciales haberent. Atque sic intelligitur, quinam h. l. ἡγεμόνες nominentur, nempe *tria illa magistratuum prouincialium genera*, et quare Pontius Pilatus Matth. 27, 2. II. 14. 28, 14. Luc. 20, 20. et Felix atque Porcius Festus, Act. 23, 24. 33 sq. 24, 1. 10. 26, 30. qui proprie erant ἐπίτροποι, (sic Pontius Pilatus a Phil. Legat. ad Cai. p. 1033. E. dicitur ἐπίτροπος τῆς Ἰουδαίας, et *procurator* a Tacito Ann. 15, 44. vid. Loesnerus ad Luc. 3, 1.) dici potuerint ἡγεμόνες. cf. Krebsius ad Matth. 27, 2. et Fischerus Proluss. de vitiis Lexx. N. T. p. 432 sqq. βασιλεῖς, vid. Act. 25, 1. 12, 1. 27, 1 sqq. εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσι] vt coram ipsis (nempe prouinciarum praefectis atque principibus) et gentilibus i. populo, de vestra religione dicatis, eamque defendatis. εἰς μαρτύριον τινι h. l. est, testimonium perhibere coram aliquo, vt ὁ-β-ῶ cum datiuo personae est testari

coram aliquo Sur. 4, 134. 5, 11. vid. Bolten ad h. l. add. 24, 14. Alii vertunt contra eos, vt αὐτοῖς fit id. qd. ἐπ' αὐτούς.

19. 20. Pro παραδιδῶσιν codd. nonnulli habent παραδώσουσι, quod e. v. 17. irrepsit. μὴ μεριμνήσητε, πῶς ἢ τί λαλήσητε] ne vos sollicitos habeat defensionis vestrae meditatio. πῶς ad orationis formam, τί ad orationis argumentum pertinet, et μεριμνᾶν (6, 25.) πῶς ἢ τί λαλήσης est laboriose, vt oratores solent, praeparare se ad defensionem, anxie meditari defensionem. Luc. 12, 12. μὴ μεριμνᾶτε, πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε. 21, 14. μὴ προμελετᾶν ἀπολογηθῆναι. etiam Graeci scriptores verbum μελετᾶν de oratoribus vsurpare solent, v. Wetstenius ad Marc. 13, 11. Valer. Fl. 7, 433. nec quibus incipiat demens videt, ordine nec quo, quoue tenus etc. Confirmare igitur his verbis voluit Christus discipulorum suorum animos, ne timidi, perturbati, et anxii, coram iudicibus apparerent. δοθήσεται, suggeretur vobis vestra defensio. δοῦναι, vt ἰσθῆ, significat etiam docere. vid. ad v. 8. — 20. οὐ — ἀλλὰ, non tam — quam, ita et Hebraei vtuntur particula כִּי seq. כִּי vt 1 Sam. 8, 7. al. Sensus omnino est: Quae didicistis, vobis, doctrinam meam defendentibus, iuuante Deo, recte in mentem venient ac praesto erunt, et remoto omni metu ac haesitatione, acriter vos impulsos sentietis ad illa, quibus inflammatus est animus vester, libere confidenterque edicenda. Tribuit Iesus religionis suae defensionem Apostolorum spiritui sancto s. Dei, ab eoque deducit; nam omnia quae faciunt ad promouendam amplificandamque religionem christianam, eamque spectant, in literis sacris N. T. Deo et πνεύματι Θεοῦ siue ἁγίῳ adscribuntur.

21. Tanto religionis christianae odio incensi flagrabunt Iudaei, vt nec summae necessitudinis, nec pro-

pinquitate vllam rationem habituri sint. παραδώσει εἰς θάνατον] non, *necabit eum*; sed *necandum tradit* i. capitis eum accusabit. Nam omnis orationis series docet, esse h. l. de persecutione et testimonio forensi, atque de supplicio ex sententia iudicis inflicto, sermonem. Praecessit enim v. 17. παραδώσοθσι ὑμᾶς εἰς συνέδρια. v. 18. ἐπὶ ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε. add. v. 19. Sic quoque Act. 8, 3. παραδιδόναι τινὰ εἰς φυλακὴν est, aliquem in vincula coniiciendum tradere, et Ies. 34, 2. παραδιδόναι τινὰ εἰς σφαγὴν, נָחַץ הָאֵלִים aliquem interfici iubere. καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς] *assurgent liberi contra parentes*, nempe testes assurgent in iudicio; vt h. l. ita et 12, 41. respicitur mos iudicialis, quo testes sedibus assurgebant, vt testimonium perhiberent, coram iudice. Sic recte verba nostra interpretati sunt Wakefieldius in Silua Crit. P. 2. p. 24. Boltenius et Paulus ad h. l. Alii, veluti Kypkius, Loesnerus, Müntzius, Wetstenius, verbo ἐπαναστήσονται notionem oppugnandi, hostiliter aggrediendi, substituunt, non addicente orationis serie. καὶ θανατώσουσι αὐτούς, *eosque morti tradent* i. sua opera efficient, vt morti addicantur, testimoniis perhibendis contra eos.

22. ἔσεσθε μισούμενοι pro μισηθήσεσθε. vt 7, 29. ἣν διδάσκων. vocem ὑπὸ πάντων non nimis esse premedam, sed significare, ab hominibus plerisque, in promptu est. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται] locutio prouerbialis, cuius sensus h. l. est: qui vero constantem se praestiterit, qui pertulerit constanter, odia, persecutiones, calamitates, vsque ad vitae finem, felix erit, praemiis ornabitur perpetuis. εἰς τέλος est *ad finem, exitum, etiam vsque ad mortem*, vid. 24, 15. Ioh. 13, 1. Dorvillius ad Charit. p. 458. Alii verba nostra interpretantur: si constanter, vsque ad vitae finem, doctrinam meam propagatis, quamuis vos odio persequantur homines, tamen felici successu eam propagabitis. Alii, de interitu
urbis

urbis et reipublicae Iudaeorum cogitantes, hunc verbis Christi substituunt sensum: qui in tradenda mea Iudaeis doctrina constanter perseuerauerit, usque ad excidium urbis, is tum in mediis procellis ac tempestatibus serua-bitur. Sed loquitur Iesus h. l. de fati Apostolorum post suum in vitam reditum, neque tunc Iudaeis tantum, verum etiam gentilibus doctrinam Christi tradebant. Confirmant praeterea etiam explicationem nostram supra propositam v. 28. 39. 24, 15. locus Lucae 21, 19. ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. et quae praecesserunt v. 21. καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. v. 21. παραδώσει ἁδελφὸς ἁδελφὸν εἰς θάνατον. 24, 9. καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς.

23. Respicitur v. 15. ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς κ. τ. λ.] si vos persequentur in hoc illoue oppido, fugite in aliud. Pro ἐν τῇ πόλει ταύτῃ in codd. quibusdam legitur ἐκ τῆς πόλεως ταύτης. quae lectio profecta est ab iis, qui verbum διώκειν explicarent ἐκβάλλειν, exigere, vt accuratius responderet verbo Φεύγετε. sed διώκειν h. l. omnino est: vexare, persequi, iniuriam inferre alicui. Pro εἰς τὴν ἄλ-λην in aliis libris legitur εἰς τὴν ἑτέραν. καὶ ἐκ ταύτης διώκουσιν ὑμᾶς, Φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. ita et Origen. T. I. p. 380. alii, et patr. nonnulli: εἰς τὴν ἄλλην. καὶ ἐκ ταύτης ἐκδιώξουσιν (al. διώκωσιν) ὑμᾶς, Φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν. Origenes alibi: εἰς τὴν ἑτέραν. καὶ ἐν τῇ ἑτέρᾳ διώκωσιν, πάλιν Φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. Cod. Bezae: εἰς τὴν ἄλλην. εἰ δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ διώκουσιν ὑμᾶς, Φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. Griesbachius in ordinem recepit: Φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν. καὶ ἐκ ταύτης διώκωσιν ὑμᾶς, Φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. et arbitratur, facili librariorum saltu, a priore Φεύγετε εἰς τὴν ad posterius Φεύγετε εἰς τὴν verba negligi potuisse. Equidem in lectione vulgari ἐν τῇ πόλει ταύ-τῃ, Φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην acquiesco; verba καὶ ἐκ ταύτης κ. τ. λ. additamentum Grammaticorum esse videntur, ortum fortassis ex 23, 34. καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς

πόλιν· ipsa incerta sedes verborum ἄλλην et ἑτέραν in codd. hanc enuntiationem καὶ ἐν ταύτης κ. τ. λ. suspectam reddit. οὐ μὴ τελέσητε κ. τ. λ.] priusquam obieritis, peragraueritis oppida Iudaeorum, ad vos redibo. Cum de itinere sermo sit, ut verba, quae procefferunt, satis euidenter docent, τελεῖν, perficere, τὰς πόλεις, concise dictum est, pro τελεῖν ὁδὸν διὰ τὰς πόλεις. Sic Pindar. Olymp. 2, 4. ἐτέλεσαν Διὸς ὁδόν· ubi schol. ἐτελείωσαν, ἤνυσαν, ἐπορεύθησαν. Ita quoque verba ἀνύειν et διανύειν, quae cum verbo τελεῖν communem significatum habent, usurpari solent Ioseph. B. I. 7, 5. 3. Τίτος τὴν προκειμένην ποιούμενος πορείαν, καὶ τὴν ἔρημον ἢ τάχιστα διανύσας. Hesiod. Ἔργ. 633. ὅς ποτε καὶ τῇδ' ἦλθε πολὺν διὰ πόντον ἀνύσας· vid. Wolfius in Curis, Raphelius, Krebsius et Loesnerus ad h. l. Verba ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου plures intelligunt de excidio urbis et ciuitatis Iudaeorum, vid. Matth. 24, 3 sqq. eorumque sensum ita constituunt: vrbs Iudaeorum euertetur prius, quam vos oppida eorum obieritis. Alii: in vitam ego prius redibo, quam vos etc. coll. Ioh. 14, 18. Ego vero cum Beza, Boltenio, aliis, arbitror, Christum his verbis nonnisi hoc significare voluisse, se rursus Apostolis affuturum, priusquam totam regionem peragrassent, coll. Luc. 10, 17. atque haec verba eum adiecisse, ne animum desponderent.

24. 25. οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον κ. τ. λ.] Locutio prouerbialis, vid. Luc. 6, 40. cuius sensus h. l. est: discipulus neque potest, neque debet meliorem exspectare sortem, quam magister, vid. Ioh. 15, 20. 13, 16. ubi pro ὑπὲρ legitur μείζων· add. Schoettgenius in Hor. Hebr. ad h. l. Schottus in Adagg. N. T. p. 30. Vorstius de Adagg. N. T. c. 9. — 25. ἀρκετὸν (ἐστὶ) τῷ μαθητῇ κ. τ. λ.] discipulus contentus esse debet eadem sorte, qua magister utitur. Voces γίνεταί μοι et γίνομαι sunt idem valentes, *mibi aliquid evenit*, et

haec loquendi ratio Hebraica est, v. Exod. 32, 1. 2 Sam. 18, 32. Act. 12, 18. οἰκοδεσπότης, *dominus familiae, paterfamilias*, vocatur Christus, quatenus est dux et princeps familiae h. e. eorum, qui ipsius doctrinam sequuntur, vid. Luc. 13, 25. hinc οἰκιακοί, יְהוֹנָדָאֵם, Mich. 7, 6. sunt h. l. Christi sectatores, discipuli. Βεελζεβούλ ἐκάλεσαν] vid. 9, 34. coll. 12, 24. Per Βεελζεβούλ intelligendum esse geniorum malorum principem, extra omnem dubitationem positum est, nam Luc. 11, 15. additum legitur: ἄρχοντι τῶν δαιμονίων. et alias v. c. Ioh. 12, 31. vocatur ἄρχων τοῦ αἰῶνος τούτου. Sed quonam sensu, et quare ita a Iudaeis nominatus sit, huius rei non certa ratio constat. Alii nimirum, praeunte Hieronymo, existimarunt veram lectionem esse Βεελζεβούβ, quod erat nomen numinis Ecronitarum (בְּעִלְזֵבֶב) 2 Regg. 1, 2. et proprie notat *dominum muscarum*, quoniam credebant, illud idolum a regione sua muscas arceri. Iudaeos hinc per contemptum ita nominasse geniorum malorum principem. Sed hoc ipsum a Iudaeis factum esse, demonstrari non potest, et hoc ipsum cognomentum, non ignominiam atque contemptum, sed laudem et honorem exprimeret. Quare alii legendum esse praeceperunt, βεελζεβούλ h. e. *dominus stercoris* (זְבִיל *stercus*, *finus*, Syr. ܒܝܠܐ *stercoravit*, et ܒܝܠܐ *stercus*) et ita Iudaeos Satanan, utpote auctorem et promotorem idololatriae nominasse, cum et ipsa idololatria iis diceretur *sordes, stercus*, ad indicandam rei turpitudinem, vid. Lightfootus Hor. Hebr. et Talm. ad Matth. 12, 24. qui hanc in rem laudavit locum Hieros. Bera-coth. fol. 12. 2. אפילו אחס שפשו יריהם בזביל, *etiam illis, qui manus suas extenderunt in stercorario* (i. idoleo l. idololatria), *est spes. Illos adducere (in ecclesiam) quia manus suas expandunt בזביל in stercorario non potes: atqui eos reiicere non potes, quia egerunt poenitentiam.* add. Buxtorf. Lexic. Talmud. sub v. זְבִיל. Atque haec ex-

plicandi ratio maxime probabilis videtur. *Guffetus* in *Lexico* p. 223. explicat *בְּבֵית דְּבַר* *dominus habitationis, domicilii*, et hanc interpretationem ait accommodatam esse locis Euangeliorum, in quibus de domiciliis daemoniorum distribuendis, vel ut ibi maneant, vel alio migrent, sermo sit. Placuit haec interpretatio etiam *Paulo*, qui ad h. l. animaduertit, praeclaram sic existere oppositionem, cum Christus dicatur *οἰκοδεσπότης*, paterfamilias, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. princeps vero geniorum malorum, paterfamilias ἐν ταῖς πύλαις τοῦ ᾗδου. *Storrius* denique, in *Diss. de sensu historico* p. 38. et *Doederleinius* in *Institut. Theol. Christ.* T. I. L. I. c. 2. §. 140. comparant Chald. et Syr. *ܕܒܒ ܕܒܪ*, quod *dominum inimicitiae* (*ܕܒܒ ܕܒܪ* *odium, inimicitia*), *hostem*, *σατανᾶν*, *διάβολον* significat. Pro ἐκάλεσαν in libris pluribus legitur ἐπεκάλεσαν, quae vera lectio videtur, cum librarii verba composita centies mutarint in simplicia, unde et recte *Griesbachius* ἐπεκάλεσαν in ordinem recepit.

26. cf. *Luc.* 12, 2 sqq. 8, 17. Verbis, quae h. l. et v. seq. leguntur, confirmare voluit Christus discipulorum suorum animos, eosque excitare, ut sine trepidatione doctrinam, ab ipso acceptam, ulterius propagarent. Quare, *nihil*, inquit, *tectum est, quod non tandem retegatur, nihil occultum, quod non tandem reperiatur*. Quibus quidem verbis, quae in prouerbum abierant, significatur hoc: veritas non potest opprimi, illa tandem extat atque apparet, agnoscetur tandem doctrinae meae veritas atque praestantia. Etiam verba v. 27. prouerbum redolent. v. *Schotti Adagg. N. T.* p. 31. ἐν τῇ σκοτίᾳ, *clam*, ἐν τῷ φωτί, *palam*; quae vos priuatim docui, ea docete palam. Formula εἰς τὸ οὐς ἀκούειν, quae idem valet ac ἐν τῇ σκοτίᾳ, *audire, accipere ab aliquo priuatim*, hebraica est, v. *Exod.* 11, 2. Apud Alexandrinos ibi legitur: *λάλησον οὖν κρυφῇ εἰς τὰ ὦτα τοῦ λαοῦ*. vbi κρυφῇ interpretatio verborum εἰς τὰ ὦτα ab alio interprete adscripta esse vi-

detur. κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμαίων] *in tectis docete*. δῶμα, *aedificium*, in vers. Alexandrina respondet Hebr. 22, *tectum*, quo sensu et h. l. capiendum est, v. *Schleusneri Lex. h. v.* erant autem et etiam nunc sunt tecta in Orientis regionibus non acuminata, sed plana et lorica cincta, ut adeo ibi versari homines possint. v. Deut. 22, 8. 2 Sam. 11, 2. Matth. 24, 17. Marc. 13, 15. Act. 10, 9. *Faber Archaeologie d. Hebraeer*, p. 418 sq. Iam quod in tectis fiebat, id fiebat publice, unde et 2 Sam. 16, 22. ἐπὶ τὸ δῶμα, et κατ' ὀφθαλμοὺς παντὸς Ἰσραὴλ coniunguntur. Itaque κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμαίων est, *docete, tradite palam*. Neque adeo necessaria est interpretatio vocis huius, quam attulit ad h. l. *Boltenius*, qui ἐπὶ δωμαίων vertit: *in collibus*, cum in versione Alex. per δῶμα etiam exprimatur 22, ut 2 Chron. 28, 4.

28. v. Luc. 12, 4. et cap. huius argum. Similis locus Sapient. 16, 13 sq. σὺ γὰρ (κύριος) ζωῆς καὶ θανάτου ἐξουσίαν ἔχεις, καὶ κατὰ γεις εἰς πύλας ἁδοῦ, καὶ ἀνάγεις ἄνθρωπος δὲ ἀποκτείνει μὲν τῇ κακίᾳ αὐτοῦ. ἐξελθὼν δὲ πνεῦμα οὐκ ἀνασρέφει, οὐδὲ ἀναλύει ψυχὴν παραληφθεῖσαν. *tu Deus, vitae et necis summam potestatem habes: tu ad inferos ducis et reducis. Homo quidem improbitate sua actus interficit, sed corpus tantum, nam egressum e corpore animum, euertere non potest, neque dissolvere spiritum a te receptum.* Pro Φοβηθεῖτε plurimi ac praestantissimi codd. legunt Φοβεῖσθε. altera lectio Φοβηθεῖτε, ex posteriori commatis hemistichio, vel e v. 26. irrepsisse videtur. Sed ipsa constructio μὴ φοβ. ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων, Hebraica est. Hebraei enim in verbum 877 non tantum construere solent cum particula 78, sed etiam cum 70 et 72, v. Deut. 1, 29. Ps. 3, 7. 21, 1. et Alexandrini 877 cum 70 reddiderunt accusativo Leuit. 25, 17. τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμέων ἀποκτεῖναι] *animum vero perdere non possunt. ἀποκτείνειν*, ut Hebr. 877, non tantum significat: *occidere, corpus exanimare*, sed etiam *perdere, delere*, ut Ps. 78, 47. τὸν

δυνάμενον, qui potestate praeditus est, ἐξουσίαν ἔχοντα, Luc. 12, 5. καὶ — καὶ, et — et, tam — quam, םא — םא, 1 Sam. 17, 36. LXX. καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι, qui perdere, miserum reddere potest, et corpus et animum, qui hominem poenis atque suppliciis afficere potest, ἐν γεέννῃ. vid. ad 5, 22. Incipit omnino verbis sententia haec: Deo potius, quam hominibus obsequi debetis, omni metu deposito doctrinam diuinam profiteremini.

29. Vos sub tutela Dei delitescitis. ερουθία, auctore Moschopulo, πάντα τὰ μικρὰ τῶν ὀρνίθων, omnis generis auiculas minores significat, add. Phauorin. h. v. In versione Alexandrina ερουθίων respondet vocabulo רִיפֶצ, auis, auicula, Ps. 84, 4. 104, 17., quibus in locis Aquila habet ὄρνεον et ὄρνέα. Vulgatus autem interpres רִיפֶצ et ερουθίων h. l. atque Leuit. 14, 4. reddidit passerculus, add. Festus s. v. strutbeum; hinc plures interpp. h. l. de passerculis cogitant, neque tamen attributum ἀσσαρίου πωλεῖται impedit, quo minus de auiculis minoris pretii quibusvis cogitare possimus. ἀσσάριον autem est vox origine Latina descendens ab as, assis, recepta a Graecis (sic ἡμισσάριον extat apud Polyb. 2, 15. v. Raphelius ad h. l.), atque Hebraeis Christi aetate valebat decimam partem drachmae, einen Kreuzer, v. Buxtorfi Lex. Talm. v. רִיפֶצ et Schleusneri Lex. h. v. Iudaei autem voce רִיפֶצ utebantur, ad indicandum quoduis vilissimum pretium, v. Lightfootus et Schoettgenius in Horis Hebr. ad h. l. et cum interrogatio h. l. proposita indicet, rem esse certissimam; sensus verborum οὐχὶ δύο ερουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; nonne duae auiculae assario vendibiles sunt? est: duae auiculae nullius fere pretii sunt. ἐν ἐξ αὐτῶν κ. τ. λ.] earum nulla, nolente Deo interit. ἐν οὐ pro οὐδέν, vid. 5, 18. πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν, in terram decidere, interire potest. πίπτειν respondet apud τοὺς ὁ Hebr. קָרַח Job. 14, 10. et קָרַח Ps. 81, 7. Ier. 8, 12. Ez. 27, 27. atque saepius notat mori, perire, interire, ita vt fit id. qd. ἀπόλλυσθαι. v. Vorstius de Adagg. N. T. c. 6. Addita verba ἐπὶ τὴν γῆν in non

null. libris defunt. Origenes sibi non constat; habet πεσεῖται simpliciter, et πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν s. εἰς τὴν γῆν s. ἐπὶ τῆς γῆς (vt Amos. 3, 5. legitur: εἰ πεσεῖται ὄρνειον ἐπὶ τῆς γῆς ἄνευ ἰξευτοῦ, εἰ σαθρήσεται παγὶς ἐπὶ τῆς γῆς) et πεσεῖται εἰς τὴν παγίδα (sic et Chrysost. atque Iuuenicus, quod manifesto interpretamentum est). Valde igitur suspecta haec verba ἐπὶ τὴν γῆν, quae commode abesse possunt, iure meritoque visal sunt Griesbachio, in Comment. Crit. ad h. l.

30. 31. τρίχες τῆς κεφαλῆς · capillos nominare solent Hebraei ad significandam rem minimam, et ad exprimendam sententiam: ne minima quidem iniuria, calamitate, aliquem affectum iri, vtuntur formula: *ne pilus quidem peribit.* v. I Sam. 14, 45. I Regg. 1, 51. Act. 27, 34. ἡριθμημέναι εἰςὶ ad Deum referendum est, et significatur accurata cognitio, sicuti et verba פסח atque פסח inter se permutantur, vt Iob. 31, 4. praeterea ex antecedentibus h. l. subintelligi debet: ὥστε μίαν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖσθαι ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν · atque adeo sensus huius prouerbialis locutionis est: nolente Deo, nulla, ne leuissima quidem calamitate affici poteritis. — 31. πολλῶν σπουδαίων διαφέρετε ὑμεῖς] Pro πολλῶν in quibusdam codd. legitur πολλῶ, et ita coniecit Marklandus ad Lysian p. 857. T. 1. Reisk. sed verba sic distrahi non solent, et voce πολλῶν aperte respicitur ad verba ἐξ αὐτῶν atque δύο. Mens autem Christi, haec verba, quae etiam in prouerbium tunc abiisse videntur, proferentis, haec erat: Si Deus auicularum, nullius fere pretii, adeo prouidam curam habet, vt ne vna quidem fine eius numine possit perire, quanto magis cuiusque vestrum curam habeat, necessarium est, cum vos multis auiculis praestetis.

32. 33. ὁμολογεῖν, quod alias cum Accusatiuo constructui solet, vt Act. 23, 8. 24, 14., construitur h. l. vt Luc. 12, 8. Rom. 10, 9. cum praepositione ἐν, quoniam Hebraei verbum הוֹדוּ sequi iubent mox partic. וְ I Regg.

8, 33. mox = Iob. 40, 14. mox ἢ Neh. 1, 6. v. *Vorstius* de Hebraism. p. 662. et *Gatackerus* de stilo N. T. c. 18. p. 183. sed ὁμολογεῖν ἐν ἐμοὶ s. ἐμὲ est, *constanter profiteri, ostendere, declarare hominibus te esse meum sectatorem*; atque adeo ἀρνεῖσθαι με s. τὸν Χριστὸν, *negare, te esse meum sectatorem, me esse tuum magistrum*. Haec verba proprie capienda sunt; alio vero sensu accipi debent verba, quae sequuntur: ὁμολογήσω, ἀρνήσομαι αὐτοῦ. In his verbis adiunctum factum spectatur, et antecedens ponitur pro consequente. Christus profitetur aliquem esse e numero sectatorum suorum, eum pro suo agnoscit, i. e. amat eum, amorem suum praemiis ac beneficiis declarat. Ergo oppositum, negabit Christus te esse ipsius discipulum, erit, non pro suo te agnoscet, nullis te ornabit praemiis, poenam lues. Additur ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, pro quo Luc. 12, 8. legitur. ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ. et Luc. 9, 26. loco simili: ὅταν ἔλθῃ (ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου) ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων. sermo igitur est de iudicio futuro, atque adeo omnino loci sensus hic; Qui me meamque doctrinam constanter profitetur, praemiis amplissimis olim ornabitur; qui vero vitae periculis deterreri et auocari se finit a meae doctrinae professione ac propagatione, huius leuitatis, inconstantiae atque ignaviae suae poenas aliquando luet.

34 — 36. Oratio affectus plena, neque adeo singula verba nimis premenda. Nolite mirari, quod vobis persecutiones et calamitates praedixerim; equidem non in has terras veni, ut pacis concordiaeque, sed discordiae et inimicitiae auctor existerem. Eandem fere sententiam Simeon apud Lucam 2, 33. verbis expressit his: Messias erit auctor felicitatis et infelicitatis multorum Israelitarum. Multi Iudaeorum eum Messiam agnoscent, doctrinam ipsius probabunt, et hoc modo suam felicitatem promouebunt; multi vero etiam eum repudiabunt,

et ita sibi miseriam contrahent. βάλλειν εἰρήνην idem quod ἐξαποσέλλειν (Amos. 8, 11. Ez. 14, 14. LXX.); ποιεῖν, δοῦναι, (quo posteriori verbo usus est Lucas 12, 51. loco parallelo, Hebr. יָבִיחַ pro immittere 1 Chron. 21, 14. add. Sir. 30, 27.) εἰρήνην ἐπὶ τῆς γῆς est, homines iubere esse concordēs, auctorem concordiae esse. μάχαιρα cum referatur ad εἰρήνην, cum Hebraeorum מִלְחָמָה etiam opponi soleat τῷ דָּבָר, et LXX מִלְחָמָה Levit. 26, 3. exprefferint πόλεμος, quo significatu illud voc. etiam in lingua Arabum occurrit, vid. *Boltenius* ad h. l. ut ῥομφαία pro bello legitur 1 Macc. 9, 73. cum denique Lucas l. l. pro μάχαιρα adhibuerit vocabulum διαμερισμός, discordia: planissime intelligitur, μάχαιραν h. l. significare bellum, discordiam, inimicitiam. Suam ergo doctrinam eiusque professionem, in tanta Iudaeorum plerorumque pertinacia et contumacia hunc ait Christus euentum habituram esse, ut inimicitiae atque discordiae existant. Haec vero ipsa sententia vberius explicatur verbis sequentibus. — 35. διχάζειν, prop. in duas partes diuidere, h. l. auctorem dissensionis et discordiae esse, respondet Hebr. גָּלַעַץ, quo verbo Syrus interpres h. l. usus est, quod גָּלַעַץ Gen. 10, 25. 1 Par. 1, 19. et Luc. 1. l. per διαμερίζειν exprefferunt; etiam in scriptis Talmudicis גָּלַעַץ adhibetur de iis, qui inter se dissentiunt. v. *Buxtorfi* Lex. Talm. h. v. et *Fischerus* de vit. Lexx. N. T. p. 334 sq. ἄνθρωπος cum referatur ad πατέρας, notat filium. Sic quoque שׂוֹנֵן et מִלְחָמָה legitur pro בֶּן, Deut. 22, 30. Prou. 15, 20. νύμφη, cum ei socrus, πένθερα, opponatur, est nurus ut מִלְחָמָה 1 Sam. 4, 19. Mich. 7, 6. sed ἄνθρωπος v. 36. est paterfamilias, id. qd. οἰκοδεσπότης, ut שׂוֹנֵן Mich. 1. l. nam commemorantur οἰκιακοί, domestici, coll. v. 25.

37. 38. ὁ Φιλῶν πατέρας ἢ μητέρας ὑπὲρ ἐμὲ] qui parentes pluris facit, quam me, meamque doctrinam, qui auctoritati et iussis parentum, a mea sequela eum abducere volentibus, potius pareat. Φιλῶν ὑπὲρ ἐμὲ constru-

ctio Hebraica est. Hebraei enim comparatiuum expri-
mere solent particulis *וְ* Gen. 48, 22. et *וְ* Iudd. 2, 19.
quibus in locis Alexandrini vtuntur praepositione *ὑπὲρ*,
nonnunquam *παρὰ* Gen. 37, 3. interdum etiam, neglecto
Hebraismo, *μᾶλλον ἢ*, vt Gen. 29, 30. *οὐκ ἔστι μου ἄξιος*,
non est dignus nomine mei discipuli, non potest esse meus
discipulus, *οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι*, Luc. 14, 26.
coll. Matth. 19, 29. 8, 22. — 38. *ὃς οὐ λαμβάνει τὸν
σαυρὸν αὐτοῦ*] cf. 16, 24. Luc. 14, 27. e quibus locis
patet, Iesum haec alio tempore dixisse, sicuti quod verba
v. 39. attinet, hoc idem docet locus Lucae 17, 33. Pro
λαμβάνειν Matth. 16, 24. Marc. 15, 21. legitur *ἄρχειν
τὸν σαυρὸν*. Luc. 14, 27. *βασάζειν*. quae verba respon-
dent Hebr. *נָשָׂא*, vt iam recte notauit ad h. l. *Grotius*.
Significant autem hae formulae proprie, *patibulum imponi
sibi sinere, illudque gestare*. Iam crux, supplicium Iudaeis,
libera republica inusitatum, etiam apud ipsos Romanos
crudelissimum supplicii genus erat, quo serui tantum
nequissimi, aliique homines insigniter scelerati afficie-
bantur. Ii praeterea, qui cruci affigebantur, eam per
vrbis plateas ferre cogeantur ad locum supplicii, vid.
Casaubonus Exercitt. Antibaronn. 16. f. 77. p. 437 sqq.
Lipsius de cruce 2, 5. eoque ipso declarabant, se paratos
esse subire et pati supplicium crudelissimum atque miser-
rimum. Hinc *λαμβάνειν τὸν σαυρὸν* h. l. est: promptum
esse atque paratum ad subeundum summum et dirissi-
mum supplicium, ad perferenda etiam omnia vitae atque
salutis pericula, v. *Fischerus* de vit. Lexx. N. T. p. 372 fs.
et hunc sensum h. l. ipsa orationis series, coll. v. 39. fla-
gitat. Mens ergo atque sententia Christi haec est: Qui
velit meus discipulus esse, is meum exemplum sequi, et
paratus esse debet subire pericula quaeuis, calamitates
quasuis, quin et ipsam mortem acerbissimam.

39. *ὁ εὐρών* positum est pro *ὁ θέλων εὐρεῖν*. vid.
ad 3, 14. sed *εὐρίσκειν* idem valet quod *σώζειν*, nam loco

parallelo Marc. 8, 35. legitur ὁ θέλων σώζειν et Luc. 17, 33. ζητεῖν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σώζειν. add. Matth. 16, 25. cf. et LXX. Ier. 38, 2. 39, 18. et Keuchenius ad h. l. Vocabulum ψυχὴ duplici sensu h. l. legitur, quem loquendi vsum pluribus exemplis comprobavit *Glassius* Phil. S. p. 1377. ed. *Dathii*. Scilicet ψυχὴ, vt Hebr. נַפֶּשׁ, inter alia notat etiam *vitam*, v. Amos. 2, 14. *Raphelius* ad h. l. *Marklandus* ad Lyfian p. 546. et hunc significatum obtinet in formulis ὁ εὖρων τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, qui *seruare vitam*, *consulere vitae suae studet* et ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Sed *vita* Hebraeis est imago felicitatis, et hoc sensu ψυχὴ in verbis ἀπολέσει αὐτὴν scl. ψυχὴν et εὖρήσει αὐτὴν capiendum est, vt 16, 25. intelligitur autem felicitas in altera vita exspectanda, piis atque constantibus Christi cultoribus destinata, coll. Ioh. 12, 25. Sensus: Qui vitam suam seruare voluerit, et a mea disciplina, doctrinaeque meae professione desciuerit, is salutis suae non prospicit, non perfruetur felicitate cultoribus **meis** probis destinata; qui vero vitam suam neglexerit, et constanter doctrinae meae adhaeserit, is ornabitur felicitate maxima.

40. 41. cf. v. 12 sqq. Ioh. 13, 20. ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται, qui vos hospitio excipit, ita vt doctrinam meam audiat et probet, (nam v. 14. copulantur δέχεται et αἰνοῦειν τοὺς λόγους) me excepisse censebitur, et praemiis ornabitur, coll. v. 41. τὸν ἀποσείλαντά με periphrasis **D**ei, coll. Ioh. 17, 18. Consolari his verbis voluit **Chr**istus discipulos suos, ostendens, non defuturos, qui ipsos **s**int recepturi, beneficiis ornaturi, doctrinamque ipsorum probaturi. — 41. Quid per προφήτην intelligendum sit, docet v. 42. Indicat nimirum hoc nomen voluntatis diuinae interpretem, quales erant Apostoli, vt נָבִיא legitur Exod. 7, 1. add. Matth. 13, 57. coll. not. ad 7, 15. εἰς ὄνομα προφήτου pro ἡ προφήτην, qua, quatenus est religionis meae doctor, cui utpote tali fauet, cuius

λόγους ἀκούει, coll. v. 14. εἰς ὄνομα positum est ex imitatione Hebraeorum, qui ita vtuntur voce םַשִׁי. v. *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 740. μισθὸν προφήτου λήψεται] *ornamenta, praemia accipiet legati diuini* i. e. amplissima, maxima. Idem sensus inest verbis quae sequuntur: ὁ δεχόμενος δίκαιον κ. τ. λ. qui disciplinae meae sectatorem hoc nomine dignum vtpote talem excipit, largissima praemia capiet. δίκαιος h. l., vt contextus docet, notat disciplinae christianae alumnum; etiam δικαιοσύνη de religione christiana occurrebat supra 5, 6.

42. Repetit sententiam v. 40. 41. propositam. ἓνα τῶν μικρῶν τούτων positum esse pro ἓνα τῶν μαθητῶν τ., *unum discipulorum meorum*, in promptu est, nam sequitur εἰς ὄνομα μαθητοῦ. sed quaeritur, quare discipuli h. l. dicantur μικροί; Alii arbitrati sunt eos ita dictos esse propter modestiae studium, alii quoniam neque auctoritate neque dignitate florebant, sed contemnebantur a Iudaeis. Neutra ratio placet, vid. not. ad 18, 6. Rectius monuit *Boltenius* ad h. l. םַשִׁי, Ar. םַשִׁי-חֶסֶד, notare *paruum, et ministrum, sectatorem, discipulum*. Hebraeorum magistri discipulos suos etiam dicebant δούλους, et hi iis seruitia quaedam praestare debebant. v. *Schoettgen*. Hor. Hebr. ad Ioh. 15, 11. Rectius ergo Matthaei Graecus interpres reddidisset vocabulum םַשִׁי, δούλων vel μαθητῶν. In nonnullis codd. legitur τῶν ἐλαχίστων, quod ex 25, 45. huc venit. ποτίσῃ ἓνα τῶν μ. τ. ποτήριον] *qui dederit uni bonorum ministrorum meorum, vobis, vel frigidam bibere, quia est meus discipulus*, qui vos vel vilissimo munere, beneficio ornauerit etc. Verbo ποτίζειν etiam in vers. Alexandrina iungitur accusatiuus rei et personae, vt Num. 5, 6. ποτιεῖ τὴν γυναῖκα τὸ ὕδωρ. atque ποτίζειν ποτήριον est םַשִׁי םַכּ םַשִׁי Ier. 16, 7. id. qd. ποτήριον δίδοναι. et ad ψυχροῦ subintelligendum ὕδατος. vid. Marc. 9, 41. μόνου deest in libris nonnullis, et *Milius* hanc vocem eiiciendam putabat. Male. Nam plurium codd. et vers.

auctoritas eam tuetur, et Matthaeus aliis quoque in locis hac particula sic vsus est. v. 8, 8. 9, 21. οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ, mihi credite, huius liberalitatis suae praemia et fructus feret. Inest his verbis litotes vt 12, 25. al.

CAPVT XI.

I. καὶ ἐγένετο ὅτε pro ὅτε δέ· v. Ex. 3, 21. ibique διατάσσω pro διατάσσειν (vt συντελέσει ἐξιλασκόμενος Levit. 16, 20. add. Deut. 31, 1. 24.) praecipere, admonere. μετέβη ἐκεῖθεν, discessit inde, v. 8, 34. nempe ex agro Capharnaumitarum. διδάσκειν καὶ κηρύσσειν verba idem valentia, v. 3, 1. ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν, in oppidis eorum nr. Galilaeorum, in reliquis Galilaeae oppidis. Solent enim Hebraei pronomen relatiuum ponere, vbi nullum nomen praecessit, quod tamen ex orationis serie facile intelligi potest, vt 12, 9. Luc. 4, 15. v. Storrii Obss. ad anal. et synt. Hebr. p. 399. et cum ex antecedentibus appareat, Iesum tunc temporis in Galilaea commoratum esse, subaudiendum erit τῶν Γαλιλαίων. Alii αὐτῶν referunt ad verba τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ cumque Apostolorum patria fuerit Galilaea, v. Act. 2, 7. etiam intelligunt Apostolorum vrbes natales. Alii subintelligunt Ἰουδαίων vel Ἰσραηλιτῶν, coll. 10, 6.

2. Quenam fuerit causa, ob quam Iohannes discipulos ad Christum miserit, vt eum interrogarent, vtrum Messias esset, nec ne? ab interpretibus quaeritur. Ac pluri mi quidem contendunt, Iohannem discipulorum suorum causa, legatos ad Christum misisse. Iohannis, inquiunt, discipuli audiuerant, Christum in vitam reuocasse adolescentem Nainiticum, et plura quotidie mira-

cula edere, Luc. 7, 18. haec magistro tunc temporis captiuo nuntiarant. Iam Iohannes, qui certam mortem praeuidebat, hoc tempus cum maxime opportunum iudicabat, discipulos suos de Christo edocendi. Alii discipulorum ipsius, nimio in magistrum amore commoti, aegre ferebant Christum tanta auctoritate florere, et per eundem magistri sui auctoritatem imminutam esse, vnde, cum summa eorum esset magistri existimatio, non modo liberum adhuc Ioh. 3, 26. ad aemulationem contra Iesum prouocare annisi erant, sed etiam posteaquam in vincula coniectus erat, liberiori discipulorum Christi viuendi ratione, quam illi permissu doctoris sui tenebant, offendebantur, et inter ipsos atque Christi discipulos perpetua fere disidia erant. Luc. 5, 33. Matth. 9, 14. Alii discipulorum Iohannis, praeconceptis opinionibus abrepti, et ad Phariseos sese inclinantes, v. Luc. et Matth. l. l. dubitabant, an Iesus esset Messias promissus, an Iohannis iam captiuo et morti violentae proximi doctrina de Christo vera esset. Vnde et Iesus iis inter alia dicit: felix est is, qui me non reiecit, v. 6. Iohannes igitur, qui discipulos suos paterno amore prosequabatur, eorumque saluti omni modo prospicere volebat, eos ad Christum misit, vt ex ipsius ore audirent, qualem se profiteretur, vt ipsi essent factorum Christi spectatores, vt Iesum Messiam cernerent, eiusque doctrinam sequerentur. Voluit Iohannes morti proximos discipulos suos Christo commendare, et testamento quasi relinquere. — Haud pauci vero etiam interpretes statuunt: Iohannem sui ipsius causam legatos misisse ad Christum, sed in diuersas partes huius sententiae defensores abeunt. Alii nimirum arbitrantur, Iohanni, qui aequae ac Iudaei reliqui, v. ad 3, 2. praeiudicatas opiniones foueret, postquam in vincula fuisset coniectus, dubitationes esse subortas, an Iesus vere etiam esset Messias, cum nondum declarasset, se regnum terrenum instituturum esse; voluisse ergo Iohannem, vt Christus iam clavis verbis pronuntiaret, se esse Messiam, at-

que ipsum e captiuitate ac morte imminente liberaret, coll. Ies. 61, 1. v. Tertullian. c. Marcion. 4, 18. *Thiefs Krit. Komment.* Th. 1. p. 118. *Charles William Bart* Dissertation on the message from St. Iohn, coll. *Eichborn. Allgem. Bibl. d. bibl. Literat.* B. 3. p. 913 sqq. add. B. 4. p. 154. Eiusmodi autem inconstantia, timiditas, dubitationes, a Iohannis persona, qui hactenus constanter Iesum Messiam professus erat 3, 11. Ioh. 1, 26 — 32. 35 — 37., qui probitatem, constantiam, animumque intrepidum satis luculenter demonstraauerat, Matth. 14, 3 sqq. erant cummaxime aliena. Neque in Christi responsione vllum vestigium deprehenditur, e quo appareat Iohannem his de causis legatos misisse, neque Christus Iohannem ita animatum, tantis condecorasset, et condecorare potuisset laudibus, quantis eum v. 7 sqq. ornauit. vid. et not. ad v. 4.

Itaque praeferenda mihi videtur omnino sententia eorum interpretum, qui existimant, Iohannem sui quidem ipsius causa ad Iesum legatos misisse, neque tamen propterea quod dubitare occoepisset, num Iesus Messias esset; sed propterea, vt eum excitaret, vt regnum terrenum, cuius initia ipse auide exspectabat, iam institueret, seque Messiam publice pronuntiaret, cum nimis diu cunctari ac tergiuersari Iohanni videretur. v. *Michaelis et Paulus* ad h. l. Hinc Iohannes, qui tam auide initia regni Messiani exspectabat; qui tanta cupiditate bonam causam promouendi incensus flagrabat; qui tanto studio Iudaeorum animos ad Messiae aduentum praeparauerat, cuius se praecursores esse, ipsi persuasissimum erat 3, 11. Ioh. 1, 31 sq. 3, 26 sqq.; qui nunc in vincula coniectus, iam dudum ab opere vacare coactus erat; qui sperabat fore vt per Christum e captiuitate liberaretur; interrogari iubebat suo nomine Iesum: σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος; ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν; num tu es Messias? num tu personam Messiae agis? facile in eam cogitationem venire possumus, te non Messiam, sed alium esse exspectandum.

Num alius expectandus? et cum non expectandus sit, quid tamdiu cunctaris profiteri publice te Messiam esse? Iesus ad haec respondebat: facio quod mei est, cum res ipsa loquatur, pluribus verbis non opus est, spectent homines mea facta, attendant ad meam doctrinam, sic optime, quisnam sim, intelligent, mea publica professione non opus est. Nimia festinatio nocet, felix qui mea conditione humili, meaque agendi ratione non offenditur, qui constanter meas partes sequitur, qui me non repudiat. Continent igitur verba Christi v. 6. μακάριός ἐστιν ὁς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. lenem reprehensionem Iohannis, amouet tamen ipse Iesus deinceps ab eo omnem leuitatis et inconstantiae suspicionem. Caeterum Iohannem quoque praeiudicatas de Messia et regno Messiano fouisse opiniones, haud obscure produnt verba Christi v. 11.

2. 3. Causa captiuitatis Iohannis legitur Matth. 14, 3. 4. ἀκούσας τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ] cum audiisset de Christi miraculis. τὰ ἔργα, miranda facinora, Luc. 24, 19. תועמ פל. 107, 24: intelligitur potissimum resuscitatio adolescentis Nainitici, coll. Luc. 7, 11 sqq. Pro δύο in codd. nonnullis et versf. legitur διὰ. Quam facile vero διὰ et δύο a librariis permutari potuerint, in promptu est; v. Griesbachii Comment. Crit. ad h. l. neque vsus loquendi fert lectionem πέμψας διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. haec enim verba non copulari possunt cum πέμψας, nec Hebraice dici potest לִי בְיָדֵי תַלְמִידָי, neque vero etiam διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ coniungi possunt cum εἶπεν αὐτῶ. haec enim si Matthaei fuisset sententia, scripsisset תַלְמִידָי בְיָדִי לִי וְיָאמַר כֵּן atque adeo Matthaei Graecus interpres exprimere haec verba debuisset: πέμψας εἶπεν αὐτῶ διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Itaque lectio δύο, ὁ πρῶτος, omnino praeferenda est. — 3. ὁ ἐρχόμενος id. qd. ὁ ἐλευσόμενος, venturus, Messias, v. 3, 11. nam Hebraei quoque tempus praesens ponere solent pro futuro, cum
sermo

sermo est de re certo futura, v. Act. 3, 2. vbi εἰς πορευόμενοι v. 3. commutatur cum οἱ μέλλοντες εἰσιέναι. add. Matth. 21, 5. Marc. 11, 10.

4. 5. A Deo ipso Messiam declaratum iri, atque miranda facinora Messiam facturum esse exspectabant Iudaei, et exspectauerat Iohannes. v. Ioh. 1, 32. add. Argum. c. 4. extr. Iesus autem, cum Iohannes ad eum legatos mitteret, iam plura patrauerat miranda facinora, atque tale facinus rursus modo fecerat, vt nuntiarant magistro captiuo discipuli. v. Luc. 7, 18. Itaque non dubitauit tunc temporis Iohannes, Iesum Messiam esse; aptissimum vero etiam erat responsum a Iesu Iohannis discipulis datum. Propter adstantem populi multitudinem non disertis verbis declarabat Christus se Messiam esse, sed hoc Iohanni respondebat: quinam sim nosti, et e factis meis colligere potes; ni adstitisset populi multitudo, fortassis Iohanni, cuius mentem probe perspiciebat Iesus, aliter respondisset. πορευθέντες, ἰδοὺ, redundat, vt centies. — 5. τυφλοὶ ἀναβλέπουσι] coeci visum recipiunt; ἀναβλέπειν, visum recuperare. Marc. 10, 51. coll. Matth. 20, 33. Aristoph. Plut. 95. cf. Raphelius Obss. Herodott. p. 153. καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται] inferioris sortis hominibus annuntiatur (πτωχοὶ εὐαγγελίζονται dictum est pro πτωχοῖς εὐαγγελίζεται, v. Georg. Hierocit. 1. p. 41.) doctrina e~~u~~angelii. Alio sensu πτωχοὶ legitur 5, 3. sed ibi sermo est de animi indole sectatorum Christi hoc nomine dignorum; h. l. de institutione Chrissi; ea quidem ad omnes pertinebat, accedebant vero ad eum tantummodo inferioris sortis homines, eiusque doctrinam admittebant, hinc commemorantur h. l. πτωχοὶ, h. e. homines inopes, inferioris sortis, coll. 1 Cor. 1, 27. 28. cum enim χῶλοι, κῶφοι, νεκροὶ sint proprio sensu capienda, etiam πτωχοὶ proprio sensu accipiendum est, praesertim cum haec interpretatio apprime quoque conueniat v. 6. Caeterum respexit Iesus locum Ies. 61, 1. De verbo σκανδαλίζεσθαι vid. ad 5, 29.

7. Postquam abierant Iohannis discipuli, τούτων πορευομένων, Luc. 7, 24. ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου, Christus in laudes Iohannis excurrit. Laudat Iohannem post discessum discipulorum, ne in suspensionem adulationis incurreret. Voluit autem Christus, cum auditores ipsius Iohannis quaestionem facile in malam partem interpretari possent, hac laudatione partim a Iohanne suspensionem leuitatis et inconstantiae amouere, partim hoc modo declarare, vera esse, quae Iohannes, legatus diuinus, hactenus de Messia praedixisset. ἤρξατο λέγειν pro ἔλεγε, dixit. vid. ad 4, 17. τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; *quidnam exiistis in deserta spectatum?* Per desertum intelligitur ἔρημος τῆς Ἰουδαίας, coll. 3, 1. κáλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;] *num arundinem a vento agitatum?* num Iohannes, quem visuri tam multi e vobis olim in desertum ibant, est homo levis et inconstans? *a vento agitari*, tropice dictum est pro, leuem, inconstantem esse, vt Eph. 4, 14. Hebr. 13, 9. est igitur arundo a vento agitata, imago hominis inconstantis et levis; neque adeo audiendi sunt interpretes ii, qui, Grotio praeeunte, per κáλαμον rem quamuis *ludicram* et *vilem* significari autumant, vt sensus sit: haud dubie non exiistis, vt arundines spectaretis, habuistis grauiorem causam, ob quam illa loca frequentaretis. Nam non simpliciter legitur κáλαμον, sed ὑπὸ ἀνέμων σαλευόμενον, quae verba si Grotii ratio valeret, omitti potuissent. Praeterea verba v. 8. *num exiistis spectaturi hominem vestibis mollibus indutum?* et v. 9. *num prophetam?* docent etiam v. 7. sermonem esse debere de homine, non de re quauis vili et ludicra, atque Iesus omnino ostendit, primo quis Iohannes non sit v. 7. 8. deinde vero quis ille sit v. 9.

8. ἀλλὰ id. qd. ἡ in interrogationibus. v. Raphaelius Obff. Xenophh. p. 28. Polyb. p. 68. Kypkius et Wetstenius ad h. l. ἀνδρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἡμφιεσμένον;] *hominem pretiosis vestibis indutum?* ἱματίοις in pluribus codd.

excidit, ob recurrentem in vocabulis μαλακοῖς ἱματίοις terminationem οῖς, eoque procliuiiores fuerunt ad omit- tendum illud voc. librarii, vt recte iudicauit *Griesbachius* ad h. l., quod in posteriori commatis membro τὰ μαλα- κα, non addito ἱμάτια legitur. Sed μαλακὰ ἱμάτια sunt, vt recte monuit *Kypkius*, vestes quaelibet teneriores et pretiosiores, vel ex materia teneriore confectae, vel sub- tilius elaboratae, siue sericae illae fuerint, siue laneae, siue byssinae. Hom. Odys. α', 437. μαλακὴν δ' ἐνδυνε χιτῶνα, *mollem exuit tunicam.* Il. ω', 796. πορφύρεοις πέ- πλοισι καλύψαντες μαλάκοισιν. Plaut. Bacch. I, I. 38. *eme mi vir lanam, unde tibi pallium malacum et calidum confi- ciatur, tunicaeque hibernae bonae.* Eiusmodi vestimenta gestare solebant homines diuites et aulici, vnde Lucas 7, 25. simpliciter scripsit ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ· τὰ μαλακὰ scil. ἱμάτια· sic ἐν λευκοῖς Ioh. 20, 12. Articulum τὰ ante μαλακὰ expungendum esse putabat *Toupius* ad *Sui- dam* 3. p. 357. ed. Lips. contra quem monuit *Wakefieldius* in *Silua Crit.* P. I. p. 56 sqq. scriptores Graecos, quoties vñ fuerint voce, quae primo loco articulum sibi praeponi non postulet, et deinde paucis interiectis, voce eadem vtantur, tunc articulum praepondere, qui obtineat vim pronominis. Vertit ergo verba nostra: ecce qui has vestes molles gerunt; laudat Ioh. 1, 4. ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ Φῶς, haec vita. add. Rom. 2, 23. v. *Haenleinii* *Examinis* curar. *Gisberti Wakefield* in libros N. T. P. 6. p. 10 sq. Φορεῖν, gerere, gestare, verbum hoc in genere proprium. v. *Theophr.* Char. 10, 4. Iac. 2, 3. *Fischerus* ad *Aristoph.* Plut. 992. ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσι] in aulis regum, non in deserto viuunt. Tribuere solemus aliis, iis imprimis quibus aliquid peculiari modo competit, id, quod nobis deesse significare volumus, vt *Theocrit.* Id. 21, 36. τὸ δὲ λύχνιον ἐν πρυτανείῳ h. e. λύχνιον οὐκ ἔχομεν. Sic h. l. οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσι positum est pro, ἐν τῇ ἐρήμῳ οὐκ εἰσί. Respexit autem *Christus* his verbis *Iohannis* duram

viuendi rationem, eiusque commorationem in aula Herodis.

9. 10. Sensus: Iohannes, quem in deserto vidistis et admirati estis, non est homo leuis et inconstans, non aulicus ad simulationem compositus, sed vir grauis, propheta, et quidem omnium, qui ante ipsum floruerunt, princeps. καὶ περισσότερον προφήτου, prophetis V. T. reliquis longe excellentiorem, coll. v. 11. προφήτην. Iudaei nimirum Messiae temporibus resuscitatum iri sperabant Eliam, et alios quoque V. T. prophetas, nominatim Ieremiam, v. 2 Macc. 2, 7. 8. 15, 14. in has terras redituros, atque Messiae in regno instituendo opem esse laturos. Hinc etiam Christo interroganti discipulos, qualem se Iudaei esse dicerent, respondent 16, 14. ἄλλοι δὲ Ἰερεμίαν, ἢ ἓνα τῶν προφητῶν. add. Luc. 9, 8. hinc et legati Phariseorum, Ioh. 1, 21. Iohannem baptistam interrogabant, num esset Elias, an propheta ille? Hanc opinionem Christus h. l. respicit, ita, vt eam, laudato loco Malachiae, corrigat. coll. v. 14. περισσεύειν generatim notat *abundare*, hinc etiam *praestare*, *excellere*, et respondet Hebr. יתיר, quod Aquila Gen. 49, 4. per περισσεύειν explicuit. — 10. Est praestantior omnibus prophetis V. T., illi ipsi de eo, tanquam Messiae praecursore, cecinerunt. Laudat locum Malach. 3, 1. vbi Malachias populares, sua forte non contentos, ita consolatur, vt iis promittat aetatem auream, tempora Messiana. Messiae aduentum describens, vititur imaginibus ab adventu regis Orientis desumptis, hinc etiam mentionem facit legati regis aduentum populo annuntiantis. Hunc legatum Iesus profitetur fuisse Iohannem. ἄγγελον, *legatum*, Luc. 8, 24. Hebr. מַלְאָכִי et מַלְאָכִי Prou. 13, 17. 25, 13. Mal. 3, 1. πρὸ προσώπου σου id. qd. ἔμπροσθέν σου, 12, 17. Act. 20, 25. Gen. 48, 11. itaque ἀποσέλλω πρὸ πρ. σου est simpl. *praemittam tibi*. ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου] h. e. in hac orationis serie, *animos hominum ad Messiae ad-*

uentum praeparabit. κατασκευάζειν id. qd. ἐτοιμάζειν 3, 3. olim enim, cum reges apud Orientis populos iter faciebant, ante eorum aduentum, viae reparabantur, vid. not. ad 3, 3. inde h. l. imago deducta est.

II. οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν μέζων Ἰωάννου] nullus unquam prophetarum extitit maior Iohanne. ἐγείρεσθαι, *existere, oriri*, non minus quam Hebr. קם, cui respondet, adhibetur omnino de viris magnis et illustribus, qui virtutum suarum documenta dare instituerunt, v. Iud. 24, 24. Ioh. 7, 52. synonymum eius est ἀναστῆναι. v. Deut. 18, 15. 18. 13, 1. 34, 10. Ex. 1, 8. Vorstius de Hebraism. p. 165 sq. γεννητοὶ γυναικῶν ex Hebraismo positum est pro ὑπὸ γυναικῶν. Hebraei enim cum participiis passiuus coniungere solent genitium, quam constructionem Alexandrini interpretes aliis in locis retinent, vt I Regg. 1, 49. κλητοὶ τοῦ Ἀδωνίου pro ὑπὸ τοῦ Ἀδωνίου. aliis in locis non retinent, vt Gen. 26, 29. εὐλογημένος ὑπὸ κυρίου, add. Ies. 61, 9. praeterea γεννητοὶ γυναικῶν est periphrasis *hominum*, et ab Hebraeis נפשות נקבות, LXX. γεννητὸς γυναικῶν, atque נפשות נקבות inter se permutantur, v. Iob. 14, 1. 15, 14. Vorstius p. 408. sq. sed cum h. l. de Iohanne propheta, doctore, sermo sit, coll. v. 9. per γεννητούς γυναικῶν intelligi debent prophetae, doctores ecclesiae Iudaicae, qui ante Iohannis tempora vixerunt. μέζων id. qd. περισσότερος, *praestantior*. Per τὸν μικρότερον ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν non posse intelligi omnino quemuis disciplinae christianae alumnum, sed intelligendum esse religionis christianae doctorem, ipse contextus flagitat. vid. praeterea notata ad 10, 42. Comparatiuus, quo vsus est Graecus Matthaei interpres, quoniam praecessit περισσότερον, vim obtinet positivi. Caeterum Iohannes erat prophetarum, qui hactenus vixerant, maximus, nam ipse Messiam viderat, propius cognouerat, et praecursor illius fuerat, sed nihilominus tamen doctor christianus quilibet, affirmante Christo, multa prae

Iohanne habebat praecipua, (μεῖζων αὐτοῦ ἐστὶ) nam a Christo ipso instituebatur, et omnium eorum, quae Iohannes, qui ante Christi mortem et ex his terris abitum, capite plectebatur, neque spectare, neque audire poterat, erat testis, auditor et spectator, atque adeo doctrina et scientia superabat Iohannem.

12. Vario modo explicuerunt huius versus verba interpretes, et antiquiores et recentiores. vid. *Wolffius* in *Curis* et *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. Fuerunt qui de persecutionibus cogitarent, quibus ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν vrgeretur, vt praeter alios, nuper *Boltenius*, qui verba nostra vertit: *Von Johannes des Täufers Zeiten an, bis jetzt, leidet das Messianische Reich Bedrückungen, ja von den Bedrückern Gewaltthätigkeiten.* Sed sic existit ingrata tautologia, neque fauet huic interpretationi orationis cohaerentia. *Eckermannus* in *theol. Beyträgen* B. I. p. 65, et in *Erklärung aller dunkeln Stellen des N. T.* B. I. p. 61. explicat: inde ab eo tempore quo Iohannes docere coepit, summo studio contendunt recipi in regnum Messianum, et sunt qui huius regni initia vi accelerare conentur. Quibus verbis notari contendit Iudaeos ad turbas et seditiones mouendas procliuēs, qui Iesum etiam inuitum, regem creare et cogere vellent, vt regnum terrenum institueret, coll. Ioh. 6, 15. Ita fere etiam *Toblerus* hunc locum exposuit in *Magazin für christl. Dogmatik und Moral*, fortgesetzt von *Süskind*, St. II. p. 52 sqq. neque tamen huic interpretationi orationis series conueniens videtur. *Schusterus* in *Eichbornii Allgem. Bibliothek der bibl. Literat.* B. 9. St. 6.: regnum coeleste cum vi producit, promouetur (scil. per me), at violenti, ii qui nimis violenter agere cupiunt, (veluti Iohannes) abripiunt, auellunt ab hominibus, hoc regnum coeleste, omnem meam causam deperdent. Ingeniosa interpretatio, attamen contorta, cum βιάζεσθαι in membro priori referatur ad Christum, sed βιάσθαι in altero membro ad

Iohannem. Alii, vt Schoettgenius, Bengelius et Paulus Krit. Kommentar ad h. l.: ingruit cum vi et imperu, vim suam exferit, regnum coeleste, et qui recipi in regnum coeleste nituntur, varii generis impedimentis feliciter superatis, ringentibus Phariseis 23, 13. Luc. 11, 52. illud occupabunt. Sed v. Krebsius ad h. l. Loesnerus: doctrina diuina magna vi traditur, et aequae eminentibus hominum studiis excipitur. Ita vero non satis accurate sibi respondent verba βιάζεσθαι et βιάσασθαι. Scilicet Medium βιάζεσθαι, quod saepius significationem actiuam obtinet, v. Schleusneri Lex. h. v. sensu metaphorico de iis ponitur, qui desiderio rei alicuius flagrant, qui auide aliquid expetunt, summo studio aliquid conantur. Aelian. H. V. 13, 32. ἐγὼ δὲ ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἡμεῖν βιάζομαι. Ioseph. Ant. 7, 9. 2. Ἐθὶ δὲ ὁ Γιτθαιὸς συνεξώρμησεν αὐτῷ, βιασάμενος τὴν Δαυίδου βούλεσιν, Et hi quoque Githaeus cum eo profectus est, summo studio impulsus, etiam contra Davidis voluntatem. v. Krebsius ad h. l. Philo de Cherub. p. 127. C. καὶ ἐπιμένειν βιαζώμεθα, etiamsi, vt remaneat, summam operam impendamus. v. Loesnerus ad h. l. βιάζεσθαι vero h. l. positum est passiuè, de quo eius usu v. Eustath. ad Hom. Odyss. α', 409. p. 1426. 50. Rom. Helychius: βιάζεσθαι βιαίως κρατεῖται et ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεσθαι est, doctrina de regno Messiano, doctrina christiana (Luc. 4, 43. coll. 5, 1.) auide, cupide expetitur. Luc. 16, 16. βιάζεσθαι actiuam notionem habet, et πᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν βιάζεσθαι est: omnes doctrinam euangelii expetunt. vid. Aelian. l. l. Itaque βιασάσθαι siue βιασάμενος metaphorice dicuntur, qui rei alicuius desiderio flagrant, qui summo studio aliquid obtinere nituntur. Denique ἀρπάζειν notat, cupide et auide arripere, ambabus, vt aiunt, manibus amplecti, studiose occupare et vindicare sibi aliquid. vid. Raphelius ad Phil. 2, 6. Dorvillius ad Charit. p. 106 sq. et Sturzii Lex. Xenoph. h. v. Iam sensus est: Iohannem omnium prophetarum ecclesiae Iudaicae maximum esse, etiam exinde apparet, quod ex quo

tempore doctrinam de regno Messiano accuratius proponere, et huius regni initia annuntiare coepit, reperti sint et etiamnum reperiantur multi, qui hanc doctrinam auidissime expetant, eamque cupiditate incredibili arripiant. Act. 17, 11. ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας.

13 — 15. Nec mirum. Etenim quae V. T. prophetae futura significarunt et augurati sunt, ea Iohannes praesentia vidit atque monstravit, Matth. 3, 13 sqq. Ioh. 1, 29 sqq. — 14. *Plura quid adiciam? Iohannes est Elias ille, qui venturus erat, quem Malachias 3, 23. coll. 3, 1. venturum esse cecinit.* Loquitur ibi Malachias de legato divino vita et factis Eliae simili, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἡλίου, vid. Luc. 1, 17. Iudaei vero male ac perperam Malachiae verba explicabant de Elia ante Messiae aduentum ab inferis redituro; cuius opinionis vestigia reperiuntur quoque Sir. 48, 9. 10. Matth. 17, 10. Ioh. 1, 21. cf. not. ad v. 9. et *Wetstenius* ad h. l. εἰ θέλετε δεξασθαι, si credere, verbis meis fidem habere vultis: δεχεσθαι enim vt ܕܝܪ quod Esth. 4, 4. Alex. vertunt πείθεσθαι, inprimis in lingua Chald. et Syr. notat probare vt verum, credere, fidem habere. vid. Luc. 8, 13. Act. 8, 14. *Raphe- lius* atque *Kypkius* ad h. l. — 15. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκούετω] qui habet animum, ad haec percipienda idoneum, percipiat! *Wer Verstand hat, denke nach!* Nempe ἀκούειν frequenter ponitur ita, vt sit percipere, intelligere Marc. 4, 33. 1 Cor. 14, 2. h. l. vnde et Luc. 15, 10. coniuncta leguntur: ἀκούετε καὶ συνίετε. Ita Hebr. שׁמַע legitur Gen. 11, 7. 42, 23. Ies. 36, 11. vid. *Reizius* ad *Lucian.* T. 3. p. 848. Atque οὖς, auris, per metaphoram adhibetur de ipsa facultate aliquid intelligendi et perspiciendi vt Hebr. שׁמַע Ies. 43, 8. Voluit autem Iesus hac formula admonere auditores, vt vim et sententiam eorum, quae hactenus dixisset, assequi studerent, vt ex hactenus dictis colligerent, quis et qualis ipse, quis et qualis vir

Iohannes effecit, se nimirum esse Messiam, Iohannem ipsius praecurforem.

16. cf. Luc. 7, 29 sqq. τίμι ὁμοιώσω; cui *comparabo*, 7, 24. τὴν γενεάν ταύτην, *homines hoc tempore et seculo viuentes*, τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης, Luc. l. l. γενεᾶ, *aetas* i. homines qui aetate, seculo aliquo viuunt, vt Luc. 21, 32. al. Hebr. וְיִתְּנֵה עִינֵינוּ Coh. 1, 4. intelliguntur autem h. l. ex Iudaeis ii qui doctrinam Iohannis et Christi repudiabant, nominatim Pharisei, vid. Luc. 7, 30. 31. Pro παιδαρίοις ἐν ἀγοραῖς plures codd. legunt παιδίοις ἐν ἀγορᾷ, quae lectio e Luc. 7, 32. in hunc locum migravit, quod ~~vel~~ exinde perspicitur, quia ἀγορὰ in aliis codd. transponitur post καθημένους. Sed siue ἀγορᾷ siue ἀγοραῖς legatur, (nam Luc. l. l. singularis vim numeri pluralis obtinet) non tam *de foro*, quam *de publico* h. e. plateis et viis oppidorum villarumque debet intelligi. Hebraei enim plateas et vias, omninoque oppidorum loca publica vocare solent מִסְלָחַת, vid. Zach. 8, 5. vbi de pueris in plateis ludentibus sermo est, atque Alexandrini habent, ἐν ταῖς πλατείαις et מִסְלָחַת Amos. 5, 16. vbi LXX. ὁδούς. Prou. 1, 20. vbi iidem: ἐξόδους. Ies. 15, 3. vbi πλατείας reddiderunt, sed Iob. 18, 17. Symmach. ἐπὶ πρόσωπον ἀγορᾶς. Vulg. *in plateis*; et מִסְלָחַת Cant. 3, 2. οἱ ὁ verunt ἀγορᾷ. etiam Syrus interpres non solum ἀγορὰ expressit vocabulo מִסְלָחַת, sed etiam voces πλατεῖαι Matth. 12, 19. et δόμοι Matth. 6, 2. cf. Fischerus Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 277. sqq. et sic ἀγορὰ occurrit quoque Tob. 2, 3. 3 Esdr. 2, 18. 2 Macc. 2, 10. καθησθαι, vt מִסְלָחַת, est omnino *versari, esse*, vt 4, 16. Pro καὶ προσφωνοῦσι in aliis libris extat ἃ προσφωνοῦνται, quae tamen lectio glossema redolet, et aequae repudianda est lectio τοῖς ἑτέροις pro ἑταίροις. Scilicet quia Luc. loco parallelo legitur προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, grammaticus, nescio quis, margini codicis sui adscripsit ἑτέροις, quod librarii in textum receperunt, et cum ἑτέροις αὐτῶν ferri non possit,

etiam αὐτῶν omiferunt. προσφωνεῖν, Hebr. נָקַד seq. Dativus, compellare, acclamare. ἑταῖροι, עֲתָרִים Cant. 8, 13. aequales.

17. ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὤρχησασθε] *tibiis cecinimus, neque vos saltastis.* Tibiis canebatur, ut apud Graecos et Romanos, non tantum in funeribus, v. 9, 23. sed etiam in nuptiis et choreis, v. Aesop. f. 39. fab. 94. Prop. 3, 10. 23. *Tibia nocturnis succumbat rauca choreis,* ubi v. nos, add. Ouid. Heroid. 12, 139. *Wetstenius* ad h. l. *Buxtorfi* Lex. Talm. in חֲלִילִי et *Bartholinus* de tibiis vett. 2, 12. ὀρχεῖσθαι est Hebr. דָּקַדַּק Eccl. 3, 4. saltare, tripudiare, vid. *Schleusneri* Lex. h. v. Male *Bolzanius*, qui comparat Hebr. חָלַל, ὀρχεῖσθαι explicat, *animo commoueri, affici*, vertit: *wir flöten euch vor, aber ihr werdet nicht bewegt; wir klagen euch vor, aber ihr weinet nicht.* Hanc enim interpretationem ipsa comparatio a Christo h. l. instituta, aperte repudiat. cf. v. 18. 19. ἐθρήνησαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐνόψασθε] *naeniam cecinimus, neque vos tuitudistis pectora manu.* Hom. II. ὦ, 722. οἱ μὲν ἄρ' ἐθρήνεον, ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες, illi canebant naeniam, adgемebant feminae. θρηνεῖν, דָּקַדַּק, Jer. 9, 16. est naeniam canere, hinc αἱ θρηνοῦσαι praeficae. Aesop. f. 122. κόπτεσθαι, pectus plangere, ferire palmis. Solebant autem etiam apud Iudaeos, ut apud Romanos, lugentes pectus tundere, v. Ez. 20, 43. Matth. 24, 30. et nos ad Propert. 1, 8. 16. Apud Lucam 7, 32. legitur κλαίειν, nam fletus cum planctu coniunctus esse solebat. Iam quod loci sensum attinet, adagium desumptum est a pueris qui in plateis ludendo imitantur, quae a maioribus natu, serio agi viderunt, qui cum viderint in nuptiis et choreis tibiis cani, in funeribus naenias cani, eadem ludentes faciunt (*Epictet. 35. ὥς τὰ παῖδια ἀναστροφῆς, ἃ νῦν μὲν παλαιὰς παίζει, νῦν δὲ αὐλητὰς, νῦν δὲ μονομάχους, εἴτα σαλπίζει, κῖτα τραγωδεῖ.* vid. *Wetstenius* ad h. l.): sed pueris morosis, qui nullis aequalium suorum studiis, ne-

que laetis, neque tristibus carminibus mouentur, vt et ipsi talibus operam nauent, hanc morositatem et inhumanitatem exprobrant. Cum his morosioribus pueris comparat Christus Phariseos et legisperitos, qui neque Iohannis austeritate et vita seuera, neque Christi lenitate et vita humana atque trita eo redigi potuerint, vt vitam animumque emendarent, vt Iesum Messiam facerentur, eiusque praecepta sequerentur.

18. 19. μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων] non victu communi sed proprio i. aspero ac tenui utebatur, cf. 3, 4. Luc. 7, 33. plenius legitur: μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶνον πίνων. et his ipsis verbis etiam Dan. 10, 3. vita seuera significatur. Apud Hebraeos נָחַשׁ לֶחֶם haud raro ponitur etiam de conuiujs lautis et opiparis. vid. Iob. 1, 4. 1 Sam. 30, 16. 1 Regg. 1, 25. 4, 10. Hinc intelligitur, formula contraria, quae h. l. extat, significari vitam Iohannis seueram. δαιμόνιον ἔχει, insanit, mentis non compos est, μαίνεται, vid. Ioh. 10, 20. vbi δαιμόνιον ἔχει et μαίνεται tanquam synonyma copulantur. Soph. Ai. 244. ὁ δαίμων ἐδίδαξε. vbi schol. δαίμονα δὴ Φησι τὴν μαρίαν. cf. notata ad 4, 24. — 19. ἐσθίων καὶ πίνων] victu utebatur communi, eodem quo homines alij. Φάγος καὶ οἶνοπότης, homo epulis vinoque deditus, נָחַשׁ לֶחֶם Deut. 21, 20. τελώνων καὶ ἁμαρτωλῶν, vid. ad 5, 46. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς] probatur tamen sapientia a suis cultoribus. Varie haec verba explicantur, v. Wolfius in Curis et Koecherus in Analectis ad h. l. Marklandus ad Lyſian p. 556. cum aliis arbitratur laudari verba aduersariorum Christi, ponendam esse post καὶ notam incisi, et repetendum λέγουσιν, hoc sensu: talis secta est, quales et sectatores. Noeffeltus in Exercitt. sacris p. 139. opinatur sapientiae nomine h. l. Iesum ornare se ipsum, vt Luc. 11, 49. coll. Matth. 23, 24. atque hanc Christi mentem esse statuit: fore, vt, quamquam de se inique iudicent Iudaei, tamen discipuli rectius iudicent, suam-

que etiam in agendo sapientiam agnoscant. *Storrius* in Diss. de sensu vocis *δίναιος*, Opusc. Acad. Vol. I. p. 242. sensum verborum constituit hunc in modum: sapientia diuina fecit, vt infons habeatur a cultoribus suis, i. factis suis satis se purgauit sapienti cuique; in persuadenda Iudaeis veritate eorumque salute procuranda suas profecto partes non fuit desiderari. *Perizonius* ad Sanctii Mineru. 3, 4. et *Fischerus* in Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 575. verba nostra vertunt: *at enim doctrina laudatur et probatur ab iis, qui eam receperunt et cognouerunt* h. e. *doctrina diuina* (σοφία Matth. 13, 54. Marc. 6, 2.), quam et Iohannes tradidit, et ego trado, quae a principibus ciuitatis Iudaeorum, vt leuis et vana, mala et inutilis reprehenditur, atque repudiatur, a vulgo, vt utilis et bona, vera et grauis, probatur ac laudatur. Mihi quidem verba ἐδιναιώθη ἢ σοφία κ. τ. λ. prouerbium redolere videntur, *sapientia probatur a sapientibus; nonnisi a sapientiae cultoribus et amicis probatur et laudatur*, reliqui homines eam rident, contemnunt et carpunt. Respexit autem his verbis Iesus suam atque Iohannis vitam et doctrinam. Nam de Iohanne et Iesu sermo fuerat v. 18. et 19. de Iohanne doctore locutus erat Iesus v. 9. 11. de sua doctrina v. 12. Iohannis vitam seueram v. 18. suam liberio rem vitam v. 19. commemorarat. Itaque σοφία, si sensum spectamus, haec omnia complectitur, atque sententia procedit haec: vitae atque doctrinae meae et Iohannis, sapientia, laudatur ac probatur a sapientiae cultoribus, vituperatur atque repudiatur ab insipientibus. καὶ, *attamen*, id. qd. ἀλλά. Sic Alex. Hebr. 1 Pl. 4, 5. reddiderunt καὶ, sed Symmachus ἀλλά. διναιώσθαι h. l. notat *probari, laudari*, vt Luc. 7, 29. et Aristus ἐδιναιώθη vim habet praesentis, vt saepius. ἀπὸ id. qd. ὑπὸ, vt Ies. 45, 25. 1 Macc. 8, 6. Act. 10, 21. nam vtrique praepositioni respondet Hebraeorum particula ו. τέκνα αὐτῆς scl. σοφίας sunt *amici, cultores sapientiae*; nam Hebraei vocabula יב, דם, שׂנא, et

Alexandrini atque N. T. scriptores nomina, ἄνθρωπος, υἱός, τέκνον, nominibus virtutum, vitiorum, aliarumque rerum ita iungunt, vt significetur is, ad quem virtus vel vitium, vel res pertineat. Sic ἄνθρωπος τῆς ἀμαρτίας 2 Theff. 2, 3. est *facinorosus*. υἱοὶ τῆς ἀπειθείας, *improbitatis studiosi*, Eph. 2, 2. 5, 6. υἱοὶ τοῦ Φωτός, religionis christianae, praeceptorumque illius studiosi, Luc. 16, 8. cf. not. ad 8, 12. 9, 15.

20 — 22. Ea quae h. l. inde a v. 20 — 24. leguntur, alia occasione a Iesu prolata esse Lucas refert 10, 12 sqq. cum nempe septuaginta discipulos emitteret, sed Matthaeum hoc loco accuratius ordinem temporis seruasse opinor; quodsi enim Iesus haec illo tempore dixisset septuaginta discipulis, eorum animos non confirmasset et erexisset, sed vehementius depressisset. ἤρξατο ὀνειδίζειν, vid. ad 11, 7. ὀνειδίζειν τινα, *exprobrare, vituperare aliquem*; adiicitur alias vocabulum vitii quod vituperatur, vt Marc. 16, 14. ὀνειδίσε τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν καὶ σκληροκαρδίαν, cuius locum sustinent nostro loco verba ὅτι οὐ μετενόησαν. vt adeo sensus sit: reprehendebat incolas oppidorum istorum, in quibus plurima miracula (δυνάμεις 7, 22.) patrarat, quod non ad meliorem frugem rediissent, doctrinamque diuinam admisis-
sent. — 21. Χοραζὶν] hoc oppidum, cuius nonnisi h. l. et Luc. 10, 13. mentio fit, fuit oppidum Galilaeae, ad lacum Tiberiadis, haud procul a Bethsaida et Capharnaum situm, vid. Cellarii Geographia T. 2. p. 414. Relandi Palaestina p. 722. Bachiene Beschreibung von Palaestina Th. 2. §. 701 sqq. Nonnulli interpretes, vid. Wolfius ad h. l., scribi iubent χώρα Ζὶν, vt intelligatur regio huius nominis, cui adiectum sit vocabulum χώρα, vt discernatur ab eiusdem nominis solitudine in Arabia. Sed v. 20. vituperasse Christus dicitur τὰς πόλεις. Ad verba Χοραζὶν et Βηθσαϊδὰ oppidum Galilaeae, referuntur verba Τύρω καὶ Σιδῶνι, quae fuerunt urbium nomina;

itaque certissimum est Χοραζὶν esse nomen oppidi, non regionis, praesertim cum nulla huius nominis regio a scriptoribus antiquis commemoretur. Βηθσαιδα] ita enim scribi debet, non Βηθσαιδαν, quae lectio librario- rum errori tribuenda est; qui ex aliis euangeliorum locis quartum casum pro quinto substituerunt, vid. *Fischerus* Proluss. de vitis Lexx. N. T. p. 441 sq. nomen accepit hoc oppidum a piscatione, ita ut compositum sit ex nomine בית et ציד piscatus. ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι] *Tyrus et Sidon*, urbes Phoeniciae, mercatura celeberrimae et opulentissimae, vid. *Relandi* Palaeestina p. 1046. *Cellarii* Geographia Ant. 3, 12. p. 379 sqq. et quos laudavit *Schleusnerus* in Lex. sub hh. vv. πάλαι ἐν σάκκῳ καὶ σποδῶ μετενόησαν Tyrii atque Sidonii, ad frugem rediissent, induti ciliciis et pulvere foedati. σάκκος, Hebr. שַׂק, cilicium, fuit genus tunicae atrae, e filis crassis textae, vid. Apoc. 6, 12. add. Ier. 14, 2. qua Hebraei utebantur in luctu, vid. 1 Regg. 21, 27. 2 Regg. 6, 30. Ion. 3, 6. 8. *Geierus* de luctu Hebr. c. 22. Luctus signum erat quoque cineris s. pulveris sparsio. vid. *Geierus* l. l. Neh. 9, 1. Ez. 27, 30. Sed ἐν σάκκῳ καὶ σποδῶ positum est pro ἐνδυσάμενοι σάκκῳ καὶ καταπασάμενοι σποδόν. vid. Esth. 4, 1. et not. ad 7, 15. Sensus est: Si Tyriis et Sidoniis doctrinam diuinam tradidissem, et ea miranda facinora vidissent, quae vos vidistis; haud dubie illi cum maxima luctus contestatione mentem animumque mutassent in melius, meamque doctrinam accepissent. — 22. πλὴν λέγω ὑμῖν κ. τ. λ. vid. not. ad 10, 15.

23. καὶ σὺ Καπερναοὺμ κ. τ. λ.] *Et tu Capernaum*, (v. 4, 13.) quae dignitate coelum attigisti. Formula ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθῆναι proprie adhibetur de turribus, aedificiis, etiam arboribus eximie altis, vid. Gen. 11, 4. Dan. 4, 8. deinde metaphorice ponitur de iis, qui humiles et abiecti antea, ad summum felicitatis ac dignitatis gradum peruenierunt, vid. Ies. 14, 13 sqq. *Kypkius*

ad h. l. Sic Capharnaum, quae piscatu et mercatu ad insignem opulentiam peruenerat, dicitur h. l. ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθείσα i. e. vrbs florentissima, ad insignem dignitatem euecta. Ita vero in promptu est, opposita formula ἕως ἄδου καταβιβασθήσῃ, vt Ies. 14, 15. 57, 9. significari fortunarum omnium euerfionem, miseriamque summam. ἄδης cum opponatur coelo, indicat omnino loca infera, ima terrae loca, vt Ἰνῶ legitur Ps. 139, 8. Amos. 9, 2. Iob. 11, 8. ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς σήμερον, *florere superstitibus etiamnum*, rediissent enim ad sanitatem eorum incolae, coll. v. 21. ἕως τῆς σήμερον scil. ἡμέρας, quod voc. Alexandrini Ies. 37, 3. addunt, est Hebr. הָיוּ הַיּוֹם Gen. 35, 20. Deut. 29, 7.

25. 26. Quod tempus attinet, quo Iesus ea locutus est, quae inde a v. 25. usque ad finem leguntur, definiit illud Lucas 10, 21. dixit nimirum haec, cum septuaginta discipuli, ab eo emissi, rediissent. Verba ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ latiori significatu accipi debent, quo eodem modo saepius poni solet particula τότε, quae illis verbis respondet, vid. Ies. 20, 2. ἀποκριθεὶς εἶπεν est simpliciter *dixit*. ἀποκριθεὶς, cum nulla praecesserit interrogatio, redundat vt 22, 2. 1 Macc. 2, 17. 8, 19. et ita quoque Hebraei vsurpant verbum עָנָה Gen. 18, 27. Dan. 2, 37. ἐξομολογεῖσθαι sequente Dativo personae est *laudare, celebrare*, vt h. l. Luc. 10, 21. Rom. 14, 11. Philo Alleg. Lib. 1. p. 55. A. vid. Loesnerus ad h. l. Expresferunt Alexandrini hoc verbo Graeco Hebraicum הָיָה Gen. 9, 35. Ps. 28, 7. quod etiam reddiderunt αἰνεῖν Gen. 49, 8. vid. Vorstius de Hebraism. N. T. p. 171. sqq. κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς] rerum vniuersitatis auctor et domine, vid. Gen. 24, 3. 7. Iudith. 9, 11. Apoc. 11, 4, 13. coll. Gen. 14, 19. Deut. 10, 14. Apoc. 14, 7. ταῦτα cum neque h. l. neque Luc. 10, 21. ad antecedentia possit referri, pertinet ad sequentia i. ad ea, quae in sequentibus Iesus de sua doctrina dixit v. 27. coll. Luc. 10, 22.

Hoc idem recte obseruauit *Storrius* in Diss. prima in aliquot loca libror. N. T. historic. p. 30. prouocauit hanc in rem ad Amos. 1, 3. 6. vbi suffixum in verbo נשיבנר et ad Matth. 17, 18. vbi pronomen αὐτῶ, quod ad δαιμόνιον referri doceant loca similia Marc. 9, 25. Luc. 9, 42. non ad antecedentia, sed ad sequentia spectent. ἀπέκρυψας ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν κ. τ. λ.] σοφοὶ καὶ συνετοὶ sunt vocabula idem valentia, vt סופים et נבונים Deut. 1, 13. Prou. 3, 7. nam opponuntur iis νήπιοι, intelliguntur maxime Pharisei legisque periti, qui sibi sapientes videbantur, οἱ δοκοῦντες σοφοὶ εἶναι I Cor. 3, 18. νήπιοι vero, quo vocabulo proprie significantur *infantes*, paruuli dicuntur etiam ii, qui tales sunt respectu animi, *stulti*, etiam *rudes atque indocti*, qui ab Hebraeis vocantur סתים Prou. 1, 4. Pl. 19, 8. 119, 130. et sic h. l. νήπιοι iidem sunt, qui 5, 1. dicuntur πτωχοὶ τῷ πνεύματι qui agnoscunt et sentiunt, quam rudes sint doctrinae diuinae, qui modeste de se iudicant et sentiunt, imbecillitatis suae probe consci. ἀποκαλύπτειν cum de doctrina sermo sit, est, *docere*, coll. v. 27. Obseruarunt praeterea interpretes, euentum h. l., vt saepius, propterea Deo adscribi, quod permiserit nec potentia sua absoluta impediuerit, vt maior pars Iudaeorum ciuitatis principum doctrinam Christi repudiaret. Hinc ἀποκρύπτειν notat, incognitum esse finire, permittere vt doctrina non intelligatur, non probetur; atque ἀποκαλύπτειν doctrinam tradi iubere, ita vt intelligatur illius praestantia, vt ea probetur. Iam verba exprimenda sunt hunc in modum: *Celebro te, pater, quod quamquam (ὅτι — καὶ quamquam — tamen, vid. Ies. 12, 1. Rom. 6, 17.) permittis (Aoristi enim ἀπέκρυψας et ἀπεκάλυψας vim habent Praesentium), vt non intelligant neque probent doctrinam diuinam, qui sibi soli videntur sapere, saltim tamen ea impertiri iubes rudiores imbecillitatis suae probe conscios, ita vt eam intelligant et probent. — 26. καὶ, sane, utique, repetendum ἐξομολογοῦμαι σοι. Nominatiuus ὁ πατήρ pro Vocatiuo po-*

fitus, ex Hebraica ratione. ἐγένετο id. qd. ἦν, et οὕτως ἐγεν. εὐδοκία ἐμπρ. σου dictum est pro εὐδόκησας τοῦτο ποιῆσαι, sane laudo te, quod tibi ita placuerit, laudo hoc tuum consilium. εὐδοκία respondet Hebr. רצה et רצון atque Chald. רעג, vt I Sam. 12, 22. vbi יהוה ירצה, Deus vult, ei placet, Ionathas vertit ירצה רעג. vid. Fischerus Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 329 sq.

27. 28. πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου] *omnia mihi meus pater tradidit.* Sermo est h. l. de doctrina diuina, vt omnis orationis series docet. Verbum παραδοῦναι vt δοῦναι, vid. ad 10, 8. et יתן Prou. 4, 2. 9, 9. haud raro notat tradere, docere. vid. Marc. 7, 13. Luc. 1, 2. I Cor. 15, 3. De doctrina Christi Ioh. 7, 16. legitur: ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἐστὶν ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με. Ioh. 17, 7. 8. πάντα, ἃ δέδωκάς μοι, παρὰ σοῦ ἐστὶν. sed haec verba ibi explicantur: τὰ ῥήματα, ἃ δέδωκάς μοι, ἔδωκα αὐτοῖς. Itaque sensus verborum nostrorum est: quae doceo, ea omnia patri debeo, tradidit mihi pater omnes doctrinae suae partes. καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν κ. τ. λ.] *nemo adeo accurate nouit filium, quis sim, quatenam sit muneris mihi demandati ratio, nisi pater; neque patrem quisquam tam accurate nouit, quatenam inter me et patrem necessitudo intercedat, patris consilia, de salute hominum per me restituenda, nisi filius, et quem filius hac scientia donare voluerit; quae quidem vltima verba ad vtrumque membrum superius debent referri.* Nemo, inquit Iesus, haec nosse potest, nisi a me edoctus. — 28. δεῦτε h. l. tradite vos mihi in disciplinam, vid. 4, 19. οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι] *qui grauib. oneribus pressi gemitis.* κοπιᾶν, Hebr. עָבַד et עָבַר, defatigare se laboribus, φορτίζεσθαι onerari, sed sermo est h. l. de animo, nam v. 29. legitur: εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν, atque adeo haec verba posita sunt per metaphoram, iisque significantur ii, qui animum abiciunt, desperant. Intelliguntur nominatim Iudaei, qui

propter graue atque moleſtum iſtis legum ceremonialium exercitium, variorumque praeceptorum, quae diligentiffime obſeruanda praecipiebant ii, qui volebant eſſe doctores populi, animum abiiciebant. Hae ipſae leges alias dicuntur Φορτία βαρέα, δυσβάστακτα, vid. 23, 4. Act. 15, 10. ἀναπαύσω ὑμᾶς] ἀναπαύειν eſt, quietem alicui dare, recreare aliquem, et cum quies ſit imago felicitatis, notat etiam felicem reddere aliquem. Iam ἀναπαύειν cum referatur ad τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορτισμένους eſt prop. liberare aliquem onere graui atque moleſto, ita vt ei aut nullum onus, aut ſaltim leuius minusque moleſtum imponatur. Sed cum haec verba tropice h. l. poſita legantur de iis, qui, legum arbitrariarum onere preſſi, animum deſpondent: patet ἀναπαύσω ὑμᾶς h. l. eſſe, tranquillos et felices vos reddam, mea doctrina, atque hoc ſenſu capienda quoque ſunt verba v. 29. εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.

29 ſq. ἄρατε τὸν ζυγὸν μου] tollite humerisque veſtris imponite iugum meum. ζυγός, iugum, quod commutatur cum voce Φορτίον, onus, v. 30. notat h. l. doctrinam, praecepta religionis chriſtianae; nam opponitur doctrinae atque praeceptis Pharifaeorum v. 28. et ſequitur μάθετε ἀπ' ἐμοῦ. quod autem h. l. Chriſtus tropice dixit ἀίρειν τὸν ζυγὸν. id Ioh. 1 ep. 5, 3. verbis propriis expreſſit: τηρεῖν ἐντολὰς οὐ βαρείας. Saepius vero ζυγός de praeceptis, de doctrina recurrit, vt Sir. 51, 26. Act. 15, 10. vid. et Kypkius ad h. l. Schol. ad Eurip. Phoen. 74. ζυγός κυρίως ἐπὶ τῶν κυβερνητῶν, ἐν ᾧ καθήμενοι τὰ ἱεῖα μεταχειρίζονται. καταχρηστικῶς δὲ καὶ ἐπὶ ἄλλης ἐξουσίας τοῦτο φασί. Suidas: ζυγός, ὁ νόμος παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ. καὶ ὁ Χριςτός. ἄρατε τὸν ζυγὸν μου. Hoc eodem modo uſurpantur vocabula δεσμοί, πέδα Sir. 6, 24. 25. et Hebr. קֶדֶם, vinculum, atque חַבֵּל, funis Pf. 2, 3. vbi οἱ ὅ. habent δεσμοί — ζυγός. cf. et Schoetigen. Hor. Hebr. ad h. l. ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινός τῇ καρδίᾳ] lenis ſum atque

humanus: πρᾶος *lenis*, *mansuetus*, *qui non ad vlciscendum, sed ad ignoscendum promptus est atque paratus*, v. Schleusneri Lex. h. v. ταπεινός, *modestus*, *humanus*, opponitur ὑπερηφάνῳ, vt Iac. 4, 6. add. Prou. 16, 21. 29, 23. ibique τοὺς ὀ. Iam vt superbi, seueri, sunt iniqui atque inhumani, ita modesti sunt aequi et humani, nec ab aliis postulant plura, quam ab iis iure postulare possint. Itaque sensus horum verborum est: doctores vestri duri sunt et seueri, atque ad vlciscendum prompti; ego vero promptus sum ad condonandum, lenis et aequus, neque a sectatoribus meis plura et maiora postulo, quam quae ab iis praestari possint. — 30. ἐλαφρός, ἥ, *lenis*, oppositum βαρύ. v. Ioh. I ep. 5, 3. χρησός, *utilis*, hinc *aptus*. Cum de iugo sermo sit; ζυγός χρησός est *iugum aptum*, *commodum*, non durum, non molestum, sed per ζυγόν, vt per φορτίον, doctrina Christi h. l. intelligitur, atque adeo ζυγός χρησός, vt φορτίον ἐλαφρόν, ea vocatur, quatenus non plura, neque maiora postulat ab hominibus, quam quae ab iis praestari possint, quatenus praeceptorum illius obseruatio non est molesta.

CAPVT XII.

1. 2. ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ, *aliquando*, id. qd. τότε. vid. 3, I. ἐπορεύθη τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων] *ibat Iesus die sabbati per agros segetibus lactos*, ita, vt instaret semitae, quae per eos ferret. Quae h. l. enarrantur, ea Luc. 6, 1. euenisse leguntur ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ h. e. vt plerique recte interpretantur: primo sabbato, post secundum diem Paschatos (חמשה עשר Leuit. 23, 15.), quo manipulus frumenti ex mandato diuino offerebatur, vid. Leuit. 1. c. vt adeo σάββατον δευτερόπρωτον

positum sit pro, *σάββατον πρῶτον ἀπὸ δευτέρας ἀπὸ τοῦ πάσχα*. numerabantur enim a die secundo Paschatos usque ad Pentecosten, septem hebdomades, atque adeo totidem sabbata. Fruges autem maturescebant ante Pascha, ut manipulus die Paschatos secundo offerri, et falx in segetem deinceps immitti, atque plena messis institui posset. cf. not. ad Luc. 1. c. Caeterum in plurali *τοῖς σάββασι* nulla vis quaerenda est, sed pluralis vim habet singularis, ut ap. Ioseph. Ant. 3, 10. *κατὰ δὲ ἐβδόμην ἡμέραν, ἣτις σάββατα καλεῖται*. etiam interpretes Alexandrini pro *שַׁבָּת* nunc *σάββατον*, ut Exod. 31, 14. nunc *σάββατα*, ut Ier. 27, 21. 24. Leu. 23, 32. ponere solent. vid. *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 162. Articulus *τῶ* ante *σαββάτω*, ut ap. Hebr. 7, fere vim pronominis indefiniti obtinet. *τὰ σπόρια* scl. *χωρία*, *agri messibus vestiti*, *frumentarii*, ut ap. Xen. Cyr. 1, 4. 16. *τὰ ἐργάσιμα*, *loca culta*. *ἤρξαντο τίλλειν καὶ ἐσθίειν* pro *ἐτίλλον καὶ ἔσθιον*. vid. ad 4, 17. coll. Luc. 6, 1. Spicas in alieno agro euellere iisque famem fedare, per legem licebat; vid. Deut. 23, 26. sed Iesu discipuli die sabbati spicas euellebant, easque palmis confricabant. *ψάχοντες ταῖς χερσὶ* Luc. 6, 1. Pharisei autem legem de abstinendo a labore die sabbati, eo extendebant, ut ne spicas quidem manibus terendas esse praeciperent; vid. *Surenhusii* Praef. ad T. 2. Mischnae. *Bodenschatz* Erläut. des N. T. aus den Iüd. Alterthümern, Samml. I. nr. 5. *Wetstenius*, *Lightfootus* et *Schoertgenius* in Horis ad h. l. atque hanc ipsam ob causam Christi discipulos sabbati violationis accusabant, coll. v. 2.

3. 4. Phariseorum criminationi Iesus ita occurrit, ut doceat, cogente necessitate, leges cultum et caerimonias spectantes violari posse. Laudat hanc in rem exemplum Dauidis, cuius magna apud Iudaeos auctoritas erat, cui nemo vertisset vitio, quod, Sauli infidias fugiens, templum intrasset, et panes sacros, ab Achi-

meleco sacerdotum principe acceptos comedisset. vid. I Sam. 21, 1 sqq. Erat autem summus sacerdos legis interpret in casibus dubiis, eiusque decretum pro regula erat, vid. Deut. 17, 8. 13. arbitrabantur praeterea Iudaei recte violari posse leges ab aliis, quas violatas esse constaret a propheta aliquo. vid. Olearius ad h. l. et Grocius de verit. rel. chr. 5, 6. Apposite igitur Christus exemplo Davidis h. l. usus est. οὐκ ἀνέγνωτε, nonne legistis, nempe ἐν ταῖς γραφαῖς, coll. 21, 42. αὐτός, quod multi codd. omittunt, Griesbachio iudice, e Marco et Luca irrepsit. οἱ μετ' αὐτοῦ, Davidis in fuga comites. vid. I Sam. 21, 2. 4. οἱ μετ' αὐτοῦ ὄντες, Luc. 6, 3. מֵעִתָּה Gen. 24, 59. quod ibi Alexandrini exprefferunt per οἱ μετ' αὐτοῦ. sed I Sam. 13, 13. οἱ ἄνδρες οἱ μετ' αὐτοῦ. cf. de hoc praepositionis μετὰ usu, Fischeri Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 204. — 4. εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ] intelligitur tentorium Mosaicum, tabernaculum foederis, quod eo tempore Nobe erat, vid. I Sam. 21, 1. 22, 7. atque ibi quoque, ut Exod. 23, 19. בֵּית יְהוָה, οἶκος κυρίου dicitur, adeoque recte latine templum verti potest. Intrasse autem putandus est Dauides porticus templi, non ipsum templum. τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως] significantur panes Deo sacri, in mensa aurea, per septem dies in priore templi parte propositi, qui pars redituum sacerdotum erant, vid. Levit. 24, 5 sqq. et Deylingii Obfl. Sacr. P. 2. n. 11. Hebr. dicuntur מִן הַלֶּחֶם in conspectu Dei positi Ex. 35, 12. 39, 36. I Regg. 7, 48. vbi LXX. vertunt ἄρτοι προθέσεως. etiam מִן הַלֶּחֶם I Par. 9, 32. et מִן הַלֶּחֶם Ex. 40, 23. quia ordine positi erant in mensa. εἰ μὴ pro ἀλλὰ, sed, cum praecesserit negatio, Hebr. אֲלֵי אִם, quod Gen. 24, 38. οἱ ὅτι vertunt ἀλλὰ.

5. 6. Sequitur alterum argumentum a Iesu ad demonstrandam Phariseorum accusationis vanitatem prolatum. Reuocat iis in memoriam ipsos sacerdotes die

sabbati e praescripto legis in templo opus facere. τὸ
 σάββατον βεβηλοῦν, חַבַּל תַּבַּשׁ Neh. 13, 18. Ez. 20, 16.
violare leges sabbati, facere sabbatis id quod fieri non
 debet, quod alio die fieri solet ac potest, h. l. nominatim
sabbatis opus facere. Iam vero Iesus simpliciter dicere po-
 tuisset: nostis, quomodo sacerdotes sabbatum violent; sed
 vt reliqua verba ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβη-
 λοῦσι non sine emphasi dicta sunt, ita et de industria
 dixit οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, nonne legistis in libris
 Moïsis, nempe Num. 28, 9. quo significaret ipsam legem
 non omnia opera sine exceptione die sabbati prohibere.
 ὅτι id. qd. πῶς, *quomodo*, vt Marc. 6, 2. et Hebr. כִּי Ies.
 29, 16. Exod. 18, 1. 1 Sam. 10, 1. Debebant autem,
 vt Num. l. c. legitur, singulis sabbatis duo agni anniculi
 sacrificari. Debebant ergo sacerdotes illo tempore ligna
 scindere, altari imponere, agnos mactare, pellibus di-
 reptis dissecare, dissecta membra altari imposita combu-
 rere, paucis, debebant opus facere; et tamen erant
 ἀναίτιοι, *insontes*, *culpa vacui*, nemo eos de sabbati vio-
 latione accusabat, peragebant enim demandatum ipsis
 officium. ἀναίτιος, יָרַא, Deut. 19, 10. 13. ἀθῶος, ἀνέγ-
 κλητος interprete Hesychio. καὶ, *et tamen*, vt Hebr. וְ
 Exod. 5, 18. Deut. 21, 18. — 6. τοῦ ἱεροῦ μείζων
 ἐστὶν ὧδε] Pro μείζων haud dubie cum optimae notae co-
 dicibus legendum est μείζον· vulgo autem haec verba
 explicantur: *ego sum maior templo*, (ita quoque neutrum
 legitur v. 41. 11, 9. add. Luc. 11, 31. f.) possum ergo
 veniam legis dare, permittere vt discipuli mei faciant
 aliquid die sabbati, quod vos illicitum esse putatis.
 Notant, existimasse Iudaeos, prophetam, legatum diui-
 num, plus esse templo, nouas leges dare, et latas abro-
 gare posse. vid. Olearius ad v. 2. Grotius de ver. rel. chr.
 5, 6. add. Mal. 3, 1. et not. ad 21, 12. Verum enim-
 vero si hic esset verborum sensus; dixisset Iesus τοῦ νό-
 μου μείζον· neque legimus Christum, antea quam accu-
 sarant Pharisei discipulos, his permisisse spicas euellere.

Itaque assentior potius interpretibus iis, qui verba nostra explicant: *hic adest templo quidpiam maius, grauius* (כְּדוֹר), h. e. valetudo discipulorum meorum, qui cibo se recreant, maioris momenti est, quam cultus externus, salutis hominis cedere debet sabbatum.

7. 8. Sensus: Si vos cogitassetis de sententia effati illius diuini: humanitate magis delector, quam cultu mei externo, non adeo rigidi et inhumani censores discipulorum meorum, qui spicas die sabbati euellerunt, fuissetis, cf. 9, 13. Formula εἰ ἐγνώκειτε respondet Graecorum formulis ἢ γινώσκετε, εἰ ἤδειτε, quibus vtuntur, cum alios admonent, vt rei alicuius praestantiam ponderent, atque perspicere studeant. v. *Abreschius* dilucc. Thuc. p. 392. — 8. κύριος τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου] per τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου *Messiam* (v. 8, 20.) significari, est plerorumque interpretum sententia, constituuntque verborum sensum hunc in modum: Messias est dominus sabbati, ius et potestatem habet statuendi, quid die sabbati faciendum sit, vel non faciendum. Sed praeter ea, quae ad v. 6. notauimus, obstare huic interpretationi videtur locus Marc. 2, 27. 28. ibi legitur: homo (ἄνθρωπος) non sabbati causa creatus est, sed sabbatum hominis causa institutum est; homo ergo h. l. dominus sabbati κύριος τοῦ σαββάτου, כֹּהֵן עַל הַשַּׁבָּת dicitur eatenus, quatenus sabbatum cedere debet salutis hominis, quatenus potest etiam die sabbati, urgente necessitate, opus facere. Formulam υἱὸς ἀνθρώπου, vt Hebr. בֶּן אָדָם, simpliciter *hominem* haud raro significare, tritum est, vid. ad 8, 20. neque articulus ὁ verbis υἱὸς ἀνθρώπου h. l. praepositus nos cogit, vt de Messia hanc vocem interpretemur, prouti visum est *Storrio* in Diss. exeget. in aliquot loc. N. T. histor. ad h. l. recte enim *Glassius* Phil. S. 3, 2. 3. monuit: „ex curiosa et minus necessaria articuli consideratione falsae hypotheses et errores facile oriri et inuehi possunt. — Repetendum necessario, quod articulus nimis crebro et

omnium saepissime emphasi careat, quodque ex articuli praepositiui vel praesentia vel absentia minus tuto certi alicuius dogmatis probatio desumi possit vel debeat. "Caeterum particulam καὶ, quae in pluribus codd. deest ante τοῦ σαββάτου, e Marc. 2, 28. et Luc. 6, 5. huc venisse, recte notarunt *Millius* atque *Griesbachius*.

9. 10. Aliis sabbatis ea, quae hoc versu et sqq. enarrantur, accidisse, non iisdem quibus superiora acciderant, ex Luc. 6, 6. vbi diserte legitur, ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ, satis perspicue patet. μεταβαίνειν generatim notat: *transire e loco in alterum, abire*, et ἐκεῖθεν est, ex agris, in quibus euenerant paulo ante commemorata. αὐτῶν, Iudaeorum, aut singulatim Capharnaumitarum. — 10. ἄνθρωπος ἦν τὴν χεῖρα ἔχων ξηρὰν] *cui manus erat tabe confecta. Paulus in Krit. Kommentar ad h. l. monuit, esse h. l. de spasmus, vel luxatione manus, non de paralyfi, de manu omni succo et nutrimento carente, cogitandum. Hebraeos enim membri corporis torporem subito ortum, ab succi ariditate deriuasse. Laudat hanc in rem locum I Regg. 12, 4. qui tamen, mea sententia, nullam vim probandi habet. Iesum ergo prehensa manu hominis, eam traxisse, intendisse, et restituisse. Sed hac de re neque h. l. neque Luc. 6, 10. quicquam legitur. Schulthesius in Henkii Museum für Religionswissenschaft B. 3. St. 1. statuit hominem illum debilitate brachii, rheumatismo laborasse, Phariseorum interrogationem v. 10. iram illius concitasse, sanguinem ipsius in feruorem esse redactum, atque ita eum, iubente Iesu, brachium extendisse, et sanitatem recuperasse. Hunc euentum Iesum praeuidisse ac praedixisse, et hanc praedictionem, cui euentus responderit, miraculis esse annumerandam. ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες] np. Pharisei, coll. v. 14. Luc. 6, 7. λέγοντες redundat post ἐπηρώτησαν, vt Hebr. וַיִּשְׁאַל post וַיִּשְׁאַל Iudd. 20, 23. Ios. 1, 12. v. 5, 2. εἰ ἔξεσι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; aegrotos*

die sabbati sanare, si non vitae periculum adesset, illicitum esse statuebant doctores Iudaici. vid. *Lightfootus*, *Schoettgenius* in Horis et *Wetstenius* ad h. l. Interrogabant ergo Iesum Pharisei, an liceret huic homini sabbatis sanitatem reddere, cum nullum adesset vitae periculum? Hanc vero quaestionem mouebant ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ, ut eum possent criminari, accusare, quod doceret opus fieri posse sabbatis, atque adeo sabbata violari. κατηγορεῖν, וְשָׁחַד Prov. 30, 10. vbi Symmach. διαβάλλειν. Sic etiam κατηγορεῖν legitur ap. Isocr. Paneg. c. 36.

11. sqq. τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν. ἄνθρωπος. pro εἴ τις ὑμῶν, vid. 7, 9. βόθρυος, cisterna: Luc. 14, 11. habet Φρέαρ, quo voc. Hebr. בֹּרַי explicatur ab Alex. 1 Sam. 19, 22. ut et voc. βόθρος Ez. 26, 20. ἐγείρειν, quod proprie notat: *lapsum, iacentem erigere*, h. l. cum referatur ad ἐμπεσεῖν, valet, *extrahere*, atque respondet verbis ἀναβιβάζειν et ἀνάγειν, quibus Alexandrini exprefferunt נִלְחַץ Gen. 37, 28. Ier. 38, 10. Doctores Iudaici Christi aetate docebant, ouem in cisternam delapsam, die sabbati extrahi posse, neque hoc modo sabbatum violari. vid. *Buxtorf*. in Synag. Iud. c. 11. et *Wolfius* in Curis ad h. l. Hinc ita Christus v. 12. argumentatur: iam vero (οὖν) homo est longe praestantior quam ouicula, itaque (ὥστε, וְכֵן, vid. et *Palairetus* ad h. l.) licet sabbatis benefacere, ἀγαθοποιῆσαι, Marc. 3, 4. h. e. ut contextus docet, *agrotos sanare*. — 13. ἀποκατεστάθη, *restituta est ei integritas*. Sic verbum כִּשָּׁו Ex. 4, 7. legitur de dextra Moïsis, quam lepra inuaserat, et quae inde liberata est, vbi in Complut. extat ἀποκατεστάθη. ἢ ἄλλη id. qd. ἑτέρα, v. 5, 39. — 14 — 16. Pharisei a Iesu pudore affecti, atque propterea in iram et rabiem acti, in necem ei intentandam conspirabant. Pro συμβούλιον ἔλαβον, *consilium ceperunt, agitarunt*, in nonnull. codd. legitur ἐποίησαν, quae lectio e Marc. 3, 6. 15. a grammaticis margg. codd. adscripta, in textum irrepsit. Formulam ipsam συμβούλιον λαμβάνειν, (quam Iudaei exprefferunt formulis

מַסַּב מִלְּמֶ֫הֱמָה vel מִסַּב מִלְּמֶ֫הֱמָה, quae in vers. Syr. legitur,) Latinae
 originis esse, cum Latini dicant *consilium capere*, osten-
 sum est a pluribus. vid. *Salmasius* Hellenist. p. 140. f.
Olearius de stilo N. T. p. 373. *Vorstius* Latin. falso susp.
 p. 8. Verba κατ' αὐτοῦ ἐξελθόντες coniungit *Olearius*
 ad h. l. vertit: *expeditionem quasi suscipientes contra ipsum*,
 atque obseruat, verbum Hebr. נָסַב et Gr. ἐξέρχασθαι in
 libris scriptorum exterorum, vt *Xenoph.*, et vers. *Alex.*
 passim hoc sensu legi, vt *Exod.* 20, 10. *Deut.* 28, 7,
 28. al. Adstipulatur *Oleario Loesnerus* ad h. l. et e *Phi-*
lone 1. vit. *Mos.* p. 641 B. et 628. C. docet, ἐξελθεῖν
 esse *aggredi*, dicique de iis, qui ad proelium profiscan-
 tur. Verum enimvero *Matthaei* vsus loquendi huic in-
 terpretationi neutiquam fauet, et si haec verba cohaere-
 rent, e ratione Hebraica scribendum fuisset ἐξελθόντες
 κατ' αὐτοῦ. Ordo verborum potius hic est: οἱ δὲ Φαρισαῖοι
 ἐξελθ. (i. p. e synagoga, exeuntes) συμβ. ἔλαβον κατ'
 αὐτοῦ. cf. *Marc.* 3, 6. *Matth.* 27, 1. — 15. Iesus
 cum videret vitae suae insidias fieri a Phariseis, cum
 nosset nondum horam suam venisse, discessit, (vt *Marc.*
 3, 7. legitur, contulit se ad lacum Tiberiadis,) comi-
 tante ipsum magna hominum multitudine, quorum plu-
 rimos sanauit, ita, vt eos admoneret v. 16., ne ipsum
 Φανερόν ποιήσωσιν, h. e. ne has sanationes diuulgarent,
 eum Messiam publice profiterentur, *Marc.* 3, 11. atque
 hac professione sua Iudaeorum principibus proderent.
 Pronus esse solet hominum animus ad audenda quaeuis,
 et ad exspectandas res maximas, cum aliquo modo ex-
 citatus est. Ne ergo populus, Messiam terrenum auide
 exspectans, vanam spem conciperet, turbasque moueret,
 et vt hostium insidias euitaret, propterea ἐπετίμησεν Ἰη-
 σοῦς ἵνα μὴ Φανερόν αὐτὸν ποιήσωσιν.

17. 18. Laudat *Matthaeus* locum ex oraculis *Ie-*
saiae 42, 1 fs. desumptum, eumque ad Iesum refert ita,
 vt doceat, Iesum imprimis propterea quoque discessisse

et latere voluisse, quod in sua doctrina hominibus salutari tradenda, non id spectauerit, vt se ostentaret, vt nomen suum ore et sermonibus omnium celebraretur, sed vnice id, vt promoueret salutem hominum. Locus ipse memoriter allatus est. — 18. ὁ παῖς μου] *minister meus*. Quinam illo Iesaiæ loco hoc nomine insigniatur, dissentiant interpretes. Alii per עבד intelligunt Messiam, vid. *Michaelis* ad Ies. l. c. quam tamen sententiam omnis orationis cohaerentia et v. 19. repudiant. Alii intelligunt, populum Israeliticum, in exilio viuentem, vid. *Eckermanni theol. Beyträge* B. I. p. 73. *Pauli Clauis* ub. Ies. p. 277. alii, prophetam ipsum, vid. *Dathius* et *Rosenmüllerus* in Scholiis ad h. l. alii, fortassis rectius, Cyrum, vid. *Bauerus* in Schol. *Doederleinius*, *Koppius* et *Henslerus* ad h. l. Matthæo, qui locum accommodauit, (particulam ὅπως aequè ac ἵνα in accommodationibus poni solere, vel locus Matth. 8, 17. docere potest,) ὁ παῖς est Iesus Messias. עבד ap. Hebr. notat *amicum*, *familiarem*, *ministerium*, *eum*, cuius opera et ministerio aliquis utitur, et dicebantur ita quoque voluntatis diuinæ interpretes, vt Moses Num. 12, 7. vnde et ipsi Apostoli in libris N. T. dicuntur δοῦλοι Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Rom. 1, 1. Iac. 1, 1. αἰρετίζειν notat *eligere*, vt 1 Chron. 28, 4. 6. vbi in LXX. respondet Hebr. בחר, etiam *amare aliquem*, *fauere alicui*, vt ap. τοὺς ὁ Num. 14, 8. vbi exprimitur Hebr. נאָהַב, et sic h. l. capiendum, vt adeo verbis ὃν ἡρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου omnino exprimat notio haec: quem vnice amo. Hesych. ἡρετισάμην· ἡγάπησα, ἐπεθύμησα, ἡθέλησα, ἡράσθην· vid. *Ernestii Glossae Sacrae*. Hesych. p. 151. Apud Ies. l. l. legitur בִּי נִחַמְתִּי, vbi LXX. ἀντιλήψομαι· Vulg. *suscipiam eum*. ἀγαπητός μου, בחירי, Alex. ὁ ἐκλεκτός μου· *dilectus meus*. εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου] *quem amo, probo*. Ies. יִשְׂרָאֵל נִחַמְתִּי, Alex. προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου· Matthæus suppleuit בִּי נִחַמְתִּי. εἰς positum est pro ἐν· Alexandrini enim εὐδοκεῖν construunt vel cum Accus. personae, vt Ps. 51, 21. vel cum praepos. ἐν, vt et legitur

Matth. 3, 17. sed vtrique praepositioni particula כ re-
spondet. הַ ψυχὴ μου pro ἐγώ. θήσω τὸ πνεῦμα μου ἐπ'
αὐτόν] יְהִי לְךָ LXX. ἔδωκα. sed rectius h. l. positum est fu-
turum, cum sermo sit apud prophetam de re futura.
Cum praeterea כִּי haud raro ponatur pro כִּי־שֶׁ et in vers.
Alex. יְהִי reddatur etiam per τίθημι, vt כִּי־שֶׁ per δίδωμι,
interpres Graecus recte יְהִי expressit θήσω. formula
autem ipsa notat, instruere, ornare aliquem donis singu-
laribus, vid. ad Matth. 3, 16. H. l. inprimis intelligitur
insignis sapientia, doctrinaeque diuina scientia. καὶ
κρίσιν τοῖς ἔθνεσι ἀπαγγελεῖ] Ies. כִּי־יִהְיֶה לְכָל־בָּשָׂר, Alex.
κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. כָּשָׂה significat poenam Hof. 5,
1. 11. vt κρίσις Marc. 3, 29. etiam *leges, praecepta*,
1 Regg. 9, 4. vbi οἱ ὅ· habent ἐντολαί· sed Gen. 18, 19.
κρίσις, et Ps. 119, 108. κρίματα. quo posteriori sensu
voc. κρίσις h. l. est accipiendum, vt adeo verba ipsa ex-
primenda sint: *doctrinam diuinam annuntiabit gentibus.*
Verbum Hebr. כִּי־יִהְיֶה, quod, cum de doctrina, vel re
annuntianda sermo est, notat, *patefacere, annuntiare*,
etiam Alex. Ies. 48, 20. vertunt ἀπαγγέλλειν.

19 — 21. οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει] Ies. כִּי־
כִּי־יִהְיֶה קְרָצִי. scl. יִהְיֶה, Alex. οὐ κενράξεται, οὐδὲ ἀνήσει.
in textu Hebraico duae voces eiusdem significationis,
clamorem denotantes, reperiuntur, sed Matthaei Graecus
interpres recte vsus est verbo ἐρίζειν, *altercari, litigare*,
nam qui altercatur et litigat, vociferatur et clamat, at-
que respiciuntur h. l. soliti Rabbiorum strepitus, cla-
mores, et altercationes, atque docetur, Iesum non il-
lorum more cum aduersariis litigasse, sed ab omni osten-
tatione alienum, sese iis subduxisse, vt facere solent,
qui latere malunt, quam celebrari. ἐν ταῖς πλατείαις,
Hebr. יְהִי, Alex. ἔξω. i. e. *in publico*, in vicis et pla-
teis, quibus verbis etiam omnino exprimitur h. l. notio
haec: Iesum fuisse ab omni ostentatione alienum. —
20. κἀλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει] Ies. יְהִי כְּתִיבָהּ

רָחֵם אֶת אֵלֶּיךָ Alex. κάλαμον τεθλασμένον οὐ συντρίψει. Vulg.
calamum quassatum non conteret. καὶ λινὸν τυφόμενον οὐ
 σβέσει, Ies. הַבִּבְּרָה לֹא תִכָּחַח הַתִּשְׁבֵּי, Alex. καὶ λινὸν καπνι-
 ζόμενον οὐ σβέσει. Vulg. *et linum fumigans non extinguet.*
 Scilicet λινὸν proprie est *linum*, deinde ita dicitur omne quod
 e lino conficitur, vt *vestimentum lineum*, Apoc. 15, 6. H. l.
 explicari debet de *funiculo lineo*, siue *ellyphnio*. τύφασθαι,
fumare, languide lucere, ita, vt iamiam extingui videatur:
 Soph. Antig. 1124. de igne in cinere καὶ τυφε, οὐκ ἔλαμ-
 πεν. Hefych. τύφασθαι, μαραίνεσθαι, ἡσυχῇ ἐκκαίεσθαι,
 χωρὶς φλογὸς καπνὸν εἶναι. Item τύφεσθαι. καπνίζεται. Sed
calamus quassatus, et ellyphnium languide lucens, sunt sym-
 bola infirmitatis, imbecillitatis, hominis afflicti, op-
 pressi; et formulae: *calamum quassatum confringere, ellyph-
 nium languide lucens extinguere*, apud Hebr. in prouer-
 bium abiisse videntur, ita, vt iis significaretur, augere
 afflictionem afflictorum, afflictos opprimere. Sensus
 igitur verborum κάλαμον κ. τ. λ. relate ad Iesum consti-
 tuendus videtur: hominum salutem promouebit, mitis
 erit, lenis et aequus (πρᾶος καὶ ταπεινός) erga homines
 inscitia laborantes, adeoque miseros, non more Iudai-
 corum doctorum legum caerimonialium traditionumque
 onere, sectatores suos opprimeret, nec a suis plura et
 maiora postulabit, quam quae ab iis praestari possint. vid.
 not. ad 9, 36. et 11, 28 sq. ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῆκος τὴν
 κρίσιν] Ies. מַשְׁפָּט יִצְיָא מִמֶּנִּי, Alex. ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν
 ἐξοίσει κρίσιν. Matthaeus memoriter locum recitauit, omi-
 sit verba Ies. מַשְׁפָּט יִצְיָא מִמֶּנִּי et fortassis, vt *Paulus*
 suspicatur, scripsit מַשְׁפָּט יִצְיָא. Varie autem verba
 Graeca exposuerunt interpretes, vid. *Wolfium* in *Curis*
 et *Koecherum* in *Analectis* ad h. l. *Raphelius* Obsf. Polybb.
 vertit: *usque quo victoriosam reddiderit doctrinam euangelii.*
Krebsius: *usque dum caussam, de qua disceptatur, obti-
 nuerit, atque adeo ex illo certamine victor discefferit.*
 ἐκβάλλειν, notat, idem esse quod ἐξάγειν Ioh. 10, 4., vt
 adeo ἐξάγειν εἰς νῆκος τὴν κρίσιν s. κριμα dicatur is, qui in

iudicio caussam vicit: εἰς νῖκος vero, ait, idem valere quod εἰς τέλος, Hebr. נצח, quod Aquila et Symmach. Ps. 12, 1. 48, 8. per εἰς νῖκος exprefferunt, sed Alex. εἰς τέλος. Loesnerus, qui obseruat, promiscuum esse, vtrum κρίσις pro iudicio ipso, an pro lite et caussa, de qua iudicatur, sumatur, εἰς νῖκος, נצח (quod etiam veritatem notat, vid. Schulienfius ad Prou. 21, 28.) explicat plane, prorsus, et vocem ipsam interpretatur: donec omnem litem, concertationemque prorsus aboleuerit, composuerit et diremerit. Equidem Krebsii rationem probo, vocabulum autem κρίσις eo sensu capiendum puto, quo v. 18. occurrit, vt adeo doctrinam diuinam notet, atque sententia procedat haec: promouebit felicitatem hominum, dum (ἕως, Hebr. עד) doctrinam suam tradet, ita, vt ea vincat, vt illius veritas appareat, vt ea admittatur. — 21. καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι.] Ies. יְהוָה יִתְּנֵהּ, Alex. καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη (יִתְּנֵהּ regiones, vid. Michaelis Supplem. ad Lex. Hebr. T. I. p. 68. et Spicileg. Geogr. Hebr. ext. P. I. p. 143.) ἐλπιοῦσι. sed rectius reliqui interpretes: καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι. Verba ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ex h. l. in vers. Alex. venisse videntur. ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ pro ἐν αὐτῷ. spem suam in eo collocabunt gentes, doctrinam ipsius amplectentes.

22 — 24. τότε προσήνεχθη κ. τ. λ.] eo fere tempore adduxerunt ei daemoniacum quendam coecum et mutum. cf. Luc. 11, 14 fs. Homo ille non a natiuitate, sed ex morbo mutus et coecus fuisse videtur; sequitur ἐθεράπευσεν αὐτόν, pro quo Luc. habet, ἣν ἐκβάλλων τὸ δαιμόνιον h. e. omisso ornatu Iudaico, sanauit hominem coecum et mutum. v. not. ad 9, 32. Coecitatem hominis non adscriptam fuisse genio malo, tanquam illius auctori, inde coniicit Paulus, quod Lucae l. c. tantummodo commemoretur hominem fuisse mutum; idem quoque obseruat, gradum et modum coecitatis ex iis, quae h. l.

legantur, definiri non posse. Verbum ἐξίστημι v. 23., usurpatur de quacunque animi commotione vehementiori, etiam de iis, qui maxime sunt defatigati, qui deliquium animi patiuntur, qui non sunt mentis compotes et insaniunt, Xen. Mem. 1, 3. 12. v. *Loesnerus* ad Marc. 3, 21. inprimis vero etiam de admiratione summa, vt Iudith. 12, 15. 15, 1. et h. l. Hesychius: ἐξίσαντο· ἐθαύμαζον. ἐξέστην· ἐθαύμασα, ἐξεπλάγην· respondet Hebr. וַיִּשְׁתַּחֲוּ Gen. 43, 33. Itaque ἐξίσαντο πάντες οἱ ὄχλοι est: in maximam admirationem rapta est adstans populi multitudo. υἱὸς τοῦ Δαβὶδ id. qd. ὁ Χριστός, Messias, vid. ad 9, 27. — 24. Pharisei, quos haec populi persuasio grauiter offendebat, ne coacti essent, vel tacite profiteri, se hactenus iniquos et iniurios in Iesum fuisse, dicebant, eum non esse Messiam, sed impostorem, et seductorem populi, qui non Dei potentia adiutus eiiceret daemonia, sed ope auxilioque principis geniorum malorum. Male *Wetstenius* ad h. l. sensum verborum ita constituit: „vi potentioris daemonis expellit infirmiore, quo facto homini non beneficium praestat, sed ipsum in potestatem hostis seuerioris atque malignioris tradit.“ Sed homini illi valetudo pristina restituebatur, coll. v. 22. 23. neque reliqua orationis series huic interpretationi fauet. Βεελζεβοὺλ, vid. ad 10, 25.

25. 26. Causam suam Iesus ita defendebat, vt aduersarios ad silentium redigeret. Pace et concordia, haec est ipsius argumentatio, conseruatur respublica quaeuis salua et incolumis, discordia diruitur. Si princeps geniorum malorum me, vt vos dicitis, adiuuaret in expellendis geniis malis, qui iussu et permisso ipsorum principis, corpora hominum inuasert; ille secum ipse discors esset, et perquam inepte ageret, vim ac potestatem suam ipse minueret et frangeret, factionibus et dissidiis regnum ipsius, de quo vos multa dicitis, dirueretur, neque consistere posset. Est ergo argumentum ab

absurdo, quo Iesus Phariseos, aduersarios suos, refutabat. Ipsa autem sententia, quam Iesus proposuit, etiam alii vti sunt. Cic. Lael. 7. *quae enim domus tam stabilis, quae tam firma ciuitas est, quae non odiis atque dissidiis funditus possit euerti?* Sophocl. Antig. 687. ἀναρχίας γὰρ μεῖζον οὐκ ἔστιν κακόν, αὕτη πόλεις ὀλλυσιν ἢ δ' ἀνασάτους ὄλους τίθησιν. vid. Wetstenius ad h. l. εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς κ. τ. λ.] *cognitis eorum cogitatis, regnum, inquit, quodlibet, cuius principes et ciues inter se dissident, euertetur.* μερίζειν, cuius synonymum est διχάζειν 10, 35. respondet Hebr. פָּרַח, quod construitur cum particula הַי et notat *dissentire, dissidere*, 1 Regg. 16, 21. Ios. 13, 7. ἐρημοῦσθαι, *euerti, interire.* οὐ σαθήσεται pro οὐ δύναται σαθῆναι Marc. 3, 24. non potest esse salua i. euertetur, interibit. — 26. καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει] *si princeps geniorum malorum se ipsum expelleret, dum nimirum me adiuuaret in expellendis geniis malis: secum ipse discors esset, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη, si exigeret genios malos ex hominum corporibus, quae illi ipsius iussu et permissu inuaserunt, se ipsum exigere, se ipsum oppugnare censendus esset. τὸν σατανᾶν pro ἑαυτὸν.* Hebraei enim nomen haud raro ponere solent loco pronominis, vid. Gen. 19, 24. 2 Tim. 1, 18. hinc Marcus 3, 26. habet: σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτόν. — πῶς οὖν σαθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; *quomodo regnum ipsius consistere poterit?* quae quidem interrogatio negantis est, οὐ δύναται σαθῆναι Marc. 3, 24. id. qd. ἐρημοῦται.

27. Sequitur iam argumentum aliud. Vestri discipuli, inquit Iesus, etiam genios malos eiiciunt, et apud vos in honore sunt, atque ex arte sua quaestum faciunt; si ego, vobis ita statuentibus, artibus magicis vtor, etiam vestri discipuli artibus magicis vtantur necesse est; quod tamen haud facile mihi concedetis. Praeter Christum vero et Apostolos, alios quoque Iudaeos illis temporibus daemonia eiecisse, et morbos grauiores sanasse,

sanasse, ita tamen vt variis exorcismis et vero etiam medicamentis vterentur, patet e Luc. 9, 49. Act. 19, 23. Ioseph. Ant. 8, 2. 5. 7, 6. 3. εἰ υἱοὶ ὑμῶν non, *uestri populares*, vt Beza et Camerarius voluerunt; huic interpretationi vsus loquendi repugnat, dixisset enim tum Iesus οἱ ἀδελφοὶ ὑμῶν, sed οἱ υἱοὶ ὑμῶν sunt, *uestri discipuli*. Constat enim apud Hebraeos, discipulos vocasse magistrum מֶלֶךְ, *patrem*, magistrum vero discipulos בְּנֵי, *filios*. cf. 1 Regg. 20, 35. 2 Regg. 1, 3. 2 Tim. 1, 2. Philem. 10. ἐν τίνι ἐκβάλλουσι] *cuiusnam ope eiiciunt?* num a principe geniorum malorum adiuti? hoc vos non dicitis, cur ergo hoc de me dicitis? διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταὶ, *ergo ipsi erunt uestri iudices*, ipsi vos calumniae conuincant.

28. sq. εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ κ. λ.] *cum vero ego Dei potentia adiutus genios malos eiiciam.* Pro ἐν πνεύματι Θεοῦ ap. Luc. 11, 20. legitur: ἐν δακτύλῳ Θεοῦ, *Dei digito* i. Dei potentia adiutus; atque hic idem sensus inest formulae h. l. obuiae. Nam etiam Luc. 1, 35. πνεῦμα ἅγιον et δύναμις ὑψίστου tanquam voces eiusdem significatus copulantur. — 29. *Et quomodo potest quis intrare domum robusti domini, atque supellectilem ipsius diripere, nisi eum ante constrinxerit? ita enim domum ipsius expilare poterit.* ἢ, et, vt Hebr. יָסַד. יִסְכּוּרֹס, רִבְבָּהּ, *robore et viribus corporis valens*. Articulus autem et h. l. vt facius vim habet pronominis indefiniti; vid. Marc. 5, 11. 11, 4. vt Hebr. הָ, 2 Sam. 17, 17. Exod. 2, 15. al. vid. Storrii Obsl. ad Anal. p. 125. τὰ σκεύη, *supellex, bona, opes*, כֶּלִים Gen. 31, 37. quo eodem sensu Luc. 11, 22. legitur σκεύη, referuntur enim ad domum, et ad ἰσχυρόν, quatenus in domo habitat. πρῶτον pro πρότερον, vt 5, 24. διαρπάσει, *expilare poterit*, de quo quidem futuri vsu et significato vid. Graeuus ad Hesiod. Ἔργ. 185. Sensus: potentior vincit potentem; nisi ego potentior essem geniis malis eorumque principe, non possem eos eiicere.

30. Prouerbialis loquendi formula: ὁ μὴ ὦν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἔστι, *qui non a partibus meis stat, is est aduersarius meus*; neque tamen pronomen ἐμοῦ proprie ad Christum referri debet, nam in prouerbiis pronomina modo primae, modo secundae, modo tertiae personae, pro quouis homine ponuntur. Sed si effatum ad rem ipsam, de qua h. l. fermo est, transfertur, sensus existit hic: cum ego re ipsa ostenderim, me Satanae aduersarium grauissimum esse: patet me nullum pactum cum eo inire potuisse, illum me neutiquam adiuuare; non possumus cum aliquo facere, a partibus alicuius stare, et simul eum oppugnare. Formula εἶναι μετὰ τινος, quae etiam alibi occurrit, vid. *Rhaer. Fer. Dauentr.* p. 61. *Raphelius* et *Kypkius* ad h. l., respondet Hebraeorum חֵן עִם-כֹּלִי, *partes alicuius tueri, esse alicuius amicum*, I Regg. I, 8. Ex. 3, 12. De prouerbio ipso vid. plura ap. *Vorstium*, *Schottum* de Adagg. p. 37. et *Wetstenium* ad h. l. καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει] *et qui non mecum colligit, is dissipat.* Respiciuntur verba v. 29. et sensus huius prouerbi in hac orationis serie est: nec ego potentiam Satanae adaugeo, immo eam minuo et frango. A collectione et dissipatione opum pecuniarumque metaphora petita videtur. Neutiquam vero nobis placet sententia eorum interpretum, qui his verbis respici putant Phariseos, hominum animos, cum Christus sibi coetum et sectatores colligere vellet, ab eo calumniis et malis artibus abalienare studentes; vt translatio ipsa ducta sit a pastoribus negligentibus, qui oves non colligunt, vt adeo grex dissipetur.

31. διὰ τοῦτο, *quae cum ita sint.* Referri debent haec verba ad omnem orationem, quae praecessit. Ex comparatione autem huius loci cum Marc. 3, 28. Luc. 12, 10. perspicitur, v. 31. et 32. eandem sententiam esse expressam, sed v. 31. indefinite atque obscurius, versu autem 32. definite et clarius. ἁμαρτία vocabulum

generis, explicatur et definitur vocabulo βλασφημία, quo significantur dicta in Christum contumeliosa, orta ex inscitia et imprudentia. Talia dicta ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, condonari hominibus possunt; ἀφεθήσεται enim eodem modo explicandum quo σαθήσεται v. 25. et διαρπάσει v. 29. ἡ δὲ τοῦ πνεύματος βλασφημία] voces iactatae aduersus Dei spiritum. βλασφημία τοῦ πνευμ. est id. qd. κατὰ τοῦ πνεύματος, coll. v. 32. Iam supra ad v. 28. notatum est, πνεῦμα Θεοῦ significare ex vsu loquendi scriptorum N. T. potentiam diuinam, atque hoc ipso sensu h. l. πνεῦμα et πνεῦμα ἅγιον accipi debet. In antecedentibus docuerat Iesus: se genios malos expellere, non ope auxilioque geniorum malorum principis, sed potentia diuina adiutum. Oratio ipsa spectabat Phariseos et Iudaeorum principes, qui, cum Christus ipsorum expectationibus non responderet (vid. ad c. 4.), vt impedirent, quo minus ille coetum et sectatores sibi colligere posset, scientes prudentesque, improbo consilio, Iudaeorum animos calumniis et malis artibus ab eo abalienare studebant, atque contendebant, eum genios malos eiicere, et alia huius generis facinora patrare, ope auxilioque Satanae adiutum. Itaque per βλασφημίαν τοῦ πνεύματος, haec ipsa Phariseorum criminatio intelligitur, et sensus est: cum euident sit, me genios malos, non ope Satanae, sed potentia diuina adiutum eiicere, vos vero, malo consilio, hoc, et alia miranda facinora a me patrata, a vi auxilioque Satanae repetatis: haec impia leuitas vestra non condonabitur vobis. οὐκ ἀφεθήσεται, nunquam (οὐδέποτε, vid. Vorstius de Hebraism. p. 739.) condonabitur i. vix condonabitur; cum prope modum impossibile sit, vt homines ita animati, ad meliorem frugem redeant, cum summam animi impietatem et pernicaciam eiusmodi criminatio prodat. Loquitur Iesus h. l. animo commoto neque adeo verba οὐκ ἀφεθήσεται nimis premenda. Similes loci 10, 34. Luc. 18, 25.

32. Verba huius versus a Luca 12, 10. ad aliam occasionem referuntur, sed cum h. l. orationis nexus et cohaerentia accuratior sit; a Matthaeo rectius h. l. allata, et a Iesu eodem tempore, quo ea, quae hactenus legimus, dicta videntur. εἰπεῖν λόγον κατὰ τινος est id. qd. βλασφημεῖν εἰς τινά, quacum formula illa permutatur Luc. 1. c. Vocabulum λόγος respondet Hebr. דבר, quod etiam habet vim Pronominis indefiniti, atque ab Alexandrinis interdum exprimitur per τι. vid. Ier. 32, 27. add. Matth. 22, 46. Ies. 36, 21. atque adeo εἰπεῖν λόγον κατὰ τινος est id. qd. εἰπεῖν τι κατὰ τινος. Itaque verba ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου reddi debent: *qui me (Messiam) dictis violauerit.* Innuuntur Iudaeorum, quos humilis Christi conditio offendeat, conuicia, qualia haec erant: eum esse Nazaretham oriundum, sed inde nihil boni venire posse, eum esse Galilaeum, sed e Galilaea prophetam non esse ortum, et huius generis alia. ἀφεθήσεται αὐτῷ, veniam nancisci poterit, facilius eo poterit redigi, ut errorem suum agnoscat. οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι] *nunquam* i. vix effugiet poenas diuinas grauissimas et certissimas. Neque enim haec verba nimis premenda, sed sunt populariter dicta, v. ad v. 31. Exprimunt difficultatem veniam consequendi, siue certitudinem poenarum. Similis locus extat 2 Macc. 6, 26. ἀλλὰ τὰς (τιμωρίας) τοῦ παντοκράτορος χειρὸς, οὔτε ζῶν οὔτε ἀποθανὼν ἐκφεύξομαι, poenas omnipotentis, neque uiuus, neque mortuus (i. neutiquam) effugiam.

33. ποιεῖν h. l. est iudicare, putare, sumere, statuere, dicere, vid. Ioh. 8, 53. 10, 33. Raphaelius et Kypkios ad h. l. atque adeo verba ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον κ. τ. λ. reddi debent: aut sumendum est, arborem esse bonae indolis, et tunc fructum eius quoque bonum esse statuendum est, aut arborem malae indolis esse statuendum est, et tunc fructum eius quoque malum esse, sumendum est. Omnis autem haec locutio prouerbum redolet.

Similes loci 7, 17. Luc. 6, 43. sqq. καρπὸς καλὸς sunt *fructus edules, salubres*, id. qd. καρποὶ ἀγαθοὶ 7, 17. nam singularis habet vim pluralis; etenim Hebr. יָדָה collectivum est, et vim pluralis habet, vid. Ps. 1, 3. Ac proprie quidem pro δένδρον καλὸν et καρπὸς καλὸς scribi debuisset ἀγαθὸν et ἀγαθὸς: nam καλὸς de pulchritudine et forma dicitur, sed ἀγαθὸς de bonitate et praestantia alicuius rei; sed Hebraei vocabulo דָּבָר utuntur de utroque praestantiae genere. ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται] *e fructibus enim arboris natura atque ingenium dignoscitur.* Iam si haec huius versus verba cum iis, quae praecesserunt et quae sequuntur, componuntur, ex iis sententia procedit haec: cum opera mea hominibus sint salutaria, existimare debetis, me esse bonum atque benignum, me esse legatum diuinum, neque ea a me fieri ope Satanae; vos vero quales sitis, dictis et factis, calumniisque vestris demonstratis.

34. 35. γεννήματα ἐχιδνῶν, vid. ad 3, 7. πῶς δύνασθε positum est pro πῶς ἂν δύναισθε, *quomodo possitis*; Indicatiuus enim vim habet Optatiui, ut probe observavit Beza ad h. l. ἀγαθὰ λαλεῖν, *vera, proba, pia loqui*; opponitur huic formulae βλασφημεῖν, coll. v. 31. πονηροὶ ὄντες, *cum prava sit atque peruersa omnis vestra cogitandi et sentiendi ratio.* ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος κ. τ. λ.] Proverbialis locutio. *Lingua proloquitur ea, quibus animus plenus est atque redundat*; hoc enim est περίσσευμα, significantur autem animi fensa vel bona et pia, vel mala et impia, quatenus animus iis plenus est. — 35. Copiosius exornatur sententia v. 34. proposita. ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος, *homo veritatis, integritatis, pietatis studiosus*: contra πονηρὸς ἄνθρωπος, *homo simulationis, improbitatis amans et studiosus.* ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ, *e penu animi sui bono.* De usu voc. θησαυρὸς dictum est ad 2, 11. notat etiam omnia, quae alicubi condita sunt, quae si bona sunt atque utilia, dicuntur θησαυρὸς ἀγαθὸς, ut h. l. fensa animi recta et proba: sed si mala sunt atque inuti-

lia, *θησαυρὸς πονηρὸς*, vt h. l. *senſa animi praua et improba*. τῆς καρδίας plerique codd. omittunt; repetitum videtur e verſu praecedente, et commodè abeſſe poteſt, cum ipſa orationis ſeries perſpicue doceat, vocabulo *θησαυρὸς* notari ea, quae in mente, animo condita ſint. ἐκβάλλειν, *proferre, emittere*, vnde et ap. Luc. 6, 45. legitur *προφέρειν*. vtrumque verbum in verſ. Alex. reſpondet Hebr. נִצְחָה. Cf. de huius verbi ἐκβάλλειν uſu vario *Raphelius* ad h. l. et Obſſ. Miſcell. Lipſ. Nou. Vol. 8. P. I. p. I. ſqq.

36. 37. λέγω ὑμῖν ὅτι, *mibi credite*, v. Matth. 26, 34. coll. Ioh. 4, 21. ὅτι redundat, nam etiam alias haec particula formulae λέγω ὑμῖν modo additur, modo non vt 11, 22. 24. ῥῆμα ἄργον, *vox inutilis h. e. inprimis pernicioſa*, quae aliis valde obest, eosque in errorem atque perniciem inducit; et ſignificantur eiſmodi voces, qualis illa fuerat a Pharifaeis emiſſa, et a Ieſu pluribus refutata v. 24. ſqq. Solent autem ſcriptores ſacri quoque eo deminutionis genere vtī, vt ponant verba contraria eorum, quae declarare velint, iisque adiungant particulas, quae vim negandi habeant. Sic ἄχρηſτος, *impius*, Sir. 16, 1. vid. *Fiſcherus* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 567. atque ita ἄργον (id. qd. ἄεργον) notat *otioſum, inutile et pernicioſum*. Reſpondet voc. ἄργον Hebr. עָרֵב, quod de hominibus adhibitum ſignificat *otioſum, deſidem*, de verbis vero et oratione, *vocem vanam, inutilem*, vid. Onquel. Exod. 5, 9. et Targ. Eccl. 5, 2. *Drufius* ad h. l. *Vorſtius* de Hebraiſm. c. 3. p. 80. et *Fiſcherus* l. c. Pro πᾶν ῥῆμα ἄργον e Graeca ratione proprie ſcribi debuiffet, *περὶ παντὸς ῥήματος*, ſolent autem Hebraei ita initio enuntiationum Nominatiuos ponere, vid. *Vorſtius* c. 11. nec inſolens haec loquendi ratio ſcriptoribus Graecis, v. *Raphelius* ad h. l. πᾶν ῥῆμα ὃ ἐάν, כֹּל-דְּבָרָא אֲשֶׁר יִשְׁמָעֵל. ἀποδώδουσι λόγον, *rationem reddere debent die iudicii*. — 37. ἐκ γὰρ τῶν λόγων κ. τ. λ.] videtur Chriſtus his verbis explicare

et accuratius definire voluisse formulam, quae praecessit, ἀποδώσουσι λόγον. ut adeo sensus sit: si quis dixerit bona et pia, publice priuatimque utilia; absoluetur, praemiis ornabitur; sin impia, mala et inutilia; damnabitur, poenas luet. ἐν, secundum l. ex. καταδικάζουσθαι, id. qd. κατακρίνεσθαι Rom. 8, 33. 34.; condemnare, opponitur τῷ δικαιούσθαι. ut Hebraei verbo קִיָּיִן opponunt נִשְׁפָּט, quae verba οἱ ὁ. Deut. 25, 1. reddunt δικαιούν et καταγνώσκειν, sed Prou. 17, 15. δίκαιον et ἀδίκον κρίνειν. Particula καὶ significat h. l. aut, ut Marc. 4, 27. Phil. 4, 16. sic quoque Lat. et pro aut Tibull. 1, 9. 49. *Illa velim rapida Vulcanus carmina flamma Torreat,* et *liquida debeat amnis aqua:* vnde et in nonnull. codd. e glossemate pro καὶ h. l. legitur ἢ. Caet. aliis interpp. verba huius versus prouerbialiter dicta videntur, ita ut prouerbii sensus sit: hominis sermones produnt, qualis sit, ex iis facile constat, probus sit an improbus. Notant etiam desumptam esse vocem a iudiciis, in quibus confessione rei nitatur sententia iudicis, qui eum vel damnet vel absoluat, Sed haec ab h. l. aliena videntur.

38. 39. Phariseorum atque legisperitorum nonnulli, quo interpellarent acerbam ipsis et valde ingratam orationem Iesu; ut detraherent de rebus eius gestis, atque euincerent, ex iis quae hactenus edidisset miraculis nequaquam colligi posse, eum Messiam esse; etiam ut nouam eum obtrectandi occasionem nanciscerentur, vid. Luc. 11, 16. σημειῶν ab eo postulabant. θέλομεν, cupimus, optamus, vid. Raphelius Obs. Xenoph. ad h. l. ἀπὸ τοῦ σημειῶν ἰδεῖν, signum, documentum legationis divinae. Postulabant, ut e Marc. 8, 11. coll. Matth. 16, 1. Luc. 11, 26. patet, σημειῶν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, signum aliquod coeleste, portentum in coelo, phaenomenon aliquod in nubibus, in aere, ut fulmen, tonitru, et simile quid, quo legationem suam comprobaret. Iesus vero Phariseorum mentem probe perspiciciens, atque intelli-

gens ab iis hoc tantum agi, vt ipsum denuo dictis laederent, ipsiusque laudibus obtrectarent, eorum votis ac desiderijs non satisfaciebat. — 39. γενεὰ πονηρὰ, ὡς ἦν Deut. 1, 35. *homines improbi, καὶ μοιχαλῖς, et perfidi.* In libris V. T. Deus saepius comparatur cum marito, et gens Iudaica cum vxore, atque hinc etiam populi perfidia, eius idolorum cultus, impietas atque improbitas, conferuntur haud raro cum adulterio, vid. Hof. 3, 1. Ies. 57, 3. Nominantur ergo h. l. Pharisei et Iudaei cum iis facientes γενεὰ μοιχαλῖς καὶ πονηρὰ hoc sensu, *gens perfida, cum maxime scelesti.* ἐπιζητεῖ id. qd. ζητεῖ, vt Marc. 8, 11. legitur, coll. v. 12. vnde etiam in nonnull. codd. male tamen, extat ζητεῖ sed σημειῶν ἐπιζητεῖ dictum est pro σημειῶν παρ' ἐμοῦ ἐπιζητεῖ. Sir. 28, 3. παρὰ κυρίου ζητεῖ Ἰακὼβ. Per σημειῶν Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου, *documentum legationis diuinae Ionae prophetae*, signum, quo Niniuitae eo redigebantur, vt animos dictis Ionae attenderent, *portentum, miraculum, quod accidit in Iona, propheta*, intelligitur Ionae commoratio in piscis ventriculo, coll. v. 40. *Paulus in philologisch krit. Kommentar* ad h. l. per σημειῶν Ἰωνᾶ ipsum Ionae κήρυγμα significari contendit, et cum v. 40. huic interpretationi minime faueat, versum 40. non genuinum esse, saltem non verba Christi, sed Matthaei interpretationem verborum v. 39. continere statuit. Prouocat ad Luc. 11, 30. vbi legitur: ἐγένετο Ἰωνᾶς σημειῶν τοῖς Νινευίταις κ. τ. λ. qui tamen Lucae locus nostro non aduersatur; Lucas enim more suo breuiter atque concise scripsit, et scribere h. l. poterat, quoniam id quod Ionae euenerat, in vulgus notum erat, ita, vt qui commemoratum videret σημειῶν Ἰωνᾶ, sponte de Ionae in piscis ventriculo commoratione cogitaret. Aliud quoque argumentum, quo *Paulus* ad suam sententiam comprobendam vtitur, nullam omnino vim probandi habet. Iesu discipuli, inquit, magistro mortuo, animum plane abiiciebant, neque sperabant, eum tertio die e sepulcro proditum esse; ergo Christus ipse, nec

h. l. (v. 40.) de resurrectione sua verba fecit eamque praedixit. At saepius quoque Iesus discipulis suis, se mortem suppliciumque crucis subiturum esse, praedixit, neque tamen illi, pro segnitie et tarditate sua incredibili, a magistro toties grauiter castigata, verbis ipsius fidem habuerunt. Cf. omnino auctor libri *Kritik des Kommentars von Paulus* p. 77. sqq. 183. fs. et *Storr hat Iesus seine Wunder für einen Beweis seiner göttl. Sendung erklärt?* in *Flatz Magazin für christl. Dogmatik und Moral* St. 4. p. 192. sqq. qui pluribus argumentis *Pauli* sententiam docte et accurate refutarunt; add. not. ad 16, 21. et 27, 62.

40. Ionas triduum in piscis ventriculo transegit, et conseruatus est, ego triduum in gremio telluris verabor et in vitam redibo. Resurrectionem igitur suam, de qua alias quoque verba fecit, v. Luc. 18, 33. Matth. 16, 4. 17, 23. 20, 17. 18. al. declarat σημεῖον fore, signum maxime euidens, se a Deo missum, se Messiam esse; et Apostoli quoque postea, Iesu legati diuini atque Messiae dignitatem vindicaturi, ad resurrectionem ipsius prouocabant, vid. Act. 2, 24. 3, 26. 5, 30. al. Caeterum, siue Ionae vera fuerit historia, siue historia fictionibus exornata, siue somnium propheticum, siue fabula moralis, vid. *Bauerus* in Schol. ad Ion. *Wolfius* in *Curis* ad h. l.; nihil refert, cum Iudaei veram historiam in libro Ionae enarratam reperiri putarint, vid. 2 Macc. 6, 8. Tob. 14, 4. 8. Ioseph. Ant. 9, 11. cum Iesus saepius illustrandi causa fictionibus populo etiam creditis, vid. v. 43. sqq. et parabolis vsus sit, quod antiquissimum et laudabile docendi genus, etiamnum in doctrina morum imitari solemus. ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους] in ventriculo piscis magni. Fuerunt qui intelligerent cetum s. balaenam, cuius tamen cum fauces angustiores sint, quam vt hominem integrum deuorare possit; alii intellexerunt lamian, s. carcharian, canem marinum. cf. omnino *Bauerus* l. c.

In libro Ionaē 2, 1. piscis ille vocatur *יָתֵד בֵּית*, ab Alexandrinis *κῆτος μέγα* dicitur autem *κῆτος* omnino *piscis magnus quilibet*; Hesychius: *κῆτος θαλάσσιος ἰχθύς παρμεγέθης*. Idem adiectivum *κητώεσσα* explicat, *μεγάλη*, quo significatu legitur Hom. Iliad. β', 581. οἱ δὲ εἶχον κοίλην Λακεδαιμόνα κητώεσσαν i. *μεγάλην*, interprete Eustathio. *ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς*] *in terra*; etenim *בב* ab Hebraeis etiam ponitur de interioribus alicuius rei partibus, ut adeo *בב* et *ἐν καρδίᾳ* sit id. qd. *ב*, *ἐν*. vid. Ezech. 27, 4. Ion. 2, 4. *τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας*] duas tantum noctes, et vnum diem Iesus in sepulcro fuit. Sed Hebraei, qui noctem diei initium constituebant, duas noctes, cum partibus primi ac tertii diei, tres dies atque tres noctes vocabant, tempusque incompletum pro completo habebant; et in omnibus fere linguis, pars diei, mensis, anni; dies, mensis, annus per synecdochen dici solet. Sic etiam I Sam. 30, 12. *tres dies et noctes* v. 13. explicatur *usque ad diem tertium*; add. 2 Chron. 10, 5. coll. v. 12. vid. Relandi Antiqq. Hebr. 4, 1. 20. Hammondus, Wolfius in Curis ad h. l. et Storr l. c. p. 192. hanc vero fuisse Iudaeorum loquendi consuetudinem, et hic ipse locus noster docet, et exinde quoque patet, quod, ut probe Relandus l. l. monuit, nunquam Apostolis controuersia mota est de spatio hoc dierum trium et noctium, quo se Iesus in sepulcro commoraturum esse praedixerat.

41. *ἄνδρες Νινευῖται*, Luc. 11, 32. *ἄνδρες Νινευῖ* sed *ἄνδρες* h. l. redundat, ut in formulis *ἄνδρες Ἐφῆσιοι* Act. 19, 35. *ἄνδρες Ἀθηναῖοι* ib. 17, 22. *ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι* ibid. 11, 20. *ἀναστήσονται*, testes assurgent, vid. ad 10, 21. *μετὰ* id. qd. *ἐπὶ*, *contra*; etiam Hebr. *בב* construitur cum *ב* et *ב*, ut Gen. 4, 8. al. *ἐν τῇ κρίσει* id. qd. *ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως*, vid. ad 10, 15. *καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν*] *et condemnabunt vos*; cum additum legatur *ὅτι μετενόησαν*, quod ad meliorem frugem redierunt: patet verba *κατακρινοῦσιν αὐτήν* explicanda esse: exemplum,

facta eorum, culpam vestram augebunt, ostendent dignos vos esse, qui condemnemini, qui poenas luatis. Ninitas a vitiis ad virtutem reuocauit Ionas, cuius conseruatio in piscis ventriculo iis σημεῖον erat, eum esse legatum diuinum; reuocauit eos κήρυγμα Ἰωνᾶ, cum iis annuntiaret exitium, ni redirent ad frugem. ἰδοὺ πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε] *ego vero maior, excellentior, praestantior sum Iona* i. sum Messias: πλεῖον, vid. 6, 25. περισσότερον 11, 9.

42. βασίλισσα νότου] *regina australis*. Pro βασίλισσα Attici dicebant βασίλεια et βασιλῖς, vid. Phrynich. Moeris, Thom. Mag. (Wetsten. ad h. l.) et Eustath. ad Hom. Od. α', p. 67. 27. δ', p. 194. 15. Rom. formam autem huius nominis βασίλισσα perquam vsitatam fuisse in dialecto Macedonica et Alexandrina, docet vsus vers. Alex.; etiam ap. Iosephum, vid. Krebsius ad h. l. et Diodorum Sic. v. Müntzius ad h. l. haec forma occurrit. I Regg. 10, 1. regina illa vocatur מְלִכָּה שָׁבָא, vbi οἱ ὅ habent βασίλισσα Σαβά. *regina Sabaeorum*, ciuitatis Arabiae felicis, ita dictae a Saba, vrbe primaria. vid. Cellar. Geogr. T. 2. p. 597. Recte igitur ea h. l. vocatur βασίλισσα νότου, מְלִכָּה נֹתָן, quia ciuitas Sabaeorum atque Arabia felix erat meridiana, ratione Iudaeae, vid. Müntzius ad h. l. Bochart. Geogr. S. 2, 26. Seegar ad Luc. 11, 31. et interpp. ad I Reg. 1. c. ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς κ. λ.] *venit e terris remotis, vt esset admiratrix sapientiae Salomonis*. τὰ πέρατα sunt terrae remotae, longinquae, Hebr. מְלִכָּה שָׁבָא Pf. 61, 2. et מְלִכָּה שָׁבָא Ier. 16, 19. vid. Vorstius de Hebraism. c. 23. Fischerus ad Leusden. de Hebraism. N. T. p. 97. atque Loesnerus ad h. l. Mens vero Christi h. l. haec est: regina illa fama Salomonis excitata, e regionibus remotis venit, vt eius sapientiam cognosceret et admiraretur, ego vltro ad vos veni, doctrinam diuinam vobis annuntiaui, dictis et factis demonstraui, me Salomone longe praestantiolem et excel-

lentiolem esse, vos tamen me spernitis, calumniisque proscinditis. Reginae illius factum augebit aliquando culpam vestram, ostendet vos esse poena dignissimos.

43. Profert iam Iesus opinionem tunc temporis solennem, eaque suam in rem vtitur. Morbi grauiore omnes, geniis malis, tanquam auctoribus adscribebantur, morbus ad tempus quoddam cessabat, ergo daemonium erat egressum, sed morbus redibat, morbi vis et grauitas augebatur, redibat ergo daemonium cum pluribus aliis. Haec erat opinio et loquendi consuetudo illorum temporum solennis. Ea vero, quae h. l. Christus dixit de morbo corporis, transferri debere ad morbum animi, planissime docent verba v. 45. vltima οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ, idem eueniet huic hominum aetati peruersae. In sensu vero huius orationis Christi constituendo, interpretes variant. Alii statuunt, Iesum conuersum ad populum, commendare voluisse popularibus suis veram et seriam animi vitaeque emendationem, ea enim neglecta, ipsos facile redituros esse ad mores pristinos, sibi que contracturos miseriam maximam. Eodem fere redit sententia eorum qui opinantur, Iesum h. l. verba fecisse de institutionis suae euentu, hac ratione: plures popularium meorum non serio animum suum emendant, sed inconstantes sunt, tantum ad tempus quoddam doctrinam meam admittunt, eamque sequuntur, sunt temporarii sectatores, breui ad pristinam peruersam sentiendi ac viuendi rationem redeunt, et sibi eo grauiorem miseriam contrahunt. Sed in antecedentibus dixerat Iesus contra Phariseos, et qui cum iis faciebant, qui eum ope Satanae genios malos expellere professi erant, et σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ postularant; atque de iis etiam eandem vocem γενεὰ πονηρὰ, quae v. 45. extr. legitur, adhibuerat, vid. v. 39. 41. 42. Hinc ad explicandam Christi sententiam aliam viam ingressus est Kaufmann Versuch über den Sinn und Zusammenhang der

Stelle Matth. 12, 43. sqq. in Augusti theol. Monatschrift für das Jahr 1801. Heft 11. Scilicet sensum constituit hunc in modum: Quodsi etiam vobis tale σημεῖον dare vellem, quale a me vos postulatis, atque ita expelleretur ex animis vestris ἀπιστία, quae eos ita occupauit, vt occupare solent genii mali corpora hominum; hoc tamen parum prodeffet, breui rediret (ἐπιστρέψει) ἀπιστία vestra, ipsi eam foueretur et aleretur (εὕρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον), cum ea animi vestri desiderijs conueniat. Saltem non amplius in eo elaboraretis, vt vestram mei cognitionem firmaretis ac stabiliretis, (εὕρίσκει σχολάζοντα). Vbi vero vestra ἀπιστία redierit; crescet illa, quoniam illud ipsum σημεῖον, quod legationis meae diuinae argumentum certissimum esse dicitis, ad tempus tantum vim in animos vestros habuit, παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ κ. τ. λ. Ingeniosa quidem interpretatio, neque tamen, vt opinor, vera. Etenim si attente legimus ea quae de Phariseis Iesus v. 31. 32. 39. dixit, facile perspicimus, eum de his hominibus neque dicere neque expectare potuisse, eos edito signo coelesti ad meliorem frugem esse redituros. Respicit praetera Iesus inprimis criminationem Phariseorum, ipsum ope geniorum malorum principis, genios malos expellere; et ea quae huic criminationi opposuerat. Denique in allegoria non omnia ad latum vnguem refecanda sunt. Quid mihi de hoc loco videatur, paucis exponam. Pharisei, postquam Iesus daemoniacum mutum et coecum sanarat, absurdam criminationem protulerant, quae satis declarabat, ipsos virtutem Iesu agnoscere, sed honori et virtuti ipsius inuidere, dixerant nimirum, quo animum populi ab eo abalienarent, eum eiecisse daemonium ope principis geniorum malorum. Pluribus Iesus hanc calumniam refutarat, disputarat κατ' ἄνθρωπον, et aduersarios suos, quorum impietatem et contumaciam grauiter reprehenderat v. 31. 32. prorsus ad silentium redegerat. Cum deinde Pharisei ab eo postulassent σημεῖον, de

ἀπισία eorum verba faciens, declararat, se esse Iona et Salomone longe praestantiorē. Iam vero orationem suam contra Phariseos finiēns, rursus (vid. v. 26. fs.) καὶ ἄνθρωπον disputat, ita ut respiciat opiniones Iudaeorum de vi et potestate, atque agendi ratione geniorum malorum. Sententia vero hoc modo exornata, haec est: Vos, Pharisei, estis contumaces et ἀπιστοί, quod si etiam interdum dictorum factorumque meorum praestantia, et argumentorum gravitas vos percellit, ad silentium redigit, vobisque vel inuitis obtrudit cogitationem me legatum diuinum, me Messiam esse; breui tamen ἀπισία et contumacia vestra redit, quae dum indies crescit, perniciem vobis afferet certissimam, eandemque grauissimam, coll. v. 32. extr. — τὸ ἀκάθαρτον id. qd. τὸ πονηρὸν, nam v. 45. legitur πνεύματα πονηρότερα. διέρχεται δὲ ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν] *arida loca peragrat, commorationem quaerens. ἀνυδρος, aridus, et ex adiuncto desertus, id. qd. ἔρημος. Ies. 41, 19. exprimitur hac voce Hebr. מִדְבָּר et Ies. 35, 1. מִדְבָּר atque הַצִּדְדִּים coniunguntur, ut Ioel. 2, 20. הַצִּדְדִּים וְהַיָּבֵשֶׁת et a Graecis γῆ ἔρημος et ἀνυδρος, vid. Albertius et Wetstenius ad h. l. Erat autem Hebraeorum opinio, genios malos in locis desertis et incultis habitare. Tob. 8, 3. Baruch. 4, 35. add. Apoc. 18, 2. Elsnerus ad Luc. 8, 29. Spencer de legg. Hebr. rituell. L. 3. Diss. 8. c. 3. p. 1049. ἀνάπαυσις non tam est *quies*, quam potius *locus quietis, domicilium*, ut Hebr. מִנוּחַ Ies. 34, 4. Gen. 8, 9. καὶ οὐχ εὗρίσκει, *sed non reperit*. καὶ id. qd. ἀλλὰ, v. Gatackerus ad Antonin. 2, 7. ut Hebr. וְ, Ps. 4, 5. לֹא הָיוּ אֵלֶיךָ οἱ ὄντες καὶ μὴ. Symmach. ἀλλὰ μὴ. Est vero perquam probabile, Iudaeorum exorcistas, quo arti suae consulērent, hanc omnem fabulam excogitasse. Si exorcismi eorum, optato successu destituti erant; et medicamina adhibita, ad tempus tantum valebant, dicebant: genium malum in desertum amandatum, non inuenisse domicilium, ideoque rediisse.*

44. 45. λέγει, cogitat, vt Hebr. חשב, quod οἱ ὁ 2 Sam. 21, 16. vertunt, διανοεῖν, vel, apud se constituit, decernit. ὅθεν ἐξῆλθον, unde eiectus sum. εὕρισκει σχολάζοντα σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον] scl. τὸν οἶκον, i. corpus; inuenit domum vacuum, purgatam et exornatam. σχολάζειν prop. notat: euacuare, vacuum reddere, et Symmach. Mal. 3, 1. σχολάζειν τὴν ὁδὸν eo sensu dixit, vt sit: *viam purgare a lapidibus aliisque obstaculis*; h. l. vero vim Medii habet, *vacuum esse*. Haec eadem notio inest participiis σεσαρ. κεκοσμ. quorum prius, posterius explicat. Sensus: nihil eum impedit, quo minus domum possit intrare, reperit eam paratam. — 45. τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἐαυτοῦ κ. τ. λ.] tunc exit, et adiungit sibi comites septem genios ipso longe peiores. παραλαμβάνειν, vid. ad 4, 5. additur, μεθ' ἐαυτοῦ. nam Hebraei verbo נספ iungunt partic. נספ suffixis, vid. Gen. 22, 2. 3. ibique τοὺς ὁ. In numero septenario non est argutandum. Est numerus certus pro incerto. Septem genii mali, sunt multi genii mali. Sic 1 Sam. 2, 5. נצב נצב est femina inprimis foecunda, quae plures liberos peperit. καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ] et postquam hominis corpus intrarunt, domicilium ibi figunt: καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα κ. τ. λ. scl. κακά. ita vt posterius malum longe grauius sit priori. καὶ id. qd. ὥστε. Haec eadem verba leguntur quoque 2 Petr. 2, 20. et videntur in prouerbium abiisse. cf. Ioh. 5, 14. Sir. 34, 30. 31. οὕτως ἔσαι καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ, haec erit fors et fortuna huius aetatis peruerfae. Continent haec verba accommodationem similitudinis propositae, et per γενεάν πονηράν Pharisaei atque cum iis facientes intelliguntur.

46. ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, haec dum adhuc loqueretur, interea. καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ] vtrum fuerint fratres Iesu vterini nec ne, certo definiri nequit. vid. Suiceri Thes. Eccles. T. 1. p. 84. Koecherus in Anal. ad h. l. et Paulus Kommentar Th. 1. p. 462. fs. Alii nimirum per

ἀδελφούς intelligunt *consobrinos*, filios sororis Mariae, cuius maritus fuit Cleophas s. Alphaeus, Ioh. 19, 25. cum etiam cognati Hebraeis dicantur אֲבִיבֵי, sicuti Lothus Gen. 14, 14. dicitur אֲבִי אֲבִי אֲבִי Abrahama. add. Leuit. 25, 48. Deut. 2, 4. 8. Alii Iesu *compriuignos* fuisse arbitrantur, filios a Iosepho, Mariae marito, ex alia coniuge susceptos, vid. *Vorstius* de Hebraism. c. 3. p. 71. sq. Sed cum assidui Mariae comites fuisse legantur, et coniunctim cum ea commemorari soleant, vt h. l. Ioh. 2, 12. Matth. 13, 55. cum aliunde probari non possit, Mariam, post Iesum natum, nullos porro procreasse liberos; cum potius Iesus Matth. 1, 20. 25. dicatur *πρωτότοκος*, quo ipso nomine plures postea nati eiusdem matris filii indicari videntur, et post Iesum natum, consuetudine coniugali iuncti vixerint Iosephus et Maria, καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτήν, ἕως κ. τ. λ. Matth. 1. c.; cum Matth. 13, 55. vbi Iudaei Iesu generis ignobilitatem obiiciunt, mater germana intelligenda sit, vbi, nisi locum frigidum et ieiunum reddere velis, fratres etiam germani et sorores germanae intelligi debent; cum non possit doceri Iosephum duas habuisse vxores: perquam probabilis est eorum sententia, qui ἀδελφούς de fratribus Christi veterinis explicant, vid. *Herderi Briefe zweener Brüder Jesu im Canon. Niemeyeri Charakteristik d. B. Th. 1. p. 517. fs. Pott.* epistolae cathol. T. 1. ἔξω, *foris*, extra domum, in qua Iesus erat, vid. 13, 1. prae turba ad Iesum accedere non poterant. Caeterum monent interpretes, fratres Iesu vna cum ipsius matre, audita Pharisaeorum calumnia, eorum insidias metuentes, accessisse, vt Iesum de periculo monerent, eique suaderent, vt propere sese subduceret, coll. Marc. 3, 21, s. 30. ζητεῖν id. qd. θέλειν, vid. *Leusden.* de Hebraism. p. 69. Fisch. Pro ζητοῦντες σοι λαλ., v. 4, 7., in nonnull. verss. legitur σε, quod *Griesbachio* e Marc. 3, 32. huc traductum videtur, vt e Luc. 8, 20. in alios codd. δε ἰδεῖν.

48. Iesus, qui volebat, vt auditores nervos mentis intenderent ad orationem suam, interpellationem aegre ferens (eum postea cum suis non conuenisse, non annotatum legimus) interrogauit eum, qui ostenderat, matrem et fratres esse foris: τίς ἐστὶν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου; quinam sunt mihi, doctori hominum, propinquitate proximi? aequae propinqui et cari, atque mater et fratres? et digitos intendens ad sectatores suos (Marc. 3, 34. περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθήμενους) hi, inquit, mihi aequae propinqui et cari sunt, ac mater et frates. Solent autem Hebraei in comparationibus haud raro omittere ∽ similitudinis, vt I Sam. 25, 16. Ier. 26, 18. vbi tamen Alex. particula ὥς illud exprimunt. — Ouid. Heroidd. 3, 51. sq. *Tu dominus, tu vir, tu mihi frater eras.* Homer. Il. 2, 429. Andromache ad Hectorem: Ἐκτορ, ἀτὰρ σὺ μοι ἐσσι πατήρ, καὶ πότνια μήτηρ, Ἡδὲ κασίγνητος, σὺ δέ μοι θαλερὸς παρακοίτης. — 50. ὅσις γὰρ αὖ ποιήσῃ κ. τ. λ. omnis, quicumque (non tantum hi praesentes) voluntati patris mei paret, vid. ad 7, 21.

CAPVT XIII.

1 — 3. Illa ipsa die, qua acciderant ea, quae c. 12. leguntur, Iesus prope lacum Genesaret adfidens, adstanti hominum multitudini, audientibus discipulis suis, varii generis parabolas proposuit. Loci paralleli sunt Marc. 4, 1. sqq. Luc. 8, 4. fs. 13, 18. fs. Septem parabolas Matthaeus hoc in cap. attulit, quatuor populo dictas, tres discipulis seorsim propositas. Eas vero non omnes illo ipso die, sed nonnullas earum alio tempore

dictas esse, vel exinde apparere videtur, quod plures parabolas eiusdem plane argumenti, vno tenore relatas, hoc caput continet. Confirmat quoque hanc sententiam locus Lucae 13, 18. qui parabolas de grano sinapis atque fermento alio tempore propositas esse, docet. Matthaeus igitur, qui in commentariis suis saepius ordinem temporis neglexit, specimen h. l. dare voluit parabolarum a Christo propositarum, vid. not. ad 4, 23. 6, 9. c. 10. *Eichhorn Allgem. Bibl. B. 5. p. 976.* ἀπὸ τῆς οἰκίας, e domo, quam habebat Capharnaumi. vid. v. 36. et not. ad 4, 13. ἐκάθητο id. qd. καθήμενος s. καθίσας ἐδίδασκεν, vid. Luc. 5, 3. solebant enim doctores Iudaeorum sedentes docere, vid. *Wolffius* in *Curis* ad h. l. et *Vitringa* de *Synag. Vet.* p. 709. sq. atque Marcus 4, 1. disertis verbis tradit, docuisse Iesum ad mare, antequam tanta populi confluxisset multitudo, ut coactus esset conscendere naviculam quandam (τὸ πλοῖον, vid. ad 12, 8. 29.), quae in illo lacu erat. — 3. καὶ, *sed.* πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν τῆς θαλάσσης, in litore maris, πρὸς τὴν θάλασσαν habet Marc. 4, 1. ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς] docuit (vid. Marc. 2, 2. coll. v. 13.) eos multa, ita, ut uteretur collationibus, in quibus fuit et haec etc. Ex his verbis suspicari licet, Iesum praeter vnam alteramue parabolam a Matth. hoc in capite notatam, plures alius argumenti parabolas illo die populo proposuisse, ab Evangelistis non allatas, coll. v. 34. et locc. parall. παραβολή est in genere comparatio rei, vel personae alicuius cum alia, Hebr. חֲשֵׁב (vid. de huius voc. notatione *Schultensius* *Comment. ad Prou. init.* et *Michaelis* ad *Lowth Prael. de S. P. H.* p. 64. sqq.); collationem, similitudinem dixit *Quinctil. de Inst. Or.* 5, 11. 8, 3. p. 298. 302. 470. hae collationes constant fere partibus duabus, imagine, similitudine, narratione rei vel in facto positaе, vel fictae, πρότασιν vocant, s. παράθεσιν, et redditione contraria (*Quinctil. p. 471.*) ἀνταπόδοσιν appellant, quae addit rem, cuius imago est res superior, sed interdum hac redditione

contraria carent. Christi parabolaë h. e. narrationes, quibus vel res in facto positaë, obuiaë et in sensus cadentes, vel fictaë, captui popularium conuenienter, cum alia re comparabantur, redditione fere carebant, et erant generis duplicis. Nempe vel spectabant illustrationem doctrinaë morum et vitæ officiorum; vel obscure et sub inuolucris, significabant regni diuini indolem, et fata futura. Neque tamen cum eiusmodi parabolaë explicandæ sunt, omnia ad latum vnguem refecare, spectare potius debemus in genere finem et consilium, cum raro parabola, omni ex parte rei comparataë conueniat, plura potius occurrant, quæ tantum ad ornatum poeticum, orientalem, pertinent. Hoc vero docendi genus perantiquum, diu ante Christi tempora populis Orientis atque Occidentis (vid. Liu. 2, 32. qui, Menenii Agrippæ fabula allata, notat, hunc fuisse *priscum* docendi modum) inprimis quoque Iudæis vsitatum erat. vid. Iudd. 9, 7. sqq. 2 Sam. 12, 1. sqq. 2 Regg. 14, 9. 2 Chron. 25, 18. Ies. 5, 1. sqq. Ezech. 17, 3. sqq. Hieron. in Matth. 18, 23. *Familiare est Syris et maxime Palaëstinis, ad omnem sermonem suum parabolas iungere, vt quod per simplex praeceptum teneri ab auditoribus non potest, per similitudinem exemplaue teneatur.* Conf. omnino de parabolis Christi: *Vorstius* de Hebraism. c. 4. *Semler* Antiqq. Hebr. hermen. ex Tertulliano, quibus N. T. quaedam loca illustrantur Spec. I. *Hefs* üb. die Lehren, Thaten und Schicksale unsers Herrn, Abschn. 6. *Bauer* Sammlung und Erklärung der parabol. Erzählungen unsers Herrn, Lips. 1782. *Ewald* der Blick Jesus auf Natur und Menschheit oder Betracht. über die Gleichnisse unsers Herrn, Lips. 1786. *Lokalität der Parabeln Jesu in Beyträgen zur Beförderung vernünft. Denkens in der Religion*, Heft 11. *Storrii* Diss. de parabolis Christi in Opuscul. T. I. p. 99. ss. *Conz* Morgenländ. Apologen, oder die Lehrweisheit Jesu in Parabeln und Sentenzen, Heilbr. 1803. — Iam quod parabolam huius cap. primam attinet, loquitur Iesus de causis praecipuis,

quae commouerent popularium suorum plurimos, ut doctrinam suam repudiarent, de impedimentis et obstaculis, quae propagationi doctrinae suae sese opponerent. Quae quidem erant animi leuitas, metus calamitatum et persecutionum, opiniones praëconceptae, et cupiditates pravae, regulis atque praeceptis religionis christianae contrariae. Commendat ergo Iesus iis, qui christiani rectae indolis, adeoque felices fieri cupiant, ut doctrinam suam admittant, diligenter eandem discant et memoria teneant, praeceptis illius per omnem vitam convenienter viuant, nec ab ea vlllo modo abalienari sese patiantur. ὁ σπείρων, *sator, agricola quidam*. Participiis addito fere articulo etiam Graeci scriptores loco substantiuorum vtuntur, Herodot. I, 120. 121. οἱ γεινόμενοι, *parentes*. Achill. Tat. I, 9. καὶ ἐπαινεῖ τῆς μαρτυρίας τὸν φιλοῦντα i. τὸν ἐραστήν. add. Eurip. Alc. 958. τοῦ σπείρειν, *ut semina spargeret*: haec loquendi ratio Hebraica est. Hebraei enim ita particulam ה infinitiuus iungunt, atque haec ipsa particula in vers. Alex. et N. T. articulo exprimitur, etiam vbi id non fert Graeca loquendi ratio vt Act. 15, 20. I Cor. 2, 2. vt adeo non necesse sit, vt omissum dicatur ἕνεκα. Lucas 8, 5. habet τοῦ σπείραι τὸν σπόρον αὐτοῦ. Sed τοῦ σπείρειν, et vt in aliis legitur τοῦ σπείραι atque additamentum τὸν σπόρον αὐτοῦ, quod in nonnull. codd. extat, e Marco et Luca in textum irreplisse, recte monuit Griesbachius ad h. l.

4 — 6. ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν pro σπείραντος δ' αὐτοῦ, *cum semina spargeret*. α̃ μὲν scl. σπέρματα l. σπαρέντα. τὰ πετεινά, Luc. 8, 5. additum legitur τοῦ οὐρανοῦ, quod redundat. Hebraei enim vocabulo חַיִּים modo addunt חַיִּים Gen. 6, 7. al. modo hoc nomen omittunt Gen. 40, 19. al. — 5. ἐπὶ τὰ πετρώδη scl. χωρία, quod vocabulum ab optimis scriptoribus plerumque omittitur, v. Bosius voc. χωρίον et Palairetus ad h. l. intelliguntur *loca, arua salebrosa*. εὐθέως, *cito, breui*, vt

3 Ioh. 14. εὐθύς Ioh. 13, 32. מִן־הָאָרֶץ Ies. 48, 3. ἐξαν-
τέλλειν cum fermo sit de semine, enasci, surgere, re-
spondet in vers. Alex. Hebr. מִן־הָאָרֶץ Gen. 2, 9. add. 19,
25. Ez. 17, 6. διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος τῆς γῆς] quoniam
non altius radices agere poterat, quoniam non alta humo
semina obruta erant. βάθος τῆς γῆς pro βάθειά γῆ, ex
Hebraismo, vt σκοτός ὑδάτων apud τοὺς ὁ. 2 Sam. 22, 12.
coll. Ps. 18, 11. vbi σκοτεινὸν ὕδωρ. cf. Vorstius de He-
braisf. c. 10. Leusden. de Hebraism. 2, 2. 5. Caet. vt h. l.
sibi inuicem opponuntur πετρώδη et βάθος τῆς γῆς, ita a
Graecis sibi opponuntur, cum fermo est de terra, βαθύ-
γειος et λιθώδης, vid. Loesnerus, Raphelius Obsf. Herodot.
ad h. l. et Carpzouius Obsf. ad Musae. p. 116. — 6. ἡλίου
δὲ ἀνατείλαντος ἐκλυματίσθη, orto vero sole, adeoque aucto
calore, aestu adurebatur, Iacob. 1, 11. Ps. 90, 6. 7.
διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, quia radices non satis altae erant.
Ita quoque haud raro Hebraeorum negationes cum re-
strictione intelligendae sunt, vid. Gen. 48, 10. coll.
v. 8. 11.

7 — 9. *Alia semina ceciderunt inter spinas; ab iis
suffocata sunt.* Semen enatum est, sed simul enatae sunt
spinae, et ita periit. ἀναβαίνειν in vers. Alex. respon-
det verbis הָיו Ies. 32, 13. Hos. 10, 8. et מִן־הָאָרֶץ Gen.
41, 5. iidem tamen interpretes הָיו expresse-
runt quoque verbo Φύεσθαι Prou. 26, 9. Ez. 37, 8. vt מִן־הָאָרֶץ
Gen. 41, 5. et Luc. 8, 7. loco parallelo, ver-
bum συμφύεσθαι adhibuit. ἀποπνίγειν usurpari solet de
plantis, quarum prouentus quocunque modo impeditur.
Sic quoque Latini vtuntur verbo necare. vid. Plin. H. N.
22, 25. Kypkius ad Luc. 8, 14. — 8. ἄλλα ἔπεσεν
κ. τ. λ. reliquum semen cecidit in terram fertilem. καλήν,
vid. ad 12, 33. ἐδίδου καρπὸν, Marc. 4, 8. ἔφερε. Luc.
8, 8. ἐποίησε. Hebraei eodem modo verba הָיו Ps. 1, 3.
נָתַן Ez. 17, 8. הָיו Gen. 1, 11. cum הָיו coniungere
solent. ὁ μὲν (σπέρμα) ἑκατον, ὁ δὲ ἐξήκοντα, ὁ δὲ τρι-

ἀκοντα, grana centena, sexagena, tricena. De fertilitate Palaestinae inprimis illis priscis temporibus, inter omnes satis constat, vid. Gen. 26, 12. *Werstenius* ad h. l. *Dougl. Anal. S. p. 15. sq. Wesselingius* ad Herodo. I, 193. neque tamen in parabolis omnia ad latum vnguem refecanda sunt, sed significantur h. l. omnino fructus vberrimi. — 9. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκούέτω, vid. not. ad II, 15.

10. 11. Marco auctore 4, 10. tum demum cum discessisset populus, discipuli discendi cupidi, interrogabant magistrum, quare similitudinibus vteretur in edocendo populo? et quidnam haec sibi parabola vellet? neque repugnat Lucas 8, 9. Matthaeo vero placuit hic statim subiicere parabolae explicationem. προσελθόντες perferendat, cum sponte intelligatur, discipulos magistrum adiisse; Hebraei vero sic solent aliis verbis praemittere verbum וְנָתַתִּי, vid. Gen. 29, 10. — 11. ὅτι ὑμῶν δέδοται γινῶσθαι κ. τ. λ.] vobis datum est nosse arcanas de regno Messiae doctrinas. ὅτι redundat, vt saepius. μυστήριον dicitur res arcana quaelibet, hominibus hactenus ignota. vid. *Kypkias* ad Eph. 1, 9. et *Schleusneri* Lex. h. v. Quonam sensu μυστήριον loco quoque capiendum sit, definire debet orationis series. Sic h. l. μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν (quod idem est ac περὶ τῆς βασ. vt I Petr. I, 11. πνεῦμα Χριστοῦ pro περὶ τοῦ Χριστοῦ λαλοῦν) sunt doctrinae hactenus arcanae et incognitae, regni Messiani naturam et indolem, coetumque Christianorum spectantes. ὑμῶν δέδοται, vobis datum, vobis concessum est, nempe ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Omnia enim bona et ornamenta, omnia quae ad religionem christianam promouendam amplificandamque faciunt, in libris N. T. ad Deum, et πνεῦμα τοῦ Θεοῦ referuntur. Praeclare praeterea obseruauit *Raphelius* in notis Xenophh. ad h. l. etiam scriptores Graecos, nominatim Xenoph. Hell. 7, 1. 2. formulas ἀπὸ τῶν θεῶν δέδοται, et οἱ θεοὶ δεδώκασιν, usurpare de beneficiis, quae singulari Dei benignitate hominibus contingant. Ver-

bum δίδωμι inter alia quoque notat, *concedo, potestatem et facultatem tribuo*, vt Ioh. 3, 27. al. vid. *Krebsius* Obfl. p. 92. *Abresch.* Dilucc. Thucydd. p. 873. eodem sensu verbum ἵνα positum legitur Gen. 31, 7. Num. 21, 23. Sensus est: vobis discipulis meis, Dei beneficio data est facultas accuratius cognoscendi τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, et vobis licet doctrinas illas hactenus incognitas aperte et sine parabolarum integumentis tradi. Erant enim interioris admissionis discipuli, et comites Christi perpetui, poterant magistrum interrogare, atque vnam eandemque rem audire saepius. ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται] *illis non data est facultas accuratius cognoscendi doctrinas arcanas et incognitas naturam regni Messiani spectantes, nec licet iis eas tradi aperte et sine parabolarum inuolucris.* ἐκείνοι a Marco 4, 11. vocantur οἱ ἔξω, intelliguntur Iudaei reliqui, qui non erant sectatores Christi assidui, sed ipsius tantum ad tempus auditores, et plerumque curiositate tantum ducti, non discendi cupiditate incensi eum adibant.

12. Verba huius versus tunc temporis in prouerbium abiisse videntur, vsurpatum ab iis, qui docere velent, eum qui bonis ipsi concessis recte vteretur, facile plura et maiora bona nancisci posse; eum vero qui iis non recte vteretur, etiam iis facile priuari posse, quae possideret. Hunc fuisse huius prouerbii per se spectati sensum, haud obscure docet locus 25, 28. 29. vbi rursus allatum legitur. ἔχειν significat *diuitem esse*, (vt Lat. *habere*, vid. *Kusterus* ad Aristoph. Plut. 596. *Stauren* ad Nep. fragm. p. 724. *Graeuus* ad Cic. ep. 7, 26. et *Segaar.* ad Luc. 8, 18.) et ex adiuncto *diuitiis uti*, vt h. l. Opposita igitur formula οὐκ ἔχειν notat *pauperem esse, copias familiares exiguas possidere*. Non enim verbis ὁ οὐκ ἔχων notatur mendicus, nam additur καὶ ὁ ἔχει, et Hebraeorum negationes saepius cum restrictione intelligendas esse, vel v. 6, docere potest. Deinde ex ad-

iuncto paucis quae possides non recte uti, vt h. l. Iam si respicimus orationis seriem; haec verba relate ad Iudaeorum plebem et Christi discipulos, interpretanda sunt hunc in modum: Vos nostis me esse Messiam, legatumque diuinum, adepti iam estis accuratiorem quandam regni Messiani doctrinaeque meae cognitionem; si in ea non subsistitis, sed altius in abditos regni diuini recessus penetrare cogitatis, dabitur vobis profundior et accuratior notitia, magis magisque in cognitione veri proficietis; reliquorum Iudaeorum cognitio regni Messiani doctrinaeque diuinae, admodum manca est et imperfecta ac fere nulla, praeconceptis opinionibus capti tenentur, dicta mea audiunt, sed non sedulo et assidue nec satis attente, hinc paucula illa quae didicerunt et cognouerunt, facile e memoria elaborentur, si non tarditati et segnitiei eorum succurrerem.

13. sq. διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ. Itaque illas ipsas doctrinas de natura et indole regni Messiani parabolarum integumentis inuoluo, vt excitentur mentis neruos intendere, ne tandem priuentur omni doctrinae diuinae scientia, sed in ea quantum possint, proficiant. ἐν παραβολαῖς, sub similitudinum inuolucris, obscure; sic ap. Eurip. Rhese. 754. sibi opponuntur ἐν αἰνίγμασι et σαφῶς. ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι κ. τ. λ.] Prouerbialis locutio, Hebraeis perquam vsitata, vid. Ies. 32, 3. 35, 5. 6, 9. 10. Ier. 5, 21. cf. etiam Albertius ad h. l. adhibetur de iis, qui quae vident et audiunt, non capiunt, nec recte satis intelligunt. βλέπειν primo loco positum, est simpliciter, videre, et ἀκούειν audire, sed βλέπειν altero loco positum, vt et posterius ἀκούειν, notat, cognoscere, accurate intelligere, vnde et additur συνιοῦσι, hinc verba ipsa reddi debent: nec oculis nec auribus ita vtuntur, vt visa et audita assequantur. Simile effatum est illud Sophoclis ap. Stobaeum T. 2. tit. 4. ἀλλ' οἱ κακῶς πράσσοντες, οὐ κωφοὶ μόνον, Ἀλλ' οὐδ' ὁρῶν-

τες εἰσορῶσι τὰ μυστήρια. — 14. Affertur locus Ies. 6, 9. 10. et quae Iesaias de Iudaeis sua aetate viuentibus dixit, ea Iesus de popularibus suis, maiorum ingenium refertibus repetit, et ad eos transfert. ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς] nunc idem accidit, quod Iesaias temporibus accidit, idem dici potest de huius aetatis hominibus. καὶ id. qd. οὖν, vt Hebr. ו, v. Ios. 1, 2. Gen. 14, 12. ibique LXX. Pro ἐπ' αὐτοῖς plures codd. simpliciter habent αὐτοῖς. sed facilius particula ἐπὶ omitti, quam addi potuit, et Matthaei interpres ante oculos habuit םחלץ, non םחל. Sensus idem manet. ἡ προφητεία Ἡσαίου, ἡ λέγουσα] id quod Iesaias cecinit. προφ. ἡ λέγουσα id. qd. ὁ λόγος Ἡσαίου ὃν εἶπε. Ioh. 12, 38. τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσ. λέγοντος Matth. 4, 14. ἀκοῇ ἀκούετε pro simplici ἀκούετε ex Hebraismo, vt βλέποντες βλέψετε pro βλέψετε. v. Vorstius de Hebraism. p. 611. Audietis, nec tamen intelligetis, videbitis, nec tamen perspicietis.

15 — 17. Cur nihil intellecturi sint, huius rei rationem hic versus continet. ἐπαχύνθη γὰρ κ. τ. λ.] *stupida enim facta est mens huius populi.* παχύνειν, vt ירשץ, notat, *pingue, obesum reddere*, et proprie ad corpus pertinet; sed deinde transfertur ad mentem, vt ירשץ Ies. 1. c. (vbi paulo post legitur ירשץ, *syniēnai*, *intelligere*) atque usurpatur vt h. l. de iis, qui vim eorum quae vident et audiunt, quamuis clara sunt atque perspicua, tamen non intelligunt et perspiciunt, saltem non recte perspiciunt. Cuiusmodi homines a Latinis dicuntur *pingues* Pers. 3, 32. Ouid. Met. 11, 148. a Graecis παχύνοι. Hesych. παχύνοι, παχὺν νοῦν ἔχοντες, ἀνόητοι. vnde etiam ap. Aristoph. Nubb. 840. ἀμαθὴς καὶ παχύς coniunguntur, et Ael. H. V. 13, 15. legitur, παχύτατον γενέσθαι τὴν διάνοιαν. v. Albertius, Elsnerus et Wetstenius ad h. l. Ostenditur nunc, vnde vitium illud mentis proficiscatur, nempe e segnitie et negligentia in audiendo ac videndo. καὶ τοῖς ὡς βαρέως ἐνάμυσαν, nempe

aurium gravitate laborant, non satis et recte audiunt, alia non audiunt, alia non recte audiunt, segnes sunt et pigri in audiendo. καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν ἐκάρμυσαν] *oculi eorum conniuent*. καρμύειν est Hebr. עָרַמְ עָרַמְ oblinere, *calce obducere*, deinde *claudere*, vnde schol. Luciani T. 3. p. 414. explicat ὀφθαλμοὺς κλείειν. Xenophon alii- que probi et antiqui scriptores dixerunt καταμύειν, vel addito ὀφθαλμοῦς, vel eo omisso, recentiores καρμύειν vid. Loesnerus ad h. l. et Fischerus Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 678 sq. μήποτε, vt adeo non, ἵνα μὴ Ioh. 12, 40. ἴδωσι — συνιῶσι] vt adeo nihil videant et audiant, non intelligant, mente assequantur doctrinae diuinae veritatem. Formula τῇ καρδίᾳ συνιῶσι accuratius consti- tuitur sensus verborum μήποτε ἴδωσι κ. λ. καὶ ἐπιστρέψωσι, nec ad sanitatem, ad meliorem frugem redeant, ad me se recipiant, doctrinam meam vita et factis expri- mant: καὶ ἰάσωμαι αὐτοὺς neque adeo ego eos sanare i. seruare, felices reddere possim. ἰάσωμαι pendet ab μή- ποτε, vt e Marc. 4, 12. patet. In plurimis codd. et in vers. Alex. Ies. 6, 10. extat ἰάσομαι, haud male, Nam etiam a scriptoribus probis post particulas εἰ, ὥς i. ἵνα, aliasque, Aoristi Coniunct. et Fur. Indicat. coniun- guntur, v. Hesiod. Ἔργ. 321 f. Theocrit. Id. 2, 9. Matth. 27, 64. Marc. 14, 2. Caeterum omnis Ies. locus al- latus est a Iesu propterea vt doceret, populares suos tar- dos esse et negligentes in audienda doctrina diuina. — 16. *Vos estis felices, qui oculis et auribus vestris recte utamini*, qui discendi cupidi, attenti ac diligentes sitis dictorum factorumque meorum auditores et spectatores. μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ et μακάριοι (hoc enim vocabulum repetendum est) ὦτα, ex Hebraicorum loquendi ratio- ne commemorantur. Hebraei enim corporis membra poni solent pro ipso homine. v. Iob. 29, 11. Deut. 3, 21. 2 Regg. 2, 5. vbi עֵינַי וְאָזְנוֹי v. 9. explicatur עֵינַי וְאָזְנוֹי atque verba nostra idem valent quod ὑμεῖς δὲ μακάριοι ἐσθε, ὅτι βλέπετε καὶ ἀκούετε. — 17. Compara Luc. 10,

24. προφῆται, doctores V. T. temporibus viuentes, καὶ δίκαιοι aliique viri sancti, probi Dei cultores, qui ante Christi tempora vixerunt. ἃ βλέπετε me et mea opera. ἃ ἀκούετε meam doctrinam.

18. 19. Sequitur iam ipsa parabolaе explicatio. Percipite igitur vos parabolaе de homine agrum conferente sensum. Parabolam ipsam iam audiuerant discipuli, interrogarant magistrum de parabolaе sententia; inde apparet, παραβολὴν significare h. l. vim et sententiam similitudinis. Sed παραβολὴ τοῦ σπείροντος dictum est pro περὶ τοῦ σπειρ. vid. ad v. 10. vt λόγος τῆς βασ. pro λόγος περὶ τῆς βασ. — 19. λόγος autem περὶ τῆς βασιλείας est doctrina de regno Dei, doctrina christiana, quae h. l. vt omnis orationis series docet, comparatur cum semine. καὶ μὴ συνιέντος, neque attento animo doctrinam percipit, ita vt veritatem illius assequi studeat: nam συνιέναι h. l. vt contextus flagitat, est attendere, animum aduertere, quo sensu et alias recurrit, vt Neh. 8, 10. Ps. 5, 1. al. v. Biel Thes. h. v. Luc. 8, 12. consequens posuit πισεύειν, et Marc. 4, 20. παραδέχεσθαι. Iam vero ἀκούειν vi oppositionis notat: obiter et negligenter audire doctrinam diuinam. ἔρχεται ex Hebraismo redundat. ὁ πονηρὸς, Luc. 8, 12. ὁ διάβολος: Marc. 4, 15. ὁ Σατανᾶς. Ergo intelligitur h. l. Satanias, vt v. 25. qui tanquam rei christianaе aduersarius proponitur. Sicuti enim Iudaei omnia mala ad genium malum, tanquam illorum auctorem referebant, ita quoque Christus et Apostoli, omnia religionis christianaе impedimenta et obstacula, non tamen exclusis causis aliis, animi leuitate, negligentia, cupiditatibus prauis, ad genium malum referebant. ἄρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ] doctrinam ex animo euellit i. efficit, vt illius obliuiscatur, omnique illius fructu careat. οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς] talis est ad viam confusus i. talis homo, talis hominis mens similis est viae, in qua femina iacta iacent,

ἡ καρδία τούτου, ἔστιν ἡ ὁδός, παρ' ἣν τὰ σπέρματα ἔπεσε. Cum semen, doctrinam significet, vid. not. ad 15, 13. σπαρείς est is, qui semen accepit, *der besäet worden ist*. Graeci autem non tantum vtuntur formula σπείρειν σπόρον s. σπέρμα, sed etiam formula σπείρειν γῆν l. ἄρουραν, *terram conferere*, *das Land besäen*, vt recte obseruauit Erasmus Schmidius ad h. l. Alexandrini verbum ὕψι explicant per σπείρειν et κατὰ σπείρειν Leuit. 19, 19. vt adeo σπαρείς fit id. qd. κατὰ σπαρείς.

20. 21. ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη (scil. χωρία l. μέρη) σπαρείς, qui confitus est in solo arenoso, similis est ei, qui doctrinam meam audit, et sine mora libenter amplectitur, vel meus eius qui doctrinam meam audit etc. similis est solo arenoso, in quo semina iacta iacent. μετὰ χαρᾶς, *promte, libenter*; notum enim est substantiuus, more Hebraeorum, addi solere particulam μετὰ, כ, ita, vt obtineant vim aduerbiorum Act. 2, 29. μετὰ παρρησίας, *libere*. 1 Paral. 29, 22. הֵיטָא הֵיטָא־בִּילָרִישׁ *hilarissime*. — 21. οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ] *non altas radices egit. ἐν ἑαυτῷ* et Marc. 4, 17. ἐν ἑαυτοῖς, vt recte obseruauit Storrius Diss. sec. in libror. N. T. histor. aliquot locos p. 6. positum est pro ἑαυτῷ. ἡ datiuī nota per ἐν expressa, vt Marc. 5, 30. ἐν τῷ ὄχλῳ pro τῷ ὄχλῳ 4, 30. ἐν ποίᾳ pro ποίᾳ, atque ἑαυτῷ est Datiuus redundans, vt Ies. 44, 14. הֵן-הֵן-הֵן solet caedere, pronominis datiuus redundat, ipsa voce ἑαυτῷ ab Aquila et Theodotione expressus. Sed ῥίζαν οὐκ ἔχει, omīssa imagine est id. qd. πρόσκαιρός ἐστι, πρὸς καιρὸν πισεύει Luc. 8, 13. πρόσκαιρον autem dicitur omne id, quod per breue tempus durat, temporarium, nec perpetuum est, sicuti 2 Cor. 4, 18. πρόσκαιρα et αἰώνια sibi inuicem opponuntur. Ergo πρόσκαιρος est h. l. qui ad tempus tantum doctrinam admittit, inconstans, temporarius sectator. γενομένης δὲ θλίψεως κ. τ. λ.] *cum vero calamitates et persecutiones propter religionis meae professionem*

sunt perferendae, disciplinam meam deferit. συναρ-
λίζεσθαι id. qd. ἀφίσσασθαι Luc. 8, 13. vid. not. ad
5, 29.

22. 23. ὁ εἰς τὰς ἀνάνθας σπαρεῖς, qui confusus est
inter spinas, similis est ei, significat eum qui audit doctri-
nam eamque admittit, (haec enim notio participio ἀκούων
inhaeret) etc. i. qui audit doctrinam eamque admittit
etc., eius mens similis est agro spinis et sentibus obducto,
in quo semina iacta iacent. καὶ ἡ μέριμνα — ἀκαρπος γί-
νεται] sed in quo cura rerum huius vitae, diuitiarumque
voluptas doctrinam suffocant, ut fructus nulli appareant,
ut neutiquam vita et factis doctrinam exprimat. μέ-
ριμνα cura nimia, anxia. τοῦ αἰῶνος τούτου, rerum ad
hanc vitam pertinentium, intellrr. victus, cultus, diui-
tiae: 21, 34. vocantur μέριμνα βιωτικά· Luc. 8, 14.
μέριμνα τοῦ βίου. Explicationis causa additur ἀπάτη
τοῦ πλούτου, quam vocem vulgo interpretantur: diuitiae
fallaces, deceptrices, quae possessores decipiunt, desti-
tuunt, ἀδηλότης τοῦ πλούτου I Tim. 6, 17. ut adeo ἀπά-
τη τοῦ πλοῦτος ex Hebraismo positum sit pro πλοῦτος ὁ
ἀπατῶν. Sed ἀπάτη, ut Weistenus, Albertius ad h. l.
Pierſon. ad Moerid. p. 65. et Reiskius Animadu. ad
Auct. Gr. Vol. 4. p. 166. docuerunt, signif. etiam vo-
luptatem, delectationem. Moeris: ἀπάτη, ἡ πλάνη, παρ'
Ἀττικοῖς· ἀπάτη δὲ, ἡ τέρψις, παρ' Ἑλλησιν. Gloss. Vett.
ἀπάτη, fraus, seductio, fallacitas, delectatio, oblectatio.
Iam cum ipsa Christi oratio docere videatur, vocabulis
ἀπάτη et μέριμνα, notari aliquid, quod sit et fiat in ani-
mo hominis; verba ἀπάτη τοῦ πλούτου omnino intelli-
genda videntur de voluptate, delectatione, qua diuitiae
animos hominum afficiunt, captosque tenent, ita, ut
eas vnice ament, reliqua cuncta contemnant et despi-
ciant. συμπνίγει τὸν λόγον, doctrinam suffocant, vim
quam in animos hominum habuit, minuunt et frangunt,
ita ut in religionis studio fiant negligentiores, et cupi-

ditates suas vnice sequantur. — 23. ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν καλὴν σπαρεῖς, qui vero in terra bona, fertili confitus est. καὶ συνιῶν et doctrinam accurate confiderat. ὃς δὲ καρποφορεῖ, is fructum fert i. omiffa imagine, vita et factis doctrinam constanter exprimit. ποιεῖ scl. καρπούς. Verbis ἑκατὸν, ἑξήκοντα, τριάκοντα notatur fructuum diuersitas, pro soli ingenio vario et culturae industria, et omiffa imagine, intelligi debent varii gradus virtutis eorum, qui Christi disciplinam sequuntur.

24. Docet Iesus parabola, quae nunc sequitur, religionem suam longe lateque propagatum iri, insignem fore eorum multitudinem, qui religionem suam professuri sint, sed inter eos extituros quoque esse, qui errores spargant, vitiis indulgeant, et doctrina atque exemplo alios in errorem inducere, religionis virtutisque studium impedire conentur; hos vero homines (σκάνδαλα et ποιοῦντες τὴν ἀνομίαν v. 41.) sapienti Dei consilio perferri et tolerari, ad exercendam christianorum hoc nomine dignorum virtutem et constantiam, quo haec eo clarius appareat, vid. v. 30. 43. grauissimas tamen poenas, illos impostores et facinorosos, in altera vita esse subituros, se Messiam, grauiter eos ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου v. 40. esse puniturum. Eorum interpretatio, qui li. 1. sermonem tantummodo esse putant de Iudaeis religionem christianam contemnentibus, et de interitu vrbis atque reipublicae Iudaeorum, non aeque facilis et expedita videtur. παρέθηκεν] proposuit, tradidit, vt 2 Tim. 2, 2. et Act. 17, 3. copulantur διανοίγων καὶ παρατιθέμενος, eodem sensu legitur verbum כִּי־שׁ Exod. 19, 7. vbi Alexandrini, καὶ παρέθηκεν αὐτοῖς. ὁμοιώθη vim habet praesentis, nam v. 31. legitur: ὁμοίᾳ ἔστι. Mens autem Christi ita exprimenda est: in regno Messiano idem euenire solet, quod euenit femina spargenti, s. doctrina diuina, eiusque propagatio comparari potest cum homine semen bonum spar-

gente in agrum suum. Marc. 4, 26. οὕτως ἐστὶν ἡ βασι-
 λεία τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐὰν ἄνθρωπος κ. τ. λ. ἄνθρώπῳ ex He-
 braismo satis noto pro τινι, ita vt intelligatur *herus qui-*
dam. καλὸν σπέρμα] *semen bonum et praestans.* Homo
 qui semen spargit, est, vt v. 38. declaratur, ὁ υἱὸς τοῦ
 ἀνθρώπου, Iesus ipse, qui est ecclesiae et religionis suae
 auctor et parens. Ager vero, ἄγρος, est ὁ κόσμος, quo
 vocabulo significantur omnino omnes, quibus religio
 Christi annuntiatur.

25. Nocturno vero tempore accessit aduersarius, qui,
 postquam lolia inter triticum sparserat, rursus discessit. Per
 τοὺς ἀνθρώπους intelligunt alii *seruus*, qui v. 27. dicun-
 tur οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου. Sed rectius intelliguntur
 omnino homines. Etenim verba ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς
 ἀνθρώπους, nonnisi descriptionem noctis Hebraeis quo-
 que vsitatam continent, coll. Iob. 33, 15. et pertinent
 haec ad ornatum parabolaе. Per ἐχθρὸν Christus ipse
 v. 39. obseruat, se innuere *genium malum*, qui adeo
 tanquam aduersarius religionis christianae proponitur. v.
 not. ad v. 19. ζιζάνια, de cuius vocabuli origine Hebrai-
 ca copiosius disputarunt *Lightfootius* Hor. Hebr. et Talm.
 p. 358. *Buxtorfius* Lex. Talm. p. 680. plures interpre-
 tantur de omnis generis herbis segetibus inimicis et
 perniciosis; aliis vero ζιζάνιον est *lolium*, Lolch, Toll-
 kraut, quod a Virg. Ecl. 5, 37. *infelix lolium* dicitur.
 Ouid. Fast. 1, 691. et careant loliis oculis viriantibus
 agri. Suidas: ἡ ἐν τῷ σίτῳ αἶψα. Aliis denique hac
 voce significatur planta quaedam in Palaestina satis fre-
 quens, cuius semen tritico simile est, et ipsa planta ex
 eo enascens, eandem viriditatem, eundem culmum
 cum tritico habet, sed fructum inutilem profert, *triti-*
cum adulterinum, Afterwaizen. v. *Wetstenius* ad h. l. Hanc
 interpretationem confirmat etiam v. 26. vbi notatur,
 seruos tunc demum intellexisse sparsa esse ζιζάνια, cum
 iam triticum effloruisset. Sed τὰ ζιζάνια depingunt τοὺς

υἱοὺς τοῦ διαβόλου cf. v. 38. h. e. coll. v. 41. τὰ σπύρι-
δαλα καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν, *homines perniciosos et*
improbos. ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου] h. e. simpliciter, *inter*
triticum, etiam Alex. ita vertunt Hebr. יִבְּרָא Iudd. 15, 4.

26 — 30. ὅτε δὲ ἐβλάσησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν
ἐποίησε] *cum vero effloruisset herba, et fructum edere coe-*
pisset. βλαστάνειν, progerminare, frondescere dicitur herba,
cum e feminibus eiecta surgit. v. *Loesnerus* ad h. l. Sed
χόρτος, vocabulum in scriptis Hellenistarum amplioris
significatus, h. l. notat *triticum*. Verba καρπὸν ἐποίησε
expressi, *fructum edere coepisset*, vt intelligantur semina
primum apparentia, et adhuc lactescentia, et immatu-
ra, neque adeo messis, sed illud tempus indicetur, quo
sata apparere incipiant, vt contextus docet, coll. v. 29.
30. Verba enim Hebraeorum more, saepius ita sim-
pliciter ponuntur, vt de rei initio et inchoatione expli-
cari debeant. v. *Storrii* Obss. ad Analog. et Syntax. Hebr.
p. 8. — 27. Interrogatio οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας est
affirmantis, tu profecto idoneum semen sparsisti. Quam
loquendi consuetudinem Hebraeis inprimis familiarem
esse, in vulgus notum est. — 28. Mirantibus seruis
ζιζάνια succreuisse, respondit herus: ἐχθρὸς ἄνθρωπος
τοῦτο ἐποίησε, *hoc fecit aduersarius. ἄνθρωπος* vel est id.
qd. τις, vel omnino redundat; quemadmodum etiam
Hebraei et Chaldaei nomina שָׂדֵי et רָבִי aliis nomini-
bus ita iungunt, vt redundant, Gen. 13, 8. v. *Kypkius*
ad Luc. 24, 19. Iam serui, θέλεις οὖν, inquirunt,
ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά· *si per te licet, eradicemus,*
et colligamus ea. ἀπελθόντες ex Hebraismo pleonastice
positum est, vt Luc. 8, 14. Matth. 8, 32. 33. συλλέ-
γειν autem in hac orationis serie est verbum praegnans,
neque tamen notat colligere, sed potius *eradicare et colli-*
gere; nam paulo post legitur verbum ἐκρίζω v. 29. re-
spondet Hebr. הָרַג, quod Deut. 28, 38. οἱ ὅ vertunt
ἀφαιρεῖν. αὐτὰ scil. τὰ ζιζάνια. *Venit herus*, addita

caussa hac: ne euellentes et colligentes triticum adulterinum, simul extirpetis triticum. — 30. *Vtrumque usque ad messem crescat!* Θερισμός interprete Christo v. 39. est συντέλεια τοῦ αἰῶνος, finis huius mundi, et Θερισαὶ sunt ἄγγελοι. ἐν τῷ καιρῷ τοῦ Θερισμοῦ, tempore messis. Θερισμοῦ pro αὐτοῦ, more Hebraeorum nomen ipsum, loco nominis, repetitum est. v. Gen. 24, 32. 36. 1 Sam. 5, 2. συλλέξατε πρῶτον — εἰς δεσμάς] euellendo colligite ante omnia triticum adulterinum in fasces, ut comburatur. Solent orientales, varii generis floribus, herbis aridis, et stipulis ignem excitare et alere. vid. *Harmer Beobacht.* üb. d. Orient, Th. I. p. 240 f. τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου, triticum autem recondite in granarium meum. vid. ad 3, 12.

31. sq. Regnum Messianum, religio christiana comparari potest cum grano sinapis. σίναπι (Attici dixerunt νάπυ· vid. Moeris, Phrynich. et Thom. Mag.) genus plantae, quae etiam a Latinis vocatur *sinapi* et *sinape*, παρὰ τὸ σίνεσθαι τὰς ὀφθαλμοὺς, quia oculos laedit odoris acrimonia. v. Athen. 9, 1. p. 367. De eius generibus variis v. Plin. H. N. 19, 8. *Stapelius* ad Theophr. hist. plant. 7, 6. p. 796 f. Sed κόκκος σινάπεως, כִּנְיָאֵבֶר ab Hebraeis adhibebatur ad significandam rem admodum parvam atque exiguam ut h. l. coll. v. 32. 17, 20. v. *Buxtorf*. Lex. Talm. p. 822. et *Vorstius* de Adagg. N. T. c. 2. p. 759. *Fisch*. λαβὼν ἔσπειρεν pro ἔσπειρεν, ut v. 33. λαβοῦσα ἐνέκρυψε. — 32. μικρότερον πάντων pro μικρότατον, ut mox μεῖζον pro μέγισον· solent enim N. T. scriptores, v. Marc. 4, 31. Luc. 7, 28. Matth. 18, 1., aequae ac scriptores exteri, v. *Fischerus* ad Anacr. 46, 3. Animadu. ad *Weller*. T. 2. p. 149. T. 3. P. 1. p. 327. comparatiuos haud raro ponere loco superlatiuorum. ὅταν δὲ αὐξηθῇ, cum vero adoleuit. ἀναβαίνει habet Marc. 4, 32. λάχανον, פֶּלֶא, olus, Deut. 11, 10. 1 Reg. 21, 2. πάντων,

quod ante τῶν λάχανων in codd. additum legitur, sed ab antiquissimis et optimis libris omittitur, e Marc. 4, 32. huc venit, vel ex antecedenti εἶχω a librariis repetitum est. Verba ὥστε ἐλθεῖν — αὐτοῦ ornatus causa apposta sunt. ἐλθεῖν ex Hebraismo redundat, omittunt etiam Marc. 4, 32. Luc. 13, 19. De verbo κατασκηνοῦν, *quiescere, considerare*, vid. ad 8, 20. sed simplex κατασκηνοῦν positum est pro δύνασθαι κατασκηνοῦν, coll. Marc. 4, 32. Sensus autem huius similitudinis est: parva sunt religionis christianae initia, sed maxima illa incrementa capiet, longe lateque propagabitur, exiguus adhuc est numerus sectatorum doctrinae diuinae, sed crescet, et mirum in modum augebitur. Idem sensus inest parabola v. 33. propositae.

33. 34. ἐνέκρυσεν εἰς ἄλευρον σάτα τρία, *fermentum immiscuit tribus modis farinae et dimidio, atque subegit.* ἐγκρύπτειν hoc sensu respondet Hebr. כָּנַח in versione Alex. v. Ezech. 4, 12. et Schultens. ad Iob. 30, 25. Pro ἐνέκρυσεν in codd. pluribus et patr. legitur ἐκρυσεν, sed verba composita librarii saepius mutarunt in simplicia, atque ἐνέκρυσεν hoc tantum loco et Luc. 13, 21. occurrit; est ergo lectio difficilior, quam etiam codd. antiquissimi tuentur. σάτον, *mensura aridorum, σιτικὸν μέτρον*, Hesych. *genus mensurae, iuxta morem prouinciae Palaestinae, unum et dimidium modium capiens*; quae sunt verba Hieronymi ad h. l. Ioseph. Ant. 9, 2. ἰσχύει δὲ τὸ σάτον μόδιον καὶ ἡμισὺ Ἰταλικόν. capiebat ergo sextarios XXIV, atque τρία σάτα, sunt sextarii LXXII. vid. ad 5, 15. ὅλον scil. ἄλευρον id. qd. Φύραμα I Cor. 5, 6. Gal. 5, 9. *massa farinacea.* — 34. *Haec omnia, has incognitas hactenus et obscuras de regni Messiani natura, religionisque christanae fati, doctrinas proposuit, docuit Iesus populum, ita, ut uteretur similitudinibus, neque has doctrinas sine similitudinum inuolucris illo tempore populo, qui ad eum confluxerat, tradidit.*

35. ὅπως πληρωθῇ τὸ ρηθὲν διὰ τοῦ προφήτου] *ita ut ad Iesum transferri possint verba vatis.* Ne illa Christi docendi ratio quemquam offenderet, laudauit scriptor exemplum vatis, qui simili docendi genere vsus esset. Laudata sunt verba Ps. 78, 2. memoriter; nam nec Hebraico textui, nec versioni Alexandrinae omni ex parte respondent, cuius generis citationes alibi quoque recurrunt, vnde nec assentiri possum Storrio in Diss. de sensu historico, in Opuscc. T. I. p. 83. statuenti, continere hunc versum veteris cuiusdam prophetae sententiam ore propagatam, vel in scripto, in canonem non recepto et deperdito, comprehensam. Pro διὰ τοῦ προφήτου in codd. nonnull. legitur, διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου et ita in codd. quibusdam se scriptum reperisse testatur ad h. l. Hieronymus, sed Matthaeum scripsisse suspicatur διὰ Ἀσάφ τοῦ προφήτου: certe Asapho tanquam auctori Psalmum adscribit eiusdem Epigraphe; neque in Iesaeae oraculis hoc effatum inuenitur, vnde et Porphyrius, qui quoque in sui temporis codd. διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου reperit, hanc ipsam ob causam inepte satis inscitiae accusauit Matthaeum, quod sententiam, e Psalmorum libro laudatam, tribuerit Iesaeae. Hoc saltem Porphyrii reprehensio docere potest, perantiquam hanc lectionem esse; attamen improbanda est, cum eam vers. omnes et codd. quam plurimi repudiant. Haud dubie genuina lectio est διὰ τοῦ προφήτου: sed nomen Asaphi adscriptum est margini, quoniam eum hymni auctorem Epigraphe fecit; indocti librarii nomen Asaphi, quem prophetam dictum reperirent, in nomen ipsis notius Iesaeae postea mutarunt, praesertim cum meminissent Iesaiam v. 14. esse laudatum. Commode autem Asaphus nominari potuit προφήτης, cum et 2 Chron. 29, 30. dicatur מְנַחֵם, quod idem est ac מְבַרֵךְ, quod vocabulum, vt προφήτης, etiam poetam, vatem, hymnorum auctorem notat, vt h. l. 1 Chron. 25, 1. 2. 4. 1 Sam. 10, 10 s. vid. ad 7, 15. et ad Luc. 2, 36. ἀνολέω ἐν

παραβολαῖς τὸ σόμα μου] *ut* ego in docendo parabolis. Psalmi l. l. occurrunt vocabula ὡς i. *oratio figurata, allegoria obscurior, parabola*, et חידה *aenigma*; quibus quidem nominibus poeta ibi insigniuit antiquissimorum temporum historias, quia popularium suorum curae, et studio, et meditationi reliquit, ea quae attulit, in usum suum conferre. ἀνοίγειν τὸ σόμα αὐτοῦ, Hebr. פִּי חָתַף, λαλεῖν v. 34. i. διδάσκειν. ἐρεύξομαι, *loquar, proponam*: ἐρεύγεςθαι in vers. Alex. respondet verbo עֲבִיחַ. Vtrumque proprie adhibetur de fontibus scaturientibus, Leuit. 11, 10. Pindar. Pyth. 1, 40. deinde vero notat *loqui*, ut h. l. Ps. 19, 3. ita, ut idem sit quod Φθέγγεςθαι, quo verbo Hebraicum עֲבִיחַ exprimunt οἱ ὁ Ps. 78, 2. κεκρυμμένα id. qd. προβλήματα, αἰνίγματα, similitudines, quas nemo usurpauit, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, *inde a mundo condito* i. ab antiquissimis temporibus; paucis: nouae, incognitae, inauditae. καταβολή, ut καταβάλλεςθαι, prop. adhibetur de fundamentis aedificiorum, cum iaciuntur, Polyb. 1, 36. τὰ δ' ἐκ καταβολῆς ἐναύπηγουν, von Grund auf, add. 13, 4. 2 Macc. 2, 29. Hebr. 6, 1. notat ergo *iactum fundamenti*, deinde hinc *fundamenta ipsa*, denique *initia* id. qd. ἀρχή. ut h. l.

36 — 39. ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν] recepit se in domum, quam habebat Capharnaumi v. 1. Φράσον, *explica nobis*. Φράζειν h. l. ut Ael. H. V. 2, 21. est *exponere, explicare*, οἱ ὁ exprefferant hoc verbo Hebr. יְבִיחַ Iob. 6, 24. חָתַח ib. 12, 8. quod posterius Symmach. Iob. 34, 32. vertit διασαφεῖν. Hesychius: Φράσον, εἰπὲ, λέξον, ἐρμηνεύσον. Vocabulum Ἰησοῦς codd. et vers. plures omittunt, nec immerito suspectum visum est *Milio, Bengelio, atque Griesbachio*, in textum illatum haud dubie, vel ob narrationis claritatem, vel propter incipiens ab hoc versu in nonnullis euangelistariis nouum anagnosma, ut recte iudicauit *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. — 37. ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ego, Mes-

fias, religionis doctor, ecclesiae auctor et parens. —
 38. ὁ κόσμος, *homines, orbis terrarum incolae*; non enim
 Iudaeis tantum, sed omnis generis hominibus annuntian-
 da erat doctrina diuina; et in omni terrarum orbe nu-
 merosam fore sectatorum suorum multitudinem, his
 ipsis verbis Iesus significare voluit. vid. 8, 12, 28, 19.
 τὸ καλὸν σπέρμα h. l. fruges e bonis feminibus enatae,
 σῖτος v. 29. nam additur: οὗτοι εἰσὶ οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας
 sunt ii, ad quos pertinet regnum Messianum, et felici-
 tas in eo exspectanda, v. ad 8, 12. ciues regni Messia-
 ni, qui doctrinam diuinam tenent, et ad eius normam
 vitam componunt, quibus destinata sunt bona per Chri-
 stum parta, quibus est ἡτοιμασμένη βασιλεία 25, 34.
 κληρονόμοι τῆς βασιλείας Iac. 2, 5. οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ]
 πονηρὸς, vt v. 19., id. qd. ὁ διάβολος, coll. v. 39. homi-
 nes perniciosi et improbi, coll. v. 41. cogitandi et agen-
 di ratione genio malo similes, hostes et aduersarii reli-
 gionis christianae, qui I Ioh. 3, 10. vocantur τὰ τέκ-
 να τοῦ διαβόλου, coll. v. 8. vbi legitur: ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρ-
 τίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστὶ· add. Ioh. 8, 44. — 39.
 ὁ σπείρας αὐτὰ] scil. ζιζάνια, quae h. l. vt v. 25. sunt:
 semina mala, e quibus triticum adulterinum nascitur.
 συντέλεια τοῦ αἰῶνος est, vt contextus docet, h. l. finis
 mundi, tempus iudicii extremi. αἰὼν, *mundus*, vt מְהִיָּמָה,
 v. Vorstius de Hebraism. p. 39 fs. id. qd. κόσμος vnde
 et ipse Syrus interpres v. 35. pro vocabulo κόσμος, vsur-
 pavit nomen ܡܠܟܐ.

40. 41. ὥςπερ οὖν συλλέγεται — κατακαίεται] vid.
 ad v. 30. πυρὶ per Hebraismum verbo κατακαίεται iun-
 ctum est; verbum enim הָיָה modo addito, modo omisso
 voc. וְנֵס in V. T. adhibitum legitur. v. Exod. 12, 10.
 Leuit. 7, 7. 9. κατακαίεται, pro quo in pluribus codd.
 καίεται legitur, vera lectio videtur. vid. ad v. 33. —
 41. ἀποσελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ κ. τ. λ.] notio simplex:
 accurate satis illo iudicii tempore, probitatis et impro-

bitatis studiosi discernentur, illi praemiis ornabuntur, hi poenis afficientur. In hac sententia exornanda respexit Iesus Iudaeorum cogitandi et loquendi consuetudinem. vid. not. ad 24, 3. 25, 31 sqq. τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ. Iudaei enim existimabant, Deum, quem sibi tanquam regem ipsorum supremum cogitabant, in causis solennibus, cum suam singularem declararet praesentiam et efficacitatem, uti comitatu et ministerio angelorum, unde v. c. etiam affirmabant, eum comitatu et ministerio angelorum usum esse, cum legem promulgaret in monte Sinaitico. v. Ioseph. Ant. 15, 5. 3. Act. 7, 53. *Wetstenius* ad Gal. 3, 16. et *Heinrichs* ep. ad Hebr. Prolegg. p. 23. Idem h. l. ut 24, 31. de Messia iudice aliquando apparituro dicitur. καὶ συλλέξουσιν, *colligent, collectosque secernent*: haec enim notio verbo συλλέγειν inhaeret, adeoque sensu praegnantem positum est, id quod vel addita particula ἐν docet et v. 49. ubi legitur, ἀπορροῦσι. adhibitum autem est hoc verbum, quoniam praecessit συλλέγεται τὰ ζιζάνια v. 40. Per βασιλείαν h. l. ut alias saepius, intelliguntur ciues regni Messiani hoc nomine digni, homines sancti et pii. σκάνδαλα vid. de hac voce not. ad 5, 29. est h. l. abstractum pro concreto, exitii auctores, seductores, doctrina et exemplo alios in errorem inducentes. τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν, ἢ ἡγῶν, improbitatis studiosos.

42. 43. Improbi illi subibunt poenas grauissimas. κάμινος τοῦ πυρὸς (quod dictum est pro κάμινος καιομένη, vid. Dan. 3, 12. Hos. 7, 4. ibique τοὺς ὁ) est id. qd. γέεννα τοῦ πυρὸς 5, 22. ubi v. not. et πῦρ τὸ αἰώνιον, quae sunt formulae in N. T. solennes, ad significandas poenas post mortem futuras. Usus autem est Iesus imagine tartarorum, sedium impiarum a fornace ardente petita, quoniam praecesserat, τὰ ζιζάνια πυρὶ κατακαίεται v. 40. Verba ἐκεῖ ἔσται κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, *ubi erit fletus, et prae horrore stridor dentium*,

depingunt suppliciorum grauitatem et crudelitatem. v. *Gatackerus* Aduers. posth. c. 47. p. 917 sq. Matth. 8, 12. 22, 13. — 43. τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσι κ. τ. λ.] notio simplex: felicitate summa ornabuntur ciues regni Messiani hoc nomine digni, homines sancti et pii, οἱ δίκαιοι, hi ἐκλάμψουσι ὡς ὁ ἥλιος, *splendebunt solis instar* i. eximie splendebunt. v. 16, 2. Apoc. 1, 16. Hebr. 3, 4. Iam *lux, splendor, δόξα*, vt τῆς, ψῶς Mal. 3, 20. Dan. 12, 3. saepius sunt imagines felicitatis: Sap. 3, 7. δίκαιοι ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι, καὶ ὡς σπινθῆρες ἐν καλάμῃ διαδραμοῦνται. add. Sir. 9, 11. 1 Macc. 2, 62. 1 Petr. 5, 4. atque sic h. l. *solis splendor* est imago felicitatis maximae. βασιλεία τῶν οὐρανῶν in hac orationis serie, significat illud Christi regnum, quod post mortuorum in vitam reditum ab eo inaugurabitur, in quo homines probitatis et pietatis studiosi, ii qui hac in vita ipsius doctrinam amplexi sunt, eamque vita factisque expresserunt, summam felicitatem consequentur.

44. Hac parabola, et ea quae hanc excipit v. 45 sq., docere Christus voluit, tantam esse doctrinae diuinae praestantiam, vt maioris facienda sit bonis humanis omnibus; eum, qui hanc doctrinam cognouerit, posthabitis reliquis rebus omnibus, omni studio, cura et diligentia elaborare debere in eo, vt illam teneat, vita et factis exprimat, atque sic commodis perfruatur summis et maximis, quae illa suis cultoribus praebeat. πάλιν, porro, vt 5, 33. v. *Raphelius* Obss. Polybb. ad h. l. Comparatur Christi doctrina, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, cum auro et argento in agro defosso, quia hactenus hominibus ignota fuerat. κρύπτειν h. l. est *defodere*, vt 25, 25. nam qui aliquid defodit, illud occultat et tegit. ἐκρύψε, *celat*; depingit curam thesauri retinendi, nec illius amittendi. ἀπὸ τῆς χαρᾶς, *prae laetitia*. ἀπὸ, *prae*, vt 14, 26. et Hebr. 2 Deut. 28, 67. Prono-

men αὐτοῦ referri debet ad θησαυρός, atque adeo est Genitiuus obiecti, *de inuento thesauro*, vt ἀκοή αὐτοῦ 4, 24. — 45. πάλιν ὁμοία — ἀνθρώπῳ] porro in regno Messiano idem euenire solet, quod euenit mercatori bonas margaritas quaerenti i. doctrina diuina similis est pretiosae margaritae, in quam vbi inciderit mercator, bonas margaritas quaerens etc. καλοὺς μαργαρίτας, v. ad 7, 6. margaritas magnitudine, candore, laeuore, pondere, praestantes, atque adeo πολύτιμος μαργαρίτης margarita, vnio, his virtutibus inprimis excellens.

47 — 51. Similitudo, quam hi versus continent, sententiam eandem exornatam proponit, quam illa quae paulo superius v. 24 fs. legitur, nimirum hanc: vt verriculum in mare eiectum, pisces, cum bonos tum malos, aliasque quisquiliis complectitur, in litus protractum: ita doctrina mea nanciscetur probos et pios sectatores, vita et factis eam exprimentes, sed nanciscetur etiam sectatores improbos, vitiis sceleribusque indulgentes, coll. 41. hi vero aliquando, tempore iudicii extremi, poenas grauissimas luent. σαγήνη est Lat. *verriculum* (Vlpian. Digest. 47. tit. 10. §. 7. Si quis me prohibet in mari piscari, vel *verriculum*, quod Graece σαγήνη dicitur, ducere), genus retis piscatorii, quod verritur i. trahitur, ducitur. Hesych. et Phauorin. σαγήνη· τὸ δίπτυον, πλέγμα τι ἐν καλάμων εἰς θήραν ἰχθύων. Saepius ap. Lucian. hoc voc. recurrit. v. Schacht Obfl. in Matth. in Bibl. Brem. Noua Class. 1. Fasc. 1. ad h. l. in vers. Alex. respondet Hebr. חֲבִיתָה Hab. 1, 15. Ies. 19, 8. et חֲבִיתָה Ez. 26, 5. ἐν παντός γένους fcl. τινά· vt 23, 24. intelliguntur omnis, varii generis res, pisces, et alia. — 48. ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν, *educunt in litus* np. pisces. ἀναβιβάζειν, Hebr. אָנַח, quod construitur cum אָ Num. 23, 4. vbi אָ אָ· habent ἐπὶ. Caeterum Aoristi h. l. positi sunt pro Praesentibus: καὶ καθίσαντες κ. τ. λ. et postquam

confederunt, bona colligunt in vasa. καλὰ, pisces bonos, esui aptos, et alias res utiles. τὰ σαπρὰ, de quo voc. vid. ad 7, 17. pisces malos, esui non aptos, et alias res inutiles, quisquilias. Ad voces καλὰ et σαπρὰ plerumque intelligunt ἰχθύδια, sed Matthaeus scripsit haud dubie תבואה et תישב, in quibus verbis non potest intelligi דגים, vnde per τὰ καλὰ et τὰ σαπρὰ, non tantum pisces, sed et aliae, omnis, varii generis res intelligi debent, ἔξω refertur ad τὰ ἀγγεῖα. — 48. sq. vid. ad v. 40.

42. Verba λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησ., interrogauit Iesus discipulos, absunt a cod. Vatic. et Cantab. It. Vulg., Copt., Aeth., Orig. et cum nulla probabilis afferri possit ratio, cur ea librarii omiserint; omnino suspecta, atque addita videntur ab iis, qui orationem ipsis mancā scilicet visā, integram reddere vellent.

52. 53. διὰ τοῦτο, vt per se intelligitur, non verti potest propterea, sed vt Hebr. דבר Iudd. 8, 7. Ier. 49, 26. est mera transitionis formula, adeoque in versione omit- tenda, vt 23, 34. Marc. 12, 24. al. πᾶς γραμματεὺς, qui- libet doctor, religionis interpres, legum diuinarum peritus. Iesum hoc nomine discipulos suos insignire voluisse, aperte docent verba quae sequuntur: μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Iudaeorum doctores, legis interpretes, dicebantur γραμματεῖς, סופרים, Esr. 7, 6. Buxtorf. Lex. Talm. p. 1534. Iesus vero hoc ipsum no- men h. l. vt Matth. 23, 34. ad discipulos suos transtulit. μαθητεύειν prop. est neutrum, vt omnia verba in εὖειν desinentia, et ponitur ita, vt sit: *discipulum esse* 27, 57. vid. et Suicerus Thes. Eccl. h. v. Sed Hebraei et scripto- res Graeci, recentiores imprimis, multa verba Neutra vsurparunt vt Actiua. vid. Abreschius dilucc. Thucydd. p. 88. sq. et ad Thom. Mag. p. 298. horum in nu- mero etiam est μαθητεύειν, quod adhibetur quoque vt Actiuum, ita, vt sit: *discipulum facere*, 28, 19. Act. 14, 21. edocere h. l. Itaque γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν

βασ. τῶν οὐρ. est doctor religionis christianae doctus, idoneus. Pro εἰς τὴν βασιλείαν in aliis libris extat τῇ βασιλείᾳ. Vtraque lectio exprimit Hebr. נִדְּבָרָהּ, in aliis libris legitur, ἐν τῇ βασιλείᾳ, lectionem vero τῇ βασιλείᾳ, quam praeter codd. haud contemnendos Origenis et Cyrilli auctoritas tuetur, praefert haud immerito *Griesbachius*, cum vulgari εἰς τὴν βασιλείαν ex praestantioribus codd. nullus faueat, praeter L. huius vero auctoritatem cognatorum disensus imminuat; lectio autem ἐν τῇ βασ. orta sit ex illa τῇ βασιλείᾳ. — ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, *cuidam patrifamilias*. ἐμβάλλει, *profert*. vid. ad 12, 35. *θησαυρὸς*, de cuius voc. usu vid. ad 2, 11. h. l. est *promptuarium*, *cella penaria*, id. qd. ταμεῖον, atque ἐμβάλλειν ἐκ τοῦ θησαυροῦ id. qd. προκομίζειν ἐκ τοῦ ταμείου ap. Clem. Alex. Paedag. 3. p. 76. Victor. Per τὰ καινὰ καὶ παλαιὰ *Elsnerus* intelligit noua et vetera vasa, quae in cella sua habeat paterfamilias, atque subaudiendum putat σκεύη. Male, subintelligendum potius est βρώματα l. ὀψώνια. Etenim componuntur h. l. religionis doctores cum patrefamilias, quatenus hic hospites excipit cibus recens paratis et pridianis atque semefis i. variū generis cibus; praeterea doctrinae saepius comparari solent cum cibus Sir. 24, 23. Theophr. Char. 8, 1. Cic. Topic. 5. vid. Victorius Varr. Lectt. 38, 23. Sensus omnino est: doctor religionis idoneus cuiusuis generis doctrinas debet proponere, notas atque ignotas, et in tradenda doctrina, modo vsitata oratione uti, modo noua, atque ita meum exemplum, qui variū generis doctrinas, modo per similitudines, modo perspicuis verbis trado, sequi et imitari.

54. Loci paralleli Marc. 6, 1 — 6. Luc. 4, 16 sqq. vid. not. ad Matth. 4, 12. εἰς τὴν πατρίδα] intelligitur Nazarethum, in quo oppido Iesus educatus fuerat, Ναζαρετ οὗ ἦν τετραμμένος Luc. 4, 16. quod oppidum ib. v. 23. vocatur ἡ πατρίς eius scil. πέλις. Eu-

stat. ad II. d'. p. 351. 18. ὅτε δέ γε πατρὶς μόνον λέγεται, ἐλλειπτικῶς καλεῖται, λείπει γὰρ αἷα, ἢ γῆ, ἢ τι τοιοῦτον. — τούτῳ, ut vel contextus docet, h. l. contemnens est. Sic quoque adhiberi solet Hebr. שׁוֹן I Sam. 10, 27. ubi de Saulo sermo est, et Alex. habent τί σῶσει ἡμᾶς οὗτος; atque addunt: καὶ ἠτίμασεν αὐτόν. add. I Sam. 21, 15. Etiam apud scriptores externos οὗτος ita legi, pluribus docuit *Marklandus* ad *Lyf.* p. 601. ἡ σοφία αὕτη, tanta sapientia, vid. Luc. 4, 17. sqq. δυνάμεις, miracula, de quibus audiuerant Nazarethani, et quae illo tempore inter eos fecerat, coll. v. 58. Marc. 6, 5.

55. sqq. οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός;] *nonne hic est fabri lignarii filius?* τέκτων omnino significat *fabrum*. *Hesych.* τέκτων· πᾶς ὁ τεχνίτης· speciatim autem ut שׁוֹן 2 Regg. 22, 6. ponitur de fabro lignario: *Gloss. vett.* τέκτων, *faber tignarius, faber lignarius, materiarius*, et Iosephum fabrum lignarium fuisse, traditur communi consensu scriptorum veteris ecclesiae. vid. *Iustin. Martyr.* c. Tryphon. p. 94. sq. ed. Steph. et *Suiceri Thes. Eccl.* v. τέκτων. Marc. 6, 3. legitur: οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων; quae verba plerique interpp. per metonymiam posita existimant pro, τοῦ τέκτονος υἱός; sed nihil impedit, quo minus verba haec accipiamus proprie, et Iesum ipsam opera materiaria fecisse statuamus, cum nec infrequens, nec indecorum fuerit priscis Hebraeorum sapientibus, praeter literarum studia artes quoque tractare manuarias. vid. *Cunaeus* de Republ. Hebr. c. 4. p. 27. sqq. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. p. 616, *Rau* Diss. duae, vnde Iesus alimenta vitae acceperit? inquiritur, Erlang. 1794. 95. 4. Iosephi filium Iesum putabant, quod Maria ipsius mater erat, Iosephus autem huius maritus, vnde et Maria Luc. 2, 48. maritum suum, Iesum alloquens, ipsius patrem dicebat. Parentum Iesu et propinquorum ipsius plebs Nazarethana h. l. mentionem faciebat contemptus causa, et ignobilitas familiae

Iesu atque inuidia, homines istos eo redigebant, ut Iesum repudiarent, nec pro legato diuino haberent καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐπ' αὐτῷ v. 57. Nouimus, inquiunt, parentes et propinquos ipsius, homines obscuros et ignobiles, et hic vult doctoris legatique diuini personam agere? qualem se venditat? quomodo hic sapientia et facultate miracula patrandi praeditus esse potest? Scilicet illustrari debet locus noster e Luc. 4, 17. sqq. Postquam Iesus locum Iesaiæ recitarat eumque interpretatus erat, (summam tantum interpretationis attulit Lucas v. 21.) omnes admiratione capti tenebantur. Sed sedatiores facti auditores, nonnulli (Luc. 4, 22. ἔλεγον σελ. τινές) inuidia ducti, ut Iesum in contemptum adducerent, dicebant πόθεν τούτῳ κ. τ. λ. καὶ οἱ ἀδελφοί — Ἰούδας] et fratres ipsius Iacobus, Ioses, Simon et Iudas, vid. not. ad 12, 46. Ἰωσής* praeter hunc huius nominis fratrem Iesu, filius eiusdem nominis Mariae Cleophae, frater Iacobi minoris memoratur 27, 26. Ἰάκωβος, vid. ad 10, 2, — 56. ἀδελφαί, sorores Christi germanae, v. 12, 46. ταῦτα πάντα referri debet ad σοφίαν et δυνάμεις. — 57. οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος — αὐτοῦ] nusquam magis contemnitur doctrinae diuinae interpres (προφήτης), quam in patria sua, a ciuibus suis, et familia, necessariis suis. Plut. de exilio p. 604. D. τῶν Φρονιμωτάτων καὶ σοφωτάτων ὀλίγους ἂν εὖροις ἐν ταῖς ἑαυτῶν πατρίσι κεκηδευμένους. Senec. de Benefic. 3, 3. vile habetur quod domi est. Cf. de hac prouerbiali locutione Schottus Adagg. S. S. et Wetstenius ad h. l. — 58. καὶ οὐκ ἐποίησε κ. τ. λ. non multa ibi fecit miracula, contemnebant enim eum, hinc admodum pauci ipsius auxilium implorabant, Marc. 6, 5.

C A P V T XIV.

1. **I**esus, vt Iohannis baptistae euitaret fortunam, quem Herodes Antipas occidi iusserat, contulit se in locum desertum, vid. v. 13. Luc. 9, 10. et inde varia itinera suscepit; cf. c. 14 — 18, 35. ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ] circa illud tempus, cum fama Iesu ad Herodis aures peruenisset, hic amicis suis dicebat etc. Qui factum sit, vt Iesu facinora miranda tam sero Herodi innotuerint, vario modo explicare studuerunt interpretes. *Grotius* autumat, Herodem, Romam profectum, abfuisse a terris suis interea, dum Iesus inclaresceret; sed defunt argumenta idonea, quibus haec sententia comprobetur. Alii, vt *Baronius*, statuerunt, Herodem bello Arabico superioribus annis occupatum, e Iudaea abfuisse, atque ita serius famam de Iesu praeclare factis ad aures ipsius peruenire potuisse. Sed vt recte monuit *Casaubonus* Exercitt. ad *Baronii* Annal. Eccles. p. 304. bellum cum Areta, Arabiae rege, per legatos gestum est, neque adeo a regione sua auocauit Herodem, et gestum est, cum Iohannes iam obtruncatus esset, vid. Ioseph. Ant. 18, 7. Scilicet non est h. l. tam de primo auditu Herodis, quam potius de continuato et repetito, qui tandem eius attentionem excitabat, sermo, vt praeclare obseruauit *Rufius* in *Harmonia Euangel.* T. I. p. 1246. Potuit igitur varia quidem de Iesu doctore iam antea audiuisse, ad quae tamen parum animum aduertit princeps libidini voluptatibusque indulgens, vt adeo rursus memoria eius exciderent, praesertim cum Iohannes adhuc viueret, qui tanta apud omnes auctoritate valebat, quem plures asseclarum ipsi

Christo longe praeferabant, vid. 9, 14. 11, 2.; sed nunc temporis, post Iohannis baptistae necem, cum Herodes denuo audiret de Christo thaumaturgo, coll. v. 2. cuius fama interea vndiquaque fortius eruperat: magno-pere animo percellebatur homo sceleris conscientia stim-
 mulatus et meticulosus. ὁ τετράρχης] intelligitur Hero-
 des Antipas, Herodis M. filius, vid. Ioseph. Ant. 17, 3. Mortuo parente, Augustus alteram regni partem Antipae
 eiusque fratri Philippo dedit, ita, vt Antipas acciperet
 Galilaeam et Peraeam, atque diceretur τετράρχης, vt h. l.
 et Ioseph. Ant. 18, 9. vid. not. ad Matth. 2, 22. τετράρ-
 χης proprie dicitur, qui quartae parti, τετράδι, alicuius
 regionis cum imperio praeest. Deinde vero etiam τε-
 τράρχης de eo vsurpari coeptum est, qui tertiae et dimi-
 diae regionis alicuius parti praeerat. vid. Fischerus Pro-
 luss. de vit. Lexx. N. T. p. 428. Infra v. 9. et Marc. 6,
 14. Herodes Antipas dicitur βασιλεὺς, quo quidem no-
 mine quomodo insigniri potuerit, notatum est ad 2, 22.
 τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ pro περὶ τοῦ Ἰησοῦ, vid. ad 4, 24.

2. τοῖς παισὶν αὐτοῦ] amicis et familiaribus suis:
 παισὶν id. qd. δούλοις, φίλοις, vt 3 Esr. 1, 30. 1 Macc. 1, 6.
 Etenim ab Hebraeis ׀ַבָּיִע dicuntur non modo ii, qui
 proprie serui sunt, sed etiam homines liberi et inge-
 nui, ministri principum, regum, ac ciuitatum Orientis.
 Hinc interpretes Graeci veteres ׀ַבָּיִע modo vertunt παῖς
 1 Sam. 18, 22. Ios. 1, 7. 13. quo posteriori loco Sym-
 machus habet δούλος, modo φίλος, vt Esth. 2, 19. οὗτός
 ἐστὶν Ἰωάννης — νεκρῶν] hic est Iohannes baptista, qui ab
 inferis rediit. Qua ratione Herodes, qui vna cum familia
 sua, sectae Sadducaeorum, resurrectionem mortuorum
 negantium, addictus fuerit, vt ex Marc. 8, 15. et Matth.
 16, 6. colligi solet, cogitare ac dicere potuerit, Iohan-
 nem ab inferis rediisse, varia fuit interpretum disputatio.
 Alii monuerunt, homines nimis libere sentientes et di-
 vina contemnentes, esse fere cum maxime superstitiosos;

non semper eos, qui placita sectae alicuius publice probent et profiteantur, ea etiam credere, saltem eos ipsos dubitare interdum de veritate placitorum opinionumque suarum. Alii contenderunt, Herodem non serio haec dixisse, sed his ipsis verbis risui exponere voluisse opinionem de mortuorum resurrectione. Sed Herodem, accepto nuntio de Iesu eiusque miraculis, magnopere perturbatum, et a iocatione alienum fuisse, locus Lucae 9, 3. planissime docet. Hinc alii opinati sunt, Herodem credidisse μετεμψύχωσιν h. e. animarum migrationem in alia corpora, adeoque his verbis significare voluisse, quod anima Iohannis in corpus Christi commigrauerit. At neque μετεμψύχωσιν admittebant Sadducaeï; nec loquitur Herodes de Iohannis anima, quae migrarit in Christi corpus, sed de Iohannis ipsius resuscitatione. Equidem cum aliis interpretibus arbitror, Herodem eiusque familiam probasse tantum rationes Sadducaeorum politicas, non vero reliqua eorum dogmata et placita, vid. Act. 26, 7. 8. ibique interpp. et *Paulus* ad h. l. Phariseis enim, libertatis populi defensoribus strenuis, Herodis I. vtpote alienigenae et Romanorum imperium maxime inuisum erat, Sadducaeï autem minus seueri et acerbi iudices hac in re erant, vid. Ioseph. Ant. 15, 1. 17, 3. 18, 1. Omnino igitur Herodes, conscientiae stimulis perfossus, consternatus et tumultum metuens, in eam opinionem venire potuit, Iohannem in vitam esse reuersum, praesertim cum vulgus Iudaeorum crederet, ante Messiae aduentum plures prophetas ab inferis esse redituros. διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ] *propterea*, quoniam rediuius potentior est quam antea. δυνάμεις accipiunt de miraculis ipsis; vt ἐνεργοῦσι positum sit pro Passiuo ἐνεργοῦνται, atque ἐν αὐτῷ ex Hebraismo pro ὑπ' αὐτοῦ vel δι' αὐτοῦ, *fiunt ab eo miracula*. Rectius vero Beza, alique cum eo δυνάμεις accipiunt de facultate miracula edendi, vt adeo verba reddi debeant: *propterea facultate miracula patrandi praeditus est*.

3. Inferit iam Matthaeus historiam ipsam de captivitate et morte Iohannis, atque adeo Aoristi Latine verti debent Plusquamperfectis. κρατήσας — φυλακῇ] *comprehensum et compedibus vinctum in custodiam dederat. τίθεσθαι ἐν φυλακῇ*, Hebr. תָּשֶׁבֶת בַּחֲבִירָה Gen. 41, 10. 42, 17. vbi v. LXX. διὰ Ἡρωδιάδα — ἀδελφοῦ αὐτοῦ] *in gratiam Herodiadis, quae fuerat vxor Philippi fratris ipsius; Herodiada vxorem fratris Philippi, amore eius incensus, abduxerat Herodes Antipas, eamque, repudiata vxore sua, Aretae Arabum regis filia, matrimonio sibi iunxerat, v. Ioseph. Ant. 18, 5. 1. sqq. Philippus h. l. memoratus, non debet confundi cum Philippo, tetrarcha Ituraeae et Trachonitidis, cuius mater fuit Cleopatra, sed notatur h. l. alius Herodis M. filius ignobilis et obscurus, qui, a patre exheredatus, vitam priuatus transegit, susceptus e Mariamna, Simonis Pontificis M. filia, vid. Ioseph. Ant. 17, 6. B. I. 1, 30. 7. Grotius, Krebsius ad h. l. et Deylingius Obff. S. 2, 26. 18. sq. vnde non mirandum, Herodiada, feminam vanam et imperiosam, maluisse vxorem esse Antipae tetrarchae, quam Philippi, hereditate priuati. Iosephus Ant. 17, 1. 2. hunc Philippum vocat Herodem. Scilicet e Iosepho et aliis satis constat, multos Herodis M. filios, etsi suo quisque nomine proprio, quo ab aliis distinguerentur, insigniti fuerint; tamen Herodis nomen quasi commune quoddam habuisse, adeo vt nunc proprio, nunc communi, a scriptoribus appellentur. Sic Arche-laüs vocatur Herodes Dio Cass. p. 567. Leuncl. Antipan saepius quoque Herodem nominauit Iosephus, v. Krebsius ad h. l. Itaque nulla intercedit inter Matthaeum et Iosephum pugna, et nomen Φιλίππου, quod a codd. nonnullis abest, sed ab iisdem Marc. 6, 17. retinetur, Matthaeo seruandum est.*

4. 5. ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης· οὐκ — αὐτήν] *Haud improbabilis est Wetstenii aliorumque sententia, Iohannem ab ipso Herode accersitum, et de matrimonio cum*

cum Herodiade interrogatum esse, vt inuidiam, quam ei incestae nuptiae apud populum creauerant, placaret, et factum excusaret, auctoritate Iohannis, hunc vero respondisse, quod prophetam et virum probum decebat. *ἐχειν* Marc. 6, 17. vsus est verbo *γαμεῖν*, notat h. l. *in matrimonio habere*, quo significatu frequenter quoque apud scriptores exteros occurrit, vid. *Raphelius* et *Alberius* ad h. l. Abduxerat Herodes Antipas viuenti marito, eidemque fratri vxorem, commiserat ergo crimen adulterii, raptus et incestus, nam lex data erat Iudaeis, vt ne quis in matrimonium duceret vxorem fratris, nisi mortuus esset frater, liberis orbus. vid. *Leuit.* 18, 16. 25, 5. Caeterum Ioseph. Ant. 18, 5. 2. captiuitatis necisque Iohannis causam affert hanc; quod timuerit Herodes, ne tanta hominis auctoritas populum ad defectionem impelleret. Matthaeus causam affert hanc, quod ob incestum et alia flagitia atque scelera, vid. *Luc.* 3, 19. Herodem Iohannes reprehenderit. Neque tamen Iosephus Matthaeo repugnat. Nam Iosephus vel ea attulit, quae tunc facinori huic praetexerentur, adeoque causam non ex sua ipsius, sed aliorum opinione, tunc temporis apud Iudaeos obtinente, protulit; quae fuit sententia *Wolfii* ad h. l.; vel duae fuerunt causae, quibus commotus Herodes Iohannem in carcerem coniici atque interfici iusserit, exprobratio incestus aliorumque scelerum, et metus rebellionis a plebe imminentis, ita, vt alteram causam attulerit Iosephus, alteram Matthaeus; vel Matthaeus locutus est de causa, ob quam Iohannes in carcerem detrusus sit, Iosephus autem de ea, ob quam interfectus sit. vid. *Krebsius* ad h. l. et *Deylingius* Obss. S. 3, 26. 12. Scilicet Herodes Iohannem ob exprobratum incestum in vincula coniecerat, et fortassis iam tunc temporis fecisset id quod ira suadebat, et femina irritata dictabat, atque Iohannem interfici iussisset, nisi partim ipse reueritus esset Iohannem, vid. Marc. 6, 20. partim etiam populum metuisset, coll. v. 5. postea autem eum

necari iussit, precibus importunis Herodiadis filiae, et iurisiurandi religione coactus, et cohortationibus conui-
varum, metuque rebellionis a Iudaeis imminente, vid. ad v. 9., compulsus. — 5. καὶ θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι] *et lubenter eum interfecisset*, nempe illo tempore, quo Io-
hannis exprobratio eum ad iram prouocauerat. θέλων, *lubenter*, vt Ioh. 6, 21. al. ὡς, *reuera*, id. qd. ὄντως, (Tri-
clin. ad Soph. Electr. 1188.) ἀληθῶς. Hesychius: ὡς — ἀληθῶς. Hebraei ita quoque vtuntur particula ׀ Hof. 4, 4. vid. Drusius Animadu. 2, 47. Suicerus h. v. Nol-
dius Concordd. particc. h. v. et Palaietus ad h. l. εἶχον, *populo persuasum erat*, Iohannem vere esse prophetam, voluntatis diuinae interpretem, eximiis dotibus instru-
ctum. εἶχειν h. l. *putare, existimare*, vt 21, 26. 46. quo sensu etiam scriptores Graeci verbum εἶχειν, et Latini verbum *habere* frequenter ponere solent, vid. Kypkius ad h. l. et Mollius ad Longi Pastoral. p. 111. sq.

6. γενεσίων δὲ ἀγομένων] *quaerunt et disputant viri docti, quae sint illa γενέσια* h. l. commemorata. Alii statuunt, esse intelligendam *celebrationem diei natalis*; cuius sane memoriam magna cum cura celebrare sole-
bant veteres, sicuti hoc factum legimus ab Antiocho Epi-
phane 2 Macc. 6, 7. vbi legitur: εἰς τὴν κατὰ μῆνα τοῦ βασιλέως γενέθλιον ἡμέραν, *die regis per quemque mensem natali*, et vocabulum γενέσιος de die natali extat ap. Al-
ciphron. 3. ep. 18. et 55. Philon. de Mundi Opif. p. 20. et Ioseph. Antiq. 12, 4. 7. Alii vero intelligendum esse h. l. praecipunt festum, quod instituisset Herodes in memoriam eius diei, quo suscepisset imperium, ergo *diei inaugurationis celebrationem*. Extra omnem vero du-
bitationem positum est, reges hunc quoque diem cele-
brare solitos esse. vid. 1 Regg. 1, 8. 9. 18, 18. Hof. 7, 5. Plin. epp. 10, 61. De Herode M. hoc idem pro-
didit Iosephus Ant. 15, 11. 6. συνεπεπτόκει γὰρ τῇ προ-
θεσμίᾳ τοῦ περὶ τὸν ναὸν ἔργου, καὶ τὴν ἡμέραν τῷ βασιλεῖ

τῆς ἀρχῆς, ἣν ἐξ ἑθους ἐωρτάζειν, εἰς ταῦτόν ἐλθεῖν. Ipsi Latini quoque hoc sensu formula *dies natalis* vtuntur, vid. Spartian. Hadrian. 4. et *Dauisius* ad Hirt. b. Afric. 90. Solebant etiam reges a die, quo creati erant, vt natali, annos supputare, 1 Sam. 13, 1. vbi Saulus dicitur *υἱὸς ἐνιαυτοῦ*, *filius unius anni*; quatenus vnum tantum regnaverat adhuc annum. Laudatur etiam *Aboda Sara* f. 8. in *Mischna*, vbi inter festa refertur quoque יום גְּבוּרָתָא מְלִיכָא אֲדָמָא ad quae verba in *Gemara* f. 10, 1. notatur: quid est dies גְּבוּרָתָא? respondet R. Iudas, per hunc intelligunt diem, quo constituunt regem. Sed גְּבוּרָתָא est Graecum *γενέσια*. Vtraque igitur interpretandi ratio argumentis idoneis potest defendi, cf. *Heinsius* Exercitt. Sacr. p. 52. *Relandus* Diss. miscell. 8. p. 257. P. 2. et *Fischerus* in Praef. ad *Leusden.* de dialectis N. T. ed. sec. p. 17. fs. Caeterum ad *γενεσίων* non subintelligendum esse *συμποσίων*, sed potius *ἡμερῶν*, recte ostendit ad h. l. *Krebsius*. ἄγειν est verbum proprium et solenne de celebratione festi, vnde formulae ἄγειν ἑορτήν, ἡμέραν *Thucyd.* 6, 6. 5, 47. *Xen. Cyrop.* 6, 2. 3. *Esth.* 9, 18. 19. 21. (vbi תִּשָּׁע Alex. vertunt ἄγειν) 2 *Macc.* 2, 16. 1, 9. *Tob.* 11, 20. add. *Palaietus* in *Bibl. Brem. Nou. Cl.* 3. p. 211. *Raphelius*, *Albertius* et *Keuchenius* ad h. l. Itaque lectio *γενομένων*, quam codd. nonnulli habent, ex glossamate orta est. ὠρχήσατο] *saltabat*: non est sermo de rudi illo et incompósito saltandi genere, quod in publicis gaudiis, matronis virginibusque Iudaicis antiquitus usurpatum fuit, sed de saltatione lasciva, pantomimorum more, qui manuum corporisque gestibus, mores hominum et omnes affectus exprimere et imitari solebant; vid. *Rupertius* ad *Iuuenal.* 6, 63. et *Mitscherlich* ad *Horat. Carm.* 3, 6. 21. huius generis saltationes in conuiuiis usitatae erant, *Cic. pro Murena* c. 6. *Tempestiui conuiuii, amoeni tori, multarum diuitiarum comes est extrema saltatio.* add. *Vellei. Pat.* 2, 83. *Xen. Sympos.* 2. add. *Paulsen* *Regierung der Morgenländer* p. 262. *Meyer Versuch einer*

Vertbeidigung und Erklärung der Geschichte Jesu und der Apostel aus Profanscribenten p. 207. ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος] non intelligitur filia Antipae et Herodiadis, sed Salome, quam Herodias priori marito pepererat. ἐν τῷ μέσῳ spectantibus Herode, reliquisque conuiuis, vid. Marc. 6, 21.

7. sqq. Salome saltando adeo sese probauerat Herodi, vt quidquid petiisset, se illi daturum, iureiurando promitteret. ὁμολογεῖν, *promittere, polliceri*, vt Plato Criton. 10. al. et ὅρκῳ ὁμολογεῖν, polliceri interposito iureiurando id. qd. ὁμνύειν Marc. 6, 23. — 8. προβιβασθῆσα ὑπὸ τῆς μητρὸς] *instructa a matre*, ad quam rem retulerat, vid. Marc. 6, 24. προβιβάζειν in vers. Alexandrina adhibetur de iis, qui alios aliquid docent, et hortantur vt illud faciant, atque respondet Hebr. הרהיב Exod. 35, 34. et ירשׁ Deut. 6, 7. Ita quoque legitur Xen. Mem. 1, 2. 17. πάντας τοὺς διδάσκοντας ὁρῶ αὐτοὺς δεικνύοντας τε τοῖς μανθάνουσιν, ἥπερ αὐτοὶ ποιοῦσιν ἃ διδάσκουσι, καὶ τῷ λόγῳ προβιβάζοντας. vid. Raphaelius et Kypkius ad h. l. πίναξ est *orbis, quadra, lanx*: vas, in quo cibi vel apponuntur, Odyss. α', 141. vel eduntur; Thom. Mag. πίνανες τὰ ἀγγεῖα, ἐν οἷς ἐσθίμεν. — 9. καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεὺς] vulgo explicant: *dolore affectus est Herodes*, sed fortassis rectius ἐλυπήθη h. l. accipitur de *ira*, ita vt sit, *commotus est rex*. Puellae petulantia, et precum importunitas, iratum reddebant Herodem, cui Iohannes carus erat, vid. Marc. 6, 20. sed διὰ τοὺς ὅρκους, *propter iuramentum*, et διὰ τοὺς συνανακειμένους, *propter conuiuias*, qui ipsi quoque forte odio in Iohannem commoti, et vt Herodiadi atque ipsius filiae gratum facerent; religionem iurisiurandi obtendebant, et regem hortabantur, vt filiae precibus locum daret, ne longior Iohannis captiuitas multitudinem excitaret, vt res nouas moliretur: iussit Herodes filiae caput Iohannis dari. Verbum autem λυπεῖσθαι in vers. Alexandrina sae-

Pius ita recurrit, vt sit, *irasci*, atque respondet verbo חָרַחַץ vt Gen. 4, 5. Neh. 4, 5. et חָרַחַץ, vt 1 Sam. 29, 4. eodemque sensu legitur infra 18, 31. add. Xen. Mem. 3, 13. 1.

10 — 12. καὶ πέμψας — ἐν τῇ Φυλακῇ] *iussit igitur Iohannem in carcere decollari.* Carceris et supplicii Iohannei locum fuisse Machaerunta tradit Ioseph. Ant. 18, 5. 2. Iam cum dixerit Herodiadis filia: δός μοι ὧδε τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου, v. 8. coll. Marc. 6, 25. suspicari licet, γενέσια illa celebrata fuisse aut in ipsa arce Machaeruntina, aut in castello quodam finitimo; a Tiberiade enim, quae regia Herodis sedes erat, satelles regius ad exsequendum crudele mandatum missus, vix intra biduum iter conficere potuisset, vid. Grotius et Lightfootus ad h. l. πέμψας, vid. ad 2, 16. ἀποκεφαλίζειν ap. Arrian. et Dion. Cass. saepius recurrit, vid. Raphel. Obsf. Polyb. Albertius et Kypkius ad h. l. Gloss. vet. ἀποκεφαλίζω· decollo, 1 Sam. 31, 9. incert. vsus est hoc verbo ad exprimendum Hebr. שָׁחַתְהָ. — 11. ἡνέχθη] positum est pro προσηνέχθη, 22, 19. allatum est caput in lance, quo certius constaret, mandatum esse confectum. Seneca Octau. 437. *Perage imperata, mitte, qui Plauti mihi Sullaeque referat abscissum caput.* Val. Max. 9, 2. *Marius — caput M. Antonio abscissum, tactis manibus inter epulas, per summam animi ac verborum insolentiam aliquamdiu tenuit.* Exempla hanc in rem plura vid. ap. Wetsten. ad h. l. — 12. ἦραν τὸ σῶμα καὶ ἐθαψάν] *corpus sustulerunt et sepeliuerunt.* σῶμα est cadaver, vt Luc. 17, 37. Tob. 1, 18. καὶ ἐζητήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τὰ σώματα, καὶ οὐχ εὑρέθη· Hebr. הָלַךְ 1 Reg. 13, 29. Suidas: σῶμα, πᾶν τὸ τεθνηὸς παρὰ τοῖς παλαιοῖς. Eodem modo Latini vtuntur voc. corpus, vid. Flor. 4, 2. 60. Suet. Aug. c. 101. vid. Burmannus ad Val. Fl. 3, 333. Lectio πτώμα, quae h. l. in nonnull. codd. extat, e Marc. 6, 29. in h. l. translata est. ἀπήγ-

γείλαν τῷ Ἰησοῦ, *nuntiarunt Iesu*, quae Iohanni acciderant.

13. Redit scriptor eo, vnde v. 3. declinauerat. Herodes igitur, cum post Iohannis necem, de mirandis Iesu facinoribus audisset, atque in eam opinionem venisset, Iohannem ab inferis rediisse, cupiebat Iesum videre, ἐζητεῖ ἰδεῖν αὐτόν, Luc. 9, 9. Iesus vero, vt Herodis aulam effugeret, et se aliquamdiu consuetudini atque sermonibus hominum subduceret, vid. Marc. 6, 31. praesertim cum populus, Herodi propter interemtum Iohannem iratus, ad seditionem pronus esset, ne seditioni locum praeberet: vna cum Apostolis suis, qui illo ipso tempore ab itinere suscepto reuenerant, vid. Luc. 9, 10. e locis Galilaeae frequentioribus in solitudinem recessit. ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, *profectus est inde*; significatur locus, oppidum, in quo Christus hactenus commoratus erat, nempe Capharnaum. εἰς ἔρημον τόπον] *in solitudinem*, tractum terrae nec vicis, nec incolis frequentem, sed irriguum, et pascendis alendisue gregibus idoneum, coll. v. 16. 19. erat in litore maris Tiberiadis orientali, atque adeo in Gaulanitide inferiore, quae parebat Philippo tetrarchae, Antipae fratri. Luc. 9, 10. dicitur τόπος ἔρημος πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδᾶ, quae postea Iulias dicta est a Philippo. vid. Ioseph. Ant. 18, 2. Fuerunt enim in Iudaea duo huius nominis oppida, vnum cis mare Tiberiadis, alterum trans illud. vid. Fischerus Proluff. de vitiis p. 444. sqq. κατ' ἰδίαν, *seorsim*, vt 2 Macc. 4, 5, καὶ, *sed*. πεζῇ] *terrestri itinere*, terra: nam opponitur nauigationi, sic πεζεῦειν et πλεῖν sibi invicem opponuntur ap. Philon. de Temul. p. 263. D. καὶ εἰ πεζεῦειν καὶ πλεῖν δεῖ, *si forte vel itinere terrestri, vel nauigatione opus est*. Latini quoque dicere solent, *classe et pedibus venire*, vid. Cic. Att. 3, 8. 5, 9. vid. Loesnerus et Müntzius ad h. l.

14 — 21. ἐξελθὼν *scl.* ἐκ τοῦ πλοίου, *egressus e nauigio.* ἀρρώστους, *aegrotos qui inter eos erant, τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας, Luc. 9, 11. ἀρρώστοι, aegroti, ut Lat. infirmi, qui opponuntur sanis, Plin. H. N. 7, 26. Hebr. מִיָּחִי I Regg. 14, 5. Hesychius: ἀρρώστια, νόσος, ἀσθένεια. — 15. ὀψίας γενομένης] *vesperi, Luc. 9, 12. ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν.* est autem h. l. de vespera prima sermo, v. ad 8, 16. nam v. 23. iterum legitur ὀψίας γενομένης. ἡ ὥρα ἤδη παρήλθεν] *magna pars diei praeteriit.* Marc. 5, 36. ὥρα ἤδη πολλή. Utuntur autem Graeci formulis ὥρα πολλή et νύξ πολλή promiscue, vel de longo diei noctisque spatio iam praeterlapso, vel adhuc instante, et utrum horum intelligendum sit, ex adiectis particulis ἔτι, ἤδη, ἄχρι aliisque signis diiudicandum est. Exempla hanc in rem attulerunt Kypkius et Raphelius ad Marc. 6, 35. εἰς τὰς κώμας, *in vicos finitimos, εἰς τὰς κύκλῳ κώμας, Luc. 9, 12. — 19. κελεύσας — χόρτους] iussit multitudinem discumbere super graminibus.* De verbo ἀνακλίνεσθαι vid. ad 8, 11. καὶ ante λαβὼν, quod a multis codd., verff. et patr. omittitur, e Marco huc inuectum est. εὐλόγησε] *gratias egit; εὐλογεῖν id. qd. εὐχαρισεῖν v. 27. cf. 15, 36. coll. Marc. 8, 6. 7. etiam Hebr. הָלַל ita ponitur, ut significet: laudes celebrare, et gratias agere. vid. I Sam. 9, 13. al. κλάσας, diffregit, panes enim in Oriente erant tenues, et formam placentarum referebant, neque scindebantur, sed frangebantur. vid. Nieubr Beschreibung von Arabien p. 51. sq. Harmar Beobacht. über den Orient, Th. 1. p. 206. Th. 3. p. 60. 408. f. ibique Faber. — 20. αἶρειν id. qd. συναγειν Ioh. 6, 12. respondet Hebr. הָרָם, quod LXX. vertunt αἶρειν Ies. 57, 1. 16, 10. δώδεκα κοφίνους πλήρεις] *quibus duodecim cophini implerentur. κόφινος canistrum, corbis, Hebr. הָד, Iudd. 6, 19. vbi Aqu. κόφινος. capiens congios tres, auctore Hesychio, qui κόφινος, inquit, μέτρον χωροῦν χόας τρεῖς. sed χόως est Lat. congius. vid. Wetstenius ad h. l. Iudaei autem per gentilium aut Samaritanorum***

terras iter facientes, partim quoniam tunc temporis non erant vsitata hōspitia publica, partim ne forte cibis imundis polluerentur, cibum gestare secum solebant in corbibus, vnde Iuuenal. Sat. 3, 15. *Nunc sacri fontis nemus, et delubra locantur Iudaeis: quorum cophinus fœnumque supellex:* et 6, 542. *Cum dedit: cophino, fœnoque relicto, Arcanam Iudaea tremens mendicat in aurem.* cf. *Harmar Beobacht. über den Orient*, Th. I. p. 399. sq. hinc etiam facile intelligitur, vnde facta sit Christi discipulis in deserto tot corbium copia.

Euangelistae igitur (Matth., Marc. 6, 34., Luc. 9, 11. sqq., Ioh. 6, 5. ss.) narrant, Iesum quinque fere millia hominum illo tempore saturasse, cum tamen ei non nisi quinque panes hordeacei et duo pisces ad manus fuissent; ita vero eum tantam sui admirationem hominibus illis iniecisse (Ioh. 6, 14. sq.), vt eum Messiam praedicarent, et regem creare vellent. Quodsi ergo Euangelistarum, quos miraculum enarrare voluisse in promptu est, narrationes sequimur atque tenemus; res h. l. exposita vltcrius explicari non potuerit. vid. ad 8, 1. Varias tamen coniecturas, interpretes recentiores, quo facilius sibi ea, quae h. l. leguntur, explicarent, protulerunt; quarum praecipuas pro consilii nostri ratione afferamus. Facile cogitare poterat Iesus, plurium eorum, qui ipsum secuti erant, cophinos euacuatos esse, nec iis suppetere cibos, quibus sese reficerent; quo prius ergo horum fames sedaretur, vt inopiae eorum succurrerent ii, qui adhuc in cophinis edulia recondita secum gestarent; omnes manipulatim accumbere iussit. (Sed vt recte monuerunt alii, non memorant Euangelistae, adfuisse qui adhuc in cophinis edulia recondita secum gestarent, sciuisent Apostoli, homines istos βρώματα secum habere, si habuissent, sed ipsi hac de caussa anxii, cum nihil haberent, Christum rogant: dimitte eos, vt emere possint, quae comedant, τὶ γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσι v. 15. Luc. 9, 12. Marc. 6, 36.). Iam cibis

qui adhuc instructi erant, pro liberalitate illis temporibus Orientalibus atque Iudaeis usitata et propria, lubenter populares suos, cibis destitutos, coenae adhibebant, et quo fortius ad liberalitatem exercendam excitarentur; Iesus ipse iis exemplo suo praeibat, de cibariis suis offerre iubebat Apostolos, iis qui cibis destituti essent. Sumebant autem admodum pauci de cibariis, ab Apostolis iis oblatis, nam vel saturati erant, vel ab aliis cibos accipiebant. (At Evangelistae disertis verbis memorant, edisse omnes, *ἔφαγον πάντες*.) Hinc facile potuerunt discipuli, residuis fragmentis ex quinque panibus et piscibus duobus, replere duodecim corbularas; verba autem *πλήρεις* v. 20. et *ἐγέμισαν* Ioh. 6, 13. non sunt nimis premenda. — Alii *ἦσαν* v. 20. et Marc. l. c. *ἦρθη* Luc. 9, 17. et *ἐγέμισαν* Ioh. l. c. Latine reddi debere praecipiunt Plusquamperfectis: attulerant, apportarant Apostoli (*ἦσαν*) copias (*τὸ περισσεύον*) fragmentorum ex panibus et piscibus, quibus duodecim canistra erant repleta. Verba Ioh. 6, 13. *καὶ ἐγέμισαν* — *τῶν κριθίνων*, parentheseos nota a reliquis seiungunt, atque sensum loci Iohannei ita constituunt: colligite reliquias ciborum; collegerunt ergo (impleuerant enim fragmentis ex quinque panibus duodecim canistra) ea quae superfuerunt iis, qui comederant. Monent, scriptores sacros his verbis accuratius indicare voluisse copiam ciborum, ab Apostolis populo oblatam, non ergo sermonem esse de residuis post coenam, sed de cibis ante coenam oblatis. (At *τὸ περισσεύμα τῶν κλασμάτων*, in hac orationis cohaerentia, non nisi ciborum fragmenta post coenam residua significare potest, cum Ioh. 6, 12. s. disertis verbis scripserit: postquam saturati erant, *ὥς δὲ ἐνεπλήσθησαν*, iussit Iesus discipulos colligere ciborum reliquias *τὰ περισσεύσαντα κλάσματα*, quibus collectis implebant duodecim corbularas, e panibus hordeaceis quinque, et piscibus duobus, *ἃ ἐπερίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν*.) — Alii verba Ioh. 6, 13. ita interpretanda esse opinantur:

pro quinque panibus, quos Christus inter eos, qui cibis destituti fuerant, distribuendos curarat, populus gratus ei dono dabat duodecim canistra panis frustulis repleta. *ἐν, pro, loco*, vt Matth. 20, 2. 27, 7. (qui tamen loci alius generis sunt, et Marc. 6, 42. legitur: καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων). Caeterum quod admirationem populi attinet, quam sibi Iesum hoc facinore apud populum conciliaſſe Ioh. 6, 14. memorat, coll. Marc. 6, 52. monent, verbis quae ibi leguntur, ſenſum ſubſtituendum eſſe hunc: fames omnium qui conuenerant, ſedata erat, oſtenderat Ieſus, quantopere omni modo ſaluti populi proſpicere ſtuderet, cibaria, quae ipſi ſupererant, communicarat cum iis, qui cibis deſtituti erant, hoc illis hominibus documentum, ſignum luculentum (σημεῖον) humanitatis et beneuolentiae ipſius erat; exinde cognoſcebant, quis ipſe, et quomodo animatus eſſet erga ſuos, atque ita exhilarati, regem eum conſtituere volebant. Rectius vero alii interpp. σημεῖον explicant *portentum, miraculum*; prouocant ad 16, 5. 8. ſqq. Marc. 6, 52. vbi diſcipulorum tarditati et ignauiae tribuitur, quod ne nunc quidem, poſteaquam non multo ante vidiffent miraculum in panibus editum, maxima quaeuis a domino ſperare et exſpectare didiciffent, vid. *Storr* Diss. exeget. tert. in aliquot locos libror. N. T. hiſtor. p. 90. atque monent, eandem ignauiam et tarditatem etiam oſtendiſſe populum, miraculorum cupidum, inconstantem et mobilem, vid. Ioh. 6, 14. coll. v. 30. Matth. 21, 8. 9. coll. 27, 20. ſqq. Conf. omnino quod coniecturas illas parum commendabiles, hactenus recenſitas attinet: *Paulus Philologiſch-Kritiſcher Kommentar* ad h. 1. *Thieſſs Neues Testament* Tb. 1. p. 274. ed. ſec. eiusdem *Kritiſcher Kommentar*, p. 151. ſqq. Anonymi *Kritik des Kommentars von Paulus* p. 87. ſqq.

22 — 24. Cum Ieſus cognouiſſet homines illos, quos ſaturauerat, ipſum velle regem creare, Ioh. 6, 15.

ἠναγκάσεν τοὺς μαθητὰς — πέραν] *iussit Apostolos conscensa nauicula traicere.* ἠνάγκασεν *vertunt compulit*, et annotant, scriptorem hoc verbo significare voluisse, Apostolos inuitos a Christi latere discessisse. Sed ἀναγκάζειν, vt βιάζεσθαι, Hebr. גצב Gen. 19, 3. I Sam. 28, 23. et Lat. *cogere* Cic. ad Diu. 5, 6. Horat. Sat. 1, 4. 14. saepius quoque *notat*, rationibus et persuasionibus, etiam precibus *repetitis*, aliquem permouere, vt aliquid faciat, et sic h. l. significat, *suasit, cohortatus est*, vt Xen. Mem. 1, 2. 44. vid. de hac huius verbi significatione *Krebsius, Elsnerus, Kypkius* ad Luc. 14, 22. et *Valckenarius* ad Eurip. Hippol. 921. εἰς τὸ πέραν, in litus lacus Tiberiadis occidentale, vid. ad v. 13. Marc. 6, 45. Ioh. 6, 17. ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους. *dum interim dimitteret populum: ἕως οὗ, dum interim*, vt 26, 36. Aristoph. Equitt. 111. Hebr. נצ. vid. *Beza* ad h. l. — 23. εἰς τὸ ὄρος, in montem quendam, qui erat in litore orientali prope vicum Bethsaida, vid. v. 13. ὁψίας δὲ γενομένης, *cum sol occidisset*, v. ad v. 15. Ioh. 6, 17. σινοία ἤδη ἐγγεγόνει, — 24. τὸ πλοῖον ἤδη μέσον ἦν τῆς θαλάσσης, *nauicula in medio mari s. in alto erat*, longe a litore nauigabant, confecerant iam nauigando discipuli stadia quinque et viginti, Ioh. 6, 17. 19. Mare autem Tiberiadis patebat auctore Iosepho B. I. 3, 35. stadia XL. longum erat stadia CXL. Caeterum adiectiuum μέσος relatum ad praecedens substantiuum, post se regit Genitiuum eius rei, in cuius medio versatur, *Gregor. Naz. Carm. de se ipso v. 52. ὡς ναῦν μέσῃν κλυδωνος, vt nauem mediis in fluctibus*, vid. *Hoogeuens* ad *Viger.* 3, 7. 7. p. 111. ed. *Herm.* et *Krebsius* *Obff.* p. 39. et μέσον τῆς θ. h. l. est id. qd. κατὰ μέσον τ. θ. — βασιάνιζεσθαι, *fluctibus iactari, vexari, huc illuc ferri*, respondet Hebr. נצ, quod de commotione vehementiori usurpatur, vt nomen נצנצ, quod οἶός. Ez. 12, 18. vertunt βάσανος.

25. τετάρτη δὲ Φυλακῇ] *quarta vigilia.* Spatium noctis naturalis ab occasu solis pertinens ad solis ortum,

Iudaei veteres diuidebant in partes tres aequales, quarum quaeque quatuor horas habebat, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. v. חַמְשָׁן. Romani autem Graecos secuti, vid. *Suidas* vocab. Φυλακή, noctem in quatuor vigilias distinguebant, vid. *Pomp. Mela* I, 20. ibique *Schottus*. Hinc Iudaei, cum a Pompeii M. inde temporibus Romanorum potestati subiecti essent, hanc Romanorum consuetudinem imitati, noctem ipsi quoque in quatuor vigilias, quarum quaeque tres horas comprehenderet, diuidebant, quas vigilias quatuor Marc. 13, 35. nominibus inter se distinguit his: ὧς, μεσονύκτιον, ἀλεκτοροφωνία, πρώτη, vid. *Krebsius* ad h. l. et *Fischerus* Proluss. de vitiis Lexx. N. T. p. 450. sqq. ἀπῆλθεν] pro ἦλθεν, venit. Sic ἀπέρχεται pro ἔρχεται, venire, accedere Marc. 3, 13. 7, 30. Luc. 23, 33. Ioh. 4, 47. περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης] ambulans in s. super mari. Ioh. 6, 19. περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον κ. τ. λ. Ex omni narratione Euangelistarum, vid. Marc. 6, 47. sqq. Ioh. 6, 17. sqq. apparere nobis videtur, illos ipsos credidisse et narrare voluisse, Iesum vere in mari ambulasse. Interpretum vero recentiorum plures, quo miraculum declinarent, vario modo hunc locum tentarunt, ita tamen vt leges linguae, vsusque loquendi negligentes, nouas fabulas proferrent. Alii nimirum opinati sunt Iesum et Petrum nataffe, vid. *Bolten*. ad h. l. coll. *Schmidt Biblioth. für Kritik und Exegese*, B. I. p. 669. Alii arbitrati sunt, Iesum, cum nauis ad litus paene propulsa fuisset, per vada ambulasse, vid. *Henkii Neues Magazin für Religionsphilosophie*, B. 6. St. I. p. 310. coll. *Schmidt Bibl.* B. 2. p. 743. sqq. Plerique formulam περιπατεῖν ἐπὶ τῆς θαλάσσης explicant: *ambulare ad, iuxta mare*. Ita *Lange Uebers. und Erklärung der Schriften Job.*, Th. 2. ad Ioh. 6, 17. *Stolz Uebers. des N. T.* Th. I. p. 34. cf. eiusd. *Erläuterungen zum N. T. Heft I.* p. 166. sqq. et nuperrime *Paulus in Kommentar*. ad h. l. contra quem disputarunt: *Kaulfuss* in Iudicio Crit. de

Pauli Commentario in N. T. (Halaë 1803. 8.) p. 53. sqq. et Schultheßius in *Flatt Magazin für christl. Dogmatik und Moral*, St. 8. p. 3. sqq. add. *Marburger theol. Nachrichten vom Jahr 1806.* 278. sq. 367. sqq.

Scilicet *Paulus*, qui locum nostrum accuratius explicare studuit, rem ab Euangelistis enarratam, hunc fere in modum proposuit: Iesus auctor extiterat Apostolis, ut lacum Tiberiadis traicerent, atque se ipsos secuturum esse, promiserat. Ventus nauigantibus contrarius erat et periculosa nauigatio, hinc litus legebant; *πλοῖον μέσον τῆς θαλάσσης*, est omnino, *navis erat in mari, vela dederant, nauigabant, das Schiff war flott.* (At nusquam dicunt Euangelistae discipulos prope litus nauigasse. Quid sit *πλοῖον ἥδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν*, supra notatum est ad v. 24. Vocabulum *μέσος* haud raro quidem ita ponitur, ut sit id. qd. *ἐν*, sicuti Hebr. *בין* poni solet pro *א*, saepius vero etiam vim suam retinet, ut Act. 27, 27. *κατὰ μέσον τῆς νυκτός* est id. qd. *μεσονυκτίον* Luc. 11, 5. aut *κατὰ τὸ μεσονύκτιον* Act. 16, 25. sic et h. l. flagitante orationis serie, *μέσον medium mare* indicat.) Iesus, qui solus in monte remanserat, et nauem fluctibus hinc inde agitari viderat, Marc. 6, 48. nautasque circa vigiliam quartam affecutus erat, cum commodius itinere terrestri iret, *in litore iuxta mare ambulabat* et praeterire volebat, Marc. 6, 48. *περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς*. (Observant interpp. parum probabile esse, Iesum, qui suis auctor extitisset, ut nauiculam conscenderent, cum videret eos, aduerso vento, magnopere remigando laborare, lente et tranquille praeterire voluisse; enarrare potius Marcum, quid viderint atque putarint Apostoli, adeoque verba *καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς* explicanda esse: *praeteriturus eos videbatur.* Quod autem attinet usum praepositionis *ἐπὶ*, ea quidem inter alia notat: *ad, prope, iuxta*, sed pluribus in locis etiam sequente Genitiuo vel Accusatiuo, vid. *Fischeri Animadu.* ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 240 f.

ita legitur, ut sit: *in, super*, eamque nostro quoque loco in formula: περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης, hoc ipso significato capiendam esse, argumentis haud contemnendis pluribus demonstrari potest. E locis pluribus, nostro perquam similibus, in quibus ἐπὶ significat *super*, *in*, apponimus hos: Iob. 9, 8. περιπατῶν ὡς ἐπ' ἐδάφους ἐπὶ (ὅν) θαλάσσης. Apollon. Rhod. 1, 182. de Euphemo: κείνος ἀνὴρ καὶ πόντου ἐπὶ γλαυκοῖο θέεσκεν οἴδματος, οὐδὲ θοοὺς βάπτειν πόδας, ἀλλ' ὅσον ἄκροις ἔχνεσι τεγγόμενος διερῇ πεφόρητο κελεύθῳ. Achmetis Oneirocrit. c. 198. p. 157. Rigalt. εἰ δὲ ἴδῃ τις ὅτι περιεπάτει ἐπάνω τῶν ὑδάτων τῆς θαλάσσης, θάρσος, καὶ ἐξουσίαν, καὶ οἰκειότητα ἔξει παρὰ τοῦ βασιλέως. 2 am. 11, 2. καὶ περιεπάτει ἐπὶ (ὅν) τοῦ δώματος τοῦ οἴκου. — Matthaei Graecus interpres, Marc. et Iob. constanter et de industria vti sunt formula ἐπὶ τῆς θαλάσσης, neque particulam ἐπὶ commutarunt cum παρὰ, quoniam significare volebant, Iesum *in mari* ambulasse. In archetypo scriptum reperiebant vel ὅν vel ἡν h. e. *super*, nam Iob. 9, 8. ὅν ἡν ἡν Alexandrini vertunt ἐπὶ θαλάσσης. iidem vero formulam plane similem Gen. 1, 2. ὅν ἡν ἡν reddunt: ἐπάνω τοῦ ὕδατος, *super aqua*, sed ἐπάνω τοῦ ὕδατος est id. qd. v. 29. ἐπὶ τὰ ὕδατα περιπατεῖν, quae formula explicari debet *per mare, super aquam*, hac vero ipsa voce explicatur illa altera περιπατεῖν ἐπὶ θαλάσσης. — Praeterea Storniuss Diss. in aliquot locos N. T. libror. historicor., Opuscc. Vol. 3. p. 286. sqq. apposite monuit: Iesu ambulationem discipulis causam terroris fuisse, auctoribus Euangelistis, hominibus autem mare toties ingressis, adspectum hominis, ad litus frequentissimum deambulantis, tantum terrorem incutere potuisse, haud probabile esse. Idem observavit Kaulfusius, qui p. 54. de litore, inquit, sermo esse nequit, nam ipsi sciebant, eum in illa regione remansisse, sed id ipsam in mari ire eos perterrituit, ut textus aperte docet, et e Marc. 6,

57. sq. apparet, Christum aliquid fecisse, quod plane insolitum esset; καὶ λίαν ἐν περισσοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον, add. v. 50. Caeterum περιπατεῖν est τοῦ ἐκυτοῦ ποδοῦ πορεύεσθαι, *suis ipsius pedibus proficisci*, non equorum vel iumentorum, vid. *Schultess* l. c. p. 6.) Apostoli ultra mare Iesum in litore ambulantes conspiciabant. (*Paulus* ita distinguit: ἰδόντες αὐτὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν. sed linguae leges flagitant, ut coniungantur verba ἐπὶ τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, nam ἰδόντες αὐτὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, περιπατοῦντα, *sie sahen ihn über den See hin, herumgehend am See*, nemo Graecorum dixit, nec potest idoneo exemplo comprobari ἰδεῖν τινὰ ἐπὶ τι, significare, *einen sehen über etwas hin*.) Apostoli Iesum ambulantes conspicati, spectrum esse putantes, ita perterrefacti sunt, ut clamorem tollerent. Iesus vero extemplo eos allocutus, seque esse professus, bonum animum habere iubet. Petrus, qui praecipiti admodum et temerario animo erat, ut quam primum ad Iesum veniret, tranatare volebat, hinc, si tu es, inquit, iube, ut ad te per undas natando veniam. Et dum in eo erat, ut descenderet a naui, Petrus, circumcucurrit. (κελεύειν notat praecipere, iubere ut h. l. et κέλευσον est id. qd. εἰπὲ λόγῳ 8, 8. notat etiam concedere, permittere, ut *Xen. Cyr.* 2, 4. 8. Κύρος ἤρετο — ἢ καὶ ἐγὼ εἶπω; — καὶ ὁ Κυαξάρης ἐκέλευσεν. Petrus laetitia exultans, cum audisset vocem magistri, dubitans tamen etiamnum an recte audisset, ex eo cognoscere volebat, eum esse Christum, qui accederet, si ei praeciperet, ut in mari iret, quia hoc Christum tantum facere posse existimabat. ἐπὶ τὰ ὕδατα Graece dictum est, *per, super aquam*. Petrum tranatare voluisse, nusquam dixerunt Euangelistae, formulam autem περιπατεῖν s. ἐρχεσθαι ἐπὶ τὰ ὕδατα significare posse, *natare*, probari nequit. Circumcucurrit Petrus, ut descenderet de naui? Sed quare circumcurrebat? erat scapha, cymba, et cum freta tument ventis, fluctus cymbae

marginem fere attingunt, et vnus tantum gradus faciendus est natare volenti. Si Matthaei Graecus interpres verbis v. 29. καταβάς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ Πέτρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα πρὸς τὸν Ἰησοῦν, eam sententiam exprimere voluisset, quam *Paulus* iis substituit, et dum in eo erat, vt descenderet de nauī, *Petrus* circumcucurrit, scribere debuisset: καὶ περιπατήσας ὁ Πέτρος κατέβη ἀπὸ τοῦ πλοίου, ἐπὶ τὰ ὕδατα πρὸς τ. Ἰησ. erat praeterea demonstrandum verbo περιπατεῖν notionem festinandi tribui posse; nec verba καταβάς περιεπάτησεν per hyfterologiam dicta esse, vt *Paulus* voluit, accurate docuit *Schultheßius* l. c. p. 21.) Petro natanti venti vehementia metum iniiciebat; Iesus igitur Petrum, quo saluus et incolumis per aestum maris veniret, stans in litore, manu prehendit, recipiebantur deinde vterque in nauiculam ad litus appulsam, (nusquam dicunt Euangelistae nauem ad litus appulsam esse, vt ingredi potuisset, sed vbi erat nauicula, et quidem vbi a vento turbabatur, quod non in litore esse potuit, inscendit Christus. *Kaulfuss*. - l. c. p. 55.) et cum nauiculam conscendissent, venti et fluctus sese ponebant.

26 — 33. Φάντασμα vt Φάσμα, vid. Thom. Mag. h. v. ibique interpp. Sap. 17, 4. 15. dicitur vana species quaelibet, qua quis decipitur, spectrum, speciatim species a daemonibus oblata, vid. *Bielii* Thes. voc. Φάσμα. interpp. ad Luc. 24, 37. et Plin. epp. 7, 27. I. qui quoque vocabulo phantasmata vsus est. Gloss. vet. Φάντασμα, larua, visio vana, ostentum. ἀπὸ τοῦ φόβου, prae metu, 13, 44. — 27. Θαρσεῖτε, μὴ φοβεῖσθε, bono animo estote, ne formidate, formulae idem valentes, cumulatae more eorum, qui alios confirmare student, Herodot. I, 9. Θάρσει, Γύγη, καὶ μὴ φοβεῖ. Aristoph. Plut. 1092. Θάρρει, μὴ φοβοῦ. Iudith. 11, 1. Θάρσησον, γύναι, μὴ φοβηθῇς τῇ καρδίᾳ σου. add. Hom. Il. ω', 171. et *Raphel*. ad h. l. — 30. βλέπων, vehementiae venti tempestatisque prae

prae laetitia et ardore Iesum videndi nullam rationem habuerat, iam vero paulum sedatior factus *sentiens* ventimementiam; ponitur autem verbum βλέπειν vt תִּסְתָּר de omni sensu, et externo et interno, vid. Gen. 42, 1. Ier. 5, 12. Thren. 3, 1. ἰσχυρὸς id. qd. σφοδρὸς, *vehemens, rapidus*, רִיחַ Exod. 10, 19. καταποντίζεσθαι, *undis demergi*, vt 18, 6. ἐπιλαμβάνεσθαι, *prehendere, arripere*, vid. Schacht Obff. ad h. l. in Bibl. Brem. Nou. Cl. 1. Fasc. 1. p. 261. fq. — 31. ὀλιγόπιστος, *cui est penuria fiduciae*. εἰς τί ἐδίσασας, *quare dubitasti nempe ἐν τῷ βλέπειν τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν*, an ego te tueri vellem ac possem. εἰς τι, תִּמָּה, pro simplici τί, vel διατί· *δισάζειν, haesitare, dubitare*. Hesych. δισάζει, διχονοεῖ, ἀπορεῖ, ἀμφιβάλλει. — 33. Admirabundi et reuerentia ducti, discipuli qui in nauigio erant, venerabantur, προσεκύνησαν, vid. 2, 2. 11., Iesum, et profitebantur, eum esse υἱὸν τοῦ Θεοῦ, Messiam, vid. Ioh. 1, 49.

34 — 36. Appulerunt ad Gennesaritidem: Γεννησαρὲτ s. vt alii legunt, Γεννησάρ, ex diuersa scribendi ratione, dicebatur regio amoenissima Galilaeae inferioris, ad lacum Tiberiadis sita, qui propterea dictus est λίμνη Γεννησαρὲτ, vid. ad 4, 13. longa erat stadia triginta, lata viginti. cf. Ioseph. B. I. 3, 35. Cellar. Geogr. T. 2. p. 411. et Schleusner. Lex. h. v. — 35. καὶ ἐπιγνόντες — τόπου ἐκείνου] *cum Iesum agnouissent regionis illius incolae*. Etiam Hebraei vocabulum יְצִינָה nominibus regionum et urbium iungunt ita, vt incolas, ciues significet, vt יְצִינָה יְצִינָה Gen. 26, 7. 38, 22. Luc. Act. 21, 12. vsurpauit nomen ἐντόπιοι e Graeca ratione. vid. Vorstius de Hebrais. p. 459. fq. περίχωρον scl. γῆν. ἀπέστειλαν scl. ἀγγέλους I Sam. 6, 22. Verbum προσήνεγκαν pertinet ad incolas finitimarum regionum oppidorumque, quibus nuntiatum fuerat aduenisse Iesum. — 36. παρεκάλουν αὐτὸν, *rogabant eum* np. qui aegrotos attulerant, cf. Marc. 6, 56. vt eos (aegrotos)

vel oram pallii sui attingere sineret, vid. ad 9, 21. e quo loco, si componimus eum cum Luc. 8, 47. etiam patet διασώζεσθαι esse id. qd. σώζεσθαι et ἰᾶσθαι i. sanari.

C A P V T XV.

I. 2. Conf. Marc. 7, 1. sqq. τότε, tunc, cum Iesus in Galilaea verfaretur. οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων — Φαρισαῖοι] *legisperiti e secta Phariseorum Hierosolymitani*, eos Hierosolymis in Galilaeam venisse, e Marc. 7, 1. certum est; neque tamen propterea necesse est, vt subintelligatur ἐλθόντες; nam Hebraei et Graeci loquendi ratione h. l. obuia ita vtuntur, vt patriam vel locum domicilii alicuius ea significant, vt Iudd. 12, 8. Ἀβαισσάν ἀπὸ Βηθλὲμ i. Bethlehemitā: add. 1 Sam. 1, 1. οἱ ἀπὸ Ἰταλίας, sunt Itali, Hebr. 13, 24. *Turnus ab Aricia* i. Aricinus Liu. 1, 50. vid. *Drakenborch.* ad Liu. 4, 7. 4. *Raphe- lius* Obff. Polyb. ad h. l. et *Schraderus* ad Musae. p. 257. Propterea autem notatur illos γραμματεῖς fuisse Hierosolymitanos, quoniam in vrbe primaria habitabant omnium doctissimi et callidissimi, qui reliquis auctoritate et doctrina antecellebant, vid. *Weistenius* ad h. l. qui adeo, cum Iudaeorum principes hoc agerent, vt Christum e medio tollerent, in Galilaeam venerant, vt captiosas ei quaestiones proponerent, si forte ad eas ita responderet, vt eum accusandi atque interficiendi causam idoneam nanciscerentur. — 2. Iam cum vidissent homines illi, Iesu discipulos illotis manibus cepisse cibum, vid. Marc. 7, 2. interrogabant Iesum: διατί — τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων;] *quare discipuli tui veterum doctorum praecepta violant?* παράδοσις generatim notat praeceptum, doctrinam, Hesych. παραδόσεων· διδασκαλιῶν· speciatim

autem traditionem, praeceptum non literis mandatum, sed ore propagatum, externum Dei cultum spectans, cuius generis praecepta multa Pharisei tradebant et defendebant, ita, ut credulae plebi imponerent, ea a Deo Moysi tradita esse, quod docere conabantur ex Deut. 4, 14. et 17, 10. atque a Mose et prophetis, tradita posteris. Hesych. παράδοσις· ἄγραφος διδασκαλία· posteriori sensu hoc loco nomen παράδοσις capiendum est. De traditione ipsa h. l. memorata, non esse illotis manibus cibum capiendum, vid. *Wetstenius* et *Lightfootus* in Horis ad h. l. Inuexerat haud dubie consuetudinem lotis manibus cibum capiendi, veterum sollicitudo, qua gentem ad lepram procliuem, ab hoc malo, quod per immunditiam multum promouebatur, quantum fieri posset, praestare volebant incolumem, et hanc ipsam ob causam tam seuerè sanciuerant, ne prandendum quidem esse, nisi manibus bene lotis. Sed sequiore aetate in abusum et superstitionem tracta est haec lex Marc. 7, 3. sq. ita, ut haec lotio definitis fieret gestibus, sanctitatis causa et ut Deo placerent, quin et statuebant, cibos ipsos illotis manibus captos fieri immundos, atque adeo inquinare eos, qui comederent, eumque, qui illotis manibus cibum caperet, perinde facere, ac si rem cum meretrice haberet. vid. *Schoettgen*. Hor. Hebr. ad h. l. ἄρτον ἐσθίειν, est omnino cibum capere. Respondet haec formula, ut ἄρτον φαγεῖν, Hebr. מִן הַלֶּחֶם; eam enim Alexandrini non modo illis ipsis vocibus exprimunt, sed etiam verbis ἀριστῶν Gen. 43, 25. συνδειπνεῖν Prou. 23, 6. vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 695. et *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 303. sqq.

3. 4. Phariseorum criminationem ita refellit Iesus, ut παράδοσιν humanam opponens disciplinae diuinae, ostendat, discipulos suos non neglexisse praeceptum diuinum, atque exemplo demonstret, traditiones haud raro legi diuinae repugnare, et propter traditiones vio-

lari a Phariseis decreta diuina; commemorat nimirum praeceptum de adiuuanda parentum inopia, quod negligere solebant, quo doctorum Iudaicorum de votis seruandis decreto satisfacerent. *διατί καὶ, quare tandem? καὶ* in interrogationibus respondet fere nostro *dann, warum dann?* vt *חלל* Ez. 18, 31. 2 Sam. 3, 24. hinc *καὶ τίς* Marc. 10, 16. id. qd. *τίς ἄρα* Matth. 19, 25. et *πῶς οὖν* Matth. 22, 43. id. qd. *καὶ πῶς* Luc. 20, 44. — 4. *ἐνετείλατο*, vid. Exod. 20, 12. 21, 17. hinc Marc. 7, 10. legitur: *Μωσῆς γὰρ εἶπε*. Pro *ἐνετείλατο* codd. et verff. plures legunt *εἶπε*, quae glossa defumta est e Marc. l. c. Verbum *τιμᾶν* prop. notat: aestimare, magni facere, deinde declarare te aliquem magni facere; hoc fieri potest vel verbis, ita vt eum laudes, fausta ei appreceris etc. vel factis, ita, vt eius saluti omni modo consulas, inopiae eius succurras, mandata eius exsequaris, eum praemiis ornes etc. vt ap. Sirac. 3, 3. *ὁ τιμῶν τὸν πατέρα* explicatur v. 8. *ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ τίμα τὸν πατέρα, verbis et factis declara, te parentem colere*. Eodem modo Hebraei vtuntur verbo *יָרָא* Num. 22, 17. 37. coll. v. 7. Sic h. l. *τιμᾶν* omnino est, beniuolentiae caritatem declarare parentibus; ita tamen, vt spectetur inprimis illud pietatis aduersus parentes genus, quod positum est in eo, vt liberi parentum inopiam leuare studeant; vnde et Theophylact. *τιμᾶν* ad v. 5. explicuit per *εὐεργετεῖν*. *ὁ κακολογῶν πατέρα — τελευτάτω]* *qui male tractat parentes, morte multetur*. Defumta sunt haec verba ex Exod. 21, 7. *κακολογεῖν*, quod h. l. opponitur verbo *τιμᾶν*, respondet Hebr. *לָרַע* atque signif. prop. *maledicere alicui*, hinc *contemnere, male tractare aliquem*, siue id fiat verbis, siue factis, quo posteriori sensu h. l. legitur, ita tamen, vt inprimis spectetur illud impietatis aduersus parentes genus, quod in eo positum est, vt liberi parentum inopiam leuare recusent. Filius eiusmodi, qui Ex. l. c. dicitur *לָרַע*, *κακολογῶν*, Deut. 27, 16. dr. *ἀτιμάζων τὸν πατέρα* et 21, 18. *υἱὸς ἀπειθής, ἐρε-*

θιςῆς, οὐχ ὑπακούων φωνὴν πατρός. Hebraicam vocem Ex. 1. c. תָּמַר תָּמַר, quam Alex. expresse-
 runt θανάτω θανα-
 τούσθω. Matthaei interpretes Graecus expressit θανάτω τε-
 λευτάτω i. e. *is necetur*; θανάτω enim ex Hebraismo re-
 dundat. vid. Vorstius de Hebraism. p. 625. Caeterum τε-
 λευτᾶν, quod h. l. de morte violenta legitur, ita quo-
 que extat Ael. H. V. 6, 2. vt ἀποθνήσκειν Xenoph. Ages.
 2, 4. Hier. 10, 4.

5. 6. ὑμεῖς δὲ λέγετε· ὅς ἂν εἴπῃ] *si quis filius patri
 aut matri, inopi, auxilium ipsius imploranti, dixerit.*
 Marc. 7, 11. εἰάν εἴπῃ ἄνθρωπος· etiam Hebr. pronomen
 וְשֵׁי saepius ita legitur, vt reddi debeat *si quis*. Sic Leuit.
 4, 22. וְשֵׁי וְשֵׁי וְשֵׁי positum est pro וְשֵׁי וְשֵׁי, coll. v. 3.
 27. Alex. ibi habent: εἰάν δὲ ὁ ἄρχων ἀμάρτη, v. Fischerus
 Proluss. de vit. Lex. N. T. p. 294. δῶρον — τὴν μητέρα
 αὐτοῦ] varias horum verborum explicationes notarunt
 Wolfius in Curis et Koecherus in Analectis ad h. l. Vulgo
 hunc locum explicant: *si quis dixerit parentibus ab ipso res
 ad vitam tuendam necessarias perentibus, δῶρον (scil. ἔσι vel,
 vt alii volunt, ἔσω l. ἔσαι, sit, esto), donum Deo dicatum est,
 quo tu a me iuuari possis, ὁ εἰάν (pro ὁ ἂν) ἐξ ἐμοῦ ὠφελήσῃς
 quamuis (καὶ, quamuis l. vt adeo) non colat parentes suos.
 καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ u. t. λ. iam ad supplendam ἀπόδοσιν ad-
 dunt: ἀναίτιός ἔσι, insons erit id. qd. θανάτω μὴ τελευτάτω.*
 Ita fere Beza, Albertius, alii, et Fischerus l. c. qui εὖ ἔχει,
 subintelligit: *recte facit neque delinquit.* Sed hac ellipsi
 mihi non opus videtur, cum particulae Hebr. וְ, Alex.
 καὶ οὐ Num. 1, 53. et וְ I Sam. 12, 19. Alex. καὶ οὐ
 μὴ, simpliciter quoque notent *ne*, vt adeo verba nostra
 hunc in modum exponenda sint: *si quis dixerit parenti-
 bus etc. ne colat i. ne subleuet parentum inopiam, neuti-
 quam opus habet colere parentes, largiendo ipsis, quae
 ad vitam sustentandam necessaria sunt.* Confirmat hanc
 explicationem locus parallel. Marc. 7, 12. δῶρον, Hebr.
 דְּבָרָה, vid. Marc. 7, 11., *munus, res Deo sacra atque di-*

cata. v. *Schleusneri Lex.* v. κορβαῖν. Formula ὠφελεῖσθαι τι ἐν τινος notat, *iuuari re aliqua ab aliquo, commodum ab aliquo percipere.* Thucyd. 8, 96. ἐξ ἧς πλείω — ὠφελοῦντο. Arrian. Epictet. 2, 21. οὐδεὶς ὠφελεῖται ἐν τῆς σχολῆς· vid. *Raphelius, Elsnerus et Albertius* ad h. l. — 6. Aoristus ἡκυρώσατε, qui cohaeret cum λέγετε, h. l. vim Praesentis habet. vid. Marc. 7, 12. ἀκυροῦν autem est *irritum reddere, auctoritate sua priuare, violare*, id. qd. καταργεῖν, quo verbo illud Hefychius interpretatus est.

7 — 9. ὑποκριταὶ, *pietatis simulatores*, vid. ad 6, 2. recte, vere, dixit, cecinit, de vobis Iesaias, de vobis dici potest, quod Iesaias de maioribus vestris dixit. Locus Iesaiae, qui memoriter laudatus est, extat c. 29, 13. Sensus ibi est: ore et verbis tantum me colunt, non animo, pietatem simulant, non parent monitis veri prophetae, sed sequuntur praecepta falsorum prophetarum, iisque attentas et benignas aures praebent. Non autem de omni populo loquitur ibi propheta, coll. v. 19. sed de parte tantum populi, de magistratibus iniustis, doctoribus falsis, et qui eos sequebantur, de populo, coll. v. 21. vt adeo ΠΠ ΠΥΠ, ὁ λαὸς οὗτος, verti debeat *homines isti*, vt Ies. 8, 11. I Sam. 9, 24. σόμασι et χεῖλεσι sunt synonyma, et per metonymiam notant *verba*, nam voc. ΠΠ I Sam. 15, 24. Alexandrini vertunt λόγος· et v. 23. ΠΠ commutatur cum ΠΠ, atque nomen ΠΠ, χεῖλος, iidem interpp. Gen. 11, 7. reddunt γλῶσσα, sed Prou. 16, 21. λόγος· sensus autem verborum ἐγγίζει μοι τῷ σόματι αὐτῶν (refertur αὐτῶν ad λαὸς, quod nomen collectiuum est vt ΠΥ), τοῖς χεῖλεσι με τιμᾷ est: ore et verbis tantum me colunt, sed alieno a me sunt animo, fucata eorum pietas est. Sed in codd., versl. et patr. plurimis h. l. tantum leguntur verba: ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χεῖλεσι κ. τ. λ. et haud dubie verba ἐγγίζει μοι, atque τῷ σόματι αὐτῶν καὶ, ex Iesaiā irrepererunt; notarant ea Grammatici in margg. exemplarium suorum, et librarii

in textum receperunt. Marcus quoque illa verba omisit, nec mirandum est, quod nemo illa Marco affuerit, nam vt apposite monuit *Griesbachius* in *Commentar. Crit. ad h. l.* perpauci interpretes in Marcum, multi vero in Matthaeum commentarios conscripserunt, aut scholia, hinc Matthaeus multo magis quam Marcus tali interpolationum generi obnoxius fuit. — 9. μάτην δὲ σέβονται με κ. τ. λ.] *frustra me colunt*, mihi reuerentiam praestant, inutile atque inane est tale eorum pietatis studium, cum sequantur ingenii humani commenta. In textu Hebr. legitur יתהי, Alexandrini autem, quos Matthaei interpres Graecus secutus est, vertunt μάτην, ac si Iesaias scripsisset יתהי. Hinc alii suspicati sunt Alexandrinos perperam legisse יתהי pro יתהי, alii, vt *Grotius* et *Capellus*, opinati sunt יתהי esse lectionem variam ab Alexandrinis in textu repertam atque adeo expressam, vid. *Bolten* ad h. l. Valde tamen arridet *Vitringae* sententia, Alexandrinos et h. l. vt saepius secutos esse et expressisse ipsam orationis sententiam, cum is qui pietatem tantum simulet, et neglectis Dei praeceptis, sequatur hominum, falsorum doctorum commenta atque praecepta, frustra veneretur Deum.

10. 11. Cum subduxissent sese Pharisei, προσκαλεσάμενος τὸν λαόν, *allocutus est populum his verbis.* Ita προσκαλεῖσθαι legitur quoque *Prou. 9, 15.* προσκαλουμένη τοὺς παριόντας ὁδόν. add. *Marc. 7, 23. 12, 43.* ἀκούετε καὶ συνίετε, *attenti estote, attentas aures mihi praebete.* vid. *11, 15. 13, 43.* — 11. τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα] *quae in os ingeruntur* i. *cibus et potus*; nam *Dan. 10, 3.* verba יכא atque יכא - יכא נכא LXX. ἔφαγον et εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα, tanquam voces idem valentes inter se permutantur. add. *Act. 10, 14. coll. 11, 8.* οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον] *non reddit abominabilem Deo hominem.* κοινοῦν ductum est a κοινός. hoc vocabulum respondet Hebr. לֶחֶם, quod prop. est *profanum, commune*, id quod commu-

nis usus est, Ioseph. Ant. 12, 12. 13. opponitur ei ὡς
Leuit. 10, 10. deinde ita dicitur, quicquid est *impurum*
adeoque *illicitum*, sic ἕλπ Leuit. 14, 13. ut adeo sit id.
qd. ἀνάθαρτον, ut Act. 11, 8. 1 Macc. 1, 47. 62. Hesych.
κοινόν, ἀνάθαρτον. denique *abominandum*, *detestabile*, βδε-
λυκτὸν Hesych. Hinc verbum κοινοῦν notat, *profanare*,
promiscui usus facere, Act. 21, 28. *declarare aliquid impu-
rum et illicitum*, Albert. Gloss. N. T. p. 72. μὴ κοίνου. μὴ
ἀνάθαρτον λέγε. Hebr. 9, 13. vbi vid. Heinrichs, et
Deo abominabilem reddere, *privare Dei favore*, ut h. l. Marc.
7, 15. 18. 20. 23. Caeterum κοινοῖ positedum est h. l.
pro δύναται κοινῶσαι, ut docet locus Marc. 7, 15. τὸ ἐκ-
πορευόμενον ἐκ τοῦ σώματος] *quod ex ore prodit*, verba,
sermones, qui dicuntur ab Hebraeis נִפְתָּח פִּי I Sam.
2, 3. τοῦτο, *hoc inquam*, τὸν ἄνθρωπον ex Hebraismo pro
αὐτὸν, *eum abominabilem Deo reddere potest*.

12. 13. οἶδας — ἐσκανδαλίσθησαν] *nostine Phari-
saeos tua oratione vehementer esse offensos?* τὸν λόγον de
ipforum traditionibus; harum enim admodum tenaces
erant, in earumque obseruatione praecipuam diuini cul-
tus partem ponebant. — 13. Φυτεία est *plantatio*, *actus
plantandi*, deinde per metonymiam *planta ipsa*, ut h. l.
atque adeo πάντα Φυτεία positedum est pro πάσαι Φυτείαι.
per metaphoram autem Φυτεία *doctrinam* designat, ut h. l.;
solebant enim Hebraei animum hominis, quatenus prae-
ceptis imbuitur, comparare cum agro, et praecepta ipsa
cum semine et plantis, vid. Schoettgenius in Hor. p. 268.
299. 331. add. 1 Cor. 3, 6. fs. eandemque comparatio-
nem Graecis quoque usitatam fuisse, pluribus docuit Kyp-
kios ad h. l. Sensus: ira et indignatio Phariseorum
me non mouet, nam omnis doctrina, ἣν οὐκ ἐφύτευσε
ὁ πατήρ μου, quam non plantauit, quam Deus non iubet
hominibus tradi, quae potius inepta legibusque diuinis
contraria est: ἐκρίζωθήσεται, reiici et ex animis homi-
num euelli debet.

14 — 16. ἄφετε αὐτοὺς, missos eos facite, nolite eos curare, eosque audire. vid. *Raphelius* ad h. l. ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν] non modo vita, viuendi ratio, sed etiam ipsa religio in literis sacris comparatur cum via, quatenus nimirum ostendit atque demonstrat, quomodo fit via i. viuendi ratio, instituenda Ps. 25, 5. 86, 11. Act. 18, 26. 2 Petr. 2, 2. hinc ὁδηγεῖν, quo in vers. Alex. saepius exprimitur Hebr. הָדִיחַ est: *docere, instituere*, vt Ps. 24, 5. 44, 4. Ioh. 16, 13. et ὁδηγός est *doctor*, vt h. l. Caecitas haud raro est imago inscitiae et ignorantiae 4, 16. 13, 15. et τυφλός ad animum ita transfertur, vt significet hominem ignarum, qui non modo non videt quid verum et rectum sit, sed etiam praua et falsa sequitur; eiusmodi homines Hebr. דִּרְרָא Ies. 56, 10. ἐσθοτισμένοι τῇ διανοίᾳ Eph. 4, 18. add. Rom. 1, 21. 10, 10. eodemque sensu *animi caligo* occurrit ap. Iuuenal. Sat. 6, 613. Sed ὁδηγός τυφλός dicitur, qui non modo non nouit viam, neque eam iis quos ducit demonstrare potest, sed etiam in deuia ducit, imagine omissa, doctor qui doctrinae, quam profitetur, ignarus est, et non modo non recta et vera, sed etiam vana et falsa docet. Sensus igitur est: ipsi sunt praeceptorum diuinorum ignari, et homines aequae inscii eorum praecepta humana sequuntur. ἀμφοτέροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται] ipsi, et ii qui eos sequuntur, perniciem sibi contrahunt. Est enim τὸ εἰς βόθυνον πίπτειν imago miseriae, perniciiei. βόθυνος, *cisterna*, quae aquis colligendis inferuit, id. qd. Φρέαρ Luc. 14, 11. coll. Matth. 12, 11. Hebr. בֵּרַח 1 Sam. 19, 22. vid. *Michaelis* ad Gen. 37, 22. et *Faber Archaeologie der Hebr.* p. 126. sqq. Futurum πεσοῦνται vim habet Praesentis, vnde et in codd. nonnull. legitur πίπτουσι et Vulg. habet *cadunt*, quod tamen glossema est. Caeterum idem prouerbium etiam Luc. 6, 39. affertur. Horat. Epp. 1, 17. 4. *vt si coecus iter monstrare velit.* Sext. Empir. Mathem. 1, 31. οὔτε δὲ ὁ ἄτεχνος τὸν ἄτεχνον διδάσκειν δύναται, ὥς οὐδὲ ὁ τυφλός τὸν τυφλὸν ὁδηγεῖν.

vid. *Schottus* Adagg. p. 44. *Gatacker.* ad Marc. Antonin. 5, 29. p. 154. et *Wetstenius* ad h. l. — 15. Petrus, quem offenderat Christi dictum v. 11. quod exinde coniciebat, tolli sic ciborum discrimen in lege constitutum, (quamquam forte serius et ipsa huius effati magistri recordatio eum confirmabat in persuasione discrimen ciborum nihil amplius valere, coll. Act. 11.) interrogabat magistrum: quid sibi vellet dictum illud populo propositum? Apud Marc. 7, 17. legitur: discipulos Iesum interrogasse; amant autem Euangelistae istam synecdochen, qua indefinite pluribus tribuitur, quod vni eorum competit, vid. 24, 1. coll. Marc. 13, 1. 26, 8. Marc. 14, 4. *Φράσον*, explica, vt 13, 36. *παραβολή* h. l. *apophthegma*, breuiter et scite dictum, vt *למד* Prou. 1, 1. vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 146. fs. Ne ipsos quidem discipulos mentem suam cepisse, mirabatur Iesus, et satis perspicuis verbis repetebat, cibos omnino non polluere posse hominis animum, neque eum Deo inuisum reddere. — 16. *ἀμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;*] siccine vos quoque a me accuratius tam diu edocti, adhuc intelligentia caretis, vt mentem meam non capiatis? Sunt verba admirantis et obiurgantis. Accusatiuo *ἀμὴν* vtuntur Graeci scriptores pro Aduerbio, vt sit *adhuc*, *etiam nunc*, id. qd. *ἔτι*, vid. *Hesych.* et *Phanorin.* Gloss. vet. *ἀμὴν*, *ἐπίρρημα*, *adhuc*. Ita legitur ap. *Xen. Anab.* 4, 3. 19. *Anacr.* 33, 9. *Ioseph. Ant.* 17, 11. vid. *Raphelius* Obff. *Polyb. Albertius* et *Kypkius* ad h. l.

17 — 20. An nescitis, *ὅτι πᾶν κ. τ. λ. cibos qui ingerantur in os, quaecunque edantur et bibantur, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, abire in ventriculum. κοιλία, קוֹלִיא, Ez. 3, 2. alius, ventriculus, vid. Foësi Lex. h. v. χωρεῖν descendere, abire* *Hesychius*: *χώρει· πορεύου. χωρεῖν· ἀπελθεῖν.* *Xen. Cyrop.* 7, 5. 7. *τὸ ὕδωρ κατὰ τὰς τάφρους ἐχώρει.* vid. *Raphelius* ad h. l. *καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐμβάλλετα]* et in latrinam eiici? *ἀφεδρῶν, latrina*, locus in quem

excrementa alui egeruntur et confluunt. cf. de hac voce docte disputantem *Fischerum* Proluss. de vit. p. 697. sqq. His vero verbis dicere voluit Iesus hoc: cibus qui capitur, abit alimentum homini praebiturum in ventriculum, reliquum quod non facit ad conseruandum et corroborandum corpus, egeritur et eiicitur, ergo non defertur ad animum, nec cum eo commiscetur, nec adeo animum polluere, hominemque Deo inuisum reddere potest. — 18. τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ σώματος] quae ex ore prodeunt verba, sermones, horum fons est animus, Iac. 1, 15. et ea polluere, Deoque hominem inuisum reddere possunt; neque Iesus h. l. facta excludit, quae homines Deo inuisos reddere possint, sed verba et sermones tantum commemorat, diligentius inhaerens comparationi institutae. — 19. διαλογισμοὶ πονηροί, cogitationes malae ac turpes de sceleribus et facinoribus; cuius generis cogitationum prauarum exempla deinceps afferuntur. Φόνοι, consilium et cogitatio de homicidio committendo etc. βλασφημίαι id. qd. κακολογίαι, maledicentiae, obtrectiones. — 20. Haec omnia homines Deo abominabiles reddunt, sed nec cibi omnino polluunt et inuisum reddunt hominem Deo, nec cibi qui illotis manibus capiuntur.

21. 22. Iesus vt effugeret insidias Phariseorum, e Galilaea inferiore discessit 14, 34. ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος] profectus est in confinia Tyri et Sidonis, vel Tyrum et Sidonem versus, in partes Palaestinae regioni Tyriorum et Sidoniorum finitimas. Nam pro τὰ μέρη ap. Marc. 7, 24. legitur, εἰς τὰ μεθόρια Τύρου καὶ Σιδῶνος, in confinia. Etiam Alexandrini hac ipsa voce τὰ μέρη confinia notare solent. Sic Ex. 16, 35. Israelitae Manna comedisse dicuntur vsque dum venirent: כָּצַף אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן, ad fines terrae Cananaeae, quae verba οἱ ὅ vertunt: εἰς μέρος τῆς Φοινίκης. et h. l. v. 22. extat nomen ὄρια, atque mulier illa, de qua h. l. sermo

est, dicitur ex finibus illis egressa, v. 22. non autem intra fines Iesum accessisse. Itaque εἰς exprimit Hebr. 7 locale, et reddi debet praeunte Syro, *versus, ad*, coll. Ioh. 4, 5. Ex. 8, 8. vbi LXX. eodem sensu scripserunt εἰς τὸν οὐρανόν. Τύρου καὶ Σιδῶνος, vid. ad 11, 21. — 22. Mulier illa, quae ad Christi opem implorandam accedebat, vocatur Χαναναία, vel quatenus Phoenices originem suam Cananaeis debebant, vnde et οἱ ὁ כנעני Ex. 16, 15. vertunt Φοινίκη, add. Ios. 5, 1. et Iob. 40, 25. כנעני, Φοίνικες, vt et צידוני Deut. 3, 9. Φοίνικες, vel vt hoc nomine omnino declaretur, fuisse feminam exteram, non Iudaeam, gentilem. Eandem tamen e Syria Phoenice oriundam fuisse, significatur quoque verbis ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξεληθούσα, ex ea Phoeniciae parte, in qua Tyrus et Sidon erant, egressa; nam ad haec verba ἀπὸ κ. τ. λ. subintelligi debet ἡ vt 1 Petr. 3, 10. κλέπτῃς ἐν νυκτὶ dictum est pro, ὁ ἐν νυκτὶ. Accuratus tamen scripsit Marc. 7, 26. ille enim vsus est verbis his: ἦν δὲ ἡ γυνὴ Ἑλληνίς, ΣυροΦοίνισσα τῷ γένει. Vocatur Ἑλληνίς, non propterea, quod maritus homo Graecus erat, vt nonnulli voluerunt, sed eodem sensu quo Paulus omnes populos in literis suis diuidere solet in *Graecos* et *Iudaeos*; prouti etiam alias 2 Macc. 11, 2. 6, 1. 2. 3. al. ethnici vocantur Ἕλληνες, vt adeo Ἑλληνίς et Χαναναία vnum idemque declarent, nempe *feminam gentilem*. Nominatur denique a Marco ΣυροΦοίνισσα, quia in confiniis Tyri et Sidonis habitabat. Quoniam autem non modo Syria latissime patebat, comprehendebat enim Palaestina, Coelesyriam, Iudaeam, Phoeniciam, Mesopotamiam etc. sed etiam Phoenicii coloniam in Africam traduxerant, vt hi discernerentur a Lybiciis gentibus, siue Poenis in Africa habitantibus; Marcus vocabulum ΣυροΦοίνισσα adhibuit. ἐκράχυνεν αὐτῇ λέγουσα, *alta voce clamabat*. οὐκ ἔστιν, vid. 9, 27. δαιμονίζεται, vid. ad 4, 24.

23. 24. Sed Christus mulieri auxilium ipsius imploranti, ne verbum quidem respondit, οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον, quo mulieris constantiam et fidem probaret, probatamque redderet discipulis suis, hosque ita sensim praepararet ad illam doctrinam amplectendam, quam postea Paulus saepius in literis suis proposuit, nempe per Christum omne inter Iudaeos et gentiles discrimen esse sublatum, coll. 8, 11. Accedebant discipuli, taedio precum mulieris fessi, et magistrum rogabant: ἀπόλυσον — ἡμῶν] *dimitte eam, nam clamans nos persequitur; sed ἀπόλυσον non est simpliciter dimitte, imo maius quid inuoluit, auxilio tuo recreatam dimitte, ut vel responsum Christi docet. cf. etiam Wesselingius ad Diod. Sic. 2, 3. —*

24. Disertis verbis mulier illa Iesum vocarat Messiam, vid. v. 22. hinc ei respondet Iesus: οὐκ ἀπεσάλην εἰ μὴ εἰς — Ἰσραὴλ] *non sum missus nisi ad perditas oves Israelis, tu ipsa dicis me esse Iudaeum, Messiam a Iudaeis expectatum, ipsa igitur tua sponte intelliges, Iudaeis tantum mihi succurrendum esse. His verbis Iesum vsum esse, ut fidem mulieris excitaret et firmaret, et ut discipulos suos, quos post mortem demum suam volebat doctrinae suae praecones apud Samaritanos et gentiles esse, vid. ad 10, 5., edoceret, primo ac praecipue (μᾶλλον 10, 6.) succurrendum esse Iudaeis; exinde patet, quod apud Samaritanos in biduum commoratus est eosque edocuit Ioh. 4, 40. et quod huius ipsius feminae gentilis filiam sanauit. πρόβατα ἀπολωλότα, vid. ad 10, 6.*

25. 26. Neque tamen hoc Iesu responso frangebatur mulieris illius animus, sed illa potius se coram eo proiiciebat, et repetitis precibus auxilium ipsius implorabat. At Iesus v. 26.: οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν — κυναρίοις] *nefas est, liberis cibum eripere, eumque proiicere canibus: locutio prouerbialis, qua utebantur ii, qui significare volebant, beneficia, quae pertinerent ad domesticos, οἰκείους, non esse tribuenda ἄλλοφύλοις, alienis; ita ut canes essent*

fymbolum hominum alienorum et exterorum, praesertim cum Iudaei sese nominarent τέκνα Θεοῦ, reliquas vero gentes, contemptus causa κύνας, vid. Ioseph. Ant. 6, 9. 4. Suiceri Thes. h. v. Schotti Adagg. Kypkius, *Ligbfootus* et *Wetstenius* ad h. l. Iam in prouerbiis non singula verba sunt nimis premenda, sed respicienda est sententia iis expressa, atque vel propterea verba, quibus Iesus usus est, non adeo dura sunt, ut primo adspectu videntur, imo metienda sunt ex populorum Orientis loquendi et cogitandi consuetudine. Ipse praeterea Iesus leniuit paulo duriores formulam, quod ea non serius usus est, ut docuit euentus, et quod non direxit orationem ad feminam ipsam, nec ei canis nomen imposuit, sed vniuerse negauit, quae beneficia liberis debeantur, ea canibus proiicienda. Sensus autem prouerbii est: sum Iudaeus, ergo ad Iudaeos mea beneficia pertinent, Iudaeis sunt tribuenda. Repetiit igitur his verbis eandem sententiam, quam v. 24. proposuerat. οὐ καλὸν id. qd. οὐ πρέπει, οὐκ ἔξεσι, non decet, turpe, iniustum est, solent enim negatiue ea exprimi, quorum contrarium eo fortius affirmari debet. Liban. ep. 218. ἀλλὰ τὸ μὲν οὐκ ἐνείνω, τὸ δὲ οὐ σοι καλὸν, sed alterum quidem non illum, alterum vero te non decet. cf. etiam Kypkins ad h. l. λαβεῖν, eripere, ut Hebr. נָחַב Gen. 27, 36. Iob. 1, 21. quibus in locis Alexandrini verbis λαμβάνειν et ἀφαιρεῖν vrantur. Per τὸν ἄρτον cibus quicunque intelligitur. κυνάριον qua forma vocabuli diminutiva vfi sunt Xenoph. Cyrop. 8, 4. 20. Theophr. char. 21. al. v. interpp. Phrynichi et Thom. Mag. h. l. id. qd. κύων, vid. Fischerus Proluff. de vit. Lex. N. T. p. 256. sqq.

27. 28. Urbane et modeste respondit mulier illa: καὶ κύρις — κυρίων αὐτῶν] obsecro te domine! nam etiam canes vescuntur micis, quae e mensa dominorum suorum decidunt. καὶ non tam videtur esse affirmantis, utique, ita est, vel concedentis, ut alii volunt, esto, quam

Potius obsecrantis et instantis, *obsecro te*, quam quoque vim habet Philem. v. 20. Apoc. 22, 20. Eurip. Hippol. 605. καὶ πρὸς σε τῆς δὲ δεξιᾶς εὐωλένου, *obsecro te per tuam dextram pulchram*. Aristoph. Nubb. 147. . ναὶ, ναὶ καταιδέσθητι πατρῶον Δία· ita quoque Hebr. 82 est particula hortandi et rogandi Num. 12, 13. Gen. 14, 7. 8. 18, 30. 32. Voluit autem his verbis omnibus mulier non nisi hoc significare, se etsi barbaram, tamen non ferre posse a Christo repulsam, cum et canes participes fierent ciborum liberis destinatorum. — 28. μεγάλη σου ἡ πίσις, *insignis tua, mulier, fides est*. πίσις h. l. persuasio de potentia Christi firma et constans, eum morbos posse sanare. ὥς θέλεις, *quod cupis, vel quod rogas*; θέλειν enim saepius id. qd. αἰτεῖν, vid. 27, 15. coll. Marc. 15, 6. et ἡ 27 explicatur verbo αἰτεῖν 2 Chron. 9, 12. ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης id. qd. alias ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.

29 — 31. καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, *relictis Tyri et Sidonis finibus*. vid. Marc. 7, 31. παρὰ id. qd. πρὸς Marc. 7, 31. Hom. Il. α', 347. εἰς τὸ ὄρος, *in montem quendam*, vid. ad 12, 29. ἐνάθητο vel *commoratus est*, vt Ioh. 6, 3. Sir. 37, 18. vel *docuit* nempe discipulos. v. ad 13, 2. — 30. χωλοὶ drr. et *mutili*, quibus pes alter deest, vt 18, 8. et *claudi*, pedibus capti, vt Matth. 11, 5. et h. l. nam v. 31. legitur: χωλοὺς περιπατεῖν. κωφοὶ *muti* h. l. nam v. 31. sequitur κωφοὺς λαλεῖν, vid. ad 9, 33. κυλλοὶ dicuntur et *mutili*, quibus aut utraque manus deest, aut certe altera, vt 18, 8. et *qui manibus et pedibus capti, debiles sunt*, vt h. l. v. schol. ad Aristoph. Equitt. 1083. et Kypkius ad h. l. ἐρρίψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰ.] *ad pedes Iesu posuerunt*, Act. 4, 35. ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων· verba enim, quae vim et impetum declarant, saepius ita ponuntur, vt rem simpliciter significant, vt ῥίπτειν h. l. et ap. Ael. H. V. 2, 7. Caeterum lectiones variae, quae v. 31. in codd. reperiuntur, τὸν ὄχλον — βλέποντα — τυφλοὺς βλέποντας — τυφλοὺς

βλέποντα ὁρῶντας — τυφλοὺς ἰδεῖν βλέποντας, originem suam debent Grammaticis, vt accurate demonstraui *Griesbachius* in *Comment. Crit. ad h. l.* Dubitabant nimirum, an βλέποντας, priori loco positum, referendum sit ad τοὺς ὄχλους, an ad coecos, quibus Iesus visum restituerat. Idem etiam, quoniam κωφὸς et μῦττον et surdum indicat, pro λαλοῦντας adscripserunt ἀκούοντας,¹ alii e Marc. 7, 37. ἀλάλους, vnde librarii in textum receperunt ἀκούοντας, ἀλάλους λαλοῦντας.

32 — 39. Conf. notata ad 14, 15. sqq. Pro ἡμέρας τρεῖς codd. plures iidemque vetustissimi legunt ἡμέραι τρεῖς [scil. εἰσί] quam lectionem, vtpote obscuriorem et difficiliorem recte praetulit et in textum recepit *Griesbachius*. τί id. qd. ὅ, vt τῶ poni solet pro τῶν. νήσεις, ieiunos, non stricto sensu capiendum est, nec cogitandum homines illos per triduum esuriuisse, sed sermo tantum est de coena ordinaria, ordinaria et statuta cibi sumptione, vt Act. 27, 33. De verbo ἐκλύεσθαι vid. ad 9, 36. ne viribus corporis exhauriantur, languescant. Pro ἐκέλευσεν libri nonnulli habent παραγγείλας τῷ ὄχλῳ, e Marc. 8, 6. ἀναπίπτειν, discumbere, recumbere ad cibum sumendum, vt Tob. 2, 1. Judith. 12, 16. Lucian. T. 2. p. 590. ed. Reiz. ἐπτά σπυρίδας, septem sportas, corbes, in quibus panes, alique cibi deferebantur, vid. *Raphe- lius* ad h. l. τὰ ὄρια Μαγδαλά] Magdala castellum et oppidum trans Iordanem ad lacum Tiberiadis, vid. *Cellarius* Geogr. p. 549. T. 2. *Relandus* Palaestina 3. p. 884. et *Lightfootus* Decas Chorogr. Marco praemissa c. 5. Christum venisse εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά, Marcus refert 8, 10. quod oppidulum vicinum haud dubie fuit oppido Magdalaе.

C A P V T XVI.

1. 2. Traiecerat Iesus in fines Magdalaе, vid. 15, 39. ibi cum aduenisset, Pharisei et Sadducaeī, ad quorum aures fama cibationis illius peruenerat, eum adibant, ut eum tentarent, *πειράζοντες*, et laudibus ipsius obtrecentarent. Colloquii Christi cum iis habiti summam, referunt Matth. h. l. et Marc. 8, 11. sqq. *ἐπερώτησαν αὐτὸν σημεῖον — αὐτοῖς*] *flagitabant ab eo, ut existeret iuberet portentum in coelo.* Tale σημεῖον iam semel a Iesu postularant, vid. 12, 38. ibique notata, et quoniam Iesus ineptae eorum postulationi locum concedere noluerat, hanc ipsam ob causam homines illi inuidiae pleni eam repetiisse videntur. *ἐπερωτᾶν* id. qd. *ἐρωτᾶν*, *flagitare, postulare*, ut *Ἰουδ.* 5, 25. *Pl.* 137, 3. *1 Sam.* 1, 20. add. *Luc.* 8, 37. *ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.* Marc. 8, 11. habet *ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ* i. e. *οὐράνιον*. Hebraei enim particulam *ו* iungunt Substantiuo ad formandum ita Adiectiuum; sic *ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ* *Luc.* 11, 13. id. qd. *ὁ ἐπουράνιος* *Matth.* 6, 9. — 2. *ὀψίας γενομένης*, *vesperi*, cum dies abit, neque tamen orta nox est. *εὐδία*, quod voc. deducitur a nomine *Δις*, *Iupiter*, qui praeses et moderator aëris atque coeli putabatur, notat: *coelum serenum et placidum, tempestatem bonam atque secundam*, ut *Ael. H. V.* 9, 18. *Sir.* 3, 15. vid. *Wetstenius* ad h. l. *Suidas*: *εὐδία* ἢ *ἀνευ ἀνέμων ἡμέρα*. *Eustath.* ad *Il.* γ'. p. 314. *εὐδία*, ὁ ἔστιν ἡ *εὐαερία*. — *πυρρᾶζει γὰρ ὁ οὐρανός*] *rubescit enim coelum*: *Gl. Vet.* *πυρρᾶζω*, *rutilo*. vid. *Fischerus* *Pro-luss.* de vit. *Lex. N. T.* p. 644. sq. *οὐρανός*, *aer, nubes*, ut v. 1. *Xen. Cyrop.* 4, 2. 8. *Mem.* 4, 2. 1.

3. 4. *πρωί, diluculo, cum nox abiit, neque tamen dies orta est, בִּבְרֹךְ. χειμῶν, mala tempestas, tempestas pluuiosa, vt 24, 19. Caeterum vt h. l. ita etiam a scriptoribus exteris εὐδία atque χειμῶν sibi inuicem opponuntur. vid. Werstenius et Kypkius ad h. l. πυρρᾶζει συγνάζων ὁ οὐρανός] coelum triste et nubilum rubet. συγνάζειν, quod prop. notat: *tristem aliquem reddere*, vim habet Medii *tristem esse*, id. qd. λυπεῖσθαι. Phauorinus: συγνάζω. λέγεται τὸ λυποῦμαι. Etiam Latinis coelum crassum, immite et caliginosum dicitur *triste coelum*, v. Tibull. I, 2. 49. Kypkius ad h. l. Eadem autem tempestatis praefagia, quae h. l. commemorantur, laudauit quoque Plin. H. N. 18, 135. Sol ventos praedicit, cum ante exorientem eam nubes rubescunt. Si circa occidentem rubescunt nubes, serenitatem futurae diei spondent. add. Arat. Phaen. 858. et Bartheus ad Stat. Theb. I, 342. ὑποκριταί] *probitatis simulatores*, sed in codd. pluribus hoc vocabulum omisum est, cumque nulla omissionis probabilis ratio afferri possit, e Luc. 12, 56. illud in hunc locum migrasse, recte opinati sunt Millius atque Griesbachius. πρόσωπον, *facies, forma coeli, פְּנֵי הַשָּׁמַיִם. γνώσκετε διακρίνειν, discernere scitis coeli faciem, colligere e facie coeli potestis quatenam futura sit tempestas. Luc. 12, 56. οἴδατε δοκιμάζειν, Hebr. יָדַב, quod οἱ ὁ reddunt διακρίνειν et δοκιμάζειν Job. 12, 11. Ps. 26, 2. τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε] scil. διακρίνειν. *signa horum temporum discernere non potestis? τῶν καιρῶν pro τούτων τῶν καιρῶν, vid. ad 1, 25. etiam Luc. 12, 56. legitur: τὸν καιρὸν τοῦτον. Per σημεῖα intelligenda sunt, vt contextus docet, et locus parallel. 12, 39., opera quae Iesus edidit, vt adeo sensus sit: e signis aëris atque coeli praedicere et diiudicare potestis, quatenam futura sit tempestas, et ex operibus, miraculis meis, hactenus editis, quae aequae clare atque aperte loquuntur, quam illa praefagia, non colligere potestis: quis sim, et quid a me expectandum sit? Caeterum duo haec commata 2. et 3. ὁψίας γενομένης — καιρῶν οὐ δύνασθε; in multis***

codd. defunt, ea vero non esse delenda, copiosius demonstrauit *Griesbachius* ad h. l. et possunt omnino plures haud improbabiles causae afferri, cur ea omissa sint; videbantur nonnullis dicta illa v. 2. 3. Christi persona non satis scilicet digna esse, variisque cauillationibus siue abufibus obnoxia; vel omittebantur, vt *Paulus* coniecit, quoniam locus Luc. 12, 54. sqq. nostro non omni ex parte respondebat; vel, vt *Bengelius* iudicauit, ne in regionibus alia tempestatum prognostica habentibus, Iesus videretur minus vera dixisse, cum, quae h. l. dicuntur, non in omnia conuenire climata, doceant *Physici*. — 4. γενησὲ πονηρὰ κ. τ. λ.] vid. ad 12, 39. prouocat Iesus ad suam resurrectionem, atque ostendit, se in gratiam Phariseorum, qui opera, quae hactenus edidisset, susque deque habuissent, non esse tale σημεῖον, portentum, editurum, quale postularent; sed sibi tale quid euenturum, quale euenisset Ionae, e quo perspicere possent, si vellent, se legatum diuinum, Messiam esse, quo si non conuincerentur, saltem pudore afficerentur.

5. 6. Conf. Marc. 8, 13. Traiecit Iesus cum Apostolis a litore lacus Tiberiadis orientali, vid. 15, 39. in litus eius occidentale. Quae autem inde ab hoc versu, vsque ad v. 12. leguntur, Iesum in itinere, in ipso nauigio cum Apostolis locutum esse, *Grotius* statuit, atque adeo verba reddenda censuit: *cum in ulteriorem ripam proficiscerentur, oblitum sunt*; verbum enim לבח, vt verbum ἐρχεσθαι, quod ei in vers. Alex. respondeat, significare quoque ire, abire, vid. Luc. 15, 20. recte, sed probandum erat, Hebraeos etiam dicere לבח לעבר, qui potius dicant בוא בעבר Neh. 2, 9. al. neque Marci verba ita sunt comparata, vt ex iis necessario consequatur, Iesum egisse illa cum Apostolis in itinere ipso. Rectius igitur *Beza*, alii, verba interpretati sunt: *cum traiecissent Apostoli, viderunt se oblitos esse ferre secum iustum panum numerum*. coll. Marc. l. c. vbi legitur, eos

vnun tantum panem secum tulisse. — 6. Cum Iesus altera vice Phariseis, qui σημεῖον ἐν τοῦ οὐρανοῦ postularant, non satisfacisset, et probe sciret, nunc temporis, nec in ipsos Apostolos suos, promissionem huius σημεῖου magnam vim habituram esse: hos ipsos discipulos suos admonere ipsi opus videbatur, vt sibi diligenter cauere a Phariseorum et Sadducaeorum doctrina falsa atque perniciofa, v. 12. nec ab iis eo adduci se paterentur, vt ipsum pro quouis alio potius, quam legato diuino et Messia haberent. coll. v. 15. 16. ὁρᾶτε καὶ προσέχετε verba idem valentia, iuncta ad augendam vim sententiae, *diligenter vobis cauete*. De formula προσέχειν ἀπό τινος vid. ad 7, 15. ζύμη, *fermentum*, Iudaeis erat imago *doctrinae*, vel verae, vt 13, 33. vel *falsae*, vt h. l. Gal. 5, 9. infra v. 12. explicatur vocabulo διδαχή. vid. *Suicerus* Thes. Eccl. vid. ζύμη.

7. 8. Quid hac sua dehortatione Iesus sibi vellet, non intelligebant discipuli; putabant reprehendi ipsorum incuriam et negligentiam, quod non idoneum panum numerum secum tulissent, simulque ipsos admoneri, ne a Phariseis atque Sadducaeis panem sibi compararent, eiusque vsu sese inquinarent, sicuti Iudaei reliqui cibi vsu a gentilibus aut Samaritanis accepti sese inquinari putabant, vid. Ioh. 4, 9. διαλογίζεσθαι, quod alias significat: *cogitare*, *reputare*, Marc. 2, 6. Luc. 1, 29. h. l. vt recte obseruarunt *Grotius*, *Kypkius*, alii, est id. qd. διαλέγεσθαι, *disceptare*, vt Xen. Mem. 3, 5. 1. Marc. 9, 33. f. coll. Luc. 20, 14. 22. 23. nam ap. Marc. 8, 16. legitur: διαλογίζοντο πρὸς ἀλλήλους. et ἑαυτοῖς pro ἀλλήλοις saepius ponitur, vt Eph. 4, 32. Col. 3, 13. disceptabant inter se, ita, vt vnus in alterum causam non assumtorum panum deuolueret. Post λέγοντες subintelligi debet: ταῦτα λέγει. (nam ὅτι solet praemitti verbis, quae quis dixit, vt Hebr. וַיֹּאמֶר atque וַיִּשָּׁא, ita vt redundet) cuius ellipseos exempla in promptu sunt, vid. Marc. 3, 30.

Luc. 9, 13. et *Kypkios* ad h. l. — 8. Iesus, cognita discipulorum disceptatione et contentione, eorum leuitatem atque stuporem notans, dicebat: quare tantopere de cibo et fame sedanda solliciti estis, nonne recordamini, alio tempore, admodum parua cibi copia, magnam hominum multitudinem a me saturatam esse, vid. Marc. 8, 14. Luc. 22, 35. neque vero ego de pane, de viatico locutus sum. coll. v. 11. ὀλιγόπιστοι, *leues*, diffidentes providentiae diuinae 6, 30. h. l. diffidentes benignitati atque potentiae meae.

9 — 12. οὐπω νοεῖτε] *non dum sapitis?* intelligentes estis? etiam nunc tardi et segnes estis in percipiendis dictis sermonibusque meis? μνημόνευετε, v. 14, 15 sqq. 15, 32 sqq. ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, *panes qui distributi sunt inter quinque millia hominum*: Marc. 8, 19. ἄρτους ἐκλασα εἰς τοὺς κ. τ. λ. — 11. πῶς οὐ νοεῖτε] *qui fit ut non intelligatis*, me non locutum esse de panibus, dum vos admonui, ut vobis caueretis a fermento Phariseorum et Sadducaeorum? πῶς, Hebr. כִּי, particula admirantis et exostulantis, 2 Sam. 1, 14. Marc. 4, 40. 8, 21. vid. *Noldius* Concordd. h. v. Pro περὶ ἄρτου in multis libris extat: περὶ ἄρτων, quae tamen lectio glossema redolet. Interpres Matthaei Graecus Hebr. כִּי, quod collectivum est, eiusdem numeri nomine expressit; Grammaticus autem, vel ut omnino moneret Singularem habere vim Pluralis, vel quia Pluralis praecefferat, πέντε ἄρτους, ἑπτὰ ἄρτους, adscripsit in marg. libri sui ἄρτων, quod a librariis deinceps in textum relatum est. Ante προσέχειν subintelligi debet: εἰπὼν, ut v. 12. εἶπε προσέχειν, *iussit cauere*; neque adeo probanda mihi videtur *Griesbachii* sententia, qui praeceuntibus codd. nonnull. legendum praecipit: εἶπον ὑμῖν· προσέχετε δὲ κ. τ. λ. Scilicet προσέχετε a Grammaticis, non perspicientibus unde Infinitivus προσέχειν penderet, e v. 6. adscriptum est; neque particulam δὲ orationis series ferre videtur.

13. 14. ἐλθὼν — Φιλίππου] *pergens Iesus in fines Caesareae Philippi.* Quae h. l. leguntur, Iesum in ipsa via locutum esse, patet e Marc. 8, 27. Itaque ἔρχεσθαι h. l. responderet Hebr. נָצַח et notat: *ire, abire, pergere.* Καισαρεία τοῦ Φιλίππου, hanc urbem, Paneas olim dictam, a monte Paneo, sub quo iacebat trans Iordanem, vid. Euseb. H. E. 7, 17. Philippus tetrarcha, Herodis M. filius, amplificarat et exornarat, atque in Tiberii honorem *Caesaream* vocarat, vid. Hieron. ad h. l. Ioseph. Ant. 18, 3. Φίλιππος δὲ Πανεάδα τὴν πρὸς ταῖς πηγαῖς τοῦ Ἰορδάνου κατασνεύσας, ὀνομάζει Καισάρειαν. quo vero distingueretur haec vrbs ab aliis eiusdem nominis, additum est nomen Philippi, vt h. l. et Marc. 8, 27. vid. Cellarii Geogr. T. 2. p. 527. Relandi Palaestina voc. Paneas. τίνα — υἱὸν ἀνθρώπου;] *quemnam me esse putat vulgus Iudaeorum?* interrogavit Iesus discipulos suos, vt occasionem nancisceretur, eos instruendi notitia consilii legationis suae, eorumque fidem confirmandi. Alii verba nostra vertunt: *quemnam me dicunt homines esse? num filium hominis?* i. Messiam. Alii: *quemnam me dicunt homines esse? me, inquam, qui sum Messias?* At Pronomen με omitunt cod. Vatic. et codd. quos secuti sunt versiones antiquae complures; et videtur a Grammaticis e Marc. 8, 27. adscriptum ad verba, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, quo significarent, haec ipsa verba, vt alias 8, 20. 9, 6. 12, 40. habere vim Pronominis Personalis. — 14. Responderunt discipuli, alios credere ipsum esse Iohannem baptistam ab inferis reuersum, vid. 14, 2. alios Eliam, alios Ieremiam, aliumue prophetam, vid. ad 11, 9. Ἠλίαν] opinionis illius, Eliam paulo ante Messiae aduentum in has terras esse rediturum, vestigia reperiuntur etiam Sir. 48, 9. 10. nitebatur ea verbis Malachiae 4, 5. male ac perperam intellectis. προφητῶν, nempe V. T. Luc. 9, 19. ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη. qui locus quoque docere potest, εἰς etiam h. l. esse id. qd. τις. vid. Noldius Concordd. p. 570. Leusdenius de Hebraismis. p. 32.

16. Petrus, vt erat ingenii feruidi, (de Petri indole vid. *Niemeyeri Charakteristik der Bibel*, Th. 1. p. 499. fs. *Potzi Prolegg. ad epist. Cathol.* Vol. 2. p. 4. — Chrysoſt. ad h. l. p. 483. τὸ σόμα τῶν ἀποστόλων ὁ Πέτρος, ὁ πανταχοῦ θερμὸς, ὁ τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων κορυφαῖος, πάντων ἐρωτηθέντων αὐτὸς ἀποκρίνεται.) cum Iesus discipulos suos de sua ipsorummet opinione interrogasset, nomine reliquorum respondit: σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, ὁ υἱὸς τοῦ ζῶντος] *tu es Christus, veri Dei filius.* Χριστὸς, *Messias*, vid. 1, 1. et υἱὸς τοῦ Θεοῦ, sunt formulae idem valentes, vt 26, 63. et Ioh. 6, 69. ap. Marc. 8, 29. legitur simpliciter, ὁ Χριστὸς, et Luc. 9, 20. ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ. ergo sensus est: tu es Messias, rex ille hominum a Deo constitutus, de quo V. T. prophetae cecinerunt. Ab Hebraeis reges dicebantur Dei filii, vt Saulus יהוה יחשמו 1 Sam. 24, 7. vbi Alex. Χριστὸς κυρίου, et a Graecis διογενεῖς. v. interpp. ad Ps. 2, 7. „Omnium maxime improbabilem eorum interpretum et theologorum rationem videri non diffiteor, qui naturam vere summoque gradu diuinam, hac ipsa formula significari arbitrantur, cum huic interpretationi non tantum ne vnus quidem locus, si singuli accurate tractentur, faueat: verum etiam ipsius formulae υἱὸς propria significatio, locusque 1 Cor. 15, 27. s. quo υἱὸς expresse dicitur ὑποτάσσεσθαι τῷ πατρὶ, aperte repugnet.“ *Koppii N. T.* Vol. 2. ed. 2. p. 108. Θεὸς ζῶν est *Deus verus*, nam Deus, vt distinguatur a deastris, etiam in libris V. T. saepius vocatur יהוה יחשמו Ios. 3, 10. 1 Sam. 17, 26. 36. Ier. 10, 9. 10. 1 Theſſ. 1, 9. Act. 14, 15. et idola vocantur εἰδωλα ἄψυχα Sap. 14, 29. מוחים, Alex. νεκροί, Ps. 106, 28. ap. 23, 10. מילים, *res nihili*, Zach. 11, 17. vbi οἱ ὁ μάταια.

17. Audita hac Petri ingenua professione, laudabat Iesus animi constantiam Petri, eumque felicem praedicabat, quod ad hanc firmam persuasionem perue-

nisset, nec calumniae et persecutiones doctrinae diuinae aduersariorum, Phariseorum ac Sadducaeorum, nec humilis magistri conditio, eam frangere ac debilitare potuissent. βάρ Ἰωνᾶ] *filius Ionae*; solebant enim Hebraei nominibus personarum adiungere nomina parentum, quo ab aliis eodem nomine praeditis discernerentur, vid. ad 10, 3. Pater ergo Simonis dictus est יונה et sine idonea ratione Hieron., Drusius, Grotius, alii, eum dictum esse putarunt יונה atque Ἰωνᾶ contractum esse ex Ἰωαννᾶ i. Ἰωάννου nam pauci tantum codd. Ioh. 1, 43. 21, 16. 17. legunt Ἰωαννᾶ et Ἰωαννᾶ Ioh. 11. cc. atque ortae videntur hae lectiones e scripturae vitio Ἰωαν pro Ἰωνα, vnde alii nomen corruptum et contractum putarunt. vid. et Fischerus Proluss. de vit. Lex. p. 651. ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα — ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς] *neque enim homines te edocuerunt*, (ἀποκαλύπτειν, *edocere*, vt 11, 27. al.) *sed pater meus coelestis*, non homines hoc te docere, hanc tibi persuasionem largiri potuerunt, sed Deus per me te edocuit 11, 27. tibiue largitus est hanc firmam persuasionem. Dei enim beneficio et prouidentia factum erat, vt Petrus Iesu discipulus et comes perpetuus fieret, vt mature hanc veritatem cognosceret, nec a Christi disciplina se abalienare fineret. Vocabulum בשר, σὰρξ, Hebraei ita vsurpare solent, vt *hominem* ipsum significet, vid. Ps. 56, 5. coll. 12. vbi cum דם commutatur, et Alexandrini Gen. 6, 12. Iob. 12, 10. בשר expresserunt ἄνθρωπος. Eodem modo adhibetur etiam דם, αἷμα, vt Ps. 94, 21. Sed in libris V. T. formula דם בשר de hominibus non occurrit; illis autem temporibus, quibus Matthaeus scribebat, ea vfi sunt Iudaei, et in scriptis Rabbiorum frequenter ea recurrit, vid. Vorstius de Hebraism. p. 125. sq. hinc et in libris N. T. formula σὰρξ καὶ αἷμα de *hominibus* vsurpatur, vt Gal. 1, 16. add. Sir. 14, 19. Sap. 7, 1. 2. et cum vocabulo בשר frequenter insit notio imperfectionis, imbecillitatis, etiam haec ipsa notio huic formulae inesse

solet, vt h. l. id quod ipsa orationis series docet, cum referatur ad Deum.

18. Ego vero vicissim (καὶ γὰρ, vt 10, 32.) tibi dicam, quis tu sis, et quid a te expectandum sit. σὺ εἶ Πέτρος] *tu vere nominaris Petrus* i. rupes, saxum, nomen et omen habes. Sic Gen. 49, 8. יהודה אחיה, *tu recte nominaris Iuda*, nam יהודה, quod sequitur, alludit ad nomen יהודה. add. Gen. 27, 36. Nomen Πέτρος, siue potius כִּיפָה h. e. πέτρος, *rupes*, Iesus imposuerat Petro, vid. Ioh. 1, 42. vsus autem est Iesus Syro-chaldaice loquens, vocabulo כִּיפָה et Matthaeus eadem dialecto scribens, illud ipsum quoque vocabulum adhibuit. Sed Matthaei Graecus interpres primo loco scripsit πέτρος, et altero πέτρα, quia proprium Apostoli nomen Graecum non erat πέτρα, sed πέτρος: nullum autem discrimen his vocabulis inest; imo Graeci promiscue dicunt πέτρος et πέτρα ad significandum *saxum, rupem*. Sic πέτρος legitur Herodo. 9, 55. Callim. h. Apoll. 22. Soph. Oed. Tyr. 342. vid. Fischeri Index Aeschin. f. v. πέτρος et Albertius ad h. l. καὶ ἐπὶ ταύτῃ — ἐκκλησίαν] *et super hac rupe ecclesiam meam exstruam*, quae verba edisferens Iesus, Petrum manu vel digito tetigisse putandus est. Male enim plures interpp. per πέτραν intellexerunt vel Christum ipsum, vel professionem Petri paulo ante v. 16. editam, vid. Suiceri Thes. Eccl. h. v. Wolfius in Curis et Koehlerus Anal. ad h. l. neque vero ad has contortas interpretationes confugissent interpretes, si non Pontificii e verbis καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ, ad Petrum relatis, male ac perperam vindicare voluissent Petri successoribus h. e. Pontificibus Romanis auctoritatem et praerogatiuam singularem ac diuinam. At Christus nullo pacto voluit Petrum reliquis apostolis cunctis praeferre. vid. Matth. 20, 20. 18, 1. 18. add. Act. 15. vbi non Petri sed Iacobi sententiam ecclesiam secutam esse legitur; et Petrus ipse se συμπρεσβύτερον vocauit I ep. 5, 1. 2.

Sensus verborum Christi nostro loco omnino hic est: tu in ecclesia mea (μου, non Petri, sed Christi) fundanda egregiam operam nauabis, per te inchoabo opus nouae religiosae societatis condendae, tu eris *σύλος καὶ ἐδραίωμα τῆς ἐκκλησίας*, Gal. 2, 9. vnus e praecipuis religionis meae doctoribus et defensoribus. Id quod etiam euenit; nam Petrus primus omnium post Christi in vitam reditum publice Iudaeis Act. 2, 14. sqq. et gentilibus Act. 10. 15, 7. doctrinam Christi annuntiauit. Alluditur autem verbis *καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ κ. τ. λ.* ad morem in Palaestina receptum, aedificia in solo saxoso exstruendi, quo aquarum procellarumque vim eludere possint, vid. Matth. 7, 24. f. et ecclesia comparatur h. l. cum domo ponenda et exstruenda super rupe, sicuti et in scriptis Apostolorum saepius comparatur cum templo 2 Cor. 6, 16. I Petr. 2, 5. I Cor. 3, 9. Eph. 2, 10. Iesus ergo verbis *ἐπὶ ταύτῃ* — *οἰκοδομήσω* illud tempus respexit, quo post suum ex his terris abitum, Petri opera e Iudaeis atque gentibus quam plurimi ad Christi signa sese collaturi essent. Caeterum verba *ἐπὶ ταύτῃ κ. τ. λ.* admittunt etiam interpretationem aliam, qua tamen recepta idem fere sensus manet. Nempe pronomen *οὗτος, αὕτη, τοῦτο*, vt Hebr. *זֶה, הַזֶּה*, interdum etiam notat, *talis*, vid. *Glassius Phil. S. p. 154.* hinc verba nostra reddi possunt: super tali rupe, tam firmo fundamento 7, 24. exstruam ecclesiam meam; vt adeo his verbis praeter Petrum respiciantur quoque apostoli reliqui. *καὶ πύλαι ᾗδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*] *nec portae Orci eam superabunt: ᾗδης*, Hebr. *הַשְׁמַד*, *locus sub terra tenebricosus et obscurus, in quem manes, seiunctae a corpore animae coguntur et congregantur*; hanc de Orco notionem Hebraeorum poetae sibi finxerant, et Hebraei habebant cum Graecis atque Romanis communem, vid. *Lowth de Poesi Hebr. S. Prael. 7.* ibique *Michaelis p. 186. sqq. Herder Geist der Hebr. Poesie, Tb. I. p. 218. sqq. Konz über die Lehre der Unsterblichkeit bey den Hebr., in Paulus Memo-*

ra *Bilien*, St. 3. p. 141. sqq. *Ammon über das Todtenreich der Hebr.* ib. St. 4. p. 188. *Meyer Comment. de notione Orci ap. Hebraeos*, Lubec. 1793. *Ziegler Uebers. der Sprüche Salomos* p. 381. sqq. *Eiusd. theol. Abhandll. Th. 2.* p. 171. sqq. *Potti Epist. Cathol.* Vol. 2. Exc. 3. de descensu I. C. ad inferos; *Westenius et Elsnerus* ad h. l. Iam πύλαι ᾗδου, portae Orci (quae ipsae a Graecis Latinisque poetis tanquam firmissimae describuntur, quod nemo per eas redit, quod redituris nunquam referantur, vid. *Homer. Odyss.* λ', 276. Il. θ', 367. *Prop.* 4, 11. 4. et quae ibi notauimus), atque Hebr. הַשֵּׁם יְרֵשׁ Ies. 38, 10. Ps. 9, 14. al. saepius pro Orco ipso commemorantur, atque Orcus omnino est imago roboris summi, firmitatis et potentiae maximae, v. *Cant. Cant.* 8, 6. *Petron. Sat.* 62. ecce autem miles fortis, tanquam Orcus. Itaque sensus verborum Christi est: nulla hostium vis, ne potentissima quidem et maxima, euertere, destruere ecclesiam meam poterit. κατασχύειν, vincere, expugnare, respondet Hebr. הָבַי Ps. 13, 7. I Sam. 17, 9. et נָבַח Ex. 17, 11.

19. Portas Orci clausas sibi fingeant Hebraei, adeoque ad eas referandas clauibus opus erat, vid. *Eichhornii Commentar. in Apocal.* Vol. 1. p. 53. hinc cum Christus v. 18. commemorasset πύλας ᾗδου, ac praeterea comparasset cum domo ecclesiam suam: eo facilius transitus erat ad imaginem quae nunc sequitur. καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλ. τ. οὐρανῶν] dabo tibi clauis ecclesiae meae. βασιλεία τῶν οὐρανῶν id. qd. ἐκκλησία v. 18. Clavis symbolum erat curae et administrationis, etiam summae rerum potestatis, vid. Ies. 22, 22. *Apoc.* 3, 7. ibique interpp. Itaque verba nostra hoc sibi volunt: committam tibi curam ciuitatis meae, summam rerum in ecclesia mea. Accipiebat autem non modo Petrus potestatem moderandae et regendae ecclesiae, sed accipiebant eam quoque vna cum eo apostoli reliqui, vid. *Matth.* 18, 18. *Ioh.* 20, 21. καὶ ὁ εἰς δόξης κ. τ. λ.] miris modis haec

verba ab interpretibus vexata, inque multiplicem sensum tracta sunt. vid. *Wolffius* in *Curis* et *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. Alii nimirum, cum λύειν in versione Alex. Ies. 40, 2. λέλυται αὐτῆς ἡ ἁμαρτία, eo sensu legatur, ut sit: *remittere peccata*, atque hoc ipso sensu λύειν ἁμαρτίας apud scriptores externos quoque occurrat, vid. *Kypkius* ad Matth. 18, 18. et Ioh. 20, 23. etiam sermo sit de potestate peccata remittendi ac retinendi; sensum verborum nostrorum constituunt hunc in modum: quibuscunque peccatorum veniam vel concesseritis vel denegaueritis, id quoque ratum erit apud Deum. Sed h. l. non fuit in antecedentibus sermo de peccatis atque delictis, nec legitur h. l. vocabulum peccata indicans, et perquam dure cum *Kypkio* ad ὅσα subintelligitur ἁμαρτήματα. nec Ioh. 1. c. occurrunt verba δέειν et λύειν, atque in illo ipso Ioh. loco explicando doctissimi interpretes variant. Hinc alii obseruarunt: verbum λύειν in vers. Alexandrina respondere verbo פתח, *aperire*, Gen. 24, 27. et verbum δέειν, Hebr. קש, *claudere*, Ier. 33, 1. et sic h. l. verba δέειν et λύειν, cum antea sermo fuerit de clauibus ecclesiae, notare *claudere* et *aperire ecclesiam*, et cum sermo sit de personis, atque ὁ accipiendum pro οὗς, ut 18, 11. δέειν, significare *expellere*, *excludere*, contra λύειν, *admittere*, adeoque verba iuncta explananda esse: *si quos repuleris* (ab ecclesia mea) *in his terris*, *si quos indignos repereris*, qui in coetum christianorum recipiantur, eosque ab eo excluderis; *ratum id erit apud Deum*; *si quos admiseris* (in ecclesiam meam) ob animum docilem, moresque ad Euangelii normam compositos, dignos iudicaueris, qui in coetum cultorum meorum recipiantur, *itidem id ratum erit apud Deum*, vid. *Thaddaei* Comment. in effatum Christi Matth. 16, 18. sq. Colon. 1789. 4. et *Rosenmülleri* Scholia ad h. l. Vrgent hi interpp. inprimis etiam locum Matth. 18, 15 — 18. vbi sermo sit de homine a societate christianorum excludendo, et v. 18. eadem verba legantur

quae h. l. Sed imaginem, a clauibus desumptam, his verbis continuasse Christus non videtur, nec 18, 18. praecessit imago a clauibus desumpta; continent potius ulteriorem explicationem curae ac potestatis, cuius symbolum sunt clauēs. Si continuata esset illa imago, atque adeo interpres Graecus a Matthaeo usurpatum reperisset verbum $\pi\eta\delta$, haud dubie hoc, verbo notiori, $\alpha\nu\omicron\iota\gamma\epsilon\iota\nu$, expressisset, vid. Apoc. 3, 7. 10. et usus fuisset etiam verbo $\kappa\lambda\epsilon\iota\epsilon\iota\nu$, vid. Matth. 23, 13. praeterea ipsae voces δ 16, 19. et $\acute{o}\sigma\alpha$ 18, 18. nos eo deducunt, ut sensum latiore[m] his verbis tribuamus. Scilicet $\delta\acute{\epsilon}\epsilon\iota\nu$ respondet verbo $\bar{\kappa}\alpha\tau\alpha$ h. e. *vetare, interdicare*, quo sensu non tantum in scriptis Rabbiorum, vid. *Lightfootus* ad h. l., sed etiam ap. Dan. 6, 8. 9. 14. 6. legitur; verbum autem $\lambda\acute{\upsilon}\epsilon\iota\nu$, ut Hebr. $\bar{\text{ל}}\bar{\text{ו}}\bar{\text{י}}$ et $\bar{\text{ל}}\bar{\text{ו}}\bar{\text{ו}}$, vid. *Lightfoot.* ad h. l. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 2524. 1410. *Hottingeri* Diss. de usu scripti. Hebr. in N. T. p. 400. notat: *licitum pronuntiare, concedere, praecipere, iubere*, ut adeo sententia sit; quicquid licitum declaraueris, et constitueris in ecclesia, ratum erit apud Deum ($\omicron\upsilon\bar{\rho}\alpha\nu\omicron\iota\varsigma$ per enallagen pro $\acute{\epsilon}\nu\ \tau\tilde{\omega}\ \omicron\upsilon\bar{\rho}\alpha\nu\tilde{\omega}$, ut legitur 18, 18. $\omicron\upsilon\bar{\rho}\alpha\nu\omicron\varsigma$ id. qd. $\theta\epsilon\omicron\varsigma$, vid. 21, 25. not. ad 3, 2.

20. Admonuit Iesus Apostolos, ne cuiquam tunc temporis dicerent ipsum esse Messiam, nec adversus eos, qui aliter de ipso iudicarent v. 14., inutiles pro magistro pugnas pugnarent. Sciebat enim Iesus discipulos suos, utpote praepeditos et occupatos somniis de regno Messiano terreno, nondum esse satis idoneos ad hanc doctrinam praedicandam; et probe praeuidebat vulgus Iudaeorum praedicationi eorum vel nullam fidem habiturum, vel ea ad moliendum res novas abuturum esse. Iusserat quidem Apostolos praedicare $\tau\eta\bar{\nu}\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\iota\alpha\nu\ \tau\tilde{\omega}\nu\ \omicron\upsilon\bar{\rho}\alpha\nu\tilde{\omega}\nu$ 10, 7. hoc vero erat: adesse regni Messiani tempora, vitam animumque esse

emendandum; hoc praedicare poterant Apostoli, etiam-
 si non dicerent, quinam Messias esset. διασέλλεσθαι,
 Hebr. הַזְחִיר, notat: *admonere* Exod. 18, 20. 2 Paral. 19,
 19. vid. Loesnerus ad h. l. etiam *praecipere* Act. 15, 24.
 et *interdicere* h. l. In quibusdam codd. pro διεσέλλατο
 legitur ἐπετίμησεν e Marc. 8, 30. et Luc. 9, 21.
 Vocabulum Ἰησοῦς, quod ante Χριστός in multis codd.
 et verff. deest, recte omittitur. Solent enim librarii
 solenni formulae Ἰησοῦς Χριστός adsueta, vbi Χριστός scri-
 bendum erat, Ἰησοῦς inculcare, ac vicissim vbi Ἰησοῦς
 occurrebat, Χριστός apponere. vid. Griesbachius in Com-
 ment. Crit. ad h. l.

21. Professio Petri Iesum esse Messiam, quam
 et reliqui Apostoli probabant, tam perspicua et tam
 ingenua erat, vt Iesus facile intelligeret, tantam esse
 eorum de dignitate sua Messiana persuasionem tam-
 que firmam, vt iam ferre possent perspicuam et aper-
 tam expositionem eorum, quae hactenus subobscurae et
 tectius de morte sua dixisset. Edocebat autem eos
 clarius et accuratius de calamitatibus sibi imminenti-
 bus et morte sua, vt opiniones illas praeconceptas,
 de felicitate terrena in regno Messiano exspectanda,
 quae animos eorum infederant, fortius labefactaret,
 et vt praepararet eosdem ad ea quae breui euentura
 erant, ne ab ipso cruci affixo postea penitus descisce-
 rent. Sciebat vero etiam tantum se apud discipulos
 auctoritate valere, vt perturbatos eorum animos facile
 sedare et ad fiduciam reducere posset. ἤρξατο δεικνύειν
 pro ἐδείξε i. *docuit* id. qd. ἐδίδαξε Marc. 8, 31. nam re-
 spondet Hebr. הָרָה ו Sam. 12, 23. al. et דָּרָה Deut.
 4, 5. Ies. 40, 14. ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων — γραμματέων]
 i. a Synedrio magno, Hierosolymitano, a Synedrii
 magni assessoribus, vid. Matth. 2, 4 ἀπὸ pro ὑπὸ, vid.
 11, 19. πρεσβύτεροι sunt ciuitatis Iudaeorum principes,
 nam πρεσβύτερος, vt זקן, non tantum aetatem, sed etiam

Dignitatem indicat, vnde et זקנים distinguuntur ab עמ
 Ios. 7, 6. 8, 10. Ps. 107, 32. imo coniunguntur
 זקנים et עמ, *principes*, Ps. 105, 22. Recte ergo
 πρεσβύτεροι reddi potest *principes, primores populi*, qui
 ab Homero drr. γέροντες et ἀριστῆες· quin et etiam-
 num apud Orientis populos Scheik, senex, est nomen
 dignitatis. vid. Ikenii Diss. ad Deut. 21, 1 — 9. §. 3.
 Seriori aetate πρεσβύτεροι dicebantur *assessores synedrii*
magni Iudaeorum, qui e singulis Iudaeorum tribubus in
 consuetum iudicium cooptabantur, et vocabantur nunc
 πρεσβύτεροι simpliciter vt h. l. Luc. 20, 1. nunc πρεσ-
 βύτεροι τοῦ λαοῦ Matth. 26, 3. nunc πρεσβύτεροι τοῦ
 Ἰσραὴλ Act. 4, 8. nunc πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων Act.
 25, 15. et Synedrium ipsum dicebatur πρεσβυτέριον
 Luc. 22, 66. et γερούσια Act. 5, 22. καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ
 ἐγερθῆναι] et tertio die ab inferis se redituum esse:
 Marc. 8, 30. μετὰ τρεῖς ἡμέρας· quod idem est, nam
 Hebraei זמני נפלה הצרמ dicunt pro ישיבה ביום, τῇ
 τρίτῃ ἡμέρᾳ· Ioseph. B. l. 1, 13. 1. μετὰ δύο ἔτη· sed Ant.
 14, 13. 3. δευτέρῳ ἔτει· vid. Fischerus Proluss. de Verff.
 Grr. p. 98. sq. — Iesum resurrectionem suam non
 praeuidisse, nec praedixisse, plures aetate nostra con-
 tenderunt, ita tamen vt multis Euangelistarum locis
 vim inferrent, et plura pro arbitrio fumerent, quae
 argumentis certis atque idoneis destituta essent. vid.
 Paulus Meletemata ad historiam dogmatis de resur-
 rectione mortuorum, Ienae 1796. Eiusd. Krit. Kommen-
 tar et Thiefs Kommentar ad h. l. add. Briefe über das
 Evangel. Job. in Eichbornii Allgem. Bibl. der bibl. Lite-
 ratur B. 7. p. 1039. sqq. Alii nimirum obseruarunt,
 „voces ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, ἀνάστασις, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ
 ἐγερθῆναι, non proprie, sed improprie et figurate esse
 accipiendas, et Christum ipsum eas ita vsurpasse, vt
 iis significaret: doctrinae suae resurrectionem, post
 suam mortem, breui euenturam; vitam suam post mor-
 tem futuram per doctrinam suam; laetam doctrinae

verae post mortem suam propagationem. Apostolos autem, qui viuo magistro, has voces non intellexissent, eas post ipsius in vitam reditum, proprie cepisse, et de resurrectione Iesu explicuisse." Ad hanc sententiam suam comprobendam prouocant interpretes illi ad locos V. T. in quibus interitus regni sub imagine mortis, et restitutio illius sub imagine resurrectionis proponitur, quam in rem afferunt Ies. 26, 14. 19. Ez. 37, 5. sqq. Hof. 6, 2. Dan. 12, 2. 3. notant praeterea formulas *μετὰ τρεῖς ἡμέρας, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ*, non semper certum ac definitum temporis spatium indicare, sed omnino etiam temporis spatium breue et exiguum, vt Hof. 6, 2. Sed illis ipsis V. T. locis nequam vindicari potest formulis *ἐγερθῆναι, ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν*, significatio illa paulo ante notata; desiderantur exempla idonea et similia, quibus defendi possit insolentia tropi in oratione soluta adhibiti: *Christus cruci affigetur et tertio die resurget*, pro, Christi doctrina post mortem ipsius breui laetius reflorescet, latius propagabitur; et quomodo tandem, vt alios locos praetereamus, verba Christi Matth. 26, 32. *ubi in vitam rediero, praecedam vos in Galilaeam*, de doctrinae propagatione intelligi et explicari poterunt? vid. *Süskind Einige Bemerkungen über die Frage, ob Jesus seine Auferstehung bestimmt vorher gesagt habe?* in *Flatt Magazin für christl. Dogmatik und Moral*, St. 7. p. 203. sqq. — Hinc alii interpp. monuerunt, „formulas *ἐγερθῆναι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν*, esse quidem proprie accipiendas, de resurrectione e mortuis, sed his formulis non Christum ipsum vsum esse, imo eas auctores habere Euangelistas, qui, quae Christus dixisset aliis vocibus ac formulis similibus, de felici operis sui successu, quem nec sua ipsius mors impeditura esset, reddidissent, post Christi in vitam reditum, formulis illis resurrectionem e sepulcro significantibus." Sed hac coniectura admissa nullius effati Christi veritas asseri

afferi atque defendi poterat; et qui factum est, ut in omnibus illis locis quam plurimis, qui resurrectionis Christi praedictionem commemorant, Euangelistae easdem formulas retinuerint, nec eas cum aliis a Christo usurpatis commutarint? qui factum est, ut nulli Euangelistarum, nulli discipulorum Christi in mentem venerit, magistrum, dum viueret, nihil tale dixisse? vid. *Süskind* l. c. p. 222. Plures praeterea loci in medium possunt proferri, qui coniecturae illorum interpretum aperte repugnant. Matth. 17, 9. (coll. Marc. 9, 10.) Iesus Petrum, Iacobum et Iohannem, qui ipsum viderant in monte splendore circumfusus, admonet, ne cuiquam, quae vidissent, aperirent, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. Iam si haec verba Iesus ipse illo tempore non protulit, nulla probabilis afferri poterit ratio, quae scriptorem, ut haec verba adiiceret, commoueret; sed vel ipsa discipulorum disceptatio, quid haec formula ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι sibi vellet, vid. Marc. l. c., affatim docet, Iesum illa ipsa verba usurpasse. Ioh. 2, 19. 20. cum Iudaei postulassent a Iesu σημεῖον, respondet: λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. Iohannem ibi ipsissima verba Christi retulisse, et Iesum voce quoque illa ἐν τρισὶν ἡμέραις, usum esse, Iudaeorum responsio irrisoria docet, confirmantque verba τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτη, quae ταῖς τρισὶν ἡμέραις opponuntur. Constituunt quidem sensum huius loci interpretes nonnulli hunc in modum: „diruite vestrum hoc templum, utinamque iam sublatum esset, hoc probrum et melioris disciplinae obstaculum! triduanum opus erit mihi, novum, imo sanctius aliquando reponere. Breui nullo amplius templo tali, talique apparatu ad legitime venerandum Deum opus erit, coll. Ioh. 4, 21. sqq.“ atque ita probare volunt, Iohannem non bene affecutum esse vim dicti illius, eamque demum glorioso rerum a Iesu gestarum euentu patefactam credidisse, vid. *Henkii* Diss. Iohannes Apostolus nonnullorum Iesu apophthegma-

tum in Euangelio suo et ipse interpres, Helmst. 1798. in Sylloge commentatt. theologg. a *Pottio* et *Rupertio* editis Vol. I. p. 8. sqq. add. *Gurlitti* Lectt. in N. T. Spec. quint. Hamb. 1805. p. 8. sqq. Sed si componimus hunc locum cum Matth. 12, 39. f. 16, 4. vbi Iesus quoque de resurrectione sua verba fecit, postquam Pharisei σημεῖον, ab eo postularant; si perpendimus, quam commode Iesus corpus suum comparare potuerit cum templo, vid. Philo de opificio mundi p. 93. f. Plato Sympos. 32. I Cor. 6, 19. 3, 16. *Reinbardi* Diss. de Christo suam dum viueret resurrectionem praedicente, Vit. 1784. in Commentatt. theol. a *Veltbusenio*, *Rupertio* et me ipso editis Vol. 3. p. 3. sq.: haud dubitamus subscribere eorum sententiae, qui haec verba a Christo usurpata proprie capiunt, et ea quoque Apostolos proprie cepisse, sed rem ipsam sibi explicare non potuisse, statuunt. Dixit autem Iesus verba λύσατε τὸν ναὸν κ. τ. λ. δεικτικῶς, digitoque exserto suum ipse corpus monstravit. Id quidem h. l. non diserte legitur, sed nec diserte legitur 16, 18. aliisque in locis pluribus, vbi Christum δεικτικῶς locutum esse, facile quisque concedit. Nec obstat huic interpretationi Iudaeorum responsio τερσάροντα κ. τ. λ. hi enim vt Iesum irriderent, ita responderunt, et saepius eiusmodi absurdas calumnias honori Iesu inuidentes protulerunt. Matth. 27, 63. legimus Synedrium a Pilato petiisse, vt diligenter custodiri iuberet Christi sepulcrum, dixisse enim hunc impostorem, se die tertio e sepulcro proditum esse. Vana profecto fuisset illa magistratus Iudaici cura, vel omnino non habuisset locum, si non Iesus ipse, dum viueret, publice et disertis verbis dixisset, se non modo vitam esse recuperaturum, sed etiam se eam die post supplicium tertio recuperaturum esse. vid. ibi notata. Verba illa, quae leguntur Matth. 28, 6, Luc. 24, 6. Ἰησοῦς ἠγέρθη, καὶ ὡς εἶπε, siue fuerint verba angeli, siue potius cogitationes in animis mulierum

subortae: postulant ut concedatur, Iesum, ante mortem suam, de resurrectione sua dixisse. — Neque vero aliud argumentum silentio praetereundum est, quo utuntur, qui contendunt, Iesum resurrectionem suam non praedixisse. Ponamus, inquiunt, Iesum vocibus illis, quae in scriptis Euangelistarum de ipsius resurrectione occurrunt, usum esse, easque nonnisi de ipsius in vitam reditu explicari posse; ita vero perspicere nequit, qui factum sit, ut discipuli ipsius, has voces toties repetitas, tandem non proprie caperent et intelligerent, earumque post magistri necem, antequam in vitam rediisset, recordarentur. Ad hanc obiectionem plura responderi possunt. Apostolos verba Christi cum de morte et resurrectione sua disfereret, proprie cepisse, perspicue patet ex Matth. 16, 22. 17, 23. nec Ioh. 2, 19. 22. legitur, eos verba magistri, post ipsius demum resurrectionem proprie cepisse, atque de resurrectione explicuisse, antea autem illa aliter intellexisse, sed hoc tantum ibi legitur, ut recte monuit Auctor libri: *Kritik des Kommentars von Paulus* p. 180. post Iesu resurrectionem Apostoli huius effati iis memorabilis recordabantur (ἐμνήσθησαν), atque hac recordatione eorum fides mirifice confirmabatur. Omnino igitur Apostoli sermones Christi de morte et resurrectione ipsius, accipiebant proprie, sed rem ipsam (τὸ ῥῆμα Luc. 9, 45. Marc. 9, 32. vid. Süsskind l. c. p. 217.) non intelligebant, nec sibi explicare poterant. Etenim non videbant, quomodo praedictiones illas componerent cum receptis de Messia eiusque dignitate opinionibus. Nam Messiam morituum et in vitam redituum esse, tum non credebant Iudaei, vid. Ioh. 12, 34. hinc discipulis praedictiones de morte Christi Luc. 9, 45. aequae obscurae erant ac praedictiones de resurrectione ipsius Marc. 9, 32. Luc. 18, 34. hinc cum Christus mortem cruentam subiisset, consternati animum abiiciebant, cum omnis eorum expectatio, quam

vis maxima fuisset, iam prorsus concidisse videretur; recordabantur quidem eorum, quae de resurrectione sua praedixerat Christus, (Luc. 24, 21. *τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον, ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο*), sed praedictiones illas neque antea crediderant, neque etiamnum credebant; et postea quoque cum Christus in vitam rediisset, pro segnitie et tarditate sua a magistro saepius reprehensa, vid. 16, 9. et not. ad 15, 21. extr., vix eo adduci potuerunt, ut eam rem, quamquam saepe et perspicue praedictam, crederent.

22. Petrus, sermonne magistri, qui nunquam antea tam plane ac perspicue de morte et resurrectione sua verba fecerat, vid. Marc. 9, 32. maximopere perturbatus, dissuadere coepit illud moriendi consilium. *προσλαβόμενος αὐτόν, manu prehendit Iesum*, ut facere solent familiarius aliquid dicturi vel aliquem monituri. *ἤρξατο ἐπιτιμᾶν* pro *ἐπετίμησε*, ut v. 21. Prop. 3, 4. 16. *incipiam spectare* pro *spectem*. ib. 2, 15. 33. *incipient reuocare*, 2, 19. 19. *incipiam captare*. Verbum autem *ἐπιτιμᾶν* non tantum est *increpare*, *obiurgare*, sed etiam *admonere*, id. qd. *ἐλέγχειν*, ut Luc. 17, 3. add. Matth. 18, 15. coll. Luc. 17, 3. Hebr. *הוֹכִיחַ*, quod plerumque ab interpretibus Alexandrinis exprimitur verbo *ἐλέγχειν*, qui iidem interpretes Ies. 50, 2. *הַצִּיחַ*, quod alias vertunt *ἐπιτίμησις*, reddiderunt *ἐλεγμός*. [*Ἰλεώς σοι κύριε*] scl. *ὁ Θεὸς εἶη*. est haec vox abominantis et dehortantis, atque respondet Hebr. *הִלִּיחַ* 1 Paral. 11, 19. vbi LXX. *Ἰλεώς μοι ὁ Θεὸς τοῦ ποιῆσαι τὸ ῥῆμα τοῦτο*. add. 2 Sam. 20, 20. 23, 17. Latine reddi potest: *Deus hoc omen auertat! Deus hoc prohibeat!* v. Fischerus Proluss. de vit. Lex. N. T. p. 377. Kypkius et Krebsius ad h. l. Verba autem *οὐ μὴ ἔσαι σοι τοῦτο*, *absit hoc*, sunt interpretamentum verborum, quae praecesserunt. Petrus admonebat magistrum, ut mortis periculum caueret, si tale immineret ei, volebat, ut Christus regia potestate vteretur, suis se conservaret, neque ferret, ut tam indigna ipsi euenirent.

23. Iesus auertens se a Petro, ei, audientibus discipulis reliquis, vid. Marc. 8, 33. respondebat: ὑπάγε ὀπίσω μου, qua formula non tantum vtuntur ii, qui alterum discedere iubent, sed omnino ii quoque, qui ostendere volunt alterius orationem sibi esse molestam, qui alterum monent, vt sentiat et loquatur meliora, *apage te a me! dic meliora!* vid. Fischerus l. c. et Schleusneri Lex. vid. ὑπάγω. Vocabulum σατανᾶς, vt ἰσῶς, h. l. significat eum, qui alteri mala ac pernicioſa consilia dat, consiliarium malum, vt 2 Sam. 19, 23. Matth. 4, 10. σκάνδαλον est, *seductor*, qui facit, vt alii errent et delinquant, saltem errare et delinquere possint; h. l., si sensum spectamus, est id. qd. σατανᾶς, consultor pessimus, qui mala suadet ac pernicioſa. ὅτι οὐ φρονεῖς — τῶν ἀνθρώπων] scl. πράγματα, non ea facienda censes, quae Deus fieri vult et iubet, e cuius voluntate mihi calamitates sunt perferendae et mors subeunda, sed ea facienda censes, quae in vulgus probantur, quae homines fieri volunt et iubent, expectas et optas, vt Messiae terreni personam agam, sicuti Iudaeorum vulgus, quod nil ardentius optat, quam liberationem a iugo Romanorum, voluptates quae suauiter ad sensus affluunt, dignitatem et commoda terrena, felicitatem terrenam maximam. De formula φρονεῖν τὰ τινος h. e. ea facere, facienda censere, quae alter fieri vult, quae alterum iuuant, earum rerum studio teneri et duci, quae alteri placent, quibus alter tenetur, rebus alicuius studere. vid. Kypkius et Münzbius Obsl. e Diod. Sic. ad h. l. Ex his autem vltimis huius versus verbis, quibus Christus priora emollire voluit, perspicue satis patet, quare Iesus Petrum praeconceptis opinionibus indulgentem dixerit σκάνδαλον et σατανᾶν, nempe propterea quod ipsum deterrire studebat, ne se necari fineret, neque adeo voluntati patris pareret.

24 — 26. Ne Petri oratio in animos reliquorum discipulorum, qui quoque vana spe et expectatione

gloriosi Messiae regni terreni ducebantur, vim et efficaciam haberet, et ut perturbatos eorum animos confirmaret ac sedaret, vid. v. 27. sq. ad eos conuersus Iesus ita pergebat: εἴ τις — ἀπολουθεῖτω μοι] *si quis vult meus sectator esse, vitam suam contemnat, neglectis vitae periculis, paratus sit ad subeundam mortem etiam ignominiosissimam et crudelissimam, et sic me sequatur.* De formulis ἔρχεσθαι et ἀπολουθεῖν ὀπίσω τοῦ Ἰησοῦ, et αἶρειν τὸν σαυρὸν αὐτοῦ, vid. ad 10, 38. ἀπαρνεῖσθαι responder Hebr. דָּנָה Ies. 31, 7. *vilipendere, contemnere*, et ἀπαρνεῖσθαι ἑαυτὸν est *se, vitam suam contemnere, despicere atque negligere mortis pericula*, vid. Fischerus Prolus. de vit. Lex. N. T. p. 375. sq. id. qd. οὐκ ἔχειν τιμίαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ Act. 20, 24. et μισεῖν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν Luc. 14, 26. Quae v. seq. leguntur, c. 10, 39. exposita sunt. — 26. τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος;] *quid vero cuiquam proderit? ἄνθρωπος id. qd. τις, ut saepius. γὰρ h. l. particula aduersatiua, quo eodem modo etiam Lat. particula enim poni solet, ut ap. Plaut. Casin. 5, 2. 14. Epid. 5, 2. 36. Pers. 2, 2. 54. Liu. 23, 45. ὠφελεῖται est fut. contractum pro ὠφελήσεται, et Fut. Med. positum est pro Fut. Pass. sequitur enim εἰ — κερδήσῃ. coll. Marc. 8, 36. κόσμος inter alia notat, res terrenas, commoda et bona terrena, diuitias, ut I Cor. 7, 31. Iac. 4, 4. I Ioh. 2, 15. Itaque εἰ τὸν κόσμου ὅλον κερδήσῃ erit, *si quis omnes orbis terrarum diuitias acceperit. τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ζημιοῦσθαι est vitae iacturam facere, id. qd. τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσθαι v. 25.* Explicant: nemo orbis terrarum diuitias pro vita accipere velle potest h. e. nemini nil vita carius, ἢ τι δώσει — τῆς ψυχῆς αὐτοῦ] *et quodnam pretium aliquis dabit s. dare poterit pro vita sua, ea amissa? al. et quod inuenitur quod quis dare possit pro vita sua seruanda i. nemo habet quicquam quod sit pretio par vitae h. e. omnino: quid vita pretiosius? ἀντάλλαγμα prop. est commutatio, hebr. תַּגְמוּת Ruth. 4, 2. תַּגְמוּת Iob. 28, 15. I Reg. 21, 2. deinde, id ipsum quo aliquid commutatur, redimitur,**

pretium redemptionis, omninoque pretium quodcunque, vid. Krebsius et Kypkius ad h. l. Hefych. ἀντάλλαγμα. ἀνθόμιον. Sir. 6, 16. Φίλου πιστοῦ οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα, nil pretiosius est amico certo. 26, 14. οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα παραιδευμένης ψυχῆς. Monent interpp. sententiam ipsam esse prouerbialem a Iesu translata ad felicitatem, quam religio ipsius promittit; vt adeo sensus h. l. sit: vita homini carissima est, sed longe praestantior est felicitas, qua veri et genuini mei cultores in hac et in altera vita ornabuntur, iam si arbitramur, omnia quae possidemus, recte impendi, vt nosmet ipsos hac in vita seruemus, quanto magis huius vitae commoda, et ipsa haec vita terrena impendenda sunt, vt participes reddamur felicitatis, quam Messias cultoribus suis piis et constantibus largietur. Mallem tamen equidem, praeunte Luca 9, 25. vbi clarius sententia ipsa expressa legitur, sensum verborum ita constituere: *Quid tibi proderit, si acceperis commoda terrena omnia, honores, opes, diuitias, te ipsum autem miserum reddideris?* (τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθεῖ, pro quibus verbis ap. Luc. l. l. legitur: *ἐαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιωθείς.*) Num omnibus diuitiis tuis felicitatem amissam recuperare poteris? Caeterum ἢ est id. qd. καὶ, vt poni quoque solet Hebr. ים. vid. Noldius Concord. h. v. n. 4.

27. Conf. Luc. 9, 25. 26. Marc. 8, 38. De duplici παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ, *reditu Christi* solenni, in scriptis Euangelistarum sermo est, nempe de *reditu ipsius ad euerfionem ciuitatis Iudaeorum*, et de *reditu ad iudicium extremum*. In describenda euerfione templi et reipublicae Iudaeorum, eamque secutura liberatione christianorum a calamitatibus et persecutionibus Iudaeorum laetissimaque religionis christianae propagatione; vid. 24, 33. sqq. et in describendo iudicio extremo 25, 31. sqq. vsus est Iesus imaginibus et coloribus poeticis, more prophetarum, qui eiusmodi orationis ornamentis vti solebant, respiciens simul solennem Iudaeorum de

Messia cogitandi et loquendi consuetudinem, quam cum iis discipuli habebant communem, ita tamen, vt iis non falsa felicitatis spe illuderet, imo potius vt praeconceptas eorum opiniones de dignitate Messiana et felicitate regni Messiani, terrena, corrigere et ex eorum animis expellere studeret; id quod vel hic ipse locus noster satis perspicue docet. Loquitur enim h. l. de morte sua, de calamitatibus, quae cultoribus suis perferendae essent, cohortatur eos ad pietatem et constantiam, iisque praemia alterius vitae, animique salutem promittit. Quaeritur autem, de quanam παρουσία τοῦ Χριστοῦ hoc loco sermo sit? Ac plures quidem *de iudicio extremo* verba nostra interpretantur, atque loci cohaerentiam constituunt hunc in modum: ne dubitetis, iacturam omnium bonorum etiam ipsius vitae facere, iudex enim ego aliquando redibo, doctrina mea erit norma iudicandi, atque tunc recte factorum studiosi, non minus quam facinorosi, mercedem debitam reportabunt; cuius rei potestatem mihi esse, plures eorum, qui hic circumstant, priusquam morientur, e magnis rebus a me gestis cognoscent. Formula igitur ἔρχεσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ his interpretibus omnia illa significat, quibus Christi dignitas Messiana probabatur, ipsius miracula, mortem, resurrectionem. Attamen haec interpretatio durior et nimis longe petita videtur. Accuratus omnino, me iudice, cohaerent omnia, si *de euerfione templi et reipublicae Iudaeorum* locus explicatur. Scilicet Petrus, cum Christus de morte sua dixisset, eum deterrere studuerat, ne se necari fineret, neue ferret, vt tam indigna ipsi euenirent. Iesus vero ostenderat, sibi parendum esse voluntati patris, et eum qui vellet sectatoris sui nomine dignus esse, promptum paratumque esse debere, ad calamitates quasque perferendas, et ad ipsam mortem subeundam, propter religionis professionem, qui ita animatus esset, hanc pietatem et constantiam verbis et factis exprimeret, felicitate ornatum iri summa in hac et in altera vita, εὐρήσει τὴν

ψυχὴν αὐτοῦ v. 25. Iam quo prius sedaret animi perturbationem discipulorum, addit: morte et duris fatis, sibi suisque euenturis, nihil decessurum suae dignitati, se potius eo maiorem dignitatem consecuturum, gloriosam enim successuram esse regni sui manifestationem, et poenas luituros religionis suae contemtores et aduersarios; idque certo euenturum esse, ita probat, vt affirmet, plures auditorum suorum, huius rei spectatores et testes fore. μέλλει γὰρ — τοῦ πατρὸς αὐτοῦ] *ego vero redibo maiestate patris conspicuus* i. potentia Dei, summa potentia instructus, statuendi nempe de vita et factis hominum. δόξα, vt 7133, omnia ornamenta, omnes virtutes indicat, quatenus eum, qui iis instructus est, ornant, ei laudem et gloriam afferunt. Praepositio autem ἐν nominibus virtutum ita iungitur, vt Latine reddi debeat: *instructus, ornatus, praeditus*. v. Fischerus de vitiis Lex. N. T. p. 367 sq. μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. imago Iudaica, de qua vid. ad 13, 40. in nonnull. codd. haec verba propter ὁμοιοτέλευτον omissa sunt. καὶ τότε ἀποδώσει — αὐτοῦ] *et iustam cuique factorum suorum mercedem tribuet*. Ego Messias maiestatem meam demonstrabo, puniam qui a mea disciplina descuerunt, et religionis meae contemtores et aduersarios. De his enim eorumque poena sermonem esse, e locis parallelis Marc. 8, 38. Luc. 9, 26. patet.

28. Hoc certissime eueniet. εἰσὶ τινες τῶν ὧδε ἐση-
κότων κ. τ. λ.] *quidam eorum, qui hic stant, non morientur prius, quam viderint* etc. Satis perspicue haec verba docent, non posse sermonem esse de interitu mundi, ea potius explicari debere de euerfione reipublicae Iudaeorum; quodsi vero de ea hic versus agit, satis luculenter exinde consequitur, de ea quoque verba v. 27. interpretanda esse. Hinc quoque patet, vanam esse eorum sententiam, qui de Christi reditu ad superos breui secuturo v. 28. cogitant, et ad hanc sententiam suam stabiliendam ad enallagen praepositionis ἐν confugiunt, vt ἐν τῇ

βασιλεία positum sit pro *εἰς τὴν βασιλείαν*, atque durius vertunt: *donec viderint Messiam abeuntem in regnum suum*, cui interpretationi nec fauet locus Marci 9, 1. neque sic v. 27. et 28. accurate inter se cohaerent, et si Christus hac de re dixisset, non opus fuisset illa asseueratione *ἀμὴν λέγω ὑμῖν* et *λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς* ap. Luc. 9, 27. Ex Apostolis quidem Iohannes tantum vitam usque ad tempus euerfionis Hierosolymorum produxit, sed Iesus haec dixit praesente et audiente Iudaeorum multitudine, aliisque discipulis, vid. Marc. 8, 34. Pro *ἐσθ-νότων* auctoritate antiquissimorum et optimorum codd. *ἐσώτων* Griesbachius in textum recepit, qua forma Matthaeus usus est 6, 5. 20, 3. 6. 26, 73. altera formula e Marco et Luca in hunc locum transferri potuit. *γεύεσθαι θανάτου*, Hebr. *נִחַם מוֹת*, (quae formula in scriptis Rabbiorum saepius, et in vers. Syr. Hebr. I I, 5. occurrit, vid. Buxtorfi Lex. Talm. p. 895.) idem valet quod *θεωρεῖν τὸν θάνατον* Ioh. 8, 51. *ἰδεῖν τὸν θάνατον* Hebr. l. c. hoc est, *mori*: *ἰδεῖν*, ita ut sit *experiri*, *sentire*, *percipere*, *participem fieri*, legitur I Macc. 13, 3. add. I Petr. 3, 10. Act. 2, 27. et eadem significatione *γεύεσθαι* aliis quoque nominibus iungitur a scriptoribus exteris, ut Aristoph. Ran. 465. οὐ μὴ διατρίψης, ἀλλὰ γεῦσαι τῆς θύρας. Soph. Trachin. 1108. μόχθων μυρίων ἐγευσάμην. vbi schol. ἐγευσάμην, ἐπειράσθην, πείραν ἔσχον. add. Eurip. Herc. Fur. 1356. Soph. Antig. 1005. schol. ad Eurip. Hippol. 667. γεγευμένος, πεπειρασμένος. Hesychius: γεύεσθαι, πειράσσαι, ἀψασθαι. vid. Kusterus, Spanhemius et Brunckius ad Aristoph. l. c. Potterus ad Lycophr. Cassandr. v, 382. Barnesius ad Eurip. Alc. 1069. Loesnerus ad h. l. Vorstius de Hebraism. N. T. p. 716. fs. τὸν υἱὸν τ. α. ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ] *me, Messiam venientem cum* (ἐν, Hebr. 2) *regno suo* i. habentem regnum suum, utentem regno suo h. e. venientem regem, et iudicem Iudaeorum, declarantem publice

auctoritatem potestatemque suam, nempe euerfione templi et reipublicae Iudaeorum, et cum ea coniuncta laeta ac felici doctrinae suae propagatione. Marcus l. l. habet: ἕως αὖ ἰδῶσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει,

CAPUT XVII.

Priorem huius capitis sectionem I — 9. si omnia proprie capiuntur, magnis difficultatibus premi, in promptu est, et praeclare nuper ostendit *Gablerus* im *neuesten theol. Journal* B. I. St. I. p. 505. sqq. Hinc etiam interpretes, quo facilius sibi ea, quae h. l. leguntur, explicarent, varias protulerunt interpretationes, e quibus praecipuas nominasse sufficiat. Ven. *Ravius*, Erlangensis theologus, in peculiari libello, inscripto: *Symbola ad illustrandam Euangelistarum de metamorphosi Iesu Christi narrationem*, Erlang. 1797. 4. locum nostrum interpretatus est hunc in modum: Iesus, qui vesperi cum discipulis in montem sese contulerat, ibi seorsum alta voce precabatur, Luc. 9, 28. et in precibus suis Eliae atque Moysi mentionem faciebat. Discipuli interim somno opprimebantur, et cum somnolenti Moysi atque Eliae nomen audissent; somniabant Iesum cum Elia et Mose colloqui. Repente tonabat et fulgurabat, discipuli euigilabant, Iesum igne veluti cinctum conspiciebant, et adhuc somnolenti atque oscitabundi opinabantur, saltem vnus eorum opinabatur, Moysen et Eliam Christo adstare. Ven. *Gablerus* l. c. p. 533. sqq. inter alia obseruauit haec: a) ex ipsa rei expositione apparere, Apostolos Iesum pro Messia habentes, et praeconcepcas adhuc de Messia eiusque dignitate

opinionem fouentes, rem in facto positam, quae tanto-
pere eorum animos affecisset, eo modo enarrasse, quo
ipsi rem concepissent et sibi explicuissent, atque rem
gestam, ab eiusdem explicatione ipsis propria, Orien-
taliū more, in narratione sua non diligenter satis dis-
creuisse, adeoque mirandum non esse, Apostolos Christi
illustrationem in miracula retulisse, eamque enarrantes,
tanquam miraculum proposuisse. b) Apostolos rem enar-
rantes, singula momenta eo ordine exposuisse, qui esset
conueniens modo, quo ipsi rem concepissent, eamque sibi
explicuissent; hinc in narratione Euangelistarum, et nar-
rationis eorundem instituenda interpretatione, non ni-
mis anxie, quod singula momenta attinet, ordinem esse
tenendum, quem ipsi secuti sint, inprimis cum vestigia
haud obscura reperiantur, quae doceant, singula mo-
menta alio ordine collocanda esse, iisque ita collocatis,
facilius rem omnem explicari posse. c) In Euangelista-
rum scriptis, saepius tribui pluribus, quod vni tantum
competat, et vicissim de vno dici id, quod de pluribus
valeat (vid. not. ad 15, 15. add. infra v. 10.), sic etiam
h. l. quod Petro euenisset, quod hic somniasset, vidisset,
ita enarrasse Euangelistas, ac si reliquis quoque duo-
bus Apostolis, Iacobo et Iohanni, Petri comitibus, hoc
idem euenisset. Hac obseruatione h. l. admissa, eua-
nescere difficultatem illam, tres Apostolos eodem tem-
pore, idem plane somniasse et vidisse. His praemissis
V. D. qui ex parte interpretationem loci a nobis quon-
dam in Pericopp. Euangell. T. I. p. 126. allatam, assensu
suo comprobauit, rem ita proposuit: Iesus in monte,
non procul ab Apostolis remotus, preces faciebat; Apo-
stoli exemplum magistri sequebantur; orabant, vt regnum
Messianum breui constitueretur, atque Iesus Messias
splendore summo et dignitate maxima ornatus appareret.
Finitis precibus, earum argumentum vltius animo vol-
uentes, et accuratius perpendentes, splendorem et ma-
iestatem Messiae sibi proponentes, recordantes etiam de

Mose et Elia, quos Iudaei opinabantur temporibus Messiae in vitam redituros esse, somno opprimebantur Apostoli. Oriebatur tempestas cum tonitru coniuncta, fulgurabat. Apostoli (vel forte Petrus solus, vid. not. c.) somniantes de regni Messiani splendore, in somnis videbant Iesum insigni splendore cinctum, apparebant Moses et Elias, quorum vigilantes meminerant. Petrus, cui laetissimae imagines et species in somnis obuersabantur, optabat, ut tria figerentur tentoria v. 4. quo diutius voluptate, quam perciperet, perfrui posset. Interim tempestas propius accesserat, et fragor coeli e somno fuscitabat Apostolos. Quae in somnio vidimus, ea saepius, ut experientia docet, cum euigilamus, primo momento adhuc ob oculos versantur. Petro igitur, qui nondum sibi penitus discusserat somnum, inter fulgura primo momento eadem obuersabatur imago, quam in somnis viderat; sed vehemens tonitru somnum ei plane excutiebat, eumque non minus quam Iacobum et Iohannem percellebat. Tonitru erat Petro declaratio Iesum esse Messiam (vid. ad 3, 17). Iam vero tempestas praeterierat, animum recipiebant Apostoli, et praeter Iesum videbant neminem. — Non somnium, sed visionem h. l. enarratam esse, defendit *Herderus* in libro: *vom Erlöser der Menschen*, Riga 1796. cf. *Gablerus* l. c. p. 528. sqq. 547. sq. *Paulus* in *philologisch-krit. Kommentar* ad h. l. statuit, rem h. l. expositam, primo mane euenisse, locumque omnem hunc fere in modum explicat: Iesus preces faciebat, et Apostoli in montis spelunca somno indulgebant. Euigilabant et conspiciebant Iesum in vertice montis stantem, atque colloquentes cum eo duo homines, quos aequae ac Iesum sol collustrabat, ita, ut igne cincti viderentur. E colloquio pauca tantum verba de Iesu exitu, auribus percipiebant. Spectaculi nouitas animos Apostolorum perturbabat, et Petrus temere in vocem illam erumpebat: κύριε, καλόν ἐστιν ἡμᾶς κ. τ. λ. Matth. 17, 4. Iesus, et illi duo, qui cum eo loquebantur,

et iam in eo erant, ut a Iesu discederent, ad haec Petri verba non attendebant. Eo ipso autem temporis momento, nebula spissa particulatim a sole illustrata, sese demittens, omnes cingebat. Iesus et homines illi duo qui hactenus cum eo colloqui erant, in nebulam ingrediebantur, et unus ex illis alta voce dicebat: οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ἀγαπητός κ. τ. λ. Matth. 17, 5. Fuerunt etiam qui opinarentur, narrationem h. l. propositam, fabulam (mythum philosophicum) esse, confictam, ut ostendi posset, Iesu eadem memoratu digna euenisse, quae aliis doctoribus populi, auctoritate et dignitate summa conspicuis euenissent (vid. not. p. 28.), adeoque faciem ipsius aequae ac Moysi radiaffe. Eiusmodi vero fictionem omnibus, quae de origine trium priorum Euangeliorum innotuerunt, repugnare, nec viuentibus αὐτόπταις locum habere potuisse, bene monuit *Paulus* ad h. l.

Allatis variis iisdemque praecipuis virorum doctorum coniecturis, aliam quoque, quae nobis nunc quidem maxime probabilis videtur, paulum diuersam ab ea, quam quondam protulimus, adiicere liceat. Vesperis Iesum precandi causa in montem illum sese contulisse, ibique noctem transegisse, patet e Luc. 9, 37. ubi Iesus postridie ἐν τῇ ἐξῆς ἡμέρᾳ, de monte descendisse dicitur, patet etiam exinde, quod de discipulis legitur eos somno fuisse oppressos, Luc. 9, 32. et solebat omnino Iesus vesperi in locum solitarium, κατ' ἰδίαν, secedere, ibique vacare precibus et meditationibus piis. De somnio esse sermonem, locus et tempus, quo illa, quae h. l. leguntur, euenerunt, suadere videntur, et aperte docent verba Lucae 9, 32. ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ (Iacobus atque Iohannes) ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ. Tempestatem cum tonitru coniunctam, nocte illa, qua Iesus cum Apostolis in monte versabatur, ortam esse, patet e verbis: νεφέλη φωτὸς ἐπισκίασεν αὐτούς, Matth. 17, 5. Marc. 9, 7. Luc. 9, 34. coll. Exod. 14, 20. 24. 19, 9. 16. 24, 16. Is. atque Φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης λέγουσα, Matth., Marc.,

Luc. II. cc. coll. Ps. 29, 3. add. not. ad Matth. 3, 17. Apostoli non diligenter et accurate obseruare potuerunt ea omnia, quae in monte euenerunt, nam erant *βεβαρημένοι ὑπὸ τοῦ πνεύματος* et *διαγρηγορήσαντες ἐφοβήθησαν, καὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν*, Luc. 9, 32. 34. Matth. 17, 6. Ea, quae h. l. exponuntur, euenerunt post colloquium illud, quod Christus cum discipulis habuit Matth. 16, 13. sqq. qui Christo eos interroganti, quemnam homines ipsum esse dicerent? responderant, alios arbitrari, eum esse Iohannem baptistam, alios *Eliam*, alios rursus *prophetam* V. T. Petrus vero, Christo porro quaerenti, quemnam ipsi se esse putarent? suo condiscipulorumque nomine responderat: *tu es Messias, filius vnice veri Dei*. Haud dubie autem discipuli plures eiusdem argumenti sermones illis diebus cum Christo contulerant. Iesus seorsum in monte precabatur, discipuli exemplum magistri secuti, ipsi quoque preces faciebant, easque ardentissimas. Noctis silentium, locus ipse in quo versabantur, mons praealtus (vertices autem montium altos, utpote sedi et domicilio numinis propiores, sanctos habebant veteres, vid. nos ad Hos. 4, 13.) ardorem animi eorum mirifice augebant. Finitis precibus confabulabantur de regno Messiano, et huius regni splendore, ita, ut sequerentur solennem Iudaeorum de Messia eiusque regno cogitandi et loquendi consuetudinem, unde etiam iis sermo erat de Mose atque Elia Messiae temporibus apparituris. Messiam splendore summo cinctum fore existimabant Apostoli, atque de Mose et Elia verba facientes recordabantur etiam, saltem Petrus, viuida imaginandi facultate praeditus, recordabatur, ut videtur, eorum, quae de faciei Moysi splendore leguntur Exod. 34, 29. (verba ibi sunt: cum vero e monte descenderet, nesciebat, faciem suam *radiare, ex illo cum Deo colloquio*. Iudaeis, qui Dei consuetudine perfruebantur, magno splendore circumfusi dicebantur, vid. Matth. 13, 43. et *Wetstenius* ad h. l.) et de Elia 2 Regg. 2, 11. vbi vid. interpp. add.

Sirac. 48, 10. qui inter fulgura atque tonitrua ex his terris discessisse dicitur. Fuisse autem Iudaeorum opinionem, Eliam temporibus Messiae in vitam reditum esse, docent loci Matth. 11, 14. 16, 14. Ioh. 1, 21. Sir. 48, 8. eos vero etiam Mosis in vitam iisdem temporibus reditum exspectasse, praeter hunc nostrum locum docere possunt loci a *Lightfooto*, *Schoettgenio* et *Eisenmengero* ad h. l. e scriptis Rabbiorum collecti. Sic *Debarim Rab.* fol. 293. 4. *Dixit Sanct. Benedictus Mosi, sicut vitam tuam dedisti pro Israele in hoc seculo, sic tempore futuro, עולם הבא, tempore Messiae, quando mittam ad eos Eliam prophetam, vos duo venietis simul.* Erat praeterea Moses, ut scite monuit *Gablerus* l. c. p. 542. sacrorum Iudaicorum auctor et conditor, Elias sacrorum corrector et emendator, unde mirandum non est, Apostolos cum Iudaeis reliquis hos viros Messiae adiunxisse comites.

Iam inter confabulationes illas Apostoli somno opprimebantur. Somnium nobis saepius reddere solet ea, quae vigilantes cogitauimus. Oriebatur tempestas cum tonitru coniuncta, fulgurabat. Sonus grauis, fulgura, et huius generis phaenomena, multum valent ad excitandas et exornandas imagines, quae in somnis nobis obuersantur. Somniabant Apostoli de Iesu Messia, et fulgore coelesti collustrati, eum in somnis splendore cinctum videbant. Petrus, qui somnio viuidiori utebatur, somniabat Mosen et Eliam apparere, et cum Iesu colloqui. Euangelistae autem reliquis Apostolis tribuunt, quod de Petro tantum valebat, qui etiam solus in hanc vocem erumpebat: κύριε καλόν ἐστιν κ. τ. λ. Matth. v. 4. Marc. v. 5. Luc. v. 33. Frigor coeli Apostolos e somno excitabat. Videbant homines duo (fortassis e numero sectatorum Iesu, qui e vicinia ad eum venerant, sicut et Nicodemus nocturno tempore ad eum accesserat) cum Iesu colloquentes, qui iam in eo erant, ut eum relinquerent; videbant Iesum et illos duo fulgore coelesti collustratos, vid. Luc. 9, 29. 31. Somno nondum

dum penitus discusso, (*διαγρηγορήσαντες* limitatur verbis: *ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ* Luc. 9, 32.) spectaculi nouitate maximopere perturbabantur, et Iohanni atque Iacobo vox faucibus haerebat, *ἦσαν ἐκφοβοί*, Marc. 9, 6. Petrus vero ita agitatus erat, ut veluti mente captus, et quo esset in loco ignarus, in hanc vocem erumperet: iuuat nos hic remanere, domine si placet, tibi, Mosi et Eliae tabernacula erigamus. (Petrum non in somnis hoc optasse, docere videntur verba *μὴ εἰδὼς ὃ λέγει*, Luc. 9, 33. *οὐ γὰρ ᾔδει τι λαλήσῃ*, Marc. 9, 6.) Hanc vero vocem cum emisisset Petrus, repente magno splendore omnes circumfundebantur; nubes lucida, fulgura emittens, Iesum et comites ipsius discedentes (*ἐν τῷ ἐκείνου εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην*, Luc. 9, 34.) et vero etiam ipsos quoque Apostolos cingebat, *νεφέλη ἐπεσκέπασεν αὐτούς*, Luc. l. c. et ingens coeli fragor audiebatur, quo audito proni in terram cadebant. Hic coeli fragor, ille splendor quo magistrum collustratum viderant discipuli, aperta et perspicua iis declaratio erat, Iesum esse Messiam, vid. ad 3, 17. Quare cum Iesus intelligeret, discipulorum fidem et constantiam hoc spectaculo mirifice esse confirmatam, eorum de re visa opiniones intactas relinquebat, praesertim cum sua ipsius dignitas et auctoritas aliis argumentis niteretur; admonebat autem eos, ne, quae vidissent, cuiquam enuntiarent, priusquam ipse ab inferis rediisset, Matth. 17, 9. Marc. 9, 9. iisdem de causis, quibus vetabat c. 16, 20. ne cuiquam tunc temporis dicerent ipsum esse Messiam. Si nimirum Apostoli opinione regni terreni a Christo constituendi adhuc fascinati, quae viderant, enuntiasent; plures iis fidem denegassent, alii vero qui fidem habuissent, turbas et seditiones mouere potuissent, arbitrati, iam adesse regni Messiani terreni initia. Quid Iesus per suum in vitam reditum significare vellet, non perspiciebant Apostoli, intelligebant quidem vim formularum, mori, et in vitam redire, sed cur Iesu Messiae mors subeunda

esset, quam sequeretur ipsius resuscitatio a mortuis, hoc quidem tunc temporis non perspiciebant, vid. not. ad 16, 21. extr. cum vero postea morte magistri et ipsius in vitam reditu, permulta iis antea obscura aut male et perperam intellecta, clara et satis perspicua reddita essent; tunc perspiciebant quoque mortem ipsius atque in vitam reditum idem docere, quod eos docuisset illud in monte spectaculum, cuius testes fuissent. Itaque rem silentio premebant, eamque post Christi demum mortem enarrabant, et tunc fortassis etiam e verbis Christi, quae leguntur Matth. 17, 2. et v. 9. extr. quorum recordabantur Apostoli, colligebatur, Eliam et Moysen cum Christo, de ipsius ex hac vita exitu, (haec enim est vocabuli ἔξοδος significatio Luc. 9, 31.) collocutos esse.

I. Sex diebus praeterlapsis, μεθ' ἡμέρας ἕξ, Iesus, vna cum discipulis suis, Petro, Iacobo et Iohanne, auctore Matthaeo, montem quendam altum ascendit. Sed Lucas 9, 28. scripsit: ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους (Matth. 16, 13. sqq.) ὥς ἐλ' ἡμέρας ὀκτώ. Itaque monuerunt interpretes, Matthaeum et Marcum numerasse tantum dies, qui intercessissent inter diem, quo Iesus sermones illos habuisset, et inter diem, quo cum discipulis suis in montem illum sese contulisset; Lucam vero hunc diem vtrumque reliquis annumerasse. Hac tamen explicatione vix opus videtur, modo cogitauerimus, Lucam non exacte et accurate dies enumerare voluisse, quod vel illa ipsa, vocula ὥς ἐλ', *circiter*, qua vsus est, satis perspicue docet. Quaesiuerunt porro interpretes, quinam mons h. l. intelligendus sit? Veteres doctores intellexerunt montem Thabor, quo in tota Galilaea non fuerit altior et celebrior. vid. *Korte Reise nach dem gelobten Lande*, B. 2. K. 18. p. 315. *Paulus Sammlung der merkwürdigsten Reisen in den Orient*, Tb. 1. p. 143. Tb. 2. p. 106. *Warnekros Hebr. Alterthümer* p. 111. Sed quae c. 16. leguntur, ea eue-

nerunt in vicinia Caesareae, vid. 16, 13. nec aliam regionem aut urbem commemorarunt Euangelistae, et nullum idoneum argumentum proferri potest, quo demonstretur, montem, in quo ea, quae hoc in capite exponuntur, euenerunt, non situm fuisse in Caesareae vicinia. Sed hoc oppidum in parte Galilaeae septentrionali situm erat, mons vero Thabor in parte meridionali. vid. *Büsching Harmonie der vier Evangelisten*, Th. I. p. 53. 54. *Relandi Palaestina* L. I. c. 51. *Haseus* in *Sylloge disertat.* p. 132. Itaque intelligi potius debet, suadentibus etiam *Haseo* l. c. et *Lightfoot* in *Hor. Hebr.* et *Talm.* ad Marc. 9, 2. mons *Paneus*, sub quo Caesarea Philippi iacebat. Neque adeo audiendi sunt ii, qui de monte Sinai cogitant; situs ille erat in deserto Arabiae, in quod Iesum se contulisse, nusquam legitur.

2. 3. καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν] *et mutata est facies ipsius praesentibus discipulis.* μορφῇ cum de hominibus usurpatur, os et faciem in dicat, sed praepositio μετὰ in compositis, mutationem designat, hinc μεταμορφοῦσθαι de iis dicitur, qui nouam formam externam assumunt, quorum os et facies mutatur, vnde et Luc. 9, 28. scripsit: τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον ἐγένετο. Formula autem ἔμπροσθεν αὐτῶν, quae vel exprimi potest, *praesentibus iis*, vel *spectantibus iis*, non potest opponi interpretibus illis, qui Apostolos ea, quae h. l. exponuntur, in somnis vidisse statuunt, cum haec ipsa formula adhibeatur quoque de rebus inanimatis 5, 24. Act. 18, 17. καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος] *nempe splenduit facies ipsius solis instar.* καὶ est explicantis, vt saepius. ὡς ὁ ἥλιος sunt ornantis, indicant splendorem summum, vt 13, 43. Apoc. 1, 16. Hab. 3, 4. καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς] *et vestis ipsius exterior instar solis canduit.* Iesus summo splendore quasi offusus erat. τὰ ἱμάτια est id. qd. ἱμάτιον, *pallium*; numerus enim pluralis vim habet singularis. vid. 24, 18. coll. Marc. 13, 16.

Matth. 9, 21. coll. Marc. 5, 27. Etiam interpp. Alexandrini, quoniam pallium amplius, proluxius et splendidius reliquis vestibus esse solebat, scripserunt ἱμάτια iis in locis, vbi singularis נָצַב et חָנַן legitur Gen. 39, 18. Iob. 1, 20. et ita quoque locuti sunt scriptores exteri. vid. Eurip. Phoen. 337. f. 385. *Casaubonus* Exercitt. p. 437. λευκά id. qd. λαμπρά, candida, splendida. Hefych. λευκόν, τὸ λαμπρόν. λευκά, Φαιδρά, λαμπρά. Sed Φῶς est h. l. sol, vt Hebr. חֵן Iob. 31, 26. vbi οἱ ὅ habent ἥλιος. add. 37, 21. Ier. 4, 23. — 3. ὅπτεσθαι adhibetur de rebus, quae in sensus cadunt, de spectaculo rei in facto positaе, et de iis quoque, quae mente quasi videmus, quae phantasia ob oculos ponit, vt h. l. Act. 2, 17. μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες] *cum eo colloquentes*. Lucas copiosius 9, 31. ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλὴμ, *disseruerunt de morte ipsi Hierosolymis imminente*. De voc. ἔξοδος vid. *Elsnerus* T. 1. p. 219. et *Loesnerus* p. 486.

4. 5. ἀποκριθεὶς εἶπε id. qd. εἶπε Luc. 9, 33. κύριε, *magister*; Luc. l. c. ἐπιστάτα. Marc. 9, 6. ῥαββί. καλὸν ἐστὶν ὧδε εἶναι, *placet, inuat nos hic remanere*. εἶναι id. qd. μένειν, *manere, commorari*, nam Alexandrini verbum נָצַב non modo vertunt μένειν Gen. 24, 55. sed etiam εἶναι Ios. 24, 7. Ez. 3, 15. ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνάς] *tria figamus tentoria*; etiam Hebr. נָצַב Alexandrini 1 Par. 13, 1. exprefferunt Graeco ποιεῖν. Sed σκηνή est tentorium e frondibus arborum, qualia Iudaei festo tabernaculorum figere solebant. — 5. ἔτι αὐτοῦ — ἐπεσκίασεν αὐτούς] *cum Petrus adhuc loqueretur, circumfudit eos nubes lucida*. Pro νεφέλη φωτεινὴ perpauci codd. cum Ephremo Syro legunt νεφέλη φωτός. quam lectionem *Griesbachius* in textum recepit, cum tamen vulgaris lectio, vt ipse fatetur in *Commentar. Crit.* ad h. l. numero non solum, sed etiam pondere testium multo altera superior sit. Sed Φωτός vitpote lectionem insolentiozem, difficiliozem,

durio rem ac hebraizantem in textum recepit; eique *Φωτεινὴ* glossēma redolere videtur, cum causā probabilis excogitari non possit, cur quisquam *Φωτεινὴ* mutarit in *Φωτός*. *Paulus* contra monuit, vocabulum *Φωτεινὴ* in N. T. tantum Matth. 6, 22. et loco parallelo Luc. 11, 34. 36. legi, sed perquam frequenter in libris N. T. Genitium τοῦς Φωτός aliis nominibus iunctum reperiri. Recte. Puto igitur in codd. nonnullis *Φωτεινὴ* deletum fuisse a sciolis, qui vim verbi ἐπεσκήασεν non caperent; ab aliis vero emunctioribus in marg. appositum esse τοῦ Φωτός fortassis e v. 2. Sed νεφέλη *Φωτεινὴ* est *nubes lucida* (Apoc. 14, 14. νεφέλη λευκή) *fulgura emittens*. Eiusmodi nubes Hebraeis erat symbolum praesentiae diuinae; et exteris quoque gentibus erat signum praesentiae deorum. Virg. Aen. 2, 590. *et pura per noctem in luce refulsit*; vbi Seruius: *in luce, in nimbo, qui cum numinibus semper est*. 5, 839. *aëra dimouit tenebrosū, et dispulit umbras*. Seruius: *nam semper deos ambit nimbus*. Iam vero hoc ipsum epitheton *Φωτεινὴ* docet, verbum ἐπισκιάζειν non posse reddi *obumbrare*, sed potius exprimi debere *cingere, circumdare, circumfundere*; et Alexandrini quidem interpp. verbum תִּסְבֵּן, quod proprie respondet verbis σκεπάζειν et περικαλύπτειν, reddiderunt verbo ἐπισκιάζειν Ps. 90, 4. 139, 7. cum obumbrandi notioni insit quoque notio circumfundendi. vid. *Fischerus* Proluss. de vitiis Lexx. N. T. p. 30. αὐτοὺς refert *Olearius* in Obss. ad h. l. ad discipulos, alii referunt ad Mosen, Eliam et Christum; rectius *Clericus*, ad omnes praesentes. *Φωνὴ — λέγουσα*] *vox e nube delapsa*, (intelligi debet tonitru) *quae indicabat, declarabat*, vid. not. ad 3, 17. αὐτοῦ ἀκούετε, קְנַעְנָה יְהוָה Deut. 18, 18. Ios. 1, 17. est, *fidem ei habete, eiusque praeceptis obtemperate*. Hunc ergo in modum tonitru sibi explicabant Apostoli. ἀκούειν, *obtemperare*, Luc. 16, 29. 31. Ioh. 5, 24. 8, 47. Act. 3, 22. 4, 19. vid. *Raphe- lius* in Obss. Herodott. ad h. l.

6 — 9. Tonitru audito, discipuli ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, *procubuerunt in terram*, nempe timoris pleni, nam diserte additur ἐφοβήθησαν σφόδρα. Accessit vero Iesus ad discipulos, eosque cohortatus est, ut metum omnem deponerent. Surgentes igitur et circumspicientes, iam per tonitru plane excusso somno, neminem praeter Iesum videbant; ἐπάραντες τοὺς ὀφθαλμοὺς, aliis quidem in locis saepe redundat, coll. LXX. Gen. 31, 10. Ioh. 4, 35. 6, 5. h. l. tamen idem est quod περιβλεψάμενοι, quo Participio vsus est Marcus 9, 8. ὄραμα saepius adhibetur de *visione*, siue illa vigilanti, siue per quietem alicui contigerit, vid. *Wetstenius* ad h. l. et in versione Alexandrina respondet hoc voc. Hebr. יִרְאָה Dan. 8, 2. et נִרְאָה Gen. 46, 2. Hesychius: ὄραμα, θέαμα, ὀπτασία — Φαντασία.

10 — 13. Admonuerat Iesus Apostolos, ne ea, quae vidissent, enuntiarent, μηδενὶ εἴπητε τὸ ὄραμα v. 9. huius interdicti causam cum non plane perspicerent Apostoli, atque opinarentur solenniorem Eliae apparitionem expectandam esse, cuius nunc aliqua vidissent quasi praeludia: vnus ex iis, (quis enim credat, omnes simul quaestionem illam, quae v. 10. legitur, proposuisse?) haud dubie Petrus, reliquorum nomine Iesum interrogabat: τί οὖν οἱ γραμματεῖς κ. τ. λ. *cur vero legis doctores Eliam prius venturum esse dicunt?* h. e. attamen doctores Iudaici publice docent, Eliam ab inferis reditum, et Messiae in regno terreno instituendo opem laturum esse (vid. ad 11, 14.), quidni ergo nosmet ipsi quoque publice profiteri possimus nos Eliam vidisse? num haec fuit ipsius apparitio? an solennior expectanda est? Breuis et concisa est Petri interrogatio, ut interrogare solent, qui paulo timidius interrogant, silentium enim ei reliquisque imposuerat Iesus v. 9. πρῶτον i. e. πρὸ τοῦ εἰπεῖν τὸν Χριστὸν, et e v. 11. subintelligi debet: καὶ ἀποκαθιστάναι πάντα. —

II. Iesus nullo respectu habito eorum, quae in monte euenerant, ad Petri interrogationem ita respondet, ut ostendat, talem Eliae apparitionem, qualem exspectarent Iudaei, non esse exspectandam, suum praecursores fuisse Iohannem baptistam, nuper interfectum, virum Eliae similem. Ἠλίας ἔρχεται h. e. *Elias apparere debet*, nam praecessit δεῖ εἰσελθεῖν add. not. ad 12, 36. Per ironiam laudat h. l. Iesus ipsa doctorum Iudaicorum verba, coll. v. 12. ἀποκαθιστάναι est *restituere, redigere aliquid in pristinum ac meliorem statum*. vid. Rabbelius ad h. l. Palai-retus in Bibl. Brem. Noua Cl. 3. p. 222. et Schleusneri Lex. h. v. Hesych. ἀποκαταστήσαι, τελειῶσαι. Respondet Hebr. כִּי־שָׁמַיִל Mal. 3, 24. quem locum Iudaei male interpretabantur de Elia in has terras redituro, et Messiae, in republica ipsorum in pristinum imo splendidiorum statum restituenda, opem laturo. — 12. Opinionem Iudaeorum peruersam corrigens Iesus, addit: Ἠλίας ἤδη ἦλθε, *Elias iam venit*, nempe Iohannes baptista, Eliae similis, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου, ut legitur Luc. 1, 17. καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, *sed eum repudiarunt*. Sic γὰρ καὶ occurrit Ex. 5, 2. 1 Sam. 2, 12. Ier. 2, 8. ἐποίησαν ἐν αὐτῷ, ὅσα ἠθέλησαν] *eum tractarunt pro arbitrio*, omnis generis iniuriis eum affecerunt, et interfecerunt. ποιεῖν, ut Hebr. כָּשַׁן, et bono sensu adhibetur, ita ut sit, *bene tractare, beneficiis aliquem afficere*, Matth. 25, 40. Prou. 3, 27. Ps. 125, 4. et malo sensu, ut notet, *male tractare aliquem*, ut h. l. Gen. 22, 12. Ps. 56, 5. al. Formulam insolentiorum ἐποίησαν ἐν αὐτῷ (in nonnull. codd. e Marci 9, 13. simpliciter legitur αὐτῷ) peperit haud dubie usus loquendi Hebraeorum, כָּשַׁן cum כִּי coniungentium, etiam Alexandrini interpp. כָּשַׁן הָיָה כִּי reddiderunt καὶ ἐποίησεν ἐν αὐτοῖς.

14. 15. Cum Iesus retulisset sese ad reliquos discipulos, ad quos magna Iudaeorum multitudo interim confluxerat; *accidit aliquis ad Iesu genua*, more suppli-

cum, γονυπετῶν αὐτῷ, pro quo Luc. 5, 8. habet: πρὸς-
 ἔπεσε τοῖς γόνασι τοῦ Ἰησοῦ. Sed pro αὐτῷ cum plurimis
 codd. legendum est αὐτόν, quam lectionem recte *Benge-
 lius* et *Griesbachius* in textum receperunt. Construitur
 enim hoc verbum cum Accusativo etiam Marc. I, 40.
 10, 17. v. cum ἔμπροσθεν Matth. 27, 29. librariorum
 igitur incuriae, cum praecesserit αὐτῷ, vulgaris lectio
 originem suam debere videtur. Siudas: γονυπετῆσαι·
 αἰτιατικῇ, προσκυνῆσαι. — 15. σεληνιάζεται, morbo co-
 mitiali laborat, v. ad 4, 24. Ex ipsa morbi descriptione
 patet, hominem illum fuisse epilepticum, quaecunque
 causa epilepsiae fuerit. coll. Marc. 9, 18. Luc. 9, 39.
 Patris aequae ac filii animo inhaerebat opinio, genium
 malum esse morbi auctorem, vid. 9, 32. et Iesus huic
 eorum opinioni convenienter loquebatur, cf. v. 18.
 Marc. 9, 25. vbi per πνεῦμα ἄλαλον καὶ κωφόν intelli-
 gitur genius malus, qui puerum, vt putabant, mutum
 et surdum reddebat. Epileptici autem, tempore pa-
 roxismi, de statu mentis deiecti, nec audiunt, nec ar-
 ticulate loqui possunt, sed inarticulatos clamores edere
 solent, vnde et Luc. 9, 39. legitur κράζει. Verba κα-
 κῶς πάσχει, pessime affligitur, explicantur: πολλάκις γὰρ
 πίπτει εἰς τὸ πῦρ κ. τ. λ. saepe in ignem, saepe in aquam
 coniicitur. Coelius Aurelianus, de morbis chron. I, 4. alii
 (epileptici) publicis in locis cadendo foedantur, adiunctis
 etiam externis periculis, loci causa praecipites dati, aut in
 flumina vel mare cadentes. add. Celsus de Medicina 3, 23.
 Marc. 9, 18. additur: ubicunque eum arripuit (genius ma-
 lus), in terram deiicitur, vt spumet et dentibus stridat.
 Quae sunt perspicua epilepsiae symptomata. Caeterum
 pro κακῶς πάσχει In libris nonnull. legitur κακῶς ἔχει,
 et ἐνίοτε, loco posterioris πολλάκις, quae tamen lectio-
 nes Grammaticis suam originem debent.

16. 17. καὶ προσήνεγκα — θεραπεύσαι] adduxi eum
 ad tuos discipulos, qui tamen eum sanare non potuerunt.

Paulus in Krit. Kommentar ad h. l. monuit: sermones legisperitorum, quibus praesentibus, aegrotus ad Christi discipulos adductus esset, vid. Marc. 9, 14. dubitationes ab illis motas an pueri valetudo restitui possit, narrationes de morbo ipsius horrifico atque grauissimo, perturbasse Apostolos, ita, vt animum abiicerent, et cum conspicerentur insolitani morbi ferociam, ex diffidentia vererentur, vt sanationi pares esse possent; cum vero eos deficeret persuasio firmissima, se nomine Iesu Messiae (Act. 16, 18.) eiusque auxilio et ope adiutos, hunc genium malum expellere posse, atque adeo eos etiam deficeret loquendi παρρησία, et agendi libertas: eos ipsos neque patris neque filii mentem concutere, in eorumque animis fiduciam excitare et alere potuisse. —

17. ὧ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεσπασμένη] quaeritur, quosnam his verbis spectauerit Christus? *Grotius* opinatur, in patrem eiusque amicos, coll. Marc. 9, 22., haec dicta esse, ita tamen, vt ex eorum exemplo commune Iudaicae gentis vitium accusaretur. Alii patrem et legisperitos; alii discipulos his verbis Iesum notasse, statuunt. Equidem assentior *Kypkio*, *Paulo*, aliis, qui arbitrantur Iesum vituperasse ἀπισίαν patris, legisperitorum, discipulorum et reliquae turbae praesentis. γενεὰ ἄπιστος, homines leues, quibus deest fiducia, animi fortitudo et constantia. διεσπασμένη, homines peruersi, qui praua et mala, non bona et recta sequuntur, וְיִרְרָה דְּרֹרָה Deut. 32, 5. vbi οἱ ὅ habent: γενεὰ διεσπασμένη vid. *Kypkios* ad h. l. ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν] quousque tandem (עַד מָתַי Ier. 4, 14. 21.) mihi vobiscum degendum erit? vt spem et fiduciam in Deo, et me Messia reponatis, ac vobis ipsis fidatis. ἕως πότε ἀνέξομαι ἡμῶν;] quousque vos, mores vestros prauos perferam? ἀνέχεσθαι τινα, patienter ferre alicuius contumaciam et pertinaciam, Hebr. סָבַל Ies. 46, 4. נִשְׂבַּח Ies. 1, 14. οὐκ ἀνέχεσθαι ita quoque legitur 2 Macc. 9, 12. Φέρτε pro προσφέρτε, Luc. 9, 41. habet: προσαγάγετε.

18 — 20. Accedebat morbi impetus, ex animi commotione vehementiori ortus, simulac puer ad Iesum adductus esset, eumque vidisset, coll. Marc. 9, 20. Iesus vero ἐπετίμησε αὐτῷ. Marc. v. 25. legitur: ἐπετίμησε τῷ πνεύματι ἀναθάρτῳ, add. Luc. 9, 42. qui loci docent αὐτῷ non pertinere ad hominem aegrotum, sed ad genium malum, adeoque ἐπετίμησεν αὐτῷ esse, *coercuit, infregit potestatem genii mali* i. alta voce iussit eum exire, nam sequitur, καὶ ἐξῆλθεν τὸ δαιμόνιον. — 19. Postquam Iesus cum discipulis secesserat in domum nescio quam, vid. Marc. 9, 28. interrogabant eum privatim, κατ' ἰδίαν, cur non ipsi puerum illum sanare potuissent? et Iesus v. 20. ostendebat in causa fuisse ipsorum ἀπισίαν h. e. animi leuitatem, fiduciaequae grauis et plenae defectum. Pro ἀπισίαν in aliis libris legitur ὀλιγοπισίαν, quod vocabulum a Grammaticis, emolliendae durioris sententiae causa margini adscriptum, in ordinem a librariis translatum est. Cum videret Iesus, voce paulo duriori ἀπισία offendi discipulos, eam defendens addebat: [ἐὰν ἔχητε πίσιν ὡς κόκκον σινάπεως] *si haberetis fidem ut granum sinapis*, si vel tantillum fiduciae grauis ac plenae in vobis situm esset. Per κόκκον σινάπεως ab Hebraeis rem quamuis parvam et exiguam significari, notatum est ad 13, 31. ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ — μεταβήσεται] *hic mons a vobis discedere iussus, discederet*: sunt locutiones hyperbolicae et prouerbiales, neque adeo singula nimis premenda, explicantur verbis οὐδὲν ἀδυνατήσεται ὑμῖν, atque mens Christi omnino haec est: si Deo et mihi confiditis, et vero etiam vobismet ipsis fiditis; res cum maxime arduas, religionis meae promouendae causa susceptas, perficere poteritis. cf. Ies. 54, 10. Zach. 4, 7. *Lightfootus* Hor. Hebr. ad Matth. 21, 21. et *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 1653. τῷ ὄρει τούτῳ. vicinum montem, in quo Iesus cum tribus Apostolis illis noctem transegerat, vid. 17, 1. 9. 14. digito exserto iis praemonstrabat, ἐνεῖ id. qd. ἐνεῖσε, *illuc*, vid. ad 2, 22.

21. τοῦτο τὸ γένος] scl. τῶν δαιμονίων. etenim ad genios malos haec verba referenda esse, docet locus Marci 9, 29. et ipsum verbum ἐκπορεύεται h. l. atque ἐξέρχεται Marc. l. l. quae verba alias de geniis malis adhibentur. Secutus autem est etiam h. l. Iesus Iudaeorum loquendi consuetudinem, atque adeo sensus verborum ita constitui debet: hoc genus morborum aliter non potest curari. προσευχὴ καὶ νητεία notat omnino *preces ardentissimas*, vt 1 Cor. 7, 5. Act. 14, 23. vbi προσεύχεται μετὰ νηστειῶν, est *precari ardentissime, preces ad Deum facere ardentissimas*, vid. Grotius et Bosius ad h. l. quia Iudaei ardorem et feruorem precum, ieiuniis adiuuare et adaugere studebant. Cum vero precibus ardentibus excitetur et confirmetur fiducia in Deo reponenda, mens huius versus ita exprimenda est: vt huius generis morbos graues ac desperatos sanare possitis, vobis opus est fiducia Dei, animi vigore et constantia; haec vero fiducia, hic animi vigor, haec constantia, excitatur et alitur, atque augetur precibus ardentissimis. ἐν, vt Hebr. 2, est *ope, auxilio*. Caeterum hunc versum, qui in nonnull. codd. deest, e Marc. 9, 29. huc venisse putabat Millius, sed tuetur eum auctoritas plurimorum et optimorum codd. nec ibi legitur οὐκ ἐκπορεύεται, sed ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν, vid. Whitby examen varr. lectt. Millii p. 152. et Griesbachii Comment. Crit. ad h. l.

22. 23. Sanatio aegroti illius in admirationem summam rapuerat testes et spectatores omnes, vid. Luc. 9, 43. Hic populi fauor et plausus facile eo redigere poterat Apostolos, vt plane obliuiscerentur eorum, quae Christus iis de imminentibus sibi periculis et morte praedixerat. vid. 16, 21. 17, 12. Iesus igitur cum discipulis relictis Caesarea Philippi iter per Galilaeam faciens, (quo in itinere, vt discipulos suos absque impedimento et interpellatione priuatim instruere posset, palam versari nolebat, vid. Marc. 9, 30.) eos admonebat, ne

crederent aurae populari, et iterabat praedictionem instantis mortis atque resurrectionis suae, neque tamen tunc hanc ipsius praedictionem conciliare poterant, cum somniis, quibus se de regno Christi terreno lactabant, tristes Iesum dicentem audiebant, nec eum accuratius interrogare audebant, metuentes tarditatis et segnitiei reprehensionem, quam iam aliquoties subierant. De verbis singulis vid. ad 16, 21.

24. Cum Iesus et discipuli Capharnaumum essent ingressi: προσήλθον — τῷ Πέτρῳ] *adibant Petrum didrachmorum exactores.* δίδραχμον *sci. νόμισμα, nummus argenteus, quatuor drachmas Atticas s. dimidium sicli Iudaeorum i. quartam partem imperialis continens, Ioseph. Ant. 3, 8. 2. ὁ δὲ σίκλος, νόμισμα Ἑβραίων ὦν, Ἀττικὰς δέχεται δραχμὰς τέσσαρας. Stater argenteus, σατήρ, valebat quatuor drachmas Atticas, siue denarios Romanos, eodemque pondere erat cum siclo Iudaeorum. Respondet autem δίδραχμον Hebr. זרזא, quod Ex. 38, 26. explicatur חֲמִשָּׁה עֶשְׂרִים, dimidium sicli, ubi Aquila habet δίδραχμον. Quando igitur Alexandrini vocabulum חֲמִשָּׁה per δίδραχμον exprimunt, ut Gen. 23, 15. 16. Ios. 7, 21. tenendum est, eos ciuitatis suae mores et instituta secutos esse, duae enim drachmae Alexandrinae conficiebant vnum siclum. vid. Fischerus Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 74. et 554, atque Schleusneri Lex. s. v. δίδραχμον. De quonam autem tributo h. l. sermo sit, dissentiunt inter se interpretes. Maxime tamen probabilis est eorum sententia, qui de pecunia templo pendenda et viritim imperata, h. l. sermonem esse statuunt. Iudaei enim quotannis, inde ab aetatis anno vicesimo, soluere dimidium siclum ad tuendum templum, et comparandum sacrorum apparatus, debebant, vid. Ex. 30, 13. Michaelis Mos. Recht, Th. 3. p. 213. sqq. Wetstenius ad h. l. quae pecunia inde a die $\overline{\text{XV}}$ mensis Adar (Febr.) exigebatur, docentibus Rabbinis. Tractat. Talmud. Schekalim: $\overline{\text{XV}}$*

*Adar ubique sederunt nummularii extra Hierosolymam, et placide a quouis semisiclum expetierunt — nec tamen vi ad- egerunt, qui tunc nondum obtulerat. A die XXV vero, cum in vrbe sancta sedissent, tamdiu quemuis vrgebant, donec tradidisset, et si longas moras nexisset, nec dedisset, in pignus vel veste retenta oppignerabant. Alii contra cogi- tant de censu, qui in capita pendi debebat Herodi Gali- laeae tetrarchae, alii de tributo Caesari, Tiberio, pen- dendo; alii denique primam et secundam sententiam coniungunt, ita, vt exactores ad Petrum accessisse di- cantur, non tantum pecuniae templo dandae, sed et tributi Caesari soluendi causa, vid. *Wolffius* in *Curis* et *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. quae tamen vltima senten- tia leuissimis argumentis nititur, v. c. positum esse Plura- lem τὰ δίδραχμα, non vnum exactorem, sed plures ad- iisse Petrum. Praeterea exactores Romani aut Herodis, acerbius haud dubie exegissent tributum Caesari vel He- rodi soluendum, neque probari potest, fuisse illo tem- pore a Romanis aut Herode vectigal in singula capita im- positum, idque δίδραχμον* obstat denique etiam senten- tiae eorum, qui de tributo Caesari aut Herodi pendendo cogitant, quaestio a Iesu Petro proposita, quomodo enim Iesus se nominare potuisset Caesaris aut Herodis filium? ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;] Petrum, extra domum exactoribus illis obuiam factum, vnus ex iis, (vid. ad 15, 15.) dum Iesus et reliqui domum intrarent, his verbis alloquebatur: *nonne magister vester pendit di- drachma?* vel vt alii vertunt: *magister vester solet didrach- ma soluere;* vt interrogatio sit affirmantis. Urbane a Petro et Iesu (coll. v. 27. extr.) Capharnaumi degenti- bus, tributum homo ille expetebat; hinc coniecerunt interpp. nonnulli, doctores Iudaicos immunes fuisse a pe- cunia illa templo pendenda, sed plerosque pietate du- ctos sponte eam soluisse. Coniectura haud plane impro- babilis, argumentis tamen certis idoneisque destituta, τελεῖν est Hebr. תשלם, vid. *Buxtorffii* *Lex. Talm.* h. v. et *Palaireti* *Obss.* p. 370.*

25. sq. Petrus sat gnarus morum magistri, vid. 22, 21. affirmabat, magistrum tributum esse daturum. Iesus, qui domum ingrediens, exactoris appellationem audiuerat, προέφθασεν αὐτὸν λέγων, occupauit Petrum interrogare i. Petrum interrogauit prius, quam hic eum de appellatione exactoris certiore reddere posset. προφθάνειν (quod idem est ac προλαμβάνειν, vid. schol. ad Aristoph. Plut. 1103.) respondet Hebr. מִפְּרִי. Ps. 17, 13. οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, ex Hebraismo pro simplici οἱ βασιλεῖς, reges, vt Apoc. 18, 3. Marc. 9, 3. Ps. 148, 11. al. τέλη sunt vectigalia, portorium, scripturae, decimae. κῆνσος, tributum capitulare. Hesych. κῆνσος· ἐπιμετάλειον, vid. ad 22, 17. Fischerus Proluss. de vit. Lex. N. T. p. 28. Sed τέλη et κῆνσος h. l. in sententia generaliori posita sunt pro tributis quibusuis. ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων;] a filiis an ab alienis? per υἱοὺς non sunt intelligendi, vt nonnulli voluerunt, subditi, ciues, nulla enim idonea ratio afferri potest, quae nos a propria vocabuli significatione recedere iubeat, sed sunt filii, familia regis, atque adeo ἀλλότριοι sunt alieni, qui non pertinent ad familiam regis, ciues. Ita quoque vocabulum ἀλλότριος extat Sir. 40, 29. Ioseph. Ant. 7, 15. 9. respondet Hebr. מִפְּרִי, quod hoc ipso nomine Graeco Alexandrini exprefferunt Ps. 49, 11. Cum Petrus v. 26. ad hanc quaestionem respondisset ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων, ab alienis, a ciuibus tributa accipiunt: Iesus ἄραγε, inquit, ἐλεύθεροί εἰσι οἱ υἱοί, itaque immunes sunt filii h. e. itaque ego, Messias, a tributo, templo et patri meo pendendo, immunis sum, vid. not. ad 12, 4. 21, 12. vsus est Iesus Plurali numero, non de dixit υἱοὺς, quoniam sententia generalior proposita est, atque Pluralis praecesserat. Similis locus Luc. 16, 9. vbi per φίλους significatur Deus. Iesum autem de se, non de Petro simul loqui, etiam ex illo patet, quod tributi exactor, cuius appellationem audiuerat Iesus, pro urbanitate sua non Petrum, quocum loquebatur, qui etiam nondum tributum soluerat, sed Iesum nominauerat.

27. Ὑνα δὲ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτοὺς] ne vero eos
 np. exactores aliosque Iudaeos, me non pro Messia ha-
 bentes, offendamus; ne dicere possint a me templum con-
 temni, ne calumniandi causam et occasionem iis sup-
 peditemus. πορευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, perge ad lacum
 Tiberiadis. βάλε ἄγκιστρον, mitte hamum. ἄγκιστρον, Hebr.
 עֶזְרָא Ez. 32, 3. חֶבֶל Hab. 1, 15. καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶ-
 τον ἰχθυὸν ἄρον, et primum piscem, qui ad hamum decucurrit,
 trabe in litus. καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὕρήσεις σα-
 τήρα, et aperto ipsius ore reperies statera. σάτηρ, vid. ad
 v. 24. De vnionibus in piscium ventriculi repertis ex-
 empla attulit *Weistenius* ad h. l. Verba ἀνοίξας τὸ στόμα
 αὐτοῦ, ferius in textum venisse, et adscripta fuisse ab
 eo, qui cum verbum εὕρίσκειν proprio significatu, inue-
 nire, acciperet, locum notare voluisset, vbi stater esset
 repertus, coniecit *Justi* in *Erfurter Nachrichten von ge-
 lehrten Sachen*, St. 4. 1798. quae tamen coniectura nullis
 idoneis argumentis potest defendi. Aliam viam, vt mi-
 raculum ab hoc loco remouerent, ingressi sunt Anony-
 mus in *Rathlefs Theologen* 1755. *Leisnerus* in: illustratione
 loci Matth. 17, 27. *Friedrichst.* 1794. et *Paulus* in
Neuen theol. Journal 1795. monuerunt nimirum, esse h. l.
 sermonem de pisce magno, vel piscibus pluribus a Petro
 captis ac venditis, pro quibus accepisset statera. Contra
 hanc explicationem loci disseruit *Storrius* in *Flatz Magazin
 für christl. Dogmatik und Moral*, St. 2. p. 66. sqq. 1797.
Storrii obiectiones remouere, sententiamque suam ac-
 curatius comprobare studuit *Paulus* in *Krit. Kommentar*,
 ad h. l. Argumenta praecipua in vtramque partem pro-
 lata, pro consilii ratione, breuiter strictimque recen-
 suisse sufficiat.

I) πρῶτον esse potest vel Aduerbium vel Accusa-
 tiuus, et ἰχθυὸς vt Collectivum accipi potest. *Paulus*.
 Vulgaris vsus τοῦ πρῶτον, siue sit Aduerbium siue Accu-
 satiuus, nos eo deducit, vt de vno pisce, quo capto,

plures capi possint, cogitemus; si de venditione piscis h. l. sermo esset, atque verba *πρῶτον ἰχθύν* cum *Paulo* interpretari vellemus: *primum quemque piscem*, np. ita comparatum, vt pro statere vendi possit, vel *primos quosque pisces*: additio vocis *πρῶτον* plane superuacanea foret. *Storr.* p. 77. 2) *ἀνοίξας τὸ σῶμα αὐτοῦ*, est: *solve eum ab hamo.* *Paulus.* Desunt exempla, quibus demonstretur, *ἀνοίγειν τὸ σῶμα* significare posse: *piscem soluere ab hamo*; et verba *ἀνοίξας τὸ σῶμα αὐτοῦ* hoc modo exposita superflua forent; quodsi vero vsum loquendi sequimur, atque ea interpretamur, *aperi os illius*: facile intelligimus, ea addita esse, vt designaretur locus, vbi *σατῆρ* reperendus esset. *Storr.* Non adeo superflua sunt, vt participium *λαβὼν* quod sequitur, Iesus diligentius et graphice piscationem ipsam describit, piscis qui non statim de hamo soluitur, breui moritur. *Paulus.* At enimvero eiusmodi admonitio, homini piscaturam exercenti data, valde superflua videtur; commemorasset praeterea Iesus quae non ad summam rei pertinerent, omisisset vero, quod ante omnia monendum fuisset, nempe piscem esse vendendum. Participium autem *λαβὼν*, vt tritum est, centies ex Hebraismo redundat, vt verbum *קָבַץ* I Regg. 17, 23. Ier. 38, 6. al. *Storr.* et auctor libri *Kritik des Kommentars von Paulus* p. 110. 3) *εὕρισκειν* notat: *accipere, auferre, parare*, vt Xen. Oecon. 20, 26. Theophr. Char. 15, 1. vid. *Fischeri* Ind. Theophr. h. v. *Paulus.* *εὕρισκειν* prop. notat *inuenire, reperire*, vt Hebr. *נָסַב*, et quae de piscis ore aperiendo dicuntur, non nisi de statere in ore piscis reperiundo cogitare nos iubent. *Storr.* Apud *εὐρήσεις* subintelligendum est *ἐν αὐτῷ*, hoc referri quidem potest ad *σῶμα*, atque reddi, *in eo*, sed aequè rectè pertinere potest ad *ἰχθύν*, ita vt sit *pro eo, loco piscis.* *Paulus.* Ad remotius *ἰχθύν* per leges linguae referri nequit; rarior est etiam vsum praepositionis *ἐν* pro *ἀντί*. 4) Si omnia accuratius exponuntur, etiam ea, quae per se intelliguntur, non debent ea omitti, quae vnice faciunt ad narrationem

nem propositam recte intelligendam. Quodsi ergo verbum εὐρήσεις significaret, *auferes, tibi parabis*; necessario scribi debuisset: καὶ πωλῶν αὐτὸν εὐρήσεις σατῆρα, *vendens piscem statera tibi parabis*. Sed cum in omni narratione nil de piscis venditione monitum sit; nulla idonea afferri ratio potest, ob quam interpreti ab usitata et propria verbi εὐρίσκειν significatione recedendum sit. *Storr*. Per se intelligebatur, piscem esse vendendum, et si Petrus male ac perperam intellexisset verba Christi, quod non probabile est, atque expectasset in ore piscis statera; breui errorem suum agnouisset, se ipsum derisisset, et piscem vendidisset. *Paulus*. Satis ambigue Christus locutus esset, si verbis ipsius ille sensus substitui posset, quem iis *Leisnerus* atque *Paulus* substituunt, et Petrum, tot mirabilium Christi factorum testem et spectatorem, iis facile eo deduci potuisse, imo deductum esse, vt crederet, se in ore piscis statera reperturum esse, non improbabile, sed cummaxime probabile, imo certissimum est. Num Christum, qui antea (v. 25.) professus erat, se esse Messiam, decebat, si de piscis venditione cogitasset, verbis ambiguis falsam in animo Petri spem et expectationem excitare? nonne potius, si voluisset vt piscis venderetur, addidisset πωλῶν, aut saltem simpliciter dixisset ἄρον καὶ εὐρήσεις σατῆρα; *Storr*. p. 71. et Auctor libri *Kritik* etc. p. 112. 5) Miraculum quatuor drachmarum comparandarum causa susceptum, superfluum fuisset, et a Christi dignitate ac sentiendi ratione alienum, cum Capharnaumi facile hanc pecuniae summam ab amicis et sectatoribus suis accipere potuisset. *Paulus*. Miraculum h. l. commemoratum, a Christo, non quatuor drachmarum causa editum est, quam potius vt Petro, cui antea dixisset: se Dei filium, Messiam esse, sed ne Iudaeos irritaret, tributum soluere velle, nouum dignitatis suae documentum daret. *Storr*. 6) Si Petrus modo tam mirifico statera abstulisset, id haud dubie in fine narrationis scriptor notasset, saltem

Petri admirationem commemorasset. *Paulus.* Sed e scriptoris silentio nihil probari potest, etiam v. 18. non commemoravit scriptor noster, Petrum, reliquosque discipulos et spectatores sanationem epileptici esse miratos, quod tamen Lucas refert 9, 43. add. 8, 14. coll. Luc. 4, 38. *Storr.* Omnino fatendum est, verba textus, imprimis verba ἀνελξας τὸ σῶμα αὐτοῦ, non admittere interpretationem a *Leisnero* et *Paulo* propositam, sed narrationem ipsam ita comparatam esse, ut appareat scriptorem miraculum enarrare voluisse; et recte monuerunt Auctor libri *Kritik des Komment. von Paulus* p. 112. et *Kaulfusius* in Iudicio Critico p. 45. „Non est scriptoris verbis vis inferenda, neque ea torquenda sunt, si aliter rem sibi cogitavit atque exposuit, quam nos putamus eam euenisse, et proponi debuisse. In historia quidem res difficiles explicari possunt ex iis quae narrantur, sed in libris, ut sunt Euangelia, miraculum exponere velle, de quo saepissime nil nisi ipsum factum narratur, interpretis non est. Excogitantur enim, finguntur, quae non adsunt, inde ingenii oriuntur experimenta, quae nullum veri habent fundamentum, nam explicationes illae contra ea dicunt, quae auctores enarrare voluerunt, cum saepissime ne leuissima quidem coniectura e textu significet, rem ita factam esse, ut interpretum recentiorum plures volunt. add. *Beckii* Observationes critico-exegeticae, Lips. 1795. p. 16.

Aliam loci interpretationem, quae tamen etiam non magnopere a probabilitate mihi sese commendare videtur, proposuit Auctor libri *Kritik* etc. p. 113. sqq. Herodes, inquit, nomine διδραχμῶν, tributum certo tempore soluendum imposuerat exteris, Iudaeis aequae ac gentilibus, qui non in Galilaea sedem fixam habebant, sed in hac regione variis de causis, imprimis mercaturae exercendae causa, commorabantur, (sed vid. not. ad v. 24.). Exactores sub vario praetextu Iesum in numerum

exterorum referre studebant; parentes quidem ipsius Galilaei erant, Nazarethae habitabant; sed Iesus saepius itinera extra Galilaeam fuscipiebat, nec ibi domicilium habebat. (At Petrus Capharnaumi domicilium habebat, et ipse Iesus, vid. 4, 13. 9, 1.) Neque tamen sine ambagibus exactores illi tributum expetebant. Adibant Petrum, eumque interrogabant: an magister tributum solueret? Petrus, ne eos irritaret, sine mora affirmabat. Iesus vero Petri incogitantiam grauiter his verbis reprehendebat: quare a me, atque adeo a te tributum datum iri promisti? hoc tributum soluendum est ab exteris (*ἀλλοτρίοις*), non a ciuibus (*υἱοῖς τῶν βασιλέων*). At vid. not. ad v. 25. Quo acrius vero Petrum pungeret, qui ipse pauper, piscatu viuens, tributum pendere promississet, Ironia vtens adiciebat Iesus haec: i, quaeso, ne offendas exactores, mitte hamum, piscis primi cuiusque os aperi, et reperies statera, quem promisti.

CAPVT XVIII.

1. Loci paralleli sunt Marc. 9, 33. sqq. Luc. 9, 46. sqq. In via Capharnaum ducente, Iesu discipuli, qui praeconceptam opinionem fouebant, expectandum esse regnum Messianum terrenum, et Iesum huius regni conditorem fore, externis honoribus inhiantes, inter se disputarant, quisnam reliquorum omnium princeps tunc futurus esset? Disputatio illa inde fortassis orta erat, quod Iesus Petro, Iohanni, atque Iacobo, vid. Matth. 16, 18. 17, 1. imprimis fauere videbatur. Iesus igitur, qui altercationem discipulorum audiuerat tacitus, cum Capharnaum venissent, vt Petro, vid. 19, 27. Iohanni et Iacobo,

vid. Marc. 10, 35. non minus quam discipulis reliquis modestiam commendaret, eosque a superbia auocaret, postquam Petrus a piscatu redierat; discipulos interrogabat, quam de re in via disputassent? Primo quidem pudore tacti tacebant, deinde vero, cum probe intelligerent, magistrum non ignorare disputationis argumentum; profitebantur, vt Matthaeus refert, se de praecipuo honore in regno Messiano olim exspectando contendisse. ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, *illo ipso die vel tempore.* ὥρᾳ enim est id. qd. καιρὸς, vid. 11, 25. coll. Luc. 10, 21. et ἡμέρα 14, 15. coll. Luc. 9, 12. atque id ipsum vocabulum ἡμέρα h. l. in libris nonnullis extat, et Origenes in codd. se reperisse testatur, vid. *Griesbachii* Comment. Crit. ad h. l. videtur tamen haec lectio glossema redolere. μέζων ἐστὶ, *maximus erit*, summa dignitate conspicuus, reliquorum princeps, primus dignitate, auctoritate, potestate, in illo regno. In textu Hebraico h. l., vt scite obseruauit *Boltenius*, legebatur כֹּרֶן h. e. princeps, qui primas partes post regem tenet, vid. Gen. 42, 30. 33. 45, 9. Vocabulum autem כֹּרֶן in lingua Chald. et Syr. idem valet quod לִיָּדָא, hinc h. l. μέζων id. qd. μέγιστος h. e. πρῶτος, vid. Marc. 9, 35. praecipuus, primus post regem. Comparatiui autem saepius vim obtinent Superlatiuorum, vt 1 Cor. 15, 19. al. Denique ἐστὶ positum est pro ἔσται, erit.

2 — 4. Iesus, qui, quo fortius cohortationes et admonitiones ipsius ferirent auditorum animos, Orientis populorum more, haud raro, vt verbis *Wetstenii* utar, per imagines corporeas, visui subiectas, doctrinam suam repraesentabat, προσκαλεσάμενος παιδίον, *venire ad se iussit puerulum*; παιδίον significat puerulum, qui fari et ambulare posset. παιδίον respondet Hebr. נַעַר, quod infantem, puerum adultiorem, etiam ministrum significat. Hinc *Boltenius* h. l. puerum, i. ministrum, sectatorem Iesu, ei ministrantem intelligit, sine vlla tamen

idonea ratione; neque huic interpretationi contextus fauet, v. 3. ὡς τὰ παιδία: add. v. 5. neque eam commendat loci similes Marc. 10, 13. Luc. 18, 16. ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν] collocavit eum in medio Apostolorum, i. e. omnino, inter eos, vt Hebr. בְּקִרְבָּם et בְּתוֹכָם, coll. Luc. 9, 47. — 3. Mentem suam Iesus explicabat additis verbis his: ἀμὴν λέγω ὑμῖν, — εἰν — ὡς τὰ παιδία] *mibi credite, nisi, mutatis animi sensibus, puerorum sensum indueritis.* Verbum σρέφειν, quod in vers. Alexandrina respondet Hebr. פָּנָה, *conuertit, emendauit, mutauit* Ex. 7, 15. Ier. 31, 13. add. I. Macc. 1, 41. 42. Sir. 6, 30. h. l. non animi emendationem in vniuersum declarat, sed cum additum sit, γένησθε ὡς τὰ παιδία, et v. 4. legatur, ὅσις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν: patet, indicari animi emendationem hanc, vt omnem fastum, superbiam, aliosque praecedendi leuitatem abiicias, et puerorum more, modestiae sis studiosus. οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν] *non poteritis esse regni Messiani ciues, e numero sectatorum meorum esse, et praemiorum commodorumque, quibus hi ornantur, participes.* — 4. ὅσις οὖν ταπεινώσῃ — τοῦτο] *qui ita modestiae studiosus est, vt hic puerulus; ταπεινοῦν ἑαυτὸν est, modestum, ab omni fastu et superbia remotum esse, tolerare potius aliorum contemptum, non affectare honores vanos et perituros, nec alios contemnere et despiciere, etiam alias ταπεινοὶ sunt modesti, et opponuntur τοῖς ὑπερηφάνοις* I Petr. 5, 5. Iac. 4, 6. οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ β. τῶν οὐρ.] *is erit maximus in regno meo, erit discipulus meus hoc nomine dignissimus, et vtpote talis, praemia vberima et maxima consequetur.* ἐστὶ pro ἔσται vt v. 1. add. 23, 34. coll. Luc. 11, 49.

5. Huius igitur modestiae non modo ipsi studiosi sitis, sed et eos amate atque diligite, qui modesti, ab omni fastu atque superbia alieni sunt. καὶ ὅς εἰν — δέχεται] quibus in verbis παιδίον τοιοῦτον ἐν, vt vel v. 4.

docet, significat hominem aliquem, tali animo praeditum, quali est eiusmodi puerulus, modestum. Luc. 9, 48. extat quidem τοῦτο τὸ παιδίον, sed τοῦτο frequenter poni pro τοιοῦτο tralatitium est, vid. Marc. 4, 16. 2 Ioh. 7. etiam Marc. 9, 37. habet ἐν τῶν τοιούτων παιδίων. εἰς, Hebr. 𐤒𐤍𐤔, *aliquis*, vid. 8, 19. ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, *meo nomine* i. propter me, quoniam est meus discipulus hoc nomine dignus, nam Marc. 9, 41. ἐν τῷ ὀνόματί μου explicatur ὅτι Χριστοῦ ἐσσι. Hebraei eodem modo vtuntur formula 𐤍𐤕𐤔 𐤁𐤅, *propter meum nomen* i. propter me, et ἐν ὀνόματι Marc. 1. c. est id. qd. ἐπὶ ὀνόματι* nam et Hebraei dicere solent 𐤍𐤕𐤔, v. Vorstius de Hebrais. p. 740. Verbum δέχεσθαι autem positum est h. l. latiori sensu, ita vt sit, beneficiis ornare, honorare, non contemnere, benigne et comiter tractare, vt Act. 21, 17. add. Marc. 9, 37. coll. 41. ἐμὲ δέχεται, *me ipsum bis beneficiis ornat, me ipsum colit*, eum ita amabo et remunerabor, ac si me ipsum adeo beneuole tractasset. Paulus et Thieffius in Krit. Komment. ad h. l. παιδίον τοιοῦτον proprie, non translate accipiunt, et puerum (parentibus orbem, Paulus,) intelligunt. Thieffius sensum verborum ita constituit: qui puerum eiusmodi excipit, eius curam habet, quoniam puer ille, me Messiam (ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου) esse, facile et confidenter credit, atque eum christianum reddit, is ἐμὲ δέχεται. Paulo praeunte, sensus est: qui talis pueri curam habet, quoniam Messias nominor et sum, atque hoc volo et iubeo (ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου), is ἐμὲ δέχεται. Etiam per μικροὺς v. seq. liberos, natu minores Paulus et Thieffius intelligunt. Sed μικροὶ in libris N. T. nunquam dicuntur *infantes*, et additur h. l. τῶν πισευσάντων εἰς ἐμέ* vid. et not. ad v. 6. et 10, 42.

6. Iohannes cohibuerat studia hominis, qui ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, Messiae nomen nuncupans, eiusque auxilio fretus, daemonia expulerat, quoniam non fuerat ille e numero Apostolorum, perpetuorumque

Christi comitum, et Iohanni prorsus ignotus. Cum igitur Iesus hactenus commendasset discipulis suis modestiam, atque usus esset formula ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, qua et ipse homo ille usus erat; haec ipsa res Iohanni in mentem venit. Vt ergo sermonem alio conuerteret, interpellabat Iesum, vid. Marc. 9, 33. sqq. Luc. 9, 45. sqq. eique hanc rem enarrabat, quo, quid Christo de ea videretur, percunctando eliceret, vid. *Moschii Erklärung der Sonn- und Festtagsevangelien*. Th. 3. p. 2149. sqq. et *Noesfelteri Opusculi*. T. I. qui p. 8. praeter alia, notauit haec: „neque illa quaestio Iohannis nihil arrogantiae continere videbitur iis, qui cogitent: Apostolos paulo ante de praecipuo honore contendisse, ipsumque Iohannem in simili plane causa talem a Christo honorem petiisse, Marc. 10, 35. sqq. itemque haec verba Iohannis: cohibuimus eum, quoniam non sequebatur nos; ut facile agnosci possit, eum aliqua fuisse inuidia ductum propter ea, quod Christus facultatem miraculorum solis Apostolis et discipulis LXX. tanquam aliquid praecipui dedisset.“ Matthaeus igitur, nulla dicendi occasione memorata, duos Christi sermones diuersos, propter argumenti et temporis communionem, in vnum conuertit. Cuiusmodi rerum diuersarum coniunctionem Matthaeo frequentem esse, aliunde scimus, vid. 10, 42. al. Lucas breuius rem exposuit, Marcus negligentius narrationem suam contexuit. οὗτοι δ' αὖ — ἐνὰ τῶν μικρῶν τούτων] qui nullum infimorum meorum sectatorum a mea disciplina abalienauerit. Vocabulum μικρῶν, quod haud dubie in textu Hebraico Matthaei extitit, significat *discipulum*, *sectatorem*, vid. ad 10, 42. atque etiam *inferioris conditionis hominem*, *infimum*, et ex adiuncto *contemptum*, vid. Deut. 1, 17. Num. 16, 13. Ez. 8, 17. hinc alii μικρὸς h. l. vertunt *contemptus*, minus recte, ut videtur, coll. v. 10. etsi non negauerim hanc notionem inhaerere quoque h. l. huic vocabulo; alii reddunt *modestus*, sed nec μικρὸς per se spectatum, significat *modestum*, hanc ergo notionem

orationis contextum, ea quae praecefferunt, vocabulo μικρός h. l. tribuere, monent. At enimvero de alia re v. 6. sermo est, quam de qua antea fuerat, et verba Iesu respiciunt Iohannis narrationem de homine, qui daemonila ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ expulerat, vt adeo de modestia non commode sermo esse possit. Itaque μικρός in hac orationis serie, significat potius eum, qui Apostolis videbatur infimum inter cultores Christi locum obtinere, qui non esset ex Apostolorum et LXX. discipulorum numero, qualis ille Iudaeus exorcista erat, qui ne ad numerum quidem Isectatorum Christi pertinuisse videtur, attamen Iesum Messiam habebat, atque adeo vere dici poterat εἰς τῶν μικρῶν τῶν πισευσάντων εἰς τὸν Χριστόν, *infimus sectatorum Christi et ab Apostolis contemptus*, qui tali Apostolorum acerbitate facile irritari et a Christi causa alienior fieri poterat. De vi et potestate verbi σκανδαλίζεσθαι dictum est ad 5, 29. et h. l. quidem σκανδαλίζειν notat, facere, vt quis deferat disciplinam Christi, et quidem ita, vt eum contemnas, male tractes: sicuti exorcista ille a Iohanne male tractatus erat. Hinc pro σκανδαλίζεσθαι, quod Matth. 13, 22. extat, apud Lucam 8, 1. legitur verbum ἀφιστάναι. cf. quoque de hoc verbi vsu Michaelis in Diss. de linguae Syriacae vsu, praemissa Chrestomathiae Syriacae p. 51. sqq. qui eum e Syriacismo illustrat. Iam vt Iesus huius criminis atrocitatem declararet, vsus est prouerbio, inter Iudaeos tunc temporis perquam vsitato hoc: συμφέρει — θαλάσσης] *illi satius esset, suspenso in collo ipsius lapide molarum asinariae in altum mare proiici.* Deest ἀνταπόδοσις hunc in modum supplenda: quam eiusmodi crimen committere, et poenas diuinas sibi contrahere. Hanc explicationem flagitant versus seqq. et locus parallelus Luc. 17, 2. Sensus autem prouerbi est: praestaret ei, vt *prorsus e conspectu hominum submoueretur* (ita haec ipsa imago explicatur Apoc. 18, 21.); quoniam autem de homine pernicioso sermo est, ideo dicitur: vt in mare proiiceretur. Ne-

que adeo opus est, ut cum aliis interpretibus multum disceptemus de eo, an fuerit *καταποντισμός* ex poenis Hebraeorum capitalibus, id quod argumentis certis demonstrari non potest, etsi fuerit aliis gentibus, Phoeniciis, Graecis, Syris, Romanis, hoc supplicii genus usitatum, vid. *Elserus* et *Grotius* ad h. l. *Casaubonus* ad Sueton. Oct. c. 67. etenim poena illa, supplicium illud h. l. non commemoratur. *συμφέρει αὐτῷ* positum est pro *συμφέρει ἂν αὐτῷ* et subintelligi debet *μᾶλλον*, sed *συμφέρει*, *expedit*, *conducit*, *utile est*, respondet Hebr. *כִּי*, vid. Ier. 26, 7. Marc. 9, 42. habet: *καλὸν ἐστὶν αὐτῷ μᾶλλον*. Sequitur h. l. Coniunctio *ἵνα*, quoniam Hebraei verbum *כִּי* sequi iubent Infinitivum cum *ו* ut Eccles. 7, 2. quae particula ab Alexandrinis reddi solet Graec. *ἵνα*. Pro *μύλος ὀνικός* apud Marc. 9, 42. legitur *λίθος ὀνικός*, *lapis molaris asinariae*. Nempe *μύλος* proprie notat *molam*, et quidem maiorem, quae non hominum, sed asinorum opera versari solebat, deinde per synecdochen indicat: *lapidem molarem*, ut h. l. Adiectum vero legitur epitheton *ὀνικός*, *ein Eselsmühlstein*, quo apparet, sermonem esse de eiusmodi mola, quae ab asino circumagebatur (Ovid. Fast. 6, 318. et quae pumiceas versat asella molas); cuiusmodi molarum opponebantur molis manuariis, quae a servis agitabantur. *ἐπὶ τὸν τράχηλον*] in aliis libris legitur *περὶ* e Marc. 9, 42. Luc. 17, 2. in aliis *εἰς*, quod posterius originem suam debere videtur Grammaticis, qui vellent constructionem Hebraicam reddere Graecam. *ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης*] *πέλαγος* haud raro *mare ipsum* indicat, h. l. vero, *maris profunditatem*, *mare altum*, ut docuerunt *Albertius* et *Kypkius* ad h. l. et mentio facta est lapidis molaris maioris, et maris profundi, quo vividius exprimeretur sententia haec: prorsus e conspectu hominum remoueri. Caeterum quae h. l. v. 6. 7. leguntur, ea Luc. 17, 1. 2. occurrunt tanquam alio loco et tempore dicta, sed accuratior est h. l. verborum nexus.

7 — 9. In tanta hominum improbitate et per-
 uerfitate, ἀνάγκη ἐστὶν εἰσεῖν τὰ σκάνδαλα, fieri non
 potest, quin praebeantur occasiones deferendae religio-
 nis meae; quamdiu erunt homines peruerfi, tamdiu per-
 uerfe agent, imbecilliores in errorem inducent, ad pec-
 candum incitabunt, sed deplorandam sibi sortem parant,
 qui adeo peruerfe agunt, et sectatores meos a disciplina
 mea abalienare student. οὐαὶ, vae, eheu, ὦν, ὦπ, est
 nunc particula dolentis et deplorantis sortem ac condi-
 tionem alicuius tristem et miseram, vt h. l., nunc com-
 minantis, vt 23, 13. al. vid. *Noldius* Concordant. h. v.
 Per τὸν κόσμον intelliguntur illi ipsi homines peruerfi,
 qui vario modo pietatem christianam, doctrinae diuinae
 studium impediunt, aliosque eo redigunt, vt a Christi
 disciplina deficient. Sed σκάνδαλα indicat insidias,
 actiones omnes, quibus euertitur sectatorum Christi fides
 et constantia, cuius generis actiones erant persecutio-
 nes, denegatio officiorum humanitatis, contemptus, con-
 tumeliae etc. Denique ἀπὸ verti debet propter, vt Luc.
 19, 3. et respondet Hebr. יד. cf. *Olearius* de stylo N. T.
 p. 172. et *Noldius* Concordd. Partic. n. 29. πλὴν οὐαὶ —
 ἔρχεται] vae vero illi, qui ita agit, qui alios irritat, vt
 desciscant. σκάνδαλα positum est h. l. pro ἐκείνα, more
 loquendi Hebraeorum, qui loco Pronominis, vocabulum
 quod praecessit, repetere solent. vid. Gen. 24, 32. 36.
 1 Sam. 5, 2. — 8. 9. Sed ipsi quoque constantes
 estote, cupiditates prauas reprimite, et caute vobis,
 ne aliorum contemptu, insidiis atque peccati illecebris
 variis, eo redigamini, vt a religione mea, eiusque pro-
 fessione abripiamini. Ea quae h. l. leguntur, extant
 quoque 5, 29, 30. neque negari potest, desiderari h. l.,
 cum sermo sit de occasionibus peccandi, quae ab Aposto-
 lis praebere possint aliis, accuratam horum versuum cum
 iis quae praecesserunt, et quae sequuntur, cohaeren-
 tiam. Repetiit ergo, vt videtur, Matthaeus h. l. data
 occasione, doctrinas a Christo alio tempore propositas,

atque ita etiam h. l. more suo sermones diuerso tempore habitos coniunxit. vid. not. ad c. 5.

10. 11. ὁρᾶτε μὴ — τῶν μικρῶν τούτων] repete: τῶν πικευόντων εἰς ἐμὲ, coll. v. 6. *cauete vobis, ne quemquam horum infimorum cultorum meorum contemnatis*, ita vt hoc sui contemptu eo redigatur, vt a religione christiana deficiat. Duae vero huius cautionis caussae afferuntur, quarum prima est: λέγω γὰρ ὑμῖν — ἐν οὐρανοῖς] *genii eorum in coelis semper vident faciem patris mei coelestis* h. e. genii, qui horum sectatorum meorum curam habent, sunt ex geniis, angelis, principibus. Scilicet formula βλέπειν τὸ πρόσωπόν τινος, quae omnino notat, *videre aliquem et versari cum eo, ministrare alicui, familiaritate alicuius uti*, vid. Tob. 12, 19. inprimis ponitur de amicis et ministris regum, *apparere regi, ministrum regis esse*. Ita Ier. 52, 25. פְּנֵי הַמֶּלֶךְ sunt *ministri et amici regis*, quam eandem vocem Hebraicam οἱ ὁ. Esth. 1, 14. expresserunt verbis οἱ ἐγγύς τοῦ βασιλέως, vid. Fischerus Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 407. sqq. Iam cum apud populos Orientis, reges raro in conspectum populi venirent, neque cuiquam ministrorum quotidie διὰ παντός, regem adire liceat, sed solis regni primoribus et amicis principibus, vid. Paulsen *Regierung d. Morgenl.* p. 482 sq. hinc οἱ διὰ παντός βλέποντες τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως dicuntur *amici regis principes*. Iudaei vero cogitabant sibi Deum tanquam regem supremum, et maiestatem Dei describentes utebantur formulis ac imaginibus a pompa et splendore regum Orientis desumptis, diuidebant porro angelos in certos quosdam ordines et classes, atque singulis hominibus a Deo angelos custodes dari existimabant. De angelis custodibus hominum vid. Lightfoot. Hor. Hebr. et Talm. ad Act. 12, 15. Hyde de religione vet. Persarum c. 33. p. 395. et Petavius Theol. Dogm. 2, 7. p. 69. Hinc Christi discipuli facile poterant sensum verborum ipsius intelligere, nempe hunc: *sectatores*

mei etiam minimi et vel maxime contemti singulari Dei fauore ac tutela perfruuntur. Cum ergo Deus curam eorum inprimis habeat, nemo eos contemnat. —

11. Alteram caussam complexus est Iesus verbis his: ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς] *Messias venit, ut infelices redderet felicissimos.* Cum ergo me miserit pater meus, ut errantes, flagitiis sceleribusque deditos, adeoque infelices, felices redderem; nemo eos contemnat et negligat, atque ita a disciplina mea abstrahat, et felicitate ea, qua sectatores mei perfruuntur, eos priuet! Metaphora deducta est h. l. ab ouibus, quae pascua deseruerunt, et vagae per agros et campos errant, atque est imago miseriae et infelicitatis. cf. 15, 24. 10, 6. τὸ ἀπολωλὸς id. qd. τὸ πλανώμενον v. 12. et positura est pro τὰ ἀπολωλότα. Caeterum hic v. 11. in codd. plur., verss. et patr. deest. E Luc. 19, 10. eum huc translatum, et propterea intrusum fuisse, haud male opinatur *Griesbachius* Comment. Crit. ad h. l. ut sequentia aptius cohaererent cum antecedentibus, neque orationis filum abruptum autumaretur; quod quidem verisimilius ei etiam hanc ob caussam videtur, quoniam codd. 27. ante σῶσαι addunt ζητῆσαι καὶ, quod ex eodem fonte promanarit.

12 — 14. Imago ab ouium grege deducta, perquam familiaris Christo, vid. Luc. 15, 4. (vbi eandem comparisonem diuerso tamen consilio vsurpat) Ioh. 10. al. ostendit, Deum plane nullum perire, salutisque beneficio priuare velle; quare ne vnum quidem minimorum, τῶν μικρῶν τούτων esse sollicitandum, irritandum, contemnendum, ita, ut a religione christiana desciscat. εἰς γένηταί τινι ἀνθρώπῳ] *si sint alicui, si possideat aliquis.* γένηται τινι est Hebr. הֵיטָל cum ל. Luc. 15, 4. legitur τίς ἀνθρώπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα. Verba ἐπὶ τὰ ὅρη, coniungenda sunt cum praecedentibus, non cum πορεύσεις, adeoque exprimenda cum interprete Latino, in

montibus. Praepositio ἐπὶ etiam a scriptoribus exteris cum Accusatio coniungitur, ita vt sit *in*, vid. *Fischeri Animaduu.* ad *Weller.* Vol. 3. P. 2. p. 141. in montibus enim pascebantur ouium greges frequentissime, vid. *Ier.* 50, 6. al. et *Luc.* 15, 4. legitur, ἐν τῇ ἐρήμῳ. solent autem montosa loca esse deserta. Participium πορευθεὶς ex Hebraismo redundat. — 13. εἰς γένηται εὐρεῖν] dictum est pro εἰς εὐρη. Ita quoque Hebr. כִּי frequently pleonastice ponitur, atque adeo ab Alex. omittitur, vt *Gen.* 46, 33. χαίρει ἐπ' αὐτῷ, nam Hebr. כִּי non tantum cum כִּי, sed etiam cum הוּא constructur, vt *Ion.* 4, 6. Sensus est: sic quoque Deus magnopere gaudet emendatione peccatoris. Ipsa loquendi ratio ex moribus hominum petita est, quos insperata rei ante amissae recuperatio, maiori laetitia afficit, quam res qua iam perfruuntur. — 14. οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν, simpliciter est, non vult Deus: cf. 11, 26. vbi εὐδοκία id. qd. θέλημα, vid. ibi notata. Pro εἰς in libris nonnull. legitur ἐν, quod glossema haud dubie inde ortum est, quod Neutrum praecessit, et v. 12. legitur πλανηθεὶς ἐν ἐξ αὐτῶν.

15. Quoniam Iesus verba fecerat de πλανωμένοις, errantibus, de peccatorum emendatione, hac data occasione, Matthaeus huic Iesu disputationi annectit aliam eiusdem orationem, qua Apostolis praeceperat, quomodo se gerere deberent offensi atque irritati ab aliis. Et fatendum est, ni coniecturis parum probabilibus locum concedere malimus, hanc orationem cum iis, quae praecesserunt, non accurate cohaerere, adeoque a Christo haud dubie alio tempore dictam esse. Etiam Lucas 17, 3. 4. quae h. l. inde a v. 15. leguntur, in compendium redacta, tanquam alio tempore dicta protulit; et ipsum cap. 19. initium: ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, prodere videtur Matthaeum hoc in capite varios atque diuersos Christi sermones more suo copulasse.

ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου] *si iniuria te affecerit alter.* εἰς σὲ indefinite loquitur Iesus, adeoque Pronomen σὲ pertinet et ad Apostolos, qua disciplinae Christi alumnos, cum iis enim Iesus agebat, coll. v. 21. et vero etiam ad christianos alios. ἀδελφός, ut orationis contextus docet, notat eum, qui religionis et disciplinae vinculo cum aliquo coniunctus est, vno verbo *christianus, disciplinae Christi alumnus.* ἁμαρτάνειν εἰς τινά, est Hebr. נָקַח seq. ה, *iniuria aliquem afficere*, Iudd. I 1, 27. I Sam. 19, 4. vnde et interpp. Alexandrini Ier. 37, 18. hoc idem verbum expresserunt Graeco ἀδικεῖν. Sed εἰς σὲ, quod a libris nonnullis abest, deletum fuisse videtur, ut acute suspicatus est Griesbachius ad h. l. ut praeceptum omnia peccatorum genera complecteretur. ἐλθόντων αὐτὸν] *castiga eum verbis et admone;* ut ostendas eum peccasse, ut eum eo perducere studeas, ut fateatur se iniuria te affecisse, ut te roget, velis ipsi ignoscere, ut resipiscat animumque hoc in genpre mutet, vid. I Tim. 5, 20. μετὰ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου, *ut nemo adsit praeter te et ipsum*, priuatim, κατ' ἰδίαν, vel ἰδίᾳ, ut Chrysostomus exposuit. ἐὰν σου ἀκούσῃ, *si correctionem admiserit, resipuerit*, ἐὰν μετανοήσῃ, ut ap. Luc. 17, 3. legitur. ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου] *eum reddidisti christianum*, in viam reduxisti aberrantem, eum, qui a religione christiana alienior erat, ad meliorem frugem reuocasti. I Cor. 9, 19. verbum κερδαίνειν explicatur verbo σώζειν, et confirmant interpretationem propositam verba v. 17. ἔσω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνηκός καὶ τελώνης h. e. a religione christiana alienus.

16. ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, *si admonitionibus tuis priuatis non fuerit se moueri.* παράλαβε μετὰ σοῦ ἓνα ἢ δύο, *adhibe unum et alterum disciplinae meae alumnorum*, qui apud illum auctoritate valent, ut eum tecum admoneant, ut ei pudor exprimatur, et ut sint testes futuri, rei cum eo gestae. ἵνα ἐπὶ — ῥῆμα] *ut trium vel duorum testium*

oratione tota causa componatur, respexit his verbis Christus legem illam forensem Deut. 19, 15. qua in causis a iudicibus dirimendis, reus damnari non poterat, nisi conuictus duorum vel trium testium oratione. Haec lex postea etiam in proverbium abiit, ita, ut de aliis quoque rebus usurparetur, vid. 2 Cor. 13, 1. Ioh. 8, 17. Schotti Adagia N. T. p. 48. *σόμα*, oratio, admonitio, vid. 15, 8. *ῥῆμα*, res, negotium, 2 Cor. 12, 4. speciatim h. l. *causa*. *σαθῆ*, finiatur, componatur, nempe ita, ut qui alterum laesit, admonitionibus et castigationibus eo perducatur, ut delictum agnoscat, eius veniam petat, et impetret.

17. *εἰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν*] *si nec hos audierit*, si et hos repudiarit, nec iis paruerit, id. qd. v. 16. *εἰν δὲ μὴ ἀκούσῃ* verbo *παρακούειν* Alexandrini Hebr. *נִשְׁמָע וְנִשְׁמָע* Ies. 65, 12. sed Ios. 5, 6. hanc eandem vocem Hebr. reddiderunt verbo *אֶפְשֵׁי*. De variis notionibus verbi *παρακούειν* vid. Reiskii Animaduu. ad Auctt. Grr. T. 4. p. 88. sqq. *εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ*] *ad concionem totam rem refer.* Valde dissentiunt de vi ac potestate vocabulo *ἐκκλησία* h. l. tribuenda interpretes. vid. Wolfius et Köcherus ad h. l. Alii significari statuerunt: *collegium Apostolorum*, alii *collegium seniorum*, qui praefuturi erant ecclesiae christianae loco quoque, quam in rem laudant 1 Tim. 4, 14. ubi tamen occurrit voc. *πρεσβυτέριον*, nec tunc temporis, cum Iesus hoc praeceptum daret, constitutum erat collegium presbyterorum. Rectius omnino alii vulgarem vocabuli *ἐκκλησία*, (quod Hebr. *קָהָל* respondet) in libris N. T. significatum h. l. retinent, illudque explicant *de coetu christianorum*. Eiusmodi igitur obstinatus et pertinax homo deferri debebat ecclesiae, concioni christianorum, ut cognita causa publice coargueretur, atque sic, si fieri posset, in rectam viam reduceretur. Iudaeis quoque usitatum erat, obstinatos et frustra admonitos publico praeconio in synagogis notare, vid. Lightfootus

ad h. l. et *Vitringa* de Synagog. vet. p. 97. εἰ δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ] *quodsi vero nec concionis auctoritatem admisit, nec admonitionibus publice datis paruerit. ἔσω σοι ὥσπερ ὁ ἑθνικὸς καὶ ὁ τελώνης, sit tibi instar gentilis et portitoris, iudicabis eum esse hominem a religione christiana alienum et insigniter improbum, cuius adeo consuetudo tibi, disciplinae christianae alumno, fugienda sit.* Loquitur Iesus h. l. Iudaeorum cogitandi et loquendi consuetudini conuenienter, qui cum homines perditos et flagitiosos notare vellent, eos nominabant gentiles et portitores, quorum hominum confortio se pollui credebant. vid. ad 5, 46.

18. Exclusionem a coetu christianorum indignant verba versus praecedentis vltima, atque hominem eiusmodi pertinacem, qui non priuato cuiusque iudicio pro alieno et excluso a societate christianorum declarari poterat, ab Apostolis tanquam ecclesiae praesidibus ea excludendum esse, verbis v. 18. satis aperte Iesus docet. De singulorum verborum vi ac potestate disputauimus ad 16, 18. Sensus eorum, vt vidimus, omnino hic est: quicquid constitueritis in ecclesia, ratum erit apud Deum, quicquid interdixeritis, itidem ratum erit apud Deum. Quae quidem sententia h. l. relate ad peccatorem pertinacem coetu christianorum excludendum, speciatim hanc vim habet: *Si hominem eiusmodi iudicaueritis, non amplius esse christianis annumerandum* (quibus verbis notio vetandi inest): *nec a Deo iudicabitur amplius esse christianus; si vero eiusmodi hominem, quoniam ad meliorem frugem rediit, iudicaueritis in coetum recipiendum, denuo christianis annumerandum* (inest ergo his verbis notio iubendi, praecipendi): *etiam a Deo christianis posthac annumerabitur.* Vfus autem est Iesus de industria verbis iisdem, quibus vsus erat, cum Petro ecclesiae regundae curam et potestatem committeret 16, 18. quo ostenderet parem atque eandem esse Apostolorum dignitatem ac potestatem.

testatem. Neque tamen exinde necessario consequitur, ea quae h. l. inde a v. 15. leguntur, eodem tempore a Iesu dicta esse, quo Apostolos, qui de principatu ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν obtinendo inter se contenderant, ad modestiam cohortatus erat v. 1. sqq.

19. 20. Series orationis videtur esse haec: pertinax et obstinatus remoueat e coetu christianorum v. 17. vos estis rectores ecclesiae, adeoque penes vos est potestas eiusmodi hominem excludendi, et ubi resipuerit, eum recipiendi v. 18. nec opus est, ut tunc magnus sit coetus, ut vos etiam omnes praesentes sitis, nam si vel duo vestrum de aliqua re conuenerunt, quae ad religionem, ad societatem christianorum pertinet; ratum erit apud Deum, et preces vestrae exaudientur v. 19. nam etiam duobus vel tribus, admodum paucis doctoribus religionis meae, meisque legatis, auxilio meo adero v. 20. πάλιν λέγω ὑμῖν, item mihi credite: codd. plures e v. praeced. post πάλιν repetunt ἀμήν. male. συμφωνεῖν est conuenire de aliquo, uno animo aliquid velle, vid. Raphelius ad h. l. et not. ad 20, 2. περὶ παντός scil. πράγματος, de quacunque (h. v. Noldius Concordd. h. v.) re; sermo autem est, ut satis clare orationis contextus docet, de rebus religionem, eius propagationem et coetum christianum spectantibus. οὐ ἐὰν αἰτήσωνται, ubi hanc rem, illud a Deo petierint. Pronomen relatiuum eodem casu positum est, quo praecedens substantiuum; quod vbiuis obuium est. γενήσεται αὐτοῖς, impetrabunt, infra 19, 27. ἔσται ὑμῖν. Alexandrini interpp. verbum Hebr. הָיָה saepius verbo γίνεσθαι hoc sensu expresse-
 rent, vid. Ios. 15, 2. 17, 6. al. et Esth. 5, 3. 6. ἦσαν reddiderunt ἔσται etiam scriptores exteri hac formula crebrius vsi sunt, ut Aelian. H. V. 9, 25. εἰ δὲ ἀπορεῖς σπερμάτων, παρ' ἐμοῦ σοὶ γενέσθω. Plura hanc in rem exempla attulerunt Kypkias, Elsnerus, Albertius et Raphelius ad h. l. — 20. δύο καὶ τρεῖς, numerus certus pro incerto, nonnulli, pauci.

συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, conuenerunt propter me, propter religionem meam, tanquam mei legati, id. qd. ἐν τῷ ὀνόματί μου, vid. Ioh. 16, 23. 10, 25. coll. 5, 36. ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν] meo numine, meo auxilio iis adero, vt consilia recta Deoque accepta capiant, et quae constituerint atque petierint, rata erunt apud Deum. εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν id. qd. εἰμι μετ' αὐτῶν, sed εἶναι μετὰ τινος est Lat. alicui adesse, h. e. adiuuare aliquem, opem et auxilium alicui ferre, coll. Ioh. 3, 2. Act. 18, 10. Ies. 43, 2. Pirke Abot 3, 1. Duo qui assident mensae et colloquia habent de lege, numen (שכינה) quiescit super eos sec. Malach. 3, 16. Coran. Sura 58. Deus nouit, quod est in coelis, et quod est in terra; non enim sunt in conuentu tres, nisi sit ille quartus. Neque quinque, nisi sit ille sextus; et siue pauci sint, siue multi, Deus cum illis est, vid. Schoettgen., Wetstenius ad h. l. et le Moyne ad Varia Sacra p. 47.

21. 22. Occasione eorum, quae Iesus de condonandis offensionibus iniuriisue antea disputarat, Petrus, propius accedens, magister, inquit, quoties illatam mihi ab altero (veniam petente Luc. 17, 4.) iniuriam ignoscere debeo? num septies? Sed ἐπτάκις, vt Hebr. עַבְשׁ, saepius vsurpatur ad indicandum numerum magnum, vid. I Sam. 2, 5. Ps. 119, 164. vbi οἱ ὁ עַבְשׁ vertunt ἐπτάκις, sed alius interpres Gr. πλειστάκις add. Ps. 12, 7. itaque ἐπτάκις est h. l. saepius, atque adeo in responsione Christi v. seq. ἐβδομήκοντα ἐπτά, septuagies septies, est, quam saepissime i. quotiescunque auctor iniuriae veniam illius petierit, coll. Luc. 17, 4. vid. Fischerus Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 388 sqq. ἐπτά positum est pro ἐπτάκις, vt in LXX Gen. 4, 24. etiam Hebraei simpliciter dicere solent עַבְשׁ, Ps. 119, 164. pro עַבְשׁ עַבְשׁ Gen. 33, 3. I Regg. 18, 43. vid. Fischerus l. c. ἁμαρτήσῃ — καὶ ἀφήσω ex Hebraismo pro ἁμαρτήσαντι — τῷ ἀδελφῷ μου ἀφήσω vt 17, 20. ἐρεῖτε — καὶ μεταβήσεται pro ἐρούντων — μεταβήσεται. ἀφήσω αὐτῷ scil. τὴν ἁμαρτίαν, nam Hebraei dicere solent נָחַם

וְ, Leuit. 4, 20. 26, 31. coll. Iac. 5, 15. et וְלִפְנֵי
הַמִּזְבֵּחַ, Leuit. 19, 22.

23. Iam postquam Christus verbis v. 22. cohortatus erat Apostolos, vt omni tempore prompti paratique ad ignoscendum essent; quo magis hanc cohortationem inculcarer eorum animis, proposuit iis parabolam, quae nunc sequitur. Vos, inquit, vtpote regni Messiani ciues, exemplum Dei sequamini, qui hominibus etiam gravissima peccata remittit. ὁμοιωθή ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κ. τ. λ.] *in regno Messiano idem euenire solet, quod euenit regi cuidam, i. etiam quod coetum christianorum (βασ. τῶν οὐρ. vt 16, 19.) attinet, Deus ita se gerit, talis est erga disciplinae meae alumnos, vt se gessit, qualis fuit, rex quidam erga suos ministros. Götzius in Erklg. des Matth. ad h. l. βασιλ. τῶν οὐρ. arbitratur esse abstractum pro concreto, ita, vt idem sit, quod βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν, et intelligatur Deus, qui opponatur ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, sicuti 17, 25. τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς v. 35. opponatur ὁ πατήρ ὁ ἐπουράνιος. Attamen voc. ἄνθρωπος non est emphatice positum, sed est id. qd. τις, vel omnino redundat. διὰ τοῦτο est mera transitionis formula. ὃς ἠθέλησε συναίρει λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ] *qui rationes conferre volebat cum ministris suis. δοῦλοι, cum de rege sermo sit, qui rationes cum iis conferebat, non sunt serui proprie sic dicti, mancipia, sed amici, ministri, qui regis fiscum tractabant, coll. v. 28. 29. οἱ φίλοι, οἱ παῖδες 14, 2. 1 Regg. 9, 22. Formulam συναίρειν λόγον Alexandrini Leuit. 25, 50. expresserunt verbo συλλογίζεσθαι.**

24. 25. ἀρξάμενου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, simplic. *cum rationes conferret. πρᾶσινέχθη — μυρίων ταλάντων]* *accedebat ad regem minister quidam, in cuius codice, postquam rex cum eo rationes conferre instituerat, summa acceptorum discrepabat a summa datorum decies mille talentis. εἰς positum est pro τις, vt 26, 69. 8, 19. τά-*

λαντον est talentum Hebraicum, תַּלְתַּי, quod aequabat tria millia siclorum h. e. valebat mille et quingentos thaleros, atque adeo decies mille talenta, sunt quindecies millies millia thalerorum, 15 Millionen, vid. *Eisenschmidt*. de ponderibus et mensuris vett. p. 52. et 158. — 25. μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι] scl. τὸ ὀφειλόμενον v. 30. vel τὸ ἀργύριον, cum non esset soluendo, cum non posset reddere debitum. Etenim ἔχειν h. l. id. qd. δύνασθαι, vt ap. Plat. Phaed. c. 21. οὐκ ἔχω — ἐλέσθαι. add. Matth. 10, 28. coll. Luc. 12, 4. Ioh. 8, 6. Eph. 4, 28. Prou. 3, 27. ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος πρᾶθῃναι] iussit dominus ipsum vendi, et uxorem ipsius, nec non liberos, et omnia quae possidebat, quo debitum solueretur. Nempe e legibus Hebraeorum, liberi homines, vna cum vxoribus et liberis, vbi soluendo non essent, fiebant creditorum serui, ita vt creditores quoque essent domini bonorum, et omnium quae possiderent, vid. Amos. 8, 6. qui tamen seruitutis status sex tantum annos durabat, Leuit. 25, 39. sqq. Apud exteros quoque populos, debitores petulantes in seruitutem redigebantur, vid. Gellius N. A. 20, 1. Iustinus 8, 1. *Doughtaeus* in *Analectis* p. 22. fs. ἀποδοθῆναι, Hebr. נָשָׂא, scl. τὸ ὀφειλόμενον, Leuit. 25, 28.

26. 27. πεσὼν προσκύνει αὐτῷ] vim habet simplicis προσκύνει αὐτῷ, *supplex eum orabat*. Supplices enim solebant se ad pedes aliorum abiicere. λέγων, κύριε κ. τ. λ.] domine, indulgeas mihi, omnia tibi reddam: loquitur, vt recte monuerunt interpretes, seruus hic more obaeratorum, qui, dum vrgentur, promittunt plus, quam praestare possunt. μακροθυμεῖν cum de creditore respectu debitoris sermo sit, respondet Latinorum indulgere, *Nachsicht haben*. Corn. Nep. Attic. 2, 3. 4. *expectare et sustinere*, add. Martial. 9, 4. *Exspectes ac sustineas, Auguste, necesse est, Nam tibi quod soluat, non habet arca Iouis*. μακροθυμεῖν sequ. praepos. ἐπὶ etiam extat Sirac. 25, 18. — 27. ἀπέλυσεν αὐτὸν, *ministerium absol*

vit i. liberum esse iussit. coll. v. 25. καὶ τὸ δανεῖον ἀφῆ-
κεν αὐτῷ, et debitum s. aes alienum (δανεῖον — χρέος He-
sych.) ei remisit. De voc. δανεῖον cf. Salmasius de usuris
c. 2. atque Perizon. ad Ael. H. V. 4, 1.

28 — 30. ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος κ. τ. λ.]
egressus vero ille minister e palatio regis, offendebat quendam
collegarum suorum, qui ipsi centum denarios debebat. δηνά-
ριον, ipsa vox Latina, denarius, erat nummus Romano-
rum argenteus, conficiebat octauam partem nostri impe-
rialis, siue tres grossos, ac respondebat Graecorum drach-
mae, vid. Eizenschmidtus de ponderibus c. 2. p. 31. et
Kypkius ad 20, 2. erant ergo ἐνατὸν δηναρία, si nostrae
monetae rationem habemus, duodecim thaleri et duode-
cim grossi. κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε] collum ei obtorquebat;
κρατήσας enim ex Hebraismo redundat, notionem huius
verbi inuoluit πνίγειν. Hoc vero ipsum verbum πνίγειν,
vt ἀποπνίγειν et ἄγχειν, apud Graecos ponitur de credi-
toribus duris, qui collo debitorum quasi constricto eos
vrgebant ad soluendum debitum. vid. interpp. ad Tho.
Mag. p. 9. Wetstenius ad h. l. Bosius et Hemsterbusius ad
Lucian. dial. Mort. 22, 1. Pro ὅ, τι cum plurimis et
optimis codd. legendum εἴ τι i. e. quicquid. v. Abreschius
Diluc. Thucyd. p. 27. Lectio ὅ, τι originem suam debet
librariis, qui vim τοῦ εἴ τι non capiebant. — 30. οὐκ
ἤθελεν scil. μακροθυμήσαι ἐπ' αὐτῷ. sed ἀπελθὼν ex He-
braismo redundat. Caeterum verba εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ,
quae a multis codd. absunt, facile a librariis omitti po-
tuerunt, ob praecedens αὐτοῦ. etiam ap. Laërt. 2, 79.
legitur: εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ ἔπεσε.

31 — 34. Hominis ingrati, duri et inhumani
faeuitiam detestati sunt collegae ipsius, et vt oppressum
liberarent, rem omnem retulerunt ad regem. ἐλυπήθη-
σαν, commoti, indignati sunt; ira coniuncta esse solet
cum aegritudine et tristitia, hinc verba aegritudinem de-

clarantia, etiam de ira ponuntur, vt ἄχος, Hom. Il. α', 188. pro quo v. 224. legitur χόλος, et v. 244. χωόμενος commutatur v. 241. cum ἀχνύμενος. Hesych. ἄχος, λύπη. vid. not. ad 14, 9. διασαφεῖν Albertius ad h. l. interpretatus est, *pro rei veritate explanare et declarare*, prouocauit ad Schol. ad Soph. Oed. Col. v. 615. Φοῖβος σαφής, ἀντὶ τοῦ ἀληθείας. et interpp. Alexandrini hoc ipso verbo διασαφεῖν expresseferunt Hebr. פָּנָה, *explanare*, Deut. 1, 5. Sed Hesych. explicuit διασαφεῖν per ἀγγέλλειν. Apud Latinos quoque *explanare* ponitur pro *enarrare*, vt Cic. ad Diu. 3, 1. 1. atque ita hoc quoque loco διασαφεῖν hanc notionem obtinet, vt sit *exponere*, *enarrare*, quo significatu etiam legitur 1 Macc. 12, 6. 2 Macc. 1, 18. 11, 18. — 32. πονηρὸς h. l. est vocabulum formae, et exprimi debet *ingratus*, vel *malignus*, *durus*, *inhumanus*, coll. 7, 11. — 34. βασανισαὶ non sunt *tortores*, nam sermo est de debitore, qui in custodiam dari, non vero torqueri solet, vt vera confiteatur; sed βασανισαὶ sunt h. l. *praefectus carceris*, *eiusque operae*, qui a Luca Act. 16, 23. 24. 27, 36. vocatur δεσμοφύλαξ. Vocabulum quoque βάσανος omnem omnino cruciatum et molestiam indicat, atque כַּבְדִּיהֶם כִּי, h. e. *carcer*, 2 Chron. 16, 10. ab Alex. exprimitur Φυλακή, a Symmacho vero Ier. 20, 2. vocabulo βασανιστήριον. vid. Fischerus Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 456. sqq.

35. Sequitur iam doctrina parabola. Deus est paratissimus ad condonanda peccata plurima et grauissima, precibus religionis meae sectatorum, hi vero ipsi quoque iniuriis minoribus et paucioribus ab aliis affecti, Dei humanitatem et lenitatem sequi debent; sin minus, Deus quoque in ipforum peccata grauiter et seuerè animaduertet, vid. Iac. 2, 13. Luc. 6, 36. Col. 3, 13. Luc. 23, 34. 1 Ioh. 4, 20. Sir. 28, 3. 4. vltèrius non extendenda parabola, nec omnia ad latum vnguem refecanda. ποιήσει ὑμῖν, *vos tractabit*, ita quoque legitur verbum

αὐτῶν seq. ὁ Pf. 103, 10. ἀπὸ τῶν καρδίῳν, non ore tantum et verbis, sed animo integro et sincero, ἐν ψυχῇ, Eph. 6, 6. Verba τὰ παραπτώματα αὐτῶν in multis libris non leguntur, et recte quidem, vt opinor, cum et v. 21. add. Luc. 17, 3. 4. simpliciter legatur ἀφιέναι τινί· quoniam vero aliis in locis Matth. 6, 15, 16. Marc. 11, 25. 26. legitur ἀφιέναι τινὶ τὰ παραπτώματα, ex illis ipsis locis Grammatici haec verba in hunc nostrum locum transtulisse videntur.

CAPUT XIX.

I — 3. μεταῆρεν, v. 13, 53. εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, in Iudaeam, v. 2, 16. πέραν τοῦ Ἰορδάνου pro ὅρια τῆς Ἰουδαίας τῆς πέραν τοῦ Ἰορδ., in eam Iudaeae partem, quae dicebatur Peraea, ἡ ὑπὲρ Ἰορδάνην Περαιά, Ioseph. B. I. 2, 5. — 3. Accedebant Pharisei, atque Iesu proponebant quaestionem captiosam hanc: εἰ ἔξεσι ἀνδρὶ κ. τ. λ.] num marito licet uxorem repudiare quavis de causa? an adulterium vnice legitima causa diuortii est? haec sunt subintelligenda. vid. not. ad 5, 31. Quaestio illa, vt monuerunt ad h. l. Paulus et Thiefsius, eo malignior erat, quod eam proponebant Iesu in Peraea versanti, cui regioni tunc temporis Herodes Antipas, (de quo vid. ad 14, 1.) praeerat. ἀνδρὶ εἰς h. l. cum referatur ad γυναῖκα, maritus, vt Tob. 6, 8. al. κατὰ, propter, ὅν, Leuit. 26, 28. v. et Raphelius atque Krebsius ad h. l. πᾶσαν αἰτίαν, causam quamcunque. Cum αἰτία etiam notet crimen, vt 27, 37. Act. 25, 18. Herodi. 6, 1. 5. vnde et in codd. nonnull. e glossmate legitur ἀμαρτίαν.

interpretes alii voc. *αἰτία* etiam h. l. de *crimine*, *delicto* acceperunt. Sed ut ad 5, 31. vidimus, repudiari poterat vxor, e placitis scholae Hillelis, non tantum ob crimen grauius et turpius commissum, sed etiam ob quamcunque caussam, ut adeo *αἰτία* rectius h. l. exprimatur *caussa*. Confirmat hunc voc. significatum locus Iosephi Ant. 4, 8. 32. *γυναικὸς τῆς συνοιμούσης βουλόμενος διαζευχθῆναι, καὶ ὅς δηποτοῦν αἰτίας, πολλὰ δ' ἂν τοῖς ἀνθρώποις τοιαῦτα γίνοντο· γράμμασι μὲν περὶ τοῦ μηδέποτε συνελθεῖν ἐσχυρίζεσθω, qui a coniuge, quascunque ob causas (multae autem tales hominibus accidunt) disiungi velit, scripto ei fidem faciat, se nunquam cum ea amplius habiturum.*

4 — 6. Quaestionem Phariseorum captiosam prudenter ita declinabat Iesus, ut ad eam respondens, non ipse directe suam, sed scripturae hac de re sententiam afferret. Locus librorum sacrorum, quem respexit Iesus, extat Gen. 1, 27. *οὐκ ἀνέγνωτε, nonne legistis in libris Moſis? ὁ ποιήσας, Deus, qui creauit hominem, cum non sit nomen collectivum, ad quod αὐτοῦς referatur: subintelligi debet ἄνθρωπον collectivae capiendum e Gen. 1. c. ubi *בָּרָא* praecedit et *בָּרָא* sequitur. *ποιεῖν* h. l. *creare*, ut Act. 4, 24. et *בָּרָא* pro *בָּרָא* legitur Gen. 1, 31. *ἀπ' ἀρχῆς* id. qd. *ἐν ἀρχῇ*, *בָּרָא* etiam Ex. 12, 15. *בְּיוֹם הַהוּא* vertunt *ἀπὸ τῆς ἡμέρας*. — 5. καὶ εἶπεν scl. ἡ γραφή, Gen. 2, 24. ut λέγει, Eph. 4, 8. Hebr. 1, 7. *Φησὶ* 1 Cor. 6, 16. alii ὁ ποιήσας, quod praecessit, repetunt. *ἐνεκεν τοῦτου*, quoniam Deus, qui matrimonium instituit, *unum* tantum marem, et *unam* tantum feminam creauit, propterea e posteris eorum quisque, qui matrimonium iniit, adhaerere debet vxori suae, nec ab ea diuelli. *καταλείψει τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, relinquet parentes*, intelliget se arctiori vinculo cum vxore, quam cum ipsis parentibus esse coniunctum, matrimonii vinculum esse omnibus reliquis arctius. *προσκολᾶσθαι*, ut simplex *κολ-**

ἀσθαι, respondet Hebr. רצף, atque ponitur de iis, qui a latere alicuius non discedunt, qui sequuntur aliquem ita, ut ab eo auelli sese non patiantur, vid. Ruth. 2, 23. et Biellii Thes. h. v. In multis codd. legitur πολληθήσεται τῇ γυν., in aliis προσκολληθ. πρὸς τὴν γυναῖκα, sed librarii saepius composita mutarunt in simplicia, et πρὸς τὴν γυν. adscriptum fuisse videtur e Marc. 10, 7. Eph. 5, 31. καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, et ambo unus homo erunt, ambo in vnum quasi coalescent, sunt ratione matrimonii unus homo. εἰς σάρκα μίαν ex Hebraismo pro, σὰρξ μία, quod v. 6. legitur. Hebraei enim cum Nominatiuum exprimere volunt, verbum הָיָה construunt cum particula ה, ut Gen. 24, 67. ubi tamen Alexandrini Nominatiuum posuerunt, ut solent interdum, καὶ ἐγένετο (הָיָה ה) αὐτοῦ γυνή. coll. Deut. 21, 13. v. Vorstius de Hebraism. p. 680. fs. — 6. Cum igitur maritus et vxor sint et esse debeant vna quasi persona, non duae: neque maritus diuortio cum vxore faciundo, ita ut iam non amplius sint vna persona, sed duae, illud coniugii vinculum pro arbitrio discindere debet. Itaque Iesus ad primam matrimonii institutionem prouocans ostendit, ipsam matrimonii naturam intendere perpetuum vinculum, atque docere neutiquam esse quauis de caussa diuortium faciundum. ὁ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν] quod ergo Deus tam arcto vinculo copulauit. συζεύγνυμι, coniungo, est Hebr. רָבַח Ez. 1, 11. et ponitur inprimis, etiam apud scriptores exteros, ut verba composita, de connubio iungitis, vid. Ael. H. V. 4, 1. Eurip. Phoen. 1375. Elsnerus et Kypkius ad h. l. vnde et συζυγῆς, maritus, 3 Macc. 4, 8. ἀνδρῶπος μὴ χωριζέτω, maritus soluere non debet.

7 — 9. Obiiciebant Pharisei: τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο κ. τ. λ., cur ergo Moses iussit (apud Marc. 10, 4. pro ἐνετείλατο legitur ἐπέτρεψε) cum vxore diuortium facere, dato libello repudii? Respiciebant locum Deut. 24, 1. βιβλίον ἀποσασίου, libellus repudii, v. 5, 31. cuius

exemplum est ap. Buxtorf. Synag. Iud. p. 644. *Suren-
bus*. Mischn. P. 3. p. 324. — 8. Μωσῆς πρὸς τὴν σκλη-
ροκαρδίαν κ. τ. λ.] *Iesus, Moses, inquit, permisit, pro-*
pter inhumanitatem vestram, ut dimitteretis uxores vestras.
Pro ἐπέτρεψεν ap. Marc. 10, 5. legitur ἔγραψεν ὑμῖν τὴν
ἐντολὴν ταύτην. Moses ut licentiam et leuitatem Israeli-
tarum in soluendo matrimonii vinculo frenaret atque coer-
ceret, ne primo impetu, et quauis, etiam leuissima de
caussa, diuortium fieret; iusserat, ut vxoribus repudian-
dis daretur libellus repudii, qui, cum perpauca artem
scriptoriam callerent, a scriba scribendus erat, cuius
adeo etiam cohortationibus mutua concordia restitui po-
terat. Sensus autem verborum Christi est: Moses pru-
denter legibus ciuilibus coercuit vestram licentiam, et
diuortium sub certis tantum quibusdam conditionibus per-
misit, propter inhumanitatem vestram, ne quid atrocius
patraretis; uxores, quas ferre nolletis, gladio aut veneno
interficeretis. Sed non quicquid permittitur, legibus
praesertim ciuilibus, fas piumque est. σκληροκαρδία,
durities, inhumanitas, כְּחִזְקִיּוֹת, Deut. 9, 27. vitium, cum
quis nullo pacto se eo adduci finit, ut ignoscat alteri,
a quo laesus fuerit, aut se laesum esse credat. ἀπ' ἀρ-
χῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως] *olim non sic erat: ἀπ' ἀρχῆς* id. qd.
ἀπὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου, inde a mundo condito, vsque
ad tempora Moïsis; ex vestro vitio est, quicquid ab illis
legibus a natura Deoque praescriptis, e quibus coniu-
gium dissolui non debet, deflectit. — 9. λέγω δὲ ὑμῖν
κ. τ. λ.] ego vero qui volo ut mei cultores probitatis ac
sanctitatis praecipuo studio excellant, iubeo, praecipio
etc. De verbis huius versus singulis vid. ad 5, 32. εἰ
μὴ ἐπὶ πορνείᾳ ab omnibus fere codd. εἰ abest, quo omisso,
verba explicanda sunt: *cum non sit adultera*; fortasse εἰ
illatum est a Grammaticis, quoniam loco parallelo legitur
παρεκτός λόγου πορνείας 5, 32. quae ipsa etiam verba in
pluribus codd. e loco notato a Grammaticis adscripta sunt.
Verba vltima: καὶ ὁ ἀπολελ. γαμήσας μοιχᾶται, ut recte

iudicauit *Griesbachius*, propter ὁμοιοτέλευτον a librariis in multis libris omiffa sunt.

10 — 12. Apostoli, quibus Christi responsum atque decretum nimis feuerum videbatur, priuatim, remotis arbitris, vid. Marc. 10, 10. de eadem re ex eo quaerebant, et inter alia dicebant: si talis est mariti conditio, vt diuortium facere non debeat, nisi ob adulterii crimen: praestat coniugio abstinere. οὕτως positum est pro αὐτῇ l. τοιαύτῃ, vt 1, 18. etiam Hebraei eodem modo particula ׀ vtuntur, vid. *Noldius* Concord. h. v. αἰτία, *conditio*, respondet Hebr. הַבְּרִיָּה, quod *causam* et *conditionem* notat, sicuti et Latinis *caussa* saepius idem est quod *conditio*. vid. Cic. Fam. 7, 4. Martial 7, 92. 5. οὐ συμφέρει γαμῆσαι, *inutile est et malum, uxorem ducere*, ׀ בְּטָו, Prou. 17, 26. 18, 5. al. — 11. οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον] *non omnes hanc rem* (nempe οὐ γαμῆσαι), *praestare possunt*. λόγος, *res*, vt Marc. 1, 45. al. Hebr. דְּבַר. Verbum autem χωρεῖν, Hebr. חָבַי, Amos. 7, 10. Ier. 6, 11. prop. significat *amplum, capacem esse*, hinc *capere* et metaphorice *assequi, intelligere*, etiam *parem esse alicui rei, sufficere*, vt h. l. v. *Kypkius*. Alii λόγος vulgari significatu accipiunt, *vox*; „hanc vocem οὐ συμφέρει γαμῆσαι, non omnes capiunt, satis intelligunt.“ Sensu eodem manente. ἀλλ' οἷς δέδοται sci. ἐκ Θεοῦ, 1 Cor. 7, 7. *sed qui huius rei facultatem a Deo acceperunt*, quibus haec facultas contigit vt stimulos libidinis retundere et frangere possint, vid. ad 13, 10. — 12. Etenim non tantum coelibes viuunt ii, quos natura vel malignitas hominum in coelibatu viuere cogit, sed sunt etiam, qui sponte coelibes manent, libidinis stimulos frangunt et extinguunt διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, qui hac facultate praediti sunt, ea vtantur, qui hoc praestare possunt, praestent, coelibes maneant: ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρεῖτο respexit Iesus his verbis nominatim Apostolos, quibus haec priuatim dixit, quorum omnino nonnulli con-

iuglo abstinuisse videntur, vt eo melius atque diligentius rem christianam adiuuare atque tueri possent. Tria eunuchorum, castratorum (vid. de voc. εὐνοῦχος copiosius disputantem *Fischerum* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 490. sqq.) genera afferuntur: εὐνοῦχοι, οἵτινες ἐν κοιλίᾳ μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτω, qui nati sunt sine exis ob-
scoenis, quibus natura ipsa virilitatem ademit, quos natura coelibes viuere cogit. ἐν κοιλίᾳ μητρὸς id. qd. ἐν γενετῇς, Act. 3, 2. coll. Ioh. 9, 1. οὕτω pro τοιοῦτοι, tales. οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, quibus testiculi demessi sunt aut compressi et contusi, vel de industria ab aliis, vel casu, vt rebus venereis vti nequeant. οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασ. τ. οὐρ., qui stimulos libidinis reprimere didicerunt, et a coniugio abstinent, vt ab omnibus impedimentis liberi, totos se religioni christianae eiusque propagationi consecrare possint. εὐνούχίζειν ἑαυτὸν est locutio hyperbolica, similis illi ἐκκόπτειν τὴν δεξιὰν 5, 29. 30. 18, 8. 9.

13 — 15. Hebraeis persuasum erat faustas appreciationes hominum pietate et sanctitate insignium, prophetarum inprimis, quam plurimum valere, eas euentu non carere, et felices atque beatos esse eos, quos illi precibus Deo commendassent. vid. Gen. 48, 14. Num. 22, 6. Luc. 2, 28. Hinc et ad Iesum, vt h. l. legitur, afferebantur paruuli, (παῖδια, Luc. 18, 15. βρέφη) vt iis bona quaeuis a Deo precaretur, προσεύξεται, impositis manibus, erat enim apud Hebraeos in more tunc positum, vt qui alteri aliquo in genere apprecaretur bona, ipsius capiti manus imponeret, Gen. 18, 14. Matth. 9, 18. Marc. 16, 18. Act. 6, 6. 8, 17. Apostoli diutius cum Christo de matrimonio colloqui cupientes, interpellationem hanc intempestiuam, vt putabant, aegre ferebant, admonendo arcere studebant, qui infantes attulerant, ad hos enim pertinet Pronomen αὐτοῖς, vt vel e Marci 10, 13. patet, vbi legitur τοῖς προσφέρουσι, quod Parti-

cipium h. l. latet in verbo *προσῆνέχθη*, — 14. Iesus vero, finite, inquit, paruulos ad me venire, neque eos aditu ad me prohibete, quidni enim eos amem, precibusque Deo commendem? nostis, homines iis virtutibus praeditos, quibus infantes praediti sunt, modestia iis similes, regni Messiani ciues fore, vid. 18, 3. Etenim *τοιοῦτοι* sunt infantibus similes, vt planissime docet vox Christi, quae legitur Marc. 10, 15. et Luc. 18, 17. — 15. *ἐπορεύθη ἐκεῖθεν*, discessit illinc, ex oppido Perea, in quo hactenus commoratus erat, Marc. 10, 17. *ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδόν* coll. ib. v. 10.

16. 17. Iuuenis (*νεανίσκος* v. 22.) quidam (*εἷς* id. qd. *τις* vt *ἦν*) diues (v. 22.) de proceribus (*ἀρχων* Luc. 18, 18.) vel synedrii magni affessor (synedrii affectores dicebantur *ἀρχοντες τῶν Ἰουδαίων*, Luc. 23, 23. 24, 20. 1 Macc. 1, 14. 27. *ἀρχοντες Ἱεροσολυμιτῶν* Ioseph. Ant. 20, 1. 2. add. *Wesselingius* de Iudaeorum Archontibus, Trai. ad Rhen. 1748. 8.) vel synagogae praefectus (vt 9, 18. vid. *Vitranga* de Synagog. vet. 3, 1. 1. p. 610. sqq.) iuuenili ardore properabat ad Iesum, eique, non quo eum tentaret, et laudibus ipsius obtrectaret (tentationis enim nullum vestigium in omni narrationeprehenditur), sed discendi cupidus, hanc quaestionem proponebat: *διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ἀγαθὸν ποιήσω — αἰώνιον* magister praestantissime, quid mihi praecipui boni faciendum, ut obtineam felicitatem perennem? in regno Messiano expectandam, quam tu doces. Cogitabat autem homo ille de regno Messiano terreno, coll. v. 21. quod Iudaei et vero etiam ipsi Apostoli expectabant, coll. v. 27. add. 16, 21. sq. 20, 20. sqq. et not. ad 3, 2. p. 62. *διδάσκαλε ἀγαθὲ* (*ܕܕܐܨܪܐܝܝܡܐܝܬܐ* Syr.) vertunt *optime*, vt positivus vim habeat superlativi, vt saepius; alii, *praestantissime* s. *perfecte*, cum *ἀγαθός*, vt Hebr. *כָּשֶׁם*, etiam *perfectum* notet; atque haec vocabuli significatio omnino orationis seriei convenientissima est. *ἀγαθόν* dicitur h. l.

id, quod utile est et salutare ad consequendam felicitatem, et τί ἀγαθὸν ποιήσω est quid praecipui boni faciendum est? Pharisei autem, ut notatum est ad 5, 20. praecepta legis diuidebant in grauia et leuia, et existimabant multa eorum negligi et violari posse, ita, ut hac neglectione nulla contraheretur culpa, poena digna, eas vero leges, quae ritus externos spectarent, fere vnice in numerum grauiorum referebant. Hinc horum placitorum Pharisaicorum haud ignarus iuuenis ille, certior fieri cupiens, quid praecipuae virtutis sibi exercendum sit, sperans etiam, ut videtur, se a Iesu noua, et ignota atque grauiora virtutis praecepta accepturum esse, interrogabat eum: τί ἀγαθὸν ποιήσω; quid faciendum est mihi, quod praecipue utile sit et salutare ad consequendam felicitatem? ἔχειν, *obtinere, nancisci*, ut Ioh. 20, 31. id. qd. κληρονομεῖν, Marc. 10, 17. Luc. 18, 18. — 17. Iesus in responsione sua ostendit, se non delectari, Phariseorum more, titulis vanis et tumidis, solum Deum nominari posse ἀγαθόν, *perfectum* s. ex aliorum sententia, *optimum*, omnium bonorum fontem, datorem et largitorem: τί με λέγεις ἀγαθόν κ. τ. λ., *quare, inquit, me perfectum doctorem appellas?* non sum talis doctor, quales doctores Iudaici, qui eiusmodi titulis delectantur (23, 7.); *solus Deus perfectus est.* εἰ δὲ θέλεις — ἐντολὰς] *si vis felicitatis in regno Messiano exspectandae particeps fieri, praecepta Dei serua.* εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν id. qd. εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ l. οὐρανῶν, vid. Matth. 7, 14. coll. 21. add. 18, 9. Marc. 9, 47. e quibus locis patet, βασιλείαν τοῦ Θεοῦ et ζωὴν, haud raro inter se permutari solere. — Magna autem, quod hoc Christi effatum attinet, in codd. deprehenditur lectionis diuersitas, vid. *Wolfius, Koecherus, Wetstenius, Griesbachius, Boltenius, Paulus et Thiefsius* ad h. l. Scilicet ἀγαθὸν v. 16. plures codd. omittunt. Pro τί με λέγεις ἀγαθόν; alii libri, patr. et verff. habent τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; et pro οὐδεὶς ἀγαθός εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. iidem

fere testes legunt: εἷς ἐστὶν ὁ ἀγαθός. alii εἷς ἐστὶν ἀγαθός ὁ Θεός. hinc critici illud ἀγαθὸν e textu eiiciendum, et quoad reliqua verba legendum esse putarunt: τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστὶν ὁ ἀγαθός. atque adeo sensum verborum ita constituunt: quid me interrogas de eo, quod vtile sit et salutare ad obtinendam felicitatem, vnum id est (εἷς ἐστὶν ὁ ἀγαθός positum accipiunt pro ἐν ἐστὶν ἀγαθόν): si igitur particeps fieri vis felicitatis perennis etc. qui sensus sane diuersus est ab eo, quem vulgaris lectio continet, quam etiam loci paralleli Marc. 10, 17. s. Luc. 18, 18. tuentur, quibus in locis codd. non ita vt h. l. variant (cf. not. ad 16, 8.), sed iisdem verbis hoc memorabile Christi effatum reddunt. Videtur omnino hic locus noster manus interpolatrices expertus esse; omnia optime cohaerent, si vulgaris lectio τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός, et v. 16. ἀγαθὸν retinetur, atque facillime potest doceri, quomodo altera illa lectio oriri, et in codices irrepere potuerit. Scilicet ἀγαθὸν, vt ipse *Griesbachius* ad h. l. concessit, librariorum incuria omitti potuit, hinc Grammatici, quibus verba τί με λέγεις ἀγαθόν absona videbantur, ea in τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ mutanda esse in marg. notabant, et librarii hanc mutationem in textum recipiebant. Potuerunt vero etiam verba τί με ἐρωτᾷς π. τ. α. adscribi ab iis, qui, quanquam v. 16. legabant ἀγαθὸν, tamen putabant, conuenientius esse ad ipsam quaestionem, quam ad titulum respondere. Siue vero legatur οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός, siue εἷς ἐστὶν ὁ ἀγαθός, omnino v. 16. ἀγαθὸν retinendum videtur, nisi paulo durius atque contorte illa ipsa verba interpretari malis. Lectionem autem εἷς ἐστὶν ὁ ἀγαθός, et quam alii libri habent εἷς ἐστὶν ἀγαθός ὁ Θεός, etiam librariis (qui pro οὐδεὶς ἀγαθός scripserant εἷς ἀγαθός, et reliqua verba omiserant), atque Grammaticis originem suam debere opinor. τήρησον τὰς ἐντολάς] scil. τοῦ Θεοῦ quod praecessit. τηρεῖν, *seruare* (Horat. Epp. 1, 16.

40.), *obseruare* id. qd. φυλάσσειν, vid. *Elsnerus* et *Loesnerus* ad h. l. in versione Alexandrina respondet verbis מִן פְּרוּב. 8, 34. et מִן פְּרוּב. 3, 1. 21.

18 — 20. Omnino legum diuinarum obseruationem iuueni commendarat Iesus. Sciscitabatur ergo ille, ad quae praecepta potissimum attendere deberet, num ad ea, quae ritus externos, an quae mores spectarent, an ad alia a Iesu propheta et doctore populi ediscenda, vid. ad 12, 4. 6. ποίας id. qd. τίνας, *quasnam?* vt 21, 23. 22, 36. 1 Macc. 2, 10. etiam Hebr. מִן Alexandrini exprimunt modo per τί, modo per ποῖον 2 Sam. 15, 2. al. vid. *Noldius* Concord. h. v. Non illa praecepta, quae ad ritus pertinebant, Phariseorum more, commendabat Iesus, nec vero etiam nouas regulas interroganti praescribebat, sed confirmabat et nunc temporis, quod olim iam affirmauerat, se venisse, vt morum praeceptis maiorem auctoritatem conciliaret, vid. 5, 17. atque exempli et speciminis loco laudabat praecepta decalogi, quae officia spectabant mutua. οὐ φονεύσεις, vid. Exod. 20, 12. fs. Deut. 5, 17. sq. — 19. τίμα τὸν πατέρα κ. λ. vid. 15, 4. ἀγαπήσεις — σεαυτὸν] *omni amore et humanitate alterum prosequere*, vid. ad 5, 43. quibus verbis Christus summam praeceptorum hactenus memoratorum complexus est. Caeterum haec verba Origeni sine idonea ratione suspecta fuisse, cum ea codd. omnes tueantur, copiosius demonstrauit *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. — 20. Non malae indolis adolescens, sed nimio amore sui captus, et iuuenili ardore abreptus, cum non nisi nota praecepta audiret, quae fortassis cum Phariseis non grauissimis annumeraret, paulo iactantius respondebat: πάντα — νεοτητός μου] *haec omnia obseruaui inde a puero.* Med. φυλάσσεσθαι *obseruare*, Hebr. מִן Ex. 12, 17. Leuit. 20, 8. 22. מִן 1 Paral. 28, 7. ἐν νεοτητός μου, מִן Gen. 8, 21. Ies. 47, 12. vid. *Keuchenius* ad h. l. a nonnull. codd. et patr. latt. haec verba omittuntur,

tur, et Grotius e Marc. 10, 20. Luc. 18, 21. ea in hunc locum translata esse putabat. Male. Omiffa sunt ab iis quibus inepta fcilicet videbantur, cum νεανίσκος loquens induceretur; fed praeclare pingunt adolescentis arrogantiam. τί ἔτι ὑπερῶ; i. e. τί ἔτι λείπει μοι, coll. Luc. 18, 22. *quid mihi amplius deest ad obtinendam felicitatem?* Suspicebatur ergo, plus aliquid requiri, alia noua et grauiora praecepta audire cupiebat.

21. 22. Iesus, audita adolescentis iactantia et prouocatione, eum, vtpote probitatis faltem externae studiosum, atque discendi cupidum, non castigabat grauius et feuerius, fed, plane perspiciens animum ipsius diuitiarum cupidum, praeconceptis ac peruerfis opinionibus occupatum, vt ostenderet, eum nondum rerum diuinarum amore summo incensum flagrare, atque destitutum esse idonea et accurata cognitione felicitatis in regno Messiano exspectandae, subridens, bene! inquit, macte virtute tua! (ἡγάπησεν αὐτόν, *blandis verbis eum compellabat, laudabat*, Marc. 10, 21. ita vt ironia verbis subesset) fed si cupis, vt nihil plane tibi desit eorum, quae facienda sunt ad felicitatem in regno Messiano obtinendam (εἰ θέλεις τέλειος εἶναι): rem tuam vende, pecuniam distribue inopibus, et tunc te in disciplinam meam trade. τέλειος, cui οὐδὲν ὑπερεῖ Marc. 10, 21. λείπει Luc. 18, 22. δός pro διάδος, *distribue*. δεῦρο, vid. 4, 19. *redi* id. qd. ἐλθὲ, vid. Eustath. ad Hom. Il. p. 398. Etymol. M. h. v. ἀκολούθει μοι, trade te in disciplinam meam, ita vt sis meus perpetuus comes, Apostolis meis te adiunge, vid. 6, 19. ἔξεις θησαυρόν ἐν οὐρανῶ, *thesaurum in coelo*, non in terra, vid. ad 3, 2. p. 63. *repositum habebis*, vid. 6, 20. — 22. *Adolescens ille*, qui tanti emere θησαυρόν ἐν οὐρανῶ non sustinebat, vid. 13, 46. nec diuitiarum terrenarum iacturam facere volebat, *hac Christi voce audita*, cum ea neutiquam ipsius votis ac desideriiis responderet, *tristis, λυπούμενος, περίλυπος* Luc. 18, 23. *abibat*.

23. Ii qui tunc temporis Christi discipuli fieri, et Apostoli munere fungi volebant, opes terrenas negligere atque contemnere diuitiisque suis sese abdicare debebant, vt totos se religioni eiusque propagationi consecrare possent, vt eo paratiores essent ad muneris sui vices obeundas, vid. not. ad 6, 24. Constat praeterea, eos, qui e Iudaeis ad Christi signa se contulissent, fuisse excommunicatos, vid. Ioh. 16, 2. 9, 22. 28. 34. 35. 12, 42. his vero a sacris Iudaeorum exclusis etiam opes et facultates fuisse ademptas. Hinc, postquam abierat adolescens ille, Iesus dicebat discipulis: *mibi credite, aegre fient locupletes religionis christianae alumni!* Singularis πλούσιος vim habet pluralis, vnde et Marc. 10, 23. est οἱ χρήματα ἔχοντες, neque intelligendi sunt diuites simpliciter et in se spectati, sed ii qui diuitias amant, qui spem atque fiduciam in diuitiis ponunt et collocant, quique adeo ita animati sunt vt erat adolescens ille, quocum Iesus collocutus erat; sic quoque Marc. 10, 24. οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες et οἱ πεποιθότες τοῖς χρήμασι iidem sunt. δυσκόλως id. qd. χαλεπῶς, aegre, difficulter: Hesychius δύσκολος — δυσχερής. Per βασιλείαν τῶν οὐρανῶν significatur h. l. vt contextus docet, coetus discipulorum, numerus alumnorum disciplinae Christi.

24. Quo clarius atque viuidius rei difficultatem depingeret Iesus, vsus est prouerbio tunc temporis solenni. Imo, *mibi credite, citius camelus per acus foramen transibit.* Idem prouerbium legitur in Sura Coran. 7. v. 38. ed. Hinckelman. Scriptores autem Talmudici, cum significare volunt rem aut difficulter, aut omnino non fieri posse, vtuntur formula: נחמך נחמך הייך נחמך, *elephantus intrans foramen acus*, vid. Lightfootus, Schoettgenius in Horis ad h. l. et Buxtorfi Lex. Talm. p. 1722. Vocabulum autem κάμηλος, praeunte Theophylacto, (παχὺ σχολίνιον ᾧ χρῶνται ναῦται πρὸς τὸ ῥίπτειν τὰς ἀγκύρας) alii, vt Bochartus Hieroz. T. 2. L. 2. c. 5. interpretati

sunt de fune crasso nautico, fune ancorario, cum nulla convenientia sit inter camelum et foramen acus; funis vero nauticus, scissus et laceratus in tenuia fila, tandem duci possit per foramen acus. Sed sicuti hoc perquam difficulter fieri possit, ita et diuitem perquam difficulter nec sine magno labore fieri posse christianum. Temere. Consulto enim et de industria res impossibilis et inaudita hoc loco posita est; nec in prouerbiis omnia ad latum vnguem sunt resecanda; et *funis nauticus* s. *ancorale*, dicitur *νάμιλος*, vid. Hesych., Suidas, schol. ad Aristoph. Vespp. 1030. et *Schefferus* de Milit. nau. vet. p. 333. quam ipsam scripturam male h. l. exhibent codd. pauci et recentes. Lectioni *νάμηλος*, *camelus*, etiam plane conuenit verbum *διελθεῖν* vel, vt alii legunt *εἰσελθεῖν*. Legendum autem est *εἰσελθεῖν*, quod Grammatici mutarunt in *διελθεῖν*, partim quia hoc verbum conuenientius videbatur τῷ, διὰ τρυπήματος, partim ne idem verbum bis in eodem commate extaret, vid. *Griesbachius* ad h. l. τρύπημα, *νεῦρον*, *foramen*. ῥαφίς, *ὑψῆς*, *acus*, vid. *Pollux* 7, 42. 10, 136.

25. 26. *Grauitate hac voce commoti discipuli*, (αὐτοῦ quod codd. plur. et antiquissimi omittunt, recte ex ordine eiecit *Griesbach*.) *quis igitur, inquiunt, fieri potest felix?* σωθῆναι, si sensus spectatur, est idem quod εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τ. οὐρ. v. 23. adeoque, *christianum fieri et esse, et ita felicitate ornari*. Commouebantur autem Christi discipuli, quod sciebant, non modo diuites in diuitiis spem fiduciamque suam ponere solere, sed etiam pauperes et egenos diuitias appetere atque sectari. — 26. *Iesus vero intuens Apostolos, homines, inquit, hoc quidem non efficient, a Deo autem omnia fieri possunt*; vario modo Deus efficere potest, vt homines, qui a diuitiis pendent, animum mutent, praestantiam doctrinae meae agnoscant, eamque spretis et neglectis opibus terrenis suscipiant, constanter profiteantur, et

ita felices euadant. Docent autem haec ipsa quoque verba, Iesum v. 23. sq. non esse locutum de diuitibus in se spectatis, sed de hominibus in diuitiis fiduciam suam ponentibus. αὐτοῖς pertinet ad ἐμβλέψας, intuens *Apostolos*, vid. Marc. 10, 27. vultu innuebat Iesus eos ipsos esse e numero eorum, qui abiecta aliarum rerum, etiam diuitiarum cura et fiducia, disciplinae suae facti essent alumni. In verbis παρὰ ἀνθρώποις, παρὰ τῷ Θεῷ constructio Hebraica est; Graeci ἀδύνατόν ἐσι, vel δυνατὰ ἐσι datiuo iungunt, vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 648.

27. 28. Admonuerat Iesus adolescentem illum, vt spretis abiectisque diuitiis, fieret disciplinae christianaе alumnus, atque ita sibi compararet *Ἰησαυρόν ἐν οὐρανῷ*, coll. v. 21. Petrus igitur paulo iactantius Iesum interrogabat: ecquid praemii nobis, qui primi disciplinam tuam omnibus rebus humanis praetulimus, in regno Messiano continget? ἔσσι, *continget, dabitur*, vid. ad 18, 19. et *Kypkius* ad h. l. Alium sensum verbis τί ἄρα ἔσσι ὑμῖν, substituit *Paulus* in *Krit. Kommentar* ad h. l. explicat ea: quomodo nobiscum erit? quaenam est conditio nostra? num nos qui omnia deseruimus, voluntati tuae satisfacimus, an aliud quid nobis agendum restat? Sensum autem verborum Christi v. 28. idem interpres ita constituit: nihil restat, vos laudo ac probo, vos enim ita animati estis vt esse debent sectatores mei (ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ scil. ἔσε. Post voc. παλιγγενεσία puncti notam ponendam censet), estis ἄνωθεν γεγεννημένοι, et praemiis ornabimini. Haec vero longius petita, et pro arbitrio sumta esse, quam idoneis argumentis confirmata, in oculos sponte incurrit. Non allata sunt exempla alia, quibus demonstretur formulam τί ἄρα ἔσσι ἡμῖν eam vim habere posse, quam ei *Paulus* tribuit; ellipsis τοῦ ἔσε ad παλιγγενεσία paulo durior est; neque orationis contextus allatae verborum expositioni fauet. —

28. παλιγγενεσία prop. est *iterata generatio*. Hefychius: παλιγγενεσία· τὸ ἐν δευτέρου γεννηθῆναι· deinde per metaphoram notat: *pristini status alicuius instaurationem, inprimis in partem bonam, omninoque rei alicuius mutationem in melius*; etiam a Latinis, qui in exilium acti redierant, et pristinos honores recuperarant, dicebantur *bis geniti*, vid. Cortius ad Sallust. fragm. p. 999. et Cicero ad Attic. 6, 6. exilio reuocatus, dignitatis fortunarumque suarum recuperationem, dixit παλιγγενεσίαν, eodemque vocabulo insignitur Iudaeorum recuperatio patriae, cum e Babylonia rediissent, a Iosepho Ant. 11, 3. 9. et Philo Vit. Mos. Lib. 2. T. 2. p. 114. 31. terrae post diluuium Noachicum instaurationem παλιγγενεσίαν vocauit. Sed vario modo hanc vocem h. l. explicuerunt interpretes. vid. Wolfius in Curis et Koecherus in Analectis ad h. l. Alii nimirum eam referunt ad Iesum, atque ipsius in vitam reditum ea significari autumant. Pro- vocant hanc in rem ad vsum vocis ἡγῆσθαι, quae in Rabbi- norum scriptis resurrectionem, ἀνάστασιν, indicet, vid. Bolten. ad h. l. sed si hoc sensu capiendum esset h. l. no- men παλιγγενεσία, additum esse deberet pron. μου· ne- que in libris N. T. hoc vocabulo resurrectio insignitur, neque vlla caussa apparet, cur Iesus hac de re nouo vo- cabulo vti debuisset. Hoc idem etiam opponi potest iis, qui παλιγγενεσία de mortuorum resurrectione interpretan- tur, quod Iudaei existimarint, Messiae temporibus mortuos in vitam reuocatum iri, vid. Lightfootus Hor. Hebr. ad Matth. 24, 3. Alii παλιγγενεσία accipiunt de emendatione hominum per Christi religionem instituenda. Ita Hammondus, Fischerus Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 478. sqq. Eckermanus theol. Beyträge B. 3. St. 1. p. 141. sq. alii. Sensum verborum hunc fere in modum exprimunt: vos sectatores mei, quo tempore emendatio hominum per doctrinam christianam fiet (ἐν haud raro tempus indicat, quo fit id quod nomine adiuncto signi- ficatur), feretis iam hac in vita praemium hoc, vt, vbi

ad superos rediero, et rex ecclesiae federe coepero (ὅταν καθίσῃ κ. τ. λ.), vicarii succedatis meae potestati (καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς κ. τ. λ.); tradetis Iudaeis disciplinam meam, eamque exercebitis; vel, regia mea dignitas agnoscetur, doctrinam meam sequentur homines, etiam vestram dignitatem Apostolicam agnoscent homines, vestris praeceptis obtemperabunt. Notant, imaginem petitam esse a forma ciuitatis Iudaeorum, atque Iudaeos commemoratos esse, pro cultoribus Christi quibusuis.

Mihi vero haec interpretatio orationis seriei non magnopere conueniens videtur, nec fauent ei alii loci similes, neque video, quomodo omnino Apostolica dignitate, (quam iam antea acceperant a Christo Apostoli 16, 19, 10, 5.) cum innumeris molestiis, laboribus atque periculis coniuncta, compensata Apostolis fuerint (v. 27.) mala illa quae Christi causa susceperant. Quare per παλιγγενεσίαν videtur potius intelligi debere tempus illud, quo Apostoli virtutum suarum, et calamitatum ob Christi doctrinam perpeffarum, praemia luculentissima et amplissima reportaturi essent, *solennis inauguratio regni Messiani h. e. felicitas in altera vita exspectanda*. Θεσαυρὸς ἐν οὐρανῷ cf. v. 21. ζωὴ αἰώνιος v. 29. add. 6, 20. Sermo nimirum fuerat in antecedentibus *de felicitate in regno Messiano exspectanda*, et Iesus ipse v. 21. vsus erat verbis ἔξεις Θεσαυρὸν ἐν οὐρανῷ. haec ipsa verba Christi respexerat Petri quaestio v. 27. proposita. Ergo etiam in response Christi, de felicitate illa in regno Messiano, in altera vita, exspectanda, sermo esse debet. Loco plane simili Luc. 22, 28. sqq. Christus discipulis dicit: *Vos mecum in calamitatibus meis perdurastis, hinc ego promitto, vos regni mei participes fore* (v. 29.), *et felicitate summa perfruituros esse*. Diserte ibi a calamitatibus Christi causa perferendis, nunquam ab Apostolorum munere seiunctis, discernitur τὸ καθίσαι ἐπὶ θρόνων et τὸ κρίνειν τοὺς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραὴλ, quae formulae commutantur

ibi cum formula ἐσθίειν καὶ πίνειν ἐκ τῆς τραπέζης τοῦ Χριστοῦ, qua, vt satis constat, eximia felicitas significatur, vid. ad 8, 11. Ita quoque 2 Tim. 2, 11, 12. συναπο-
 θνήσκειν τῷ Χριστῷ (grauissimas calamitates Christi causa in his terris perferre), ὑπομένειν, atque συζῆν et συμβα-
 σιλεύειν inter se distinguuntur, et sermo ibi est de chri-
 stianis in genere. Neque Matth. 20, 20. vbi precatio
 matris filiorum Zebedaei aperte spectat splendorem et
 felicitatem in regno Messiano exspectandam, verba κα-
 θίσαι ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων referri possunt ad munus
 doctrinae Christi propagandae. Ipse denique Christus
 suam dignitatem et felicitatem *post mortem* adeundam,
 depingit formula καθίσαι ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς Matth. 26,
 64. nunquam vero idem de se, qui tamen, aequae ac ipsius
 Apostoli, patris mandata his in terris peregerit, in hac
 vita versante, praedicat. vid. *Flatti* Diss. de notione vocis
 βασιλεία τῶν οὐρανῶν, in *Commentt. theoll. a Velthusenio*,
Rupertio et me ipso editis, Vol. 2. p. 443. Ex his vero
 locis hactenus allatis, haud obscure apparere arbitror,
 τὸ καθίσαι ἐπὶ δώδεκα θρόνους κ. τ. λ. non posse commode
 explicari de propagatione doctrinae Christi et dignitate
 Apostolica. — Promittebat Iesus Petro reliquisque Apo-
 stolis, quo animos eorum perturbatos v. 25. sedaret et
 deliniret, et ad fiduciam reuocaret, virtutis et constan-
 tia praemia vberrima, maxima, et utebatur hanc in
 rem imaginibus atque picturis regni Messiani Iudaicis.
 Opinabantur nimirum Iudaei Messiam reliquas gentes sibi
 subiecturum, mortuos in vitam reuocaturum, nouaque
 facie orbi inducta (v. *Lightfootus* ad Matth. 24, 3.) rem-
 publicam Iudaeorum in pristinam formam θεοκρατικὴν
 redacturum, et summa felicitate Iudaeos beaturum esse.
 vid. not. ad 3, 2. et ad 16, 27. Has Iudaeorum opinio-
 nes de regno Messiano solennes Iesus h. l. respiciebat,
 hanc παλιγγενεσίαν (bene Syrus interpres hoc voc. ex-
 pressit אהיה ארץ החדשה h. e. Hebr. שנה חדשה, *seculum nouum*),
 hanc *magnam rerum conuersionem*, ipsi quoque Apostoli

tunc temporis expectabant. Neque tamen, ut scite obseruauit *Flattus* l. l. p. 439. falsa spe hoc modo Apostolis illudere volebat Iesus, id quod ex hoc ipso sermone, coll. v. 21. 29. aliisque ab eo habitis clarissime patet, quibus vanam bonorum terrenorum spem ex animis discipulorum euellere studebat, ita, ut discipuli ipsius, caeterique non plane hebetes auditores, propria cum impropriis comparantes, facile intelligere possent, posterioris generis sermones, tropicas mere dictiones, alibi a Christo explicatas, esse. Vtebatur autem istis doctrinae suae inuolucris, quoniam probe intelligebat, adhuc discipulorum auditorumque suorum mentibus, eius felicitatis, quam ipse promisit, neque iustum sensum, neque tantum inesse desiderium, ut iam tunc temporis ad doctrinam suam constanter tenendam satis momenti apud eos habere posset. Et quamquam eum non fugiebat, plures discipulorum suorum impropriis huius generis dictis, vim propriam, quippe praeiudicatis eorum opinionibus convenientem, tributuros esse; tamen etiam praeuidebat opiniones illas praeconceptas ex animis eorum euulsam iri, et clariori cognitionis luce affulgente, et mentibus eorum hac doctrina in melius formatis, ipsos alius generis, quam in vano splendore positam felicitatem exoptaturos et expectaturos esse. Verba ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ non cum verbis οἱ ἀπολουθήσαντές μοι, sed cum verbis ὅταν καθίσῃ κ. τ. λ. quae vocabuli παλιγγενεσία vim et potestatem accuratius definiunt, cohaerere, in promptu est; ut Marc. 12, 23. ἐν τῇ ἀναστάσει, ὅταν ἀναστήσονται. vid. *Fischerus* l. c. p. 479. θρόνος δόξης, Hebr. יִסְדֵּן מַגִּדָּל, i Sam. 2, 8. est *thronus splendidus*, insigne potestatis regiae, et καθίσαι ἐπὶ θρόνου δόξης est *sedere, esse, regem*. Reges enim imperantes, maiestatem splendoremque ostentantes, cogitantur sedentes in soliiis. κρίνειν h. l. idem est quod ἄρχειν, *regnare, praeesse*: Artemidor. 2, 12. κρίνειν γὰρ τὸ ἄρχειν ἔλεγον οἱ παλαιοί. sic κρίσις est *imperium* Apoc. 20, 4. hinc מַלְכִּי est *rex* Amos. 2, 3. Iu-

daei autem, cum summam dignitatem et felicitatem describere volebant, imagines a dignitate, splendore, et felicitate regis desumere solebant. Hinc *regnare* saepe id. qd. *felicitate frui*, vt Apoc. 2, 6. δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν h. e. *eadem mecum felicitate perfruetur*: 1, 6. καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλείαν (pro βασιλεῖς καὶ) ἱερεῖς, nos *constituit reges et sacerdotes*, i. summam nobis dignitatem et felicitatem concessit, quoniam nimirum tunc dignitas regis et sacerdotis summo in honore erat. add. Sap. 3, 8. 4, 14. 5, 17. Commemorantur porro δώδεκα θρόνοι, allusione facta ad numerum Israelitarum, et δωδεκά φυλαὶ τοῦ Ἰσραὴλ, allusione facta ad duodecim tribus ciuitatis Iudaeorum; quoniam solennis et communis Iudaeorum opinio erat, Messiae temporibus gentes suscepturas esse auitam Iudaeorum religionem, et ita coniunctum iri cum Iudaeis, vt vnus tantum sit orbis terrarum populus, vid. ad 3, 2. Significantur ergo verbis δωδεκά φυλαὶ τοῦ Ἰσραὴλ non tantum Iudaei, sed etiam alii populi. Iam vero sensus horum verborum omnium, omiſſis imaginibus Iudaicis, est hic: Vos (alterum καὶ ὑμεῖς redundat) mei Apostoli, pro iactura in bonis et facultatibus huius vitae facta, praemia amplissima, perpetua aliquando reportabitis, summa mecum dignitate et felicitate perfruemini. Atque hunc in modum v. 29. extr. Iesus ipse hactenus dicta explanat.

29. 30. Nec tantum vos praemia capietis virtutis atque constantiae amplissima, sed et omnis qui prae doctrina christiana, diuitias, aliasque res carissimas quasuis contemserit, eadem feret. Pro ὅς e codd. recte *Griesbachius* reposuit ὅσις, solet etiam alias in Matthaei commentariis πᾶς copulari cum ὅσις. v. 7, 24. 10, 32. al. ἡ γυναῖκα] abest a codd. pluribus, et omiſſum est, vt πατέρα, vel librariorum incuria, vel de industria, quoniam cogitabant de diuortio, de quo tamen non sermo est, et vt adimeretur omnino aduersariis religionis occasio ine-

pte calumniandi, quam sequens *ἐκατονταπλασίονα λήψεται* praebere videbatur. cf. Theophylactus et Griesbachius in Comment. Crit. ad h. l. *ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου*, propter me i. propter doctrinae meae professionem; *ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου* habet Marc. 10, 29. *ἐκατονταπλασίονα λήψεται*] *longe maiora accipiet praemia*, commoda plura atque maiora, quam quae ob religionis meae constantem professionem amisit et posthabuit. Apud Marc. et Luc. 18, 29. additur *ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ*. ostendit ergo Iesus, eos, qui coacti fuerint possessiones et necessarios propter religionem relinquere, eximia bona iam his in terris nacturos esse, et praeter animi tranquillitatem, spem felicitatis in altera vita consequendae etc. etiam reperturos esse christianos alios plures, quorum benignitas et liberalitas refarcitura sit iis iacturam possessionum et necessariorum. *καὶ ζωὴν αἰώνιον πληρονομήσει*, et felicitatem perennem consequetur, felix erit in hac et in altera vita. Luc. l. c. addit: *καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ*, olim, in regno Messiano. — 30. Quod vero felicitatem in regno meo exspectandam attinet: *multi, qui primi fuerunt, ultimum, qui contra ultimi fuerunt, primum locum obtinebunt*. Hac autem proverbiale loquendi formula, de qua vid. Schotti Adagg. N. T. p. 50. commendare voluit Christus Apostolis modestiam, eosque edocere, Deum in remunerando non respicere res externas, non vanas hominum de mentis suis opiniones, sed vnice virtutem, probitatem, pietatem, et in ea exercenda diligentiam, neque adeo Apostolos de rebus et ornamentis externis gloriari, neque existimare debere, neminem posse maiora vel eadem praemia accipere, *ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν*, propterea, quod ipsi fuissent primi Christi sectatores, et doctores ecclesiae principes. Hoc ipsum est quoque argumentum parabolaе prima parte capitis seq. propositae, et secutus est, ut bene monuit Schöttgenius in Hor. Hebr. ad h. l., Christus morem tunc apud Iudaeos receptum,

qui talis erat, vt primo sententia proponeretur, deinde simili vel exemplo illustraretur, tandem repeteretur, vid. Ies. 40, 18. 25.

CAPVT XX.

I. ὁμοίᾳ γάρ ἐστιν — ἀνθρώπων οἰκοδεσπότῃ] *quod attinet regnum Messianum, felicitatem in eo exspectandam, idem eueniet, quod factum est a quodam patrefamilias, qui rei familiaris diligentem curam habebat. ἅμα πρῶτ', primo mane, summo diluculo, mane cum luce simul (Plaut. Merc. 2, 1. 31.), cum primo luci (Plaut. Cistell. 2, 1. 53.). Plena formula est ἅμα σὺν τῷ πρῶτ', v. τοὺς ὁ. Eccles. 11, 6. Ier. 20, 16. sed Graeci scriptores scribere solent ἅμα τῇ ἡμέρᾳ, vt Xen. Hist. Gr. 1, 6. 10. add. 1. Macc. 4, 6. Hesychius: ἅμα ὁμοῦ, ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ. cf. Raphelius Obfl. Herodott. et Xenoph. ad h. l. μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ] *vt conduceret operarios, qui vineam ipsius colerent. Praepositio εἰς, quae respondet Hebr. ὃ 2 Sam. 11, 7. notat saepius pro, vt h. l. et obiecto praepositur, in cuius vsum aliquid facimus, vt notauit ad h. l. Kypkius. Sic Cic. epp. ad Diu. 2, 17. scripsit: de legionibus, quae decretae sunt in Syriam.**

2. συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργάτων] *postquam pactus erat cum operariis. συμφωνεῖν est verbum de musicis proprium, cum e diuersis vocibus vnum efficiunt concentum. Phauorinus: συμφωνῶ συνάδω — συντίθεμαι. Inde factum est, vt significaret quoque conuenire, consentire, communi consensu aliquid pacisci, vt h. l. et Act. 5, 9. ἐν ὁμιλίᾳ, vid. ad 18, 28. Merces diurna, quae ope-*

rariis dari solebat, erat temporibus illis denarius. Etiam Tobiae filius Tob. 5, 14. comiti promittit in singulos dies drachmam, δραχμὴν τῆς ἡμέρας. sed δραχμὴ eiusdem erat pretii, cuius δηνάριον. Idem erat stipendium diurnum militum apud Romanos. Tacit. Annal. 1, 17. vbi Percennius de militibus dicit: *denis in diem assibus animam et corpus aestimari, hinc vestem, arma, tentoria, hinc saeuitiam centurionum, et vacationes munerum redimi.* cf. Krebsius ad h. l. Eifenschmidtus de ponder. et mensuris c. 2. p. 31. τὴν ἡμέραν] *in diem, auf einen Tag.* Omis-
sa est praepositio εἰς, quae in eiusmodi orationis serie determinatiue accipi debet, vt Lat. *in*, Ouid. Met. 2, 47. sqq. de Phaëthonte: *Inque diem alipedum ius et moderamen equorum.* Polyb. 6, 37. εἰς τὸν μῆνα. Alii subintelligunt κατὰ et distributiue vertunt: *in singulos dies;* attamen non est h. l. fermo de pluribus, sed de vno tantum die.

3 — 7. *Exiit rursus circa horam tertiam, περὶ τὴν τρίτην ὥραν.* Iudaei nimirum diem in duodenas partes sibi aequales describebant, Ioh. 11, 9. οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὥραι τῆς ἡμέρας; Initium diei fiebat ab hora prima, quae nobis est sexta matutina. Itaque τρίτη ὥρα est hora nostra nona. περὶ, *circa, circiter*, de tempore etiam ponitur Marc. 6, 48. Act. 22, 6. Alexandrini ita vertunt Hebr. $\square$ Exod. 11, 4. εἶδεν ἄλλους ἐσῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς] *conspexit alios in foro otiosos stantes.* ἀγορὰ de iis maxime locis dicitur, in quibus res venales exponuntur, iudicia fiunt, conciones habentur, cum populo agitur etc. quoniam ibi magnus hominum numerus conuenire solet. Etymol. M. ἀγορὰ, — παρὰ τὸ ἀγείρω, τὸ ἀθροίζω καὶ ἐκκλησιάζω —. Suidas: ἀγορὰ — καὶ ὁ τόπος ἐνθα πικράσκονται τὰ ὄνια. Phauorinus: ἀγορὰ — καὶ τὸ δικαστήριον. Quae quidem loca Latinis dicebantur *fora*. Cf. omnino Fischerus Proluss. de vit. p. 275. sqq. In foris ergo conueniebant etiam homines otiosi et desides, at-

que ii, qui operam suam mercede aliis locare vellent, ibi tempus terebant, vid. Ael. H. V. 14, 37. Inprimis vero hora diei tertia, siue vt nos loquimur, nona ante meridiem, homines frequentes illis temporibus in forum confluebant, vnde et Graecis *περὶ πλήθουςαν ἀγορὰν* idem erat quod *hora tertia*. Suidas: *πλήθουςαν ἀγορὰν, ὥρα τρίτη*. vid. Ael. H. V. 12, 30. et *Kypkius* ad h. l. qui idem obseruat, hanc ipsam ob causam ad tertiam tantum horam additum esse: *ἐν τῇ ἀγορᾷ*. hanc ipsam ob causam patremfamilias hac hora operarios in foro quaesiuisse, qui alio tempore, aliis forsitan in locis fuissent conquirendi; Iudaeorum vero fora, vt constat, sub portis erant, vid. Gen. 23, 10. Prou. 31, 31. Ps. 9, 15. 59, 13. *ἄλλους* scil. *ἐργάτας*, quod voc. e v. 2. repetendum. — 4. *ὅ ἐάν ᾧ δίκαιον*, quod iustum et aequum fuerit. Ita *δίκαιος* legitur quoque Phil. 1, 7. Col. 4, 1. 2 Petr. 1, 13. — 5. *πάλιν ἐξελθὼν περὶ ἑκτὴν κ. λ.*] *rursus exiit circa horam sextam et nonam*. *ἑκτὴ*, sexta hora, nostra fere duodecima; *ἐννάτη*, nona, nobis tertia hora pomeridiana; *ἐνδεκάτη* (v. 6.) *undecima*, nostra quinta pomeridiana, sed hora sexta, operarii ab opere diurno desistere solebant. ὧδε, ita, hoc modo: Hesych. ὧδε, οὕτως, εἰς τοῦτον τὸν τρόπον. Moeris: ὧδε, κοινὸν Ἰώνων καὶ Ἀπτικῶν· οὕτως, Ἑλλήνων. Caeterum voc. ὥραν v. 6. plures codd., patr. et versf. omittunt, originem suam debere videtur Grammaticis, cum facile ex antecedentibus subintelligi possit; etiam ἀργούς libri nonnull. et versf. omittunt, illudque e v. 8. vel posteriori huius versus membro irrepsisse, recte iudicauit *Griesbachius*.

8 — 10. *ὥστας δὲ γονομένης*] *hora diei ultima*, siue duodecima, vt nos loquimur, sexta pomeridiana. τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ, villico s. procuratori suo. Vocabuli ἐπιτροπος vsus latissime patet. Notat omnino eum, cuius curae ac fidei aliquid commissum est ita, vt alterius loco certa quaedam negotia administret, *procuratorem*. Cic.

pro Caecin. c. 20. *procurator dicitur omnium rerum eius — quasi quidam paene dominus, hoc est alieni iuris vicarius.* In primis ita dicebantur serui, quibus herus rei domesticae curam, rationes excepti et expensi etc. commiserat, qui alias dicuntur οἰκονόμοι. Hos e seruorum genere fuisse docet Aristot. Oecon. I, 5. δούλων δὲ εἶδη δύο, ἐπίτροπος καὶ ἐργάτης. Speciatim vero ἐπίτροποι erant *inspectores villarum et praediorum*, quos Liban. ep. 322. vocauit ἐπιτρόπους τῶν χωρίων. Hoc sensu nostro loco hoc vocab. capiendum est. Hesych. ἐπίτροπος ὁ προσατῶν χωρίων καὶ ὅλης τῆς οὐσίας. cf. Kypkius ad h. l. et Raphelius Obff. Herodott. p. 244. κάλεσον pro συγκάλεσον, conuoca, quo posteriori verbo οἱ ὁ Hebr. נָתַן exprefferunt Exod. 7, 11. ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθόν] *solue iis mercedem: ἀποδιδόναι* id. qd. *διδόναι* et frequenter de mercede exsoluenda legitur, ita vt sit: *dare quod debetur*, vid. Rom. 13, 7. Matth. 5, 26. Ael. H. V. 5, 21. et Kypkius ad h. l. ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων, ἕως τῶν πρώτων] *incipiens ab ultimis usque ad primos*, h. e. ita, vt primi et vltimi eandem mercedem accipiant. Kypkius locutionem ellipticam ita explicandam esse, monuit: ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων καὶ ἐλθὼν ἕως τῶν πρώτων, *incipiens a postremis, et pergens usque ad primos.* His vero verbis non tam indicatur ordo, quo omnes mercedem accipere debuerint; sic enim scribendum fuisset: ἀπὸ τῶν πρώτων ἕως τῶν ἐσχάτων, sed potius, cum locutio inuersa sit, notatur mercedis aequalitas. Caeterum in ipsa mercedis distributione non est argutandum, sed quae de ea allata sunt, faciunt ad rem ipsam accuratius illustrandam. ἀνὰ adverbium, *singulatim*, plena formula legitur Apoc. 21, 21. ἀνὰ εἰς ἑκάστης.

12. Isti per unam tantum horam opus fecerunt, tuque eos pares fecisti (eandem mercedem iis dedisti) nobis qui per totum diem labore et aestu solis defatigati sumus. Formulam: μίαν ὥραν ἐποίησαν, plures vertunt: *unam tan-*

tum horam consumserunt, siue commorati sunt in vinea, vt adeo ποιεῖν sit idem quod διατρίβειν, vt Act. 15, 33. 18, 23. 2 Cor. 11, 25. Iac. 4, 13. Tob. 10, 7. quo sensu etiam vsurpauit verbum *facere* Seneca ep. 67. *quamuis autem paucissimos vna fecerimus dies, tamen multi nobis sermones fuerunt.* Contemtim ergo hos operarios, de illorum opera praestita, locutos esse, et praeterea non dixisse εἰργάσαντο, sed ἐποίησαν. Rectius tamen, vt opinor, cum de laboribus operariorum sermo sit, cum non additum legatur ὧδε vel ἐν τῷ ἀμπελῶνι, subintelligitur ἔργον, vt adeo vertendum sit, *opus fecerunt*, quae formula legitur apud Terent. Heautont. 1, 1. 90. Ita Hebr. עָשָׂה et עָבַד saepius occurrunt, vt Exod. 5, 9. Leuit. 23, 7. Ex. 20, 9. 10. et ποιεῖν vt sit id. qd. ἐργάζεσθαι in versione Alexandrina Ruth. 2, 19. Matth. 21, 28. Columella de Re Rust. 2, 2. hac in re vsus est formula *facere agrum.* βᾶρος τῆς ἡμέρας, *onus, labores diei.* τὸν καύσωνα, *aestum solis*, nam in Orientis regionibus tantum per aliquot horas post solis ortum, aura frigidior spirat; per reliquum diei tempus sol flagrantissimus vrit, vnde Iacobus Gen. 31, 40. ἐγενόμην τῆς ἡμέρας συγκαϊόμενος τῷ καύσωνι.

13 — 15. Auditis horum hominum sua forte non contentorum et inuidorum vocibus, *respondit herus uni eorum: amabo, te nulla iniuria affeci. Nonne tecum pactus sum denario? aufer mercedem tuam et abi. Volo enim vltimo eandem mercedem dare, quam tibi dedi.* ἑταῖρε, *bone vir, amabo;* quo vocabulo in vita communi notos et ignotos blande compellare solemus, id. qd. ὦ ἀγαθὲ, ὦ φίλε. Hesychius, ἑταῖρος. Φίλος. — 15. ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς] *annon mihi licet meis facultatibus pro lubitu vti? ἐν τοῖς ἐμοῖς* [scil. χρήμασι, *meis bonis, facultatibus*, vid. Albertius ad h. l. Sic τὰ ἐμὰ, Hebr. הַיָּשָׁרִים, legitur Luc. 15, 31. vt idem sit quod τὰ ὑπάρχοντα Matth. 19, 21. ἢ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστίν, ὅτι: ἐγὼ

ἀγαθός εἰμι;] *num tuam inuidiam mea beneficentia mouet?*
num tu inuides his beneficentiam meam? Pro ἡ δ' ὁφθ. multi codd. habent εἰ δ' ὁφθ., sed verustissimi libri et verff. pleraeque lectionem ἡ tuentur. ὁφθαλμός πονηρός per Hebraismum indicat *auarum* et *inuidum*; Hebraeis enim ין עבד dicitur *liberalis*, *benignus*, sed ין עבד, *auarus* et *inuidus*. Deut. 15, 10. תן עניך בנא, ubi οἱ ὁ· καὶ πονηρεύσεται ὁ ὁφθαλμός σου τῷ ἀδελφῷ σου. add. Prou. 22, 9. 23, 6. quo posteriori loco Alexandrini habent ἀνὴρ βάσανος, sed vulg. *homo inuidus*. Tob. 4, 7. 16. Sir. 14, 10. cf. *Drusius* et *Casaubonus* ad h. l. ἀγαθός, *beneficus*, *liberalis*, תן עבד.

16. οὕτως, *sic*, animaduertetis sententiam supra a me propositam verissimam esse. ἔσονται οἱ ἔσχατοι πρῶτοι, καὶ οἱ πρῶτοι ἔσχατοι] h. e. quod attinet praemia in regno Messiano expectanda, ea pendent ab arbitrio et benignitate Dei; non respicientur tempus, quo vos meam doctrinam accepistis, eamque propagare studuistis, non opinio vestra de meritis vestris, non res externae, sed respicientur pietas, probitas, ardor, studium. Nolite ergo existimare, neminem posse maiora, vel eadem praemia accipere, quae vos expectatis, quoniam estis *primi mei discipuli*, neminem posse eodem modo probitatis virtutisque studio excellere, quo vos excellitis. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοὶ] in vniuersum vobis affirmo: *plures religionem meam esse accepturos, paucos vero ita accepturos, ut Deo probentur*, ut sint christiani hoc nomine digni, egregii. Virg. Aen. 6, 130. *Pauci, quos aequus amauit Iupiter, atque ardens euexit ad sidera virtus.* Loquitur Iesus de christianis in genere. Nempe καλεῖν respondet Hebr. קרא, Ies. 48, 12. et cum de Deo ac Christo in N. T. legitur, non tantum notat beneficium alicui destinare et offerre, sed etiam hoc beneficium largiri. Iam Iudaei quoniam erant populus Dei quasi e reliquis gentibus selectus, quoniam habebant religionem veram,

veram, et eximiis beneficiis a Deo ornati erant, dicebantur κλητοί, etiam ἐκλεκτοί. Sed Christus et Apostoli, temporibus N. T., formulas in re Iudaeorum sacra solennes transferre solebant ad christianos, atque iis dicebantur christiani, quatenus praecipuis a Deo beneficiis ornati erant, κλητοί. Et cum κλητοί discernuntur ab ἐκλεκτοῖς, per τοὺς κλητούς intelliguntur ii, qui religionem christianam susceperunt, et per ἐκλεκτούς, qui eam ita acceperunt, ut sint christiani rectae indolis, Deoque probati. Etiam כְּהִנִּי, ἐκλεκτοί, sunt qui aliis praestant, in militia praecipue, 2 Sam. 6, 1. 21, 6. Ps. 89, 3. 56, 13. atque כְּבִדִּי dicitur omne id, quod est suo in genere excellens et eximium, quodque adeo probatur et diligitur, Gen. 23, 6. ubi ab Alexandrinis redditur ἐκλεκτός, et Matth. 12, 18. ὁ παῖς ὃν ἡρέτισα explicatur ὁ ἀγαπητός μου.

17 — 19. Solebat Iesus inprimis tum disputare cum discipulis suis, primo obscurius, successu temporis apertius et saepius, de morte sua et reditu in vitam, eamque coelestem, cum essent vel facinorum ab ipso patrum magnitudine perculsi, vel alia quadam re commoti, ut sensim meliora discerent, ut labefactarentur opiniones inueteratae de regno Messiano, ne reliquorum Iudaeorum vanitas, qua ad audenda et expectanda quaevis ferebantur, eorum quoque animos contingeret atque inflaret, et ut praepararentur ad ea quae breui euentura erant, ne a magistro cruci affixo penitus desciscerent. Inprimis vero in ultimo itinere Hierosolymitano, Iesus, cuius animum non perturbabat certa calamitatum, quin et ipsius mortis praesensio, ut potius ea vis et ardor, quem in munere gerendo demonstrabat, augeretur, cum ipsi de laetissimo exitu, quem illa res habitura esset, persuasissimum esset, monebat Apostolos saepius de calamitatibus sibi imminentibus, cuius rei multa vestigia deprehenduntur in sermonibus iis, quos Iohannes copiosius

descripfit. Quare et nunc temporis Iesus, cum iam Hierosolymis appropinquaret, atque eum interficiendi consilium cepisset synedrium, Ioh. 11, 46. sqq. postquam discipulis 19, 28. quo fortius eorum animos moueret, eosque perturbatos tranquillaret 19, 25. praemia iis in altera vita promiserat maxima, vsus imaginibus Iudaicis, ita tamen, vt eos ab arrogantia dehortaretur, et ad modestiam, virtutis, pietatisque studium excitaret: libere, et ingenue, et clarissime praedicebat calamitates ipsi, volente Deo, subeundas, v. 17. sqq. At enimvero Apostoli, quorum tarditatem in percipiendis magistri dictis, ipse saepius reprehenderat, v. 16, 8. al. vt Lucas (qui iisdem fere verbis, quae h. l. leguntur, vsus est,) 18, 34. refert, neque nunc temporis, etiam si verba Christi plana essent atque perspicua, rem ipsam componere poterant cum opinionibus praeiudicatis, quas de regno Messiano fouebant. vid. not. ad 16, 21. 17, 22. ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα, *petens Hierosolyma*: Hebr. הֵלֵךְ, vt ἀναβαίνειν, ponitur de iis, qui de loco quodam inferiore eunt et tendunt ad locum aliquem superiorem. vid. I Regg. 12, 27. Neh. 7, 6. Hom. Odyss. α', 210. β', 172. Luc. 18, 31. 19, 28. Ioh. 7, 8. 10. 12, 20. Michaelis Diss. de notionibus superi et inferi in S. S. Halae 1735. παρέλαβεν κατ' ἰδίαν, *seorsum assumpsit Apostolos*, nempe a reliqua multitudine populi, quae quoque Hierosolyma petebat ad celebrandum ibi festum paschale. — 18. τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματεῦσι, vid. ad 16, 21. κατακρίνουσιν αὐτὸν θανάτῳ] *capite me condemnabunt*, non sententiam iudiciali potestate pronuntiando, vt bene observavit Grotius ad h. l. (nam arbitrium vitae et necis erat penes Pilatum, procuratorem Iudaeae), sed praeiudicio auctoritatis suae, εἶπον, ἔνοχος θανάτου ἐστί. add. Marc. 14, 64. Simili modo ὑψήθη legitur Iob. 32, 3. de amicis Iobi. Alex. ibi habent ἔθεντο αὐτὸν εἶναι ἄσεβη. De constructione verbi κατακρίνειν varia vid. Heupelius ad Marc. 10, 33. — 19. τοῖς ἔθνεσι id. qd. τοῖς ἐθνικοῖς

6, 7. εἰς τὸ ἐμπαῖξαι κ. τ. λ.] *ut me ludibrio habeant, et flagellis caesum, in patibulum agant, vid. not. ad 27, 26. 32. 10, 38.*

20. Salome (v. Marc. 15, 40. 16, 1.), mater filiorum Zebedaei, Iohannis et Iacobi (Marc. 10, 35.), femina et ipsa ambitiosa (Senec. ad Helu. 14. *viderint illae matres — quae quia feminis honores non licet gerere, per illos ambitiosae sunt*), vna cum filiis (μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς, v. 20.) Iesum adiit, atque his ipsis filiis suis ab eo societatem imperii petiit, ita, vt ipsos esse iuberet amicorum suorum i. caeterorum Apostolorum principes. Vt rem illam a Iesu peteret, auctores matri haud dubie extiterant ipsi filii, et precibus his inprimis occasionem dedisse videntur verba Christi 19, 28. a Iohanne et Iacobo, regnum Messianum terrenum, et institutionem illius propediem exspectantibus, male intellecta. Nec improbabile est, matris, filiorumque ambitionem excitatam, altam et auctam fuisse eo, quod Christus Iacobo et Iohanni inprimis fauere videretur, vid. ad 18, 1. ita vt solus Petrus cum iis de principatu contendere posset. Neque tamen illi ipsi his precibus magistrum adire ausi sunt, graviter ab eo iam alio tempore ad modestiam admoniti, v. 18, 1. sqq. 19, 30. 20, 1. sqq. Marcus 10, 35. filios Zebedaei ipsos sistit precantes, nempe propterea, quod Salome in eorum praesentia, eorumque suasu et auctoritate (vnde etiam Iesus orationem suam v. 22. 23. non ad matrem, sed ad filios dirigebat) rem illam a Iesu expe-tebat. Verum audiendus est inprimis Matthaeus, qui colloquio ipsi interfuit. αἰτοῦσα τι παρ' αὐτοῦ, vt bene monuit *Grotius* ipsam petitionis praefationem indicat. Solent enim, qui aliquid sunt postulaturi, praefari, non multa a se, sed vnam rem peti, ne inuerecundi videantur, coll. 1 Regg. 2, 16. 20. vbi petitionis praefatio est: αἰτήσω μίαν ἐγὼ αἰτοῦμαι.

21. εἰπὲ, *iube*, permittē, finē *sedere*, Marc. 10, 37. δός. Hebr. נָתַן, quod Alex. Esth. 9, 14. expresse-
runt verbo ἐπιτρέπειν, vid. ad Matth. 4, 3. εἷς — εἷς, *al-*
ter — *alter*, נָתַן — נָתַן, Leuit. 12, 8. 2 Par. 3, 17.
ἐκ δεξιῶν — ἐκ δεξιῶν] *alter secundum*, *alter tertium a te*,
rege, *locum teneat*, i. sint amicorum tuorum principes,
societatem imperiī, proximum iis a te locum concede,
coll. v. 25. 28. Formula enim: *sedere ad alicuius dextram*,
indicat vel: honorem et dignitatem, 1 Sam. 20, 25. Sic
Alexander rex Syriae honoris causa assidere sibi iussit Io-
nathanem, 1 Macc. 10, 63. καὶ ἐνάθισεν αὐτὸν (Ἰωνά-
θαν) ὁ βασιλεὺς μετ' αὐτοῦ. amicitiam, familiaritatem,
Sir. 12, 12. μὴ καθίσθης αὐτὸν ἐκ δεξιῶν σου, *noli eius*
consuetudine uti, ne sit tibi familiaris, vel: potestatem,
societatem imperiī, Ps. 110, 1. et h. l. vid. Knappius de
Christo ad dextram Dei sedente, Opuscul. T. I. p. 39. sqq.
Nempe Iohannes atque Iacobus, non minus quam reliqui
Apostoli, in regno Messiae dignitatem φυλάρχων exspe-
ctantes „sciebant, vtor verbis Grotii ad h. l. inter eos,
qui paris essent gradus, aliquem esse ordinem, quemad-
modum in veteri regno Israelitico, duo primi loci erant
τῶν φυλάρχων tribuum Iudae et Iosephi. Hos igitur ho-
nores filiis suis deposcit. Dextrae regis assidere, signi-
ficat locum a rege principem. Tertius autem in regno
locus describitur sessione ad sinistrum regis latus. Nam
quo quisque in regno maior, ita regi in publicis conuen-
tibus propior sedebat.“ ἐν τῇ βασιλείᾳ, *in regno terreno*
a te constituendo.

22. Perquam humaniter atque prudenter Iesus ad
has discipulorum preces vanas et inconsideratas respon-
det; loquitur eorum opinionibus praeconceptionis conueni-
enter, vid. ad 19, 27. easdem vero etiam corrigit, et
a terrenis cogitationibus eos auocare studet. Verba fa-
cit de calamitatibus sibi imminentibus, eosque edocet,
longe aliam esse regni sui indolem imperiique formam,

quam fit regnorum terrenorum, neque adeo cum his regnum suum comparari posse, cohortatur denique eos ad humanitatem et modestiam. οὐκ οἶδατε τί αἰτεῖσθε, *nescitis quid petatis*, nescitis quale regnum meum sit, et quot incommoda atque calamitates vobis ad illam dignitatem et potestatem adspirantibus, his in terris perferendae sint. δύνασθε; *num potestis, sustineris?* vel, *vultisne?* δύνασθαι enim, vt כח, inter alia quoque notat *sustinere, audere*, 2 Sam. 17, 17. Gen. 24, 50. et *velle*, vid. Schleusneri Lex. h. v. πίνειν τὸ ποτήριον] imago Hebraeis perquam vsitata. Comparant enim Hebraei beneficia, quibus Deus ornare solet homines, cum lauto conuiuio hospitioque quo excipiuntur, Ps. 15, 1. 16, 5. al. quae imago desumpta est ab hospitalitate Orientalium. Tribunt vero etiam Deo poculum vino infecto et austero repletum, quod ebibendum porrigat hominibus, assignans iis sortem aduersam, poenas et calamitates, vid. Ps. 60, 5. 75, 9. Ies. 51, 17. 22. Thren. 4, 21. Apud Homer. Il. ω, 524. duo commemorantur dolia, e quibus homines bona vel mala accipiunt, vbi vid. Heynius. Sic h. l. vt contextus docet, πίνειν ποτήριον, Hebr. סִכְחָה, חִיָּה, est, *sortem aduersam, calamitates perferre*; ποτήριον autem positum est pro vino ipso, quod poculum continet, quomodo et apud Aeschyl. Agam. 1408. legitur: κρατῆρ' ἐκπίνειν. Eandem vim habet imago, quae sequitur. τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι] *malis submergi, incommoda perferre, quibus ego submergar, quae ego perlaturus sum*. Afflictiones et calamitates in literis sacris saepius comparantur gurgitibus aquarum, quibus veluti submerguntur, qui calamitatum onere premuntur, vid. Ps. 69, 2. 3. Ies. 43, 2. al. Hinc βαπτισθῆναι, *malis, aerumnis opprimi s. malis mergi*, vt dixit Virg. Aen. 6, 512. vid. Müntzius Obfl. e Diod. Sic. ad h. l. Praesens autem βαπτίζομαι vim habet Futuri, atque positum est pro μέλλω βαπτίσεσθαι. Sed haec ipsa verba τὸ βάπτισμα —

βαπτισθῆναι h. l. in plerisque codd. et verss. defunt, atque videntur huc translata esse e Marc. 10, 39.

23. Iacobus et Iohannes, praeconceptis opinionibus ducti (vid. not. p. 62.), vanaeque gloriae cupidi, perquam confidenter respondebant: *δυνάμεθα*, *has calamitates sustinebimus*, l. *eas perferre volumus*, *parati sumus*. Tum Iesus: *subibitis quidem et perferetis eosdem labores, eadem incommoda, quae ego subiturus atque perlaturus sum, sed quod dignitatem, quam a me petiistis, attinet, ea a me tribui non nisi iis potest, quibus a patre meo parata est.* οὐκ ἔστιν ἐμὸν, ἢ ἄν, *non possum*; sic Mich. 3, 1. ὑμῖν ἔστι· add. Prou. 31, 4., vid. Keuchenius ad h. l. οἷς ἡτοιμασαι, *habita scilicet ratione mentis et animi, virtutis, pietatis et constantiae.* ἀλλὰ, *cum negatio praecefferit, est idem quod εἰ μὴ*, etiam Hebraei וְ ponere solent pro וְ, vid. Matth. 17, 8., coll. Marc. 9, 8. Keuchenius et Kypkius ad h. l. Gatackerus Aduu. Miscell. 1, 3. p. 195. et Fischerus ad Plat. Apol. 22, 20.

24 — 27. Apostoli reliqui, non minus quam Iohannes et Iacobus praeconceptis opinionibus occupati, et eidem vanae gloriae inhiantes, v. 18, 1., succensuerunt condiscipulis, quare eos Iesus propius ad se arcessitos, v. 25. ita alloquebatur: οἴδατε, ὅτι οἱ ἄρχοντες κ. τ. λ.] *nostris principes eorumque amicos dominari ciuibus, verum vos non debetis illorum mores imitari et sequi, nemo vestrum dominium exercere debet in alterum, sed qui vestrum volet dignitate in regno meo excellere, modestia, humanitate, officiositate, excellere, alios superare studeat.* οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν, *sunt omnino principes, reges: οἱ μεγάλοι, מְלָכִים, (quod Alex. etiam vertunt δυνάσται, μεγιστᾶνες, Prou. 18, 16. Nah. 3, 10.) sunt primores, ratione ciuitatis, 2 Regg. 10, 6. ratione regis, principis, amici h. l. 2 Regg. 10, 11. Ion. 3, 7. κατακυριεύειν et κατεξουσιάζειν, dominari, potestatem ha-*

bere, vim habent verborum simplicium, vt Neh. 9, 37. Sir. 17, 4. add. Luc. 22, 25. respondent Hebr. לעבד et לשמוע Ier. 3, 14. Pf. 72, 8. 19, 14. κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν scilicet ἐθνῶν. — 26. οὐχ οὕτως ἔσται ἐν ὑμῖν] *inter vos non ita*, vos non debetis illos imitari: οὐχ οὕτως, וְכֵן, Deut. 18, 14. Pf. 1, 4. οὐ χρὴ ταῦτα οὕτω γίνεσθαι, vt loquitur Iacob. 3, 10. ἔσται vim habet Imperatiui ἔστω, qui et statim sequitur. μέγας pro μέγιστος, *maximus*, vid. ad 5, 19., id. qd. πρῶτος, *dignitate primus, dignitate excellens*. ἔστω ὑμῶν διάκονος id. qd. δοῦλος v. 27. commodis reliquorum ita prospiciat, vt sua commoda postponat commodis reliquorum, sit modestus, officiosus.

28. Suum exemplum imitandum proponit Iesus Apostolis. ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου κ. τ. λ.] ego, Messias, non veni, vt more ἀρχόντων τῶν ἐθνῶν, iuberem homines mihi ministrare, sed vt ipse potius inseruirem multorum commodis, doctrina, vita, factis meis, vt multorum salutem morte mea redimerem. δοῦναι ψυχὴν, *vitam deponere*, vid. 1 Macc. 2, 50. et Kypkius ad h. l. λύτρον prop. est *pretium redemptionis*, quo sensu legitur Hebr. כֶּפֶר Num. 35, 31. s. Prou. 6, 35. vid. Kypkius et Müntzius ad h. l. sed hoc ipso nomine Hebraico, vt vocabulo זֶבֶח Leuit. 6, 23. Num. 8, 8. significatur etiam *hostia piacularis, sacrificium piaculare*, Leuit. 10, 17. et hoc posteriori sensu λύτρον h. l. capiendum est. Dixit ergo Iesus se ἀντὶ πολλῶν s. περὶ πολλῶν, vt legitur 26, 28. mortem esse subiturum tanquam victimam piacularem. Et iam quaeritur, num fuerint inter Iudaeos Iesu aetate viuentes, qui putarint et exspectarint, Messiam multos labores, incommoda multa subiturum, et ipsam vitam pro salute populi depositurum esse? Ac maxima quidem Iudaeorum pars et ipsi quoque Apostoli cum Pharisaeis et Sadducaeis existimabant Messiam mori non posse, vid. Ioh. 12, 34. Attamen erat quoque Iudaeorum opinio, infontem loco

fontis et rei, poenam subire, atque ita Dei fauorem fonti conciliare posse, vid. *Eichbornii Allgem. Bibl. der bibl. Literat.* B. 6. p. 658. sq. erant Iudaeis sacrificia piacularia vsitata, et plures quoque eorum credebant regni Messiani initia atroces calamitates praegressuras esse, vid. *Schoettgen. Hor. Hebr. T. 2.* p. 512. 518. Messiam vero suis auxilio venturum, omnesque difficultates atque impedimenta, quibuscum ipsi conflictandum esset, facile feliciterque superaturum esse, vid. ad 3, 2. p. 62. Hinc sapientiores Iudaei, nominatimque Esseni et cum iis facientes, qui omnino Messiam sibi cogitarent tanquam omnis generis felicitatis auctorem, sperabant quoque eum peccata populi expiaturum, vid. *Luc. I, 77.* infontem pro fontibus poenas luiturum, atque ita populum lustraturum esse; cumque existimasse videantur sub Messia omnia sacrificia abrogata fore, coniiciebant quoque, Messiam ipsum tanquam sacrificium pro vniuerso populo sese oblaturum, moriturum esse antea, quam summa eius maiestas conspicua fieret, suosque ille beare posset, v. *Ioh. I, 19* sqq. *Eisenmengeri entdecktes Judenthum*, P. 1. p. 54. 285. 812. Hinc et plures locos V. T. quos alii aliter intelligebant et explicabant, de Messiae infortuniis, calamitatibus et ipsa adeo morte interpretabantur. Conf. omnino *Stäudlinius* de mortis Iesu consilio et gravitate, Gotting. 1794. p. 4. fs. et *vom Ursprunge der Idee eines leidenden, büßenden, und sterbenden Messias*, in *der Göttinger Bibl. d. neuesten theol. Literat.* B. 1. St. 4. p. 239 sqq. Notio ergo Messiae sustinentis et expiantis non prorsus incognita erat Iudaeis, sed Apostoli, qui cum vulgo Iudaeorum credebant, Messiam semper felicem victorem futurum, nec moriturum esse, etiam nunc temporis verba quidem Iesu proprie capiebant, rem vero ipsam sibi explicare non poterant, vid. ad 16, 21. Caeterum quod verbosam appendicem attinet, quae in cod. Cantabrig. in plerisque Italiae libris, apud patres nonnull. latinos, et in marg. Syrae Philoxenianae legitur, (vid.

Griesbachii N. T. h. l.) cuius dictio ab oratione *Matthaei* prorsus discrepat; e similibus nostrorum Euangeliorum locis eam effictam esse, plures opinati sunt, et laudarunt hanc in rem Luc. 22, 28. 14, 8. sed perquam dissimiles sunt hi loci appendici. Longe probabilius *Griesbachius* in *Comment. Crit. ad h. l.* statuit, Graeco *Matthaeo* haec ex apocrypho Euangelio adscripta fuisse, apocryphi autem auctorem, relata ab iis, qui Christum coram docentem audissent, suo modo, utcumque retulisse, literisque consignasse. Corruptioni locum dedisse aliquem scholiasten Graecum, opinatur *Matthaei*.

29. 30. *Matthaeus* duo coecos Iesum sanasse memorat. *Lucas* vnus tantum mentionem facit, et hunc coecum sanatum esse tradit, priusquam Iesus *Hierichunte* veniret ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχὼν, Luc. 18, 35. *Matthaeus* contra et *Marcus* 10, 46. id factum esse docent post egressum ex vrbe ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱεριχὼν. *Marcus* coecum, filium *Timaei* fuisse notat. Itaque plures arbitrati sunt, vnum tantum horum notum fuisse, alterum fuisse ignotum, ideoque *Marcum* et *Lucam* vnum tantum commemorasse, vel vnum tantum verba fecisse, auxiliumque Christi implorasse. vid. *Storr über den Zweck der Evangel. Gesch. und der Briefe Job. P.* 345. §. 66. *Grotius* monet, formulam ἐγγίζειν εἰς Ἱεριχὼν non significare motum ad locum, sed omnino distantiam, non procul abesse ab *Hierichunte*, cui tamen rationi repugnat Luc. 19, 1. qui refert, Iesum sanato homine coeco intrasse urbem, add. *Marc.* 10, 46. sed Iesum profectum cum Apostolis *Hierichunte*, rediisse in oppidum, non legitur. Iesum alterum sanasse cum urbem intraret, alterum cum ex vrbe exiret, et *Matthaeum* de his duobus coniunctim esse locutum, statuerunt alii. vid. *Schulzii Anmerk. über Michaelis Uebers. des N. T. ad h. l.* Omnis haec diuersitas orta esse videtur

e diuersitate narrationum ore propagatarum, omninoque huius generis discrepantiae, quae nonnunquam in scriptis Euangelistarum deprehenduntur, non magni momenti sunt, neque adeo necesse est, ut anxie conquirantur coniecturae, quibus eiusmodi narrationum diuersitates componantur. Habent Euangelistae eas cum aliis historicis communes, neque hoc modo eorum fides historica minuitur, sed potius ipsorum veritatis studium confirmatur. *Ἰεριχὼ* vrbs Palaestinae, sita in tribu Benjamin, ab Hierosolyma fere tribus milliaribus distans, Ioseph. B. I. 1, 18. 5. 6, 6. Plin. H. N. 5, 14. Coeci audientes strepitum praetereuntis multitudinis, sciscitabantur, quid hoc rei esset? vid. Luc. 18, 36. et cum comperissent Iesum praeterire, alta voce clamabant: *ἐλέησον κ. τ. λ.* de qua formula vid. ad 9, 27.

31. sqq. Quare ii qui praecedebant, *οἱ προάγοντες*, silentium imposuerint coecis, variae causae afferuntur. Alii existimant, factum id esse propterea, ne, cum appropinquarent magis magisque Hierosolymis, Iesus patrato rursus miraculo, vna cum suis affeclis Pharisaeis proderetur, ne ad horum aures perveniret, eum publice Messiam esse nominatum. *Thieffius* ad h. l. opinatur coecis impositum fuisse silentium ab iis qui ipsi aegre tulissent, quod prophetam Nazarethanum, Messiam nominassent, nomine ut ipsis videretur nimis honorifico. Alii, quod credidissent, *οἱ προάγοντες*, coecos stipem velle rogare, vel ne Iesum colloquentem cum discipulis, irritarent, quod posterius probabilius est. Sed has coniecturas laudasse sufficiat. — 32. Substitit Iesus, arcessiuit eos, atque interrogauit: *τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν; quid vultis ut vobis faciam?* E Graeca ratione scribi debuisset *ὑμᾶς*, sed Hebraei hac in re verbo *אנן* iungere solent Datium. Ante *ποιήσω* subintelligendum *ἵνα* Hebraei quoque *ו*, *ut*, interdum omittere solent, v. c.

I Sam. 16, 16. al. — 33. ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί, *ut visum recipiamus*, vid. 9, 30. — 34. De verbo σπλαγχνίζεσθαι vid. ad 9, 36.

CAPVT XXI.

Iesus, quem non latebat mortem suam a Iudaeorum senatu esse decretam, vid. Ioh. 11, 46., nihilominus tamen ad festum Paschatos concelebrandum Hierosolyma proficiscebatur, et solenniter urbem introibat. Neque tamen propterea potest contendere, eum gloriae cupidine incensum, animae prodigum fuisse, atque fanatico impetu morti sese obiecis-
se; cum potius nobilissimo animi impetu ductus, et ut a patre demandato officio omni ex parte satisfaceret, insidiis hostium suorum, et ipsi morti sese obtulerit. Volebat nimirum Iesus, ut doctrinae salutaris ab ipso hactenus traditae semina longe lateque spargerentur, ut ea etiam inter calamitates grauissimas ubiuis locorum laete efflorescerent, et felicissimus euentus his ipsius desideriiis respondebat. Quodsi autem historiam ducem sequimur, facile animaduertimus, causam laetae rei christianae progressionis et propagationis, causam ardoris et constantiae Christi sectatorum in religione salutari tenenda et tradenda, non tantum fuisse excellentiam praeceptorum magistri de moribus atque officiis, sed inprimis etiam firmam persuasionem, eum Messiam esse, eum aliquando rediturum, et summa atque perpetua felicitate pios atque constantes suos cultores ornaturum esse. Iudaei, veri et vnius Dei cultores, exspectabant Messiam, non item gentes reliquae,

et in illorum animis prophetae V. T. hanc spem et expectationem excitarant, aluerant, fouerant. Si Iesus, vt hostium suorum insidias effugeret, in alias terras sese contulisset, non modo Iudaei eum, semel capitis damnatum, ibi ex insidiis tollere studuissent, sed etiam tradenda sua doctrina, gentilium philosophorum atque sacerdotum odium et inuidiam sibi contraxisset, et vitae conseruandae causa, ne vel ex insidiis tolleretur, vel supplicio afficeretur, coactus forte tandem fuisset, paucis tantum interioris admissionis discipulis doctrinam suam tradere. Messiae dignitatem tunc sibi vindicare non potuisset, Messias enim in Iudaea prodire et regnum suum condere debebat, nec locum habuissent omnes illae spes et expectationes de Iesu Messia, quas ipsius sectatores fouebant, quaeque iis, cum in vitam et in coelum rediisset, ad virtutem constantiamque incitamenta erant grauissima. Sic vero rei christianae inter Iudaeos aequae ac gentiles propagatio, et omnis quae inde penderet rerum conuersio, intercepta fuisset, et omnis disciplinae, quam Christus voluerat stabilitam, fructus interiisset. Cum ergo Iesus intelligeret, regnum veritatis atque virtutis ab ipso conditum, non nisi morte sua stabiliri et confirmari posse, ex eaque commoda maxima in genus humanum redundatura esse, atque adeo aut ab officio sanctissimo sibi desciscendum, aut mortem cruentam oppetendam esse: religione commotus, optimis et humanissimis consiliis ductus, voluntati patris sui conuenienter, sponte, animo tranquillo, aduersariis suis sese necandum tradidit. — Cum autem Iesus solenniter urbem introiret, nolebat in animis Iudaeorum hanc spem vel excitare vel alere, se regnum terrenum instituturum esse, neque vlllo modo turbas et seditiones mouere volebat Ioh. 18, 36. 37. Quam alienus enim ab omni seditione fuerit, quam parum vanae gloriae inhiauerit, hominumque fauorem venatus sit, omnis ipsius historia docet, et vel exinde patet, quod per reliquos vitae

dies, eandem sequebatur vitae rationem, quam antea secutus erat. Volebat potius hoc modo publice et solenniter declarare, se esse Messiam a prophetis promissum, et omnes tunc temporis Hierosolymae versantes, ad suam captiuitatem, passionem et mortem breui securam attentos reddere, atque vanas et inanes de regno Messiano terreno opiniones, quae animos Iudaeorum et sectatorum suorum hactenus infederant, corrigere. cf. *Harras Bemerkungen über den letzten Einzug Jesu in Jerusalem*, in *Eichbornii Allgem. Bibl. der bibl. Literat. B. 10.* p. 189. sqq. Euenerunt autem ea, quae h. l. leguntur, quinto circiter die ante festum Paschatos. Caeterum Matthaeus, Marcus et Lucas, qui silentio praeterierunt historiam Lazari a morte excitati, ea quae Iesus Hierichunte fecerat et dixerat, narratione coniunxerunt cum isto triumphali eius ingressu in urbem, quasi fine diuerticulo venisset Hierosolymam; plenior est Iohannis narratio c. 12. idem Iohannes refert Iesum solenniter urbem ingressum esse, post coenam cui Bethaniae interfuerat 12, 2. sqq. Matthaeus, Marcus et Lucas, ante coenam illam introitum ipsius commemorant, v. Matth. 24, 1 fs. Euangelistas autem, et imprimis Matthaeum, non semper in narrationibus suis ordinem temporis esse secutos, iam aliunde constat; quare *Paulo* adstipulari non possum suspicanti, vid. *Krit. Kommentar* ad h. l., Iesum bis solenniter urbem ingressum esse, priorem eius ingressum memorasse Matthaeum, Marcum et Lucam, posteriorem, Iohannem. Contra *Paulum* disputarunt etiam Auctor libri: *Kritik des Kommentars von Paulus* p. 136. sqq. et *Tbiessius* in *f. Kommentar* p. 247. fs. 254.

1. καὶ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα] postea cum appropinquassent ad urbem: Luc. 19, 29. scripsit καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισαν, quibus verbis inest Hebraismus; sed Alexandrini quoque Ex. 3, 21. formulam Hebraicam כִּי הָיָה simpliciter per ὅταν δὲ expresserunt. καὶ ἦλθον εἰς Βηθ-

Φαγῇ] *et quidem venissent in confinia Bethphages*: Marc. I I, I. legitur: εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν. Bethphage, auctoribus Origene, Chrysostomo, Hieronymo, Eusebio, aliisque, erat vicus ad montem oliuarum situs prope Bethaniam, vid. Büsching *Harmonie der Evangelisten* p. 35. Alii vero etymologiam vocis prementes (בֵּית *ficus*, et בֵּית, *domus, locus, regio*) existimant Βηθφαγῇ fuisse nomen integri tractus ad montem oliuarum, vid. Lightfootus *Hor. Hebr. et Talm.* p. 545. quae tamen ratio non magnopere firma videtur. vid. Lud. de Dieu ad h. l. ὄρος ἐλαιῶν] *mons oliuarum*, mons ille ab oliuis praecipue nomen adeptus erat, imminebat vrbi ab oriente, caeteris montibus altior erat, et ab vrbe itinere sabbati Act. I, I 2. vel quod idem est, quinque stadiis distabat. Ioseph. Ant. 20, 8. 6. πρὸς τὸ ὄρος τὸ προσαγορευόμενον ἐλαιῶν — ὃ καὶ τῆς πόλεως ἀντικρὺς κείμενον ἀπέχει στάδια πέντε. Marcus quidem l. I. et Luc. 19, 29. praeter Βηθφαγῇ commemorat Βηθανίαν, cum tamen Christus vna cum suis ex hoc vico iam egressus esset, coll. Ioh. 12, I. 12. sed Marci et Lucae verba ita explicari debent: Christus venit in confinia Bethaniae et Bethphages, in eam montis oliuarum regionem, vbi vtriusque vici agri contermini sunt. Bethania erat vicus ultra montem oliuarum situs, quindecim ab Hierosolymis stadiis distans, vid. Ioh. I I, 18.

2. εἰς τὴν κώμην] *in vicum*, intelligitur Bethphage, non Bethania; e Bethania enim Iesus, qui a Iudaeorum coetu Hierosolymam proficiscente, qui eum hactenus comitatus erat, discesserat, et Bethaniam sese contulerat, vid. Ioh. 12, I. 2. ablegauit duo illos discipulos; nec scribi potuisset πορεύθητε vel ὑπάγετε, vt Marcus et Lucas habent, sed ὑποσρέφετε. τὴν ἀπέναντι ὑμῶν] *qui vobis e regione est*, כּוֹנֵן לָךְ Zach. 14, 4. vbi οἱ ὅ· vertunt: ἀπέναντι· Marc. 15, 39. ἐξ ἐναντίας. ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς] *asinam alligatam, et pullum*

cum ipsa. Orientis populi asinis equorum loco frequenter utebantur, et etiamnum vtuntur, vid. Iudd. 5, 10. 2 Sam. 16, 2. 1 Regg. 1, 38. *Warnekros Entwurf der Hebr. Alterthümer* p. 36. *Niebuhr Reisebesch.* P. 1. p. 311. 164. Eiusd. *Beschreibung von Arabien* p. 44. 164. *Hasselquist Palæstina* p. 148. *Harmars Beobacht. über den Orient*, Th. 2. p. 98. Th. 3. p. 168. equis Orientales belli tempore utebantur; vnde asinus erat quoque symbolum pacis, vid. *Moschii Bibelfreund*, Th. 1. p. 401. *Stäudlini neue Beyträge zur Erläut. der bibl. Prophet.* p. 123. f. *Meyeri Versuch einer Hermeneut. des N. T.* Th. 2. p. 588. πῶλον intelligitur pullus, cui nemo hactenus infederat, vt diserte legitur Marc. 11, 2. Luc. 19, 30. Animalia iugum nondum experta, intacta, ad vsus sacros adhibebantur, vid. Deut. 21, 3. 1 Sam. 6, 7. Horat. Epod. 9, 22. Ouid. Met. 3, 12. Virg. Georg. 4, 540. 551. Asinam vero haud dubie propterea Christus adduci iussit, vt pullus eo facilius discipulos sequeretur. Marcus et Lucas nominant tantum pullum, neque tamen propterea negant, repertam et adductam quoque esse asinam.

3. καὶ εἰάν τις ὑμῶν εἴπῃ τι] *si quis vero vos quicquam interrogauerit, nempe τί ποιεῖτε τοῦτο; quem in finem hoc facitis? διὰ τί λυετε* Luc. 19, 31. εἰπεῖν, *interrogare*, v. Luc. 19, 31. add. Matth. 13, 10. coll. Luc. 8, 9. ita λέγειν Matth. 19, 3. coll. Marc. 10, 2. Est autem h. l. sermo de asinae dominis, nam Luc. loco parall. commemorantur οἱ κύριοι αὐτοῦ scil. τοῦ πώλου. His dominis Christus et discipuli haud dubie optime noti erant. ἐρεῖτε ὅτι ὁ κύριος η. λ.] *respondete, magister noster iis opus habet. κύριος, doctor, magister*, v. 8, 25. coll. Marc. 4, 38. respondet Hebr. רַב, רַבִּי, quod *principem, dominum, doctorem* indicat, et a paraphr. Chald. saepius ponitur pro רַבִּי Ex. 1, 11. et רַבִּי, 2 Regg. 2, 12. εὐθέως δὲ ἀποτελεῖ αὐτούς] *statim eos abduci iubebit*, np. is qui interrogauerat. Plurimi coëd. habent ἀποσέλλει, recte; altera lectio ἀπο-

σελεῖ e Marci loco parallelo in hunc nostrum translata videtur. Sed praefens ἀποσέλλει vim habet futuri.

4. 5. Haec omnia a Christo sunt instituta, vt euen-
tu comprobaretur, quod praedixerat, Zach. 9, 9. conti-
net ille Zachariae locus descriptionem poeticam aetatis
aureae, regni Messiani. vid. *Eckermani theol. Beyträge*,
St. I. p. 90. et libr. nostr. *Messianische Weissagungen d.*
A. T. p. 107. sqq. Caeterum h. l. vt Ioh. 12, 14. 15.
non verbotenus, sed memoriter Zachariae effatum lau-
datum est. — 5. Συγατρὶ Σίῳ] *ciuibus Hierosolymita-*
nis, nam Zion per synecdochen, ipsam Hierosolymam no-
tat. Solebant autem Hebraei populos et ciuitates vocare
filias, et *virgines*. v. Amos. 5, 1. Ps. 45, 13. 137, 8.
Ier. 46, 24. Thren. 1, 6. 2, 1. ὁ βασιλεὺς σου, *Messias*
promissus. v. 2, 2. 4. σοι πρᾶϋς] *in vestrum commodum, ve-*
stram salutem, mitis, mansuetus, pacificus, vid. ad 5, 5.
non, *pauper, afflictus*, haec enim notio a nostro et Zacha-
riae loco aliena est; describitur enim Messias tanquam
is, qui pacem, concordiam, felicitatem, ciuibus suis
largiturus sit. Ita πρᾶϋς legitur quoque Pind. Pyth. 3,
124. ὃς Συρακνόσσαισι νέμει Βασιλεὺς Πρᾶϋς ἄστοις, οὐ
Φθονέων ἀγαθοῖς, ξείνοις δὲ θαυματὸς πατῆρ. ἔρχεται] *pro*
ἐλεύσεται, Ioh. 6, 14. Matth. 11, 3. καὶ ἐπιβεβηκὼς —
ὑποζυγίου] *insidens — nempe pullo, foetui asinae: καὶ, vt*
Zach. l. c. 7, est explicantis, *nempe, scilicet*, vt Ier. 40, 8.
Ioh. 10, 33. τὸ ὑποζύγιον scil. ζῶον l. κτήνος, in vnuer-
sum omne iumentum notat, cui iugum imponitur, quo
ad portandum vel vehendum vtimur, inprimis tamen de
asinis adhibetur, vt h. l. 2 Petr. 2, 6. His autem ipsis
verbis υἱὸν ὑποζυγίου accuratius definitur praecedens πῶ-
λον, nempe intelligendum esse *pullum asinum*, non quem-
vis, sed adhuc *lactentem*, qui adeo matrem sequeretur,
vid. *Fischerus Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 495. sq.*
Lucae quoque 19, 30. diserte legitur: πῶλον — ἐφ' ὃν
οὐδεὶς πώποτε ἄνθρωπον ἐνάθισε. Graecos autem etiam
pulos

pullos animalium nominasse παιδας et υἱούς, exemplis probarunt *Wetstenius* et *Kypkius* ad h. l. Sic etiam *Columella* 6, 37. de onagris loquens, filii nomen vsurpauit.

7. ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν] imposuerunt vestimenta sua, in significationem amoris et reuerentiae, 2 Regg. 9, 13. Pullo tantum Iesus vectus est, et super pullum tantum iniecerunt vestimenta sua discipuli, vt *Marc.* et *Luc.* referunt. Itaque ἐπάνω αὐτῶν h. l., vt versu extremo, verti debet: *super unum illorum iumentorum* i. supra pullum asininum, vt adeo omissum sit εἷς, vt *Ioseph. Ant.* 2, 6. 1. ἄγεται Πετεφροῦ θυγατέρα τῶν ἐν Ἡλίου πόλει ἱερέων, *duxit in matrimonium filiam Petephrae, unius ex sacerdotibus Hierapolitanis.* vid. *Krebsius* ad h. l. Quae loquendi ratio Hebraica est, v. *Gen.* 19, 29. *Iudd.* 12, 7. Ita et *Homer.* *H. κ.* 513. 529. ἐπὶ πέων ἐπεβήσατο. Pro ἐπάνω αὐτῶν in aliis libris legitur: ἐπ' αὐτὸν, αὐτῷ, ἐπάνω αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν πῶλον, vt v. extr. in aliis ἐπάνω αὐτοῦ. quae lectiones omnes interpretamenta videntur, nata e locis *Marci* et *Lucae* parallelis, vt adeo lectio difficilior ἐπάνω αὐτῶν praeferenda sit. Pro ἐπεκάλυψαν plures codd., verff. et patres legunt ἐπεκάλυψεν, et *vecius est eo*, quae lectio haud dubie verissima est, etiam a *Griesbachio* in textum recepta. Qui ἐπεκάλυψαν retinent, transitue vertunt: *collocarunt eum*, sed in textu non additum legitur αὐτὸν, qui tamen Accusatiuus per leges linguae abesse non potest, si legatur ἐπεκάλυψαν, vt *I Regg.* 1, 44. vbi οἱ ὁ κτλ ἐπεκάλυψαν αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἡμίονον τοῦ βασιλέως. add. v. 33. 38. *Luci* 19, 35. 10, 34. ἐπάνω αὐτῶν, *super unum ex illis.* Alii αὐτῶν referunt ad τὰ ἱμάτια.

8. ὁ δὲ πλεῖστος ὄχλος] *maxima pars populi.* Erant Iudaei, qui partim ad festum properabant, partim, comperta Lazari resuscitatione, ex vrbe egressi erant et obviam iuerant Christo, *Ioh.* 12, 9. ἔσρωσαν ἑαυτῶν τὰ

ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ] *vestes suas in via strauerunt.* Hebraei, omninoque Orientis populi regi aduenienti, reuerentiae testificandae caussa, vestes, flores, tapetia substernere solebant, 2 Regg. 9, 13. hoc honore excipiebatur Alexander M. vid. Ioseph. Ant. 2, 8. 5. Agrippa cum Hierosolymam veniret, vid. Philo de Leg. ad Cai. Lib. 1. add. Plutarch. in V. Caton. Min. p. 764. C. προεπέμψθη δάκρυσι καὶ περιβολαῖς ἀπλήσοις ὑποτιθέντων τὰ ἱμάτια τοῖς ποσὶν ἢ βαδίζοι καὶ καταφιλοῦντων τὰς χεῖρας, *abeuntem prouincia Catonem lacrimis et insatiabili amplexu profecuti sunt, sternentes vestes iis locis, quibus ipse pedibus iturus erat, et manus ipsius osculati sunt.* Huius moris antiqui vestigia etiam reperiuntur ap. Aeschyl. Agam. 918. vbi vid. Stanleius: add. Herodo. 7, 54. Suet. Ner. c. 25. cf. Spencerus de legg. Hebr. ritual. 4, 5. p. 1112. 1116. Paulsen Regierung d. Morgenl. p. 228. Chardin Reisebeschr. Th. 3. p. 103. f. 209. Tavernier Reisebeschr. Th. 1. B. 5. p. 577. ἄλλοι δὲ ἐκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων] *alii ramos arborum caedebant.* Accuratus constituit ramorum genus Ioh. 12, 13. commemorat, τὰ βῆλα τῶν Φοινίκων, *ramos palmarum.* βῆλον prop. *ramus palmae*, deinde siue addito, siue omisso Φοίνιξ, *ramus.* Rami palmarum erant symbolum laetitiae, 1 Macc. 13, 51. 2 Macc. 10, 6. 7. Etiam Graecorum milites triumphantes ramos palmarum gestare solebant, eorumque antesignani Θαλλοφόροι dicebantur. A Graecis haec consuetudo ad Romanos peruenit, vid. Liu. 10, 47. Frondibus autem atque floribus viam spargere, signum quoque apud vett. reuerentiae atque honoris erat: Curtius 5, 1. 19. *magna pars Babyloniorum constiterat in muris, auida cognoscendi nouum regem (Alexandrum M.), plures obuiam progressi sunt; inter quos Bagophanes, arcis et regiae pecuniae custos — totum iter floribus, coronisque constrauerat.* vbi vid. interpp. Ouid. Trist. 4, 2. 50. *Quacunque (Caesar) ibis, manibus circumplaudere tuorum, undique iactato flore tegente vias.* Claudian. de Laudib. Stilic. 2, 400. Panegy. 2. (de Stili-

come) *spectabunt cupidae matres, spargentur et omnes Flo-
re viae.*

9 — 11. Rami palmarum decisi in memoriam
reuocabant populo festum tabernaculorum et verba Ps.
118, 24. 25. quae tunc decantabantur, hinc quoque
Christo acclamabant: ὡσαννά τῷ υἱῷ Δαβὶδ] *serua quaeso,
felicitatem largire* Dauidis filio. Debet autem e Ps. l. c.
subintelligi יהוה. Verba τῷ υἱῷ Δ. referuntur ad ὡσαννά,
(Hebr. נָשַׁן בְּיָהוּ, ex quo per Syncopen ὡσαννά factum)
nam נָשַׁן non modo cum accusatiuo, sed etiam cum da-
tiuo construitur, vid. Ios. 10, 6. Iudd. 7, 2. 10, 14. 1
Sam. 25, 26. Iob. 40, 14. Ps. 44, 4. εὐλογημένος scil.
ἔσω, *laudetur, celebretur*, נִשְׁבַּח, vt Eph. 1, 3. ὁ ἐρχόμενος
ἐν ὀνόματι κυρίου] Psalmi l. c. notat eum, qui ad tem-
plum accedit, h. l. legatum diuinum, Messiam v. 11, 3.
Ioh. 5, 43. Luc. 19, 38. ἐν τοῖς ὑψίστοις] pro ὁ ὢν ἐν
τοῖς ὑψίστοις, vt 22, 30. ἄγγελοι οἱ ὄντες ἐν οὐρ. Per τὰ
ὑψιστα intelligitur *coelum*, Sir. 43, 9. Hebr. מִלְּמַלְאכֵי, quod
Alex. Ps. 93, 4. ἐν ὑψιλοῖς et Iob. 31, 2. מִלְּמַלְאכֵי, ver-
tunt ὑψιστα, vt adeo sensus sit: *felicitatem largire, tu
qui in coelo versaris.* Est periphrasis Dei. — 10. ἐσει-
σθη, *commota est tota ciuitas.* Verbum σεισθῆναι non re-
tulerim ad metum, vt 28, 4. (vbi additum legitur ἀπὸ
τοῦ φόβου] nempe turbarum, sed potius ad concursum
Hierosolymitanorum, qui nouitate spectaculi vehementer
commouebantur; sic Cic. pro Domo c. 56. *Italiae ma-
gnificentissimus ille motus, municipiorumque concursus.* —
11. ὁ προφήτης, quem hactenus prophetam habuimus,
iam vero Messiam veneramur. ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ τῆς Γαλι-
λαίας pro Ναζ. πόλεως τῆς Γαλιλ. vid. Luc. 1, 26. Tob.
4, 21.

12 — 14. Iesum non eodem die, quo solenniter
urbem ingressus erat, e templo eiecisse, qui in eo vende-
bant et emebant, sed postridie huius diei hoc factum esse,
planissime Marcus docet 11, 15. qui diligentius ordinem

temporis constituit. τὸ ἱερόν τοῦ Θεοῦ] In codd. nonnullis simpliciter legitur τὸ ἱερόν, omisso τοῦ Θεοῦ, neque aliis in locis N. T. templum dicitur ἱερόν τοῦ Θεοῦ, adiectum tamen legitur 3 Esd. 5, 70. ubi τὸ ἱερόν τοῦ Θ. id. qd. ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ. sed illam ipsam ob causam, ut recte iudicavit *Griesbachius* Comment. Crit. ad h. l. a sciolo deletum fuisse videtur τοῦ Θεοῦ, praesertim cum nec Marcus, nec Lucas, hoc additamentum habeant. ὑπηρμα generatim est area illa in monte Moria, in qua ipsa aedis sacra cum porticibus, atriis et conclauibus exstructa erat, speciatim vero plerumque ponitur de exterioribus templi aedificiis, contra vero ναὸς de ipso templo, quod sancto et sancto sanctorum constabat, vid. *Kypkios* Obff. Sacrr. T. I. p. 136. nos ad 4, 5. et *Schleusneri* Lex. h. v. In parte areae illius (in qua fere media ipsa aedis cum porticibus exstructa erat) occidentali, ante porticum mulierum, erat spatium תבנית, *tabernae*, dictum, in quod aditus patebat pollutis a mortuo et gentilibus, unde etiam *atrium gentium* dicebatur, et ibi vendebantur indies thus, oleum, vinum, aliaeque res ad sacrificia necessaria, columbae, agni, boues etc. victimae omnes iam lectae, spectatae et probatae. Auxerat nunc temporis hoc emporium appropinquans Pascha, ad quod innumera pecora requirebantur. Ex hoc igitur loco, ex area atrii gentium, eiecit Christus τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας, id quod confirmat locus Marci II, 17. ὁ οἶκος μου — πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. Strepitus negotiantium turbabat et interpellabat eos, qui Deum in templo venerabantur, varii generis fraudes ibi committebantur, fraudes et emunctiones negotiatorum iniquae, rixas et iurgia procreabant, et ita templum profanabatur; sacerdotes autem turpis et sordidi lucri causa hanc templi profanationem concedebant. Vid. *Lightfootus* ad h. l. qui opinatur negotiatores festo Paschatos in ipsum quoque mulierum atrium penetrasse, etiam ultra gentilium septum. Expellebat ergo Christus homines illos, quos

sacerdotes ad radices montis relegare debuissent, quoniam turbabant venerantes Deum in templo, quoniam negotiatores illi, et sacerdotes, qui cum iis faciebant, sordida lucra captantes, spolia et furta ibi occultantes, templum profanabant, declarabat vero etiam simul se legatum diuinum, se Messiam esse. Neque enim adstipulari possum iis, qui Iesum hoc factum impune tulisse affirmant, ex iure zelotarum a Iudaeis recepto, vi cuius etiam priuatis licebat eos, quos in atroci delicto contra sanctitatem Dei vel templi et religionis suae deprehenderent, verberibus coercere, imo adhuc repugnantes occidere, vid. *Wolffius* in *Curis* ad h. l. Imo potius propterea nemo Iesu venditores et emtores e templo eiicienti repugnare et sese opponere audebat: quoniam arbitrabantur Iudaei, legatum diuinum, prophetam, posse leges ferre cultum Dei externum spectantes, alia permittere, alia interdicare, nouos ritus inducere etc. vid. *Ioh.* 1, 25. *Deut.* 18, 18. add. not. ad 12, 6. quoniam maxima pars populi (qui et ipse fraudes illas negotiorum et turbas indignabatur) Iesum pro legato diuino, et nunc temporis quidem pro Messia habebat. τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν] *mensas nummulariorum*. κόλλυβος proprie notabat genus quoddam nummi minuti, scholiast. ad *Aristoph.* *Pac.* 1199. οὐδὲ κολλύβου· εἶδος εὐτελοῦς νομισματος ἀντὶ τοῦ, οὐδὲ ὀβόλου· add. *Pollux* 9, 72. *Hesych.* vid. κολλυβιστής· deinde nummum, nummos qui pro permutatione pecuniae dari, vel deduci vel solui solebant, *Agio*, *Aufgeld*; hoc significatu saepius occurrit in Rabbi-
 norum scriptis, qui hoc vocabulum in suam linguam receperunt, ita vt dixerint כֶּלֶבֶת, vid. *Buxtorfii* *Lex. Talm.* h. v. denique ipsam pecuniae permutationem, τὴν ἀργυρίου ἀλλαγὴν, vid. *Pollux* 3, 9. 7, 170. *Cic. Verr.* 3, 78. deductiones fieri solebant primum pro spectatione et collybo — nam collybus esse qui potest, cum omnes utantur eodem genere nummorum. Iam κολλυβιστῶν h. l. memorati, qui etiam τραπέζιται, *mensarii* dicebantur, כֶּלֶבֶתָיִם, quod nummos

in mensis expositos habebant, opera sua adiuuabant em-
tionem et venditionem pecudum, nummos Graecos et
Romanos permutabant Hebraicis, si quis pecuniam do-
nare gazophylacio (in quo nonnisi Hebraica pecunia re-
poni poterat), aut tributum annuum templo pendere
vellet. Iudaeorum enim quisque annuatim, dimidium
ficlum ad templum tuendum soluere debebat, vid. ad 17,
24. et quamquam haec pecunia d. XXV. mensis Adar sol-
venda erat, plures tamen exterorum solutionem differre
soliti esse videntur in sequentem mensem Nisan, quo
ipsis Hierosolymae festum Paschatos concelebrandum es-
set. καὶ τὰς — περισσεύας] *et sedilia eorum, qui vende-
bant columbas, euertebat.* Columbae imprimis a paupe-
ribus immolabantur, vid. Leuit. 5, 7, 12, 8. 14, 21.
καθέδρας, מושבִּים, *sellae, sedilia*, 1 Sam. 20, 25. — 13.
Recte igitur Iesus vti poterat verbis Ies. 56, 7. et Ier.
7, 11. cf. *Eckermanni theol. Beyträge*, B. I. St. I. p. 91.
sqq. *mea domus est precibus destinata* (ita enim explicari de-
bent verba οἶκος προσευχῆς, vt Luc. 21, 4. τὰ δῶρα τοῦ
Θεοῦ, *dona Deo destinata*: κληθήσεται pro ἔσεται, *est*, vt
Hom. Il. α', 293. γ', 138., vid. *Casaubonus* Lectt. Theo-
critt. c. 3.) *vos vero eam commutastis in latronum spelun-
cam.* λῆσται sunt h. l. omnino homines pessimi et sordidi,
qui turpis lucri studio se duci patiuntur.

15. 16. *Sacerdotum principes et legisperiti, qui vi-
dissent miranda ipsius facinora: τὰ θαυμάσια scl. ἔργα*, in-
telliguntur introitus Christi in urbem solennis, et eiectio
negotiatorum; Sir. 43, 25. coniunguntur θαυμάσια καὶ
παράδοξα ἔργα. vbi vid. *Bretschneiderus*. Insolitum enim
et inauditum erat, hominem priuatum, vt putabant illi
primores populi, sine auctoritate Synedrii talia ausum
esse. καὶ τοὺς παῖδας — Δαβὶδ] *et audirent pueros cla-
mantes in templo: florebat Dauidis nepos*: qui acclamationes
parentum repetebant: ἠγανάκτησαν, *indignati sunt*, suc-
censebant non tam pueris, quam potius Iesu, qui Messiae

personam agebat, et laudem illam accipiebat. — 16. Sacerdotes et legisperiti, metuentes populum, non ferius Iesum vituperare audebant, sed, vt facere solent homines, qui aliorum honori et virtuti inuident, et odium inuidiamque suam nonnisi cauillationibus demonstrare possunt, has puerorum acclamationes, parum vt putabant honorificas, irridentes, dicebant: *audisne laetas has puerulorum acclamationes? Audio*, inquit Iesus, *nunquamne legistis: ex ore paruulorum et infantium tibi laudem parasti?* vel pueri dignitatem meam agnoscunt, et vos pudore afficiunt. Vfus est Iesus verbis Psalmi (8, 3.), qui magnificentiam et benignitatem Dei celebrat, quae in coelis et in terris appareat. ἐν σόματος — αἶνον] *tenera aetas laudes tuas praedicat. νήπιοι, ὁ ἡλὴν*, Aqu. βρέφη, infantibus lactentibus maiores, *infantes a lacte depulsi*, vid. Rosenmüllerus in Schol. ad Ps. l. c. θηλάζοντες, ὁ ἡλὴν, *infantes lactentes*, qui apud Iudaeos vett. erant fere bienes, etiam triennes, vid. I Sam. 1, 22, 24. Gen. 21, 8. 2 Macc. 7, 27. Warnekros Entwurf der Hebr. Alterth. p. 305. κατηρτίσω αἶνον, *parasti tibi laudem*. Hesych. κατηρτίσω· ἐποίησας, ἐτελείωσας· in textu Hebr. legitur כּוּן, *fundauit*, it. *parauit*. vid. I Chron. 16, 27. Müntzinge Anmerk. ad Ps. l. c. p. 18. sq. αἶνος, Hebr. תִּנּוּ, quod Aq. et Symm. vertunt κράτος, Alex. αἶνος, *laus, gloria*, quo sensu תִּנּוּ legitur quoque Ps. 63, 3. et κράτος I Tim. 6, 16. I Petr. 4, 11.

17. *Iis relictis, ex vrbe Iesus Bethaniam abiit, ibique pernoctauit.* αὐλίζεσθαι, *pernoctare, noctem in aliquo loco transigere*, vt apud Apollod. 2, 5. 10. v. Müntzius ad h. l. Hebr. יָלַן. Ios. 8, 9. Iudd. 19, 6. Cant. 7, 11. Hesych. αὐλίζομαι, μένω, ἐνδιατρίβω· ex vrbe autem Iesus discessit, vt omnem affectati regni terreni suspicionem a se amoueret. Praeclare ad h. l. notauit Michaelis, templum munitissimum, et coaceruatam fuisse in eo infinitam pecuniae atque frumenti copiam, adeo vt qui

templum, arcem vrbis occupasset, in ipsa quoque vrbe dominaretur. Iesum ergo, quem tam insignis multitudo hominum rerum nouarum cupidissimorum, eumque Messiam agnoscentium, in templum comitata esset, si voluisset regnum terrenum affectare, opportunissimam tunc temporis occasionem nactum fuisse, seditionem mouendi, praesertim cum plus quam decies centena millia, tempore festi Paschatos, Hierosolymis commorarentur; eum vero hac occasione non vsum esse, sed e templo, et ipsa vrbe, discessisse.

18. 19. *πρώτας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν, mane rediens in urbem.* Nempe die Solis Iesus Hierosolymam solenniter introierat, vesperi Bethaniam redierat, vid. Marc. 11, 11. die Lunae eiiciebat e templo negotiatores, Marc. 11, 15. 16. vesperi rursus ex vrbe egrediebatur; die Martis redibat in urbem, ingrediebatur rursus templum, in eo docebat, et omnes illos sermones habebat, qui leguntur Luc. 20. Marc. 11 — 13. Matth. 21, 23 — c. 26. Quod ficum attinet, cui Iesum maledixisse Matthaeus et Marcus c. 11. referunt; Matthaeus breuius et strictius rem enarrans, simul maledictam et arefactam memorat. Marcus vero fusius et accuratius rem exponens, Iesum eam execratum esse tradit mane illius diei, quo negotiatores e templo eiecerit 11, 12. postridie autem mane Apostolos arborem arefactam animaduertisse, v. 20. Itaque Marcus arefactam dicit, quando id vere contigit, siue, quando ab Apostolis obseruatum est, arborem, cui pridie maledixisset Iesus, exaruisse. — 19. *ἰδὼν συκῆν μίαν (pro τινὰ, v. 16, 14.) ἐπὶ τῆς ὁδοῦ]* vidit ficum quandam iuxta viam, et nihil in ea reperit praeter folia; ficus in Palaestina ter per annum fructus ferre solet: 1) *ficus praecoces*, בכורים, circa finem mensis Martii adolescunt, sed maturescunt demum exeunte mense Iunio, Ies. 28, 4. Ier. 24, 2. 2) alterum genus ficuum (*Kermuse*) mense Iunio erumpere solet, sed

maturefcit mense demum Augufto. 3) tertium genus, *ficus ferotinae* per hiemem clementem in arbore manent, et vere inter nouas frondes et folia maturefcunt, v. Plin. H. N. 16, 27. Theophrast. 3, 6. *Shaw Reifen*, p. 129. 296. *Bocharti* Descript. terrae sanctae, p. 332. *Michaelis* Supplem. ad Lex. Hebr. p. 176. *Bublii* Calend. Palaest. p. 15. *Warnekros* Hebr. Alterth. p. 131. Sperare ergo poterat Iesus, se forte *ficum* vnā alteramue *ferotinā* in arbore esse inuenturum, sed reperiēbat nil nisi folia, οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ εἰ μὴ Φύλλα μόνον, ne reperiēbat quidem *ficus praecoces* eruptas, quas reperisset, si arbor bonae, non malae indolis fuisset, reperisset eas, οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων, Marc. 11, 13. nondum erat illa anni tempestas, qua messis *ficuum praecocium* institui solebat, nondum erat tempus *ficus praecoces* decerpendi et colligendi (Athen. 2, 24. p. 65. b. ὅταν ἀκμάζη τὰ σύκα et τῶ τῶν σύκων καιρῷ idem significant), quibus verbis Marcus, vt recte monuit *Wetstenius* ad Marc. l. c. docere voluit, fuisse arborem infoecundam, omnes illius fructus non potuisse paulo ante decerptos esse. μηκέτι εἰς τὸν αἰῶνα, *nunquam, ne amplius*, ὁὐ γὰρ - ἔτι εἰς αἰῶνα, Ez. 28, 9. vbi Alex. οὐκ ἔτι εἰς αἰῶνα id. qd. οὐ πώποτε, Ioh. 6, 35. Coniunct. γέννηται pendet ab μὴ, Sir. 21, 1. καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἢ συκῇ] *exaruit confestim ficus: παραχρῆμα*, ἐκρη, Num. 6, 9. *illico*. ἐξηράνθη interpp. plures explicant de arefactionis initio, quo concilient hunc locum cum Marci l. c. vt ἔλη, *regnare coepit*, 1 Regg. 15, 9. sed v. paulo superius notata. Quod autem execrationem ipsam et consilium Christi ficum execrantis attinet, monent interpp. voluisse Iesum, qui per signa et symbola suam doctrinam adumbrare solebat, actione symbolica (cuiusmodi actiones Orientalibus frequentes sunt, Ies. 20, 2. sqq.) depingere imminens Iudaeorum exitium, quod pietatis fructus ferre noluisent, coll. Luc. 13, 6. sqq. et ad hoc praesignificandum eum elegisse arborem

in Iudaea vilissimam, nulli propriam, in via publica stantem, quae neque fructus ferret, neque promitteret.

21. 22. εἰν ἔχετε πίσιν· Marc. 11, 22. πίσιν Θεοῦ· si Deo et mihi et vobismet ipsis etiam confiditis. v. ad 17, 20. καὶ μὴ διακρίνητε, neque dubitatis, neque fiducia vos deficit; eadem sententia Hebraeorum more affirmatiue et negatiue expressa est, vt 13, 34. al. De verbo διακρίνεσθαι vid. Heupelius ad Marc. 11, 23. οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, non modo efficietis, quod arbori ficulneae accidit: τὸ τῆς συκῆς ποιεῖν explicant: ficum ita exsecrari, vt extemplo exarescat. Est enim τὸ τῆς συκῆς forma loquendi elliptica, et subintelligi debet τὸ περὶ τῆς συκῆς γεγονός. Ita elliptice Graeci vtuntur articulis, quiduis indicaturi, quod alteri quocunque modo accidit, cum genitiuo rei vel personae cui accidit, vid. Raphael, Obss. Xenophb. ad h. l. Sic τὰ τῶν δαιμονιζομένων 8, 33. τῷ ὄρει τούτῳ, huic monti, digito monstrauit Iesus certum quendam montem, nempe montem oliferum. ἄρθῃτι — γενήσεται] e loco tuo transfer te in mare, et fiet, i. res cum maxime arduas religionis meae amplificandae et promouendae causa susceptas, perficere poteritis, vid. ad 17, 20. Caeterum Paulus in Krit. Kommentar ad h. l. monuit: non esse, quod ficus arefactionem attinet, de actione symbolica cogitandum; verba μηκέτι ἐν σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα explicat: nemo facile in posterum ficus de te decerpit! vidisse enim Iesum, cum propius accessisset, arborem propemodum totam exaruisse, et pauca tantum folia produxisse (sed hac de re nihil Euangelistae memorant) et inde eum coniecisse, arborem breui (in regione calidiori) emorituram esse. (Postridie iam exaruisse arborem, refert Marc. 1. 1.) Idem interpretes obseruat: discipulos postea verba Christi ita intellexisse, ac si arborem exsecratus esset; verba οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε explanat: non modo euentus similes praeuidere et praedicere poteritis, sed efficere et-

iam res longe grauiiores, cum maxime arduas. (At ποιεῖν v. 21. est *efficere*, non *praedicere*, et verba sequentia: ἄρ-
θῆναι u. τ. λ. *actionem*, non *praedictionem* designant. Omnino omnis narratio ita comparata est, vt appareat, Euangelistas miraculum enarrare voluisse, vid. not. ad 17, 27.) — 22. Preces vestrae, religionis meae progressionem et propagationem spectantes, exaudientur, v. 18, 19.

23. Ad synedrium magnum relatum erat Iesum solenniter urbem ingressum esse, eum negotiatores e templo eiecisse, et in templo docere. Iam cum huic collegio cura rei sacrae demandata esset, vid. Deut. 17, 18. 19, 17. Ez. 44, 15, 24. sub hoc praetextu synedri, qui hoc agebant, vt Iesus interficeretur, Ioh. 11, 47. neque tamen aperta vi eum in templo aggredi audebant, legatos ad eum mittebant, qui ipsum interrogarent, cuiusnam mandato in templo doceret? cum synedri, ecclesiae Iudaicae praepositi, ei hanc potestatem non dedissent; et quam de causa omnino tantum sibi arrogaret? vid. ad v. 12. Sperabant Iesum ipsis esse responsurum, se diuina auctoritate agere, se esse Messiam, quo haberent, de quo eum capitis accusarent, v. 26, 63. 27, 11. Pro ἐλθόντι αὐτῷ in codd. nonnull. legitur ἐλθόντος αὐτοῦ. quod glossema est, datiu enim positi sunt h. l. pro Genitiuis consequentiae, vid. ad 8, 1.

24. 25. Non aperte Iesus legatis malo animo eum interrogantibus respondet, sed more suo, vid. Luc. 7, 43. 10, 29. Matth. 21, 40. et modo disputandi Hebraeis veteribus vsitato, vid. Schoettgenius Hor. Hebr. ad h. l. Quaestionem quaestione dissoluit; neque Iesum metu legatorum apertam responsionem declinasse, praeter alia plura, docent parabolae, quas deinceps iis proposuit. καὶ γὰρ, vicissim ego, vt אֲנִי, Deut. 32, 21. λόγον ἔνα, דבר אחד, 2 Sam. 3, 13. pro τινά, sed λόγος h. l. notat

rem, atque adeo λόγον ἓνα est omnino id. qd. τί. —
 25. τὸ βάπτισμα Ἰωάννου πόθεν ἦν;] *quisnam auctor erat baptismatis Iohannis?* per τὸ βάπτισμα intelligitur simul Iohannis doctrina et admonitio animum esse mutandum in melius, v. 3, 2. 11. Act. 19, 4. se esse Messiae praecursores, Ioh. 1, 23. Iesum esse Messiam, Ioh. 1, 29. 30. 3, 25. sqq. Matth. 11, 2. sqq. add. not. ad 4, 1. p. 90. Matth. 11, 2. sqq. ἐξ οὐρανοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;] *num Deus, an homines?* οὐρανός pro θεός, vt 1 Macc. 9, 46. 3, 60. Iob. 22, 27. vid. ad Matth. 3, 2. Maximore perturbabantur hac quaestione Synedrii legati: διελογίζοντο παρ' ἑαυτοῖς, *cogitabant secum*, ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, Marc. 2, 6. διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ] *cur verbis ipsius non habuistis fidem, nec obtemperastis?* Plures etiam Phariseorum omnino baptismum Iohannis spreuisse, docet locus Luc. 7, 29. vid. not. ad Matth. 3, 7.

26. sq. *Si dixerimus homines, Iohannem sine numine baptizasse et docuisse, eum non fuisse prophetam, doctorem a Deo missum; populus est metuendus, omnes enim credunt, Iohannem fuisse vere prophetam: ἔχειν, credere, ὡς, reuera,* vid. ad 14, 5. Marc. 11, 32. εἶχον τὸν Ἰωάννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν. Luc. 20, 6. πεπεισμένος ἔστιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι. Cum ergo undique se constrictos sentirent, fatebantur ignorantiam suam; Iesus vero, cognita istorum hominum ignorantiam simulantium peruerfitate et contumaci pertinacia, quae in omnium auditorum sensus incurreret, vltiori responsione insidiatores indignos declarabat, praesertim cum res ipsa sponte intelligeretur.

28. 29. Ne tamen quicquam ad eos euincendos intentatum relinqueret, ne de ipforum contumacia atque peruerfitate non admoniti abirent; proponebat iis parabolas, quibus egregie prauos ipforum, et qui cum iis

faciebant, mores, contumaciam, et secuturas poenas depingebat. ἄνθρωπος, *pater quidam*: codd. nonnulli addunt τις, e glossmate; nam Hebraei quoque simpliciter vtuntur voc. ὧν, vt sit *quidam*, non addito τις, cf. not. ad. v. 33. — 29. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς non praecessit υἱοῦς aut παῖδας δύο, sed neutrum τέκνα δύο. est ergo h. l. Synesis generum, vt Grammatici loqui solent. Synesis autem in eo posita est, vt in generibus pronominum, et adiectiuorum, et participiorum, ad genera substantiuorum referendis, ratio habeatur potestatis eorum, neque formae Grammaticae, vt Marc. 9, 20. καὶ ἰδὼν αὐτὸν — τὸ πνεῦμα. quasi pro τὸ πνεῦμα positum sit ὁ δαίμων, vid. Fischeri Animadu. ad Weller. Vol. 3. P. 1. p. 317. sq. μεταμέλειςθαι f. μεταμελεῖσθαι, *mutare consilium, sententiam*, □□, Ier. 31, 19. Filius autem hic est imago portitorum, Iudaeorumque flagitiosorum, qui primo ita vixerant, quasi iura negarent sibi nata, deinde vero Iohannis admonitu resipuerant, et posito studio impietatis, pietatis studium susceperant, coll. v. 32. Caeterum v. 29. 30. responsiones οὐ θέλω. ὕπερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε, et ἐγὼ κύριε. καὶ οὐκ ἀπῆλθε in nonnull. codd., patr. et versionibus inter se permutantur, et v. 31. pro ὁ πρῶτος legitur ὁ ἔσχατος siue ὁ ὕπερος. quae tamen omnis transpositio et lectionis varietas, librariorum negligentiae, praecipiti lapsu ex ὁ δὲ ἀποκριθεὶς v. 29. ad ὁ δὲ ἀποκριθεὶς v. 30. transilientium, mox vero detecto errore, reliqua immutato ordine suppleantur, et Grammaticorum studiis, qui ordinem vv. 29. 30. inuersum reperiiebant, ac propterea loco ὁ πρῶτος, in marg. ἔσχατος f. ὕπερος notabant, originem suam debere videtur, vt adeo vulgaris lectio, tanquam genuina retinenda sit, cf. etiam Griesbachii Commentar. Crit. ad h. l.

32. Pro vulgari lectione τῷ δευτέρῳ Griesbachius in ordinem recepit ἑτέρῳ. quae est codd. plurimor., versf.

et patr. lectio. Recte, δεύτερος enim melius conuenire videbatur τῷ πρώτῳ v. 28. eamque ob causam ἑτέρῳ mutatum est in δευτέρῳ: per se nihil interest, vtrum δευτ. an ἑτ. legatur. δεύτερος est Hebr. יְשֻׁרִי ut 22, 39. coll. 40. ἕτερος, ἑτεῖρος. Lectiones γὰρ κύριε, ἐγὼ ὑπάγω· ἀπέρχομαι, vid. Griesb., glossata sunt et explicationes formulae ἐγὼ κύριε. Pronomen autem ἐγὼ in formula ἐγὼ κύριε, Grotius arbitratur respondere Hebraeorum vocī יְשֻׁרִי, qua vtuntur ii, qui ostendere volunt, se paratos esse facere ea, quae alter fieri velit, quamque Alexandrini vertunt ἰδοὺ ἐγὼ Num. 14, 40. I Sam. 3, 4. Mihi vero cum Wolfio in Curis ad h. l. subintelligendum esse videtur ἀπέρχομαι, quod breuitatis studio omissum est, quia statim sequitur καὶ οὐκ ἀπῆλθε. Solet autem e membro orationis sequente, ad antecedentia verbum, quod sensus requirit, subintelligi, vt Luc. 22, 36. καὶ ὁ μὴ ἔχων, vbi e seqq. μάχαιραν subintelligendum est. κύριε vocabulum honoris, quo etiam liberi apud Hebraeos patrem compellabant, vid. Gen. 31, 35. Hic autem filius, de quo v. 30. agit, imago Phariseorum et ciuitatis Iudaeorum principum, qui ore prae se ferebant pietatem, sed reuera impietatis erant studiosissimi, atque Iohannem aequae ac Christum repudiabant, coll. v. 32.

31. 32. Cum Iesus legatos interrogasset, quisnam horum filiorum voluntati patris conuenienter egisset? illi, etsi sensum parabolae, et quo ea tenderet, probe perspicerent, tamen prae fracta fronte respondebant: ὁ πρῶτος. Vnde Iesus indignabundus pergebat: portitores atque fornicariae potius perueniunt ad felicitatem christianam, quam vos; vobis exclusis ad eam perueniunt. Solent enim Hebraei negationem per comparisonem exprimere, vt Gen. 38, 26. I Sam. 24, 18. Luc. 18. 14. τελῶνα καὶ αἱ πόρνοι, vid. ad 5, 46. commemorantur pro hominibus quibuscunque, qui antea flagitiis indulserant, sed postea resipuerant, et Iohannis

atque Iesu admonitionibus paruerant. — 32. ἡλθε Ἰωάννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης] *incedebat Iohannes via recta*: sed ὁδός, ut 777, saepius notat *doctrinam*, quatenus ea homines informat, eos docet, quam viam sequi, quid tanquam bonum et rectum amplecti debeant, vid. Act. 24, 14. Deut. 5, 30. coll. 28. sq. Ps. 119, 14. 27. 2 Petr. 2, 21. δικαιοσύνη id. qd. ἀλήθεια, vid. 2 Petr. 2, 2. coll. v. 21. Hebr. מִן Ier. 42, 5. Iam cum h. l. sermo sit de Iohanne doctore, cum sequatur ἐπίστευσαν αὐτῷ. sensus verborum est: Iohannes vobis doctrinam veram (3, 2.) tradidit, auctor atque interpres doctrinae verae extitit, sed vos eum repudiastis, auctoritati eius non paruistis, ne secuti quidem (leg. οὐδὲ μετεμελήθητε) estis exemplum hominum antea flagitiosorum, qui verbis ipsius fidem habuerunt, quorum vos proprie duces esse oportebat.

33. Pergit Iesus alia collatione notare impietatem atque leuitatem synedrorum magnorum, sacerdotum et primorum populi, qui, quamvis ipsorum curae et prouidentiae salus ciuitatis et ecclesiae Iudaeorum commissa esset, tamen, mores maiorum imitantes, vid. 23, 34. 37. salutem populi negligerent; proprii commodi et lucri causa, ac dominandi libidine incensi, inscitiam et improbitatem promouerent, errores spargerent 23, 13. diuinae voluntatis interpretes contumaces repudiarent, et ipsius Messiae, quippe votis ac desideriiis eorum non respondentis, vocibus et cohortationibus parere nollent. Vt vero imago impietatis ac peruersitatis illorum hominum omnibus numeris et partibus absoluta appareat; addit Iesus, se ipsum, quem etsi viderent Messiam esse, ab iis breui interfectum iri. Caeterum neque in hac parabola singula verba esse nimis premenda, nec omnia ad latum vnguem resecanda, non opus est vt pluribus demonstremus, cf. ad 13, 1. ἀνθρώπος τις ἦν οἰκοδεσπότης] *quidam paterfamilias*: τις in multis iisdem optimis

codd. et verff. deest, atque recte ex ordine eiecit *Griesbachius*. Solet enim Matthaei Graecus interpres vocabulum ἄνθρωπος aliis nominibus ita adiacere, vt habeat vim pronominis indefiniti, vt 13, 45. 18, 23. 22, 2. 20, 1. add. not. ad v. 28. explicuit igitur Grammaticus voc. ἄνθρωπος in marg. exemplaris sui pronomine τις, atque ita in ordinem ipsum irrepsit. ὅσις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα] *qui vineam conseruat*: vinea est h. l. imago populi Iudaici, vt Ies. 5, 1. 7. sicuti οἰκοδοσπότης est imago Dei. καὶ Φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, *eamque sepimento cinxerat*. Φραγμός, Hebr. חֲרִיץ Ies. 5, 5. *sepes spinosa*, murus circa vineam cum sepe viua ex spinis solebat coniungi, vid. Hof. 2, 8. et *Rosenmülleri* Scholia ad Ies. 1. c. καὶ ὥρυξεν ἐν αὐτῷ ληνόν] *foderat in ea lacum*: ληνός, Hebr. בֹּר, *fouea in monte vel saxo in qua restagnat aqua*, it. *lacus torcularis*. Hesych. ληνός, ὅπου σαφυλὴ πατεῖται. sic h. l. Ies. 5, 2. Solent etiam nunc in Oriente torcularia subterranea esse, vid. *Harmer Beobacht. über den Orient*, Tb. 3. p. 117. *Rosenmüllerus* l. c. καὶ ὠκοδόμησε πύργον] *exstruxerat turrim*. Tales turre apud vett. in hortis et vineis, quo diligentius fructus custodiri possent, exstruebantur, vid. *Ernestius* ad Suet. Ner. 38. *Duckerus* ad Liu. 33, 48. *Harmer* l. c. P. 2. p. 273. sq. *Michaelis* ad Ies. 1. c. Omnino autem his verbis significatur, Deum ecclesiam Iudaicam a se institutam, omnibus rebus ad eam tuendam, custodiendam, ornandamue necessariis, velut legibus et praeceptis, beneficiis, instruxisse, summamque curam ei impendisse. ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς] *elocauit eam vinitoribus*, nempe ita, vt vinitores ei darent certam quandam fructuum atque vuarum copiam, coll. v. 34. Suidas et Phauorin. ἐξέδοτο· ἐξέδωκεν. Gloss. vett. ἐκδίδωμι, ἐπὶ μισθῷ, colloco, loco. γεωργοὶ sunt vinitores, qui et a Latinis dicuntur agricolae, Cic. Cat. M. 15. γεωργεῖν, vineas colere, Plato Eutyphr. c. 4. Aesop. fab. 22. Per vinitores autem intelliguntur sacerdotes et primores populi, quibus ecclesiae Iudaicae cura de-

man-

mandata erat. ἀπεδήμησε, peregre abiit, ornatus tantum causa additum.

34 — 37. ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, *tempus vindemiae*. καρποὶ sunt *uvae*, מִדְּבַר יִרְיָ, Ies. 37, 30. vbi Alex. καρπὸς τῶν ἀμπελώνων. Per τοὺς δούλους intelliguntur prophetae, qui viderent, an populus ita regeretur, ut pietatis ac probitatis fructus ferret, atque Deo recte factorum studia probaret. — 35. ὃν μὲν ἔδειραν] *hunc verberabant*. Pro ἔδειραν in nonnull. libris extat ἔδηραν, et hanc lectionem probarunt *Camerarius, Millius, Beza*, quod δαίρω, non vero δέρω, esset *caedo*. Male. δέρειν quidem proprie est, *pellem, corium deripere costis*, Hom. Il. α, 459. sed usurpatur etiam sic ut sit, *verberare, caedere*, ut h. l. Marc. 12, 3. Act. 16, 37. Luc. 22, 64. etiam Syrus interpres 2 Cor. 11, 20. utitur verbo δέρω, vbi in textu Graeco legitur εἰς πρόσωπον δέρειν, et hoc ipsum verbum δέρω adhibet Matth. 5, 39. pro ῥαπίζειν, et Luc. 10, 30. pro πληγὰς ἐπιτιθέναι. add. Aristoph. Vesp. 483. vbi schol. δέρεσθαι δὲ καὶ δέρειν ἐπὶ τοῦ τύπτεσθαι, vid. *Kypkios* ad h. l. poena autem flagellandi in synagogis adhibebatur, v. 10, 17. *Grotius* verbum ἔδειραν de contumeliis explicat, quas Ieremias pertulit, ἀποκτείνεσθαι refert ad Iesaiam, λιθοβολεῖσθαι ad Zachariam, Ioiadae filium, vid. 2 Regg. 21, 10. 16. Ier. 44, 4. sqq. 2 Par. 36, 16. Neh. 9, 26. Sed Iesus omnino his verbis omnibus significare voluit hoc: vos primores populi omni fere tempore legatos diuinos repudiastis et omnis generis iniuria affecistis. ἐλιθοβόλησαν] hoc verbum vel potest explicari: *lapidibus obruere*, petere aliquem lapidibus, ut mors sequatur, vid. Act. 7, 59., ut adeo verbum formae copulatum sit cum verbo generis, ut 23, 27. vel *lapidibus obruere* aliquem, ut mors non sequatur. Sic legitur Marc. 12, 4. ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως, *eodem modo eos tractarunt*, de quo verbi ποιεῖν et πύω usu v. 18, 35. add. Gen. 31, 43. Deut. 3, 2. — 37. Postremo misit

filium suum ad eos, ratus fore ut hunc saltem reuererentur: Sapien. 2, 40. μηδὲ πρεσβύτου ἐντραπῶμεν πολιὰς πολυχρονίους. Vfus est hoc verbo etiam Symmach. 1 Sam. 25, 35. ad exprimendam formulam Hebraicam דִּינָה נָשָׂא, Hefych. ἐντρέπεται· λόγον ἔχει. cf. de verbi ἐντρέπεται vsu Perizonius ad Ael. H. V. 3, 17. Caeterum per τὸν υἱὸν intelligendum esse Iesum, Messiam, notatione vix indiget.

38 — 41. εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, non, *secum cogitabant*, sed *cobortati sunt inter se*, id. qd. Luc. 2, 15. εἶπον πρὸς ἀλλήλους· quam verborum expositionem sequentia flagitant. καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ] *ut potiamur ipsius patrimonio*, nempe vinea, et regnemus tanquam in orbata domo. Pro κατάσχωμεν in aliis libris legitur σχῶμεν, etiam Vulg. *et habebimus*. Orta est haec lectio librariorum incuria, qui syllabam κατα ob praecedens καὶ neglexerunt. — 41. Christo interroganti: *quomodo tractabit dominus istos vinitores?* synedrii legati respondent: κακοὺς κακῶς ἀπολέσει κ. τ. λ. Marcus 12, 9. et Lucas 20, 16. non diserte memorant synedros haec respondisse, sed hanc vocem tanquam a Iesu ipso dictam attulisse videntur. Michaelis igitur opinatur Graecum Matthaei interpretem מַשְׁכִּיחַ commutasse cum מַשְׁכִּיחִי (vid. et Dan. Heinsii Exercitt. S. ad h. l.) et eo facilius commutare potuisse, cum in lingua Aramaea pluralis poni etiam soleat sine י finali; parum enim probabile esse, sacerdotes sibi ipsis sententiam dixisse; vid. eum ad h. l. et in *Einleit. ins N. T.* p. 100. Recte contra monuit Paulus, obstare pronomen αὐτῶ, quod quomodo in αὐτοῖς mutatum sit, ex illa notatione non satis apparere. Accedit quod v. 42. sequitur: λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Sed afferuntur omnino etiam a Marco et Luca verba legatorum, atque verbum מַשְׁכִּיחַ frequenter solet omitti, quod Alexandrini in versione sua haud rarerentur supplent, ut εἶπον, 1 Sam. 28, 13. λέγων, 2 Sam. 11, 6. λέγοντες, Ier. 11,

19. λέγουσα, Ier. 49, 4. add. Matth. 25, 28. coll. Luc. 19, 24. Nec, quod ipsi sententiam dixerint, magnopere mirandum est, cum tanta fuerit horum hominum impudens contumacia; attamen ne legimus quidem, eos iam tunc mentem verborum Christi perspexisse, ut adeo hanc in rem conferri possit locus 2 Sam. 12, 5. 6. vbi Dauides quoque sibi sententiam dixit. Verba Lucae 20, 16. ἀκούσαντες δὲ εἶπον· μὴ γένοιτο· vel erant verba nonnullorum e legatis, qui utpote emunctioris naris, vim verborum Christi probe perspiciebant, et haec verba: Deus hoc auerruncet! submissa voce proferebant, vel erant verba auditorum quorundam adstantium, quos verborum Christi grauitas, et sacerdotum atque Phariseorum impudentia commouebat. κακούς κακῶς ἀπολέσει] *malos male perdet*, improbos illos grauissimis suppliciis afficiet. Aduerbium nomini affini h. l. iunctum est; atque hanc formam loquendi etiam exteri optimae notae scriptores amant, vid. Soph. Ai. 1248. Aristoph. Plut. 68. Sapien. 6, 6. δυνατοὶ δυνατῶς· vid. *Wetstenius*, *Palairius*, *Raphelius* Obff. Polyb. ad h. l., et *Schachtius* Obff. in Matth. in Bibl. Brem. Nou. Cl. 1. p. 270. sq. αὐτοὺς per Hebraismum redundat, vid. *Vorstius* de Hebrais. N. T. p. 550. ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν pluralis vim habet singularis, et positus est, ut magis responderet plurali τοὺς καρπούς. Sed ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν est *tempore iusto, quo fert natura*, vid. *Bretschneiderus* Exc. 2. ad Siracid. p. 712.

42. Quo acrius feriret Iesus sacerdotes et Phariseos contumaces, locum Psalmi 118, 22. qui de Davide agit, in se transfert, qui locus alias quoque saepius in N. T. libris respicitur, vid. Act. 4, 11. Rom. 9, 33. Eph. 2, 20. 2 Tim. 2, 19. 1 Petr. 2, 7. λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες] *lapis quem operarii*, tanquam non aptum operi, *abiecerant*. λίθον ὃν positum est pro λίθος ὃν, quae forma loquendi Graecis scriptoribus aequae

frequens est ac Latinis, vid. Act. 10, 36. Virg. Aen. 1, 573. *Urbem, quam statuo, vestra est.* Plaut. Epid. 3, 4. 12. *istum, quem quaeris, ego sum.* cf. Wetstenius et Albertius ad h. l. ἀπεδονίμασαν, Act. 4, 11. legitur λίθος ὁ ἐξουθενήθεις, quod verbum ἐξουθενεῖν respondet Hebr. דָּחַק, spreuit, repudiavit, Ies. 53, 6. Hesychius: ἀποδοιμάζει· ἀποβάλλει· vid. Raphelius et Elsnerus ad 1 Petr. 2, 7. et Albertius ad h. l. κεφαλὴ γωνίας] lapis angularis principalis, primarius, quo sustinetur aedificium, nam lapis principalis dicitur הַשֹּׁהַן הַבְּרִיחַ, Zachar. 4, 7. ubi Aquila: ὁ λίθος ὁ πρωτεύων· Theodot. ὁ λίθος ὁ πρῶτος· Symmach. ὁ λίθος ὁ ἄκρος. Constructio ἐγενήθη εἰς Hebraica est v. 19, 5. Ciuitatem Iudaicam in libris V. T. et ecclesiam christianam in libris N. T. cum aedificio, cum templo saepius comparari, tralatitium est, vid. ad 16, 18. Psalmi l. c. et h. l. imago desumpta est ab aedificiis, in quibus angulorum parietes muniuntur lapidibus maximis et solidissimis, qui continent parietes atque aedificium; et Psalmi quidem l. c. respublica Iudaeorum comparatur cum aedificio, architecti sunt Saulus et primores populi, et lapis ab iis reiectus, rex tamen populi Israelitici postea constitutus, est Dauides. H. l. vero sensus est: Iesus, quem sacerdotes et primores populi repudiabant, quem ad coetum Iudaeorum pertinere nolebant, quem non doctorem illius, nedum Messiam et regem ciuitatis suae agnoscere volebant, doctor praecipuus a Deo constitutus est, factus est rex, κεφαλὴ et κύριος populi pietatis et probitatis studiosi, coniungens veterem ecclesiam Iudaicam cum noua ecclesia christiana, coll. v. 43. παρὰ κυρίου — ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν] a Deo hoc factum est, et mirum videtur nobis: αὕτη et θαυμασὴ positum est pro τοῦτο et θαυμαστόν, Hebraei enim femininum saepius ponere solent pro neutro, et hanc loquendi rationem secuti sunt quoque interpp. Alexandrini Ps. l. c. Sic et 1 Sam. 4, 7. pro הָיָה est τοιαύτη pro τοιοῦτο· ib. 11, 2. pro הָיָה, ἐν ταύτῃ· Iudd. 19, 30. הָיָה,

ὡς αὕτη· Gen. 24, 14. pro $\pi\alpha$, ἐν τούτῳ· Ps. 27, 4.
 μίαν ἡγησάμην παρὰ κυρίου, ταύτην ἐκζητήσω· Hebr. $\pi\eta\kappa$
 et $\pi\eta\eta$, cf. *Vorstius* de Hebraism. p. 282. et *Fischerus*
 ad Leusden. de Hebraism. N. T. p. 80.

43. διὰ τοῦτο — ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ] *quare, mibi credite, eripietur vobis regnum Messianum*, coll. v. 31. per τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ h. l. significantur bona et commoda in regno Messiano exspectanda, bona et ornamenta omnia, quae religio christiana suis cultoribus offert et praebet. Per ἔθνος non intellexerim tantum *Iudaeos in melius mutatos* (vana enim est eorum interpretum sententia, qui statuunt, Iesum nunquam alias dixisse, gentiles, non antea profelytos factos, regni Messiani ciues fore, cf. enim 8, 10 — 12. Ioh. 10, 16. sqq. 4, 21. 23. 24.), neque vero etiam intellexerim *unice gentiles*, vt sensus sit: auferentur a vobis regni Messiani commoda, et tribuentur gentilibus (nam etiam plures Iudaeorum peruenisse ad felicitatem christianam, v. 31. sq. dixerat Christus, praeterea vinea erat imago populi Iudaici, v. 33. et Christus ipse se compararat cum lapide angulari primario, duos diuersos parietes coniungente, v. 42.): sed per ἔθνος intelligendus est coetus hominum e Iudaeis atque gentilibus collectus, vitam agens dignam, ornamentis et beneficiis, quae religio christiana suis cultoribus in hac et in altera vita praebet. Hunc verborum sensum similitudo c. 22, 1. sqq. proposita, quae haec ipsa huius versus verba accuratius et copiosius illustrat, mirifice confirmat. αὐτῆς scil. βασιλείας, et formula ποιεῖν καρποὺς τῆς βασιλείας notatur vita, regni Messiani ciue digna, religioni christiana, quae cultores suos felices reddit, conueniens.

44. 45. Versus 44. in codd. nonnull. non legitur, neque ab Origene in Comment. in Matth. laudatur, et male collocatus est, nam sequi debebat versum 42.,

est ergo haud dubie e loco parallelo Luc. 20, 18. primo a Grammaticis in marg. adscriptus, et postea a librariis in textum ipsum receptus. Verbis autem huius v. respexisse videtur Christus locum Ies. 8, 14. 15., vbi Deus comparatur cum lapide sancto, ad quem qui confugit, in eoque spem ponit, ratus est; qui vero ei diffidunt, comparantur cum iis, qui metu perculsi, temere profugientes, in lapidem, in via iacentem impingunt, cadunt, et sese vulnerant, vid. *Bauerus* et *Rosenmüllerus* in Scholiis ad Ies. l. c. ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον] *qui offenderit in hoc lapide. πίπτειν*, Hebr. *לָפַט*, est id. qd. *σκανδαλίζεσθαι*, 11, 6. Lapis angularis cum prae caeteris emineat; saepius vfu venit, vt praetereuntes in eo culpa sua offendant. Tropo autem remoto, sensus h. l. est: qui conditione mea humili offendentur, atque me, meamque doctrinam spernunt atque repudiant, sese infelices reddunt, contundentur, attamen resipiscere, sanari possunt. *συνθλάσθαι*, *contundi*, imago calamitatis atque miseriae. ἐφ' οὗ — *λικμήσει αὐτόν*] *in quem vero ceciderit lapis ille, eum conteret*, imagine remoto, hostes meos contumaces, ad frugem redire plane nescios, grauissime puniam. *λικμῶν* prop. notat *ventilare*, *frumentum*, Hom. II. ε', 500. τὰ ἄχυρα ἀπὸ τοῦ σίτου διαχωρίζειν, vt *Hesych.* explicat, vid. *Albertius* ad h. l. respondet Hebr. *תִּטֵּל*, Ruth. 3, 2. deinde significat; *comminutum instar palearum dissipare*, omninoque *penitus perdere, delere*, vt h. l. Dan. 2, 44. *ἐπιθήσει ὅτι οἱ ὅτι λεπυνεῖ καὶ λικμήσει πάσας τὰς βασιλείας.* — 45. sq. Sacerdotes atque Pharisei probe intelligentes, se a Iesu peti, neque enim obscurus horum verborum sensus erat, non resipiscebant, sed magis exacerbati, volebant (*ζητοῦντες* v. 12, 46.) eum iam tunc temporis (Luc. 20, 19.) comprehendere, at metuentes populum (ib. v. 26.), non ausi manus ei inferre, abibant. Marc. 12, 12.

C A P V T XXII.

I. 2. Cum discessissent synedrii legati, proponebat Iesus parabolam aliam, qua inprimis etiam primores populi petebat. Argumentum autem huius parabola (quam fere omnem Iesus etiam alio tempore, sed alio consilio proposuerat, vid. Luc. 14, 16. sqq.) hoc est: Iudaeorum principibus, doctoribus, sacerdotibus, eorumque aedibus, felicitas regni Messiani, doctrina religionis christianae cum omnibus bonis et commodis, quae suis illa cultoribus praebet, annuntiatur et offertur; illi vero improbitati indulgentes, errores et praeiudicatas opiniones fouentes atque spargentes, eam repudiant, ac voluntatis diuinae interpretes iniuria quauis afficiunt. Poenas igitur grauissimas luent, respublica eorum et ciuitas, in qua regnant, deuastabitur. Praeter Iudaeos aliae quoque gentes participes reddentur bonorum ornamentorumque religionis christianae, ii vero qui suscepta hac religione, ei non conuenienter viuunt, felicitate regni Messiani excluduntur. Ad haec capita omnis similitudo debet referri, reliquae eius partes, ornatus tantum causa adiectae sunt. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς κ. τ. λ.] *Pergens Iesus parabolice loqui, proponebat parabolam hanc: quod attinet regni Messiani felicitatem, idem euenire solet, quod euenit regi, qui filio suo apparabat epulas solennes. Per γάμους plures interpretes intelligunt coenam nuptialem. Neque negari potest γάμος et γάμοι (pluralis enim saepius ponitur, quoniam festum nuptiale per plu-*

res dies celebrari solebat, vid. Iudd. 14, 10. sed non differt a γάμος, vnde etiam schol. ad Eurip. Phoen. 961. γάμοι· ὁ γάμος, ἀντὶ τοῦ ἡ μνησεῖα·) hoc sensu frequentari, vt Theophr. Char. 12, 1. 22, 1. Hom. Odys. α', 226. β', 196. Tob. 6, 13. 1 Macc. 9, 37. cf. etiam Kypkius, Albertius ad h. l. interpp. ad Tho. Mag. p. 178. et Fischerus Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 709. sqq. At tamen γάμος adhibetur etiam de conuiuio quocunque, vt Luc. 14, 8. Esth. 9, 22. vbi Iudaei dicuntur celebrasse ἡμέρας γάμων καὶ εὐφροσύνης· et cum h. l. non mentio fiat sponsae, cum v. 4. simpliciter dicatur ἄρισον· omnino h. l. intelligendum est conuiuium in honorem filii institutum, quem pater successorem declarare volebat, vid. 1 Regg. 1, 5. 9. 10. Sic etiam facile perspicitur, quare plures e primoribus populi conuiuio interesse noluerint. Caeterum Iudaeos felicitatem in regno Messiano expectandam, comparare solitos esse cum coena et conuiuio, notatum est ad 3, 11.

3. 4. καλέσαι] vt inuitarent. Eodem sensu נקרא extat Prou. 9, 3. 1 Sam. 9, 22. et Lat. vocare Plaut. Menaechm. 3, 1. 11. qui esum neque vocantur, neque vocant, vid. Wetstenius ad h. l. Cortius ad Plin. Epp. 10, 117. vnde et serui ad coenam inuitantes Graecis dicti sunt κλήτορες. vid. Rittershusius ad Oppian. Halieut. 3, 232. p. 270. τοὺς κεκλημένους] h. e. inuitatos, vt v. 8., non inuitandos, vt nonnulli vertendum esse statuunt, per Hebraismum. Nam apud vett. conuiuae bis inuitabantur, primum iusto tempore, vt conuiuae sese rite praeparare possent, deinde breui ante epulas ipsas, vt opportune adessent. Sic h. l. de secunda inuitatione sermo est. cf. Grotius ad Luc. 14, 17. et Priscaus ad h. l. Sueton. Claud. 39. ibique Oudendorpius, et Pignorius de seruis p. 113. — 4. τὸ ἄρισόν μου ἡτοίμασα] conuiuium meum paravi s. paratum est. ἄρισον primis temporibus adhibebatur de cibo matutino, qui a Graecis posteriorum tem-

porum dicebatur ἀγρᾶτισμός et ἀγρᾶτισμα, a Latinis *ientaculum*, vid. *Perizonius* ad Ael. H. V. 9, 19. et quos laudauit *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. p. 580. Sed successu temporis, cum apud veteres maxime solenne esset, nonnisi semel in die cibum capere, ἄρισον dicebatur *prandium*, vsurpabatur de cibo, quem praeter *coenam*, semel adhuc, tempore plane indefinito, siue mane, siue ante, siue circa meridiem, capiebant. vid. *Kypkius* ad Ioh. 21, 12. In dialecto vero Alexandrina ἄρισον eo quoque sensu ponebatur, vt declararet idem quod δεῖπνον, εὐωχία, δοχή, *coena*, *epulum*, *convuiuium solenne*. vid. *Esth.* 1, 3. *Fischerus* l. c. et ita h. l. accipiendum est: οἱ ταῦροι μου, καὶ τὰ σιτισὰ] *Bochartus* Hieroz. P. I. p. 314. explicuit *boues saginati*, vt adeo sit ἐν διαὶ δυοῖν. sed vocabula generum solent copulari etiam a scriptoribus N. T. vocabulis formae 21, 35. al. Rectius ergo intelligantur per τὰ σιτισὰ *reliquae pecudes saginatae*, vt, *aries saginati*, 2 Sam. 6, 13. coll. 1 Chron. 15, 26. *vituli etc.* vid. *Bochartus* l. c. et *Münchius* ad h. l. τεθυμένα h. e. simpliciter, *mactata sunt*, vid. Deut. 12, 15. coll. Ioh. 10, 10. Act. 10, 13.

5 — 7. εἰς τὸν ἴδιον ἄγρὸν] *in praedium suum*, pro ἄγρὸν αὐτοῦ, nam Alexandrini quoque suffixum ἱε exprimunt vocabulo ἴδιος, Iob. 7, 10. Prou. 27, 8. ἄγρός, *ager*, *praedium*, *villa*, vt Luc. 15, 15. Cic. Offic. I, 20, *vixerunt nonnulli in agris, delectati re sua familiari.* εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ] *ad negotia sua*: Liban. ep. 177. πλέουσι δὲ κατ' ἐμπορίαν, *nauigant ad mercaturam faciendam.* — 6. ὑβρίζαν] *male, contumeliose tractabant*, 21, 35. ἔδειραν *verberabant.* *Moschopulus*: ὑβρίζω σε καὶ αὐτὴ τοῦ κατὰ πάντα τρόπον ἀτιμάζω σε· δηλονότι δι' ὑβρεως καὶ πληγῶν, καὶ ἄλλης τινὸς ἐπηρείας· sed κρατήσαντος ex Hebraismo redundat, vt λαβόντες 21, 35. Caeterum v. 7. in codd. pluribus post ὁ βασιλεὺς additur ἐνεῖνος, in aliis haec vox ponitur ante ὁ βασιλεὺς, in aliis ἀκούσας omit-

titur, quae vel ipsa varietas, cum verba aduenticia et aliunde adiecta fere situ laborent, prodere videtur, ἐκεῖνος esse glossema. Per τὸν βασιλέα non posse alium intelligi quam eum, de quo v. 2. sermo est, orationis series docet, quod secus est in verbis τοὺς Φονεῖς ἐκεῖνους et οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι v. 10.

8 — 10. οὐκ ἦσαν ἄξιοι] non erant digni, qui ad has epulas concelebrandas inuitarentur, indigni erant hoc honore. Etiam a scriptoribus exteris ἄξιος haud raro ita absolute ponitur. v. ad 10, 11. — 9. διέξοδοι τῶν ὁδῶν] sunt *compita viarum*. Nempe διέξοδος est *exitus*, atque vocabulo ὁδὸς saepius significantur *plateae* h. e. viae in ipsa vrbe. vid. Loesnerus et Kypkius ad h. l. *Exitus* ergo *viarum* sunt, interprete Kypkio, loca in vrbibus spatiosiora, in quae plures plateae siue viae simul exeunt, qualia *compita* Latini vocant, quod plures viae, siue plateae, ibi simul *competunt*, siue concurrunt. In his locis amplioribus siue foris, solennes erant populi conuentus. Alii tamen interpretes *exitus viarum rusticarum* h. l. significari existimant, vid. Fischerus Proluss. p. 636. sqq. Sed prior interpretatio vtpote simplicior praeferenda videtur, cum non idonea cogitari possit causa, ob quam rex vias vrbicas praeterierit, cum conuiuiae prius inuitati, urbem ipsam incoluerint, coll. v. 5. cum nec in illa parabola Luc. 14. etsi caeteroquin diuersa sit ab ea, quae h. l. extat, seruus ille ab hero emissus, praeterierit vias vrbicas. — 10. συνήγαγον πάντας ὅσους εὗρον] congregarunt quotquot reppererunt, sine discrimine omnes (si consilium parabolae spectatur: Iudaeos aequae ac gentiles) πονηροὺς τε καὶ ἀγαθοὺς, probos et malos. Etiam alio tempore Iesus discipulis suis ostenderat, inter eos qui religionem suam professari essent, extituros quoque esse, qui vitiis improbitatique indulgerent, hos vero, vtpote non edituros τοὺς καρποὺς τῆς βασιλείας (21, 43.), poenas grauissimas subituros esse 7, 21. sq. 13, 24. fs.

Idem etiam h. l. docet. καὶ ἐπλήσθη ὁ γάμος τῶν ἀνακειμένων] *ita ut coenaculum conuiuiis impleretur*; nempe γάμος in hac orationis serie eo sensu positum esse, vt significetur per metonymiam, *triclinium, conclaue in quo epulum solenne celebratur.*

11 — 14. εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου] *conspexit hominem, qui non indutus erat vestimento coenatorio.* Hunc hominem, vt v. 13. legitur, rex e conuiuio eiici iussit. Scilicet populorum Orientalium reges et principes solebant, et etiamnum solent iis, qui in ipforum conspectum venire volunt, vestes splendidas (*Kaftans*) mittere et donare, et qui has contemnunt et repudiant, in grauissimam eorum indignationem incurrunt. Itaque hic homo sibi sua leuitate et insolentia poenam illam ipse contraxerat. cf. Gen. 45, 22. 2 Regg. 5, 22. 10, 22. Esth. 6, 8, 8, 15. Paulsen *Regierung d. Morgenl.* p. 452. sq. 466. fs. Harmer *Beobacht. üb. den Orient*, Th. 2, p. 117. ibique Faber. Bauer *Sammlung u. Erklg. der parabolischen Erzählungen uns. Herrn* p. 117, — 12. ἑταῖρε, πῶς εἰςῆλθες ὧδε;] *heus tu, qua fronte, non indutus vestimento coenatorio huc intraisti? et oblarum contemtum repudiasti? πῶς, qua fronte, vt 7, 4. ὁ δὲ ἐφίμωθη]* h. e. simpliciter *obmutuit*, excusare et defendere sese non poterat. Φιμοῦν, quod respondet Hebr. כָּסָה, Deut. 25, 4. prop. notat: *capistro os obstringere*, I Cor. 9, 9, deinde per metaphoram, *ad silentium redigere*, vt v. 34. Ioseph. B. I. τάχα καὶ τοὺς ἀπαγγέλλειν προαιρουμένους οἱ ἀνηρημένων δαίμονες ἀδελφῶν ἐφίμουν, *fortasse etiam illos, qui rem indicare volebant, manes fratrum interfectorum ad silentium redigebant.* Medium Φιμοῦσθαι Marc. 1, 25. Luc. 4, 35. quod etiam de mari iactabundo, quod deferuescit, ponitur, Marc. 4, 39. vid. Valckenarius *Animadu.* ad Ammon. 2, 14. est *obmutescere*, vt h. l. — 13. δῆσαντες αὐτοῦ πόδας κ. τ. λ.] *depingitur his verbis sors cum maxime infausta, poena grauissima.*

vid. not. ad 8, 12. — 14. πολλοὶ γὰρ εἰσὶ κλητοὶ κ. λ.] Sensus: multi quidem doctrinam christianam profitentur, sed inter eos haud pauci, non ita, ut Deo sese probent, non ita, ut felicitate christianorum digni reperiantur. ἐκλεκτοὶ id. qd. ἄξιοι v. 8.

15. οἱ Φαρισαῖοι. Synedrii legati, qui Phariseorum placita sequebantur, postquam abierant, vid. Marc. 12, 12. deliberabant, quomodo elicerent ex eo respon- sionem, qua occasionem nanciscerentur eius perdendi, eum capitis accusandi. Verbum παγιδεύειν proprie ad- hibetur de aucupibus et venatoribus, qui volucris et feris insidias struunt, deinde vero per metaphoram no- tat, *insidiosè alicuius quaerere perniciem*, et respondet Lat. *laqueos alicui tendere*, vid. Eccles. 9, 12. Prou. 6, 2. ibi- que τοῦς ὅ· et cum h. l. additum legatur ἐν λόγῳ scl. τινὶ, notat: *illaqueare sermone quodam, interrogatione qua- dam, spinosam et captiosam quaestionem proponere*. Mar- cus l. l. usus est verbo ἀγρεύωσι. Lucas vero 20, 20, scripsit: ὅπως ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου. ὅπως pro πῶς Soph. Ai. 1065. ὅπως κρύψεις — ἄνδρα, ubi Triclinius: ὅπως, ἀντὶ τοῦ, πῶς. add. Hom. Odyf. 4, 420.

16. Deliberatione instituta, consilio capto, Pha- risaei illi nonnullos discipulorum suorum miserunt ad Iesum, μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν, *cum Herodianis quibusdam*. Quinam homines hoc nomine significantur, disputarunt interpp. Varias eorum sententias collegerunt *Wolfius* in *Curis*, et *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. maxime tamen probabilis est eorum sententia, qui Iudaeos intelligunt, qui a partibus Herodis Antipae stabant, siue fuerint au- lici, familiares et domestici Herodis, siue non. Etiam Cicero eos, qui partibus Caesaris adhaerebant, nominat *Caesarianos*, qui Pompeii, *Pompeianos* (Martial. 9, 29. *nemo suos — sed domini mores Caesarianus habet*. Vellei. Pat. 2, 51. extr. *Pompeiani*), et eandem ob causam An- tiochiae ii, qui Iesum Messiam, Christum profitebantur,

dicebantur *christiani*, vid. Act. II, 26. add. Seneca Controu. 17. *vocetur ille Ciceronianus, ille cliens, amicus. Wetstenius* ad h. l. Hi ergo, qui a partibus Herodis, eiusque exemplo, cum Herodes veluti precario regnum obtineret, Caesaris et Romanorum stabant, tributum Caesari exhibendum esse, affirmabant; Pharisei vero negabant, iisque non minus quam populo hoc onus, ut omnino Romanorum atque Herodis imperium inuisum erat, vid. ad 14, 2. Itaque quaestio illa, quam Phariseorum discipuli et Herodianum proponebant, omnino captiosa erat. Nam si Iesus negasset censum esse soluendum, Herodianum eum seditionis accusassent, si soluendum dixisset, in odium populi, libertatis cupidissimi, (qui Iesum tunc temporis pro Messia habebat, ab eoque libertatem a iugo Romanorum expectabat, Ioh. II, 48.) et vero etiam ipsius Herodis, incurrisset; qui ipse quoque, si potuisset, libenter iugum illud excussisset. Satis inepte arbitrabantur simulatores pessimi, se posse verbis blandis Iesum irretire et fallere, unde eum hunc in modum alloquebantur: *διδάσκαλε, οἶδαμεν ὅτι ἀληθὴς κ. τ. λ.] magister, scimus te veracem esse, et praecepta diuina accurate tradere, neque quemquam curare, cum personam non respicias: ἀληθὴς, verax*, laudauit Albertinus locum Theocriti Idyl. 2, 154. *ταῦτά μοι ἃ ξείνα μαθήσατο· ἔστι δ' ἀληθὴς, haec mihi narrauit hospita, est autem verax. τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ] viam, quae hominibus incedendum est, quam Deus praescripsit, praecepta, doctrina diuina* 7, 14. 21, 32. *ἐν ἀληθείᾳ, Hebr. נִכְבָּד i. ἀληθῶς, ὀρθῶς, recte, accurate, vere et ingenuae, nihil in cuiusquam gratiam vel simulans, vel dissimulans. Formulae οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός, et οὐ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων, si sensum spectamus, idem plane declarant; non hominum potentia, dignitas, auctoritas, te potest impedire, quo minus veritatem doceas. βλέπειν εἰς πρόσωπον id. qd. λαμβάνειν πρόσωπον, quae formula legitur Luc. 20, 21. respondet Hebr. פָּנֵי פֶּה, vid. Fischerus ad Leusden. de dial. N. T. p. 152.*

17. sqq. ἔξεσι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι, ἢ οὐ;] *licerne nobis, qui populus Dei peculiaris sumus, Caesari tributum dare, an non? possumusne salua conscientia dare? cum e legibus nostris Deo, tanquam supremo regi nostro, quotannis tributum soluere debeamus, (Exod. 30, 12. nempe σίκλου τὸ ἥμισυ, dimidiam partem sicli, quae pecunia vsibus templi Hierosolymitani destinata erat, vid. ad 17, 24.) num ergo licet nobis etiam Caesari, magistratui gentili tributum soluere? κῆνσος, tributum quotannis soluendum in singula capita imperatum et impositum, vnde Lucas 20, 23. vsus est vocabulo φόρος. Hesych. κῆνσος εἶδος νομίσματος, ἐπιθεφάλαιον. das Kopfgeld: φόρος autem notat tributum, Ioseph. Ant. 7, 5. 1. Φόρους δὲ αὐτοῖς ἐπιτάξας κατ' ἔτος τελεῖν, iniunxit iis tributum, quotannis soluendum. — 18. sqq. Iesus prope cognoscens τὴν πονηρίαν αὐτῶν, malitiam et calliditatem eorum, (quo sensu etiam Theodotio hoc ipsum nomen vsurpauit Dan. 11, 27. Marcus 12, 15. scripsit ὑπόκρισις, Luc. 20, 23. πανουργία) ostendite, inquit, mibi nummum census; et cum ei obtulissent denarium; interrogabat eos: cuiusnam imaginem et inscriptionem hic nummus refert?*

21. 22. Bengelius in Gnomone p. 126.: „in Iudaea, Romana pecunia in vsu erat. At si Iudaei non fuissent in potestate Caesaris, non eo erant animo, ut numisma externum, praesertim imaginibus ethnicis signatum, in vsu haberent.“ Confirmant hanc notationem ea, quae *Westenius* ad h. l. obseruauit. Sed tributum, quod Deo soluendum, et vsibus templi destinatum erat, non in alio, quam Iudaicae monetae genere persolui poterat, siclis vero non impressa erat Caesaris imago. Dum ergo offerebant Iudaei nummum Romanum, imagine et inscriptione Caesaris ornatum, et quidem νόμισμα τοῦ κῆνσου, ipsi tacite profitebantur, se tributum soluere debere, se subesse potestati Romanorum, et Caesarem regem suum agnoscere. Maimon. in tr. Ge-

zaleh c. 5. *Vbicunque numisma alicuius regis obtinet, illic incolae regem istum pro domino agnoscunt.* Itaque Iesus respondet: quaestio haec vestra est prorsus inutilis et superuacanea; ipsi fatemini, vos esse Caesaris subditos, vos Caesari debere tributum persolvere; ergo porro quoque persoluite, Deo vero etiam persoluite, quod ei debetis, tributum vsibus templi destinatum, ita salua conscientia tributum Caesari dare potestis. Suum cuique. Hic est sensus verborum Christi: ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος, Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ.

23. 24. Sadducaeī, qui iam olim vna cum Phariseis captiosas quaestiones Iesu proposuerant, vid. 16, 1. Luc. 11, 53. f. coll. 45. indignati, Phariseos etiam nunc temporis a Iesu ad silentium esse redactos, vires suas ipsi quoque in eo periclitaturi, adibant ad eum, et cum scirent, Iesum resurrectionem mortuorum docere, atque inde colligerent, eum quoque Phariseorum decretis de resurrectione et futurae vitae conditione huic vitae simillima, adstipulari: doctrinam de mortuorum resurrectione absurditatis conuincere nitebantur, ipsi enim neque animorum immortalitatem, neque corporum resurrectionem admittebant. vid. ad 3, 7. Verba οἱ λέγοντες — ἀνάστασιν a libris pluribus absunt, et videntur in hunc locum translata esse e Marc. 12, 18. Luc. 20, 27. — 24. Μωσῆς εἶπεν· εἴαν τις κ. τ. λ.] *Moses legem nobis sanxit, ut si quis sine liberis mortuus fuerit, frater eius uxorem duceret, ex eaque sobolem susciperet.* Prouocabant ad ius leuiratus, de quo vid. Deut. 25, 5. 6. et Michaelis *Mosaisch. Recht*, Th. 2. p. 186. sqq. et eiusd. Comment. de Iure Leuiratus, inserta Commentationibus per annos 1763 — 1768. Societ. Reg. Gotting. oblatis. Non autem verba ipsa legis afferebant Sadducaeī, sed argumentum illius. ἐπιγαμβρεύειν respondet Hebr. נָשָׂא (quod Alexandrini Deut. 1. l. exprefferunt συνοικεῖν, Aquila: ἐπιγαμβρεύειν, quo ipso verbo Graeco Alexan-

drini vñ sunt Gen. 38, 8.) et adhibetur de *leuiro*, (Gloss. vet. *Leuir*, ἀνδράδελφος, ἀνδρὸς ἀδελφός) de mariti fratre, qui viduam fratris, uxorem ducit, ita vt sit: *affinitatis iure uxorem ducere*. καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ] Deut. 1. c. מִן הַיָּתִים לְךָ לְךָ לְךָ LXX. ἀναστήσαι τὸ ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ; primogenitus enim ex leuiro et fratria natus, defuncti filius et haeres nuncupabatur. σπέρμα id. qd. υἱός.

25 — 28. *Erant* (aliquando) *apud nos septem fratres*, quorum primus, uxore ducta, mortuus est sine filiis, et fratri uxorem ducendam reliquit. Hanc duxit secundus, sed nec hic reliquit filium, nec reliqui, qui eam deinceps duxerunt. Tandem mulier ipsa obiit. Iam ubi mortui redierint in vitam, cuiusnam vxor erit? fuit enim vxor omnium. Per se quidem satis inepta quaestio et argumentatio, sed ad refutandos Phariseos haud dubie satis idonea. Argumentabantur autem hunc in modum: Moses tulit legem de iure leuiratus; si mortui in vitam redibunt, ita, vt animi coniungantur cum corporibus: necesse est, vt mulier, quae hic diuersis temporibus nupta fuerit viris pluribus, tunc vno eodemque tempore nupta sit pluribus illis, aut eorum vni, vt oriantur rixae et odia; talem vero absurdam legem Moses ferre non potuit, ergo, Mose ipso auctore, nulla est mortuorum resurrectio. Nitebatur haec Sadducaeorum argumentatio hac falsa hypothese, post resurrectionem mortuorum, in altera vita non tantum coniugia fore, sed fore etiam inter eosdem, qui in hac vita iniissent. Pharisei statuebant, coniugia in altera vita fore, sed illa contractum iri ab iisdem, qui hac in vita coniuges fuissent, non omnes Phariseorum sectae addicti statuisse videntur, vid. Schoettgenii Hor. Hebr. ad v. 28. Wetstenius ad v. 30. et Eisenmengerus entdeckt. Judenth. Th. 2. p. 943. — 26. ὁμοίως, np. duxit fratris uxorem, et sine prole mortuus est, coll. Luc. 20, 30. — 27. ὕστερον, tandem: Hesych.

Hesych. ὑπερον — ἔσχατον. Id. ἔσχατον — ὑπερον. Construitur autem hoc aduerbium vt h. l. ita et ap. τοὺς ὅ· Ier. 31, 19. et scriptt. exteros cum Genitiuo. vid. Albertius et Keuchenius ad h. l. — 28. ἀνάστασις νεκρῶν dicitur h. l. et de mortuorum resurrectione, et de vita eam secutura. v. Suiceri Thes. Eccles. T. I. p. 305. et Schleusneri Lex. h. v. neque enim simpliciter h. l. de vita futura, vt voluerunt nonnulli, explicari potest. Nam Sadducaei h. l. non loquuntur, vt orationis series docet, de immortalitate animorum, quamquam et hanc negabant, sed de resurrectione mortuorum, de restitutione corporum et coniunctione eorum cum animis, ita vt contrahi matrimonia possent, quod statuebant Pharisaei, quorum sententiam Sadducaei risui exponere volebant. Ergo ἐν τῇ ἀναστάσει, est, *post mortuorum resurrectionem*, vnde etiam Marc. 12, 23. additum legitur, ὅταν ἀναστῶσι· add. 26. ib. cuiusmodi additamenta, quibus vis verborum praecedentium accuratius definitur, etiam aliis in locis occurrunt, vid. Matth. 19, 28. Marc. 7, 13. 13, 19. f.

29. 30. Ad ineptam Sadducaeorum quaestionem Iesus ita respondet, vt primo ostendat, vanam esse, qua argumentatio ipsorum nitatur, opinionem doctorum Iudaicorum de futurae vitae ratione, et conditione hominum, post resurrectionem, in altera vita. πλανᾷσθε, *erratis*, negantes alteram vitam, et mortuorum resurrectionem. μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς] *non intelligitis libros diuinos*. Per τὰς γραφὰς intelligi possunt non tantum libri Moſis, sed omnino V. T. libri, Sadducaeos enim tantummodo Moſis libros admisisse, reliquos vero libros sacros repudiaſſe, vt plures opinati sunt, probari nequit, vid. not. ad 3, 7. sed cum Sadducaei protulerint locum e libris Moſis depromptum, cum ipse Iesus v. 32. eiusmodi locum protulerit: haud dubie de libris Moſis cogitandum est, ita, vt sensus sit: non intelligitis libros

Mosis, quia nescitis neque videtis, in iis doceri, mortuos in vitam redituros esse. *μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ]* *et vos fugit Dei potentia*, qua nimirum mortuos in vitam reuocare potest v. 31. coll. 1 Cor. 6, 14. Rom. 6, 4. — 30. *ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει — ἐκγαμίζονται]* *ubi enim in vitam redierint mortui, neque uxores ducent, neque nubent:* *γαμεῖν* dicuntur mares, qui uxores ducunt, Med. *γαμεῖσθαι*, (vid. Hesych. Thom. Mag. et Ammon. vid. *γῆμαι*;) atque *γαμίζεσθαι* usurpatur de filiabus quae nubunt. *ἀλλ' ὥς ἄγγελοι — εἰσι]* *sed angelis erunt similes*, ap. Luc. 20, 36. additur: *οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται*, quibus verbis declaratur, quoniam sensu dicantur geniis similes, nempe, erunt immortales, nec adeo procreatione sobolis opus est, nec coniugia appetent, non terrestri corpore et terrestri conditione utentur, sed vitam agent superiorum naturarum, geniorum, naturam immortalem et perfectiorem habebunt.

31 — 33. Fore autem mortuorum resurrectionem ita Iesus probat, ut afferat locum Exod. 3, 6. 15. quoniam et ipsi Sadducaei locum e libris Mosis desumptum protulerant. *περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως κ. τ. λ.]* *quod autem attinet mortuorum resurrectionem, nonne legistis quae vobis, resurrectionem mortuorum animorumque immortalitatem negantibus, dicta sunt? Ego sum Deus Abrahami, et Deus Isaaci, atque Deus Iacobi; non autem Deus est mortuorum Deus, sed viventium.* Exod. 3, 15. additum legitur: hoc nomen meum perpetuo erit i. his perpetuo benefaciam. More Iudaeorum V. T. locos laudandi, priora tantum verba afferuntur, sed omnis locus respicitur. Iam Deus dicitur esse Deus alicuius, quatenus eum beneficiis ornat, quatenus est illius *εὐεργέτης*, ut Luc. 1, 68. Hebr. 11, 16. al. *οὐκ ἔστιν ὁ Θεός, Θεός νεκρῶν*, non autem beneficia tribuere potest mortuis, ergo viuunt, Lucas 20, 38. addit: *πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν*, omnes igitur, nempe Abrahamus, Isaacus, Iacobus, per eum viuunt,

vt eos beneficiis possit ornare. Ioseph. de Maccab. 16. extr. οἱ διὰ τὸν Θεὸν ἀποθνήσκοντες ζῶσι τῷ Θεῷ, ὥπερ Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, καὶ πάντες οἱ πατριάρχαι. Menasse f. Israel de resurr. mort. 10, 6. *Cum Mosi primum appareret dominus, dixisse legitur: ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abrahami, Deus Isaaci, Deus Iacobi. Atqui Deus non est Deus mortuorum, qui non sunt, sed viuorum, qui existunt. Itaque Patriarchas etiamnum respectu animae viuere ex eo recte infertur.* vid. Wetstenius ad h. l. Disputauit autem Iesus h. l. cum Sadducaeis, ingeniis eorum accommodata, et more inter doctores Iudaeorum recepto, qui ad loca librorum sacrorum alludere, sententiam breuiter strictimque afferre solebant, et quid ex sententia proposita sequeretur, auditorem eruere iuebant, ita, vt in argumentationibus, transitus et conclusiones, vsus et applicationes omitterent. Neque Iesus rem tam syllogismo conuincebat, quam potius animum percellebat. Mens autem atque sententia Iesu eo redire videtur: Auctore Mose professus est Deus, se beneficiis suis perpetuo ornaturum esse Abrahamum, Isaacum et Iacobum, ergo necesse est, vt illi viuant, ergo Moses non negat alteram vitam et resurrectionem mortuorum, quos δύνανται τοῦ Θεοῦ in vitam reuocabit. Est ergo altera vita et mortuos in vitam reuocabit. — 33. Hanc Christi disputationem vehementer admirata est (οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο,) adstans populi multitudo, probarunt eam legisperiti (Luc. 20, 39.) et Sadducaei ita erant conuicti et profligati, vt, quae verbis Christi opponerent, prorsus ignorarent, coll. v. 34.

34 — 36. Pharisei, vt famam et existimationem Christi, quam hac ipsa controuersia apud populum consecutus erat, imminuerent, eumque in inuidiam adducerent, ipsi quoque rursus ei fallacem et captiosam quaestionem proponere audebant. οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες κ. τ. λ.] *Pharisei, cum audissent, eum Sadducaeos ad*

silentium redegeſſe, conſultarunt vno animo (ſυνήχθησαν ſcl. κατ' αὐτοῦ) *de eo captando.* ſυνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ vulgo vertunt: *conuenerunt in vno eodemque loco*, deliberaturi nimirum, quomodo eum opprimere poſſent, ita, vt ad ἐπὶ τὸ αὐτὸ ſubintelligatur χωρίον. Heſych. ἐπὶ τὸ αὐτό· ὁμοῦ, εἰς τὸν αὐτὸν τόπον. vid. Raphelius Obſſ. Polybb. p. 300. Sed ἐπὶ τὸ αὐτὸ, reſpondet Hebr. תי atque idem valet quod ὁμοθυμαδόν. et ſυνάγεσθαι eſt Hebr. יסד, coll. Pf. 2, 2. תי יסד, vbi Alex. ſυνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ — τοῦ Χριſτοῦ αὐτοῦ. add. Act. 4, 5. 26. Hinc etiam in codd. nonnullis pro ἐπὶ τὸ αὐτὸ legitur ἐπ' αὐτόν, quae tamen lectio e gloſſemate orta eſt. — 35. Poſtquam ergo Pharifaei coierant, et inſtituta deliberatione conuenerant inuicem de quaefſtione Ieſu proponenda; partes ſuas vni demandauerunt, prae caeteris inprimis idoneo, nempe legisperito e ſecta Pharifaeorum (εἰς ἐξ αὐτῶν νομικὸς), qui adeo ad Ieſum accedebat, eumque his verbis v. 36. alloquebatur: διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλῃ ἐν τῷ νόμῳ;] *magiſter, quodnam praeceptum eſt reliquorum omnium grauiffimum?* Nempe Iudaeorum theologi, vt iam obſeruatum eſt ad 5, 20. add. 19, 16. ſqq. praecepta legis diuidebant in grauia et leuia, quatenam vero praecepta ad grauiora, quatenam ad leuiora referenda, quodnam reliquorum omnium eſſet maximum et grauiffimum, inter ſe diſſentiebant. Erat igitur omnino captioſa quaefſtio, quam homo ille proponebat. Cum vero loco parallelo Marc. 12, 34. legatur: *Ieſus animaduertens, eum intelligenter ſatis reſpondiſſe: dicebat ei, tu iam co deductus es, vt facile poſſis ſectator meus fieri:* interpretes haud pauci exiſtimarunt, hunc ipſum legisperitum, bono animo adiſſe Ieſum, et verbum πειράζειν, vt תיבד I Regg. 10, 1. in bonam partem interpretandum eſſe, *ſententiam alicuius explorare.* Attamen ſi paulo curatius, et a partium ſtudio alieni, vtrumque locum perlegimus, plura huic ſententiae obſtare, ſine negotio intelligimus. Nam primo quidem legisperitus

ille a Matthaeo diferte dicitur εἰς ἐξ αὐτῶν, e numero et secta Phariseorum, qui vt Christo insidias struerent, conuenerant, quibus ipse Iesus quaestionem iis tortuosam proponebat v. 41. sqq. Deinde ea ipsa verba, quae h. l. v. 46. et Marc. 12, 34. leguntur: *nemo amplius ausus est eum interrogare*, satis perspicue docent, interrogationem illam malo animo propositam fuisse, nam non nisi de quaestionibus captiosis et fallacibus haec ipsa verba explicari possunt, et verbum πειράζειν plerumque malo sensu in libris N. T. legitur. Itaque assentior *Chrysostomo* et *Theophylacto* ad hunc locum notantibus, hominem illum insidioso quidem et maligno accessisse animo, sed inter colloquendum, ita fuisse perculsum, vt meliori animo discederet. ποῖα id. qd. τίς, *quaenam* vt 19, 18. I Macc. 2, 10. μεγάλη pro μεγίστη, *maximum, grauissimum, praecipuum* vt 5, 10. Hebr. 10, 21. 13, 20. Marcus vero l. c. vsus est vocabulo πρώτη· vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 421.

37. 38. εἶπεν] Plurimi et optimi codd. habent ἔφη, probantibus *Bengelio* et *Griesbachio*; Matthaeus etiam aliis in locis ita vsurpauit ἔφη· 4, 7. 13, 28. 27, 11. et *Hesychius* ἔφη per εἶπεν, ἔδοξεν, ἀπεκρίθη explicat. ὅλη τῇ καρδίᾳ — διανοίᾳ σου] *amare toto animo, pectore toto, tota mente* (vt loquitur *Catull.* 65, 69. f. v. *Albertius* ad h. l.) i. studiosissime, ardentissime. In verbis enim ὅλη τῇ καρδίᾳ — ψυχῇ — διανοίᾳ non esse argutandum, nec anxie quaerendum, quomodo singula differant, sed esse has formulas idem valentes, copulatas tantummodo ad exprimendam amoris magnitudinem, vel exinde patet, quoniam Hebraei modo coniungunt כָּל - לֵב - בָּבָר - שֶׁפָּלָה Deut. 6, 5. οἱ ὅ· διανοίας — ψυχῆς — δυνάμεως· modo כָּל - לֵב - בָּבָר, οἱ ὅ· ὅλης καρδίᾳ — ψυχῆς Deut. 4, 29. modo tantum vtuntur formula כָּל - לֵב, οἱ ὅ· ἐν ὅλη καρδίᾳ I Sam. 12. 24. καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν] et proximum tuum non minus quam te ipsum genuine amare, tam sincere aliorum commodis quam tuis prospicere debes, v. 19, 19.

39. 40. Pro ὁμοία αὐτῇ in multis libris legitur αὐτῇ et Vulg. legit ταύτῃ, *secundum autem simile est huic*. Sed verba ὁμοία αὐτῇ cohaerent cum δευτέρῳ ita, ut post illa intelligi debeat ἔστι. — 40. ἐν ταύταις — κρέμανται] *ab his duobus praeceptis, reliqua omnia, quae in libris Moſis prophetarumque leguntur, pendent ſ. ut Thalemannus verit: his duobus praeceptis doctrina tota legis et prophetarum continetur*. Apud Marc. 12, 31. extat: μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι et Paulus Rom. 13, 9. ſcripſit: ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται. Hac ipſa autem formula, quae noſtro loco extat, Hebraei non minus, quam Graeci et Latini, utuntur de rebus, quae cum aliis artiſſime copulatae ſunt, quae ex aliis tanquam fonte fluunt, et in quibus caput omnis rei eſt, vid. Gen. 44, 30. Iudith. 8, 24. Philo T. 1. p. 420. ὧν αἱ τοῦ ἔθνους ἐκρέμαντο coll. Ieſ. 22, 24. Cic. in Piſon. c. 41. in ſententiis omnium civium ſanctam noſtram fortunamque pendere, vid. Elſnerus, Albertius et Weiſtenius ad h. l. νόμος καὶ οἱ προφῆται, vid. ad 5, 17.

41 — 44. His dictis Ieſus Pharifaeis in templo congregatis, Marc. 12, 41. iisdem, qui ſupra v. 34. commemorantur, Luc. 20, 40. 41. proponebat v. 42. quaestionem hanc: τί ὑμῖν δυνεῖ — υἱὸς ἐſτι;] *quid vobis de Chriſto videtur? e cuius poſteris ille eſt?* Pharifaei dicebant: *e poſteris Davidis erit*, et Ieſus ruruſ v. 43. eos interrogabat: *quonam ergo ſenſu David eum dominum ſuum vocavit?* ἐν πνεύματι, vates, propheta: Act. 2, 30. προφῆτης ὑπάρχων. שׂרָפָה אֱלֹהִים Act. 1, 16. 2 Sam. 23, 2. Schoettgenii Horae p. 190. Φερόμενος ὑπὸ πνεύματος ἁγίου 2 Petr. 1, 21. κύριον ſubint. αὐτοῦ, cum v. 45. legatur υἱὸς αὐτοῦ et v. 44. κυρίου μου. — 44. Laudantur iam verba Pſalmi, quem Iudaei quoque de Meſſia explicare ſolebant, nempe Pſ. 110, 1. e verſione Alexandrina. De huius Pſalmi argumento cf. Roſenmüllerſ Scholia in V. T. et librum noſtr. *Meſſianische Weiſſagungen des A. T.*

p. '82. fs. et versionem nostr. Psalmorum vernaculam. εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου] *dixit dominus (Deus) domino meo*, Messiae, quem vnice colo et veneror, quem me longe maiorem, dominum meum agnosco. καὶ θου ἐν δεξιῶν μου] *sede ad dextram meam* h. e. *mecum regna*. Reges enim imperantes, ius dicentes, maiestatem splendoremque ostentantes, cogitantur sedentes in soliiis. De formula *sedere ad dextram alicuius* vid. ad 20, 21. et Spanhemius ad Callim. h. in Apoll. v. 69. ἕως ἂν θῶ — ποδῶν σου] *subiiciam tibi hostes tuos, nec vnquam rursus in te insurgent*. Nempe in textu Hebraico טו positum est pro טו-י טו h. e. *semper, in perpetuum*, vt Ies. 57, 15. vnde recte notauit Schleusnerus in Lex. N. T. voc. ἕως, hanc particulam, vt illam Hebr. טו, non semper intervallum interiectum notare, ita vt spatium aut tempus ulterius excludat, sed haud raro ita referri ad tempus praecedens, vt de sequente non affirmetur contrarium. vid. etiam Noldii Concordd. h. v. Imago autem ipsa desumpta est a consuetudine victorum, qui cervici victi pedem imponere solebant, quo significarent se victores esse, vid. Iudd. 3, 26. Ies. 42, 13. 63, 1. sqq. Verbum τίθῃμι obtinet in hac orationis serie vim verbi ποιέω, sicuti et ab Hebraeis verba פָּנָה et פָּנָה permutari solent. Sed formula ipsa *facere hostes scamnum pedum*, quae Hebraica est, notat idem quod simplex verbum ὑποτάσσειν, *subiicere*.

45. 46. εἰ οὖν Δαβὶδ καλεῖ — ἐσι] *Iam cum David es eum vocarit dominum, quomodo ex eius progenie est?* si, cum, in ratiocinando adhibetur, vbi aliquid tanquam certum sumitur. vid. Schleusner. h. v. Noldius Conc. v. פָּנָה, coll. Marc. 12, 37. Luc. 20, 44. Est autem h. l. inversa locutio, directa erat, εἰ υἱὸς αὐτοῦ ἐσι, πῶς αὐτὸν κύριον καλεῖ; Similis locus Marc. 2, 23. ἤρξαντο ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς σαχύας pro ἤρξαντο ὁδὸν ποιοῦντες τοὺς σαχύας τέλλειν. Multa autem disputarunt interpretes de

indole atque consilio quaestionis a Iesu Phariseis h. l. propositae. Ac plurimi quidem monent Iesum hac quaestione edocere voluisse Phariseos, quam parum ipsis esset cognita Messiae dignitas et maiestas, simul vero etiam iis de vera dignitate Messiae meditandi materiam suppeditare. *Michaelis Anmerk. über das N. T.* ad h. l. observauit: Iesum Psalmi verba laudantem, non dixisse לַאֲדֹנָי (domino meo), sed לַאֲדֹנָי (i. domino, Iouae) adeoque Phariseos interrogasse, quomodo Dauides Messiam nominare potuerit Iouam, Deum? Sed praeter alia plura, quae huic coniecturae obstant, repugnat ei etiam, vt recte observauit *Paulus*, constans Euangelistarum interpretatio τῷ κυρίῳ μου i. לַאֲדֹנָי, et opponere potuissent Pharisei, si Iesus ita Psalmi verba mutasset, ibi non legi לַאֲדֹנָי sed לַאֲדֹנָי. *Paulus* ipse in *Krit. Philologisch. Kommentar* ad h. l. opinatur, Iesum ostendere voluisse Phariseis, ipsos non minus quam Sadducaeos indoctos esse literarum sacrarum interpretes, eos male hunc Psalmum de Messia interpretari; particula *et*, *finaliter*, quae dubitationem indicet, innuisse Iesum quomodo respondere possent Pharisei, eos vero mentem ipsius non intellexisse. Explicatio valde contorta, legibus linguae et orationis seriei contraria. Quid mihi de hoc loco videatur, breuiter exponam. Scilicet Iesus finem facere volebat quaestiunculis, quibus eum modo Pharisei, modo Sadducaei, tentabant. Proponebat igitur iis ipse quaestionem hanc: quonam sensu eum, qui post tot secula ex posteris ipsius nasciturus esset, dominum suum vocare potuit Dauides rex, qui nulli erat subiectus? Omnino Pharisei si respondere voluissent, respondere potuissent: filium saepius superare patrem, et Messiam fore Dauide longe potentiorum et maiorem regem, atque reges ab aliis regibus hoc nomine insignitos fuisse, vid. 2 Chron. 2, 4. Sed adstans populi multitudo Iesum tunc temporis Messiam habebat, et Messiam ante paucos dies salutarat, vid. 21, 9. Iesus ipse Phari-

saes 21, 33. sqq. sub parabola inuolucro significaret se Messiam esse, atque Deum ipsorum contumaciam et impietatem grauitur puniturum esse; et vim verborum Christi, atque se ab eo peti probe intellexerant 25, 45. nec etiam nunc temporis, cum Iesus de Messia Dauidis nepote ac domino, atque de hostibus ipsius a Deo puniendis verba faceret, eos latebat, Iesum se ipsum innuere. Cum ergo perquam odiosum iis esset argumentum quaestionis a Iesu propositae: homines isti male pertinaces et verbis Christi grauitur offensi, satius esse putabant filere, nec eum amplius interrogationibus tentare. Iesus vero καρδιογνώσης, hoc modo quod voluerat, effecerat, ad silentium eos redegerat, malitiam et contumaciam eorum praesenti turbae populi publice exposuerat, et τοῖς ἔχουσι ὅτι ἀνούειν de vera dignitate Messiae meditandi materiam suppeditarat. — 46. οὐδείς, nemo, Phariseorum et Sadducaeorum. ἐπερωτῆσαι scil. πειράζων, vid. *Elsnerus* ad h. l.

CAPVT XXIII.

I. Cum Iesus Phariseos ad silentium redegisset, orationem suam in templo conuertit ad multitudinem praesentem Iudaeorum, inprimisque ad discipulos suos congregatos. Plura autem, quae in hac oratione occurrunt, a Luca, tanquam alio tempore et loco a Christo dicta, commemorantur, vid. Luc. 11, 39. sqq. et Marcus 12, 38. sqq. atque Lucas 20, 46. longe breuiorem orationem reddunt. Hinc *Paulus* opinatur, Iesum ea quoque, quae iam alio tempore contra legisperitos et Phariseos

dixisset, h. l. repetiisse. Ego vero cum *Eichbornio Allgem. Biblioth.* B. 5. p. 976. arbitror, maximam quidem huius orationis partem a Iesu tunc temporis habitam esse; Matthaeum vero, more suo, cf. c. 5. 10. 13. a Iesu alio tempore dicta, adiecisse, ut praeberet speciem declamationum magistri contra Phariseos. καὶ, inprimis, ut Marc. 16, 7. al.

2. 3. ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας κ. τ. λ.] *in Mosis cathedra sedent legisperiti iidemque Pharisei.* Haec autem ipsa formula, *in cathedra Mosis sedere*, notat: publice legere et interpretari Mosis libros, atque adeo doctrinam Mosis tradere, et ostendere, quid Moses praeceperit, ut Theophylactus explicat: τὰ τοῦ νόμου διδάσκειν. cf. Act. 15, 21. 2 Cor. 3, 15. γραμματεῖς, *legisperiti*, nomen generalius, quo significantur legisperiti e secta Phariseorum et Sadducaeorum, vid. ad 2, 4. vnde et ap. Luc. 11, 45. νομικός, *legisperitus*, qui e secta Sadducaeorum fuisse videtur, conqueritur de iniuria cum sibi, tum caeteris collegis a Iesu illata, per institutam γραμματέων et Φαρισαίων cum sepulcris comparisonem. H. l. ut omnis orationis contextus docet, spectauit Iesus Phariseos et legisperitos cum iis facientes. Aor. ἐνάθισαν vim habet Praesentis, *sedent*. — 3. πάντα οὖν — ποιεῖτε] *quicquid vos seruare iusserint, seruate et facite.* Per se intelligitur πάντα esse cum restrictione capiendum, *omnia*, nempe Mosis praecepta, ea quae in libris Mosis leguntur, quae praelegunt et explicant; excipiuntur ergo traditiones, peruersae legis interpretationes, coll. v. 16. 18. 23. 16, 6. 12. Itaque cohortatur h. l. Iesus populum, hunc enim inprimis his verbis spectat, coll. v. 4. 8. ut potius praecepta legis a Phariseis tradita sequatur, etiamsi doctores ipsi sint vitiosissimi, quam ut suo modo viuat, et propria via incedat. Quae cohortatio eo magis necessaria erat, quo magis officii sui esse videbat Iesus, et populum et discipulos monere, ut fugerent τὰ ἔργα Phariseo-

rum, quorum contumaciae et peruersitatis testes antea fuerant, quique pudore a Iesu affecti discesserant. εἰπεῖν, vt ἔπειν, quod etiam cum Dativo construitur, est id. qd. κελεύειν, iubere, praecipere. τηρεῖν, Hebr. נָצַח, cui haud raro iungitur נִשְׁמַר, vt h. l. ποιεῖν, vid. Leuit. 25, 18. Deut. 30, 10. 32, 48. Male in nonnull. libris omittitur τηρεῖν, librariorum nimirum incuria, quia τηρεῖτε sequitur. κατὰ τὰ ἔργα — ποιοῦσι] vitam autem et mores eorum ne imitemini; nam praeccepta dant, sed ipsi ea non sequuntur. καὶ id. qd. ἀλλὰ, vt 1, 25. 26, 60. Ps. 4, 5. vbi LXX. καὶ μὴ. Symmach. ἀλλὰ μὴ. vid. Gatackerus ad Antonin. 2, 7. p. 45.

4. Ostendit pluribus, quaenam ἔργα Phariseorum fugienda sint v. 4. sqq. et quae hoc in versu et in proxime sequentibus leguntur, dicebat Iesus inprimis discipulis, religionis suae doctoribus, quos oculis designabat. Nolite, inquit, sequi et imitari exemplum Phariseorum, qui praeccepta legis quam latissime extendunt, omnia ad viuum refecant, peruerse ea interpretantur, et traditionum atque innumerarum praecceptionum molestarum onere alios grauant, coll. 11, 28. sqq. ipsi tamen non omnia illa praeccepta, quae aliis quam diligentissime obseruanda commendant, obseruare solent. Φορτίον, vt ζυγός, est imago legum, praecceptorum, vid. ad 11, 29. sq. Φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, onera grauia et ad portandum difficilia i. praeccepta molesta, quorum exercitium graue est atque molestum. Vocabula βαρέα καὶ δυσβάστακτα coniunguntur etiam tanquam synonyma ab Alexandrinis Prou. 27, 3. Apud Luc. 11, 46. βαρέα omittitur, et h. l. a pluribus codd. ac verss. verba καὶ δυσβάστακτα abfunt. Assentior Millio atque Griesbachio (Commentar. Crit. ad h. l.) consentibus δυσβάστακτα e Lucae l. c. in hunc esse translatum. Grammatici hoc nomen in marg. notabant, et librarii addita copula καὶ in ordinem recipiebant. vid. Fischerus ad Aeschin. Axioch. 12, 5. ad

Palaeph. 2, 3. δεσμεύειν, colligare, constringere i. impo-
 re. τῷ δὲ δακτύλῳ — αὐτὰ] *ipsi ea extremis digitis attin-*
gere nolunt: redolent haec verba prouerbium, simile
 Graecorum prouerbio ἄκρῳ τῷ δακτύλῳ ἄψασθαι, quod
 adhibitum est de iis, qui aliquid leuissime attigerunt,
 cognouerunt, exercuerunt, vid. *Schoetti* Adagg. N. T. p.
 52. *Elsnerus* et *Wetstenius* ad h. l. Sensus est: ipsi au-
 tem non omnia illa praecepta, quae ab aliis obseruari
 volunt, obseruare solent, λέγουσι καὶ οὐ ποιοῦσι v. 3. iu-
 bent facere ea, quae ipsi non faciunt.

5. In omnibus, quae agunt et tractant, id vnice
 spectant, vt famam, venerationem, et admirationem alio-
 rum sibi concilient, omnia ad ostentationem et vanita-
 tem referunt, sunt simulatores pessimi et homines vanis-
 simi, coll. v. 6 Φυλακτήριον Graecis dicitur *omne muni-*
mentum et praesidium, omnis tutela, hinc etiam Φυλακτήρια
 dicebantur *amuleta*, qualia e collo aut alibi suspendere
 solebant gentiles, vt mala a se amolirentur, vid. *Kypkius*
 ad h. l. Sed nostro loco Φυλακτήρια dicuntur schedae
 membranaceae illae, quibus inscriptae erant variae legis
 sectiones, (v. c. Exod. 13, 1 — 10. 11 — 16. Deut.
 6, 4 fs. 15, 13 — 21.) quas thecis insertas (quae
 dicebantur תִּשְׁרֵץ et תִּתֵּן) fronti et brachio sinistro
 loris (quae lora περιάμματα, תִּשְׁרֵץ et תִּתֵּן voca-
 bantur) maxime preces facturi aptare solebant, vid.
Buxtorfii Lex. Talm. p. 1743. 2105. *Lundii Jüd. Al-*
zerth. 4, 14. 21 — 52. et quos laudauit *Wolffius* in *Cu-*
ris ad h. l. Nitebatur haec consuetudo literalis explica-
 tione locorum Exod. 13. 9. 16. Deut. 6, 8. 11. 18. Di-
 cebantur autem schedae illae, a Graecis de rebus Iu-
 daeorum loquentibus, Φυλακτήρια, quod admonebant
 Iudaeos, vt leges seruarent, *Gedenkzettel*. Haec Φυλακτή-
 ρια Pharisei dilatabant (πλατύνουσι), ea latiora gestabant,
 quam Iudaei reliqui, vt viderentur esse obseruantiores
 ac studiosiores; eademque de causa amplificabant (με-

γαλύνουσι) fimbrias palliorum suorum, vid. not. ad 9, 20. et hanc eorum vanitatem atque simulationem h. l. Iesus reprehendit. τῶν ἱματίων αὐτῶν quod plures codd. omit-
tunt, interpretamentum sapit, petitum forte ex aliis N. T. locis, in quibus κράσπεδον adiunctum sibi habet no-
men τοῦ ἱματίου vel τῶν ἱματίων, vid. Griesbachius in Com-
ment. Crit. ad h. l.

6 — 8. Φιλοῦσί τε — ἐν τοῖς δείπνοις] *affectant, appetunt primos ac praecipuos locos in coenis.* πρωτοκλισίου, praecipua loca in tricliniis, quae erant loca media in lecto quoque, vid. Lipsius Lectt. Ant. 3, 1. add. not. ad 8, 11. Hebr. ׀ִיִּרְבֵּן ׀ִיִּרְבֵּן ׀ִיִּרְבֵּן I Sam. 9, 22. τόπος ἐν πρώτοις τῶν κεκλημένων LXX. καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς] *prima in synagogis sedilia: πρωτοκαθεδρία per se sunt sedilia primorum, principum ciuitatis, sed legisperiti e numero principum ciuitatis erant, nec adeo propterea Iesus eos reprehendere poterat, quod vellent sedere in sedilibus principum ciuitatis, sed πρωτοκαθεδρία sunt h. l. prima ac praecipua ciuitatis principum sedilia, vt Marc. 12, 39. Luc. 11, 43. 20, 46. atque adeo propterea eos Iesus reprehendit, quod sedere vel-
lent in primis huius generis sedilibus.* — 7. καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς] *et salutationes in plateis*, vid. ad 5, 47. καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνδρ. ῥαββί, ῥαββί] *et ab aliis crebrius appellari doctores, tanquam ii, a quibus omnes accipere debeant sapientiam, qui sapientia et dignitate reliquis omnibus praestant.* ῥαββί id. qd. διδάσκαλε, Hebr. רַבִּי, vid. Ioh. 3, 2. 20, 16. Buxtorfii Lex. Talm. h. v. — 8. Admonuit Iesus Apostolos, ne munere suo superbirent, ne Phariseorum more ambitio-
sius doctorum nomen affectarent, et ostentationis causa se a multitudine διδασκάλους, doctores, appellari sine-
rent, cum vnum omnes magistrum haberent, et ipsi om-
nes inuicem fratres essent. Itaque non simpliciter abs-
tinere eos iubebat isto nomine (Paulus certe 1 Tim. 2,

7. 2 Tim. I, II. se vocat διδάσκαλον ἐθνῶν), sed cohortabatur eos tantum, ut ab ostentatione Pharisaica, ab omni partium et factionum studio alieni essent, cf. 1 Cor. I, II. sqq. 3, 4. sq. Pro καθηγητής in quam plurimis codd. legitur διδάσκαλος, quod pro interpretamento prioris vocabuli habent Loesnerus et Griesbachius. Mihi vero cum Grotio, Beza, Seldeno, Bengelio, vera lectio διδάσκαλος esse videtur; cum enim praecesserit nomen ραββί· haud dubie Matthaeus ipse usus est voce רב, quam Matthaei Graecus interpretes expressit voc. διδάσκαλος, ut reliqui Evangelistae hoc nomine illud exprimere solent, non vocabulo καθηγητής· vid. 8, 19. 12, 38. Marc. 4, 38. 10, 35. Luc. 20, 21. Ioh. 8, 4. rel. distinguitur etiam deinde diserte καθηγητής ab διδάσκαλος. Sed ὁ Χριστός, quod a multis codd. abest, haud dubie originem suam debet Grammaticis.

9 — 12. Nolite principatum scholae alicuius et disciplinae affectare, alieni esse debetis a sectarum studio. καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς] neque patrem vestrum appellabitis quemquam bis in terris. Apud Iudaeos sectae et familiae principes ac duces a discipulis vocabantur רבנן et סנהדרין, sicuti antiquioribus temporibus, prophetae, et doctores praecipua dignitate ac sapientia conspicui, non tantum a discipulis (qui propterea dicebantur רבני, 2 Regg. 6, 1.) 2 Regg. 2, 12. sed etiam ab aliis 2 Regg. 6, 21. 13, 14. vocabantur patres. Sensus: nolite quemquam vestrum sectari, tanquam omnium praeceptorum auctorem et inuentorem, in cuius nomen iuretis. Apud καλέσητε omissum est τινά, ut ὑμῶν pertineat ad πατέρα, neque adeo necesse sit legere cum nonn. codd. ὑμῶν, qui sit dativus commodi. ἐπὶ τῆς γῆς opponitur Patri ἐν τοῖς οὐρανοῖς, nam additur εἰς γὰρ ἐστὶν ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, unus est omnis doctrinae et sapientiae auctor et parens, nempe Deus, coll. Ioh. 5, 19. 20. 6, 45. 7, 16. 17. 17, 18. — 10. μηδὲ κληθήτε κα-

ἡγητᾶν] *nemo vestrum sinat se appellari praesidem ecclesiae.*
 καὶ ἡγητῆς, quod vulgo vertunt *doctor* (Phauorin. καὶ ἡ-
 γητῆς, διδάσκαλος), prop. est, *dux viae*, sicut καὶ ἡγεῖ-
 σθαι notat: *praeire, ducem viae esse*, vid. Pollux 3, 95.
 Phauorin. καὶ ἡγεῖσθαι, ἀντὶ τοῦ ἡγεῖσθαι. respondet au-
 tem Hebr. נָשִׂא, *princeps, dux*, sic Ezech. 45, 8 f.
 נְשִׂאֵי. Alex. vertunt ἀφηγούμενοι. Apud Iudaeos au-
 tem praeses Synedrii M. dictus est נָשִׂא ita, ut hoc no-
 men esset nomen dignitatis et sapientiae, vid. Seldenus
 de Synedriis p. 737. et monasteriorum praesides et prae-
 fecti ab ecclesiae veteris doctoribus dicti sunt οἱ ἡγούμε-
 νοι, et οἱ καὶ ἡγούμενοι, vid. Suiceri Thes. Eccl. sub his
 vocc. et sic h. l. καὶ ἡγητῆς est *ecclesiae princeps ac praeses.*
 εἷς γὰρ ὑμῶν ἐστὶν ὁ καὶ ἡγητῆς ὁ Χριστός] *est enim unus vester*
princeps, familiae christianae princeps ac praeses, nempe Christus.
 In aliis codd. legitur: ὅτι καὶ ἡγητῆς ὑμῶν ἐστὶν εἷς. Gries-
 bachius suspicatur brevius Matthaeum scripsisse: ὅτι κα-
 ἡγητῆς ὁ Χριστός. — II. Qui volet in vestro collegio
 dignitate excellere, praestare aliis, modestiae, huma-
 nitatis, sit studiosissimus, vid. ad 20, 26. — 12. Sen-
 sus: qui elatius se gerit, nimium sibi tribuit, auctori-
 tate alios superare, arroganter se aliis praeferre vult,
 contemnitur atque despicitur ab omnibus: contra mode-
 stus, et qui se submissius gerit, omnibus probatur et
 magni aestimatur. Sententia Christo crebrius usurpata,
 vid. Luc. 14, 11. 18, 14. et celebris apud Hebraeos et
 alios, vid. Vorstius Adagg. N. T. c. 7. Schottus Adagg.
 p. 55. Raphelius, Grotius, Wolfius atque Weistenus ad
 h. l.

13. Apostrophe ad Phariseos, ad quos tanquam
 praesentes, Iesus orationem conuertit. οὐαὶ, v. 18, 7.
 ὑποκριταί, v. 6, 2. κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν
 ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων] *prohibetis multitudinem ab aditu*
ad regnum coelorum. Per βασιλείαν τ. οὐρ. significatur h. l.
 felicitas in regno Messiano exspectanda, felicitas quam

Christi religio suis cultoribus in hac et in altera vita prae-
bet, v. 7, 13. 21, 43. Itaque κλείειν τὴν βασιλ., *cludere*
regnum, *occludere ciuitatem*, tropice dictum est pro, pri-
uare hac felicitate. ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, *ipsi intrare*
ciuitatem non vultis, non vultis fieri participes bonorum
commodorumque regni Messiani. οὐδὲ — εἰσελθεῖν] *ne-*
que alios, qui velint intrare (εἰσερχομένους dictum est pro
εἰσέρχεσθαι θέλοντας) *intrare finitis*, h. e. vos, simulato-
res pessimi, improbitatis exempla egregia, non modo
ipsi sectatorum meorum coetum augere, et religionis
meae bonorum participes fieri non vultis, sed etiam alios
felicitatis cupidos, dictis et factis, a me, meaque do-
ctrina abalienare, et regni Messiani felicitate priuare stu-
detis, dum errores spargitis, me meamque doctrinam
eleuatis, et calumniis proscinditis.

14. Hic versus in codd. multis priori praemittitur,
in pluribus codd. plane deest, neque Origen., neque Hie-
ron., neque Euseb. eum explicuerunt, vid. *Griesbachii*
Comment. ad h. l. videtur ergo e Marci 12, 40. in h. l.
fuisse translatus, id. quod vel diuersa huius versus collo-
catio in codd. docet, aptissime etiam hoc versu omisso,
oratio cohaeret, cuius cohaerentia haec est: meam do-
ctrinam, vnice veram, contemnitis et repudiatis, v. 13.
vestros errores propagare omni modo studetis, v. 15.
τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν] *opes viduarum*; οἰκία enim h. l. non
domum, sed omnino *bona, opes, facultates*, τὰ ὑπάρχοντα
indicat. Ita legitur οἶκος Hom. Odyss. α', 248. 251.
coll. v. 375. β', 63. f. 237. f. Aelian. H. V. 10, 17.
Ioseph. B. I. 7, 11., vid. *Kypkios* ad h. l. Eodem sensu
Hebr. חַיִּיב extat Esth. 8, 1. vbi Alex. ὅσα ὑπῆρχε· add.
Gen. 45, 18. vbi חַיִּיב οἱ ὅ explicant, τὰ ὑπάρχοντα.
Hinc κατεσθίειν τὰς οἰκίας est, *deuorare et exhaurire, sur-*
ripere opes. Quanam arte Pharisei bona viduarum abstu-
lerint, ostendunt verba, quae sequuntur: καὶ προφά-
σει μακρὰ προσευχόμενοι, quae tamen verba satis perspi-
cuae

cue interpolatoris manum produnt, atque confirmant sententiam nostram, hunc versum h. l. ex ordine eiiciendum esse. Nam apud Marc. l. c. legitur: οἱ κατεσθίοντες — καὶ προφ. μ. προσευχόμενοι, sed interpolator, ut verborum structurae inferniret, scripsit: ὅτι κατεσθίετε, debebat vero etiam scribere καὶ — προσεύχεσθε, aut, si retinere volebat προσευχόμενοι, omittere debebat particulam καὶ, quae ut nunc posita legitur, reddi debet *idque*, ut sit id. qd. καὶ ταῦτα, ut apud Hom. II. α', 29. ubi vid. Moschopulus et Raphelius Obff. Polyb. ad h. l. προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι] *simulate prolixius precando*: πρόφασις est h. l. *species externa, simulatio* (ut Phil. I, 18. ubi opponitur τῇ ἀληθείᾳ) nempe pietatis et sanctitatis. μακρὰ (scil. κατὰ, vim habet Aduerbii) προσεύχεσθαι, *longis et prolixis precibus uti*, quibus quidem precibus longis Phariseorum (6, 5.) h. l. commemoratis, omnino simulata eorum pietas et sanctitas significatur, qua decipiebant muliercularum vulgus, ut profusa in eos liberalitate, suis se opibus spoliarent, eos haeredes scriberent, et sic porro. διὰ τοῦτο, *propterea*, quod precum pietate abutimini, ad committenda scelera, ad spoliandas et emungendas viduas. λήψετε περισσότερον κρίμα, *feretis poenas grauissimas*: κρίμα, Hebr. עֲשָׂה, *poena*, Hos. 5, 2. Ezech. 14, 21. Luc. 23. 40. et κρίσις, 2 Macc. 7, 35.

15. περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν] *orbitis mare et terram*. ξηρὰ, *terra, continens*, femininum pro neutro, respondet Hebr. אֶרֶץ, Ion. 1, 9. similiter mare dicitur ὕδρα, Hom. II. κ', 27. Odys. α', 98. *liquidum*, Horat. Sat. I, 1. 54. et Aesop. f. 63. τὴν ξηρὰν refert ad θάλασσαν. vid. Vorstius de Hebraism. p. 20. Notatur autem per τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν *orbis terrarum*, et formula ipsa, *obire orbem terrarum*, erat locutio proverbialis Hebraeorum, qua summum studium quaerendi, sollicitum inquirendi laborem significabant, similis Latinorum: *omnem lapidem mouere*. vid. Grotius et Kypkius ad

h. l. ποιῆσαι ἓνα προσήλυτον] *ut unum saltem inueniatis, qui transeat ad sacra Iudaeorum.* De variis profelytorum apud Iudd. generibus vid. *Schleusneri Lex. h. v.* Quanto autem ardore Iudaei flagrarint profelytos faciendi, docuit *Danzius* in *Diss. de cura Iudaeorum in conquirendis profelytis*, inserta *Menschonii N. T. e Talmude illustrato* p. 649. sqq. add. quos laudauit *Wolffius* in *Curis ad h. l.* καὶ ὅταν γένηται scilicet προσήλυτος, *et ubi gentilis transierit ad sacra Iudaeorum.* ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν] *redditis eum duplo vobis digniorem, qui in tartara detrudatur, facitis eum peiorem etiam, quam vosmet ipsi estis; incuria vestra plurimas superstitiones gentilium animo infixas retinet; nouis erroribus eum imbuitis; moresque vestros prauos atque peruersos sequitur.* γεέννα, vid. ad 5, 22. υἱὸς autem nominibus praemium vel poenam, locum praemii vel poenae indicantibus iunctum, id. qd. ἄξιος vt תָּיִם - יָד, 2 Sam. 12, 5. ergo γεέννης υἱὸς siue ἄξιος est, *poena grauissima dignus.* διπλότερον cohaeret cum υἱὸς, atque adeo per se est Adiectiuum, vid. *Stephani Thes. L. Gr. h. v.* cum vero υἱὸς fit id. qd. ἄξιος, vim habet Aduerbii, *duplo magis, duplo digniorem.* Male *Kypkius* διπλότερον explicat, *fraudentiorem, simulatorem insigniorem, quam vos estis, cum ἁπλοῦς sit homo simplex, atque adeo διπλοῦς, homo duplex, simulator.* Sed notio improbitatis, atque adeo simulationis iam latet in verbis υἱὸς γεέννης.

16. 17. Peruersam sentiendi, et leges diuinas interpretandi rationem Phariseorum Iesus reprehensurus, exempli loco affert doctrinam eorum de iuramentis, quae diuidebant in graua et leuia. vid. not. ad 5, 33. sqq. Scilicet magna et graua iuramenta Phariseis erant iuramenta per Deum ipsum; his aequabant illa, quibus respiciebatur donum Deo oblatum, veluti pecunia oblata, ad vsus templi necessaria, hostiae. Per vtrumvis horum donorum, si quis iurasset, per Deum ipsum

iurasse censebatur. Ad sacerdotum autem quaestum pertinebat, illa dona haberi quam sanctissima, quasi Deus scilicet illis praecipue gauderet. Caeterum etiam h. l. vt 5, 33. sermo est de iuramentis, quae in vita communi et sermone quotidiano audiebantur. ὁδηγοὶ τυφλοὶ, v. 15, 14. ὃς ἂν ὁμώσει ἐν τῷ ναῷ, qui iurauerit per templum, οὐδέν ἐστι, nihil est, nihil valet, i. non tenetur, nempe seruare iusiurandum; quam significationem vocis οὐδέν ἐστι confirmat oppositum ὀφείλει, h. e. tenetur seruare iusiurandum. Quid verbis χρυσὸς τοῦ ναοῦ significetur, non vna est interpretum sententia. Nonnulli explicant de auro, quo templum ornatum et obductum erat. Alii vasa sacra innui putant, cf. Num. 5. Ex. 25. Alii intelligunt thesaurum templi s. pecuniam missam in gazophylacium, quo nomine insigniebantur tredecim arcae in atrio mulierum positaе, in quae coniciebatur pecunia vel vltro et sponte, vel e praescripto legis oblata, ad vsus templi necessaria, vid. Schleusneri Lex. v. γαζοφυλάκιον et κορβάν atque Relandi Antiqq. 1, 8. 12. atque haec posterior sententia praeplacet, cum sic satis appareat, quid spectarint in tradendo illo praecepto Pharisei et sacerdotes quaestus et lucri cupidi. — 17. Iesus, qui h. l. potissimum id agit, vt ostendat, arbitrarium et ineptum esse discrimen, quod inter iuramenta Pharisei facerent, addit: *stulti et occaecati*, inepte ratiocinantes et iudicantes, *quid maius, praestantius, sanctius, est, num aurum, an templum*, in cuius vsum aurum confertur, *quod sacrum reddit aurum?*

18 — 22. *Qui iurauerit per aram, eum iureiurando teneri, negatis, qui per sacrificium in ea oblatum, eum teneri affirmatis.* — 19. Ineptum esse etiam hoc discrimen, et iusiurandum per altare, aequae graue esse ac iusiurandum per sacrificium, ita docere instituit Iesus, vt ostendat, aram vtpote Deo sacratam, sacram reddere victimam, vid. Exod. 29, 37. add. Wetstenius ad h. l. et

qui de altari cogitet, eum simul de victimis cogitare debere, coll. v. 20. Pro ὁ οὖν ὁμόσας v. 20. codd. plures habent ὁ οὖν ὁμνύων, e glossmate, nam Aoristus vim omnium Temporum habet. Eadem de caussa v. 21. pro ἐν τῷ κατοικοῦντι, vt vulgo legitur, cum optimis et plur. codd. probantibus *Bengelio* et *Griesbachio* legendum est κατοικήσαντι. Deus autem dicitur ὁ κατοικήσας τὸν ναόν, quod eius numen ibi, maxime in adytis praesens putabatur, vnde et templum dicebatur οἶκος τοῦ Θεοῦ, v. 12, 4. add. 1 Regg. 8, 13. *Boltenius* opinabatur Matthaeum scripsisse בֵּיתֵנוּ, quod situm est in eo, Nah. 3, 8. atque intelligebat pecuniam in templo repositam, coll. v. 17. Matthaei vero interpretem haec verba de Deo accepisse, adeoque ea expressisse καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν. Sed si de Deo sermo est, procedit sententia grauior, et Iesum ipsum de Deo cogitasse, docere videtur v. seq. (de quo v. not. ad 5, 34.) sententiae enim, quam hic versus continet, occasionem dedisse opinor illa ipsa v. 21. verba vltima.

23. Iudaei sacerdotibus dare debebant decimas omnium frugum, reliquorumque terrae prouentuum, vid. Leuit. 27, 30. Num. 18, 21. Deut. 14, 22. Phariseorum autem ii, qui non ex sacerdotum ordine erant, vt inprimis sancti et pii aduersus Deum viderentur, hanc legem diligentissime obseruabant, ita vt etiam decimas minutissimorum olerum, quae vulgo decimari non solebant, religiosissime persoluerent. Neque Iesus hanc eorum religionem vituperat, sed perstringit eorum simulationem, quod negligerent virtutes, quarum studium et exercitatio longe maioris momenti esset. ἀποδεκατοῦν, verbum Alexandrinae dialecto proprium, nam in scriptis Atticorum non legitur, respondet Hebr. עָשָׂה, significat et, decimas exigere, decimare, 1 Sam. 8, 15. Hebr. 7, 5. et decimas dare, Gen. 28, 22. h. l. est, τὴν δεκάτην τελεῖν, vt dixit Iosephus Ant. 4, 4., vid. *Fischeri* Proluss.

de vit. Lexx. N. T. p. 696. τὸ ἡδύοσμον, τὸ ἀνηθον, τὸ κύμινον] species pro genere, pro oleribus minutissimis quibuscunque. ἡδύοσμον est id. qd. μένθη, quod voc. in linguam suam receperunt Iudaei מִנְתָּה, vid. Buxtorfii Lex. Talm. p. 1228. et Lat. *mentha*, propter odoris suavitatem a Graecis dicta est ἡδύοσμος et ἡδύοσμον. ἀνηθον, *anethum*, Virg. Ecl. 2, 49. *Dill*, מִנְתָּה, vid. Buxtorf. Lex. p. 2324. κύμινον, *cuminum*, Kümmel, כִּמְמֵל, vid. Ies. 28, 25. 27. καὶ ἀφῆκατε κ. τ. λ.] illud legis praeceptum obseruatu facilius, obseruatis; *sed grauiora et praestantiora praecepta, quae lex commendat, negligitis*: κρίσις, *iustitia*; κρίσις enim, quod voc. respondet Hebr. מִשְׁפָּט, notat eam virtutem, quae cuique suum tribuit: ἔλεος, רַחֲמִים, *beneficentia, liberalitas*, quae aliorum commodis consulit: πίστις, אֱמֻנָה, *fides, probitas*, dictorum constantia et veritas.

24. διυλίζειν, יָצַק, notat *percolare*, et de vino depurgato legitur in versione septuagintavirali Amos. 6, 6. Iudaei autem vinum e doliis ita hauriebant, vt illud funderent per *colum*, ne culex vinarius aut aliud quoddam animalculum immundum ab incautis deglutiretur, vid. Buxtorfii Lex. p. 516. κώνωψ, קֹנִיָּה, est *culex vinarius*, qui ex vino acescente gignitur, eodemque alitur et nutritur, vid. Aristot. Hist. Anim. 5, 19. Buxtorfius l. c. p. 342. Sed formula ipsa: διυλίζειν τὸν κώνωπα, *percolando vinum culices ab eo separare*, per prouerbium adhibebatur de iis, qui in rebus leuibus atque minutis diligentes, officiique sui studiosissimi essent. Opposita formula prouerbialis, τὸν κάμηλον καταπίνειν, *camelum deglutire*, הִמָּלַךְ עָלֶיךָ, dicebatur de iis, qui in maximis et grauissimis negotiis essent negligentissimi, vid. Vorstius de Adagg. N. T. c. 3, 2. atque adeo h. l. sensus horum verborum est: in rebus leuibus officii vestri studiosissimi estis, ac diligentissime cauere vobis studetis a peccatis perquam leuibus, sed in maximis negotiis negligen-

tes estis, nec dubitatis peccata committere grauissima. Verbum *καταπίνειν*, *deglutire*, non de liquidis solum, verum etiam de aridis dici, atque proprie notare, non comminutum in frusta, sed integrum aliquid consumere, scite obseruauit ad h. l. *Loesnerus*, qui hanc in rem laudauit *Philon.* 2 Alleg. p. 103. E. add. *Berglerus* ad *Alciphr.* p. 86.

25. 26. Eadem sententia, quam v. 24. continet, alia imagine repetitur. *καθαρίσετε — τῆς παροψίδος*] *purgatis*, diligenter abluitis et mundatis, ne reddamini immundi, *externas partes poculorum et lancium.* *παροψίς* ab Atticis ponitur de *obsoniis*, quae in patinis apponuntur, a reliquis Graecis de *lancibus*, de vasis, in quibus cibi apponuntur, vid. *Albertius* et *Wetstenius* ad h. l. interpp. ad *Moer.* et *Thom. Mag.* v. *παροψίδα*, atque *Pollux* 6, 56. 10, 87. In libris quibusdam legitur *τῆς παροψίδος καὶ τοῦ πλυντος*, quod posterius nomen e *Luc.* 11, 39. adscripserunt Grammatici, et imperiti librarii in textum receperunt. *ἔσωθεν δὲ γέμουσι ἐξ ἀρπαγῆς καὶ ἀδινίας*] *intus vero haec vasa plena sunt rapinis et improbitate.* *γέμουσι* construitur h. l. cum praeposit. *ἐξ*, quae tamen *Luc.* 11, 39. omittitur, quoniam Hebraei verbo *מִן* modo iungunt particulam *ו*, vt *Ier.* 51, 34. *Ez.* 32, 6. modo eam omittunt, vt *2 Regg.* 23, 14., vid. *Noldius Concordant.* Particc. h. v. *ἀρπαγὴ* et *ἀδινία*, cum iis dicantur vasa et pocula plena esse, sunt *vina et cibi rapti, et improbitate comparati*, victus quotidianus improbitate et rapinis comparatus. Lectio vulgaris est *καὶ ἀνρασίας*, in aliis libris legitur *ἀναθαρσίας*, in aliis *ἀδινίας*, atque hanc lectionem, *καὶ ἀδινίας*, *Griesbachius* recte in textum recepit. Qui lectionem *ἀνρασίας* defendunt, notant: eam esse lectionem difficiliorem, cum hoc voc. praeter hunc locum tantum legatur *1 Cor.* 7, 5. vbi *incontinentiam* significat; neque explicari posse, animaduertunt, quomodo pro *ἀδινία* vel *ἀναθαρσία* scribi potuerit *ἀνρασία*.

facile autem a Grammaticis ἀκρασία explicari potuisse vocabulis ἀδινία et ἀκαθαρσία. Monent praeterea ἀκρασία idem esse quod ἀκράτεια atque vel explicant: *libido in cibos prodiga*, h. e. intemperantia, vt apud Aeschin. Socr. 2, 15. vt adeo intelligantur: *dapes ex alienis interuersis facultatibus ad luxum comparatae*: vel explicent *auaritia*, cum ἀκράτης dicatur etiam *auarus*, *habendi cupidus*, Aristot. Ethic. 7, 6. vt adeo significantur: *dapes rapinis et auaritia comparatae*. Sed de intemperantia et libidine in cibos prodiga, atque adeo cibis lautis et opiparis sermo h. l. non commode esse potest, cum satis constet, Phariseos neutiquam fuisse homines luxuriosos, Ioseph. Ant. 18, 1. 3. οἷτε γὰρ Φαρισαῖοι τὴν δίαιταν ἐξευτελίζουσιν, οὐδὲν εἰς τὸ μαλακώτερον ἐνδιδόντες. Solent praeterea in libris N. T. frequenter copulari vocabula generis vocabulis speciei, vt v. 28. ὑπόκρισις et ἀνομία: eiusmodi vocabulum generis est nomen ἀδινία, vid. Rom. 1, 29. quo declaratur *omnis generis improbitas*, inprimis simulata pietas, coll. v. 28. Sensus ergo, admissa lectione καὶ ἀδινίας est: *victus vester est praemium, merces improbitatis*, μισθὸς τῆς ἀδινίας, Act. 1, 18. *malis artibus et improbitate i. simulata pietate vobis ad vitam necessaria comparatis*. Lectio ἀκαθαρσία originem suam debet Grammaticis, qui cum viderent esse h. l. sermonem de poculis et lancibus extrinsecus καθαρὸς, intrinsecus *impuris*, e v. 27. marg. adscribebant ἀκαθαρσίας, quod vocabulum librarii negligentes et indocti, qui saepius medias syllabas omiserunt, vid. Doruillius ad Charit. p. 693. mutarunt in ἀκαρσίας, doctiores in ἀκρασίας. Atque ita hic locus, me iudice, augeat numerum locorum illorum plurium, in quibus vocabulum ignotius falsa lectio, notius vera est. — 26. Sensus: ante omnia videte, vt cibi vestri sint bene parti, tunc sequatur externa poculorum et lancium mundities, purgatio, ne inquinemini. Itaque καθαρίζειν τὸ ἐντὸς — est, curare vt ad vitam necessaria, vt victus quotidianus sit legitime et iuste comparatus.

ἵνα positum ἐνβατικῶς, tunc fiant pura, tunc purgentur vasa.

27. 28. Pharisei virtutis et pietatis simulatores pessimi comparantur iam cum sepulcris dealbatis. Hebraeos autem ad notandos mores fictos et simulatos, comparatione operis gypsati vti solitos esse, praeter hunc locum, docet etiam locus Act. 23, 3. παρομιᾶζειν id. qd. ὁμοιάζειν, Hebr. נִמְצָא. Loca immunda adire, Iudaeis prohibitum erat, et cuius pedes sepulcrum attigerant, immundus erat, vid. Num. 19, 16. Solebant ergo Iudaei tantum spatii, quantum sepulcrum intus complectebatur, exterius quoque in superficie calce signare, et monumenta dealbare, tum ornatus causa, cum albedo referatur ad aedificiorum ornatum, tum ne quis imprudens locum calcaret, et pollueretur. Schekalim I, I. decimo quinto mensis Adar, emendant vias, plateas, collectiones aquarum, et quicquid inseruit publico, etiam pingunt sepulcra. vid. Wetstenius et Schoettgenius ad h. l. Nicolai de sepulcris Hebr. I, 2. II. fs. 4, 3. et quos laudavit Wolfius in Curis ad h. l. ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι] extrinsecus apparent speciosa, quoniam nimirum exteriores partes sunt albae et candidae. ὡραῖος prop. dicitur de fructibus, qui ad maturitatem peruenerunt, ut adeo ὡραῖος sit *maturus*. Hesych. ὡραῖος· ἀνμάζων τῇ ἡλικίᾳ. vid. Graevius Lectt. Hesiodd. c. 2. Perizonius ad Ael. H. V. I, 31. Iam cum fructus, qui ad maturitatem peruenerunt, tunc pulcherrimam formam referant; ὡραῖος est etiam *pulcher, formosus*. Suidas: ὡραῖος, εὐμορφος. Iudith. 8, 7. ὡραῖα τῇ ὀψει, *formosa*, et Xen. Mem. I, 3. 14. ubi iunguntur ὡραῖον et καλόν, ut εὐπρόσωπος et καλός apud Lucian. Catapl. T. I. p. 433. ἔσωθεν δὲ — ἀναθαρσείας] intus vero plena sunt ossibus mortuorum et summa l. omnis generis immunditia. — 28. Continet explanationem huius similitudinis. Sic etiam vos extrinsecus apparetis hominibus sanctitatis et probitatis studiosi (צַדִּיקִים)

cf. et Marc. 2, 17.), intrinsecus vero estis pleni simulationis et improbitatis studii.

29. οἰκοδομεῖν h. l. notat, *instaurare, restituere, reficere, sepulcra vetustate collapsa*, respondet Hebr. בנה, Ier. 31, 38. pro quo Alexandrini haud raro vti sunt verbo ἀνοικοδομέω, Deut. 13, 46. Prou. 24, 27. al. τῶν προφητῶν, prophetarum V. T., doctrinae diuinae interpretum in ecclesia Iudaica. τῶν δικαίων, hominum sanctitatis studio conspicuorum, v. 13, 17. μνημεῖον h. l. id. qd. τάφος, *sepulcrum*. Suidas: μνημεῖον ὁ τάφος, et κοσμεῖν τὰ μνημεῖα, *monumenta, sepulcra ornare*, est, in sepulcris dealbatis ponendos curare cippos, columellas, σήλας, quibus tituli sunt inscripti, vid. Geierus de luctu Hebr. 6, 25. I Macc. 13, 27. ss. Kypkius secutus Elsnerum ad h. l. et Vitringam de synag. vet. I, I. II. verbum κοσμεῖν explicat: *sepulcrum alicuius quocunque bonore afficere, iusta alicui facere*, h. e. aedificare prope sepulcra synagogas, saepius adire sepulcra, et preces ad ea facere, recitare prope ea maiorum laudes. Sed iam Christi aetate haec apud Iudaeos vtitata fuisse, vt a Iudaeis posteriorum temporum facta sunt, demonstrari nequit. Caeterum non simpliciter reprehendit Iesus h. l. Phariseorum aduersus prophetas et viros sanctos pietatem atque reuerentiam, sed simulatam eorum pietatem, quam etiam hac in re ostendebant. Ambitiose enim reficiebant et exornabant prophetarum aliorumque piorum hominum monumenta, vt viderentur eos magni facere, vt ostentarent se neutiquam consensuros fuisse in prophetarum interfectorum caedem, si iisdem temporibus vixissent, cum tamen non melius animati essent, quam ipsorum maiores, prophetarum interfectores, coll. 21, 34. et infra v. 34.

30. Dicitis: *si vixissemus aetate parentum nostrorum, socii eorum non fuissetis in caede prophetarum.* Pro ἡμεν

in pluribus et optimis codd. h. l. et paulo post legitur ἡμεῖς, quam Imperfecti formam recte in textum receperunt Griesbachius et Matthaei. Attici enim veteres raro dixerunt ἡμην pro ἡν, sed Alexandrina et communis dialectus hanc Imperfecti formam sibi tanquam propriam vindicavit. vid. Ios. 5, 1. Neh. 1, 4. 2, 11. Matth. 25, 35. al. Moeris: ἡν, ἀντὶ τοῦ ἡμην, Ἀττικῶς ἡμην, Ἑλληνικῶς. Recentiores autem Graeci uti instituerunt forma ἡν. hinc perquam probabile est, librarios nonnullos h. l. pro ἡμεῖς scripsisse ἡμεν, vid. omnino Fischerus Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 683. sq. αἵμα, Hebr. דם, caedes, 2 Sam. 3, 28. Matth. 27, 24. Eurip. Orest. 36. ubi schol. explicuit per Φόνος.

31 — 33. Sensus: Testamini contra vos ipsos (ἐαυτοῖς, contra vos ipsos, ut Ier. 1, 18. הָאֲנֹכִי בְּיָדִי, contra reges. add. Marc. 6, 11. coll. Luc. 9, 6.), vosmet ipsos condemnatis, dum vos nominatis posteros interfectorum prophetarum, (dicitis enim εἰ ἡμεῖς — τῶν πατέρων ἡμῶν, v. 30.) et caedes a maioribus vestris perpetratas reprehenditis (dicitis enim οὐκ ἂν ἡμεῖς κοινωνοὶ κ. τ. λ.), cum tamen maioribus vestris sitis similes, et mihi necem meditemini. Verbis οἷός ἐστι amphibolia inest. Formula enim: οἷός τινος εἶναι, significat et, filium, nepotem alicuius esse, et esse alicui similem, v. 5, 45. Ioh. 8, 44. — Indignabundus addit Iesus v. 32. καὶ ὑμεῖς πληρώσατε κ. τ. λ.] quare et implete mensuram vestrorum parentum, quibus estis similes, addite maiorum vestrorum impietati et contumaciae, quod ei deest, ut sit omnibus partibus ac numeris absoluta, cumulum addite maiorum vestrorum sceleribus, me, meaeque doctrinae praecones persequimini et interficite, coll. v. 34. πληρώσατε non est imperantis, sed concedentis, est enim Hebraeorum Imperativum permissionis, vid. 1 Regg. 22, 22. 2 Regg. 2, 17. Prov. 6, 32. Ioh. 13, 27. al. — 33. Serpentes, viperarum progenies, simulatores pessimi, quomodo effugie-

tis tartarorum poenas? i. non effugietis alterius vitae poenas grauiissimas. ὄφις, ἔχιδνα, *serpens, vipera*, est imago hominis insidiosi, pietatem et probitatem simulantis. vid. ad 3, 17. Cic. de harusp. resp. 24. de Clodio: *etiamne in sinu viperam illam venenatam ac pestiferam habere potuerunt?* Comparat ergo h. l. Iesus Phariseos eorumque maiores cum serpentibus, quoniam, ut illi, pietatem ac probitatem simulabant, quoniam, ut illi, doctrinae diuinae praeconibus insidiabantur. πῶς Φύγητε pro πῶς Φεύξεσθε; κρίσις, *poena, supplicium*, ut saepius. γέννης, vid. ad 5, 22. ὀργή μέλλουσα, vid. 3, 7.

34. Quonam sensu vox διὰ τοῦτο capienda sit, et quomodo hic versus cum iis quae praecefferunt cohaereat, magnopere inter se dissentiant interpretes. Alii nimirum retinent vulgarem vocis διὰ τοῦτο significationem, *propterea*, monent tamen eam esse coniungendam cum verbis καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε κ. τ. λ. ut adeo haec verba cum antecedentibus ita cohaereant: vos estis simulators pessimi, — propterea etiam legatos diuinos, sapientes religionis doctores, quos ad vos mittam, vel interficietis etc. Olearius, Wolfius in Curis ad h. l. alii, διὰ τοῦτο respondere arbitrantur Hebr. דאָס, ut adeo exprimi debeat, *interea, posthac*, et idem sit quod ἐν τούτῳ, ἐπὶ τούτῳ, sed non attulerunt alia loca, quibus haec observatio comprobetur. Alii διὰ τοῦτο coniungunt cum ultimis v. 33. verbis: simulators pessimi, quomodo propter ea, quae hactenus commisit, grauiissimas poenas alterius vitae effugietis? Equidem vero arbitror διὰ τοῦτο, ut Hebr. יָדָה Iudd. 8, 7. Ier. 49, 26. esse meram transitionis formulam, adeoque in versione omittendam, ut 13, 52. add. Marc. 12, 24. coll. Matth. 22, 29. ἀποσέλῳ vim habet futuri, ἀποσελῶ, vid. Luc. 11, 29. προφῆτας, σοφούς, γραμματεῖς] *legatos diuinos, sapientes, religionis doctores*. Insigniuntur his nominibus Apostoli, reliquique religionis christianae doctores, id quod vel e

verbis Lucae patet, qui loco parallelo I I, 49. scripsit: ἀποσελῶ εἰς αὐτοὺς προφῆτας καὶ ἀποστόλους. Iudaei suos religionis doctores appellare solebant προφῆτας (h. e. latiori sensu, omnino, voluntatis diuinae interpretes), σοφούς, γραμματεῖς, סִימְרִים, סִימְרִים, סִימְרִים, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 751. 1534. Iesus vero his nominibus usus est, partim quoniam ante dixerat, maiores legisperitorum et Phariseorum trucidasse προφῆτας καὶ δικαίους v. 29. partim vt significaret legatos suos, esse non minus legatos diuinos, sapientes, legumque diuinarum peritos, quam illos, quos Iudaei his nominibus insignire solerent. γραμματεῖς, vid. ad I 3, 52. καὶ ἐξ αὐτῶν scil. τινὰς, vt Luc. I I, 49. 2 I, 16. Ioh. 16, 17. est forma loquendi Hebraica; nempe respondet Hebraeorum נִשְׁלָחַם, quod oī ō Num. 2 I, 1. vertunt ἐξ αὐτῶν, nonnulli, alii, eorum. Graeci quoque Pronomen τις omittere solent, posito tamen Genitiuo, sine Praepositione ἐν· vid. *Marklandus* ad Lyf. p. 439. *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 567. ἀποκτενεῖτε, interficietis. Laudant hanc in rem exempli loco Stephanum Act. 6. 7. Iacobum, filium Zebedaei, Act. 12, 2. σταυρώσετε] cruci affigetur. Sed non potest exemplum afferri, quo comprobetur Iudaeorum opera religionis christianae doctorem a Romanis (Romanis enim, non Iudaeis, hoc supplicii genus usitatum erat), in crucem esse actum. *Grotius* arbitratur, Christum se ipsum quoque legatis suis h. l. annumerasse, neque terrere, inquit, nos debet quod praecessit ἀποσελῶ ἐγὼ, est enim figura, quam σύλληψιν vocant, quae nomina multa vni coniungit verbo, quod tamen nominibus omnibus proprie non conuenit. Rectius *Moschius* in *Erklärung der Sonntags-Evangelien* ad h. l. (qui apposite caeteroquin obseruauit, non posse hic prouocari ad Simonem Cleopae filium, coll. Euseb. H. E. 3, 32. cum hic regnante Traiano, ergo post excidium Hierosolymorum, nec Iudaeis, sed christianis, antea Iudaeis, iisdemque haereticis auctoribus in crucem actus sit), mo-

nuit, historiam illorum temporum nimis breuem et succinctam esse, et plura monumenta historica non ad nostram vsque aetatem peruenisse, adeoque silentii historiae nullam esse rationem habendam. Remouetur vero etiam haec difficultas, si statuimus, Christum in vniuersum voluisse sententiam exprimere hanc: Iudaei in legatos meos omni modo faeuient; et vt significaret eos quoque gentes exteras, nominatim Romanos, ad crudelem eorundem persecutionem excitaturos esse, commemorasse crucis supplicium, Romanis vsitatum. *μαστιγώσετε, flagellis caedetis*, vid. 10, 17. Act. 22, 19.

35. ὅπως, vt alias ἵνα, positum est ἐνβατικῶς, euentum, non causam indicat. Ita quoque legitur Hebr. *וַיִּמָּחֶה* Exod. 11, 9. Ier. 27, 15. et ἵνα Ioh. 9, 2. 3. 12, 40. etc. *ἐλθὲ ἐφ' ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον*] vt adeo rei sitis *caedis omnium hominum sanctorum in terra vestra factae*: πᾶν αἷμα δίκαιον positum est pro, αἷμα πάντων τῶν δικαίων. hoc reddi potest, *caedes omnium insontium*, nam Alex. *רַבִּי מִן* non modo expriment αἷμα ἀδίκων, Deut. 27, 25. coll. Matth. 27, 4. sed etiam αἷμα δίκαιον, Ioel. 3, 19. Ion. 1, 14. at haec verborum interpretatio non satis conuenire videtur orationis seriei, coll. v. 29. 31. sq. 34. rectius explicantur haec verba: *caedes omnium virorum sanctitatis laude conspicuorum*, vt adeo per τοὺς δικαίους significantur etiam prophetae, et Matthaeus scripsisse putetur *רַבִּי מִן*. Confirmant hanc rationem verba Lucae 11, 50. τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν. vbi προφήτης latissimo sensu capiendum, de eo qui summa probitate sese Deo commendat, ita, vt sit Dei amicus et familiaris, dignusque qui prae caeteris hominibus adire numen precibus possit, quales erant Abel et Zacharias memorati v. 35. Sed ἔρχεσθαι αἷμα ἐπὶ τινά dicitur de eo, qui caedis alicuius reus censetur, de quo adeo caedis vindicta sumitur. Haec vero ipsa locutio: *poenas luetis caedis omnium virorum sanctorum*, hyperbolica est, eaque omnino

poenarum exprimitur grauitas. Sensus ergo est: Vos, qui maiorum mores non detestamini, sed imitamini, qui non modo similes estis illis prophetarum, virorumque sanctorum interfectoribus, sed eos etiam contumacia, impietate, crudelitate, superatis; ita puniet Deus, ac si maiores vestros non punisset i. grauissime vos puniet. Similes loci Ier. 16, 13. Ies. 65, 7. coll. Ez. 18, 2. 4. 20. I Theff. 2, 15 f. *ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου*] usque ad caedem Zachariae, Barachiae filii. Quinam fuerit Zacharias ille, cuius h. l. mentio facta est, certo constitui nequit. *Krebsius* in Obff. ad h. l. et cum eo plures, (vid. *Wolf.* ad h. l.) intelligendum esse arbitrantur Zachariam, Baruchi filium, paulo ante excidium urbis in templo a Zelotis trucidatum, et cum obiici possit, legi h. l. *ὁν ἐφανεύσατε*, adeoque Christum verba facere de re praeterita, obseruant, aoristum positum esse pro futuro. Christum ergo praedicere caedem viri boni proxime instantem, quasi signum excidii toti reipublicae Iudaeorum imminens. At Christus, vt aperte cohaerentia docet, loquitur omnino de tempore praeterito, vid. v. 31. 32. add. Luc. 11, 50. non de futuro. Praeterea bene monuit *Ammonius* in Nouu. Opuscc. theoll. p. 112. virum sapientem atque diuinum, crimina futura, quae in libera coaeuorum potestate sint, admonitionibus atque hortationibus auertere, non vero poenarum et vindictae inevitabilis seueritate in antecessum vlcisci debere. Alii sermonem esse putant de Zacharia propheta, cuius oracula etiamnum extant, verum hunc trucidatum esse, historia temporum ignorat. Alii opinantur verba *υἱοῦ Βαραχίου* aduenticia esse, adscripta a Grammaticis, qui putarint, Zachariam prophetam Berachiae filium intelligendum esse, et sic antiquissimo librariorum lapsu haec verba in textum irrepisse. Esse autem h. l. sermonem de Zacharia, Ioiadae filio, in templo lapidato. v. 2. Paral. 24, 20. fs. Cum his fere consentiunt, qui contendunt lectionem textus fuisse *υἱοῦ Ἰωδαῖ*, sed eadem

de caussa Grammaticos atque librarios Ἰωδαῖ mutasse in Βαραχίου. Sententiam suam eo probare nituntur, quod in Euangelio Nazaraeorum (quod tamen ipsum interpolatum erat) auctore Hieronymo, non Barachiae, sed Ioiadae nomen extiterit. *Ammonius*, qui l. c. (vid. et *Eichhornii* Allgem. Bibl. d. bibl. Lit. B. 5. p. 974.) pluribus docuit, vulgarem lectionem genuinam, et ab interpolationis vel correctionis suspicione liberam esse; contendit esse quidem h. l. de Zacharia, Baruchi filio, a Zelotis trucidato, sermonem, sed non Christi, neque Matthaei verba h. l. legi, immo Graecum Matthaei interpretem, haec verba ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου adiecisse. Hunc scilicet hominem, vitam Iesu a Matthaeo editam, non totidem verbis in Hellenistarum linguam transtulisse, sed eam potius, forte ex exemplo Aramaeo iam additamentis et scholiis aucto, nouis obseruationibus, traditionibus et accessionibus instruxisse, et eiusmodi praefidiis fretum, plenam seruatoris, quae coaeuorum desiderijs satisfaceret, historiam in lucem edidisse. At enimvero haec sententia idoneis argumentis confirmanda erat, et eadem, quae de Zacharia h. l. leguntur, extant quoque Lucae II, 51. *Paulus* in *Kritisch-Philol. Kommentar* ad h. l. et ad Luc. l. c. notat: Iesum laudasse locum libri deperditi, cuius titulus fuerit σοφία τοῦ Θεοῦ, יהוה חכמה, vel in quo sapientia Dei in personam mutata, loquens introducta fuisset. (Luc. l. c. legitur: διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν. hinc *Paulus* nostro loco post διὰ τοῦτο supplet, ἔφη τις. ellipsis perquam dura! Alii Lucae l. l. ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ explicant: Deus sapientissimus dicit np. per me, coll. I Cor. I, 24. vid. not. ad Luc. l. c.). Iesum enim h. l. diserte discernere a verbis auctoris illius libri verba sua v. 36. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ego vero vobis dico. (Sed ἀμὴν λέγω ὑμῖν est vt centies nil nisi: mihi credite, non id. qd. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν.) Huius ergo libri deperditi auctorem, e primo V. T. libro, atque ex ultimo V. T. libro, maxime memo-

rabilem hominem, a Iudaeis interfectum, nempe Abelem et Zachariam, Ioiadae filium, laudasse, sed nomen huius Zachariae patris, cum nomine patris Zachariae prophetae, e praelectionibus publicis ipsi notiori, commutasse. Mihi quidem maxime probabilis semper visa est eorum interpretum sententia, qui existimant, intelligendum esse Zachariam, Ioiadae summi sacerdotis filium, ob re- prehensa populi Iudaici flagitia, iussu Ioasi, Iudaeorum regis, in atrio templi lapidatum v. 2. Paralip. 24, 20 fs. Constat autem apud Hebraeos multas personas fuisse bi- nomines, vid. interpp. ad Marc. 2, 26. *Wolffium* in Curis, et *Grotium* ad h. l. Scholiast. cod. Mosquensis: Ζαχαρίαν δὲ τὸν Ἰωδὰς λέγει, δυνάμους γὰρ ἦν. Hinc Zacharias 2 Par. 1. l. Ioiadae, h. l. autem Barachiae filius nomina- tur, quoniam nimirum pater ipsius duo nomina habuit, et Iudaeis, qui Christi aetate plurimum studiū genealo- giis impendebant, vtrumque nomen satis notum erat. Iesus igitur, vt significaret, *omnes* caedes hominum sanctissimorum, easdemque *crudelissimas*, vt Lucae verbis vtamur, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, a Iudaeorum maioribus commissas; nominavit *primam*, *maxime memorabilem* cae- dem in literis sacris commemoratam, et *ultimam* caedem, *ad aras perpetratam*, nempe Zachariae. Altare etiam nocentibus, nisi atrocissime deliquissent, asylum et tu- tela erat. vid. Exod. 21, 14. 1 Regg. 1, 51. 2, 28 sqq. hinc Seneca Troadd. 45. *ipsas ad aras maius admissum scelus*. vid. *Albertius* et *Wetstenius* ad h. l. Sic neque nos tangunt ea, quae obseruarunt alii, Zachariam ni- mirum, non fuisse vltimum prophetarum a Iudaeis inter- fectorum, Vriam quoque prophetam iussu Ioiakimi tru- cidatum esse, coll. Ier. 26, 21. fs. 2 Paral. 36, 4. fs. sed, quod probe notandum, non interfectus est vt Zacharias μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου. ὃν ἐφο- νεύσατε] *quem trucidastis*, est communicatiue dictum (vt Ioh. 6, 32. 1 Sam. 8, 8. al.), trucidarunt eum maiores ve- stri, quorum sentiendi agendique rationem vos imitamini.

μεταξὺ

μεταξὺ — θυσιαστήριον] *inter templum et altare*; intelligitur altare holocaustorum, quod erat ἐν τῷ ἱερῷ in atrio sacerdotum, prope velum τοῦ ναοῦ, nam altare suffitus, in ipso erat ναῶν. Ioseph. Ant. 8, 4. 1. τὸ δὲ θυσιαστήριον τὸ χάλκεον ἔστησι πρὸ τοῦ ναοῦ ἀντικρὺ τῆς θύρας, ὡς ἀνοιχθεῖσης αὐτὸ κατὰ πρόσωπον εἶναι, καὶ βλέπεσθαι τὰς ἱερουργίας, καὶ τὴν τῶν θυσιῶν πολυτέλειαν. Id. Ant. 15, 1. 5. ὅπου τοῖς ἱερεῦσιν εἰσελθεῖν ἐξόν ἦν μόνοις, ὁ ναὸς ἐν τούτῳ, καὶ πρὸ αὐτοῦ βωμὸς ἦν, ἐφ' οὗ τὰς θυσίας ὀλοκαυτῶμεν τῷ θεῷ.

36. 37. ἀμὴν λέγω ὑμῖν — ταύτην] *mibi credite, haec omnia huic hominum aetati euenient. ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην* Theophylactus interpretatur: ἐπὶ τοὺς τότε ὄντας Ἰουδαίους. recte, nam ἡ γενεὰ αὕτη sunt homines huius aetatis, huius seculi, vt Matth. 11, 16. al. Hebr. 717, Coh. 1, 4. Formula autem ἡκεῖ τοῦτο ἐπ' αὐτὸν est formula Hebr. 717, 718, 719, eaque adhibetur vel in bonam partem de bonis quae alicui contingunt Deut. 28, 2. vel in malam partem, de malis quae alicui accidunt, Ies. 47, 9. 11. Ier. 51, 60. h. l. Ante ἡκεῖ plures codd. legunt ὅτι, certe haec particula a librariis facilius omitti, quam addi potuit, et ἀμὴν λέγω ὑμῖν non modo omisso ὅτι, sed eo etiam addito occurrit, vt 6, 5. 16. 19, 28. al. — 37. Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ] intelliguntur huius ciuitatis incolae, et commemorantur incolae ciuitatis primariae, ita, vt reliqui quoque Iudaei simul significantur; repetitio autem nominis auget increpationem, animique commotionem indicat. ἀποκτείνουσα, λιθοβολοῦσα, quae interficere, lapidare soles, coll. v. 30. 34. Neh. 9, 26. add. Vorstius de Hebraism. N. T. p. 535. sq. ποσάκις — καὶ οὐκ ἠθέλησατε] *quoties filios tuos colligere volui, sicuti gallina pullos suos sub alis colligere solet, sed nolulistis. Similem locum Eurip. Herc. Fur 71. attulit Elsnerus: Οἱ δ' Ἡράκλειοι παῖδες, οὓς ὑποπτέρους Σώζω νεοσσούς, ὄρνις ὡς ὑφειμένῃ. Et Herculis liberi, quos sub alis seruo, pullos vt gallina mori parata. Est imago beniuolentiae et tute-*

lae, Deut. 32, 11. Ies. 31, 5. Ps. 17, 8. Sensus est: Saepius vos omni modo excitare studui ad vitae animique mutationem in melius, ut ita effugeretis calamitatem vobis imminentem, sed vos me repudiastis. τὰ τέμνα sunt ciues Hierosolymitani, omninoque Iudaei, ita nominantur, quoniam Iesus antea vsus erat voce Ἱερουσαλήμ, Hebraei vero ciuitates perquam frequenter comparare solent cum matribus, adeoque ciues nominant filios, vid. 2 Sam. 20, 19. Ier. 2, 16. etc. ὃν τρόπον pro καὶ ὃν τρόπον, quod legitur Act. 15, 11. ὄρνις est gallina, vid. Wetstenius ad h. l. etiam Latini voc. *auis*, de gallina adhibere solent, ut Martial. 13, 73. ἡ θαλάσσια referendum ad Ἱερουσαλήμ et τέμνα.

38. 39. ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῶν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος] ecce, haec ipsa domus inanis iam vobis et deserta relinquetur. ἀφίεται pro ἀφήσεται, ut γ. 34. ἀποσέλλω pro ἀποσελῶ. Vocabulum οἶκος, Olearius, Wolfius, Moschius, alii, de templo Hierosolymitano, Grotius, Elsnerus, Loesnerus, alii, de gente Iudaica vniuersa, et simul de primaria vrbe ac sede imperii, de Hierosolyma accipiunt. Et Loesnerus quidem, in Disfert. de domo orba, inserta Commentatt. theoll. a Velthusenio, Rupertio et me ipso editis, Vol. 2. p. 49. sqq. hanc posteriorem sententiam docte defendit, atque docet Iudaeis sublato dominatu et regno, extincta regia progenie, populoque ipso caedibus, fame, fuga, foede peremto et dissipato, vrbis ciuitatisque ac patriae interitum et euersionem denuntiari. Sic quoque Latinos patriam et domum promiscue ponere solere. Cic. ad Attic. 8, 2. Sallust. Cat. 44. Equidem tamen ingenue profiteor, me accedere interpretibus iis, qui de templo h. l. cogitandum esse praecipunt. Etenim, quamquam templum vocatur plerumque οἶκος Θεοῦ, tamen et Luc. 11, 51. simpliciter nominatur οἶκος, et Iesus ipse hanc orationem in templo habuit, vid. Marc. 13, 1 fs. Matth. 24, 1. e quibus locis apparere videtur, discipulos quo-

que verba Christi de templo intellexisse. Cum vero Christus hanc orationem in templo habuerit, auditores ipsius facile intelligere poterant significari templum, et οἶκος ὑμῶν eminentiori sensu dictum esse. Caeterum satis notum est, articulum saepius habere vim pronominis demonstratiui, vid. *Glassius* Phil. S. 1, 2. I. et voc. ἔρημος inprimis adhiberi de locis desertis, desolatis, incolis destitutis. — 39. λέγω γὰρ ὑμῖν — ἐν ὀνόματι κυρίου] et quod me attinet, vobis affirmo, vos me posthac non esse visuros, donec mihi acclamaueritis; celebretur ille legatus diuinus h. e. me nunquam posthac videbitis in templo, vt doctorem, sed vt iudicem, vbi rediero ad excidium templi et ciuitatis vestrae, tunc intelligetis, me Messiam esse. Formula εὐλογημένος κ. τ. λ. qua respicitur acclamatio populi, cum Christus solenniter urbem introiret 21, 9. omnino significatur: agnoscetis, declarabitis me Messiam. Alii verba nostra interpretantur: a vobis discedo, posthac me non videbitis in hoc templo, donec me Messiam agnoueritis i. me nunquam posthac in hoc templo videbitis. Etenim probe sciuisse Iesum, eos nunquam ipsum hac acclamatione excepturos, dignitatem ipsius agnituros esse. Alias aliorum explicationes notarunt *Olearius*, et *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. γὰρ est Hebr. 7, et.

CAPVT XXIV.

Iesus in templo, praesentibus discipulis, Iudaeos edocuerat, ipsos sua in persequendis et trucidandis disciplinae christianae alumni et doctoribus, et in obsequio iis

praestando obstinatione, interitum templi, urbis et reipublicae acceleraturos esse v. 23, 38. Cum Iesus deinde e templo exiisset; discipuli eum adibant, eique ostentabant magnifica templi aedificia, coll. v. 1. Luc. 21, 5. atque Iesus, quae antea dixerat, repetebat, nempe hoc omne aedificium splendidum prorsus deletum iri. Atroces calamitates apparitionem Messiae praegressuras esse, opinabantur Iudaei, sperabant vero etiam, ea ipsa tempestate, cum calamitas ad summum peruenisset fastigium, Messiam inopinato coelitus auxilium ipsis esse laturum, vid. Dan. 2, 44. sq. 7, 13 fs. 9, 24. 26. hostesque ipsorum debellaturum esse, vid. Ioseph. B. 1. 6, 5. 2. add. *Koppii* Excurf. 2. ad Theffal. p. 113. sqq. Calamitatibus illis annumerabant quoque Iudaei, saltem multi eorum, vastationem templi, vid. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. ad Matth. 2, 1. p. 200. add. Ioseph. Ant. 10, 11. 7. (Mich. 3, 12.); expectabant vero etiam mundi, temporibus Messiae, renouationem, splendidiorem urbem, templumque splendidius, vid. interpp. ad 2 Petr. 3, 12. *Schoettgenii* Hor. Hebr. ad Apoc. 21, 1. 2. 19. 24. et T. 2. p. 167. 169. 171. 245. Hinc nec magnopere Christi discipuli, ut ex Euangelistarum narrationibus patet, mirabantur ea quae magister ipsorum de templi vastatione dixerat. Ipsa vero Christi praedictio de templi vastatione, quam coniunctam fore putabant cum regni Messiani terreni initio, reuocauerat discipulis in memoriam etiam reliqua omnia initio regni Messiani euentura, velut iudicium gentium, finem huius mundi etc. vid. ad 3, 2. Interrogant ergo Iesum, quando futurum sit, ut templum euertatur? et quodnam signum sit aduentus ipsius, atque interitus mundi, τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος v. 3. illum aduentum secuturi? Ad primam discipulorum interrogationem ita Iesus respondebat, ut non eorum curiositati satisfaceret (Act. 1, 7.), sed ea tantum proferret, quae iis scitu utilia et necessaria essent. Verba faciebat de signis euersionem templi

et ciuitatis Iudaeorum praegressuris, ipsam deinde euer-
sionem imaginibus poeticis depingebat, coll. 24, 28. sqq.
Quo vero praeconceptae eorum opinioni occurreret, cum
euerfione templi reipublicaeque Iudaeorum coniu-
ctum fore initium regni Messiani terreni, quam eorum
opinionem satis declarabat interrogatio: τί τὸ σημεῖον τῆς
σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος; (v. 2.) ad
hanc alteram quaestionem ita respondebat, vt appareret,
finem mundi serius secuturum esse; et vt hic mundi in-
teritus, ab interitu ciuitatis Iudaeorum satis perspicue
discerneretur; profitebatur, se ad excidium Hierosoly-
morum, ad poenas de Iudaeis sumendas, suorumque a
Iudaeorum persecutionibus liberationem (ἀπολύτρωσιν
Luc. 21, 28.), ita rediturum esse, vt ipse non conspice-
retur, maiestatem tamen suam ita se manifestaturum esse,
vt ipsum paene oculis videre possent, (παρουσίαν τοῦ υἱοῦ
τοῦ ἀνθρώπου fore fulguris instar Matth. 24, 27. sicuti
non dici possit, fulgur hic vel ibi esse, ita neque de
Messia, eum hic vel ibi esse, vid. Matth. 24, 23. 27.);
sed ad finem mundi et inaugurationem regni Messiani
solennem, non tamen talis, quale expectarent, se re-
diturum esse (25, 31 fs.) ita, vt conspiceretur, et in-
notesceret ipsius maiestas omnibus. vid. *Eichbornii All-
gem. Bibl. d. bibl. Lit. B. 3. p. 675. 692. 1058 fs.*

Quae vel hactenus disputauimus, docere possunt,
c. 24. et 25. de duplici atque diuersa παρουσία Christi
sermonem esse, vid. et not. ad 16, 27. Capitis autem
24. sectionem priorem, vsque ad v. 43. agere de inte-
ritu templi et ciuitatis Iudaeorum, pluribus argumentis
potest euinci. Difertis verbis profitetur Iesus, omnia
hactenus dicta euentura esse hominibus illius aetatis et
discipulis (parti saltem societatis ipsorum, vid. ad v. 1.
et ad 16, 28.) adhuc viuentibus, coll. 24, 34. Marc.
13, 30. Luc. 21, 32. add. Luc. 21, 20. vbi legitur
ὅταν ᾔδητε: Matth. 24, 20. προσεύχεσθε κ. τ. λ. v. 33.

οὕτω καὶ ὑμεῖς. non aliud argumentum v. 29 ss. pertrahatur, sed his versibus describi prophetarum more solenni ipsam reipublicae Iudaeorum euerfionem, docent verba εὐθὺς μετὰ τὴν θλίψιν. Marc. 13, 24. ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις μετὰ τὴν θλίψιν ἐκείνην. Hi loci omnes, imprimis etiam ea quae v. 40. 41. leguntur, satis euidenter demonstrant, non esse hoc in capite sermonem de interitu mundi, sed de excidio Hierosolymorum, vid. *Eichhorn*. l. c. p. 670. sqq. et *Flattus* de notione vocis βασιλεία τῶν οὐρανῶν in *Commentatt. theoll. a Veltbuseno, Rupertio* et me editis Vol. 2. p. 461. sqq. — Iam quod ipsam Christi orationem de interitu templi et ciuitatis Iudaeorum attinet, diligenter discernuntur tristia tempora initium vastationis praegressura 5 — 14. Luc. 21, 8. 9. ab vastationis initio v. 15. Luc. 21, 20. et vastatione ipsa v. 29. sqq. Vfus autem est Christus, personam prophetae agens, sermone prophetico, imaginibus et coloribus poeticis, neque adeo in descriptione signorum, quae vrbs interitum antecessura dicit, neque in ipsa euerfionis pictura, omnia ad latum vnguem refecanda sunt, vt docte et copiose demonstravit *Eichhornius* l. c. p. 676. sqq. Itaque nec probare possum diligentiam illorum interpretum, qui, opinantes temporum istorum infeliciū descriptionem a Iesu exhibitam, verbotenus esse intelligendam, et singula, praesertim de signis vastationem praegressuris allata, esse premenda, ad hanc suam sententiam comprobendam, locos Iosephi, aliorumque illius aetatis scriptorum, cum hoc loco sedulo contulerunt. In signis nimirum initium vastationis praegressuris, numeravit Iesus, tumultus, famem, pestem, terrae motus v. 7. etc. Iam si comparamus historicorum loca, quae hanc in rem afferuntur, in quibus eiusmodi euentus enarrantur, animaduertimus calamitatibus ab illis scriptoribus descriptis, maximam partem alienas et a Palaestina remotas regiones fuisse afflictas. Quod si vero in descriptione illorum signorum

singula essent vrgenda et explicanda; res illae ab historicis notatae, euenire debuissent in Palaestina, saltem quae in exteris regionibus euenerunt, propiorem necessitudinem cum fatis reipublicae Iudaeorum habere debuissent. Sed hoc secus est. Itaque in aprico positum est, proposuisse Iesum generalem descriptionem calamitatum, quae Hierosolymorum excidium praeceffurae essent, eamque exemplis specialioribus ad viuum adumbratam, atque adeo tantummodo notionem vniuersalem, multarum magnarumque calamitatum, cum respectu ad opiniones Iudaicas, esse tenendam. Bella enim, fames, pestis, terrae motus, sunt etiam Hebraeorum poetis solennes imagines, quibus tristia fata ciuitatum depingunt, vid. Ier. 14, 12. 21, 7. 34, 17. Ez. 5, 12. Apoc. 6, 1. sqq. et in scriptis quoque Rabbiorum similes reperiuntur picturae temporum infelicitum, quae Messiae aduentum antecessura essent, vid. *Schoettgenii* Horae Hebr. T. 2. p. 512. 518. 519. sq. Iesus vero suos cohortaturus ad constantiam et vigilantiam, usus est his imaginibus omnibus, vt praeconceptis eorum opinionibus occurreret, ne e quouis tristi euentu, e quauis calamitate publica coniicerent, adesse tempus aduentus Messiae invisibilis, tempus, quo de Iudaeis vindictam esset sumpturus; ostenditque, coeptam obsidionem Hierosolymorum fore vnicum et indubitatum illius temporis, euersionis reipublicae Iudaeorum, indicium v. 15. Caeterum Matthaeus, quo prius referre posset sermones Christi, quos c. 24. et 25. continent (vid. ad 4, 23.), omisit quidem enarrare ea, quae Marc. 12, 41. Luc. 21, 1. sqq. leguntur, plenius tamen et diligentius sermones Christi de *παρουσία* vtraque retulit, nam quae c. 25, 31. sqq. leguntur, apud Marc. et Luc. ll. cc. non extant; omnino Marcus et Lucas orationem Christi, quam Matthaeus c. 24. retulit, in compendium redactam reddiderunt; praeterea Lucas similitudines Matth. c. 25, 1 — 30. propositas et recte collocatas, quas in sua Gnomologia pau-

cis tantum verbis notatas reperiebat, tanquam alio tempore a Christo prolatas attulit c. 12, 36. sqq. et Marcus 13, 34. 35. attigit tantum, quae Matthaeus c. 24, 43. sqq. et c. 25, 14. sqq. copiosius exposuit. More autem suo (vid. c. 5. 10. 13. al.) Matthaeus, specimen daturus sermonum Christi de excidio Hierosolymorum et iudicio extremo, adiecit etiam h. l. nonnulla alio tempore, aliaue occasione, a magistro dicta, vid. Luc. 17, 22 — 37. qui idem Lucae locus, ut et alius Luc. 12, 41. nos quoque docere potest, non vno tenore ea omnia, quae c. 24. et 25. leguntur, Iesum dixisse, immo potius discipulos eum quoque interrogando interdum interpellasse.

I. 2. Pro καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ in codd. nonnullis legitur, καὶ ἐξελθ. ὁ Ἰησ. ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, ἐπορεύετο. arbitrariam mutationem putat *Griesbachius* Comment. Crit. ad h. l. vel fortuito casu ortam, vel consulto tentatam, quo narrationis ordo fieret lucidior. Puto Grammaticos, verbis Marci 13, 1. καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ. adductos, hoc ordine Matthaei verba collocasse, sed scribi tunc quoque debebat ἐκ τοῦ ἱεροῦ. οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ] Marc. 31, 1. εἰς τῶν μαθητῶν. vid. not. ad 15, 15. 17, 10. Per μαθητάς autem, non tantum intelligendi sunt Apostoli, sed alii quoque discipuli magistrum secuti, ut omnis oratio a Christo postea habita docet, cf. etiam Marc. 13, 37. Luc. 12, 41. add. not. ad 5, 1. p. 120. ad 16, 28. ἐπιδεῖξαι, ostentare, adhibetur, ut Hebr. הִנֵּה, de iis qui ostentant aliis res admiratione dignas, saltem quas ipsi admirantur, ut 2 Regg. 20, 13. Xenoph. de Mag. Equit. 3, 1. 10. τὰς οἰκοδομὰς τοῦ ἱεροῦ, aedificia templi magnifica, vid. Luc. 21, 5. Marc. 13, 1. de templi magnificentia et firmitate, cf. etiam Ioseph. B. I. 6, 14. 5, 5. 6. Tacit. Annal. 5, 8. 12. — 2. Mirantibus discipulis templi magnificentiam et firmitatem, illiusque vastationem dolentibus, sperantibus tamen longe splendidius illud

exstructum iri, Iesus simpliciter repetit, quod iam in templo ipso 23, 28. professus erat: haec omnia dirutum iri funditus. οὐ βλέπετε πάντα ταῦτα] in codd. nonnull. οὐ deest, scilicet quoniam nec Marc. l. c. extat. Male. Verbum βλέπειν inter alia notat, *cum admiratione videre, admirari*, vt וַיִּבְרַךְ, 1 Sam. 16, 7. Hebr. 2, 9. cum porro Hebr. אֵל saepius ponatur pro אֵלֶיךָ, et οὐ pro οὐχί, vulgo verba nostra vertunt: *nonne admiramini haec omnia?* haec templi aedificia? ita, vt interrogatio sit affirmantis. Olearius h. l. verba reddit: *nolite haec tanta opera admirari!* sed Marc. l. c. interrogationem admittit: *num tu haec tanta opera admiraris?* Equidem neque h. l. neque Marc. 13, 1. verba interrogantis esse puto, interrogatio enim superuacanea fuisset, cum discipuli admirabundi ostentarent magistro templi magnificentiam. Alii, cum βλέπειν etiam significet: *cum voluptate videre, delectari aliquare*, vt וַיִּשְׂמַח, Ps. 54, 9. Sir. 25, 7. 40. 29. Matth. 5, 28. vertunt: *nolite tantopere his delectari!* Caet. quod attinet verba: οὐ μὴ ἀφεθῇ κ. τ. λ., *ne bini quidem lapides coagmentati remanebunt*, recte Theophylactus notauit: τοῦτο δὲ εἶπε, τὴν παντελῆ ἀπώλειαν τῆς οἰκοδομῆς αἰνιττόμενος: hac enim formula significatur, aliquid funditus euersum iri, vt 2 Sam. 17, 13. sicuti contraria formula Hagg. 2, 15. θεῖναι λίθον ἐπὶ λίθον notat: *exstruere*. ὥδε in his aedificiis.

3. προσῆλθον — ἰδίαν, *aggressi sunt ad eum discipuli seorsim, soli*, non praesente populi multitudine. Marcus 13, 3. Petrum, Iacobum, Iohannem et Andream, tanquam inprimis scire cupidos nominat. ταῦτα ἔσονται; *quando haec euenient?* nempe templi et ciuitatis devastatio: ταῦτα· τουτέστιν ἡ κατάλυσις τοῦ ναοῦ, καὶ ἡ ἀλωσις τῆς Ἱερουσαλὴμ. Theophylact. συντέλεια τοῦ αἰῶνος sunt qui explicent de excidio Iudaeorum et interitu rei-publicae eorum, quam sententiam exornarunt inprimis Clericus et Hammondus ad h. l. Sed cum συντέλεια τοῦ

αἰῶνος 13, 39. sq. 49. 28, 20. de fine mundi legatur; cum Hebraei formula הַיּוֹם הַזֶּה exprefferint tempus ante Messiae aduentum, et הַיּוֹם הַבָּא sit tempus sub regno Messiae, vid. *Koppii* Exc. 1. ad Epist. ad Ephes. cum Iudaei crediderint, cum interitu templi et urbis coniunctum fore aduentum Christi iudicis, atque interitum mundi, vid. Argum. hui. cap. et *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. ad h. l.: adstipulor interpretibus iis, qui etiam h. l. hanc formulam explicant de fine mundi, atque adventu Christi iudicis, ut adeo verba τί τὸ σημεῖον — αἰῶνος contineant interrogationem ad vnam eandemque rem pertinentem.

4. 5. βλέπετε μὴ τις ὑμᾶς πλανήσῃ] *cauete vobis ne quis vos decipiat*, nempe quod attinet tempus vastationis templi, meumque aduentum, ita ut quamuis calamitatem existimetis initium esse ultimi urbis fati. Plures calamitates interitum reipublicae Iudaeorum praecedent. Luc. 21, 8. legitur: βλέπετε μὴ πλανηθῆτε. — 5. *Exorientur enim multi, qui induant meam personam, et multos fallent.* Laudant hanc in rem Aegyptium illum, cuius seditio memoratur Act. 21, 38. qui tamen non Christi nomen et honorem sibi arrogauit. Effet ergo, ut scite monuit *Eichhornius allgem. Bibl. d. bibl. Lit. B. 3. p. 680.* historia duce demonstrandum, plures illo tempore in Palaestina impostores et falsos prophetas extitisse, et Messiae personam egisse. Sententiarum ordo hic esse videtur: cauete vobis, ne quis, quod urbis templique euerfionem, meumque aduentum attinet, vos decipiat! Multi enim errores spargent, quin et existent, qui eo dementiae et impudentiae progrediantur, ut personam meam induant, et adesse regni Messiani tempora affirmant (λέγοντες — ὁ καιρὸς ἤγγικε, Luc. 21, 8.), nolite eiusmodi impostoribus fidem habere, (μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν, Luc. 1. c. μὴ πεισέσῃτε, Matth. v. 24.) ad euerfionem Hierosolymorum inconspicuis redibo, coll. v. 23. Quo

viuidius ergo Christus omnino impostorum et falsorum doctorum errores atque impudentiam depingeret, et quo prius ab eorum erroribus variis suos auocaret, statim initio orationis suae eos commemorans, affirmat eos Messiae nomen sibi arrogaturos esse, eosque v. 24. *ψευδοχρίστους* nominat. Sic Paulus quoque 2 Thess. 2, 4. ubi de falsis doctoribus verba facit, scribit: *qui aduersantur et superbe contemnunt omne quod Dei vel numinis nomen gerit, adeo, ut Dei instar, sedem suam in templo Dei collocare, et se pro Deo gerere audeant*; quae verba continent descriptionem improbitatis eorum maximae, in qua tamen non omnia nimis premenda sunt, vid. Obsf. nostras ex libris Apocryph. V. T. p. 154. sqq. add. not. ad v. 9.

6. Enumerantur iam varii generis calamitates, excidium vrbis praegressurae, et admonet Iesus suos, ne vel ipsi sponte, vel ab aliis instigati, e quauis calamitate coniiciant, adesse vltima vrbis fata, adesse tempus aduentus Messiae. *μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων*] *audietis de bellis, bellorumque motibus*. Per *πολέμους* intelligunt bellum Asinaei et Alinaei, fratrum Iudaeorum, cum Parthis in Mesopotamia et Babylonia gestum, quo ter proelio dimicatum est, vid. Ioseph. Ant. 18, 9. 1. sed bella in alienis regionibus gesta non possunt h. l. afferri, vtpote aliena ab orationis Christi consilio, neque enim illud bellum propiorem necessitudinem cum fatis et excidio Hierosolymorum habebat. *ἀκοὰς πολέμων*, *belli rumores*. *ἀκοή* id. qd. *Φήμη*, vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 65. Bardanes, et post eum Volageses, Izati Adiabenorū regi Iudaeo bellum indicebant, sed irritō conatu, vid. Ioseph. Ant. 20, 3. 3. *Wersten.* ad h. l. Vitellius, Syriae praefes, expeditionem suscipere volebat contra Aretam, Arabiae regem, exercitumque suum per Palaestinam ducere, sed mors Tiberii hanc expeditionem dirimebat, vid. Ioseph. Ant. 18, 5. 3. sed vid. paulo ante notata, nec in oraculis et vaticiniis omnia verba nimis anxie esse premenda, iam

superius monitum est. ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε, *videte, ne metu, curis, sollicitudine, perturbemini, constantes estote.* θροεῖσθαι id. qd. πτοεῖσθαι, *perturbari, expauescere*, Luc. 21, 9. δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι, *oportet enim haec omnia fieri*: tales calamitates ingruent, infelicia tempora antecedent, hoc populariter expressum est. πάντα in codd. quibusdam deest, vt Marc. 13, 7. in aliis legitur ταῦτα pro πάντα e Luc. 21, 9. in aliis πάντα ταῦτα, librarii enim saepe duas vnus loci lectiones exhibuere, ita vt in his altera sit glossema, quod putarant esse lectionem, vt Nep. V. Iphicr. 3, 4. *me genuit, creauit*, cod. Bau. Eumen. 9, 3. *fidus certos*, cod. Axen. Legendum haud dubie τὰ πάντα, ita vt πάντα sit id. qd. πάντα ταῦτα vel ταῦτα πάντα, *haec omnia*. ἀλλ' οὐπω ἐστὶ τὸ τέλος, *sed nondum adest finis*, interitus templi et reipublicae Iudaeorum; nondum est tempus excidio praefinitum. τέλος, ὧρ., Dan. 9, 26.

7. ἐγερθήσονται — βασιλείαν] *et oppugnabit una gens alteram, alia regna aliis insurgent.* Referunt huc bella Parthorum, Armeniorum, vid. *Wetstenius* ad h. l. alii, cum βασιλεία etiam praefecturam quamlibet significet, referunt haec ad Iudaeorum in Peraea habitantium bellum aduersus Philadelphenos ob finium controuerfiam, ad Iudaeorum et Galilaeorum bellum aduersus Samaritanos, vid. Ioseph. B. I. 2, 12. sqq. Alii respici putant verbis ἑθνος ἐπὶ ἑθνος seditiones inter Iudaeos et gentes, quarum in agris illi habitabant, in Syria, Aegypto etc. vid. Ioseph. B. I. 2, 33. sqq. Quae vel ipsa interpretationis diuersitas docet, quam parum certa haec explicandi ratio sit, qua omnino non opus est, cum legatur h. l. generalis tempotum calamitosorum descriptio, similis ei quae legitur 2 Paral. 15, 6. et qua vti solebant Iudaei ad depingenda generatim tempora tristissima. Sohar chadasch fol. 8, 4. *illo tempore bella in mundo excitabuntur, gens erit contra gentem, et vrbs contra urbem: angustiae multae contra hostes Israelitarum innouabuntur.* Bre-

schit rabba sect. 42. fol. 41. 1. dixit R. Eleasar filius Abina: Si videris regna contra se inuicem insurgentia: tunc attende, et adspice pedem Messiae. καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ λοιμοὶ, saeuier fames et pestis. Fames regnante Claudio quater saeuit, anno imperii ipsius secundo Romae, quarto in Palaestina, nono in Graecia, vndecimo Romae, vid. Act. 11, 28. Ioseph. Ant. 20, 2. Wetsten. ad h. l. Semel ergo tantum in Palaestina saeuit. Pestis autem, λοιμός, A. C. 40. inuasit Babyloniam, Ioseph. Ant. 18, 9. 8. et A. C. 66. Italiam, vid. Tacit. Ann. 16, 13. non autem Palaestinam. Sed λιμός καὶ λοιμός etiam ab Hebraeorum poetis saepius coniunctum commemorantur, cum tristia fata depingunt, vid. Argum. hui. cap. et locos Ieremiae ibi laudatos atque has imagines, Christi quoque aetate in usu fuisse, in describendis temporibus ante Messiae aduentum plures loci, qui in Rabbiorum libris extant, docere possunt. Pesikta sotarta fol. 58, 1. ea hebdomade, qua filius Davidis venit, anno primo non erit nutrimentum sufficiens, secundo tela famis proiicientur; tertio erit fames magna. Pesikta rabbathi fol. 2, 1. et 28, 3. R. Leui dixit: statim cum temporibus Messiae pestis venit in mundum, et impii per illam consumentur. καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους] et orbis tremoribus concutietur vbiuis locorum. Terra mota est in Asia minori A. C. 60. in Campania A. C. 63. vid. Grotius et Wetsten. ad h. l. Palaestinam ipsam illo tempore, de quo Christus loquitur, non constat. Hinc plures interpretes h. l. a vulgari ac propria voc. σειμός notione recedunt, (vid. Loesnerus ad h. l.) atque vel explicant de motibus bellicis, vid. Schleusneri Lex. v. σειμός. (de quibus tamen iam sermo fuit) vel de animi commotionibus, vt Kypkius, alii, perquam contorte. Terrae motus pertinebant ad descriptionem temporum tristissimorum et prodigiorum, vid. ut r. p. ad Ioel. 3, 3. 4. Amos. 8, 9. Sil. Ital. 5, 61. sqq. Plin. H. N. 2, 86. κατὰ τόπους, vbiuis locorum: κατὰ τόπους ἐκάσους, Zach. 14, 16. κατ' ἔτος, Luc. 2, 41. alii ver-

tunt multis, variis in locis, vid. Polyb. 3, 53. Palaeph. 52, 7. Raphelius et Kypkius ad h. l.

8. πάντα δὲ ταῦτα ἀρχὴ ὠδίνων] scl. ἔσται. haec omnia erunt malorum initium, antecedent calamitatem futuram, euerfionis reipublicae Iudaeorum initium. ὠδίνες, Hebr. חֲבִלִים et חֵיל, Ies. 13, 8. Ier. 6, 24. est vocabulum de doloribus puerperae proprium, vid. Sir. 9, 27. Callim. h. in Iou. 29. Anton. Lib. c. 29. al. quoniam autem puerperarum dolores solent esse inprimis acerbi et graues, vnde ab Hom. Il. λ', 271. dicuntur πικρὰ ὠδίνες, hinc adhibetur hoc nomen de quocunque dolore acerbo et graui. Hesychius: ὠδίνες: πόνοι, ἀλγηδόνες. hinc etiam calamitates atroces cum puerperae doloribus comparantur, vt h. l. I. Theff. 5, 3. al. Sed cum h. l. legatur ἀρχὴ τῶν ὠδίνων, sensus est: calamitates istae similes erunt doloribus, quos ferre solet ante partum puerpera, neque tamen acerrimi, quos fert puerpera in ipso partu, nondum ingruerunt mala summa et grauissima.

9. Commemorarat Christus v. 6. 7. calamitates christianis cum Palaestinae incolis, aliisque ciuitatibus communes. Affert iam v. 9 — 12. copiosius mala atque incommoda solis christianis impendentia, nempe persecutiones atque ingrauescentem improbitatem; cumque Christi hanc orationem habentis consilium esset etiam hoc, vt suos ad fidem et constantiam excitaret, vnde et statim orationis initio de falsis doctoribus verba fecerat: hanc ipsam ob causam pluribus docet improbitatem, impietatemque ad magnum fastigium esse peruenturum, eamque accuratius depingit. Suos inuisos fore multis, plures doctores falsos post suum ex his terris abitum exituros et in eo elaboraturos esse, vt varii generis fraudibus erroribusque pietatem christianam, religionisque verae studium impedirent et destruerent, praeuidebat Christus, vnde et sectatores suos saepius admonuerat, vt sibi ab impostoribus illis cauerent v. 7, 15. sqq. 18, 7. al.

Sectatoris autem Christi hoc nomine digni animum nihil grauius mouere atque afficere poterat, quam doctrinae christianae deprauatio, et defectus a religione. Hinc et h. l. inter calamitates excidium Hierosolymorum praegressuras, numerat Christus fraudes falforum doctorum, auctam improbitatem, et defectum a religione. Quin et ipsi Iudaei, in numerum calamitatum, quae aduentum Messiae praegressurae essent, referebant auctam impietatem et improbitatem. Sanhedrin fol. 97. 1. Sota fol. 49. 2. *traditio est R. Nebemiam dixisse, ea generatione qua filius David venturus est — totum regnum conuertetur in doctrinam Sadducaeorum, et nemo illud reprehendet. Huic accedit R. Isaac, qui dixit: non venturus est filius David, donec omne regnum in doctrinam Sadducaeorum conuersum sit.* τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλίψιν] eo tempore vos vexabunt h. e. vos accusabunt, in carcerem conicient, flagellis caedent, vid. Marc. 13, 9. Luc. 21, 12. Phaurinus: θλίψεις φυλακαί, αλύσεις, ἐξορίαι, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Similis locutio παραδίδόναι εἰς ἀνάγκας Jer. 15, 4. add. Mich. 6, 14. ἔσεσθε μισούμενοι pro μισηθήσεσθε, vt ἦν διδάσκων 7, 29. inuisi eritis, propter doctrinae meae professionem, non tantum Iudaeis, sed etiam aliis gentibus. τῶν ἐθνῶν libri nonnulli omittunt, scilicet quoniam ap. Marc. et Luc. locis parall. simpliciter legitur ὑπὸ πάντων. etiam articulus τῶν ante ἐθνῶν in multis libris deest, sed abesse propter leges grammaticas non potest, et facilius a librariis omitti, quam addi potuit.

10 — 12. Hae persecutiones eo redigent plures, vt a mea disciplina desciscant, et ad sacra gentilium aut Iudaeorum redeant. σκανδαλίζεσθαι, vid. 13, 21. 18, 6. 5, 29. ἀλλήλους παραδώσουσι scil. εἰς θλίψιν christiani, qui a mea disciplina defecerunt, sectatores meos accusabunt, contumeliis afficient, interficient. — 11. *Es plures doctores falsi inter christianos existent, ac multos varii generis erroribus perniciosissimis imbuent.* ψευδοπρο-

Φῆται, vid. ad 7, 15. — 12. καὶ διὰ τὸ πληθύνει-
ναι — ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν] et propter ingrauescentem im-
probis frigesceat amor multorum christianorum. ἀνομία,
improbis omnis generis; saenitia iudaeorum et gentilium
in christianos, defectio christianorum a Christi disciplina,
proditio, errores perniciosi, haec omnia efficient, ut
refrigesceat ἀγάπη, amor mutus, nemini amplius fident,
sibi solis consulere studebunt, non mouebuntur aliorum
calamitatibus. Minus recte, opinor, alii ἀγάπη de
amore Christi et disciplinae ipsius interpretantur. πλη-
θύνειν, est Hebr. נָבַד et נָבַד, *increfcere, inualefcere*,
vid. Ioel. 4, 13. add. Efr. 9, 6. vbi legitur ὅτι αἱ ἀνο-
μῖαι ἡμῶν ἐπληθύνθησαν.

13. Consolaturus suos Iesus addit: *Qui vero con-
stantem se praestiterit usque ad finem, is seruabitur.*
Variant interpretes in explicanda hac sententia. Voc.
τέλος cum v. 6. et 14. capiendum sit de excidio templi
et ciuitatis iudaeorum; plures hoc eodem sensu etiam
h. l. id ipsum vocabulum accipiunt, atque sensum loci
ita constituunt: qui usque ad interitum Hierosolymorum
et reipublicae iudaeorum, in fide et sanctitate vitae per-
manferit, is seruabitur, Dei prouidentia saluus et in-
columis euadet. Monent huius interpretationis defen-
sores, hanc Christi praedictionem euentum habuisse,
docere (si fides habenda Eusebio H. E. 3, 5.) historiam
de Pella, vrbe Decapoleos, et locis montanis, quo ho-
mines pii in ipso illo funestissimo bello Hierosolymi-
tano se contulerint, stragemque communem euitarint.
vid. Krebsius ad h. l. Cum vero v. 9. praecesserit: ἀπο-
κτενοῦσιν ὑμᾶς, *plures vestrum* (Luc. 21, 16.) interficient,
et Luc. 21, 19. legatur: ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε
τὰς ψυχὰς ὑμῶν. coll. Matth. 10, 28. alii εἰς τέλος ex-
ponunt: *usque ad vitae finem*, ut sensus sit: qui usque ad
vitae finem meam doctrinam constanter probarit, neque
se ab ea vlllo modo abstrahi et deterreri fuerit, is
salu-

salutem et felicitatem cultoribus meis destinatum consequetur. Recte. Scilicet ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται est locutio prouerbialis, v. ad 10, 22. cuius sensus h. l. est: qui constantem se praestiterit, felix erit et in hac et in altera vita. Qui moritur, σώζει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ 10, 22. ζωογονήσει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ Luc. 21, 33. qui viuit eo tempore, quo vindictam de religionis meae aduersariis sumam 23, 37. 38. nanciscetur cum reliquis meis sectatoribus piis et constantibus ἀπολύτρωσιν Luc. 21, 28. liberabitur a persecutionibus et calamitatibus Iudaeorum.

14. Antequam vindicta de Iudaeis contumacibus doctrinae meae aduersariis sumetur, vbiuis locorum haec ipsa mea doctrina annuntiabitur, et apparebit gentibus pertinacia Iudaeorum, atque iustitia Dei istam impietatem et contumaciam Iudaeorum, templi et urbis eorum excidione ulturi. εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, doctrina de regno Messiano, doctrina religionis christianae, ap. Marc. 13, 10. est simpliciter δεῖ κηρυχθῆναι τὸ εὐαγγέλιον. Per πᾶσαν τὴν οἰκουμένην intelligunt imperium Romanum, quod κατ' ἐξοχὴν dicebatur orbis terrarum, Cic. epp. 3, 8. 4, 1. et a Graecis quoque scriptoribus ἡ οἰκουμένη. Dio Cass. 63. p. 724. ἡ τῶν Ῥωμαίων οἰκουμένη. Herodi. 5, 2. ἡ ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους οἰκουμένη. Mallem tamen h. l. latiori sensu hoc vocabulum sumere de orbe terrarum habitato; vbiuis terrarum i. e. in hac orationis serie, multis in regionibus exteris, doctrina mea praedicabitur. εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι] vt testimonium perhibeatur gentibus cunctis, vid. 10, 18. vt gentes barbarae, cognita doctrinae meae praestantia, intelligant contumaciam Iudaeorum et vindictae iustitiam. εἰς positum est ἐκβατικῶς. Alii, cum μαρτύριον, vt Hebr. מִשְׁמַרְתִּי, etiam institutionem, doctrinam, notet, vertunt: vt gentes quoque barbarae hac doctrina imbuantur. Minus recte. καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος, et tunc excidetur urbs atque respublica Iudaeorum; hoc enim sensu τέλος h. l. capiendum esse, orationis contextus docet.

15. Ipsum euersionis Hierosolymorum initium iam accuratius constituitur. ὅταν οὖν ἴδῃτε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως] *ubi vero videritis abominandum vastatorem.* βδέλυγμα ex Hebraismo vim adiectiui habet, vt Luc. 1, 48. ταπείνωσις τῆς δούλης positum est pro δούλη ταπεινῇ, atque ἐρήμωσις est abstractum pro concreto, vt adeo verenda sint haec verba *abominandus, detestabilis desolator*, atque intelligatur exercitus Romanorum, vt satis perspicue patet e Luc. 21, 20. ὅταν δὲ ἴδῃτε κυκλουμένην ὑπὸ τῶν στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλήμ· qui propterea hoc nomine insignitur, quoniam Iudaeis omnino gentiles abominabiles erant Act. 10, 28. quod veniebant ad desolandam destruendamque Iudaeorum urbem et rempublicam. Alias aliorum interpretationes ab h. l. alienas collegit *Wolffius* in *Curis*, *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. cf. etiam *Krebsius* ad h. l. τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιήλ τοῦ προφήτου] *vt verbis Danielis prophetae utar.* Respexit Christus locum Daniel. 9, 26. 27. vates ibi minatur reipublicae Iudaeorum post exilii tempora restauratae interitum. Comminationem illam referri debere ad tempora Antiochi Epiphanis, pluribus demonstrarunt *Eichhornius Allgem. Bibl. der bibl. Lit. B. 3. p. 781. B. 6. p. 687.* et *Ammonius bibl. Theologie p. 293. fs.* Itaque verba prophetae Iesus in rem suam transtulit. ἕως ἐν τόπῳ ἁγίῳ] *in loco sancto stantem.* ἕως est participium neutrum contractum pro ἕως, vt *Bengelius, Wolffius*, alique ad h. l. monuerunt, vid. et *Obff. Miscell. T. 2. p. 288. Albertius* ad *Hesych. T. 1. p. 503.* adeoque referendum est ad βδέλυγμα, quod praecessit. Lectiones ergo ἕως, ἔσηος, quae h. l. et Marc. 13, 14. in codd. occurrunt, originem suam debent Grammaticis, qui non meminerint, ἕως contractum esse ex ἕως. Pro ἐν τόπῳ ἁγίῳ Marc. 13, 14. simplic. scripsit ὅπου οὐ δεῖ· sed τόπος ἅγιος est *ager urbis Hierosolymitanae*, omnis Iudaea dicebatur terra sancta, Deoque consecrata, inprimisque Hierosolyma, sanctum item erat solum circa urbem, vid. *Spanhemius*

de usu et praest. Numism. T. I. p. 669. Male alii per τόπον ἅγιον intelligunt templum, nam sermo est h. l. de initio, non autem de fine euersionis Hierosolymorum, et nimis vaga foret vox Marci ὅπου οὐ δεῖ, si de templo sermo esset. Alii aequè male, coll. Luc. 21, 20. Iudaeam ipsam intelligunt, cum Iudaea Hof. 9, 3. vocetur terra Dei, adeoque sancta. add. Leuit. 20, 3. ὁ ἀναγινώσκων, νοεῖτω] qui leget haec, animum aduertet; eadem verba adiecit Marc. 13, 14. et videntur esse verba Evangelistarum in parenthesi ponenda, lectores, vt attendant ad tempus euersionis definitum, exhortantium, quae adiecerunt admoniti verbis ap. Dan. 9, 25. וְהָיָה לְכָל הָעָם וְלָכָל הָעָם וְלָכָל הָעָם וְלָכָל הָעָם. ubi οἱ ὅ habent καὶ γνώση καὶ διανοηθήσῃ. Theodot. καὶ γνώση καὶ συνήσεις. Vulg. scito ergo et animadverte. Verbum ἀναγινώσκειν, vt Lat. cognoscere, saepius eo sensu poni, vt sit legere, tralatitium est. Dura et contorta est verborum expositio, quam protulit ad h. l. Kypkius; verbum nimirum ἀναγινώσκειν interpretatus est, agnoscere, intelligere, et hunc in modum sensum versus constituit: quum Hierosolymas circumdatas sentietis ab exercitu Romano, tunc, qui hoc agnoscit. i. e. qui adesse abominationem desolantem et impletum esse vaticinium Danielis intelligit, animaduertat i. conclusionem ex his signis faciat, sciat quod instet desolatio vrbis et delibere, quid in his sibi periculis agendum sit.

16 — 18. Notio accuratius exornata est: tempestiue tunc ac celerrime, qui non ante fugerit, e Iudaea quilibet fugiat! atque viuidior huius notionis exornatio depingit simul tempestatis ingruentis atrocitatem, coll. v. 21. τότε οἱ ἐν Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν. ἐπὶ τὰ ὄρη] tunc qui in Iudaea versantur, recipiant sese in montana. Per τὰ ὄρη significantur caernae montium amplissimae, quibus Palaestina referta erat, quasque Iudaei fugientes tempore belli petere solebant. vid. I Sam. 13, 6. Iud. 6, 2. Tavernier Reisebeschr. p. 70. ss. Büsching Erdbeschr.

Tb. 5. Abth. I. p. 349. Faber Archaeologie der Hebr. Th. I. p. 31. fs. — 17. ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος — ἐν τῆς οἰκίας αὐτοῦ] qui in tecto commoratur, ne descendat, ut aliquid e domo sua auferat. Iudaeorum tecta plana, et septis tantum munita erant, vid. Matth. 9, 1. coll. Luc. 5, 19. ita ut facile ex vno ad alterum usque ad urbis murum progredi liceret, ut adeo sensus sit: noli tempus consumere in supellectili confarcinanda, sed via breuissima per tecta fuge; commendat igitur Iesus his verbis omnino fugam celerrimam. — 18. καὶ ὁ ἐν ἀγρῷ — τὰ ἱμάτια αὐτοῦ] qui in agro versatur, ne reuertatur, ad auferendum pallium suum. Agricolae enim apud veteres nudi, i. e. sine tunica exteriori, arare solebant. Virg. Georg. I, 299. nudus ara, fere nudus. vid. Cuperi Obsl. I, 7. Graevius ad Hesiod. Ἔργ. 392. ἐπισρεψάτω ὀπίσω, ne reuertatur, nempe in urbem, vel vicum. Pro ἱμάτια in libris nonnull. legitur ἱμάτιον, quae lectio vel pro scioli interpretamento habenda est, qui usum pluralis ἱμάτια ignoraret, vel huc translata est e Marci 13, 16.

19 — 21. Qui celerius aufugere non possunt, horum fors tristissima erit. Haec sententia exemplis illustratur. οὐαὶ δὲ ταῖς — ἐν ἐνεύοις ταῖς ἡμέραις] vaeb, illo tempore gravidis et lactantibus. cf. Luc. 23, 29. — 20. χειμῶνος scil. ὄντος intelligitur tempestas pluuiosa, quae vias difficiles reddit, die Regenzeit. vid. Warnekros Hebr. Alterth. p. 107. μηδὲ ἐν σαββάτῳ] die sabbati. Hoc nempe die iter prohibitum erat, Exod. 16, 29. et Iudaei statuebant non licere hoc ipso die ultra bis mille cubitorum spatium ambulando emetiri, opus facere, onus portare (Ier. 17, 23.) etc. vid. Wetstenius ad h. l. et Wolfius in Curis ad h. l. et ad Act. I, 12. et Koecherus in Analectis ad h. l. Sed quoniam inde a Maccabaeorum temporibus licitum esse existimabant Iudaei etiam die sabbati et proelium committere, et vitam fuga servare, v. Schoettgenius in Horis ad h. l., hinc Heumannus,

alii, opinati sunt, Iesum propterea fugam sabbato difficilem declarasse, quoniam eo ipso die urbium portae claudebantur. Neh. 13, 19. 22. Sed urgente necessitate, cum die sabbati liceret hostibus resistere vel fugere, portae aperiiebantur; itaque alii cogitarunt h. l. de anno septimo, siue sabbatico, quo nullae fruges in agris inueniebantur, ut adeo hoc tempus fugientibus maxime incommodum esset. vid. *Relandi Antiqq. Hebr. Sacr. P. 4. c. 10. §. 1.* Sed non est cur ab usitata vocabuli *σάββατον* notione recedamus. Nempe etiam post Maccabaeorum tempora, Iudaei religiosiores, et vna cum iis christianorum plurimi, qui antea Iudaei fuerant, limites itineris sabbatici praefinitos die sabbati egredi, fugere, hostibus resistere etc. nefas sibi esse satis praepostere opinabantur. vid. *Grotius* ad h. l. Hi ergo ita statuentes, religione impediiebantur, periculum imminens fuga anteuertere. — 21. *ἔσται γὰρ τότε — οὐδ' οὐ μὴ γένηται*] *illa enim calamitas, qua Iudaei et ciues Hierosolymitani afficientur, gravitate sua superabit omnes calamitates, quibus unquam homines affecti sunt et afficientur:* Luc. 21, 23. *ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ.* Verba οἷα οὐ γέγονεν κ. τ. λ. exprimunt Superlativum, *calamitas gravissima*, estque haec loquendi ratio Hebraica, vid. Dan. 12, 1. Joel. 2, 2. Ez. 5, 9. ibique Alex. Auctae negationes οὐδ' οὐ μὴ fortius negant, ut Luc. 10, 19. Hebr. 13, 5. Apoc. 18, 14.

22. *καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκείναι*] *scil. τῆς θλίψεως nisi contraherentur dies illi occupationis terrae et urbis Iudaeorum, interitus ciuitatis reipublicaeque eorum.* *Krebsius*, cum *ἡμέρα*, ut Hebr. יוֹם, etiam *calamitatem ipsam* significet, (vid. *Fischerus* ad Aeschin. Axioch. 2, 2. ut Lat. *dies*, vid. *Gronov. Obs.* 1, 2. et ad Senec. de Ira 3, 36. *Casaubonus* ad Sueton. Aug. 23.) etiam h. l. *ἡμέραι ἐκείναι* de calamitate ipsa intelligit.

Quae tamen interpretatio non necessaria est. Apud ἐκκολοβώθησαν subintelligi debet particula ἂν, quae saepius omittitur vt I 2, 7. et ab Alex. Iudd. I 3, 23. Verbum autem ipsam κολοβοῦν prop. notat *truncare, mutilare*, Hebr. יצר 2 Sam. 4, 12. et יצר Ies. 28, 20. vbi vid. Symmach. et Theodot. hinc *abbreviare*, et ratione temporis, *contrahere*, vt h. l. Marc. I 3, 20. Hebr. יצר Prou. 10, 27. οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σὰρξ] *omnes perirent*, intelligunt: fame, caedibus. Est autem hoc populariter et hyperbolice dictum, atque significatur his verbis omnino calamitatis grauitas et atrocitas. οὐ πᾶσα σὰρξ, *nemo* scl. eorum, qui non fuga celerrima e Iudaea aufugerunt v. 16. nemo incolarum Iudaeae, et ciuium Hierosolymorum. Intelliguntur Iudaei et Christiani. σῶζεσθαι in hac orationis serie notat, *in vita conseruari*, vt Marc. 5, 23. Act. 27, 20. 31. al. Interpretes qui verba Christi premunt, et singula ex historia illustrare student, monent: multa fuisse, quae Hierosolymorum et regionis Iudaicae expugnationi moram allatura esse viderentur, diuina vero regente prouidentia factum esse, vt obsidio vrbs omnium expectatione celerius finem haberet. Laudant Ioseph. B. I. 5, 12, 1. et locum Taciti Histor. 5, 11. *Iudaei sub ipsos muros struxere aciem, rebus secundis longius ausuri, et si pellerentur, parato perfugio. Missus in eos eques cum expeditis cohortibus, ambigue certauit. Mox cessere hostes, et sequentibus diebus crebra pro portis proelia ferebant, donec assiduis damnis intra moenia pellerentur. Romani ad oppugnandum versi. Neque enim dignum videbatur, famem hostium opperiri. — Ipsi Tito Roma, et opes, voluptatesque ante oculos, ac ni statim Hierosolyma conciderent, morari videbantur. Sed urbem arduam situ, opera molesque firmauerant, quis vel plana, satis munirentur.* cf. et Wetstenius ad h. l. Monent praeterea non tantum Iudaeos, quibus Romani maxime infensi erant, a Romanis, sed etiam christianos per Iudaeam et Galilaeam dispersos, vel a Romanis, vel

a Iudaeis furiosis, a ficariis, zelotis, tyrannis, vtpote auersos a belli confiliis, potuisse opprimi, nisi Romanorum exercitus, omni vi armorum in vnam Hierosolymam urbem conuersa, citius bello finem imposuisset. *διὰ δὲ τοῦς ἐκλεκτοῦς κ. τ. λ.*] *ut vero seruentur christiani, dies illi contrahentur.* Per *ἐκλεκτοῦς* (vid. not. ad 20, 16.) intelligunt alii Iudaeos, qui hoc ipso nomine quoque in libris V. T. insigniuntur, et h. l. quidem, Iudaeos pietatis et probitatis studiosos. Alii intelligunt christianos, qui e Iudaeis ad Christi signa se contulissent, et Iudaeos illos, qui excidium Hierosolymorum oculis contemplaturi, veritate praedictionis Christi cognita, in posterum ad suspensionem religionis christianae perducere se passuri essent. Alii arbitrantur hoc nomine insigniri h. l. omnino homines rectius animatos, Iudaeos et christianos. Sed sunt haud dubie intelligendi christiani e Iudaeis, qui, quoniam fuga eorum impedita fuit, Hierosolymis et in Iudaea remanserunt; de christianis haec eadem vox etiam v. 24. et 31. recurrit. Caeterum *Paulus* ad h. l. animadvertit, respexisse Christum opinionem satis antiquam, vid. Gen. 18, 23. sqq. ingruente calamitate publica atque communi, impios piorum causa seruari, ne hi cum illis simul intereant.

23. 24. Pluribus sententiam v. 5. propositam h. l. Christus repetit, atque docet, apparitionem suam tempore excidii Hierosolymorum fore inconspicuum v. 23 — 27. *τότε, tempore illo calamitoso, tempore obsidionis urbis. εἰς τὴν ὥραν οὐκ ἔστιν ἡμεῖς κ. τ. λ.*] *si quis vobis dixerit: en! hic est Messias, vel illic: nolite fidem habere his vocibus.* — 24. *ψευδόχριστοι, falsi Christi;* laudantur *Ionathas* in Cyrenaica, qui post excisionem urbis extitit, Ioseph. B. I. 7, 38. *Barchochebas*, imperatoris Adriani temporibus, Euseb. H. E. 4, 6. At est h. l. de tempore obsidionis Hierosolymorum sermo. *ψευδοπροφῆται, falsi prophetae.* Eliam aliosque prophetas V. T. temporibus Messiae ab inferis

redituros esse, exspectabant Iudaei, vid. ad II, 9. ut ergo imago a Christo h. l. proposita, vid. ad v. 5. omnibus partibus ac numeris absoluta esset, loquitur etiam de eiusmodi impostoribus, qui acturi essent personam Eliae, praecursoris Messiae, aliorumque V. T. prophetarum. Hanc interpretationem nostram verba, quae sequuntur, confirmare videntur. Alii per *ψευδοπροφήτας* omnino intelligunt *doctores falsos*, qui oracula V. T. ita interpretaturi essent, ut persuaderent vulgo, illos impostores esse Christos. Affertur hanc in rem a *Grotio* ad h. l. *Aquibas*, qui *Adriani* temporibus vixit. καὶ δώσουσι σημεῖα κ. τ. λ.] *miracula varii generis eximia patrabunt*: pertinent haec quoque ad ornatum imaginis, et sensus omnino est: omnia facient, nihil intentatum relinquent, ut populum, et vero etiam, si fieri possit, christianos seducant et decipiant. *Krebsius*, ut doceret ea, quae h. l. leguntur, eo tempore, quo excidium Hierosolymorum imminebat, accidisse, laudauit locum *Iosephi* Ant. 20, 8. 6. οἱ γόητες καὶ ἀπατεῶνες ἄνθρωποι τὸν ὄχλον ἔπειθον αὐτοῖς εἰς τὴν ἐρημίαν ἐπεσθαι, δείξειν γὰρ ἔφασαν ἐναργῆ τέρατα καὶ σημεῖα, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν γερόμενα, *impostores et fallacii pleni homines suadebant multitudini, ut ipsos in desertum sequerentur; se enim ipsis ostensuros esse dicebant manifesta prodigia et signa, quae Dei cura euenirent*, add. *Ioseph.* B. I. 2, 13. 4. vbi eadem fere leguntur. His in locis *Iosephus* non annotauit impostores illos populum falsis deluisse miraculis, sed tantum eos miracula promississe. Accepit ergo *Krebsius* cum *Kypkio*, aliisque, verba nostra de vana miraculorum pollicitatione, ita ut verbum *διδόναι* h. l. fit *polliceri*, quam verbi significationem exemplis pluribus comprobauit ad h. l. *Kypkius*. Sic et *יהוה* legitur Deut. 13, 2. I Regg. 13, 3. 5. Admissa vero interpretatione a nobis supra proposita, non opus est, ut a vulgari significatione verbi recedamus. οἱ ἐκλεκτοὶ sunt *christiani*, coll. v. 4. 5. et praecessit v. 23. μὴ πισεύσητε, nolite vos iis fidem habere. Alii intelligunt in

vnuerfum homines probitatis studiosos, Iudaeos et christianos.

25 — 27. *Haec vobis praedixi. Nolite ergo fidem iis habere, ubi dixerint vobis, en! in solitudine quadam est* (np. Messias), *ne exeatis: en! in conclauis quodam domus est, ne credatis.* Pro ὧδε — ὧδε v. 23. et Marci 13, 21. ἰδοὺ ὧδε ὁ Χριστός: ἰδοὺ ἐκεῖ. h. l. legitur ἐν τῇ ἐρήμῳ, *in solitudine quadam* (vid. ad 12, 29, 15, 29.) i. in regione ab oppidis et hominibus remota, neque oppidis neque hominibus celebri. In eiusmodi deserto docuerat Iohannes baptista, in eiusmodi regionibus saepius commoratus erat Christus, et vel hanc ipsam ob causam Christus h. l. desertum commemorasse videtur, cum et sequatur μὴ πισεύσητε, *nolite vos iis fidem habere.* ἐν τοῖς ταμεῖοις reddi debet: *in quodam conclauis* (vt Iudd. 12, 7. *sepultus est* טַבֵּיטָא דְּגִלְגַּלְדִּי, *in oppido Gileatidico*) i. in domo quadam, h. e. in oppido quadam, vt 2 Cor. 11, 26. inter se referuntur ἐν πόλει et ἐν ἐρημίᾳ. Caet. obseruarunt interpp. *desertum* h. l. commemorari, quod in deserto tutius manum colligere potuissent eiusmodi impostores, verbis autem ἐν ταμεῖοις, *in conclauis domus*, significari clandestinam collectionem sectatorum. — 27. Sicuti de fulgure non dici potest, hic vel ibi est, ita nec de me illo tempore hoc dici poterit, cum iudex meam maiestatem demonstrabo per excidium Hierosolymorum, inconspicuus adeo: simul vero etiam verbis huius v. inhaeret notio haec: repente et inopinato respublica Iudaeorum peribit. Fulgur enim est etiam imago celeritatis maximae, vid. Zach. 9, 14. Virg. Aen. 11, 26. ἐξέρχεται, *emicat* (אֲרָץ, Zach. 1. c. Ez. 1, 13.) *ab oriente et ad occidentem lumen eiacularur.* φαίνεσθαι, 778, Ps. 77, 19, 97, 4.

28. ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ πτώμα — ἀετοὶ] *ubi cadauer est, ibi aduolare solent vultures.* Locutio prouerbialis, qua omnino h. l. poena improbitatis certissima (Iob. 39, 30,

vbicunque cadauer fuerit, statim adest vultur. Senec. ep. 46. Si vultur es, cadauer exspecta) grauissima (v. interpp. ad Ez. 39, 17. Hab. 3, 5.) et repentina (vid. nos ad Hof. 8, 1.) denotatur. Sed haec ipsa verba alio tempore Christus protulit, vid. Luc. 17, 37. vbi rectius haec verba leguntur, vid. Argum. hui. cap. extr. et not. ad 6, 24. 7, 6. debet ergo cohaerentia h. l. vtcunque constitui, et constituenda videtur hunc in modum: ad excidium Hierosolymorum reipublicaeque Iudaeorum repente redibo et ita, vt non conspiciar, sunt poena digni (πτῶμα) et punientur certe, grauiter atque repente. Eichhornius Allgem. Biblioth. B. 3. p. 692. nexum orationis hunc esse putat: rediturus non conspiciar, indignum mea persona foret in excidio tam abominandae vrbis conspici, vultures tantum, vt in prouerbio dicitur, cadaueribus adsunt, ad cadauera aduolant. Rosenmüllero in Scholiis ad h. l. sensus prouerbi est: vbicunque sunt homines mali et facinorosi, ibi adsunt flagella, quibus illi castigantur. Notant praeterea interpretes plures, qui per ἀετοὺς aquilas intelligunt, Iesum hoc ipso vocabulo ἀετοὶ respexisse signa Romanorum militaria, et Michaelis Oriental. Biblioth. B. 9. p. 37. sq. probare studuit, aquilas etiam cadaueribus vesci. At hoc idem negarunt alii, et obseruarunt, vocabulo נֶשֶׁר ab Hebraeis insigniri aquilam et vulturem, in Palaestina vel omnino non, vel saltem raro reperiri aquilas, omnia autem ibi esse vulturum plena, adeoque h. l. per ἀετοὺς, vt per נֶשֶׁר, Iob. 1. c. Hof. 1. c. Mich. 1, 16. vulturem barbatum intelligendum esse. vid. Oedmani vermischte Sammlg. u. d. Naturkunde z. Erkl. d. heil. Schrift, aus dem Schwedisch. übers. von Gröning. Erst. Hälfte c. 5. Iusti et Hezel. ad Mich. 1, 16. Stäudlinius Beyträge z. Erläut. d. bibl. Propheten, ad Hof. 1. c. Ammonius bibl. Theol. p. 578. πτῶμα non simpliciter dixisse cadauer scriptores Graecos probos, sed πτῶμα νεκροῦ notauit Phrynich. p. 164. add. Phauorin. et Thom. Mag. vid. Fischeri Proluss. de vit. Lexx. p. 657. vide-

tur hic vocabuli significatus fuisse Macedonicus et Alexandrinus, cum in versione Alex. Pf. 110, 6. Iudd. 14, 8. Ez. 6, 5. πτώμα simpliciter positum de cadauere legatur.

29. Sequitur iam poetica descriptio interitus Hierosolymorum et euersionis reipublicae Iudaeorum, nam dixerat Christus hactenus de rebus iis, quae praegressurae essent urbis excidium. εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλίψιν κ. τ. λ.] *non ita multo post calamitates illas, sol obscurabitur, luna deficiet, stellae decident de coelo, coelum ipsum sese motitabit.* Sed solis et lunae, siderumque obscuraciones, terrae etiam motus sunt poetis Hebraeorum et aliarum gentium frequentes et solennes imagines calamitatum publicarum, interitus reipublicae, ubi ergo non singula verba nimis premenda sunt, vid. Ioel. 3, 3. 4. Ies. 13, 10. 24, 23. 34, 4. 50, 3. 60, 19. 20. Ez. 32, 7. Amos. 8, 9. Mich. 3, 6. 7. Ouid. Met. 15, 782. ss. *Signa tamen luctus dant haud incerta futuri Arma ferunt nigras inter crepitantia nubes, Terribilesque tubas, auditaque cornua coelo Praemonuisse nefas: Phoebi quoque tristis imago Lurida sollicitis praebebat lumina terris. Saepe faces visae mediis ardere sub astris: Saepe inter nimbos guttae cecidere cruentae Caerulus et vultum ferrugine Lucifer atra Sparsus erat, sparsi lunares sanguine curvus.* Virgil. Georg. 1, 463 sqq. *Sol tibi signa dabit: Solem quis dicere falsum Audeat? ille enim coecos instare tumultus. Saepe monet, fraudemque et operta tumescere bella. Ille etiam extincto miseratus Caesare Romam: Quum caput obscura nitidum ferrugine texit, Impiaque aeternam timuerunt secula noctem.* add. Tibull. 2, 5. 71, ibique Heynius. Liu. 22, 4. extr. c. 5. Et sic etiam hoc loco deprehenditur Hebraico stilo descriptio excidii reipublicae Iudaeorum. Qui locum nostrum v. 29—32. de interitu mundi et iudicio extremo male ac perquam contorte interpretantur, vid. Wolfius in Curis ad h. l. atque propterea singula verba premunt, εὐθέως ver-

tunt: *repente, subito*, quam in rem prouocant ad vsum versionis septuagintauius, quae adverb. $\square\kappa\eta\delta$, *repente*, Ier. 6, 26. reddidit $\epsilon\acute{\xi}\alpha\lambda\acute{\iota}\phi\upsilon\eta\varsigma$. Prou. 6, 15. $\epsilon\acute{\xi}\alpha\pi\acute{\iota}\nu\eta\varsigma$. sed Iob. 5, 3. $\epsilon\upsilon\theta\acute{\epsilon}\omega\varsigma$. at expressit etiam $\square\kappa\eta\delta$ Num. 12, 4. per $\pi\alpha\rho\alpha\chi\rho\eta\mu\alpha$ i. *statim, non ita multo post*, et cum h. l. adiectum legatur $\mu\epsilon\tau\alpha\ \tau\eta\upsilon\ \theta\lambda\acute{\iota}\psi\iota\nu\ \tau\omega\upsilon\ \eta\mu\epsilon\rho\omega\upsilon\ \epsilon\kappa\epsilon\acute{\iota}\nu\omega\upsilon$, quibus verbis non ratio et modus euentus aliquis, sed tempus significatur: in promptu est, $\epsilon\upsilon\theta\acute{\epsilon}\omega\varsigma$ h. l. vertendum esse: *statim, non ita multo post*. $\delta\ \eta\lambda\acute{\iota}\circ\varsigma\ \sigma\kappa\omicron\tau\iota\sigma\theta\acute{\eta}\sigma\epsilon\tau\alpha\iota$] *sol obscurabitur l. deficient*. $\sigma\kappa\omicron\tau\acute{\iota}\zeta\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$ est Hebr. $\mathfrak{q}\mathfrak{w}\mathfrak{p}$ et $\mathfrak{q}\mathfrak{r}$, Ies. 13, 10. Ioel. 2, 10. $\eta\ \sigma\epsilon\lambda\eta\gamma\eta\ \circ\upsilon\ \delta\acute{\omega}\sigma\epsilon\iota\ \tau\acute{o}\ \phi\acute{\epsilon}\gamma\gamma\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\eta\varsigma$, $\mathfrak{h}\mathfrak{r}\mathfrak{h}\ \mathfrak{q}\mathfrak{r}\mathfrak{h}\ \mathfrak{h}\mathfrak{h}$, Ies. 13, 10. add. Ezech. 32, 7. Possunt haec intelligi de defectionibus solis et lunae, quae vocantur $\epsilon\kappa\lambda\epsilon\acute{\iota}\psi\epsilon\iota\varsigma\ \eta\lambda\acute{\iota}\circ\upsilon\ \kappa\alpha\iota\ \sigma\epsilon\lambda\eta\gamma\eta\varsigma$, Laërt. prooem. 2. sed rectius, vt opinor, explicantur de obscurationibus solis et lunae atque siderum in terrae motu, vt Apoc. 6, 12 sqq. Ioel, 3, 3. *Bergmann Physical. Besch. der Erdkugel* p. 377. qui terrae motum ita describit: *die Erdrinde berstet an verschiedenen Orten, sinket an einigen Stellen, und erhebt sich an andern, die Luft wird mit Rauch und fremder Materie erfüllt, wodurch die Sonne bedeckt wird, oder eine rothe Farbe bekommt. Es entstehen häufige Luftfeuer und die erschrecklichsten Orcane*. add. *Harmar Beobacht. über den Orient*, Th. 2. p. 197. *Wiedeburg über die Erdbeben und den allgem. Nebel* 1783. Iena 1784. *Bartels Briefe über Calabrien u. Sicilien*, Th. 2. Brief 14. p. 54. 302. 319. Br. 21. p. 367. $\omicron\acute{\iota}\ \alpha\acute{\varsigma}\acute{\epsilon}\rho\epsilon\varsigma\ \pi\epsilon\sigma\omicron\upsilon\upsilon\tau\alpha\iota\ \alpha\pi\acute{o}\ \tau\omicron\upsilon\ \omicron\upsilon\tau\alpha\upsilon\omicron\upsilon$, *stellae decident de coelo*; sermo esse potest de stellis proprie sic dictis, ita vt $\epsilon\kappa\pi\acute{\iota}\pi\tau\epsilon\iota\nu$ notet, *perire, splendorem amittere*, vt I Cor. 13, 8. Rom. 9, 6. et Hebr. $\mathfrak{h}\mathfrak{p}\mathfrak{r}$, Iob. 29, 14. ergo, stellae euanescent; vel $\pi\acute{\iota}\pi\tau\epsilon\iota\nu$ proprie accipi potest, ita, vt $\alpha\acute{\varsigma}\acute{\epsilon}\rho\epsilon\varsigma$ latiori significatu sumantur de corporibus stellis similibus, globulis, ex materiis sulphureis et inflammabilibus, quae ardere et lucere solent, atque de coelo decidere videntur, et haec explicatio praeferenda videtur. $\kappa\alpha\iota\ \alpha\acute{\iota}\ \delta\upsilon\upsilon\acute{\nu}\alpha\mu\epsilon\iota\varsigma\ \tau\omega\upsilon\ \omicron\upsilon\tau\alpha\upsilon\omicron\upsilon$

νῶν σαλευθήσονται, et omne coelum agitabitur: in terrae motu hominibus titubantibus coelum sese motitare videtur. σαλεύεσθαι, ψυγ, Joel. 2, 10. id. qd. σείεσθαι, tremere, se motitare, vid. Albertius ad h. l. Per τὰς δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, Hebr. כִּמְשֵׁה שָׁמַיִם, plerumque significantur οἱ ἀστέρες h. e. sol, luna, stellae, Deut. 4, 19. Ies. 34, 4. 2 Par. 33, 5. Ier. 33, 22. cum autem h. l. distinguantur αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν. a sole, luna, et stellis; recte obseruarunt interpp. αἱ δυνάμεις τ. οὐρ. h. l. positum esse per periphrasin pro οἱ οὐρανοὶ, coelum, vt adeo αἱ δυνάμεις κ. τ. λ. sit id. qd. σεισθήσεται ὁ οὐρανός, quibus verbis Alex. Hebr. כִּמְשֵׁה שָׁמַיִם Joel. 2, 10. expresserunt.

30. καὶ τότε φανήσεται — οὐρανῶ] tunc apparebit signum Messiae in coelo: Joel. 3, 3. כִּמְשֵׁה שָׁמַיִם יִהְיֶה. Saepius Iudaei signa et portenta in coelo a Christo efflagitauerant, v. 16, 1. Marc. 8, 11. 12. Luc. 9, 29. eo his verbis Christus h. l. respexisse videtur. τότε id. qd. μετὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμ. ἐκ. v. 29. σημείον comprehendit ea omnia, quae v. 29. legebantur, obscuraciones solis, lunae etc. vt Luc. 21, 25. καὶ ἔσται σημεῖα. Imago ergo haec est: et hoc erit illo tempore signum aduentus Messiae iudicis; sed sensus verborum omissa imagine est: tunc Messias iudex apparebit, excidione Hierosolymorum et euerfione ciuitatis Iudaeorum maiestatem suam demonstrabit, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται, Luc. 17, 30. κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς] omnes familiae Iudaeorum pectora plangent, erat hoc signum moeroris et luctus, vid. ad 11, 17. ἡ γῆ, Iudaea, et πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς est Hebr. גְּזֵרֵי הַיַּבֵּשׁ הַזֶּה, Zach. 14, 11. al. καὶ ὄψονται — τοῦ οὐρανοῦ] atque videbunt venientem Messiam nubibus cinctum: cum haec verba non possint accipi proprie de adspectabili aduentu, cf. v. 23. 26. 27. sensus eorum, imagine remota, est: cognoscent Iudaei maiestatem et potentiam Messiae iudicis, quam, peruersitatem et amentiam eorum puniturus, euerfione templi et

urbis luculenter demonstrabit. Verbum ὀπτεσθαι notat etiam, usu et experientia cognoscere, 26, 64. Hac ipsa autem imagine, quae h. l. occurrit, vtuntur etiam Hebraeorum prophetae, cum Deum, maiestatem suam declarantem, describere volunt; annuntiant, eum nubibus insidentem esse venturum, vel ad auxilium ferendum, vel ad iudicium habendum, Deut. 33, 26. Ies. 19, 1. Ps. 18, 18. μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς] *summa potentia et maiestate* h. e. omnino, demonstrabit summam suam potentiam. Nam δόξα, vt Hebr. דְּבָרָא, aliis nominibus iungitur, ad indicandam rei alicuius magnitudinem, praestantiam, excellentiam.

31. Messiae efficientia in euertenda Iudaeorum republica, eiusque potentia et maiestas exinde quoque apparebit, quod in tantis motibus, in tanta calamitate Iudaeis, aduersariis religionis christianae infligenda, vbiuis locorum Christi sectatores, (ἐκλεκτοί) per Dei providentiam illaesi seruabuntur, et a persecutionibus Iudaeorum liberabuntur. Hanc sententiam imagines h. l. propositae exprimunt, in quibus non singula verba vrgenda sunt. Monent interpretes, Iudaeos, inter quos christiani viuebant, tum durante isto bello in Syriae oppidis, Alexandriae Ioseph. B. I. 2, 18. aliisque in locis turbas mouisse, tum vero post Hierosolymorum excidium in omnes terrarum partes disiectos, vbique locorum omnis generis indignissima mala passos esse. Commemorantur h. l. genii, coelestes, quoniam de Messia iudice venturo sermo est, vid. ad 13, 40. coll. 16, 27. 25, 31. Buccina apud Iudaeos populus conuocari solebat; vid. Leuit. 25, 9. Num. 10, 2. Iudd. 3, 27. 6, 34. et cum h. l. adhibitum sit verbum ἐπισυνάξουσιν, hinc additur μετὰ σάλπιγγος Φωνῆς μεγάλης, *cum tuba maxime sonora* (id. qd. σάλπιγξ Θεοῦ, 1 Thess. 4, 16. singularis vim habet pluralis, et Φωνή per Hebraismum vim adiectiui); quod additamentum ad ornatum tantum pertinet, vt Ies. 27, 13.

Ier. 4, 5.] 6, 1. al. ἐπισυνάξουσι, congregabunt, cogent, cui verbo inest notio securitatis, liberationis, vt 23, 37. incolumes seruabuntur et liberabuntur, adest eorum ἀπολύτρωσις, coll. Luc. 21, 28. ἐν τῶν τεσσάρων κ. τ. λ.] *e quatuor coeli et terrae regionibus, ab uno extremo coelorum ad alterum, i. e. toto terrarum orbe, qui coelo tegitur, vbicunque terrarum sint.* ἐν τῶν τεσσάρων ἀνέμων Hebraei quatuor coeli plagas dicebant הַקַּיִן שְׁמֹנֶה, vid. Ezech. 37, 9. 1 Chron. 9, 24. ibique τοὺς ὅ· et hoc sensu voc. ἀνεμοὶ etiam h. l. vsurpatum legi, nempe de quatuor coeli plagis, quae pro vniuerso terrarum orbe nominantur, vel docere potest locus Luc. 13, 29. ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν, extremas terrarum orbis regiones Hebraei vocabant מִצְפֵּי הָאָרֶץ, Deut. 30, 4. 28, 64. vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 455. sq. — Alii interpretes per ἀγγέλους, cum hoc vocabulum haud raro etiam quemuis legatum et nuntium notet, intelligunt apostolos, aliosque doctrinae christianae praecones; μετὰ σάλπιγγος explicant de libertate dicendi; instar tubae sonorae resonabit vndiquaque eorum vox, Rom. 10, 18. ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς, futuros christianos, homines omnis generis nomina sua Christo daturus congregabunt, latius propagabitur Christi religio. Quam contorta haec interpretandi ratio sit, vel me non monente, doctissimus quisque sponte intelliget.

32. 33. *Percipite hanc a ficu desumptam similitudinem.* Ficum haud dubie propterea commemorauit, ab eaque similitudinem petiit Christus, quod, cum haec edisfereret, in monte oliuarum versabatur v. 3. sed mons oliuarum non tantum oliuis, verum etiam ficis et palmis confitus erat, vid. *Warnekros* Hebr. Alterth. p. 113. ὅταν ἤδη — ἀπαλὸς] *si ficorum rami teneri facti fuerint, i. vbi succus redierit e radicibus in ramos: ἀπαλὸς, Hebr. 71, Ezech. 17, 4. 22. tener, mollis id. qd. μαλακὸς, vid. Fischeus* ad Anacr. 22, 4. καὶ τὰ φύλλα ἐνφυῆ] *et folia*

nata fuerint: vulgo legitur ἐκφύη, vt sit Praef. Coni. atque Grotius ἐκφύειν idem esse putabat, quod προβάλλειν Luc. 21, 30. *emittere*, sed ibi est alia verborum structura, et προβάλλειν vim habet Medii, *prodire, exire in folia*. Res ipsa et ordo verborum docet h. l. τὰ Φύλλα esse subiectum, atque adeo rectius h. l. legitur ἐκφύῃ aor. 2. γινώσκετε — Θέρος] *intelligitis adesse aestatem. ἐγγίζειν* non tantum notat *appropinquare*, vt adhuc abſis, ſed etiam *appropinquare ita*, vt adſis et attingas, vnde *adefſe, accedere, aduenire*, vid. ad 3, 2. Vocabulum autem Θέρος latius patet, nec tantum *aestatem*, ſed et ſimul *veris tempus* notat, vt Hebr. יָרֵךְ. Cauſſa eſt, quoniam in Orientis regionibus non tantum diſcrimen intercedit, quantum in Occidentis regionibus, quod attinet temperiem coeli, vid. *Harmar Beobacht. üb. d. Orient, Th. 1. p. 6. 20. 72.* et *Schleusneri Lex. h. v. — 33.* ὅταν ἴδητε κ. τ. λ.] *cum videbitis haec omnia*, interitum ciuitatis et reipublicae Iudaeorum, *intelligite iam euentura eſſe, quae dixi*, coll. v. 31. et 34. *intelligite, adefſe ſalutem veſtram.* Lucas 24, 28. accuratius ſcripſit: ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν, quae formula ib. v. 31. commutatur cum voce ἐγγύς ἐσιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. et ſignificatur his verbis, liberatio chriſtianorum a perſecutionibus Iudaeorum, Iudaismi oppreſſio et laetior religionis chriſtianae propagatio. Alii minus recte, vt videtur, ad ἐγγύς ἐπὶ Θύρας e v. 30. ſubintelligunt ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Voces autem ἐγγύς, ἐπὶ Θύρας ſunt plane idem valentes. Philo de Agric. p. 208. D. ὅταν ὁ πόλεμος ἐγγύς καὶ ἐπὶ Θύρας ὦν ἤδη τυγχάνῃ, *cum bellum iam proximum et pro foribus adſit.* Sic in limine eſſe Virg. Aen, 8, 656. vid. et *Raphelius* ad h. l.

34. ſq. Haec omnia hactenus dicta, hominibus huius aetatis adhuc viuentibus euenient. Voc. γενεὰ plures, qui ea quae proxime praeeſſerunt de iudicio extremo explicant, vt *Wolfius, Heumanus* ad h. l. *Storrius* (neue

(*neue Apologie d. Offenb.* p. 323. et Diss. exeget. in libror. N. T. histor. aliquot loca P. 1. p. 40. P. 2. p. 23.) interpretantur de *gente Iudaeorum* non interitura, donec praedicta omnia de fine mundi euentura sint. Sed contextus hanc interpretationem repudiat, cum non sermo fuerit in antecedentibus de fine mundi, et foret omnino hoc mira designatio temporis iudicii extremi, vt bene monuit *Michaelis* ad h. l. v. et *Eichbornii Allg. Bibl.* B. 3. p. 298. 1060. *Flattus* in *Commentatt. theoll. a Veltbusenio, Rupertio et me editis*, Vol. 2. p. 461. sq. neque *γενεα* in libris N. T. indicat *gentem*, sed *ἡ γενεὰ αὕτη* sunt *homines huius aetatis, huius seculi*, vt *Matth.* 11, 20. 3, 36. al. *גִּילְגַּל*, *Coh.* 1, 4. Hinc etiam improbanda est *Pauli* sententia, qui in *Krit. Kommentar*, ad h. l. per *γενεάν* intelligit *Christi sectatores*, quo significatu *γενεα* nullibi legitur, vid. et *Kritik des Kommentars von Paulus*, p. 153. sq. Sensus igitur est: plures hominum nunc temporis viuentium intererunt iis, quae de ciuitatis Iudaeorum interitu et christianorum liberatione dixi, coll. 16, 28. *Luc.* 9, 27. *Marc.* 9, 1. — 35. Certissime, quae dixi, euenient, vid. ad 5, 18.

36. Quo autem die, quam hanc euentura sint, nemo nouit, ne genii quidem sancti sciunt, solus pater meus nouit. At v. 34. dixerat Christus, euentura ea esse hominibus huius aetatis adhuc viuentibus! Sed *ἡμέρα* et *ώρα* non latiori sensu sumenda sunt, vt plures voluerunt, ita, vt omnino tempus notent, immo *diem* et *horam* indicent, vt adeo haec verba accuratius tempus ipsam designent. Cum enim *ώρα* referatur ad *ἡμέραν*, *diem*, illo ipso vocabulo significatur certum diei naturalis spatium, i. e. *hora*; quam interpretationem confirmant etiam v. 43. *Marc.* 13, 35. *Matth.* 24, 50. Omnino ergo Christus v. 34. tempus aduentus sui designauerat, sed accuratius illud definire nolebat. Scilicet, vt iam supra obseruauimus, neuiquam probabile est, Iesum ea omnia, quae

c. 24. 25. leguntur, continua orationis serie dixisse; sed interpellasse eum haud raro discipulos, vel ex ipsa orationis forma, et singularum sententiarum connexione coniici potest. Videntur ergo omnino discipuli Iesum rogasse, ut accuratius iis tempus, quo haec omnia euentura essent, definiret, cui tamen curiositati eorum, cum generalior illa temporis designatio v. 34. ad excitandam alendamque eorum fidem et constantiam sufficeret, satisfacere omnino nolebat, et ut eos prorsus ad silentium redigeret, fatebatur, plane neminem hoc scire, et quo fortius hoc exprimeret, addebat, neque angelos diem et horam scire, solum patrem suum. Post τῶν οὐρανῶν plures codd. et versl. addunt οὐδὲ ὁ υἱός, quae quidem verba e Marc. 13, 32. in hunc locum translata sunt. vid. *Griesbachius* in *Commentar. Crit.* ad h. l.

37 — 39. Calamitas illa, quae Iudaeis imminet, subito ventura nihil tale metuentes opprimet. Haec sententia exornatur v. 37 — 41. coll. Luc. 17, 26. Is. ὥς-περ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε κ. τ. λ.] *qualia fuerunt tempora Noachi, tale erit tempus, quo ego reuenturus sum ad puniendos Iudaeos*; qualis fuit vita hominum Noachi tempore, ante diluvium, talis erit vita hominum, cum ego iudex aduentabo. αἱ ἡμέραι id. qd. ὁ καιρὸς, ὁ χρόνος, ut Hebr. יָמַי, Gen. 26, 1. Ps. 23, 6. — 38. ἦσαν τρώγοντες — ἐγκαμίζοντες] per Hebraismum pro, ἦσαν θιον, ἐπινον, ἐγάμου, ἐξεγκαμίζοντο, Luc. 17, 27. Haec vero ipsa verba: edebant, bibebant, uxores ducebant, nuptum dabant, non depingunt vitam voluptatibus deditam, neglecta pietate et probitate; ut opinatus est *Wolfius* in *Curis* ad h. l. cum interpretibus aliis, sed describitur tantum vita secura, vid. locus plane similis, Ier. 29, 5. 6. neque in verbo τρώγειν emphasis quaerenda est cum *Beza* et aliis, qui illud de brutis proprie dici autumant, nam etiam de hominibus occurrit, ita ut sit *edere*, Ioh. 6, 54., vid. *Paliretus* ad h. l. τρώγειν καὶ πίνειν est omnino epulari, con-

viuari, solent enim Hebraei verba, quae partem rei indicant, ponere pro verbis, quae totam rem significant. vid. Gen. 24, 54. I Regg. I, 25. et *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 299. 320. sqq. ἄχρι ἧς ἡμέρας pro ἄχρι τῆς ἡμέρας ἧ, Hebr. וְעַד יוֹם הַכֵּל, usque ad diem illum, quo Noachus nauem conscendit. — 39. καὶ οὐκ ἔγνωσαν] incurii, negligentes erant, non intendebant animum: sic γὰρ legitur Hof. 2, 10. Ies. I, 3. Ps. 39, 5. 90, 12. ἦρεν ἅπαντας, perdidit omnes. αἵρειν, perdere, necare, נָשָׂא, Job. 32, 22. I Macc. 5, 2. ἀπώλεσε habet Luc. 17, 22. οὕτως ἔσται κ. τ. λ., ita quoque se gerent homines, et eandem nanciscentur sortem, cum Messias ad puniendos Iudaeos redibit, coll. Luc. 17, 30.

40. 41. Docent, calamitatem tantam et tam inopinatam fore, ut vix vnus et alter euasurus sit. Praesentia παραλαμβάνεται et ἀφίσταται vim habent futurorum παραληφθήσεται, ἀφεθήσεται, vid. Luc. 17, 34. Verbum παραλαμβάνεται explicant: educetur e communi periculo, coll. v. 31. putantque respici hiis verbis ad ea, quae acciderint Lotho, vid. Luc. 17, 28. quod tamen nimis longe petatum est. Verbum autem ἀφίσταται interpretantur *relinqui*, *interire*. Scilicet παραλαμβάνειν est *secum sumere aliquem*, quo sensu quam saepissime in N. T. legitur, et h. l. dicitur de hostibus captiuum abripiantibus, nam παραλαμβάνειν etiam notat bello capere, Thucyd. I, 19. Ἀθηναῖοι δὲ νεῦς τε τῶν πολεμίων τῷ χρόνῳ παραλαβόντες, vid. *Münthii* Obs. e Diod. Sic. ad Luc. 17, 34. hinc ἀφίσταται, dimittetur, est, *aufugere sinent eum* hostes, quem usum loquendi pluribus demonstrarunt *Elsnerus* et *Münthius* ad Luc. l. c. — 41. δύο — μύλων] *duae molent in pistrino*: μύλων est h. l. *pistrinum*, i. e. locus, in quo est mola, quae duobus saxis constat, quorum attritu grana franguntur. Veteres utebantur fere *molis trusatilibus*, *Handmühlen*, quae circumagebantur a feruis, Exod. 11, 5. Herodo. 7, 187. Gell. 3, 3. etiam

ab ancillis, Ies. 47, 2. h. l. vid. Goetzius de pistrinis vett., Cygneae 1730. 8. p. 189. sq. Warnekros Hebr. Alzerth. p. 202. ἀλῆθειν, *molam circumagere*, יפד, Eccl. 12, 4. Iudd. 16, 21., vid. Schleusneri Lex. h. v.

42. *Vigilate igitur, quoniam qua hora venturus sit dominus vester, ignoratis.* Dixerat Iesus, se subito et repente reditum esse ad vindictam sumendam de hostibus et aduersariis religionis suae, et Iudaeos nihil tale metuentes calamitatem oppressuram esse. Hinc addit: γρηγορεῖτε οὖν κ. τ. λ., vos vero caute et circumspecte agite, fidei, virtutis ac probitatis constanter estote studiosi. Etenim γρηγορεῖν, vt Lat. *vigilare*, vid. Cortius ad Sallust. Cat. 54, 4. et Hebr. יפד, vid. Buxtorfii Lex. Talm. h. v. et Schleusneri Lex. v. γρηγορέω adhibetur etiam de iis, qui partes suas bene agunt, cauti sunt et diligentes, vt h. l. Act. 20, 31. Baruch. 2, 7. Sap. 6, 15.

43. 44. Ea quae inde a v. 43. vsque ad c. 25, 31. leguntur, a pluribus quidem interpretibus, non minus quam ea, quae praecesserunt, ad interitum ciuitatis reipublicaeque Iudaeorum referuntur, sed rectius, vt opinor, explicantur de aduentu Christi ultimo, et praemiis poenisque in altera vita exspectandis. Nam 1) Lucae locus parallelus 12, 35. sqq. (vbi similitudines a Christo h. l. et c. 25. propositae ita repetitae, et eo ordine collocatae leguntur, vt eas in Gnomologia sua Lucas reperiēbat, vid. Prolegg. p. 5.) agit de felicitate futura in regno Messiano piis christianis exspectanda, cf. v. 37. 38. add. Argum. c. 25. et ipsum Lucam similitudines illas, a Christo propositas, ita intellexisse, etiam exinde patet, quod statim sequuntur ea, quae ibi v. 32. sqq. extant. 2) Hic ipse Luc. locus docet Matth. more suo (vid. not. ad 3, 7. al.) etiam h. l. cum specimen dare vellet sermonum Christi de reditu ipsius ad excidium Hierosolymorum, atque de reuentu eiusdem ad iudicium extremum, varias omisisse

interlocutiones et interrogationes discipulorum (vid. Argum. hui. cap. et not. ad 24, 36.), quas Iesus v. 43. fs. respexit. Ciuitatem Iudaeorum hominibus huius aetatis adhuc viuentibus interituram esse, praedixerat Christus v. 34. sed nihil monuerat hactenus de *συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος*, de resurrectione mortuorum, iudicioque extremo, quae quidem omnia cum euersione templi et vrbis coniuncta fore, putabant Iudaei. v. Argum. hui. cap. Ipsa Christi verba v. 43. *ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε*, non minus quam reliqua quae sequuntur, satis perspicue docent nouam ordiri inde a v. 43. orationem, et praecessisse nonnulla a Matthaeo omissa. Videntur ergo Apostoli ipsi, postquam Christus ea dixerat, quae c. 24, 4 — 43. leguntur, de *συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος*, iudicio extremo, et regni Messiani felicitate (vid. Argum. c. 25.) loqui coepisse, variasque quaestiones mouisse, et inter alia inprimis magistrum interrogasse, quando secutura esset *συντέλεια τοῦ αἰῶνος* et solennis regni Messiani inauguratio? Ad hanc interrogationem respondebat Iesus v. 43. sq. orationem suam ad Apostolos reliquosque sectatores suos praesentes dirigens: tempus definiri nequit, inopinato redibo, quare vigilate, circumspecte agite, omni cura, omnique opera officiis vestris satisfacere studete. Tum Petrus, vt erat ingenii feruidi et amoris in Christum plenissimus, (vid. de Petri ingenio not. ad 14, 25. 16, 17.) Luca auctore 12, 41. in haec erumpebat verba: *num nobis haec dicis?* h. e. num nos Apostolos tam grauiter ad vigilantiam et constantiam cohortaris, mihi crede, nos vigilabimus, et constantissimi erimus, (coll. Matth. 26, 35.) *an haec tua verba spectant reliquos omnes sectatores tuos praesentes?* i. an in vniuersum omnibus sectatoribus tuis vigilantiam, constantiamque commendas? Iesus vero affirmabat omnibus omnino cohortatione hac ad vigilantiam opus esse, seque acclamare omnibus, vigilate! vid. Marc. 13, 37. Hanc sententiam parabolis nonnullis illustrabat. Prima earum, 24, 25 — fin. spectabat Apostolos, per eamque

eos edocebat, tempus reuentus sui ad iudicium extremum, solennemque regni Messiani inaugurationem non definiri posse, serius se reuenturum, sed certissime reuenturum esse. Duae reliquae eiusdem fere argumenti parabolae c. 25, 1 — 31. non tantum Apostolos, sed et alios Christi discipulos et sectatores spectabant. Ac summa quidem orationis a Christo habitae 24, 45 — 25, 31. haec est: Vigilate omnino omnes et constantes estote, vt, quodcumque venturus sim, quodsi etiam serius secuturus sit alter meus reditus illum priorem, vos non imparatos reperiam. Mihi credite, qui ita se gesserit, vt non quouis tempore ad dominum laeto animo excipiendum paratus sit, excludetur felicitate regni Messiani et grauissimis poenis afficietur 24, 51. 25, 12. 30. — 3) Hac interpretatione admissa, accuratior nexus inter has parabolas et descriptionem iudicii extremi, c. 25, 31. sqq. existit, atque perspicitur, parabolis illis Christum sibi quasi viam munire voluisse ad accuratiorem descriptionem vltimi aduentus sui ad iudicium extremum. Est vero etiam haec interpretatio similitudinum Christi a nobis proposita, longe facilior, quam illa altera, quae verba Christi, interitum reipublicae Iudaeorum spectare docet. 4) De excidio templi et vrbis, et aduentu suo ad euersionem ciuitatis Iudaeorum verba faciens Christus, dixerat 24, 34. οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται. (vid. Argum. hui. cap.) sed in omnibus parabolis, quae inde a c. 24, 45. sqq. leguntur, in quibus quoque de reuentu suo loquitur, docet, eum serius secuturum esse, χρονίζει ὁ κύριος, 24, 48. χρονίζοντος δὲ τοῦ κυρίου, 25, 5. μετὰ χρόνον πολὺν, 25, 19. Caeterum cf. notata ad c. 25. εἰ ᾗδε ὁ οἰκοδεσπότης κ. τ. λ.] si nosset berus qua vigilia fur esset venturus, vigilaret, nec perfodi sineret suos parietes. Prouerbum haec verba redolere videntur, quo omnino sententia h. l. exprimitur haec: reditus mei tempus definiri nequit, inopinato re-

dibo. vid. I Theff. 5, 2. Apoc. 3, 3. ποία Φυλακῇ, vid. not. ad 14, 25. διορύσσειν, vid. ad 6, 19.

45 — 47. τίς positum est pro εἴ τις vt Iac. 3, 13. *si quis*, vt Hebr. ὡ legitur Ps. 107, 43. al. vid. *Fischerus* ad *Leusden.* de Hebraism. N. T. p. 72. sq. et *Vorstius* de Hebraism. p. 211. sq. πισὸς δοῦλος καὶ Φρόνιμος, *seruus fidelis et prudens.* Sermo est, vt sequentia docent, de seruo, qui reliquo famulatio praecerat, qui οἰκονόμος, *dispensator*, dicebatur, vt Luc. 12, 42. et quae h. l. leguntur, spectabant proxime Apostolos, religionis christianae doctores, qui etiam I Cor. 4, 1. οἰκονόμοι μυστηρίων Θεοῦ vocantur. ὃν κατέστησεν — Θεραπείας αὐτοῦ] *quem herus praefecit familiae suae. Θεραπεία, seruitium*, pro seruis, vt Gen. 45, 16. vbi οἱ ὅ· add. *Aelian.* H. V. 12, 40. 2, 2. vbi vid. *Perizonius*: eodem sensu *ministerium seruale* dixit Iustin. 23, 1. *legationes* pro legatis Liu. 26, 19. 51. Plura hanc in rem exempla collegerunt *Abreschius* dilucid. Thucydd. p. 598. *Graeuus* ad Iustin. 41, 2. *Albertius* et *Loesnerus* ad h. l. διδόναι id. qd. διαδιδόναι 19, 21. ἐν καιρῷ, *tempore statuto, legitimo.* — 46. μακάριος, *laetam sortem nanciscetur*, praemiis ornabitur. ἔρχεσθαι positum h. l. est pro ἐπανέρχεσθαι Luc. 10, 35. 19, 15. vt Matth. 2, 21. et נָח Gen. 27, 30. atque adeo ἐλθὼν vertendum: *vbi reuenerit.* — 47. ἐπὶ πᾶσι — αὐτὸν] *omni rei suae eum praeficiet: τὰ ὑπάρχοντα, facultates, res familiaris.* Seruus, qui reliquo famulatio praecerat, dicebatur οἰκονόμος, qui vero reliquis seruis praecerat ita, vt etiam administrator rei familiaris esset, pecunias atque rationes tractaret, dicebatur ἐπίτροπος, *procurator.* Plin. H. N. 7, 11. Ioseph. Ant. 18, 8. Hesych. ἐπίτροπος· ὁ προσατῶν χωρίων καὶ ὅλης τῆς οὐσίας· vid. *Kypkius* ad h. l. et *Loesnerus* ad Luc. 8, 3. qui interdum etiam dicebatur οἰκονόμος, vt Luc. 16, 1. Itaque ἐπὶ πᾶσι κ. τ. λ. prop. est, *procuratorem eum constituet* h. e. cum referantur haec verba ad Apostolos, praemiis orna-

buntur amplissimis. Lucem accipiunt haec verba ex Matth. 19, 28. et usus est Iesus hac imagine, quoniam paulo ante dixerat v. 45. ὃν κατέστησε κ. τ. λ. h. e. quem dispensatorem constituerat.

48 — 50. *Quodsi vero malus servus ille secum cogitet, morari dominum reuenire.* κακὸς id. qd. ἄφρων καὶ ἀπίστος, coll. v. 45. χρονίζειν, *morari, differre*, est Hebr. חָנַן, et usurpatur vel addito Infinitiuo verbi, quo significatur res, quam quis facere tardat, vt Gen. 27, 20. Deut. 23, 22. h. l. vel eo omisso, vt Hab. 2, 3. Matth. 25, 3. al. — 49. ἄρξεται τύπτειν pro τύψη, vid. 11, 7. 12, 1. συνδούλους codd. multi addunt αὐτοῦ, quod et propius accedit ad usum loquendi Hebraeorum. Sed τύπτειν, *verberare*, h. l. omnino est *male tractare*, iniuriis quibusuis afficere. ἐσθίειν καὶ πίνειν generatim est, *epulari, conuiuari*, vid. ad v. 38. h. l. autem, cum sequatur μετὰ τῶν μεθύοντων, *cum vinolentis*: notat, vino epulisque esse deditum, cibo et vino se obruere, quo omnino vita flagitiosa significatur. Eiusmodi enim servus est h. l. imago doctoris religionis christianae, qui turpi se tradit securitati, praecepta religionis ab aliis laedi finit, et ipse laedit atque vitiis indulget quibusuis. Sic et Luc. 21, 34. ebrietas nominatur pro vitiis quibuscunque. Sed pro ἐσθίειν καὶ πίνειν haud dubie cum plurimis optimae notae codd. legendum est ἐσθίῃ καὶ πίνῃ, lectio vulgaris ἐσθίειν καὶ πίνειν e Luc. 12, 45. in hunc locum translata est.

51. Quid h. l. significet διχοτομεῖν, quod proprie notat, *in duas partes secare*, vid. Ioseph. Ant. 2, 2. 2. coll. 1 Regg. 3, 25. vehementer inter se dissentiunt interpretes, quorum sententias varias collegerunt Suicerus in Thes. Eccles. h. v. Wolfius in Curis, et Koecherus in Analectis ad h. l. Plures nimirum haec verba interpretantur: *crudeli morte eum afficiet*, quam tamen sententiam

propterea amplecti nequeo, quia ei aperte repugnant verba sequentia, quae de seruo tanquam adhuc viuo loquuntur. Hinc alii, auctore Chrysoftomo, hoc verbum explicant, de *poena crudeli quacunque*. Erat scilicet olim hoc crudelissimum supplicii genus, vt reorum vel captivorum corpora in duas partes secarentur, tam apud Hebraeos, quam apud Graecos atque Romanos vsitatum. vid. 1 Sam. 15, 33. Diod. Sic. 1, 2. Suet. Calig. c. 27. Horat. Sat. 1, 1. 99. fs. Hebr. 11, 37. *Gatackerus* Advers. p. 455. Hinc διχοτομεῖν vsurpari coeptum est eo sensu, vt esset *crudeli morte aliquem interficere*. Hesych. διχοτομεῖν, ἀναιρεῖν* omninoque acerba atque atroci poena aliquem afficere, vt histor. Susan. v. 55. σχίσσει σε μέσον* v. 59. πρίσσει σε μέσον. *Heumannus* in Actis Eruditor. Supplem. T. 5. p. 202. sqq. et in *Erklärung des N. T.* ad h. l. διχοτομεῖν explicat: *diuerberare, flagris tergum secare*, cum Luc. 12, 47. legatur δαρήσεται* vt adeo διχοτομεῖν sit id. qd. δέρειν. Recte. Nam et ipsam verbum διχοτομεῖν notat *dissecare, in plures partes secare*, vt ap. τοὺς ὁ* Exod. 29, 17. vbi respondet Hebr. חָתַךְ. Sunt ergo h. l. graues plagae intelligendae. Alii, vel vti *Suicerus, Beza, Boltenius, Götzius* in *Erkl. des Matth.* διχοτομεῖν, vertunt *separare*, cum חָתַךְ significet *secare*, et *separare*, vt 2 Chron. 26, 21. vbi Alex. habent ἀποσχίζειν* et verbum חָתַךְ in lingua Chald. notet, *dissecare, remouere*, vt adeo sensus sit: *separabit eum a reliquis seruis probis*. Sed hanc sententiam verba, quae sequuntur, exprimunt. καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ κ. τ. λ.] *eumque amandabit in locum ubi sunt simulatores*. μέρος respondet Hebr. חֶלֶךְ, et est id. qd. μέρος, quod voc. commutatur cum μετοχή et κοινωνία 2 Cor. 6, 15. Formula autem τιθέναι τὸ μέρος s. τὴν μερίδα αὐτοῦ μετὰ τινος Hebraica est, et notat: *versari cum aliquo*, vid. Ps. 50, 18. Prou. 29, 24. Dan. 4, 12. 20. ibique τοὺς ὁ. Sed h. l. τιθέναι est id. qd. δίδόναι, atque adeo τὸ μέρος αὐτοῦ κ. τ. λ. reddi debet: *iubebit eum versari cum simulatoribus*, assi-

gnabit ei locum apud simulatores i. e. amandabit eum in ergastulum, nam sequitur ἐν τῷ ἔσχατῳ κ. τ. λ. de quibus verbis vid. not. ad 8, 12. 13, 42. 50. 22, 13. Hac vero imagine omni poenae grauissimae significantur. Caeterum ὑποκριταί, cum referantur ad δοῦλον πισὸν καὶ φρόνιμον, sunt, serui fidem prudentiamue simulantes.

CAPUT XXV.

Priorem huius Capitis sectionem inde a v. I — 30. explicandam esse de aduentu Christi ad excidium Hierosolymorum, interpretum, recentiorum imprimis, quam plurimi statuunt. vid. *Michaelis Erklärung des N. T.* ad h. l. *Eckermanni theol. Beyträge*, B. 2. St. 1. p. 116. *Herzelii Erklärung des N. T.* ad h. l. *Stolzii Erläuterungen zum N. T.* Th. 1. p. 149. sq. al. Hanc eandem sententiam nuper quoque pluribus defendere studuit *Rauus*, in Diss. inscripta: quo consilio I. C. parabolam de decem virginibus Matth. 25, 1 — 13. proposuerit, anquiritur, Erlang. 1799. 4. Scilicet monente *Rauio*, „consilium huius adeoque seq. parabola, (vtor ipsis V. D. verbis) eo spectavit, vt cultores Christi de periculis futuri temporis vitandis, et de fide in profitenda, vel adeo propaganda ipsius religione admonerentur. Facile enim accidere poterat, vt haud pauci ex iis, qui ipsi nomen dederant, sensim sensimque ad prauos Iudaeorum mores imitandos impelli se paterentur, vt turpi se traderent securitati, vt, amore patrii soli ducti, opportunitatem, ab vrbe Hierosolymitana fugiendi, negligerent, vt a religione christiana deficerent, et a calamitatibus belli, suo tem-

pore erupturi, opprimerentur. Commendauit igitur suis vigilantiam, vt, simulac de exercitus Romani impetu in Iudaeos certiores fierent, saluti suae consulerent, ac sese conferrent in fugam. Hanc autem admonitionem haud fuisse superuacaneam docuit euentus. Nam qui huic admonitioni reliquerunt locum, belli periculo liberati, caeteri omnes eius vi obruti et oppressi sunt. “Mihi vero Christus his parabolis vltimi reuentus sui tempora atque alterius vitae praemia respexisse videtur. Argumentis a me ad c. 24, 43. hanc in rem allatis adiicio haec: 1) In ipsis parabolis plura occurrunt, quae interpretationem a nobis propositam mirifice confirmant. Cum coena et conuiuio futuram felicitatem in regno Messiano expectandam comparare solebant Iudaei, et hac ipsa imagine Iesus saepius quoque vsus est, veluti Matth. 8, 11. ἀνακλίσθησονται μετὰ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. vbi vid. not. et felicitati sub hac imagine expressae opponuntur ibi τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον κ. τ. λ. add. Matth. 26, 29. Luc. 13, 28. 14, 15. cum his locis comparentur 24, 51. 25, 10. 21. 30. Comparauit Iesus sese cum sponso 25, 10. quae comparatio etiam instituta deprehenditur Matth. 9, 15. Ioh. 3, 29. et Iohannes Apoc. 19, 7. sqq. loquens de vitae futurae felicitate perpetua, vsus est imagine hac: ἡλθε ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου. Cum ergo imagines plures in his parabolis propositae, ex vsu loquendi Iudaeorum et N. T. solenni, futuram in regno Messiano felicitatem depingant, quidni parabolas ipsas, praesertim cum et plures aliae accedant caussae, de reuentu Christi vltimo et felicitate alterius vitae interpretemur? Comparantur porro aliae quoque formulae in prima huius cap. parte occurrentes, cum formulis quae reperiuntur aliis in locis, qui diserte agunt de felicitate vel infelicitate alterius vitae, vt οὐκ οἶδα ὑμᾶς v. 12. coll. Matth. 7, 23. οὐκ ἔγνων ὑμᾶς. Luc. 13, 27. οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἔσε. Matth. 25, 21.: εἰσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου μου.

coll. v. 34. δεῦτε κληρονομήσατε τὴν βασιλείαν. add. 24, 51. 25, 30. coll. 13, 40. lqq. Comparentur denique verba ἐπὶ πολλῶν σε κατασῆσω 25, 21. cum verbis Christi 19, 28. ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ καθίσεσθε ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρίνοντες τοὺς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ. vbi vid. not. 2) Quae de formulis et imaginibus variis in his parabolis occurrentibus, et vsu loquendi Iudaeorum ac N. T. solenni hactenus diximus, iam satis, opinor, docere possunt, quam parum commendabilis sit eorum interpretum sententia, qui de excidione Hierosolymorum cogitantes, verba v. 21. et 30. hunc in modum interpretantur: discipuli et sectatores mei, qui pro accepta cognitione religionis meae, ingenique dotibus, fructus tulerunt, cognitionem suam auxerunt, doctrinam meam propagarunt, nec turpi securitati indulserunt, a calamitatibus belli et Iudaeorum persecutionibus liberabuntur, amplioremque in ecclesia prouinciam nanciscentur, ἐπὶ πολλῶν σε κατασῆσω, εἰσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου μου. contra qui officiis suis non satisfecerunt, calamitatibus belli opprimuntur, τὸ ἀχρεῖον δοῦλον ἐμβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον κ. τ. λ. 3) Inter parabolam, quae Luc. 19, 12. extat, et quae h. l. inde a v. 14. legitur, intercedit quidem similitudo (quod inprimis vrgent interpretes ii, qui parabolas Matth. c. 25. propositas de euersione reipublicae Iudaeorum explicant), sed non est eadem, et alia occasione ac tempore dicta, ibique Iesus Apostolos suos monere voluit, vt recte obseruauit *Flattus* in Commentatt. theol. a *Velthufeno*, *Rupertio* et me editis, T. 2. p. 472. ne ante laborem mercedi inhiarent (Matth. 20, 23.), sed vt potius fide in mandatis ipsis a se impositis fideliter peragendis, futuris praemiis dignos se demum redderent, se autem omnino fidelibus ministris olim esse praemia largituros (18, 29. 30.), et ne quis de regia potestate sua dubitare possit, eam ipsam insigni virtutis in hostibus suis edendo documento, excidio terrae Iudaeorum declaraturum esse.

I. Prima huius cap. parabola cohortatus est Iesus sectatores suos, vellent res suas caute et circumspecte agere, officiis suis recte et accurate satisfacere, constanterque pietatis atque virtutis praecepta sequi, quo possint fieri participes praemiorum alterius vitae et felicitatis in regno Messiano olim exspectandae; nollent ergo, cum viderent tempus aduentus ipsius differri, in studio virtutis pietatisque christianae desides ac negligentes fieri, improbitatique indulgere. *τότε ὁμοιωθήσεται κ. τ. λ.] quod attinet regnum Messianum, eueniet tum idem, quod euenit decem virginibus. τότε, tum, nempe in reuentu meo. βασιλεία τῶν οὐρανῶν* significat h. l. illud Christi regnum, quod post mortuorum in vitam reditum, ab eo inaugurabitur, vt 13, 43. al. vid. not. ad 3, 2. Alii contra, de noua religionis forma a Iesu constituta, de ecclesia, h. l. hanc vocem accipiendam esse statuunt. De nuptiis noctu celebrari solitis vide a *Wolffio* in *Curis* ad h. l. laudatos. Solebant autem veteres lampadas sponso sponseque praeferre. *Xenoph. Ephes. 1. p. 10. ἤγον τὴν κόρην εἰς θάλαμον μετὰ λαμπάδων, ὑμέναιον ἄδοντες.* *Statius Theb. 8, 234. — Illi Cythereia laudant Connubia, et multa deductam lampade fratrum Harmonien,* quae quidem dicebantur *νυμφικαὶ λαμπάδες.* vid. *Elsnerus* ad h. l. Etiam *Chardin Reisebeschr. T. 2. p. 268.* narrat in Persia feminas lampadibus instructas, sponsam in domum sponsi deducere. add. *Harmer Beobacht. über d. Orient, Tb. 2. p. 418. Th. 3. p. 470.* interpp. ad *Petron. c. 26.* Apud Iudaeos tunc temporis, vt vel hic locus docet, hoc more receptum erat, vt sponsus sponsam sub feram vesperam ad celebrandas nuptias magna cum pompa in domum suam abduceret. Sponsus habebat comites adolescentes quosdam, qui ipsum ad sponsam deducerent, et sponsae additae erant virgines, quae ipsam die nuptiarum in sponsi domum deducerent. vid. not. ad 9, 15. *Ioh. 3, 29.* *Iudd. 14, 11.* *Cant. 1, 3.* interpp. ad *Pf. 45, 15.* Sponso aduentanti obuiam ibant illae virgines, amicae sponsae,

eique pergenti ad domum sponsae, eam inde domum suam abducturo praeibant, eadem deinde etiam cum sponso et sponsa in aedes sponsi pergebant, cum lampadibus praeibant, et coenae nuptiali adhibebantur, vid. *Lyseri* Harm. Euangg. T. 3. p. 815. add. *Buxtorf*. Lex. Talm. v. לפיד. Rabbi Salomo, a *Lightfooto* in Hor. Hebr. et Talm. atque a *Wetstenio* ad h. l. laudatus: *Mos est in terra Israelitica, ut sponsam ducant e domo patris sui in domum sponsi — ferantque ante eam circiter decem baculos ligneos, in uniuscuiusque summitate vasculum instar scutellae habentes, in quo est segmentum panni cum oleo et pice. His accensis facem ei praeferunt.* Numerus denarius videtur esse certus pro incerto, nisi malis e loco modo laudato conicere, more consueto decem virgines, sponsum sponsamque in domum sponsi deduxisse. ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν sponso aduentanti, ut sponsam abduceret obuiam ire volebant, nam non omnes reuera sponsum aduentantem excipiebant. Est autem tralatitium verba saepius simpliciter ab Hebraeis, Graecis et Latinis, ita poni, ut omisum sit velle, Luc. 14, 18. ἡγόρασα, emere volui. add. *Gronov.* ad Liu. 37, 17. et not. ad Matth. 3, 14. *Paulus* in *Krit. Kommentar* ad h. l. opinatur virgines illas sponso et huius amicis obuiam ire voluisse, ut iis sponsam abducere volentibus sese opponerent, cum iisque simulate pugnarent; prouocat hanc in rem ad *Russel Geschichte von Aleppo*, Th. I. p. 406. 408. atque notat, hac imagine depingi h. l. Theocratiam victricem et dominatricem. Cui tamen opinioni inprimis obstat hoc, quod nulla h. l. pugnae et victoriae mentio facta sit, neque ullo pacto probari possit, apud Iudaeos hunc ritum vsitatum fuisse. Caeterum in codd. et verff. pluribus additum legitur καὶ τῆς νύμφης vid. *Millius*, *Bengelius*, *Wetstenius* et *Griesbachius* in *Comment. Crit.* ad h. l. Sed sunt haec verba additamentum Grammatici, cui mirum videbatur, non esse sponsae mentionem factam, cum vulgari consuetudine, in nuptiis sponso sponsaeque lampa-

des praeferri solerent. Ipsum vero Christi consilium, qui sectatores suos cohortari volebat, vt semper parati essent ad suum reuentum, eum iussit tantummodo sponsum commemorare.

2 — 4. Φρόνιμοι sunt prudentes, cautae, vid. Reiskius Animaduu. ad Auctores Græc. T. 4. p. 265. μωροί, imprudentes, incautae, negligentes, quam verborum interpretationem ea, quae v. 3. et 4. leguntur, commendant.

— 3. αἱτίνας — μετ' ἑαυτῶν ἔλαιον] hae imprudentes sumebant quidem secum lampadas suas, neque tamen secum sumebant vasa olei plena, hoc enim modo vocabulum ἔλαιον explicandum esse, docet v. 4. vbi legitur virgines prudentes cum lampadibus ardentibus, simul oleum in vasis attulisse, quo alerentur ellychniorum flammulae, si forte sponsus moraretur. — 4. Vocabuli ἀγγεῖον vsus latissime patet, respondet enim Hebraeorum כַּיִן, atque de receptaculo quouis adhibetur, hoc loco vero significat receptaculum olei. Eiusmodi receptacula Num. 4, 9. nominantur כַּיִן כֶּלִי, ab Alexandrinis l. c. ἀγγεῖα τοῦ ἔλαιου.

5 — 7. χρονίζοντος — ἐκάρθουν] moras autem faciente sponso, omnes dormitarunt, et dormiuerunt: sie nicken, und schliefen endlich ein. νυσάζειν, quod interdum commutatur cum verbo καθεύδειν, dormire, proprie significat, oculis somno grauatis conuinere, vel dormire ita, vt capite nutes; Plato Apol. 18. Theophr. Char. 7, 4. indicatque somni initum, cum καθεύδειν significet somnum ipsum, et quidem grauiorem, et h. l. orationis series docet, hoc discrimen inter vtrumque verbum obseruandum esse. Eodem modo differt quoque Hebr. נָדָם Nah. 3, 18. a יָשָׁן, Ps. 121, 3. vbi οἱ ὁ· habent οὐ νυσάζει, οὐδὲ ὑπνώσει. Phauorinus: νυσάζω· ἀπὸ τοῦ νεύω καὶ τὸ εἰσάω· ἐπεὶ δὲ ἐπινεύουσιν οἱ κοιμώμενοι· ἢ παρὰ τὸ νευάζειν, ἀποβολὴ τοῦ ε· τὸ δὲ νευάζειν, παρὰ τὸ νεύειν τὴν κάραν. Auctor. Etymol. M. νυσάζω· — παρὰ τὸ ἐπι-

πνεύειν κάτω, διὰ τὴν ἐπιγενομένην ἐν τοῦ ὕπνου καταφο-
 ράν, ἐπειδὴ ἐπιπνεύουσιν οἱ κοιμώμενοι τὴν κάραν. — 6.
 κραυγὴ γέγονε] *clamor audiebatur*, nempe aduentantis mul-
 titudinis hominum. *κραυγὴ, iubila*, vt *πλγρη*, 1 Sam. 4, 6.
 2 Sam. 6, 15. Iob. 39, 28. — 7. καὶ ἐκόσμησαν τὰς
 λαμπάδας αὐτῶν] *adornabant lampadas suas*: κοσμεῖν id. qd.
 κατασκευάζειν, *aptare, instruere, adornare*, vid. *Münchius*
in Obfl. e Diod. Sic. et Elsnerus ad h. l.

8. 9. δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν] *date nobis par-
 tem olei vestri*: ἐκ τοῦ ἐλαίου scil. μέρος. Hebraei enim
 utuntur particula *ב* ad designandam rei alicuius partem,
 unde Alex. 2 Chron. 30, 7. *יְבִיב* vertunt μέρος τῶν σκευῶν.
σβέννυνται] *lampades nostrae mox exspirabunt, parum
 abest quin exspirent, sie wollen verlöschen* — 9. μήποτε
 οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν] *sic fortasse neque nobis sufficeret,
 neque vobis*. Sunt verba modeste denegantium. *Elsnerus,*
Palairerus, alii, subaudiendum esse censent βλέπετε vel
 ὁρᾶτε, *cauete, ne nobis non magis atque vobis sufficiat*. Re-
 cte contra *Kypkius* monet, operam dare, ne ταῖς Φρονί-
 μοις oleum deesset, non tam τῶν μωρῶν fuisse, sed τῶν
 Φρονίμων, itaque potius supplendum esse, ὁράσομεν scil. βλέ-
 ψομεν, (*Moschius* subintelligit *Φοβούμεθα*, *Glassius*: οὐ-
 δαμῶς, *βλεπτέον γάρ*.) vt sensus sit: *non dabimus vobis
 oleum, nam cauebimus, ne aequae parum nobis ac vobis suffi-
 ciat*. Recte tamen profitetur *Kypkius*, hanc ellipsin, cum
 tot verba subintelligenda sint, nimis duram esse. Hinc
 ipse *Kypkius*, *Albertio* praeunte, μήποτε explicat fortasse,
 vt sit idem quod τάχα, ἴσως, quo sensu saepius in ver-
 sione Alexandrina Hebraeorum *יִהְיֶה* respondet, vt Gen.
 27, 12. coll. 32, 21. vbi οἱ ὅ habent ἴσως et extat
 quoque non vno in loco librorum Philonis. vid. *Loesnerus*
ad h. l.

10 — 13. αἱ ἑτοιμοὶ sunt αἱ Φρόνιμοι, *virgines*,
 quae ad excipiendum sponsum paratae erant. εἰς ἡλθον
 μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους] *introibant una cum sponso in
 domum*

domum, ubi nuptiae celebrabantur. Per γάμους plures nuptias ipsas intelligunt, et vertunt: abibant ad concelebrandas nuptias, sed ipsum verbum εἰσῆλθον locum indicat, docet, per γάμους intelligendum esse per metonymiam *coenaculum*, vt 22, 10. vel potius domum sponsi, vnde et apposite Syrus interpres vertit: אלהיה חתן *in domum laetitiae* s. nuptiarum. Confirmant et hanc interpretationem verba quae sequuntur, καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα, *et ianua claudebatur.* — 12. οὐκ οἶδα ὑμᾶς] *profecto vos non noui*: vos non in numero eorum, qui me sponsamque comitati sunt, vidi, vos mihi ignotae estis. — 13. γρηγορεῖτε — ἔρχεται] nempe ad regnum suum solenniter inaugurandum. Sed haec ipsa vltima verba: ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται, plures optimae notae codd., veriff. et patres omittunt, vid. *Millius, Bengelius, Wetstenius*, et *Griesbachius* Comment. Crit. ad h. l. glossema redolent, sensus tamen idem manet.

14 — 18. Argumentum parabolaе: Vnusquisque sectatorum meorum sua religionis scientia, sua facultate ita vtatur, vt alios iisdem animi bonis ornet, et quam plurimum ad rem christianam augendam promouendamque conferat, in reuentu meo praemiis amplissimis ornabitur; segnes vero, inconstantes et perfidi, poeni afficientur grauissimis. ὥςπερ γὰρ ἄνθρωπος· deest ἀπόδοσις, vt Marc. 13, 34. hunc in modum supplenda: quod attinet felicitatem in regno Messiano expectandam, idem eueniet, l. ego rediturus idem faciam quod fecit ἄνθρωπος, *herus quidam*, refertur enim hoc nomen ad τοὺς δούλους· ἀποδημῶν id. qd. ἀποδημήσων *peregre abiturus*. καὶ παρέδωκεν κ. λ. *et tradidit iis rem suam.* — 15. τάλαντα, vid. ad 18, 24. ἐκάσω — δύναμιν] *pro sua cuique ingenii solertia, rerumque tractandarum peritia*, habita ratione cuiusque ingenii facultate et solertia; de qua voc. δύναμις significatione vid. *Reiskius* in Animadu. ad Auctt. Græc. T. 4. p. 73. sqq. et *Loesnerus* ad h. l. respon-

det Hebr. יִחַ , Exod. 18, 21. vid. *Scultensius* ad Prou. 31, 29. ἰδίαν pro αὐτοῦ , vt Marc. 15, 20. al. — 16. $\text{εἰργάσατο} — \text{τάλαντα}$] *negotiatuſ eſt talentis et lucratus alia quinque.* ἐργάζεσθαι , *negotiarī*, Hebr. נָסַב Prou. 31, 18. ἐποίησε explicatur v. 17. verbo ἐκέρδησε . Notat autem ποιεῖν h. l. *acquirere, comparare*, vt פָּעַל Gen. 12, 5. לָעַב Prou. 21, 6. Eodem modo Graeci quoque ſcriptores vtuntur verbo ποιεῖν , vid. *Kypkīus* ad h. l. et Latini verbo *facere*, Nep. V. Cimon. 1, 3. *magnas pecunias ex metallis fecerat.* Cic. Verr. 2, 6. *pecuniam maximam facere.* add. 3, 90. Cic. Diu. 1, 49. — 18. ἀπελθὼν deest in codd. nonnull. delerum a Grammaticis, qui illud redundare viderent. $\text{ὥρυξεν} — \text{γῆ}$] vulgo vertunt: *defodit illud in terram*, vt adeo ſubintelligatur αὐτὸ vel τοῦτο , et ἐν τῇ γῇ ſit id. qd. εἰς τὴν γῆν l. κατὰ τὴν γῆν. At cum ſequatur καὶ ἀπέκρυψε et abscondidit argentum ab hero acceptum; mallem verbum reddere, *foueam fecit*, vt adeo ὀρύσσειν ἐν τῇ γῇ ſit id. qd. ὀρυγμα γῆς ὀρύσσειν ap. Herodo. 4, 71.

19 — 23. συναίρειν λόγον , *rationes conferre.* vid. ad 18, 23. — 20. $\text{ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς}$, *alia quinque iis lucratus ſum.* ἐπ' αὐτοῖς id. qd. πρὸς αὐτοὺς i. *praeter illa quinque talenta*, quomodo et uſurpatur particula ὕ , *neben, ūber*, Gen. 31, 50. Deut. 19, 9. — 21. εὖ id. qd. εὖγε, Hebr. נָאֵם , Iob. 39, 25. Pf. 35, 21. 40, 15. $\text{δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ}$] *ſerue bone et fidelis.* δοῦλος ἀγαθὸς eſt omnino ſeruus praeditus virtutibus iis, quibus eſſe debet, et h. l. accuratius vocabuli notio conſtituitur addito πιστὸς , *fidelis*, eſt ergo ἀγαθὸς h. l. *nauus, induſtrius*, qui acceptis talentis negotiatuſ eſt, atque adeo conſilio domini ſatiſfecit, fidemque praestitit. ἐπὶ πολλῶν σε καταθήσω — τοῦ κυρίου σου] *plura tibi committam, intra in coenaculum domini tui; ſis mihi conuiua.* Scilicet χαρὰ in dialecto Alexandrina ſignificat *conuiuium*, nam Alexandrini hoc ipſo vocabulo expreſſerunt Hebr. חַנּוּכָּה , vid.

Esth. 9, 17. 18. 19. 22. quod I Chron. 13, 40. expresserunt nomine εὐφροσύνη, quia in conuiujs laetitia regnat; add. Tob. 9, 12. cum autem h. l. legatur εἰς-ελθε, patet de loco esse sermonem, atque adeo χαρὰ notare coenaculum ipsum, vt v. 10. cf. v. 30. Minus recte alii χαρὰ accipiunt *de felicitate*, vt Hebr. 12, 2. coll. 3, 11. 18. atque adeo speciatim h. l. de felicitate, qua dominus perfruitur, sis huius felicitatis particeps. Sensus verborum Christi v. 20. sqq. imagine omissa hic est: christianos, qui recte vsi sunt bonis acceptis, maioribus ornabo, ita, vt eos intrare iubeam coelum, quo perfruantur praemijs amplissimis, felicitate maxima; vsus bonorum rectus respicietur, non magnitudo bonorum iis tributorum. Commendauit ergo etiam Christus his verbis sectatoribus suis modestiam.

24. 25. Nemo speret excusatum se iri ab omni labore, quod non acceperit eximia dona. [ἐγνων σε ὅτι κ. τ. λ.] *scio te esse seuerum, qui metas, ubi sementem non feceris, et colligas, ubi non ventilaueris*: haec ficta excusatio ad ornatum parabolae pertinet, eaque omnino exprimitur sententia haec: omnis segnitiei excusatio vana et illegitima erit. ἐγνων σε ὅτι σκληρὸς pro ἐγνων ὅτι σὺ σκληρὸς εἶ. sed amant hanc constructionem Hebraei, vid. I Regg. 5, 17. vbi LXX. σὺ οἶδας τὸν πατέρα μου, ὅτι οὐκ ἠδύνατο, pro, σὺ οἶδας ὅτι ὁ πατήρ μου οὐκ ἠδ. add. Ex. 2, 2. 2 Sam. 17, 8. I Macc. 13, 13. Terent. Heaut. 2, 3. 129. *Patrem nouisti, ad has res quam sit perspicax; Ego te autem noui, quam esse soleas impotens* σκληρὸς de cuius voc. notionibus variis vid. Kypkius ad h. l. est, *seuerus*, qui nullo misericordiae erga alios sensu ducitur, qui seuerè pecuniam seruo oblatam repetit. θερίζων — διασκορπίζας* formulae prouerbiales, quae depingunt hominem alieni appetentem et lucri cupidum. vid. Vorstius de Hebraism. p. 821. ed. Fisch ὅθεν pro ὅπου, ubi διασκορπίζειν, ventilare, vannare, Hebr. הרי. vid. Fischerus in

Proluff. de vit. Lexx. p. 31. f. 53. fqq. — 25. καὶ Φοβηθεὶς, *non sustinui negotiari*, metuens, ne, si perdidissem pecuniam, tu seuerè eam a me repetiisses, mihique omne peculium meum eripuisses. Ἰδε ἔχεις τὸ σόν, *en, habes quod tuum est*, formula, vt recte ad h. l. monuit Grozcius, nihil vltra se debere profitentis, vt 20, 14. ἄρον τὸ σόν.

26 — 30. πονηρὲ καὶ ὀκνηρὲ, *male serue et piger*. ὀκνος, *pigritia*, Phauor. ὀκνος ἐστὶ Φυγὴ πόνων. vnde ὀκνηρὸς, *piger*, ἡχ, Prou. 6, 6. 9. 26, 13. — 27. ἔδει — τραπεζῖταις, *oportebat igitur te pecuniam meam apud mensarios in fœnore posuisse*. τραπεζῖται, *nummularii*, qui non solum ab aliis accipiunt pecuniam mutuo, ita, vt certo cum lucro restituant, interim maius fœnus ab aliis exigentes, sed etiam nummos cum lucro permutant. vid. ad 21, 12. Salmasius de fœn. trapezit. p. 562 fs. de vsuris p. 632. βαλεῖν id. qd. θέσθαι l. δίδόναι, quod posterius legitur Luc. 19, 23. etiam ἵνα sic occurrit, vt sit *elocare*, Leuit. 25, 37. Ez. 18, 8. ἐλθὼν — τόκῳ] *reuersus, recepissem pecuniam meam cum fœnore*. κομίζεσθαι, ἵνα, Gen. 38, 20. Hos. 2, 11. vid. et Kypkius ad h. l. Verba v. 28. *adimite ei talentum, et date ei, qui decem habet*, ad exornationem parabolae faciunt, cum v. 21. et 23. praecesserit: ἐπὶ ὀλίγα — κατασῆσω. — 29. τῷ γὰρ ἔχοντι κ. τ. λ.] locutio prouerbialis v. 13, 12. cuius sensus h. l. est: qui bonis datis, beneficiis acceptis, non recte vtitur, ei etiam haec adimuntur, miseriam sibi contrahit; qui recte vtitur, ei plura dantur, ornatur praemiis. Nec in prouerbiis omnia ad latum vngem sunt ressecanda. δοθήσεται καὶ περισσευθήσεται pro περισσῶς δοθήσεται, *abunde dabitur*. vid. Luc. 6, 48. — 30. ἀχρεῖος δοῦλος, *nequam et cessator*, id. qd. ἀργός, ὀκνηρός, vt Tob. 4, 13. ἐκεῖ ἔσται κ. τ. λ. vid. not. ad 8, 12.

31. Agit haec vltima huius capituli sectio, id quod et maxima pars interpretum concedit, copiosius et accu-

ratijs de iudicio extremo, atque Iesus profitetur, se aliquando rediturum, et iudicaturum de omnibus hominibus esse. Quaesiuerunt autem interpretes, vtrum Iudaei Christi aetate viuentes, munus iudicis gentium tribuerint Messiae, an ad Deum potius has partes detulerint, vt adeo haec notio, Messiam homines ad solenne iudicium vocaturum esse, Christo originem suam debeat? Iouae ipsi, non Messiae, iudicium eos adscripsisse, demonstrare studuit *Corrodi Krit. Gesch. des Chiliasmus*, Th. I. p. 389 fs. add. *Süskind Magazin für christl. Dogmatik und Moral*, St. 10. p. 96 fs. Alij, vt *Koken*. in Comment. de reditu Messiae ad iudicium gentium p. 28 f. *Flatt*. in Commentatt. theol. a *Veltbuseno*, *Rupertio* et me editis, Vol. 2. p. 450. rem in medio relinquunt, cum, deficientibus clarioribus historiae documentis, in vtramque partem disputari hac de re possit. In prophetarum quidem V. T. locis, quae huc a Iudaeis trahi potuisse videntur, vt Dan. 7, 10. 22. 26. Ioel. 3, 7. 17. iudicium Iouae ipsi adscribitur, etiam in pluribus locis Rabbiorum Ioua iudex gentium appellatur, vid. *Schoettgenius* ad Matth. 25, 46. *Eisenmenger entdeckt. Judenthum*, Th. I. p. 950. At satis constat, Iudaeos notiones de Messia, eiusque regno et institutis, successu temporis exornasse, nouisque augmentis locupletasse, et Christi aetate, plura hac de re docuisse, quam quae disertis V. T. dictis comprobare possunt. Quidni ergo etiam communis opinio de iudicio Messiae aetate a Deo instituendo, exornari ita potuerit, vt Deum per Messiam iudicium gentium instituturum esse crederent? Etiam resuscitatio mortuorum, quae in V. T. Deo tribuitur, a Iudaeis, Christi aetate, Messiae tribuebatur, vt vel docet locus Ioh. 11, 25. fs. vbi, postquam Iesus dixerat Marthae: *ego sum resurrectionis et vitae hominum auctor*, haec respondet: *credo te esse Messiam*: et Rabbiorum quoque libri docent, Messiam in vitam reuocaturum esse mortuos, vid. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. ad Ioh. 6, 31. *Schoettgenius*

Hor. Hebr. T. 2. p. 573. *Eisenmengerus* l. c. Th. 2. p. 897. Iam cum Iudaei coniunctum cogitarint iudicium extremum cum resurrectione mortuorum, eos putauisse quoque Messiam iudicem fore, haud improbabile est. Atque hanc ipsam sententiam omnino confirmare videntur plures loci, quos e scriptis Rabbiorum attulit *Schoettgenius* Hor. Hebr. T. 2. p. 376. 638. f. 98. Et sicuti Iudaei crediderunt legem a Deo Mose per angelos (quod quidem angelorum ministerium V. T. ignorat), vid. Hebr. 2, 2. Gal. 3, 19. Act. 7, 53. ita quoque statuere potuerunt, Deum per Christum iudicaturum esse homines. Ipse praeterea Christus auctore Ioh. 5, 27. diserte professus est, Deum sibi utpote Messiae, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν, iudicis munus tradidisse. Denique Matth. 8, 29. daemones nomine genitorum maiorum, a quibus se obsessos putabant, his verbis Christum alloquuntur: ἡλθες ὡς πρὸ καιροῦ βασανῆσαι ἡμᾶς; vbi vid. not. et compara 25, 41. atque *Schoettgen.* Hor. T. 2. p. 376. Quae cum ita sint, haud improbabilem esse putamus eorum sententiam, qui statuunt, Iudaeos Christi aetate credidisse Deum per Messiam de gentibus iudicaturum esse.

Iudaeos varii generis opiniones peruersas Christi aetate, de iudicio gentium in fine mundi, quocum resurrectionem mortuorum coniungebant, fouisse et aluisse, ad Matth. 3, 2. vidimus. Has opiniones respiciens Christus, h. l. inde a v. 31. docet; se ad iudicium solenne rediturum, de Iudaeis pariter atque gentilibus iudicaturum, se quemque pro meritis vel in regnum beatorum recepturum, vel inde exclusurum esse. Haec est, omissis imaginibus et formulis Iudaicis, summa orationis Christi h. l. propositae. Neque enim omnia in hoc sermone prophetico nimis urgenda esse, per se intelligitur, et a pluribus iam satis superque monitum est. Quod autem ipsam notionem de mortuorum resurrectione et iudicio extremo attinet, eam non fuisse opinionem mere Iudai-

cam, antiquiores interpretes defendunt, et recentiorum plurimi, et defendere debent omnes, qui hanc sententiam: Iesum esse Messiam, atque peregrisse, et peragere debuisse negotia omnia, quae Messiae tribuebantur; censent, ad ipsam eius doctrinam, atque adeo ad omnes omnium temporum, gentium, locorumque christianos pertinere. vid. *Hammeri* Diss. Mortuorum in vitam revocatio sermonibus Christi historicae interpretationis ope vindicata, Lips. 1794. 4. add. *Süskind* Bemerkungen über die Aussprüche Jesu, in welchen er sich die Auferweckung der Todten, das allgem. Weltgericht und ein Reich am Ende der Welt zuschreibt, in eiusd. Magazin für christl. Dogm. und Moral, St. 10. p. 143. fs. Ab his vero interpretibus dissentiant plures eorum, qui statuunt, Iesum Dei filium, doctoremque diuinum, vnice Iudaeorum causâ, inter quos vixit, Messiam esse descriptum, eiusque noua instituta regni nomine compellata, atque adeo quae de eo tanquam Messia eiusque regno leguntur, accomodate illis temporibus dicta esse. Hi enim repudiant quoque resurrectionem mortuorum et cum ea coniunctum extremum iudicium tanquam opinionem mere Iudaicam, contenduntque, Iesum hanc opinionem retinuisse, quod sine detrimento nouae suae doctrinae eam reiicere non potuisset; attamen eam, in quantum fieri potuisset, in melius deflexisse, et simul prospexisse, vt sub ea purior aliqua doctrina lateret, quae sensim aucto rationis humanae imperio, tanquam ex inuolucro prodiret; hanc vero puriorem doctrinam et rationis humanae decretis consentaneam, esse hanc: immortales olim homines erunt (Luc. 20, 36.) hominesque pii, qui Christo nomen dederunt (Ioh. 17, 2.), praemiis; improbi, qui doctrinam ipsius repudiauerunt, poenis afficientur, et statim vt quisque in alteram vitam transierit, vitae vel beatae vel miserae initium erit. Opus, aiunt, fuisse Iudaeis rudioribus et superstitioni deditis, huius doctrinae inuolucro, eoque magis, cum ne nostra quidem aetate homines in

religionis decretis cognoscendis, atque ad virtutem suam adhibendis, omni sensuum ope carere possint; cum etiam nostra aetate cogitatio illa de resurrectione corporum, iudicioque extremo, adiunctas habeat imagines ad animum excitandum egregias. Vsum ergo Iesum esse, pro sapientia sua incredibili, in hac puriore doctrina proponenda, opinionibus et imaginibus Iudaicis tanquam inuolucris, quo maiori efficacia loqueretur, nec Iudaeis omnino eriperetur spes vitae futurae, grauissimum fidei Messiae habendae incitamentum. Sapienter quoque Apostolos, cum omnem doctrinae Christi indolem post abitum magistri ex his terris perspexissent, doctrinam puriorem sub imaginibus proposuisse, et ad captum popularium suorum se accommodasse, ita tamen, ut ipsi quoque eorum superstitionibus sese opponerent, doctrinamque ipsam a grassioribus commentis purgarent, et ad veram Christi mentem accederent. Hunc igitur in modum Christi de altera vita disputationes cum rationis humanae decretis interpretes haud pauci componere student, conceduntque verba Christi populariter esse dicta, ea ratione, qua intelligi tunc debebant. Contra alii in eodem illo tramite laborantes, magna industria ipsa Christi verba in sensum philosophicum detorquere studuerunt, quos tamen a recta via aberrasse, copiosius et accuratius ostensum est a pluribus, vid. *Hammerus* l. c. *Kokenius* l. c. *Flattus* de notione βασιλεία τῶν οὐρανῶν in *Commentatt. theoll.* Vol. 2. p. 421. sq. et *Suskindius* l. c. ὅταν δὲ ἔλθῃ κ. τ. λ.] *ubi vero venerit Messias summa maiestate conspicuus, et omnes genii sancti una cum eo, tunc occupabit thronum suum splendidum.* Imagines desumptae sunt a pompa et splendore regum Orientis, qui ius dicentes throno magnifico ac sublimi insidebant, ut adeo notio simplex his verbis insit haec: Messias iudex apparebit. Huius generis imagines etiam non vno in loco librorum V. T. occurrunt, cum Deus tanquam iudex hominum populorumque describitur, Ps. 9, 5. 8. 9. Zach. 14, 5. Ies.

6, 1. 66, 1. Dan. 7, 9. add. 1 Theff. 4, 16. Caeterum *Θρόνος δόξης* est Hebr. *כִּסֵּא נֹדָב* pro *Θρόνος ἔνδοξος*, *thronus splendidus*, vt 19, 27. πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι commemorantur etiam angeli, vtpote regis (pro *υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου* v. 34. legitur vocabulum *βασιλεὺς*) ministri et comites; Iudaei enim existimabant, Deum, quem sibi tanquam regem ipsorum supremum cogitabant, in causis solennibus, cum singularem suam praesentiam declararet, vti comitatu angelorum, vid. ad 13, 41. et hanc Iudaeorum cogitandi ac loquendi consuetudinem Christus h. l. respexit.

32. 33. Notio simplex: euidenter satis apparebit illo tempore discrimen proborum improborumque hominum. Per τὰ ἔθνη plures interpp. intelligunt, omnes qui in omnibus ciuitatibus Christi nomen professi sunt. At cum hoc loco de industria et copiosius verba fecerit Christus de iudicio extremo, cum variis praconceptis Iudaeorum opinionibus occurrere voluerit, quas de παρουσία Messiae fouebant; a consilio ipsius haud alienum erat, opponere sese etiam opinioni Iudaeorum illi, qua putabant, omnes reliquas gentes, religioni Iudaeorum non addictas, beatitate exclusum illo tempore iri. Quodsi vero voc. ἔθνη latiori significatu de hominibus generatim sumitur: ostendit Iesus h. l. omnes omnino probitatis studiosos peruenturos esse ad felicitatem, doctrinamque suam fore normam iudicandi. Illustrauit ergo exemplo quodam modum iudicii exercendi, commemorauit beneficentiam in suos, pro vniuersa δικαιοσύνη, et hanc quidem commemorauit, „quod haec maxime ratio, vt monuit *Storrius* Diss. exeget. in libror. N. T. historicor. aliquot locos, P. 2. p. 27. apta esset affectui Iesu erga suos exprimendo, et alendae constantiae inter praedictam afflictionem, quae magno iudici nec lateat, nec curae non sit, et cuius molestias tamen leuatura sit caritas, qua ipse eum discipulis apud multos futurus sit.“

Pro συναχθήσεται in aliis libris extat συναχθήσονται, quae lectio suam originem debet librariis, affluetis constructioni suae aetatis, qua nominibus neutrius generis pluralibus addebantur verba pluralia, vid. *Fischerus* ad Plat. Phaedon. 19, 16. ad Aeschin. 1, 7. 3. *Perizonius* ad Ael. H. V. 1, 6. 3. *Segaarius* Obff. ad Luc. p. 24. ἀφορίζει αὐτούς pro αὐτά. ut saepius. ὥςπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει] ut pastor separare solet. Ita quoque Hebraei loquuntur, ut Iudd. 14, 10. ubi נִשְׁבַּח verti debet: facere solent. Oves per metaphoram h. l., ut omnis orationis series docet, dicuntur homines probi, contra vero boedi, homines improbi et scelesti. Neque haec loquendi ratio Christi discipulis insolens et obscura esse poterat. Etenim in libris V. T. populus Israeliticus perquam frequenter cum grege ovium comparatur, et Iesus ipse alio tempore sectatores suos cum ovibus compararat, Ioh. 10, 7. 15. 26. 27. Improbiteratem vero et peccata Hebraei nominare solebant impuritatem, hominesque improbitatis studiosos, impuros et immundos. Hinc Iesus scelestos metaphorice dixit hoedos, haud dubie ob petulantiam et libidinem, vitaeque immunditatem. — 33. καὶ εἴσει τὰ μὲν πρόβατα κ. τ. λ.] collocabit oves ad dextram suam, boedos vero ad sinistram. Apud Hebraeos in usu fuisse per dextram manum bona et felicia, per sinistram vero, mala et infausta intelligere, monuit *Schoettgen*. in Hor. Hebr. ad h. l. Virg. Aen. 6, 540. ss. Hic locus est, partis ubi se via findit in ambas: Dextera, quae Ditis magni sub moenia tendit; Hac iter Elysium nobis: at laeva malorum Exercet poenas, et ad impia tartara mittit.

34. Iam accuratius exornatur notio illa: εἴσει τὰ μὲν πρόβατα ἐν δεξιῶν αὐτοῦ. Sed verba αἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου posita sunt pro εὐλογ. ὑπὸ τοῦ πατρὸς vel τῷ πατρί μου. Ita quoque Hebraei uti solent formula הֵן יְהוָה בְּרַחֲמֵי, quam Alexandrini interpp. omisso Hebraismo Ies. 65, 23. Gen. 26, 29. exprefferunt εὐλογημένοι ὑπὸ

κυρίου. Ipsa autem haec verba nostra explicari debent: *a patre meo felicitate ornandi, beneficiis afficiendi*, vid. *Glassii Philol. S. I, 30. I. p. 3. Dath. Vorstius de Hebraism. p. 404. f.* Verbum εὐλογεῖν cum h. l. de Deo relate ad homines vsurpetur, notat, *beneficiis afficere*, vt Eph. I, 3. et hanc verbi potestatem sequentia verba confirmant. πληρονομήσατε — ἀπὸ καταβολῆς κόσμου] *occupate iam regnum vobis*, vtpote probitatis studiosis, *inde a primordiis mundi paratum*. ἐτοιμάζειν, יְצַדִּיק, I Paral. 5, 1. add. Tob. 6, 7. de Tobiae vxore: ὅτι σοι αὕτη ἡτοιμασμένη ἦν ἀπὸ τοῦ αἰῶνος. Verbum πληρονομεῖν h. l. simpliciter notat, *obtinere, occupare*, et πληρονομεῖν βασιλείαν prop. est, *regem fieri*, vt παραλαμβάνεσθαι βασιλείαν 2 Macc. 10, 11. Hebr. 12, 28. Sed h. l. per τὴν βασιλείαν, vt centies, significatur felicitas christianorum in altera vita exspectanda, felicitas perpetua, summa, quae Hebr. l. c. vocatur βασιλεία ἀσάλευτος.

35. 36. Iam vero demonstrat Christus, eos tantum, qui pietatis et probitatis his in terris studiosi fuissent, felicitatis illius participes fore. Quam quidem in rem commemorat amorem erga alios et beneficentiam, pro reliquis virtutibus cunctis, eamque per partes ita describit, vt singula beneficiorum genera afferat. γὰρ h. l. redundat. ξένος ἦμην, καὶ σὺνῆγάγετέ με] *peregrinus eram, et vos me recepistis*. ξένος etiam h. l. indicat *peregrinum*, quae est propria et satis nota huius vocabuli significatio, neque necesse est, vt cum interpretibus quibusdam, *Moschio*, aliisque, per ξένον intelligamus *exulem*, quae vocis notio, nullo idoneo scriptoris loco comprobari potest, nam et 3 ep. Ioh. v. 5. ad quem locum prouocare solent, ξένος christianum peregrinantem indicat. vid. ad h. l. *Michaelis*. Magnum autem erat apud vet., etiam Iudaeos pietatis officium, peregrinos hospitio excipere, cum nondum publica diuersoria essent; vnde et hospitalitatis studium non vno in loco

librorum N. T. commendatur. *Talkut Ruben* fol. 42. 2. *quicumque hospitalitatem exercet, illius est paradifus.* cf. *Wetstenius* et *Schoetigenius* ad h. l. συνάγειν h. l. est *hospitio excipere*, et subintelligi debet εἰς τὸν οἶκον, vel εἰς τὴν οἰκίαν, quae plenae formulae leguntur 2 Sam. II, 27. Iudd. 19, 18. ubi in textu Hebraico extat verbum חסן. — 36. γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με] *nudus eram, et vos mihi suppeditaſtis vestes.* γυμνός, vt lat. *nudus*, et Hebr. מרעץ adhibetur de eo quoque, qui est *male vestitus*, Act. 19, 16. Iob. 22, 6. Ief. 58, 7. etiam de eo, qui veste exteriori destitutus est, Ioh. 21, 7. 1 Sam. 19, 24. h. l. priori significato capiendum videtur. Seneca de Benef. 5, 5. *qui male vestitum et pannosum vidit, nudum se vidisse dicit.* ἡσθένησα, καὶ ἐπισκέψασθέ με] *cum aegrotus essem, mei curam habuistis.* Verbum ἐπισκέπτεσθαι respondet Hebr. קרם et prop. notat, *intentis oculis adſpicere*, vnde *visitare aliquem* 1 Sam. 14, 17. Act. 7, 23. deinde vero dicitur de iis, qui aliquem ita visitant, vt ei operam ferant, eius inopiae et egestati succurrant, omninoque eum beneficiis ornent, Ruth. 1, 6. Sir. 7, 35. vnde et Phavorinus: ἐπισκέπτομαι τὸ προμηθεύομαι καὶ κήδομαι τινος. Hoc quidem sensu etiam nostro loco verbum ἐπισκέπτομαι legitur, vt et 39. 43. 44. Ita quoque ἐπισκοπεῖν haud raro notat *aegrotos viſere*, et idem quoque est quod θεραπεύειν. vid. *Carpzouii Exercitt.* in ep. ad Hebr. p. 596. Praeterea Hebraei quoque aegrotorum visitationem in maxima religionis parte habebant, vt demonstrarunt *Wolſius*, *Kypkius* et *Wetstenius* ad h. l. ἐν Φυλακῇ ἤμην, καὶ ἦλθετε πρὸς με] *captiuus eram, et ad me venistis*, sed verba ἦλθετε πρὸς με maius quid inuoluunt, mei curam habuistis, me solatio recreastis.

37 — 40. Quae h. l. leguntur, ea allata sunt, vt luculenter satis appareret huius virtutis, beneficentiae ac liberalitatis, pretium, grauitas atque praestantia. —

40. ἐφ' ὅσον, *quatenus*, vt Rom. II, 13. ἐποιήσατε — τῶν ἐλαχίστων] *vel unum horum sectatorum meorum infimorum et contemptorum his beneficiis ornastis*, eatenus in me ipsum haec beneficia contulistis. Verbum ποιεῖν, vt vel contextus docet, h. l. bono sensu positum est, quo eodem sensu haud raro capitur verbum πῶν, vt Prou. 3, 27. vbi οἱ ὅ· illud interpretantur per βοηθεῖν, et ποιεῖν Marc. 7, 12. explanatur per τιμᾶν Matth. 15, 7. ἐλάχις id. qd. μικρός, vid. not. ad 18, 6. ἐμοὶ ἐποιήσατε, *mibi fecisse censemini*. Similis locus Prou. 19, 17. vbi de eo, qui aliorum inopiae et egestati succurrit, legitur formula ἡ·ἡ· ἡ·ἡ·, οἱ ὅ· δανείζει Θεῷ, Deo mutuum dare censetur.

41 — 46. οἱ ἐξ εὐωνύμων iidem sunt, qui supra v. 33. τὰ ἐρίφια nominabantur, facinorosi et inhumani. πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηράμενοι] *discedite a me miseri*: 7, 22. ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. Sed οἱ κατηράμενοι sunt poena afficiendi, miseri, quibus opponuntur v. 34. οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς. Formula πῦρ τὸ αἰώνιον est imago poenae et miseriae maximae: 7, 13. ad significandas poenas post mortem futuras adhibetur voc. ἀπώλεια, cui v. 14. opponitur ζωή, et h. l. v. 46. pro eo legitur κόλασις, cui opponitur ibi ζωή et v. 34. βασιλεία. Caeterum Pharisei quoque et Esseni existimabant, improbos αἰδίων τιμωρίαν, τιμωρίας ἀδιαλείπτους, poenas perpetuas exspectare. vid. Ioseph. B. I. 2, 8. 11. 14. Ant. 16, I. 3. Tanchuma fol. 54. 2. ad Ps. 36, 7. Iustitia tua sicut montes domini: *Quomodo comparati sunt illi montes? Resp. non habent finem: et sic quoque retributio mercedis iustorum futuro tempore non habebit finem.* Iudicia tua sunt abyssus magna. *Quomodo comparata est illa abyssus? Resp. nemo potest illam perscrutari: et sic quoque poenas impiorum futuro tempore nemo perscrutari potest.* Pro τὸ ἡτοιμασμένον alii libri legunt: ὁ ἡτοίμασεν ὁ πατήρ μου· vid. Griesbachius ad h. l. quae

tamen lectio glossēma redolet. — 44. καὶ οὐ διηκονή-
σαμέν σοι] *nec tui rationem habuimus?* διακονεῖν h. l. bene-
ficiis aliquem afficere, inservire alicuius commodis, quocun-
que demum modo id fiat, vt 20, 28. Philem. 13. re-
spondet h. l. verbo ἐπισκέπτεσθαι v. 43.

C A P V T XXVI.

1. 2. **D**uo priores huius cap. versus cum iis, quae
praecefferunt, cohaerent. Ea enim quae h. l. v. 1. 2.
leguntur, dixit Iesus finitis superioribus sermonibus,
die Martis. Diem Mercurii Bethaniae transegit, die
Iouis autem post meridiem Hierosolymam reuersus est,
vt ibi cum discipulis Pascha celebraret, vid. not. ad 21,
18. 26, 17. καὶ ἐγένετο ὅτε — λόγους τούτους] *absolutis*
omnibus his sermonibus: c. 21, 23 — 26, 46. καὶ ἐγένετο
ὅτε pro καὶ ὅτε. — 2. Vocabulum πάσχα est origine
Hebraicum, פסח Ex. 12, 11. et prop. notat *transitum*,
transgressum, a פסח, *transiit*, vnde Symmach. Ex. l. c. פסח
vertit ὑπερβάσις et Ioseph. Ant. 2, 14. 6. vsus est voc.
ὑπερβασία. deinde πάσχα, פסח, dicebatur *agnus paschalis*,
quotannis a Iudaeis die XIV. mensis Nisan, post occasum
solis, cum ergo iam esset dies XV. mensis Nisan, come-
dendus, vid. Exod. 12, 6. Num. 9, 5. agnus paschalis
hoc nomine insigniebatur, quia cruor eius, quo imbuti
erant postes forium domuum Israelitarum ex Aegypto
migratorum, defendebat ab iis caedem, ita, vt ange-
lus mortis, Aegyptiorum primogenitos percutiens, Israe-
litarum domos praeteriret, vid. interpp. ad Ex. l. c. de-
nique πάσχα, פסח, nominabatur etiam vt h. l. *ipsum*
Paschatos festum, quod septem diebus (vid. ad v. 17.),
quibus Iudaei vesci debebant panibus in fermentatis, vid.

Deut. 16, 6. Exod. 12, 18. absoluebatur, vnde et festum ipsum vocabatur τὰ ἄζυμα v. 17. ἡ ἑορτὴ τῶν ἄζυμων Luc. 22, 1. γίνεται vim habet futuri γενήσεται, nostis post biduum Pascha celebrari, etenim γίνεσθαι positum est pro ἄγεσθαι, agitari, celebrari, atque respondet Hebr. נִשְׁחַד 2 Regg. 32, 22. vbi Alex. οὐκ ἐγενήθη τὸ πᾶσχα τοῦτο.

3. τότε id. qd. ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, 14, 1. circa illud tempus; nempe vltima hebdomade, in qua Pascha celebratum est. coll. v. 16. συνήχθησαν — λαοῦ] conuenerant sacerdotum principes, legisperiti et primores populi. Continent haec verba periphrasin synedrii; vid. ad 2, 4. Verba καὶ οἱ γραμματεῖς omissa sunt in codd. nonnull., fortassis e locis parall. Luc. et Marc. illata sunt; sed fieri etiam potest, vt librarii ea praeterierint, quoniam praecedens incisum eadem syllaba definit, et sequens ab eadem incipit. εἰς τὴν αὐλὴν — Καϊάφα] in palatio pontificis maximi, qui dicebatur Caiaphas. αὐλὴ prop. dicitur omnis locus subdialis, qui a ventis perflatur. Phavorinus: ὁ περιτετειχισμένος καὶ ὑπαιδρος τόπος* add. Eustath. ad Hom. Odyf. δ'. p. 1483. hinc atrium, Hebr. חֲצֵר, Ioh. 18, 15. Faber Archaeologie der Hebr. p. 408. sq. deinde etiam per synecdochen, palatium ipsum, vt h. l. Luc. 11, 21. coll. Matth. 21, 29. Vocabulum ἀρχιερεὺς, cum de Caiapha sermo sit, sumitur sensu strictiori, pontifex maximus, vt ap. Ioh. 11, 49. 18, 13. qui addit: τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, quia vix vnquam magis ambulatoria fuit pontificatus dignitas, quam illo ipso tempore, vt e Iosepho patet. Caiphas dictus etiam fuit Ἰώσηπος, Ioseph. Ant. 18, 4. 3. Vitellius καὶ τὸν ἀρχιερέα Ἰώσηπον, Καϊάφαν ἐπικαλούμενον, ἀπαλλάξας τῆς ἱερωσύνης, Ἰωνάδην καθίστησιν, Ἀνάνου τοῦ ἀρχιερέως υἱόν. Caeterum verbum λέγεσθαι idem est quod ὀνομάζεσθαι, cum et Hebraei dixerint נָמַד pro נִדַּב, vt Hof. 2, 1. vid. Albertius ad h. l.

4. 5. *Deliberabant de Iesu per insidias comprehendendo et interficiendo.* συμβουλευέσθαι, Hebr. יִצְחָק, *deliberare*, 1 Regg. 12, 8. id. qd. συμβούλιον λαμβάνειν Matth. 22, 15. δόλω, *dolose, per insidias*, l. *clam*, דָּבַר Deut. 27, 24. (vbi Alex. habent δόλω); interdium enim Iesus docebat in templo, ibi vero eum capere, et palam in eum manus violentas iniicere volebant, metu seditionis, cum omnis populus ab eius ore penderet, Luc. 22, 2. Matth. 21, 46. noctes autem transigebat Bethaniae, aliisque in villis prope urbem, in vicinia montis oliuarum Luc. 21, 37. et locus vbi commorabatur, nonnisi discipulis atque amicis ipsius notus erat. καὶ ἀποκτείνωσιν. suspicantur interpp. nonnulli, synedros voluisse Iesum etiam clam interficere. Certe Euangelistae nihil hac de re monent, et δόλω h. l. vt Marc. 14, 1. referendum est ad verbum κρατήσωσι. — 5. Ad verba μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ subintelligi debet vel γενέσθω, vel κρατήσωμεν αὐτὸν καὶ ἀποκτείνωμεν. Synedri, cum iis postea Iudas Iesum prodidisset, consilium hoc mutarunt, et per procuratorem Romanum, Iesum necandum decreuerunt, vid. ad v. 66. μὴ θόρυβος κ. τ. λ.] confluebat enim tempore festi Paschalis ex omnibus locis ingens Iudaeorum multitudo in urbem, quae non raro turbas mouere solebat. vid. Ioseph. Ant. 20, 5. 3. Caeterum per τὴν ἑορτήν omnes septem festi paschalis dies h. l. intelligendos esse, in promptu est.

6. Iohannem 12, 1. sqq. eandem cum Matthaeo et Marco 14, 3. referre historiam, diuersam ab ea quae Luc. 7, 36. sqq. legitur, e contextuum circumstantiis, omnique orationis serie, facile apparere arbitror, et tales leuioris momenti diuersitates, quales in narrationibus Matthaei atque Iohannis, quod Christi vnctionem attinet, deprehenduntur, quae tamen facili negotio possunt remoueri, habent Euangelistae communes cum aliis scriptoribus historicis, de eadem re agentibus.

Maxi-

Maximam difficultatem interpretibus peperit ordo temporis, quem in enarranda hac historia Matthaeus et Iohannes secuti sunt. Scilicet Iohannes haec euenisse ait *πρὸ ἐξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα*, ergo antequam Christus solenniter urbem introiret. Matthaeo vero et Marco auctoribus, vinctio Christi peracta est post solennem introitum Christi in urbem, die Mercurii, mensis Nisan die XIII. Iam etsi quod Chronologiam attinet, in scriptis Euangelistarum nihil certi definiri potest, cum eius saepissime nullam rationem habuerint, adeoque certo constitui non possit, vtrum Iohannes an Matthaeus rem ordine temporis retulerit; tamen, cum aliunde satis constet, Matthaeum in commentariis suis saepiuscule rerum potius, quam temporis rationem habuisse; cum Matthaeus ipse non accuratius constituerit tempus, sed formula non definitum tempus indicante, *τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ* v. 6. vsus sit; cum Iohannes l. c. rem copiosius et diligentius enarrarit; cum omnino ex omni orationis forma apud Matthaeum perspiciatur, eum properasse ad describendam Iudae proditionem et vltima magistri fata exponenda; cum Matthaeus inprimis tum, cum ad aliud argumentum properat, breuiter et concise scribere, variasque circumstantias omittere, nec ordinem temporis seruare soleat, vid. ad 4, 23. et Argum. c. 24. extr.: arbitror, quod ordinem temporis attinet, Iohannem audiendum esse, atque Matthaeum h. l. quae enarrare omiserat, suppleuisse, et adiecisse, vt apparet, quid Iudam ad nefandum facinus cum maxime impulerit, nempe auaritiam. *ἐν οἴκῳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ*] *in domo Simonis, qui olim fuerat leprosus.* Simon lepra, fortassis a Iesu ipso, liberatus, (apud leprosum enim non coenasset Iesus, nec ille leprosus quemquam apud se excipere potuisset, sed extra domum suam versari debuisset), vocatur *λεπρός* eodem modo et sensu, quo Lazarus Ioh. 12, 1. *ὁ τεθνηκώς*, quo claudi ambulare, coeci videre, surdi audire dicuntur Matth. 11, 5. Iohan-

nes huius Simonis nullam mentionem fecit, sed refert tantum, in coena illa fuisse inter accumbentes Lazarum, et Martham ministrasse. Neque tamen exinde necessario consequitur, in aedibus Lazari coenam fuisse peractam. Potuit in Simonis aedibus Martha ministrare, et Lazarus e numero conuiuarum esse, et fortassis, ut iam *Grotius* suspicatus est, Simon ille e propinquis Lazari fuit. Iohannes coenam in Simonis aedibus peractam esse, ut rem leuioris momenti silentio praeteribat, ei-que Lazarum nominasse sufficiebat. Alii opinati sunt, Lazarum in aedibus Simonis habitasse; alii, Martham fuisse Simonis viduam.

7. προσῆλθεν αὐτῷ γυνή] *accessit ad eum femina quaedam*, nempe Maria, Lazari soror, coll. Ioh. 12, 3. ἀλάβασρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου] *cum alabaastro unguenti pretiosi pleno.* Ἀλάβασρον dicebatur: *vasculum in quo unguenta seruabantur ex lapide alabastrite siue onyche h. e. marmoris genere, colorem unguis humani referente, alabastri appellatione frequentato* (Horat. Od. 4, 12. 17. *nardi paruus onyx eliciet cadum*: vbi vid. *Mitscherlich*, et nos ad Propert. 2, 13. 30. Plin. H. N. 36, 8. *hunc [onycha] aliqui lapidem alabastriten vocant, quem cauant ad vasa unguentaria, quoniam optime seruare incorrupta dicitur.* Etymol. M. ἀλάβασρον, καὶ ἀλάβασρος, λήκυθος λιθίνη, πρὸς μύρων ἀπόθεσιν.) *vel ex alia materia, lapide, vitro, auro, etc. confectum* (Theocrit. Idyl. 15, 114. Συρίῳ μύρῳ χρύσει' ἀλάβασρα. vbi schol. ἀλάβασρα. σκεὺη μύρων δευτινά. Etymol. M. ἀλάβασρον, σνεῦός τι ἐξ ὑέλου, ἢ μυροθήκη. Suidas: ἀλάβασρον. ἄγγος μύρου. quod carebat ansis (Suidas: ἀλάβασρον. ἄγγος μύρου, μὴ ἔχον λαβάς. vid. *Perizonius* ad Ael. H. V. 2, 18.) et plerumque a longo, angustiore, et obsignato ore, in orbem amplio-rem desinebat, vid. Plin. H. N. 9, 56. *Albertius* ad h. l. *Hemsterhusius* ad Polluc. 10, 121. et interpp. ad Callim. h. in Lauacr. Pallad. 13. Sed ἀλάβασρον μύρου est,

vasculum unguenti plenum, vt *ποτήριον τοῦ οἴνου* in vers. Alex. Ier. 25, 15. *βαρύτιμος*, *pretiosus*: Marc. 14, 3. *πολυτελής*. Ioh. 12, 3. *πολύτιμος*. Hebr. 77 quod Alex. Prou. 1, 13. vertunt *πολυτελής*. sed Aq. et Symmach. *τίμιος*. E Marci et Ioh. locc. parall. vnguentum nardinum fuisse discimus, quod veteribus pretiosissimum habitum, vid. interpp. ad Horat. Carm. 2, 11. 16. Epod. 13, 9. *Spanhemius* ad Callim. h. in Apoll. 33. quo praecedente *Heynius* ad Tibull. 2, 2. 7. monet: *purum nardum* fuisse tenue et simplex oleum nardinum, factum ex vno genere odorum, contra *unguentum* fuisse crassum ac mixtum e variis odoribus. καὶ κατέχεεν κ. τ. λ.] *et perfudit caput accumbentis*. Apud veteres, etiam Orientales, in vsu erat, vt in conuiujs lautioribus, conuiuatores conuiuorum capita, honoris causa, vnguentis perfunderent vel vngerent. Martial. 3, 12. 4. *qui non coenat et vngitur, Fabulle, hic vere mihi mortuus videtur*. add. Horat. Carm. 2, 11. 16. Pl. 23, 5. Luc. 7, 46. Matth. 6, 17. Maria igitur honoris et reuerentiae, et grati animi causa Ioh. 11, 19. 12, 1. vnguento praestantissimo caput Iesu perfundebat.

8. 9. *ιδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ — αὐτῇ;*] *videntes hoc discipuli, indignati, quo spectat, inquiunt, haec inutilis et temeraria unguenti iactura?* Quod h. l. Matthaeus de discipulis omnibus refert, id Ioh. 12, 4. s. Iudae proditori tribuit. Itaque aut etiam h. l. Matthaeus pluribus tribuit, quod vni tantum competebat, vid. Argum. c. 17. et ad 17, 10. aut quod de omnibus dictum est, de nonnullis tantum intelligi debet, ita vt statuatur, nonnisi Iudam indignationem suam voce ostendisse, et exprobrasse Mariae temeritatem, quod tantam vnguenti pretiosissimi copiam frustra profudisset, fontemque indignationis ipsius fuisse sordidam lucri cupiditatem, cum pecuniarum partem auferre, sibi que reseruare soleret, vid. Ioh. 12, 6. e reliquis vero Apostolis plures indignatio-

nem tacitam continuisse, et imprudentius Iudae annuisse, curamque pauperum indignationis horum discipulorum veram causam fuisse. Confirmat hanc rationem Marcus 14, 4. ἦσαν δέ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς h. e. *secum*. εἰς τί scl. γέγονε, quod additum legitur. Marc. 14, 4. ἀπώλεια, *iactura, prodigalitas*, Hebr. נִשְׁוֵה, Gen. 18, 28. Prou. 6, 32. ut נִשְׁוֵה prodigus Prou. 18, 9. 28, 24. — 9. ἠδύνατο — πολλοῦ] *poterat hoc unguentum magno pretio vendi*: subintell. ἀργυρίου et ἀντί. Apud Marc. 14, 5. legitur, ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, *pluris trecentis denariis*, add. Ioh. 12, 5. τὸ μύρον plures codd. et verss. omittunt, et ex ordine eiecit Griesbachius, cui hoc vocabulum claritatis causa adiectum fuisse videtur e v. 12. vel e Ioh. 12, 5. potuit vero etiam deletum esse a Grammaticis, quoniam Marc. 14, 5. deest, sed ibi v. 4. praecessit τοῦ μύρου, quod h. l. secus est. Pro πτωχοῖς Griesbachius edidit τοῖς πτωχοῖς* sed in Commentario Critico ipse professus est sibi articulum suspectum videri. Recte. Articulus haud dubie insertus est a Grammaticis e Marc. 14, 5. et quoniam v. 11. sequitur τοὺς πτωχοὺς, sed v. 11. articulus habet vim ἀποδεικτικὴν, etiam Ioh. 12, 5. simpliciter legitur ἐδόθη πτωχοῖς.

10 — 12. At Iesus, hoc audiens, quare, inquit, negotium faceffitis mulieri? τί id. qd. διατί; Ioh. 12, 5. ut ἡμῶν poni solet pro ἡμῶν, vid. Noldius Concordd. voc. ἡμῶν n. 8. κόπους παρέχειν, *molestum alicui esse*, qua voce etiam Aristot. usus est, vid. Kypkius ad h. l. Hebr. נִסְחָה, quod Alex. Ies. 7, 13. vertunt ἀγῶνα παρέχειν id. qd. παρέχειν πόνον Sir. 29, 4. ἔργον γὰρ καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ] *praeclarum mihi officium praestitit*. ἔργον καλόν, *iacinus*, quod non tam reprehendi, quam potius laudari meretur, cum promanarit ex animo grato, amoris, et reuerentiae erga me pleno. εἰς ἐμέ id. qd. ἐν ἐμοί, ut dicitur ποιεῖν ἐν τινι et ποιεῖν τινι 17, 12. Marc. 9, 13. coll. 2 Regg. 23, 9. עָלָיו וְעַל הָעָם, ubi οἱ ὁ καὶ ἐποίησεν ἐν αὐ-

τοῖς. — II. ἔχετε hoc in v. vim habet futuri ἔξετε^s atque ostendit Iesus verbis ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε, se breui morituum esse. — 12. βαλοῦσα — σωματός μου^s dum enim corpus meum unguento perfudit; de qua verbi βάλλειν significatione vid. ad 9, 17. πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν] ut me ad sepulturam praepararet fecisse censenda est, s. perinde est ac si hac pollinctura corpus meum ad sepulturam praeparasset, vid. 10, 40. 25, 35. coll. 40. Hunc enim in modum haec verba interpretanda esse, res ipsa docet, et probe viderunt *Heinsius* atque *Grotius*, qui ad h. l. notarunt, Iesum in hanc partem mulieris facinus interpretatum esse. Quis enim cum *Moscbio Leidensgesch.* p. 32. et *Storrio* Diss. exeget. in locos libror. histor. N. T. aliquot, P. 3. p. 7. sibi persuadere poterit, Mariam ipsam credidisse, Iesum breui morituum esse, quod ne Apostoli quidem credebant, eamque Iesum *viuum*, tanquam mortuum vixisse, quod audisset, eum tertio die in vitam redituum esse? Caeterum his ipsis verbis Iesus accuratius explicuit verba, quibus antea usus fuerat ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε. Ἐνταφία^s dicuntur omnia quae ad sepulturam pertinent, omnis generis ornamenta cadaueris efferendi et sepeliendi, tanquam vestes splendidae, coronae, flores, *Charit.* 1, 6. lauacra, inferiae s. libamina, quae ad sepulcrum effundebantur, *Soph. Electr.* 327. coll. 407. 435. v. *Perizonius* ad *Ael. H. V.* 1, 16. *Wesselingius* ad *Diod. Sic.* p. 412. T. 1. *Dorvillius* ad *Charit.* p. 421. *Cuperus* *Obfl.* 2, 9. *Elsnerus* ad h. l. et *Kypkius* ad *Marc.* 14, 8. hinc ἐνταφιάζειν de omni ad sepulturam praeparatione, de omni cura quae adhibetur in cadauere lauando, ornando, pollingendo, condiendo ponitur, ita, vt omnino notet: corpus ad funus componere, ad sepulturam praeparare, saepius tamen certam huius praeparationis partem indicat, v. c. vt sit condire aromatibus, *Hebr.* וְיָבִישׁ Gen. 50, 2. vbi LXX. ἐνταφιάζειν et sic h. l. notat: ungendo corpus sepulturae praeparare.

13. Mulieris facinus, indicium animi pii et grati, non vituperandum, sed laudandum esse, repetit Iesus, ita, vt praefagiens addat: *quocunque demum fama mortis et sepulturae meae peruenerit, ibi etiam hoc huius feminae facinus enarrabitur et laudabitur.* εὐαγγέλιον τοῦτο, nuntius de morte et sepultura mea; alii explicant: *historia rerum mearum*, Euthymius Zigab. p. 12. ἡ πραγματεία ἡ ἐμὴ, ἡ διήγησις ἡ κατ' ἐμέ. Post τοῦτο comma poni debet, ita vt verba ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ λαλ. coniungantur cum sequentibus. λαλεῖν h. l. id. qd. λέγειν, *narrare*, Hebr. נִדְבַר, 1 Regg. 13, 25. al. εἰς μνημόσυνον αὐτῆς, *eique ad gloriam valebit, praedicabitur, laudabitur.* μνημόσυνον in versione Alexandrina respondet Hebr. נִדְבַר, ita vt sit *fama, gloria*, Hof. 14, 8. Ps. 6, 16. 97, 12. (vt נִדְבַר *celebrauit, praedicauit*, Ies. 25, 12. Ps. 102, 13. Cant. 1, 3.) atque hoc sensu etiam h. l. μνημόσυνον capiendum videtur. Aliis εὐαγγέλιον τοῦτο est, *hic nuntius, haec historia, narratio huius facti*; λαλεῖσθαι explicant, *celebrari, usurpari*, vt Hebr. 11, 4. v. Keuchenius ad h. l. et εἰς μνημόσυνον αὐτῆς vertunt: *vt conseruetur memoria illius.* μνημόσυνον, *recordatio, memoria*, Hebr. זָכַר, Exod. 17, 14. Sir. 45, 1. 10, 18. 35, 6.

14. 15. τότε, *circa illud tempus*, cum nimirum synedri constituissent Iesum comprehendere; nam adverbium τότε respicit ad v. 3. Ἰούδας Ἰσκαριώτης, vid. ad 10, 4. οἱ ἀρχιερεῖς, vnum genus synedrorum laudatur, ita, vt reliqui quoque synedrii afflores simul intelligantur. — 15. παραδώσω, *prodam*, copiam vobis faciam magistrum clam comprehendendi. ἔσῃσαν, *soluerunt.* ἔσημι, *pondero*, quoniam veteres pecuniam non numerare, sed ponderare et appendere solebant, h. l. quoniam Iudaei tunc temporis nummos annumerabant, vid. Conringius in Paradoxis de nummis Hebr. c. 6. extr., notat *soluo*; respondet Hebr. הָרַח 2 Sam. 18, 12. Ier. 32, 9. Efr. 8, 25. Zach. 11, 12. v. et Raphelius ad h. l. Sed quoniam ap. Marc. 14, 11. legitur: ἐπηγγεί-

λαυτο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι· et Luc. 22, 5. συνέθεντο
 αὐτῷ ἀργύριον· hinc Grotius, alii, verba ἔσησαν αὐτῷ
 reddenda esse censent *statuerunt, constituerunt* (Vulg.),
promiserunt se daturos esse triginta siclos. vid. Bielii Thes.
 T. 2. p. 73. Scilicet certiores fieri voluisse sacerdotes
 de toto negotio, adeoque ne Iudas a proposito resiliret;
 pecuniam promissam ei dedisse serius. Alii, quo conci-
 liant Euangelistarum locos, statuunt, synedros dedisse
 Iudae tunc temporis triginta siclos, simul vero etiam
 maiorem pecuniae summam ei promississe. Quaecunque
 ratio admittatur; non necesse est vt a vulgari notione
 verbi ἔσημι recedamus; pertinet haec res ad leuioris mo-
 menti discrepantias. Videntur omnino synedri Iudae
 tunc temporis triginta siclos (ἀργύριον Marc., Luc. l. c.
 τριάκοντα ἀργύρια Matth. 26, 15. 27, 3.) tantum promi-
 sisse (hanc περίσασιν Matthaeus praeteriit), serius autem,
 forte illa ipsa hora, qua Iudas spira stipatus exiret, vt
 Iesum comprehenderet, illam pecuniae summam ei an-
 numerasse. Accepisse autem Iudam triginta siclos e 27,
 3. fs. et Act. 1, 16. fs. constat. τριάκοντα ἀργύρια] *tri-*
ginta siclos, quindecim thaleros imperiales nostrae mo-
 netae, vid. ad 17, 24. 20, 2. Nam ἀργύρια sunt *tetra-*
drachma, nummi valentes quatuor drachmas s. denarios.
 Hebraei sic addere solent, intellecto nomine הַרְשָׁי aut
 כֶּהֱרָשָׁי, numeralibus vocabulum הַרְשָׁי, quod Alexandrini
 modo exprefferunt ἀργύρια Iudd. 17, 2. modo σίηλοι
 Deut. 22, 19. modo δίδραχμα (Alexandrina) Gen. 20,
 16. plena formula הַרְשָׁי כֶּהֱרָשָׁי Gen. 23, 15. vbi οἱ ὁ· δι-
 δραχμα ἀργυρίου· vid. Fischerus Proluss. de vit. Lexx. N. T.
 p. 74. p. 553. sq. Apud Hebraeos triginta siclis feruus
 aestimabatur, vid. Exod. 21, 32. vnde monuerunt inter-
 pretes, synedros, hoc pretio dato, declarare voluisse,
 quantopere contemnerent Iesum, simul vero etiam ex-
 inde apparere, quam incredibili lucri cupiditate animus
 Iudae proditoris arserit. Videntur potius synedri, cum
 Iudas vltro promitteret, se magistrum ipsis prodere velle,

hominis vero fides iis suspecta esset, maiorem pecuniae summam ei promittere et dare, reique impendere noluisse. Caeterum quid Iudam ad hoc facinus impulerit, indigitavit Matthaeus, accuratius ostendit Iohannes, sordida nimirum lucri cupiditas. Avaritia enim, ut Iohannes refert c. 12, 6. hominem eo redegerat, ut pauperes pecunia ipsis destinata defraudaret, et quorum defensor videri vellet, eos ipse spoliaret. Hinc demum eo improbitatis processit, ut damnum, quod ex effusione vnguenti se fecisse putaret, magistri pretio compensare vellet, ut iam notavit ad h. l. Hieronymus. Iudam minime suspicatum esse, rem talem eventum habituram, imo opinatum esse, Iesum, qui toties se ipsum e Iudaeorum manibus liberasset, etiam nunc temporis manibus eorum semet erepturum esse, adeoque Iudam ea, quae Marc. 14, 44. leguntur, ludibrii causa dixisse, et sacerdotibus omnino illudere, atque prodicionis mercedem lucrifacere voluisse; haud improbabilis est plurium interpretum sententia, coll. Matth. 27, 3. sqq. An excitare, immo cogere voluerit Iudas prodicione sua Iesum, ut Messiae dignitatem susciperet, regnumque Messianum constitueret, in quo se maiorem dignitatem, honores et diuitias adepturum esse speraret, in medio relinquimus. Minime autem arridet eorum sententia, qui statuunt, causam, qua impulsus Iudas prodiderit Iesum, quaerendam esse in metu quo ipse correptus fuisset, ne ipse brevi cum Iesu reliquisque discipulis interciperetur et occideretur. Conf. omnino quae de consilio Iudae, eiusque animi indole disputarunt, *Niemeyerus Charakteristik der Bibel*, Tb. 1. p. 17. fs. V. D. in *Beyträge zur Beförderung des vernünftigen Denkens in der Religion*, Heft 5. *Stolzii Erläuterungen*, Heft 1. p. 233. fs. *Schmidtii philologisch exegetisch. Clavis über das Neue Testament*, Tb. 2. p. 79. sqq. *Paulus* ad h. l. et *Thieffsii Krit. Kommentar* ad h. l. *ἐὐκαιρία*, *opportunitas temporis*, *occasio*, Hebr. *נע*, Ps. 9, 10. al.

17. Sequitur descriptio coenae Paschalis a Christo celebratae. Vehementer autem dissentiunt interpretes, inprimis propter locos nonnullos Iohanneos, quoniam die euenerint ea quae h. l. leguntur. Etenim alii existimant, Christum eodem die cum reliquis Iudaeis Pascha comedisse, alii opinantur eum Iudaeorum Pascha ordinarium vno die anticipasse. Fuerunt etiam, qui omnino negarent Iesum coenam Paschalem celebrasse, eum enim trucidatum fuisse eo ipso die quo hanc coenam instituere potuisset ac debuisset. Horum igitur alii contenderunt et h. l. et locis parallelis, Marc. 14. Luc. 22. sermonem esse de coena communi. At enimvero diserte h. l. legitur: ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμεν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα· v. 21. καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν· Luc. 22, 13. καὶ ἠτοίμασαν τὸ πάσχα· ib. 15. ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, πρὸ τοῦ με παθεῖν. Alii probare studuerunt, Iesum, more Iudaeorum nostrae aetatis, celebrasse tantum πάσχα μνημονευτικόν, (voluntarium potius, quam lege praeceptum, in quo non agnus, sed azyma tantum cum lactucis agrestibus pararentur), non θύσιμον, vid. Grotius ad Matth. 26, 18. Hammondus et Clericus ad h. l. et Marc. 14, 12. Quae tamen ratio quoque prorsus reiicienda est, cum ante Hierosolymorum expugnationem, eiusmodi πάσχα μνημονευτικόν in usu fuisse, nullo pacto comprobari possit, et in Euangelistarum scriptis diserte occurrant verba θύειν, mactare agnum, et φαγεῖν. Certum igitur est, Iesum agnum Paschalem comedisse, atque h. l. hanc ipsam coenam Paschalem accuratius describi; nec tanta praeparatione opus fuisset, si communem coenam, aut πάσχα μνημονευτικόν celebrare voluisset, eiusmodi coenam quouis loco peragere potuisset, sed coena Paschalis Hierosolymae peragenda erat, vid. Deut. 16, 5. 6. Cf. omnino, quod varias interpretum de coena Paschali a Iesu celebrata sententias attinet, Bynaeus de morte I. C. 1, 6. §. 3. sqq. Ikenii Diss. Vol. 2. Diss. 10. p. 407 fs. Diss. 12. p. 472 fs.

Cotta in *Gerhardi* locis theoll. T. 9. p. 40. *Carpzouii* Appar. hist. crit. antiquitatum sacri cod. p. 429 fs. *Deylingii* Obff. S. P. I. Obf. 52. *Frischii* Abhandl. vom Osterlamm p. 873 fs. *Gableri* Neuestes theol. Journal, B. 2. p. 472 fs. et quos laudarunt *Wolffius* in *Curis* atque *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. Qui *Iesum* uno die *Pascha* *Iudaeorum* *ordinarium* *anticipasse* statuunt, sententiam suam argumentis defendunt potissimum his: 1) *Ioh.* 18, 28. refert, *Synedrii* assessores, qui *Iesum* mane illius diei, quo mortem subibat (ergo postridie quam cum discipulis agnum *Paschalem* comederat, comederat autem eum vespere diei *Iouis*, nam die *Veneris* cruci affigebatur), ad *Pilatum* comitabantur, noluisse domum ingredi, ne ipsi polluerentur, et agnum *Paschalem* post solis occasum comedere possent, ἵνα Φάγωσι τὸ πάσχα. Qui opinantur *Iesum* eodem cum omnibus *Iudaeis* die coenam *Paschalem* celebrasse, formulam Φαγεῖν τὸ πάσχα explicant: coenam sacrificalem instituere, cum *Πᾶσχα* non tantum agnum *Paschalem*, sed omnino etiam sacrificium festo *Paschatos* immolarum significet. Laudant hanc in rem *Deut.* 16, 2. et notant, sacrificia per omnes festi *Paschalis* dies oblata fuisse. Sed acute satis notavit *Mosbemi* in *Diss.* de vera notione coenae domini p. 22. not. I. ad calcem *Cudworthii* syst. intellect. Verum ut hoc concedatur, haud tamen ex verbis *Deut.* l. c. cogere licebit, nomen hoc absolute positum, sigillatim sacrificia *Chagigah* denotare. Nec enim satis valide arbitror, illum argumentari, qui sic rationem subducit: quia *Moses* uno loco communi *Paschae* nomine et agnos *Paschales* et reliqua sacrificia comprehendit, ideo nomen *Pascha* quoque sola sacrificia salutaria, exclusis agnis *Paschalibus*, nonnunquam significat. Sed eiusmodi loci adhuc desiderantur, quibus *Pascha* de solis sacrificiis, exclusis agnis *Paschalibus* usurpatum legatur, et formula Φαγεῖν τὸ πάσχα in libris *N. T.* ubiuis notat: coenam *Paschalem* celebrare. Simplicissima igitur, et vsui loquendi conuenientissima interpretatio verborum *Ioh.* l. c.

ἵνα Φάγωσι τὸ πάσχα est: *ut comedere possent agnum Paschalem.* 2) Ioh. 19, 14. diem illum, quo Christus cruci affigebatur, nominat παρασκευὴν τοῦ πάσχα h. e. *diem quo Iudaei ad pie celebranda sacra Paschalia sese praeparabant.* Qui contrariam sententiam tuentur, nempe Christum vna cum reliquis Iudaeis Pascha comedisse, statuunt: πάσχα h. l. non *initium festi*, sed omnino *dies festos Paschales* significare, atque adeo παρασκευὴ τοῦ πάσχα explicandum esse: *dies ille festi Paschalis qui antegreditur magnum sabbatum, ἡ ἡμέρα τοῦ πάσχα, ἥτις ἦν παρασκευὴ (τῆς μεγάλης ἡμέρας Ioh. 19, 33.) τοῦ σαββάτου τοῦ πάσχατος.* interpretatio perquam contorta, cuius defensores ipsi coacti sunt profiteri, ea admissa, Iohannem paulo obscurius tempus definiisse. 3) Ioh. 19, 31. dies ille, quo Iesus in sepulcro iacebat, vocatur μεγάλη ἡμέρα τοῦ σαββάτου, *magnus dies sabbati*, cuius denominationis ratio simplicissima et certissima haud dubie haec est, quia duplicabatur festum concursu Paschatos et sabbati in vnum eundemque diem; erat hic dies sabbati simul etiam primus dies Paschalis. 4) Non probabile est, si dies mortis Iesu fuisset primus festi Paschalis, omnes synedrii assessores, quorum erat providere, ne ritus violarentur, inprimisque Phariseos legum suarum, rituumque tenacissimos et defensores acerrimos, concessuros fuisse, ut hic dies sanctus, captiuitate et interfectione Iesu profanaretur. Ipsa autem rerum gestarum illo die copia, concursatio atque sedulitas Iudaeorum, et inprimis synedrii, cogunt lectorem cogitare non de die festo, sed de die profesto et operoso. His igitur fere argumentis, iisdemque haud leuibus, nititur Scaligeri, Casauboni, Capelli, Lampii, aliorumque plurimorum sententia, Iesum non eodem die quo Iudaei reliqui Pascha comedisse.

Caussa vero, ob quam Christus coenam Paschalem prius celebrauerit, incerta est. Probabilitate tamen magnopere sese commendat eorum opinio, qui statuunt, Sadducaeos et cum iis facientes, etiam hoc anno Christi

emortuali, ut saepius, mensem Nisan per unum diem prius incoepisse, quam Phariseos et Iudaeorum plurimos, adeoque diem huius mensis XIV, quo coena Paschalis celebranda erat, prius numerasse, quam reliquos. Nempe Phariseis eorumque affectis primum cuiusvis mensis diem fuisse, quo in coelo luna apparuisset, et iussu synedrii publice proclamatum fuisset, lunam recurrisset; sed Sadducaeis s. Karaeis (e Sadducaeis postea ortos esse Karaeos, docuit *Schulzius* in *Coniecturis crit. de Secta Sadducaeorum*, Hal. 1799. §. 43.) eorumque sectatoribus, illum cuiusvis mensis primum diem fuisse, quo nouilunium secundum calculum astronomicum fuisset; Sadducaeos ergo tum agnum mactasse unum diem prius quam Phariseos, nempe die Iouis, cum hic dies iis esset XIV mensis Nisan, quod nouilunium huius mensis vno die citius constituissent, eosque Iesum, qui mortem suam instantem praeuideret esse secutum. Notant praeterea huius sententiae defensores, non esse magnopere mirandum, quod Sadducaeii et Pharisei hac in re inter se dissenferint, cum dissenferint quoque in aliis rebus pluribus, cum et inter se discreparint de tempore mactationis agni Paschalis, et explicatione loci Exod. 12, 6. vid. *Michaelis* Supplem. ad Lexx. Hebr. P. 6. p. 1964. *Bynaeus* de morte I. C. 1, 6. 29. add. *Gableri Neuestes theol. Journ.*, B. 2. p. 481. v. infra not. Sententiam hactenus propositam exornauit imprimis *Ikenius* *Disfertatt. Philologico-theol.* Vol. 2. p. 337 sqq. eumque plures secuti sunt, ut *Heumannus* ad h. l. *Ernestius Neue theol. Bibl.* B. 1. p. 309. B. 2. p. 890. *Moschius Eklrg. der Sonn- u. Festtags-Euangel. Th.* 2. p. 1003. *Schulzius* in *Anmerk. u. Erinner. zu Michaelis Uebersetzung d. N. T.* p. 132 sqq. alii; reiecerunt tamen hanc sententiam, etsi eam loci Iohannei, paulo superius prolati, mirifice confirment, praeter alios, nuperrime quoque *Gablerus* l. c. et *Paulus* ad h. l. Qui *Ikenii* sententiam impugnarunt, inter alia obiecerunt: 1) Admissa illa explicatione Sadducaeii primum festi Pa-

ſchalis diem profanarunt. Ad quam obiectionem plura reſponderi poſſunt. Scilicet Sadducaei non adeo ſolliciti erant in ritibus obſeruandis quam Pharifaei; parebant odio, quod erga Ieſum conceperant, caetera omnia non curabant; et quae fecerant defendere, atque excuſare poterant eo, quod per legem liceret die ſabbati comprehendere aliquem, vid. Num. 15, 34. quod non ipſi, ſed Romani Ieſum interfeciſſent et in crucem egiffent. 2) Iosephus et Philo nihil commemorant de hac diuerſa coenam Paſchalem celebrandi ratione; Philo de Decal. p. 766. C. memorat *μίαν ἡμέραν ἀνὰ πᾶν ἔτος*, quo mactati ſint agni, intelligit d. XIV Menſis Niſan. Sed e ſcriptoris ſilentio nihil probari poſſe conſtat. 3) Agni Paſchales in templo erant mactandi a ſacerdotibus, quodſi vero Sadducaei vno die citius Paſcha comediſſent, ſacerdotes agnum illum in templo non fuiſſent mactaturi. At omnes agnos Paſchales a ſacerdotibus in templo mactatos fuiſſe e locis Exod. 12, 4. 15. Deut. 16, 6. ſs. elici non poteſt; 2 Chron. 30, 17. Leuitae agnos mactaſſe dicuntur, quoniam, vt ibi diſerte legitur, plures de populo immundi erant. Philo, qui incolumi vrbe Hieroſolyma vixit, auctor eſt, cum aliae omnes victimae a ſacerdotibus mactarentur, hanc vnā ab vnoquoque patrefamilias mactatam fuiſſe: Lib. 3. de Vit. Moſ. p. 686. E. *ἐν ᾗ (ἐορτῇ) οὐχ οἱ μὲν ἰδιῶται προσάγουσι τῷ βωμῷ τὰ ἱερεῖα. Θύουσι δὲ οἱ ἱερεῖς, ἀλλὰ νόμου προτάξει σύμπαν τὸ ἔθνος ἱερεῖται τῶν κατὰ μέρος ἐκάστου τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ θουσίας ἀνάγοντος τότε καὶ χειρουργούντος* quo tempore non vt alias e plebe homines victimas adducunt ad aram mactandas a ſacerdotibus, ſed lege iubente tota gens ſacrificat, dum pro ſe quiſque ſuis manibus pecudem mactat. Id. de Decal. p. 766. C. *ἐν ᾗ θύουσι πανδημεὶ αὐτῶν ἕκαστος, τοὺς ἱερεῖς αὐτῶν οὐκ ἀναμένοντες, ἱερωσύνην, τοῦ νόμου χαρισαμένου τῷ ἔθνει παντὶ μίαν ἡμέραν ἐξαίρετον ἀνὰ πᾶν ἔτος, εἰς αὐτουργίαν θουσιῶν, quo feſto populariter ſinguli non exſpectatis ſacerdotibus ſacrificant, ipſi legis permiſſu fungentes*

quotannis sacerdotio per unum diem mactandis ipsorum manu hostiis destinatum. vid. et Lactant. Epitom. diu. instit. c. 45, 9. add. Loesnerus ad Matth. 26, 19. Qui contendunt omnes agnos Paschales a sacerdotibus in templo fuisse mactatos, prouocant ad locum Iosephi B. I. 7, 45. p. 968. Lips. qui ibi refert, iussu Cestii, a sacerdotibus festo Paschali numeratos fuisse agnos mactatos, ut quodammodo constitui posset, quot hominum millia Hierosolymis commorarentur; sacerdotes autem, aiunt, numerare non potuisse agnos, si non ipsi eos in templo mactassent. Cui tamen obiectioni plura opponi possunt; sufficiat monuisse haec: in parte areae templi occidentali vendebantur etiam agni Paschales lecti, spectati et probati; negotiatoribus autem omnibus, qui ibi sua habebant sedilia, etiam iis, qui agnos vendebant, sacerdotes praeerant, vid. not. ad 21, 12. Lightfootus et Wetstenius ad hunc Matth. l. c. — τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων] scil. ἡμέρᾳ, die XIV mensis Nisan. Luc. 22, 7. addit: ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα. Marc. 14, 12. ὅτε τὸ πάσχα ἔθυσον. Sed coena Paschalis instituebatur post occasum solis, Deut. 16, 6. cum ergo iam esset dies XV mensis Nisan; notum enim est, Iudaeos inde ab occasu solis diem numerare incepisse; et cum ii, qui coenam Paschalem celebrarent, a panibus fermentatis abstinerent; dies XV mensis Nisan erat proprie ἡ πρώτη τῶν ἀζύμων. Quaeritur ergo, quomodo Marcus et Lucas ll. cc. potuerint nominare eum diem, quo mactaretur (ἐθύον — θύεσθαι) agnus Paschalis, primum azymorum diem, cum e legis praescripto Exod. 13, 6. die XIV mensis Nisan, vesperi (בין הערבים, inter duas vespertas, vid. ad Matth. 8, 16. Sadducaei haec verba intelligebant de tempore inde ab hora nostra 6 — 7. reliqui Iudaei de tempore inde ab hora nostra 3 — 6.) agnus Paschalis mactandus esset? Respondemus: iam die XIV mensis Nisan omne fermentum ex aedibus Iudaeorum diligenter remouebatur, hinc hic ipse dies, ad dies festi azymorum referebatur Exod. 12,

18. hinc et Iosephus modo septem dies azymorum, (Ant. 3; 0. πέμπτη καὶ δεκάτη διαδέχεται τὴν τοῦ πάσχα ἢ τῶν ἀζύμων ἑορτὴν, ἐπτά ἡμέρας οὕσα) modo octo dies numerat, Ant. 2, 5. ἑορτὴν ἄγομεν ἐφ' ἡμέρας οὕτως, τὴν τῶν ἀζύμων λεγομένην. ποῦ θέλεις — τὸ πάσχα;] *ubinam vis ut tibi paremus coenam Paschalem?* Φαγεῖν τὸ πάσχα, פסחא יכא, Exod. 12, 11. 2 Chron. 30, 18. Sed θέλεις ἐτοιμάσωμεν positum est pro θέλεις ἵνα ἐτοιμάσωμεν, sicuti et Hebr. interdum omitti solet, 1 Sam. 16, 16.

18. ὁ δὲ εἶπεν, nempe Petro et Iohanni, coll. Luc. 22, 8. ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν] nempe Hierosolymam, quae simpliciter et κατ' ἐξοχὴν dicebatur utpote vrbs regionis primaria ירושלים, Mich. 6, 9. πόλις, Luc. 19, 41. πρὸς τὸν δεῖνα] *adite quendam*: ita quoque Graeci loquuntur, cum iis sermo est de certa quadam persona, quam tamen nominatim indicare nolunt, aut cuius nomen non succurrit, vid. *Weistenus* et *Elsnerus* ad h. l. Laërt. 2, 35. *Bynaeus* de morte I. C. p. 473. Hebraei utuntur formula ידוע לי, Ruth. 4, 1. 2 Regg. 6, 8. 1 Sam. 21, 2. quo posteriori in loco Aquila et Theod. habent ὁ δεῖνα. Iesus hospitem, qui haud dubie e sectatoribus ipsius erat, ad quem devertere volebat, discipulis nominasse, Matthaeum autem hominis nomen reticuisse, plures statuerunt. At omnis narratio ita comparata est, ut appareat, Iesum de industria hospitis nomen occultasse, neque domum ipsius accuratius descripsisse, superflua etiam fuisset, si hospitem nominasset, ablegatio discipulorum, ad servum ipsis in urbem ingressuris occursurum, vrceumque gestaturum. Ac nobis quidem valde arridet opinio eorum interpretum, qui arbitrantur, Iesum iam antea cum hospite illo conuenisse de triclinio, et de seruo, qui ad portam exspectaret discipulos, eosque ad herum deduceret, vid. *Lilienthalii gute Sache der göttl. Offenbarung*, Tb. 16. p. 1218. *Moschii Erklg. der Leidensgesch.*, Tb. 1. p. 53. add. *Gableri neuestes theol. Journal*, B. 2. p. 455.

sqq. Cum enim tempore festi Paschalis tanta hominum multitudo in urbem conflueret, ut omnes domus occuparentur, vid. Ioseph. B. I. 7, 45. ob loci penuriam de conclavi maturius paciscendum fuerat; neque discipuli ex homine illo quaerebant, an magistro coenaculum commodare posset, sed ubi esset triclinium, in quo ille agnum cum suis comedere posset? Marc. 14, 14. Luc. 22, 11. neque hospes hanc discipulorum quaestionem demirabatur, non eos interrogabat, quinam ipsi? quisnam ipsorum magister esset? sed illi reperiebant omnia, ut Iesus dixerat, Marc. 14, 16. Luc. 22, 13. Quae quidem omnia satis luculenter docere videntur Iesum maturius cum hospite illo de triclinio conuenisse. Causa autem, ob quam Iesus non distinctius domum hospitis descripserit, nomen illius suppresserit, et antea cum illo de seruo ad portam mittendo conuenerit, in promptu est, fecit hoc, ut recte praeunte Theophylacto monuerunt interpretes, propter Iudam Cariothensem, cuius animum et consilia non ignorabat, ut hunc locus lateret, ne domum Pharisaeis proderet, atque adeo impediretur Iesus, quo minus hanc ultimam coenam Paschalem una cum discipulis suis secure celebrare posset. Theophylactus: *τινὲς δὲ Φασι, ὅτι διὰ τοῦτο οὐκ εἶπε τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὄνομα, καὶ ἐφάνέρωσεν αὐτόν, ἀλλὰ σημείῳ τινὶ ὁδηγεῖ αὐτοὺς πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὸν προδότην, ὥς ἂν μὴ γνοῦς τὸ ὄνομα, καταμηνύσῃ τὴν οἰκίαν τοῖς Φαρισαίοις, καὶ ἐλθόντες συλλάβωσιν αὐτόν, πρὶν ἢ τὸ δεῖπνον ἐπιτεῖν, πρὶν ἢ τὰ πνευματικὰ μυστήρια αὐτοῦ παραδῶ. — ὁ καιρὸς μου ἔγγυς ἐστίν]* *tempus meum instat vel adest*, nempe de quo conuenimus. Quoniam legitur h. l. ὁ καιρὸς μου, non simpliciter ὁ καιρὸς, ideo maximam partem interpretes existimant, non intelligendum esse tempus, quo Iesus coenam Paschalem celebrare volebat, qua de re cum hospite illo conuenerat, sed tempus passionis et mortis ipsius, vel ut *Kypkius* opinatur, ipsas Christi afflictiones et calamitates, cum tempus haud raro ponatur pro rebus in
tem-

tempore factis. Equidem non negauerim, vſum loquendi hanc interpretationem admittere, ipſam vocem per ſe ſpectatam eſſe ambiguam; ſed et alio tempore, alioque loco, Ieſus hac ipſa voce ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς, ἡ ὥρα μου ita vſus eſt, vt non intelligi poſſit tempus perpeſſionum et mortis ipſius, v. c. Ioh. 2, 4. 7, 6. praeterea verba, quae ſequuntur, πρὸς σε ποιῶ τὸ πάſχα, quae, illa interpretatione admiſſa, cum proxime praecedentibus non ſatis accurate cohaerent, docent, intelligendum eſſe tempus, quo Ieſus coenam Paſchalem celebrare volebat, et commodè vti poterat Ieſus verbis ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς, quoniam, vt ſupra notauimus, coenam Paſchalem prius celebrabat, quam Iudaei reliqui. Neque adeo necesse eſt, vt cum *Gablero* l. c. p. 449. verba ὁ καιρὸς μου ἐγγύς ἐſιν eſſe putemus gloſſam, ortam e verbis Chriſti, quae leguntur Luc. 22, 15. ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάſχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, πρὸ τοῦ με παθεῖν. Caeterum ποιεῖν τὸ πάſχα eſt celebrare feſtum Paſchale, quod cum fieret comedendo agnum Paſchalem, hinc Luc. 22, 11. et Marc. 14, 14. habent τὸ πάſχα Φάγω. Hebraei eodem modo vti ſolent verbo פָּחַד, Iof. 5, 10. vbi οἱ ὅ· habent: καὶ ἐποίησαν τὸ πάſχα, ſed et Graeci ſcriptores verbum ποιεῖν ponunt, cum iis fermo eſt de celebratione feſti, vt comprobarunt *Raphelius* Obſſ. *Xenophh.* et *Kypkius* ad h. l.

19 — 23. ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰηſοῦς] prout iis praefcripſerat Ieſus, nempe locum, indicium, vid. Luc. et Marc. l. c. ac verba, quibus vterentur, praefcripſerat et conſtituerat Ieſus. καὶ ἠτοίμασαν τὸ πάſχα] et pararunt coenam Paſchalem, h. e. emerunt agnum Paſchalem, mactarunt, excoriarunt. vid. Philo de vit. Moſ. 3. p. 686. et *Loesnerus* ad h. l. ἀνέειτο, ad menſam accubuit, 8, 11. Poſtquam Ieſus alta voce dixerat: vnus veſtrum me hoſtibus meis prodet; diſcipuli ad vnum omnes eum interrogabant, quinam ipſum proditurus eſſet. Ieſus vero, quem Iudae conſilium non latebat, vt hominis conſcientiam

tangeret, eumque ab hoc facinore absterreret, eum non nominabat, sed animo maxime commoto v. 23. dicebat: *ὁ ἐμβάψας — παραδώσει*] *qui mecum manum intingit in catinum, me hostibus prodet*, h. e. omnino, conuictor, familiaris meus me prodet, coll. Luc. 22, 21. inest ergo his verbis gradatio. Deinde Iohannes Iesum submissa voce interrogabat: *κύριε τίς ἐσιν*; et Iesus quoque submissa voce respondebat ea, quae leguntur Ioh. 13, 26. hoc cum Iudam offenderet; Iesum etiam submissa voce interrogabat: *μήτι ἐγὼ εἰμι ῥαββί*; et Iesus eodem modo respondebat, *σὺ εἶπας*, Matth. 26, 25. *τρυβλίον* est *catinus*, *patina*, vt apud Ael. H. V. 9, 37. Aristoph. Equit. v. 647. vbi vid. *Casaubonus*. Plaut. Stich. 5. 4. 9. *olea in tryblion*. vid. *Elsnerus*, *Wetstenius* ad h. l. et *Heupelius* ad Marc. 14, 20.

24. 25. *ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει*] *Messias quidem mortem subire debet; ὑπάγει* positum est per εὐφημισμόν pro ἀποθνήσκει. Hebraei enim non minus quam Graeci et Latini verbis abeundi vti solent de moribundis et mortuis. Ita *יָחַד* legitur I Regg. 2, 2. Ps. 39, 14. Gen. 15, 2. *ἀπέρχουσα*, Sap. 4, 2. de femina infecunda, virtutis studiosa, *παρουσάν τε μιμοῦνται αὐτήν, καὶ ποθοῦσιν ἀπελθοῦσαν*, *uiuam imitantur, mortuam desiderant*. add. Eurip. Alc. 379. Stat. Theb. 9, 558. sq. *Refer huc oculos, ego vulneris auctor; Laetus abi, multumque aliis iactantior umbris*. Id. in Siluis 2, 1. 218. s. *ibimus omnes, Ibimus immensis urnam quatit Aeacus umbris*. cf. *Kypkuis*, *Albertius*, *Palairerus* et *Elsnerus* ad h. l. *καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ*] *sicuzi de eo scriptum extat*. nempe in libris prophetarum V. T. οὐαὶ δὲ — *παραδίδοται*] *vaeh* zero homini illi, *qui eum prodet*, *παραδίδοται* pro *παραδοθήσεται*, saepius enim praesens vi a futuri obtinet, vt Matth. 18, 4. 23, 34. al. *καλὸν ἦν αὐτῷ — ἐκεῖνος*] *sati*us esset homini illi, *non natum esse*, h. e. homo ille omnium miserrimus erit. Hac enim ipsa formula Hebraei

non minus, quam Graeci scriptores, vtuntur ad designandam sortem cum maxime infelicem et miseram. cf. *Lightfootus*, *Schoettgenius*, *Kypkius*, *Pricaeus* et *Wetstenius* ad h. l. qui largam exemplorum copiam suppeditant. add. Ier. 15, 10. 20, 14. καλὸν positum est pro κάλλιον. — 25. σὺ εἶπας] recte dixisti; ita est: formula concedendi et affirmandi, vt v. 64. Aristoph. Plut. 96. Φεύγοις ἄν ἤδη τοὺς πονηροὺς, fugiesne deinceps malos? responder Plutus: Φήμ' ἐγὼ, ego dico h. e. ita est, omnino, nam sequitur paulo post πάνυ μὲν οὖν, omnino. Plaut. Merc. 1, 2. 52. scio, iam miserum dices. Tu dixti, ego taceo. vid. quoque *Schoettgenius* ad h. l.

26. ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν] vertunt nonnulli: iis coenantibus, inter coenandum, et arbitrantur, postea, peracta demum coena Paschali, Iesum poculum sumsisse atque dixisse ea quae v. 27. sqq. leguntur. Mihi secus videtur. Cum enim nouum ritum, coenam sacram instituere vellet Christus, per se probabile est, eum continuo actu panem et vinum distribuuisse; praeterea h. l. Marc. 14, 22. Luc. 22, 19. 1 Cor. 11, 24. verba, quibus Iesus, cum poculum distribueret, utebatur, statim excipiunt ea, quibus, fracto pane, vsus erat, et Luc. 22, 20. diserte legitur: ὥς αὐτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δεῖπνῆσαι· vnde patet ἐσθιόντων explicandum esse coena Paschali peracta, postquam coenarant, quo eodem sensu ἐσθιόντες quoque extat Matth. 14, 21. Instituit autem Iesus sacram coenam, cum Iudas Cariothenensis discessisset, (nam quae Ioh. 13, 23 — 27. leguntur, cogitatione ponenda sunt ante ea quae h. l. v. 26 fs. extant, vid. et not. infra ad v. 27.) cuius hominis prae fractae frontis et insigniter improbi adspectus, animum eius maximopere perturbabat (Ioh. 13, 21. ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι); cum iam cinctum se videret discipulis melius animatis sibi que carissimis; cum iam vltimum poculum singulis oblatum esset. Pesach. f. 117. 2. poculum tertium

est poculum benedictionis, cum benedicitur post cibum. Vinum purum infunditur, et fit commistio aquae in poculo. Quartum est, super quo perficit Hillel, additque benedictionem cantici: laudent te, Domine, omnia opera tua, et benedictus sit, qui creauit fructum vitis, et postea quicquam non gūstat (Israelita) illa nocte. Instituisse Iesum coenam sacram, peracta coena Paschali, et cum omnia pocula solennia singulis essent oblata, etiam exinde colligi potest, quod Iesus omnes discipulos suos ad bibendum cohortabatur, verbis: *πίετε πάντες*, qua cohortatione in oblatione poculorum solennium non opus erat, ea enim recusare illicitum erat, vid. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. p. 476. 478 fs. Instituisse praeterea Iesum, mortis breui instantis cogitatione plenum, sacram coenam tanquam ritum *μνημονευτικόν*, inprimisque hoc spectasse, vt sectatores ipsius hanc coenam celebrantes, pio gratoque animo memoriam ipsius recolerent, satis perspicue patet e verbis quae leguntur Luc. 22, 19. *τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*. add. I Cor. 11, 24 f. Matthaeus quidem et Marcus haec verba omiserunt, vt et alia praeterierunt a Iesu illo tempore dicta, quae apud Lucam et Iohannem leguntur, sed ea omnia, quae I Cor. l. c. legimus, nos in eam deducant sententiam necesse est, vt statuamus, Paulum aequae ac Lucam ab aliis Apostolis accepisse, Iesum vel his ipsis verbis vsum fuisse, vel saltem pluribus admonuisse discipulos, vt hunc ritum in memoriam sui porro peragerent. cf. quae hanc in rem acute disputauit *Süskindius* in *Magazin für christl. Dogmatik und Moral*, Stück 11. Tübing. 1804. Abb. 1. *Hat Jesus das heil. Abendmahl als einen mnemonischen Ritus angeordnet?* Caeterum Iohannes nihil de sacrae coenae institutione commemorauit, quoniam, vt recte monuit *Eckermanus Handb. B. 4. p. 432.*, illius celebratio inter christianos, cum Iohannes scriberet, vbique nota et vsitata erat. *ἄρτον*, panem non fermentatum, placentam paniceam, tenuem et duram, vid. ad 14, 19. *εὐλογήσας* id. qd. *εὐχα-*

ρισήσας v. 27. cf. Matth. 15, 36. coll. Marc. 8, 6. 7.
 etiam Hebraeorum verbum עָרַב, vt εὐλογεῖν non tantum
 ita ponitur, vt sit *celebrare, laudare*, sed etiam *gratias*
agere, I Sam. 9, 13. Moris semper Iudaeis fuit, vt e
 Philonis et Rabbiorum scriptis patet, cibum nullum aut
 potum sumere, nisi prius Deo gratias egissent, add. 14,
 19. 15, 36. Caeterum cum h. l. de nouo ritu sermo
 sit, videtur Iesus non vsus fuisse precandi formula in
 Paschatos celebratione Iudaeis solenni, sed singulari.
 Pro εὐλογήσας codd. quam plurimi habent εὐχαριστήσας,
 assentior tamen *Griesbachio*, qui in *Comment. Crit.* ad
 h. l. εὐχαριστήσας praefert, cum hanc lectionem praestan-
 tissimi codd. tueantur, et facile librarius, contextum
 cursim perlustrans, praepropere εὐχαριστήσας e v. seq. ar-
 ripere potuerit. τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου] pro οὗτος ὁ ἄρ-
 τος* nam articulus etiam attributo adiungitur, vid. *Glas-*
sius Philol. S. 1, 2. 4. p. 142. Notissimae sunt ex libris
 dogmaticis trium familiarum christianorum explicationes
 horum verborum. Scilicet Pontificii verbum ἐστὶ ita ac-
 ciipiunt, vt vinum in sanguinem, panem in corpus Christi
 mutari affirmant, vid. *Ernestii Antimuratorius*, in *Opuscc.*
theoll. p. 1 fs. (Lips. 1792. 8.). Lutherani premunt
 verbum ἐστὶ, atque docent: cum pane et vino sanguinem
 et corpus Christi ita esse coniuncta, vt cum pane corpus
 eius, cum vino sanguis eius ore capiatur. Calviniani de-
 nique putant, panem et vinum ore capi; Christi corpus
 et sanguinem mente, atque ἐστὶ explicant, *significat, sym-*
bolum, signum est, et ad hanc suam sententiam compro-
 bandam prouocant ad Gen. 41, 26. 27. Ez. 37, 11.
 Matth. 13, 37. sqq. Ioh. 15, 1 fs. nec non ad Gen. 17,
 10. et Exod. 12, 11. vbi verbum εἶναι eodem modo de
 sacramentis V. T. adhibeatur. cf. et *Wolfius* in *Curis* at-
 que *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. Verbum ἐστὶ Iesum,
 Syrochaldaica dialecto vsum, non vsurpasse, a pluribus
 iam obseruatum est, vt adeo verba reddi possint: en!
 corpus meum! en! sanguis meus! vid. *Boltenii Uebers.*

des N. T. ad Marc. p. 231 f. *Ammonii bibl. Theologie*, B. 2. p. 399. add. *Stolzii Erläuterungen*, Heft 1. p. 236. *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth. der bibl. Literat.* B. 6. p. 659. sqq. statuit, Iesum, cum sacram coenam solenniter institueret, respexisse institutionem coenae Paschalis Hebraeorum, hinc sicuti Iudaeus dicebat פסח הוא Ex. 12, 8. 26. ita Iesum quoque dixisse הוא בשפרי, τοῦτό ἐστὶ τὸ σῶμά μου, et הוא דמי, τοῦτό ἐστὶ τὸ αἷμά μου. Iudaeorum forma loquendi-elliptica, plena erat: שֶׁה פֶּסַח הוּא, hic est agnus Paschalis; hinc quoque formulam, qua Iesus utebatur, ellipticam esse pro, הוא לָהֶם בִּשְׁפִרִי, τοῦτό ἐστὶ ὁ ἄρτος τοῦ σώματός μου, atque בֵּין דָּמִי הוא כּוֹס vel בֵּין דָּמִי, τοῦτό ἐστὶ τὸ ποτήριον vel ὁ οἶνος τοῦ αἵματός μου. Deinde monet, αἷμα Χριστοῦ et σῶμα Χριστοῦ idem esse quod Χριστὸς ἐσαυρωμένος, et id. qd. ἄρτος καὶ οἶνος Χριστοῦ ἐσαυρωμένου, vinum et panis coenae, quam Christus, qui mortuus est, instituit, hinc ἄρτος τοῦ σώματός μου et ποτήριον τοῦ αἵματός μου idem esse quod ἄρτος καὶ ποτήριον τῆς διαθήκης διὰ τοῦ ἐμοῦ θανάτου ἐγκαινισθησομένης, panis et vinum coenae religiosae, coenae religionis, quae per meam mortem fundatur, coll. Act. 20, 28. Eph. 5, 25. sq.

27. 28. πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες] *ex eo bibite omnes.* Luc. 22, 17. legitur: λάβετε τοῦτο, καὶ διαμερίσατε ἑαυτοῖς, *sumite hoc et in orbem ex eo bibite*, quae verba plane nostris respondent. Dedit nimirum Christus calicem Apostolo ipsi proximo, hic secundo, secundus tertio, et sic porro. Caeterum Lucas non accurate servavit ordinem temporis in narratione sua, id quod ex omni narratione, quae fragmentis constat, perspicitur, et vel v. 21. docet, qui non arctiori vinculo cum antecedentibus copulatus est; neque necesse est, ut ea, quae v. 15. leguntur, statim initio coenae Paschalis a Iesu dicta esse putemus; videntur potius dicta esse peracta coena Paschali, cum Iudas Cariothenensis discessisset, ut adeo Matthaeus, qui ipse coenae interfuit, diligentius ordinem temporis

seruauit. — 28. τοῦτο referri debet ad ποτήριον, sed ποτήριον, calix, h. l. notat vinum, ita vt sit continens pro contento, vt 20, 22. I Cor. 11, 25. ita et calix apud Graecos Latinosque scriptores saepius potum significat. vid. Casaubonus ad Athenae. p. 11. τὸ τῆς καινῆς διαθήκης] qui, scilicet sanguis, pertinet ad nouum foedus, quo sanguine nouum foedus, noua religio, solenniter sancitur et stabilitur; quo eodem sensu ap. Luc. 22, 20. legitur, τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου scilicet διατιθεμένη i. e. διατεθεισομένη, nouum foedus, quod per sanguinem meum sancietur, add. I Cor. 11, 25. Morus epit. inst. chr. p. 336. „dum ego vobis porrigo hunc calicem, dum vos inde bibitis: reddo vos participes foederis noui, et antiquo foedere soluo, et vos ingredi mini nouum foedus.“ διαθήκη autem, et quidem διαθήκη καινὴ est religio christiana, cui opponitur διαθήκη παλαιά, religio et oeconomia Mosaica; quae ab Hebraeis, quatenus leges et promissiones continebat, dicebatur בְּרִית, foedus. vid. Gal. 4, 24. 2 Cor. 3, 14. I Macc. 2, 20. In animo habuisse Iesum, cum haec vsurparet verba, locum Ex. 24, 8. interpretes plures recte satis monuerunt, qui iidem obseruarunt, eum respexisse usum loquendi Hebraeorum, qui vinum, inprimisque rubrum in Orientis regionibus vsitatissimum, sanguinem vuarum nominabant, Deut. 32, 14. Alii, nominatim Spencerus de legg. Hebr. rituell. 2, 3. §. 4. p. 614. monuerunt, consuetum fuisse multis gentibus antiquis, vt sanguinem in foedere pangendo biberent, hunc morem ante oculos versatum esse Christo, cum calicem eucharisticum consecraret. τὸ περὶ πολλῶν — ἁμαρτιῶν] effundendus multorum causa, vt iis peccata remittantur. τὸ ἐκχυνόμενον pro ὃ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχύνεται, qui effundetur, ita, vt praesens positum sit pro futuro. περὶ id. qd. ὑπὲρ, et Hebr. הַן utrique praepositioni respondet, vid. Noldius Concordd. Particc. voc. הַן n. 10. 23. etiam Graeci περὶ ponere solent pro ὑπὲρ, vt Eurip. Alc. 176. rarius tamen, vt

obseruauit *Valckenarius* ad Eurip. Phoen. p. 449. sq. *περὶ πολλῶν* id. qd. *περὶ πάντων*, vt *רבים* Iob. 36, 28. 33, 19. Ps. 97, 1. Dan. 12, 2. Matth. 20, 28. Rom. 5, 19. coll. 18. 2 Cor. 5, 15. Foedus antiquum, constitutio Mosaica, pertinebat tantum ad Iudaeos. *Eichhornius* l. c. p. 769. arbitratur in Archetypo extitisse tantummodo verba haec: *הוּא דְּמִי הַנְּשָׁפָךְ בְּרַבִּים*, sed mature satis illustrationis causa in margine adscripta esse verba *הַבְּרִיחַ הַנְּשָׁפָךְ*, in illo exemplari, quo Lucas usus sit, hanc glossam in textum receptam et positam fuisse post *הוּא*, adeoque Lucam recte sensum expressisse, in alio vero exemplari illa ipsa verba male inserta fuisse post vocem *דְּמִי*, hinc ortam esse versionem Matthaei et Marci, eamque e Luca esse corrigendam.

29. 30. λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ κ. τ. λ.] *affirmo vobis, me non amplius bibiturum esse hunc fructum vineae, usque ad illud tempus, quo una vobiscum in regno patris mei alio modo bibam.* γέννημα τῆς ἀμπέλου i. καρπὸς ἀμπέλου, est periphrasis vini, quae etiam occurrit Deut. 22, 9. Ies. 32, 12. Hab. 3, 16. vid. *Vorstius* Philol. S. c. 23. extr. Ita quoque a Pindaro Nemeonn. 9, 23. vinum dicitur ἀμπέλου παῖς et ab Anacr. 50, 7. γόνος ἀμπέλου* vbi vid. *Fischerus*. Vocabulum vero γέννημα, *foetus, progenies, fructus*, tam de animantibus, quam de inanimantibus adhiberi, ostendimus ad Matth. 3, 7. οἶνον καινὸν plures interpretantur, *vinum praestantius, excellentius*, quae tamen vocabuli significatio e libris N. T. et scriptis Hebraeorum vix probari poterit. Praeplacet Theophylacti huius vocis expositio, *καινῶ τρόπῳ, alio modo, unter andern Umständen*, vt adeo καινὸν positum sit pro κατὰ καινὸν, et καινὸς idem sit quod ἕτερος, quocum saepius commutari ostendit *Gatackerus* in Aduersar. c. 28. et βασιλεία τοῦ πατρὸς. indicat h. l. futuram christianorum felicitatem in regno Messiano olim exspectandam. Haec ipsa felicitas, in regno Messiano olim exspectanda, saepius adum-

bratur imaginibus a conuiuio defumtis, vid. Argum. c. 25. hinc remota imagine sensus procedit hic: breui a vobis mihi discedendum est, sed vos aliquando mecum in coelo summa laetitia et felicitate perfruemini. Alii per βασιλείαν τοῦ πατρὸς intelligunt regnum Christi his in terris morte et resurrectione ipsius conditum, atque verborum sensum ita constituunt: mihi credite, nunc non amplius vino fruar, ob imminens supplicium: sed cum respublica diuina fuerit mea morte et resurrectione stabilita, tempus erit, quo redux in vitam, familiariter iterum vobiscum vinum bibam. Ita quoque locum iam intellexit Euthymius Zigabenus in Comment.; verba enim ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, notare ait, τὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν καιρὸν, ὅτε ἔφαγε καὶ ἔπινε μετὰ τῶν μαθητῶν, ὃ καὶ αὐτοὶ ποιοῦμενοι τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἀπόδειξιν, ἔλεγον· οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ (Act. 10, 41.). Nolo praefracte negare Iesum cum discipulis post resurrectionem suam vinum bibisse, quamquam nullum huius rei in N. T. reperitur indicium, nam verba Act. l. c. συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ omnino notant: eius consuetudine frui sumus. Sed discipulis post Christi in vitam reditum non diu consuetudo cum eo erat; ipsa imago, qua Iesus h. l. usus est, ei non minus quam Iudaeis vsitata erat ad designandam futurae vitae felicitatem, vid. Argum. c. 25. neque e locis N. T. demonstrari potest, Christum mortem suam et resurrectionem velut inaugurationem regni Messiani considerasse, vid. Kokenii libellus de reditu Messiae ad iudicium gentium p. 43. hinc mihi omnino prior interpretatio praeferenda videtur. — 30. καὶ ὑμνήσαντες, cum cecinissent hymnum. „לְהַלְלָהּ“, hymnus, ita κατ' ἐξοχὴν appellant Iudaei hymnum quendam, qui complectitur Psalmum 113. 114. 115. 116. 117. et 118. — Hymni huius duas constituunt partes; prima continet Ps. 113. et Ps. 114. altera continet Psalmos reliquos. Primam partem in festo Paschatis recitare solent, antequam accumbant et vinum sumant: alteram post sumtum

cibum, quando quartum et ultimum poculum biberunt, addita alia benedictione, quam בְּרַכַּת שִׁיר, benedictionem cantici vocant, et incipit "יְהִי לִירֵד יי", solenni item illa benedictionis formula בָּרוּךְ בּוֹרֵא פְרִי הַיָּפֶן benedictus sit qui creauit fructum vitis etc. Et sic coenam Paschalem claudunt." vid. Buxtorfii Lex. Talm. p. 613 f. add. Lightfootus p. 480. Num vero Christus hunc hymnum finita coena sacra ab ipso instituta, an alium, cecinerit, definiri nequit. ἐξῆλθον, egressi sunt ex urbe versus montem oliferum.

31. σκανδαλίζεσθαι, cuius verbi significatio late patet, h. l. notat: ab officio discipuli deficere, doctorem deserere, vnde bene Schleusnerus in Lex. f. h. v. verba πάντες ὑμεῖς κ. τ. λ. bene expressit: vos omnes me doctorem (ducem et antesignanum, τὸν ποιμένα vestrum deseretis hac nocte, atque ita iam explicauit verbum σκανδαλίζεσθε Euthymius Zigabenus p. 29. σκανδαλίζεσθε· ἀντὶ τοῦ σαλευθῆσεσθε τὴν εἰς ἐμὲ πίσιν, ἥγουν Φεύγεσθε· confirmant hanc interpretationem etiam ea, quae postea eueniunt. cf. v. 36. γέγραπται γάρ· πατάξω κ. τ. λ.] scriptum enim extat: percutiam pastorem, et oves dissipabuntur. Respicitur locus Zach. 11, 7. et ita laudatur, vt haec verba neque textui Hebraico, neque versioni Alexandrinae accurate respondent. Hinc Grotius arbitrabatur, hanc vocem abiisse tunc in prouerbium; πατάξω idem esse quod πατάσσεται, et sensum loci hunc in modum constitui debere: et quod dici solet, quodque alicubi scriptum meministis, pastore percusso, oves disperguntur. Atque haec quidem Grotii interpretatio nobis vehementer arridet, cum eam etiam confirmet locus Iosephi Ant. 8, 15. 4. Michaeus ibi Achabo infelicem euentum expeditionis bellicae, contra Syros suscipiendae, his verbis praedicit: δεῖξαι τὸν Θεὸν αὐτῷ τοὺς Ἰσραηλίτας Φεύγοντας, καὶ διωκομένους ὑπὸ τῶν Σύρων, καὶ διασκορπιζομένους ὑπ' αὐτῶν εἰς τὰ ὄρη, καθάπερ ποιμένων ἀνηρημένων τὰ ποιμνία, sibi Deum ostendisse Israelitas fugientes,

Syris eos insequentibus, dispersosque per montes, quasi greges sublatis pastoribus. Minus probabiliter e Ioh. 16, 32. ubi hic Zachariae locus non laudatur, nonnulli interpp. coniecerunt, Matthaeum h. l. non ipsissima Christi verba commemorasse, sed haec de suo adiecisse, memoriter locum Zachariae laudasse, et in Christum transtulisse, adeoque verba omnia γέγραπται γὰρ — τῆς ποιμνῆς, a reliquis verbis parentheseos nota separanda esse. Caeterum Zachariae locum non continere oraculum Messianum, plures docuerunt, vid. interpp. ad Zach. l. l. et *Eckermani theol. Beyträge*, B. I. p. 128 sq.

32. *Vbi in vitam rediero, praecedam vos in Galilaeam.* Volebat Iesus, ut Apostoli, quos praeuidebat ipsum a Iudaeis comprehensum deserturos esse, in Galilaeam ipsorum plurimumque sectatorum suorum patriam sese conferrent, quo securius et tutius ibi iis et aliis discipulis suis apparere, cum iisque versari posset. Apostolis autem tunc temporis haec Christi verba obscura erant, vid. not. ad 16, 21. et cum Iesus mortuus esset, verborum quidem ipsius recordabantur, sed iis non habebant fidem, abiecerant animum, et cunctabantur in Galilaeam proficisci. Hinc per octo fere dies Iesus rediuius in vicinia Hierosolymorum remanebat, vid. Luc. 24. Ioh. 20, 26. postea vero ipse in Galilaeam sese conferebat, Matth. 28, 16. Ioh. 21, 1. Sensus igitur verborum h. l. omnino est: vos in Galilaea reuiuebo, expectate me in Galilaea; sed adhibitum est verbum προάξω, quoniam praecesserat metaphora a pastore desumpta, coll. Ioh. 10, 4. neque adeo hoc verbum προάξω nimis premendum.

33 — 35. Pro εἰ καὶ plurimi et optimi codd. legunt simpliciter εἰ, apud Marc. 14, 29. extat καὶ εἰ id. qd. εἰ καὶ, atque inde lectio εἰ καὶ in h. l. irrepisse videtur. — 34. ἀμὴν λέγω σοι κ. τ. λ.] *mibi crede, prius quam gallus hac nocte cecinerit, negabis te me nosse.* Φωνεῖν,

vt Hebr. אָרָב, de cantu auium, etiam de cantu galli vsur-
 pari solet, vid. Ier. 17, 11. vbi Alex. ἐφώνησε πέρδιξ.
 Schol. Theocrit. Id. 2, 109. Φωνεῦντα, ἀντὶ τοῦ Φωνοῦν-
 τα, κυρίως ἐπὶ τῶν ὀρνέων λέγεται. vid. Schleusnerus in
 Lex. v. Φωνέω. et Wetstenius ad h. l. Constat gallum bis
 de nocte cantare solere, semel nocte media, tum vigi-
 lia quarta seu sub lucis ortum. Atque hunc posteriorem
 galli cantum, κατ' ἐξοχὴν ἀλεκτοροφωνίαν, gallicinium,
 dictum esse patet ex Marc. 13, 35. vbi ἀλεκτοροφωνία
 collocatur inter mediam noctem et tempus matutinum.
 vid. ad Matth. 14, 25. hinc etiam intelligitur a Marco,
 qui 14, 30. habet πρὶν ἢ δις ἀλέκτορα Φωνῆσαι, non dis-
 sentire Euangelistas reliquos. Etenim hi loquuntur de
 altero galli cantu sub lucis ortum, et cantum galli sim-
 pliciter nominant, more loquendi recepto, probe gnari,
 vbi nihil addatur, matutinum cantum intelligi, et id
 ipsum tempus Marcus quoque designauit, nam δις est id.
 qd. ἐν δευτέρου, coll. Marc. 14, 72. Caeterum vid. not.
 ad v. 72. τρις explicant plus simplici vice, semel ite-
 rumque, vt numerus certus sit pro incerto. — 35. Pe-
 trus, vt erat ingenii feruidi, et amoris in Iesum plenif-
 simus, fortius repetebat, et vehementius confirmabat (ἐν
 περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον, Marc. 14, 31.) se neutiquam
 Christi sectatorem dissimulaturum esse. καὶν δέη με σὺν
 σοὶ ἀποθανεῖν, etiamsi me oporteat tecum mori, etiamsi ma-
 xima tecum pericula subire oporteat: hanc formulam
 apud scriptores externos quoque obuiam, fere prouerbia-
 liter vsurpatam esse, obseruauit ad h. l. Krebsius, add.
 Iensius in Lectt. Luciann. p. 59. et Fischerus ad Aristoph.
 Plut. 216.

36 — 38. εἰς χωρίον Γεθσημανῆ] venit Iesus cum
 discipulis in villam, Gethsemane. χωρίον est ager, praedium,
 Philo Agric. p. 188. a. Ioh. 4, 5. Act. 1, 18. coll. Matth.
 27, 10. et cum in agris, praediis fuerint villae; χωρίον
 etiam indicat villam, (quo vocabulo Vulg. expressit) einen

Hof, ein Vorwerk, vt h. l. Marc. 6, 36. non *vicum*, vt *Grotius* putabat accipi debere voc. *villa* in vers. Vulg. nam vici dicuntur *κῶμαι*. Nomen villae erat *Γεθσημανῆ*, *גתשמן*, quod accepisse videtur a torcularibus, quae ibi fuerant, vid. *Relandi Palaeft.* T. 2. p. 857. *Lightfootus* *Hor. Hebr. et Talm.* p. 483. nam *גת* est *torcular*, et *מן*, *oleum*. In hac villa hortus erat, in quem Iesus cum Apostolis sese conferebat, vid. *Ioh.* 18, 1. αὐτοῦ *scil.* τόπου pro ὧδε, quod habet *Marc.* 14, 32. καθίσαιτε autem est id. qd. μέναιτε, et respondet *Hebr.* *ישב*, quod *Alexandrini* modo expresserunt verbo *καθίζειν* *Gen.* 22, 5. modo μένειν *Exod.* 24, 14. add. *Luc.* 24, 49. *Act.* 18, 11. — 37. Secessit Iesus cum Petro, Iacobo et Iohanne, *Marc.* 14, 33. discipulis familiarissimis, animi fortitudine et constantia inprimis conspicuis; facit autem ad leuandum moerorem, cum nos amicis ita animatis cinctos videmus. ἤρξατο — ἀδημονεῖν] summo dolore angebatur. ἀδημονεῖν (verbum fortius quam *λυπεῖσθαι*) est, summo animi dolore atque angore affici, et tantum non exanimari pauore, moerore, horrore. *Suidas*: ἀδημονῶ· τὸ λίαν λυπούμαι. *Hesychius*: ἀδημονῶ· ἀκηδιῶ, ἀγωνιῶ, vid. *Raphelius*, *Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. respondet in versione *Symmachi* verbo *Hebr.* *פחד*, *Pf.* 61, 3. et *פחד*, *Pf.* 116, 11. Causae autem huius tantae commotionis animi Christi erant, vario modo aucta et acuta mortis iam ipsi instantis, calamitatumque imminentium praesensio, et cum hac praesensione coniunctae cogitationes aliae, cogitatio de amicorum suorum fati, suoque ab iis discessu, dubitatio an fortiter et constanter, praesentibus omnibus etiam corporis viribus, calamitates mortemque subire, opusque, quod superandum ei erat, superaturus esset. — 38. Post αὐτοῖς *Griesbachius* in textum recepit ὁ Ἰησοῦς, sed videtur hoc voc. aduentitium. περίλυπος, valde tristis, saepius enim περί in compositis significationem auget, vt *περιχαρής*, admodum laetus, vid. *schol.* ad *Aristoph. Pac.* 308. *Aristot. Ethic.* 4, 3. καὶ

οὔτε εὐτυχῶν περιχαρὴς ἔσαι, οὔτε ἀτυχῶν περίλυπος· vid. Kypkius et Loesnerus ad h. l. Fischerus Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 223. ἡ ψυχὴ μου pro ἐγώ· additur ἕως θανάτου, *tristitia, animi anxietas tanta est, ut fere mortem afferat, ut iamiam mori videar*, i. summa, maxima tristitia affectus sum; est enim forma loquendi Hebraica, qua Superlativus exprimitur, vid. Num. 23, 10. Ion. 4, 9. vbi Alex. λελύπημαι ἐγὼ ἕως θανάτου· Sir. 4, 28. ἕως τοῦ θανάτου ἀγώνισαι περὶ τῆς ἀληθείας, i. *strenue, omnibus viribus et nervis veritatem defende*.

39. Loco προσελθὼν in multis codd. legitur προσελθών· „Verum (vtror verbis Griesbachii in Comment. Crit. ad h. l.) sensus ex ea extorqueri vix potest commodus, et ad contextam orationem totamque narrationem aptus. Argutantur sane, qui suppleri volunt πρὸς τὸν τῆς προσευχῆς τόπον. Quisnam enim esset in horto Gethsemane iste προσευχῆς τόπος? Nec eorum mihi probatur ratio, qui Matthaeum et Marcum eo consilio προσελθὼν scripsisse coniecerunt, ut indicaretur, Christum primo, relictis caeteris discipulis, cum Petro, Iohanne et Iacobo ulterius progressum esse, deinde vero, relictis tribus hisce, paululum appropinquasse rursus ad caeteros discipulos, ut solus precaretur inter utramque discipulorum cohortem, ita tamen, ut et Petrus cum sociis, et reliqui eum precantem audire possent. Hoc si voluerunt Evangelistae, fieri vix potuit, ut confusius et obscurius exprimerent animi sui sensa, quae tamen facillime planissimis verbis declarari potuissent.“ Recte; haec enim si Matthaei mens fuisset, addi debuisset Dativus τοῖς μαθηταῖς, ut perspicua oratio fieret, repugnat etiam reliqua orationis series, quae docet, Iesum ter secessisse solum, non modo a reliquis Apostolis, sed etiam a Petro, Iohanne et Iacobo, et ter ad eos rediisse, v. 40. 42 — 46. repugnat et locus Lucae 22, 43. vbi legitur: ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν ὥσεί λίθου βολήν. Itaque προσελ-

θῶν, quod positum est pro προελθὼν ἀπ' αὐτῶν, ipse pro-
 gressus paululum, vnice vera lectio est. ἔπεσεν — προσευ-
 χόμενος] procubuit pronus ad Deum preces mittens: mos
 cum summa demissione precantium, vid. Num. 16, 22.
 2 Paral. 20, 18. Neh. 8, 6. vnde et Alex. ἡρῶν ex-
 primere solent verbis δέεσθαι et προσεύχεσθαι, vt Deut.
 9, 18. 26. τὸ ποτήριον sortem aduersam, calamitatem no-
 tat, et bibere, exhaurire poculum v. 42. est: sortem aduer-
 sam, calamitatem subire, perferre. vid. ad 20, 22. Intel-
 liguntur h. l. calamitates et nex indignissima atque fae-
 vissima Christo imminentes. παρελθέτω optantis est, ver-
 bum autem παρέρχεσθαι, vt Hebr. 725, significat prae-
 terire aliquem, neque apud eum deuertere Gen. 18, 3.
 hinc, cum h. l. de poculo exhauriendo sermo sit; prae-
 tereat me hoc poculum ita, vt non iubeam illud exhau-
 riri, et cum per poculum calamitates significantur: de-
 fendatur, auertatur a me imminens calamitas. εἰ δυνα-
 τόν, si fieri potest; alii εἰ vertunt vtinam, vid. Kypkius ad
 Luc. 19, 42. sine idonea ratione. πλὴν — σὺ] attamen
 satis fiat non meae, sed tuae voluntati: πλὴν id. qd. ἀλλὰ,
 attamen, sed, Hebr. 78, Gen. 20, 12. vbi LXX. ἀλλὰ.
 sed Leui. 11, 4. πλὴν. Cum Iesus reuera fuerit homo,
 quid mirum, si humano sensu hominem affici, de in-
 stante calamitate grauissima tremiscere videmus, et op-
 tare, vt, si fieri posset, ab ea liberetur? Si in tantis
 tamque grauissimis calamitatibus ipsi perferendis, nullum
 anxietatis dolorisque sensum prodidisset; fanaticis eum,
 et recte quidem, annumerassent ii, qui sine vlla idonea
 ratione, eum inconstantiae accusant. Caeterum τὸ πο-
 τήριον interpretes nonnulli, durius tamen, explicant, de
 illa ipsa anxietate, quae Iesum inuaserat, prouocant hanc
 in rem ad Marc. 14, 35. προσήχετο ἵνα, ἢ δυνατόν ἐστι,
 παρέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ ἡ ὥρα. sed ὥρα ibi indicat calamitates
 et mortem, de quo voc. ὥρα vsu vid. Fischerus ad Ae-
 schin. p. 111 sq. add. not. ad Matth. 24, 22.

40 — 43. πρὸς τοὺς μαθητὰς] nempe ad illos tres v. 37. nominatos, alloquitur enim Petrum. καὶ εὐρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας, eosque dormientes offendit. Non statim eo ipso momento, quo Iesus ab iis paululum secesserat, obdormiuerant discipuli, quomodo enim sic preces ab eo factas audire, auditasque referre potuissent? sed iis auditis obdormiuerant, nec Iesus statim, postquam ea, quae v. 39. leguntur, dixerat, ad discipulos rediit. οὕτως οὐκ — ἐμοῦ] siccine non potuistis unam horam mecum vigilare? qui antea affirmastis, vos mecum mori malle, quam me deferere? coll. v. 35. οὕτως, vt εἶτα, in interrogationibus ita ponitur, vt sit index admirationis cum exprobratione coniunctae. vid. Schleusneri Lex. h. v. — 41. γρηγορεῖτε, vigilate, et aliquid maius inuoluit, diligentes et prouidi estote, vt 24, 42. 25, 13. προσεύχεσθε — πειρασμὸν, rogate Deum, ne a tentatione opprimamini, i. ne a mea disciplina desciscatis ac dubitetis de eo an Messias sim, in calamitatibus a me perferendis, vid. ad 6, 13. τὸ μὲν πνεῦμα — ἀσθενής] animus quidem promptus est ad subeunda mecum pericula, fidemque mihi praestandam, sed corpus, infirmum, anima sensitua, incommodorum inimica, rationis imperio obsequi non vult; ergo vigilate, et preces ad Deum mittite. Statius Theb. 8, 739. Odi artus, fragilemque corporis usum desertorem animi. — 42. Pater, si non potest a me auerti impendens calamitas, quin eam perferam, satis fiat voluntati tuae: πάλιν, rursus, accuratius definitur addito ἐν δευτέρῳ. Hebr. חַיִּי, Ios. 5, 2. Ion. 3, 1. τὸ ποτήριον et ἀπ' ἐμοῦ codd. plures omittunt, recte opinor, existit sic oratio abrupta, quae solet esse animi commotioris indicium, nihilominus tamen haec verba subintelligenda sunt. Marcus 14, 39. refert, Iesum tum eadem precum formula usum esse, quam eum usurpasse notauerat v. 36. haud dubie propterea, quod videbat hanc posteriorem formulam, qua sensum, continere eadem, quae superiorem. — 43. ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ βεβαρημένοι scil. ὕπνῳ, coll. Luc. 9, 32. oculi

oculi eorum erant somno graues. βαρύνεσθαι est Hebr. כבד, quod Gen. 48, 10. legitur de oculis Iacobi prae senectute grauatis; etiam Graeci vtuntur verbo βαρύνεσθαι de eo, quem sopor altus oppressit et tenet, vid. Kypkius ad h. l. et Latini formula, *somno grauis*, Ouid. Metam. 3, 608. 15, 21.

45. 46. Animo forti et confirmato Iesus reuersus ad discipulos, καθεύδετε, inquit, τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε. Haec verba plures interpretes interrogatiue accipiunt: *dormitisne adhuc?* vt τὸ λοιπὸν sit id. qd. ἔτι, cum ap. Lucam legatur τί καθεύδετε; vid. Kypkius et Krebsius ad h. l. sed Lucae v. 46. respondet nostro v. 40. Aliis continent haec verba Ironiam: *dormite porro et quiescite, si potestis.* Mea sententia, Iesus sine ironia, quae ab hoc loco et tempore aliena erat, discipulis dicebat: *dormite porro et quiescite*, vestris vigiliis non amplius opus est, transiit anxietas mea, ἀπέχει Marc. 14, 41. Post temporis vero interuallum, cum conspiceret horto appropinquantem, vel hortum ingredientem Iudam cum turba, quae eum comitabatur, excitabat his verbis discipulos: ἰδοὺ, ἤγγικεν ἡ ὥρα κ. τ. λ. καθεύδετε καὶ ἀναπαύεσθε sunt imperatiui, quī dicuntur, permissiui, vid. Storrii Obsl. ad Anal. p. 168. *per me vobis licet dormire et quiescere.* τὸ λοιπὸν reddi potest *porro*, vel *iam*. Gloss. veti. λοιπὸν, ἐπὶ ῥῆμα, *postsecus*, *iam porro*: item: *iam*, λοιπὸν, ἤδη. ἤγγικε ἡ ὥρα] *adest tempus, temporis momentum, quo tradar*: ὥρα enim saepius, vt Hebr. עת, indicat tempus certum et statum, vid. Fischeri Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 103. sqq. sic h. l. tempus captiuitatis ἡ ὥρα τῆς προδοσίας, vt bene explicuit Euthymius Zigabenus p. 36. καὶ, vt Hebr. ו, vim obtinet pronominis ἡ, vt saepius. εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν] *sceleratis*; Iudaei eodem sensu dicuntur h. l. ἁμαρτωλοὶ, quo Iudas Ioh. 17, 22. dicitur υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Sed per ἁμαρτωλοὺς plures, praeunte Grotio, intelligunt Romanorum milites, quos Iesus, vt.

pote barbaros nec Iudaeos, more loquendi Iudaeorum solenni, vocarit ἁμαρτωλούς. Prouocant ad Luc. 18, 32. qui tamen locus ab hoc alienus est. cf. omnino not. ad v. 47. — 46. ἐγείρεσθε, ἄγωμεν, *surgite, eamus*, vt Ioh. 14, 31. Etym. M. ἄγω, σημαίνει τὸ πορεύομαι. Euthym. Zigaben. ἄγωμεν πρὸς αὐτούς, εἰς ἀπάντησιν τοῖς περὶ τὸν προδότην ἐξίωμεν.

47. 48. ὄχλος πολὺς, *turba magna* (Hebr. חֵטְל Ies. 43, 17. LXX. ὄχλος); non esse intelligendos milites Romanos, praeter v. 55. vel satis docent arma h. l. commemorata, fustes, fudes, gladii; neque synedri, infcio praefide Romano, milites Romanos mittere poterant, quo vellent; synedros autem iam tunc temporis rem ad Pilatum detulisse, nuspiam legitur, et στρατηγοὶ τοῦ ἱεροῦ, vid. Luc. 22, 52., dicebantur duces ac praefecti Leuitarum, qui in templo excubias agebant, vid. Ioseph. B. I. 2, 12. 17. 6, 5. Ant. 20, 6. 2. *Lightfoot* ad Luc. 22, 4. *Bynaeus* de Morte I. C. 1, 4. et *Krebsius* ad Decreta Romanor. pro Iudaeis p. 332 sq. Licebat autem Synedrio Leuitarum, qui in templo excubias agebant, et apparitorum ope, apprehendere et in carcerem conijcere Iudaeos, qui in legem peccarant. vid. ad v. 66. ξύλα, *fustes*, quam verbi significationem ex Arabica dialecto comprobauit ad h. l. *Boltenius*. Alexandrini Hebr. חֵטְל Ez. 37, 16. 17. 19. expresserunt nomine רָאֲבֹדֹס add. Demosth. p. 645. 16. ed. *Reiskian*. ἀπὸ — λαοῦ] *a synedris magnis missa*, intell. ἀπεσπάλμενος quoniam decreto fiebat prehensio. — 48. ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον, *signum dederat turbae*. ἔδωκεν pro δεδώκει, quod habet Marcus 14, 44. vt scilicet eo certius scirent, quis essetprehendendus, erat enim nox, vnde et faces atque lucernas secum habebant, vid. Ioh. 18, 3. nec male suspicatur *Stolz* *Erläuterungen Hefi* 1. p. 239. turbam ipsam ignorasse, quisprehendendus esset, hoc tantummodo apparitorum praefectis notum fuisse nec in horto

Indam Iesu nomen nuncupasse, coll. Ioh. 7, 46. Φιλεῖν, *osculari*, Hebr. רָשָׁה Esth. 13, 8. Tob. 6, 25. Gen. 27, 26. Iob. 31, 27. scriptores exteri verbo Φιλεῖν etiam iungunt σώματι, vid. Raphelius ad h. l.

49 — 51. καὶ, *hinc, hac de caussa*, Hebr. וְ, Ios. 1, 2. vbi οἱ ὁ οὖν יָדָהּ, καὶ, Ier. 44, 23. καταΦιλεῖν id. qd. Φιλεῖν, *osculari*, nam et interpp. Alexandrini רָשָׁה modo reddiderunt καταΦιλεῖν, vt Exod. 4, 27., modo Φιλεῖν, Exod. 18, 7. v. Fischerus in Proluss. p. 5. sq. — 50. ἐταῖρε, *amabo*, vid. 20, 13. ἐφ' ᾧ πάρει; *quo consilio venisti?* paucis verbis animum hominis perfidi ferit. ἐφ' ᾧ nue, vt in codd. pluribus legitur, ἐφ' ὃ est, *quare, quo consilio?* et utroque modo Graeci loquuntur. vid. Raphelius, Albertius et Loesnerus ad h. l. πάρει, *venisti*, vt Soph. Ai. 334. vbi schol. πάρει· ἀντὶ τοῦ παρεγένου. Hesychius: πάρει· ἦλθες. Item: ἐφ' ᾧ πάρει, ἐπὶ ποίῳ σκοπῷ πάρει, καὶ παραγέγονας ἐνταῦθα; — 51. εἰς τῶν μετὰ Ἰησοῦ] *comitum Iesu, Apostolorum quidam*, nempe Petrus, vt patet e Ioh. 18, 10. reliqui Euangelistae reticuerunt Petri nomen, quia scripserunt Commentarios suos adhuc viuentē Petro, ne forte ei negotium facesserent. ἐκτείνας τὴν χεῖρα per Hebraismum redundat. ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ] *sica destrecta. μάχαιρα, culter maior, sica*, Ael. H. V. 8, 3. Homer. Il. γ', 271. vbi distinguitur a ξίφος· deinde etiam *gladius*, Hebr. כֶּלֶחַ, 1 Sam. 31, 4. Propter latrones Luc. 10, 30. Hierosolymam proficiscentes, sicas vel gladios sub vestibus gestare solebant, vid. Michaelis ad h. l. ἀφείλε αὐτοῦ ὠτίον] *seruo cuidam pontificis maximi abstulit aurem. ὠτίον*, monente Grotio, est Lat. *auricula*, pars auris infima. At Alexandrini voc. ὠτίον promiscue exprimunt per οὖς et ὠτίον Deut. 15, 17. 2 Sam. 22, 45. Amos. 3, 12. Hesych. οὖς· ὠτίον, vid. Fischerus Proluss. p. 10. et apud Luc. 22, 51. legitur οὖς. Verbum ἀφαιρεῖν notat *auferre*, speciatim *amputare*, Ioh. 18, 10. pro ἀφείλεν legitur ἀπ-

ἐκοψεν. Iudith. 13, 8. καὶ ἀφείλε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ. 1 Macc. 7, 47. τὴν κεφαλὴν ἀφείλον. Sic Lat. *auferre* Cic. ad Q. Fr. 2, 14. *auriculam fortasse mordicus abstulisset.* add. Virg. Aen. 10, 394. Quodli vero locus Lucae 22, 51. cum nostro confertur (ἀψάμενος τοῦ ὠτίου), patet post ictum aurem hominis in capite haesisse, adeoque Petrum tantummodo ictum auriculae hominis intulisse; dicendum ergo est, verba nostra non esse nimis premenda, sed *auris amputata est* dictum esse h. l. fere eodem sensu, quo nos dicere in vita communi solemus, digitus est ablatus, manus est amputata, si in trunco haeret.

52. ἀπόσρεψον — αὐτῆς] *reconde gladium in vaginam*: Ioh. 18, 11. βάλε· respondet ἀποσρέφειν Hebr. בָּשַׁל, Ezech. 21, 35. quod ibi hoc ipso verbo Graeco Alexandrini reddiderunt. Pro εἰς τὸν τόπον αὐτῆς Ioh. 1. c. habet εἰς τὴν θήκην. Vocabulum בָּשַׁל Alex. frequenter exprimere solent nomine τόπος, vid. Buxtorfii Lex. Talm. p. 302. πάντες — ἀπολοῦνται] *omnes qui gladium sumserint, gladio peribunt.* Dissentiunt inter se interpretes, quod horum verborum interpretationem attinet. Alii nimirum ea ad Christi discipulos referunt, hoc sensu: non licet resistere magistratui, et abstinendum est ab omni vindicta priuata. Prouocant hanc in rem ad Rom. 13, 1. sqq. Matth. 5, 39. Alii contra arbitrantur, Iesum his verbis spectasse Iudaeos, qui sanguinem ipsius sitirent, atque adeo verbis substituunt sensum hunc: sanguinarios istos ita puniet Deus, ut ipsi interficiantur, permitte igitur Deo iniuriae ultionem. Ita quoque hunc locum intellexit Euthymius Zigabenus p. 39. τὸ δὲ πάντες οἱ λαβόντες κ. τ. λ. προφητεία ἐστὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν ἐπελθόντων αὐτῷ Ἰουδαίων. Mihi quidem haec verba tunc temporis vim prouerbii habuisse et omnino explicanda esse videntur: qui se defendere volunt gladio, facile quoque gladio perire possunt; ut adeo vo-

Iuerit Christus his verbis reprimere nimiam Petri audaciam, qua se reliquosque condiscipulos in discrimen adducebat, reliquosque discipulos monere, ne Petri exemplum sequerentur. λαμβάνειν μάχαιραν, כִּנְיָ נִשְׁבָּ, Ies. 2, 4. sumere gladium, eoque uti. Lectio ἀποθανοῦνται, quae in multis libris extat, pro vulgari ἀπολοῦνται, glossema redolet.

53. 54. Non opus est vestra defensione, ea superuacanea est. ἡ δοκεῖς κ. τ. λ.] *an dubitas, patrem meum, si id ab eo nunc petam, mihi plus quam duodecim geniorum legiones auxilio esse missurum?* Sensus horum verborum, demto ornatu Iudaico, est: vario, etiam extraordinario nec vulgari modo, mihi Deus auxilio suo succurrere posset; sed sponte et vltro montem subeo. vid. ad 18, 10. ἄρτι, הָנֵּה, *nunc*, Hesych. ἄρτι — νῦν. Verbum παρακαλεῖν est id. qd. δεῖσθαι, *rogare*, vid. Fischeri Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 707. sq. καὶ παραστήσει pro παραστήσάι μοι. sed Hebraei coniunctionem ἢ sequi iubent futurum, vid. Noldius Concordd. Particc. n. 72. sed παραστήσας, Hebr. יִמְצֵא, notat, *praesto esse iubere, iubere auxiliari*, et adhibetur de copiis, exercitu, vt Dan. 11, 11. vbi Theodot. καὶ στήσει ὄχλον πολύν. add. Perizonius ad Ael. H. V. 1, 30. 2, 17. Verba πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων, populariter dicta, neque adeo nimis premenda sunt, notatur iis (vt voc. στρατιά Luc. 2, 12. מִצְבָּאָהּ הָיָה צְבָאָהּ 1 Regg. 22, 19. 2 Par. 18, 18 f.) nonnisi magna multitudo et copia; atque fieri potest, vt Iesus, respiciens vndecim discipulos suos, duodecim legiones laudaret, quae ipsum et discipulos possent tueri. vid. Koehlerus in Analectis ad h. l. — 54. *Quomodo tandem euentum habere possent voces vatum, qui cecinerunt, haec ita fieri oportere?* me, Messiam, calamitates et ipsam mortem perferre debere. Dixit Iesus haec, vt suos discipulos consolaretur, eosque moneret, ne calamitatibus et morte sua offenderentur. οὖν, Hebr. כֵּן, *tandem, doch*,

Iob. 19, 6. αἱ γραφαὶ sci. αἱ λέγουσαι, vid. Marc. 15, 28. infra v. 56. dicuntur αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν.

55. 56. ἐν ἐμείνῃ τῇ ὥρᾳ] *eo ipso momento, vix haec dixerat Petro, cum conuersus ad synedrorum apparitores, ita eos appellaret etc. nam ὥρᾳ est h. l. id. qd. πῦψ, momentum punctum temporis, et ἐν ἐμείνῃ τῇ ὥρᾳ est Chaldaicum נקטץ נא, εὐθέως, παραχρῆμα, vid. Fischeri Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 101 sq. et Leusdenius de Hebraism. N. T. p. 45 sq. καὶ ἡμέραν pro καὶ ἡμέραν ἐνάσην, diebus fere singulis, fere quotidie, qua formula Alex. exprimunt Hebr. יומין Iob. 1, 4. qui tamen etiam formula nostra καὶ ἡμέραν vti sunt Num. 4, 16. ἐκαθεζόμην, sedebam, verbum formae pro verbo generis ἡμην, quo vsus est Marcus 14, 49. καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με] *nec ausi estis me comprehendere, coll. Ioh. 7, 46. diuina nempe inhibente prouidentia, quod nunc permittit, vt recte cepit haec verba Grotius, vid. Luc. 22, 53, coll. 21, 24. Luc. 22, 37. Verba autem a Graecis et Latinis saepius ita poni, vt conatum indicent, tralatitium est. Sic Iudd. 8, 2. οὐκ ἔσπασε τὴν ῥομφαίαν, vbi additur: ὅτι ἐφοβήθη, ὅτι ἔτι νεώτερος ἦν. — 56. Sed, repeto, haec tota res accidit, vt euentum haberent prophetarum voces. vid. not. ad 20, 28. Ioh. 13, 18. Haec esse verba Christi, non Euangelistae, vt putarunt nonnulli, e Marco patet. τότε ἐφυγον, tunc discipuli omnes, metu perculsi, cum vidissent Iesum se a Iudaeis fuisse prehendi, aufugerunt.**

57. 58. *Qui Iesum comprehenderant, abducebant eum in aedes Caiaphae pontificis maximi.* Pro πρὸς Καϊάφαν Luc. 22, 54. habet: εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχιερέως. scilicet praepositio πρὸς accusatiuis pronominum et personarum saepius ita iungi solet, vt indicet locum ipsum, in quo est is, cuius nomen additum legitur. Sic Gen. 19, 5. εἰσελθόντες πρὸς σέ. et v. 3. εἰσῆλθον εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. Act. 21, 18. πρὸς Ἰάκωβον, in domum Iacobi.

Ael. H. V. I, 21. πρὸς βασιλέα ἀφίκετο. Terent. Eun. 3, 5. 64. *eamus ad me.* v. Fischer Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 256. Sed apud Ioh. 18, 13. legitur: *duxerunt Iesum primum ad Hananum*, (qui fuerat ante generum pontifex maximus) *socerum Caiaphae*, ut adeo Euangelistae, quod locum interrogationis attinet, inter se discrepare videantur. Ac vario quidem modo hanc diuersitatem explicare studuerunt interpretes, vid. eos ad Ioh. l. c. Maxime tamen probabilis mihi videtur eorum sententia, qui arbitrantur, Iesum ad Hananum, qui apud generum multum valebat gratia, abductum fuisse, ut Caiaphas ei gratificaretur, et Iesum apud Hananum detentum fuisse, interea dum synedrium cogeretur; Matthaeum ergo, Marcum et Lucam, abductionem Christi ad Hananum silentio praeteriisse, quod nihil memoratu dignum in aedibus Hanani euenerit. Marcus 14, 53. et Luc. 22, 54. neque Hananum neque Caiapham nominant; sed ipsum vocabulum ἀρχιερεὺς ab iis nude positum, indicat, eos in mente habuisse Caiapham, tunc temporis sacerdotum omnium principem. Ioh. 18, 24. ἀπέστειλε reddi debet, *miserat*, vid. Matth. 14, 3. Iesum ex aedibus Hanani ad Caiapham deductum fuisse, notare oblitus erat Iohannes 18, 14. postquam vero v. 15 — 23. gesta in domo Caiaphae exposuerat, recordatus, se non annotasse Iesum ad Caiapham fuisse deductum, id ipsum v. 24. addit, qui adeo versus commode parentheseos nota signari potest. Similis locus Matth. 14, 3. 13. Iohannem v. 15. sqq. gesta in aedibus Caiaphae enarrasse, docet etiam vocabulum ἀρχιερεὺς v. 19. 22. coll. v. 13. qui ipse huius vocabuli usus Iohannem admonuit, deductionem Christi in aedes Caiaphae esse notandam v. 24. Hac autem sententia admissa quatuor Euangelistarum narrationes consentiunt. — 58, αὐλὴ h. l. atrium, locus subdialis in aedibus ditiorum et principum aedificiis cinctus. Faber Archaeologie p. 408. *Ansehnliche Gebäude oder Paläste, umgränzen gemeiniglich einen*

grossen viereckichten oben offenen Hof, der dem Morgenländer unter einem fast beständig heitern Himmel zum Gastzimmer für grosse und feyerliche Gesellschaften wie bey Hochzeiten oder Beschneidungen, oder auch zum Saal für Versammlungen des Volks dient. So sind überhaupt alle Paläste und Häuser vornehmer und reicher Personen in der Barbarey in Aegypten, Syrien, Persien besonders in Ispahan, auch selbst das Serail zu Constantinopel angelegt. μετὰ τῶν ὑπηρετῶν intellr. ministri, apparitores synedrorum. ἰδεῖν τὸ τέλος, quo cognosceret rei exitum.

59. 60 Studebant synedri ex ore testium elicere testimonium criminis capitalis, quamuis ficti, neque tamen inueniebant. Et quamquam multi accesserant testes falsi nullum tamen repertum est testimonium in Iesum. Nempe testes inconstantes erant; non erant eorum testimonia consona, Ἰσχυ αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν, Marc. 14, 56. Sed singulorum testimonia in iudiciis nihil valebant, neque damnari poterat reus, nisi conuictus duorum triumue testium oratione, vid. Num. 35, 30. Deut. 17, 6. Matth. 18, 16. 1 Tim. 5, 19. et examinandus erat quilibet testis seorsim, vid. Seldenus de synedr. 2, 13. 3. Nolebant autem synedri Iesum sine praetextu et specie iudicii iusti, capitis damnare. Alii verba οὐκ εὖρον interpretantur: testes nullum crimen afferebant, quod capitale videri posset. Sed pertinent haec verba non ad testes, imo ad synedros; neque fauet huic explicationi locus Marci 14, 56. et duo testes, de quibus v. 61. sermo est, omnino crimen capitale afferebant, nempe βλασφημίαν, contemtionem templi et religionis, coll. Act. 6, 13. sqq. add. Koecherus in Analectis ad Matth. 26, 61. et Deylingii Obff. S. 2, 43. 3. sed Marcus 14, 59. addit: καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν, ne duo quidem reperiabantur, qui contra Iesum idem plane testimonium dicerent. Prorsus autem improbanda est eorum interpretum sententia, qui ἴση μαρτυρία vertendum esse contendunt, *testimonium idoneum*, graue; haec enim vocabuli

ἡσυχία significatio locis scriptorum veterum muniri et comprobari nequit. Caeterum falsi testes illi, non erant adornati a synedris vt Iesum accusarent; quodsi enim testes fuissent in promptu, ad eam rem adornati, quidni votis ac desideriiis synedrorum respondissent? imo tumultuarie illa nocte omnia peragebantur, nec confidentibus vacabat testes conquirere, ita vt eos diligentius instruerent, sed vndique excitabantur homines, qui Christo male vellent, et cupide aduersus eum testimonium dicerent. Verba οὐχ εὖρον post participium προσελθόντων in nonnull. codd. defunt. Male. Cum enim singulorum testimonia in iudiciis nihil valerent; patet verba καὶ πολλῶν — οὐχ εὖρον non esse superflua, neque adeo καὶ ante πολλῶν omitti posse, vt *Griesbachius* voluit. Sed posterius οὐχ εὖρον vel librariorum omisit negligentia, quoniam οὐχ εὖρον praecesserat, vel deleuit mala Grammaticorum sedulitas, qui simplicitatis dictionis N. T. non rationem haberent. ὕπερον, tandem, 4, 2. vid. *Albertius* Obff. p. 127.

61. οὗτος ἔφη· δύναμαι κ. τ. λ.] *hic dixit: possum destruere templum Dei, et post tres dies illud restituere.* Monent interpretes: falsos illos testes in mente habuisse effatum Christi, quod Ioh. 2, 19. legitur, eosque Christi verba deprauasse et peruertisse, cumque Marc. 14, 59. notetur, neque hos testes consensisse, vt discrepantiam eorum ostenderent, obseruarunt; duo, quorum testimonium attulerit Matthaeus, dixisse, Iesum emisisse vocem hanc: δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ κ. τ. λ. alios vero duo testes, quorum verba laudauerit Marcus, Iesu vocem ita reddidisse: ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἄχειροποίητον οἰκοδομήσω· illos testes magniloquentiae tantum accusasse Iesum, hos vero βλασφημίας, (voc. χειροποίητον de idolo Ies. 21, 9. de templo idoli Ies. 16, 12. adhibitum esse notauit *Bolzanius* in *f. Ueberf.*

A. Markus p. 241.) testes ergo sibi contradixisse, omnesque peruertisse verba Christi, qui auctore Ioh. 2, 19. dixerit: λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον κ. τ. λ. neque de templo, sed de corpore suo verba fecerit. Alii obseruauerunt, duo testes dixisse ea, quae apud Matth. et Marcum (qui accuratius eorum verba attulerit) leguntur, alios vero ostendisse, Iesum haec verba de suo corpore, non de templo dixisse. Alii denique, quibus in dubio positum esse videtur, vtrum Euangelistae, qui non ipsi interrogationi interfuerint, ipsissima testium verba reddiderint, an tantummodo argumentum testimonii eorundem verbis suis enuntiauerint, ita, vt verba testium explicationis causa paulisper immutarint; suspicantur, fortassis vnum tantum illorum testium (vid. Matth. 27, 44. coll. Luc. 23, 42.) verba Christi, non de templo per ipsum destruendo, sed de corpore suo olim dicta, vid. Ioh. 2, 19. hunc fere in modum repetisse, alterum vero illius effati ignarum, ad cuius aures peruenissent tantum ea quae Iesus nuper de templi interitu dixisset, Matth. 23, 38. testatum esse, Iesum generatim de templi excidio verba fecisse; eos ergo sibi repugnasse, Euangelistam autem commode vtrumque falsis testibus annumerare potuisse, propterea quod Iesum accusare ausi fuissent. Vtut sit, testes sibi inuicem repugnasse, nec inter se conuenisse, satis euidenter docent verba οὐχ εὖρον κ. τ. λ. et ea quae Marc. 14, 59. leguntur. διὰ τριῶν ἡμερῶν est id. qd. 16, 21. τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. vt Deut. 15, 1. δι' (ΥΡΩ) ἑπτὰ ἑτῶν est anno septimo, coll. v. 9. et sic Deut. 14, 28. coll. 26, 12. inter se permutantur μετὰ (ΠΥΡΩ) τρία ἔτη et ἐν τῷ ἔτει τῷ τρίτῳ. infra 27, 40. ἐν τρισὶν ἡμέραις. etiam Graeci ita vtuntur praepos. διὰ. vid. *Fischerus* ad Aristoph. Plut. v. 584. et *Perizonius* ad Aelian. H. V. 13, 42.

62. 63. Quasi rei aduersus Iesum prolatae indignitate et improbitate commotus pontifex, vt Iesum terre-

ret et perturbaret, atque ex ore eius eliceret aliquid, quod magis eum oneraret, cum testes non consentirent, sede sua relictā, paululum progressus, ut ab omnibus posset audiri (Marc. 14, 60.) *nihil, inquit, respondes? audistine testimonium, quod contra te dixerunt?* — 63. ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα] *tacebat Iesus*, quia quae testes obiecerant, eiusmodi erant; ut ea refellere non opus esset, et quia videbat apud iudices, qui necem ipsius constituissent, omnem orationem vanam fore atque inutilem. Iam vero pontifex testimoniis aliorum diffusus, et cunctationis pertaesus, accusatoris et iudicis personam simul agebat. ἐξορκίζω σε — τοῦ Θεοῦ] *obtestor te per Deum, ut nobis dicas, an tu sis Messias, Dei filius.* ἐξορκίζειν τινὰ κατὰ τοῦ Θεοῦ est *obtestari per Deum* i. iubere aliquem aliquid dicere, vel non dicere, facere, vel non facere; adhibito Deo teste, qui poenas ab secus agente exigat, vid. Gen. 24, 3. 1 Regg. 2, 42. add. *Fischerus* ad *Leusden.* de *Hebraism.* N. T. p. 134 sq. ἐξορκίζειν id. qd. ὀρκίζειν, coll. Marc. 5, 7. etiam Alexandrini interpp. עִבְדִּי, modo reddiderunt ἐξορκίζειν, vid. Gen. 24, 3. modo ὀρκίζειν, vid. 2 Par. 36, 13. Neh. 13, 25. sequitur verbum ἐξορκίζω h. l. praepositio κατὰ, quoniam Hebr. עִבְדִּי comitari solet praepositio כ, quam Alexandrini reddiderunt per κατὰ 2 Par. l. c. Ier. 49, 13. ὁ Χριστός, ὁ υἱός τοῦ Θεοῦ, vid. ad 15, 16.

64. σὺ εἶπας, *recte*, formula assentientis et affirmantis, ut v. 25. neque nude tantum affirmat Iesus, se Messiam esse, sed corroborat etiam dictum futurorum factorum praedictione. πλὴν, *quin*, ἢ, 2 Par. 33, 17. ubi οἱ ὁ· πλὴν. Pro ἀπ' ἄρτι legerē nonnulli voluerunt ἀπαρτί, ita ut referatur ad λέγω ὑμῖν, *diserte, certo, vere*, quae tamen coniectura refutatur loco Luc. 22, 69. ubi est ἀπὸ τοῦ νῦν, quod, ut ἀπ' ἄρτι, respondet Hebr. מֵעַתָּה, *posthac, non ita multo post*, μετὰ μικρόν, ut recte explicuit Euthymius Zigabenus p. 44. ὁψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ

ἀνθρώπου κ. τ. λ.] *videbitis me Messiam, ad Dei dextram sedentem, atque in nubibus venientem* i. e. rebus a me perpetratis cognoscetis, me Messiam esse, quem splendidissimum regem descripserunt (vid. Dan. 7, 14. quem locum Christus respexisse videtur); cognoscetis hoc ex templi, urbis et reipublicae vestrae interitu, vid. not. ad 23, 39. τῆς δυνάμεως pro Θεοῦ, Luc. 22, 69. ἐν δεξιῶν τῆς δυνάμεως Θεοῦ. Solebant autem Iudaei Deum κατ' ἐξοχὴν nominare בְּבוֹרָה, hinc etiam Tob. 1, 6. βασιλ τῇ δυνάμει est *Baali deo*, vid. *Schleusneri Lex. v. δύναμις*. *Buxtorfii Lex. Talm. p. 385.* et *Carpzovius* in *Exercitt. ad Hebr. 1, 3.* De formula *federe ad dextram Dei* vid. not. ad 20, 21.

65. His auditis, pontifex maximus, laetitiam suam tegens simulatione horroris pii, detestaturus βλασφημίαν, quam se audisse aiebat, discidit pallium suum. Vestes discindere solebant veteres in luctu prae dolore, vid. *Geierus* de luctu Hebr. 22, 11. Ios. 7, 6. Iudd. 11, 35. 2 Sam. 1, 11. 1 Regg. 21, 27. Fuerunt qui existimarent Caiapham eo quod vestem disciderit, violasse legem diuinam, cum illud summis Iudaeorum sacerdotibus omnino prohibitum fuerit. Laudarunt hanc in rem locum *Leuit. 10, 6. 21, 4. 10.* At recte monuerunt alii: legem illam pertinuisse tantum ad luctum priuatum in causa funebri, non vero ad cladem luctumque publicum, multo minus ad indignationem ac dolorem propter blasphemiam, quam Christo Caiaphas exprobrabat, vid. *Koehlerus* in *Analect. ad h. l. Casaubon. Exercitt. p. 526.* et *Michaelis* ad h. l. praeterea ne vestes quidem sacras dilacerasse Caiapham, cum non occupatus esset in negotiis templi, sed domi suae, ubi synedrium congregarat; extra templum autem gestasse pontificem vestes, a vestibus aliorum Iudaeorum non diuersas, vid. *Braunius* de vestitu sacerdot. Hebr. 2, 26. p. 842. Ex. 28, 34 fs. Ez. 42, 14. 44, 17 sqq. *Ioseph. Ant. 6, 15.* denique prae-

ter Caiapham etiam alios pontifices in luctu publico dilacerasse vestes, vid. 1 Macc. 11, 71. add. Ioseph. B. I. 2, 15. 4. τοὺς ἀρχιερεῖς αὐτοὺς ἦν ἰδεῖν καταμωμένους μὲν τῆς κεφαλῆς κόριν, γυμνοὺς δὲ τὰ σέρνα, τῶν ἐσθῆτων περιεβροχηγνυμένων, videre erat pontifices cum cineribus capiti inspersis, pectore vero nudo, vestibus dilaceratis. Et hic ipse locus docere quoque potest, illam vestium scissionem pontificis, de qua h. l. sermo est, ita esse intelligendam, ut eam vestimentorum partem, qua pectus tegitur, laceraret, nudumque adeo pectus ostenderit, vid. Krebsius ad h. l. τὰ ἱμάτια saepius de pallio legitur, ut 17, 2. 24, 18. sed h. l. intelliguntur pallium et tunicae, superaria et subucula, nam Marc. 14, 63. est τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, et Alex. 2 Regg. 11, 14. ubi non tantum pallium, sed etiam tunicae significantur. ἐβλασφήμησε] voces in Deum contumeliosas emisit, dum se Mesiam professus est, qui sedeat ad Dei dextram; pro simplici βλασφημεῖν, Apoc. 16, 11. legitur βλασφημεῖν τὸν Θεόν. Matth. 12, 32. εἰπεῖν λόγον κατὰ τοῦ Θεοῦ. Particula ὅτι, ut centies, redundat. τί χρεῖαν ἔχομεν μαρτύρων, quid indigemus adhuc testibus, ut credamus eum se iactare Dei filium; habemus reum et confessum. Ἰδε id. qd. ἰδοὺ, Hebr. הִנֵּה, atque positum est pro ἴδετε, ut Marc. 16, 6. Matth. 28, 6.

66 — 68. Iam synedrii afflores censebant Iesum capitis supplicio esse afficiendum: ἔνοχος θανάτου ἐστίν. Iudaei tunc temporis ius vitae et necis non habebant, sed reseruabant illud sibi Romani, ut in aliis provinciis, ita et in hac; vid. Ioh. 18, 31. neque potest haec sententia Stephani exemplo Act. 7, 56. refelli, Stephani enim lapidatio illegitima et tumultuaria erat. Quos ergo comprehensos capitis damnandos censuerant synedri, remittere debebant ad procuratorem, qui sententiam latam confirmaret, vid. Ioseph. B. I. 6, 5. 3. Wolfius in Curis ad h. l. Semleri Paraphrasis Euang. Ioh.

T. 2. p. 215. *Cbr. Ben. Michaelis* de iudiciis poenisque capitalibus, in *Potti Sylloge commentatt. theoll.* Vol. 4. p. 231. *Gurlittus* in Diss. ad Ioh. 18. Hamb. 805. p. 20. *Meyeri Vertheidigung und Erklg. der Gesch. Jesu aus Profanscribenten*, p. 242 sqq. Blasphemus a Iudaeis lapidationis poena afficiendus erat, vid. Leuit. 24, 13. Tumultus autem metu absteriti, nolebant synedri, ut Iesus tanquam sacrilegus lapidationis poena publice afficeretur. Postquam ergo sententiam tulerant, recipiebant sese ex atrio in ipsas aedes Caiaphae, et deliberabant, quomodo Procuratori persuaderent, ut Iesus crucis supplicio afficeretur, v. 27, 1. quod genus supplicii Romanis tantum usitatum erat. — 67. Interea Iesum apparitores Luc. 22, 63. omnis generis contumeliis afficiebant. ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, *sputa mittebant in faciem ipsius*, quod apud Hebraeos extremae ignominiae et contemtionis signum habebatur, vid. Num. 12, 14. Ies. 50, 6. Iob. 30, 10. ἐκολάφισαν — ἐρράπισαν, vid. not. ad 5, 39. — 68. προφήτευσον κ. τ. λ., *diuina, dic nobis, Christe, quis te ceciderit*; velarant enim os Iesu, ut legitur Marc. 14, 65. Luc. 22, 64. προφητεύειν id. qd. μαντεύεσθαι, h. e. omnino dicere ea, quorum cognitionem certam natura hominibus negauit. Aristot. Rhet. 3, 17. 14. ἐκείνος γὰρ περὶ τῶν ἐσομένων οὐκ ἑμαυτεύετο, ἀλλὰ περὶ τῶν γεγενομένων μὲν, ἀδήλων δέ· utebantur autem hac voce ludibrii causa, aequae ac illa altera χρισεῖ, cum scirent Iesum a multitudine Iudaeorum dici προφήτην.

69. 70. ἔξω, *foras*, h. e. in atrio, ut vocis huius vis definitur addito ἐν τῇ αὐλῇ, receperant enim, ut iam notatum est, synedri sese, damnato Iesu, in ipsas aedes Caiaphae. μία παιδίσκη, *ancilla quaedam*, intelligenda videtur esse ancilla ianitrix, de qua Ioh. 18, 17. fermo est. Apud Romanos et Graecos mares erant ianitores, apud Hebraeos etiam feminae. vid. 2 Sam. 4, 6. Act. 12, 13. Interrogatio ancillae, quae Ioh. 1. c. legi-

tur, vel affirmantis est, more Hebraeorum, vt *Grotius* ad h. l. monuit, vel, quod maluit *Michaelis*, ponenda est h. l. interrogationis nota, καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Γαλιλαίου; num etiam tu fuisti familiaris Iesu Galilaei? ἦσθα Attica forma pro ἦς. *Suidas*: ἦσθα, ἦς, ὑπῆρχες. Hebr. הָיָה, vid. LXX. Deut. 5, 15. et *Albertius* ad h. l. De formula εἶναι μετὰ τινος vid. ad 12, 30. Vocatur Iesus Galilaeus, et v. 71. Nazaraeus vel contemptus caussa, vid. not. ad 2, 23. vel discriminis caussa, vt distingueretur ab aliis huius nominis Iudaeis. — 70. Petrus, qui latere se posse sperarat, offensus, quod ab ancilla interrogatus, illiusque garrulitate fere detectus esset, respondebat: nescio quid tibi velis, nescio quid dicas, vid. Marc. 14, 68.

71. 72. ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν· accusatiui pro genitiuis consequentiae; debent autem haec reddi, cum exire vellet. ἐξέρχεσθαι conatum indicat, vid. Ioh. 10, 32. 33. coll. 11, 8. add. not. supra ad v. 55. neque enim Petrus ex aula s. atrio exiit, vt sequentia docent, coll. v. 75. Luc. 22, 62. Scilicet Petrus, qui inter apparitores ignibus in atrio incensis affederat, vid. Luc. 22, 55. cum se suspectum videret, atque timeret, ne, si diutius moraretur, a pluribus notatus male exciperetur; exire volebat, sed cum iam se loco mouisset, atque reputasset, se fortassis eo ipso magis suspectum fieri et retineri posse, consilium mutabat atque remanebat. εἰς τὸν πυλῶνα, in vestibulum, Marc. 14, 68. dicitur προαύλιον· quia vestibulum erat πρὸ τῆς αὐλῆς, ante atrium s. aulam. εἶδεν αὐτὸν ἄλλη] videbat eum ancilla alia: apud Marc. 14, 69. legitur καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν, πάλιν ἤρξατο. Luc. 22, 58. ἕτερος ἰδὼν αὐτὸν· videntur ergo hac in re Evangelistae inter se dissentire, sed licet dissentiant, neque enim ipsi, excepto fortassis Iohanne, vid. 18, 16. coll. 20, 2. 3. 4. testes oculares fuerunt, ipsa dissensio levis momenti est, nec in eiusmodi narrationibus insolita, in

eo tamen omnes conueniunt, Petrum tunc temporis a pluribus sectatorem Christi appellatum esse. Interpretes tamen vario modo Euangelistas etiam hac in re conciliare studuerunt. *Grotius* putabat, Marc. l. c. ἡ παιδίσκη positum esse pro παιδίσκη τις, ancilla quaedam, cum articulus saepius habeat vim pronominis indefiniti, vid. ad 12, 29. 15, 29.: πάλιν, rursus, perquam contorte refert ad ἤρξατο λέγειν, et ἕτερος, Luc. l. c. positum accipit pro ἑτέρα, cum haec forma loquendi Graecis non inusitata sit, sed desiderantur exempla huius rationis alia in N. T. et Luc. 22, 59. sequitur ἄλλος τις, quibus verbis marem significari in promptu est. Alii prouocant ad Ioh. 18, 25. vbi omnino legitur εἶπον οὖν αὐτῶν scl. τινές. hos igitur fuisse, praeceuntibus Euangelistis reliquis, ancillam iantricem auctore Marco, aliam ancillam auctore Matthaeo, et apparitorum aliquem, auctore Luca. Pro τοῖς ἐκεῖ, scl. οὖσι, plures codd. habent αὐτοῖς ἐκεῖ. hoc ἐκεῖ non potest coniungi cum verbis sequentibus, ita ut sensus sit: hic fuit in horto (Ioh. 18, 26.), sic enim scriptum esse deberet καὶ οὗτος ἦν ἐκεῖ. nec probabile est ancillas pontificis illa nocte cum ceterua apparitorum, qui Iesum capiendi causa exierant, exiisse. Vera lectio haud dubie est τοῖς ἐκεῖ, et quomodo altera illa αὐτοῖς ἐκεῖ oriri potuerit, optime demonstraui *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. cuius verba sunt: sexcenties in N. T. legitur ἔλεγεν s. λέγει αὐτοῖς. Hinc librarius, in archetypo suo reperiens λέγει τοῖς, nec ad orationem contextam vniuersam animum rite aduertens, facili siue oculorum siue phantasiae errore sibi persuasit, hoc etiam loco tritissimum illud λέγει αὐτοῖς extare. — 72. Petrus interposito iureiurando negauit se hominem nosse. ὅτι, ut particc. Hebraeor. כִּי et כִּי־נָא, post verba iurandi et affirmandi notat profecto, et est id. qd. ἢ μὴν, ὄντως, vid. 1 Regg. 1, 30. vbi οἱ ὅ habent ὅτι. Gen. 22, 17. 42, 16. vbi in LXX pro כִּי legitur ἢ μὴν. sed Gen. 28, 16. כִּי־נָא

ἰδὲ exprefferunt ὅτι, et Symmach. ὄντως. Gen. 44, 28.
Hebr. 78 Alex. reddiderunt ὅτι.

73 — 75. οἱ ἐσῶτες, i. apparitores. Marc. 14, 70.
οἱ πορεύεσθαι. Notant, in his fuisse quoque cognatum serui
illius, quem in horto vulnerarat Petrus, coll. Ioh. 18,
26. καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ] *sermo tuus te*
prodit, ostendit te ipsum Galilaeum, et Galilaei disci-
pulum esse. λαλιά, *sermo, linguae sonus* (Liu. 10, 4.
iub. et peritos linguae attendere animum, pastorum sermo agre-
sti — an urbano propior esset. Quum referrent, sonum lin-
guae etc.) dialectus; sequebantur autem Galilaei in pro-
nuntiando sonum agrestem et vastum, multas literas, et-
iam verba, prae pronuntiabant, vid. Buxtorfii Lex. Talm.
p. 434. 2416. Pfeifferi dubia vexata script. p. 1166 fs.
Lightfootus in chorograph. Matthaeo praemissa, p. 151 fs.
Schoettgenius in Horis et Wetstenius ad h. l. — 74. ἤρ-
ξατο καταναθεματίζειν] *dira sibi imprecatus est*, peream si
familiaris hominis fuerim. Pro καταναθεματίζειν plures
codd. legunt καταθεματίζειν, quod probant Bengelius,
Griesbachius et Matthaei. Sed fieri facile potuit, ut li-
brarii omissis mediis syllabis ανα, scripserint καταθεματί-
ζειν. neque hoc verbum καταθεματίζειν apud ullum scri-
ptorem veterem recurrit, et scriptores ecclesiastici hoc
verbum petierunt e codd. suis N. T. κατάθεμα est *de-*
positio, i. *depositum*, neque tamen sic apparet, quomodo
verbo καταθεματίζειν substitui possit notio, quae huic
nostro loco conueniens et accommodata sit; ἀνάθεμα au-
tem est inter alia *dira imprecatio*, et ἀναθεματίζειν est
dira sibi imprecari, ut Marc. 14, 71. plenius legitur ἀνα-
θεματίζειν ἑαυτούς, Act. 23, 12. et responderet Hebr.
הַקְדִּישׁ, vid. omnino Koppius ad Rom. 9, 3. Salmasius ad
Solin. p. 767. verba autem decomposita, ut constat, ha-
bent vim verborum compositorum. Praeplacet ergo le-
ctio καταναθεματίζειν, utpote legibus linguae vsuique lo-
quendi imprimis consentanea. Caeterum non nisi sum-
ma animi perturbatio et consternatio, et metus, ne pro-

ditus, contumeliis maximis afficeretur, quin et morte mulctaretur, cum in numero hominum illorum videret cognatum serui pontificis, quem in horto vulnerarat, Petrum eo redigere poterant, vt non vereretur sibi met mala quaeuis imprecari, si propius nosset Iesum, de quo loquebantur circumstantes, cuiusque affectum Petrum esse affirmabant. καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε] et continuo cecinit gallus, eoque ipso momento Iesus, vt refert Lucas 22, 61. quem apparitoribus cinctum Petrus in conspectu habebat, respiciens, fixis Petrum oculis intuebatur, quo reuocaret ei in memoriam confidentius et audacius promissa (v. 35.) neutiquam seruata. Quod autem verba ἀλέκτωρ ἐφώνησε (vid. ad v. 33.) attinet, fuerunt qui putarent non esse h. l. intelligendum gallum gallinaceum, cum ex *Baba Kama* c. 7. §. vlt., vid. *Lightfootus* in *Hor. Hebr. et Talm.* ad v. 34., pateat, Iudaeos Hierosolymis non aluisse gallos, atque hinc explicuerunt haec verba vel de clamore praefecti templi, qui singulis mane ianuam pulsauerit, et sacerdotes ibi pernoctantes ad ministerium suum excitarit, vel de buccinatore, vigilias buccina distinguente; alii contra cogitarunt h. l. de gallo, qui non in Iudaica, in Pilati domo, aut in vicina quadam villa cecinerit. Quas tamen explicationes omnes satis refutarunt, earumque vanitatem accuratius demonstrarunt *Bynaeus* de morte Chr. 2, 6. 5. *Lightfootus* l. c. *Schoettgenius* ad v. 34. *Schulzius* in *Exercitt. philoll.* Hagae 1774. Exerc. 3. de fictis Hierosolymor. priuilegiis, *Rufius* in *Harmon. Euang.* T. 3. Vol. 1. p. 878 fs. add. *Wolffius* in *Curis*, et *Koecherus* in *Anal.* ad v. 34. *Michaelis Einl.* p. 71 sq. qui iidem monuerunt, traditionem illam Iudaeorum pro noua et falsa esse habendam, et locos alios attulerunt, e quibus patet omnino altos fuisse Hierosolymis gallos gallinaceos. — 75. ἔξω, in vestibulum. ἔκλαυσε πικρῶς, fleuit amare, מר יבֿכֿיֿן, Ies. 33, 7. vbi οἱ ὁ πικρῶς κλαίοντες. add. 22, 4.

C A P V T XXVII.

1. 2. *Primo mane deliberarant omnes sacerdotum et ciuitatis principes, de Iesu, auctoritate Pilati, interficiendo. Synedrii assessores, Iesu mortis damnato, ex aedibus Caiaphae, somnum capturos domum quemque suam discessisse, relicto ibi Iesu cum apparitoribus, haud pauci quidem interpretes opinati sunt; sed parum probabile est, tantillo temporis spatio tot senatores discessisse, iterumque ex tot diuersis, etiam remotis vrbis regionibus conuenisse. Probabilior videri posset eorum sententia, qui statuunt, non omnes synedrii assessores, sed tantummodo aduersarios Christi acerrimos interrogationi interfuisse, hinc pontificem circa gallicinium reliquos senatores absentes conuocasse, vt omnes, πάντες, v. l. sententiam latam confirmarent et comprobarent, et vero etiam deliberarent de Iesu per Pilatum interficiendo. Neque tamen haec coniectura necessaria est, nam interea dum Iesus comprehendebatur et ad Hananum deducebatur, apud Caiapham concilium cogeatur, vid. 26, 57. et Grotius, qui verborum nostrorum sensum ita constituit: post auditum Iesum seorsim inter se deliberarunt senatores, quid faciendum esset; bene monuit, formulam συμβούλιον λαμβάνειν etiam aliis in locis ita positam legi, vt, consilium captum, significet. — 2. δῆσαντες αὐτὸν, ἀπήγαγον] eum vinctum abduxerunt s. duci iusserunt ab apparitoribus in praetorium; δῆσαντες id. qd. δεδεμένον, nam statim post prehensionem Iesus vinctus erat. vid. Ioh. 18, 12. παρέδωκαν, tradiderunt eum; παραδούνα signif. tradere aliquem eo consilio, vt supplicio afficiatur,*

vid. Ioseph. B. I. 7, 3. *Krebsius* ad h. l. τῷ ἡγεμόνι, *Pontio Pilato*, vid. not. ad 10, 18.

3. 4. τότε ἰδὼν κ. τ. λ.] *Iudas proditor, cum vidisset, Iesum esse capitis damnatum, poenitentia tactus triginta siclos synedris reddere volebat.* Iudas cum apparitoribus Iesum persecutus erat in palatium pontificis, ibique commoratus erat vsque ad diluculum. Neutiquam Iesus, ut sperarat Iudas, vid. not. ad 26, 15. sese e manibus Iudaeorum eripuerat, imo mortis damnatus erat a synedris, et apparitores iam in eo erant, ut Iesum vinctum abducerent. Iam vero facere poenitebat Iudas, et poenitentia tactus synedris (τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις) triginta siclos reddere volebat. μεταμεληθεὶς] inepte interpretes inter μεταμεληθῆναι et μετανοεῖν hoc discrimen posuerunt, ut illud poenitentiam quamcunque, hoc, salutarem, indicaret; quod vero discrimen nullum esse, et utrumque verbum respondere Hebr. נָחַם accurate demonstrarunt *Grotius*, *Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. *Hesychius* μεταμέλειαν, μετάνοιαν. Verbum ἀποσρέθειν transitivè h. l. positum, respondet Hebr. נָשַׁךְ, *referre, reddere*, ut Gen. 28, 15. 1 Sam. 6, 21. sed ἀπέσρεψε, coll. v. 5. est, *reddere voluit*. — 4. ἡμαρτον, παραδούς αἷμα ἀθῶον] *deliqui, quod hominem innocentem prodidi.* αἷμα ἀθῶον, vid. ad 23, 35. Hanc Iudae confessionem luculentissimum innocentiae Iesu testimonium fuisse, a pluribus monitum est. Quodsi enim ei, qui testis omnium factorum, dictorum, consiliorumue magistri fuerat, vlla in re eiusdem fides et virtus suspecta fuisset, certe id arripuisset ad excusandum facinus, et tranquillandum animum. τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει] *quid hoc ad nos? tu videris*, ut veniam impetres, tu tibi ipse consulas. Formula solennis iis, qui curam alicuius rei a se reiiciunt ad alterum, (r. σοὶ μελέτω s. μελήσει. ὄψει atticum est pro communi ὄψη, respondet Hebr. נָשַׁךְ נָשַׁךְ, 1 Sam. 25, 17. errarunt, qui de Latinismo cogitarunt in formula σὺ ὄψει, vid. *Krebsius* ad h. l.

5. Ducentibus interim apparitoribus Iesum ad Pilatum, cum non recepissent siclos Synedri, desperabundus Iudas festinat ad templum. καὶ ῥίψας — ἀπήγξατο, *et proiectis siclis in templum, aufugit, seque suspendit.* Per τὸν ναὸν Grotius, alique, intelligunt, eam templi partem, in qua confidere solebat Synedrium, quam Iudaei חֶשְׁבֶּת הַקִּנְיָן (conclauē caesi lapidis, exstructum e lapidibus quadratis) vocabant, vid. Wolfius ad h. l. Sed recte monitum est ab aliis, templi porticus et aedificia templo adiacentia, in N. T. non insigniri vocabulo ναὸς, sed vocabulo ἱερόν, vid. ad 4, 5. praeterea synedrium tunc temporis non fuisse in templo, sed in aedibus Caiaphae coactum 26, 57. neque Iudae proditori aditum in illud templi conclaue occlusum patuisse. Hinc Michaelis, alii putant, Iudam in eam templi partem, quae dicta est ἅγια, (quam nemini intrare licebat nisi sacerdotibus,) velo oppanſo, spectantibus sacerdotibus excubitoribus, nummos illos argenteos proiecisse. Kypkius ἐν τῷ ναῷ vertit *prope, apud templum*, notatque, Iudam voluisse, ad expiandam aliquo modo flagitii atrocitatem, triginta siclos ad gazophylacium conferre, cum vero praefecti gazophylacii hoc concedere nollent; eum in atrio interiori, ἐν τῷ ναῷ, *prope templum*, vel in terram, vel alio vtcunque pecuniam proiecisse. ἀναχωρεῖν, *aufugere*, respondet in versione Alex. verbis בָּרַח et נָס, *fugere*, vid. Exod. 2, 15. Hof. 12, 13. 2 Sam. 4, 4. Verbum ἀπάγχεσθαι, *se suspendere, laqueo sibi cervicem frangere, suspendio vitam finire*, interdum a Graecis scriptoribus ita ponitur, vt sit, *aegritudine, angoreque animi confici*, vt Tob. 3, 10. ἐλυπήθη σφόδρα, ὥς ἀπάγξασθαι. Gloss. Cyrilli, ἄγχωμα, *angor*, ἄγχω, *angor*. Hinc quo conciliarent hunc locum nostrum cum loco Lucae Act. 1, 18. Pricaeus, Heinſius, Grotius, Perizonius ad Ael. H. V. 5, 8. et in Diss. de morte Iudae et verbo ἀπάγχεσθαι, Trai. ad Rhen. 1702. et 1766. 8. docuerunt, ἀπάγχεσθαι h. l. notare *se praecipitem e loco alto dare prae moerore et despe-*

ratione. Contra *Perizonium* disputavit inprimis *Gronovius*, v. eiusd. exercit. de nece Iudae τοῦ προδότου, L. B. 1723. 4. et vulgarem significatum verbi ἀπάγχεσθαι, *suspendio vitam finire*, defendit. cf. omnino *Wolffius* in *Curis* ad h. l. Aliam coniecturam nuper in medium protulit *Wakefieldius* in *Silua Critica*, Cantab. 1789. Opinatur Iudam dysenteria, e moerore grauissimo orta, mortuum esse. Scilicet πρηνὴς γενόμενος Act. 1, 18. auctore *Wakefieldio*, acerbum mortis genus indicat, vt Sap. 4, 19 (ὁ κύριος) ῥήξει αὐτοὺς ἀφώνους πρηνεῖς, καὶ σαλεύσει αὐτοὺς ἐκ θεμελίων (qui locus ab hoc nostro alienus est); formula ἐλάκησε μέσος significantur graues dolores; *Iuuenal.* Sat. 14, 19. *trepido soluunt tibi cornua ventrem*; et verba ἐξεχόθη πάντα τὰ σπλάχνα αὐτοῦ, explicatiue addita, describunt graues dysenteriae effectus, cum de ea Graeci vtiuntur vocibus ῥύσις γαστέρος, κοιλίαν ἐπιφέρεισθαι, vid. schol. ad *Aristoph. Vespp.* 604. et de *Ioramo*, qui dysenteria mortuus est, 2 *Par.* 21, 19. legitur in vers. *Alex.* ἐξῆλθεν ἡ κοιλία αὐτοῦ μετὰ τῆς νόσου. quam parum idoneis argumentis haec *Wakefieldii* interpretatio suffulta sit, quilibet vel me non monente sponte intelligit. Praeferenda omnino videtur vulgaris expositio, qua ἀπάγχεσθαι est *se suspendere*, nam ἀπελθὼν, quod praecessit, indicat, verbo ἀπήγξατο actionem corporis declarari; *Alexandrini* hoc verbo exprefferunt Hebr. פָּלַח, 2 *Sam.* 17, 23. καὶ ἀπήγξατο pro quo *Ioseph. Ant.* 7, 9. habet ἀνῆρτησεν αὐτόν, *suspendit se*; etiam *historici veteres Graeci* hoc ipso significatu verbum ἀπάγχεσθαι vsurpant. vid. *Herodo.* 2, 131. *Xen. Hier.* 7, 13. *Ioseph. Ant.* 5, 8. 5. vid. *Raphelius* ad h. l. Locus autem noster cum loco *Lucae* facile potest componi, si statuimus, *Matthaeum* exposuisse mortis genus, *Lucam* vero attigisse eius euentum. Iudas aegritudine animi commotus, laqueo sibi mortem conscivit, laqueo autem siue sponte, siue ab aliis disrupto, ex altiore loco praeceps ac pro-

nus delapsus est, ita, vt diffuso corpore, intestina diffusa sint, vid. *Krebsius* ad h. l.

6 — 8. Quae h. l. leguntur de consilio a synedris (ἀρχιερεῖς sunt synedri, vid. 27, 1. 3. 26, 14. 47.) inito, et de agro pro triginta siclis comparato, ea, cum nunc temporis non tantum otii synedris esset, euenirent haud dubie, cum Iesus in crucem actus esset, sed Matthaeus in vnum locum contulit omnia, et quae serius enarranda erant, ob materiae connexionem, per prolepsin historicam hoc loco retulit. οὐκ ἔξεσι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν] non licet nummos in thesaurum sacrum condere. κορβαν̄ s. κορβανᾶς prop. est munus, donum, vid. Marc. 7, 11. vbi per δῶρον explicatur, deinde signif. thesaurum sacrum, Ioseph. B. I. 2, 9. 4. τὸν ἱερόν θησαυρόν, καλεῖται δὲ κορβανᾶς. add. Suidas et Phauorinus h. v. Hoc loco intelliguntur cistae, quae erant in atrio mulierum, in quas condebantur nummi, et sponte oblati, vid. Marc. 12, 41. Luc. 21, 1. et quotannis a singulis iudaeis ad templi conseruationem et comparationem rerum ad cultum Dei necessariarum pendendi, vid. 17, 25. et *Schleusneri* Lex. s. v. κορβαν. Rationem, ob quam nefas iudicarint synedri illos triginta siclos in thesauros sacros condere, reddunt verba: ἐπεὶ τιμὴ αἱματός ἐστι] est enim merces sanguinis, sunt nummi quibus emta est nex. Vetabat autem lex pecuniam e turpi quaestu, vllaue re illicita, inferre sacris, eaque thesaurum sacrum augere. vid. Talmud. Tract. Sanhedrin fol. 112. Deut. 23, 18. — 7. συμβούλιον. — τοῦ περαμέως] consilio capto emerunt illo argento agrum figulinum. ὁ ἄγρός τοῦ περαμέως reddi potest, ager ille figuli, vt locutus sit Matthaeus de hoc agro vt celebri et omnibus noto; vel ager figulinus, vt significetur ager, e quo figuli argillam ad fingenda vasa eruebant, quique inde nomen acceperat, הַיִּזְרָה הַלְבִּי, ὁ ἄγρός τοῦ περαμέως. Quodsi argilla tunc exhausta, adeoque agri solum sterile erat, (nibi-

dominus tamen ager, ut fit, nomen suum retinuerat) non est quod miremur, eum tam parvo pretio venditum esse. εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις] ut ibi sepelirentur peregrini: intelliguntur Iudaei, qui e longinquis regionibus Hierosolymam venerant, ad sacra ibi facienda Deo. Alii per ξένους gentiles intelligunt, sed horum cura, ut recte notant ad h. l. Grotius, minime tangebatur sacerdotes. — 8. ἀγρὸς αἵματος dialecto Hierosolymitana אַרְץ דַּמַּח, ἀνελδαμὰ Act. 1, 19. agrum cruentum nominarant Hierosolymitani hunc agrum, quoniam emtus erat ex pecunia, pro qua Iudas magistrum vendiderat. ἕως τῆς σήμερον sel. ἡμέρας, הַיּוֹם הַזֶּה עד, v. LXX. Exod. 10, 6.

9. 10. τὸ ρηθὲν διὰ Ἰερემίου τοῦ προφήτου] quod cecinit Ieremias propheta. At verba, quae h. l. afferuntur, in scriptis Ieremiae non reperiuntur, extat autem in Zachariae oraculis locus, nostro non prorsus absimilis, nempe 11, 12. 13. Pro Ἰερემίου codex 22. et vers. Syr. Philox. habent Ζαχαρίου. sed codex 33. et 157. cum Syro et veteribus quibusdam libris latinis simpliciter legunt ρηθὲν διὰ προφήτου. vid. Griesbachius ad h. l. Variæ hinc enatae sunt eruditorum sententiae. cf. Wolfius in Curis et Koecherus in Analectis ad h. l. Alexander Morus et Stephanus le Moyne opinati sunt Matthaeum scripsisse בִּיד הַנְּבִיא, pro quo postea librarium (siue interpretem Graecum) legisse הַנְּבִיא בִּיד per Ieremiam prophetam, et ita ortam esse versionem διὰ Ἰερემίου. Alii suspicati sunt librarios cum addere vellent nomen prophetae, cuius sententiam laudatam reperirent, scripsisse Ἰρίου (Ἰερემίου) pro Ζρίου (Ζαχαρίου), sed haec scripturae compendia in antiquissimis codd. non reperiuntur, et unus tantum cod. exhibet Ζαχαρίου. Griesbachius in Commentario Crit. ad h. l. contendit, Matthaeum ipsum memoriae lapsu Ieremiam laudasse, cum Zacharias nominandus fuisset. Alii qui videbant, Zachariae locum haud parum discrepare a nostro, putarunt Matthaeum,

ut alias, vid. v. 35. 1, 22. 2, 5. 15. 13, 35. 21, 4. ita et h. l. simpliciter scripsisse διὰ τοῦ προφήτου: sed ab iis, qui in quodam Ieremiae scripto deperdito (quod suis oculis se vidisse testatur Hieronymus Quaest. in Matth. ad h. l. cuius verba sunt: *legi nuper in quodam Hebraico volumine, quod Nazarenæ sectae mihi Hebraeus obtulit, Hieremiae apographum, in quo haec ad verbum scripta reperi, sed tamen mihi videtur magis de Zacharia sumtum testimonium:*) aut in deperdito quodam nostri Ieremiae loco (cuius vestigia in Coptico lectionario, vid. Michaelis Oriental. Biblioth. Th. 4. p. 208. et ad h. l. *Crameri Beyträge zur Beförderung theologischer Kenntnisse*, T. 3. p. 14 f. et Arabico, vid. *Bengelii Apparatus Crit.* p. 140. superesse nonnullis visa sunt) effatum nostri simile reperissent, nomen Ἰερემίου insertum, ab aliis vero, qui in libris nostris Ieremiae, hoc effatum frustra quaesivissent, Ἰερემίου mutatum esse in Ζαχαρίου. „Sed veremur (sunt verba *Griesbachii* in *Comment. Crit.* ad h. l.) ut apocryphus iste siue libellus siue locus adeo sit vetustus, ut ex eo origo lectionis vulgatae, quam antiquissima recensio Alexandrina *primitus* procul dubio exhibuit, derivari queat.“ Equidem omnino adstipulor iis, qui lectionem Ἰερემίου, cum ea in omnibus fere codd. extet, retinendam putant; cum vero Zachariae locus et quoad verba, et quoad argumentum magnopere a nostro loco discrepet, vid. interpp. ad Zach. l. c. et *Michaelis Einleitung in das Neue Testament*, p. 262. sq. arbitror, verba a Matthaeo ipso desumpta esse e Ieremiae libro quodam tunc temporis superstite, maturius vero deperdito. καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα κ. τ. λ.] *acceperunt triginta siclos, pretium aestimati, quem aestimaverant Israelitae, et emtus est ager figilinus, sicut mihi praecepit dominus, subint. οὕτως λέγω, ita eloquor, iussu et auctoritate domini loquor. ἀπὸ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ* scl. *τινές* vid. *Vorstius de Hebraism. N. T.* p. 567.

II. Narratio Matthaei admodum brevis et succin-
 cta, ex Ioh. 18, 29 fs. supplenda. Scilicet synedri ve-
 hementer optabant, vt Iesus quam primum, et a Roma-
 nis ipsis capite plecteretur. vid. ad 26, 66. Postquam
 ergo ad praetorium cum Iesu peruenerant, et inde Pi-
 latum euocauerant, vid. Ioh. 18, 18. auctoritate sua Pi-
 latum obrundere, et eo redigere studebant, vt omissa
 longiori caussae cognitione, eum quem omnes synedri
 morte dignum iudicassent, capitis damnaret et execu-
 tor ipsorum sententiae esset. At enimvero Pilatus his
 importunis flagitatoribus neutiquam annuebat. Multa de
 Iesu, de sanctitate et probitate ipsius, de odio quo eum
 persequiebantur primores populi, audiuerat Pilatus, nec
 eum latebant, quae ante paucos dies euenerant, vid.
 Matth. 21, 10 — 16. c. 23. ipse adspectus Christi, cu-
 ius facies summam animi tranquillitatem referret, Pro-
 curatorem admiratione imbuebat; fanaticum impruden-
 tem, Romanis tamen minime periculosum, Iesum ha-
 bebat; contemnebat Iudaeos, inprimisque eorum prin-
 cipes vtpote simulatores pessimos; atque ex mero liuore
 et odio, Iesum, qui publice mores eorum peruersos per-
 strinxisset, ab iis sibi necandum tradi, tantoque furore
 accusari, Pilato persuasissimum erat. Hinc cum quaestio-
 nibus Iudaicis sese immiscere nollet, eos discedere, et
 si Iesus castigatione ac poena dignus ex ipsorum senten-
 tia esset, si in instituta et religionem ipsorum peccasset,
 eum e legibus suis castigare et punire iubebat. Poterant
 Iudaei flagellis caedere in synagogis facinorosos, vid. ad
 10, 17. morte autem mulctare, lapidare poterant ne-
 minem, nisi eorum sententia a procuratore confirmata
 esset, vid. ad 26, 66. Iam vero cum synedri nihil effi-
 cere se posse viderent, accusare incipiebant Iesum tan-
 quam eum, qui in prouincia turbas moueret, leges Ro-
 manas violaret, regnum affectaret, atque se Messiam
 regem Iudaeorum diceret. vid. Luc. 23, 2. Pilatus ergo
 subridens, cum adesset homo plebeiae fortis, qui nullas

haberet armatorum copias, praesidia nulla, Iesum interrogabat, an esset rex Iudaeorum? Respondebat Iesus *συ λέγεις, recte; sum rex.* v. 26, 64. Sperarat Pilatus, ut videretur, Iesum negaturum esse se regnum affectare, et si negasset, non poterat damnari nisi conuictus certissimis testimoniis, atque Pilatus eum absolvisset. *Heinsius* ad h. l. et *Schusterus* in *Eichhornii Allgem. Biblioth. der bibl. Lit. B.* 10. p. 829. verba h. l. et Ioh. 18, 37. verba *συ λέγεις*, interrogatiue dicta accipiunt, ita, ut interrogatio negantis sit, *non sum*; sed locus Iohannis huic explicationi non fauet. Alii monuerunt hanc Iesu vocem *συ εἶπας* non audisse synedros ob clamores et tumultum; quodsi enim eam audiuisent, haud dubie Pilato acclamassent, habemus reum et confessum, ut 26, 65. Sed silentio praeterire potuerunt Euangelistae hanc Synedrorum acclamationem, quoniam ea nihil prorsus effecerant. Nam, cum Iesus affirmasset se regem esse, Pilatus non curans accusatorum cupidorum clamores et tumultus, statim in praetorium rediit, et Iesum illuc venire ad se iussit, vid. Ioh. 18, 33. Quaeritur tamen omnino etiam, an synedri dicere potuerint, habemus reum et confessum. Nam affirmarat quidem Iesus se regem esse, sed non concesserat se *διατρέφειν τὸ ἔθνος καὶ καλύειν Καίσαρι φόρους διδόναι*, vid. Luc. 23, 2.

12 — 14. Ut reum liberius interrogaret Pilatus, et accuratius rem cognosceret, Iesum in praetorium venire ad se iussit. Repetita Christi professio (Matth. 27, 11. Ioh. 18, 36.) se regem esse, Procuratori in memoriam reuocabat Stoicorum placita, *μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶς ὁ ἄφρων δοῦλος*. Cic. Paradox. 5. *αὐτάρκης ἢ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν*. Cic. Parad. 2. *μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος*. ib. 6. *Quisnam igitur liber? sapiens etc.* Horat. Serm. 2, 7. 83. *Rex eris, si recte facies*. Horat. Epp. 1, 1. 59. add. Carm. 2, 2. 9 ls. Hac vero ipsa Iesu professione, ut et reliqua ipsius oratione, vid. Ioh. 18, 36.

Pilatus in opinione sua confirmatus Iesum hominem probum et innocentem, sed fanaticum esse, vna cum Iesu e praetorio egrediebatur, et ostendebat synedris, se nullam mortis causam in Iesu reperire, Ioh. 18, 33 — 38. Luc. 23, 4 sq. Iam vero synedri, quorum odium hoc Pilati testimonium frangere non poterat, quod rationibus extorquere non poterant, clamoribus studebant, magno clamore inprimis repetebant, Matth. 27, 12. Luc. 23, 5. Iesum turbas mouere studuisse, et plebem ab eo, inde a Galilaeae finibus per omnem Iudaeam sollicitatam fuisse. ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι per Hebraismum pro, ὅτε κατηγορεῖτο, cum accusaretur. vid. Leusdenius de Hebrais n. N. T. p. 116. ed. Fisch. οὐδὲν ἀπεκρίνατο, nihil respondebat; cum videret Pilatum ipsum criminationum vanitatem perspicere. — 13. οὐκ ἀκούεις κ. τ. λ. audisne, quantopere hi te accusent? innocentiam tuam defende πρὸς οὐδὲν ῥῆμα, ad nullam criminationem a synedris prolatam. ῥῆμα, Hebr. דבר, res ὥς θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λαόν, ut adeo Procurator magnopere miraretur, n. p. animi tranquillitatem Iesu in tanto aduersariorum suorum furore, patientiam, integritatem.

15. De Galilaeis constabat, eos esse ad seditionem pronos, rerumque nouarum cupidos, vid. Ioseph. Ant. 8, 2. B. I. 2, 8. hinc de industria Galilaeae mentionem faciebant accusatores, Luc. 23, 5. add. h. l. v. 12. Pilatus vero, cui de Iesu innocentia persuasissimum quidem erat, qui tamen Iudaeos offendere nolebat, vocem Galilaeae arripiebat, quam in adstruenda accusatione synedrorum perceperat, et postquam ea dixerat, quae h. l. v. 13 s. leguntur; consilium capiebat a se hoc omne negotium amoliendi illudque sub praetextu non turbandae iurisdictionis Herodis, Galilaeae tetrarchae, deuoluendi ad hostem, cuius volebat videri ambire amicitiam, Luc. 23, 6 — 12. Mittebat ergo Iesum ad Herodem, qui illo tempore, propter festum Paschale (Ioseph. Ant. 18,

6. 3.) Hierosolymis commorabatur. Neque tamen Herodes durius quid in Iesum statuebat, sed eum ad Pilatum remittebat, renuntiabatque, nihil ab eo morte dignum perpetratum esse, vid. Luc. 23, 11 sqq. Sequuntur nunc ea quae Matth. inde a v. 15. retulit, add. Marc. 15, 6. Luc. 23, 17. Ioh. 18, 39. κατὰ ἑορτὴν id. qd. κατ' ἐνάτην ἑορτὴν i. festo quoque Paschali, nam hoc festum simpliciter vocabatur ἑορτή, vid. Ioh. 4, 45. coll. 2, 13. 23. et Ioh. loco parall. 18, 39. vsus est voce ἐν τῷ πάσχα. ἀπολύειν τῷ ὄχλῳ, dimittere, libertate donare ad gratificandum populo. Virum hic mos captiuum festo Paschatos libertati restituendi a gentilibus an a Iudaeis originem traxerit? et quando apud Iudaeos inuauerit? certo definiri nequit. Plures tamen statuerunt, fuisse hunc morem Iudaeorum auitum, introductum in memoriam liberationis maiorum e seruitute Aegyptiaca, et seruatum auctoritate Augusti et huius successorum, Iudaea in prouinciam redacta. Prouocant ad Ioh. 18, 39. ἐσι συνήθεια ὑμῶν. Alii contra opinati sunt huius ritus originem repetendam esse a Romanis, qui in lectisterniis captiuos dimisissent; populo autem Iudaico ab Augusto hanc gratiam fuisse concessam. At in lectisterniis non vni captiuorum sed omnibus vincula in illos dies festos demebantur. Liu. 5, 13. in descriptione lectisternii primi A. V. 355. *et cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habiti, iurgiis ac litibus temperatum, victis quoque demta in eos dies vincula.* Hinc denique alii suspicati sunt hanc consuetudinem fuisse receptam, cum regum Syriae imperio Palaestina subiecta esset, et Romanos quod diuturno vsu confirmatum deprehendissent, cum Iudaeam in prouinciae formulam redegissent, mutare id haud consultum ratos, intactum reliquisse, cf. quos laudarunt *Wolffius* in *Curis* et *Koecherus* in *Analectis* ad h. l.

16 — 18. εἶχον pro εἶχετο, *vinculis tenebatur*, ex Hebraica ratione, vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 579.

Leusden. de Hebr. p. 114. ἐπίσημος et bono et malo fen-
 su adhibetur, ita, vt sit *nobilis, honoratus, et famosus, in-*
famis, quo posteriori significatu h. l. extat et ap. Ioseph.
 B. l. 2, 21. 1. *homo omnibus insignis notis turpitudinis.*
Cic. Rabir. 9. Βαρρῶβας ex 72, *filius*, et 828 *pater*, no-
 men in scriptis Rabbiorum frequenter occurrens, vid.
Lightfootus ad h. l. In codd. tribus, vers. Armen. et
 Syriaca Hierosolymitana v. 16. et 17. ante Βαρρῶβαν ad-
 ditum legitur Ἰησοῦν. nec defuerunt inter criticos recen-
 tiores, qui hanc lectionem probarent, atque contende-
 rent nomen Ἰησοῦν ante Βαρρῶβαν expunctum esse ab
 iis, quos offenderet, Iesum, et Barrabam hominem sce-
 lestum, fuisse cognomines, sed hanc ipsam affinitatem
 nominum Pilato in memoriam reuocasse Barrabam. Quod-
 si vero etiam haec ratio verissima esset, neutiquam ta-
 men cum aliis (vid. *Schmidtii Biblioth. der neu. theol. Lit.*
B. I. p. 237.) exinde apparere quoque arbitrarer, cur
 Pilatus vsus sit verbis Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Χριστός, huius
 enim rei ratio elucet e Luc. 23, 2. Marc. 15, 12. Ioh.
 19, 14. 15. At cum doceri nequeat, Ἰησοῦν primitus
 lectum fuisse in vlla recensio-
 num vetustarum, et huic le-
 ctioni aduersentur reliqui codd. omnes, etiam libri Mar-
 ci, Luc. atque Iohannis; adstipulor **Griesbachio**, qui in
 Commentar. Crit. ad h. l. lectionem Ἰησοῦν librariorum
 negligentiae tribuendam esse censet. „Festinans libra-
 rius, (vtor **Griesbachii** verbis) postquam v. 17. transcri-
 pserat verba: τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; nimis praecipi-
 tanter arripuit sequens nomen Ἰησοῦν, neglecto interia-
 cente Βαρρῶβαν ἢ, statim autem animaduerso errore,
 hunc corrigere ita instituit, vt more librariis solenni mi-
 nutissimis punctulis superne appositis Ἰησοῦν iugularet, ac
 mox pergeret: βαρρῶβαν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν.
 Iam fac, ex isto exemplo alium librarium, minus atten-
 tum aut hebetioribus vtentem oculis, confecisse apogra-
 phum, et huius oculorum aciem effugisse tenuissima illa
 ac detrita fortasse puncta; nonne sic enasci necessario

debuit lectio: Ἰησοῦν Βαρρᾶβᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν? qua fortuito casu exorta in v. 17. fieri non potuit, quin mox versu etiam 16. Ἰησοῦν ante Βαρρᾶβᾶν intercalaretur. Firmat hanc coniecturam quodammodo latinus textus, Origenis commentario praemissus, qui quidem vers. 17. *Iesum Barrabam*, vers. autem 16. simpliciter, *qui dicebatur Barrabas*, exhibet. Origenes quidem in explicatione loci nostri tract. 35. in Matth. addit: *In multis exemplaribus non continetur, quod Barrabas etiam Iesus dicebatur; et forsitan recte, ut ne nomen Iesu conueniat alicui iniquorum — puto quod in haeresibus tale aliquid superadditum est.* Atque exinde coniecerunt nonnulli, Originem in suis codd. omnino reperisse Ἰησοῦν Βαρρᾶβᾶν. Sed vt recte Griesbachius l. c. p. 34. monuit: Quae ex Origenis in Matth. commentariis proferuntur, latine tantum supersunt, et forsitan, interpretis, incredibili, vt aliunde constat, licentia vtentis, sedulitati debentur; graece autem in libris adu. Celsum Origenes locum nostrum absque Ἰησοῦν laudauit. συνηγμένων αὐτῶν, *conuocatos* nempe synedros et multitudinem Iudaeorum, *interrogabat*; longinquius stantes propius accedere iussit, concionem coegit, Luc. 23, 13. εἶπεν id. qd. ἐπερώτησεν αὐτούς. — 18. ἦδει γὰρ αὐτὸν] *sciebat enim*, tum fama, tum ipsa re, *per inuidiam* (inuidebant enim Iesu primores populi, rerum diuinarum scientiam, doctrinam, populi plausum, nominis claritatem) *sibi traditum esse* a synedris Iesum, *vt supplicio afficeretur*; sperabat ergo populum dimissionem Iesu postulaturum esse. αὐτὸν referendum ad Ἰησοῦς, coll. Marc. 15, 10.

19. Cum Pilatus federet ante praetorium in tribunali, vxor per internuntium eum admonebat, ne capitis damnaret insontem, se enim illa ipsa nocte somniis formidolosis propter eum ipsam fuisse territam. Val. Max. 1, 7. 2. *Audiuerat diui Iulii patris sui uxorem Calpurniam nocte, quam is in terris ultimam egit, in quiete vidisse, mul-*

Et eum confectum vulneribus, in suo sinu iacentem, somniique atrocitate vehementer exterritam, rogare non destitisse, ut proxima die a curia se abstineret. Einxisse feminam illam, de mariti salute sollicitam, somnium, interpretes nonnulli suspicati sunt, vid. *Lilienthalii gute Sache der Offenb. Th.* 16. p. 1313. Alii probabilius statuerunt, feminae, ad cuius aures iam antea plura de Christi dictis et factis peruenissent, cum audisset, Iesum captum et condemnatum esse a Iudaeis, (id enim Pilato vel exploratores ipsius, vel vigiles, cum Iesus per portam urbis ductus esset, renuntiauerant,) somno rursus obrutae occurrisse inter somniandum ostenta, quae ipsam exagitassent. βῆμα, quod vocabulum Hebraei in suam linguam receperunt, vid. *Buxtorfi Lex. Talm. voc.* בֵּימָה, est *tribunal* h. e. suggestus fere lapideus, in quo erat sella posita magistratus prouincialis ius exercentis. Iudicia tunc temporis sub dio agebantur in prouinciis, et Pilati tribunal erat extra praetorium in area lata, *Ioseph. B.* 1. 2, 9. 3. ὁ Πιλάτος καθίσας ἐπὶ βήματος ἐν τῷ μεγάλῳ σαδὶ. ἡ γυνὴ αὐτοῦ] *Claudia Procula*, vid. *Wolffius* in *Curis* ad h. l. Pilatum in prouinciam profectum, uxorem habuisse comitem ex h. l. patet. Etenim iam Augusti seculo magistratuum prouincialium uxores maritos comitari coeperunt. vid. *Sueton. V. Aug. c.* 24. ibique *Casaub.* Tiberii principatu mos ille magis inualuit, et quanquam eo tempore *Severus Caecina* censuerat, hunc morem esse tollendum, tamen sententia eius elusa est *Tacit. Ann.* 3, 33. *Severus Caecina censuit, ne quem magistratum cui prouincia obuenisset, uxor comitaretur. Paucorum haec assensu audita, plures obturbabant — Sic Caecinae sententia elusa est, vid. ad h. l. Lipsius. μηδὲν ἐκείνῳ]* scil. ἔγω· *noli huic infanti molestus esse, vid. ad 8, 29. i. e. cum h. l. de iudice sermo sit, noli hunc innocentem condemnare.*

20 — 23. Interea synedri concitarant multitudinem, ut dimitti sibi iuberet Barrabam, Iesum necari.

Cum

Cum igitur Procurator eos interrogasset, quemnam sibi vellent ab ipso dimitti? omnes clamarunt: Barrabam. Magna erat sacerdotum et synedrorum penes populum auctoritas; aura popularis instabilis omni tempore fuit; Galilaei a ciuibus Hierosolymitanis reliquisque Iudaeis contemnebantur, vid. 26, 69. 71. Luc. 23, 5. 6. cf. not. ad Matth. 2, 23. hinc non mirandum, plebem Hierosolymitanam, ante praetorium congregatam, obsecutam esse synedrorum vocibus, multoque clamore mortem flagitasse Iesu, Galilaei, cui ante paucos dies ὡσαννὰ ac elamarat, quem vero nunc vinctum et captiuium videbat, quique vanas et inanes spes Iudaeorum eluserat. ἀπολλύειν, *interimendum declarare*, vt καὶ, μιᾶν, Leuit. 13, 3. *impurum declarare*. — 21. Redit scriptor, post interpositionem, quae v. 18. 19. 20. legitur, ad ea quae v. 17. narrare coeperat. τίνα ἀπὸ τῶν δύο i. πότερον, *utrum*, ἀπὸ pro ἐκ, vt 7, 16. — 22. τί — Ἰησοῦν] *quid faciam Iesu? ποιῆν, tractare*, construitur cum datiuo, v. 18, 45. 21, 36. et cum accusatiuo, vt h. l., Deut. 3, 21. Herodo. 7, 88. — 23. τί γὰρ, *quidnam, quid vero commisit sceleris? γὰρ* est indignantis et admirantis, vid. *Raphelitz* et *Kypkius* ad h. l. *Heupelius* ad Marc. 15, 14.

24. 25. ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ] *cum Pilatus videret, se nihil proficere, se furibundorum animos non flectere posse. ἀπενίψατο — ὄχλου] lauit sibi manus aqua, spectante populo.* Lotiones apud Graecos et Romanos vsitatae erant, admissio scelere, ad expiandum crimen, vid. not. ad 3, 6. Iudaei manus etiam lauare solebant aqua, cum ostendere vellent, se esse infantes necis alicuius commissae, vid. Deut. 21, 6. Sota 8, 6. *Seniores urbis illius lauabant aqua manus suas, in loco ubi vitula decollata fuit, profitentes: manus nostrae non effuderunt hunc sanguinem.* Huius ritus, Pilatus, qui iam diutius in Iudaea commoratus erat, non ignarus esse poterat. Volebat igitur hac actione symbolica, iis imprimis de

populo, qui remotius starent, nec vocem ipsius, cum magnis clamoribus res omnis ageretur, audire possent, declarare, Iesum esse innocentem, seque inuito necari. vid. *Grotius* et *Wolffius* ad h. l. *Casaubonus* exercitt. Antibar. 16, 75. p. 437. λέγων, additis verbis his. ἀθῶος — τούτου] *insons sum caedis huius innocentis.* ἀπὸ redundat, cum Graeci simpliciter dicant ἀθῶος τοῦ αἵματος, sed additur h. l. quia Hebraei vocabulo יָרֵא, cui ἀθῶος respondet, iungunt particulam ו. vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 411 sq. ἀθῶος ap. veteres Græci. *illaesus*, ἀζήμιος, *innocens*. *Aristoph.* Nubb. 1415. *Menandr.* fragm. p. 50. ἀθῶος ἔφυγεν, *impune abiit*; sed apud recentiores, *innocens*, ἀναίτιος id. qd. καθαρὸς, vt *Act.* 20, 6. *Gen.* 24, 8. 41. ibique LXX. 2 *Sam.* 3, 28. *hist. Sufan.* 46. *Ioseph. Ant.* 4, 8. 27. vid. et *Krebsius* ad h. l. — 25. Probe mentem Pilati intelligebat multitudo, hinc clamabat: τὸ αἷμα αὐτοῦ — ἡμῶν] *reperantur huius caedis poenae a nobis, nostrisque liberis*, v. 23, 35. *Iuuenecus hist. euangel.* 4, 623 f. *Nos, nos, cruor iste sequatur. Et genus in nostrum, scelus hoc et culpa redundet.* Etiam apud Athenienses hunc morem obtinuisse, vt is, qui alium grauioris criminis ac morte puniendi accusaret, se ac liberos suos diris deuoueret, si falso accusaret, obseruauit *Elsnerus* ad h. l. add. *Wetstenius* ad h. l. et *Spanhemius* ad *Aristoph.* Ran. 594. ἐφ' ἡμᾶς σcli. ἔσω. 2 *Regg.* 2, 37. τὸ αἷμά σου ἔσω ἐπὶ τὴν κεφαλὴν σου. *Deut.* 19, 10. ἔση αἵματι ἐνοχος.

26. Φραγελλοῦν, vox origine Latina, id. qd. *massigou* 20, 19. *Ioh.* 19, 1. Flagella erant aculeata, officulis pecuinis fere catenata, vnde *horribile flagellum* dixit *Horat.* Sat. 1, 3. 119. Flagellis caedebantur apud Romanos ferui (liberi virgis), et fere capite damnati, nudi et ad columnam adstricti, antequam in crucem agerentur. *Cic. Verr.* 5, 66. *Facinus est, vinciri ciuem Romanum, scelus verberari, prope parricidium necari, quid dicam in crucem tollere?* Id. pro *Rabir.* c. 5. *nomen ipsum*

crucis absit, non modo a corpore ciuis Romani, sed etiam a cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non solum euentus, sed etiam conditio, expectatio, mentio denique ipsa indigna ciue Romano atque homine libero est. Liu. 33, 36. Coniuratio seruorum — multi occisi, multi capti, alios verberatos cruci affixit, qui principes coniurationis erant. Val. Max. 1, 7. seruum verberibus multatum, sub furca ad supplicium egit. add. Seneca de ira 3, 32. Lipsius de cruce 2, 2. Wetstenius ad h. l. et Heynii Comm. cur virgis caesi Rom. more, qui mox securi percutiendi essent, in Opuscc. Acad. Vol. 3. p. 184 ss. Pilatus ergo more Romanorum poenam flagellorum Christo in crucem agendo irrogabat. Attamen cum flagellis esset caesus, vltima vice tentabat Procurator, an ad commiserationem flectere posset Iudaeorum animos, ideoque Iesum flagellatum in conspectum populi producebat, sed rursus eum spes fallebat, denuntiabant ei Caesaris iram; hanc metuens, metuens etiam ne populus per tumultum Iesum ad supplicium raperet, eum in crucem agi iussit, coll. v. 31. Ioh. 19, 12 sqq.

27. οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος. Marc. 15, 16. simpliciter dicuntur οἱ στρατιῶται milites praetoriani. τὸ πραιτώριον vox quoque origine Latina, est domus, palatium Procuratoris. cf. de hoc voc. Perizonius in disquisitione de Praetorio, L. B. 1696. Schulzius de Praetorio Pilati, in Exercit. philol. nou. Hag. Com. 1774. Hoc praetorium fuerat olim regia Herodis, in superiori vrbis parte magnifice exstructa, ex qua aditus patebat in arcem Antoniam, templo iunctam, vid. Ioseph. Ant. 15, 9. 3. B. I. 1, 21. 1. 5, 4. 3. Procuratores Romani, qui Caesareae degebant, quotiescunque iis Hierosolymis versandum esset, hoc palatium sibi deligebant domicilium, vnde de Floro Procuratore apud Ioseph. B. I. 2, 14. 8. legitur: ἐν τοῖς Ἡρώδου βασιλείοις αὐλίζεται. et Philo Legat. ad Cai. p. 1033. ed. Francof. illam regiam vocat τὴν οἰκίαν

τῶν ἐπιτρόπων. Tribunal erat extra praetorium v. 19. ut et Caesareae, vid. Ioseph. Ant. 18, 3. 1. abducebatur ergo Iesus in interiorem partem praetorii, in aulam. παραλαμβάντες εἰς τὸ πραιτώριον, *abduxerunt in praetorium*: etiam verbum πρὶν sequi solet partic. ἔτι, Num. 23, 14. vbi vid. LXX. συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν] *totam cohortem ad eum illudendum coegerunt*. σπεῖρα, vocabulum etiam in linguam Syriacam receptum, omnino significat, *coetum hominum quemlibet*, vid. Castellii Lex. Syr. p. 615. deinde *cateruam militum*, Iudith. 14, 11. 2 Macc. 12, 20. h. l. *cohortem Romanam*, quae erat decima pars legionis, et constabat quadringentis viginti quinque militibus, interdum sexcentis, etiam mille, si legiones maiores erant, vid. Lipsius de Militia Romana 1, 4. Ioseph. B. I. 3, 4. 2. Quinque cohortes Caesareae erant, vna Hierosolymis, eademque maior, tempore festi Paschatos, vid. Ioseph. B. I. 2, 15. 6. 5, 5. 8. Act. 23, 23. vid. Michaelis ad h. l. ὅλη σπεῖρα non premendum, maxima pars cohortis intelligi debet, non enim credibile, templum et arcem Antoniam fuisse tunc temporis praesidiis plane nudatam.

28. χλαμύς, genus quoddam pallii rotundi, in humero dextero fibula tenebatur, ita, ut laeuam tantum corporis partem amiciret, reliquis vestimentis superinduebatur; gestabatur ab imperatoribus, ducibus, militibus, et a Romanis dicebatur *paludamentum*, *sagum*, vnde *chlamydati* dicuntur milites apud Plaut. Rud. 2, 2. 9. *saga* ducum, confecta erant e lana meliore, et cocco bis tincta, imperatorum *paludamenta* purpurea, Hirtius B. Afric. c. 57. et longitudine superabant *saga* militum, quorum lana vilior, sed eadem rubra, cocco semel tincta, vid. Sil. It. 9, 420. Ferrarius de Re Vestiar. P. 2. L. 3. c. 4. 8. Rubenius de Vest. 2, 7. Cuperus in Apotheosi Homeri p. 158. etiam reges et principes barbari hoc pallium purpureum gestabant, vid. Hirtius l. c. vnde dicebantur *purpurati*, Senec. ep. 77. *nemo ex istis, quos purpuratos vides,*

felix est, non magis quam ex illis, quibus sceptrum et chlamydem in scena fabulae assignant. Cic. Tusc. I, 43. Istis, quaeso, inquit, ista horribilia minitare purpuratis tuis. Liu. 30, 42. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse, Curt. 3, 6. Parmenio fidissimus purpuratorum. add. Plin. H. N. 9, 36. Amictus igitur est Iesus sago ducis detrito et sordido, vel etiam militis gregarii, a praetorianis militibus, quo eum illuderent, cum audissent ex Iudaeis, eum se dixisse Iudaeorum regem. Hoc autem ipsum pallium, quod h. l. vocatur χλαμύς ποικίλη, a Marco 15, 17. 20. dicitur πορφύρα, et a Ioh. 19, 2. ἱμάτιον πορφυροῦν, neque tamen hac in re Euangelistae sibi repugnant. Alius quidem est color purpurae, alius cocci. Coccum e frutice terrestri, purpuram e concha marina parabant, vid. Salmasius exercitt. Plin. p. 192 fs. Sed πορφυροῦν, purpureum, dicitur omnino id, quod insigniter rubet, et haec duo vocabula ποικίλον atque πορφυροῦν haud rarer inter se permutantur, vid. Bocharti Hieroz. 2, 5. 10. Merillius Obfl. c. 23.

29 — 31. καὶ πλέξαντες — αὐτοῦ] *et coronam e frutice spinosa contextam capiti ipsius, per ludibrium pro diademate aut corona laurea imponebant. Non imponebant Iesu coronam e meris spinis contextam, eamque capiti ipsius imprimebant, v. 30. id enim temerarium fuisset, cum propter doloris vehementiam deliquium animi pati, et vero etiam facile letaliter vulnerari potuisset, sed cum omnia per ludibrium fierent; intelligi debet corona e frutice spinosa. E quonam vero genere fruticum spinosarum corona nexa fuerit, non liquet. Michaelis ad h. l. et Neue Oriental. Bibl. Tb. I. p. 186. legit ἀκανθῶν, ab ἀκανθος, acanthus, Bärenklau. Bodaeo ad Theophrast. Hist. Plant. p. 258. corona illa contexta fuisse videtur ex acatia. Paulus ad h. l. eam e rhamno confectam fuisse opinatur, vid. Wolfius in Curis, et Koecherus in Analectis ad h. l. κάλαμον scil. ἐπέθηκαν, in dextram tradebant arun-*

dinem, nam $\square\omega$, *ponere*, saepius legitur pro $\square\eta$, *dare*, et hoc posterius verbum Alex. quoque exprimere solent verbo $\epsilon\pi\iota\tau\acute{\iota}\theta\eta\mu\iota$, ut Exod. 25, 12. 20, 26. $\gamma\omicron\nu\nu\pi\epsilon\tau\acute{\eta}\sigma\alpha\nu\tau\epsilon\varsigma$, *genu flexo eum venerabantur*. $\gamma\omicron\nu\nu\pi\epsilon\tau\epsilon\iota\nu$ id. qd. $\pi\rho\sigma\kappa\nu\nu\epsilon\iota\nu$, v. 17, 14. $\chi\alpha\iota\tilde{\rho}\epsilon\ \delta\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon\varsigma$, *aue rex*. $\delta\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon\varsigma$ ex Hebraismo pro $\omega\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon$, v. 1, 20. — 30. $\epsilon\mu\pi\tau\acute{\upsilon}\sigma\alpha\nu\tau\epsilon\varsigma$, vid. ad 26, 67. — 31. $\epsilon\acute{\xi}\epsilon\delta\upsilon\sigma\alpha\nu$, ut Hebr. $\omega\omega\delta\tau$, Gen. 37, 23. ubi vid. $\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \acute{o}\cdot$ add. Hom. Odyf. ξ , 341, et $\epsilon\nu\delta\acute{\upsilon}\epsilon\iota\nu$ Exod. 40, 14. duplex accusatiuus sequitur. $\acute{\alpha}\pi\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota\nu$ verbum proprium de capite damnatis, qui ad supplicium ducuntur, ut Lat. *ducere*, vid. Sueton. Calig. 27. plenius *ad supplicium duci*. Id. Tiber. 57. *ad mortem duci*, Cic. Cat. 1. Hesychius: $\acute{\alpha}\pi\acute{\alpha}\gamma\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$, $\epsilon\iota\varsigma\ \theta\acute{\alpha}\nu\alpha\tau\omicron\nu\ \epsilon\lambda\kappa\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$.

32. $\epsilon\acute{\xi}\epsilon\rho\chi\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\iota\ \delta\epsilon$, *exeuntes ex vrbe*. Extra urbem enim non tantum apud Romanos, sed etiam apud Iudaeos sumebantur supplicia, vid. Num. 15, 35. 1 Regg. 21, 13. Hebr. 13, 12. Plaut. Mil. Glor. 2, 4. 6. *Credo ego istos exemplo tibi esse eundum actutum extra portam, dispersis manibus patibulum cum habebis*. Cic. Verr. 5, 66. *Quid enim attinuit, cum Mamertini more atque instituto suo, crucem fixissent post urbem in via Pompeia etc.* add. Petron. Sat. c. 71. $\sigma\alpha\nu\rho\acute{o}\nu$] de crucis forma et poena vid. Lipsius de cruce, Amstel. 1671. Salmasius de cruce p. 272 ss. Bartholinus Epist. Cent. 1. ep. 91. 94. *Sagittarius* in Hist. Pass. et Mort. Chr. Ienae 1669. Bynaeus de Morte I. C. 3, 5. Eiusd. Christus crucifixus 1, 7 ss. Langius de infami quo Christus affectus est crucis supplicio, in Obsl. Sacrr. p. 151 sqq. *Tertullianus* adu. Marcion. 3. p. 213. ed. Bas. *Ipsa litera Graecorum Tau, nostra autem T species crucis*. Erat palus rectus, cui summo commissum lignum transuersum: in medio pali infixum erat lignum, cui infidebat, et veluti inequitabat miser, quod sedile requirebat mos relinquendi olim crucifixos in trabe, usque dum fame, siti, doloribusque enecti, putrescerent, aut

a coruis aliisque bestiis deuorarentur. Plaut. Mil. Glor. 2, 4. 19. *scio crucem mihi futurum sepulcrum.* Horat. epp. 1, 16. 46. *pasces in cruce coruos.* Suppedaneum quoque nonnulli ex non satis intellecto sedili fixerunt, quod recte reiecerunt, laudatis hanc in rem locis Irenaei, Iustini M., Tertulliani, Sagittarius l. c. §. 81. Salmasius ep. 1. Calixtus in append. ad Lipsium de cruce, et Vossius in Harmon. Euang. 2, 7. 28. Nec suppedaneo opus erat, cum crucifigendi, si non ipsi adscenderent palum, qui ex anteriori parte eminebant, a militibus leuarentur, tollerentur, vnde formulae, *tolli in crucem, adscendere in crucem, insilire in crucem;* cum cruces plerumque non essent sublimiores, quam ut cruciarii tribus fere pedibus supra terram attollerentur. Manus autem, non pedes cruci affigebantur, clauisque perforabantur, pedes funibus cruci adstringebantur, vnde et cum de cruce sermo est, memorantur laquei, nodique, vid. Lucan. 6, 543. Plin. H. N. 28, 11. Paulus in Memorabilien, St. 4. p. 36. et in Krit. Kommentar. ad h. l. Wolfius in Curis ad v. 35. et interpp. ad Ioh. 20, 27. Caeterum crux erat supplicium feruorum, latronum, sicariorum et seditiosorum, vid. Ioseph. B. I. 2, 14. 9. Petron. c. 3. Wetstenius ad v. 38. atque erat *supplicium crudelissimum deterrimumque,* Cic. Verr. 5, 66. cf. Henkii Comment. de eo quod in primis ignominiosum est in supplicio I. C. Helmst. 1785. 4. *ἐν πορ — Σίμωνα]* inuenerunt Cyrenaeum quendam, cui nomen erat Simoni. Cyrene s. Cyrenae, vrbs partis Libyae eius, quae dicta est Cyrenaica siue Pentapolitana, vid. Act. 2, 10. Pompon. Mela 1, 4. Plin. H. N. 5, 5. Ammian. Marcell. 22, 21. multos in hac regione habitasse Iudaeos auctor est Ioseph. B. I. 7, 38. multos quoque Iudaeos Cyrenaeos Hierosolymis, maxime diebus festis commoratos esse, ibique synagogam s. scholam habuisse patet ex Act. 2, 10. 6, 9. vbi v. interpp. Simon vocatur Marci 15, 21. pater Alexandri et Rufi, qui saltem eo tempore, quo Marcus commentarios suos scribe-

ret, e numero sectatorum Christi fuisse videntur, eos ipsos quoque Act. 19, 33. Rom. 16, 13. commemorari suspicatus est *Heumanus* ad h. l. Iesus crucem portarat per plateas vrbis vsque ad portam. Ii enim, qui in crucem agebantur, eam ipsi ad locum supplicii portare debebant. Artemidor. 2, 61. p. 148. ὁ μέλλων αὐτῷ (σαυρῶ) προσηλοῦσθαι, πρότερον αὐτὸν βασάζει. add. Val. Max. 1, 7. Plutarch. de S. N. V. p. 554. T. 2. Opp. Extra portam cum militibus occurreret Simon Cyrenaeus, rure reueniens, vid. Marc. 15, 21. Luc. 23, 26. atque Iesus viribus exhaustus et paene oppressus esset, ita, vt non amplius par esset crucis ponderi sustinendo; milites co-gebant hunc hominem crucem portare, instigati, vt *Grozius*, alique, haud male coniecerunt, a Iudaeis, qui scirent hunc Simonem non alienum esse a Christi disciplina. De verbo ἀγγαρεύειν vid. ad 5, 41.

33. 34. Γολγοθᾶ est Hebr. גִּלְגֹּתָא, Chald. ܢܗܪܝܢ, vnde εὐφωνίας causa extitit Γολγοθᾶ. significat autem hoc vocabulum *caluariam*, κρανίου, 2 Regg. 9, 35. et caput, 1 Paral. 23, 3. 24. Iam quoniam vocabula rerum, quae sunt vel fiunt in loco aliquo, saepius tribuuntur locis ipsis, vbi res illae fiunt vel reperiuntur, vid. *Graenius* Lectt. Hesiodd. c. 19. *Taylorus* Lectt. Lyff. c. 12. p. 720 f. *Fischeri* Ind. Theophr. v. δειγμα. hinc Iudaei locum illum vocarunt Γολγοθᾶ, i. e. τόπον κρανίου, locum *caluariae*, quoniam ibi ossa et caluae maleficorum ibi interfectorum reperiiebantur; quoniam malefici ita ibi humabantur, vt ibi essent caluae eorum etiam inhumatae. Atque haec ratio verior videtur quam eorum, qui opinantur, locum illum hoc nomen accepisse, quod fuerit collis forma similis capiti humano, vid. *Relandi* Palaestina p. 860. Locum hunc non procul ab vrbe afuisse, docet Ioh. 19, 20. neque tamen eundem locum fuisse, qui hodie in illis regionibus mons Caluariae dicitur, a pluribus accurate demonstratum est, vid. *Korze Reise nach dem ge-*

lobten Lande, p. 210 fs. ed. tert. Supplem. 4. p. 229 fs. *Bachiene Beschreib. von Palaestina*, Th. 2. c. 2. §. 135. *Plessing* die Auferstehungsgesch. unsers Herrn J. C. p. 164 sqq. ed. sec. [ὅς — τόπος] pro ὅς plures libri habent ὅ, nempe librarii mutarunt ὅ in ὅς, quoniam praecessit τόπος. λεγόμενος in nonnull. codd. deest, alii post τόπος reiciunt, alii in καλούμενος s. μεθερμηνευόμενος s. μεθερμηνευόμενον s. λεγόμενον mutant. *Griesbachio* iudice, vera lectio est: ὅ ἐστι λεγόμενος κρανίου τόπος: nobis scripturae inconstantia docere videtur, verba: ὅ — τόπος Grammaticis originem suam debere. — 34. καὶ ἔδωκαν — μεμιγμένου] bibendum ei porrexerunt vinum acidum herbis amaris mixtum. ὄξος, posca, *Plaut. Mil. Glor.* 3, 2. 23. vbi vid. interpp. vinum acidum, vinum culpatum, *Macrobi.* 7, 6. potus ut omnino hominum vilium, ita etiam militum; vid. *Merillii* not. philol. in *Pass. Christi*, p. 41. *Marcus* 15, 23. vsus est voc. οἶνος, quod ipsum nomen inde in plures *Matth.* codd. irrepsit. χολή quemuis amarorem notat, velut *absynthium*, *Prou.* 5, 4. *Thren.* 3, 15. herbas venenatas, *ψαῖ*, *Ps.* 69, 22. vbi *Alex.* habent χολή, qui iidem *Ier.* 23, 15. πικρὸν illud *ψαῖ* vertunt, ut *Vulg. Hos.* 10, 4. *Amos.* 6, 12. amaritudo. Pro χολῆς μεμιγμ. accuratius scripsit *Marc.* l. l. οἶνον ἐσμυρμισμένον, vinum, acetum, myrrha conditum; myrrham *Hebraei* vocabant *מו*, ab amarore, vid. *Deylingii Obs.* S. I, 35. 3 fs. Vinum myrrha conditum, mentem turbat. *Galen.* de *Simpl. medic.* L. 15. c. 19. Solebant autem supplicio afficiendis porrigere vinum herbis temulentiam procreantibus mixtum, quo minus sentirent dolores. *Tr. Sanhedrin* c. 6. *Dixit R. Chasda*: qui ducitur ad mortem, ei datur bibendum granum turis in poculo vini, ut distrabatur mens eius, quia dictum est *Prou.* 31, 6. Date siceram perituro, et vinum illis qui sunt amaro animo, vid. *Bocharti Hieroz.* I, 2. 31. *Merillius* l. c. et *Casaubonus* *Exercitt. Antibar.* 16, 80. Iesus vero, qui doloris sensu rationisque usu priuari hoc modo nolebat, sed animo forti

fatum subire volebat, vino leuiter degustato, calicem
 epotare recusabat. *ad Ioh. 19, 29.* *καὶ οὐκ ἔβη τὸ ποτήριον*
ad Ioh. 19, 30. *καὶ οὐκ ἔβη τὸ ποτήριον* — *καὶ οὐκ ἔβη τὸ ποτήριον*
 35. 36. *καὶ οὐκ ἔβη τὸ ποτήριον* — *καὶ οὐκ ἔβη τὸ ποτήριον*]. *cum eum in cru-*
cem egissent, sorte diuiserunt eius vestimenta. Etenim cru-
 cis supplicio affiendi, nudi in crucem agebantur. Ar-
 temidor. 2, 58. *γαμφοὶ γὰρ σταυροῦνται*: add. Arrian. Diss.
 Epictetr. 4, 26. Augustin. de Civ. Dei 16, 2. Lipsius
 de cruce 2, 7. Bynaeus in Christo crucifixo 17, 27. et
 de morte 1. C. 3, 6. 8. *σταυρώσαντες* nempe milites Ro-
 mani quatuor illi, qui caenificum officio erant perfuncti,
 coll. Ioh. 19, 23. Sueton. Calig. 32. *Miles decollandi*
artifex quibuscunque e custodia caput amputabat. Iosephi
 Ant. 19, 1. 6. *ἀποκτενοῦμεθα δορυφόροι καὶ δῆμιοι καὶ δεση-*
κότες ἀντὶ ἐρατεινῶν — *μικαλιόμενοι πὸ κατ' ἡμέραν αἵματι*
σφαγῆς καὶ βασάνου τῆς ἐκείνων. Milites supplicii exa-
 ctiores solum spolia sibi vindicabant, more Romanis vti-
 tato, vid. Seneca de tranq. c. 1. et Wetstenius ad h. l.
 hinc et h. l. diuuisse inter se dicuntur Christi vestimen-
 ta. Nempe pallium diuidebant in partes quatuor, (vid.
 ad v. 65.) sed tunicam, ex vna tela contextam, ita vt
 nihil haberet futurae aut commissurae, in lateribus aut
 humeris, vid. Ioh. 19, 23. Casaub. 1. l. 16, 84. Rube-
 nius de re vest. 1, 9. quam integram seruari volebant,
 reuocabant ad sortem, calculos, aliaue, in vas aliquod
 aut galeam coniciebant, ita, vt cuius nomen educere-
 tur, eius esset. Virg. Aen. 5, 49. *deiectamque aerea sortem*
galea accepit. add. Hom. Il. ψ, 352. *ἱμάτια* ergo h. l. tu-
 nicam et pallium indicat; atque verba ipsa interpretanda
 sunt: vestimenta eius partim diuidebant, partim in sor-
 tem coniciebant, sed Ioh. 1. l. *ἱμάτια* notat pallium, vt
Πῶς, Ps. 22, 19. Caeterum reliqua huius versus ver-
 ba: *ἓνα πληρωθῇ* — *καὶ οὐκ ἔβη τὸ ποτήριον* absunt a codd. 167. versio-
 nibus plerisque et commentatoribus Graecis; adscripta
 sunt a Grammaticis e Ioh. 19, 24. vid. Griesbachius in
 Comment. Crit. ad h. l. — 36. *καθήμενοι ἐτήρουν αὐ-*

τὸν] *sedentes eum seruauerunt*, nempe quatuor illi milites, qui Iesum in crucem egerant. Petron. Satyr. p. 389. Amst. Miles qui cruces seruabat, ne quis ad sepulturam corpora detraheret. vbi vid. interpp. Plutarch. Cleomen. p. 823. E. οἱ τὸ σῶμα τοῦ Κλεομένου ἀνεσαυρώμενον παραφυλάττοντες. add. Lipsius de cruce 2, 16.

37. 38. καὶ ἐπέθηκεν κ. τ. λ.] *Superposuerunt capiti eius titulum caussae, sumti de eo supplicii*, Hic est Iesus rex Iudaeorum. αἰτία, crimen, caussa supplicii, ἡνίκα Gen. 4, 13. id. qd. ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας, Marc. 15, 26. Solebat autem paucis verbis caussa supplicii notari ἐν λευκώματι in albo i. tabella dealbata, quae et ipsa τίτλος dicebatur. Hesychius: τίτλος· πτυχίον ἐπίγραμμα ἔχον· vid. Salmasius de modo vsurar. p. 675. Sueton. Calig. 38. Praecedente titulo, qui caussam poenae indicaret, per coetus epulantium circumducitur. Dio Cass. 54, 3. p. 732. T. I. Reimar. de seruo, quem dominus in crucem agi iussit: διὰ τε τῆς ἀγορᾶς μέσης μετὰ γραμμάτων τὴν αἰτίαν θανάτωσης αὐτοῦ δηλούντων διαγαγόντος, καὶ μετὰ ταῦτα ἀνεσαυρώσαντος. Titulus ipse, vt praetereuntes omnes caussam supplicii eo prius atque facilius cognoscerent, conscriptus erat literis Hebraicis, propter Iudaeos indigenas, Graecis propter aduenas, Latinis propter Romanos. vid. Luc. 23, 38. — 38. δύο λήσαι, duo latrones. Aseruati erant hi duo latrones ad tempus Paschale, vt quam maximo conuentu populi punirentur, vid. Deut. 17, 12. 13. solitos autem fuisse Romanos plures simul crucis poena afficere vel e Ioseph. B. I. 6, 12. sat clare patet.

39 — 42. οἱ δὲ παραπορευόμενοι κ. τ. λ.] *praetereuntes conuiciis eum laceffebant, quassantes capita*; quae quidem capitis agitatio et nutatio erat signum irrisionis et contemtionis. vid. Iob. 16, 4. Ps. 109, 25. Ies. 37, 22. Ps. 22, 8. Sir. 12, 18. al. — 40. Sensus: egregium te monstras templi instauratorem, qui nec ipse

vitae tuae consulere possis. Respiciebant criminationem illam, de qua supra 26, 61. sermo fuit. υἱὸς τοῦ Θεοῦ id. qd. βασιλεὺς Ἰσραὴλ v. 42. βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, *Messias*, vid. ad 16, 16. — 42. ἄλλους ἔσωσεν respici miracula a Christo patrata, plurimi arbitrantur; non putaverim, videtur potius ἄλλους ἔσωσεν omnino reddi debere, servare alios, personam Messiae agere voluit. πισεύομεν αὐτῷ] *tunc credamus eum Messiam esse*. Pro αὐτῷ in plurimis libris legitur ἐπ' αὐτῷ (vnde in aliis extitit ἐπ' αὐτόν), quod recte probarunt *Bengelius*, *Matthaeius*, alii; offendit nimirum Grammaticos inusitata verbi constructio, sed et Hebraei verbo יָדַעְתִּי, *credere, fidem habere*, iungunt particulam ׀, quae h. l. expressa est praepositione ἐπί: vid. *Fischerus* ad *Leusdenium* de Hebraism. N. T. p. 130 sq. *Griesbachio* in *Commentar. Crit.* ad h. l. dubia haec particula videtur, cum eam occidentalis recensio non agnoscat.

43. 44. πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεόν] *Deo confisus est*, singulari Dei favore se frui professus est, liberabit eum, εἰ θέλει αὐτόν, *si ei cupit, si eum amat*. De constructione verbi θέλειν, Hebr. יָדַעְתִּי, cum accusatio personae et rei, vid. *Fischerum* l. l. p. 153. et eiusd. *Proluss.* de vit. Lex. p. 10. Existimabant autem Iudaei, Deum cultorem sibi carum, non posse non a calamitatibus liberare, eumque, qui illis opprimatur, non posse esse talem. Cui opinioni ipsa populi fata originem dedisse videntur. Sap. 2, 18. εἰ γὰρ ἐστὶν ὁ δίκαιος υἱὸς Θεοῦ (Deo carus), ἀντιλήψεται αὐτοῦ, καὶ ῥύσεται αὐτόν ἐκ χειρὸς ἀνθεστηκότων. Sir. 33, 1. τῷ φοβουμένῳ κύριον οὐκ ἀπαντήσῃ κακόν, ἀλλ' ἐν πειρασμῷ καὶ πάλιν ἐξελεῖται. add. Sap. 5, 16. Sir. 32, 14. εἶπε — υἱὸς] dixit enim se esse Messiam, et utpote talem Deo carissimum, *der Liebling der Gottheit*. — 44. τὸ δ' αὐτὸ καὶ — αὐτῷ] *quin et ipsi latrones, cum Iesu in crucem acti, conuiciis eum proscindebant*. Accuratus rem exposuit Lucas, qui 23, 39 fs. vnum

tantum latronum Iesu insultasse refert. Monent vero etiam interpretes, ab Hebraeis, Graecis et Latinis, saepius poni nomina pluralia, ita vt significetur vnus e multis, vid. *Beza* et *Grotius* ad h. l. *Gatackeri* Aduu. Misc. 2, 15. add. not. ad Matth. 15, 15. τὸ αὐτὸ scl. *κατὰ*, similiter id. qd. *ὁμοίως*. Pro *ὀνειδίζον αὐτῶ* in plur. et optt. codd. legitur *αὐτῶν*, recte, ita quoque construitur Hebr. *הרר*, et *ὀνειδίζειν* in vers. Alex. vid. *Kypkius* ad h. l.

45. ἀπὸ δὲ ὥρας ἑκτῆς] inde ab hora sexta, quae est nostra duodecima, meridiana. σκότος ἐγένετο — γῆν] tenebrae obscurarunt omnem terram; non potest sermo esse de solis defectione proprie sic dicta, erat enim tunc temporis luna plena, et soli e diametro opposita, Pascha enim celebrabatur tempore plenilunii, sed obscuratio solis erat extraordinaria, et praecedebat terrae motum, de quo v. 51. sermo est. Sed ante terrae motum, saepius tantam oriri caliginem, per vapores sulphureos e terra ascendentes, vt medio die nox ingruere videatur, dictum est ad 24, 29. Extenditur autem caligo cum terrae motu coniuncta, per sex et decem milliaria, etiam longius. Solis autem et lunae obscurationes, quin et coelum continuo triste, obscuratum nebula illa modo ferruginea, modo rubente, nostris hominibus *Heerrauch*, *Höberauch*, erant apud veteres signa et praefagia calamitatum publicarum, vid. ad 24, 29. *Plin. H. N. 2, 30. Fiunt nonnunquam prodigiosi et longiores solis defectus, qualis occiso dictatore Caesare, et Antoniano bello, totius paene anni pallore continuo.* add. *Plutarch. V. Caes. extr. p. 470. Dio Cass. 40, 17. et Wetstenius* ad h. l. Per πᾶσαν τὴν γῆν non omnem terrarum orbem intelligendum esse, iam plures recte notarunt, vt *Bynaeus* de Morte I. C. 3, 8. 2. *Heumanus* ad h. l. alii; est potius intelligenda Iudaea, vel terra Hierosolymitana, quae saepius dicitur γῆ, cum hoc voc. etiam de regione, tractu terrae vel vrbis dici soleat, vid. *Schleusneri Lex. h. v. Faber zu Harmars Beobacht.*

über den Orient, Th. 2. p. 196. ἕως ὥρας ἐννάτης, *usque ad horam nonam*, nostram pomeridianam tertiam.

46 — 49. Verba Iudaeorum, quae v. 43. commemorantur, facile in mentem reuocare potuisse Iesu, Ps. 22. (de cuius argumento vid. *Rosenmüllerus* in Schol. ad Psalm.) coll. huius Ps. v. 5. 6. 10. observauit ad h. l. *Paulus*. Ipsa autem verba, quae h. l. leguntur Ἠλὶ, Ἠλὶ, λαμὰ σαβαχθανὶ, *deus mi, deus mi, cur mihi opem ferre cessas*, quae Iesus summo dolore oppressus adhibuit, deprompta sunt e Ps. 22, 2. et Iesus hanc vocem emittens, utebatur dialecto, quae tunc in Iudaea vigeat, atque verba ipsa vt Galilaeus pronuntiabat. Pro Ἠλὶ, Ἠλὶ, Hebr. אֱלִי, אֱלִי, ap. Marc. 15, 34. legitur: Ἐλωὶ, Ἐλωὶ, quod est Chald. אֱלֵהִי, אֱלֵהִי; Iesus vero pronuntiabat, vid. ad 26, 73. אֱלֵהִי, אֱלֵהִי. Apud Marcum legitur λαμ-
μὰ, quia Hebr. et Chald. scribitur לָמָה. Pro Hebraico אֲנִי בְּקִרְבִּי vsus est Iesus Chaldaico אֲנִי בְּקִרְבִּי. Sunt verba vicem suam dolentis, non verba desperantis, magnam enim animi constantiam in omni extrema sua passione Iesus ostendit, cf. et Luc. 23, 46. Sensus: serua me, noli finire diutius me tam graues perferre dolores, iube me mori. Etiam in scriptis Rabbiorum, cum inducuntur homines sortem suam deplorantes, haec verba laudantur. Midrasch Tehillim ad Ps. 22, 1. *Dixit Esther — cur non facis mihi miracula? Deus mi, Deus mi, quare me dereliquisti?* — 47. Iudaei, vt deriderent Iesum, verba ipsius probe intellecta, in alienum sensum malitiose detorquebant, eumque Eliam in auxilium vocare dicebant. Eliam ante Messiae aduentum ab inferis rediturum esse, communis Iudaeorum opinio erat, vid. ad 16, 14. — 48. καὶ εὐθέως δραμὼν κ. τ. λ.] *Continuo adstantium aliquis* (τῶν ἐκεῖ ἐσώτων) *accurrit, et arrepta sponsia, eam aceto repletam, et in arundine suspensam, Iesu porrigit, vt liberet.* Nempe dixerat Iesus διψῶ, *sitio*, coll. Ioh. 19, 28. Is qui accurrebat, non erat e numero militum Ro-

manorum, qui ibi excubabant, hic enim vim verborum irrisoris, qui v. 49. loquens inducitur, non cepisset, sed Iudaeus erat, (εἷς ἐξ αὐτῶν v. 48. τινὲς τῶν ἐκεῖ ἐσώτων ἔλεγον κ. τ. λ. v. 47.) qui tamen etiam Iesum illudendi causa, ei poscam porrigebat. — 49. Reliqui, qui adstabant, arcere volebant hunc hominem verbis his: mitte eum, videamus, an Elias venturus sit, qui eum seruet. Ille vero, vt Marc. 15, 36. refert, respondebat: finite me eum recreare, ne nimis sero Elias veniat, vt diutius viuat, et Elias ei auxilio venire possit. ἔρχεται pro ἐλεύσεται, et σώζειν id. qd. καθελεῖν Marc. l. c. corpus detrahere.

50. *Iesus autem iterum (v. 46.) magno clamore sublato, exspirauit.* v. Luc. 23, 46. Ioh. 19, 30. „Quibus cor ex nimia sanguinis congestione, anxietate, ac palpitatione pressum, quibus suffocatio in propinquo est, prae dolore summo, haud raro, magna voce clamitare solent.“ *Grunerus* de I. C. morte vera non simulata p. 37. Formula ἀφῆκε τὸ πνεῦμα est Hebr. נָפְשׁוֹ, quam Alexandrini Iudd. 2, 21. simpliciter exprefferunt ἀφῆκε. formula plena vsi sunt Gen. 35, 18. vbi in textu Hebr. est: נָפְשׁוֹ נָחָה, ἐν τῷ ἀφιέναι αὐτὴν τὴν ψυχὴν. Hanc autem formulam ἀφιέναι τὸ πνεῦμα l. τὴν ψυχὴν, etiam scriptoribus Graecis perquam vsitatam esse, exemplis pluribus demonstrarunt *Albertius*, *Kypkius* et *Werstenius* ad h. l. Iesum, omnium, atque adeo ipsius Pilati, opinione citius mortuum esse, legitur ap. Marc. 15, 44. add. Ioh. 19, 32 s. neque erat mors ista crucis in omnibus eadem, ferius citius, pro varia hominum natura corporumque constitutione incidere poterat et solebat. Mala, quae Iesu mortem praecedebant, habuisse vim citius depri-
mendi vitam, est plerorumque sententia. Afferre liceat hanc in rem obseruationes nonnullas *Gruneri* vtriusque, patris et filii, medicorum Ienensium, qui duobus libellis nuper docte demonstrarunt, I. C. mortem fuisse ve-

ram non simulatam, Halae 1805. *Grunerus* filius p. 34. scribit: „Addictus erat Iesus cruci, infami supplicio, pugnis ac palmis per petulantiam contusus, corona spinea in ludibrium cinctus, nudus et ad columnam adstrictus, caeditur loris et flagris. Quae cum essent aculeata, taxillata, et officulis catenata, et miseri ad necem usque flagellati, haud raro perirent, consequens est, ut Christum nostrum, fame ac vigiliis lassum, angore fractum, ex vulneribus cutis crebris aegrum, et a sanguine vacuum, summa teneret debilitas. Auxit sine dubio legalis crucis gestatio crudos cutis lacerae dolores, attrivitque ulterius vires, denique perfecit istoc triste malum crux, cui crudeliter affixus et adstrictus erat, clavis per manus actis, pedibus fune constrictis. Hinc vehementissime exacerbati sunt dolores, et ad omne corpus diffusi, hinc post haemorrhagiam loca sugillata, inflammata et in gangraenam prona, hinc magna circuitus sanguinei turbatio nata, hinc immensa sanguinis ad pulmones et cor congestio facta est, eaque, summae anxietatis auctor et effectrix fuit, quam Christus clamore magno prodidisse videtur.“ *Grunerus* pater p. 63.: „Quod de latrone rudi, duro et infami valet, non aequè ad Christum bene moratum et meliori fato dignum applicare licet. — Angitur vehementissime, diffluit sudore sanguineo, exponitur hominum ludibrio, caeditur flagellis ac loris, summo pudore suffusus, in conspectu et frequentia spectatorum male animatorum, ad crucem ire cogitur, in crucem actus, sub coelo feruido pendens, siti magna excruciat, iam subito exstinguitur. Hae vero res nocentes habebant vim maximam ad corpus infirmandum et debilitandum, neque raro mors hominum subita ex illis incidit; plenam enim sunt exemplis medicorum scripta. — Haec ergo debilitas, ab tanta malorum gravitate orta, non crux, cui suffixus haerebat, id quidem effecit, ut citius mori posset, vereque moreretur, sed formam mortis dubiam reliquit. Solet enim ab his fieri virium

virium oppressio, non perfecta demtio et destructio, solet inde nasci lipopsychia, lipothymia, syncope, asphyxia i. e. homini demitur conscientia et virtus vitalis, sed varie pro vario mali gradu, pro varia debilitatis vehementia corporumque natura, ideoque poterat crux alios subito occidere, aliis veniam restitutionis dare.“ Restitui potuisse, qui in cruce pependissent, docet locus Iosephi C. Apion. extr. p. 1031. vbi tamen non legitur, quamdiu homines isti in cruce pependissent; verba sunt: πεμφθεὶς ὑπὸ Τίτου Καίσαρος — εἰς κώμην τινὰ Θεκῶαν — εἶδον πολλοὺς αἰχμαλώτους ἀνεσαυρωμένους, καὶ τρεῖς γνωρίσας συνηθεῖς μοι γενομένους ἤλγησα τὴν ψυχὴν καὶ μετὰ δακρύων προσελθὼν Τίτῳ εἶπον. Ὁ δὲ εὐθὺς ἐκέλευσεν καταιρεθέντος αὐτοὺς θεραπείας ἐπιμελεσάτης τυχεῖν. Καὶ οἱ μὲν δύο τελευτῶσι θεραπευόμενοι. Ὁ δὲ τρίτος ἔζησεν.

Plures autem, ut nuperrime *Paulus* in *Krit. Kommentar* ad h. l., contenderunt, Iesum non vere mortuum, sed vehementi syncope oppressum, ideoque ab imperitis pro mortuo habitum esse, eum sepulcro conditum ad se rediisse, eoque facilius reuiuiscere potuisse, cum, ad eum in vitam reuocandum fecerint, aëris in sepulcro temperies et exhalationes balsamicae, eum a milite illo, vid. Ioh. 19, 34. non letaliter vulneratum, sed vitae residuae explorandae causa, leuiter tantummodo punctum esse, πλευρὰν omnino latus significare, nec accuratius partem lateris a Iohanne l. c. indicari. Hanc vero sententiam omnem pluribus refutarunt *Grunerus* vterque, et ostendere studuerunt, Iesum vixisse quidem adhuc cum cruci affixus hasta foderetur, vitam aliquam, sed praedebilem, proximeque casuram, vulnere vero pectoris illato e vita subito ac vere excessisse. Apponamus e libello ipso praecipua argumenta ita, ut fere verbis VV. DD. utamur. „Est syncope, si quis alius corporis affectus, omnium longe periculosissima, est λύσις τῶν δεσμῶν τῆς εἰς ζωὴν δυνάμεως, auctore Aretaeo de Acut. Morb. 2, 3. Debilitas summa praeit, lipothymia incipit, syn-

cope sequitur, mors ipsa demum clausulam malorum subitam facit (*Gruner.* p. 37.). In loco saxoso frigidissimo repositus, post graue vulnus atque syncopen ab debilitate ac haemorrhagia copiosissima factam (flagellatus enim et in cruce profuderat largam sanguinis copiam) sanguis subito fisti atque congelari debuit (p. 38.). Aeris temperies abest fere a profundis cellis et actis in saxum sepulcris. Neque homini viribus exhausto, aereque spirabili priuato, longum reuiuiscendi spatium sub terra superest (p. 69.). Exhalationibus balsamicis, nervos male incitatos et cerebrum affectum, hinc feminas syncopen hysterica passas, hinc homines sanissimos subito exanimatos esse, probe memini. Quin ipsa suffimenta, clausis fenestris ac foribus aerem non corrigunt, sed vitiunt i. faciunt gas azoticum siue aerem phlogisticatum, hinc *aer fixus* et incitat et suffocat (p. 70). Ioh. 19, 35. τὴν πλευράν, latus a milite perfossus lancea dicit. Apud anatomicos *pleura* dicitur membrana pectus intus et vtrunque circumcingens, (hinc *dolor lateris acutus*, *pleuritis* et *morbus lateralis*) communi loquendi vsu, quem Iohannes sequitur, intelliguntur *partes sub pectore sitae* i. pulmones, cor cum pericardio, vasa magna rel. Haec quidem vitae sustinendae continuandaeque instrumenta sunt, nec sine vitae discrimine vel ferro acuto laedi, vel acie hastae subtili pertundi possunt. — Sine dubio *in sinistro latere* lancea militis suffixa haesit. Post ictum enim et inflictam lateri plagam, illico profluxit sanguis et aqua. Tale profluuium vix fieri potuit, nisi a latere sinistro, sub quo praeter pulmonem est pericardium aquae plenum, si quis post anxietatem summam mortuus est, et cor cum arcu aortae copulatum (p. 81 f.). Lateris vulnus, probabiliter descendit ergo *in sinistrum latus*, subiectasque pectoris partes laesit (p. 83.). Quo demum cunque latere ac loco pectus internum laesum censueris, modo iniecta plaga fuerit satis profunda, homini vita amplius frui non datur (p. 46.). Quod demum cunque latus lancea per-

fossam recipias, dextrum an sinistrum, an vulnus sursum vel transuerse inflicturn, pro varia lanceae directione putet, semper subest summum vitae periculum et vulnus absolute mortiferum. Etenim in latere dextro patent ferro laedenti pulmo, pericardium, cor et arteria magna, vulnus ergo in his locis adactum et transmissum debuit inferre mortem ineuitabilem atque certissimam, quippe vita non nisi cum harum partium integritate consistere potest (p. 50.). Verbum *νύττειν* et *νευτεῖν*, quocum permutatur, significare *pertundere*, *transfodere*, *vulnus profundum infligere*, neque leue vulnus in cutis superficie conuenire Iohannis descriptioni, qui verum sanguinis cum aqua fluorem ab latere nominet, copiosius ostendit Grunerus p. 74 sqq. „Accedit et illud, quod frustra in milite quaeras cautum pectoris ictum et rei miserationem (p. 51.). Nec ictus militis irritus esse poterat, ob crucem altiore, non enim crux adeo alta erat (vid. not. ad 27, 33.) et communis lanceae magnitudo et manus firmitas plagae lateris alte adigendae sufficebat (p. 88.). Christus a spiculatore ictus atque transfossus, e vulnere pectoris profudit sanguinem et aquam simul, ergo tunc temporis, cum iam exspirasse credebatur, vixit adhuc lipothymicus (in hoc enim statu datur aliquis, sed praedebilis sanguinis motus, in mortuo minime), ergo eo lanceae ictu vitalis vis demum frangi, spes vitae reuocandae et redintegrandae omnino tolli debuit. Equis vero medicus prudens, homini graui lipothymia presso, vena incisa sanguinem emittere audeat? Etenim si Christum vehemens syncope tenebat, is non poterat sanguinem modo adspectabili emittere, tunc enim fere quiescit sanguinis circuitus. p. 66.“ Caeterum ineptam et prorsus improbabilem eorum opinionem qui arbitrantur, Iesum, syncopen, vt in admirationem sui multitudinem raperet, ex pacto simulasse, eamque amicorum ministerio profligatam fuisse, praeter alios refutauit Paulus ad h. l. add. *Süskindii Magazin für christl. Dogmatik und*

Moral, St. 9. p. 158 sqq. p. 173 sqq. „Exspirauit Christus, sed reuixit, haec nosse christianis satis est, caetera pertinent ad doctorum velitationes, ad quas si qui se velint in posterum exercere, per me liceat.“ *Grunerus* p. 97. add. *Herderus von der Auferstehung als Glaube, Geschichte und Lehre*, p. 173.

51. 52. καὶ — ἕως καὶ τῶ] *velum adytorum scissum est in duas partes, a summo inde ad imum.* Duo erant templi vela; interius, quo velatum erat Sanctum Sanctorum, quod Hebr. פֶּרֶקֶת, ab Alex. καταπέτασμα dicitur, alterum exterius, quod erat ad introitum templi et Hebr. חֹמֶת, ab Alexandrinis κάλυμμα Exod. 26, 31. 33. 34. a Philone ἐπίσπαστρον vocatur, vid. *Grotius*, *Keuchenius* ad h. l. et *Deylingius* Obsf. Sacr. I, 49. I f. 2, 47. 2 sq. Hoc loco intelligi debet illud velum, quod oppansum erat Sancto Sanctorum, quod simpliciter καταπέτασμα nuncupabatur, vid. Philo de vit. Mos. 2. p. 667. C. Ioseph. Ant. 5, 5. 4. Scissum autem est velum expansum, vetustate contritum, terrae motu, nam sequitur: ἡ γῆ ἐσείσθη, *terra mota est.* εἰς δύο scil. μέρη, *in duas partes.* Sic etiam Hebraei ponere solent שְׁנֵי לֵבָיִם. vid. 1 Regg. 3, 25. vbi οἱ ὁ· εἰς δύο. add. Ier. 34, 18. Exempla huius ellipseos e scriptoribus exteris attulerunt *Elsnerus* ad Marc. 15, 38. et *Kypkius* ad h. l. — 52. καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν] *et sepulcra aperta sunt, et multa corpora sanctorum, qui iacebant mortui surrexerunt.* Aristides in Rhodum p. 544. ἀνεῳρίπτοντο οἰκίαι, καὶ μνήματα ἀνεῳρήγυντο, πύργοι δὲ πύργοις ἐνέπιπτον.

53. καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων κ. τ. λ.] *hi egressi e monumentis, post Christi resurrectionem, ingressi sunt Hierosolymam, et multis apparuerunt.* Verba μετὰ τὴν ὄψιν αὐτοῦ interpretes nonnulli cum verbis superioribus coniungunt, et arbitrantur, homines illos in vitam revocatos, commoratos esse in sepulcris, donec Iesus resur-

rexisset, et tum eos intrasse urbem; vel aperta quidem esse sepulcra, sed mortuos illos tum demum in vitam revocatos esse, cum Christus πρωτότοκος ἐν τῶν νεκρῶν revixisset; cui posteriori rationi non fauet contextus. Alii rectius haec verba sequentibus iungunt, ut dicantur homines illi Iesu mortuo exiisse quidem e sepulcro, sed post eius demum resurrectionem palam urbem intrasse. Monent praeterea, neutiquam huic loco, quaecunque etiam harum interpretationum illius admittatur, repugnare locos I Cor. 15, 20. Col. 1, 18. ubi Christus dicitur ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων et πρωτότοκος ἐν τῶν νεκρῶν, Iesum enim ibi dici primum mortuorum, qui resurrexerit, ut rediret in coelum, neque iterum mortem subiret. Locum nostrum omnem, contra omnium codd. et verss. auctoritatem spurium esse censet V. D. in *Eichbornii Repertor. für bibl. und morgenl. Literat. Th. 9. p. 99. 139.* Videtur potius hic locus mythum continere. Eo die quo Iesus mortuus est, in illo terrae motu rupta et aperta sunt sepulcra nonnulla (erant autem sepulcra Iudaeorum plerumque in petris excisa), in quibus corpora hominum non ita pridem mortuorum condita erant. Cadavera, quae vel erant ruina oppressa, vel a canibus feris (Schakal) deuorata, non reperiiebantur. Post Christi vero resurrectionem, nonnullis piis Hierosolymitanis, amici et familiares defuncti in somnis, vel in visione, vigilantibus, apparebant, seque in vitam rediisse, iis ostendebant. Matthaeus simpliciter refert, quae narrabantur a πολλοῖς, ut ostenderet, quantam vim in animos hominum habuissent, quantopere eos in admirationem rapuissent, ea quae in morte Iesu euenissent. Conf. *Michaelis, Paulus, Hezelius, et Schulzius (Anmerk. zu Michaelis Uebers. des N. T.)* ad h. l. κοιμᾶσθαι, Hebr. כָּבַשׁ, dormire, et, mortuum esse, vid. *Vorstius de Hebraism. p. 99 sqq.* et *Leusdenius de Hebraism. N. T. p. 61.* ἅγιοι sunt sectatores Christi. ἁγίαν πόλιν, vid. ad 4, 5.

54 — 56. ὁ ἐκατόνταρχος, *centurio*, supplicio praepositus, et militibus qui cruces seruabant. ἐφοβήθησαν σφόδρα, iram deorum metuebant, vt ministri saeuitiae Iudaeorum. ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς ἦν αὐτός, *vere Dei filius hic fuit*. Audiuerant centurio atque milites Romani, Iesum coram synedris atque Pilato professum esse, se esse υἱὸν τοῦ Θεοῦ, iam cum viderent terrae motum, et reliqua; eum semideum atque heroa habebant. Auctore Luca 23, 47. dicebat etiam centurio: οὕτως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν. — 55. *Erant autem ibi multae mulieres, eminus spectantes, quae secutae erant Iesum e Galilaea, eique victum ministrarant.* Hae audierant voces centurionis et militum, propterea Matthaeus, feminas illas adfuisse, commemorat. διακονεῖν, *victum ministrare, rebus necessariis iuuare.* v. 4, 11. coll. Luc. 8, 3. — 56. Μαγδαληνῇ, *Magdalena*, nomen habuit a patria, quae fuit Magdaia. v. 15, 39. Luc. 8, 2. Phauorinus: Μαγδαληνῇ, ἀπὸ τοῦ τόπου. ἡ τοῦ — μήτηρ, vid. ad 13, 55. 12, 46. ἡ — Ζεβεδαίου, *Salome* Marc. 15, 40. 16, 1. Matth. 20, 20.

57. ὥψιας δὲ γενομένης, *vesperi* i. post horam nonam; nobis horam tertiam pomeridianam. ἄνθρωπος πλούσιος — Ἰωσήφ] *homo diues, nomine Iosephus, Arimathaeensis.* Diuitiae Iosephi commemorantur, propter ea quae v. 59 sq. leguntur. Marc. 15, 43. Luc. 23, 50. vocatur βουλευτῆς i. *synedrii assessor.* Grotius quidem ad h. l. arbitratur, eum fuisse senatorem Hierosolymitanum, quod a Marco et Luca dictus sit βουλευτῆς, non ἄρχων, vt Nicodemus Ioh. 3, 1. sed huic sententiae neutiquam fauet locus Luc. 23, 51. Nam si verba quae ibi leguntur: οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, *in synedrorum consilia et machinationes non consenserat* (i. eum non cum reliquis capitis condemnauerat), nihil amplius valerent, quam, improbarat synedrorum consilia, vaga et superuacanea fuisset haec Euangelistae obseruatio. Etiam conclaue, in quo pontifex cum reli-

quis synedris conuenire solebat, dicebatur לשכת בולותי, *conclauē* βουλευτῶν, et Hebr. גנני Alexandrini reddiderunt βουλευτῆς Iob. 3, 14. 12, 17. vid. *Lightfootus* ad Marc. 15, 43. *Lud. de Dieu* Animadu. in IV. Euangg. p. 273. ἀπὸ Ἀριμαθαίας scil. ὧν, vid. *Kypkius* ad h. l. *Arimathaeensis*, Arimathia oriundus. vid. ad 15, 1. Videtur illud oppidum intelligendum esse, quod Ios. 18, 25. dicitur הרמה, Syr. ארמא, *Armatha*, oppidum pagi Beniaminitarum, quod et Matth. 2, 18. memoratur, nam Luc. 23, 51. vocatur πόλις τῶν Ἰουδαίων, vid. *Grotius* ad h. l. Aliis est הרמתה, 1 Sam. 1, 1. Alex. ἀρμαθαίμ, in tribu Ephraim situm, quod oppidum Samaritanorum, post Alexandri M. mortem Iudaeae addictum erat, vid. 1 Macc. 11, 28. 34. *Michaelis Begräbniss- und Auferstehungsgeschichte Christi*, p. 37. *Schleusneri Lex. h. v.* ὅς — Ἰησοῦ] *qui ipse fuit Iesu sectator, discipulus.* vid. ad 13, 52.

58. Iosephus προσελθὼν — Ἰησοῦ, *Pilatum adiit, corpusque Iesu sibi petiit.* In crucem acti, more Romano, non sepeliebantur. vid. ad v. 32. Attamen non negari solebant petentibus cognatis peremtorum corpora. *Ulpian. 48, 24. l. de Cadau. punit. Corpora eorum qui capite damnantur, cognatis ipsorum neganda non sunt. — Eorum in quos animaduertitur, corpora, non aliter sepeliuntur, quam si fuerit petitum, et permissum, et nonnunquam non permittitur, maxime maiestatis caussa damnatorum.* Iudaei peremtorum corpora ante solis occasum sepeliebant, vid. Dent. 21, 23. Ioseph. B. I. 4, 5. 2. Ἰουδαίων τοσαύτην περὶ τὰς ταφὰς πρόνοιαν ποιουμένων, ὥστε καὶ τοὺς ἐκ καταδίκης ἀνασχυρωμένους πρὸ δύντος ἡλίου καθελεῖν καὶ θάπτειν. Pilatus igitur, qui, quo Iudaeorum gratiam captaret, lubenter sequi solebat regionis morem, sine mora Iosephi precibus locum concedebat, eoque faciliorem sese ei et ipsis Iudaeis, vid. Ioh. 19, 31. praebebat, cum solennia sabbata instarent, atque apud ipsos Romanos in more positum esset, vt ob instans aliquod fe-

stum cadauera cognatis ad sepulturam redderent. Philo in Flacc. p. 977. Α. ἤδη τινες οἶδα τῶν ἀνεσκολοπισμένων, μελλούσης ἐνίστασθαι τοιαύτης ἐνεχειρίας καὶ θαιρεθέντας, καὶ τοῖς συγγενούσιν ἐπὶ τῷ ταφῆς ἀξιοθῆναι καὶ τυχεῖν τῶν νενομισμένων ἀποδοθέντας, noui quosdam refixos crucifixos instante tali festo (tanquam natalitiis Augustorum) et ad sepulturam ut iustorum participes fierent, cognatis redditos.

59. Corpus Christi Iosephus ἐνετύλιξεν σινδώνι καὶ θάρᾳ, inuoluit linteo mundo. Origo vocabuli σινδῶν incerta est. Alii hoc genus lintei nomen accepisse putant a Sidoniis, artis haec lintea texendi inuentoribus. Etym. M. σινδῶν· ἀπὸ Σιδῶνος τῆς πόλεως· οἱ γὰρ Σιδῶνες ἐφεῦρον πρῶτον κάμνειν σινδῶνας. Alii σινδῶν deducunt ab Hebr. שִׁטָּה, quo omnis generis linum subtiliter textum indicetur; monent, Graecos retinuisse vocabulum Hebraicum, forma eius ad ingenium, naturamque oris sui efficta, et inserta litera ν, ita ut existeret σινδῶν, vid. Fischeri Proluss. de vit. Lexx. p. 75 sq. Rectius vero aliis huius nominis origo quaerenda videtur in lingua Aegyptiaca. Pollux 7, 172. σινδῶν· ἔστιν Αἰγυπτία μὲν, περιβόλαιον δ' αὖ εἶη, τὸ νῦν δίκροσσον καλούμενον. vid. Braunius de vest. fac. Hebr. I, 7. 103. p. 113 sq. Forsterus de bello Aegyptiorum f. 18. p. 85 sqq. Müntbii ad h. l. add. Eichhornii Repertor. für bibl. Lit., Tb. 13. p. 14. Notat autem σινδῶν h. l., ut Marc. 14, 51. Gen. 39, 12. amiculum ex lino subtiliter texto confectum, linteum tenue, maius, quadratum, quibus etiam corpora mortuorum inuoluebantur, ita, ut et fasciis eiusdem generis vincirentur, quas Ioh. 11, 44. νεκρίας, Luc. 24, 12. ὀθόνια dixit. vid. Cbiffletius de fasciis sepulcralibus Christi c. 28 f. Salmasius ad Scriptt. hist. Aug. p. 347 f. Paris. Cuperus Obff. 2, 9. et Deylingius Obff. S. 3, 37. 9. ἐνετύλιξεν, inuoluit, Hebr. עָרַב. vid. Buxtorfii Lex. p. 1090. Marcus l. c. usus est verbo περιβάλλεσθαι, quod ut ἀμφιένυσθαι et Lat. amiciri ponitur de veste exteriori i. toga Romanorum, pallio Graecorum.

60. 61. καὶ ἔθηκεν — ἐν τῇ πέτρᾳ] *posuitque*, Iesu corpus, in nouo suo sepulcro, quod excidendum curarat in rupe. Ager Hierosolymitanus πετρώδης erat, vid. Strabo 16. p. 761. Cas. Michaelis in *Anmerk.* ad h. l. et in *Begräbniss - u. Auferstehungsgesch. Christi*, p. 45. e Ioh. 19, 41. colligit, sepulcrum illud non fuisse Iosepho proprium. Monet in cod. 106. deesse αὐτοῦ, et pro ἐλατόμησε Syrum interpretem legisse ἦν λελοτομημένον. Suspiciatur igitur, interpretem Graecum Matthaei errasse, pro כִּזְיִ legisse כִּזְיָה (על כִּזְיָה כִּזְיָה כִּזְיָה), atque adeo scripsisse ὁ ἐλατόμησε, et praeterea de suo adiecisse pronomen αὐτοῦ. At enimvero Iohannis verba non euidenter probant, eum non de Iosephi sed de alio sepulcro cogitasse, quod nihilominus tamen amici et sectatoris Christi monumentum esse debuisset, vid. Hezelius ad h. l. et Iohanni caput rei erat Iesum positum fuisse ἐν μνημείῳ καινῷ, Matthaeus accuratius rem exposuit. Vnius praeterea cod. eiusdemque non antiquissimi, auctoritas nos non mouere potest, ut pron. αὐτοῦ deleamus, neque versionis Syriacae auctoritas, nulla alia auctoritate suffulta, tanta est, ut eam h. l. sequamur. μνημείον καινόν est interprete Luca 23, 53. οὐ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος. add. Ioh. 1. c. in quo nemo adhuc sepultus fuerat. Ita vero Iudaei non dicere poterant, pro sua malitia, non Iesum, sed alium in vitam rediisse, vid. Theophylactus ad h. l., aut criminari, Iesum aliena virtute resurrexisse, ex contactu ossium aliquis sancti, quondam in illo sepulcro repositi, vid. 2 Regg. 13, 21. Caeterum Hebraeos extra urbem sepulcra sua habuisse, et ditiorum monumenta fuisse in rupibus excisa, ita, ut speluncae formam referrent, notatum est ad 8, 28. τῇ ante πέτρᾳ est articulus indefinitus. προσκυλίσας — μνημείου] *ostioque monumenti ingens saxum aduoluendum curauit*. Solebant sepulcra Orientales lapidibus magnis munire, ne corpora a bestiis aut hominibus laederentur. vid. Nicolaus de sepulcr. Hebr. 3, 10. 11.

62. Narrationem de custodia ad sepulcrum Christi disposita, quae h. l. et c. 28, 11 — 14. legitur, praeter *Strothium* (cuius tamen argumenta vana et frigida sunt, vid. *Süskindii Magazin für christl. Dogmatik und Moral*, St. 9. p. 174 ss.) in *Eichbornii Repertor. für bibl. und morgenl. Literat. Th. 9. p. 141.* dubiam atque suspectam reddere studuit nuperrime quoque *Paulus*, vid. libell. eius: *Meletemata ad historiam dogmatis de resurrectione mortuorum*, Ienae 1796. et inprimis eiusd. *Philolog. Krit. Kommentar* ad h. l. Argumenta, quibus *Paulus* usus est, praecipua haec sunt: 1) „Matthaeus ipse profitetur fontem narrationis suae esse fabulam, rumorem dissipatum, *διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον* c. 28, 15. Videntur ergo Sadducaei, exacerbat, quod fama et doctrina de resurrectione Christi, ad augendam promouendamque rem christianam quam plurimum conferebat, rem omnem, narrationem de custodia disposita, et iis quae custodibus euenisse h. l. leguntur, confinxisse, quo probabilius redderent mendacium suum, Iesu discipulos corpus ipsius esse furatos.“ At enimvero e Matthaei verbis c. 28, 15. non consequitur, fabulam fuisse vnicum narrationis suae fontem, vid. *Süskind* l. c. p. 187. Potuit Matthaeus etiam rem omnem comperire ex vno alteroue custodum, vel ex Iosepho aut Nicodemo, qui etsi non adhibiti fuerint ad deliberationem illam synedrorum, de qua c. 28, 11. sermo est; tamen ea quae custodibus euenerant, et fraudes synedrorum ab collega et amico accuratius cognouerant, vid. *Süskindius* l. c. p. 187. 189. add. not. ad 28, 2. Verba *ὁ λόγος οὗτος διεφημίσθη κ. τ. λ.* et diuulgatus est *hic rumor apud Iudaeos, fertur hodieque*, vt orationis series docet, referri debent ad ea, quae proxime praecesserunt, nempe ad fabulam de corpore Iesu a discipulis furtim sublato, coll. v. 13. vid. et not. ad 28, 15. non ad ea quae 27, 62 sqq. leguntur. 2) „Iesu discipuli post magistri mortem neuiquam sperabant, eum in vitam

esse redituum. Sermones Christi, quos discipuli post magistri demum resurrectionem, de ea ipsa interpreta- bantur, vid. not. ad 16, 21. ab eo non habiti erant prae- sente et audiente populi multitudine, sed coram disci- pulis. Quomodo ergo Christi aduersariis in mentem in- cidere poterat, eum dixisse, se die tertio in vitam redi- turum esse? Testes illi, c. 26, 61. qui affirmabant, Iesum dixisse, se velle templum destruere, et intra tri- duum restituere, ipsi docent, Iudaeos illa Christi verba Ioh. 2, 20. non de resurrectione ipsius intellexisse; sed discipulos, cum Iesus in vitam rediisset, ea ad corpus ipsius retulisse et de resurrectione sibi explicuisse. Nec pertinent huc ea quae Matth. 12, 39. leguntur, nam σημεῖον Ἰωνᾶ est Ionae κήρυγμα, et versus 40. non Chri- sti, sed Matthaei verba continet. Quod attinet locum Matth. 12, 39. vid. quae ad eum notauimus. Iesum cum adhuc in viuis esset, formulis ἐγερθῆναι, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι, vsum esse, discipulos etiam eas iam tunc temporis proprie cepisse, neque tamen ante Christi mor- tem et resurrectionem, rem ipsam sibi explicare potuif- se, ostendimus ad 16, 21. Si Ioh. 2, 22. exprimere voluisset sententiam hanc: post Christi demum resurre- ctionem discipuli illorum verborum recordati, intellige- bant, τὸν ναὸν de Christi corpore explicandum esse: po- rius scripisset, vt scite obseruauit Süsskindius l. c. p. 201. ὅτε οὖν ἡγέρθη ἐκ νεκρῶν, συνῆκαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοῦτον τὸν λόγον, ὃν εἶπεν ὁ Ἰησοῦς. Concedamus interim, Ie- sum tantummodo coram discipulis et sectatoribus suis il- los sermones, quae ipsius post mortem fata spectarent, habuisse. Sed non interdixerat discipulis audita aliis enarrare; synedrorum emissarii vndique Iesum eiusque discipulos cingebant; quidni ergo talia Christi effata ad aures synedrorum peruenire potuissent? At enimvero dixit omnino Iesus de morte et resurrectione sua etiam audientibus Phariseis aliisque hominibus, vid. Matth. 12, 39. 16, 21. coll. Marc. 8, 34. Ioh. 2, 19. 10, 15.

17. 18. coll. 9, 40. 3) „Si impedire volebant synedri, ne Iesu corpus discipuli ipsius surriperent, cur a Procuratore custodiam postulabant, cum apparitoribus suis hanc in rem uti potuissent? “ A militibus Romanis expectare poterant, eos diligentius corpus Christi a Iosepho et Nicodemo (Ioh. 19, 40.) vinctum, et in sepulcro Iosephi conditum seruaturus esse, quam apparitores Iudaeos, quibus minus confidebant synedri, praesertim postquam euenerant ea, quae v. 45 sqq. commemorata leguntur; neque facile Iudaei die sabbati custodiam egissent. vid. ad 24, 19. 4) „Qui factum est, ut Pilatus, qui Iudaeos inprimisque primores populi contemneret, vid. ad 27, 11. coll. Ioh. 19, 21. tam promte ac libenter his synedrorum precibus annueret? “ Ipse Pilatus metuebat, ne, si sectatores Christi, corpus e sepulcro abstulissent, existeret alius, qui personam Christi ageret, (vid. ad 27, 63.) metuebat, praesertim cum multa iniuste fecisset, seditione orta, querelas et accusationes Iudaeorum, atque iram Caesaris. vid. ad 27, 26. 5) „Cur non sepulcrum apertum manebat? eo recluso custodes ipsum corpus Iesu contueri, et diligentius seruare potuissent. “ Quasi non aequè bene custodire potuissent milites corpus, explorato prius sepulcro, an egressus haberet, eoque deinde occluso; omninoque difficilior surripi poterat corpus Iesu, si saxum de sepulcro deuoluendum erat. 6) „Custodes non ad Procuratorem, sed ad pontifices visa retulisse, parum probabile est. “ At milites a pontificibus ad sepulcrum erant deducti, ab iisque mandata acceperant 27, 66. ad eos ergo etiam, consternati, rem referebant. Pilatus ipse, qui conata perficere non potuerat, fronte contracta responderat ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε 27, 65. 7) „Milites Romani, qui acerrimo odio Iudaeos persequabantur, a synedris pecunia corrumpuntur. Pontifices, non tanquam mendaces reiiciunt milites, eos non corruptionis aut negligentiae accusant, sed fastum depri-munt, et ipsi illis mendacia suggerunt. Haec quidem

omnia parum sese probabilitate commendant.“ Terrae motum pontifices ipsi senserant, vix animum collegerant, cum milites consternati aduenirent, et nuntiarent terrae motu lapidem de sepulcro esse deuolutum, et Christum in vitam rediisse. Militum Romanorum, qui excubias egerant, fides iis non suspecta erat, vid. ad 28, 13. (*Süskindius* l. c. p. 203. suspicatur, vnum de militibus optime notum fuisse pontificibus, fortasse etiam synedros emisisse nonnullos, qui sepulcrum et custodes obseruarent, et hos confirmasse indicia militum.) Quomodo ergo pontifices, nuntio illo maximopere perturbati, exprobrare potuerunt negligentiam et corruptionem militibus Romanis, qui etiam atque etiam affirmarent, se officii sui partibus satisfecisse, neque adeo eiusmodi calumniam et contumeliam aequo animo pertulissent? Imo pontifices metu perculsi, retinent milites, raptim quos possunt synedros de aduersariis Christi acerrimis, cogunt, consilia praecipitant, mendacium militibus suggerunt, eosque largitione corrumpunt. v. 28, 13. 14. Pecunia a synedris militibus data, vt, si res diulgaretur, mendacium suggestum dissiparent, his militibus aeque grata erat, ac pecunia aliunde accepta. 8) „Cur non opposuerunt primores Iudaeorum Apostolis, Iesum in vitam rediisse, publice docentibus; ipsos Christi discipulos corpus eius surripuisse?“ Primores Iudaeorum lubenter rem silentio praetermittebant, cum tot homines Iesum in vitam reuersum vidissent, cumque vltior rei cognitio, quam tunc efflagitassent et efflagitare debuissent Apostoli, synedris dedecori et periculosa fuisset. — 9) Narratio de custodia ad Christi sepulcrum disposita, suspecta quoque visa est *Rustwurmio über die Wache am Grabe Jesu*, in *Augusti theol. Monatschrift*, Ienae 1801. Heft 6. p. 414 sqq. attulit rationem hanc: Si propter praedictionem Iesu, se die tertio in vitam reditum esse, custodia ad sepulcrum disposita fuisset, nae insignis populi multitudo, Christo resurrectionem expectatura,

iam ante custodum fugam ad sepulcrum confluxisset. Sed praeter mulieres nemo ad sepulcrum properabat. Milites fugientes a sepulcro, cum nondum iis silentium impositum esset a synedris, haud dubie visa nuntiasent amicis occurrentibus, et tunc saltem omnis populus ad sepulcrum confluxisset. Sed praeter nonnullos Christi sectatores nemo ad sepulcrum veniebat. Apposite contra *Ruswurmium*, *Süskindius* l. c. p. 214 sqq. monuit haec: Maxima pars populi Iesum in crucem actum pro impostore habebat; ne ipsi quidem discipuli, Christum in vitam reditum esse, tunc temporis credebant. Hinc nec populus ad sepulcrum confluebat. Praeterea hortus, in quo Christi sepulcrum erat, non hortus publicus, sed Iosephi et occlusus erat. In vrbe tam celebri, in quam festo Paschali tam innumera confluebat multitudo populi, facile, insciis ciuibus, custodia ad sepulcrum Christi disponi poterat, atque e re pontificum erat, vt qua de caussa disposita esset, lateret populum. Militibus fugientibus amicos et commilitones occurrisse, sumit quidem *Ruswurmius*, sed pro certo sumi non potest. At concedamus militibus fuga sese primo mane proripientibus, vnum et alterum amicorum occurrisse; fortassis tamen prae metu, aequae ac feminae illae Marc. 16, 8. neminem sibi obuium alloqui audebant. Concedamus vero etiam milites, in via ad pontifices, huic vel illi commilitonum, nonnulla de iis quae euenerant renuntiasse, non tamen tam cito in vrbe adeo celebri res diuulgari poterat, vt illucescente die populi multitudo ad sepulcrum conflueret; neque hortulanus singulos promiscue in hortum intromisisset, illo diei tempore, quo mulieres horti domino notae spectatum sepulcrum veniebant, per reliquum vero diei tempus praeter Christi sectatores neminem ad sepulcrum Christi venisse, Euangelistae neque negant, neque affirmant. τῇ δὲ — παρασκευῇ] *postridie, hoc est, die, qui diem sabbati praeparatorium sequitur* i. die Veneris, eo ipso die quo Christus in crucem actus erat,

ineunte sabbato, qui Iudaeorum more, die Veneris, post solis occasum incipiebat. τῇ ἐπαύριον scl. ἡμέρα. Παρασκευῇ, dies proxime sabbatum, aut festum aliquod praecedens, quo Iudaei omnia ad huius diei solennia rite peragenda parare debent, qui Hebr. כּוּצָה, Chald. ܟܘܨܬܐ dicebatur, vid. *Schleusneri Lex. h. v.* et *Boltenius ad h. l.* *συνήχθησαν — πρὸς Πιλάτον*] *adibant sacerdotum principes et Pharisei Pilatum.* Clam gerendum erat negotium, ne omnibus promiscue innotesceret, praesertim cum nescirent synedri, an Procurator precibus ipsorum locum daturus esset; ergo non de omni synedrio, sed de synedrorum legatione h. l. sermo est. Legationem susceperant nonnulli e sacerdotum principibus et synedris, qui Phariseorum sectae addicti erant. *συνήχθησαν πρὸς Π., adibant Pilatum:* nam ܡܠܟܐ seq. ܠܐ vel ܠ notat simpliciter, *adire aliquem*, vid. *Buxtorfii Lex. p. 1055.* At hoc modo profanabant sabbatum, et polluebantur synedri, qui tamen antea, die sabbati praeparatorio domum Pilati intrare noluerant? vid. *Ioh. 18, 28.* Sed nec h. l. legitur eos domum Procuratoris intrasse; praeterea lex Mosaica interdixerat operam manuariam, ut et iudicii exercitium, non vero ire ad magistratum, ab eoque petere aliquid, praesertim cum periculum in mora esset. vid. *Michaelis Mos. Recht, Tb. 4. p. 121 fs.* *Lessii Auferstehungsgesch. p. 146.* *Michaelis Begräbniss- und Auferstehungsgesch. p. 83.*

63. 64. *Recordamur, veteratorem istum, cum adhuc in viuis esset, dixisse, se tertio die ab inferis rediturum esse.* ὁ πλάνορ, *deceptor*, ܡܠܟܐ, ὁ πλανῶν, *Alex. Ies. 3, 12.* *Mich. 3, 5.* μετὰ τρεῖς ἡμέρας id. qd. τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ 17, 23. *die tertio, vel, intra triduum, ut μεθ' ἡμέραν, interdiu, μετὰ ἡμέρας ἑπτὰ, intra septem dies.* vid. *Kypkius et Westenius ad h. l.* — Synedri ipsi addunt v. 64. ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας. Praesens ἐγείρομαι vim futuri habet. κέλευσον ἀσφαλίσθῃναι, *iube custodiis muniri sepulcrum.* *Ioseph.*

Ant. 13, 1. τὴν Ἰουδαίαν ἅπασαν Φρουραῖς ἀσφαλισάμενος.
 add. 2 Macc. 3, 22. coll. Act. 5, 23. μήποτε — κλέ-
 ψωσιν αὐτὸν] *ne forte noctu discipuli ipsius corpus furentur.*
 Eiusmodi fraus commissa erat XVII. annis ante, vid. Ta-
 citus Ann. 2, 39. 40. qui de Clemente seruo refert,
 eum ossa Agrippae domini trucidati furatum esse, et
 Agrippae personam egisse. νυκτός a plurimis optimae no-
 tae codd. abest, adscripserant scilicet Grammatici hanc
 vocem e c. 28, 13. καὶ ἔσται — τῆς πρώτης] *et posterior*
fraus sit peior priore: [si enim fama emanasset, Iesum re-
 diisse ab inferis, verendum esse videbant, ne omnis po-
 pulus eum pro Messia haberet, et seditio oriretur; quae
 omnino etiam metuenda fuisset, si Iesus rediuius pu-
 blice se omnibus conspiciendum praebuisset. ἡ πρώτη
 πλάνη, cum se Messiam dixerit 27, 11. Caeterum redo-
 lent haec verba prouerbum. v. 12, 45. Luc. 11, 26. 2
 Petr. 2, 10.]

65. 66. ἔχετε κουσώδιον] *habetis custodiam*, vt sit
 indicatiuus, non imperatiuus (vid. *Wolffius* in *Curis* ad
 h. l.), id quod reliqua oratio Pilati docet. Sensus: ha-
 betis milites praetorianos, qui Iesum in cruce penden-
 tem custodiuerunt. Alii explicant: habetis milites Ro-
 manos praesidiarios, templi custodes, (v. 27, 27.) iis
 vtimini. Sed prior ratio praefenda videtur. Solebant
 autem apud Romanos, quatuor quaterniones militum cu-
 stodiae hominis praefici, ita quidem vt quaterni milites
 ternas horas vigilarent, vid. *Vegetius* R. M. 3, 8. et *Fi-*
scherus *Proluss. de vit. Lexx. N. T.* p. 452. κουσώδια voc.
 Latinum, ciuitate Graeca, forte etiam Hebraica dona-
 tum, id. qd. Φύλακες l. οἱ τηροῦντες 28, 4. ὡς οἴδατε,
quantum possitis. — 66. ἡσφαλίσαντο — κουσώδιος] *mu-*
nierunt custodia sepulcrum, et saxum obsignandum curarunt:
 duae extremitates funiculi saxo inducti obsignabantur, vid.
Paulsen *Regierung der Morgenländ.* p. 298. *Hezelius* ad h. l.
Harmer Beobacht. über den Orient, Th. 2. p. 467. Dan. 6, 7.

μετὰ κούφωδίας referri debet ad ἡσθαλίσαντο τὸν τάφον, ita, vt post λίθον nota incisi ponatur, atque μετὰ τῆς κούφωδίας sit id. qd. τῇ κούφωδιᾳ l. διὰ τῆς κούφωδίας, vid. *Raphelius* et *Kypkius* ad h. l. Alii μετὰ vertunt *coram* (vt ἰωv. Pf. 18, 24. vbi Alex. μετ' αὐτοῦ, *coram eo*) praesentibus militibus, in conspectu militum, obsignandum curarunt sepulcrum; vt adeo μετὰ τῆς κούφωδίας referatur ad proxime praecedentia.

CAPUT XXVIII.

In enarranda historia resurrectionis Christi, quod caput et summam rei attinet, mirifice consentiunt Euangelistae, in quibusdam tamen περιστάσεσι dissentiunt. Hanc ipsam narrationum diuersitatem inprimis etiam auctor fragmentorum Guelpherbytanorum vrsit, et ita quidem, vt omnem historiam incertam reddere conaretur. Egre- gie autem refutatus est a *Doederlinio* (*Fragmente und Anti-fragm.*, P. I. ed. 2. Norimb. 1782.), *Lessio* (*Auferstehungs- geschichte*, Gotting. 1779. 8.), *Moschio* (*Beyträge zur Ret- zung der Auferstehungsgeschichte* etc., 2 Tb. Francof. ad Moen. 1779. 80. 8.), *Michaele* (*Erklärung der Begräbnis- und Auferstehungsgeschichte*, Halae 1783.), *Plessingio* (*die Auferstehungsgeschichte unsers Herrn Jesu Christi*, Halae 1788.) aliis; add. *Beyträge zur Beförderung theol. Kennt- nisse von Kielischen und auswärtigen Gelehrten*, Heft 3. p. 245. fs. Diuersitates enim, quae in his narrationibus Euangelistarum deprehenduntur, non magni momenti sunt, nec rem ipsam incertam et suspectam reddunt, nec

Fidem Euangelistarum minuunt et frangunt, sed potius docent, eos veritatis fuisse studiosissimos, et fontes suos presse ac religiose secutos. Omnino digna est, quae conferatur *Griesbachii* Prolusio: de fontibus, vnde Euangelistae suas de resurrectione domini narrationes hauserint, Ienae 1763. 4. Monet V. D. quemque Euangelistam eodem prorsus modo rem enarrasse, quo ipse primum de ea certior factus, et ad credendam eam perductus fuisset. Matthaeum quidem et Iohannem ipso resurrectionis die Christum in vitam reducem suis oculis vidisse, at primum tamen nuntium de euentu tam mirabili, vtrumque a feminis, quae ad sepulcrum accessissent, accepisse. Neque Apostolos summo mane illius diei, quo Christus e sepulcro viuus prodiisset, vno eodemque loco congregatos, sed per disitas vrbis Hierosolymae regiones dispersos, et in plurimorum amicorum hospitia diuisos fuisse. Hinc Mariam Magdalenam solis Iohanni atque Petro narrasse, quae apud sepulcrum ipsa observasset Ioh. 20, 2. caeteros autem Apostolos isto tempore eam nec vidisse, nec de corpore domini e sepulcro ablatato certiores reddere potuisse. Alias contra mulieres alios Apostolos adiisse, et quae ipsae vidissent, his exposuisse Matth. 28, 8. 9. 10. Hinc factum esse, vt alius alias *περὶ ἁρτίως* rescisceret. Mulieres enim rem ita enarrasse, vt ipsae eam observassent, et diuersitates *περὶ ἁρτίως* ortas esse ex vehementiori commotione animi, obseruandi acumine, vel imperitia, etiam phantasia mulierum; quae tremebundae prae gaudio et terrore, festinanter et satis forsitan confuse, vt fieri solet in vehementioribus animi commotionibus, retulissent. Apostolos fortasse has diuersas narrationes conferre, et in ordinem redigere voluisse, vt veritatem perspicerent, postquam conuenissent, sed cum Christus ipse congregatis viuum se conspiciendum praebuisset, et vere se e morte surrexisse, manifeste satis eos edocuisset, eos non tam credidisse propter muliercularum asseuerationes,

sed quod ipsi Christum rediuium vidissent. Attamen mulierum narrationes, per quas velut primus spei radius in animos ipsorum illapsus fuisset, quamuis imperfectas, mancas, et confusas, aeterna memoria dignas ipsis visas fuisse, ita, vt eas literis consignarent.

I. ὥστε δὲ — μίαν σαββάτων] *post sabbatum* (s. *exacto sabbato*), *primo hebdomadis die*, *surgente aurora*. ὥστε cum genitiuo nominum notat, *post*, *longe post*. Hesych. ὥστε, μετὰ πολὺν χρόνον, βραδέως. vt adeo ὥστε σαββάτων sit id. qd. Marc. 16, 1. διαγενομένου σαββάτου. Sic Philostrat. Vit. Apoll. 4, 18. ὥστε μυστηρίων, *peractis mysteriis*. Vocabulum σάββατα vsurpatur etiam de septimo hebdomadis die, vid. ad 12, 1. nec obstat nostrae verborum interpretationi, sic idem nomen diuerso significatu eodem loco positum esse, huius enim loquendi rationis exempla plura attulit ad h. l. *Kypkius*; ipse Hebraeorum loquendi vsus coegit Matthaeum, et sabbati diem et hebdomada eodem vocabulo designare. Quoniam autem sabbati finis proprie erat, cum stellae apparebant, et mulieres tempore matutino sequentis diei (diei Solis) venerant spectatum sepulcrum; hinc, vt recte monuerunt interpretes, verba ὥστε σαββάτων accuratius definiuntur additis verbis τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, cf. *Kypkius*, *Krebsius*, *Loesnerus* ad h. l. Et haec quidem explicandi ratio reliquis praeferenda videtur, cum minoribus difficultatibus prematur. Alii enim, vt *Bürklinius* (IV prima capp. Geneseos Aethiopice et Latine, Francof. ad Moen. 1696. 4. p. 19. f.) et quos laudant *Wolffius* in *Curis*, atque *Koecherus* in *Analectis* ad h. l. verba ὥστε σαββάτων, cum vers. Aethiop. ad antecedens caput referenda esse contendunt: μετὰ τῆς κούσας ὥστε σαββάτων. Τῇ δὲ ἐπιφωσκούσῃ κ. τ. λ. Notant, particulam δὲ ante σαββάτων in nonnull. codd. deesse. Sed vt recte monuit ad h. l. in *Comment. Crit.* *Griesbachius*, pauculi codices δὲ praetermittentes, ex

Euangelariis, nouam pericopam hic incipientibus, cor-
rupti sine dubio sunt. Nec credibile est, Matthaeum
nouam narrationem tam abrupte, absque vlla particula
copulatiua aut transitum indicante, inchoare voluisse.
Praeterea dubito, an ὁψὲ σαββάτων, initium sabbati (h. e.
vespertinum tempus diei Veneris) dici possit, cum ὁψὲ
σαββάτων sit potius, exeunte sabbato, et superuacanea
fuisset haec temporis designatio c. 27, 66. cum iam
v. 62. designatum fuerit verbis τῇ δὲ ἐπαύριον κ. τ. λ.
Michaelis Begräbniss- und Auferstehungsgeschichte p. 108.
Opinatur, Graecum Matthaei interpretem male ac per-
peram verba Hebraica reddidisse. Scilicet in textu He-
braico extitisse voc. בִּשְׁמֶשׁ (quod Alex. expresserunt ὁψὲ
Ies. 5, 19.) atque Matthaeum notare voluisse *diluculum*
(diem Solis) exacto sabbato, interpretem Graecum au-
tem intellexisse verba בִּשְׁמֶשׁ בִּשְׁמֶשׁ de *crepusculo sabbati*.
Cui tamen coniecturae obstat hoc, quod בִּשְׁמֶשׁ בִּשְׁמֶשׁ per
leges linguae non possit notare, diluculum post sabbatum,
sed diluculum sabbati, et Matthaeus loqui voluerit, de
die sabbatum excipiente i. e. die Solis. Alias aliorum
coniecturas vid. ap. *Wolfium* et *Koecherum* ad h. l. τῇ
ἐπιφωσκούσῃ sc. ἡμέρᾳ, *illucescente die*, s. *aurora*, *primo*
diluculo. Herodo. 7, 719. διαφαινούσης ἡμέρας. 7, 217.
ἡὥς διεφαίνε. 3, 86. ἅμ' ἡμέρῃ διαφαινούσῃ. vid. *Kyp-*
kius et *Raphelius* ad h. l. εἰς μίαν σαββάτων] pro ἐν μιᾷ σ.,
primo hebdomadis die, *die Solis*. Nempe vt בְּרִאשִׁית non tan-
tum est *unus*, sed etiam *primus*, vt Gen. 1, 5. ita etiam
εἰς frequenter ita ponitur, vt sit *primus*. Sic h. l. coll. v. 9.
et I Cor. 16, 12. κατὰ μίαν σαββάτων, *primo quoque*
hebdomadis die. Cic. de Senect. c. 5. *uno et octogesimo*
anno. vid. *Krebsius* ad h. l. Deinde τῶν σαββάτων est id.
qd. τοῦ σαββάτου, v. *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T.
p. 162. et σάββατον non tantum septimum quemque
diem, quem Iudaei festum habebant, indicat, sed et-
iam *septimanam*, quae a sabbato incipiebat, et in sabba-
tum definebat, vt h. l. et Luc. 18, 12. al. ἡλθε Μαρία —

Μαρίαν] venit Maria Magdalena et altera Maria. „Matthaeo primum de resurrectione nuntium attulerant eae mulieres, quae postquam Magdalena, Petrum et Iohannem arcessitura (vid. ad v. 5.), in urbem auolasset, apud sepulcrum remanserant, ibique primo angelum quendam, deinde dominum ipsum conspexerant. Magdalenam quidem, cum caeteris mulieribus summo mane sepulcrum petiisse, rescuerat Matthaeus; sed seiunxisse eam postea sese a reliquis, nec interfuisse his, cum Iesus iis appareret, eosque alloqueretur: id vel ignorabat, vel memoratu vix dignum iudicabat. Nimirum ea mulier, quae prima Matthaeum laetissimo nuntio bearat, (quam τὴν ἄλλην Μαρίαν Matth. 28, 1. coll. 27, 56. fuisse existimamus) narrauerat quidem, se cum Magdalena (aliisque nonnullis Marc. 16, 1. Luc. 24, 10, quarum forte nomina tacuerat) accessisse ad sepulcrum; sed abitum Magdalenae a sepulcro ad Iohannem ac Petrum commemorare praetermiserat, numeroque plurali porro vsa, quae post Magdalenae discessum sibi contigissent, exponere perrexerat. Matthaeus igitur optima fide Mariae narrationem repetiit, suoque Euangelio c. 28, 1. 5 — 10. inseruit. “ Griesbachius de fontibus vnde Euangelistae etc. p. 6. θεωρῆσαι τὸν τάφον] *spectatum sepulcrum*. Marcus 16, 1. addit: ἵνα ἀλείψωσιν αὐτὸν, *ut corpus Christi accuratius* (27, 59. 61.) *ungerent*. Matthaeus simpliciter scripsit θεωρῆσαι τὸν τάφον, neque propterea negat, voluisse mulieres Christi corpus ungere, sed concise scripsit. Monent ergo interpp. verba Matthaei esse hunc in modum explicanda: abierunt, ut viderent, num vel ipsae, vel ab aliis adiutae possent saxum a sepulcro remouere, quo Iesu corpus vnguentis imbuerent, coll. Marc. 16, 3. 4. Fortassis vero etiam mulieres Matthaeo nil nisi hoc ipsum dixerant, se voluisse spectare sepulcrum. Sepulcrum militibus obseptum esse ignorabant mulieres, alias enim non ausae fuissent accedere. Custodia ad sepulcrum disposita erat, cum ipsae sabbato distineren-

tur, et omne negotium a synedris clam peractum erat, cf. not. ad 27, 62. not. 9.

2 — 4. Ea quae inde a v. 2 — 4. leguntur, ante aduentum mulierum euenisse, in promptu est. „Matthaeus ergo ex Maria audiuisse non potest. Haec enim scire poterat nemo, praeter milites ipsos, et eos qui ab his ea acceperant. Igitur vel miles aliquis ad sacra christiana postea perductus, Matthaeo haec narravit, vel militis familiaris quae ex amico olim audiverat, euulgavit, vel senator Iudaicus, christianam religionem postea amplexus, rem patefecit.“ *Griesbachius* l. c. καὶ ἰδοὺ — αὐτοῦ] *Factus autem erat ingens terrae motus, et genius coelo profectus, saxo ab ostio sepulcri deuoluto in eo confederat.* Omnia inopinata euenta, omnia quorum causae proximae laterent, Hebraei ad auctores inuisibiles, ad genios, quorum ministerio Deus ad exsequenda sua mandata vteretur, referre, atque angelos nominare solebant. Poterat ergo more loquendi Hebraeorum, ipsa commotio terrae commode dici angelus, vt pestis tempore Daudis 2 Sam. 24, 16. sqq. Ob ea autem, quae v. 3. leguntur, rectius forte intelligitur fulmen, quod saxum percussit atque de sepulcro deiecerat, quam formam candidam et coruscantem in apice saxi conspectam, pro genio coelesti habuerant milites; vel potius cogitandum de flammis, quae in terrae motu eruperant. — 3. ἰδέα, forma, figura. Philo de Abrah. p. 366. Α. τότε μοι δοκεῖ πρῶτον — λαβεῖν Φαντασίαν — ἢ προφητῶν τι- νῶν, ἢ ἀγγέλων μεταβαλλόντων ἀπὸ πνευματικῆς καὶ ψυ- χροειδοῦς οὐσίας εἰς ἀνθρωπόμορφον ἰδέαν. ib. Ε. εἰς ἰδέαν ἀνθρώπων μεταμορφῶσθαι. vid. *Loesnerus* ad h. l. *Hesychius*: ἰδέα· ἡ ὁμοιότης, μορφή. Hebr. הַאֲרָצָה, vid. Gen. 5, 3. Dan. 1, 13. 15. καὶ τὸ ἔνδυμα — χιτῶν] et pal- lium ipsius candebat, vt nix i. candidissimum erat. — 4. Custodes terrore perculsi, et paene exanimati, cum mentem recepissent, aufugerant.

5 — 8. Mulieres animo maxime perturbato, cum vidissent lapidem remotum, metus plenae ingressae sunt sepulcrum, et species iuuenis iis sese offerebat; tunc varii generis cogitationes v. 5 — 7. in animis earum subortae sunt, quas putabant et dicebant esse voces illius angeli, quem viderant. vid. *Friederich über die Engel in der Auferstehungsgeschichte*, in *Eichbornii Allgem. Biblioth. der bibl. Literat.* B. 6. p. 700. *Hezelius* ad h. l. et in *Schriftforscher*, *Hefte* 3. p. 468 f. Angelos quos mulieres meticulosae, primo diluculo in spelunca videbant, quos Petrus et Iohannes, animosiores quam feminae illae, postea non conspexerunt, fuisse candida ὁσόνια, a Petro et Iohanne, Iesu corpus in spelunca, frustra quaerentibus reperta, Ioh. 20, 6. f. docuit *Eichhornius* l. c. B. 8. p. 638. Hac vero sententia admissa, non magnopere mirandum, Lucam 24, 4. duo viros ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις, et Iohannem 20, 4. δύο ἄγγέλους qui feminis illis in sepulcro apparuerint, commemorasse, Matthaeum vero vnius tantum genii mentionem fecisse, neque necesse est, vt cum aliis interpretibus statuamus, Matthaeum et Marcum non ignorasse, duos apparuisse angelos, sed commemorasse tantummodo eum qui cum feminis collocutus esset. Caeterum seriem rerum a Matthaeo h. l. enarratarum, ex Iohannis comparatione cum Matthaeo, *Griesbachius* l. c. hunc in modum constituit: Appropinquant mulieres ad hortum, iam demum (vt sunt homines, praesertim vehementioribus animi affectionibus agitati) secum reputantes, vix pares se esse futuras amouendo saxo, quo speluncae ostium ipsae muniri viderant, vid. 27, 60. 61. Ingressae hortum, vident lapidem de sepulcro deuolutum, et meticulosae ante fores monumenti subsistunt. Introspecientes per ostium, corpus non eo loco repositum esse animaduertunt, qui recipiendo cadaueri destinatus erat, ablatumque esse augurantur. Magdalena celeri cursu in urbem redit, Petrum atque Iohannem aduocatura, iisque quae viderat

nuntiat Ioh. 20, 2. reliquae mulieres remanent, et cum se ex timore quodammodo collegissent, in speluncam ingrediuntur, et genios conspiciunt. Post harum mulierum abitum, Iohannes et Petrus adueniunt, et cum frustra corpus Iesu in sepulcro quaesivissent, domum redeunt. Maria Magdalena, quae discipulos ad sepulcrum aduolantes Ioh. 20, 4. assequi non potuerat, iam rursus ad sepulcrum accedit, moerore et metu oppressa aliquantisper moratur, et mox in interiore parte monumenti duo genios conspicit, ac paulo post ad Christi, ei obuiam facti, pedes sese prouoluit, et laetum de resurrectione Christi nuntium, primo Iohanni et Petro, deinde caeteris quoque, ut quisque ei occurrebat, discipulis affert. Interea reliquae mulieres discipulos quaesiturae pergunt in via. Apostolos, si Petrum et Iohannem excipias, post obitum magistri, in remotioribus urbis regionibus delituisse, imo forsan Bethaniae, quo Iesus etiam noctu se recipere consueuerat, credibile est. In ipsa autem adhuc via feminis obuiam venit Iesus, iisque mandata ad discipulos suos dedit 28, 10. ἀποκριθεὶς εἶπε, *dixit*, vid. II, 25. — 7. προάγει id. qd. προάξει, *vobis praeibit in Galilaeam*. vid. ad 26, 32. τοῖς μαθηταῖς non tantum significantur Apostoli undecim, sed reliqui quoque Christi sectatores. ἰδοὺ, εἶπον ὑμῖν, *en! vobis dixi*, i. mihi credite, certa est mea oratio. Alii, ut Michaelis l. c. p. 119. legendum esse coniecerunt εἶπεν, *dixit vobis*, ut Marc. 16, 7. καὶ ὥς εἶπεν ὑμῖν cui tamen coniecturae non fauent codd. vid. et Wolfius in Curis ad h. l. Boltenius suspicatus est Graecum Matthaei interpretem permutasse ἔειπεν, *dixit*, et ἔειπα, *dicam*. — 8. ἀπὸ τοῦ μνημέλου id. qd. ἐκ τοῦ μν. Hebr. מִן אֵלֶּךָ Alex. vertunt ἀπὸ Eccl. 5, 14. sed ἐκ Iob. 3, 11. μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς, *timoris ob ea quae viderant, et gaudii plenae*. Terent. Andr. 5, 3. 34. *Vix sum apud me, ita animus commotus est metu, spe, gaudio, mirando hoc tanto tam repentino bono.*

9. 10. ὡς δὲ — μαθηταῖς αὐτοῦ] haec verba in codd. nonnullis defunt, puto propter ὁμοιοτέλετον in verbis iteratis ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, vid. *Griesbachii* Comment. Crit. ad h. l. Particula καί, ut *Hebr.* 7, in apodofi redundat, vid. *Leusdenius* de *Hebraism.* p. 76. edit. *Fischer.* προσελθούσας redundat. ἐκράτησαν — αὐτῷ] *procumbentes eum veneratae sunt, ita, ut pedes eius apprehenderent*, more supplicum, qui genibus aliorum se aduoluebant et ea contrectabant. vid. *Douglaci* *Analecta* S. p. 47. 2 Regg. 4, 37. *Plin.* H. N. 11, 103. Timebant mulieres, ne quid iis accideret, ob visum. Genios, deos, videre metuebat antiquitas, eorumque verebatur praesentiam, quos a diis singulariter missos agnoscebat, vid. *Luc.* 5, 8. *Iudd.* 6, 22. 23. 13, 21. f. 1 Regg. 17, 18. *Dan.* 10, 7. librum nostrum *Geschichte des Jüdischen Volks für denkende Leser der Bibel* p. 100. hinc et Iesus v. 10. μὴ φοβεῖσθε dixit. Caeterum *Heumannus* monuit, inesse his verbis ὑπερολογίαν, et ordinem verborum ita constitui debere: προσεν. αὐτῷ, καὶ ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας. Sed verbo προσκυνεῖν haud raro praemittuntur verba προσπίπτειν, *Herodo.* 1, 134. πίπτειν ἐπὶ πρόσωπον, vid. *Leusdenius* l. c. p. 164. atque προσκυνεῖν tunc simpliciter notat venerari, ut dominum. Sic h. l. pro ἔπεσον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ legitur: ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας i. *procumbebant ita, ut pedes eius apprehenderent*, atque adeo προσκυνεῖν h. l. est simpliciter venerari. Pro τοῖς ἀδελφοῖς in nonnull. libris legitur μαθηταῖς, e glossmate, intelliguntur autem praeter Apostolos, alii quoque Christi sectatores *Ioh.* 20, 17.

II. 12. Interea dum mulieres in itinere essent, ut nuntiarent Iesu sectatoribus resurrectionem eius; quidam custodum in urbem se contulerant, et sacerdotum principibus nuntiarant omnia quae euenerant. Per τοὺς ἀρχιερεῖς intelligendi sunt vel Ananus et Caiaphas, vel e

sacerdotum principibus ii, qui custodia sepulcrum munierant. — 12. καὶ id. qd. οἱ, *qui. συναχθέντες, coierunt* per Hebraismum redundat. πρεσβύτεροι, *primores populi*; vna classis aessorum synedrii, vid. 27, 1. memoratur ita, vt significetur synedrium, vid. 27, 6. 26, 59. neque tamen statuendum, omnes synedrii aessores conuocatos esse, clam enim omne negotium peragendum, et sine mora consilium capiendum erat, vid. ad 27, 62. not. 7. ἀργύρια, vid. 26, 15. ἰκανὸς id. qd. πολὺς, Hebr. כִּי Ez. 1, 14. Luc. 8, 32. coll. Matth. 8, 30. Luc. 7, 11.

13. 14. εἰπατε — κοιμωμένων] *dicite, discipulos Iesu noctu furatos esse corpus eius, vobis dormientibus.* Synedri suggerebant militibus fabulam, quam ipsi accuratius, quantum possent, exornarent, quamque non Pilato (coll. v. 14.), sed incautae et credulae plebi, narrent. Mendacii enim nequitiam a partium studio alienus, cautus et prouidus quisque facillime perspiciebat. Custodes quatuor, eosdemque milites Romanos, qui excubias egerant, dormiuisse, plane improbabile erat, cum male curatas excubias et stationem desertam gravissime punirent Romani, acerrimi disciplinae militaris vindices, vid. Polyb. 6, 35. p. 670. Frontin. 3, 12. et quomodo Apostoli, qui meticulosi, cum Christus in horto prehenderetur, aufugerant, qui nece magistri in summas adducti erant angustias, ausi essent corpus Christi suffurari, et paulo post coram populo atque synedrio Act. 2, 41. 4, 1. sqq. tam confidenter et libere profiteri, eum in vitam rediisse, cuius corpus ipsi surripuissent? Conf. et Michaelis l. c. p. 206. et Friederich in Eichhorn Bibl. l. c. p. 204. sqq. — 14. ἀκουσθῆναι τοῦτο, *vos negligenter excubias egisse, atque de statione decessisse.* πείσομεν αὐτόν, *eum placabimus, indemnes vos praestabimus.* πείθειν τινα est omnino, *aliquem in suas partes trahere, placare, sibi conciliare, quod potest fieri*

vel precibus vel donis, vid. *Loesnerus*, *Kypkius*, *Krebsius* ad h. l. et *Abreschius* Obff. Miscell. Nouu. T. 3. p. 8. respondēt Chald. et Syr. verbo ܡܝܬܐ. vid. Syr. Act. 12, 20. *Buxdorf*. Lex. Talm. p. 1725. Poterant autem hoc synedri pro certo polliceri, ita vt et milites ἀμέριμνοι essent, nullam incuriae poenam metuerent, cum scirent Pilatum posse pecunia oppugnari, vid. Philo Leg. ad Cai. Opp. *Mangey* T. 2. p. 590. cum scirent, Pilatum, qui Caesareae habitabat, finito festo Paschali eo rediturum, neque eum cognitionem, ipsis silentibus synedris, instituturum esse.

15. καὶ διεφημίσθη — τῆς σήμερον] emanauit fama de hac re in vulgus Iudaeorum, hodieque sermonibus fertur. ὁ λόγος οὗτος, rumor, fama mendax, np. de corpore Christi a discipulis furtim subducto, quam studiose dissiparant Iudaeorum proceres. Alii de corruptione militum et mendacio iis suggesto cogitant, atque sensum verborum ita constituunt: non potuit ista inter sacerdotes et milites nundinatio mendacii ita celari, vt non aliquam rimam inueniret, per quam in publicum emanaret, licet apud alios minus cautos figmentum hoc fidem reperiret. Sed prior interpretatio praeplacet, cum additum legatur παρὰ Ἰουδαίοις, parum enim probabile est, clandestinum illud et dolosum synedrorum factum ita emanasse in vulgus Iudaeorum, vt longo tempore in ore omnium esset. Etiam in scriptis Rabbino- rum fabula de corpore Christi furtim subducto memoratur, vid. *Eisenmengeri entdecktes Judenthum* Th. 1. p. 189. sq. et si Iustino c. Tryph. p. 335. fides habenda, a synedrio legatio missa est ad totius orbis Iudaeos, cuius hanc docet summam fuisse: ὅτι αἴρεσις τις ἄθεος καὶ ἄνομος ἐγήγερται ἀπὸ Ἰησοῦ τινος Γαλιλαίου πλάνου· ὃν σταυρωσάντων ἡμῶν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κλέψαντες αὐτὸν ἀπὸ τοῦ μνήματος νυκτὸς ὁπόθεν κατετέθη ἀφηλωθεὶς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, πλανῶσι τοὺς ἀνθρώπους λέγοντες ἐγηγέρθη αὐτὸν

ἐκ νεκρῶν, καὶ εἰς οὐρανὸν ἐληλυθέναι. Sed quae Iustus de hac legatione attulit, parum sunt probabilia, cum Euangelistae reliqui nihil de illis fraudibus et machinationibus synedrorum commemorarint. Matthaeus autem, qui Euangelium suum Palaestinae incolis destinabat, hanc rem silentio praeterire non poterat. cf. etiam Act. 28, 21. 22. μέχρι τῆς σήμερον, usque ad hoc tempus, quo hi commentarii a me literis consignati sunt.

16. Brevis est atque succincta Matthaei ad finem properantis narratio, praeteriitque plures apparitiones Christi, quarum Lucas, Iohannes et Paulus mentionem fecerunt; congressus autem Christi discipulorumque in illo monte, Matthaeo inprimis commemorandus erat, et propter memorabile mandatum, quod Iesus illo tempore discipulis dederat, et ob ea quae c. 26, 32. 28, 7. leguntur. Quinam fuerit ille mons? quonam tempore Iesus eo venire discipulos iusserit? definiri nequit. οἱ δὲ ἑνδεκα κ. τ. λ.] *undecim discipuli contulerunt sese in Galilaeam in eum montem, ubi ostenderat Iesus se ipsos esse conventurum.* Plures opinati sunt, praeter undecim Apostolos (vid. not. ad v. 17.) conuenisse etiam in montem illum quingentos fratres a Paulo I Cor. 15, 6. memoratos; vnde et Michaelis in *Begräbniss- und Auferstbgsgeſch. Jesu* et *Anmerk.* ad h. l. suspicatus est, Matthaei Graecum interpretem neglexisse particulam ἡ a Matthaeo adhibitam, atque adeo pro οἱ ἑνδεκα καὶ μαθηταὶ scripsisse οἱ ἑνδεκα μαθηταί. Sed quingentos illos fratres adfuisse vix crediderim, ad eos ergo etiam referenda essent verba v. 19. quod parum probabile est, et Paulus l. c. discretis verbis seiungit apparitionem Christi, quae Apostolis euenit, ab ea quae quingentis fratribus contigit. Videntur potius vna cum Apostolis in illum montem sese contulisse, vt iam Theophylactus statuit, septuaginta discipuli, οἱ ἐβδομήκοντα μαθηταί, vid. Luc. 10, 1. 17. hoc Matthaeus, qui paulo festinantius h. l. scripsit, mo-

nere neglexit, et loco testium reliquorum omnium, commemoravit τοὺς ἐνδεκα. Particula δὲ transitioni inferuit, neque adeo indicat, hanc apparitionem ipso resurrectionis die factam esse, aut fuisse primam, in Galilaea, sic enim repugnaret Matthaeus reliquis Evangelistis, inprimisque Iohanni, coll. Ioh. 20, 26.

17. καὶ ἰδόντες — ἐδίψασαν] *et cum eum viderent, procumbentes venerati sunt, sed nonnulli dubitarunt*, np. an is, quem conspicerent, Iesus esset. οἱ δὲ id. qd. τινὲς δὲ, vid. schol. Lucian. T. 1. p. 2. Graeu. *Raphelius, Albertius, Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. Cum vix probabile sit, Apostolos, qui tot dierum intervallo magistri sui rediuvui familiari consuetudine usi fuerant, de ipsius resurrectione adhuc dubitasse; varia ratione interpretes hanc difficultatem removere studuerunt. *Beza* pro οἱ δὲ contra omnium codd. fidem legendum esse arbitratur οὐδὲ, *non amplius dubitabant*, accurate eum refellit *Westenius* ad h. l. Alii verba οἱ δὲ ἐδίψασαν explicanda esse censent: *etiam ii qui antea dubitauerant*, nunc credentes eum venerati sunt. Sed haec sententia verbis ipsis non inest. Alias aliorum interpretationes vid. ap. *Koecherum* in Anal. ad h. l. Equidem referre mallet haec verba ad septuaginta discipulos, vid. not. ad v. 16. ita, ut ex his nonnulli tunc temporis dubitasse h. l. dicantur, atque adeo Matthaei ad finem properantis et festinantius scribentis mens ac sententia haec sit: nonnulli dubitabant, an ille, quem eminus viderent, Iesus esset, agnoscebant vero eum, cum propius accessisset, et loqui coepisset.

18. 19. Summam tantum et praecipuam partem eorum, quae Christus tunc temporis cum discipulis locutus est, Matthaeus more suo affert, nempe mandatum Christi, de doctrina sua omnibus gentibus tradenda. ἐδόθη μοι — ἐπὶ γῆς] *mibi summa potestas tra-*

dita est in coelo et in terra, sum Messias, coll. Act. 2, 36. *κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε*. add. Dan. 7, 14. omnia quae volo constituere possum in coelo et in terra, vid. Matth. 16, 18. f. 18, 18. ibique notata, quare vos constituo doctrinae meae praecones, ita, ut eam longe lateque propagetis, omnes sine discrimine, Iudaeos aequae ac gentiles, in coetum sectatorum meorum recipiatis, eosque baptismi ritu solenni meae religionis professioni obstringatis. — 19. *μαθητεύειν* non est *edocere*, nam *μαθητεύειν* diserte distinguitur ab *διδάσκειν* v. 20. et qui per baptismum in coetum christianorum recepti erant, accuratius postea instituebantur, vid. Act. 2, 41. 4, 4. sed omnino notat *discipulum facere, in coetum christianorum recipere*, vid. ad 13, 52. quomodo? hoc docent verba quae sequuntur: *βαπτίζοντες αὐτοὺς κ. τ. λ.* ita ut eos baptismi ritu solenni obstringatis religioni, quam Deus pater, vobis per me, eius filium et legatum, Messiam, manifestavit, et Spiritus Sanctus (Ioh. 16, 13. 15. 14, 26.) vos accuratius et plenius edocebit; vel, ut eos obstringatis doctrinae christianae, quae docet esse colendum Deum *patrem*, nouae religionis auctorem, *filium*, noui coetus dominum, et *spiritum sanctum*, huius coetus rectorem et adiutorem. Continent autem haec verba non tam baptismi formulam, quam potius indicant finem et consilium illius; unde non mirandum, pro hac voce *βαπτισθῆναι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς κ. τ. λ.* aliis in locis N. T. simpliciter legi, baptizari *ἐν ὀνόματι* vel *εἰς ὄνομα Ἰησοῦ Χριστοῦ*. In verbis *εἰς τὸ ὄνομα* non est argutandum, nam idem valent quod *εἰς τὸν πατέρα*, cum *ὄνομα* per Hebraismum centies redundet, ut in formula *πιστεύειν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ* Ioh. 1, 12. 2, 25. pro *εἰς τὸν Χριστόν*. Sic et 1 Cor. 1, 13. legitur: *βαπτισθῆναι εἰς τὸ ὄνομα Παύλου*. sed 10, 2. simpliciter *εἰς τὸν Μωσῆν βαπτισθῆναι*. faciunt hi duo posteriores loci etiam ad constituendam vim et significationem formulae nostrae *βαπτίζειν εἰς τὸ*

ὄνομα τοῦ πατρὸς κ. τ. λ. nempe I Cor. I, 13. Paulus scribit: num baptismi ritu obstricti estis religioni meae, mihi religionis auctori? Loquitur ibi de hominibus contentiosis et rixarum cupidis, quorum alii dicebant: nos sequimur Paulum ducem et caput ecclesiae; alii, nos sequimur Petrum; et c. 10, 2. sensus est: obstringebantur Israelitae legibus Mosaicis, Mosis legislatori. πάντα τὰ ἔθνη, omnes sine discrimine gentes. At enimvero Apostoli, ut ex Actis constat, aliquamdiu in ea opinione fuerunt, sibi non licere doctrinam christianam annuntiare gentilibus, eosque in coetum christianorum fuscipere? Hinc etiam nonnulli interpretes de integritate huius loci nostri, ut et Marc. 16, 9. sqq. dubitarunt; quia de re plura notabuntur ad Marc. l. c. Sed Apostoli successu temporis cognitionis incrementa capiebant, accuratius indolem religionis christianae perspiciebant, et quamquam initio haec Christi verba interpretati esse videntur tantummodo de Iudaeis tum in Palaestina, tum in aliis orbis terrarum regionibus dispersis, atque de gentilibus iis, qui ad sacra Iudaeorum transiissent; postea tamen accuratius et rectius Christi mentem capiebant, vid. Beckhausius über die Aechtheit der sogenannten Taufformel Matth. 28, 19. Offenbach. 1794. 8. (Eichbornii Allgemeine Bibliothek der biblischen Literatur, Band 6. p. 87. sqq.) et Eisenlobrius über die Taufe. Tübing. 1804. 8. αὐτοῦς referendum ad ἔθνη, consueta enallage generis, ut Rom. 2, 15. vid. Elsnerus ad h. l. add. 21, 29.

20. ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι] ego vobis doctrinam meam profitentibus et tradentibus numine meo atque auxilio adero: εἶναι μετὰ τινος, alicui adesse, iuvare aliquem, Ios. 1, 9. הָיִיתִי עִמָּךְ, μετὰ σοῦ κύριος, Gen. 39, 2. ἦν κύριος μετὰ Ἰωσήφ. πᾶσας τὰς ἡμέρας, assidue, et fortius additur, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, usque ad finem mundi, vid. ad 24, 3. quod esse potest om-

nino populariter dictum pro, semper, perpetuo, vel ὡς, ut alii volunt, positum est communicatiue, ita, ut, praeter discipulos Christi tunc temporis praesentes, hoc pronomen referatur quoque ad eorum successores omninoque omnes christianos, vt 1 Cor. 15, 52. 1 Thess. 4, 17. Caeterum Matthaeus ad finem properans, historiam adscensus Christi in coelum silentio praeteriit, et praeterire poterat, quoniam, vt monuerunt interpretes, ea satis nota erat christianis in Palaestina viuentibus, quibus Matthaeus librum suum destinarat, neque necesse erat vt reciperetur in Commentarios de dictis, factis, morte et resurrectione Christi, vid. *Flatti Magazin für christliche Dogmatik und Moral*, Stück 8. p. 55. sqq.

I N D E X.

A.

- Ἀγαπήν C. 6, v. 24.
 ἀγγαρεύειν 5, 41.
 ἀγία πόλις 4, 5.
 ἅγιον, τὸ, 7, 6.
 ἀγιάζειν 6, 9.
 ἀγορά 11, 16. 20, 3.
 ἀγρός 22, 5.
 ἄγχειν 18, 28.
 Adiectivum femin. pro neu-
 tro 21, 42.
 Adiectiva neutra iunguntur
 substantiis diversi generis
 6, 34.
 ἄδου πύλαι 16, 18.
 ἄδως 27, 24.
 αἷμα 23, 30.
 αἶνος 21, 16.
 αἰρεῖν 24, 39.
 αἰτεῖν 7, 9.
 αἰτία 19, 3. 10.
 ἀκέραιος 10, 16.
 ἀκμήν 15, 16.
 ἀκοή 4, 24.
 ἀκούειν 5, 21. 11, 15. 17, 6.
 ἀκρατής 23, 25.
 ἀκράτεια 23, 25.
 ἀρκίδες 3, 4.
 ἀλάβαστρον 26, 7.
 ἄλας 5, 13.
 ἀληθής 22, 16.
 ἀλλὰ pro ἢ 11, 8. praeced. ne-
 gatione 20, 23.
 ἁμαρτάνειν εἰς τινα 18, 15.
 ἁμαρτία 1, 21, 9, 2.
 ἁμαρτωλοὶ C. 5, v. 46.
 ἀμὴν 5, 18.
 ἀμφίβλητρον 4, 18.
 ἀμφιέννυσθαι 6, 30.
 ἄν omnium 24, 22.
 ἀναβαίνειν 20, 17. 13, 7.
 ἀναβλέπειν 11, 5.
 ἀνάγειν 4, 1.
 ἀναγκάζειν 14, 22.
 ἀνακείσθαι 9, 10.
 ἀνακλίνεσθαι 8, 11.
 ἀνάπαυσις 12, 43.
 ἀναχωρεῖν 27, 5.
 ἄνδρες redundat 12, 41.
 ἀνέχεσθαι 17, 17.
 ἄνθρωπος 10, 35. pro τις 21, 28.
 33. aliis nominibus iunctum
 11, 19.
 ἀντάλλαγμα 16, 26.
 ἀντέχεσθαι τινος 6, 24.
 ἀντίδικος 5, 25.
 ἄνυδρος 12, 43.
 ἄξιος 10, 11.
 ἀπάγειν 27, 31.
 ἀπάγχεσθαι 27, 5.
 ἀπάτη 13, 22.
 ἀπέρχεσθαι 26, 24.
 ἀπέχειν 6, 2.
 ἀπλοῦς 6, 23.
 ἀπὸ propter 18, 7. pro ὑπὸ
 11, 19. prae 13, 44. pro ἐκ
 28, 8. οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων
 15, 1.
 ἀποδεκατοῦν 23, 23.
 Ccc

ἀποδιδόναι 5, 33.
 ἀποθνήσκειν 8, 25. 9, 18.
 ἀποκριθεὶς εἶπεν 11, 25.
 ἀποκτείνειν 10, 28.
 ἀπόλλυμι 8, 25.
 ἀπολύειν 1, 19.
 ἀποπνίγειν 13, 7. 18, 28.
 ἀποτάσιον 5, 31.
 ἀργός 12, 36.
 ἀργύρια 26, 15.
 ἀρπάζειν 11, 12.
 ἄρρωστοι 14, 14.

Articulus vim habet pronominis indefiniti 5, 1. 12, 29. 13, 2. 15, 29. 24, 25.

ἄρτος 6, 11.
 ἄρχεσθαι redundat 4, 17. 16, 22.
 ἄσσάριον 10, 29.
 αὐλή 26, 3. 58.
 αὐξάνειν 6, 28.
 αὐριον 6, 34.
 ἀφαιρεῖν 26, 51.
 ἀφανίζειν 6, 16. 19.
 ἀφιέναι 6, 12. ἁμαρτίας 9, 9.
 τὴν ψυχὴν 27, 50.
 ἄχρητος 12, 36.

B.

βάλλειν 9, 17. 10, 34.
 βασανισαὶ 18, 34.
 βάσανος 4, 24. 18, 34.
 βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ,
 τῶν οὐρανῶν 3, 2. 5, 3. 6, 10.
 33. 8, 11. 11, 12. 13, 43.
 44. 16, 19. 18, 23. 19, 23.
 20, 1. 21, 43. 23, 13. τοῦ
 πατρὸς 26, 29.
 βασιλεὺς, βασιλεύειν 2, 22.
 βαττολογεῖν 6, 7.
 βεελζεβούλ 10, 25.
 βῆμα 27, 19.
 βιάζεσθαι 11, 12.
 βίβλος 1, 1.
 βλέπειν 14, 30. 24, 2. pro ἐμ-
 βλέπειν 5, 28.
 βρώσις 6, 19.

Γ.

γαμεῖν 14, 5.
 γάμος, γάμοι 22, 2.
 γὰρ 1, 18. 27, 23.
 γενεὰ 11, 16. 23, 36. γενεαὶ
 1, 17.
 γενέσια 14, 6.
 γένεσις 1, 1.
 γεννᾶν 1, 8.
 γέννημα 3, 7. 26, 29. γεννή-
 ματα ἐχιδνῶν 3, 7.
 γεύεσθαι θανάτου 16, 28.
 γεωργεῖν 21, 33.
 γεωργοὶ 21, 33.
 γῆ 2, 5. 4, 15. 10, 15. 27, 45.
 γίνεσθαι 18, 19. γίνεσθαι εἰς τι
 19, 5.
 γινώσκειν 1, 25. 7, 23. 24, 39.
 γραμματεῖς 2, 4. 13, 52. 23, 1.
 γυμνός 25, 36.

Δ.

δαιμόνιον ἔχειν 11, 18.
 δαιμονιζόμενοι 4, 24.
 δανείζειν 5, 42.
 δανεῖον 18, 27.
 Dativi pro Genitiuis 8, 1.
 δέειν 16, 19.
 δειγμα 1, 19.
 δειγματίζειν 1, 19.
 δεῖνα, ὅ, 26, 18.
 δέρειν 21, 35.
 δεῦρο 4, 19.
 δεῦτε 4, 19.
 δέχεσθαι 10, 40. 11, 14.
 δηνάριον 18, 28.
 διὰ vocabulis temporis iun-
 ctum 13, 52. διὰ τοῦτο 13,
 52.
 διάβολος 4, 1.
 διαθήκη 26, 28.
 διακονεῖν 4, 11.
 διαλογίζεσθαι 16, 7.
 διαμερίζειν 10, 36.
 διασαφεῖν 18, 31.
 διατέλλεσθαι 16, 20.
 δίδωμι 10, 8. 24, 24.

δικαιος I, 19. 20, 4. 23, 35.
 δικαιοσύνη 3, 15. 5, 6. 11, 6, 1.
 διορύσσειν 6, 19.
 διχοταμεῖν 24, 51.
 διψᾶν 5, 6.
 δοκεῖν redundat 3, 9.
 δόξα 6, 29.
 δοξάζεσθαι 6, 29.
 δύναμις pro θεός 26, 64.
 δύνασθαι 8, 28, aliis verbis
 iunctum redundat 9, 15.
 δῶρον 5, 23.

E.

ἐγγίζειν 3, 2. 24, 32.
 ἐγείρεσθαι 11, 11.
 εἰ 22, 45. 26, 39. εἰ μὴ 12, 4.
 εἰκῇ 5, 22.
 εἶναι 17, 4.
 εἰπεῖν 4, 3. 20, 21. 21, 3.
 εἰρηνοποιοὶ 5, 9.
 εἰς 15, 21. 20, 1. 2. εἰς τι 14,
 30. εἰς δύο 27, 51.
 εἰς 28, 1. id. qd. τις 8, 18.
 ἐκ 25, 8.
 ἐκατόνταρχος 8, 5.
 ἐκβάλλειν 7, 3. 9, 25. 37, 12,
 35.
 ἐκλεκτοὶ 20, 16.
 ἐκλύεσθαι 9, 36.
 ἐκπλήσσεσθαι 7, 28.
 ἐμβαίνειν 8, 23.
 ἐμβλέπειν 6, 26.
 ἐν I, 18. 6, 7. nominibus
 virtutum iunctum 16, 27.
 ἐν καρδίᾳ 12, 40. ἐν ἐκείναις
 ἡμέραις 3, 1.
 ἐνδύειν 6, 30. 27, 31.
 ἐντάφια 26, 12.
 ἐνταφιάζειν 26, 12.
 ἐντρέπεσθαι 21, 37.
 ἐξετάζειν 2, 8.
 ἐξίστημι 12, 23.
 ἐξομολογεῖσθαι 3, 6. 11, 25.
 ἐπερωτᾶν 16, 1.
 ἐπηρεάζειν 5, 44.
 ἐπὶ I, 11. 4, 4. pro πρός 25,
 20. ἐφ' ὃ f. ἐφ' ᾧ 26, 49.

ἐπιγαμβρεύειν 22, 24.
 ἐπιούσιος 6, 11.
 ἐπιθυμεῖν 5, 28.
 ἐπιτορκεῖν 5, 33.
 ἐπίσημος 27, 16.
 ἐπισκέπτεσθαι 25, 36.
 ἐπισκιάζειν 17, 5.
 ἐπιτιμᾶν 16, 22.
 ἐπίτροπος 10, 18. 20, 8. 24, 47.
 ἔπος 4, 4.
 ἐργάζεσθαι 9, 37.
 ἐργάτης 9, 37.
 ἐρχεσθαι 7, 25. 8, 18. ἐπὶ τινὰ
 10, 13. pro ἐπ'ανέρχεσθαι 24,
 45. ἐρχόμενος, ὁ, 3, 11. 11, 2.
 ἕτερος 8, 21.
 εὖ 25, 21.
 εὐδία 16, 2.
 εὐδοκεῖν 3, 17.
 εὐθεως 24, 29.
 εὐλογεῖν 5, 44. 14, 19.
 εὐρίσκεισθαι 1, 18.
 ἔχειν 13, 12. 14, 4. 5. 19, 16.
 pro δύνασθαι 18, 24.
 ἕως 22, 44. ἕως οὐ 14, 22. ἕως
 θανάτου 26, 88.

Z.

ζῆν 4, 4. 9, 18.
 ζητεῖν 12, 46. τὴν ψυχὴν 2, 20.
 ζυγός 11, 29.
 ζώνη 10, 9.

H.

ἡ 7, 9. 16, 36.
 ἡγεμῶν 10, 18.
 ἡμεθα 23, 30.
 ἡμέρα 24, 22. ἡμέρα 2, 1.
 ἡσθα 26, 69.

Θ.

θάπτειν 8, 21.
 θαυμάζειν 8, 10.
 θέλειν 12, 38. 15, 28. cum Ac-
 cusatio personae et rei 27,
 Ccc 2

42. omiffum 3, 14. 5, 23.
10, 39. 25, 2. redundat 5,
40.
θέρω 24, 32.
θηρᾶν 4, 19.
θησαυρίζειν 6, 19.
θησαυρός 2, 11. 6, 19. 12, 35.
θουβεῖσθαι 9, 23.
θρηνεῖν 11, 17.

I.

ἰδέα 28, 2.
ἰδεῖν 10, 28.
ἰδιος 22, 5.
ἱεραὶ πόλεις 4, 5.
ἱερὸν 21, 12.
Ἰησοῦς 1, 21.
ἱκανός 8, 8. 28, 12.
ἱμάτιον 9, 20. ἱμάτια 17, 2. 26,
65.
ἱσημι 26, 15.
ἰσχύειν 9, 12.

K.

καθαρίζειν 8, 2. 3.
καθεύδειν 9, 24.
κατηγηγής 23, 10.
καθίζειν 26, 36.
καὶ 12, 5. 23, 14. 26, 49. pro
δὲ 2, 2. sed, tamen 6, 26.
7, 26. 11, 19. 12, 43. 13, 2.
22. 23, 3. in interrogatio-
nibus 15, 3. aut 12, 37. pro
οὖν, igitur, 13, 14. pro ἢ
26, 45. in apodofi redundat
28, 9. pro ὥστε 12, 45. καὶ
μὴ 9, 13. καὶ οὐ μὴ 15, 5.
καίειν 5, 15.
καιρός 8, 29.
κακία 6, 34.
κακολογεῖν 15, 4.
κάλαμος 11, 7.
καλεῖν 2, 7. 20, 16. 22, 3. κα-
λεῖσθαι pro εἶναι 5, 9. 21, 13.
14.
καλὸς id. qd. αγαθός 12, 33.
καμύειν 13, 15.

καρποὶ 21, 34.
κάρφος 7, 3.
κατὰ propter 19, 3. pro ἀπὸ 8,
32. κατ' ὄναρ I, 20. κατὰ
τόπους 24, 7.
καταβαίνειν 7, 25.
καταλύειν 5, 17.
καταπατεῖν 7, 6.
καταπίνειν 23, 24.
καταρᾶσθαι 5, 44.
κατασκηνώσεις 8, 20.
καταφιλεῖν 26, 49.
Καφαρναούμ 4, 13.
κελεύειν 14, 28.
κενός 5, 22.
κεραία 5, 18.
κῆνσος 22, 17.
κηρύσσειν 3, 1.
κῆτος 12, 40.
κληρονομεῖν τὴν γῆν 5, 5.
κλητοὶ 20, 16.
κοιμᾶσθαι 27, 53.
κοινός 15, 11.
κοινοῦν 15, 11.
κολυβιστής 21, 12.
κελοβοῦν 24, 22.
Comparatiui pro Superlatiuis
13, 31.
κορβαῖν 27, 6.
κόπτεσθαι 11, 17.
κοσμεῖν 25, 7.
κουτωδία 27, 65.
κράσπεδον 9, 20.
κρεμάω 22, 40.
κρίμα 23, 14.
κρίνειν 5, 40. 7, 1. 19, 28.
κρίσις 19, 28.
κρύπτειν 13, 44.
κύριος 7, 22. 8, 2. 21, 3.
κύνωψ 23, 24.
κωφός 9, 33.

Λ.

λαλία 26, 73.
λαμβάνειν 1, 20. 10, 8. 15, 26.
λέγειν 21, 3.
λέπρα 8, 2.
λευκός 17, 3.

λικμᾶν 21, 44.
λίμνη 4, 13.
λιμός 24, 7.
λόγος 4, 4. 5, 32. 12, 32.
λοιμός 24, 7.
λύειν 5, 17. 16, 19.
λυπεῖσθαι 14, 9. 18, 31.
λύτρεν 20, 28.
λύχνος 5, 15.

M.

μαθητεύειν 13, 52.
μακρὰν 8, 30.
μαλακός 11, 8.
μαργαρίται 7, 6.
μάχα·ρα 10, 34.
μείζων 18, 1.
μακροθυμεῖν 18, 27.
μαλακία 4, 23.
μελετᾶν 0, 19.
μέλι ἄγριον 3, 4.
μένειν 10, 11.
μέρη, τὰ, 15, 21.
μεριμνᾶν 6, 25.
μέσον 10, 16.
μετὰ 1, 12. coram 27, 66.
contra 12, 41. inferuit pe-
riphraſi 12, 3.
μεταμέλομαι 27, 3.
μετάνοια, μετανεῖν 3, 2.
μὴ interrogat. 7, 15. 9, 15.
μικρός 18, 6.
μισεῖν 6, 24.
μοιχαλὶς 12, 39.
μοιχᾶσθαι 5, 32.
μόνον omiſſum 5, 46.
μωραίνεσθαι 5, 13.
μωρός 5, 13.

N.

Ναζωραῖος 2, 23.
ναὶ 15, 27.
νεκροὶ 8, 22.
Neutra vim Actiuorum ha-
bent 5, 45.
νητεύειν 4, 2.
νύμφη 10, 35.

Ξ.

ξηρὰ 23, 15.

O.

ὁ hic 1, 25. 16, 3. loco pro-
nominis indefiniti 1, 23.
ὁδηγεῖν 15, 15.
ὁδὸς 15, 15. 21, 32.
ὁθόνη 27, 59.
οἰκία 23, 14.
οἰκόνομος 24, 47.
οἶκος 23, 14. 38.
οἰκουμένη, ἡ, 24, 14.
ὀμνύειν 5, 33.
ὀνειδίζειν 5, 11. 11, 20.
ὀπτεσθαι τὸν Θεὸν 5, 7.
ὅπως 23, 35. pro πῶς 22, 15.
ὄργη 3, 7.
ὄρια 2, 16.
ὄρνις 23, 37.
ὅτι 12, 5. 36. ὅτι — καὶ 11,
25. sed 7, 14. post verba
iurandi 26, 72. vim pro-
nominis habet 5, 45. 6, 26.
redundat 7, 23. omiſſum
8, 25.
οὐ — ἀλλὰ 10, 19. pro οὐχὶ 6,
26. 7, 22.
οὐκ ἔτι εἶναι 2, 18.
οὐρανός 16, 2. pro Θεός 3, 2.
16, 19. 21, 24.
οὗς 11, 15.
οὕτω 7, 17. οὕτως 9, 33. 19,
10. 12.
ὀφειλέτης 6, 12.
ὀφείλημα 6, 12.
ὀφθαλμός πονηρός 20, 12.
ὀψὲ 28, 1.

Π.

παγιδεύειν 22, 15.
παῖς 8, 6. 14, 2.
παλιγγενεσία 19, 28.
πάλιν 4, 6. 13, 44.
παράβολη 13, 3.
παράγειν 9, 9.
παράδειγμα 1, 19.

παραδειγματίζειν 1, 19.
 παραδοῦναι 11, 27.
 παρακούειν 18, 17.
 παραλαμβάνειν 2, 13. 4, 5. 10, 8. 24, 40.
 παραλυτικοὶ 4, 24.
 πάρεστι 26, 49.
 παρέρχεσθαι 5, 18.
 πᾶς +, 3.
 πάσχα 26, 1. 17.
 πατήρ 23, 9.
 παχύνειν 13, 15.
 πεζῇ 14, 13.
 πείθειν τινὰ 28, 14.
 πεινᾶν 5, 6.
 πειράζειν, πειρασμός 4, 1. 6, 13.
 πενθεῖν 5, 4.
 περί pro ὑπέρ 26, 28. circiter 20, 3. in compositis 26, 38.
 περιβάλλεσθαι 6, 29.
 πέτρος, πέτρα 16, 18.
 πήρα 0, 10.
 πίναξ 4, 5.
 πιστεύειν ἐπὶ τινι 27, 42.
 πλὴν 26, 39. 64.
 πληροῦν 3, 15. 5, 17. 1, 22.
 πλησίον 5, 43.
 πλούσιος 18, 23.
 πνεῦμα ἅγιον 1, 18. πνεῦμα Θεοῦ 12, 28.
 πνίγειν 18, 28.
 ποία 22, 36.
 ποιεῖν 12, 33. 17, 12. 18, 35. 20, 12. 25, 16. 40, 26, 18. 27, 21.
 πολλά 9, 14.
 πυλολογία 6, 7.
 πολυς 5, 12. pro πᾶς 26, 28.
 πονηρία 22, 17.
 πονηρός 6, 13. 23, 7, 11.
 πορνεία 5, 32.
 πτήριον 20, 22. 26, 28.
 Praeientia pro Futuris 3, 10.
 πρᾶς 5, 5.
 προάγειν pro ἄγειν 2, 9.
 προβιβάζειν 14, 8.
 πρὸς 5, 8. locum indicat 26, 57.
 προσέχειν 6, 1. ἀπὸ τινος 7, 15.

προσκολλᾶσθαι 19, 5.
 προσκυνεῖν 2, 2. 4, 9.
 προστίθεσθαι 6, 33.
 προφητεύειν 26, 68.
 προφήτης 7, 15. 10, 41. 13, 35.
 προφθάνειν 17, 25.
 πρωτότοκος 1, 25.
 πτερύγιον 4, 5.
 πτώμα 24, 28.
 πτωχοὶ τῷ πνεύματι 5, 3.
 πῶς 16, 11.

P.

ῥαπίζειν 5, 39.

Σ.

σάββατον 28, 1. σάββατα 12, 1.
 Σαδδουκαῖοι 3, 7.
 σαλπίζειν 6, 2.
 Σαμαρεῖτις 10, 5.
 σαπρὸς 7, 17.
 σάρεξ καὶ αἷμα 16, 17.
 σατανᾶς 4, 10. 16, 23.
 σείεσθαι 21, 12.
 σεισμός 8, 24. 24, 7.
 σεληνιαζόμενοι 4, 24.
 σῆς 6, 19.
 σινδῶν 27, 59.
 σκανδαλίζειν, σκανδαλίζεσθαι 5, 29. 18, 6. 26, 31.
 σκάνδαλον 5, 29. 16, 23.
 σκύτος 4, 16.
 σκυθρωπὸς 6, 16.
 σκύλλειν 9, 36.
 σπείρα 27, 27.
 σπλάγχνα 9, 36.
 σπλαγχνίζεσθαι 9, 36.
 σταυρὸς 27, 32.
 στήναι 6, 5.
 στρέφειν 18, 3.
 στρουθίον 10, 29.
 στυγνάζειν 16, 3.
 συμφέρει 5, 29.
 συμφωνεῖν 18, 19.
 συναγωγή 6, 2. 4, 23.
 Synesis 21, 28.
 συνέρχεσθαι 1, 18.
 συνέχεσθαι 4, 24.

συνίημι 13, 19.

συντέλεια τοῦ αἰῶνος 13, 39. 24,

3.

σώζειν 8, 25.

σῶμα 14, 12.

σωτήρ 1, 21.

T.

ταμιεῖον 6, 6.

ταπεινοῦν ἑαυτὸν 18, 4.

ταράσσειν 2, 3.

ταῦτα spectat sequentia II,

25.

τελευτᾶν 15, 4.

τέλος 10, 22.

τελῶναι 5, 46.

τετραρχίας 14, 2.

τιθεῖν 19, 17.

τί pro πότερον 9, 5. pro διατί

6, 28. 26, 10. pro ὡς 7, 14.

τιμᾶν 15, 3.

τις omissum 23, 34. τίς pro εἰ

τις 7, 9. 24, 45.

τότε 9, 9.

τρύβλιον 26, 23.

τρώγειν 24, 38.

Υ.

ὕψος 23, 15.

Verba ita posita ut conatum indicent 26, 55. 71. ut exprimant, posse 7, 22.

υἱοὶ discipuli 12, 27. υἱὸν τινος

εἶναι 23, 31. υἱὸς aliis no-

minibus iunctum 8, 12. 9,

15. 11, 19. 23, 15. υἱὸι τοῦ

Θεοῦ 5, 9. 45. υἱὸς τοῦ Θεοῦ

4, 3. υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου 8,

20.

ὕψαι 26, 24.

ὕπερ 10, 37.

ὕποδεικνύειν 3, 7.

ὕποκριται 6, 2.

ὕστερον 22, 27.

ὕψιστα, τὰ, 21, 9.

Φ.

φάντασμα 14, 26.

Φαρισαῖοι 3, 7.

Femininum pro Neutro 21,

42.

φεύγειν ἀπὸ τινος 3, 7.

φιλεῖν 6, 5. 26, 48.

φιμοῦν 22, 12.

φορεῖν 11, 9.

φόρος 22, 17.

φρονεῖν τὰ τινος 16, 23.

φρόνιμος 25, 2.

φυλακτήριον 23, 5.

φυλάσσειν 19, 20.

φυτεία 15, 12.

Futurum loco imperatiui 4,

6. vim praesentis habet 7,

24. explicandum per, posse

7, 16.

φωλεῖν 8, 20.

φωνεῖν 26, 34.

φωνή 3, 17.

φῶς 4, 16. 5, 14. 17, 3.

X.

χαίρειν χαρὰν 2, 10.

χορτάζεσθαι 5, 6.

χόρτος 6, 30.

χρηματίζειν 2, 12.

Χριστός 1, 1.

χωρεῖν 15, 17.

Ψ.

ψυχὴ 6, 25.

Ω.

ὠδῖνες 24, 8.

ὠρεα 18, 1. 26, 39. 45.

ὠρεῖος 23, 27.

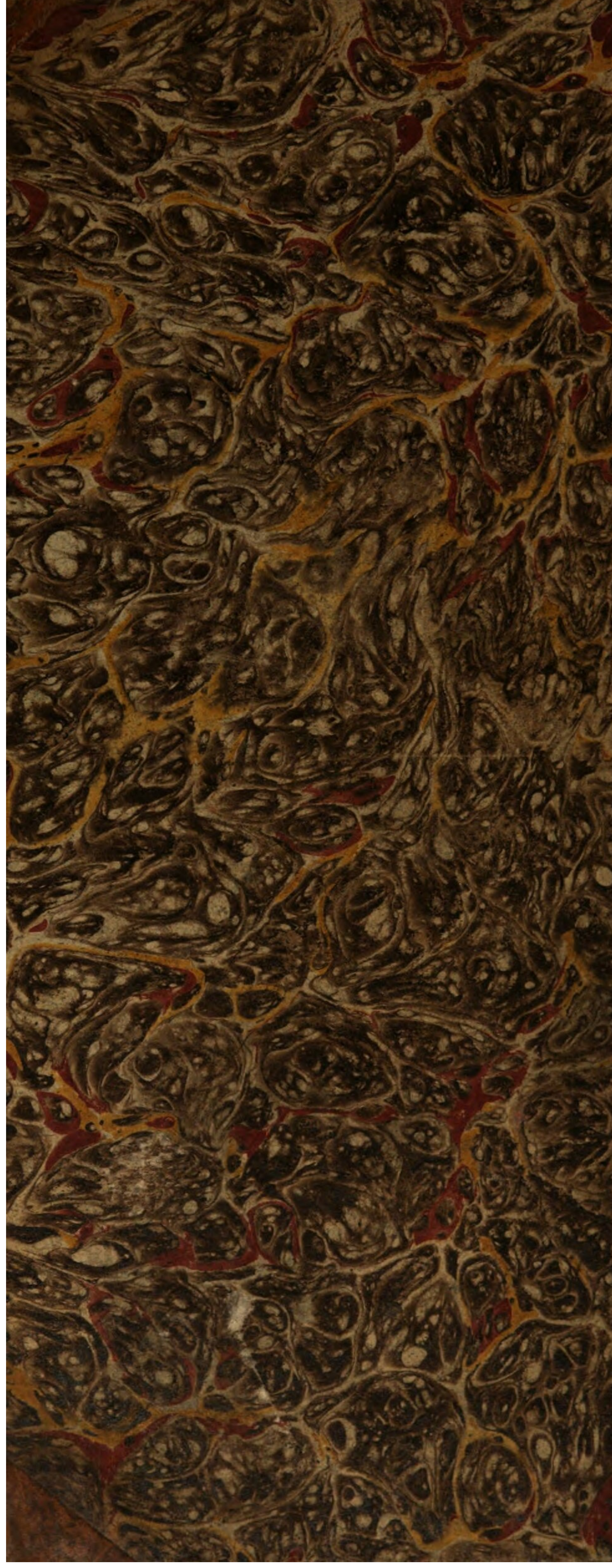
ὠφελεῖσθαι τι ἐκ τινος 15, 5.

ὥς reuera 14, 5. ὥς — καὶ 6,

10.

ADDENDA ET EMENDANDA.

p. 69. l. 33. pro *meminit* leg. *meminisse*. l. 34. *Wetsten. ad b. l.*
 adde: plures minus recte statuerunt, nam illo Iosephi loco sermo
 est de lotionibus Essenorum quotidianis solennibus, ut bene docuit
Eisenlohr in Historischen Bemerkungen über die Taufe, Tübing. 1804.
 p. 3 sqq. — p. 86. l. 11. *Tubing. 1790. 4.* add. *Schultheßs über den*
Versucher Matth. 4; 1 ss. in Süskind Magazin für christl. Dogm. und
Moral, Sz. 11. p. 30 sqq. — p. 105. l. 16. pro *Sabulonitarum* leg.
Naphthalitarum. p. 117. l. 24. *neque hanc del. neque.* p. 123 l. 22.
 pro *πλοῦσιος* leg. *πρωτός*. p. 173. extr. add. cf. etiam *Racii Disp. de*
oratione dominica, an oratio dominica praecipue Apostolis fuerit destinata,
Erlang. 1804. 4. — p. 219. l. 4. *uniuersum* add. *moneamus.* p. 230.
 l. 14. *latibula* add. *significantur.* p. 243. l. 35. pro *Nicoli* leg. *Nicolai*.
 p. 260. l. 7. pro *particulo* leg. *periculo.* p. 262. l. 29. leg. *atque*
collegissent. p. 288. l. 2. pro *tradit* leg. *tradet.* p. 297. l. 12. leg.
vocabulum. p. 307. l. 30. pro *diserto* leg. *deserto.* p. 332. l. 10. pro
diuina leg. *diuinae.* p. 360. l. 15. pro *elaborentur* leg. *elaberentur.*
 p. 372. l. 21. *del. hinc.* p. 381. l. 4. leg. *referentibus.* p. 386. l. 3.
 leg. *imminentis.* p. 401. l. 3. *vehementiam* add. *ἐφοβήθη.*

Kühnöl, Christian Gottlieb,

Commentarius in Libros Novi Test. hist

Bd.: 1. Evangelium Matthaei

Lipsia 1807

Exeg. 575-1

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10411487-8